

حکیم القرآن

تالیف
فضیلہ شیخ ابو محمد امین اللہ البشاوی
حفظہ اللہ تعالیٰ

جمع و ترتیب : ابو زہیر سیف اللہ

المکتبۃ المحدثۃ

مینگل مارکیٹ کئنج - پشاور - 0301-8828402 Mob

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْأَمِّ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا

اے ایمان والو! مے وایی لفظ د رَاعِنَا او وایی لفظ د انظُرْنَا (مونہر ته اوگورہ)

وَاسْمِعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

او واورئ (یعنی خبرہ قبولہ کړئ) او د کافرانو دپاره عذاب دے دردناک۔

دلته یو خو مهم بحثونه دی : اجمالی مضمون، ربط، شان نزول، د آیت عنوانات، د آیت فوائد، حکمتونه او احکام۔

تفسیر : د یهودیانو قبائح او بد صفات د مخکښ نه بیانیدل، پدے آیت کښ الله تعالیٰ د دوی بل بد صفت دا بیانوی چه دوی د رسول الله ﷺ په ادبی هم کوی۔

نو د آیت عنوان دے : [إِسَاءَةُ الْأَدَبِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ]

(دا یهودیان د رسول الله ﷺ په مجلس کښ د هغه په ادبی کوی) هغه ته بد رد او بد نسبتونه کوی، د کم عقلتیا نسبت ورته کوی نو الله تعالیٰ پدے آیت کښ ددے نه منع اوکړه۔

مضمون : اجمالی مضمون داسے دے چه پدے آیت کښ د یوے شېه جواب ذکر کوی چه د هغه تفصیل روستو ذکر کیری، بیاروستو آیت کښ الله تعالیٰ د اهل کتابو حسد ذکر کوی چه دوی ستاسو دپاره خیر نه غواړی ځکه دداسے آیتونو په نازلیده خفگان کوی۔ بیاروستو ﴿مَا نُنسخ﴾ آیت کښ د نسخ مسئله بیانوی چه دا هم د هغوی د شېه جواب دے چه دا څنگه پیغمبر دے چه نن یوه خبره کوی او سبا له ترے منع کوی، لهذا دا د الله تعالیٰ رسول نشی کیدے ځکه چه په خپله خبره کښ متردد او شکی دے۔ دا خبره دوی ددے دپاره کوله چه زمونږ دین منسوخ نه شی، نو الله تعالیٰ به د هغه جواب هم ورکړی او د نسخ فائدے به بیان کړی۔ نو جواب د سوال به هم اوشی چه په نسخ کښ دیرے فائدے دی ځکه چه الله تعالیٰ حکیم دے، هیخ یو کارئ د حکمت نه خالی نه دے۔ او د نسخ مسئله پدے مقام کښ پدے وجه هم بیانوی چه دا دروستو بلے مسئلے دپاره مقدمه ده چه هغه تحویل قبله (د قبلے بدلول) وو۔ دا دیرہ مشکله مسئله وه، پدے وجه الله تعالیٰ مخکښ نه د هغه دپاره مقدمات بیانوی۔ یوه مقدمه دا چه نسخ په ادیانو کښ شته۔ دویم دا چه په رسول به اعتراض نه کوی او په ﴿فَأَيْنَمَا تُولُوا قَمًّا﴾

وَجْهَ اللَّهِ ﴿ کنبس ہم بیانیری چه تول طرفونه د الله تعالیٰ دی، کوم طرف ته چه هغه حکم کوی، مؤمنان به هغه طرف ته مخونه اړوی۔ بیا روستو د ابراهیم عليه السلام واقعات راوړی، پدے کنبس اشاره ده چه بیت الله د ابراهیم عليه السلام قبله وه نو که الله تعالیٰ خپل نبی دے غوره قبلے ته راواړوی، نو پدے کنبس هیخ اشکال نشته، بلکه د خپل پلار نیکه غوره قبلے ته راواړیدو، نو دا خود اعتراض خبره نه ده۔ دا مقدمات د تحویل القبله دپاره هم دی او د نورو مقاصدو دپاره هم دی چه روستو ئے تفصیل راخی ان شاء الله تعالیٰ۔

ددے **رکوع حاصل** دا دے چه اول کنبس د رَاعِنًا لفظ وئیلو نه منع ده، چه دا دیوے شبهه جواب هم دے۔ چه پدے کنبس د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره د دوی ے ادبی ذکر ده۔ بیا د نسخ مسئله، بیا د نسخ حکمت بیانوی په اَلَمْ تَعْلَمُ سره، بیا یو څو زجرونه اورتنے ذکر کوی۔ اول (أَمْ تُرِيدُونَ) په رسول الله صلى الله عليه وسلم باندے په اعتراض کولو زجر دے۔ بیا یهودیانو ته په حسد کولو زجر بیانوی، او ایمان والو دپاره د هغوی په مقابلے کنبس په (فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا) او په (أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ) (بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ) سره۔ چه جنت په دعوه نه دے، بلکه په ایمان او عمل ملاوړی۔ یعنی په دوه صفتونو ملاوړی (الْإِسْلَامُ وَالْإِحْسَانُ)۔

ربط او مناسبت

۱- مخکنبس آیت کنبس د یهودیانو جادو او سحر ذکر شو چه دوی د الله د کتاب په ځائے جادو اخلی، اوس وائی چه دوی په رسول الله صلى الله عليه وسلم پورے استهزاء هم کوی۔
۲- دارنگه مخکنبس شبهه او اعتراض وو په باره د جادو کنبس، اوس شبهه ده په باره د لفظ د رَاعِنًا کنبس۔ چه تاسو مونږ ولے د رَاعِنًا لفظ نه منع کوی او خپله ئے استعمالوی۔

۳- اصل ربط : د یهودیانو خباثت او د هغوی د اسلام او مسلمانانو سره دشمنی بیانیری۔

شان نزول : رسول الله صلى الله عليه وسلم به چه کله په یو مجلس کنبس بیان کولو، او د دین تعلیم به ئے ورکولو او مخ به ئے بعض ملگرو ته واړولو، نو بعض ملگری به د هغه په خبره پوره پوهه نشو، نو د دوباره تپوس کولو دپاره به ئے هغه ته د (رَاعِنًا) لفظ استعمالولو چه ددے معنی ده (لږ مونږ خیال هم اوساتی او دوباره دا خبره اوکړی)، پدے مجلسونو کنبس به یهودیان هم ناست وو۔ نو کله چه دوی دا لفظ واوړیدو، د دوی باطنی خباثت په حرکت کنبس راغلو او د موقعے نه ئے فائده واخسته، نو دوی به پدے لفظ سره خپله ژبه کړه کړه او ددے لفظ نه به ئے (رَاعِنًا) جوړ کړو یعنی اے زمونږ شپونکیه! لکه بل آیت کنبس دی :

﴿رَزَا عِنَّا لِيَا بِالسِّيْتِهِمْ﴾ [النساء: ۶۶] (دوی رَاعِنًا وائی چه ژے پرے کړوی)۔

(رَاعِي) پہ عربی ژبہ کنبن شپونکی ته وئیلے شی، مقصد ئے دا وو چه ستا کار دکلو و بیزود تربیت سره دے، نه دانسانانو سره۔ دارنگه شپونکی کنبن غالباً کم عقلتیا وی۔ او خپله په عبرانی ژبہ کنبن (رَاعِي) به ئے اَحْمَق (کم عقل) یا غت جاہل ته وئیلو۔ نو پدے سره به دوی د رسول الله ﷺ پورے مسخرے کولے، یو بل سره به ئے خندل۔

او په روایت د ابن عباس رضی اللہ عنہما کنبن دی: چه دوی به وئیل: اوسه پورے مونږ دے نبی ته په پته کنخل کول، اوس به ئے ورته په ښکاره کوو۔ (قرطبی) او صحابه کرام او نبی کریم ﷺ خو عالم الغیب نه وو۔ پدے کنبن یو صحابی (سعد بن معاذ رضی اللہ عنہ) چه هغه د دوی په ژبه پوهیدلو په دے خبره پوه شو چه دا خلق خو ورانے کوی، دا لفظ د ورائی په نیت باندے وائی۔ دوی ته ئے او وئیل: که آینده کنبن ما ستاسو نه دا کلمه واوریده ختونه به درله اووهم۔ دوی ورته او وئیل: تاسو ئے چه وایی؟۔ نو الله تعالیٰ دا آیتونه نازل کړل او مؤمنان ئے منع کړل چه تاسو دا لفظ مه استعمالوی بلکه د (رَاعِي) په ځائے (انظُرْنَا) لفظ استعمال کړی چه د دواړو معنی یوه ده، دے دپاره چه یهودیانو ته د رسول الله ﷺ دے ادبی موقعه ملاؤ نشی او یهود ترے غلطه فائده وانخلي او نه د یهودیانو سره مشابهت راشی۔ نو پدے کنبن د رسول الله ﷺ ډیر احترام ذکر شو۔ او د یهودیانو همیشه دپاره د نبی ﷺ ښه ادبی او ایمان والو سره بد نیتی د دوی عادت راروان دے۔ په حدیث کنبن راغلی دی چه کله به دوی د مسلمانانو سره ملاویدل نو د (السَّلَامُ عَلَیْكُمْ) په ځائے به ئے (السَّلَامُ عَلَیْكُمْ) وئیلو یعنی په تاسو دے مرگ وی۔ (بخاری و مسلم)۔

د رَاعِي مطلبونه

۱- یا د رِعَايَةِ نه دے په معنی د لحاظ ساتلو سره۔ یعنی زمونږ لحاظ هم اوساته۔ او دا د صحابه کرامو مقصد وو۔ او د یهودو مقصد په کنبن دا وو چه ته زمونږ لحاظ اوساته او زمونږ د مصیبتونو او تکالیفو نه نگهبان او ساتنه کونکے شه، او دا صفت د الله تعالیٰ پورے خاص دے او نبی ﷺ له ئے ثابتول شرک دے، نو دوی د شرک دا کلمه په صحابه کرامو کنبن خورول غوختل، دے دپاره چه په دوی کنبن په پته سره شرک راشی۔

۲- یا رَاعِيًا د رُعُونَةٍ نه دے په معنی د حُمَق او کم عقلتیا سره، نو رَاعِيًا به ئے کم عقل ته وئیلو، او الف به ئے پکنبن د آواز پورته کولو دپاره زیاتولو۔ یعنی اے کم عقله!۔ یا د هغوی په ژبه کنبن هم بعینه دا لفظ د کم عقل دپاره استعمالیدو۔

۳- یا د دوی په لغت کنبن د رَاعِيًا معنی دا وه: (اسْمَعُ لَا سَمِعْتُ) ته غوږ کیده ته دے خبره وانه (دے) نو دا نبی کریم ﷺ ته ښیرے وے۔ پدے وجه منع شو۔ (الباب)۔

۴- يَارَاعِنَا دِرْعَايَةَ او مُرَاعَاةَ نه دے، او دا باب مفاعله ده چه د دواړو طرفينو نه صدور غواړی، او مقصد دا وو چه مونږ ستا رعایت او لحاظ ساتو، نو ته زموږ رعایت او لحاظ ساته. نو پدې لفظ سره دوی په نبی ﷺ باندې خپل احسانات زبادول او د هغه سره ئې خپل ځانونه برابرول او دا لویه د ادبی وه. (اللباب لابن عادل).

د آیت عنوانات

دا آیت په یوه جزئی واقعیه کېښ نازل دے لیکن د الفاظو د عموم د وجه نه پدې کېښ یو څو عنوانات دی :

(۱) اَلنَّهْيُ عَنْ لَفْظِ رَاعِنَا - پدې آیت کېښ د راعنا لفظ د وینا نه منع بیان شویده.

(۲) اَلنَّهْيُ عَنْ إِسَاءَةِ الْأَدَبِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ - (د رسول الله ﷺ دے ادبی کولو نه پکېښ منع بیان شویده).

(۳) اَلنَّهْيُ عَنِ الْأَلْفَاظِ الْمُؤَهَّمَةِ وَالْمُشْتَبِهَةِ.

(د موهم او مشتبه الفاظو نه منع ذکر ده یعنی د هر هغه لفظ نه منع ذکر ده چه هغه اشتباه پیدا کوی او د غلطې معنې وهم او گمان پکېښ وی.

(۴) اَلنَّهْيُ عَنِ التَّشْبِيهِ بِالْكَفَّارِ فِي أَقْوَالِهِمْ وَأَفْعَالِهِمْ - د کافرانو سره په اقوالو او افعالو کېښ د مشابهت کولو نه منع ذکر ده لکه دا خبره ابن کثیر ذکر کړیده.

حافظ ابن کثیر فرمائی :

[وَالْفَرَضُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى نَهَى الْمُؤْمِنِينَ عَنِ مُشَابَهَةِ الْكَافِرِينَ قَوْلًا وَفِعْلًا] [ابن کثیر ۱/۳۷۳]

(مقصد د آیت دا دے چه الله تعالی ایمان والا په خبرو او کارونو کېښ د کافرانو د مشابهت نه منع کوی) چه مسلمان به د پته وائی چه د هغه خبرې او د هغه اعمال د کافرانو سره مشابه نه وی، عمل به ئې هم په کنترول وی او خبرې به ئې هم د شریعت په حدودو کېښ دننه وی. (د تشبه بالكفار مثالونه او اضرار او قواعد به په سورة آل عمران (۹۸) آیت کېښ راشی ان شاء الله).

دارنگه په آیت کېښ غرض دا دے چه هر هغه کلمه او خبره چه په هغه سره د یو شر دروازه کولاوېږی او د کافرانو سره پکېښ مشابهت راځی او خلق ترې غلطه فائده اخلی اگر که د هغه لفظ صحیح معنی هم وی نو د هغه استعمال به منع وی. او دے ته د شریعت په اصطلاح کېښ د الفاظو اصلاح وائی.

او هر هغه لفظ چه په هغه کېښ د الله تعالی او د هغه د رسول، یا د هغه د کتاب په احترامی راځی هغه به پرېږدی نو بیا په دے آیت کېښ الله تعالی یو قانون بیان کړیدے چه هر هغه لفظ چه هغه ښه او بده معنی دواړه لری، نو هغه لفظ به پرېږدی او داسے لفظ به استعمالوی چه هغه

سوچہ پاک وی، او د غلطے معنے احتمال پکبن د سرۂ نہ وی، دا پہ ہرہ ژبہ کبن کیری، پہ پبستو، فارسی، اردو کبن۔ یعنی غلط الفاظ مہ استعمالوی او صحیح الفاظ استعمال کری او شریعت لکہ څنگہ چہ د عقیدے اصلاح کوی، نو دغہ شان دا خلاقو، اعمالو، اقوالو او الفاظو د تولو څیزونو اصلاح کوی، قرآن کریم او احادیثو کبن ډیر داسے الفاظ شته چہ پہ ہغے کبن اصلاح شوے دہ چہ دا لفظ مہ استعمالوی پدے کبن نقصان دے۔

○ لیکہ قرآن کریم کبن دی: ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ﴾ [نحل] یعنی د څان نہ داسے مہ وایی چہ دا حلال دی او دا حرام دی۔ څکہ چہ پدے کبن د الله تعالیٰ ے ادبی دہ او پہ ہغہ دروغ تپل دی۔

○ دغہ شان حدیث کبن دی: داسے مہ وایی [يَا خِيَةَ الدُّهْرِ] یعنی زمانے تہ بہ کنخل نہ کوی څکہ چہ دا پہ اصل کبن الله تعالیٰ تہ کنخل کول دی۔ ○ څان تہ بہ داسے نہ وائی: [خَبَثُ نَفْسِي] (زما نفس خبیث شو) څکہ چہ خبیث خو مشرک وی۔ بلکه [لَقِستُ نَفْسِي] بہ وائی۔ (یعنی نفس مے ے سورہ او ککر شو)۔ ○ حدیث کبن دی: انگوروتہ (گرم) مہ وایی څکہ چہ کرامت والا خو مؤمن وی۔ ○ او دغہ شان (عَبْدِي) (زما بندہ او غلام) بہ نہ وائی بلکه (فَتَاي) بہ وائی۔ (یعنی زما هلك او خادم)۔ ○ دغہ شان حدیث کبن دی [مَا شَاءَ اللهُ وَشَاءَ فُلَانٌ] مہ وایی (یعنی چہ الله او فلانے او غواری) ○ [هَذَا مِنْ بَرَكَاتِ اللهِ وَبَرَكَاتِ فُلَانٍ] دا د الله برکت دے او د فلانی برکت دے) ددے نہ منع راغله دہ۔ ○ او ددے پہ حکم کبن دا الفاظ ہم دی [أَنَا فِي حِفْظِ اللهِ وَحِفْظِ فُلَانٍ] (زہ د الله او د فلانی پہ حفاظت کبن یم)۔

○ أَنَا مُتَوَكِّلٌ عَلَى اللهِ وَعَلَى فُلَانٍ۔ (زما پہ الله او پہ فلانی توکل دے)۔

○ دارنگہ داسے وئیل: خپلہ زما کہ خپل اختیار۔

○ پہ درود تاج کبن د نبی ﷺ پہ صفت کبن داسے وائی: [ذَافِعُ الْبَلَاءِ وَالْقَحْطِ وَالْأَلَمِ] (مصیبتونہ او قحطونہ او دردونہ دفع کونکے) دے۔ ○ عبد الرسول او عبد النبی او داتا، او گنج بخش او پیر بخش او حسین بخش او رامداد نومونہ کیخودل۔

دے تولو الفاظونہ د شرک بوئی پیدا کیری پدے وجہ ددے وئیل ددے آیت او د احادیثو پہ رنرا کبن جائز نہ دی۔

لهذا داسے بہ نہ شی وئیلے چہ [أَسْأَلُكَ بِحَقِّي فُلَانٍ] (اے الله! زہ تانہ سوال کوم پہ حق د فلان) دارنگہ پہ وسیلہ د فلان او جاہ د فلان او طفیل د فلان او حرمت د فلان۔ دا مشتبه الفاظ دی۔

○ دغہ شان لفظ د حضرت او حضور د رسول الله ﷺ دپارہ غائبانہ استعمالول ہم پدے کبن

داخل دی۔ خکہ چہ ددے دا مطلب ہم جو پیری چہ در رسول اللہ ﷺ حاضریدل۔ نو دے نہ غلطو عقیدو والا دا مطلب اخلی چہ نبی ﷺ هر خائے حاضر ناظر دے۔ او صحیح معنی ئے ہم شتہ، ہغہ دا چہ دا پہ بعض ژبو کین د ادب لفظ دے۔ دغہ شان (یا رسول اللہ) لفظ غائبانہ استعمالول ہم پکین داخل دی۔ وجہ دا دہ چہ ددے یوہ معنی دا جو پیری چہ (ای د اللہ رسوله زہ ستا نہ مدد غوارم) نو دا خو بنکارہ شرک دے او کہ دا معنی نہ اخلی نو ہسے بے مطلبہ چغہ دہ او در رسول اللہ ﷺ بے ادبی دہ چہ ہسے ورته آوازونہ کوی۔ او دغسے مشتبه الفاظ چہ دوہ مطلبونہ ترے اخستے کیری پہ ہرہ ژبہ او هر لغت کین استعمالیری نو مسلمان لہ پکار دی چہ ہغے تہ فکر کوی او د ہغے پہ خائے صفا لفظ استعمالوی۔

حدیث د مسند احمد کین راغلی دی : [مَنْ تَشَبَهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ]

(چا چہ د هر قوم سرہ مشابہت او کرو نو دا بہ د ہغوی نہ حساب وی)۔

﴿ وَقُولُوا انظُرْنَا ﴾ یعنی درَاعِنَا پہ خائے (انظُرْنَا) لفظ استعمال کری چہ ددے نہ کافران غلط مطلب نشی اخستے۔ بیا دا ضروری نہ دہ چہ بندہ بہ د متوجہ کولو پہ صورت کین صرف (انظُرْنَا) استعمالوی بلکہ بل صحیح لفظ ہم استعمالولے شی خو (انظُرْنَا) ئے پہ طریقہ د مثال راوړو۔

(وَقُولُوا) یعنی کله چہ مو ضرورت راشی نو بیا انظُرْنَا لفظ استعمالوی۔

(انظُرْنَا) نظریا پہ معنی د تاخیر او مہلت سرہ دے یعنی مونږ تہ پہ خبرو کین دمہ او انتظار او کرہ چہ پہ خبرہ پوہہ شو۔ یا نظر پہ معنی د فکر او توجہ سرہ دے۔ یعنی مونږ لہ ہم لږہ توجہ راکړہ۔ [ای اَقْبَلْ عَلَيْنَا وَانظُرْ إِلَيْنَا] (مونږ تہ مخ راوړوہ او مونږ طرف تہ اوگورہ) (النکت والعیون د ماوردی)۔

﴿ وَاسْمَعُوا ﴾ : دائے د (انظُرْنَا) نہ روستو راوړو پدے کین مقصد ادب ورکول دی چہ تاسو اول نہ خبرے تہ بنه غور کیدی او غورونہ د نورو مشغلو نہ اوزگار کری نو (انظُرْنَا) لفظ استعمالولوتہ او تپوس تہ بہ مو ضرورت نہ راخی۔ (نیشاپوری)۔

○ یا د سمع نہ مراد قبولیت او اطاعت دے یعنی خبرہ باندے عمل او کری یعنی صرف انظُرْنَا وئیل مقصد نہ دے بلکہ ددے پسے پہ خبرہ باندے عمل کول ضروری دی، پہ خلاف د یہودیانو چہ ہغوی بہ صرف رَاعِنَا وئیلو او بیا بہ ئے د خبرو اطاعت نہ کولو۔ او دا مطلب ہم جو پیری چہ (ہغہ خبرہ کوی کوم باندے چہ زہ درتہ امر کوم او زما تبول او امر و باندے عمل کوی او د یہودیانو پہ شان مہ کیری چہ ہغوی وئیلی وو (سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا) ہسے پہ خولے ئے د آوریدو او

قبلیدو دعوه کرے وہ لیکن عمل نے دھغے خلاف وو۔۔ (قاسمی)۔

○ یا مطلب دا دے چہ دا خطاب ما تا سوتہ اوکرو نو دا قبول کرے او دغہ شان آیندہ کنس د الله تعالیٰ دا حکامو قبولیت کوی۔

﴿وَاللَّكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ : پدے کنس پہ یہودیانو رد دے چہ دا خلق دراعنا لفظ پہ استعمالو لو سرہ کافران دی، د الله تعالیٰ نبی له پدے باندے درد ورکوی او د هغه یے ادبی کوی۔ او پدے کنس یو قسم یرہ پرتہ ده چہ هر هغه خوك چہ د الله تعالیٰ د نبی ﷺ او د هر داعی یے ادبی کوی الله تعالیٰ به ورله دردناك عذاب ورکوی۔

عذاب الیم د منافقانو دپارہ دے، دلته نے دکافرو دپارہ ذکر کرو خکہ چہ دوی هم د منافقانو کار کولو، ظاہر کنس نے لفظ صحیح استعمالو لو او دننه پکنس غلط مطلب وو۔

علامہ بقاعی لیکے : دے آیت کنس داسے تقدیر دے : [اسْمَعُوا فَإِنَّ السَّمْعَ إِيمَانٌ وَلِلسَّمِيعِينَ نَعِيمٌ كَرِيمٌ وَالْإِعْرَاضُ كُفْرٌ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ] [نظم الدرر للبقاعی ۱/۱۵۵]

(خبرہ واورے خکہ چہ خبرہ آوریدل او قبول ایمان دے او د خبرہ منونکو دپارہ عزتمند نعمتونه دی او اعراض او مخ اړول کفر دے او د کافرانو دپارہ دردناك عذاب دے)۔

فوائد الآية : ۱- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا دا اولے خطاب دے او پہ قرآن کنس (۸۹) کرتہ راغلی دے او دیتہ نداء اٹ الرُّحْمٰن لِأَهْلِ الْإِيمَانِ وئیلے شی (یعنی درحمان آوازونه چہ ایمان والوتہ یے کریدی)۔ او ددے نہ روستو مقتضیات ایمان ذکر کیڑی یعنی یا به روستو امر وی یا به د کوم کار نہ نہی او منع وی او هغه د ایمان تقاضاگانے دی۔ لکه عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی : [إِذَا سَمِعْتَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ : يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا فَأَرَعَهُ سَمْعَكَ فَإِنَّهُ إِمَّا خَيْرٌ تَوَمَّرُ بِهِ وَإِمَّا شَرٌّ تَنْهَى عَنْهُ]

[تفسیر ابن عثیمین، وشنرات الذهب]

(کلہ چہ تہ د الله تعالیٰ نہ پہ قرآن کنس يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا واورے نو غور ورتہ متوجہ کرہ خکہ چہ دا به یا خیر وی چہ تا تہ به پرے حکم کیدے شی یا به شروی چہ تہ به ترے منع کیدے شی)۔

۲- پہ آیت کنس د رسول الله ﷺ دیر احترام ذکر شو، او دا اُوخودلے شو چہ د رسول الله ﷺ احترام او ادب کول فرض دی۔

۳- د یہودیانو لویہ بدی او یے ادبی ذکر شوہ او باطنی خباثت نے رابنکارہ کرے شو۔

۴- د مؤمنانو د کلماتو اصلاح اوشوہ۔

۵- د آیت نہ ثابتہ شوہ چہ اسلام کلہ د سد الذرائع د وجہ نہ منع کوی یعنی یو شی کلہ خپلہ منع نہ وی، پہ هغه کنس خہ فساد نہ وی لیکن هغه سبب او ذریعہ د فساد گرخی نو شریعت د

هغه نہ ہم منع کوی۔ لکہ زَاعِنَا لفظ کنب د صحابہ کرامو پہ نیز هیچ فساد نہ وویکن
یہودیانو ترے غلط مطلب اخستے شو، پدیے وجہ هغوی پرے فساد کولو نو مسلمانان ترے منع
شو۔ دغه شان د مہیانو ہنکار د خالی پہ ورخ پہ یہودیانو بند وویکن دوی ورته بندونہ وچول
او د اتوار پہ ورخ بہ ئے رانیول نو پدیے کار سرہ د دوی نہ خنزیران او شادوگان جوړ شو خکہ چہ
ذریعہ د فساد ہم فساد وی۔ دا داسے شو لکہ د خالی پہ ورخ مہیان رانیول۔ دغه شان (وَلَا تَقْرَبَا
هَذِهِ الشَّجَرَةَ) کنب ئے ونے تہ د نزدیکت نہ منع اوکرہ خکہ چہ دا ونے د خوراک ذریعہ وہ۔

او ددیے خبرے ډیر تفصیل پہ تفسیر قرطبی کنب سرہ د مثالونو نہ اوکوره۔ او بعض مثالونہ د
احادیثو نہ دا دی (۱) لکہ د رسول الله ﷺ پہ مرض الوفات کنب ام حبیبہ او ام سلمہ دوارو د
حبشو د گیرجو صفت اوکرو او دا ئے ہم اووئیل چہ پہ هغه کنب تصاویر وونو نبی ﷺ سر
راپورته کرو او وی فرمایل : دا خلق (یہود او نصاری) د الله پہ نیز ډیر شریان خلق دی خکہ چہ پہ
دوی کنب بہ چہ کلہ نیک سرے مر شو نو د هغه پہ قبر بہ ئے مسجد جوړ کرو او پہ هغه کنب بہ
ئے د هغوی تصاویر اولگول۔ د نبی ﷺ مقصد خپل امت منع کول وو چہ دوی ما سرہ داسے کار
چرتہ اونکری۔ (بخاری و مسلم)

(۲) پہ حدیث کنب دی [مَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ] (صحیح مسلم)

(خوک چہ پہ مشتبه خیزونو کنب واقع شو نو هغه پہ حرامو کنب واقع شو)

یعنی د گناہونو خواتہ مہ نزدیک کیری هسے نہ چہ پہ کنب واقع نشی لکہ یو شپونکے چہ خپل
خاروی د چراگاه پہ خوا کنب خرووی، نو ډیره نزدیک دہ چہ د هغه خاروی بہ پردی چراگاه تہ ننوزی۔

(۳) حدیث کنب دی : د بل مور او پلار تہ کنخل کول داسے دی لکہ خپل مور او پلار تہ کنخل
کول۔ (مسلم) نو د بل د مور او پلار د کنخلونہ ئے منع پدیے وجہ اوکرہ چہ دا ذریعہ گرخی ددیے
چہ دده مور او پلار تہ بہ کنخل کولے شی۔

(۴) عمر بن الخطاب ؓ فرمائی : دَعُوا الرَّبَّاءَ وَالرَّيَّةَ۔ سود او شکی کارونہ پریدی۔

(جامع العلوم والحکم ص (۱۱۰) لابن رجب۔

(۵) احادیثو کنب د بیع العینة نہ منع شوی دہ۔ خکہ دا ذریعہ د سود دہ۔

۶- حسن بصرتی پدیے کنب (رَاعِنًا) پہ تنوین سرہ لوستلے دیے۔ نو بیابہ دا صیغہ د اسم فاعل
وی او صفت بہ وی د موصوف محذوف دپارہ یعنی [قَوْلًا ذَا رُعُونَةٍ] (یعنی داسے وینا مہ کوی چہ
د کم عقلتیا والا وی)۔ دا بہ د تامر او لابن پہ شان وی۔ ائی دُو تَمْرٍ او دُو لَبْنٍ۔

(اللباب، قاسمی، قرطبی)

۷- وَأَنْظُرْنَا : د مفتی کمال دا وی چه کله دیو شی نه منع اوکری نو د هغه صحیح عوض او متبادل شی بیانوی چه خلق په هغه عمل اوکری۔
الله تعالیٰ اوس د دوی حسد بیانوی :

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ

نه خوبنوی کافران د کتاب والونه او نه د مشرکانونه دا خبره چه نازل کره شی په تاسو، خه خیر

مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾

د طرفه درب ستاسو نه، او الله خاص کوی په خپل رحمت سره چاله چه او غواړی او الله خاوند دلونی مهربانی دے۔

تفسیر: پدے آیت کښن الله رب العالمین مسلمانانو سره د یهودیانو سخت حسد او سخته دشمنی بیان کړیده، چه هغوی دا نه غواړی چه په تاسو باندے خیر او قرآن او وحی نازله شی۔ او دا ددے دپاره بیانوی چه مسلمانان د کافرو سره تعلق قطع کړی او د الله تعالیٰ شکر ادا کړی چه دوی ته ئے د نبی کریم ﷺ په ذریعه د اسلام په شان عظیم نعمت ورکړو چه هغه د کافرانو او مشرکانو په زړونو کښن ازغے گرځیدلے دے۔

ربط ۱- دا آیت اصل کښن د مخکښ حکم دپاره دوه علتونه ذکر کوی چه تاسو د کافرانو تقلید مه کوی او د هغوی سره مشابهت مه کوی ځکه ۱- یو خو دوی تاسو سره سخت بغض او حسد کوی۔ ۲- دویم: الله تعالیٰ په تاسو باندے خاص انعامات کړیدی ددے شکر ادا کړی او د کافرانو مشابهت مه کوی۔ ستاسو د هغوی د مشابهت سره خه کار؟!۔

ربط ۲: مخکښ بیان شو چه دوی پیغمبر ته بد رد وائی او ضرر ورکوی ددے سبب خه دے؟ نو هغه حسد دے چه پدے آیت کښن ذکر دے۔

﴿وَلَا الْمُشْرِكِينَ﴾ عام مشرکان د عربو او د عجمو ستاسو په وحی او کتاب خوشحاله نه دی۔
المشركين ئے عطف کړو په اهل کتاب باندے او (لا) د نفی د تاکید دپاره دے او مطلب دا دے چه کافران دوه قسمه دی، یو د اهل کتابو نه دی او بل د مشرکانو نه۔ یعنی عام مشرکان، د بتانو عبادت کونکی۔ یا دا چه دا عطف د صفت دے په صفت باندے یعنی کوم اهل کتاب چه کافران او مشرکان دی۔ ځکه چه نبی ﷺ داسے فرمائیلی دی: [أَخْرِجُوا الْمُشْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ] [متفق علیه]۔ (مشرکان یعنی یهودیان د جزیره العرب نه اویاسی)

نو یهودیانو ته ئے مشرکان اووئیل۔ اوله وجه ظاهره ده ځکه چه یهود او مشرکان دواړه حسد

کونکی وو۔ او ددے آیت مطلب دا نہ دے لکہ بعض وائی چہ یہود اهل کتاب مشرکان نہ دی بلکہ د اهل کتابو د شرک سرہ خاص نوم ہم شته او د عربو مشرکانو بل خاص نوم نہ وونو خکہ ئے پہ مشهورو نومونو سرہ ذکر کرل۔

شان نزول : بعض مسلمانانو بہ خپلو حلقاو یہودیانو تہ د ایمان دعوت ورکولو چہ پہ محمد (ﷺ) باندے ایمان راوری، نو دوی بہ وئیل : تاسو چہ مونہ تہ د کوم شی دعوت راکوی دا غورہ نہ دے د ہغہ دین نہ کوم باندے چہ مونہ روان یو، او آرمان چہ دا غورہ وے (نو مونہ بہ ئے تابعداری کرے وے) او دا خبرہ بہ دوی د بغض او د حسد د وجہ نہ کولہ چہ ایمان والو باندے ئے دا وحی او ددے نبی (ﷺ) نبوت نہ پیرزو کیدو نو اللہ تعالیٰ د دوی د دروغجن کولو دپارہ دا آیت نازل کرو۔ (تفسیر خازن، و بحر العلوم)۔

او ایمان والو تہ ئے افرمایل چہ دے یہودیانو او مشرکانو تہ بیدار شی دوی تاسو سرہ حسد کوی۔
﴿ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ ﴾ پہ تاسو باندے چہ کوم خیر نازلیری کہ دنیوی وی او کہ اُخروی وی، وحی وی او کہ د دین کومہ مسئلہ وی، نو دوی پرے خفہ کیہی نو خکہ دا اعتراضونہ کوی۔
کلہ بہ وائی، دین ئے خراب دے او کلہ بہ د رسول اللہ ﷺ او کلہ بہ د سلیمان علیہ السلام یے عزتی کوی۔

د خیر مصداق

د خیر نہ مراد د نبی ﷺ نبوت او وحی او قرآن دے۔ او تولو دنیوی او اُخروی فائدو تہ شامل دے۔ خکہ چہ د مؤمنانو پہ ہر حالت باندے کافرانو لہ حسد ورخی لکہ سورة آل عمران (۱۲۰) آیت کنیں راغلی دی۔ ﴿ وَذُوا مَا عَنِتُّمْ ﴾ دوی خوبنوی چہ تاسو پہ مشقت کنیں واقع شی۔
سورة النساء (۸۹) آیت کنیں دی : ﴿ وَذُوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً ﴾
دوی خپلہ کافران دی نو دا خوبنوی چہ تاسو د دوی پہ شان کافران شی۔

﴿ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ ﴾ کنیں جبرئیل علیہ السلام، میکائیل علیہ السلام، محمد رسول اللہ ﷺ، سلیمان علیہ السلام او دارنگہ دا امت داخل شو چہ دوی لہ اللہ تعالیٰ رحمتونہ ورکری دی او دا یہود پرے اعتراض لری۔

او دا د مخکنیں حکم دپارہ علت دے، او مطلب دا دے چہ ہر کلہ اللہ تعالیٰ تاسو پہ رحمت سرہ خاص کری یی نو بیا د کافرانو سرہ مشابہت ولے کوی؟!۔

دارنگہ دا جواب دیو وہم دے چہ ہر کلہ کافران د ایمان والو سرہ حسد کوی نو آیا پدے حسد سرہ بہ د ایمان والو نہ خیر اورحمت زائلہ کری؟ نو دا گمان ئے دفع کرو چہ اللہ تعالیٰ چہ پہ چا رحم کوی نو خوک منع کونکے او زائلہ کونکے ئے نشته، دا کافران دے دا طمع نہ لری چہ گنے

مونڙ به په خپل حسد او دشمنی سره دا خیر او رحمت د ایمان والو نه زائله کړو۔ (قاسمی)۔
دارنگه پدې جمله کښ د هغوی په حسد باندې رد دې چه الله تعالی دوی ته رحمت ورکړو
نوائے کافرانو! تاسو ولے حسد کوی؟!

درحمت مصداقات

- ۱- درحمت نه مراد رسول الله ﷺ نبوت دے۔ (علی رضی الله عنه)۔
- ۲- بعض وائی: درحمت نه مراد اسلام او هدایت دے۔ (ابن عباس رضی الله عنهما)۔
- ۳- حینى وائی: د آیت معنی دا ده چه الله تعالی به انبیاء د اسحاق عليه السلام په اولادو کښ رالیږل،
نو هرکله ئے چه نبی ﷺ د اسماعیل عليه السلام په اولادو کښ راولیږلو، یهودیانو ته دا خبره خوبه
بنسکاره نشوه نو ضد ئے شروع کړو، نو الله تعالی دا آیت نازل کړو۔ او مشرکانو ته پدې وجه
خوبښ بنسکاره نشوه چه رسول الله ﷺ هغوی ته د گمراهی نسبتونه او کړل او د هغوی د آلهو
عیبونه ئے بیان کړل چه دا هیخ نشی کولے۔ (معالم التنزیل د بغوتی)
- ۴- اورحمت کښ دنیاوی فوائد، غنیمتونه او فتح او نصرت او د ملگرو ډیریدل هم داخل دی۔
مَنْ يَشَاءُ: پدې کښ اشاره ده چه په الله تعالی باندې هیخ شے واجب نه دے او په هغه باندې د
هیچا حق نشته بلکه هغه چه په چا کوم رحمت کوی نو هغه خالص د هغه احسان وی او په
حکمت بناء وی۔

﴿ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴾ یعنی د الله تعالی مهربانی لویه ده او علم هم ورسره زیات دے،
خوځ ئے چه مستحق وی هغه له ئے ورکوی۔ او دا هم ضروری نه ده چه په چائے مخکښ احسان
او کړو نو د هغه نه علاوه به په بل چا احسان نه کوی۔

نکته: قرآن کریم درحمت ذکر کولو نه روستو په داسے مقام کښ دا لفظ (وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ
الْعَظِيمِ) غالباً ذکر کوی، دا دفع د یو وهم وی او هغه دا چه الله تعالی چه چاله خپل رحمت
ورکوی او چا پورے ئے خاص کوی نو ددے وجه به دا وی چه د الله تعالی رحمت به کم وی؟ نو الله
رب العالمین فرمائی: چه زما رحمت زیات دے لیکن مستحقینو له ئے ورکوم، او الله تعالی د
خپل رحمت دپاره خائے گوری او خپل رحمت یے محله نه نازلوی۔

دارنگه دا جمله د مخکښ دپاره تزییل دے۔ او پدې کښ اشاره ده چه خوځ د خیر او درحمت اراده
لری، نو هغه له پکار دی چه د الله تعالی فضل ته خان پښش کړی او هغه سره مینه او کړی، دے دپاره
چه هغه ورته فضل او رحمت ورکړی نو پدې سره به د گناهونو او خیانتونو نه صفاشی او په
فضائلو او طاعاتو به بنائسته شی نو الله تعالی به ورسره مینه شروع کړی۔ (ابن عاشور)۔

فائدہ: يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ كَيْسَ دوه تفسیرونه دی (۱) اول دا چه بآء په مقصور داخله ده یعنی الله تعالیٰ خاص کوی د خپل رحمت پورے چاله چه اوغواړی۔ نو یختص به فعل متعدی وی۔
 (۲) دویمه دا هم جائز ده چه بآء په مقصور علیه داخله وی (او یختص فعل لازم شی) او فاعل ئے روستو (مَنْ) شی۔ او معنی به داسی چه د الله تعالیٰ د رحمت پورے خاص کیږی هغه څوک چه الله تعالیٰ ئے اوغواړی۔ (مَنْ يُشَاءُ) کبس به ضمیر د مفعول حذف وی۔ (روح المعانی، اللباب لابن عادل)۔
 اول تفسیر غوره دے ځکه بلا تکلفه دے او لفظ د یختص متعدی دے۔

مَا نُنسخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلَهَا

کچرته مونږ منسوخ کړو یو آیت یا هیر کړو هغه لره (ستانه) (نو) راورو مونږ غوره د هغه نه یا په شان د هغه،

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾

آیاته نه پوهیږی چه یقیناً الله تعالیٰ په هر څه قادر دے۔

رابط: ۱- یهودو ته چه کله او وئیل شو چه په دے قرآن او پدے نبی محمد ﷺ باندے ایمان راوړی، نو هغوی خپل عذر دا پیش کړو چه زمونږ شریعت نه منسوخ کیږی، او وے وئیل چه محمد ﷺ خپله دا بیانوی چه تورات حق کتاب دے او دا کتاب (قرآن) د هغه تصدیق کونکے دے نو څنگه به دده شریعت تورات لره باطل او گرزوی؟- نو الله تعالیٰ دلته د نسخ او د هغه د حکمتونو په ذکر کولو سره جواب ورکوی۔

۲- د یهودیانو د خباثونو نه یو دا هم دے چه دوی په شریعتونو کبس د نسخ نه انکار کوی۔ بیا دلته خصوصاً د نسخ ذکر د قبلے د تحویل دپاره د مقدمے په طور اوشو۔ کما تقدم۔
 دارنگه ایمان والو ته رحمتونه ورکړے شو، نو یهودو په خپل دین باندے فخر او کړونو په هغوی باندے درد کولو دپاره د نسخ مسئله ذکر شوه چه د هغوی دین منسوخ دے۔

۳- ربط: لفظ رَاعِنًا په بل لفظ (النظرنا) سره منسوخ شو۔

تفسیر: په دے آیت کبس د نسخ مسئله بیانوی چه دے کبس هم د یهودو ورانے ذکر دے، دوی دا اعتراض کولو چه شریعت نه منسوخ کیږی، او نسخ د الله تعالیٰ په دینونو کبس نه راځی، نو مقصد ئے دا وو چه تورات نه منسوخ کیږی، زمونږ دین همغه شان روغ جوړ دے۔
 او پدے امت کبس د یرو معتزلو د نسخ د واقع کیدو نه انکار کړیدے۔

نو الله رب العزت دا آیت راولیږلو۔ دا اعتراض حاصل ئے دا وو چه الله تعالیٰ ولے پوه خبره

راولپری او بیرته ئے لری کری، دا خو په ناپو هی پاندمے دلیل وی چه مخکنس ئے یوه خبره کرمے او نن بله خبره کوی، او الله رب العزت خو پوهه ذات دے، په هغه باندے جهالت راتلل نا ممکن دی؟ نو الله تعالیٰ دلته د نسخ فائدے بیان کرمے۔

دارنگه یهودیانو او مشرکانو په نبی ﷺ دا اعتراض کولو چه کله یوه خبره او کړی بیرته ئے ماته کړی، بیا بله او کړی هغه هم ماته کړی لکه د هغه په ژوند کښ قبله، شراب، جواری، د عاشورے روژه ډیر احکام منسوخ شول، نو دوی اووئیل که ته چرته دا د الله نبی وے نو یوه خبره به ئے کولے، لهدا دا په خپل دین کښ شکی او گډوډ دے؟ او دا د الله تعالیٰ کلام نه دے۔ نو مونږ دا نشو منلے؟۔

د دے **جواب** دادے چه نسخ د الله تعالیٰ په دینونو کښ واقع ده، او دارنگه قرآن کریم او حدیث دواړو کښ واقع ده۔ او دا د الله تعالیٰ په حکمت باندے دلیل دے، دا په ے علمی باندے دلیل نه دے۔ بلکه دا عین حکمت دے لکه یو ډاکتر چاله یو دوائی ورکړی بیائے ورته بدله کړی ځکه چه هغه موقع او محل ته گوری، کله یو مریض له یو شان دوائی ورکوی او بل مریض ته بل شان، ځکه چه د هر یو طبیعت او مزاج جدا جدا وی، نو په ډاکتر او طبیب باندے عقلمند انسان دا اعتراض نه کوی چه دا دوائی ولے مختلفه ورکرمے شوه؟ نو دغه شان الله تعالیٰ د خپل مخلوق په مزاجونو او طبیعتونو او حالاتو باندے خبردار دے، د هرے زمانے د امت دپاره جدا جدا احکام نازلوی، او د حالاتو په بدلیدو سره ورته احکامو کښ تغییر او بدلون راولی او پدے کښ د هغوی خیرخواهی او هغوی ته فائده رسول مقصد وی۔

نو الله رب العالمین خو احکم الحاکمین دے، په یو وخت کښ خلقو ته یو حکم سخت وی، د خلقو حالت یو شان وی، نو الله تعالیٰ ورته بل آسان حکم راولپری ځکه چه د خلقو حالت جدا شوی وی۔ لکه مخکنس خلقو ته دا حکم وو چه یو مجاهد به د لسو کافرو مقابله کوی، بیا الله تعالیٰ دا حکم آسان کړو چه څه یو به د دوو مقابله کوی۔ ځکه چه اوس تاسو کمزوری یی هغه وخت کښ مسلمانان قوی وو۔ دارنگه مخکنس (رَاعِنًا) لفظ وئیل جائز وو لیکن د یو مصلحت په بناء ئے منسوخ کړو۔

په پخوانو کتابونو کښ د نسخ ثبوت

نسخ د الله تعالیٰ په دین کښ واقع کیږی، انجیل کښ هم نسخ شته او تورات کښ هم۔ خو دا جاهلان هسے اعتراض کوی۔ اوسنی انجیلونو کښ هم نسخ واقع ده، ډیر مسائل پکښ منسوخ شویدی۔

(۱) لکه د موسیٰ عليه السلام په دین کښ طلاق وو، او عیسیٰ عليه السلام به د زنانه د جرم نه بغیر طلاق

ورکول بد گنرل لکه انجیل متی (۵۳/۱) کنبس اُوگوره۔ نو نسخ پکنبس راغله۔

(۲) سفر تکوین یعنی کتاب پیدائش باب (۲۹) آیت ۲۳ نہ تر (۳۰) پورے صریح طور سره ثابتیبری چه دلابن دوه لونره لیا اور اَجیل چه دواره خپله خونندے وے په یو وخت کنبس د یعقوب عليه السلام په نکاح کنبس وے۔

(کتاب مقدس طبع بائبل سوسائٹی انارکلی لاهور (۱۹۸۷) ص: ۳۰)

لیکن اجبار باب (۱۸) آیت نمبر (۱۸) کنبس وئیل شویدی چه «تہ خپله بنینے سره د واده کولو په وجه هغه د خپله بی بی بنه مه جوړوه الخ» معلومه شوه چه د یعقوب عليه السلام په شریعت کنبس جمع بین الاختین یعنی دوه خونندے په یو وخت کنبس په نکاح کنبس ساتل جائز وو، لیکن د موسیٰ عليه السلام په شریعت کنبس ئے جواز منسوخ شو، اودا کار حرام شو لکه په شریعت محمدی کنبس چه څنگه حرام دے۔

(۲) کتاب پیدائش باب (۹) آیت (۳) نه ثابتیبری چه د نوح عليه السلام په شریعت کنبس هرزنده سر حیوان حلال وو۔ لیکن په اجبار باب (۱۱) آیت (۴) نه تر (۸) پورے تصریح موجوده ده چه د موسیٰ عليه السلام په شریعت کنبس اوبس، خرگوش او خنزیر ناپاک وو اود هغه خوړول اود هغه بدن له گوتے وروپل منع وو۔ (کتاب مقدس)

(۳) کتاب الاستثناء باب (۲۴) آیت (۲۰۱) نه ثابتیبری چه د موسیٰ عليه السلام په شریعت کنبس د طلاق ورکولو اجازت وو لیکن د انجیل متی باب (۱۹) آیت (۶) نه تر (۹) پورے ثابتیبری چه د حرام کاری اود زناکاری د صورت نه علاوه طلاق ورکول ممنوع دی۔ (انجیل مقدس ص: ۲۳)

(۴) کتاب پیدائش باب (۲۱) آیت (۴) او کتاب یشوع باب (۵) آیت (۲) نه تر (۹) پورے ثابتیبری چه د موسیٰ عليه السلام په شریعت کنبس د ختنے کولو حکم شویدی او ختنه کول ضروری وو۔ لیکن نصاریٰ ختنه نه کوی، معلومه شوه چه د هغوی په نزد د ختنے حکم منسوخ شویدی۔

(۵) په تورات کنبس راغلی دی چه الله تعالیٰ آدم عليه السلام ته حکم اُوکړو چه خپله لونره خپلو ځامنو ته په نکاح کړی ردو بدل، یعنی یوه خپته کنبس به هلك او جینی پیدا کیدل نو چه په بله خپته کنبس به کوم هلك پیدا شو هغه به د اوله خپته جینی په نکاح اخسته اود دویمه خپته جینی به اول هلك په نکاح اخسته۔ بیا دا حکم دتولو انسانانو په نیز منسوخ شو که مسلمانان دی او که یهود او نصاریٰ دی۔

(۶) الله تعالیٰ ابراهیم عليه السلام ته حکم اُوکړو چه خپل ځوی (اسماعیل) ذبح کړی بیا ورته الله تعالیٰ اُو فرمایل: مه ئے ذبح کوه نو اول حکم ئے منسوخ کړو اودا خود نسخ منکرین هم منی۔

(۷) د خالی پہ ورخ د دنیا کار مباح ووتردی چه بنکار هم جائز وویکن بیا الله تعالیٰ پہ یهودیانو باندے جرم کرو۔

(۸) الله تعالیٰ بنی اسرائیلو ته حکم کرے وو چه چاد سخی عبادت کرے وی نو هغه به قتلوی بیائے ورته حکم اوکرو چه باقی معاف شو۔

[مناهل العرفان فی علوم القرآن (۲/۴۷۱) للعلامة الزرقانی۔

زمونر کتاب «اصول التفسیر وعلوم القرآن» ته رجوع اوکری۔

(۹) حافظ ابن کثیر لیکی: دیهودیانو د نسخ نه انکار صرف د کفر او د عناد په وجه وو، ورنه په عقلی طور باندے نسخ ممنوع نه ده ځکه چه الله تعالیٰ څه غواړی، کوی او په مخکنو آسمانی کتابونو کین نسخ واقع شویده لکه د آدم ﷺ، دپاره د خپل لور او ځوی یو بل سره واده کول حلال وویاروستو حرام کرے شو۔ نوح ﷺ چه کله کشتی نه بهر راغلو نو دتولو حیواناتو خوراک ورله جائز ووددے نه روستو د بعض حیواناتو حلال والے منسوخ شو۔ د یعقوب ﷺ او د هغه څامنو دپاره په یو وخت کین ددوه خویندو سره نکاح جائز وه ددے نه روستو په تورات کین هغه حرام کرے شو۔ (ابن کثیر ۱/۳۷۹)

یهودیانو د قرآن کریم په ذریعه د تورات د احکاماتو د منسوخ کیدو نه انکار اوکرو او د عیسیٰ ﷺ او د رسول الله ﷺ د نبوت نه ئے انکار اوکرو پدے وجه چه دے دواړو رسولانو د تورات بعض احکام د وحی الهی په ذریعه منسوخ اوگرځول۔ او قرآن کریم د تورات بعض احکام منسوخ اوگرځول او بعض ئے باقی پریخودل، او داسه هم شویدی چه په قرآن کریم کین الله تعالیٰ یو حکم نازل کرو او څه ورڅه پس ئے منسوخ کرو، یا د هغه په بدل کین ئے بل حکم نازل کرو، نو یهودیانو دغه اعتراض اوکرو چه نن یو حکم کوی او سباله بل حکم، پدے وجه دا د الله نبی نشی کیدے، او دا قرآن د الله تعالیٰ کلام نشی کیدے؟۔ نو په دے آیت کین ددے یهودیانو د خبرے تردید اوشو چه الله تعالیٰ که یو آیت منسوخ کوی نو د هغه په ځائے د هغه نه بهترياد هغه په شان راوړی او دا پدے وجه نه چه الله تعالیٰ په ابتداء کین د حکم راوړو نه عاجز ووبلکه د بندگانو مصلحت او فائده په همدے کین وه او څوک چه د الله په قدرت څه علم لری نو هغه داسه خبره هیڅکله نه کوی۔ (تیسیر الرحمن للشیخ لقمان)

د نسخ بیان

نسخ په عربی ژبه کین د (نَسَخَ الْكِتَابَ) نه ماخوژدے چه ددے معنی ده دیو کتاب نه بله نسخه تیارول او لیکل۔ ۲- نسخ په معنی د ابطال او ازاله (زائل کولو) هم استعمالیږی۔

امام راغب وائی: [إزالة الشيء بشيء آخر] (یو شیے پہ بل شیے سرہ زائلہ کولو) تہ وٹیلے شیے۔
او دقرآن کریم پہ اصطلاح کنبس «نسخ» دیو حکم پہ بدلہ کنبس بل حکم راورپل یا ہفہ لری
کولو تہ وٹیلے شیے۔

او پہ شریعت اسلامیه کنبس نسخ صرف پہ تحریم او تحلیل او منع او اباحت کنبس شویده، پہ
قصاص او اخباراتو وغیرہ کنبس نسخ نہ دہ شوے۔ [ابن کثیر ۱/۳۳۵]

د جمہور علماء اسلام رایہ دا دہ چہ پہ قرآن او احادیثو کنبس نسخ واقع شویده لکہ د الله تعالیٰ
دا قول ﴿الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا أَلْبَتَّ﴾ (کہہ بودا او بودی زنا او کری نو دوارہ ضرور پہ
کانرو ویشتو سرہ مرہ کری) یا لکہ دا قول ﴿لَوْ كَانَ لِبَنِي آدَمَ وَادِيَانٍ مِنْ ذَهَبٍ لَأَبْتَنِي لَهُمَا نَالِيًا﴾
(کہہ د بنیادم سرہ د سرورزو دوه کندے شیے نو ددے سرہ ددریے کندے خواہش بہ لری)
د ابو مسلم اصفہانی معتزلی پہ شان بعض باطلہ عقیدہ لرونکو د نسخ نہ انکار کریدے چہ
ہفہ لہ پہ اسلام کنبس ہیخ اعتبار نشتہ۔

نسخ بیا پہ درے قسمہ دہ یو دا چہ تلاوت او حکم دوارہ منسوخ وی، دویم دا چہ صرف تلاوت
منسوخ وی او حکم باقی وی لکہ مخکبس (الشیخ والشیخة) والا آیت۔ او دریم دا چہ صرف
حکم منسوخ وی او تلاوت باقی وی۔ د نسخ د تفصیل او حکمتونو او صورتونو د دلیلونو دپارہ
زمونر کتاب ((اصول التفسیر وعلومہ)) تہ رجوع او کرہ۔

﴿مَا نَسَخَ﴾ (مَا) شرطیہ دہ، حکہ پرے (نَسَخَ) لفظ مجزوم شویده۔ پہ اصل کنبس موصولہ
دہ، خو معنی د شرط سرہ یو خائے شویده۔ یعنی پدے شرط کہ مونر یو آیت منسوخ کرو نو
ددے نہ غورہ راورو۔ الخ۔ یا داسے اووایہ: کہہ چرتہ مونر منسوخ کرو۔

(أَوْ نُنسِهَا) یعنی مونرہ نے ستانہ ایے نبی او ایے مؤمنانو! ہیر کرو۔
پدے کنبس دوه قراءتہ دی (۱) یو نَسَاها دے۔ د نَسَا نہ دے پہ معنی د تاخیر او روستو والی سرہ۔
(۲) یا نُنسِهَا دے د دِإِنْسَاء نہ جوہ دے، او ہفہ د نِسْيَان نہ ماخوذ دے ہیرولو تہ وٹیلے شیے۔ دغہ
شان کلہ پہ معنی د ترک او پریخودلو سرہ ہم استعمالیہری۔ نو پدے کنبس ہرہ معنی د خپل
خپل احتمال سرہ لگوہ نو دیر صورتونہ بہ جوہ پری لکہ روستو راخی۔

﴿نَابَ﴾: دا مجزوم دے جواب د شرط دے۔ اصل کنبس نَاتِي دے۔
﴿بِخَيْرٍ مِنْهَا﴾: د خیر نہ مراد اَنْفَع دے۔ یعنی چہ دیر فائدہ مند وی د مخکنی حکم نہ۔
﴿أَوْ مِثْلِهَا﴾: سوال دا دے چہ ہر کلہ دویم حکم د اول حکم پہ مثل وی، نو بیا د دویم حکم پہ
راورو کنبس او د اول پہ منسوخ کولو کنبس فائدہ خہ شوہ؟

جواب دا دے چہ دا مثلیت پہ ثواب کنبں مراد دے یعنی دویم حکم د اول حکم پہ شان وی پہ ثواب کنبں او دویم حکم کنبں بہ آسانی وی او د وخت بہ مناسب وی او پہ اول حکم کنبں بہ گرانی وی او ددے وخت مناسب بہ نہ وی۔ نو خکہ منسوخ کرے شی۔

د نسخ او نسیان یا انشاء فرق

دلته دوه لفظونه ذکر شو یو نسخ او بل انشاء یا نسیان د دواړو فرقونه دا دی :

(۱) نسخ پہ لفظ او قراءت کنبں وی او نِسْيَان دزره سره تعلق لری چہ دزره نه ئے بالکل اویاسی، هیر ئے کری۔ یعنی کہ مونږ دیو آیت الفاظ منسوخ کرو (لرے کرو)۔ یا هغه دزرونو نه بالکلیه اویاسو۔ ددے معنی دا ده چہ کله دیو آیت منسوخ کیدل پدے صورت کنبں وی چہ دغه آیت د رسول الله ﷺ او د صحابه کرامو د ذهنونو او زرونو نه بیخی هیر کرے شی لکه ددے په باره کنبں مفسرینو د صحابه کرامو گنږ واقعات نقل کړیدی چہ د هغوی نه به آیت هیر شوے وو او رسول الله ﷺ نه به ئے د هغه تپوس او کړونو نبی ﷺ به ورته اوفرمايل چہ دا آیت الله تعالیٰ دزرونو نه هیر کړیدے۔ دغه شان ابو موسیٰ اشعری ؓ وائی : مونږ به د سورة براءه په مقدار اورد او سخت سورت لوستلو خو هغه ما نه هیر شو سوي ددے آیت نه چہ دا ماته یاد دے (لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَاِدْيَانٍ الخ)۔ (صحیح مسلم)۔

دارنگه فرمائی : او مونږ به د مُسَبَّحَاتو په شان یو سورت لوستلو خو هغه ما نه هیر شو صرف دا آیت مے پکنبں یاد دے : ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ فُتُكْتُبُ شَهَادَةً فِي أَعْنَاقِكُمْ فَتَسْأَلُونَ عَنْهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴾ (مسلم: ۲۴۶۶) (روح المعانی)

او ددے هیرولو مقصد به دا وی چہ په آینده کنبں به پدے باندے د چا عمل کول مطلوب نه وی۔

(۲) یا ما نَسَخُ : هغه حکم چہ مونږه ئے زائل کرو برابر ده قراءت ئے باقی وی یا نه وی۔

أَوْ نَسَّيْهَا : یا هغه آیت چہ مونږ لرے کرو (یعنی تلاوت ئے منسوخ کرو) برابر ده چہ حکم ئے پاتے وی او که نه وی۔ (روح المعانی)۔

(۳) یا د نسخ نه مراد نسخ د حکم ده نه د تلاوت یعنی مونږ دیو آیت حکم زائل کړونه تلاوت، بلکه په قرآن کنبں هغه لوستلے کیري اَوْ نَسَّيْهَا کنبں نسخ د حکم او تلاوت دواړو ده۔ (دا قول د حسن، اصم او اکثر و مفسرینو دے - تفسیر کبیر)۔

د اول صورت ډیر مثالونه دی چہ حکم منسوخ وی او تلاوت باقی وی لکه : ﴿ وَالَّذِينَ يَتُوفُونَ مِنْكُمْ وَيُتْرُونَ أَرْوَاجًا وَصِيَّةً لَأَرْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ ﴾ دا منسوخ شوی دے۔ او الفاظ ئے باقی دی۔ یا د نبی ﷺ سره د مشورے کولو نه مخکنبں د صدقے ورکولو حکم منسوخ دے او الفاظ

تے په سورة المجادله کښ باقی دی۔

﴿ أَشْفَقْتُمْ أَنْ تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ ﴾

او دغسے نور مثالونه په کتاب « اصول التفسیر و علوم القرآن » کښ اوگوره۔

او د دویم صورت مثالونه هم ډیر دی۔

دے ته اشاره شویده پدے آیت کښ: ﴿ سَنَقِرُّكَ فَلَا تَنْسَى إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ﴾

(زر دے چه مونږ به تے تاته لولو نو ته به تے نه هیروے مگر هغه چه الله تے غواړی)۔

د الا ما شاء الله استثناء نه معلومه شوه چه د کومو آیتونو منسوخ کیدل الله تعالی غواړی نو هغه د حافظے نه اویاسی۔ د هغه الفاظ هم باقی پاتے نشی او حکم هم باقی پاتے نشی۔ لکه ابی بن کعب ؓ د خپل ملگری ابوذر ؓ نه تپوس او کړو چه تاسو د سورة الاحزاب خومره آیتونه شمار کوی؟ هغه اووئیل: ددے د آیتونو شمار (۷۳) دے نو ابی بن کعب اووئیل چه دا سورة د

سورة البقره برابرو۔ (السنن الكبرى للبيهقي ۴/۲۷۱)

(۴) - نسخ ما الى بدل: یعنی حکم لری کړی او د هغه بدل راوړی۔ او اِنْسَاء لَا اِلٰی بَدَلٍ دے۔

یعنی چه حکم منسوخ شی او د هغه بدل رانه وړی۔

(۵) - پنځم فرق دا دے: [اِی نَزَعَهَا بَعْدَ اِنزَالِهَا] یو آیت مونږ پورته کړو روستو د نازلولو د هغه نه

اَوْ نَسَاَهَا (لکه په یو قراءت کښ په همزه سره دے)

[اِی نُوخِرُ اِنزَالِهَا مِنْ اللُّوْحِ الْمَحْفُوظِ اَوْ يَكُونُ الْمُرَادُ نُوخِرُ نُسْخَهَا فِي الْحَالِ فَاِنَّا نُنزِلُ بَدَلَهَا مَا يَقُومُ مَقَامَهَا فِي الْمَصْلَحَةِ] (کبیر)

(یا مونږ روستو کړو نازلول د هغه د لوح محفوظ نه۔ یا مراد دا دے چه فی الحال منسوخ کول

تے روستو کړو۔ نو د هغه په بدل کښ مونږ هغه راوړو چه په فائده کښ د هغه قائم مقام وی)۔

(۶) د نسخ نه مراد نسخ د حکم او د تلاوت دواړو ده۔ او نسیان په معنی د پریخودو سره ددے نه

مراد حکم منسوخ کیدل دی نه تلاوت۔ یعنی که مونږ د یو آیت حکم او تلاوت دواړه منسوخ

کړو یا د هغه الفاظ پریدو او حکم تے منسوخ کړو۔ نو د هغه نه غوره راوړو یا د هغه په شان وی

په عمل او ثواب کښ۔

(۷) علامه بقاعی معنی کوی: که یو آیت مونږ منسوخ کړو پدے طریقه چه د هغه حکم

زائل کړو یا د هغه لفظ فی الحال زائل کړو لکه په رَاعِنًا کښ چه مونږ اوکړل [اَوْ نَسَاَهَا] یا مونږ

د هغه منسوخ کول روستو کړو یا تے څه زمانه پریدو بیائے منسوخ کړو لکه مسئله د قبیلے

شوه۔ نو مونږ د هغه د منسوخ کولو په وخت د هغه نه غوره یا د هغه په مثل راوړو۔

[نظم الدرر للبقاعی ۱/۱۵۸]

(۸) علامہ قاسمی پدے کنبں بلہ معنی دا ہم ذکر کریدہ چہ کہ مونہ یو آیت د بل آیت پہ بدلہ کنبں راوړو لکہ د تورات د آیتونو پہ بدل کنبں مو د قرآن آیتونہ راوړل (أَوْ نُسِهَا) یا ئے د زرونو نہ ختم کرو لکہ اللہ خبر ور کریدے : ﴿وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ﴾ [مائدة: ۱۳]

(دے یہودیانو ډیره ہفہ حصہ ہیرہ کرہ چہ دوی تہ پہ ہفہ نصیحت ور کیدے شو) او کہ (نَسَاَهَا) شی نو معنی دا دہ چہ مونہ ئے روستو کوو او بغیر د منسوخ کولونہ ئے پریدو لکہ د تورات ډیر احکام ئے پہ قرآن کنبں پریخی دی۔ نہ ئے دی منسوخ کری۔

نو روستو (نَاتٍ) بہ لف نشر مرتب وی یعنی کہ کوم آیتونہ د تورات منسوخ کرو او د ہفہ پہ بدل کنبں نور آیتونہ پہ قرآن کنبں راوړو نو ہفہ بہ غورہ وی د ہفہ آیتونو نہ چہ منسوخ شویدی لکہ دا کار پہ ہفہ آیتونو کنبں شویدی چہ د پخوانو امتونو گران حکومونہ (آصار او اغلال) لرے کرے شو او پدے دین کنبں د ہفہ پہ بدل کنبں آسانی او کرے شو۔ او حرج او تکلیف پکنبں ختم شو۔ (أَوْ مِثْلَهَا) یا راوړو پہ شان د ہفہ آیتونو چہ ہفہ نہ دی منسوخ شوی۔ یعنی پہ قرآن کنبں ډیر داسے آیتونہ شتہ چہ ہفہ د تورات او انجیل سرہ موافق دی او د ہفہ پہ باقی پریخودلو کنبں د اللہ حکمة دے۔ [قاسمی ۱/۳۴۳]

پدے کنبں نور احتمالات ہم شتہ۔ تفصیل د پارہ تفاسیر و تہ رجوع او کرہ۔

نَاتٍ بِخَيْرٍ مِنْهَا : لکہ پہ رَاعِنًا کنبں ئے غورہ لفظ راوړو چہ اَنْظُرْنَا دے۔

خَيْرٍ مِنْهَا : دا غورہ والے کلہ پہ دے طریقہ وی چہ روستو حکم بانڈے د مخکنی حکم پہ نسبت عمل کول آسان وی، او د مصلحت سرہ بنہ برابر وی، او پہ ثواب کنبں د مخکنی نہ زیات وی۔ (أَوْ مِثْلَهَا) یعنی د مخکنی حکم پہ شان وی پہ ثواب کنبں یا پہ عمل کنبں لیکن پہ دویم حکم کنبں ورسرہ زیاتی فائدہ ہم وی لکہ قبلہ د بیت المقدس ئے بدلہ کرہ کعبے تہ، دواړہ پہ عمل کنبں یو شان دی لیکن کعبے تہ اوړیدو کنبں فائدہ زیاتہ وہ چہ ہفہ مخالفت د یہودو وغیرہ وو او بل پہ بیت المقدس بانڈے د کعبے فضیلت وو۔

پہ دے کنبں آسان او غورہ تفسیر دا دے : کہ چرتہ منسوخ کرو مونہ یو آیت، لفظ د ہفہ یا حکم د ہفہ۔ او یا ئے ہیر کرود بندگانو نہ نو راوړو غورہ او فائدہ مند د ہفہ نہ۔

﴿الْمُ تَعْلَمُ﴾ پدے سرہ د نسخ حکمت ذکر کوی۔

پدے (الْمُ تَعْلَمُ) او (الْمُ تَر) سرہ اول مخاطب نبی ﷺ وو او بیا ہر مخاطب مراد دے او مقصد پدے لفظ کنبں پہ بنکارہ خبرہ بانڈے تنبیہ (خبردارے ور کول) وی۔ یعنی اے مخاطبہ! تہ نہ

پو هیږی یعنی خان پو هه کره۔ او دلته مطلب دا دے چه دا د الله تعالیٰ د علم سره مناسبه ده چه هغه نسخ راولی۔ او څوک چه د الله تعالیٰ په قدرت باندی خه علم لری نو هغه هیڅ کله داسی خبره نه کوی، نو په ځائے د اعتراض، د الله تعالیٰ علم ته تسلیمیدل پکار دی۔

فائده: په دے آیت کښ الله تعالیٰ خپل قدرت ذکر کرو او روستو آیت کښ ملك ذکر دے او د الله تعالیٰ د تصرف او نصرت بیان دے، دا ټول د نسخ حکمة او د نسخ واقع کیدو ته اشارات دی۔ کوم ذات چه کامل قدرت لری او بادشاه وی او په عالم کښ متصرف وی نو په دین کښ نسخ راوستل د هغه د قدرت او د بادشاهت او د تصرف تقاضی ده او لکه څنگه چه په الله تعالیٰ باندی په تقریر الکائنات (یعنی د کائناتو په موجودولو) کښ اعتراض نشی کیدی نو دغه شان په نسخ کښ هم نشی کیدی ځکه یو حکم قدری دے او بل حکم شرعی دے۔

بله دا ده چه اختیار د هغه دے، نظام د هغه دے، کائنات د هغه دی، نو د هغه اختیار او تصرف او د هغه قانون به پکښ چلیږی، که هغه غواړی چه قانون بدلوی بدلولے ئی شی۔ پدے باندی هیڅ له د اعتراض هیڅ حق نشته۔

أَلَمْ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

آیاته نه پو هیږی چه یقیناً الله تعالیٰ د هغه دپاره بادشاهی د آسمانونو او د زمکے ده

وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾

او نشته تاسو له یوی د الله تعالیٰ نه څوک دوست او نه مددگار۔

تفسیر: په دے آیت کښ هم د نسخ حکمة ذکر دے او زیات تاکید دے، او په دے کښ تنبیه ده چه د الله تعالیٰ دپاره عامه بادشاهی ده په زمکه او آسمانونو کښ، هغه پدے کښ تصرف کوی او ټول مخلوق د هغه د اطاعت لاندی دی، د هغه امر به نافذ وی او هغوی له د الله او امر او نواهی په ځائے راوړل پکار دی، او الله تعالیٰ د خپلو بندگانو په مصلحتونو ښه خبردار دے، الله چه دوی ته څه حکم کول غواړی د هغه حکم به ورته کوی او څه کار نه چه غواړی منع کوی به ئی، او کوم حکم چه غواړی منسوخ کوی به ئی او کوم چه غواړی نو هغه به باقی پریدی۔ نو د نسخ سره ئی مناسبت دا دے چه د کائناتو د نظام اختیار د هغه په لاس کښ دے، نو د قانون اختیار به هم د هغه په لاس کښ وی۔ که هغه انسانانو ته هر قسم حکم نازلوی او کوم منسوخ کوی د هیڅا پدے کښ واك نشته۔ بلکه انسانانو له ئی منل پکار دی۔ او د نسخ نه انکار کول په اصل

کښ د الله تعالیٰ د بادشاهت او د هغه د حکمت او د قدرت نه انکار دے۔

﴿وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ مِن وَّلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾ د الله نه بغير نه څوک مدد کولے شی او نه څوک دوست وی، لهذا پدے نبی باندے اعتراضونه مټ کوي او د الله تعالیٰ سره د هغه د احکامو په منله سره تعلق جوړ کړی چه هغه مو مدد او کړی او د هغه د دوستانے مستحق شی۔

او داعی ته تسلی ده چه ته د هیچا پرواه مټ لره، الله تعالیٰ ستا مددگار او دوست دے۔

دارنگه پدے کښ د الله تعالیٰ د اطاعت او د الله د حکم انقیاد او منلو ته ترغیب دے چه په منسوخ او غیر منسوخ احکامو کښ د الله خبره اومنی او هغه ته تسلیم شی، ورنه د الله به څه نقصان او کړی، ټول نقصان د خپل ځان دے۔

دارنگه ربط ئے د مخکښ سره دا دے چه هر کله بنده پدے پوهه شی چه الله تعالیٰ زموږ دوست او مددگار دے او د هغه نه بیوی هیڅوک دوست او مددگار نشته نو هغه به ضرور پدے پوهیږی چه الله تعالیٰ په ما څه کوی هغه به خیر وی، نو ټول کارونه به هغه ته سپاری او په زړه کښ به ئے د نسخ او غیر نسخ په باره کښ هیڅ قسم شک او بدگمانی نه تیرېږی۔

(روح المعانی، الوسيط، الحقی)

د ولی او نصیر فرق

(۱) [الْوَلِيُّ: الَّذِي يَدْفَعُ الْعَذَابَ وَالْمَشَقَّةَ قَبْلَ نَزْوِلِهِمَا وَالنَّصِيرُ: مَنْ يَدْفَعُ الْعَذَابَ وَالْمَشَقَّةَ بَعْدَ نَزْوِلِهِمَا] (ولی) د پته وائی چه د ابتداء نه یعنی د مصیبت او د عذاب د راتلونو نه مخکښ د بنده نه مصیبت لری کړی او (نصیر) د پته وائی چه مصیبت راشی او بیانے لری کړی) نو د الله تعالیٰ نه بیوی هیڅوک نشته چه ستاسو مدد او کړی اے خلقو! الله ته متوجه شی هغه خپل رب او مالک او گنډی۔

(۲) دارنگه (ولی) انتظام چلونکی، مالک د نفع او د ضرر ته وائی او نصیر هغه دے چه د نقصانونو او فسادونو نه انسان لره بچ کونکے وی۔ او دواړه ئے راجمع کړل ځکه چه دوست کله مددگار وی او کله د مدد نه عاجز وی، او مددگار کله دوست وی او کله نه۔

ولی په اصل کښ د «وَلَيْتُ أَمْرَ فُلَانٍ» نه دے په معنی د قیّم او تدبیر کونکی او پروگرام او انتظام چلونکی سره۔

(۳) ولی هغه دے چه جلب المنفعة کوی یعنی مالک د نفع وی، ټول کارونه په بنائسته طریقه چلوی۔ او نصیر هغه دے چه مالک د دفع المضرة وی یعنی بندگان د تکلیفونو، مفسدو او

نقصانونو نه بیچ ساتی او مدد ورسره کوی۔ او پدے کښ اشاره ده چه بنده له پکار دی چه هغه سره دا احساس هر وخت پیدا شی چه مونږ په هر وخت کښ الله تعالیٰ ته په فائدو حاصلولو او ضررونو دفع کولو کښ حاجت او ضرورت لرو، او پدے کښ رد د شرک ته هم اشاره ده۔

فائده: د الله تعالیٰ په شرع او امر باندے هغه انسان اعتراض کوی چه خپل ځان د الله تعالیٰ نه مستغنی گنږی او خپل رب ته خپل حاجت او فقر نه محسوس کوی، کله چه د انسان دا شعور او احساس پیدا شی چه زه خپل رب ته په جلب المنافع (فائدو حاصلولو) او دفع المضار (د تکلیفونو په دفع کولو) کښ سو فیصد محتاج یم، نو په هغه انسان کښ د الله تعالیٰ او امر او د هغه شرع ته خود بخود تسلیمیدل او غاړه کیخودل پیدا کیږی نو ځکه دلته حواله د ولی او نصیر ورکړی شوه۔

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ ۗ

آیا تاسو لراډه لرئ چه تپوسونه اوکړئ (په طریقه د اعتراض) د رسول ستاسونه لکه څنگه چه تپوسونه شوی وو

وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

د موسیٰ (علیه السلام) نه مخکښ ددے نه اوڅوک چه کفر واخلی په بدل د ایمان کښ نو یقیناً دا گمراه شو د نیغے لارے نه

تفسیر: الله د یهودیانو د شبهاتو جوابونه اوکړل، ددے ځائے نه روستو الله تعالیٰ یهودیانو او اهل کتابو ته په ناکاره اعمالو او ناکاره خبرو باندے زجرونه او رتنے ورکوی چه گوزه دا کار مو وړان دے او دا خبره مو غلطه ده۔ اوله رتنه او زورنه پدے خبره ورکوی چه تاسو پدے آخری رسول اعتراضونه ولے شروع کړی دی، آیا د خپلو مشرانو په شان انبیاء علیهم السلام ته تکلیفونه ورکوی۔ نو پدے کښ [الزجر للمعتز ضین علی الرسول]

(په رسول الله ﷺ باندے اعتراض کونکو ته رتنه) ده۔

﴿أَمْ تُرِيدُونَ﴾ (آم) دلته منقطعه دے په معنی د بل سره دے۔ یا په معنی د همزه د استفهام انکاری سره۔ یعنی آیا تاسو تپوسونه کوی، تاسوله تپوسونه نه دی پکار۔ پدے خطاب کښ اختلاف دے:

۱- یو قول دا دے چه دا خطاب صحابه کرامو ته دے او د سوال نه مراد د هغه څیزونو په باره کښ تپوس کول دی چه فائده پکښ نه وی او لا واقع شوی نه وی چه د هغه بیان په سورة المائدة (۱۰۱) آیت کښ هم شویدے چه ډیر تپوسونه به نه کوی۔ نو هغه آیت به ددے آیت

تفسیر وی۔ لکه ابن کثیر دلتہ دیر احادیث راجع کری چه په هغه کنب د صحابه کرامو د پیرو
تپوسونو منع ذکر ده۔ او دا منع پدے وجه اوشوه چه په یه خایه تپوسونو سره د الله نبي (ﷺ)
تنگیږی او هغه ته تکلیف رسیږی۔ دارنگه کیدے شی چه بعض ملگری داسے تپوس اوکری
چه هغه به لائق نه وی۔ یا به دیو حلال کار په باره کنب تپوس اوکری نو دده دتپوس په وجه به
حرام شی۔ لکه حدیث کنب دی : [إِنَّ أَعْظَمَ الْمُسْلِمِينَ جُرْمًا فِي الْمُسْلِمِينَ مَنْ سَأَلَ عَنْ شَيْءٍ لَمْ يُحْرَمْ
فَحُرْمٌ مِنْ أَجْلِ مُسْئَلَتِهِ] [بخاری: ۶۸۵۹ و مسلم: ۲۳۵۸]

(په مسلمانانو کنب لوئی جرم والا هغه انسان دے چه داسے شی په باره کنب تپوس اوکری چه
هغه حلال وی او دده دتپوس دوجه نه حرام شی)۔

اونبی ﷺ فرمائی : [ذُرُونِي مَا تَرَ كُنُكُمْ] (صحيح مسلم)

(ما چه تر خوږوږے تاسو ته بیان نه وی کرے نو ما په خپل حال پریږی) او تپوسونه مه کوی۔
ددے وجه نه صحابه کرامو پدے حکم عمل کرے وو۔

عبد الله بن عباس رضی الله عنهما فرمائی : « صحابه کرام دیر غوره خلق وو، صرف دولس
تپوسونه ئے کری وو او هغه ټول په قرآن کریم کنب ذکر دی» (مسند البزار، ابن کثیر)۔

براء بن عازب ؓ به فرمایل : مونږ باندے به کله یو کال راغلو او مونږ به اراده لرله چه دیو شی
په باره کنب د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو لیکن مونږ به یره کوله د هغه نه او مونږ به دا
خوښبول چه باند چیان راشی او تپوسونه اوکړی۔

(ابی یعلی، ابن کثیر، جامع العلوم والحکم ص (۹۱))

انس ؓ به فرمایل : مونږ په قرآن کریم کنب ددے نه منع شوی یو چه د رسول الله ﷺ نه دیو
شی په باره کنب تپوس اوکړو (او په یو روایت کنب دی چه مونږ به یریدو چه د رسول الله ﷺ نه
تپوس اوکړو) او مونږ به دا خوښبول چه یو عقلمند سرے د باندے نه راشی او تپوس اوکړی او
مونږ به واورو۔

[صحيح مسلم (۱۲) مسند احمد ۱۲۴۷۹ و مسند ابی یعلی ۳۳۳۳ و صحيح ابن حبان]

لهذا پدے کنب مسلمانانو ته دا تعلیم او تربیت ورکول دی چه رسول الله ﷺ به داسے نه تنگیوی
لکه څنگه چه یهودیانو موسیٰ ؑ په پیرو تپوسونو تنگ کرے وو۔ کله به ئے ورته وئیل چه
الله مونږ ته ښکاره راوبنایه۔ او صحابه کرامو نبي ﷺ نه ووتنگ کرے بلکه کیدے شی چه د
بعضو په زړونو کنب صرف اراده دتپوس راغلی وی یا یهودو د بعض مسلمانانو په زړونو کنب
د نسخ په باره کنب شبهات اچولی وی ځکه ئے تعبیر په (تُرِيدُونَ) سره اوکړو۔ یعنی صیغه د

مستقبل ئے استعمال کره۔ (ابن عاشق)۔

لیکن دا قول مرجوح دے چه دا خطاب د صحابه کرامو ته وی خکھ چه د سیاق او د الفاظو د سختوالی نه معلومیری چه دلته دا قسم تپوسونه نه دی مراد۔

۲- **دویم قول** : دا خطاب یهودیانو ته دے۔ او همدا خبره غوره بنکاره کیری خکھ چه مخکنین روستو بحث د هغوی په باره کښ شروع دے۔ او دا قول اکثر و مفسرینو غوره کړیدے نو دلته به د سوال نه تعنتی او ضدی اعتراضونه او غلطے مطالبے مراد وی لکه خنگه چه د موسیٰ علیہ السلام نه شوی وے چه هغه په سورة النساء (۱۵۳) آیت کښ ذکر دی۔

فائده : دلته محققینو علماؤ لیکلی دی : سوال دوه قسمه دے (۱) یو د خان د پوهه کولو او علم حاصلولو دپاره وی، دا بنه کار دے۔ او پدے باندے امر راغلی دے ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (کله چه خپله نه پوهیرئ نو د علم والو نه تپوس او کړئ) (الانبیاء/۷) والنحل (۴۳/)

۲- دویم : سوال په معنی د اعتراض یعنی مقصد په تپوس کښ صرف اعتراض کول او په هغه کښ سختی پیدا کول او مسلمان غلے کول وی۔ چه دا کار ولے داسه دے ؟ نو دا ناروا دے او دا د عنادگرو او غلطو خلقو کار دے۔

په صحیحینو کښ د مغیره بن شعبه رضی الله عنہ روایت دے چه رسول الله ﷺ د قیل اوقال (یعنی دے تحقیقه خبرو)، د مال ضائع کولو او د پیرو تپوسونو نه منع فرمائیلے ده۔ په صحیح مسلم کښ دی : ﴿ذُرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ﴾ تاسو ما پریدی ترڅو چه ما تاسو پرېخی یی، ستاسو نه مخکنی خلق د پیرو تپوسونو او د انبیاءو د مخالفت په وجه هلاک شوی دی)۔

۳- **دریم قول** : بعض علماء وائی : دا آیت د عربو مشرکانو ته خطاب دے چه هغوی د ضد او عناد په وجه د رسول الله ﷺ نه معجزات طلب کول لکه هغه په سورة الاسراء (۹۰-۹۲) آیتونو کښ ذکر دی چه ملائک مخامخ راوله، په مکه کښ غرونه هموار کړه، نهرونه جاری کړه، زمونږ د مرضی مطابق کتاب نازل کړه، آسمان راگوزار کړه، الله او مخامخ راوله او دغسے نور تعنتی تپوسونه ئے کول۔ لیکن دا قول هم ظاهر نه دے، اگر که دا آیت په هغوی هم اشاره رد کیدے شی۔

﴿أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ﴾ رسول ئے ذکر کړو او نسبت ئے مخاطبینو ته او کړو، پدے کښ اشاره ده چه الله تعالی تاسو ته څومره بنائسته رسول رالیږلے دے او تاسو په هغه اعتراضونه کوی او هغه په تپوسونو تنگوی، رسول خو ددے دپاره وی چه د هغه نه هدایت واخستے شی، نه دا چه په هغه اعتراض او کړے شی۔ او اشاره ده چه دا خپل رسول او گنړئ، دده په باره کښ به تاسو نه تپوس کیري۔

﴿ كَمَا سَبَّلَ مُوسَىٰ ﴾ لکہ اعتراضونہ شوی ووپہ موسیٰ ﷺ او غلط تپوسونہ ترے شوی وو۔
 ﴿ مِنْ قَبْلُ ﴾ (مخکبں ددے رسول نہ) اشارہ دے تہ کوی چہ ستاسو نیکونو کبں ہم دا مرضونہ
 وو۔ چہ هغوی بہ پہ پیغمبرانو اعتراضونہ کول۔ چہ دا ولے ؟ او دا ولے ؟۔ نو اوس الله رب
 العالمین فرمائی: چہ خوک داسے اعتراضونہ کوی دا کافر وی۔

﴿ وَمَنْ يُبَدِّلِ الْكُفْرَ ﴾ پدے کبں اشارہ دہ چہ دغہ شان د ضد او عناد تپوسونہ او غلطے مطالبے
 کول کلہ انسان کفر تہ رسوی نو یرہ اوکری۔ [تفسیر السعدی ۱/۶۱]

او کہہ خطاب مؤمنانو تہ شی نو معنی بہ دا وی چہ دیهودوپہ شان مہ جو پرہی چہ هغوی بہ
 خپل رسول پہ دیرو اوے خایہ تپوسونو تنگولو۔ کیدے شی چہ پدے سرہ د ایمان نہ محروم شی
 لکہ خنکہ چہ یهودیانو بہ د موسیٰ ﷺ نہ مطالبے کرلے او بیابہ ئے پرے عمل نہ کولو۔
 نو د آیت تفسیر دا شو: چا چہ واخستو کفر لہ پہ بدل د ایمان کبں۔ یعنی ایمان نہ راوری او
 کفر اختیار وی۔

﴿ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴾ نو دہ سمہ لارہ خطاء کرہ خکہ نیغہ او سمہ لارہ خود ایمان دہ چہ بندہ الله
 تعالیٰ اور رسول ﷺ اومنی، او هغوی پسے روان شی او تابعدار ئے شی۔ او چہ کفر ئے اوکرو، نو
 صحیح لارہ ئے پر بخودہ او تباہ شو۔ سَوَاءَ السَّبِيلِ نہ مراد د الله د طاعت لارہ دہ۔ (سَوَاءَ) یا پہ معنی د
 وسط (مینخ) سرہ دے یا پہ معنی (مُسْتَوِي) برابرے او نیغے سرہ دے۔ او دلته همدا ظاهر دے۔
 او پدے کبں اشارہ دہ چہ د نبی د معجزاتو نہ میخ اړول او پہ هغہ بانڈے اعتراضونہ او طعنونہ
 کول کفر دے۔ (احسن الکلام)۔

بیا دلته سوال دے چہ کہ دا خطاب یهودو تہ شی نو هغوی سرہ خو ایمان نہ وو چہ پہ هغے
 سرہ کفر بدل کری؟ ۱- ددے جواب دا دے چہ دوی قادر ووپہ ایمان راوړلو ددے وجہ نہ ئے د
 رسول اضافت ہم هغوی تہ اوکرو چہ دوی امت الدعوة دی۔ یعنی تاسو تہ د ایمان اسباب
 حاصل دی لیکن کہ بیا ہم تاسو پہ اعتراضونو او اعراضونو سرہ دغہ خرابوی او کفر غوره
 کوی نو نیغے لارے نہ بہ واوری۔ ۲- یا دا چہ دوی سرہ فطری ایمان خوشته لیکن کہ دوی
 اعتراضونہ کوی نو دغہ فطری ایمان بہ ترے زائله شی۔

۳- دریم دا چہ د رسول الله ﷺ دراتک نہ مخکبں دوی ایمان والا حسابیدل لکہ د سورة آل
 عمران (۸۶) آیت کبں دی: ﴿ كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ ﴾ داد
 یهودوپہ بارہ کبں نازل وو۔ چہ دوی دا آخری رسول حق گنړلو لیکن ایمان ئے پرے ئه راوړو او
 کفر ئے پرے اوکرو۔

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا

خوبنوی دیر د اهل کتابونہ (دا خبرہ) ارمان دے چہ تاسو واپس کری روستو د ایمان ستاسو نہ کفر کونکی

حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ

د وجہ د کینے نہ چہ د دوی د نفسونو نہ (راوتلے) دہ پس د ہفے نہ چہ بنکارہ شویدے دوی تہ حق

فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿۱۰۹﴾

نو معافی کوی او مخ اروی (د دوی د سزانہ) تردے چہ اللہ بہ راوی خپل حکم، یقیناً اللہ پہ ہر شی بانڈے قادر دے۔

تفسیر: اوس رتہ پہ حسد ورکوی چہ دے خلقو کین حسد دے۔ دا لفظ عنوان دے۔

ورنہ دا آیت متضمن دے دیرو خبرو لہ: ۱- بیان د حسد د اهل کتابو چہ دوی ستاسو ایمان نہ خوبنوی۔ ۲- دویم: تنبیہ مؤمنانو تہ پہ دشمنانو چہ دا ستاسو دشمنان دی، وے پیژنی او د دوی د طریقے نہ جان اوساتی او خبرہ ورلہ مہ منی۔

۳- دریم: بیان د اخلاقو ایمان والوتہ چہ ددے دشمنانو مقابلہ پدے اخلاقو اوکری کوم چہ پہ (فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا) سرہ ذکر دی۔

۴- مَعَ التَّهْدِيدِ لِلْكَافِرِينَ. کافرانو تہ زورنہ ورکوی چہ اللہ بہ درسہ گوری، ایمان والو تہ بہ ستاسو پہ خلاف خہ حکم راوی یعنی جہاد بہ درسہ شروع شی۔

اول زجر پہ حسد د یہودیانو چہ دوی ارمان لری چہ تاسو د ایمان نہ مرتد کری، د هغوی ہمیشہ دا کوشش دے چہ مسلمان بہ پہ خہ طریقہ د محمد ﷺ نہ واروی پس د هفے نہ چہ دا ئے اویژندلو چہ محمد ﷺ د الله تعالیٰ رسول دے، نو الله تعالیٰ مؤمنان منع کوی ددے نہ چہ د یہودیانو لارہ خپلہ کری او دا خبرے ورکرو چہ اهل کتاب تاسو سرہ زبردستہ دشمنی لری، د هغوی داسے کینہ دہ چہ دا غواری چہ مسلمان د خپل دین اسلام نہ مرتد شی، نو تاسو د هغوی پہ دھوکہ کین مہ راخی، د هغوی نہ بدلہ مہ اخلیٰ خکہ پہ دے سرہ دعوت لارہ بندیری، لہذا معافی او درگذر بہ کوی او د خپل رب پہ احکامو بہ پابندی کوی، دے دپارہ چہ تاسو سرہ د الله تعالیٰ مدد شامل حال شی۔ خکہ دا قانون دے چہ د الله تعالیٰ دشمن بہ د الله تعالیٰ پہ تعلق وھے، پہ ظاہری اسبابو خپل دشمن وھل مشکل دی، کلہ چہ انسان کین پخپلہ دین پورہ طریقے سرہ راشی او خپلہ نیک عملونہ دیر کوی نو د هفہ سرہ الله تعالیٰ د هفہ د دشمن پہ خلاف نقد مدد رالیبری۔ او چہ تہ ہم ورسرہ خراب شوے، بد اخلاقہ شوے، نو هفہ ہم د الله دشمن دے او تہ ئے ہم

شومے نو بیا که د الله تعالیٰ مدد رانشی نو خفگان نۀ دے پکار۔

نو حسد دیهودو بیماری وه، چه بیا دے اُمت ته رانقل شومے ده او ملیانو کین دیره وی۔ مگر
تول نۀ! په بعضو بعضو کین وی۔ رسول الله ﷺ فرمائی :

[ذَبَّ إِلَيْكُمْ دَاءُ الْأُمَمِ الْحَسَدُ وَالْبَغْضَاءُ] [سنن الترمذی : ۲۵۱۰ بسند حسن (البانی و البزار)]

(تاسو کین د پخوانو امتونو بیماری په پته سره راغله چه هغه حسد او دشمنی ده)

حسد گر په اصل کین په الله سبحانه اعتراض کوی، چه الله دا نعمت دے فلانکی له وله
ورکولو۔ ما ته ئے وله نۀ را کولو۔ ددے معنی دا ده چه اے الله! دا نعمت دے سړی نه واخله او ماله
ئے را کره۔ دے ته حسد وائی یعنی (تَمَنَّى زَوَالَ النِّعْمَةِ عَنِ الْغَيْرِ) (د بل چا د نعمت د زائله کیدو
ارمان کول) دا ډیر عظیم جرم دے۔ یوه غبطه ده، هغه جائز ده۔ او هغه دیته وائی (تَمَنَّى حُصُولِ
مِثْلِ نِعْمَةِ الْغَيْرِ) چه الله! دے سړی له دے دا نعمت ورکړے دے ماله ئے هم را کره۔ د هغه د نعمت په
شان نعمت غواړی، دا جائز ده، او په دینی کارونو کین دا غبطه کول بهتر عمل دے لکه حدیث
کین راغلی دی، علم والاته او مالدار ته پسخیدل چه زۀ هم دغه شان کارونه او کره، دا قسم
غبطه پکار ده او اولی ده۔

ابن عثیمین رحمه الله د شیخ الاسلام ابن تیمیة نه نقل کړی چه حسد دیته هم وائی : (كَرَاهَةُ
الْإِنْسَانِ نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَى الْغَيْرِ). دا بد گنرل چه الله تعالیٰ په فلانی شخص باندے دا نعمت وله او کړو۔
نو په بل چا باندے نعمت نۀ پیرزو کیدل او د هغه په نعمت نۀ خوشحالیدو ته حسد او وئیل
شو۔ برابره ده چه د هغه د زائله کیدو تمنی لری یا د هغه سره باقی پاتے وی لیکن دا ئے بد گنری،
بناء پدے تفسیر سره د حسد نه ډیر کم نفسونه پاک دی۔ (تفسیر ابن عثیمین ۳/۲۶۸ و کتاب العلم له)

امام رازقی د امام غزالی نه د حسد اووه (۷) اسباب نقل کړیدی :

(۱) دیو نعمت والا مسلمان سره دشمنی او بغض کول۔ خکه د بغض او عداوت سره حسد
لازم دے۔ (۲) خپل خان عزتمند گنرل خکه کله چه په ده باندے یو انسان په یوه مرتبه کین
اوجتیرې چه دا ورته نشی رسیدلے، نو بیا اراده لری چه دا منصب د هغه نه زائل شی۔

(۳) دیو انسان په طبیعت کین دا وی چه د چا نه خدمت اخلی نو اراده لری چه دغه نعمت د
هغه نه واخستے شی چه دا قادر نۀ شی د هغه نه په خدمت اخستلو۔

(۴) عجب (خود پسندی) او تکبر کول۔ چه خان ورته ښۀ ښکاری نو د بل خبرے منلو ته تیار نۀ
وی لکه مشرکانو خپلو رسولانو ته وئیلی وو (إِنَّ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلَنَا)۔

(۵) د مقصد د فوت کیدو نه یره، لکه په یو مقصد کین ډیر خلق مزاجم واقع شی، نو هر یو

حسد کوی چه دغه مقصد ماته حاصل شی لکه د بنو (ضراتو) دیو بل سره حسد وی۔ یاد ورونو دیو بل سره مور او پلازته په نزدی کیدو کنب حسد وی، دپاره چه د هغوی نه مال او عزت حاصل کری۔

(۶) د مشرئ سره مینه کول او مرتبه خانله یواځه کول، لکه یو تن غواری چه زه په هر فن کنب ما هر شم لکه شجاعت، علم، مالداری، تقویٰ وغیره نو کله چه د عالم په آخر سر کنب دیو تن په باره کنب خبر شی چه هغه دده مثل دے نو دا خفه شی او د هغه مرگ خوښوی۔

(۷) د الله تعالیٰ په بندگانو باندی د خیر نه شح او بخل کول لکه یو تن خپله مشر هم نه وی او مال هم نه طلب کوی خو کله چه د هغه په مجلس کنب دیو بنده د بنائسته حالت تذکره اوشی نو ده باندی گرانه تمامه شی گویا کنب هغه دده ملکیت او دده خزانه لوټ کړیده۔ او کله چه د هغه په مجلس کنب د خلقو دکارونو گډوډی او خکته والی او تنگی ذکر شی، نو دا خوشحاله شی۔ نو د الله په نعمت باندی هسے خفه وی، نو غټ بخیل هغه څوک دے چه په پردی مال باندی بخل کوی، حال دا چه دده او د مذکوره خلقو تر مینځ به هیڅ رابطه او دشمنی نه وی۔ نو دا دده د نفس خباثت او رذالت دے او دا نفسونه نن صبا دیر زیات دی (اعاذنا الله منها) (تفسیر کبیر ۲/۲۷۹) حسد کله اضطراری غیر اختیاری زړه ته رازی۔ پدے به گناهکار نه وی خو شرط ورله دا دے چه د حسد نه روستو به د هغه د ضرر پسے نه لگیا کیږی نه په قول سره او نه په عمل سره۔

د حسد کولو ضررونه

(۱) څوک چه حسد کوی هغه د الله تعالیٰ تقدیر بد گنږی او د هغه د تقدیر او فیصلے انکار کوی۔ (۲) حسد نیکیانے داسے خوری لکه څنگه چه اور لرگی خوری۔ ځکه چه اکثر اوقاتو کنب حسد کونکے د حسد کرے شوی عیبونه بیانوی چه خلق ترے نفرت او کړی، او د هغه مرتبه راخکته کوی او دا هغه کبیره گناهونه دی چه نیکیانے بریادوی۔

(۳) حسد د حسد کونکی په زړه کنب افسوس او لمپے او اور راپیدا کوی ځکه کله چه د الله تعالیٰ نعمت په دغه بنده باندی گوری، نو غمجن شی او سینه ئے تنگه شی، او ددغه شخص پسے جاسوسی کوی کله چه په هغه د الله نعمت وینی، نو خفه کیږی۔ او دنیا پرے تنگیږی۔

(۴) حسد د یهودیانو بیماری ده او څوک چه د کافرانو خوئی په ځان کنب راولی نو هغه به د کافرانو سره په دغه صفت کنب مشابه وی ځکه چه حدیث کنب دی: « څوک چه د کومو خلقو مشابهت کوی هغه به د هغوی نه حساب وی» (احمد، ابوداود بسند صحیح)۔

(۵) حسد گر که هر څومره زیات حسد کوی او حسد ئے په زړه کنب قوی کیږی نو د الله تعالیٰ

نعمت د دغه بنده نه نشی پورته کولے، نو هر کله چه ده له د الله د نعمت زائل کول ممکن نه دی نو بیا حسد ولے کوی۔

(۶) حسد د کامل ایمان منافی او ضد دی۔ خکه حدیث کبش دی: «یو تن په تاسو کبش مؤمن کیدے نشی ترخو چه د خپل ورور مسلمان دپاره هغه شے خوښ نکړی کوم چه خان له خوښوی» (بخاری و مسلم)۔

نو هر کله چه ته د خپل خان نعمت زائل کول نه غواړے نو د بل نه ئے زائل کول د ایمان منافی دی۔
(۷) حسد انسان لره د الله تعالیٰ نه د سوال کولو نه اړوی، خکه چه حسد گر همیشه په هغه نعمت غمجن وی چه الله تعالیٰ په بنده کرے وی او د الله تعالیٰ نه د هغه فضل نه غواړی۔ او الله فرمائی ﴿وَلَا تَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللهُ بِهٖ بَعْضَكُمْ عَلٰی بَعْضٍ﴾ النساء (۳۲)۔

(۸) حسد بنده ته د الله تعالیٰ هغه نعمتونه چه په ده باندے ئے کړیدی سپک ښکاره کوی یعنی حاسد دا گمان کوی چه زه د الله تعالیٰ په نعمت کبش نه یم، او دا شخص زما نه په لوئی نعمت کبش دی، نو ایسته د الله تعالیٰ نعمت په خپل خان وړوکی او گنړی، نو د هغه شکر نه کوی۔

(۹) حسد ډیر بد خوئی دی خکه چه حاسد په معاشره کبش په خلقو باندے د الله تعالیٰ نعمتونه تالاش کوی، او د خلقو ددے شخص په مینخ کبش خومره چه ممکن وی، مانع واقع کوی، د هغه عیبونه ذکر کوی او ډیر کرت د هغه خیر ته هم سپک او گوری۔

(۱۰) حسد گر چه کله حسد کوی، نو غالباً په هغه باندے زیاتے او ظلم کوی، نو ددے په نتیجه کبش به دا هغه ته خپلے نیکیانے ورکړی او که نورے نیکیانے ئے نه وی، نو د هغه گنا هونه به په ده بارشی او بیا به اور ته گوزارشی۔

د حسد په لسو طریقو سره علاج کیږی چه د هغه بیان به ان شاء الله تعالیٰ د سور الفلق په تفسیر کبش راشی۔

﴿وَدُّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ یعنی ډیر پکبش داسے وران کاری دی۔ دا د الله تعالیٰ د عدل الفاظ دی چه ډیر ذکر کوی او داسے نه وائی (وَدُّ أَهْلَ الْكِتَابِ) چه ټول اهل کتاب حسد گردی۔ په دے کبش به بعض بنه خلق هم وی۔ لکه عبد الله بن سلام، اسد بن عبید، زید بن سعید او ثعلبه بن سعید شو چه دوی ایمان راوړے وو۔ (رضی الله عنهم)

شان نزول: د ابن عباس رضی الله عنہما نه نقل دی چه حی بن أخطب او د هغه ورور ابویاسر بن اخطب د عربو سره سخته دشمنی پدے وجه شروع کرے وه چه الله تعالیٰ خپل آخری نبی (صلی الله علیه و آله) په عربو کبش ولے راو لیرلو، نو دے دواړو یهودیانو به خلق د اسلام قبلولو نه په ډیره سختی سره منع

کول۔ نو دا آیت د هغوی په باره کښ نازل شوی وو۔ [ابن کثیر ۱/۳۸۳]

حیی بن اخطب خپل ورور ابو یاسر ته وئیلی وو چه بنه راته معلومه ده چه دا د الله تعالیٰ حق رسول دے لیکن ټول عمر به ئے دشمنی کوم، حسد او ضد همدے ته وائی!!۔

﴿لَوْ يَرُدُّونَكُمْ﴾ لَوُ تمنائیه دے چه جزاء نه غواړی۔ په معنی دارمان سره۔

﴿مِنْ بَعْدِ اِيْمَانِكُمْ كَفَارًا﴾ یعنی کافران پدے خوشخاله دی چه دا مؤمنان بنه شوی دی چه بیرته خراب شی۔ یو سره به په کفر او شرک کښ وی دوی دا خوبنه ده، خو که یو سره ایمان او توحید او حق ته راځی نو په دے باندے خفه کیږی۔

دا د ډیرو ملیانو مرض هم دے چه عوام الله تعالیٰ په حق پوهه کوی نو دوی پرے خفه وی۔ او چه په جهالت کښ پراته وی نو دوی پرے خوشحاله وی۔ موندنه کوی نو څه ورته نه وائی خو چه موندنه شروع کړو او په مانځه کښ ئے رفع الیدین شروع کړل۔ بس وائی: دا شری دے۔ ے نعازه ته شری نه وائی۔ شیطان ورته دا خبره بنائسته کړے چه اهل حق دا دینی عمل دریا او د شر دپاره کوی۔

﴿مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ﴾ دا صفت د حسد دے، مطلب دا دے چه دا حسد دوی د دینداری او د دلیل د وجه نه دے پیدا شوی بلکه دا د نفسانی خواهش په وجه دے، نفس کښ ئے خبائث دے ځکه حسد کوی۔ بیا سوال پیدا شو چه کینه به ځکه کوی چه کار به ورته غلط ښکاری نو وائی:

﴿مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ﴾ یعنی بنه ورته پته ده چه دا کار حق دے، محمد رسول الله ﷺ باندے چه څوک ایمان راوړی او د هغه تابعدار شی، دا صحیح لاره ده لیکن بیا هم بغیر د څه بهانے نه حسد کوی۔

(الْحَقُّ) د حق نه مراد محمد رسول الله ﷺ، او دین اسلام او قرآن دے۔

نو مؤمنان به د داسے خلقو په مقابله کښ څه کوی؟ هغه بیانوی:

﴿فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا﴾ یعنی اعراض ترے او کړی۔

﴿حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ﴾ تردے چه الله تعالیٰ به خپل حکم راولی (۱) چه دوی به هلاک کړی۔

(۲) یا به تاسو ته په جهاد امر او کړی چه دوی سره جنگ او کړی۔ یا ئے جلاوطن کړی با پرے

جزیه کیدی۔ (۳) یا دا چه الله تعالیٰ به د اسلام توفیق ورکړی۔

نو همدغه شان اوشو چه ډیر یهودیان قتل شو او ډیر غلامان کړے شو او ډیر جلاوطن کړے شو۔ او ډیرو باندے ټکسونه او جزئیے مقرر شوی۔

(فَاعْفُوا): ددے نه روستو دا خبره ذکر کوی چه د حاسدانو د حسد د پیدا کیدو په وخت کښ به

کوم کارونه کوله شی نو هغه پنځه اخلاق ذکر کوی: (۱) اول عفو کول او ددې مطلب دا وی چه په گناه نه مۀ رانیسی! اگرکه کنخل بدرد کوی، په رَاعِنًا و نیلو سره ژبه کړوی. (۲) دویم صفح کول. او صفح دیته وائی چه عملاً ورته د معافی اظهار او کړه او په زړه کښ د هغه اثر باقی مه ساته. (قرطبی).

○ یا عفو دا معنی چه د هغوی د سوالاتو او د شبهاتو کولو نه تجاوز او کړه او صفح دا معنی چه د هغوی د جواب کولو نه اعراض او کړه ځکه چه دا جگړه راپورته کوی. (اللباب).

○ یا د عفو معنی ده: د خپلو زړونو نه د هغوی محبت محوه او لرې کړی، او صفح معنی دا چه د هغوی د دوستانه او تعلقاتو نه مخ واړوی. اول مطلب ډیر ظاهر دی.

فائده: د ابن عباس رضی الله عنهما قول دی چه د عفو او درگذر کولو حکم د قتال په آیتونو سره منسوخ شوی دی چه د هغه نه یو دا آیت دی ﴿ قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ... ﴾ (مسلمانانو! د هغه خلقو سره قتال او کړی چه په الله او په ورځ د آخرت ایمان نه لری) (التوبه/۲۹) او دا خبره ډیرو مفسرینو لیکلی ده چه دا آیت په آیه السیف سره منسوخ دی.

لیکن محققین مفسرین لیکي چه دا قسم آیتونه د اخلاقیاتو د باب نه دی او دا قسم آیتونه په قرآن کښ (۱۱۴) دی، او قانون دا دی چه د اخلاقو آیتونه نه منسوخ کیږی.

۲- دویم پدې کښ غایه ذکر ده په (حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ) سره او په اصطلاحی منسوخ کښ غایه نه وی ذکر بلکه مطلق حکم وی. لهذا پدې آیتونو اوس هم عمل باقی دی.

نو دا عفو او صفح به چا سره کولې شی ؟

۱- نو عفو او صفح به د هغه کافرانو سره وی چه جهاد ورسره فرض نه زی لکه مثلاً ذمی کافر به نشی وژل، که د هغه د طرف نه څه تکلیف اوری، نو عفو او صفح به کولې شی.

۲- د هغه کافرانو سره به کولې شی چه صلح ورسره شوی وی، یا جزیه ورکوی. لکه په مدینه کښ د یهودیانو سره صلح شوی وه اگرکه د نورو کافرانو سره جهاد شروع وو. لیکن که دوی مسلمانانو له داسه ضررونه ورکړی چه هغه موجب د قتال نه وی نو په هغه کښ به دوی ته معافی کولې شی.

۳- دارنگه د عفو او صفح حکم د هغه فاسقانو مسلمانانو په باره کښ هم دی چه هغوی بدعتیان وی یا فاسقان وی او د دین داعیانو ته ضرر ورکوی، حق بندوی، او لاؤد سپیکر دریاندی بندوی، ستا مسجد، مدرسه بندوی، حسد ورسره کوی، نو دا خلق به وژلې نه شی او جهاد (قتال) ورسره جائز نه دی. مثلاً په یو ځای کښ داسه خلق دی چه خرابه عقیده لری، نو هغوی سره به

جہاد نشی کولے او دعوت بہ ورتہ ورکولے شی، ہغوی بہ ضررونہ ورکوی، بد اخلاقیانے بہ کوی، لیکن داعی بہ د معافی، او صفح نہ کار اخلی، اللہ رب العالمین علیم او حکیم دیے، ہغہ تہ خپل دین بنہ معلوم دیے۔ خکہ چہ کہ داعی ہم د خلقو سرہ جگرے شروع کری مثلاً یو مخالف قتل کری نو ددہ دعوت تولہ دروازہ بہ بندہ شی، نو د کومو مفسرینو ذہن چہ دیے تہ نہ دیے رسیدلے نو ہغوی وئیلی دی چہ دا منسوخ شوی دی، حال دا چہ دا منسوخ نہ دی بلکہ پدیے باندیے اوس ہم عمل کیری لہذا نسخ تہ ضرورت نشتہ۔

﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيٌّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ دا خکہ وائی چہ سوال پیدا کیدو چہ دا یہود بہ خنگہ ختمیری، دا خو پہ سختو قلعه گانو کنب دی، او ډیر طاقت ورسره دیے او مونہ کمزوری یو، نو اللہ تعالیٰ فرمائی: اللہ پدیے کامل قدرت لری چہ دوی ختم کری او اسلام غالب کری او لہرہ زمانہ روستو ہم دغسے اوشوہ۔

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تَقَدَّمُوا لِنَفْسِكُمْ

او پابندی د مانخہ کوی او زکوٰۃ ورکوی، او ہغہ خہ چہ تاسو نے مخکنس لیری د خپل خانونو (د فائدے) دپارہ

مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿۱۱۰﴾

د نیک عمل نہ، موندہ بہ کری ہغہ لہرہ د اللہ سرہ، یقیناً اللہ بہ ہغہ عملونو چہ تاسو نے کوی ډیر لیدونکے دیے۔

تفسیر: اوس اللہ تعالیٰ نور درے آداب بیانوی، د مانخہ پابندی کول او زکوٰۃ ورکول او ہر نیک عمل د خان نہ مخکنس (آخرت تہ) لیرل۔ چہ پدیے کارونو سرہ مصیبتونہ آسانیری او د اللہ تعالیٰ مدد حاصلیری۔

پدیے اعمالو سرہ ۱- صبر پیدا کیری۔ ۲- د اللہ سرہ تعلق پیدا کیری۔ ۳- پہ بندہ کنبس استقامت پیدا کیری۔ ۴- جنت پرے حاصلیری۔ خکہ مؤمن چہ دشمن تہ شکست ورکوی نو پہ اعمالو سرہ۔ وجہ دا دہ چہ دشمن چہ د مؤمن سرہ دشمنی کوی، نو د اعمالو د وجہ نہ نو کله چہ مؤمن پہ اعمالو تینگ شی، نو د دشمن مقابلہ بہ د اللہ سرہ راشی، او د اللہ تعالیٰ مقابلے تہ خوک تینگیدیے شی؟! او کله چہ مؤمن صحیح اخلاق او اعمال اختیار نکری او دا ہم د ہغہ پنہ شان بد رد وائی او د اعمالو پابند نہ وی، نو دواہرہ د اللہ تعالیٰ مخلوق دیے او د دوو مخلوقو مقابلہ شوہ نو باطل خوزیات دیے، واقعی خبرہ دہ چہ ہغہ بہ غالبہ کیری، اللہ تعالیٰ د مینخ نہ مدد راکاری۔ ہمیشہ دپارہ دشمن پہ عمل وھلے شویدیے۔ ددیے وجہ نہ اوس ہم کافران دا کوشش

کوی چه د مؤمن د الله تعالى سره تعلق ختم کړی، فحاشی، بد گمانی پکښ پیدا کړی چه د الله تعالى مدد تره کت شی۔ نو اعمال صالحه صرف د دشمن د وهلو دپاره نه دی، بلکه دا یوه فائده د عمل صالح ده۔ او د عمل نور بی شماره فوائد دی۔

﴿وَمَا تَقْدِرُوا﴾: یعنی دا مه گنړی چه د جهاد حکم راتلو پورې به صرف موندل روزی ادا کولو سره ثواب ملاوېږی بلکه هر یو نیک کار چه د خپله نیکو کړی دپاره مخکښ لېږی نو د هغه اجر به درته ملاوېږی۔

پدې کښ په یهودیانو تعریض دې چه دوی خو ستاسو د عفو او صفح قدر نه کوی لیکن د الله تعالى په نیز دا ضائع نه دی۔ (ابن عاشور)۔

(خیر) هر نیک عمل ته وائی چه د نبی کریم ﷺ په تابعداری کښ اوشی او اخلاص پکښ وی۔ که صدقه وی او که د علم څه کار وی او که نیک بچې وی۔ مین زانده دې او د تاکید دپاره استعمالېږی۔

﴿لَا تَنْفِسْكُمْ﴾ دې نه بعض علماؤ معلومه کړیده چه نیک عمل که بل ته اوبخله شی نو دا جائز ده ځکه د لَا تَنْفِسْكُمْ قید نه معلومېږی چه بل ته هم عمل بخښل جائز دی، لیکن دا مطلب اخستل واضح نه دی۔ صحیح دا ده چه عمل به ځان دپاره کولې شی او بل ته عمل بخښل صحیح نه دی سوي د صدقې نه چه د هغه تفصیل به ان شاء الله سورة النجم کښ راځی۔

ظاهر داده چه دا قید ددې دپاره لگوی چه نیکی سره الله تعالى ته څه فائده نه ملاوېږی بلکه دا گمان او کړی چه دا زموږ فائده ده، لیکن الله تعالى پرې رضا کېږی۔ او پدې کښ ترغیب دې چه د ځان د نجات او فائده دپاره عمل او کار خو هر انسان خوبسوي نو بس به نیک عمل کښ جلتی کوه۔ ﴿تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ ۱- یعنی د هغه اجر به موندنه کوی۔

۲- یا بعینه دغه عمل به د الله تعالى سره موندنه کوی۔ الله تعالى به تاسو ته د قیامت په ورځ ستاسو عمل دربنائی چه دا ستاسو عمل وو۔ نو پدې کښ په یو عمل باندې د اجر حاصلیدو دپاره ئې دوه شرطونه اړخودل: ۱- یو دا چه (لَا تَنْفِسْكُمْ) نیت به ئې د خپل ځان دپاره کړی وی، بل چاته به ئې ثواب نه وی بخښلې او د بل چا د نیابت په نیت به نه وی۔

۲- دویم دا چه (مِنْ خَيْرٍ) نیک عمل به وی، یعنی هر هغه عمل چه د قرآن او سنت سره برابر وی، په باطل عمل او د سنت مخالف عمل باندې اجر نشته۔

فائده: ﴿وَمَا تَقْدِرُوا﴾ ځکه وائی چه مخکښ به عمل لېږی، پس د مرگه انسان عمل نه شی کولې ځکه وائی چه مخکښ نه ئې راو لېږه، پس د مرگه کله صدقه جاریه کېږی، لیکن هغه به

ہم ژوند کنب کوی خو اجر به ئے پس د مرگ نه هم در سیر پی۔ ژوند کنب به ئے وقف کری، نو د مرگ نه روستو به ورته ثوابونه رسی۔

﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ تہول الله ته معلوم دی، د هیچا عمل ترے نه ورك کیری، هر چاته به د هغه د عمل مطابق جزا او سزا ورکوی۔ نو پدے کنب وعده هم ده او دهمکی هم۔ ایمان والو ته وائی: ستاسو عملونه زه وینم نیکه بدله به درکوم، کافرانو ته وائی چه ستاسو بد اعمال ماته معلوم دی سزا به درکوم، سم شی۔

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصْرِيًّا تِلْكَ

او وائی دوی چه هیچرے به داخل نه شی جنت ته مگر هغه خوک چه یهودیان وی، یا نصاری، دا

أَمَانِيهِمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿۱۱۱﴾

د دوی آرزوگانے (ے دلیلہ خبرے) دی۔ او وایه راوړی دلیل ستاسو، که چرته یی تاسو رشتینی۔

تفسیر: اوس یهود او نصاراؤ ته الله تعالیٰ یوه بله رتبه ورکوی او د هغوی غرور او تکبر ذکر کوی چه په دوی کنب هر ه ډله دا دعوه کوی چه جنت ته به هغه خوک داخلیری چه د دوی په دین روان وی، نو جنت خان پورے خاص کوی، چه الله تعالیٰ به جنت صرف او صرف مونږ له را کوی۔ او مخکنب ئے وئیلی وو چه مونږ د الله تعالیٰ غوره ډله یو۔ بیائے رسول الله ﷺ باندے اعتراضونه او کرل بیائے او وئیل لنده داده چه جنت ته مونږه هسه هم خو، ددے خبرے شه حاجت دے چه تاسو مونږ ته دعوت را کوی چه په رسول الله ﷺ باندے ایمان راوړی۔ نو الله تعالیٰ په دوی باندے رد کوی چه یهود او نصاریٰ جنت ته نه شی تلے، بلکه دا د دوی دروغجنے آرزوگانے دی چه ددے په رشتینوالی باندے هیخ قسم یقینی دلیل د دوی سره نشته، که دلیل ورسره وی نو پیش ډئے کری۔

مضمون او خلاصه تر (۱۲۲) آیت پورے داده: دلته دوی ته بله زورنه اورتنه بیانوی چه اعمال ئے خراب دی او دعویٰ د جنت لری او دلیل ورسره نشته۔ بیا الله تعالیٰ فرمائی چه الله تعالیٰ جنت په اعمالو او عقیده ورکوی چه هغه دوه خیزونه دی، یو اسلام او بل احسان دے۔ که دا په هر چا کنب راغلل کامیاب دے۔ بیا د یهودیانو او نصاراؤ نور عیبونه نقل کوی، چه هغه زجر بتکذیب الحقی فیما بینهم۔ یعنی دواړو سره حق دے خود یو بل تکذیب کوی، دومره ضدیان دی۔ او دویم د عربو د مشرکانو سره خان مشابه کوی، نو دوی خان ته څنگه په حقه وائی۔ (دے آیتونو کنب ددے دريو ډلو اشتراک به هم بیانوی)۔ مشرکانو هم دغه شان حق نه منلو او دوی

ہم یو بل تہ بد گوری حال دا چہ تورات او انجیل حق وو۔ مینخ کنب دھمکی ذکر دہ چہ د قیامت پہ ورخ بہ اللہ تعالیٰ د دوی ترمینخ فیصلہ کوی۔

بیا پہ (۱۱۴) کنب یهودو، نصاراؤ او مشرکانو تولو تہ زجر دے چہ دوی خلق د اللہ تعالیٰ د مساجد ونہ منع کوی نو (زَجْرٍ بِمَنْعِ التَّوْحِيدِ يَا زَجْرٍ بِمَنْعِهِمْ ذَكَرَ اللَّهُ عَنْ مَسَاجِدِ اللَّهِ) چہ دوی پہ مساجد و کنب د اللہ ذکر او توحید بندوی۔ او د ہغے پہ جواب کنب وَ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ وَائِي یعنی کہ چاد مسجد نہ منع کرے نوبل خائے تہ لار شہ او د اللہ عبادت کوہ۔ بیا پہ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا كُنِبِ د أُلُو هَيْتِ پہ بارہ کنب د یهودیانو د غلطے عقیدے بیان دے چہ دوی تول اللہ تعالیٰ لہ ولد ثابتوی، د دوی خبرے ہم غلطے او عقیدہ ئے ہم د اللہ پہ بارہ کنب غلطہ دہ۔ نو تصور ئے ہم خطاء او عمل ئے ہم خطاء دے۔ او حال دا چہ خان جنتیان گنری۔ دا ڈیرہ عجیبہ دہ !!!۔ بیا ددے لند لند پنخہ جوابونہ۔ بیا پہ وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ كُنِبِ د مشرکانو تشبیہ ورکوی د دوی سرہ۔ چہ دا تول یو شان بے علمہ دی او دوی ہم د ہغوی پہ شان اعتراضونہ کوی۔ نو اللہ تعالیٰ فرمائی چہ د دوی زرونہ د یو بل مشابہ دی۔ بیا د ہغے نہ روستو د رسول اللہ ﷺ رشتین والے بیانوی او ہغہ تہ کار ور پہ غارہ کوی چہ بشارت او انذار کوہ۔ او د خلقو پرواہ مہ ساتھ۔ بیا د اتباع د یهود او نصاراؤ نہ منع کوی چہ دوی پسے مہ روانی پری، دوی بندہ کفر تہ راکاری۔ او د دوی رضا مہ لتھوی بیا پہ (۱۲۱) کنب ئے دنیکانو اہل کتابو صفت راورے چہ دوی پہ پخوانو کتابونو او پدے قرآن ایمان لری۔ بیا پہ آخرہ کنب ئے دریم خل بنی اسرائیلو تہ خطاب کریدے زِيَادَةٌ فِي النَّصِيحَةِ (دے دپارہ چہ زیاتہ خیر خواہی ئے اوشی) چہ دا فسادونہ پریدی او د اللہ تعالیٰ نعمتونہ رایاد کرئی او پدے آخری رسول (ﷺ) ایمان راوری۔ او د آخرت یرہ ئے ورتہ بیان کریدہ۔ او پدے بہ دبنی اسرائیلو سرہ اکثرے خبرے ختمی پری۔ او اشارہ وہ چہ دوی نہ اللہ تعالیٰ خلافت خکہ واخستو چہ پہ دوی کنب دغہ بد صفات وو۔

وَبَط: دوی بہ د خلقو د مرتد کولو دپارہ دا دعویٰ کولہ چہ جنت یهودیانو پورے خاص دے، نو راشی زمونہ دین کنب داخل شی او د محمد رسول اللہ ﷺ تابعداری پریدی۔
(أَوْ نَصْرِي) دا پہ هُوْدًا باندے عطف دے نو (قَالُوا) ددے سرہ ہم مراد دے۔ یعنی نصاریٰ د جنت جدا دعویٰ کوی او یهودیان جدا۔

لیکن دا د دروغو دعویٰ وہ۔ اللہ رب العالمین پرے خکہ رد کوی :
﴿ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ﴾ (تِلْكَ) دغہ مقالے (وینا) تہ اشارہ دہ۔

امانی جمع د اَمْنِيَّةٌ دہ پہ معنی دتمنا او آرزو سرہ۔ (آرزو) دے تہ وائی چہ د بندہ عمل نہ وی او

لگیا وی تمنا لری، دا د کافرو صفت دے۔ بندہ کار نہ کوی او د جنت امید لری، علم نہ کوی او ارمان کوی چہ علم بہ راتہ حاصل شی۔ د مؤمن صفت رجاء دے او رجاء دیتہ وائی چہ کار بہ کوی او امید بہ لری۔ کیدے شی چہ دا کار مے الله تعالیٰ اوکری۔ او اُمْنِيَّةُ پہ اصل کنس ہر ہفہ شی تہ وئیلے شی چہ نفس د ہفے خواہش کوی او دلیل شرعی نے نہ وی یعنی بے دلیلہ خبرے۔ لغوی فرق د امنیة اور رجاء دا دے چہ اول د ممکناتو او ممتنعاتو دوارو سرہ تعلق لری پہ خلاف درجاء نہ، چہ ہفہ صرف د ممکناتو سرہ تعلق لری۔ داسے نشی وئیلے : لَعْلُ الشُّبَابِ يَعُوذُ، او لَيْتَ الشُّبَابِ يَعُوذُ وئیل صحیح دی۔

نو دائے آرزوگانے دی، ہسے دعویٰ دہ، او دعویٰ بانڈے دلیل پکار دے۔ نو حُکْمَ تَرَمے د دلیل مطالبہ کوی۔

او دا خبرہ الله تعالیٰ ددے امت مؤمنانو تہ پہ سورة النساء (۱۲۳) آیت کنس کریدہ : ﴿لَيْسَ بِأَمَانِيَّتِكُمْ وَلَا أَمَانِيَّ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾ (ستاسو او داہل کتابو ارمانونہ پکار نہ راخی) نو دلته ہم د یہودو او نصاراؤ سرہ د جنت د داخلیدو شرط نہ وو خو صرف دعویٰ او ارمان نے کولو۔

برہانکم : [الْبُرْهَانُ : أَوْ كَذَّ الْأَدِلَّةِ الَّذِي يَقْتَضِي الصِّدْقَ أَبَدًا] (مفردات راغب) (برہان : ہفہ مضبوط دلیل تہ وئیلے شی چہ ہمیشہ درشتینوالی تقاضا کوی یعنی یقینی دلیل)۔

﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ دا دلیل دے چہ رشتینی دیتہ وائی چہ دلیل ورسرہ وی، کہ دلیل نہ وی نو بیا دروغ دی، یا خطاء دہ۔ نو فرمائی چہ پہ دے خہ دلیل دے، الله تاسو کنس چاتہ وئیلی دی؟ چہ جنت تاسو پورے خاص دے۔

فائدہ : امام رازقی وائی : [ذَلَّتِ الْآيَةُ عَلَيَّ أَنَّ الْمُدْعَى سَوَاءٌ إِذْغَى نَفِيًا أَوْ إِثْبَاتًا، فَلَا بُدَّ لَهُ مِنَ الدَّلِيلِ وَالْبُرْهَانِ وَذَلِكَ مِنْ أَصْدَقِ الدَّلَائِلِ عَلَى بَطْلَانِ الْقَوْلِ بِالتَّقْلِيدِ قَالَ الشَّاعِرُ : مَنْ ادَّعَى شَيْئًا بِلَا شَاهِدٍ - لَا بُدَّ أَنْ تُبْطَلَ دَعْوَاهُ وَقَالَ الزَّمَخْشَرِيُّ : وَهَذَا أَهْدَمُ شَيْءٍ لِمَذْهَبِ الْمُقَلِّدِينَ وَأَنَّ كُلَّ قَوْلٍ لَا دَلِيلَ عَلَيْهِ فَهُوَ بَاطِلٌ غَيْرُ ثَابِتٍ انْتَهَى] [القاسمی ۱/۳۴۷]۔

(دا آیت دلیل دے چہ یو مدعی کہ دیو شی د نفی یا د اثبات دعویٰ کوی نو ہفہ دپارہ بہ دلیل او برہان راوړل ضروری وی، او دا د تقلید پہ باطل والی بانڈے دیر رشتینی دلیل دے، یو شاعر ہم وئیلی دی چہ حوک دیو شی دعویٰ کوی او دلیل او گواہ پرے نہ راوړی، نو ددہ دعویٰ بہ ضرور باطلہ وی۔ او ز مخشری وئیلی دی : د آیت دا حصہ د مقلدینو مذہب د بیخ نہ ختموی او دلالت کوی چہ ہر ہفہ وینا چہ پہ ہفے دلیل نہ وی، ہفہ بہ باطلہ او بے ثبوتہ وی)۔ نو بے دلیلہ خبرہ پسے چہ حوک روان وی ہفہ بہ دروغجن وی۔

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ ۖ

بلکہ ہر ہفہ چاچہ تابع کرو مخ خپل الله ته، او وی دانیک عملہ نو وی بہ ددہ دپارہ اجر ددہ پہ نزد درب ددہ،

وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿۱۱۲﴾

اونہ بہ وی ہیخ یرہ پہ دوی اونہ بہ دوی غمجن شی۔

تفسیر: پدی آیت کنبس پہ یهود و بل رد کوی چہ جنت پہ تشو دعوونہ حاصلیری بلکہ جنت ته بہ ہر ہفہ خوگ داخلیری چہ دوه بنائستہ صفتونہ پکنس راغلل، خکہ جنت پہ صفاتو حاصلیری، پہ دعوو اونومونو سرہ نہ حاصلیری۔

یو دا چہ موحد وی او بل پہ خپل عمل کنبس مُخلص وی او د سنت مُتبع وی۔ او یهود او نصاراؤ کنبس دا دوارہ صفات نشته، نہ موحدین دی خکہ دوی د الله تعالیٰ سرہ شریکان جوړ کړیدی اونہ پہ خپل عمل کنبس اخلاص کونکی دی اونہ د سنت متبع دی۔

فانده -- د عمل د قبلیدو شرطونه:

حافظ ابن کثیر لیکي: د الله تعالیٰ پہ نیز د عمل د قبلیدو دپارہ دوه شرطونه دی۔ اول دا چہ ہفہ خالص د الله تعالیٰ دپارہ وی۔ دویم دا چہ د رسول الله ﷺ د سنت او د شریعت اسلامی مطابق وی، کہ نیت کنبس اخلاص وی، لیکن د سنت مطابق نہ وی، نو ہفہ عمل بہ مردود وی لکہ رسول الله ﷺ فرمایلی دی: «چا چہ یو داسے عمل اوکړو چہ پہ ہفے باندمے زمونږ حکم نہ وی نو ہفہ بہ رد کولے شی» (صحیح مسلم)۔

پدی وجہ دراهبانو (پیرانو)، د ساداتو او صوفیاءو عمل د الله تعالیٰ پہ نیز قابل قبول نہ دی خکہ چہ د هغوی پہ عمل کنبس د رسول الله ﷺ اتباع نشته، دغه شان کہ عمل د شریعت د ظاہر مطابق وی لیکن د الله تعالیٰ درضانیت نہ وی، نو داسے عمل ہم مردود دی او دا حال د ریاکارو منافقانو دی، لکہ چہ الله تعالیٰ فرمایلی دی: ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ﴾ چہ یے شک منافقان الله تعالیٰ ته دھوکہ ورکول غواړی او الله تعالیٰ دوی ته دھوکہ ورکوی۔ (النساء/ ۱۴۲) ﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا﴾ (الكهف/ ۱۱۰)

﴿فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاوُونَ﴾ [ابن کثیر ۱/ ۳۸۵]

بلی: دیهودو او نصاراؤ د دعوی د تردید او تکذیب دپارہ راوړی شویدی۔ معنی ئے ده: (آؤ۔ یا: داسے نہ ده)۔ کہ مخکنبس اثبات وی نو پدی سرہ بہ نفی کیږی او کہ مخکنبس نفی وی نو پدی

سرہ به اثبات کیہی۔

﴿مَنْ أَسْلَمَ﴾ اسلام پہ لغت کتب انقیاد (یعنی تابعداری) او استسلام (یعنی غارہ کیخود) ته وائی۔ دویم : اخلاص ته وائی۔

﴿وَجْهَةٌ﴾ ذکر د مخ مراد ترے تول بدن دے۔ یعنی اللہ تعالیٰ ته ئے بس خپل مخ (تول بدن) منقاد او تابع کرو چہ د اللہ خہ امر راخی نوزہ بہ ئے منم۔ انکار بہ نہ کوم۔ او عاجزی او تواضع پکین پیدا شوہ۔ د اللہ سرہ ئے شریکان جوہ نکرل۔ (روح المعانی)

دا دلیل دے پدے چہ پہ یہود او نصاراؤ کتب دا صفت نشته۔ ہغوی مسلمین نہ دی، منقاد نہ دی، ہغوی خود اللہ تعالیٰ حکمونہ ماتوی او انکار ترے کوی۔ تکبر پکین دے۔ او اخلاص پکین نشته، مشرکان دی۔

۲- حافظ ابن کثیر د سعید بن جبیر نہ نقل کوی فرمائی : وَجْهٌ بِمَعْنَى دَدِينٍ سَرَّهُ دَمِ [أَيُّ أَخْلَصَ دِينَهُ وَعِبَادَتَهُ] یعنی خپل دین او عبادت ئے د اللہ دپارہ خالص کرو۔ چہ هر عمل کتب ئے اخلاص وی شرک پکین نہ وی۔

۳- قرطبی او آلوسی او قاسمی وئیلی دی چہ وجہ پہ معنی د قصد (مقصد) سرہ دے [مَنْ أَخْلَصَ تَوَجُّهَهُ وَقَصْدَهُ بِحَيْثُ لَا يَلْوِي عَزِيمَتَهُ إِلَى شَيْءٍ غَيْرِهِ] یعنی خپلہ توجه او قصد ئے د اللہ دپارہ خالص کرو پداسے طریقہ چہ خپل عزم او ارادہ د اللہ نہ سوی بل طرف ته نہ آروی۔ نو مراد دے تولو دا دے چہ عقیدہ او عملانے توحید قبول کرو۔

﴿وَهُوَ مُحْسِنٌ﴾ یعنی پدے عمل کتب اللہ تعالیٰ ته متوجه وی۔ (قاسمی)

ظاہر تفسیر پدے آیت کتب دا دے چہ خان منقاد کری اللہ ته، او بیا پہ دے حکم کتب اللہ ته متوجه وی۔ نو دوه کارہ پہ هر مسلمان لازم دی **الْإِنْقِيَادُ لِلَّهِ تَعَالَى فِي كُلِّ شَيْءٍ**۔ (اللہ تعالیٰ ته پہ هر کار کتب تابع او تسلیمیدل)۔ دویم : **أَدَاءُ الْعَمَلِ بِالتَّوَجُّهِ وَالْإِحْسَانِ**۔ (عمل پہ توجه او پہ طریقہ د احسان سرہ کول)۔ نو بیا بہ دا انسان کامیاب وی۔ غالباً دا دوه صفتونہ یو خائے نہ ملاویہی۔

(مُحْسِنٌ) ہغہ چاتہ وائی چہ د اللہ تعالیٰ عبادت کوی پہ داسے طریقہ لکہ چہ اللہ ته گوری، یا دا چہ عمل کوی، او دا گمان کوی چہ ماتہ اللہ تعالیٰ گوری۔ یعنی ڈیر پہ توجه سرہ عمل کوی۔ نو یو بندہ دے چہ عمل د اللہ تعالیٰ دپارہ کوی خو اللہ تعالیٰ ته ئے پکین بالکل توجه نشته، نو دا عمل نہ قبلیہی۔ دارنگہ یو بندہ اللہ تعالیٰ ته بنہ متوجه دے خو د اللہ تعالیٰ حکم ته برابر نہ دے۔ د نبی ﷺ پہ طریقہ نہ دے۔ نو دا ہم نہ قبلیہی خکہ دهر عمل دپارہ دا ضروری دہ چہ د نبی ﷺ پہ طریقہ بہ وی، اخلاص او توجه بہ پکین وی۔

فائدہ : د آیت نہ معلومہ شوه چه د اسلام د آھمو خصوصیاتو او نخو نہ دا خبرہ ده چه د انسان شعور او د هغه عقیده او عمل، د هغه د قلبی ایمان او د هغه د عملی طریقے ترمینخ به مکمل یو والے وی، د هغه ظاهر او باطن دواړه به یو برابر وی، عقیده به ئے هم صحیح وی او عملاً به هم مطیع او فرمانبردار وی نو څوک چه دا درجه حاصله کړی، دغه انسان خپل شخصیت او کمال حاصل کړو۔ (فی ظلال القرآن)۔

﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ دا لفظ دریم کرت دے چه په دے سورت کښ راځی۔
خوف به په آخرت کښ پرې نه وی او حزن (غم) به په وخت د مرگ کښ نه وی، او د دنیا پسے به غمونه نه کوی، او پدے به هم غمجن نه وی چه دوی نه به گنې د الله تعالیٰ نعمتونه منع شی۔
فائدہ : مخکښ ئے قَلَّةٌ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ کښ ضمیر مفرد راوړو او لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ کښ ئے د جمع ضمیر راوړو ځکه چه (مَنْ أَسْلَمَ) کښ مَنْ لفظاً مفرد دے او معنی جمع ده نو اول ځائے کښ لحاظ د لفظ او دویم ځائے کښ لحاظ د معنی شوی دے۔

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصْرَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ ۖ وَقَالَتِ النَّصْرَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ

او وائی یهودیان چه نه دی نصاریٰ په هیڅ دین او وائی نصاریٰ چه نه دی یهودیان په هیڅ دین، حال دا چه دوی

يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۗ فَاللَّهُ يَحْكُمُ

لولی کتاب، دغسے وئیل به هغه کسانو چه نه پوهیدل په شان د وینا د دوی، نو الله به فیصله اوکړی

بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

په مینخ د دوی کښ په ورځ د قیامت په هغه څه کښ چه دوی په هغه کښ اختلاف کولو۔

تفسیر : په دے ځائے کښ اوس یهود او نصاراؤ ته څلورم زجر او زورنه ورکوی چه دوی هسے وائی چه مونږ جنتیان یو او مینخ کښ د یو بل سره سخت وړان دی، خپل مینخ کښ ئے داسے اختلاف دے چه یو بل ته کافر او یے دینه وائی او هر یو سره چه کوم حق دے د هغه تکذیب کوی، قطع نظر د آخری نبی د نبوت نه، دومره ضدیان او عنادگر دی چه د نصاراؤ سره کوم حق دے، یهود وائی مونږ هغه نه منو او نصاریٰ وائی چه یهودو سره کوم حق دے مونږ هغه نه منو۔ او حال دا چه په تورات کښ ئے لیکلی دی چه عیسیٰ عليه السلام به حق نبی وی، او یهود د هغه انکار کوی او په انجیل کښ ئے لیکلی دی چه موسیٰ عليه السلام د الله تعالیٰ حق نبی وو، نو نصاریٰ د هغه انکار کوی نو هغه څوک به جنت ته څنگه لاړ شی چه د حق نه انکار کوی!!۔

نو عنوان د آیت دے [الزُّجُرُ بِتَكْدِيبِ الْحَقِّ لِيُمَا بَيْنَهُمْ] یعنی الله تعالیٰ زجر ورکوی په تکذیب د حق په خپل مینځ کښن چه الله تعالیٰ ورته دا حق نصیب کړی دے او بیائے هم نه منی، پکار خودا ده چه تول او منی نو پدے کښن نبی ﷺ ته یو قسم تسلی ده چه دا دومره ضدیان دی چه خپل مینځ کښن حق نه منی نو که تانه انکار اوکړی، خفگان مه کوه ځکه چه دوی خپل بنی اسرائیلی انبیاء، علیهم السلام نه دی منلی۔

اوز مونږ د اُمت د جامدو مقلدینو طریقہ هم داده چه دوی هم د حق ډیرے خبرے نه منی، د مذهب خلاف چه کوم حدیث راشی هغه نه منی، د امام شافعی حدیث نه منی، او نه د امام مالک، او نه د امام احمد او د هغه نه شپارس جوابونه کوی، لکه روستنی متأخرین دا کار کوی۔ نو داسه نه ده پکار، بلکه پکار داده چه هر چا سره حق وی، هغه دے او منلے شی، او د یهودو سره مشابهت دے اونکره شی۔ او ددے خبرے پته په مسائلو کښن لگی۔

شیخ الاسلام ابن تیمیة په «اِقْتِضَاءُ الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ» کښن لیکي چه ددے مثال په دے اُمت کښن هغه مسلمانان دی چه په اصول او عقائدو کښن متفق دی لیکن د فروعو د اختلاف د وجه نه دیو بل تکفیر کوی او سبب ئے تعصب او ضد او عناد وی، نو دا مرض د یهودو او نصاراؤ دے چه دے اُمت ته رانقل شویدے۔

او دغه شان خبره فخر الدین الرازی هم کړیده چه خلاصه ئے داده چه د نبی کریم ﷺ اُمت هم پدے بیماری کښن مبتلا شو چه هره ډله بله ډله ته د کفر نسبت کوی حال دا چه ټول قرآن لولی یعنی ټولو دا دعویٰ کړیده چه مونږ د قرآن او سنت اتباع کوو لیکن عملاً ئے د قرآن اتباع پریخوده او د سنت نه ئے اعراض اوکړو، او د قسما قسم باطلو تاویلاتو په ذریعه ئے سنت لره د خپلے عملی زندگی نه بهر کړو او د رسول الله ﷺ د لارے نه واوړیدل او مختلفے ډله پیدا شولے۔ حال دا چه الله تعالیٰ د قرآن او د سنت د لارے په باره کښن داسه فرمائی: ﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ﴾ (او دا زمانه نیغه لاره ده، ددے تابعداری اوکړی او د نورو لارو تابعداری مه کوی ورنه د الله تعالیٰ د لارے نه به مو واړوی) (الانعام/ ۱۵۳)

او نبی کریم ﷺ فرمائی: «ما تأسو کښن دوه څیزونه پریخودل، که تأسو هغه مضبوط اونیول نو ما نه روستو به هیچرے گمراه نه شی، د الله کتاب اوز ما سنت»۔

(صحیح الجامع الصغیر: ۲۹۳۷)۔

نن صبا چه په مسلمانانو کښن څومره گمراهیانے، څومره اختلافات او څومره جماعتونه دی، د هغه ټولو سبب صرف د نبی کریم ﷺ د سنت نه وړاندے والے دے، د کوم وخت نه چه نبی کریم

ﷺ دنيا ته نبی رالیړلے شویدے، نو د قیامتہ پورے به صرف یو جماعت په صحیح اسلام مضبوط ولاړ وی او دا هغه جماعت دے چه په دواړو لاسونو کښ ئے د قرآن او سنت مشعل نیولے وی او دنیا والو ته دعوت ورکوی چه د صحیح اسلام لاره همدا ده، راشی پدے باندے روان شی، دا دیو تنظیم او پارټی نوم نه دے۔

﴿ اٰی عَلٰی شَیْءٍ ﴾ [ائی علی شئیء من الدین الحق] یعنی په صحیح او حق دین باندے نه دی روان۔ ورنه په غلط دین خو روان دی۔ نو یو بل ته کافر وائی۔

﴿ وَهُمْ یَتْلُوْنَ الْکِتَابَ ﴾ یعنی دا دواړه په حق دی، په خپله زمانه کښ دواړه په حق وو، لیکن دیو بل د حق نه ئے انکار کولو۔ دوی د تورات او هغوی د انجیل لوستل کول او حال دا چه د الله په کتاب کښ خو منع راغله ده ددے خبرے نه چه دیو بل تکذیب او کړی۔

او پدے کښ د دوی زیات قباحت او بدی ته اشاره ده چه دوی ته حق بنه واضحه شوې وو خو بیا ئے هم د هغه نه انکار کولو۔ علم والا وو، کتابونه به ئے لوستل۔

تنبیه: د مسلمانانو خپل مینځ کښ په راجح او مرجوح (غوره او نا غوره) مسائلو کښ اختلاف کول او بیا یو بل ته د کفر نسبتونه کول او ددے په وجه یو بل سره بغض او حسد کول پدے آیت کښ داخل دی چه دا ممنوع کار دے، او که داسے مسائل وی چه یو طرف ته حق وی او بل طرف ته باطل وی، هیڅ دلیل نه وی او د حدیث خلاف مسئله وی، یو طرف ته حدیث وی او بل طرفته دیو عالم رائے وی نو هغه کښ به سختی کولے شی، او هغه اختلاف کول پدے آیت کښ داخل نه دی۔ کوم کسان چه حق بیانوی هغه د حق تکذیب نه کوی بلکه حق ته خلق رابلی۔

نو اوس الله تعالیٰ دے علمه خلقو سره د دوی مشابهت ورکوی چه هغوی سره څه کتاب نه وو او حق به ئے نه منلو۔ ﴿ کَذٰلِکَ قَالَ الَّذِیْنَ لَا یَعْلَمُوْنَ ﴾

د لَا یَعْلَمُوْنَ مصداق دا دے چه د مکے مشرکانو به وئیل چه همدا مونږ په حق یو اورسول الله ﷺ ته به ئے وئیل چه دا په حق نه دے، بلکه صابی یعنی ے دینه شویدے۔ نو الله تعالیٰ فرمائی چه دوی خان مشابه کړو د هغه امیانو جا هلانو مشرکانو سره، دارنگه هغه پخوانو کافرو سره چه د پیغمبرانو د خبرو نه به ئے انکار کولو۔ نو الله تعالیٰ دوی ته زورنه ورکوی چه ستاسو ترمینځ به زه په حق سره فیصله کوم او په حق نه منلو به درسره حساب کوم۔ او دیته عملی فیصله وائی۔ چه په دوی کښ به نیکان جنت ته داخل کړی او منکرین به جهنم ته۔ نو الله تعالیٰ د دوی دا عیب بیان کړو چه دا داسے خلق دی چه د حق منکر دی او وائی چه مونږ جنتیان یو۔

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسْجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ

او خوک دے لوئی ظالم د هغه چانه چه منع کړی جماتونه د الله ددے نه چه یاد کړے شی په دیکنې نوم د الله،

وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ

او کوشش کوی د هغه په خرابوالی کښ۔ دغه کسان نه دی مناسب دوی له چه داخل شی هغه ته مگر وریدونکی۔

لَهُمْ فِي الدُّنْيَا حِزْبٌ وَاللَّهُمَّ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾

د دوی دپاره په دنیا کښ شرمندگی ده او دوی لره په آخرت کښ عذاب لوئی دے۔

تفسیر: یهودو کښ بل مرض دا دے چه د الله تعالیٰ د عبادت خانونه هم خلق منع کوی لکه بیت المقدس نه دوی خلق منع کړی وو۔ لکه عیسیایانو د بخت نصر بابلی مجوسی بادشاه په ملگرتیا کښ هغه وران کړے وو او یهودیان ئے ترینه بند کړی وو۔ (ابن جریر)۔

دارنگه د مکے مشرکانو د مسجد حرام نه صحابه کرام رضی الله عنهم منع کړی وو۔ او د صلح حدیبیه په موقع دوی همدغه خبره ذکر کړه چه مونږ د خپل پلار نیکه قاتلان د مکے داخلیدو ته نه پریډو۔ او یهودیان ورسره په دے کار کښ ملگری وو۔ او الله تعالیٰ ته معلومه ده چه نورو ځایونو کښ هم دوی کښ دا مرض دے نو ځکه عام لفظ راوړی۔ نو پدے آیت کښ هغه کسانو ته الله تعالیٰ رتڼه ورکوی چه خوک اهل حق د الله د جماتونو نه منع کوی چه حق پکښ بیان کړی او د الله ذکر پکښ اوکړی او عمره او حج ته لار شی۔ دوی ئے منع کوی، مونږونو ته ئے نه پریډی۔ دا پنځم زجر شو۔

عنوان الآیة: [الزُّجُرُ وَالْتَّخْوِيفُ لِمَنْ يَمْنَعُ التَّوْحِيدَ وَذِكْرُهُ سُبْحَانَهُ عَنِ الْمَسَاجِدِ]

(رتڼه اویره ورکول هغه چاته چه د مساجدو نه توحید او د الله بندگی او د هغه یادول منع کوی)۔

رابط: دغه اهل کتابو لکه څنگه چه د الله تعالیٰ د کتاب ې عزتی او د حق نه انکار اوکړونو دغسے دوی د الله د مکاناتو (مساجدو) ې عزتی هم کوی، او دغه دواړه د هدایت لار ې دی۔ کتاب الله او مساجد۔ او ددے تعلق د تحویل القبلة مسئلے سره هم دے لکه دروستو وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ نَهْ هَمْ معلومیږی، دا ټول د تحویل القبلة دپاره مقدمات دی۔ چه قبله به بدلیري او دا خلق به په مسلمانانو اعتراضونه کوی نو دوی ظالمان دی۔ بیا اعتبار عام الفاظو لره وی نه خاص سبب لره۔

شان نزول

- ۱- یو قول دادے چه دا په باره د نصاراؤ کښ نازل شوی چه بیت المقدس کښ به ئے گندونه اچول او د بختنصر په مدد سره ئے هغه وران کړی وو، دا قول ابن جریر طبرقی غوره کړی.
- ۲- دویم قول: دا د مکے مشرکانو په باره کښ دے چه نبي ﷺ او د هغه ملگری ئے د مسجد حرام نه منع کړی وو چه عمره او کړی، دارنگه نبي ﷺ به ئے په مسجد حرام کښ د مانځه کولو نه منع کولو. دا قول حافظ ابن کثیر غوره کړی او وئیلے ئے دی چه قریشو اگر که ظاهری د کعبے عزت کولو لیکن ددے نه لویه تخریب کاری بله کومه ده چه دوی رسول الله ﷺ او د هغه ملگری ددے نه وستی وو، او بتان ئے پکښ ایخودی وو او شرک او عبادت د غیر الله به ئے پکښ کولو. او ابن کثیر ددے په تائید کښ آیتونه ذکر کړیدی: ﴿ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْكَفْرِ ﴾ [التوبة: ۱۷]. ﴿ هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَلُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ﴾ [الفتح: ۲۵] نو د مسجد آبادول دا نه دی چه هغه بنائسته کړی شی او ظاهری شکل ئے برابر کړی شی، بلکه د مسجد آبادول د الله په ذکر، او په هغه کښ د الله په شریعت قائمولو سره دے او د شرک او د خیر و د شرک نه هغه پاک ساتل دی. (ابن کثیر) لیکن د ابوبکر صدیق ؓ د کور مخه ته ځائے وو چه هلته به ئے مونیخ او تلاوت کولو او قریشو هغه وران کړی وو. ظاهر داده چه آیت کښ عموم دے، ټولو ته شامل دے. ددے وجه نه ئے ”مساجد الله“ جمع راوړی ده.
- ﴿مَسَاجِدَ اللَّهِ﴾: مسجد د ټولو مسلمانانو مشترک ځائے وی، هر سره ورته داخلیدے شی، د عبادت دپاره جوړ وی، د مسجد تاله کول مناسب نه وی مگر د ضرورت د وجه نه جائز دی. امام بخاری باب ایخودی (بَابُ الْأَبْوَابِ وَالْغُلُقِ لِلْكَعْبَةِ وَالْمَسَاجِدِ) او احادیث ئے راوړی چه د ضرورت په وجه د مساجدو او د کعبے دروازه بندول جائز دی، د سلفو په دور کښ په مساجدو کښ دنیا نه وه، نو مساجد به هر وخت کولاؤ وو، خلقو به د سفر نه په واپس راتلو کښ په هغه کښ مونیخونه کول او اوس مساجدو ته دنیا راغله ده، د غلا خطر ه وی نو ځکه د مونیخونو نه سوئی اوقاتو کښ بند وی. مسجد نه خلق منع کول ځکه لوی ظلم حساب شو چه مسجد د ایمان کارخانه وی، دلته په عبادت، ذکر، تلاوت، ترجمه او تفسیر سره د انسان ایمان جوړیږی.
- ﴿ أَنْ يُدْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ ﴾ یعنی د دوی د الله د توحید او د الله د کتاب سره دشمنی ده چه د الله نوم په توحید یادولے شی یا د الله د کتاب درس کولے شی نو دوی خفه وی.
- أَنْ يُدْكَرَ: ۱- دا یا مفعول ثانی د مَنَع دے. یعنی خلق د ذکر نه منع کوی.
- ۲- یا مفعول له دے. یعنی خلق پدے وجه منع کوی چه په مساجدو کښ چرته د الله ذکر اوتکریمے شی نو د الله د ذکر دشمنان دی. (روح المعانی).

د اَن يُذَكِّرْ مَصْدَاق

۱- چه د الله نوم په کښ په يو والى سره ياد شى. يعنى د توحيد دشمنان دى.

۲- [أَنْ يُتْلَىٰ فِيهَا كِتَابُهُ] (د الله کتاب پکښ اولوستل شى). (تفسیر خازن).

۳- دارنگه د ذکر نه مراد موندل دى چه خلق د مانځه نه منع کوى، لکه ډيرو خلقو په مسجد ليکلى وى چه دلته به صحيح عقيدى والا بند وى.

۴- خاص مصداق ئى حج او عمرى نه خلق منع کول هم دى. دى کښ دا هم داخليږي چه د حرم په خوا کښ خلق نيول او حج او عمرى ته نه پريخودل پدې بهانه چه داى قانونه راغلى دى او جواز (پاسپورټ) ورسره نشته.

۵- ظاهر دا ده چه دا د الله تعالى هر عبادت او قربت ته شامل دى ځکه چه هيڅ عبادت نشته مگر په هغه کښ د الله ذکر موجود دى. [الربيط للسيد طنطاوى ۱/۱۹۰]

﴿وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا﴾ د جمات يو خراب والى دا دى چه د الله تعالى عبادت پکښ نه کيږي، او څوکه چه د الله تعالى صحيح عبادت کوى، په هغه کښ د الله تعالى کتاب بيانوى، تقرير کوى نو هغه ترې منع کوى. او دارنگه خرابوالى دا هم دى چه بدعت او گمراهى پکښ رابښکاره شى.

۲- دويم ظاهري خرابوالى چه وينږوى يا په هغه کښ گندونه گوزار کړى.

د جمات ظاهري او باطنى دواړه قسمه خرابوالى ناروا دى.

﴿أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ﴾ دا جمله خبريه ده په معنى د انشاء ده په معنى کښ ئى طلب دى. ۱- مطلب دا دى چه اى مسلمانانو! تاسو باندې فرض دى چه دوى سره جهاد اوکړئ او دوى وپروئ او دا علاقې ترې اونيسى چه په يره يره دلته راځي. لکه همدغسې اوشو چه نبى کریم ﷺ او صحابه کرامو مسجد حرام اونیولو او کافران او د هغوى بتان ئى ترې ختم کړل. او اعلان ئى اوکړو چه اينده کال به مشرک حج له نه راځي.

۲- يا په دى کښ الله دا خبر او پيشين گوئى ورکړې ده چه داسې وخت به راشي چه الله تعالى به مؤمنانو ته غلبه او قدرت ورکړي او دغه مسجد به قبضه کړي او توحيد او سنت به پکښ په ښکاره طريقې بيانوى او په مشرکانو او منافقانو به ردونه کوى نو که هغوى مسجد ته راځي په يره به وى، څه به وئيلې نه شى، هسې به زړه خورى.

لکه داسې کار الله تعالى منافقانو سره اوکړو په هغه زمانه کښ او مشرکانو سره ئى هم اوکړو په مسجد حرام کښ لکه چه کله مکه فتح کيدله نو د رسول الله ﷺ آواز کونكى آواز اوکړو چه څوکه مسجد حرام کښ پناه واخلي نو هغه ته پناه ملاوېږي. نو د قريشو تولو سرکشانو په

مسجد حرام کنبس پناه واخسته حال دا چه دا هغه خلق وو چه يو وخت کنبس به ئے په همدے
مسجد حرام کنبس رسول الله ﷺ او د هغه ملگری د عبادت کولو نه منع کول او د نورو جماتونو
نه چه خلق منع کوی نو په دوی باندے هم الله تعالیٰ دغه شان یره را ولی او په دنیا کنبس به ئے هم
شرموی۔ (تفسیر فی ظلال القرآن)۔

او مفسرینو د ابن عباسؓ نه نقل کړیدے چه د بیت المقدس د آبادیدو نه روستو هر رومی او
نصرانی نه دے داخل شوے مگر په حالت د یره کنبس۔ (بغوی، خازن، ابن کثیر)
د عمر فاروقؓ په زمانه کنبس چه بیت المقدس فتح شو نو دغه نصاریٰ به په یره راتلل۔
۳- چا وئیلی دی چه دلته معنی دا ده: دے خلقو له مناسب او حق دا نه وه چه مسجد ته بغیر
د یرے نه راشی بلکه د دوی سره خو یره مناسب وه که ظلم د کافرانو نه وے، خو دا اوس چه زړه ور
راخی او مسلمانان د مساجدو نه منع کوی نو دا پدے وجه چه د کافرانو غلبه ده او ظلم ئے دے۔
(ابن کثیر) نو دا یوه شکوی ده او تیزی ده ایمان والو ته چه د کافرانو ظلم ختم کړی چه د دوی
دغسے حال جوړ شی۔

۴- بعض مفسرینو دا معنی هم ذکر کړیده چه داسے خلقو له پکار وو چه د مسجد د آدابو
لحاظ او کړی او مساجدو ته په یره یره او خضوع او خشوع سره داخل شی ځکه د الله د مساجدو
احترام د الله ذو الجلال د هیبت او دبدے تقاضا ده چه د هغه د کورونو احترام او کړے شی۔ د
خائفین نه مراد خائفین من الله دی۔ (یعنی د الله نه یریدونکی)۔ دا تفسیر هم اگر چه احتمال لری
لیکن ددے مقام د تحویل قبله سره مناسب نه دے۔ (فی ظلال)۔

فوائد: (۱) علماء کرامو ددے آیت نه دلیل نیولے دے چه کافرانو ته به مساجدو ته د داخلیدو
اجازت نه ور کړے کیرې۔ لیکن صحیح دا ده چه دا حکم د مسجد حرام پورے خاص دے۔
(۲) او دا آیت دلیل دے چه هر کله د مساجدو تخریب کاری لوئی فسق دے نو د مساجدو تعمیر
او هغه په ظاهری او معنوی طور سره آبادول د ایمان لویه کارنامه او درجه ده لکه الله تعالیٰ بل
خائے فرمائی: ﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ [التوبة: ۱۸]۔
(د الله تعالیٰ مساجد صرف ایمان والا آبادوی) (رازی)۔

۳- ماشومان به هم د مساجدو نه نشی منع کولے، دے دپاره چه په مانځه اموخته شی اگر که
څه ناڅه ورانے هم کوی۔ د رسول الله ﷺ په زمانه کنبس به ماشومان هم مسجد ته راوستے شو۔
نبی ﷺ فرمائی: زه د اورد مونغ اراده کوم لیکن چه د ماشوم ژړا واورم نو مختصر ئے کرم پدے
یره چه مور به ئے په فتنه کنبس واقع شی (توجه به ئے خرابه شی)۔ (بخاری و مسلم)۔

او کوم روایت کنبن چه منع راغله ده چه « خپل ماشومان او لیونی د مساجدونه اوساتی..... » نو هغه نه دے ثابت۔ ضعیف جداً روایت دے۔ په روایت د ابن ماجه (۲۵۳/۱) کنبن حارث بن نبهان متفق علیه ضعیف دے۔ او په روایت د طبرانی کنبن علاء بن کثیر اللیثی منکر الحدیث ضعیف دے۔ اوگوره : الثمر المستطاب للشیخ الالبانی ص (۵۸۵)

(۴) جزء من جنس العمل وی، دے خلقو مؤمنان یره ولی دی نو دوی به ویره ولے شی۔

(۵) مسئله : امر بالمعروف په مسجد کنبن بلا اجازته کولے شی لیکن وعظ او نصیحت به د امام په اجازت سره کولے شی لکه په بعض احادیثو کنبن دی : [لَا يَقْضُ إِلَّا أَمِيرًا أَوْ مَأْمُورًا أَوْ مُخْتَلًا] (ابوداود)۔ یعنی بیان به صرف امیر کوی یا هغه څوک چه امیر ورته اجازه کړی وی او ددے نه بغیر که څوک بیان کوی هغه به متکبر وی۔

﴿لَهُمْ فِي الدُّنْيَا جِزْيٌ﴾ : دنیاوی شرمندگی نې مخکنبن ذکر شوه چه دوی مغلوبه او ذلیل شو او مسجد حرام ترے اونیولے شو۔ او دغسه خلق به الله تعالیٰ هر وخت شرموی۔

﴿عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ الله تعالیٰ به غت عذاب ورکوی هغه چاته چه څوک د الله تعالیٰ د عبادت خانو نه خلق منع کوی۔ او مشرکانو د خانه کعبه احترام پائیمال کړے وو، په هغه کنبن نې بتان نصب کړی وو، غیر الله ته به نې آوازونه کول او په برینده به نې طوافونه کول۔ نو د غت عذاب، مستحق دی۔

سوال : أَظْلَمَ اسم تفضیل دے او ددے مصداق یو فرد وی او په قرآن کنبن خود أَظْلَمَ شپې افراد ذکر دی، لکه شهادت پتوونکے، د آیتونو تکذیب کونکے، د آیتونو نه اعراض کونکے، په الله افتراء کونکے وغیره نو کوم یو أَظْلَمَ (دیر ظالم) شو؟

جواب : په هره نوع کنبن جدا جدا أَظْلَمَ مراد دے نو په مانعینو کنبن لونی ظالم د مسجد نه منع کونکے دے۔ (احسن الکلام)۔

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۚ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ

او خاص الله تعالیٰ لره مشرق او مغرب دے نو کوم طرف ته چه (مخونه) اړوی نو هم هغله

وَجْهَ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿۱۱۵﴾

مخ د الله دے، یقیناً الله فراخه فضل والا، په هر څه پوهه دے۔

تفسیر : داد مخکنبن آیت سره تعلق لری، او پدے کنبن تسلی ده چه که چا ددے جمات نه منع

کرمے نو د الله زمکہ فراخہ ده، عبادت او دعوت به نه پریدے، بل خاتے ته لار شه هلته د الله عبادت او دعوت جاری ساته۔ نو پدیے کنیں تسلی شوہ هغه شخص ته چه د مسجد نه منع کرمے شومے وی۔ مخکنے آیت او دا آیت دا تمول در اتلونکی تحویل القبلة (د قبلے بدیلدو) دپاره مقدمے دی چه روسته الله تعالیٰ قبله بدلوی نو دائے ورله مخکنیں نه مقدمے کیخودے چه اے خلقو! الله په دین کنیں نسخ هم راولی او جماتونو نه خلق نه دی منع کول پکار، تمول جماتونو نه د الله دی نو کوم طرفته چه الله حکم کوی هغه طرف ته متوجه کیدل پکار دی۔ او دا دقرآن کریم کمال دیے چه مخکنیں اوروسته وړاندے اشارے کوی ددی وجه نه قرآن کریم کنیں چه خوگ ډیر مهارت نه لری نو هغه وائی چه دا اُنْفُکُ (یو بل نه جدا) دی، یو آیت ئے دبل سره تعلق نه لری، او حال دا دیے چه دا ډیرے ژورے اشارے دی۔

شان نزول: دا آیت د قبلے د بدیلدو په باره کنیں نازل شومے وو چه کله رسول الله ﷺ مدینے ته هجرت اوکړو او شپارس یا اولس (۱۷) میاشته ئے بیت المقدس ته مونخ اوکړو او بیائے کعبے ته مخ وړولو نو یهودو اعتراض اوکړو چه مخکنی مونخونه ستاسو باطل شو۔ نو دا جمله نازل شو او دوی ته جواب ورکرمے شو چه دا تمول طرفونه د الله تعالیٰ دی، د هغه خوبنه ده چه خپل بندگان کوم طرفته متوجه کوی د چا پکنیں د اعتراض حق نشته۔

(احسن الکلام، احسن البیان، فی ظلال القرآن)۔

○ بعض وائی: کله چه رسول الله ﷺ شپارس میاشته د کعبے د لیدلو نه: بخروم شو، نو د هغه دا خواهش وو چه کاش مسجد حرام د مسلمانانو قبله جوړه شی، نو الله رب العالمین د خپل رسول او د صحابه کرامو د تسلی دپاره دا آیت نازل کړو چه د مشرق او مغرب او د تولو جهاتو مالک صرف الله دی، نو ته چه کوم طرف ته مخ کولو سره مونخ کومے نو هغه طرف ته به الله موندۍ کومے۔ ددی نه روستو بیادا حکم منسوخ شو او کعبے ته د مخ کولو حکم راغلو۔ لیکن ددی آیت عام حکم باقی پاتے شو چه کله د قبلے جهت معلوم نه وی یا نقل مونخ وی، یا د خوف (یرمے) او د سفر په حالت کنیں هر طرف ته مونخ اوکرمے شی نو مونخ به صحیح وی۔

(تیسیر الرحمن)۔

○ بعض وائی چه په سفر کنیں مسلمانانو په تیارة کنیں مونخ کرمے وو چا یو خوا چا بل خوا کرمے وو۔ بیانی ﷺ ته او وئیل شو چه مونخ خو یو خوا بل خوا مونخ اوکړو نو الله تعالیٰ دا آیت راولیږلو چه خیر دی کله چه تاسو په دی اراده باندے کرمے وی چه دی خوا قبله ده او خطاه شومے نو مونخ جائز دی۔ دا روایت ترمذی راوریدے او ابن کثیر وئیلی دی چه پدی روایاتو کنیں

ضعف دے لیکن دیو بل تائید کوی۔

○ دارنگہ دا آیت پہ سورلی بانڈے مونخ کولو پہ بارہ کنس نازل شوے دے چہ کہ د سورلی د پاسہ مونخ کویہ، تہجد عام نوافل یا سنت یا وتر او یا د ضرورت پہ وخت فرض کویہ (ہفہ ہم کیڑی) لکہ چقرے یا باران وی نو پہ ہفہ وخت کنس کہ ہر خوا مخ شو، مونخ کیڑی۔ پہ دے بارہ کنس ہم دا آیت نازل دے۔

لیکن غورہ دادہ چہ داد مخکنس آیت سرہ لگی چہ پدے کنس تسلی دہ ہفہ چاتہ چہ د مسجد نہ منع کرے شوے وی۔ اگر کہ دغہ اقوالو تہ ہم شاملیڑی او دیو آیت دپارہ دیر اسباب د نزول ہم کیدے شی۔

پہ تدبر القرآن کنس دی: «پدے آیت کنس د اختلاف او نزاع سبب تہ اشارہ دہ چہ دیهود او نصاراؤ خپل مینخ کنس دیو بل د عبادت خانو او د مساجدو د سپکاوی او خرابوالی سبب جوڑ شوے وو۔ دیهودو او نصاراؤ دوارو قبلہ بیت المقدس وہ لیکن نصاریٰ پہ خاص طور سرہ د ہفہ مشرقی سمت خپلہ قبلہ منتخب کرہ خاکہ دغہ مشرقی طرف تہ مریم اعتکاف کرے وو۔ د دوی پہ ضد یهودیانو د ہفہ مغربی سمت اختیار کرہ بیا د بیت المقدس دا اندرونی تقسیم ددے نہ بھر او تلو او مستقلاً د مشرق او مغرب تقسیم جوڑ شو۔ یعنی نصاراؤ مشرقی سمت خپلہ قبلہ جوڑہ کرہ او یهودو مغربی سمت۔ بیا د مشرق او مغرب دے اختلاف دوی لہ نہہ او جنگول۔ پہ بیت المقدس کنس دننہ ہم او د ہفہ نہ بھر ہم۔ او ددے پہ نتیجہ کنس دوارو دلو د یو بل د عبادت خانو پہ پورہ بے دردی سرہ بے حرمتی او کرہ۔ قرآن مجید دلته د اختلاف او نزاع سبب تہ اشارہ کولو سرہ ددے لغویت تہ ہم اشارہ او کرہ چہ مشرق وی او کہ مغرب دوارہ سمتونہ صرف د الله تعالیٰ دی، پدے کنس کہ ہر طرف تہ انسان مخ واری نو کہ ہفہ الله تہ متوجہ وی نو د ہفہ مخ بہ الله طرف تہ وی۔ مطلب دا دے چہ کہ دا شے یهود او نصاریٰ د عبادت خانو او مساجدو د نرولو سبب جوڑ کرے دے نو دا دوی جہالت او کم عقلی دہ۔ د سمتونو او جہتونونہ د ہیخ یو سمت او جہت ہم د الله پورے اختصاص او خصوصیت نشتہ۔ دوی کہ بیت المقدس قبلہ جوڑہ کرے او د ہفہ ہر طرف تہ مخ واری نو دوی الله تہ مخ واری۔ د الله قدرت او د ہفہ د علم فراخی ہر شی لہ راگیرونکے دے»۔ آہ۔ تدبر قرآن ۱/۳۰۳

﴿وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ﴾ یعنی ہفہ نے مالک دے د ہفہ پہ لاس کنس دی۔ [أَيُّ خَلْقًا وَمَلَكًا وَعَبِيدًا] (یعنی الله نے خالق او مالک دے او دائے غلامان او تابع دی)۔

مشرق او مغرب نے خاص کرل مراد ترے تولہ دنیا او تول طرفونہ دی۔ خاکہ دا اصلی جہات

(طرفونہ) دی او شمال او جنوب عارضی جہات دی۔ ہغہ ددیے دوارو نہ پیدا کیڑی۔ دارنگہ نیمہ دنیا مشرق دہ او نیمہ مغرب دہ۔

د وجه الله معنی

د (وجه الله) دوه معنی دی: ۱- **یوه معنی** دا چہ دا د متشابہاتونہ نہ دے ○ او مراد (قِبْلَةُ اللَّهِ) دہ یعنی دلتہ د الله تعالیٰ قبلہ او مخہ دہ، یعنی کہ تہ دغہ طرفتہ الله تہ متوجہ شوے نو ہم ستا مونیخ اوشو۔ دا تفسیر امام مجاہد، حسن، قتادة او مقاتل بن حیان کریدے۔ **وَجْهٌ** پہ معنی د قبلے سرہ۔ ○ کلبی معنی کوی: [فَنَّمَّ اللَّهُ يَعْلَمُ وَيَبْرَى] ہلتہ الله دے چہ پوہیری او وینی (بغوی) نو وجہ پہ معنی دتوجہ شوہ۔ ○ بعض معنی کوی: [فَنَّمَّ رِضًا لِلَّهِ] ہلتہ د الله رضا دہ۔ نو وجہ پہ معنی درضا دہ۔ (بغوی)۔

او پدیے بارہ کنس شیخ الاسلام ابن تیمیہ رحمہ الله پہ فتاویٰ (۱۹۳/۳) کنس وئیلی دی: [وَلَيْسَتْ هَذِهِ الْآيَةُ مِنْ آيَاتِ الصِّفَاتِ وَمَنْ عَدَّهَا فِي الصِّفَاتِ فَقَدْ غَلَطَ كَمَا فَعَلَ طَائِفَةٌ لِأَنَّ السِّيَاقَ يَدُلُّ عَلَى أَنَّ الْمُرَادَ الْجِهَةَ فَإِنَّ الْوَجْهَ هُوَ الْجِهَةُ يُقَالُ أَيُّ وَجْهِ تُرِيدُهُ..... الخ] (او دا آیت د صفاتو د آیتونو نہ نہ دے، چا چہ پہ صفاتو کنس شمارلے دے نو ہغہ خطاء شویدے، لکہ بعض کسانو دا کار کریدے خکہ چہ د آیت مخکنس روستو دلالت کوی چہ دلتہ مراد د **وَجْهٌ** نہ جہت (طرف) دے خکہ پہ عربی ژبہ کنس **وَجْهٌ** پہ معنی د جہت سرہ استعمالیڑی، وئیلے شی **أَيُّ وَجْهِ تُرِيدُهُ** یعنی ستا کوم طرفتہ ارادہ دہ؟)۔

بیائے خپلہ مناظرہ ذکر کریدہ چہ ددہ د جہمیہ او د الله د صفاتو نہ منکرینو سرہ مناظرہ وہ چہ دہ چیلنج ورکرو چہ پہ قرآن او حدیث کنس د الله پہ صفاتو کنس ہیخ کہ م تاویل د سلفو نہ نہ دے ثابت، او درے میاشتے مہلت ئے ورکرو، درے میاشتے پس یو مجلس دائر شو چہ پہ ہغوی کنس یو تن او وئیل: ما دلیل پیدا کرے۔ نو دہ ورتہ او وئیل تا بہ دا آیت پیدا کرے وے (فَنَّمَّ وَجْهٌ لِلَّهِ) چہ مجاہد ددیے تفسیر پہ قبلہ الله سرہ کریدے او دا تاویل بیہقی پہ کتاب الاسماء والصفات کنس د مجاہد نہ نقل کریدے۔ ہغہ او وئیل آؤ، بیائے ورتہ او وئیل چہ دلتہ (وَجْهٌ) د متشابہاتونہ نہ دے۔ بلکہ د **وَجْهٌ** پہ عربی لغت کنس دوه معانی دی، کله مخ تہ وائی او کله جہت تہ۔ او دلتہ د سیاق نہ معلومیڑی چہ جہت وغیرہ مراد دے آہ۔

(د وجه معنی پہ قبلہ سرہ کول ہم جائز دی خو پدیے شرط چہ د الله مخ منی)۔

۲- **دوایمہ معنی**: کہ دا د متشابہاتونہ شی ہم خہ نقصان نشتہ خکہ مطلب بہ دا وی: پہ دغہ طرف مخ د الله دے۔ تہ چہ کوم خوا مخ کرے الله تاتہ مخامخ دے۔ دا مہ وایہ چہ الله تعالیٰ

تہ بہ ستا شاشی خُکھ ہفہ نور دے۔ مثال تے پہ دنیا کینن ظاہراً داسے وی لکہ دیوہ، رنہا۔ رنہا کہ ہر طرفتہ لارہ شی نو تا تہ تے مخ وی۔

د آیت نہ معلومہ شوہ چہ اللہ مخ لری۔ خُنگہ چہ د ہفہ د شان سرہ لائق وی، ددے پہ حقیقت بانڈے ہفہ خپلہ بنہ پو ہیہی۔ خو قرآن او حدیث کینن داراغلی دی چہ د اللہ بنائستہ مخ شتہ، خپے تے شتہ، لاسونہ تے شتہ، اصابع (گوتے) تے شتہ، خُنگہ چہ د ہفہ شان سرہ لائق وی او دیر عظیم او بنکلی ذات دے۔

د اللہ تعالیٰ د اسماء او صفاتو پیژندل دیر ضروری توحید او مہم علم دے لیکن دیر ادب او احترام بہ ساتلے شی۔ لکہ صحابہ کرامو چہ بہ د اللہ تعالیٰ کوم صفت واوریدو نو د اللہ پہ بارہ کینن بہ تے غلط تصورات او اعتراضات نہ پیدا کول۔ ہغوی بہ واوریدل چہ اللہ تعالیٰ آسمان د دنیا تہ راکوزیہی نو دا اشکال بہ تے نہ کولو چہ پہ عرش باقی پاتے کیہی او کہ نہ۔ دلرنگہ ید اللہ (د اللہ لاس) خُنگہ دے؟۔ دا خبرے پہ ہغوی کینن نہ وے۔ او پدے کینن تاویل کول د ہفے نہ انکار دے او د اللہ تعالیٰ د صفاتو نہ بہ پہ خپل گمان سرہ انکار نشی کیدے لکہ جہمیہ او معطلہ و چہ د اللہ د اسماء او صفاتو نہ انکار کپدے، سلفو صالحینو نورو مبتدعینو تہ کافران نہ دی وئیلی او جہمیہ و تہ تے وئیلی دی خُکھ چہ د دوی عقیدہ د اللہ د صفاتو پہ بارہ کینن دیرہ خرابہ وہ۔ امام بخاری او ابوداؤد پہ خپلو کتابونو کینن، دغہ شان پنخہ سوہ علماؤ پہ ہفہ دور کینن د جہمیہ و پہ کفر فتوے ورکھے۔

دے نہ ہم معلومیہی چہ د اسماء او صفاتو عقیدہ پیژندل دیر ضروری دی۔ د اسماء او صفاتو نہ د انکار عقیدہ جہم بن صفوان زاپیدا کھے وہ چہ دہ دا عقیدہ د جعد بن درہم نہ اخستے وہ چہ د ایو بدعتی وو، د اللہ د صفاتو منکروو، خالد بن عبد اللہ القسری گورنر دا د لوئی اختر پہ ورخ ددے غلطے عقیدے پہ وجہ ذبح کھے وو چہ پدے سرہ د اہل سنتو زرونہ یخ او دیر خوشحالہ شو۔ جعد بن درہم دا عقیدہ د ابن السمعان نہ او ہفہ د ابن طالوت نہ اخستے وہ او ابن طالوت د لبید بن الاعصم یہودی نہ اخستے وہ چہ دا د ہفہ خورٹے وو۔ او لبید ہفہ ناولے انسان وو چہ پہ نبی ﷺ تے جادو کھے وو۔ خوک چہ د اللہ پہ اسماء او صفاتو کینن تاویلات کوی نو ہغوی کینن دیرے غلطے عقیدے پیدا شویدی چا کینن د وحدۃ الوجود عقیدہ راغله لکہ ابن عربی، ابن السبعین، تلمسانی، بایزید بسطامی او حسین بن منصور الحلاج او بغض مشران د دیوبندیانو او د بعض نورو دلو مشران چہ اللہ تعالیٰ او مخلوق بہ تے یو کنرل۔ او ددے دپارہ تے دا طریقے خودلی دی چہ (العیاذ باللہ) اللہ تعالیٰ بہ یو دریاب فرض کھے او خان بہ یو خاخکے د

دریاب او گنهرے۔

دارنگه ددے تاویلاتو په وجه د الله د وجود نه انکار راخی۔ بعض متکلمین وائی: الله نه بره دے او نه خکته او نه بنی او نه گس طرفته دے۔ بلکه د معدوم تصور نه کړیدے۔ جهنیه وائی: (العباد بالله) د الله نه علم شته او نه حیاة او نه قدرت۔ او نه نه کلام شته او نه الله په آخرت کښ لیدلے شی۔

جامع الرسائل لابن تیمیه ص (۲۱۷) واجتماع الحيوش الاسلامية ۱/۶۳ لابن القيم۔

﴿إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ واسع: ۱- ددے یوه معنی د فعل متعدی ده، په معنی د موبس سره یعنی په دینی احکامو او نورو خیزونو کښ په بندگانو فراخی راوستونکے۔

۲- فراخه علم والا دے۔ نو دا صفت په اعتبار د علم سره دے۔

۳- فراخه رحمت او ورکړه والا دے۔ ۴- فراخه فضل والا دے۔

۵- واسع المغفرة (فراخه بخښه والا) دے۔ (قرطبی)۔

فائدة: د واسع او علیم حواله نه ورکړه، دے ته اشاره ده چه انسان هر ځای وی او مونځ او عبادت کوی نو الله تعالیٰ ورسره په علم او قدرت دے څکه چه هغه واسع دے او علیم دے۔

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحٰنَهُ بَلْ

او وائی دوی چه نیولے دے الله بچه (نازول)، پاک دے الله تعالیٰ (د بچی نیولو نه) بلکه

لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَّهُ قِنْتُونَ ﴿۱۱۶﴾

د هغه په اختیار کښ دی هغه څه چه په آسمانونو او زمکه کښ دی، ټول د هغه تابع دار دی۔

تفسیر: اوس الله د دوی بله بدی بیانوی چه دا یهود او نصاریٰ ځان جنتیان هم گنهری او مینځ کښ الله له اولاد وائی، یهود وائی عزیر علیه السلام د الله ځوی دے، او نصاریٰ وائی عیسیٰ علیه السلام د الله ځوی دے او مشرکانو کښ هم دا مرض دے۔ هغوی وائی (الْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ اللَّهِ) ملائک د الله لونړه دی۔ نو د دوی نه هم د الله په تصور کښ فتور او نقصان راغله دے او دوی د دین د اساس یعنی د عقیده توحید نه اوږیدلی دی کوم چه د ټولو رسالتونو او نبوتونو بنیادی او صحیح تصور وو، هغه دوی خراب کړو او د الله تعالیٰ د ذات او صفاتو په باره کښ د نورو جاهلی تصوراتو سره ملاؤ شو۔ نو الله تعالیٰ د دوی دا تصور غلط ثابتوی او د دوی تکذیب کوی چه دوی دروغ وائی، الله تعالیٰ د دوی د باطلو دعوونو نه پاک دے۔ د آسمان او زمکه تر مینځ چه څه دی، هغه ټول د الله تعالیٰ مملوک او بندگان دی او الله تعالیٰ ته عاجزی او انکساری کوی، نو د بندگانو نه یو څوک د الله بچه څنگه کیدے شی؟! اولاد خود دوو

متناسب ذاتو د ارتباط نہ پیدا کیڑی او د الله هیخوڪ شريك او نظیر (مشابہ) او مثل نشته، او نہ د هغه بی بی شته نو څنگه د الله ځوی پیدا کیدے شی ؟!۔

د صحیحینو په روایت کښ دی چه رسول الله ﷺ افرمایل : «د الله نه زیات څوڪ صبر کونکے نشته چه د اذیت (ضرر) خبرے اوری، خلق وائی، الله ځوی نیولے دے بیا هم الله هغوی ته رزق ورکوی او عافیت سره ئے ساتی»۔

په صحیح بخاری کښ د ابن عباس په حدیث کښ دی، الله تعالیٰ فرمائی : «بندہ زما تکذیب کوی او دده له دانہ دی پکار او ماته کنخل کوی او دده له دانہ دی پکار، هر چه دده تکذیب دے ما لره نو دا عقیده لری چه زه قادر نه یم پدے چه دے دوباره راژوندے کرم لکه څنگه چه منځکښ پیدا شوے وو۔ او هر چه کنخل دده دی ماته نو دده دا وینا ده چه ما اولاد نیولی دی، حال دا چه زه پاک یم ددے نه چه زه بنځه او اولاد خان له اونیسم»۔

زهونډ: بعض مشائخ وائی : پدے آیت کښ هم یهود او نصاریٰ او مشرکینو ته په عقیده د اتخاذ الولد باندے زجر دے چه دوی د الله تعالیٰ دپاره د اولادو قائل دی۔ او د شپږمه شهبے جواب دے چه هر کله قرآن کریم کښ ځان په ځان د عامو انبیاء علیهم السلام او خصوصاً د عیسیٰ عليه السلام او د ملائکو عبدیت او عجز بیان شونو دوی اعتراض او کړو چه تاسو د الله د انبیاءو او ملائکو په ادبی کوی، تاسو ورته بندگان وایی او حال دا چه دا خو د الله تعالیٰ اولاد (یعنی نازولی) دی۔ نو جواب اوشو چه ستاسو دا خبره غلطه ده او الله تعالیٰ ددے نه پاک دے او دا په اصل کښ الله تعالیٰ ته کنخل کول دی۔ لکه حدیث قدسی کښ دی۔ الله تعالیٰ فرمائی : «بنیادم ماته کنخل کوی دا وائی چه ما ولد نیولے دے او حال دا چه زه صمد (په حاجته) ذات یم، زما اولاد او پلار، او مثل هیخوڪ نشته (صحیح بخاری)

او الله ددے بدو نسبتونو نه پاک دے۔

وېب: دوی خان ته جنتیان وائی او حال دا چه عقیده ئے غلطه ده، الله تعالیٰ ته د اولادو نسبت کوی۔
«اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا» ولد په دوه قسمه دے (۱) یو ولد حقیقی چه د هغه نه پیدا وی، نو یهود او نصاریٰ او مشرکانو د الله په باره کښ داسے نه وئیل، د ډیرو کمو جاهلانو به دا عقیده وه۔

(۲) دویم ولد حکمی دے چه د الله تعالیٰ دپاره بعض بندگان د بچو په شان اوگنډی او دا د عامو مشرکانو عقیده وه ځکه عامو مشرکانو او یهود او نصاراؤ الله تعالیٰ لره حقیقی اولاد نه گنډل بلکه حکمی اولاد ئے گنډل چه دیته وُلْدٌ خَوْنٍ وَشَفَقَةٍ وائی، یعنی د مینے او شفقت بچے ئے نیولے دے۔ چه دیته نازولے وائی یعنی لکه څنگه چه یو بچے نازولے وی، پلار ته ډیر گران وی، پلار د

هغه خبره نه غورزوی نو هغه په پلار باندې مجبوراً بعض کارونه کوی نو د دوی هم دا عقیده وه چه عیسی او عزیر او ملائک علیهم السلام او زمونږ معبودان (باباگان) د الله نازولنی دی، او دوی به زمونږ دپاره سفارش کوی او په الله تعالیٰ به مونږ په زوره بڅیښی. زمونږ ددې زمانه مسلمانان مشرکان وائی دا اولیاء د الله تعالیٰ نازولی دی نو دا هم په اِتَّخَذَ اللهُ وَلَدًا کښ داخلېږی. علامه آلوسی وغیره لیکي: [وَالْاِتِّخَاذُ صَرِيحٌ فِي التَّبْنِي] د اتخاذا لفظ پدې باندې صراحة دلالت کوی چه مراد د ولد نه د بچی په شان نیول دی یعنی نازولې مراد دې او حقیقی بچې نه دې مراد. دارنگه په بچی کښ خصوصیت دا وی چه د پلار نه په بعض کارونو کښ نائب وی، بعض اختیارات ئه هغه ته سپارلی وی، نو دغه شان الله تعالیٰ دې کسانو ته څه اختیارات سپارلی دی. دغه شان په بچی کښ د پلار بعض آثار او صفات ښکاره کیږی نو په عزیر عليه السلام او عیسی عليه السلام او ملائکو کښ هم (د دوی په نیز) د الوهیت څه صفات ښکاره شوی دی.

نیشاپورتی لیکلی دی: چه یهودیانو عزیر عليه السلام د الله د علمونو مظهر (ځانې د ښکاره کیدو) گنرلو چه الله تعالیٰ ده ته خپل ټول علمونه خودلی دی، ددې وجه نه ئه ورته ابن الله (د الله ځوی) وئیلو او نصاراؤ عیسی عليه السلام د الوهیت د تصرفاتو مظهر گنرلو چه الله تعالیٰ ده کښ د الوهیت او قدرت او تصرف صفات راښکاره کړیدی نو ځکه ئه ورته ابن الله وئیلو. [النيسابوري ۴/۱۳۴]

بعض مفسرینو لیکلی دی چه دوی دا عقیده د کوم ځانې نه پیدا کړې وه چه د الله تعالیٰ دپاره اولاد وائی؟ نو ددې منشا دا وه چه په پخوانو کتابونو کښ لکه انجیل وغیره کښ به د الله دپاره لفظ د اب (پلار) استعمالیدو، عیسی عليه السلام او وئیل: [اَنَا ذَاهِبٌ اِلَىٰ اَبِي] زه پلار خواته تلونکې یم). نوروستو جاهلان راغلل او د هغوی غلط تصور جوړ شو او ددې نه ئه حقیقی او طبیعی ولادت مراد کړو، نو پدې وجه زمونږ په شریعت کښ د داسې الفاظو د استعمالولو نه منع اوشوه کما قال الراغب.

[تفسیر القاسمی ۱/۳۵۲] والنيسابوري، والماوردي في النكت

نو الله تعالیٰ په دوی باندې په درې طریقو سره رد کوی یو دا چه (سُبْحَانَهُ) الله تعالیٰ د هر قسم نقصان او عیب نه پاک دې، او الله تعالیٰ دپاره حقیقی ولد کیدل یا نازولې نیول د هغه د الوهیت نقصان او عیب دې. او ددې وجه دا ده چه ولدیت تقاضا د جنسیت کوی او جنسیت مستلزم دې حدوث لره او حدوث د الوهیت سره منافی دې. دویم دا چه ولدیت مستلزم دې احتیاج لره او الله تعالیٰ د احتیاج نه پاک دې.

د علی عليه السلام نه نقل دی چه ده بعض نصاراؤ ته او وئیل: [لَوْلَا تَمَرُّدُ عِيسَىٰ عَنْ عِبَادَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ

لَصِرْتُ عَلَىٰ دِينِهِ] کہ عیسیٰ عليه السلام د الله د عبادت نہ انکار نہ کولے نو زہ بہ د ہغہ پہ دین شوے وے! نو نصرانی اووئیل : عیسیٰ تہ ددے نسبت څنگہ صحیح کیدے شی حال دا چہ ہغہ خو بہ د الله پہ طاعت کنبں ډیر کوشش کولو؟۔ نو علیٰ ورتہ اوفرمایل : [فَإِنْ كَانَ عِيسَىٰ إِلَهًا فَكَيْفَ يُعْبَدُ غَيْرَهُ] هرکله چہ عیسیٰ الہ شو نو بیا دبل چا عبادت څنگہ کوی؟، عبادت خو صرف د بندہ سرہ لائق وی او تاسو خو ورتہ الہ وایی نو نصرانی غلے پاتے شو۔ (نیشاپوری)

○ دارنگہ ولدیت تجزی (جزء جو ریڈل) غواری او دا د الوہیت منافی دی۔

○ دارنگہ ولدیت پہ بعض صفاتو کنبں تشبہ غواری څکھ ولد پہ بعض صفاتو کنبں ضرور د والد سرہ مشابہ وی او الله تعالیٰ د تشبہ نہ پاک دے۔ ۵- دارنگہ پلار والے او څوی والے زوال او فنا غواری څکھ چہ څوک بچی نیسی نو د ہغہ مقصد دا وی چہ زہ بہ نہ یم دا بہ زما پہ څائے کار و رکوی او الله تعالیٰ د زوال نہ پاک دے۔ (روح المعانی، احسن الکلام)

عمر فاروق رضی الله عنه به فرمائیل : [اسْتَدْلُوهُمْ وَلَا تَظْلِمُوهُمْ فَإِنَّهُمْ سَبُوا اللَّهَ سُبَّةً مَا سَبَّ أَحَدٌ مِنْهُمْ]۔ (تاسو نصاریٰ ذلیلہ کری او ظلم پرے مہ کوی څکھ دوی زمونہ الله تہ ډیرے بدے کنڅلے کری دی چہ ہیچا دومرہ نہ دی کری)، الله تہ ئے د اولادو نسبت کرے دے۔

(اغاثة اللفغان ۲/۲۸۳ و بدائع النفسیر)۔

﴿بَلْ لَّهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ﴾ دا دویم رد دے یعنی آسمانونو او زمکہ کنبں تول مخلوق د ہغہ پہ تصرف او بادشاہی کنبں داخل دی، او د ہغہ مخلوق او غلامان دی، او دا صفات د ولدیت سرہ منافی دی څکھ چہ ولد تہ مملوک اورعیت او مرثیے نشی وئیلے۔ او ما فی السموات والارض کنبں عیسیٰ، عزیز او ملائک علیہم السلام تول داخل دی۔

﴿كُلُّ لَهٗ قٰنِتُوْنَ﴾ دا دریم رد دے یعنی دا تول د الله تعالیٰ د حکم تابع او منقاد دی، او قیامت کنبں بہ د ہغہ مخے تہ اودریہی۔ بچے خو خلق دے لہ غواری چہ څہ تورہ پرے او کری، دشمن پرے اووہی۔ او الله تہ تول مخلوق عاجز دے نو د ہغہ بچی تہ څہ ضرورت؟!۔

دقنوت معنی تابعداری او اطاعت دہ، د ملائک، انبیاء او نیکانو خلقو قنوت شرعی دے چہ الله تہ سجدہ کوی او د ہغہ عبادت کوی۔ او د عامو څیزونو قنوت (تابعداری) تکوینی دہ۔ د الله د امر تابع دی، الله چہ پرے څہ کوی نو کولے شی۔

قرطبی او ابن کثیر وغیرہ دقنوت ډیرے معانی ذکر کریدی : طاعت، پہ عبادت کنبں اودریڈل۔ سکوت (غلے کیدل)، خضوع، انقیاد، اخلاص، استکانہ (عاجزی) صلاة (مونخ) او د بندگی اقرار کول۔ کله اورد قیام، کله قراءۃ او کله دعاء او کله ہغہ دعاء تہ ہم وائی چہ دوترو پورے خاص دہ۔

دلته ئه معانی دا دی : (۱) حَسَنَ وَاثِي : كُلُّ لَهْ قَانِمٌ بِالشَّهَادَةِ عَلٰی اَنَّهُ عَبْدٌ لَّهِ. دا تولى الله تعالى ته پدے گواهی ولاړ دی چه دوی د الله بندگان دی۔

(۲) كُلُّ لَهْ قَانِمٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)۔ (ربيع بن انس)۔

دا تولى به الله تعالى ته د قیامت په ورځ اودريدونكى وى۔ لكه الله فرمائی : ﴿يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ (المطففين) تولى خلق به رب العالمين ته د حساب دپاره اودرپرې۔

(۳) كُلُّ لَهْ مُقَرُّونٌ بِالْعُبُودِيَّةِ اِمَّا قَالَةً وَاِمَّا ذَلَالَةً (عكرمة والسدي)۔

دا تولى الله دپاره د خپله بندگي اقرار كوي يا په وينا سره يا د هغوى په حالت سره)۔

(۴) بَعْضُ وَاثِي : مُذِلُّونَ مُسَخَّرُونَ لِمَا خُلِقُوا لَهْ. (كوم مقصد له چه پيدا دی نو هغه ته تابعدار

دی)۔ (قرطبي ۱۶/۱۴ والبغوي ۱/۱۴۱)

فانده : په اول كښ ئه (مَا) كلمه راوړه چه اكثر د غير ذوى العقولو دپاره استعمال ده پدے كښ مقام د الوهيت ته اشاره ده او پدے كښ عقلا په منزله د جماداتو دی۔ او په دويم كښ ئه (قَانِتُونَ) د ذوى العقولو جمع راوړه پدے كښ مقام د عبوديت ته اشاره ده او پدے كښ جمادات په منزله د عقلاؤ دی۔ (روح المعاني)

بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿۱۱۷﴾

ناشنا پيدا كونكې د آسمانونو او د زمكې دے، او كله چه فيصله كوي د يو كار نو واثي هغه ته چه شے نو هغه اوشی۔

تفسیر : دا څلورمه طريقه درده چه الله تعالى د بغير د مثال نه د آسمانونو او زمكو موجودونكې دے نو د هغه اولادو ته څه ضرورت دے!! عيسى او عزيز او ملائكة عليهم السلام تولى هم ددے گواهی كوي چه آسمانونه او زمكه الله تعالى پيدا كړيدی۔

ابن جرير او ابن كثير واثي چه پدے كښ يو قسم اشاره ده چه كوم ذات آسمانونه او زمكه بغير د مثال نه نوى پيدا كړيدی همدغه ذات عيسى عليه السلام لره بغير د والد نه په خپل قدرت پيدا كړيدے۔ نو هغه د الله مخلوق دے، والد نه لری۔ نو هغه څنگه د الله څوى كيدے شی؟!۔

آلوسى واثي : الله فاعل دے على الاطلاق، په خيزونو كښ اثر كوي، هغه منفعل نه وى يعنى اثر نه قبلوى او والد خو منفعل وى ځكه چه د هغه نه ماده ولد ته نقل شوى وى، نو د الله څنگه ولد راشی؟!۔

(بَدِيعُ) الله ته بديع ځكه واثي چه مخكښ د آسمانونو او زمكو مثال نه وواوے مثال ئه پيدا كړل۔ [أَيُّ خَالِقَهُمَا مِنْ غَيْرِ مِثَالٍ مَسْبُوقٍ] (مجاهد والسدي) (ابن كثير)

(آسمان اوزمکے لہرہ بغیر د مخکنی نمونے او مثال او نقشے نہ ابتداء پیدا کونکے دے)۔
 علامہ آلوسی د امام راغب نہ نقل کوی: [مُوجِلُهُمَا بِغَيْرِ آلَةٍ وَلَا مَادَّةٍ وَلَا زَمَانٍ وَلَا مَكَانٍ] (یعنی
 آسمان اوزمکے لہرہ بغیر د آلے، مادے، زمانے او مکان نہ پیدا کریدی)۔

د بدعت پیژندنہ

بدیع لفظ پہ قرآن کریم کئیں دوہ کرتہ استعمال دے۔ یو خل دلتہ او بل سورۃ انعام (۱۰۱) آیت کئیں۔ بدیع د بدعت نہ ماخوذ دے، پہ لغت د عربو کئیں بَدْعَةٌ، اِبْدَاعٌ، بَدْعٌ یو شے بغیر د نمونے او مثال نہ ابتداء (نوی) پیدا کولو تہ وائی، او مبدع او بدیع ہغہ چاتہ وائی [الْمُنْبِئِيُّ وَالْمُخْدِتُ مَا لَمْ يَسْبِقْهُ إِلَىٰ إِنشَاءٍ مِثْلِهِ وَإِخْدَائِهِ أَخَذَ] (ابن کئیں) (ہغہ شے راپیدا کونکے چہ د ہغے پہ شان مخکئیں چا پیدائش نہ وی کرے)۔ او دیتہ فاطر ہم وائی۔

او بدعت پہ دین کئیں یو نوے شے پیدا کول چہ د ہغے تائید پہ قرآن او سنت کئیں نہ وی او انسان لے ثواب او دین گنری لکہ پہ حدیث د سننو کئیں دی (كُلُّ بَدْعَةٍ ضَلَالَةٌ) (پہ دین کئیں ہر نوے کار پیدا کول گمراہی دہ) او حدیث کئیں دی: «چا چہ زمونہ پہ دین کئیں یو نوے کار پیدا کرو چہ د دین نہ لے اصل (دلیل) نہ وی نو ہغہ مردود دے»۔ (صحیح مسلم)۔

بدعت پہ دوہ قسمہ دے: لغوی او شرعی۔ لغوی بدعت مخکئیں تیر شو چہ یو نوے شے پیدا کولو تہ وائی۔ پدے کئیں حسنہ او سیئہ (بنہ او بد) دواہرہ شتہ، مثلاً کہ ناروا کارونہ پیدا کری، د گمراہی سامان جوڑ کری نو دا سیئہ شو او کہ بنہ شے ایجاد کری لکہ لاوہ سپیکر، جہاز موٹر وغیرہ۔ او دین لے نہ گنری نو دا حسنہ شو۔ یا د دین د ترقی ذرائع لکہ تصنیف او تالیف او مدارس جوڑول نو دا کہ بعینہ دین نہ گنری صرف د دین د ترقی ذریعہ لے گنری نو دا بدعت حسنہ شو۔ او دیتہ بدعت لغوی او بدعت للددین وائی۔ لکہ سیدنا عمر فاروق رضی اللہ عنہ چہ کلہ ملگری پہ تراویح کئیں پہ جماعۃ سرہ راجع کرل او بیائے او وئیل: (بِعَمَّتِ الْبِدْعَةُ هَذِهِ) (دیرہ بنہ او ناشنا کارنامہ مے او کرہ)۔ نو دا بدعت لغوی دے خکہ چہ تراویح او پہ ہغے کئیں جماعت کول د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نہ ثابت وولیکن پہ یو امام راجع کول ناشنا کارنامہ وہ خکہ چہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د زمانے نہ روستوبہ خلقو تراویح یواخے کولے خو عمر رضی اللہ عنہ راجع کرل۔ نو دا یوہ نوے کارنامہ وہ۔ او دے دپارہ پہ دین کئیں اصل شتہ۔

(۱) دویم بدعت شرعی دے [إِخْدَاتٌ فِعْلٌ أَوْ مَقَالٌ عَلَىٰ غَيْرِ مِثَالٍ سَابِقٍ لِيَ اللَّيْنِ] پہ دین کئیں یو نوے کار یا خبرہ راپیدا کول چہ د ہغے مثال مخکئیں پہ دین کئیں نہ وی) یا [مَا لَا أَصْلَ لَهُ فِي الشَّرْعِ] (ہغہ شے راپیدا کول چہ د ہغے پہ دین کئیں ہیخ اصل او دلیل نہ وی موجود)

علامه شاطبي نے داسے تعریف کوی: [الْبِدْعَةُ: طَرِيقَةٌ فِي الدِّينِ مُخْتَرَعَةٌ تُضَاهِي الشَّرِيعَةَ بِقَصْدٍ بِالسُّلُوكِ عَلَيْهَا الْمَبَالِغَةُ فِي التَّعْبُدِ لِلَّهِ سُبْحَانَهُ]. بدعت پہ دین کبش یوہ نوے طریقہ پیدا کولو ته وائی چه هغه د شریعت سره مشابه وی او په هغه طریقہ باندے عمل کولو کبش مقصد دا وی چه د الله تعالیٰ په بندگی کبش مبالغه اوزیادت او کرے شی۔

او دیتہ بدعت حقیقی هم وائی۔ لکه د خوارجو بدعت شو چه په دین کبش نے غلطے عقیدے پیدا کریدی، مسلمانانو ته کافر وائی۔ او جهمیہ شو چه د الله تعالیٰ د اسماء او صفاتو منکرین دی، او شیعه گان شو چه علی رضی الله عنه ته إله وائی۔

دارنگه د قبرونو نه طوافونه کول، جنڈیے، او غلافونه پرے اچول، گنبدونه پرے جوړول او هغه کبش عرسونه او میلادونه کول او هلته چهله وستیل، داتول د شریعت خلاف دی۔ او پدے قسم بدعت کبش حسنه او سیئه نه وی بلکه داتوله گمراهی ده۔ او په (كُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ) کبش داخل دی۔ دا به کله مکفره بدعت وی (چه انسان به کفر ته رسوی) او کله به غیر مکفره وی چه انسان به کفر ته نه رسوی لیکن گناه کبیره به وی۔

بعض خلق دا قسم بدعت حسنه او سیئه ته تقسیموی او دا چالاکی کوی وائی چه (كُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ) موجبہ کلیه ده چه عکس نے (بَعْضُ الْبِدْعَةِ لَيْسَ بِضَلَالَةٍ) راخی۔ لیکن مونږ وایو چه دا تقسیم هم بدعت دے، علماؤ دا په بدعاتو کبش شمار لے دے۔ او گوره السنن والمبتدعات۔

او پاتے شوه دغه عکس راتلل نو مونږ وایو چه د تحقق د عکس او نقیض دپاره خو شرط دا دے چه یوہ قضیه به صادقہ وی او بله به کاذبه وی، دواړه صادقے کیدے هم نشی او دواړه کاذبے کیدے هم نه شی، نو آیا د رسول الله ﷺ (كُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ) صادقہ او گنږو او که د خان نه جوړه شوی (بَعْضُ الْبِدْعَةِ لَيْسَ بِضَلَالَةٍ) صادقہ او گنږو؟! بنکاره خبره ده چه کُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ صادقہ ده نو بل طرف کاذب شو۔ لهذا پدے کبش بعینہ رد دے پدے خبره چه په بدعت کبش تقسیم نشته۔

(۲) یو بل قسم د بدعت، بدعت اضافی دے چه دیو عبادت او د عمل اصل په دین کبش ثابت وی لیکن د هغه مقدار یا هیئت یا د وخت تخصیص د خان نه ے دلیلہ مقرر کړی او بیا دیتہ ثواب وائی۔ لکه احتیاطی مونځونه کول، قضاء عمری کول، خاص د جمعے په شپه صدقات کول، سنت او فرضو او جنازو نه روستو په اجتماعی شکل سره دعاگانے کول او بیا پدے باندے التزام او دوام کول او د فدیثے دپاره حیلہ اسقاط کول، ذکر ونه په چغو سره کول او د اذان نه مخکبش په جهر سره درودونه وئیل داتول هلاکونکی بدعات دی۔ دارنگه د سنت طریقو شکلونه بدلول۔ بدعت د شرک یو جال دے چه اکثر انسان شرک ته راکاږی ددے وجه نه اکثر

مبتدعین مشرکان وی۔ او ابلیس ته بدعت په ټولو گناهونو کېښ دیر خوښ وی ځکه چه خلق ترې توبه نه اویاسی هغه ثواب گنری۔

﴿وَإِذَا قُضِيَ أَمْرًا﴾ دا پنځم رد دے چه هر کله الله تعالیٰ په خپلو ارادو پوره کولو کېښ اسبابو ته حاجت نه لری او هیڅ مراد دهغه د ارادے نه نشی روستو کیدے او نه مخالف کیدے شی نو د هغه ولد حقیقی یا نازولی ته هیڅ حاجت نشته۔ د هغه چه کله یو کار ته اراده اوشی نو سمدست شوی وی۔ او پدے کېښ رد دے چه عیسیٰ عليه السلام هم بغیر د پلار نه په کلمه د گن پیدا دے۔ او دغه ملائک په کلمه د گن پیدا دی، او عزیر عليه السلام هم د الله مخلوق او پیدا شوی بنده دے نو هغه کله د الله تعالیٰ نازولے کیدے شی؟!۔

قضى : کله په معنی د (۱) د دوه کسانو تر مینځ فیصله کولو سره وی۔

(۲) کله په معنی د حکم سره وی [وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ] (الاسراء: ۳)۔

(۳) کله په معنی د ارادے سره وی لکه دلته ئے دا معنی ده۔

(۴) کله په معنی د بیان سره وی۔ لکه قرطبی ددے اته معانی ذکر کړیدی۔ او بیائے ونیلی دی چه ددے

ټولو رجوع دے ته کیږی چه یو شے سرته اوسپږی او منقطع شی۔ دا اصل معنی د قضي ده۔

أمرًا : امر کله چه معنی د دین سره وی لکه : [مَنْ أَخَذَ فِي أَمْرِنَا] (مسلم) ﴿وَإِسْرَافْنَا فِي أَمْرِنَا﴾

(ال عمران ۱۴۷) (۲) کله په معنی د حکم سره وی۔ (۳) کله په معنی د شان سره وی۔ قرطبی ددے

څوارلس معانی ذکر کړیدی۔ دلته د امر نه مراد هر کار او فعل دے۔

﴿فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ بعض متکلمین وائی : د الله قول او وینا او خبرے نشته نو دیو شی

د موجودولو په وخت هغه ته څنگه گن اوائی؟۔ نو ددے وجه نه هغوی پدے کېښ دا تاویل کوی

چه گن لفظ د ارادے متوجه کولو نه کنایه ده یعنی اراده ورته متوجه کړی۔ دا تاویل غلط دے،

وجه دا ده چه اراده متوجه کول د الله تعالیٰ جدا صفت دے۔ او گن لفظ استعمالول جدا صفت

دے الله تعالیٰ د (گن) کلمه استعمالوی۔

سوال: یو شے به یا موجود وی یا به معدوم (نشت) وی که موجود وی او خطاب ورته کوی چه

گن (شه) دا خو تحصیل د حاصل دے چه یه فائده کار دے۔ او که شے معدوم (نشت) وی نو

نشت ته څنگه خطاب اوشی چه شه؟

جواب دادے چه معدوم دوه قسمه دے (۱) یو معدوم حقیقی دے چه الله ئے بالکل نه

موجودوی او د هغه د وجود اراده ئے نه وی کړی نو دے ته گن لفظ نه استعمالوی۔ او دویم معدوم

په درجه د امکان کېښ وی چه الله تعالیٰ ئے اراده کړے وی چه موجود شی نو هغه ته خطاب

کیرپی، دا ماحضَرَفِي عِلْمِ الله ته خطاب دے۔ یعنی کوم شے چه د الله تعالیٰ په علم کښ وی او د هغه د موجودولو اراده ئے کړی وی چه زه ئے موجودوم نو هغه ته خطاب او کړی چه اے شیه! موجود شے نو هغه سمدست موجود شی، او د الله دارادے نه د هغه تخلف نه کیرپی۔ او دا معدوم محض نه دے۔ بلکه معلوم ته خطاب شو۔ او ددے مثال داسے وی لکه یو مصنف چه کله کتاب لیکي نو په خطبه کښ او وائی (فَلِهَذَا كِتَابٌ) (دا کتاب دے) او حال دا چه کتاب ئے لانه وی لیکلے مخکښ وائی دا یو کتاب دے یعنی دازما ذهن کښ چه کوم علوم او معارف موجود دی دا یو کتاب دے۔

ددے نه داسے تعبیر هم کیدے چه شے په دوه قسمه دے یو موجود خارجی وی او بل موجود علمی او ذهنی وی، دلته هغه شے اگر که موجود خارجی نه دے بلکه موجود علمی دے نو خطاب ورته صحیح دے۔

دویم جواب: قرطبی او ماوردی وغیره وائی چه ددے مقصد دا وی چه هر شے د الله په امر سره موجودیږی او د هغه امر نه نه مخکښ موجودیدے شی او نه روستو کیدے شی۔
فَيَكُونُ: نو کوم شے چه د الله تعالیٰ په علم کښ حاضر دے هغه خارج ته رابهر شی او موجود شی۔
(فَيَكُونُ) دا خبر د مبتداء دے ای فَهُوَ يَكُونُ۔ (یعنی هغه شے موجود شی) او دا جواب د امر نه دے۔

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَنْزِيلًا آيَةً

او وائی هغه کسان چه نه پوهیږی، ولے خبرے نه کوی مونږ سره الله تعالیٰ، یا ولے نه راخی مونږ ته یوه معجزه

كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ

(نښه په رسالت دده) دغسے وئیلی دی هغه کسانو چه ددوی نه مخکښ وو، ددوی د خبرو په شان۔ مشابه شویدی

قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾

زړونه ددوی (د یویل سره)، یقیناً مونږ بیان کړی دی (دیر) آیتونه (نښه) د هغه خلقو دپاره چه یقین لری۔

تفسیر: عنوان د آیت دے: [الزُّجُرُ لِمَنْ يُطَلَّبُ خَوَارِقِ الْعَادَاتِ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ]۔

(پدے آیت کښ زجر دے هغه چاته چه د نبی ﷺ نه د ناشنا خیزونو راورلو مطالبه کوی)
ربط: هر کله چه الله د یهودو او د نصاراؤ او ورسره د مشرکانو د باطلو عقیدو تصحیح او کړه، نو اوس (بنا په یو قول) د مشرکانو اقوال راخلی کوم چه د مقام د الوهیت خلاف دی او د اهل کتابو د عقائدو او اقوالو سره مشابه دی۔

ہر کلمہ چہ دیہودیانو او مشرکانو نورے خبرے ختمے شوے، اللہ تعالیٰ بنہ راگیر کرل نوپہ آخرہ کنبے نئے دا اووئیل چہ ستا نبوت بہ مونہ ہلہ منو چہ ستار ب مونہ سرہ مخامخ خبرے اوکری، یا داسے معجزہ راورہ چہ مونہ نئے غوارونو مونہ بہ ہلہ او منو۔ نو اللہ تعالیٰ ورلہ پدے خبرہ رد کوی اوزجرورکوی چہ یہود او نصاراؤ ہم داسے مطالبہ کرے وہ نو دا مشرکین دقریشو پہ غلطو مطالبو کنب دیہودو او نصاراؤ سرہ مشابہ دی۔ ایمان نہ راوری، معجزات او نخے صرف د تعنت او ضد پہ طریقہ غواپی، ولے کہ دوی ایمان راورے نو د ایمان دراوہو او درسول اللہ ﷺ او دقرآن پہ صدق اورشتین والی مونہ ڊیر واضحہ دلائل او معجزات بیان کریدی ہفہ د دوی د ایمان دپارہ کافی دی۔

نو اللہ دا یہود او مشرکان تہول خان تہ مخاطب کرپی دی۔ او دا تہول نئے راگیر کرپی دی خو اول مقصود پکنب یہود دی او نصاریٰ پکنب ضمناً داخل دی او بیا پکنب مشرکان ہم داخل دی۔ خکہ دا تہول یو شان دشمنان دی۔

د مفسرینو درے اقوال دی چہ د دوی نہ خوک مراد دی؟

۱- د ابو العالیۃ، ربیع بن انس، قتادۃ او سدقی وغیرہ علماؤ رائے دا دہ چہ دا آیت د عربو مشرکانو پہ بارہ کنب نازل دے چہ دوی درسول اللہ ﷺ نہ دا سوال کرے وو چہ کہ تہ د اللہ رسول نئے نو اللہ مونہ سرہ ولے خبرے نہ کوی او ولے مونہ تہ دا نہ وائی چہ دا زما رسول دے، ددہ خبرہ او منی۔ او دا آیت بہ د سورة الفرقان د آیت (۲۰) پہ شان وی چہ ہفے کنب فرمائی:

﴿ وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَ نَا لَوْلَا اَنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ نُنزِلُ رَبَّنَا ﴾

(وائی ہفہ کسان چہ ز مونہ د ملاقات امید نہ لری چہ ولے مونہ بانڈے ملائک نہ نازل پری یا ولے مونہ رب نہ وینو)۔

د دے رائے مطابق د (الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ) نہ مراد بہ یہود او نصاریٰ وی۔

(۲) دامام مجاہد رایہ دا دہ چہ دا آیت د نصاراؤ پہ بارہ کنب نازل دے۔ او د (الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ) نہ مراد بہ یہودیانو وی۔ او دا قول ابن جریر غورہ کریدی لیکن پدے کنب نظر شتہ، دا د سیاق سرہ ڊیر موافق نہ دے۔

(۳) او د ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ روایت دے چہ رافع بن خریملہ یہودی اعتراض کرے وو۔ نو دا آیت نازل شو۔ حافظ ابن کثیر او شوکانی اول قول تہ ترجیح ورکریدہ۔ او مطلب بہ دا وی چہ اللہ پدے آیت کنب مشرکین عرب مشابہ کرل دیہودیانو او نصاراؤ سرہ پہ طلب د ہفہ خیزونو کنب چہ د ہفے طلب صحیح نہ دے۔

لیکن غورہ دادہ چه آیت عام دے هر چاته شامل دے، یهودی وی که نصرانی او که مشرک وی او غلطے مطالبے کوی نو الله تعالیٰ د هغه جواب ورکوی۔ اود (الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ) نه مراد مخکنی کفار دی چه دانبیاء نه به ئے د خپلے مرضیٰ مطابق معجزات غوختل، یعنی داروستنی کفار د مخکنو کافرانو په شان دی، زرونه ئے په کفر کین او په غلطو مطالباتو کین یو شان شویدی۔ مخکنو کافرانو چه کوم اعتراضونه او ضدونه کړیدی نو داروستنی ئے هم هغسے کوی۔

﴿لَا يَعْلَمُونَ﴾ دا اولنې رد دے او مطلب ئے دادے چه څوک داسے مطالبات کوی نو هغه جاهل دے۔ یعنی یے علمه دے، مخکنې ئے هم ورته جاهلان او وئیل۔ وجه داده چه الله تعالیٰ درسره خبرے اوکړی او تاته داسے اووائی چه دازما رسول دے، یا درته اووائی چه داسے داسے اوکړه نو بیا خوتہ د هغه پیغمبر شوی، تہ خوبیا ډیر لوئی سرے شوی، او دارنگه تہ خوبیا مکلف نه شوی، تا خود پیغمبر په وینا د هغه رسالت او نبوت اونه منلو بلکه خپله مشاهده سره دے او منلو۔ نو دا ایمان بالغیب نه شو۔ او الله خود نظام ددے دپاره پیدا کړے دے چه په بندگانو امتحان اوکړی۔ بله دا چه الله تعالیٰ ډیر لوئی ذات دے، عام بندگانو کین دا طاقت نشته چه الله تعالیٰ ورسره په دنیا کین خبرے اوکړی، دا خود الله د لوئی والی او عظمت نخه ده چه بندگان ئے دنیا کین نشی لیدلے۔

﴿أَوْ تَأْتِنَا آيَةٌ﴾ د «آيَةٌ» نه مراد هغه معجزه او نخه ده چه د مشرکانو د مرضیٰ مطابق وی، معجزے خو ډیرے راغله وے، دقرآن هر آیت معجزه ده نو دوی وائی مونږه مطلوبه معجزه غواړو۔ لکه د مکے مشرکانو به همیشه دا مطالبے کولے، وئیل به ئے: «مونږه الله لیدل غواړو۔ که تہ د الله رسول ئے نو یو ملائک تاسره ولے نه راځی چه خلقو ته دعوت ورکړی چه دا د الله رسول دے۔ که تہ د الله رسول ئے نو تاسره خزانه ولے نشته، یا دا چه پکار ده چه تاسره د کجورو او انگورو باغونه وے»۔ د دوی مقصد د هدایت طلب کول نه و بلکه شرارت او فتنه راپورته کول وو، ورنه الله تعالیٰ خود د خپلو انبیاء او رسولانو سره د انسانانو د هدایت دپاره همیشه نخه او معجزات رالیرلی دی۔ آیا دقرآن گنے معجزه نه ده؟ او رسول الله ﷺ دوی ته څه کم معجزات خودلی وو؟! خودا خلق ضدیان دی۔

نو دویم رد پرے کوی: ﴿كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ یعنی دغه شان مطالبے ستاسو نه مخکنو مشرکانو او کافرانو هم کړے وے۔ یهودیانو موسیٰ ﷺ ته وئیلی وو چه مونږه الله بنکاره راوځایه۔ ﴿مِثْلَ قَوْلِهِمْ﴾ او دوی د مطالبے په طریقہ کین هم د پخوانو کافرانو په شان دی چه په ضد او تعنت سره به ئے معجزات طلب کول۔ او بیا به ئے نه منل۔ لکه ثمودیانو د صالح ﷺ نه طلب کړے وو ﴿فَأْتِ بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ (الشعراء: ۱۵۴) د شعیب ﷺ قوم د هغه نه مطالبه کړے

وہ۔ ﴿فَأَنقِطْ عَلَيْنَا كَسَفًا مِنَ السَّمَاءِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾ [الشعراء: ۱۸۷]

اود مکے مشرکانو مطالبہ کرے وہ لکہ د سورة الاسراء پہ آیتونو (۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳) کنیں دی چہ د مکے نہ دے غرونہ لری شی، وغیرہ وغیرہ لکہ مخکین تیر شو۔ دارنگہ د خیزونو د گرانیدو او لرزانیدو وخت راتہ بنایہ؟ چہ مونہ نئے پہ موقعہ اخلو۔

﴿تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ﴾ یو بل سرہ نئے زرونہ مشابہ (یو شان) شویدی۔ پہ خہ کنیں؟ پہ کفر، شرک، حسد، عناد، جہل او سرکشی کنیں۔ دوی دیو فکر او یو مزاج مالکان دی او پہ یو شان گجروی کنیں مبتلا دی۔ لکہ آیت کنیں دی: ﴿كَذَلِكَ مَا آتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ﴾ [الذاریات: ۵۲، ۵۳]

(یعنی درسولانو پہ بارہ کنیں دتولو امتونو دا اعتراض وو چہ دا جادوگریا لیونے دے)۔

۲- قرطبی وائی: [تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ فِي التَّعْتِبِ وَالْإِفْتِرَاحِ وَتَرَكِ الْإِيمَانَ]

(زرونہ نئے دیو بل مشابہ دی پہ ضد کولو کنیں او پہ غلطو مطالبو کنیں او پہ ایمان نہ راوړلو کنیں) او دارنگہ پہ قسوت او سختی کنیں۔

۳- او (لَبِيْ طَلَبٍ مَا لَا يَبْصِحُ طَلَبَةً) یا د هغه شی مطالیے کوی چہ د هغه طلب صحیح نہ وی)۔

نو د اوسنو کافرانو بعینہ هغه اعتراضونہ دی کوم چہ پخوانو کافرانو پہ انبیاء علیهم السلام کری وو۔ ﴿قَدْ بَيَّنَّا﴾ دا دریم رد دے چہ کہ دوی ارادہ د یقین لری، نو پہ قرآن کنیں چہ د آفاق او اطرافو نہ، د نفس نہ، د آسمان نہ، د زمکے نہ، د تاریخ نہ او د آثارو نہ کومے نخے بیان شویدی نو هغه ورله د هدایت او د ایمان دپارہ کافی دی۔ او هغه دومره بنسکاره نخے دی چہ ددے نہ روستو د کومے نخے یا معجزے ضرورت پاتے نہ دے، لیکن دوی ضدیان دی۔

﴿لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾ ۱- [يُرِيدُونَ الْيَقِيْنَ] (ارادہ د یقین لری) یعنی چہ د یقین ارادہ نئے وی بس دغه نخے

او آیتونہ او معجزات کوم چہ نازل شویدی هغه ورله کافی دی او خوک چہ د یقین ارادہ نہ لری نو کہ دا آسمان ورله راخکته کرے او مخامخ ورله راشی نو هم خبره نہ منی۔ لکہ الله فرمائی:

﴿إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ﴾

[یونس: ۹۶، ۹۷] (کومو خلقو باندے چہ ستا درب وعده او فیصله ثابتہ شوه اگرکه دوی ته هر

قسم دلیل او معجزه راشی نو دوی ایمان نہ راوړی تردے چہ دردناک عذاب اووینی)۔

۲- صاحب د تفسیر فتح البیان وائی: دیوقنون معنی ده: [يَعْتَرِفُونَ بِالْحَقِّ وَيُنْصِفُونَ لِي الْقَوْلِ]۔ یعنی

هغه خلق چہ د حق اقرار کوی او په خبرو کنیں انصاف کوی نو دا ورله کافی ده۔ دا حاصل معنی ده۔

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿۱۱۹﴾

یقیناً تہ مونہر الیہ لے تہ پہ حق، زیرے ور کونکے او برہ ور کونکے، او تپوس بہ اُنکہرے شی ستانہ پہ بارہ د جہنمیانو کنب۔

تفسیر: ذ مشرکانو، دیهود او نصاراؤ د اقالو او د هغوی د باطلو فکرونو د تردید او د هغوی د گمراہ کُن پروپیگنڈو بنکارہ کولونہ پس الله تعالیٰ اوس خبرہ نبی کریم ﷺ طرف تہ راتاووی، د هغه فرائض او ذمہ واریانے بیانوی او هغه دپارہ مقاصد متعین کوی او هغه تہ دا خبرہ بیانوی چہ دیهود او نصاراؤ او ستا ترمینخ چہ کومہ معرکہ روانہ دہ ددے نوعیت خُہ دے؟ او ددے خلقو ترمینخ خومرہ زور اختلاف دے؟۔

نو پدے اول آیت کنب الله رب العزت اوس خپل نبی تہ تسلی ور کوی چہ تہ دومرہ خان مہ پہ عذابوہ، بلکہ حق بیانوہ کہ چا درسره منلو، نو بنہ دہ او کہ نہ تہ منلو نو خپل کار بہ کوی، تہ خو الله تعالیٰ صرف بشیر او نذیر الیہ لے تہ، داسے نہ چہ تہ بہ خلق د جہنم نہ پہ زورہ باندے رامنع کوی۔ او تانہ بہ دا تپوس نہ کیہی چہ دا یهود او نصاریٰ او مشرکان ولے جہنم تہ لارل، تہ حق بیانوہ، مسلمانانو تہ د جنت زیرے ور کویہ او کفارو او مجرمینو تہ د جہنم او عذابونو برہ ور کویہ۔ خکہ کہ د داعی نہ دا تپوس اُوکریے شی نو بیا دا تکلیف بَمَا لَا يُطَاق رَاحِي (یعنی پہ هغه شی زور ور کول راحی چہ د هغه وس نہ وی)۔ بعض خلق خان د ہدایت تیکدار گر خوی، دا تیکداری صحیح نہ دہ، بلکہ الله تعالیٰ د ہدایت ذمہ وار دے، تہ بہ صرف حق بیانوی او د خلقو دپارہ بہ پہ اخلاص سرہ خیر خواہی کوی۔ رسول الله ﷺ بہ دیر خان کپولو، دیهود و رضا بہ تہ لہولہ چہ دا پہ خہ رضا کپو چہ حق تہ مائلہ شی، د هغوی فائدہ۔ غرض وہ۔ خکہ هغه تہ جنت، جہنم معلوم وو، او دا خلق اورتہ روان دی، ددوی غت تاوان کیہی۔ نو هغه تہ خیر خواہ وو۔

نو پدے آیت کنب درے خبرے ذکر کوی: ۱- د رسول الله ﷺ حقانیت چہ تہ پہ حق او رشتیا سرہ رسول تہ۔ ۲- دویم د هغه دعوت او کار بیانوی۔ یعنی مقصد د رسالت۔

۳- د ایمان نہ راورونکو پہ بارہ کنب د هغه عدم مسئولیت۔ چہ پیغمبر نہ بہ د هغوی متعلق تپوس نہ کیہی۔

ربط: پدے آیت کنب اشارہ دہ چہ تہ خو د الله رسول تہ، د وحی تابع تہ او پہ دے مکلف نہ تہ چہ دا اهل کتابو او د مشرکانو د غلطو مطالبو جوابونہ بہ ور کوی۔ ستا کار ددوی د مرضی مطابق معجزات راوړل نہ دی بلکہ د دین دعوت دے۔ نو دا آیت ددوی د مخکنو اعتراضونو او غلطو مطالبو تفصیلی جواب دے۔ چہ زہ پہ رسالت مکلف یم او ستاسو د مرضی مطابق

معجزات راوہو باندمے مکلف نہ یم۔

﴿بِالْحَقِّ﴾: ۱- د حق نہ مراد دین اسلام دے چہ دقرآن او سنت نوم دے۔

۲- یا مطلب دا دے چہ تہ ئے د حق بیانو لو او بنکارہ کولو دپارہ رالیہ لے ئے۔ لہذا داعی بہ حق رابنکارہ کوی۔ ۳- یا د حق نہ مراد صدق او رشتیا دے۔ یعنی تہ رشتینی نبی ئے۔ نو بآء د ملابسہ دہ۔ ۴- یا د حق نہ مراد ہفہ معجزات دی چہ نبی ﷺ پرے رالیہ لے شوی دے۔ یعنی تالہ مونہ ڈیر معجزات در کری دی۔ نو بآء د مصاحبت دہ۔ نو دا بہ د مخکین دپارہ جواب شی چہ ددے نبی خو ڈیر معجزات دی، پہ ہفہ دے دا خلق ایمان راوہی او نورے مطالبے دے پری دی۔

او حق پہ اصل کین ثابت شوی خبرے او خیز تہ وائی۔ او حق پہ خبرو کین رشتیا تہ وئی لے شی او پہ احکامو کین عدل تہ وئی لے شی۔ [تفسیر المبین ۴/۱۸]

فائدہ: پہ سورة احزاب (۴۶/۴۵) کین ئے د نبی ﷺ تفصیلی صفات بیان کری دی۔ پہ سورة سبا آیت (۲۸) کین ئے فرمایلی دی چہ دا نبی ﷺ دتول جہان دپارہ رالیہ لے شوی دے۔ پہ سورة الاعراف آیت (۱۵۸) کین فرمائی چہ اے نبی! تہ خلقو تہ اعلان او کرہ چہ زہ تاسو تول جہان تہ رالیہ لے شوے یم۔ پہ سورة الانبیاء آیت (۱۰۷) کین دی چہ دا نبی دتول عالم دپارہ رحمت رالیہ لے شوی دے۔

﴿بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾ دا د نبوت اورسالت مقصد دے۔ د نبی ﷺ د دعوت طریقے دغہ دوہ وے چہ ایمان والو تہ پہ جنت سرہ بشارت (زیرے) ورکول او کافرنو تہ پہ اور سرہ انذار یعنی یرہ ورکول دی۔ دارنگہ پہ شریعت باندمے امر کونکے او د ہر قبیح او بد عمل نہ منع کونکے مراد دے۔ دا دوہ صفتونہ ئے خاص کرل پدی کین حکمتہ دا دے چہ کلہ پہ انسان باندمے او امر عملی کول آسان وی لیکن د منھیاتو نہ خان ساتل ورتہ مشکل وی، او کلہ برعکس وی نو کہ صرف بشارت وے یا صرف انذار وے نو بیا پہ بندہ باندمے امتحان نہ راتلو نو ددے وجہ نہ امتحان پہ امر او نہی دواہو سرہ انتہائی د حکمتہ تقاضا دہ۔

﴿وَلَا تُسْئَلُ﴾ یعنی کلہ چہ تارسالت اورسولو نو تا خپلہ ذمہ واری ادا کرہ لہذا اوس ددے بیان نہ روستو کہ خو ک ایمان نہ راوہی نو دا د ہفہ خپل کار دے، پہ تائے خہ ذمہ واری نشتہ۔ ستا مسئولیت صرف تبلیغ او د حق دعوت دے لکہ پہ سورة بقرہ آیت (۲۷۲) او انعام آیت (۵۲) او فاطر آیت (۸) کین ہمدہ مطلب بیان شوی دے۔

دا آیت دلیل دے چہ کلہ یو نبی یا د حق داعی دعوت او کری نو د ہفہ ذمہ واری فارغہ شوہ، کہ ددے نہ روستو خو ک گناہ او جرم کوی، داعی تہ بہ ہیخ نقصان نہ وی۔ او ہفہ بہ پرے نشی بذنامولے۔ ولا تسئل: پدی کین د مشرکانو دپارہ سخت وعید دے او دا چہ ددوی نہ د ایمان توقع نشی

کیدے، دا خلق د الله په علم کښ جهنمیان دی۔ (لَا تُسْئَلُ) کښ دوه قراء تونه دی:

۱- یو دا چه صیغه د مجهول ده لکه دا مشهور قراءت دے۔

۲- دویم لَا تُسْئَلُ د معلوم صیغه ده یعنی ته د جهنمیانو په باره کښ تپوس مه کوه یعنی چه د دوی به خومره سخت عذاب وی، دا تپوس مه کوه، الله تعالیٰ به ډیره غټه سزا ورکوی۔
﴿أَصْحَابِ الْجَحِيمِ﴾ جحیم بل کرے شوی او لمبه شوی اور ته وائی او اصحاب هغه چاته وائی چه د هغه سره لازم وی۔ د دوی دپاره ئه اصحاب الجحیم صفت راوړو، پدے کښ یو قسم تنبیه ده چه ددے خلقو په زړونو مهر وهله شویدے، د دوی نه دا طمع نشی کیدے چه د کفر نه به راوایس شی۔

فائده: اصحاب الجحیم کوم خلق دی؟ نو قرآن کریم کښ د هغوی د صفاتو بیان په مختلفو آیتونو کښ راغله دے یعنی هغه کسان چه کفر کوی، د الله د آیتونو تکذیب کوی، طغیان او غوایت (گمراهی) والا او د دنیا غوره کونکی او فجور او بدکاری کونکی او مکذبین او ضالین دی۔ لکه دا په سورة المائده (۱۰) سورة الحج (۵۱) سورة الشعراء (۹۱) سورة الواقعة (۹۴) سورة النازعات (۳۹) سورة الانفطار (۱۴) کښ ذکر دی۔

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَىٰ

او هیچرے نه رضا کیري تانه یهودیان او نه نصاریٰ تردے پورے چه ته روان شه د دوی د دین پسه، او وایه چه هدایت

اللَّهُ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنْ آتَبَعْتَ أَهْوَاءَ هُم بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ

د الله دغه اصل هدایت دے، او که چرته ته روان شه د دوی د خواهشاتو پسه پسر، د هغه نه چه راغله تاته پوهه،

مَالِكٍ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَّلِيِّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿۱۲۰﴾

نو نه به وی ستا دپاره د الله د طرف نه خوک بچ کونکے او نه مددگار۔

تفسیر: په دے آیت کښ د یهودو او نصاراؤ د ایمان راوړو نه انتهائی درجه د نا امیدي خبر ورکړے شویدے او د هغوی د تابعداری کولو نه منع شوے ده۔ او وائی چه ستا او د دوی تر مینخ د جنگ یوه عظیمه نظریاتی معرکه روانه ده، دوی هیچرے ستا نه نه خوشحالیري اگر که ته د هغوی د رضا کولو دپاره خان سترے کرے مگر صرف دا چه ته د هغوی دین خپل کرے۔ لهذا د دوی د مرضي حاصلولو کوشش بڼه خبره نه ده بلکه ته صرف د الله رضا طلب کره او تا سره چه کوم هدایت دے بس همدا حق دین دے، ددے دین دعوت کوه او د دوی د دین چه هغه په حقیقت

کین خواہشات دی، تابعداری اُونکرے۔ ورنہ اللہ بہ درلہ سختہ سزا درکری۔ دا پہ ظاہر کین نبی کریم ﷺ تہ خطاب دے لیکن مراد ترینہ اُمت دے او پدے کین د یهودیانو ضد او عناد تہ اشارہ دہ چہ دوی داسے ضدیان دی چہ د خپل دین نہ علاوہ بل ہیخ دین نہ منی۔ او خپلہ ہم پہ خواہشاتو پسے روان دی، نو اهل حقو لہ ددوی تابعداری کول ناروادی۔

رسول اللہ ﷺ بہ د اهل کتابو (د یهودو او نصاراؤ) د ایمان طمع لرلہ پدے اساس چہ دوی مسلمانانو تہ نزدی دی خکہ چہ ددوی پہ دین کین ہم پہ اصل کین شرک نشتہ بلکہ پہ توحید بناء دے۔ او دارنگہ دوی سرہ ہم آسمانی کتاب دے نو کیدے شی چہ ایمان راوری نو اللہ تعالیٰ پدے آیت کین ددوی دا طمع قطع کرلہ۔ چہ ددوی نہ د ایمان طمع مہ کوہ خکہ چہ دوی خپل دین پہ خواہشاتو بدل کرے او پہ خپل کتاب کین نے تحریف کرے، پہ تاباندے ایمان راورو تہ تیار نہ دی۔ او کوشش دا کوی چہ تا خپل دین تہ راوری۔

﴿حَتَّىٰ تَبِيعَ بِلْتَهُمْ﴾ ددے نہ معلومہ شوہ چہ ہر کلہ چہ دا کتابیان د رسول اللہ ﷺ نہ نہ رضا کیدل چہ ہغہ لا او چتو اخلاقو والا وو۔ نو زمونہ او باقی مسلمانانو نہ خو پہ طریقہ اولیٰ نہ رضا کیری۔

نکتہ: دا آیت دلیل دے چہ کوم حکام، کوم بادشاہان چہ یهود او نصاریٰ ترے رضا شو، او د کوم سیاسی لیہرانو نہ چہ امریکی (کفار) حکومتونہ رضا شو نو د ہغوی پہ ایمان باندے لوہہ خطرہ دہ۔ وجہ دا دہ چہ دلته اللہ وئیلی دی چہ یهود او نصاریٰ د مسلمان نہ تر ہغہ وخت پورے نہ رضا کیری ترخو چہ د ہغوی پہ دین روان نشی۔ نو چہ ہغوی چا تہ بنہ سرے او وئیلو، پوہہ شہ چہ ددہ ایمان پاتے نہ دے۔ یهود او نصاریٰ چہ د چا نہ خوشحالہ شو دا بہ مسلمان نہ وی، او د چا نہ چہ دیر نارضا وی نو دا بہ اوچت مسلمان وی۔

﴿بِلْتَهُمْ﴾ : ملت نے مفرد راورو او اضافت نے یهود او نصاراؤ تہ اوکرو، دے نہ معلومہ شوہ چہ کفر تہول یو ملت دے، او دا باطل ملت دے، او ددے نہ مفسرینو احکام مستنبط کریدی چہ ہر کلہ کفریز ملت دے نو کافران اگر کہ دینونہ نے جدا جدا وی (مثلاً یهودیت، نصرانیت او بدھ مت) لیکن دیو بل نہ میراث ورے شی خکہ چہ تہول پہ کفر کین شریک دی۔ خو مسلمان او کافر دیو بل نہ میراث نشی ورے۔ او دا مذہب د امام شافعی، ابو حنیفہ او یو روایت د امام احمد دے۔

○ او د امام مالک مذہب او یو قول د احمد دا دے چہ دوہ ملتونو والا دیو بل نہ میراث نشی ورے لکہ خنگہ چہ پہ حدیث کین راغلی دی (ابوداؤد ۵۹/۲۵)۔ (ابن کثیر)۔ او سند نے حسن صحیح دے۔ شیخ البانی ورتہ صحیح وئیلے دے۔

ملت : [اسْمٌ لِمَا شَرَعَهُ اللَّهُ لِعِبَادِهِ فِي كُتُبِهِ وَعَلَى أَلْسِنَةِ رُسُلِهِ] (ملت نوم دے د هغه شریعت چه الله تعالیٰ په خپلو کتابونو کښ او د خپلو رسولانو په ژبه باندے مقرر کرے وی) نو دین او شریعت یو شے دے، او فرق د ملت او شریعت او د دین دا دے چه شریعت او ملت هغه دے چه الله تعالیٰ په هغه باندے عمل کولو ته دعوت ور کرے وی او دین هغه دے چه بندگان په حکم او امر د الله سره په هغه عمل کوی۔ (القرطبی)

نور تفصیل روستو (ملة ابراهیم) کښ رازی۔

﴿قُلْ إِنْ هَدَى اللَّهُ فُؤَادِي لَأَتَّبِعَهُ وَهُوَ الْهُدَى﴾ اوس الله تعالیٰ خپل رسول ته یو دین ور کوی دے دپاره چه په یهود او نصاراؤ رد اوشی چه راشی ددے دین اسلام تابعداری او کرې، همدا د الله تعالیٰ هدايت دے۔ او پدے کښ جواب د هغوی د دعوت دے چه هغوی رسول الله ﷺ ته وئیلی وو چه ته زمونږ سره متحد شه او زمونږ ملت قبول کره۔ (ابن جریر، بیضاوی)۔

د «هُدَى اللَّهِ» نه مراد د الله تعالیٰ دین دے او هغه قرآن او حدیث دے۔

(هُوَ الْهُدَى) یعنی هُوَ الْحَقُّ - (همدا حق دے) پدے کښ معنی د حصر پرته ده یعنی کتاب او سنت صرف همدغه حق دین دے۔ او هدايت او حق صرف په دین اسلام کښ منحصر (راگیر او بند) دے۔ او هر چه یهودیت او نصرانیت دی، تورات او انجیل دی نو هغه کښ زیات تحریفات شویدی، د قرآن او سنت دراتلو نه روستو په هغه باندے عمل پاتے نه دے۔

دا دلیل دے چه د اسلام راتلو نه روستو هیخ دین، یهودیت، نصرانیت، مجوسیت، بدعت مت حق نشی کیدے۔ نو دوحدة الادیان کوشش ناممکن دے۔ اولوئی جرم دے چه خوک دا کار کوی، دا د حق او د باطل یو ځائے کول دی۔

او دا صریح دلیل دے چه د مشرکانو سره اتحاد جائز نه دے۔

اوس سوال پیدا کیږی که یو سرے د هغوی ملت او دین طرف ته روان شی نو څه به اوشی؟ نو الله تعالیٰ ددے رد ذکر کوی :

﴿وَلَسِينَ اتَّبَعَتْ أَهْوَاءَهُمْ﴾ دا دلیل دے چه یهود او نصاراؤ سره حق دین نشته بیوی د نفس د خواهشاتو نه، هغوی خلق دے طرف ته رادعوت کوی۔ او پدے کښ اُمّت اسلامیه ته سخت وعید دے چه د قرآن او سنت علم راتلو نه روستو که خوک د یهودو او نصاراؤ لاره اختیاره کرې نو د الله د عذاب نه ئه هیخوک نشی بیج کولے۔ په ظاهر کښ خطاب نبی ﷺ ته دے او په حقیقت کښ د اهل کتابو د تابعداری نه امت یروول دی۔ دے ته تعریض وئیلے شی۔

فائده : ددے آیت په ضمن کښ هغه خلق هم داخلېږی چه محض د مداهنت په بنیاد یوے

رائے لره په قرآن او سنت باندے ترجیح ورکوی، یا سنت پدے وجه شاته ارتوی چه دیو امام یا یو عالم قول د هغه خلاف دے او په قرآن او سنت کښ تاویل کوی، د هغه معانی او مفاهیم بدلوی، دے دپاره چه کوم منافق حاکم وقت ناراضه نه شی۔ گویا کښ هر څوک چه دیو انسان د مرضی یا رائے مقدم کولو دپاره قرآن او سنت شاته کړی هغه په دے آیت کښ داخلېری او دا تهدید او وعید به هغه ته شاملېری۔ (تفسیر فتح البیان، وتیسیر الرحمن)

﴿ أَهْوَاءَهُمْ ﴾ : اهواء جمع د هوی ده خواهش ته وئیلے شی جمع ئے راوړه اشاره ده چه دوی په خپل دین کښ وخت په وخت د ځان نه ایجادات کړیدی او د خپلو ډیرو خواهشاتو پسه روان شویدی۔
امام رازی فرمائی : [فِي الْآيَةِ دَلَالَةٌ عَلَى أَنَّ إِيْبَاعَ الْهَوَى لَا يَكُونُ إِلَّا بَاطِلًا لِمَنْ هَذَا الْوَجْهَ تَذَلُّ عَلَى بَطْلَانِ التَّقْلِيدِ] [تفسیر کبیر للرازی ۲/۳۱۹، والفاسی ۱/۳۵۶]

(دا آیت دلیل دے چه د خواهش پسه روانیدل باطل دی نو ددے وجه نه دا آیت دلالت کوی چه تقلید باطل شے دے) ځکه چه په تقلید کښ هم په رندو سترگو دیو شخص درائے پسه روانیدل وی۔
﴿ مِنْ الْعِلْمِ ﴾ د علم نه مراد قرآن او وحی ده۔ یعنی الله پوهه کړے چه یهود او نصاریٰ په غلطه دی او بیا هم ورپسه ورغله۔

د امام احمد رحمه الله نه تپوس اوشو چه څوک قرآن ته مخلوق وائی دده څه حکم دے ؟ هغه اوفرمایل : کافر دے، او ددے آیت نه ئے دلیل اونیولو چه (مِنْ الْعِلْمِ) ځکه چه قرآن د الله تعالیٰ علم دے۔ نو څوک چه دے ته مخلوق وائی، دا کافر دے۔ (القرطبی)

﴿ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴾ یعنی که تا د یهودو او نصاراؤ تابعداری اؤکړه او د هغوی دوستانه او حمایت او حفاظت دے اختیار کړو هغوی له دے ځائے ورکړو نو په دنیا او په آخرت کښ د الله د عذاب نه ستا بچکونکے نشته، د هغوی سره دوستانه کول او د هغوی مدد او تعاون کول خو هلاکت ته دعوت دے۔ دولی او نصیر فرق په مخکښ آیت (۱۰۸) کښ تیر شو۔

د نیکانو اهل کتابو صفت

الله تعالیٰ اوس د نیکانو اهل کتابو صفت بیانوی۔ قرآن انصافی کتاب دے، د د شمنانو بحث هم کوی لیکن نیکی ئے هم ذکر کوی چه په دوی کښ ښه خلق هم شته۔ او دا دتولو اهل حقو طریقہ ده۔ او په دے کښ دے نورواهل کتابو ته دعوت دے چه ستاسو بعض علماء دا کتاب منی نو تاسو ولے ایمان نه راوړی؟! :

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِشِرْكٍ قَدِيمٍ سَبَقُوا إِلَى اللَّهِ فِي الْأُولِيَاءِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

هغه کسان چه مونږ ورکړې هغوی ته کتاب، لولی هغه په لائق لوستو د هغه سره،

أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخٰسِرُونَ ﴿١٢١﴾

دغه کسان ایمان لری په دے باندے، او چا چه کفر او کړو په دے نو دغه کسان خاص دوی تاوانیان دی۔

تفسیر: پدے آیت کښ ددے رسول ﷺ او د قرآن د تصدیق دپاره د اهل کتابو د علماؤ نه دلیل راوړے شویدے۔

شان نزول: عامو مفسرینو لیکلی دی چه دا آیت د اهل کتابو د هغه مؤمنانو په باره کښ نازل شویدے چه د حبشو نه ئے د جعفر بن ابی طالب ﷺ سره هجرت کړے وو او دا ټول (۴۰) کسان وو۔ دوه دیرش د حبشو نه وو او اته (۸) د شام دراهبانو نه وو، یو په کښ بجیرا وو۔ (بغوتی) او دیته به ئے اصحاب السفینه (کشتی والا) وئیل۔

﴿آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ﴾: یعنی مونږ کتاب (تورات) ورکړے او هغوی قبول کړے دے۔

۱- د کتاب نه مراد تورات او انجیل دی او دا غوره او د مقام مناسب تفسیر دے چه پدے صورت کښ به دا صفت وی د مؤمنانو اهل کتابو کوم چه په قرآن کریم ایمان راوړی لکه په سورة القصص آیت (۵۲) کښ فرمائی: ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ﴾

(هغه کسان چه ما هغوی ته ددے قرآن نه مخکښ کتاب ورکړے هغوی په قرآن ایمان لری)۔

۲- قناده وائی: د «الْكِتَابِ» نه مراد قرآن دے۔ نو پدے صورت کښ به دا ددے امت صفت وی چه په قرآن ایمان راوړی۔ امام خازن او قرطبی وئیلی دی چه آیت عام دے۔ نو پدے صورت کښ به دا صفت د مؤمنانو اهل کتابو او اهل اسلام وی۔ (ازهر البيان فارسی)

﴿حَقُّ تِلَاوَتِهِ﴾ د تلاوة دوه معنے دی (۱) ظاهری لوستل۔ یعنی ظاهر کښ د الله کتاب بنائسته طریقے سره لولی، الفاظ ئے غلط نه وائی۔

(۲) کله تلاوت په معنی د تابعداری سره وی یعنی [يَتَّبِعُونَهُ حَقُّ اتِّبَاعِهِ] تابعداری کوی د الله تعالی د کتاب په لائقه تابعداری سره۔ (ابن عباس وابن مسعود)

تورات بنائسته لولی او تابعداری ئے هم کوی، عمل پرے کوی۔

۳- ابن مسعود ﷺ: (د حق تلاوت په باره کښ) فرمائی: [وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، إِنَّ حَقَّ تِلَاوَتِهِ: أَنْ يُجِلَّ حَلَالَةً وَيُحَرِّمَ حَرَامَةً وَيَقْرَأَهُ كَمَا أَنْزَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا يَحْرَفَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَلَا يَتَأَوَّلُ مِنْهُ شَيْئًا عَلَى غَيْرِ تَأْوِيلِهِ] [رواه عبد الرزاق] چه حلال ئے حلال او حرام ئے حرام گنری او څنگه چه الله نازل کړیدے همغه شان ئے لولی، کلمات ئے د خپل ځائے نه نه بدلوی او ددے نه په یو شی کښ غلط

تاویل نہ کوی۔

۴- او حسن بصرتی فرمائی: [يَعْمَلُونَ بِمُحْكِمِهِ وَيُؤْمِنُونَ بِمُتَشَابِهِهِ، وَيَكْلُونَ مَا أَشْكَلَ عَلَيْهِمْ إِلَى غَالِبِهِ] چه په محکمتونے عمل کوی او په متشابہاتونے ایمان لری او کوم چه ورته مشکل شی نو د هغه علم خپل عالم (الله) ته اوسپاری۔ (یعنی د خان نه پکښ تاویلات نه کوی)۔

۵- د عمر رضی اللہ عنہ نه روایت دے [هُمُ الَّذِينَ إِذَا مَرُّوا بِذِكْرِ الْجَنَّةِ سَنَلُوا اللَّهَ الْجَنَّةَ وَإِذَا مَرُّوا بِذِكْرِ النَّارِ اسْتَعَاذُوا مِنْهَا] چه لائق لوستونکی هغه خلق دی چه کله د جنت تذکره راشی نو جنت غواړی او چه د جهنم تذکره راشی نو په الله سره د هغه نه پناهی غواړی۔ (ابن کثیر ۱/۴۰۳، وابن جریر)

۶- قاسمی لیکي چه د حق تلاوته تفسیر په دوه نورو آیتونو کښ راغلی دے یو دا چه: ﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ وَإِذَا بُتِلَى عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ، أُولَئِكَ يُوتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَذَرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾ (الفصل: ۵۴/۵۲) او ﴿قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا بُتِلَى عَلَيْهِمْ يَجْرُونَ لِلآذْقَانِ سُجَّدًا﴾ (الاسراء: ۱۰۷)

نو حق تلاوة داشو چه ایمان راوړی پدے چه دا د دوی درب د طرف نه حق کتاب دے، صبر کوی، او بدی په نیکی سره دفع کوی، او انفاق کوی او الله ته سجدے لکوی)۔

که تلاوة په معنی د قراءت شی نو پدے کښ پنځه مقاصد بیان شويدي:

○ دوی د الله په کتاب کښ تدبیر او سوچ کوی نو په احکامو د حلالو او حرامو عمل کوی۔ ○ د تلاوت په وخت کښ عاجزی او خضوع کوی۔ په مانځه کښ وی او که په خلوت کښ وی۔ ○ په محکم نې عمل کوی او په متشابہ نې ایمان لری او په کوم چه نه پوهیږی د هغه علم الله ته سپاری۔ ○ داسے نې لولی لکه څنگه چه الله نازل کړے او تحریفات پکښ نه کوی او غلط مقاصد پکښ نه بیانوی۔ ○ پنځم دا چه آیت مشتمل دے پدے ټولو مخکنیو معانیو ځکه چه پدے کښ مقصد د قرآن تعظیم او هغه ته لفظاً او معنی انقیاد کول او تابع کیدل دی۔

[تفسیر روح المعانی د آلوسی والالباب د ابن عادل]

۷- علامه قرطبی وائی: حق تلاوته دا دے: [الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ وَإِذَا بُتِلَى عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ، أُولَئِكَ يُوتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَذَرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾

(ظاهری الفاظ نې هم صحیح ادا کوی او ددے په معانیو باندے هم خان پوهه کوی)۔

﴿أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ﴾ دا خبر دے د «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ» دپاره، او معنی دا ده چه څوک د اهل کتابونه خپل کتاب صحیح لولی او عمل پرے کوی نو همدغه کسان پدے قرآن هم ایمان راوړی۔ مطلب دا چه چا تورات صحیح لوستو، هغوی له الله پدے رسول او قرآن باندے هم د ایمان توفیق ورکړو، او په

تورات چه چا عمل نه کولونو الله تعالی ورله دایمان توفیق هم ورنکرو خکه یو نیکی انسان بله ته راکاری. د خوانی نیکی په بوداوالی کښ انسان له فائده ورکوی. دوی به په جاهلیت کښ په دین عمل کولونو الله ورله د اسلام توفیق ورکړو.

فائده : ۱- د حق التلاوة جامعہ معنی داده چه په تلاوت سره ژبه، عقل، زړه او اندامونه د تلاوت کونکی برخه واخلی. د ژبه برخه داده چه حروف د خپلو صحیح مخارجونه ادا کړی. د عقل برخه داده چه ددې په معانیو کښ تدبر او کړی او تفسیر د قرآن او کړی. او د زړه برخه عبرت اخستل او قبول دی، او د باقی اندامونو برخه عمل دے. ژبه تلاوت او کړی، عقل ترجمه او تفسیر او کړی، او زړه عبرت حاصل کړی او باقی اندامونه په احکامو ددې عمل او کړی.

فائده ۲: د قرآن او د الله د آیتونو په باره کښ انسانان په یو څو ډلو تقسیم دی :

اوله ډله : صرف د الفاظو تصحیح، او حروف د خپلو مخارجونه ادا کوی، او همیشه په وقف او وصل او الحان او ترنم (خوش آوازی) کښ فکر کوی او د قرآن کریم په معانیو او ددې په حکمتونو او باریکاتو کښ تأمل او سوچ او ددې مطابق عمل کولو ته هیڅ قسم التفات او توجه نه کوی.

۲- دویمه ډله : د قرآن کریم د معانیو په تدقیقاتو او نکاتو کښ فکر کوی او ددې د علومونه ځان خبروی لیکن د عمل په باب کښ سست او په همته وی.

۳- دریمه ډله : هغه صحیح مؤمنان دی چه قرآن ته په یو ځل په علمی او عملی طور سره او د ژوند د قانون په صفت سره قبول کړو، د الفاظو لوستل او ددې کتاب په معانیو کښ فکر کول د عمل دپاره مقدمه گنړی، لهذا دوی چه هر وخت قرآن وائی نو په روح کښ ته تازگی او په زړه کښ ته تصمیم او نو په اراده او په عقل کښ ته د پوهې تازه رنرا پیدا شی چه داد (حق تلاوته) ثمره ده. (ازهر البیان)

دې آیت کښ عام مفسرین، خصوصاً قاسمی لیکي : څوک چه اهل کتاب وی یعنی څوک چه ځان اهل ددې کتاب گنړی هغه له پکار دی چه د الله قرآن اولولی درساً، تدریساً، تلاوة، تعلیماً او تعلماً.

﴿ وَمَنْ يُكْفُرْ بِهِ ﴾ پدې کښ د قرآن مخالفینو ته زورنه ورکوی.

(په) ضمیر قرآن ته راجع دے او کتاب ته هم راجع کیدے شی، حاصل ته یو دے.

چا چه کفر او کړو د اهل کتابو نه په خپل کتاب (تورات یا انجیل) باندې او بیا په قرآن باندې، نو دوی غټ تاوان والا شو ځکه دایمان نه محروم شو او په تمامو کائناتو کښ دایمان نه لوئی نعمت بل کوم یوشه کیدے شی!؟

فائدہ ۲: پہ آیت کنبس دقرآن دتلاوت فائده او فضیلت ذکر دے۔ او اشارہ ده چه خوك اهل قرآن وی نو دوی به دقرآن لوستونکی هم وی۔ (قاسمی)

فائدہ: پہ قرآن کریم کنبس آتینا، اوتوا نصیباً من الکتاب، اوتوا الکتاب، اوتوا العلم کلمات راخی۔ فرق دادے چه اول دنیکانو اهل کتابو دپارہ استعمال دے او دویم او دریم دبدانو اهل کتابو دپارہ دے۔ او خلورم لفظ ددے امت علماء صالحین او دارنگه دپخوانو نیکانو علماء دپارہ دے۔

يٰۤاَيُّهَا اِسْرَآءِیْلُ اِذْ كُرُوْا نِعْمَتِیَ الَّتِیْ اَنْعَمْتُ عَلَیْكُمْ

اے اولاد د یعقوب (اسرائیل) را یاد کری نعمتونه زما هغه چه ما په تاسو کری دی،

وَ اِنِّیْ فَضَّلْتُكُمْ عَلَی الْعٰلَمِیْنَ ﴿۱۲۲﴾

او یقیناً ما تاسو غوره کری وی په مخلوقاتو۔ (په خپله زمانه کنبس)

تفسیر: د اورد تقریر نه روستو بنی اسرائیلو ته خطاب را واپس کوی گویا کنبس ددے اوردے مقابلے او مجادلے نه روستو او د الله تعالیٰ او دهغه د انبیاؤ سره ددوی د طرز عمل اورد تاریخ بیانولو نه روستو آخری خل دوی متوجه کولے شی، او آخری خل بیا دعوت ورکولے شی پداسے حال کنبس چه دوی د امانت الهی یعنی د اسلامی نظریه حیات د شرافت د حفاظت نه په حد درجه غافل او په پرواه شویدی حال دا چه دوی ته دا شرافت او ذمه واری د پخوا زمانے نه حاصل راروانه وه نو په آخره کنبس هم ورته دعوت ورکوی لکه څنگه چه ورته په اوله کنبس دعوت ورکړے شوے وو۔ (فی ظلال)

نو پدے آخرنی خطاب کنبس بنی اسرائیلو ته دعوت ورکوی چه انعامات د الله یاد کری او په نبی کریم ﷺ باندے د ایمان را وړلو ترغیب ورکوی چه د حسد په وجه ددے نبی نه انکار مه کوی او په تورات کنبس چه ددے نبی کوم صفات ذکر شویدی هغه پته نه کری او د قیامت د عذابونو نه اوسرېږی، په جلتی سره ایمان راوړی۔ او دوی ته په هغه نوم سره آواز اوکړو چه دوی ته زیات محبوب وو۔ پدے کنبس ددوی خیرخواهی کول مقصد دے۔

دارنگه دانے پدے وجه را وړو چه ددے دروستو سره مناسبت دے پدے طریقه چه روستو ملت ابراهیمی ذکر کوی نو د هغه دپاره بنی اسرائیلو ته دعوت ورکوی ځکه چه بنی اسرائیلو د ملت ابراهیمی نه اعراض کړے وو، خصوصاً د کعبه د عظمت نه په انکار کړے وو، یعنی د قبلے د منلو او د هغه نه د حج کولو نه منکرو، او دغه شان د آخری رسول او د توحید نه په انکار کړے وو، نو ددے وجه نه هغوی ته ترغیب ورکوی چه راشی ملت ابراهیمی قبول کری او د هغه د مخالفت

کولونہ یرہ ورکوی۔ او پدے خطاب باندے ددوی عام واقعات تقریباً ختمیہری۔

د آیت د تکرار حکمت:

داسے آیت مخکنیں ہم دوہ خل تیر شویدے ولے نے مکرر کرو:

۱- [لأنه فذلکة القصبة وزيادة في النصيحة] [روح المعانی ۱/۴۹۱] پدے کنبیں ددوی زباتے خیر خواہی، تہ اشارہ دہ چہ ابتداء کنبیں ورتہ دایمان باللہ او آخری رسول باندے دایمان دعوت ورکریے شوے وو ہغہ نے ورتہ پہ آخر کنبیں ہم ورکرو، او پدے کنبیں نے خلاصہ او مقصد رابنکارہ کرو چہ ددوی دبدو صفات ذکر کولو او ددوی داعتراضاتو جواباتو کولو مقصد دادے چہ دوی ایمان راوری او خپل خان تہ متوجہ شی۔ او مقصدی خبرہ خلق پہ اول او آخر کنبیں ذکر کوی۔

۲- دویم دا چہ مخکنیں آیت کنبیں مقصد دا وو چہ دوی تہ حکم شوے وو ددے دپارہ چہ د مخکنو نعمتونو حقوق ادا کری او دلته مقصد دادے چہ دوی ہغہ نعمت رایاد کری چہ د ہغے پہ سبب دوی د خپلے زمانے پہ خلقو غورہ شوی وو ہغہ دا چہ دوی پہ خپل نبی (موسیٰ علیہ السلام) باندے ایمان راوریے وو، نو اوس ہم د اللہ د حکم تابع شی او پہ آخری رسول ایمان راوری دے دپارہ چہ غورہ خلقو کنبیں شمار شی او د آخرت دیرونہ بیج شی (روح المعانی)۔

(اذکروا) مقصد د ((ذکر)) نہ ددغہ نعمت شکر دے او شکر ددے نعمت پہ ہغہ وخت کنبیں ادا کیہی چہ پہ تولو تقاضو دہغے ایمان راوری چہ یو د ہغے نہ د نبی ﷺ صفات دی چہ پہ تورات کنبیں ذکر شویدی او ددہ زبیرے ورکریے شویدے۔

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا

او اوریہی د ہغہ ورخے نہ چہ پکار بہ رانشی یو نفس دبل نفس نہ ہیخ شی، او نہ بہ قبلیدے شی ددے (مجرم) نفس

عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿۱۲۳﴾

نہ فدیہ (جرمانہ) او فائدہ بہ نہ ورکوی دے (مجرم) نفس) تہ سفارش د چا، او نہ بہ ددوی سرہ مدد او کریے شی۔

تفسیر: پدے کنبیں ورتہ د آخرت یرہ بیانوی دے دپارہ چہ پہ آخری نبی او پہ دین اسلام ایمان راوری۔ داسے آیت مخکنیں ہم تیر شویدے او ددے او د ہغے فرق دادے چہ دلته د (لَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ) او لَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ) ضمیر ونہ دویم نفس تہ راجع دی چہ ہغہ مجرم نفس دے خکہ چہ مجرم د خپل نجات دپارہ اول فدیہ ورکولو سرہ کوشش کوی، بیا شفاعت گوری۔ او غواری چہ زما فدیہ دے قبولہ شی او شفاعت دزما دپارہ فائدہ مند شی۔ دا وجہ دہ چہ دلته نے عدل د شفاعت

نہ مخکین راورے او د عدل سرہ قبولیت او د شفاعت سرہ ئے نفع ذکر کرہ۔ او پہ آیت (۴۸) کنین ضمیر ونہ اول نفس تہ راجع وو چہ ہفہ غیر مجرم دیے۔

﴿وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ﴾ فائدہ بہ خکہ نہ ورکوی چہ کافر او مشرک دیے۔ یا بغیر د اجازے د الله نہ بہ سفارش فائدہ نہ ورکوی او الله تعالیٰ کافر تہ د شفاعت اجازہ نہ ورکوی۔

﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾ او د مدد تولے لارے بندے دی۔

﴿وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ﴾

مضمون: تردے خانے پورے د بنی اسرائیلو سرہ مکالمات وو چہ د ہغوی قبائح ئے ذکر کرل عقیدۃ و قولاً و عملاً، اصل کنین خبرہ د یہودیانو سرہ وہ او ضمناً او تبعاً پکنین نصاریٰ ذکر کیدل او مشرکان بہ ئے پکنین ہم راتا و اول چہ دوی کنین ہم دغہ مرضونہ موجود دی۔ اوس ددے خانے نہ تر راتلونکے رکوع پورے د ابراہیم او اسماعیل علیہما السلام مختصرہ واقعہ راوری، د کعبے د جوہرولو واقعہ ذکر کوی، پہ بل طرز باندے دا واقعہ راغلے دہ۔ اوسہ پورے الله تعالیٰ نزدے تاریخ بیانولو د بنی اسرائیلو، نو اوس د ہغوی د وړاندے نیکونو تاریخ بیانوی چہ ابراہیم علیہ السلام دیے۔ او پدے کنین اول مشرکان بیا یہودیان مخاطب دی۔

نو پدے آیتونو کنین اول د ابراہیم علیہ السلام شان بیانوی د پارہ د ترغیب بنی اسرائیلو تہ چہ راشی او ملت ابراہیمی قبول کری، خصوصاً د کعبہ او د آخری رسول پہ بارہ کنین او د ہفہ چا کم عقلتیا بیانوی چہ د ابراہیم علیہ السلام د دین خلاف کوی او پدے کنین بہ درے غتے خبرے بیان کری چہ یو کعبہ جوہرول د توحید د پارہ، او بل د آخری رسول د پارہ دعا غوختل، دریم د ابراہیم علیہ السلام پہ توحید باندے وصیت۔

د ابراہیم علیہ السلام ددے واقعے پہ ذکر کولو کنین دیر رازونہ دی :

د ابراہیم علیہ السلام د واقعے بیانولو مقاصد :

۱- یو د ہفے نہ دا دے چہ د ابراہیم علیہ السلام د وہ قسمہ اولاد وویو بنی اسرائیل۔ دویم بنی اسماعیل۔ بنی اسرائیلو بہ د اسحاق علیہ السلام پہ واسطہ خپل نسبت ابراہیم علیہ السلام تہ کولو او پدے نسبت او د الله د طرف نہ د ابراہیم علیہ السلام او د ہفہ د اولادو سرہ د ترقی او برکت وعدہ پورہ کولو باندے بہ ئے فخر کولو پدے وجہ ہغوی بہ دا دعویہ کولہ چہ پہ صحیح دین باندے ہمدامونہ روان یو او خان ئے د جنت تہ یکیداران کنرل اگر کہ عمل ئے ہر خنکہ وو۔

دغہ شان قریشو د اسماعیل علیہ السلام پہ واسطہ د ابراہیم علیہ السلام اولاد وو او پہ خپل نسبت بہ ئے فخر کولو او د بیت الله نگرانی او د مسجد حرام د آباد ساتلو منصب بہ ئے د ابراہیم علیہ السلام پاتے شوے

میراث گنرلو، او په ټولو عربو به ئه دینی سرداری کوله، نو الله تعالیٰ پدې آیتونو کښ دا خبره بیانوی چه دے ټولو انبیاء اسلام او توحید ته دعوت ورکړیدے او په دے باندے ئه وصیت کړیدے نو څوک چه د توحید عقیده خپله کړی، هغه د ابراهیم عليه السلام حقیقی وارث شو او څوک چه د توحید عقیدے ته خیر یاد او وائی نو هغه د ابراهیمی وراثت نه محروم شو نو د یهودو غلطے دعوے - چه مونږ جنتیان او غوره مخلوق یو - صحیح نشوے. دغه شان د قریشو دا دعوه - چه مونږ د بیت الله د نگرانی او پروگرام او تعمیر حقداریو - غلطه ثابتہ شوه ځکه چه دوی ددے مقدس مقام د اول بانی درو حانی میراث نه ډډه او کره او د هغه نه واوریدل. دغه شان د یهودیانو دا دعوه هم ختمیږی چه دوی د بیت المقدس اصحاب دی او مسلمانانو له هم پکار دی چه بیت المقدس خپله قبله جوړه کړی - دا ځکه غلطه ده چه د ابراهیم عليه السلام او د هغه د اولادو اصل قبله خانه کعبه وه نو دا دعوه هم خطاء شوه. نو دا درے واره ډله ابراهیم عليه السلام ته په نسبت کولو کښ دروغجن دی. سوئی د مسلمانانو نه.

۲- دویمه مسئله پدے کښ د قبلے د تحویل ده چه ابراهیم عليه السلام کعبه جوړه کړے ده او دا ډیر بهترین گوردے ځکه چه روسته الله تعالیٰ قبله بدلوی نو دا ورله مقدمه ده.

۳- بله دا ده چه ابراهیم عليه السلام د محمد رسول الله صلي الله عليه وسلم دپاره دعا کړے ده او تاسو دده نه انکار کوئ او وایی چه مونږه د ابراهیم عليه السلام په دین روان یو او هغه زمونږ مشردے. که ابراهیم عليه السلام خپل مشر گنړی نو هغه خود د محمد رسول الله صلي الله عليه وسلم دپاره دعا کړے ده په (وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا) سره نو هغه ورله دعا کوی او تاسو ئه انکار کوئ، اعتراضونه پرے کوئ، هغه ئه منی او تاسو ئه نه منی، څنگه د هغه تابعدار شوی؟!، نو دا په بله طریقه باندے د یهودو او نصاراؤ او مشرکانو راگیرول دی.

۴- ابراهیم عليه السلام ته الله تعالیٰ بعض احکام اوسپارل او هغه پرے وفاداری او کره نو پدے وجه ورته په دین کښ امامت او مشری ملاؤ شوه نو پدے کښ یهود، نصاریٰ او مشرکانو ته خبردارے ورکول دی چه په دنیا او آخرت کښ چه انسان ته خیر حاصلیږی نو دا په سرکشی او عناد پریخودلو سره او د الله تعالیٰ احکامو ته په غاړه کیخودو سره.

۵- ابراهیم عليه السلام د اولادو دپاره امامت طلب کړے وو لیکن الله ورته اوفرمايل: ظالمانو ته ئه نه ورکوم نو دا دلیل دے چه کله یهود او نصاریٰ او مشرکین غواړی چه اوچت منصب ته اوسپیږی نو په دوی لازم دی چه د باطل دپاره به تعصب او عناد پریدی او حق ته به تسلیمیږی. او ای عربو! تاسو خود ځان نسبت ابراهیم عليه السلام ته کوئ او ځان د هغه د حرم اهل او محافظین

گنړی، حال دا چه هغه خو ضد نه کولو۔

۶- مفسرینو د کلمات ډیر مصداقات ذکر کړیدی چه په هغه ټولو کښ په یهود او نصاری او

مشرکانو رد دے چه دوی دغه کارونه نکوی او دعوی د ملت ابراهیمی کوی۔ کوم چه روستوراخی۔

۷- که تاسو د ابراهیم عليه السلام تعظیم او اکرام کوی نو هغه خو اسلام او توحید ته دعوت

ورکړیدی نو هغه قبول کړی، تاسو به د ابراهیم عليه السلام صحیح تابعدار شی۔

تېسره: په مدینه طیبه کښ د اسلامی جماعت او د یهودیانو تر مینځ چه کوم مختلف قسم

اختلافات موندی شو په هغه باندی درو شنائی اچولو دپاره دا قصه په حده آهمه وه نو ځکه ئی

الله بیانوی۔ بیا پدی راتلونکو آیتونو کښ عنوانات دی:

وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ،

لو کله چه امتحان او کړو په ابراهیم عليه السلام باندی رب د هغه په یو څو خبرو (کارونی) سره نو هغه دا پوره پوره ادا کړل،

قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا، قَالَ

الله ورته او فرمایل: یقیناً زه گرځونکی یم تالره د خلقو دپاره پیشوا، هغه او وئیل:

وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾

او ځماد اولادونه هم (امامان جوړ کړه)۔ الله او فرمایل: نه رسیږی وعده زما (د امامت ورکولو) ظالمانو ته۔

تفسیر: (عنوان) په دے آیت کښ د ابراهیم عليه السلام لوی شان ذکر کوی په درے صفاتو سره (۱)

اول پوره کول د امتحان۔ (د الله د وعدو وفاداری کول)۔ (۲) دویم هغه ته د دین مشری ورکول۔

(۳) دریم د هغه د اولادو په باره کښ د امامت دعا قبلیدل۔ سوئی د ظالمانو نه۔

ارتباطونه او مناسبتونه

(۱) مخکښ (حق تباروتی) سره هغه خلق ذکر شو چه د الله تعالی کتاب په صحیح طریقے سره

لولی او د هغه تابعداری کوی، نو اوس وائی چه ابراهیم عليه السلام له هم کلمات ورکړی شوی وو، نو

هغه پوره ادا کړل نو اے مشرکانو او بنی اسرائیلو! تاسو له هم دوی اقتداء پکار ده۔ (قاسمی)۔

۲- اذْکُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي سَرَهُ لِي تَعْلُق دے چه بنی اسرائیلو ته امر شوی وو چه شکر او کړی از

ابراهیم عليه السلام ته حکم شوی وو چه ته هم شکر او کړه نو هغه پوره کړو او پدی حکم ئی عمل

او کړو، نو تاسو له د ابراهیم عليه السلام اقتداء پکار ده۔ او د هغه شکر دا وو چه توحید ئی قبول کړی وو

او تاسو د توحید نه مخ اړوی۔

۳- مضمونی مناسبت دا دے چہ یہود او نصاریٰ او مشرکین د ابراہیم علیہ السلام د تابعداری دعوہ کوی او حقیقت کنبن تابعدار نہ دی خُک کہ چہ دوی شرک کوی؛ ابراہیم علیہ السلام بیت اللہ جوہ کرے، یہود او نصاریٰ ئے نہ منی، ددے نبی محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دپارہ ابراہیم علیہ السلام دعاء کرے او دا دریوارہ دلے ئے نہ منی نو دوی د ابراہیم علیہ السلام د ملت د اتباع پہ دعوہ کنبن دروغجن دی۔

۴- مخکنبن ئے اووئیل چہ پہ قیامت کنبن نجات پہ دغہ مخکنو خلورو طریقو سرہ نہ حاصلیری نو اوس د نجات طریقہ ذکر کوی چہ ہفہ د ابراہیم علیہ السلام ملت قبلول دی۔

د ابتلاء معنی او فوائد

(ابتلی): ابتلاء د بلاء نہ اخستے شویدے پہ معنی د امتحان او از مینبت او حقیقت رابنکارہ کولو دے۔ لکہ ﴿هُنَالِكَ تَبْلُوا﴾ (یونس/۳۰)

او پہ امتحان سرہ ہم د شی حقیقت معلوم شی۔ دا معنی پہ سورة یونس (۳۰) آیت او سورة کہف (۷) آیت او سورة ملک (۲) آیت کنبن ذکر دے۔

دا امتحان کلہ پہ نعمتونو ورکولو سرہ وی دے دپارہ چہ شکر او کپری لکہ پہ سورة انفال (۱۷) آیت او سورة فجر (۱۵) آیت کنبن دے۔ ○ او کلہ پہ مصیبتونو سرہ وی چہ صبر معلوم شی دا پہ سورة بقرہ (۱۵۵) آیت کنبن دے۔ ○ او کلہ پہ معنی د مطلق امتحان سرہ وی کہ خیر وی او کہ شر لکہ پہ سورة اعراف (۱۶۸) آیت او سورة قلم (۱۷) آیت کنبن۔

○ او کلہ امتحان پہ احکام شرعیہ و سرہ وی لکہ پہ سورة مائدہ (۴۸) آیت او دے (۱۲۴) آیت کنبن ہمداء معنی دے۔

بیا امتحان پہ دوہ قسمہ دے: ۱- د مخلوق امتحان [عِلْمٌ مَا لَمْ يَعْلَمْ] تہ وائی۔

یعنی د ہفہ شی علم حاصلول چہ مخکنبن پرے پوہ نہ وی او د امتحان پہ ذریعہ معلومات کوی) ۲- او د اللہ امتحان [اِظْهَارُ مَا قَدْ عَلِمَ لِلنَّاسِ وَ لِلْعَبْدِ] تہ وائی۔ (یعنی د اللہ د امتحان مقصد دا وی چہ خلقو تہ ددے بندہ مرتبہ رابنکارہ کپری او دارنگہ خپلہ دے بندہ تہ دا بنائی چہ ستا مرتبہ دا دے، ہسے غتے دعوہ او نکریے)۔

نو د اللہ تعالیٰ د امتحان مقصد دا نہ وی چہ ہفہ تہ اوسہ پورے دیو انسان حقیقت نہ دے معلوم او پہ امتحان سرہ ئے معلوموی، بلکہ دلته مقصد دا دے چہ خلقو تہ ددے مرتبہ رابنکارہ کوی۔ نورے فائدے روستو او گورہ۔

د ابتلاء او امتحان مقصد او فوائد ہہ دی؟

ابتلاء او امتحان پہ دنیا کسب پہ کافر ہم راخی او پہ مؤمن ہم۔ د کافر د ابتلاء مقصد دا دے: [الرُّجُوعُ إِلَى الْحَقِّ أَوْ الْعُقُوبَةِ] (دے دپارہ چہ کافر حق تہ را واپس شی او کہ پہ امتحان کسب پاس شی نو د عذاب نہ بیج شی)۔ او کہ پاس نشی نو دا یو قسم سزا شوہ۔

او د مؤمن د ابتلاء مقصد: (۱) تَصْفِيَةُ الْعِبَادِ (یعنی د بندگانو صفا کول مقصد وی) خُکَّه چہ بندہ کله پہ خپلو خواہشاتو او عاداتو کسب دُوب وی، نو دا ډیر بدرنگ وی نو الله پرے ابتلاء ات را ولی، دده عادتونه گلو د شی نو دده توجہ الله تہ پیدا شی، گناہونه ترے اُور زپری، نو کمال پکسب پیدا شی۔ لکه خنګه چہ سره زر پہ خاورو او گندونو کسب پراته وی نو زرگر هغه پہ اُور کسب واچوی دے دپارہ چہ ددے نہ گندونه زائل شی او صفا سره پاتے شی چہ کالی او گانرہ ترے جوړه شی۔

دے نہ بل تعبیر کیږی په [تَكْفِيرُ السَّيِّئَاتِ] سره (یعنی د بندہ گناہونه رزول)۔

۲- [الرُّجُوعُ إِلَى اللَّهِ بِالتَّوْبَةِ] دے دپارہ چہ بندہ الله تہ رجوع اُوکړی په توبه وِستلو سره او آینه کسب د گناہونو نه په خان ساتلو سره)۔ ۳- [رَفَعُ الدَّرَجَاتِ] (که گناہونه ئے نه وی یا کم وی نو امتحان سره ئے په دنیا او آخرت کسب درجات پورته کیږی) کله الله تعالیٰ یو بندہ له اُوچته درجه لیکلی وی لیکن هغه ئے په اعمالو نشی حاصلولے خُکَّه چہ اعمال ئے کمزوری وی نو الله تعالیٰ پرے امتحانات را ولی چہ خپلو اُوچتو مرتبو ته ئے اُورسوی۔

۴- کله امتحاناتو کسب مقصد د داعی او نبی زره قوی کول وی او هغه د اُوچتو کارونو دپارہ تیارول وی۔

۵- کله پدے کسب عمومی فائده وی چہ الله تعالیٰ خپل ربوبیت بنکاره کوی، چہ هغه په خپلو بندگانو کسب خنګه غواړی تصرف کولے شی۔ نورے فائده به (ولنبلونکم) آیت (۱۵۵) کسب راخی ان شاء الله تعالیٰ۔

د ابتلاء اتو او امتحاناتو اقسام

امتحانات الله تعالیٰ په انبیاء علیهم السلام هم را ولی او په عامو انسانانو هم۔ دانبیاء ابتلاء ډیره سخته وی لکه حدیث کسب دی: [أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءَ الْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَأَلْأَمْثَلُ يَبْتَلِي الرَّجُلَ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ فَإِنْ كَانَ فِي دِينِهِ ضَلْبًا إِشْتَدَّ بَلَاؤُهُ وَإِنْ كَانَ فِي دِينِهِ رِقَّةٌ أُبْتَلِيَ عَلَى قَدْرِ دِينِهِ لَمَّا يَبْرُحُ الْبَلَاءُ بِالْعَبْدِ حَتَّى يَتْرُكَهُ يَمْشِي عَلَى الْأَرْضِ وَمَا عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ] [الطبايى: ۲۹ رقم ۲۱۵، واحمد (۱۴۸۱)، والترمذی رقم: (۲۳۹۸) سند صحیح] (د تہولو نه سخت امتحان والا انبیاء دی، بیا هغه خوک چہ د هغوی نه روستو غوره وی بیا هغه خوک چہ د هغوی نه روستو غوره وی۔ هر سړی بانده د هغه د دین مطابق امتحان راخی، که په دین کسب سخت وی نو امتحان ئے هم سخت وی، او که دین کسب نرم

وی نو امتحان ئے ہم د هغه مطابق وی، په بنده باندے امتحان همیشه وی تردے چه دا په زمکه روان وی او هیخ گناه پرے نه وی)۔

په انبیاء علیهم السلام کښن که چا باندے دینی ابتلاء ات زیات وی نو دنیاوی او بدنی امتحانات پرے کم وی لکه ابراهیم عليه السلام وغیره۔ او که په چا باندے دینی امتحان کم وی نو دنیاوی ابتلاء ات پرے زیات راغلی دی لکه ایوب عليه السلام باندے اتلس کاله بیماری وه۔ او اهل، اولاد او مالونه ترے اخستے شوی وو۔ او په یعقوب عليه السلام باندے د خوی (یوسف عليه السلام) د وړک کیدو امتحان وو۔ بعض انبیاؤ باندے د مال ابتلاء راغلی وه چه د لوږے نه مره شویدی۔ لکه دا په صحیح حدیث کښن ثابت دی۔ وَمِنْهُمْ مَنْ قَتَلَهُ الْغُورُغُ (الصحيحة)۔

بیا دینی امتحانات کله داسے وی چه انسان ته به حرام او ممنوع خیزونه او خواهشات زیات او فراخه شی لکه یوسف عليه السلام باندے د زلیخا امتحان راپښ شو، کله دکاندار باندے د مانخه په وخت گاهک رازیات شی او مونخ او جماعت ترے قضاء کړی دا هم امتحان دے۔

کله دینی امتحانات داسے وی چه داعی ته کله لارے نیولے کیږی، وژلے کیږی، کورنه ویستلے کیږی، شړلے کیږی، بحثونه او مناظرے ورسره کیږی، یرے اور عبونه پرے اچولے کیږی، جیلونو ته لیږلے شی۔ او پدے دواړو حالتونو کښن د بنده حقیقت رابنکاره کیږی۔

فانده: -- د ابراهیم علیه السلام تعارف:

(ابراهیم): خازن وغیره لیکي: ابراهیم عجمی نوم دے معنی ئے ده (أَبْرَاهِيمُ) (مهربانه پلار) دده د نسب سلسله داسے ده: ابراهیم بن تارخ چه دده ته آزر هم وائی۔ ابن ناخور بن شاروع بن ارغو بن فالغ بن عابر بن صالح بن ارفخشد بن سام بن نوح علیه السلام، ابراهیم عليه السلام د أهواز علاقے په سوس کلی کښن پیدا شوی وو۔ بعض وائی په بابل کښن۔ بعض وائی په کوئی علاقہ کښن پیدا شوی وو چه دا د کوفے د بانډونه یو کله دے، بعض وائی په حران کښن پیدا وو بیا پلار منتقل کړو بابل (عراق) ته چه دا د نمرود جبار زمکه وه۔

ابراهیم عليه السلام هغه منلے شوی پیغمبر دے چه هره طائفه خپل خان هغه ته منسوب کوی، پدے وجه الله تعالی دلته د ابراهیم عليه السلام واقعه ذکر کړه، او داسے کارونه ئے دهغه نه نقل کړل چه مشرکان او یهود او نصاری ئے د رسول الله صلي الله عليه وسلم د خبرے قبلولو ته او د هغه د شریعت تابعداری ته او د هغه په دین باندے اقرار کولو ته مجبوره کړل ځکه کوم کارونه چه الله تعالی په ابراهیم عليه السلام لازم کړیدی بعینه دا د محمد صلي الله عليه وسلم د دین خصوصیات دی نو دا په مشرکان او یهود او نصاراؤ باندے پوره حجت او دلیل دے چه دوی به ضرور په محمد صلي الله عليه وسلم ایمان راوړی او د هغه د شریعت

تابعداری به کوی۔ (تفسیر خازن ۱/۹۰)

﴿ رَبُّهُ ﴾ دا فاعل دے اور وستو شو، او ابراهیم مفعول مقدم شو ځکه چه د مفعول په مقدم کولو کښ کله مقصد اهتمام وی، او ابتلاء کونکے فاعل خو معلوم وو چه الله دے۔ دویم: ددے دپاره چه د (رَبُّهُ) ضمیر هغه ته راجع شی ځکه چه بیا اضمار قبل الذکر لازمیدو۔ دریم: پدے جمله کښ په نسبت د (وَإِذْ ابْتَلَىٰ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ رَبَّهُ) اختصار هم دے۔

فائده: رَبُّهُ: د ابتلاء نسبت ئے رب ته او کړو، او فاعل ئے رب راوړو پدے کښ اشاره ده چه پدے ابتلاء کښ حکمت دده تربیت کول وو، او دده عزم مضبوطول وو، دے دپاره چه د درنو او غټو کارونو د پورته کولو دپاره تیار شی۔ (الوسیط) او اوچتو مقاماتو او درجاتو ته اوسولے شی ځکه چه رب هغه ذات ته وائی چه یو شه په آرام آرام د کمال درجه ته رسوی۔ او دا مقصد د امتحان وو۔ نه دا چه الله خپله دده معلومات حاصلول وو۔

﴿ بَکَلِمَاتٍ ﴾ دا کلمات څه شه وو؟ دا امتحان د مدرسو او د یونیورستو اونورو تعلیمی ادارو د امتحان په شان نه وو چه فنی مسائل او د هغه تحقیقات معلوم کړه شی بلکه پدے سره د ابراهیم عليه السلام اخلاقی درجات او عملی صبر آزمائیل وو۔

د کلماتو مصداق

ددے کلماتو په مصداق کښ علماؤ دیر اقوال ذکر کړیدی، ماوردی، ابن الجوزی وغیره پدے کښ اته او اوه اقوال ذکر کړیدی، بعض قوی او بعض ضعیف دی۔

۱- څوک وائی: دا شعب الایمان (د ایمان څانگه) او کارونه وو، هغه ئے وراؤخودل چه دا دابه کوی۔ ۲- او بعض وائی: د کلماتو نه مراد هغه لس کارونه دی چه هغه ته سنن الفطرة وائی چه پنځه په سر کښ دی او پنځه په بدن کښ دی لکه مضمضه، استنشاق کول، (یعنی پوزی ته اوبه اچول) مسواک وهل، بریت وهل، د سرد وینستو په مینځ کښ لاره جوړول۔ پنځه په بدن کښ دا دی: نوکونه پرېکول، د نامه نه لاندی وخته خرثیل، ختنه (سنت) کول، د ترخونو وخته ویتل، په اوبو سره استنجاء کول۔ دا څیزونه هم الله تعالیٰ ابراهیم عليه السلام ته ورکړی وو لیکن دلته د کلماتو دا تفسیر کول بعید دی۔

وجه داده چه ابتلاء په هغه شی سره کیږی چه د مزاج خلاف وی او دا خو د فطرت او مزاج موافق څیزونه دی۔

۳- دارنگه بعض مفسرین لیکي: ددے نه مراد د شریعت احکام او د حج احکام دی۔

۴- بعض وائی: ددے نه هغه دیرش احکام (او امر او نواهی) دی چه هغه د مؤمنانو صفات

دی۔ ابن عباس فرمائی: لس په سورة التوبة (١١٢) آیت کین دی:

﴿التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾

اولس په سورة المؤمنون (١١/١) آیت کین دی: ﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ۝ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ۝ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ۝ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ ۝ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ۝ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ۝ لَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ۝ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ۝ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ۝ أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝﴾

اولس په سورة الاحزاب (٣٥) آیت کین دی: ﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَلِّينَ وَالْمُتَصَلِّاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ۝﴾. (ابن کثیر، قرطبی)

دقرآن دترجمان مفسر ابن عباس ددے وینانه معلومه شوه چه دیو مسلمان دپاره تول ضروری هغه صفات چه عملی، علمی او اخلاقی دی، ددے درے وارو سورتونو په یوڅو آیتونو کین راجمع کړے شویدی او دا هغه صفات دی چه د ابراهیم عليه السلام از مینست پرے شوی و او په «وَاِذْ ابْتَلَىٰ اِبْرَاهِيْمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ» کین هم دغه صفاتو ته اشاره ده۔

نو څوک چه دا دیرش اخلاقی او عملی صفات په کامل مکمله طریقه سره خپل کړی او پدے باندے عمل او کړی نو الله تعالیٰ به ده ته دغه شان په دین کین امامت ورکړی۔ او ددے دیرشو صفاتو خلاصه الله تعالیٰ په بل آیت کین په دوه لفظونو کین ذکر کړیده چه هغه صبر او یقین دے۔ فرمائی: ﴿وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ اُمَّةً يَهْتَدُونَ بِاَمْرِنا لَمَّا صَبَرُوا وَكَاثِرًا بِاٰيٰتِنَا يُوْقِنُوْنَ﴾ [الم السجدة/٢٤]

(مونږ د هغوی نه پیشوایان او امامان جوړ کړل چه زمونږ په امر سره به ئے خلقو ته هدایت کولو، هرکله چه دوی خپل نفس د خلاف شریعت خبرو نه ایسار کړو او زمونږ په آیتونو ئے یقین او کړو)۔ مطلب دا چه یقین علمی او اعتقادی کمال دے او صبر اخلاقی او عملی کمال دے۔ دا دواړه د امامت فی الدین شرط او معیار دے۔ لیکن اول قول او دا قول تقریباً یو شے شو۔ شعب الایمان دا هم دی۔

٥۔ سعید بن جبیر فرمائی: دا هغه کلمات دی چه کله ابراهیم او اسماعیل علیهما السلام بیت الله پورته کولو نو الله تعالیٰ ورته خودلی وو چه دا کلمات وایی: [سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ

إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ] نو دوی به دا وئیل۔ (بغوتی فی معالم التنزیل)۔

۶- ظاهره داده چه دکلمات نه مراد امتحانات دی۔ چه هغه حُة دنیوی قدری وو او خه شرعی امتحانات وو۔

۱- یو دا چه هغه په اسلام مکلف شو نو اسلام ئے قبول کرو او الله تعالیٰ ته تابعدار شو لکه روستو (۱۳۱) آیت کښ راخی۔

۲- په هجرت باندے پرے امتحان اوشو نو وطن ئے پریخودو او شام ته لاړو لکه په سورة صفات (۹۹) او عنکبوت (۶۶) آیت کښ دی۔

۳- مُحَاجَه (مناظره) ئے د پلار سره اُوکړه لکه په سورة مریم (۴۶) آیت کښ دی۔

۴- د قوم مقابله ئے اُوکړه لکه په سورة انعام (۸۰) آیت کښ دی۔

۵- د نمرود سره ئے مقابله راغله او هغه ئے پر کرو لکه په سورة بقره (۲۵۸) آیت کښ دی۔

۶- د بچی (اسماعیل عليه السلام) په ذبیح کولو ورته حکم اوشو نو هغه ته تیار شو۔ لکه سورة صفات (۱۰۶) آیت کښ دی۔

۷- بنسخه (هاجره) ئے د مکے په صحراء کښ پریخودله سره د بچی (اسماعیل عليه السلام) نه چه دا ډیر گران کار وو۔ لکه په سورة ابراهیم (۳۷) آیت کښ دی۔

۸- د الله تعالیٰ د دین د خاطره اورتو گوزار شو، په هغه ئے صبر اُوکړو۔ لکه په سورة الانبیاء (۶۸) آیت کښ دی۔

۹- د کعبے په جوړولو ورته حکم اوشو هغه ئے پوره کړو۔ دارنگه روستو چه کوم حکمونه راغلی دی چه هغه تطهیر البیت (د بیت الله پاک ساتل) وغیره وغیره۔

۱۰- ابن الجوزی په تفسیر زاد المسیر کښ لیکي: د ابراهیم عليه السلام هر سوال او هره دعاء چه په قرآن کریم کښ ذکر ده هغه په کلماتو کښ داخل ده۔

راجع داده چه دے تولو ته کلمات لفظ شامل دے۔

شیخ ابن عثیمین په خپل تفسیر کښ فرمائی: [وَأَضْحُ الْأَقْوَالِ فِيهَا أَنْ كُلَّ مَا أَمَرَ بِهِ شَرْعًا أَوْ قَضَاءً عَلَيْهِ قَلَرُوا فِيهِ كَلِمَاتٌ، فَمِنْ ذَلِكَ أَنَّهُ ابْتُلِيَ بِالْأَمْرِ بِذَبْحِ ابْنِهِ الخ]

(پدے تولو اقوالو کښ ډیر صحیح قول دا دے چه هر هغه شے چه الله تعالیٰ پرے ابراهیم عليه السلام ته شرعاً حکم کړیدے یا ئے په هغه باندے په تقدیر کښ لیکلے (یعنی مصیبت وغیره) نو دا تولو

کلمات دی لکه د بچی په ذبیح کولو ورته امر اوشو دا هم شرعی امتحان دے) او داسے نور ئے ذکر کړی کوم چه مخکښ مونږ ذکر کړل۔

نو غت غت امتحانات پرے الله راوستل چه په هغه کښن ابراهيم عليه السلام کامياب شو او د هغه په بدله کښن د امامت په منصب باندے کامياب کرے شو۔

د ابراهيم عليه السلام - صفات

سعید بن الصیب وائی: ابراهيم عليه السلام اول خان سنت (ختنه) کریدے، اول ئے میلستیا ورکړیده، اول ئے زیرناف وښسته خرثیلی دی، اول ئے نوکونه پرے کریدی، اول ئے بریت واره کریدی، او اول سپین گیرے شویدے، کله ئے چه د وښتو سپینواله اولیدو وے فرمایل: اے الله! دا څه دی؟ الله اوفرمایل: دا وقار (عزت) دے، ده اووئیل اے الله! زما وقار زیات کره۔ (الموطا لمالك)

ابوبکر بن ابی شیبه د سعید بن ابراهيم نه هغه د خپل پلار نه نقل کوی: [أَوَّلُ مَنْ خَطَبَ عَلَيَّ الْمَنَابِرِ إِبْرَاهِيمُ خَلِيلُ اللَّهِ] (په منبر باندے اول تقریر ابراهيم خلیل الله عليه السلام کریدے)۔
خینو وئیلی دی: [أَوَّلُ مَنْ نَرَدَ الثَّرِيدَ، وَأَوَّلُ مَنْ ضَرَبَ بِالسَّيْفِ وَأَوَّلُ مَنْ اسْتَجَبَنِي بِالْعَمَاءِ وَأَوَّلُ مَنْ لَبَسَ السَّرَاوِيلَ]

(اول ئے په کاسه کښن روتی ماته کریده، اول ئے په توره وهل کریدی، اول ئے مسواک وهلے دے، اول ئے په اوبو استنجاء کریده، اول ئے پرتوگ اغوستے دے) [ذکرها القرطبي: ۹۸/۲ وغیره]
په حدیث د بخاری وغیره کښن دی: ابراهيم عليه السلام اول خان سنت کریدے او دا د اتیا کالو په عمر وو او په تیشه او تخزه ئے خان سنت کرو۔

نو پدے ټولو فطری کارونو کښن ابراهيم عليه السلام د سابقینو نه دے۔

﴿فَاتَّمَّهُنَّ﴾ یعنی (أَذَاهُنَّ نَامَاتٍ) [النسابة ۱/۴۶۵] (دا امتحانات ئے پوره پوره ادا کړل) او الله چه ورسره کومے وعدے کرے وے او کوم او امر او نواهی ئے کړی وو، هغه باندے ئے مکمل طریقے سره عمل او کړو، ځکه ورله الله تعالیٰ په سورة النجم (۴۸) آیت کښن داسے صفت کریدے
﴿وَابْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى﴾ (ابراهيم هغه شخص دے چه د الله په وعدو ئے وفاداری کریده)۔

سُبْحَانَ اللَّهِ! بحیثیت انسان یو ضعیف او فقیر مخلوق، او د هغه په حق کښن د آسمانونو او زمکے خالق داسے گواهی ورکوی چه دا زما وفادار بنده دے، دا هغه بلند مقام دے چه دیته صرف د ابراهيم عليه السلام په شان شخصیت رسیدے شی، د عظیم سعادت او لوئی اعتماد مستحق شو۔
(دا وو د امتحان نه سند فراغت)۔

فَاتَّمَّهُنَّ کښن ئے غاء راوړه اشاره ده چه دا ئے سمدست پوره کړی وو۔ نو پدے کښن رد دے په بنی اسرائیلو چه دوی ته د الله تعالیٰ حکمونه شوی وو او کیږی، او دوی هغه ته سبقت نه کوی لکه د غوا په باره کښن ئے څومره چون وچرا کرے وه، دتوے وښتو او خان قتلولو په باره کښن، د کتاب

(تورات) د قبلولو پہ بارہ کښن ئے څومره چیر چار کړې وو۔ دارنگه موجوده یهودیان ددے نبی ﷺ په باره کښن څومره افتراء ات او دروغ بیانوی او دده د نبوت نه د انکار دپاره څومره بهانه تلاش کوی، نو دوی د ابراهیم ﷺ متبعین نشی کیدے۔

فانده: آیا دا امتحان د هغه د نبوت نه مخکښ وو او که روستو ۲: ۱- بعض وائی دا قبل النبوة وو ځکه چه انسان اول امتحان کښن پاس شی بیا ورته انعام ورکولے شی، نو دلته هم ابراهیم ﷺ ته د امتحان د کامیابی نه روستو امامت او نبوت ملاؤ شو، دلیل پرے روستو ﴿ قَالَ اِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا ﴾ دے، ځکه سبب په مسبب باندے مقدم وی۔

۲- بعض وائی دا امتحان د نبوت نه روستو وو ځکه چه د الله تعالیٰ د وحی نه روستو نبی وغیره مکلف کولے شی او تکلیف په وحی سره معلومیرې۔ مفسر خازن د دواړو قولونو تطبیق داسے کوی: چه حقه دا ده چه بعض امتحانات د نبوت نه مخکښ وو لکه مثلاً د قوم سره د نمر، سپوږمۍ او د ستورو د الوهیت او ربوبیت په باره کښن مناظره کول د نبوت نه مخکښ وو۔ او که د دغه امتحاناتو نه مراد دینی او شرعی احکام واخلو نو بیا به دا امتحان د نبوت نه روستو وی۔ (تفسیر خازن ۱/۹۲)

هرکله چه ابراهیم ﷺ په امتحاناتو کښن کامیاب شو نو الله تعالیٰ ورته اوس یوه تمغه او جائزه او انعام ورکوی۔ چه هغه د ټولو انعاماتو نه په دنیا کښن لوئی انعام دے چه هغه په دین کښن امامت او مشری ده۔

﴿ قَالَ اِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا ﴾ یعنی زه دے د خلقو دپاره پیشوا گرځوم داسے پیشوا چه د خلقو دپاره قبله او کعبه وی هغوی لره الله تعالیٰ ته رسونکے وی، او په نیک کارونو کښن د ټولو نه مخکښ کیدونکے وی او خلق د هغه پسے وی او د خلقو محبوب قائد وی۔ (فی ظلال)

امام قرطبی معنی کوی: [يَاتُمُونَ بِكَ فِي هَذِهِ الْخِصَالِ وَيَقْتَدِي بِكَ الصَّالِحُونَ] (د دین پدے خصلتونو او کارونو کښن به خلق ستا پسے روان وی او نیکان خلق به ستا اقتداء کوی)۔

خازن وائی: [يُقْتَدَى بِكَ فِي الْخَيْرِ وَيَاتُمُونَ بِسُنتِكَ وَهَدْيِكَ، وَالْاِمَامُ هُوَ الَّذِي يُؤْتَمُّ بِهِ] (یعنی په خیر او نیکو کارونو کښن به ستا اقتداء کولے شی او خلق به ستا سنت او طریقو تابعداری کوی، ځکه امام هغه چاته وائی چه د هغه اقتداء کولے شی)۔

یعنی د دین مشری درله درکوم۔ الله رب العزت هغه له د دین مشری ورکړې وه، دا مطلب نه دے چه دا اوسه پورے امام نه وو، اوس امام شو، نه د مخکښ نه امام وو، ځکه پیغمبر وو خو مطلب دا دے چه د عامو خلقو مشری درله درکوم، د ټولو پیغمبرانو مقتدی به جوړ شه او

همدغه شان اوشوه چه تول پیغمبران د هغه په اولاد کښ راغلی دی. ﴿وَجَعَلْنَا لِيُدْرِيهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ﴾ (العنکبوت/۲۷) مونږ د هغه په اولادو کښ نبوت او کتاب راوړلې ځکه چه دیرمه اوچته کارنامه ئه اوکرې او کړاونه ئه تیر کړل.

او الله فرمایلی دی: ﴿مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ﴾ [الحج: ۷۸]

(دا دین اسلام ستاسو د پلار ابراهیم ملت دے، ددے تابعداری اوکړی)

او تول خلق د دین په اصولو او مکارم الاخلاق (بنائسته اخلاقو او صفاتو) کښ د ابراهیم عليه السلام اقتداء کوی.

دا دلیل دے په دے چه سره په دین کښ هله مشر کیږی چه مشقتونه او تکلیفونه برداشت کړی. امتحاناتو کښ به واوړی راواوړی نو روسته به ورته بیا مشری ملاوړی.

حکمة: «إِمَامًا» ئه اووئیل، (رَسُولًا) ئه اونه وئیل؟ پدے کښ حکمة دا دے چه امام لفظ کښ کمال زیات دے ځکه چه دا دلالت کوی چه د ابراهیم عليه السلام درسالت نه به په ظریفه د تبلیغ هغه څوک هم فائده اخلی چه دا چاته لیرله شویدے او نورو امتونو ته به فائده رسیږی په طریقه د اقتداء ځکه چه ابراهیم عليه السلام دیرو ملکونو ته سفر کړے وولکه د کلدان د علاقو نه عراق ته تلے وودارنگه شام، حجاز او مصر ته او پدے تولو علاقو کښ دا د خلقو بنائسته مقتدی وو.

(الوسیط)

فائده: د امامت درجه د نبوت نه اوچته نه ده لکه څنگه چه شیعه گان وائی بلکه دلته مراد د دین مشری ده او د نورو انبیاء او د حق د داعیانو دپاره په دین کښ مقتدی او پیشوا جوړیدل دی.

د امامة فی الدین معنی او مطلب:

په دین کښ د امامت نه مراد دا دے چه الله تعالی انسان لره په دینی کار کښ اولگوی، د دین خدمت او مشری اوکړی، چا کښ اهلیت زیات وی نو هغه نه الله تعالی دیر کار اخلی لکه ځینو علماؤ باندے توله دنیا آباده وی لکه انبیاء او رسولان او صحابه کرام شو. او بعضو باندے یو ملک او په چایوه علاقہ او په چایو مسجد آباد وی او په چا څه کسان آباد وی هغوی ته دین بیانوی. دا تول د امامت فی الدین درجات دی.

د امامتی نه مراد د دین مشری ده که د جمات امام شوے، که مدرس شوے، د دین بیانونکے شوے، قاضی شوے. دارنگه د دین غتب غتب کارونه دے اوکړل نو دا هم د دین امامتی ده او دا الله تعالی بعض بندگانو ته ورنصیب کوی او دا دیر لوئی منقبت او شرافت دے، یوسره بادشاه شی او بل سره د جمات خطیب او امام شی نو د جمات امامت دیر غوره دے ددغه بادشاهی نه چه د

گمراہی او کفر سرہ وی۔ او کہ یو انسان د الله تعالیٰ قانون او دین نافذ کوی نو بیا هغه غوره او هغه اصلی امام دے۔

د امامت فی الدین صورتونه :

۱- دیو امت نبی جوړیدل۔ ۲- د مسلمانانو خلیفه جوړیدل۔ ۳- د دین په دعوت کښ مشر کیدل او د خلقو مرجع او مقتدی گرځیدل۔ ۴- درس او تدریس کښ مشغوله کیدل او د طالب علمانو علمی، عقیدوی، عملی او اخلاقی تربیت کول۔ ۵- په مانځه کښ امامت۔ که یو تن مانځه ته مخکښ کرې شو، دا هم یو قسم امامت دے۔ ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ چه کله د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه مانځه ته مخکښ شو و او هغه ته د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د طرف نه اشاره اوشوه چه مه راروستو کیره نو هغه په مانځه کښ لاس پورته کړو او الحمد لله ئے اووئیله۔ (صحیح بخاری ۶۸۴) ځکه چه هغه ته د امامت فی الصلاة مرتبه حاصله شوه۔ چه نبی د هغه نه روستو ولاړ دے!!

د امامت فی الدین د حاصلولو اسباب :

۱- الايمان الصحيح۔ (صحیح ایمان) لرل۔ ۲- العمل الصالح۔ (نیک عمل) ۳- الصبر۔ ۴- والیقین۔ (یعنی د الله په وعدو باندے مضبوط یقین کول) لکه مخکښ تیر شو چه په صبر کښ عملی او اخلاقی کمال دے او په یقین کښ علمی او عقیدوی کمال دے۔ ددے وجه نه علماء دا قانون خودلے دے چه [بِالصَّبْرِ وَالْيَقِينِ تَنَالُ الْاِمَامَةَ فِي الدِّينِ] (یعنی په صبر او یقین سره د دین امامت حاصلیدے شی) په بنی اسرائیلو کښ دا دوه صفات پیدا شوی و نو الله تعالیٰ ترے د دین امامان جوړ کړل۔ ﴿وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ اٰیْمَةً يُّهْتَدُونَ بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ﴾ (السجدة/ ۲۴) ۵- التَّقْوَى بَيْنَكَ وَبَيْنَ اللّٰهِ - ستا او د الله تر مینځ تقوی پیدا کیدل۔ انسان کښ چه څومره تقوی وی الله تعالیٰ ئے په هغه اندازه کښ په دین کښ استعمالی۔ ۶- التَّوَّاضُعُ بَيْنَكَ وَبَيْنَ النَّاسِ - ستا او د خلقو تر مینځ به تواضع او عاجزی وی) په خلقو باندے تکبر کول او ځان په هغوی لوئی گنرلو سره انسان صحیح دینی امام نه جوړیږی۔ ۷- اَلزُّهْدُ بَيْنَكَ وَبَيْنَ الدُّنْيَا - (د دنیا نه به رغبتہ کیدل) او د فانی دنیا د څیزونو سره مینه نه کول چه د هغه د وجه نه انسان دینی کارونه پریدی۔ ۸- [مُجَاهَدَةٌ لِّمَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ النَّفْسِ] (د نفس سره مجاهده کول) او په نفس باندے په نیک اعمالو کولو کښ زور کول او نفس کړول۔ هر قسم قربانی ته ئے تیارول۔

۹- الدعوة- (یعنی د الله د دین دعوت او تبلیغ کول) که یو انسان سره علم وی او د هغه دعوت په مختلفو طریقو سره نه کوی او د مسلمانانو د اصلاح کوشش نه کوی نو هغه نه امام فی الدین نه جوړیږي.

۱۰- حقوق الله او حقوق العباد اداء کول- کوم انسان چه د الله او د بندگانو په حقوقو کښ سستی کوی نو هغه نه د دین امام نشی جوړیږي. لکه پردی مالونه غلا کوی یا قرضونه اخلی او بیاترې انکار کوی وغیره نور صورتونه شویا د موندونو او عباداتو پابند نه وی.

۱۱- [تَرَكَ الظُّلْمَ بِجَمِيعِ اَنْوَاعِهِ] - (ظلم سره د ټولو اقسامو نه پرېخودل) د شرک نه واخله تر ورې ګناه پورې دا ټول به پرېږي. ظلم پدې مقام کښ شرک، کفر، کبیره او صغیره ګناهونو او خلاف اولی ټولو ته شامل دی.

بس دا یاد ساتل پکار دی چه انسان کښ څومره درجه ظلم وی هغومره به د دین مشری وی که ظلم ته زیات وو نو ډیر به محروم وی او که ظلم ته کم وی نو هغومره به ته د دین مشری هم کمه وی نو کوم طالبان د دین چه د طالب العلمی په دوران کښ په علم کښ ې باکه وی او د الله د حدودو خیال نه ساتی نو هغه که هر څومره ذهین او قابل وی، هغه ته به د دین مشری نه ملاوړیږي او چه په دوران د طالبی کښ ډیر ې باکه او ظالم وی نو هغه به الله تعالی د خپل دین په خلاف کښ استعمالوی او که ادنی درجه ظلم وی نو نه به د دین په ضرر کښ استعمالیږي او نه به د دین د فائده ډپاره. بلکه یو عام انسان به وی.

او که یو انسان امام فی الدین وی او ګناهونه او ظلمونه شروع کړی نو هغه نه به الله تعالی بیرته امامت فی الدین اخلی. ابو جهل، ولید، عتبه، شیبه، ابی بن سلول ته الله تعالی د دین مشری ورنکړه بلکه د کفر امامان ته او ګرزول ځکه چه دوی کښ اعلی درجه ظلمونه وو او نبی ﷺ او صحابه کرامو ته ته د دین مشری ورکړه ځکه چه هغوی کښ ظلمونه نه وو. او کوم انسان چه د الله په طاعاتو کښ وخت تیروی نو هغه ته الله تعالی مقبولیت او بنائسته شهرت ورکوی او د دین مشر ته جوړوی.

نو ابراهیم عليه السلام رحم دل انسان وو. د خپل اولادو ډپاره ته هم دغه مشری او غوخته چه هغوی هم د دین کار کوی.

﴿ قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي ﴾ یعنی [اَجْعَلْ مِنْ ذُرِّيَّتِي اِئِمَّةً] (زما په اولادو (اونسل) کښ هم د دین امامان جوړ کړه) یا استفهام دی یعنی [اَجْعَلْ مِنْ ذُرِّيَّتِي اِئِمَّةً] آیاتة ګرځوی زما په اولادو کښ امامان) نو الله تعالی دا دعا قبوله کړه او د هغه په اولادو کښ ته نبوت او کتاب راوړلو.

دا جمله جواب د سوال ده چه هر کله الله تعالی دده نه امام جوړ کړو او لوئی زیری نه وړ کړو نو ده
 څه اووئیل؟ نو جواب اوشو چه ابراهیم عليه السلام دغه امامت د خپل بعض اولادو دپاره طلب کړو۔
 هر کله چه ابراهیم عليه السلام ته د امامت فی الدین (دینی مشرئ) اهمیت معلوم وو، نو دده وجه نه نه
 د خپلو اولادو دپاره طلب کړو، او دا دده خیر خواهی او په دین صحیح پوهه وه چه د خپل اولادو
 دپاره نه دین خوښ کړو۔ بیان دلته (مِنْ) کلمه راوړه پدې کښ د ابراهیم عليه السلام کمال ته اشاره ده
 چه دتولو اولادو دپاره نه دغه امامت ذکر نکړو ځکه چه ابراهیم عليه السلام ته معلومه وه چه دده عالم
 د پیدا کولو نه د الله تعالی حکمت دانده دې چه ټول انسانان به صحیح خلق وی او په دین کښ به
 امامان او مقتدی وی بلکه څه به ظالمان وی او څه به نیک عمله وی۔ لکه بل ځانے الله فرمایلی
 دی: ﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ﴾ [الصافات: ۱۱۳] (د اسحاق او یعقوب په اولادو
 کښ به نیک عمله او ظالمان دواړه قسمه موجود وی) نو ابراهیم عليه السلام دعا د آدابو لحاظ اوستلو
 ځکه چه داسه څه نه اونه غوختل چه هغه نه کیدونکی دی۔ (الوسیط)۔

﴿ذُرِّيَّتِي﴾ مفسر ابو السعود لیکي: ذرية د سړی نسل ته وئیلے شی دا د ذروت یا ذریت نه
 اخسته شویدے په وزن د فَعُولَةٌ دے په اصل کښ ذُرْوَرَةٌ یا ذُرْوِيَّةٌ دے واو اویاء راجع شوه اول
 ساکن وو اول په دویم بدل شو اویا پکښ ادغام اوشو۔ نو ذُرِّيَّةٌ ترے جوړ شو۔ یا د ذر نه ماخوذ
 دے په معنی د پیدائش سره او په اصل کښ ذُرِّيَّةٌ دے د خَطِيئَةٌ په شان اعلال پکښ شویدے،
 همزه په یاء سره بدله شوه بیا په کښ ادغام اوشو۔ یا د ذر نه دے په معنی د خورولو او جدا جدا
 کولو سره۔ (او انسانی نسل هم الله تعالی د آدم د شان د سرو میرانو په شکل راویستلی وو او د
 هغه مخکښ نه خواره کړی وو) (زاد المسیر) او اصل نه ذُرِّيَّةٌ یا ذرورة دے دویمه راء په یاء سره
 بدله شوه لکه د تَسْرِي او تَغْظِي او تَقْضِي په شان۔ اویا په دوه یائینو کښ ادغام اوشو۔ او پدے
 کښ یو لغت د ذال کسرے سره لوستل دی او ابو جعفر المدنی په کښ د ذال فتحه لوستلے ده او
 دا هم یو لغت دے۔ انتهى قول ابی السعود۔

﴿قَالَ لَا يَأْتَالُ غَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ یعنی زما د نبوت او امامت فی الدین وعده او لوظ ظالمانو (او هر
 قسم گناهکارو) او مشرکانو ته نه رسی۔ عبد الله بن عباس رضی الله عنهما فرمائی: پدے آیت
 کښ الله تعالی ابراهیم عليه السلام ته خبر ورکړیدے چه د هغه په نسل کښ به ظالمان گناهکاران خلق
 هم وی (لکه یهود او نصاری او مشرکان شو)۔

یعنی دوه قسمه اولاد به وی لکه الله فرمائی: ﴿وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَىٰ اسْحَاقَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ
 وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ﴾ [الصافات: ۱۱۳] څه اولاد به محسنین وی، او څه به ظالمان وی۔ لهذا ظالمان

ددي اوچت منصب لائق نه دي، خكه چه دا منصب د ظلم سره منافات لري، خكه چه دا منصب په صبر او يقين سره حاصلېږي چه هغه د كامل ايمان او نيك عمل او بنائسته اخلاقو او كامل محبت او خشيت او انابت سره تعلق لري. او د ابراهيم عليه السلام دعا د محسن افرادو په باره كېن قبوله شويده لكه په سورة عنكبوت (۲۷) آيت كېن ذكر شويده: ﴿ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ ﴾ (مادده په اولادو كېن نبوت او كتاب مقرر كړو) (ازهر البيان فارسي).

او پدې كېن اشاره ده چه اې ابراهيم! دا امامت د نسب په استحقاق سره نه دې، او نه د يو سبب په راخكلو سره دې بلكه دا به خواصو بندگانو ته ملاوېږي چه هغوي د ظلم نه پاك وي، او الله غوره كړي وي لكه مفسر قشيري داسه معني كوي:

[لَكِنْ عَهْدِي لِآيَاتِهِ إِلَّا مَنْ اخْتَرْتَهُ مِنْ خَوَاصِّ عِبَادِي] [تفسير القشيري ۱/۱۲۰]

(زما عهده د امامت به صرف هغه خلق حاصلوي چه زه ته د خپلو خواصو بندگانو نه غوره كړم). او آيت نه دا معلومه شوه چه ظالمان خلق د خلقو د امامت حقدار نشي كيدې او دوي قابل د امامت نه دي. (تفسير ابي السعود) خكه د امام دپاره دا شرط دې چه د عدل او انصاف والا به وي او په شريعت به عمل كونكې وي.

خكه چه امامت او پيشوائي په يو حيثيت سره د الله تعاليٰ خلافت دې، داسه كس ته نه ور كول نشي كيدې چه د الله تعاليٰ نه باغي او نافرمانه وي. (معارف القرآن) او دارنگه ددې نه دا حكم هم راووتو چه د شريعت د كارونو ذمه واري به ظالم ته نشي ور كوله (يعني نه اهل د امامت رسالت دي، نه د امامت خلافت او نه د امامت صلاة) خكه مسلمانان د هغه پيروي او اقتداء كوي او كه هغه ظالم يا فاسق وي نو خپل ماتحت مقتديان به گمراه كړي او د صراط مستقيم نه به نه واړوي. (زبدة التفسير، وتبیر الرحمن)

○ جصاص په احكام القرآن كېن ليكي: [إِنَّ الْفَاسِقَ لَا يَكُونُ خَلِيفَةً وَلَا يَكُونُ حَاكِمًا كَمَا لَا يَقْبَلُ شَهَادَتُهُ وَخَبْرُهُ] (فاسق خليفه او حاكم نشي جوړيدې لكه څنگه چه د هغه گواهي او خبر (حديث نقل كول) نه دي مقبول).

○ امام رازي ليكي: [اِخْتِجَ الْجُمْهُورُ عَلَى أَنْ الْفَاسِقَ لَا يُعْقَدُ لَهُ الْإِمَامَةُ] (تفسير كبير)

(جمهورو علماؤ پدې آيت دليل نيولې دې چه فاسق ته به امامت نشي ور كوله).

○ ابن كثير او قرطبي د ابن خوز منداد رحمه الله نه نقل كوي:

[وَكُلُّ مَنْ كَانَ ظَالِمًا لَمْ يَكُنْ نَبِيًّا وَلَا خَلِيفَةً وَلَا حَاكِمًا وَلَا مُفْتِيًّا وَلَا إِمَامًا لِلصَّلَاةِ وَلَا يَقْبَلُ مَا يَرْوِيهِ عَنْ صَاحِبِ الشَّرِيعَةِ وَلَا تُقْبَلُ شَهَادَتُهُ فِي الْأَحْكَامِ غَيْرَ أَنَّهُ لَا يُعْزَلُ بِفُسُقِهِ حَتَّى يَعْزَلَهُ أَهْلُ الْجَلِّ وَالْعَقْدِ]

(يعنى هر هغه څوك چه ظالم وي هغه نبى، خليفه، حاكم، مفتى او د مانځه امام نشى جوړيدى او نه به د هغه د صاحب شريعت نه نقل كړى روايت قبلولى شى، صرف دومره ده كه يو ځل خليفه شوى وونو د اهل حل او عقد (اهل شورى) نه علاوه بل څوك به ئې نه معزول كوى).

نو په امامت كېنې عدالت شرط دى او معصوميت شرط نه دى لكه چه شيعة گان وائى. په ظالمانو باندې چه كوم امامت منع شويدى ددې نه عمومي امامت مراد دى چه د امامت ټولو اقسامو ته شامل دى، امامت رسالت، امامت خلافت، امامت صلاة، (د مانځه امامت) او ددې نه علاوه د امامت او قيادت ټول مناصب شامل دى، لهذا عدل او انصاف په خپلو فراخه معنو كېنې د هر قسم امامت د استحقاق دپاره اولنې شرط دى او يو شخص كه هر قسم ظلم په سر واخلى، هغه به خپل ځان د امامت او قيادت د استحقاق نه محروم كوى، برابره ده چه هغه قيادت هر څنگه وي. نو ددې نه دا هم صفا معلومه شوه چه يهوديان به هميشه دپاره د قيادت د منصب نه لرې او محروم پاتې وي ځكه چه هغوى ظلم په سر پورته كړيدى، په فسق او فجور كېنې اخته شويدي او د الله تعالى نافرمانى ئې كړيده او هغوى د خپل نيکه (ابراهيم عليه السلام) عقائد او نظريات پريخوستى دي. او دغه شان حكم د دعويدارو مسلمانانو په باره كېنې هم دى.

(فى ظلال القرآن تفسير د سيد قطب)

او د آيت نه دا هم په ښكاره توگه ثابت شوه چه د امامت منصب موروثى نه دى چه د پلار نه به څوى ته نقل كېږي، دلته رسته او تعلق په وينه، نسل او قوميت باندې نه بنا كېږي بلكه دلته د دين او ايمان رسته د تعلق دارو مدار دى. د ابراهيم عليه السلام دومره اوچت شان او د الله په نيز د هغه د مرتبې باوجود كه د هغه د اولادو نه څوك ظالم او مشرك وي، نو د هغه شقاوت (بدبختى) او محرومى لرې كونكې هيڅوك نشته نو الله تعالى دلته د پيغمبر نسلى جرړې پريكړې، كه په انسان كېنې ايمان او عمل صالح نه وي نو پيرزادگى او صاحبزادگى د الله په بارگاه كېنې هيڅ حيثيت نه لري. نبى ﷺ فرمائى: [مَنْ بَطَأَ بِهٖ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهٖ نَسَبُهُ] [صحيح مسلم كتاب الذكر والدعاء، باب فضل الاجتماع على تلاوة القرآن] (چا لره چه د هغه عمل روستو پريخودونو د هغه نسب هغه لره مخكېنې نشى بوتلې). (احسن البيان، وفى ظلال القرآن)

نو پدې كېنې ضمناً ددې چه اې يهودو، نصارى او مشركانو! د نسب په تشو دعوو باندې كار نه كېږي چه مونږ د پيغمبرانو اولاديو. راشى د صحيح ملت ابراهيمى تابع شى.

نو په آيت كېنې د الله تعالى قاعده دا شوه چه زه به د دين مشرى هغه چاته نه وركوم چه هغه ظالم وي. دى كېنې اشاره ده چه يهود، نصارى او په دې امت كېنې چه څوك ظالمان وي هغه ته

الله تعالیٰ د دین مشری نہ ورکوی۔ په دے آخره زمانه کښ په مونږ کښ داسه یو غټ امام نشته لکه د امام شافعی، احمد، مالک، ابوحنیفه او د امام بخاری وغیره په شان۔ دا ولے نشته؟ ځکه چه مونږ کښ د ظلم صفت ډیر دے۔ او هغوی کښ نه وو۔ الله ځکه د هغوی نه غټ امامان جوړ کړل او مونږ نه ئے نه جوړوی، نو قانون دا دے چه څومره چا کښ ظلم نه وی هغومره الله د دین امامت ورکوی۔ او څومره چه چا کښ د ظلم صفت او نور بد صفات موجود وی، هغومره الله تعالیٰ د دین مشری نه ورکوی۔ نو دا ز مونږ او ستاسو او د طالبانو د دین دپاره قاعده شوه که څوک دا غواړی چه د هغه نه الله تعالیٰ د دین کارونه واخلي نو د ظلم د صفاتونه به ځان ساتی چه هغه ټول گناهونه دی۔ دا خود ابراهیم عليه السلام عظمت شان شو۔

وَاذْجَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا

او کله چه مونږه اوگر څولو بیت الله ځانے د جمع کیدلو دپاره د خلقو او ځانے دامن،

وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى، وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ

(لوئیل مونږ) اونیسی د مقام ابراهیم نه ځانے د مانځه، او مونږ مضبوط حکم اوکړو ابراهیم عليه السلام او اسماعیل عليه السلام ته

أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

چه پاک ساتی کور ز ما دپاره د طواف کونکو او اعتکاف کونکو او رکوع کونکو او سجده کونکو۔

تفسیر: اوس د بیت الله عظمت شان بیانوی چه دا د ابراهیم عليه السلام د امامت نخه ده۔ هر کله چه ابراهیم عليه السلام لوئی سره وو نو هغه داسه عظیم کور جوړ کړو نو دے ته متوجه کیدل پکار دی او پدے باندے اعتراضونه نه دی پکار۔ او پدے کښ په مشرکانو ددے چه ابراهیم عليه السلام د الله په حکم دا کور د توحید دپاره جوړ کړو او تاسو را کښی د رسول او دده ملگری مؤحدین ددے کور نه منع کوی اویره ورکوی تردے چه دا په هجرت مجبوره کوی حال دا چه ددے کور په باره کښ د الله تعالیٰ دا فیصله وه چه دا به د عوامو دپاره مرکز وی او ټول خلق به د هر طرف نه دے ته رځ کوی، دلته به هیڅوک یرونکے نه وی، دلته به خلقو ته روحانی او جسمانی اطمینان حاصل وی ځکه دا د سلامتیا ځانے دے۔ او همدا به د مسلمانانو قبله وی کوم چه په صحیح ملت ابراهیمی باندے روان دی او د هغه وارشان دی۔ او ددے بیت (کور) داسه صفات دی چه هغه په بیت المقدس کښ نشته۔

وای: مخکښ د بیت الله د بانی (جوړونکی) لوئی شان بیان شو یعنی ابراهیم عليه السلام، نو اوس

لوئی شان د بیت الله بیانوی۔

﴿الْبَيْتِ﴾ کین الف لام عهدی دی مراد ترے کعبہ ده۔ خطیب شریعتی لیکسی: مراد د البیت نہ تول حرم دے لکہ پہ سورة العائده (۹۵) آیت کین ذکر د کعبے او مراد ترے نہ تول حرم دے۔

خکہ چہ د امن صفت لکہ خنگہ چہ د کعبے پہ خوا کین دے نو دغہ شان تول حرم کین ہم شتہ او دا امن د انسانانو نہ سیوی بوتو او حیواناتو تہ ہم شامل دے چہ شریعت ہلتہ د حیواناتو بنکار کول او د حرم بوتی پریکول حرام گرزولی دی۔

﴿مَثَابَةٌ﴾ د مثابة: (۱) یوہ معنی ده: خائے دراجمع کیدود خلقو۔ یعنی مونہ خلقوتہ امر او کروی چہ دے خائے تہ بہ راجمع کیہی۔ (فتاۃ) ۲۔ او مثابة د ثواب خائے تہ ہم وائی۔ ثوابونہ پکین دیر دی۔ ۳۔ یا خائے د واپس کیدود خلقو۔ (مجاہد و ابن عباس)

د ثَابِ يَشُوبُ نہ اخستے شویدے پہ معنی درجوع سرہ او تاء پکین د مبالغے د پارہ ده۔ خکہ چہ خوك يو خُل حج یا عمرہ او کروی نو ہغہ بار بار خواہش لری او زہرے نہ مرہی۔ او بار بار تلو باندے حکم او شو، دا د بیت الله کمال دے۔

﴿وَأَمَّا﴾ پہ معنی د مَأْمَنُ (خائے د امن) سرہ۔ د جاہلیت پہ زمانہ کین بہ سری د خپل پلاریا د ورور قاتل د خانہ کعبے خوا کین او موندلو نو ہیخ بہ نے ورتہ نہ وئیل، تولہ دنیا کین بہ اغوا کاریانے، لوت مار او ظلم کولے شو مگر حرم او اہل حرم بہ ددے نہ محفوظ وو لکہ دا احسان الله تعالیٰ پہ سورة العنکبوت (۶۷) او قصص (۵۷) آیت کین ذکر کریدے۔ الله تعالیٰ فرمائی: ﴿أَوْلَمْ يَرَوْا أَنَا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ﴾ [العنکبوت ۶۷]

(آیا دوی نہ گوری چہ مونہ حرم امن والا گر خولے دے او دوی نہ گیر چاپیرہ خلق تختولے شی)

سورة آل عمران (۹۷) آیت کین الله تعالیٰ فرمائی: ﴿وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا﴾

(خوک چہ حرم تہ داخل شو ہغہ بہ پہ امن وی) او دا تفسیر راجح دے۔

ابوبکر ابن العربی وائی خکہ چہ الله تعالیٰ پدے آیت کین پہ خپلو بندگانو باندے د خپل احسان خبر ورکوی چہ ہغہ د عربو پہ زرونو کین ددے کور تعظیم اچولے دے او خوک چہ دے کور تہ پناہ راوری نو ہغہ پہ امن کین کیہی خکہ چہ الله تعالیٰ د ابراہیم علیہ السلام دعا قبولہ کریدہ۔ پہ تفسیر د امن کین درے تفاسیر نور ہم دی چہ ہغہ علامہ و ہبہ زحیلی پہ التفسیر المنیر (۳۰۸/۱) کین ذکر کریدی:

(۱) یو دا چہ د الله د عذاب نہ امن مراد دے۔ یعنی خوک چہ بیت الله تہ داخل شو او ددے تعظیم

نہ پہ زرہ کین وی او د اجر نیت نہ وی نو ہغہ بہ د عذاب نہ بیج کیہی لکہ حدیث کین دی: «چا

چه حج اوکرو اوے حیاء خبرے او د گناہ کارونه ئے اونکرل نود گناہونو نہ به داسے اوخی لکه چه په کومه ورخ د مور نه پیدا شوے وی)۔ (صحیح البخاری)

((۲) دویم دا امن دے د حدودو قائمولو نه نو کافر به پکښ نه قتلیرې او قصاص به د قاتل نه پدے کښ نه اخسته کیرې، او په مُحْصَن (شادی شده) او غل باندے به حد نه قائمیرې۔

((۳) دا امن دے د قتال کولو نه پدے کښ۔ ځکه صحیح حدیث کښ دی: «الله د مکه نه فیل (هاتیان) بند ساتلی دی، او په هغه باندے ئے خپل رسول او مؤمنان مسلط کرل او مکه مانه مخکښ د هیچا دپاره حلال نه ده او نه به مانه روستو د چا دپاره پدے کښ قتال حلال وی او ما دپاره د ورخ د لږ وخت دپاره حلاله شوے وه)»۔ (بخاری و مسلم)

دا ټول د ابراهیم عليه السلام د دعا برکت دے۔ او کله چه اسلام راغلو نو دا حکم ئے باقی پرېخودو او زیاته فراخی ئے پکښ اوکړه چه د حرم په حدودو کښ به قتل و قتال نشی کولے، ظلم او لوب مار، بنسکار او بوتی پرېکول به حرام وی۔ څوک چه حرم ته داخل شی هغه به په امن وی۔

اوس د ابراهیم عليه السلام لونی شان او د هغه لویه همیشه پاته کیدونکی معجزه بیانوی۔

﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى﴾ یعنی الله تعالی ته د ابراهیم عليه السلام د بیت الله د خدمت او په امتحاناتو کښ پاس کیدل دومره خوښ شو چه انسانانو ته ئے حکم اوکړو چه هغه په کوم کانړی باندے ولاړو د هغه خوا کښ د الله بندگی او موندنونه اوکړی او د هغه په شان طاعت والا بندگان جوړ شی او د خپل پلار په نقش قدم روان شی۔

بیا پدے کښ دوه تفسیره دی (۱) یو دا چه مقام ابراهیم هغه معلوم کانړی دے چه ابراهیم عليه السلام د خانه کعبه په جوړولو کښ په هغه باندے خپه کیخوده او کعبه به ئے جوړوله او په هغه کانړی باندے الله تعالی د هغه د قدم نخه د معجزی په طریقہ جوړه کړه چه هغه تر اوسه پورے باقی دے۔ نو ددے حکم الهی د وجه نه حاجیان د طواف کولو نه روستو دغه مقام ابراهیم کانړی خوا کښ چه اوس په شیشه کښ بند دے دوه رکعاته کوی چه دا دوه رکعاته کول په نیز جمهور علماؤ سنت دی او په نیز د بعض علماؤ (مالکیه ؤ) واجب دی۔

بیا د احادیثو نه معلومیرې چه د مقام ابراهیم نه ټول مسجد حرام مراد دے۔ او دا دوه رکعاته په ټول مسجد حرام کښ کول جائز دی خاصکر کله چه د مقام ابراهیم په خوا کښ کولو سره طواف کونکو ته تکلیف رسی نوبل ځائے کول پکار دی۔ او که گنډه نه وی نو بیا دلته موندل کول غوره دی، دا وجه ده عام امامان د مسجد حرام هم د مقام ابراهیم په خوا کښ امامت کوی۔ ددے په خوا کښ خلق ډیر بدعات کوی څوک ورله گوتے وروپې او بنسکلوی ئے او څوک په رش او

گنبره کنبس هم دلتہ دوه رکعاتہ ضروری گنبری او بعض خلق د دوه رکعاتہ کولو نہ روستو دغه خائے کنبس ناست وی، تلاوتونه او ذکر ونه او دعاگانے کوی او طواف کونکو ته دارنگه نورو راتلونکو خلقو ته تکلیف ورکوی، دا صحیح کار نه دے بلکه دوه رکعاتہ کول او بیا ددے خائے نه بل خائے ته نقل کیدل پکار دی۔

(۲) **دویم تفسیر** دا دے چه مقام مفرد مضاف دے او مراد ترے عموم د مقاماتو د ابراهیم دے یعنی د ابراهیم عليه السلام د حج د کارونو خایونه مراد دی لکه مطاف، مسعی، عرفات، مزدلفه، او منی۔ او پدے صورت کنبس به د «مُضَلًّى» نه مراد خائے د عبادت وی چه په دے هر یو مقام کنبس د کارونو د حج نه یو ضرور ادا کیری۔ او مطلب د آیت به دا وی چه په شعائرو (کارونو) د حج کنبس د ابراهیم عليه السلام اقتداء او کړی او د هغه په نقش قدم روان شی۔ دا توجیه د ابن عباس نه حافظ ابن کثیر نقل کړیده او دا غوره ده ځکه چه اوله معنی هم پدے کنبس داخلیری۔

[تیسیر الکرم الرحمن لناصر السعدی: ۱/۶۵]

﴿مَقَامُ اِبْرَاهِيمَ﴾ مقام ابراهیم یو کانرے دے چه کله ابراهیم عليه السلام کعبه جوړوله نو اسماعیل عليه السلام ورته دغه کانرے راوړو، ابراهیم عليه السلام به پدے اودریدو او دا به خکته پورته کیدو (معجزه وه) نو الله رب العالمین پدے کانری کنبس د ابراهیم عليه السلام د خپے نقش باقی پریخودو۔ په دے گته کنبس د گوتو او پوندو نخه وے لیکن د خلقو د پیرو گوتو وروړلو په وجه د هغه نه دغه نخه تقریباً زائل شوه، اوس سعودی حکومت هغه ته د تانیو یو قالب د هغه د حفاظت دپاره وراغوسته دے۔ دا کانرے اوله کنبس د کعبه د دیوال سره پیوسته وو، ځکه ابراهیم عليه السلام چه کله د کعبه د آبادی نه فارغه شو نو کانرے ئے د کعبه د دیوال سره جخت کیخودو، د نبی صلی الله علیه و آله د دور پورے همدغسے پروت ووتردے چه د عمر فاروق په دور خلافت کنبس دیو سخت سیلاب په وجه هغه د مکے په یوه کنده کنبس پریوتو۔ نو امیر المؤمنین عمر بن الخطاب رضی الله عنه هلته نه راوړو او د کعبه نه جدا خائے کنبس ئے نال کړو او هیخ صحابی پرے انکار اونکړو۔ لکه دا په روایت د بیهقی کنبس په صحیح سند ثابت دی۔ (ابن کثیر) اوس دا کانرے په یوه شیشه کنبس بند کړے شویدے، دے دپاره چه خلق ئے په آسانی سره اؤگوری۔ او د الله د قدرت عظیمه نخه ده۔

ابن جریر د قتاده نه نقل کړیدی چه الله تعالی امر کړیدے چه د هغه په خوا کنبس مونخ کوی، د هغه د مسح کولو امر ئے نه دے کړے لیکن دے امت خان له تکلف (او بدعت) جوړ کړیدے چه هغه له گوتے وروړی۔ لکه اوس ډیر مبتدعین او مشرکان د طواف کولو په وخت کنبس هغه شیشه باندي لاسونه راکاږی او هغه بشکلوی۔

نو ددے کور (بیت اللہ) جو روونکی ته الله تعالى داسے مقام ورکرو چه د خانه کعبے سره نه د هغه یاد اوترلو او د کعبے هر زیارت کونکی ته نه حکم اوکرو چه ددے مقام سره دے مونخ اوکری۔
 عمر فاروق رضی اللہ عنہ فرمائی: زمارب ما سره په درے خبرو کنب موافقت کړیدے۔ ما اووئیل: اے د الله رسوله! آرمان چه مقام ابراهیم ته د مانخه خائے جوړ کړے۔ نو دا آیت نازل شو۔

(بخاری عن انس رقم: ۳۹۳)

ددے نه دا هم معلومه شوه چه د مقام ابراهیم اول تفسیر هم صحیح دے۔ [التفسیر المنیر ۱/۳۰۹]
 ﴿وَعَهْدُنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ﴾ پدے کنب په هغه مشرکانو ددے چه د الله په خائے دبتانو عبادت کوی، د هغه کور په خوا کنب کوم چه ابراهیم عليه السلام؛ صرف د الله رب العالمین د عبادت دپاره جوړ کړے وو او کوم چه ابراهیم او اسماعیل علیهما السلام د الله په حکم سره دبتانو نه پاک کړے وو۔ او مشرکانو په بیت الله کنب بتان ساتلی وو او د ابراهیم او اسماعیل علیهما السلام شکلو نه نه جوړ کړی وو او دوی له نه په لاس کنب غشی ورکړی وو۔

د عهد په صله کنب چه کله الی راشی په معنی د وصیت وی یعنی مونږ وصیت او مضبوط حکم کړے وو۔ او په وصیت کنب اشاره ده چه د ابراهیم عليه السلام په اولادو او منسوبینو هم دا لازم دی چه د بیت الله صفائی به کوی، او دا به د شرکیانو نه ساتی۔

﴿أَنْ طَهَّرَ آيَاتِي﴾ پاک ساتی۔ د طهارت نه مراد ظاهری او باطنی دواړه قسمه پاکوالے دے۔

۱- یعنی ظاهر نه د گندگو نه پاک ساتی۔ حدیث کنب دی، عائشه رضی الله عنها فرمائی:

[أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِنَاءِ الْمَسَاجِدِ فِي الدُّورِ وَأَنْ تُنْظَفَ وَتُطَيَّبَ]

[احمد، ابو داود، ترمذی ابن ماجه (۲۵۳/۱) بسند صحیح]

(رسول الله صلى الله عليه وسلم حکم کړیدے چه په محلو کنب دے مساجد جوړ کړے شی او هغه دے ظاهری او معنوی پاک کړے شی)۔

۲- او کفر او شرک او گناهونه پکنب مه کوی او خلق ددے نه منع کوی۔ مجاهد فرمائی: د بتانو، او د اوثانو د عبادت او د الله سره د شرک کولو نه نه پاک ساتی۔ (ابن جریر)۔

۳- علامه قاسمی دا معنی هم ذکر کړیده: [أَوْ اخْلِصْهُ لِلطَّائِفِينَ وَمَا بَعْدَهُ، لِئَلَّا يَغْشَاهُ غَيْرُهُمْ] (یعنی دا کور صرف او صرف د طواف کونکو وغیره کسانو دپاره خالص کړی او د دوی نه علاوه د مشرکانو او کافرانو دپاره دا مه جوړوی، هغوی دے دلته رانشی)۔ نو لام په للطائفین الخ کنب صله د «طهراً» شوه۔ او په مخکنو تفسیرونو لام د علت دے۔ نو د طواف کونکو دوجه نه نه پاک ساتی۔

دا آیت دلیل دے چہ طواف بہ پہ پاکی سرہ کولے شی لہذا اودس د طواف دپارہ شرط دے اود
 علماؤ پہ دوه قولونو کنبن دا قول راجح دے۔ دلیل دا دے چہ رسول اللہ ﷺ فرمائی [الطَّوَّافُ
 بِالْبَيْتِ صَلَاةٌ] (ترمذی بسند صحیح ارواء الغلیل ۱۱۰۲) دبیت اللہ نہ طواف کول د مانخہ پہ شان دی)۔

اود مونخ دپارہ خو طہارت شرط دے نو دغہ شان د طواف دپارہ ہم۔

﴿بَيْتِي﴾ : اللہ د خپل کور نسبت خان تہ اوکرو (۱) دے دپارہ چہ دا دوارہ پیغمبران د ہغے پہ
 پاکوالی کنبن بنہ کوشش اوکری۔ (۲) دا نسبت دپارہ د اظہار د شرافت او اکرام دے خکہ چہ دا د
 تول جہان د مسلمانانو قبلہ دہ۔ (۳) پدے نسبت کنبن د بندگانو د زرونو توجہ رابنکل غرض دے
 دے دپارہ چہ ددے پہ احترام او ادب کنبن ہیخ قسمہ کوتاہی اونکری۔ (ازہر البیان)۔

﴿وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾ دا درے قسمہ عبادتونہ ہلتہ کیہی۔ اول طواف دے، بیا اعتکاف
 دے اوبیارکوع او سجدہ دہ۔ د قرآن کریم تلاوت او نور اذکار او دعاگانے ہم پکنبن کیہی۔ بلکہ
 پہ حرم کنبن ہسے کیناستل ہم ثواب دے چہ انسان کعبے تہ گوری۔

طواف ئے مخکنبن ذکر کرو خکہ چہ طواف دبیت اللہ پورے خاص دے، دبیت اللہ نہ علاوہ د
 قبر، یا کوتے، یا ونے او گتے وغیرہ نہ طواف کول شرک دے او پدے وجہ ئے دا مخکنبن ہم ذکر کرو۔
 د طواف معنی دہ د عبادت پہ نیت دبیت اللہ نہ گیر چاپیرہ گرزیدل۔ او پدے کنبن د اللہ تعالیٰ
 تعظیم دے او دا د اللہ تعالیٰ امر دے۔ پدے بہ د مشرکانو د قبرونو نہ طوافونہ کول نہ قیاس کیہی
 خکہ چہ ہغہ شرک دے، پہ ہغے کنبن د اللہ تعالیٰ تعظیم نشتہ، بلکہ د مخلوق تعظیم دے او د
 اللہ پہ امر سرہ نہ دے او دبیت اللہ نہ طواف کول عبادت دے او د اللہ تعالیٰ پہ امر سرہ دی۔ دا د
 بیت اللہ عبادت نہ دے بلکہ د اللہ عبادت دے۔

اعتکاف : د اللہ د عبادت دپارہ او د ہغہ د تعظیم دپارہ پہ مسجد کنبن خہ وخت دپارہ اوسیدلو
 تہ وئیلے شی۔ دلته یا شرعی اعتکاف مراد دے۔ یا نفس پہ مکہ او حرم کنبن پاتے کیدل او
 اوسیدلو تہ وائی۔

دقتادۃ، ربیع بن انس او عطاء نہ نقل دی : [الطَّائِفِينَ : مَنْ آتَاهُ مِنْ غُرْبَةٍ وَالْعَاكِفِينَ الْمُقِيمِينَ
 فِيهِ] (طائفین ہغہ کسان دی چہ مسافروں، دبہر نہ راغلی وی او عاکفین ہغہ خلق دی چہ د
 حرم پہ خوا کنبن اوسیری) (ابن کثیر)۔

مسئلہ : طواف غورہ دے او کہ دبیت اللہ پہ خوا کنبن مونخ کول ؟ امام مالک فرمائی چہ پہ
 حرم کنبن طواف دبہر خلقو دپارہ د مانخہ نہ غورہ دے۔ پدے وجہ ئے طواف مقدم کرے ہم دے۔
 او جمہور فقہاء وائی چہ مونخ مطلقاً غورہ دے خکہ چہ یومونخ پہ یو لاکھ دے او دوارو طرف

تہ دلائل موجود دی چہ د احکامو پہ کتابونو کئیں کتلی شی۔

﴿وَالرُّكُوعِ السُّجُودِ﴾ دا جمع دراکع او ساجد دہ مراد ترے نہ مونخ کونکی دی۔ دا دواہہ د مانخہ اہم اعمال دی پدیے وجہ تے دا دواہہ خاص کرل۔

پدیے آیت کئیں پہ یہود او نصاراؤ باندے ہم تنقید دیے چہ دوی د ابراہیم عليه السلام د فضیلت او عظمت اقرار کوی او پدیے پوہیہری چہ ہغوی بیت اللہ د حج، عمرے، طواف، اعتکاف او مونخونو دپارہ جوہ کرے وولیکن دا خلق داسے نہ کوی نو بیا دوی د خلیل اللہ عليه السلام متبع خنگہ شو؟! او د صحیح حدیث نہ ثابت دی چہ موسیٰ بن عمران عليه السلام او د ہغہ نہ روستو انبیاء علیہم السلام حجونہ کری وواو یہود او نصاریٰ تے نہ کوی۔ اوگورہ الصحیحة (۱۵۹/۷) رقم (۲۹۵۸) و صحیح الترغیب (۱۱۳۰)۔

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ

او کله چہ اووئیل ابراہیم عليه السلام ایے رہہ زما! اوگرخوہ دا خائے بنار، امن والا، اورزق ورکرہ اوسیدونکو ددے بنار تہ

مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ

د ہر قسم میوونہ ہغہ چاتہ چہ ایمان راوری ددوی نہ پہ اللہ او پہ ورخ روستنی۔ اللہ اوفرمایل: او چا چہ کفر اوکرو

فَأُمَّتَهُ قَلِيلًا ثُمَّ اضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿۱۲۶﴾

نو فاندے بہ ورکرہ ہغہ تہ لہہ مودہ، بیابہ مجبوراً راکارہم دہ لہہ عذاب د اورتہ او بد خائے دورتگ دے دا اور۔

تفسیر: پہ دے آیت کئیں د حرم مکی د اوسیدونکو دپارہ د ابراہیم عليه السلام دے دعاگانے ذکر دی۔ او دا دعاگانے ابراہیم عليه السلام د کعبے د جوہرولو نہ مخکئیں اوکرے۔

اولہ دعا دادہ چہ ایے زما رہہ! دا خائے چہ زہ بہ پکئیں ستا کور جوہوم او ستا پہ حکم سرہ مے پکئیں خپل اولاد اووسول، دے نہ بلد (بنار) جوہ کرہ چہ خلق دے سرہ انس او محبت محسوس کری دا خوشا شنکر دے، دلته د خوراک انتظام نشتہ، کورونہ آبادیانے نشتہ، خلق نشتہ، نو دا علاقہ تہ بنار او آباد کرہ دے دپارہ چہ خلق ستا د عبادت دپارہ دلته راخی او د ہغوی ضروریات پورہ کیہری۔ دویمہ دعا دادہ چہ (آمیناً) امن ورلہ ورکرہ۔ ولے کہ چرتہ یو بنہ بنار وی او امن پکئیں تہ وی نو ہم انسان پہ تکلیف کئیں وی۔ او د امن مطلب دا دے چہ ہیخ ظالم بادشاہ پہ ہغے باندے ترقیامتہ پورے قبضہ نشی کولے او د خسف او زلزلو او نورو دنیوی عذابونو نہ بہ بیج وی۔ دارنگہ د قحط او د خلقو د لوٹ مار نہ بیج وی۔

او امام قرطبی لیکسی چه کله سہے او بنکار یو خائے شی نو سہے په هغه بنکار حمله نشی کولے ترخو چه د حرم نه بهر وتلی نه وی۔ دارنگه په حرم کښ بنکار کول او بوتی پریکول او پدے کښ لقطه یعنی پردے وړک شوے شی راپورته کول منع دی مگر هغه چاله جائز دی چه همیشه د هغه اعلانونه کوی۔

دریمه دعا داده چه درزق پروگرام او کړه خکه چه یوه علاقه بناروی او امن هم پکښ وی خود دودوی او درزق بندوست نه وی نو هلته اوسیدل مشکل وی، بیا به بل خائے ته خی۔ نو د هغه دپاره هم سوال کوی: ﴿وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ﴾

دا دعا گانے الله قبولے کړے لکه نورو سورتونو کښ د هغه بیان راغلی دے۔ سورة آل عمران (۹۷) آیت کښ دی: ﴿وَمَنْ ذَخَلَهُ كَانَ آمِنًا﴾ (خوک چه بیت الله ته داخل شی هغه به په امن وی) او په سورة القصص (۵۷) او سورة العنکبوت (۶۷) آیت کښ ئے د امن سره نعمتونه او میوه جات بیان کړیدی۔ ﴿يُجْنِي إِلَيْهِ ثَمَرَاتٍ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا﴾ (القصص) (راخکله شی دے ته میوے د هر شی دپاره د خوراک، زمونږ د طرف نه)

پدے وجه په حرم کښ هر قسم میوے، فروت او سبزیانے او غوښے او هر قسم غلے پریمانه ملاوړی، سره ددے نه چه شاره زمکه ده، دا تول وړله الله د بهر دنیا نه راوولی۔ که ابراهیم عليه السلام نورے دعا گانے کړے وے هغه به هم الله قبولے کړے وے۔ کیدے شی چه هغه ته ئے فکر شوے نه وی۔ گرمی ته به ئے فکر شوے نه وو چه دا دعائے کړے وے چه یا الله دا گرمی هم ترے لرے کړه، نو الله به دا هم لرے کړے وے خو هغه به کیدے شی داسے زمانه کښ راغلی وو چه ژمے به وو، گرمی به نه وه۔ یا به دغه دعا د نظام ربوبیت خلاف وه خکه ئے نه ده کړے۔

﴿رَبِّ﴾ دعا مو انبیاء علیهم السلام په دعا گانو کښ (رَبِّ) لفظ ذکر کپړی خکه چه دا د الله اسم اعظم دے۔ او پدے کښ خپله عاجزی ته اشاره وی چه ای الله! تا زما تربیت کړے او زه ستا تربیت ته محتاج یم او ته د هر شی مالک ئے۔ او پدے کښ رد د شرک دے چه انبیاء علیهم السلام د مخلوق نه او قبرونو نه سوالونه نه کوی۔

﴿هَذَا بَلَدًا﴾ په سورة ابراهیم (۳۵) آیت کښ (الْبَلَدُ) معرفه راغلی ده۔

۱- پدے کښ بعض مفسرینو وئیلی دی چه ابراهیم عليه السلام دوه دعا گانے کړیدی، دا دعا دبیت الله د جوړولو نه مخکښ وه چه ددے نه لا بنار نه وو جوړ شوے نو خکه ئے (بلدًا) نکره راوړه او هغه دعا دبیت الله د جوړولو نه روښتو وه نو خکه ئے (الْبَلَدُ) معرفه راوړه۔ دلیل دا دے چه هلته ابراهیم عليه السلام په دعا کښ د اسماعیل او اسحاق په پیدائش حمدونه وئیلی دی او اسحاق عليه السلام د

اسماعیل عليه السلام نه دیارلس کاله کشر دے۔ نو داروستنی زمانه ده۔ او (عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ) الفاظ راغلی دی۔ (دا فرق ابن کثیر ذکر کریدے)۔

۲- یا دا چه دا دعا په هغه وخت کښ وه چه د ابراهیم عليه السلام په ذهن کښ ددے د بنار کیدو څه خاص تصور نه وو او الله ورله خبر هم نه وو ورکړے، نو ځکه ئه نکره استعمال کړه او کله ئه چه په کښ خپل اهل اووسول او الله ورله خبر ورکړو چه دلته به زه بنار جوړوم نو بیائے دعاء اوکړه او (الْبَلَدِ) ئه معرفه استعمال کړه ځکه چه تصور کښ ئه بنار راغلی وو۔

۳- علامه قاسمی وائی: زما په نیز دعا یو ځل شویده لیکن په دواړو ځایونو کښ د تعبیر تفنن شویده۔ گویا کښ اصل عبارت داسے دے: [اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ بَلَدًا آمِنًا] (دا بنار د امن بنار جوړ کړه)۔ او دیته په علم بلاغت کښ احتباك وائی۔

(بَلَدًا) دا دعا الله قبوله کړه چه په هغه زمانه کښ بنو جرهم راغلل او په مکه کښ د کعبه په خوا کښ آباد شول او بیا د هغوی نه اسماعیل عليه السلام واده هم اوکړو او د هغوی نه نسل راخوړ شو او د هغه په نتیجه کښ قریش پیدا شول۔ او مکه یو لوئی بنار اوگرزیدو۔

﴿مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ دلته ابراهیم عليه السلام تخصیص اوکړو چه صرف ایمان والو ته دا رزقونه او امن ورکړه دا دده ادب دے۔ کله چه ده اووئیل ای الله! زما تولو بچو کښ امامان جوړ کړه نو الله ورته اوفرمايل: نه! هر څوک امامان نه جوړوم، ظالمانو له امامتی نه ورکوم۔ نو هغه ادب دده په ذهن کښ وو، نو اوس چه دعا کوی نو هم صرف مؤمنان یادوی، ده دا دعا د امامت په دعا باندے قیاس کړه ځکه ئه د ایمان والو تخصیص اوکړو وے وئیل: ای الله! مؤمنانو له رزق ورکړه خو دا دعائے قبوله نه شوه ځکه دا د الله د حکمت خلاف وه که دا دعا قبوله شوے وے چه صرف مؤمنان به په مکه کښ رزقونه خوری بیا به مکه د ایمان معلومولو دپاره ترمامیتر (thermo metre) وے، څوک چه ورتلله هغه به مؤمن وے او څوک ئه چه نه پریخودلے هغه به کافرو وے۔ نو دنیا کښ به د بنده د ایمان او کفر پته لگیدے۔ لیکن بیا خو امتحان نه راتلو پدے وجه الله دا دعا قبوله نه کړه۔ نو پدے کښ الله تعالیٰ پدے مشرکانو هم رد کوی چه گوری تاسو آخرت نه منی او ابراهیم عليه السلام خود آخرت په منکرینو خوراگونه هم حرام کړی وو۔

﴿قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا﴾ یعنی الله اوفرمايل: ستا ددے دعا نه به په دے دنیا کښ کافر هم فائده اخلی چه هغوی ته به هم امن ملاوړی او ضروریات به ئه پوره کیري لیکن په آخرت کښ به د هغه ته هکانه جهنم وی۔ لکه الله فرمائی: ﴿كُلًّا نُمِدُّ هُوَآءًا وَهَؤَآءًا مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ﴾ (الاسراء: ۲۰) (هر یو ته ددے کافرانو او مؤمنانو نه مونږ ستا درې تحفه ورکوی)۔

﴿فَأَمْتَعَهُ قَلِيلًا﴾ د دنیا فائدو ته ئے لہے اووئیلے خُکھ چہ دا د قبر او حشر د ژوند پہ اعتبار سرہ دیرے کمی دی، کہ دنیا کبں ہر خومرہ مالونہ او فائدے بندگانو ته ملاؤ شی لیکن وخت ئے کم دے، نو دا د آخرت پہ نسبت پہ لکھونو درجو کم دے۔

﴿ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ﴾ یعنی زہ بہ ئے مجبورہ او محتاج کرم عذاب د اور ته یعنی بیا بہ ئے ہیخ چارہ نہ وی۔ او دا مجبورول بہ پہ طریقہ د دیکو ورکولو او شپلو اور ایشکلو سرہ وی لکہ پہ سورة طور (۱۳) آیت او سورة زمر (۷۱) آیت او سورة قمر (۴۸) آیت کبں ددے تفصیل راغلی دے۔

فائدہ: حرم مکی ته دا احترام الله تعالیٰ د آسمانونو او د زمکو د پیدائش د ورخے نہ ورکری دے لکہ پہ حدیث د صحیحینو کبں راغلی دی: [إِنَّ هَذَا الْبَلَدَ حَرَمٌ لَّهِ تَعَالَى يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ آه] (دے بنارتہ الله تعالیٰ احترام او حرمت ورکری د ہغہ ورخے نہ چہ الله تعالیٰ آسمانونہ اوز مکہ پیدا کرل) او ابراہیم ؑ ہم دے ته اَلْبَيْتِ الْمُحَرَّمِ وَئِيلے دے ﴿عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ﴾۔ لیکن دا حرمت او احترام الله تعالیٰ د ہیخ نبی پہ ژہ نہ وو بیان کری لیکن الله تعالیٰ بہ جبابرہ او ظالمان د مکے د حملے او ظلمونو نہ اړول تردے چہ ددے حرمت پہ خلقو کبں مشهور شو بیا ابراہیم ؑ د الله تعالیٰ نہ دعا او کرہ چہ د ہغہ پہ ژہ ددے احترام رابنکارہ کری نو الله ورلہ دعا قبولہ کرہ لہذا د ابراہیم ؑ پہ دعا سرہ د ہغے تجدید او تازگی او فرضیت ثابت شو۔ او دے رائے ته ابن جریر صحیح وئیلے دے۔ (ابن جریر، خازن، قرطبی)۔

او لکہ خنگہ چہ ابراہیم ؑ د حرم مکی دپارہ دعا کریدہ نو ددے نہ دوچندہ دعا محمد رسول الله ﷺ د حرم مدنی دپارہ کریدہ۔ لکہ پہ حدیث د مسلم کبں راغلی دی: رسول الله ﷺ اوفرمایل: « اے الله! ابراہیم ؑ مکہ حرم گرخولے وو اوزہ مدینہ د دوارو خورونو ترمینخ حرم جوړوم»۔ اوس ددے نہ روستو د ابراہیم ؑ د بیت الله جوړول بیانوی۔ او دعائے او کرہ د عبادت د قبولیت دپارہ او دوی داسے خلق وو چہ عبادت ئے ہم کولو او د الله نہ ئے دعاگانے ہم غوختلے۔ الله ته داسے عاجز او محتاج خلق وو۔ او داسے نہ وو لکہ د یهودو پہ شان چہ دعویٰ کوی چہ مونہرہ جنتیان یو اوبنہ خلق مونہرہ یو۔ کارئے نہ دے کرے او دعویٰ غتے کوی۔

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا

اور یاد کرہ ہغہ وخت) کله چہ اوچتول ابراہیم ؑ بنیادونہ د بیت الله او اسماعیل۔ (دوارو وئیل) اے ربہ ز مونہرہ!

تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿۱۲۷﴾

قبول کرہ ز مونہرہ نہ (دا عبادت)۔ یقیناً خاص ته ہر خہ اوری (قبولونکے ئے) او پہ ہر خہ پوہدے۔

تفسیر: پہ دے آیت کتب د بیت اللہ د آبادولو ذکر دے او د ہغے د قبولیت دعا دہ۔ او پدے کتب اللہ تعالیٰ نبی کریم ﷺ تہ حکم کوی چہ خپل قوم تہ اووائی چہ ابراہیم ﷺ او د ہغہ خوی اسماعیل ﷺ پہ مکہ کتب د اللہ تعالیٰ د کور د جوړولو پہ وخت د اللہ نہ داسے دعا غوخته چہ اے اللہ! زمونہ دا عمل قبول کرہ۔

امام بخاری د ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ نقل کړیدی چہ کله ابراہیم ﷺ د اسماعیل ﷺ او د ہغہ د مور (ہاجرے) د خیریت معلومولو دپارہ مکے مکرے تہ تشریف راوړو نو اسماعیل ﷺ غت شوے وو، ابراہیم ﷺ اوفرمایل: اے اسماعیل! ما تہ اللہ تعالیٰ دیو کار حکم کړیدی۔ اسماعیل ﷺ اووئیل: تا تہ چہ خپل رب کوم حکم کرے ہغہ اوکرہ۔ ابراہیم ﷺ ورتہ اوفرمایل: تہ بہ زما مدد اوکرے؟ ہغہ اووئیل: (آؤ) زہ بہ ستا مدد کوم۔ ورتہ ئے اوفرمایل: ما تہ اللہ حکم کرے چہ زہ یو کور جوړ کرم۔ نو کله چہ دواړو پہ یو خانے د اللہ د کور بنیادونہ پورته کړل، اسماعیل بہ ورتہ کانړی راوړل او ابراہیم ﷺ بہ لگول، کله چہ دیوالونہ پورته شو نو ہغہ کانړے (مقام ابراہیم) ئے راوړو چہ پہ ہغے بہ ابراہیم ﷺ اودریدو او کانړی بہ ئے لگول او اسماعیل بہ ورتہ کانړی (ہمغہ شان) راوړل، او دواړہ بہ د بیت اللہ نہ گیر چاپیرہ گرخیدل او وئیل بہ ئے، اے ربہ! زمونہ د طرفنہ دا عمل قبول کرہ الخ۔

﴿الْقَوَاعِدُ﴾: جمع د قَاعِدَةٌ دہ بنیاد تہ وائی او دا بنیادونہ ورتہ اللہ تعالیٰ خودلی وو چہ ددے خانے نہ ئے اوچت کرہ۔

اول بانی د بیت اللہ خوک دے؟

حافظ ابن کثیر پدے کتب دیر اقوال ذکر کړیدی او بیائے د ہغے تحقیق کړیدی۔

(۱) امام ابو جعفر الباقر وائی: کعبہ اول کتب ملائکو جوړہ کړیدہ۔

(۲) عطاء او سعید بن المسیب وائی: آدم ﷺ جوړہ کړیدہ۔

(۳) وہب بن منبہ وائی: شیث ﷺ جوړہ کړیدہ۔ لیکن حافظ ابن کثیر فرمائی: دا اقوال تول

د اہل کتابونہ نقل دی چہ د ہغوی نہ تکذیب کیدے شی او نہ تصدیق او بغیر د دلیل نہ پہ ہغے باندے پورہ اعتماد ہم نشی کیدے۔

نو د قرآن د ظاہر نہ دا معلومیرے چہ اول جوړونکے د بیت اللہ ابراہیم ﷺ دے۔ اللہ فرمائی:

..... ﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ﴾ (الحج) (مونہ ابراہیم تہ د بیت اللہ خانے وراو خودلو)

دارنگہ پہ حدیث د ابو ذر رضی اللہ عنہ کتب راغلی دی، وائی چہ ما اووئیل: یارسول اللہ! کوم مسجد اول (پہ مخ د زمکہ) جوړ شویدے؟ وے فرمایل: «المسجد الحرام» ما اووئیل: بیا کوم؟ وے فرمایل

پہ مخ دزمکہ) جوڑ شویدے؟ وے فرمایل: «المسجد الحرام» ما اووئیل: بیا کوم؟ وے فرمایل: «بیت المقدس»۔ ما اووئیل: د دوارو ترمینخ خومره موده (فرق) وو؟۔ وے فرمایل: «خلوینست کاله»۔ (متفق علیہ)۔ نو بیت الله ابراهیم ﷺ جوڑ کرو او بیت المقدس یعقوب ﷺ جوڑ کرو او د دوارو ترمینخ خلوینست کاله فاصلہ وہ۔

اگر کہ ددے خائے حرمت او عزت د پخوانہ دے کوم وخت نہ چہ آسمانونہ اوزمکہ پیدا شویدی، لیکن کعبہ پکنب لا جوڑہ نہ وہ او الله تہ پتہ دہ چہ د ابراهیم ﷺ نہ مخکنب بہ خلقو کوم طرف تہ مونخونہ کول۔ بیا درسول الله ﷺ د نبوت نہ پنخہ کاله مخکنب قریشو جوڑہ کرہ، بیا درسول الله ﷺ د وفات نہ روستو عبد الله بن زبیر ﷺ جوڑہ کرہ پہ ہغہ طریقہ چہ رسول الله ﷺ ئے ارمان کرہ و و چہ عائشہؓ تہ ئے فرمایلی و و کہ ستاقوم نوی اسلام راورنکی نہ وے نو ما بہ دا کعبہ ورا نہ کرہ وے او د ابراهیم ﷺ پہ بنیادونو بہ مے جوڑہ کرہ وے او د وہ دروازے بہ مے ورا نہ جوڑہ کرہ وے، نو عبد الله بن زبیرؓ دا ارمان پورہ کرو، لیکن حجاج بن یوسف د ہغہ پہ خلاف بیرتہ ورا نہ کرہ او د قریشو پہ طریقہ ئے جوڑہ کرہ کومہ چہ نن صبا موجودہ دہ۔ روستو منصور بادشاہ پکنب د تغییر روستو ارادہ او کرہ لیکن امام مالک ترے منع او کرہ چہ د کعبے نہ بہ لوے جوڑہ شی، یو بہ ئے ورا نوی او بل بہ ئے جوڑوی۔ ویا الله التوفیق۔

﴿وَأَسْمَاعِيلُ﴾ دوارہ تہ ئے ابتداء نسبت د پور تہ کولو اونکر و بلکہ اسماعیل ئے ورسرہ روستو ذکر کرو وجہ دا دہ چہ اصل جوڑونکے ابراهیم ﷺ نو او اسماعیل ﷺ ورسرہ مدد کولو۔
﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا﴾ انبیاء کرام علیہم السلام د الله تعالیٰ شان پیژنی خکہ پہ عمش باندے فخر نہ کوی بلکہ د قبولیت سوال کوی۔ او دا د ایمان والو صفت دے چہ عمل صالح کولو سرہ سرہ یرہ کوی چہ دا بہ قبول نہ شی لکہ سورة المؤمنون (۶۰) آیت کنب ذکر دے۔

ابن ابی حاتم د وھیب بن الوردہ پہ بارہ کنب لیکلی دی چہ ہغہ بہ دا آیت لوستلو او ژرل بہ ئے او وئیل بہ ئے چہ خلیل الرحمن د الله کور جوڑولو او یریدو چہ چرتہ د ہغہ عمل رد نہ کرہ شی، معلومہ شوه چہ مخلص مؤمن عمل کوی او یریری چہ چرتہ د ہغہ عمل د ہغہ پہ مخ باندے راگوزار نشی۔ (وھیب د عبد الله بن مبارک، فضیل بن عیاض او د عبد الرزاق وغیر ہم شیخ او لوئی عابد او زاہد انسان وو)۔

نو مؤمن لہ پکار دی چہ ہغہ د خوف اور جاء (یرے او امید) پہ مینخ کنب اوسیری۔
او د عمل سرہ دعا خکہ کوی چہ دعا د عمل د قبولیت ذریعہ وی۔ لکہ آیت کنب دی:
﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ﴾ (فاطر: ۱۰)

پدے کنیں یو تفسیر دا دے چہ د ذکر او د دعا پہ ذریعہ عمل صالح اللہ تہ پور تہ کیڑی۔
 او دا جملہ حال دے او یَقُولَانِ پکنیں پت دے یعنی دا بنیادونہ ئے پداسے حال کنیں پور تہ کول چہ
 دا دعائے کولہ۔ نو ددے سرہ د باطل پرستو مبتدعینو دا دلیل نیول غلط شو چہ وائی د مانخہ
 نہ روستو پہ اجتماعی طور سرہ دعا ثابتہ شوہ۔ بلکہ دا دعا پہ مینخ د عمل کنیں دہ۔
 او دداسے غیر صریح دلیل نہ استدلال کول او صحیح احادیث پریخودل د اہل زیغو طریقہ دہ۔
 دعا خو عبادت دے لیکن د نبی ﷺ نہ بہ د ہفے طریقہ او وخت زدہ کولے شی، نبی ﷺ ہیخ
 کلہ ہمیشہ دپارہ د فرائضو او د سنتو نہ روستو پہ جمع سرہ دعا نہ دہ کرے۔
 نو ددے خائے نہ د ابراہیم ﷺ دویمہ دعا د عمل د قبلیدو اوشوہ او د ہفے علت ئے پہ ﴿إِنَّكَ أَنْتَ
 السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ سرہ ذکر کرو۔
 او پدے کنیں د دعا ادب ذکر دے چہ د اللہ تعالیٰ پہ نومونو او صفتونو ئے وسیلہ نیولے دہ۔

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةٌ مُسْلِمَةٌ لَكَ

اے ربہ ز مونر! او گرخوہ مونرہ (ہمیشہ) تابعدار ستا، او ز مونر د اولادونہ یوہ دلہ تابعدارہ ستا

وَإِنَّا مِنَّا سِغْنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿۱۲۸﴾

اورا اونیایہ مونر تہ طریقے د عبادت ز مونرہ، او مہربانی او کرہ پہ مونر یقیناً خاص تہ توبہ قبلونکے، رحم کونکے ئے۔

تفسیر: پہ دے آیت کنیں د ابراہیم ﷺ دریمہ دعا دہ، پہ دین باندے د کلک والی دپارہ او پہ خپلو
 اولادو کنیں د دین د جاری ساتلو دپارہ۔ او پدے کنیں پہ یہودو او مشرکانو رد دے چہ کہ تاسو خان تہ
 د ہفہ تابعدار وائی نو ہفہ خو خانلہ د اسلام دعا غواپی چہ مونر پہ اسلام مضبوط کرہ او پہ
 خپلو اولادو کنیں ہم اسلام غواپی او تاسو ددے اسلام خلاف کوی۔

او د آیت نہ معلومہ شوہ چہ د مؤمن د زرہ اول ارمان بہ کوم وی؟، نو عقیدہ او نظریہ دیو
 مؤمن اول محبوب وی او دائے مشغلہ وی، ہفہ اول دیتہ ترجیح ورکوی، ابراہیم او اسماعیل
 علیہما السلام تہ ددے دولت کوم چہ دوی تہ ورکریے شوے وو، اہمیت بنکارہ وو چہ ہفہ
 صحیح عقیدہ او صحیح ایمان دے، دا اہمیت او خواہش دوی مجبور کوی چہ دوی د آئندہ
 نسلونو دپارہ ہم ددے دولت پہ بارہ کنیں اللہ تعالیٰ تہ عاجزی او کپی نو خکہ د خپل اولادو دپارہ
 ہم دعا کوی چہ ددے دولت نہ ئے محروم نہ کپی۔ مخکنیں ئے اووئیل: چہ اولادو دپارہ درزق
 وسائل فراخہ کرے شی او دل تہ وائی چہ د ایمان د دولت نہ ہم محروم نہ شی۔ (فی ظلال)۔

اسلام د مخکین نه وو خو دلته د هغه دوام او همیش والی غواری او اسلام انقیاد ته هم وائی یعنی مونږه همیشه ستا د حکم منقاد او تابعدار کړه اوز مونږ په اولادو کښ هم امت مسلمه پیدا کړه۔ د امت مسلمه اطلاق په عربو او په دے امت باندے کيږی۔ لکه سورة الحج (۷۸) آیت کښ ورته اشاره ده۔

﴿ اُمَّةٌ مُّسَلِّمَةٌ ﴾ پدے کښ اشاره ده چه خلافت به د يهودو او نصاراؤ نه نقل کيږی او دے امت محمدیه ته به ورکولے شی۔

﴿ وَآرِنَا مَنَاسِكَنَا ﴾ دا بیت الله خو مونږ جوړ کړو، دا خو یوه کوته شوه، نو اوس د عبادت طریقه پیژندل پکار دی چه دے کښ به څه کوو؟ د هغه سوال کوی چه مونږ ته د عبادت او د حج طریقه راوښایه۔

مَنَاسِكُ جمع د مَنَسِكُ ده هر هغه ځائے ته وئیلے شی چه په هغه کښ الله تعالیٰ ته په نیک عمل سره تقرب (نزدیکت) کیدے شی، که ذبح کول وی، که مونځ یا طواف او سعی وغیره وی او دا ئے شرعی معنی ده۔

او مَنَسِكُ ځائے د عبادت ته هم وائی ځکه د (نَسَكٌ) لغوی معنی (تَعَبُّدٌ) دے، یعنی عبادت کول۔ دلته ترے کارونه د عبادت او طریقه او ځایونه د حج (طواف، سعی، عرفات مزدلفه، منیٰ وغیره) مراد دی۔ دے دپاره چه حج په صحیح طریقه ادا شی۔

یعنی چه د عباداتو او د حج په صحیح طریقه ادا کولو په وجه تا ته نزدی شم۔

معلومه شوه چه په عبادت باندے به الله تعالیٰ ته نزدیکت هله حاصلیږی چه هغه په صحیح شرعی طریقه سره ادا کړے شی۔

﴿ وَتُبَّ عَلَيْنَا ﴾ یعنی که په بندگی او عبادت کښ کوم تقصیر او کوتاهی کيږی نو هغه راته معاف کړه اوز مونږه توبه قبوله کړه۔

یا مونږ باندے رحم او کړه چه تا ته په زړه سره رجوع او کړو۔ دا ټول کارونه د الله په فضل سره کيږی۔ دتوے طلب ولے کوی؟ وجه دا ده چه دتوے طلب په طریقه د عبادت او عاجزی سره دے، او اشاره ده چه د هر عبادت سره توبه او استغفار مناسب دے۔

توبه یواځے د گناه نه نه وی بلکه دا د الله تعالیٰ حق دے، انبیاء علیهم السلام پاک مخلوق دے / عبادت کوی او ددے سره توے اویاسی۔

پدے کښ هم په يهود او نصاراؤ رد دے چه ابراهیم عليه السلام ځان د الله تعالیٰ په حق کښ قاصر او کوتاه گنږی او دوی ځان له د جنت دعوے کوی نو آیا دوی د هغه تابعدار کیدے شی؟!۔

دارنگہ توبہ کله د نیکو کارونو توفیق ورکولو ته وئیلے شی لکه آیت کتب دی: ﴿لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ﴾ (التوبة) (یعنی الله احسان اوکرو او دوی ته ئے د تبوک د غزا توفیق ورکرو)۔ نو دلتہ معنی شوه: مونږ استعمال کره په خپل طاعت کتب۔ ددے لفظ زیات تحقیق به په سورة النساء (۱۶) آیت او په سورة الفرقان (۶۷) آیت کتب راخی ان شاء الله۔ بله داده چه مونږ خو به دا کار اوکرو لیکن صبا له زمونږ مرگ دے نو ددے خائے دپاره یو معلم او استاذ پکار دے، داسے استاذ چه د هغه استاذی ترقیامته پورے باقی وی، مدرسه ورله ستا په حکم مونږه جوړه کره۔ اے الله! مدرس ورله ته مقرر کره۔ او هغه مدرس محمد رسول الله ﷺ دے نو هغه دپاره دعا کوی:

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ

اے ربه زمونږ! راولیږه په دوی کتب رسول د دوی نه چه لولی به په دوی آیتونه ستا او خودنه به کوی دوی ته

الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿۱۲۹﴾

ستا د کتاب (قرآن) او د سنت خبرے، او پاکوی به دوی لره، یقیناً خاص ته غالبه، حکمتونو والا ئے۔

تفسیر: په دے آیت کتب د ابراهیم عليه السلام دعا ذکرده دپاره درالپړلو د خاتم الانبياء محمد رسول الله ﷺ چه دا تقریباً دوه زره کاله روستو قبوله شوه۔ دعائے داسے اوکره چه اے الله! د اسماعیل عليه السلام په اولادو (یعنی عربو) کتب یو نبی پیدا کره چه خلقو ته ستا آیتونه اولولی او هغوی ته د قرآن او سنت تعلیم ورکړی او هغوی د شرک او د تمامو گناهونو نه پاک کړی نو دا دعا قبوله شوه اور رسول الله ﷺ فرمائی: زه د خپل پلار ابراهیم عليه السلام دعا او د عیسیٰ عليه السلام بشارت او د خپلے مور لیدل یم۔ چه هغه د نبی عليه السلام د ولادت په وخت کتب یوه رنږا اولیده چه د هغه نه اووتله او د شام مانږی (قلعه گانے) ئے روښانه کره۔

(مسند احمد ۵/۲۶۲) رقم (۲۲۳۱۵) الطیالسی (۱۱۴۰) واسناده حسن وله شواهد تقویه (هیشمی) و صححه الالبانی فی صحیح السیره النبویه ص (۵۴)۔

پدے کتب هم په یهود او نصاراؤ رد دے چه ستاسو پلار نیکه ددے نبی درالپړلو دعا کوی او تاسو ترے انکار کوی۔ دارنگه مشرکینو بانده هم رد دے۔

فوائد الآیة:

پدے آیت کتب د نبی عليه السلام دے صفات او د دے کارونه ذکر دی او ددے هر صفت نه انکار کول کفر دے۔

اول صفت: فِيهِمْ: ضمير مخکين (ذرية) ته راجع دے يعنى په اولادود ابراهيم او اسماعيل عليهما السلام کين چه عرب دى نبى راوليره چه هغوى ته اميين هم وئيله شى۔ الله تعالى دا دعا قبوله کره فرمائي: ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا﴾ [الجمعة: ۲]

يا ددے بنار (مکے والا) مراد دى او هغه هم عرب دى۔ نور اعلیٰ په عربو کين خو نبوت ئے عجمو او تولو انسانانو ته عام دے۔ لکه چه الله فرمائي:

﴿قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا﴾ [الاعراف: ۱۵۸]

(اے خلقو زه تاسو تولو ته د الله رسول (پيغام رسونکے) راليره شومے يم)۔

په عربو کين حکه راوليره شو چه عربو کين الله تعالى هو بنيارتيا، عقلمندی، ذهانت، زیرکتيا، بهادری، ميلمه دوستی، سخا او بنه صفات اچولی دى، په خپله خبره دليل بنه قائل شى۔ دا وجه ده چه د الله دين ئے هم توله دنيا ته په خپلو وینو او مالونوسره اورسولو، که نور قومونو کين راغله وے نو کيدے شى چه هغوى دخپل نبی دغسه خدمت نه وے کرے۔ نو الله خپل آخری غوره رسول هم په هغوى کين خاص کړو چه ده کين هم ے شانہ کمالات دى۔

دويم صفت: (رسولاً): نبی ﷺ به د الله رسول گنرله شى۔ د هغه تابعدارى او طاعت به واجب گنرله شى او د هغه په شان به د هغه نه روستو بل هيڅوک رسول نه گنرله شى چه د هغه تابعدارى هم لازمه شى۔

درېم صفت: (مِنْهُمْ) يعنى د دوى د جنس نه به وى يعنى بشر (انسان) به وى۔ دا دليل دے چه نبی ﷺ په انسانيت کين د عامو انسانانو په شان وو، ليکن الله تعالى ورله د نبوت مرتبه ورکړه وه۔ د الله د توحيد او دخپل نبوت رنرا ورسره وه، نو هغه خلق دروغ وائى چه وائى نبی ﷺ بشر متشکل وو۔ کله وائى سورے ئے نه لرلو۔ کله وائى زمونږ په شان انسان نه وو۔ او پدے درے وارو صفاتو کين شک يا انکار کول کفر دے۔

فانده: علامه آلوسى د شيخ ولى الدين العراقى نه نقل کوى هغه فرمائي:

[قُلُوْا قَالِ شَخْصٌ: اَوْ مِنْ بَرَسَالَةِ مُحَمَّدٍ ﷺ اِلَى جَمِيعِ الْخَلْقِ لِيَكُنْ لَا اَدْرِى هَلْ هُوَ مِنَ الْبَشَرِ اَوْ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ اَوْ مِنَ الْجِنِّ اَوْ لَا اَدْرِى هَلْ هُوَ مِنَ الْعَرَبِ اَوْ الْعَجَمِ؟ فَلَا شَكَّ فِى كُفْرِهِ لِتَكْلِيْفِهِ الْقُرْآنَ وَجَحْدِهِ مَا تَلَقَّه قُرُونُ الْاِسْلَامِ خَلْفًا عَنِ سَلْفٍ وَصَارَ مَعْلُوْمًا بِالضَّرُوْرَةِ عِنْدَ الْخَاصِّ وَالْعَامِّ وَلَا اَعْلَمُ فِى ذٰلِكَ خِلَافًا فَلَزَّ كَانْ غَيًّا لَا يَعْرِفُ ذٰلِكَ وَجَبَ تَعْلِيْمُهُ اِيَّاهُ فَاِنْ جَحَدَهُ بَعْدَ ذٰلِكَ حَكَمْنَا بِكُفْرِهِ، اِنْتَهَى]۔

[روح المعانى ۳/۳۰۰]۔

که يو شخص دا اووائى چه زه پدے ايمان لرم چه محمد ﷺ تولو خلقو ته رسول راليره شومے

دے لیکن نه پوهیږم چه هغه د انسانانو نه دے او که د ملائکو یا پیرانو نه دے؟، یا نه پوهیږم چه د عربو نه دے او که د عجمو نه؟، نو دده په کفر کښ هیڅ شک نشته ځکه چه ده د قرآن تکذیب او کړو او د هغه څه نه ئے انکار او کړو چه مسلمانانو په ټولو زمانو کښ روستنو د مخکنو نه اخسته دے او په دین کښ د خاص او عام په نیز بنکاره معلوم دے۔ او پدے باره کښ ماته هیڅ مخالف نه دے معلوم۔ نو که دا شخص غبی وی، پدے مسئله نه پوهیږی، نو ده ته ددے تعلیم ورکول لازم دی۔ که د پوهے نه روستو هم انکار کوی نو کافر به وی۔ آه۔

اوس وائی: ددے رسول کارونه به څه وی؟ ددے ته نصاب تبلیغ وائی، که د چا په دعوت کښ دا درې واړه کارونه نه وی نو هغه له په خپل دعوت باندے سوچ او فکر پکار دے چه آیا زما دا دعوت به به پیغمبری وی؟! لیکن امت کښ بعض خلقو دا کارونه تقسیم کړل چا یو راواخستو او چا بل، حال دا چه دا ټول کارونه خپلول پکار دی۔

﴿يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ﴾ دا اوله ذمه واری د نبی ﷺ ده چه تلاوة الآيات به کوی او ددے نه مراد قرآن کریم ته دعوت او تبلیغ کول دی ځکه دلته ئے (عَلَيْهِمْ) لفظ وئیلے دے یعنی په بل باندے د قرآن کریم آیتونه لوستل او هغوی ته دعوت ورکول۔ نو دا دلیل دے چه تبلیغی نصاب به قرآن کریم وی، که د چا په تبلیغی نصاب کښ قرآن کریم نه وی شامل هغه نبوی تبلیغ نه دے۔

د تلاوت الآيات مصداق

د تلاوة الآيات دوه مصداقه دی: (۱) د قرآن کریم آیتونه او الفاظ لوستل۔ ددے فائده به دا شی چه د قرآن لفظ مقصود دے لکه څنگه چه معنی ئے مقصود ده۔ په خلاف د نورو کتابونو چه هغه کښ معنی مقصود وی فقط نو د قرآن د لفظ او معنی دواړو خدمت، نبوی طریقه ده۔

(۲) دویم مصداق د تلاوة الآيات دا چه هغه گونی دلائل بیانول چه هغه د الله تعالیٰ په عظمت او توحید او د هغه په کمال دلالت کوی۔ ددے فائده دا ده چه په زړه کښ اولاد الله تعالیٰ تعظیم پیدا کول بیا په دین عمل کول، که داسه نه وی نو په زړه کښ هسے د الله تعالیٰ تعظیم راوستل او عمل نه کول فائده نه ورکوی۔

﴿وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾

دا دویمه ذمه واری ده چه کوم خلق د قرآن کریم په دعوت سره ایمان راوړی، د هغوی د مضبوطوالی او تفصیلی ایمان زده کولو دپاره به هغوی ته د قرآن او سنت تعلیم ورکوی۔

حکمة: د حکم نه مشتق دے په معنی د منع سره او حکمة (پوهه او علم) هم انسان د گمراهی نه او په غلطی کښ د واقع کیدو نه بچ کوی۔ کومه کړی چه د اوس په واگو کښ بیا د هغه په

خوله کښ اچولې شی نو هغه ته حَکْمَة وائی. (ابن عاشور)
د (الْحِکْمَة) نه مراد سنت دې چې هغه د قرآن کریم د احکامو تفسیر او تشریح ده. لکه چې دا
خبره امام شافعی په «رساله» کښ ذکر کړېده. او د قناده نه نقل ده. ځکه د رسول الله ﷺ هره
خبره د حکمت نه ډکه ده.

رسول الله ﷺ به کله بعض خلقو ته د حدیثونو د یادولو حکم کولو.
اصل کښ حکمت: [كُلُّ كَلِمَةٍ وَعَظْمَةٍ أَوْ زَجْرَتِكَ أَوْ دَعْوَتِكَ إِلَى مَكْرَمَةٍ أَوْ نَهْتِكَ عَنْ قَبِيحٍ]
[جمهرة اللغة لابن دريد]. (هر هغه کلمه ده چې تا د بد کار نه منع کړې یا ډې په عزت مند او

شريف کار باندي راپورته کړې). په لغت کښ مضبوطوالی ته وئیلې شی.

۲- امام مالک وائی: [هِيَ مَعْرِفَةُ الدِّينِ وَالْفِيقَةُ فِيهِ وَالْإِتِّبَاعُ لَهُ] (قاسمی)

(حکمة د دین پیژندلو او په هغه کښ پوهه حاصلولو او د هغه تابعداری کولو ته وئیلې شی).
قرآن کښ ئې په معنی د الفهم بالقرآن سره تفسیر شويدي (یعنی د قرآن پوهه) لکه آیت کښ
دی: ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ.....﴾ (البقرة: ۲۶۹) (یعنی ورکوی پوهه د قرآن).

او دا تفسیر امام مجاهد کړېدي. (بغوی)

۳- بعض علماء وائی: حکمة د قرآن کریم د احکامو تفسیر ته وئیلې شی. چې د دې رجوع هم
سنت ته کیږي. ۴- مقاتل بن سلیمان - مشهور مفسر - وائی: حکمة علم او عمل ته وئیلې
شی. دارنگه ابن قتیبة وائی: [لَا يَكُونُ الرَّجُلُ حَكِيمًا حَتَّى يَكُونَ عَالِمًا بِعِلْمِهِ] (بغوی)

(انسان نه حکیم هله جوړېږي چې په خپل علم عمل او کړي).

مقاتل دا هم وائی: [مَوَاعِظُ الْقُرْآنِ وَمَا فِيهِ مِنَ الْأَحْكَامِ]

(د قرآن وعظونه او په هغه کښ چې کوم احکام دي).

۵- [يُعَلِّمُهُمُ الْحِكْمَةَ لِيُكَلِّمُوا أَمْوَالَهُمْ وَالْإِصَابَةَ وَالسَّدَادَةَ لِيُكَلِّمُوا شُؤْرَهُمْ، يَفْقَهُهُمْ أَسْرَارَ الشَّرْعِ
وَحِكْمَةَ لِيُكَلِّمُوا أَمْوَالَهُمْ] (ابن التفسير للجزائري) (یعنی دوی ته به په ټولو کارونو کښ مضبوطوالی
ورښائی او په ټولو حالاتو کښ حق ته رسیدل او سیده والی ورښائی او دوی ته به د شریعت په
رازونو او د هغه په احکامو کښ د حکمتونو پوهه ورکوي).

۶- یا حکمة: وَضَعُ الْأَشْيَاءِ فِي مَوَاضِعِهَا ته وئیلې شی یعنی هر شے په خپل مناسب ځای
کښ کیخودل او هر عمل په خپله موقعه کښ ادا کول.

۷- سید قطب فرمائی: کتاب به ورته ښائی نو اهل کتاب به اوگرزی او حکمة به ورته ښائی
نو د کارونو حقیقت به پیژنی او ښائسته اندازه به لگوي او دوی ته به د دوی روحونه د سیده

حکم او د صحیح عمل خودنه کوی او دا ډیر خیر دے۔ [فی ظلال]

۸- آلوسی وائی: [الْحِكْمَةُ اِتْقَانُ الْعِلْمِ وَالْعَمَلِ اَوْ الْاَسْرَارُ الْمُوَدَّعَةُ فِي الْكِتَابِ]

(د علم او عمل مضبوطوالی ته حکمت وائی یا هغه رازونو معلومولو ته کوم چه په کتاب کښ وی)۔

۹- [الْقَضَاءُ وَالْاَحْكَامُ] (بغوی، حازن) (د احکامو او د فیصلو علم)

او ددے تفاسیر ترمینځ هیڅ منافات نشته، ټول صحیح دی۔ لیکن بعض د مطلق حکمة تفسیر دے او بعض ددے آیت سره لگیږی ډیر تفصیل د الحکمة په الفوائد (۳ زیر طبع) کښ اوگوره۔ روستو دے سورة آیت (۲۶۹) یؤتی الحکمة کښ بیار اخی، دلته د حکمة تفسیر په سنت سره راجح او غوره دے او دا قول د ابن درید دے۔

﴿وَيُزَكِّيهِمْ﴾ دریمه ذمه واری تزکیه ده۔ هر کله چه تزکیه عمل دے او عمل د علم نه روستو وی نو دا ئے روستو ذکر کرو۔ تزکیه دیته وائی چه د شرک او کفر او د بدو اعمالو (گناهونو) او ناکاره اخلاقو نه پاکول۔ چاته به ئے مخامخ او وئیل چه دا کار مه کوه۔ عبد الله بن عمر ته ئے او وئیل: [اِنْ كُنْتَ عَبْدَ اللَّهِ فَارْفَعْ اِزَارَكَ] (مسند احمد والطبرانی)

(که ته د الله بنده ئے نو خپل لنگ د گیتو نه پورته کړه)۔

دارنگه د خُریم په باره کښ ئے فرمایلی وو: [بِنِعْمِ الرَّجُلِ خُرَيْمِ الْاَسَدِيِّ لَوْلَا طَوْلُ جُمَّتِهِ وَاسْبَالُ اِزَارِهِ] (احمد، ابوداود و البخاری فی التاريخ) (خُریم بنه سرے دے خو که د هغه وښسته ډیر اوگده نه وے او لنگ ئے د گیتو پورے اوږد نه وے) ځکه چه کیدے شی په هغه کښ ددے په وجه تکبر راشی۔ نو خُریم چه خبر شو، ځان ئے سم کرو۔

هر عمل چه د تزکیه نه بغیر اوشی او د زړه کیفیت جوړ نه وی او زړه کښ گندونه (حسدونه) وی، د الله په محبت باندے بناء نه وی نو اگر که هغه ډیر عبادت او عمل وی لیکن دومره اثر ئے نه وی۔ پدے وجه تزکیه ډیر ضروری عمل دے ﴿قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا﴾.

هر قسم دینی کوشش د نفسونو د تزکیه او صفائی دپاره دے۔ نو کله چه انسان قرآن وائی او د هغه په نفس کښ تزکیه او پاکي راشی، هغه له قرآن فائده ورنکړه۔

۲ دارنگه په قرآن او په الهی احکامو باندے د عمل کولو عملی طریقے خودلو ته هم تزکیه وائی لکه نبی ﷺ مونیځ، اودس، حج او نور احکام په عملی طریقے خودلی دی۔

۳ دارنگه د باطنی رذائلو (بدو خویونو لکه د دنیا محبت، غفلت، بغض، حسد او تعصب نه) منع کول هم د نفس تزکیه ده، کله به ئے د صحابه کرامو نه په اعمال او اخلاقو بیعت

اخستلو، نوزمونر نبی ﷺ کامل مُرشد ہم دے۔

۴..... پہ آخرت کنبس بہ دامت مسلمہ تزکیہ کوی چہ دوی پہ نورونو امتونو گواہی ورکرہ نو
دا صحیح دہ۔ (بغوتی)

علامہ ناصر السعدتی فرمائی: [لَقَدْ جَمَعَ لَهُمْ بَيْنَ تَعْلِيمِ الْأَحْكَامِ، وَمَا بِهِ تُنْفَذُ الْأَحْكَامُ وَمَا بِهِ تُذْرَكُ
فَوَائِدُهَا وَتَمَرَاتُهَا فَفَاقُوا بِهِدِهِ الْأُمُورِ الْعَظِيمَةِ جَمِيعَ الْمَخْلُوقِينَ وَكَانُوا مِنَ الْعُلَمَاءِ الرَّبَّانِيِّينَ]

(تیسیر الکریم للسعدی: ۱۶۴)

(یعنی: اللہ دوی دپارہ تعلیم د احکامو او ہفہ شے چہ پہ ہفہ سرہ احکام نافذ کولے شی او ہفہ
شے چہ پہ ہفہ سرہ د احکامو فائدے او میوے حاصلولے شی دا تہول راجمع کرل نو ددے لویو
کارونو پہ سبب دوی د تہول مخلوق نہ پور تہ شو اوربانیین (اللہ والا) علماء جوہ شو۔

فائدہ: تزکیہ د تخلیہ او تخلیہ نہ مرکب دہ۔ تخلیہ (یعنی صفا کول) بہ د کفر او شرک نہ تر صغیرہ
گناہونو پورے وی او تخلیہ (بنائستہ کول) بہ پہ ایمان سرہ وی تر مستحبات عملونو پورے۔

فائدہ: داسے آیت پہ قرآن کریم کنبس (۴) کرتہ راغلے دے۔ دلتہ او بقرہ (۱۵۳) او آل عمران
(۱۶۴) ﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا﴾

او سورة الجمعة (۳) آیت ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا﴾ .

فرق دا دے چہ دلتہ تزکیہ د تہولو روستو ذکر دہ او باقی درے آیتونو کنبس تزکیہ د تعلیم د کتاب
او حکمت نہ مخکبس ذکر دہ۔ ددے حکمت دا دے چہ دلتہ ترتیب اصلی ذکر دے او نورو آیتونو
کنبس ترتیب مقصودی دے۔ تزکیہ مرتبہ د عمل دہ او پہ عمل باندمے تعلیم د کتاب او سنت مقدم
وی۔ اول بہ وعظ او نصیحت واورے بیا بہ عمل او کرے نو خکہ ئے دلتہ تزکیہ روستو کرہ او
چونکہ د کتاب او سنت د تعلیم مقصد تزکیہ او عمل او تربیت دے پدے وجہ ئے پہ باقی خایونو
کنبس ہفہ مخکبس ذکر کرہ او وسیلہ ئے روستو ذکر کریدہ چہ ترغیب راشی او خلق مقصود تہ
اولا متوجہ شی۔

فائدہ: آیت دلیل دے چہ د سنت نبوی نہ بغیر د نفس تزکیہ نشی کیدے، پہ سنت طریقو
سرہ بہ تزکیہ راخی، نہ پہ بدعات او خرافاتو او د خان نہ پہ ایجاد شوی طریقو او خرافاتو سرہ۔ او
د سنت پریخودل د نفس خباثت دے۔

فائدہ: تعلیم د کتاب پہ یو خو طریقو دے (۱) یو تعلیم د الفاظو د قرآن دے۔ (۲) دویم تعلیم د
معنی دے۔ (۳) دریم تعلیم د احکامو دے۔ چہ د قرآن احکام معلوم شی۔ (۴) تعلیم
الاسرار۔ یعنی د قرآن د احکامو او الفاظو رازونہ معلومول۔ (۵) تعلیم التطبيق۔ یعنی د دغہ

احکامو اور آزونو د معلومولو نہ روستو هغه په خان باندے تطبیق کول او په خپل خان کښ
راوستل او خان د هغه مطابق جوړول۔ د قرآن کریم په لوستلو او تعلیم کښ ددے تولو مقاصدو
نیت کول ضروری دی۔

﴿ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾ دا د الله تعالیٰ په نومونو سره توسل او وسیله نیول دی او پدے سره
دعا زر قبلېږی۔ بله اشاره ده چه ته قادر ئے په دے کار او په تاخیر کښ ستا حکمة دے۔
الْعَزِيزُ (۱) الَّذِي لَا يُعْجِزُهُ شَيْءٌ. (هغه ذات دے چه د هیخ نه عاجز نه دے او په هر شی غالب دے)
لکه آیت کښ دی: ﴿ وَعَزَّيْنِي فِي الْخِطَابِ ﴾ (ص: ۲۳)۔

(یعنی په ما باندے په خبرو کښ غالب دے)۔

(۲) [الَّذِي لَا يُؤْجَدُ مِثْلَهُ] (ابن عباس)۔ (هغه ذات چه د هغه مثل موجود نه وی یعنی ے مثله
ذات)۔ ای عَزِيزُ الْوُجُودِ۔ آلوسی وائی دا معنی دلته مراد کول بعید دی۔ (روح)

(۳) عزتمند ذات۔ (۴) عزة کله په معنی د قوت سره راخی یعنی قوی ذات لکه ﴿
فَعَزَّزْنَا بِبَالٍ﴾ (یس: ۱۴)۔ (یعنی مونږ په دریم نبی سره مضبوط کرل)۔

(۵) [وَقِيلَ : الْمَنْبِيعُ الَّذِي لَا تَنَالُهُ الْأَيْدِي وَلَا يَصِلُ إِلَيْهِ شَيْءٌ] [مُفَضَّلُ بْنُ سَلَمَةَ]۔

(هغه محفوظ ذات چه هغه ته د انسانانو لاسونه او هیخ شے نشی رسیدلے) یعنی انسانان ورله
گوتے نشی ورورے او جهازونو وغیره آلتوسره هغه ته رسیدلے نشی)۔ (تفسیر البغوی والماوردی
والبحر المحيط) د غالب معنی ئے زیاته ظاهر ده۔ یعنی زورور دے۔

﴿ الْحَكِيمُ ﴾ (۱) [الْحَكِيمُ فِي صُنْعِهِ] . یعنی د هغه هر کار مضبوط او محکم دے۔

(۲) [الْحَكِيمُ فِي شَرْعِهِ] . (په شریعت او احکامو کښ د هغه حکمتونه دی او شریعت ئے
محکم او مضبوط دے)۔ (۳) [الْحَكِيمُ فِي صُدُورِ الذُّنُوبِ عَنْ عِبَادِهِ] .

(د بندگانو نه په گناهونو صادرولو کښ ئے حکمتونه وی)۔

(۴) [الَّذِي لَا يَفْعَلُ إِلَّا مَا فِيهِ حِكْمَةٌ بِالْفِعْلِ] (الوسی)۔

(هغه ذات چه صرف هغه کار کوی چه په هغه کښ کامل حکمت وی)۔

(۵) [هُوَ الْعَلِيمُ الَّذِي لَا يَجْهَلُ شَيْئًا] . (حکیم هغه پوهه ذات دے چه د هیخ شے نه ناخبره نه

وی)۔ (اللباب لابن عادل)۔ (۶) [وَالْحَكِيمُ هُوَ الْعَالِمُ بِوَضْعِ الْأَشْيَاءِ فِي مَوَاضِعِهَا] (اللباب)

(حکیم هغه ذات دے چه د هر شی په خپل خپل ځائے کیخودو باندے پوهه وی)۔

په قرآن کښ دا دواړه صفتونه د الله دپاره ډیر راخی، ددے حکمة دا دے چه په عزیز کښ کامل قدرت
ته او په حکیم کښ کامل علم ته اشار ده۔ او دواړه جمال او کمال دے، په بل چا کښ نشی کیدے۔ او

کله چه دواړه جمع شی نو ډیر کمال وی او چه یو وی او بل نه وی نو ناقص کمال دے۔ فتدبر۔

فانده: د الله تعالیٰ د مجاورت (او تعلق) طریقہ داده چه اول به د الله تعالیٰ آیتونو ته غور کیدے بیا به علم حاصل کړے بیا به په حکمة کبس تدرج او کړے، بیا به تزکیة النفس وی نو پدے سره به تا ته د الله تعالیٰ مجاوره او نزدیکت حاصل شی لکه چه راغب وئیلی دی۔

وَمَنْ يَّرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرَاهِيمَ الْاَمْنُ سَفِيَةٌ نَفْسَةٌ وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا

او اعراض نه کوی د دین د ابراهیم (ﷺ) نه مگر هغه خوځ چه کم عقل کړی خپل ځان

وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿۱۳۰﴾

او یقیناً هغه مونږه غوره کړے وو په دنیا کبس او یقیناً هغه به په آخرت کبس د نیکانو (د دله) نه وی۔

تفسیر: اوس په دے آیت کریمه الله تعالیٰ هغه چاته رتبه ورکوی چه د ابراهیم (ﷺ) دین پریدی۔ د ابراهیم (ﷺ) دین خود توحید دین وو، او دا یهود او نصاریٰ او مشرکان درے واره په توحید روان نه دی۔ بلکه د خپل نفسانی خواهشاتو اتباع کوی حال دا چه ابراهیم (ﷺ) د الله تعالیٰ د وحدانیت بنکاره اعلان کړے وو، د هغه سره ئے یو سیکنده هم شریک نه وو جوړ کړے، او د ټول قوم مخالفت ئے په سراخستے وو تر دے چه د خپل پلار نه ئے هم د براءت اعلان او کړو، او د دے عقیدے د خاطره اورتته گوزار کړے شو، دا هغه ملت ابراهیمی دے چه د دے وصیت ابراهیم (ﷺ) خپلو بچو ته کړے وو او د دے ملت ابراهیمی د دعوت او تبلیغ دپاره رسول الله ﷺ رالیږلے شویدے۔ نو تاسو دده نه څنگه انکار کوی او دعویٰ د ابراهیم (ﷺ) د دین کوی!!۔

وېب: مخکس د ابراهیم (ﷺ) فضائل، د هغه دعاگانے ئے ذکر کړے نو اوس د هغه ملت ذکر کوی او پدے کبس د ملت ابراهیمی په مخالفینو چه اهل کتاب او مشرکان دی تعریض کوی۔ (لذهر البیان)۔

مضمون: پدے آیت کریمه کبس الله تعالیٰ رتبه ورکوی هغه چاته چه د ابراهیم (ﷺ) د دین نه اوږی او پدے کبس په دغه درے طائفو باندے رد دے۔ د ابراهیم (ﷺ) ملت او دین ئے روستو آیت (۱۳۱) کبس ذکر کړے چه هغه (الاخلاص لله) دے۔ الله دپاره خپل ټول اعمال خالص کول۔ بیا ئے دا خبره بیان کړے چه ابراهیم او یعقوب علیهما السلام د مرگ په وخت وصیت صرف په دین توحید او اسلام باندے کړیدے او دا چه د ځان نه دینونه مه جوړوی، نه ئے په یهودیت، نه په نصرانیت او نه ئے په شرک وصیت کړے، نو تاسو څنگه ځان د هغه تابعدار گنړی۔ بیا صراحة

ردونه او اوه زجرونه ئه ورکړیدی چه دوی وئیلی وو چه یعقوب عليه السلام وصیت په یهودیت او نصرانیت کړته وو نور د پرې اوشو چه هغوی خو وصیت په توحید کړه وو۔ بیا (بَلِّغْ أُمَّةً) سره په فخر بالاباء رد دے چه زمونږ پلاران انبیاء تیر شویدی۔ نو جواب اوشو چه د هر سړی خپل خپل عمل دے، د بل چا عمل د چا پکار نه راځی۔ بیا په (وَقَالُوا كُونُوا) کښ زجر اورتنه ده هغه کسانو ته چه د حق ښکاره کیدو سره سره او د یهودیت او نصرانیت د باطل ښکاره کیدو سره بیا هم یهودیت او نصرانیت طرف ته دعوت ورکوی، نو د دے په جواب کښ او وئیل شو چه مونږ به صرف تابعداری د ابراهیم عليه السلام کوو۔ بیا (قُولُوا آمَنَّا) کښ د د یهودو او نصاراؤ د دعوت په مقابله د خپل ایمان ښکاره کول دی۔ یعنی زمونږ عقیده خو دغه ده او مونږ پوره دین منو، نو پدے کښ څه نقصان دے تاسو مونږ ته د نقصانی دین دعوت را کوی چه بعض رسولان منی او بعض نه منی۔ نیمگړی مذهب کښ داخلیدل جائز نه دی۔ بیا یهودیان او نصاراؤ ته د ایمان دعوت ورکړه شویدے (فَإِنْ آمَنُوا) سره۔ چه د صحابه کرامو په شان ایمان راوړی هله به هدایت والا جوړېږی۔ بیا د هغوی یو رواج وو چه خپل بچی به ئه په یو خاص رنگ رنگول او دا به ئه د خپل دین نخه گنډله نو الله تعالی امر کوی په خپل رنگ باندے چه هغه د الله دین دے۔ چه دا قبول کړی، ظاهری رنگونوله اعتبار نسته۔ بلکه باطنی رنگ حاصل کړی۔ بیا مسئله د برائت ده۔ بیا (أَمْ تَقُولُونَ) کښ دوباره په یهود او نصاراؤ رد دے چه دوی به پخوانی انبیاء علیهم السلام د خپل ځان تابع کول نو الله پرې رد کوی چه دا نیکان د خپل ځان مه تابع کوی، غلطه دروغجنه گواهی مه ورکوی۔ یهودیت او نصرانیت خوروستو پیدا شویدی۔ او دا د باطل پرستو طریقو وی چه نیکان د خپل ځان تابع کوی۔ بیا (بَلِّغْ) کښ په انبیاء باندے په فخر کولو دوباره رد دے چه د هر چا خپل خپل عمل دے۔

اوس (وَمَنْ يُرَغَبْ) آیت کښ مطلب دا دے چه الله تعالی اهل کتاب او کافرانو تولو ته دا خبره بیانوی چه د دے نه به لوسی ظالم بل څوک وی چه دا ملت ابراهیمی نه قبلوی او د دے مخالفت کوی، هغه ابراهیم چه الله تعالی د ورو کوالی نه د خپل توحید د دعوت دپاره چاڼر کړه ووتردے چه خپل خلیل ئه ترے جوړ کړو، او په آخرت کښ به هغه ته د نیکانو نه اوچت مقام ورکولے شی۔

﴿وَمَنْ يُرَغَبْ﴾ د (رَغَبَ) په صله کښ چه کله (عَنْ) کلمه راشی، په معنی د اعراض او پریخوستلو او مخ اړولو سره وی۔ او چه صله کښ ئه (فِي) راشی نو په معنی د مینې سره وی۔

(مَنْ) کله په معنی د نفی سره وی، دلته ئه همدا معنی ده۔ او استفهامی معنی ئه هم صحیح ده یعنی (د ملت ابراهیمی نه سوئی د هغه چا نه چه ځان کم عقل کړی بل څوک اعراض کولے شی)۔

(مِلَّةً) : [مَا شَرَعَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ الْأَنْبِيَاءِ لِعِبَادِهِ لِيَتَوَضَّلُوا بِهِ إِلَى جِوَارِ اللَّهِ] (ملت هغه دين ته وائی چه الله تعالیٰ د خپلو بندگانو دپاره د انبیاء کرامو په ژبه مقرر کړی وی دے دپاره چه دوی د الله تعالیٰ جوار اورحمت (جنت) ته اُرسی)

او ملة الله تعالیٰ ته نه مضاف کیږی داسه به نه وئیلے کیږی۔ مِلَّةُ اللَّهِ۔ او د انبیاء علیهم السلام نه غیر بل چاته هم نشی مضاف کیدے لکه مِلَّةٌ زَبْدٌ وغیره به نه وئیلے کیږی او مِلَّةٌ إِبْرَاهِيمَ وَمِلَّةٌ آدَمَ وَثَيْلٌ صحیح دی۔ په خلاف د دین۔ مفردات للراغب۔

﴿مَنْ مَفِيهَ نَفْسَهُ﴾ یعنی کم عقل توب ئے په نفس کبس دننه پروت دے۔ دا منصوب بنزع الخافض دے، اصل تقدیر ئے داسه دے: [سَفِيهٌ فِي نَفْسِهِ]۔ مبرّد او ثعلب وئیلی دی چه سَفِيهٌ (په کسره دفاء) خپله متعدی کیږی۔ او سَفِيهٌ فعل لازم دے۔ (ماوردی فی النکت والعیون) ددے یوه معنی زجاج کړیده: [جَهْلٌ أَمْرٌ نَفْسِيهٌ] دے (یعنی د خپل کار (کامیابی) نه جاہل او نا خبره دے) ځکه چه د کامیابی دین خو صرف همدا دے۔ نو سَفِيهٌ په معنی د جَهْلٌ سره دے او مضاف پکبس محذوف دے۔

ابوعبید وائی: [أَهْلَكَ نَفْسَهُ] (خان ئے هلاك او تباہ کړو)۔

روح المعانی لیکي: [جَهْلٌ نَفْسَهُ، جَعَلَهَا مُهَانَةً ذَلِيلَةً] خپل خان ئے جاہل او ذلیل او یے عزته کړو دا ئے حاصل معنی ده۔

ابن عباس ؓ وائی: [خَبِرَ نَفْسَهُ] (یعنی خان ئے تاوانی کړو) (بغوی)۔

قتاده وائی: ددے نه مراد یهود او نصاریٰ دی چه دین ابراهیمی ئے پریخودو او یهودیت او نصرانیت ئے بدعت جوړ کړو۔ (قرطبی)

نو مطلب داراووتو چه د ابراهیم ؑ د دین نه چه څوک اعراض کوی نو هغه غت کم عقل دے ځکه ملت ابراهیمی څه شے دے؟ هغه خو توحید، خالص او واضح اسلام او فرمانبرداری ده۔

﴿وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا﴾ پدے سره د هغه چا چه د ملت ابراهیمی نه اعراض کوی د کم عقلتیا دپاره علت او سبب بیانوی۔ وجه داده چه ابراهیم ؑ الله تعالیٰ د هدایت او امامت فی الدین او توحید او قبولیت عامه او د بیت الله جوړولو او پاک ساتلو او د حج د کارونو د تعلیم دپاره غوره کړی وو، نو څوک چه د هغه د لارے نه مخ اُوگرزوی او د گمراهی او سرکشی لاره اختیار کړی نو ددے نه بل غت سفاقت (کم عقلتیا) او بل غت ظلم شته څه؟! د (اصطفاء) نه مراد اُوچتو کارونو دپاره غوره کول او چانړ کول دی۔

﴿وَأَنَّ فِي الْآخِرَةِ لِمَنْ الصَّالِحِينَ﴾ صالحین دا معنی نه ده چه هلته به نیک عمل کوی بلکه

مطلب دا چہ د نیکانو پہ صف او د هغوی پہ جماعت کنبس به شامل وی، او خوک وائی (صالحین) پہ معنی د (فائزین) (کامیابو خلقو) سره دے۔ (مسائل الرازی)
لیکن دا غوره نہ ده بلکه دائے حاصل معنی ده۔ او د نیک عمله خلقو سره کیناستل دا کامیابی ده۔

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمُ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿۱۳۱﴾

کله چہ اووئیل هغه ته رب د هغه، تابع شه (زما د حکمونو) هغه (سمدست) اووئیل زه تابع یم دپاره درب د مخلوقو۔

تفسیر: پدے کنبس دا بیانوی چہ الله تعالیٰ ابراهیم عليه السلام؛ خکه د دین د مشرئ او توحید دپاره غوره کرے وو چہ هغه د الله تعالیٰ کامل فرمانبردار وو، الله تعالیٰ هغوی ته د اخلاص، دکمال عبودیت او توحید او اسلام باندے د ثابت پاتے کیدو حکم کرے وو، نو هغوی الله رب العالمین ته خان پوزه تسلیم کرو۔ او بغیر د انحراف او تردد نه فوراً د الله حکم ته ئے غاړه کیخوده۔

نو پدے کنبس په یهود او نصاریٰ او مشرکانو رد دے چہ ابراهیم عليه السلام ته چہ مشرئ ملاؤ شوے وه د هغه وجه خو دا وه چہ هغه د الله تعالیٰ پوره تابعدار وو او د الله تعالیٰ هر حکم منلو ته ئے سمست منډه وهله وه او تاسو کنبس توحید او اخلاص او ددے رسول تابعداری نشته او اسلام درکنبس نشته، نو ستاسو د ملت ابراهیمی دعوه غلطه ده۔

اوس هم یهود او نصاریٰ خان ته مسلمانان نه وائی۔ او پدے کنبس ملت ابراهیمی ذکر دے چہ هغه اسلام منل او د الله تولو حکمونو ته غاړه کیخودل دی۔

﴿أَسْلِمُ﴾ یعنی تابع شه زما د حکمونو۔ د زره د یقین او د ایمان نه پس۔

۲- یا [أَخْلَصُ دِيْنَكَ لِلَّهِ] (ابن کيسان والکلی - قرطبی)۔ اخلاص او کره ماته په تولو عبادتو کنبس۔

۳- یا [اسْتَقِمَّ عَلَيَّ الْإِسْلَامُ]۔ کلک شه په دین اسلام باندے همیشه دپاره۔

۴- یا معنی ده [أَسْلِمْتُ نَفْسَكَ إِلَى اللَّهِ وَفَوَّضْتُ أَمْرَكَ إِلَيْهِ] (عطاء - تفسیر خازن)

(خان او تبول کارونه الله ته اوسپاره) خکه اسلام کنبس معنی د توکل او الله ته د کارونو سپارلو پرته ده۔ یعنی ماته خان حواله کره۔

﴿أَسْلَمْتُ﴾ ماضی صیغه ئے راوړه یعنی زه د پخوانه د الله تعالیٰ تابعدار یم۔ الله ته مے خان حواله کرو۔

﴿لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ یعنی زه به خان ولی الله تعالیٰ ته نه تابع کوم حال دا چہ هغه خو د تمام عالم تربیت کونکے دے۔ نو دا صفت گویا کنبس الله تعالیٰ ته د خان تابع کولو دپاره علت دے۔

وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ بَنِيَّ

او وصیت کرے وو پہ دے (کلمہ دتوحید) ابراہیم علیہ السلام خپلو خامنوتہ او یعقوب علیہ السلام ہم چہ اے خامنو!

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ

یقیناً اللہ غورہ کریدے ستاسو دپارہ دین (توحید او اسلام) نومہ مرئ

إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿۱۳۲﴾

مگر پہ داسے حال کنس چہ تاسو مسلمانان (تابعدار، مؤحدین) یی۔

تفسیر: یعنی دا دین اسلام چہ دتوحید دین دے دا ابراہیم علیہ السلام صرف خپل خان پورے نہ وو محدود کرے بلکہ ہغہ سرہ د خپلو اولادو فکر ہم وو نو خپلو اولادتہ او دغہ شان یعقوب علیہ السلام خپلو بچو تہ پہ دین اسلام باندے د کلک پاتے کیدو وصیت کرے وو چہ ددے اسلام نہ علاوہ د اللہ پہ نیز ہیخ دین قابل قبول نہ دے۔ نو حاصل د آیت دا دے چہ :
[الْإِسْلَامُ هُوَ دِينُ الْأَنْبِيَاءِ وَهُوَ الدِّينُ الْمَوْصَىٰ بِهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَالنَّصْرَانِيَّةُ].

(یعنی صرف اسلام د انبیاؤ دین وو او دا ہغہ دین دے چہ پہ ہمدے باندے تولو انبیاؤ وصیت کریدے، نہ پہ یہودیت او نصرانیت)۔

او پدے کنس ہم پہ یہود او نصاراؤ رد دے چہ ہغوی وئیلی وو اسلام کہ د ابراہیم علیہ السلام دین وو نو دہغہ پورے صرف خاص وو اوزمونہ دپارہ اسلام دین نہ دے۔ نودوی خان تہ مسلمانان نہ وائی۔ نو اللہ تعالیٰ اوفرمایل : چہ پہ دین اسلام باندے ابراہیم علیہ السلام او یعقوب علیہ السلام چہ اسرائیل دے او دوی ہغہ تہ خپل خانو نہ منسوب کوی، دے دوارو خپلو اولادو تہ پہ اسلام وصیت کرے وو چہ اللہ دا ستاسو دپارہ پسند او خویش کرے دے۔ نو دا دینی اسرائیلو او بنی اسماعیلو تولو دین دے، لیکن دا ظالمان رالکی او د خپل نیکہ وصیت نہ منی او د خپل نیکہ مخالفین دی۔ لکہ خنگہ چہ د ہر باطل پرست طریقہ دا دہ چہ د کومو مشرانو دتابعدارئ دعوہ کوی نو د ہغوی پہ صحیح طریقو نہ وی روان۔ بلکہ خپل خواہش پسے روان وی او دعوہ غتہ کوی۔

(فی ظلال، احسن الکلام)

﴿وَوَصَّىٰ بِهَا﴾ (بہا) ضمیر دغہ ملت اسلامیہ تہ راجع دے چہ دا تعبیر وو د لا الہ الا اللہ نہ۔ یاد اخلاص کلمے تہ راجع دے چہ ہغہ (لا الہ الا اللہ) دہ۔

پہ دین باندے وصیت لازم دے او پہ دنیاوی خیزونو کنس وصیت ہلہ وی چہ کلہ انسان سرہ خہ

مال او حقوق وی۔

﴿بَنِيهِ﴾ د ابراہیم عليه السلام اتہ خامن وو لکہ قرطبی او علاء الدین خازن لیکن دی، اسماعیل او ددہ مور ہاجرہ قبٹیہ وہ او اسحاق او ددہ مور سارہ وہ او مدین، مداین، یقنان، زمران، شیق او شوخ او دوی مور قطورا یا قنطورا بنت یقطن الکنعانیہ وہ، دائے د سارے د وفات نہ روستو پہ نکاح کرے وہ۔ او سیوطی دولس لیکن دی۔ او لونہ ئے نہ وے۔

حکمة: خامن ئے پہ وصیت سرہ خاص کرل (۱) [لَا تُهْمُ أَقْرَبُ إِلَىٰ قَبُولِ وَصِيَّتِهِ]۔

(حکہ خامن د وصیت قبلو لو تہ زیات نزدیے دی)۔

(۲) [لَا تُهْمُ كَانُوا أَيْمَةً يُقْتَدَىٰ بِهِمْ فَاِنْ كَانَ صَلَاحُهُمْ صَلَاحًا لِّغَيْرِهِمْ] (خازن)۔

(حکہ دا خامن د نور و خلقو مقتدی او پیشوایان وو نو دوی چہ برابر شی نور خلق بہ ہم دوی پہ وجہ برابر پری)۔

(۳) [شَفَقَةٌ بِهِمْ]۔ (حکہ چہ بچو باندے شفقت زیات وی)۔

(۴) دعوت کنب اصول دا دی چہ د الْأَقْرَبُ فَأَلْقُرَبُ (یعنی دیر نزدیے) نہ بہ شروع کولے شی،

داسے نہ چہ خامن ئے پو دریان او بد عملہ وی او دبل د اصلاح کوشش کوی۔ اللہ فرمائی:

﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ [الشعراء]۔ (خپل نزدیے خپلوان اوبرہ وہ)۔

فائدہ: (وَضَى) ئے او وئیلو او (أَمَرَهُمْ) یعنی حکم ئے ورتہ او کروی داسے ئے اُونہ وئیل حکہ چہ

وصیت وئیلے شی [الْحُكْمُ الْمَوْكُذُ الَّذِي لَا يَتَغَيَّرُ] (ہفہ حکم تہ چہ ہیخ تغیر پکنس نہ راخی) او

غالباً دا پہ وخت د مرگ کنب وی، او پہ داسے وخت کنب د انسان احتیاط د خپلو بچو دپارہ زیات

وی، نو پدیے کنب اہتمام تہ اشارہ دہ چہ آخری حکم د ابراہیم او د یعقوب علیہما السلام پہ بل

شی نہ وو صرف پہ اسلام او توحید باندے وو، نو ہغوی سرہ د توحید خومرہ اہتمام وو او یہود

او نصاریٰ او مشرکین ئے ہیخ پرواہ نہ ساتی!!۔

﴿وَيَعْقُوبُ﴾ د یعقوب عليه السلام نوم پکنس حکہ راو پری چہ دلته پہ بنی اسرائیلو باندے رد مقصود

دے چہ دا دوی نیکہ دے۔

﴿إِصْطَفَىٰ لَكُمْ الْإِيْمَانَ﴾ یعنی دین د توحید او دین اسلام ئے ستاسو دپارہ غورہ کرے۔ اگرکہ یہود او

نصاراؤ ہفہ دین خان لہ غورہ نکرو او د خان نہ بل ایجاد کری دین پسے روان شو۔

او دے دوارو او وئیل: ﴿فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ مطلب دا چہ د اللہ تعالیٰ د حکم تابعدار

شی، توحید باندے روان شی، او زمونہ پہ تابعداری روان شی، ترمرگہ پورے، نو پدیے حال کنب بہ

پہ تاسو مرگ راشی، نو پہ اسلام کنب بہ مرہ شی۔ ﴿فَلَا تَمُوتُنَّ﴾: معنی دا دہ چہ ترمرگہ پورے پہ

اسلام عمل کوی او دا اسلام خان سره تر مرگه پورے باقی اوساتی۔ خُکَہ دالو به سرمایہ ده۔ نو پدے معنی کولو سره دا اعتراض نہ راخی چه مرگ خود انسان په اختیار کبش نہ دے۔ بلکه معنی داشوه چه [ذُوْمُوا عَلٰی الْاِسْلَامِ حَتّٰی الْمَوْتِ]۔ (قرطبی، خزنة)

(تر مرگه پورے په اسلام همیشه اوسیرې او په هیخ حالت کبش اسلام د خان نه مه جدا کوی او یهودیت او نصرانیت طرف ته مه مائل کیرې)۔

فضیل بن عیاض وائی: مسلمون نه مراد په الله بنائسته گمان کول دی۔ یعنی تاسو له دے مرگ په داسے حال کبش راشی چه تاسو په الله تعالیٰ بنه گمان کوی۔ لیکن دا معنی بعیده ده۔ او جزء د اسلام دے، او دے ته تفسیر باللازم وائی۔

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ

آیا تاسو حاضر وی کله چه حاضر شو یعقوب (علیه السلام) ته مرگ، کله چه هغه اووئیل خپلو خامنو ته

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَاللَّهُ أَبَانِكَ

د چابندگی به کوی خمانه روستو؟ هغوی اووئیل: مونږ به عبادت کوو د معبود ستا او د معبود د پلارانو ستا

إِبْرَاهِيمَ وَاسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلهَا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿۱۳۳﴾

چه ابراهیم، اسماعیل او اسحاق علیهم السلام دی چه هغه یو معبود دے۔ او مونږ هغه ته همیشه تابعدلریو۔

تفسیر: اوس بیرته الله رب العزت یهود او نصاراؤ ته خطاب متوجه کوی خُکَہ دوی بیا اعتراضونه شروع کړل۔ نو ددے خائے نه یهود او نصاراؤ ته اوه (۷) زجرونه او ردونه بیانیرې۔

اول زجر په دے آیت کبش دے چه دوی دروغ وائی او جواب د اعتراض دے چه دوی وئیلی وو چه یعقوب (علیه السلام) د مرگ په وخت کبش ز مونږ په یهودیت او نصرانیت باندے وصیت کړے وو، نو خُکَہ مونږ ایمان نه راوړو۔

ددے جواب ورکوی چه تاسو دروغ وایی او د یعقوب (علیه السلام) وصیت په دوی باندے د حجت د تمامولو دپاره ذکر کوی چه یعقوب (علیه السلام) په سکرات الموت (د مرگ په سختیانو) او سخت حالت کبش هم په دین اسلام او توحید باندے بچو ته وصیت کړے وو خُکَہ هغوی ته دین اسلام د هر څه نه دیر اهمیت والا وو۔

﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ﴾ (۱) دا یا استفهام انکاری دے یعنی آیا تاسو د یعقوب (علیه السلام) د وفات په وخت

حاضر وی یعنی نه وی حاضر نو بیا ولے د خان نه په هغه دروغ جوړوی؟!

(۲) یا استفهام تقریری دی او (أَمْ) په معنی د (بَلْ) دی او خطاب یهودو ته متوجه دی مراد ترے د هغوی مشران دی۔ یعنی بلکه ستاسو مشران یعقوب عليه السلام ته د هغه د وفات په وخت حاضر وو چه هغه په دین اسلام باندے وصیت کولو نو تاسو ولے د هغه د وصیت نه اعراض کوی او خپل مشر نه منی۔

(شُهَدَاءَ) جمع د شهید ده په معنی د حاضر سره۔

﴿إِذْ حَضَرَ﴾ (۱) د حضور نه مراد قرب او نزديکت دی ځکه چه مرگ حاضر شی، نو بیا انسان وصیت نشی کولے۔ یعنی مرگ ورته قریب شو۔ (خازن)
(۲) یاد مرگ نه مراد اسباب او دواعی د مرگ دی یعنی د مرگ نخه او اسباب ئے اولیدل۔ (قرطبی)۔

مسئله: ټول انبیاء او زموږ نبی صلی الله علیه و آله وفات شویدے:

په نبی اکرم صلی الله علیه و آله او په ټولو انبیاء کرامو باندے وفات راغله دی او څوک چه دا وائی چه هغوی صلی الله علیه و آله وصال کړیدی، یا ئے پرده فرمائیلے ده او حقیقه وفات نه دی، نو دا عقیده غلطه ده، اودا عقیده د متکلمینو دیوے وسوسے نه پیدا شویده چه هغوی وائی: رسالت او نبوت عرض دی، او عرض تابع د ذات وی نو کله چه د نبی ذات وفات شو نو نبوت به هم ختمیږی، نو اوس چه یو شخص ایمان راوړی نو په رسالت او نبوت د نبی باندے ایمان نشی راوړی ځکه هغه خو د نبی په موت سره ختم شویدی، لهذا هغوی اووئیل چه نبی نه دی وفات بلکه وصال ئے کړیدی، هسے ملاقات له تله دی، حقیقی وفات نه دی، ولے که وفات ئے اومنو نو مذکورہ نقصان راخی، په دی وجه د ډیرو نصوصو نه ئے انکار او کړو۔ اود خپله غلطه عقیده د اثبات دپاره ئے په دین کبے یو بدعت پیدا کړو او دین ئے پرے وران کړو، حال دا چه مذکورہ عقیده خطاء ده ځکه چه عرض په دوه قسمه دی:

۱- یو هغه عرض دی چه دانسان وصف وی لکه مثلاً عالم شو، نو علم دانسان یو داسے وصف دی چه دا په مرگ دده سره نه ختمیږی، بلکه پس د مرگ نه ورته هم عالم وئیلے شی، لکه څنگه چه دخوب په حالت کبے دا وصف نه ختمیږی۔

۲- دویم قسم هغه عرض دی چه هغه دانسان وصف عارضی دی لکه دانسان بیان او تقریر شو چه دا په وفات دده سره ختمیږی۔ لهذا بیان د رسالت او نبوت په وفات د نبی صلی الله علیه و آله سره ختم شو، ولے نفس وصف د رساله نه دی ختم شوے۔

تفصیل دپاره القصیده النونية، او العاتریدیه (۱/۴۴۵) د شیخ شمس الدین اوگوره.

اود حیاة النبى صلی الله علیه وسلم دا مذکورہ عقیده د اشاعره و، ماتریدیه و، کوثریانو او اکثر و

دیوبندیانو ده۔ او دا عقیده د صریح قرآن اود صحابه کرامو د اجماع خلاف ده۔

ابو بکر صدیق د نبی اکرم ﷺ د وفات په وخت اوفر مائیل : [بَابِي أَنْتَ وَأُمِّي يَا نَبِيَّ اللَّهِ لَا يَجْمَعُ اللَّهُ عَلَيْكَ مَوْتَيْنِ، وَفِي رِوَايَةٍ : طُبْتُ حَيًّا وَمَيِّتًا، وَاللَّيْ نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُدْبِقُكَ اللَّهُ الْمَوْتَيْنِ أَبَدًا]

(یعنی الله تعالیٰ په تا باندې دوه مرگه نه راجمع کوی او ته په ژوند او مرگ کښ مزیدارئ) او په خطبه کښې ئې اوفر مائیل : [مَنْ كَانَ يَعْبُدُ مُحَمَّدًا فَإِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ].

(خوځ چه د محمد ﷺ عبادت کوی نو یقیناً چه محمد ﷺ مړ شو)

او دلیل کښې ئې دا آیت کریمه پیش کرو ﴿إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ﴾ (الزمر: ۳۰)

﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾

[ال عمران آیت: ۱۴۴]. رواه البخاری فی صحیحه کتاب الحناظر، وباب الدخول علی الميت (۴۱۹/۱)

بیا مولوی اشرف علی تهانوی صاحب ددې عقیدې د اثبات دپاره چه نبی ﷺ په قبر کښې داسې ژوندې دې څنگه چه په دنیا کښې ژوندې وو، دا دلیل ذکر کړېدې چه: د نبی ﷺ میراث نشی وړلې، او د هغه بیبیانې نشی په نکاح کول، نو دینه معلومېږی چه هغه په قبر کښې د دنیا د ژوندون پشان ژوندې دې۔

جواب دادې: چه دمیراث نه وړل په دې وجه نه دی چه نبی اکرم ﷺ په قبر کښې د دنیا د

ژوند پشان ژوندې دې بلکه په دې وجه چه د نبی اکرم ﷺ وینا ده [لَا نُورُثُ مَا تَرَ كُنَاهُ صَدَقَةٌ]

(میراث مونږ نه نه نشی وړلې بلکه مونږ چه څه پریخی وی هغه به صدقه وی)۔ (بخاری)

اوددې وجوهات په خپل ځائې کښ بیان شویدی، یو د هغه نه دا ده چه که پیغمبرانو نه میراث

وړل کیدلې، نو کیدې شی چه میراث خواره د هغوی په وفات باندې د خوشحالی احساس

اوکړی، نو دا ددغه میراث خورو دپاره د تباهی سبب جوړیدو۔ او هر چه د نبی اکرم ﷺ د بیبیانو

سره د نکاح حراموالې دې، نو دا د نبی اکرم ﷺ د اکرام او عزت په وجه دې۔ بله دا چه هغه د امت

أُمّهات (میندې) دی۔ اود مور سره نکاح حرامه وی۔

په حدیث د بخاری او مسلم کښ دی: کله چه یو نبی وفات کیرې نو الله تعالیٰ هغه ته اختیار

ورکوی (او خبر ورکوی) چه دنیا غوره کوی او که آخرت.....)

نو یعقوب رضی الله عنه ته چه کله د مرگ اطلاع اوشوه نو هغه خپل اولاد راجمع کړل اود توحید

وصیت ئې ورته اوکړو۔

﴿إِذْ قَالَ لِنَبِيِّهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي﴾ نو دا اقرار ئې ترې واخستو چه ما نه روستو به د چا بندگی

کوی؟ ستاسو معبود به خوځ وی؟ او پدې اقرار اخستو کښ مقصد په توحید باندې د هغوی

مضبوطول وو۔ خکھ ئے ورتہ صرف حکم اُونکرو چہ دیو الله عبادت کوی بلکہ هغوی نه ئے تپوس اُوکرو چہ بنه متوجه شی۔

بیا هر یو سره ئے (الله) راوړو اشاره ده چہ توحید او د الله یواځے بندگی دتولو انبیاء علیهم السلام دین دے لکه حدیث د ابو هریره رضی الله عنہ کښ دی: رسول الله صلی الله علیه و آله فرمایلی دی: [الْأَنْبِيَاءُ إِخْوَةٌ لِعَلَاتٍ، أُمَّهَاتُهُمْ شَتَّى وَدِينُهُمْ وَاجِدٌ] ټول انبیاء کرام خپل مینځ کښ علاتی (په پلار کښ شریک) ورونه دی۔ او د هغوی میندے مختلفے دی او دین ئے یو دے۔

(صحیح بخاری کتاب الانبیاء)۔

﴿آبَاءُكُمْ﴾: نیکه او تر ونوته هم (آباء) یعنی پلاران وئیلے شی۔

﴿إِلَّهًا وَاجِدًا﴾ دائے ورسره دفع دو هم اُوکړه چہ دلته عطف تقاضا د مغایرت نه کوی یعنی د یعقوب عليه السلام او د هغه د پلارانو بیل بیل الله نه وو بلکہ دتولو الله یو وو۔

﴿وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ کوم حکم چہ دهغه راتلو مونږ به ئے منو۔ او عبادت به یواځے هغه لره کوو۔ نو یعقوب عليه السلام خو په دین توحید باندے امر کړے وو، په یهودیت، نصرانیت او شرک باندے ئے امر نه دے کړے۔ لهذا ثابتہ شوه چہ قرآن مجید دا گواهی ورکوی چہ د بنی اسرائیلو د خپل جد امجد سره هیڅ قسم نظریاتی یا روحانی تعلق نشته۔

فوائد: (۱) إِلَّهًا وَاجِدًا نه معلومه شوه چہ په هرامت کښ د الله دین یو وی چہ هغه په دوه خبرو بڼه دے (۱) یو: د الله خالص توحید منل او شرک او وثنیة سره د مختلفو اقسامو نه گوزارل۔ (۲) دویم: الله ته منقاد او تابعدار کیدل او هغه ته په تولو اعمالو کښ عاجزی کول۔ که چا کښ دا دواړه خبرے په یو ځل رانغلے، هغه مسلمان نشی کیدے او نه هغه په صحیح دین روانیدے شی۔ [التفسیر المنیر ۱/۲۲۵]۔

۲- فائده: اسلام ئے خاص کړو، په یهود، نصاری او مشرکانو باندے رد غرض دے۔

دوی بیا فخر کولو چہ زمونږه نیکونه پیغمبران تیر شوی دی، نیکان صالحین دی، د هغوی په وجه به مونږه خلاص شو۔ د دوی تصور غلط شونو الله د دوی د تصور اصلاح کوی نو جواب:

بَلِّغْ أُمَّةً قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ

هغه (انبیاء) یوه ډله ده چہ تیره شوه۔ هغوی دپاره بدله د هغه عملونو ده چہ هغوی څه کړی او ستاسو دپاره

مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿۱۳۴﴾

بدله د هغه عمل ده چہ تاسو کړیدے او تپوس به نه شی کیدے ستاسو نه د هغه عملونو چہ هغوی کول۔

تفسیر: نو پدے کنبس دویم زجر دے او جواب د هغه اعتراض دے چه دوی وئیلی وو مونر به مشران خلاصوی۔ الله تعالیٰ جواب ورکوی چه د ابراهیم او اسحاق او یعقوب علیهم السلام اعتقادات، اعمال او بنائسته اخلاق به صرف د هغوی په کار راخی، او اے یهود او نصاراؤ! ستاسو بد عملیانے به ستاسو د عمل په میزان (تله) کنبس وی۔ د هغوی نیک اعمال په دے وجه ذکر شویدی چه تاسو هم د هغوی په شان جوړ شی او که انکار کوی نو د هغوی اعمال ستاسو په کار نه راخی۔ په هغه باندے د فخر کولو هیخ قسم تصور نه دے پکار۔ او معلومه شوه چه انبیاء کرام یو جدا جماعت وو، د هغوی عقیده او عمل جدا وو او دا یهود او نصاریٰ جدا جماعت دے، د دوی اعمال او کردار د هغوی د اعمالو او کردار نه بالکل جدا دے نو ددے نالائقه خلقو د انبیاؤ سره هیخ قسم تعلق نشته۔ او د دوی ترمینخ درو حانی وراثت قانون ختم شویدے۔

﴿ اُمَّة ﴾ : امت جماعت او ډله ته هم وئیلے شی او کله په معنی د مودے سره وی لکه ﴿ اِلَى اُمَّةٍ مَّعْدُوَّةٍ ﴾ (هود: ۸)۔ دلته جماعة او ډله مراد ده۔

﴿ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلكُمْ مَا كَسَبْتُمْ ﴾ پدے کنبس اشاره ده چه د خیر عمل هم د کونکی نه سیوی د بل چانه پکار پرې۔ ﴿ وَلَا تُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾ او پدے کنبس اشاره ده چه د فاسقانو او کافرانو د بدو عملونو په باره کنبس به هم د نیکانو نه تپوس نه کیږی۔ کله چه هغوی د دعوت او نصیحت خپله ذمه واری ادا کړی وی۔ بل جانب ئے ذکر نکړو چه «هغوی نه به ستاسو د عملونو په باره کنبس تپوس نه کیږی» ځکه کله نا کله د مشرانو نه د کشرانو په باره کنبس تپوس، کیږی، کله چه هغوی خپلو کشرانو ته دعوت نه وی کړے او هغوی ئے د بدو اعمالو نه نه وی منع کړی۔

نو آیت دلیل دے چه د اسلافو په نیک عملونو باندے اعتماد کول غلط دی، اصل شے ایمان او عمل صالح دے چه د مخکنو صالحینو سرمایه هم وه او د قیامت په پورے دراتلونکو انسانانو د نجات واحده ذریعه هم ده۔

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصْرًا يَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةٌ

او دوی وائی: شی یهودیان یا نصرانیان هدایت به مونده کړی، ته او وایه! بلکه مونر تابعداریو د ملت

اِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿۱۳۵﴾

د ابراهیم عليه السلام چه متوجه وو الله ته (یا کلک موحد وو) او نه وو د مشرکانو د ډله نه۔

تفسیر: اوس دریم زجر (رتنه) ورکوی [بِالدُّعْوَةِ اِلَى الْيَهُودِيَّةِ] (چه دوی بیا هم یهودیت او

نصرانیت (باطل او تحریف شوی دین) ته دعوت ورکوی۔

نو په دوه آیتونو کښ الله تعالیٰ د دوی رد کوی :

او ددے ځائے نه اوس قرآن کریم د معاصرو اهل کتابو باطلو دعوتو ته متوجه کیږی او د هغوی د غلطو خیالاتو او تصوراتو، دے بنیاده دلائلو او د غیر معقول بحثونو رد کوی۔

﴿وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا﴾ یعنی هره ډله خپل ځان کښ هدایت بند گنږی او خپل دین طرف ته دعوت ورکوی۔ نو دوی د دروغو دعویٰ کوله، هر څوک چه دغه شان دعوت کوی، نو داسے جواب به ورته کولے شی :

﴿قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ﴾ محمد بن اسحاق د عبد الله بن عباس رضی الله عنه نه روایت کوی چه عبد الله بن صوری یا یهودی (چه شیرا وو) رسول الله صلی الله علیه و آله ته اووئیل چه مونږ په صحیح دین باندے روان یو، پدے وجه اے محمد صلی الله علیه و آله تاسو ز مونږ اتباع او کړی۔ او د نجران نصاراؤ هم دغه شان خبره کړے وه، نو الله تعالیٰ دا آیت نازل کړو۔ او نبی کریم صلی الله علیه و آله ته حکم اوشو چه تاسو دوی ته اووایی چه مونږ خو د ابراهیم عليه السلام د دین اتباع کوو چه هغه د ټولو باطلو دینونو نه بیزار ی کړے وه او په دین حنیف (دین اسلام) باندے د ټولو اعلان ئے کړے وو۔

﴿بَلْ﴾ ددے نه روستو (تَّبِعْ) فعل پت دے۔ یعنی مونږ او تاسو له خو تابعداری صرف د ملت ابراهیمی پکار ده۔

بَلْ د اضراب دپاره دے یعنی [لَا تَتَّبِعُ الْيَهُودِيَّةَ وَالنَّصْرَانِيَّةَ بَلْ تَتَّبِعُ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ]۔ (یعنی مونږ د یهودیت او نصرانیت تابعداری نه کوو بلکه صرف د ملت ابراهیمی تابعداریو)۔

﴿حَنِيفًا﴾ (۱) یعنی کلک ولاړ وو په توحید او اعراض کونکے وو د ټولو باطلو دینونو نه)۔

(بحر العلوم للسمرقندی)

(۲) یا حنیف دیته وائی : [الْمُقْبِلُ عَلَى اللَّهِ وَالْمُعْرِضُ عَمَّا سِوَاهُ] (یعنی په ټولو عملونو کښ ئے الله

ته توجه وه۔ او مخلوق ته به ئے هیڅ توجه نه وه)۔ (جلاء الافهام د ابن قیم)۔

دا معنی لغوی معنی ته ډیره نژدے ده۔

(۳) مجاهد وائی په معنی د مخلص دے۔

(۴) دربیع نه نقل دی چه په معنی د متبع (تابعدان) دے۔

(۵) ابو العالیة وائی : حنیف هغه دے چه په مانځه کښ کعبے ته مخ اړوی او حج د بیت الله منی۔

(۶) ابو قلابة وائی : حنیف هغه دے چه په ټولو رسولانو باندے د اول نه تر آخره پورے ایمان

لری۔ (ابن کثیر)۔

(۶) حنیف پہ معنی د الْمُسْتَقِيمُ عَلَى الْحَقِّ سرہ دے یعنی پہ نیغہ لارہ روان - یا پہ حق بانندی مضبوط ولاہ۔

حَنَفٌ : حق تہ مائل کیدوتہ وائی او جَنَفٌ ظلم او گناہ تہ مائل کیدوتہ وائی۔
پہ دے کبئ اشارہ دہ اے یہودیانو! تاسو کبئ خو دا صفت نشتہ، تاسو خو حنفاء نہ یی۔
﴿وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ ہغہ د مشرکانو د دلے نہ نہ وو او تاسو اے یہود او نصاریٰ او مشرکانو!، مشرکان یی، د الله سرہ برخہ داران جو روی۔ نو د ہغہ دین پسے ولے نہ ورخو چہ ہغہ نے شرکہ دے۔

مِنَ الْمُشْرِكِينَ کبئ اشارہ دہ چہ د ابراہیم عليه السلام شرک کول خو درکنار، ہغہ د مشرکانو دلہ کبئ ہم خان نہ شاملولو، د ہغوی دلہ ایزبہ نہ وو، او د ہغوی دلہ بہ ئے نہ دیرولہ۔ د مشرکانو دشمن او د ہغوی نہ بالکل بیزارہ وو، ہغوی تہ ئے ہیخ قسم میلان ہم نہ وو۔

قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ

او ایی! مونہ ایمان راوہے پہ الله او پہ ہغہ خہ چہ نازل شویدی مونہ تہ او پہ ہغہ خہ چہ نازل شویدی

إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ

ابراہیم او اسماعیل او اسحاق او یعقوب (علیہم السلام) او د ہغوی اولادوتہ، او پہ ہغہ خہ چہ ورکھے شویدی

مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ

موسیٰ او عیسیٰ (علیہما السلام) تہ، او پہ ہغہ خہ چہ ورکھے شوی دی نورو نبیانوتہ د طرف درب د ہغوی نہ

لَا تَفَرِّقَ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿۱۳۶﴾

مونہ جدا والے نہ راولو پہ مینخ دیو تن کبئ د دوی نہ (پہ ایمان راوہو کبئ) او مونہ خاص ددے الله تابعداریو۔

تفسیر: پدے آیت کبئ اوس د خپل ایمان اظہار کوی د یہود او نصاراؤ پہ مقابل کبئ چہ ہرکلبہ ہغوی تاسو تہ دعوت درکوی نو تاسو د ہغوی پہ جواب کبئ خپل ایمان داسے بنکارہ کری (درے خبرے ئے ورتہ ذکر کریدی) چہ زمونہ ایمان دا دے (۱) چہ پہ الله بانندی صحیح ایمان لرو، (۲) او بغير د تفریق نہ تول کتابونہ او تول رسولان منو۔ (۳) او د الله تول حکمونہ منو او ستاسو د یہودو او نصاراؤ دین دا دے چہ بعض رسولان منیٰ او د بعضونہ انکار کوی۔ کوم آیت چہ ستاسو د خواہش مطابق وی ہغہ منیٰ او کوم چہ نہ وی ہغہ نہ منیٰ نو آیا مونہ د

خواہش والادغہ دین پے لار شو؟! اوپہ دے دین کنب خہ نقصان دے چہ تاسو راباندے دا پریدی او یهودیت او نصرانیت راباندے منی۔

لکہ دا مقلدین ہم مونہرہ تہ وائی چہ تاسو بہ مقلدین کیہی۔ مونہرہ ورتہ وایو چہ آیا مونہرہ ہم داسے اوکرو چہ بعض احادیث درسول اللہ ﷺ اومنو او بعض پریدو۔ او بعض آیتونہ او بعض احکام شرعیہ او نیمگری دین پے روان شو او کہ نہ دا تول اومنو۔ او دا علماء تول خپل امامان اوگنرو، دا بنہ دہ او کہ نہ دا تول امامان خپل دشمنان کرو او دا یو صرف اومنو دا بعینہ ہغہ شان صورت دے۔

او تبصیر الرحمان کنب مہائمتی لیکلی دی چہ دا آیت د ہغوی د اعتراض جواب دے چہ وئیلی ئے وو تاسو موسیٰ او عیسیٰ علیہما السلام نہ منی خکہ چہ تاسو د ہغوی د دین تردید کوی، نو جواب اوشو چہ مونہرہ تول رسولان منو او تاسو تول نہ منی، پہ بعضو ایمان لری او پہ بعضو ایمان نہ لری، او بعض د الله سرہ شریکان جوہروی، د ہغہ اولاد ئے گنری۔

او امام بخاری د ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ نہ روایت کرے چہ اہل کتابو بہ تورات پہ عبرانی ژبہ کنب لوستلو او پہ عربی ژبہ کنب بہ ئے مسلمانانو تہ د ہغے ترجمہ کولہ (دے دپارہ چہ دوی ہغوی لہ خپل دین تہ راواری او دعوت ورکری) نو نبی ﷺ اوفرمایل: د دوی تصدیق ہم (مطلقاً) مہ کوی او تکذیب ئے ہم (مطلقاً) مہ کوی، بلکہ وایی چہ مونہرہ ایمان لرو پہ الله او پہ ہغہ کتابونو چہ مونہرہ تہ نازل شویدی (باقی ایمانیات داسے دی لکہ پدے آیت کنب چہ راغلی دی)۔ نو گویا کنب دا آیت پہ جواب د دعوت د اہل کتابو کنب دے۔

او نبی ﷺ بہ دا آیت د سحر د سنتو پہ اول رکعت کنب او ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا﴾ پہ دویم رکعت کنب لوستلو دپارہ د دعوت، او د اظہار د ایمان، او پہ ایمان باندے د تثبت او مضبوطوالی دپارہ۔ (مسلم، وابن خزیمہ والحاکم)

﴿قُولُوا﴾ یعنی دوی تہ ئے ہم او وایی او خان سرہ ئے ہم د ایمان د مضبوطوالی دپارہ وایی۔
۱- پدے کنب اشارہ دہ چہ مسلمان بہ د خپلے عقیدے اعلان کوی، او نوروتہ بہ دعوت ورکوی۔ ۲- دارنگہ پدے کنب اشارہ دہ چہ مؤمن بہ د خپلے عقیدے پہ ژبہ ہم اقرار کوی او پہ زرہ بہ ئے تصدیق کوی۔ خکہ کلہ چہ پہ خولہ باندے یو عمل وی، او زرہ د اعتقاد تائید ورسرہ نہ وی، نو ہغہ اثرہ اوے فائدے وی۔

﴿آمَنَّا﴾ ایمان چہ کلہ ذکر شی نو د اسلام تول ارکان او اعمال صالحہ پکنب داخل وی، دغہ شان چہ کلہ اسلام ذکر شی، نو پہ ہغے کنب ایمان داخلہی او کلہ چہ دواہرہ ذکر شی نو ایمان بہ

دزره دتصدیق او د اقرار نوم وی او اسلام به دظاهری اعمالو۔

﴿بِالله﴾ یعنی دالله په ذات او صفاتو او وجود باندې یقین لری، په خلاف د یهودو او نصاراؤ چه هغوی پرې مشرکان دی۔

﴿آمَنَّا﴾ ئے جمع صیغه راوړه، دے ته اشاره ده چه دامت اسلامیه دتولو افرادو دا ذمه واری ده چه دالله رسی په مضبوطیا سره اونیسی او افتراق او اختلاف قبول نه کړی۔ او اُمتِ مُسَلِمَه به په همدې عقیده راجمع کیږی، دا داسلامی تصور بنیاد دے۔ او دا هغه فکر دے چه اُمتِ مُسَلِمَه یو ملت جوړوی۔

﴿وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْنَا﴾ : دا قرآن او سنت دواړو ته شامل دے۔ لکه الله فرمائی : ﴿وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ﴾ (بقره: ۲۳۱) (او هغه چه الله په تاسو نازل کړے یعنی قرآن او حدیث) نو دواړه نازل شویدی۔ په قرآن او سنت باندې دایمان راوړو مطلب دا دے چه مسلمانان په دے دواړو کښ دالله تعالیٰ په تولو صفاتو، دانبیاء کرامو اورسلانو په صفاتو، او د آخرت په ورځ او په غیبی امورو او شرعی احکامو باندې ایمان لری۔

﴿وَمَا أَنْزَلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ.....﴾ دا په تولو آسمانی کتابونو او تمامو انبیاء باندې دایمان دوجوب دلیل دے یعنی په تولو باندې ایمان راوړل ضروری دی، او دا عقیده ساتل چه دا انبیاء علیهم السلام په خپل خپل دورونو کښ دالله تعالیٰ حق انبیاء وو، چا چه ددوی خبره منلې ده، هغه کامیاب شویدے او چا چه ددے انبیاء مخالفت کړیدے، هغه هلاک شویدے۔ لیکن زمونږ د رسول محمد رسول الله ﷺ د راتلو نه روستو د هغوی شریعتونه منسوخ شویدی۔ اگرکه توحید دتولو انبیاء شریک دین دے خو بعض بعض احکام به جدا وو۔

﴿وَالْأَسْبَاطُ﴾ : جمع د سِبْطُ ده، په لغت کښ پرله پسے راتلو ته وائی نو معنی ئے ده جماعت او خاندان خکه چه د هغه افراد هم دیو بل پسے وی۔ او دارنگه په لغت کښ هغه ونه ته وائی چه یو بیخ او ډیرے خانکے لری، نو د یعقوب عليه السلام هم دولس خامن وو چه دانے خانکے وے او یعقوب عليه السلام ئے اصل وو۔ چه د هغوی نه ډیر خاندانونه خولړه شول۔

امام بخاری لیکی: اسباط دبنی اسرائیلو قبیلو ته وئیلے شی او دلته مراد هغه انبیاء دی چه په بنی اسرائیلو کښ رالیږلے شوی وو۔ (احسن الکلام)۔

نو د اسباط نه خاندانونه او اولاد مراد دی۔

﴿وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ﴾ ددے دواړو تخصیص ئے پدے وجه اُوکړو چه هغوی دتورات او د انجیل دایمان په باره کښ اعتراض کړے وو چه تاسو دا ولے نه منی۔ او دارنگه یهودو انجیل نه

منلو او عیسایانو تورات نہ منلو۔ او مؤمنان دواہ منی۔

﴿النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ﴾ ددے نہ مراد ہفہ انبیاء کرام علیہم السلام دی چہ د آدم ﷺ نہ تر ابراہیم ﷺ پورے رالیہلے شوی وو۔

﴿لَا تَفْرِقْ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ﴾ دلته ہم (قولوا) (اووایی) پت دے۔ دتفریق نہ مراد تفریق فی الایمان دے۔ یعنی داسے نہ کوو چہ پہ بعضو باندے ایمان اولرو او دبعضو نہ انکار او کرو، لکہ یہود او نصاریٰ او مشرکان دا کار کوی۔ او دلته دتفریق نہ تفاضل (یوبل باندے غورہ والے) نہ دے مراد خکہ چہ انبیاء کتب تفاضل شتہ۔ لکہ ددے سورت پہ آیت (۲۵۲) کتب راخی۔ یا دا چہ مونہ بہ د خان نہ د هغوی ترمینخ جدا والے نہ راولو چہ یو لہ یوہ مرتبہ بیان کرو او بل نہ ئے نفی کرو۔ او اللہ چہ کومو مرتبو کتب فرق کرے وی نو هفہ دبندگانو د طرف نہ نہ دے۔

﴿وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ او مونہ اللہ دپارہ اخلاص کونکی یو او تابعداریو۔ د هفہ سرہ شریکان نہ جوړو، او د هفہ تہول حکمونہ او رسولان منو، او تاسو کتب اسلام او تابعداری نشتہ۔ نو پدے آیت کتب تول ایمانیات ذکر دی۔

هر کله چہ دیهودیت او نصرانیت بطلان او غلط والے ثابت شو، نو اوس اللہ تعالیٰ هغوی تہ ترغیب او دعوت ورکوی چہ راشی ایمان راوری داسے صحیح اصلی ایمان کوم چہ دے صحابہ کرام راوری دے، همدا مقبول ایمان دے:

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا

پس کہ دوی ایمان راوړو په شان د هغه چہ تاسو ایمان راوړی په هغه، نو یقیناً دوی په هدایت شو

وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ

او کہ دوی اوگرزیدل نو یقیناً دوی په سخت اختلاف کتب دی، زردے چہ کافی به شی ستا اللہ له طرفه د دوی نه،

وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿۱۳۷﴾

او اللہ اوریدونکے، په هرڅه پوهه دے۔

تفسیر: پدے آیت کتب تہولو کافرانو او د عالم اقوامو تہ او بالخصوص یہود او نصاراؤ تہ د صحیح ایمان راوړلو دعوت دے چہ هغه د صحابہ کرام په شان ایمان دے۔

﴿فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ﴾ یعنی کہ دا یہود، نصاریٰ، مشرکان او منافقان تول ستاسو د ایمان په شان ایمان راوری چہ تول انبیاء اومنی، او د اللہ تعالیٰ تول صفتونہ او تول حکمونہ اومنی۔ او

پہ اخلاص سرہ توحید قبول کری۔ نو ہلہ بہ پہ ہدایت وی۔

د مثل نہ مراد دادے چہ ستاسو د ایمان پہ شان ایمان راوری پہ تولو خبرو منلو کنب۔ پدے آیت کنب اللہ تعالیٰ د صحابہ کرامو ډیر اعزاز کپدے چہ د هغوی ایمان ئے د تول عالم ډپارہ معیار او کسوتی گرزولے دے چہ اللہ تعالیٰ تہ بہ د دوی ایمان ہلہ مقبول وی چہ کلہ د صحابہ کرامو پہ شان ایمان راوری چہ هغه د اخلاص او توحید نہ ډک ایمان وو۔

خطیب شریینی او خازن وئیلی دی چہ دا پہ طریقہ د تعجیز سرہ دے او مطلب دادے چہ کہ دوی ستاسو د دین پہ شان بل دین حاصل کری نو دوی بہ پہ ہدایت شی لیکن ستاسو د دین اسلام پہ شان بل دین خو محال (ناممکن) دے نو دغه شان د دوی ہدایت موندل ہم محال دی۔

(فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آتَاكُمْ فَأُولَٰئِكَ فِي طَرِيقِ الْبِرِّ) سوال دادے چہ مونږ خو پہ اللہ تعالیٰ او د هغه پہ رسولانو او کتابونو ایمان راوریدے او د دوی مثل خو نشته؟ **جواب ۱** - ابن عباس فرمائی: مثل لفظ زائد دے (طبری)۔ او د زینت ډپارہ پہ عربی کنب استعمالیږی۔ او اصل کنب داسے دے: [فَإِنْ آمَنُوا بِمَا آتَاكُمْ بِهِ] (یعنی کہ دوی پہ هغه خہ ایمان راوری پہ کومو چہ تاسو ایمان راورے) چہ هغه اللہ، ملائک، آسمانی کتابونہ، د خیر او د شر تقدیر او بعث بعد الموت) دی۔ نو (مَا آتَاكُمْ بِهِ) نہ مراد مؤمن پہ ده یعنی پہ کومو خیزونو چہ ایمان راورے شی)۔

۲- جواب: دلته لفظ د مثل صفت دے ډپارہ د پت مصدر یعنی [فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آتَاكُمْ] او بآء زائده ده یعنی کہ دوی ایمان راوری داسے ایمان چہ ستاسو د ایمان پہ شان وی)۔ نو دا مثلیت د ایمان دے، نہ د مؤمن بہ۔ او د ایمان مثل راتل جائز دی۔

۳- جواب: امام راغب لیکي: مثل کلہ پہ معنی د عین (ذات) سرہ وی، او کلہ پہ معنی د صفت سرہ۔ او دلته پہ معنی د عین سرہ دے یعنی پہ عین اللہ تعالیٰ باندے ئے ایمان راورو۔ الخ۔

۴- جواب: ابن کثیر لیکي: دلته مثلية نہ مراد ایمان بجمیع الانبياء والکتاب دے۔ یعنی د مثل نہ مراد مؤمن بہ۔ یعنی کہ دوی ایمان راوری پہ مثل د هغه چا چہ تاسو پرے ایمان راورے چہ هغه تول انبياء او تول کتابونہ دی۔ نو مثلیت راجع دے تولے مؤمن بہ تہ۔

۵- بدائع التفسیر کنب ابن قیم لیکي: دے مثل ذکر کولو کنب مبالغه غرض وی او مطلب دا وی چہ تاسو خو پہ اللہ ایمان راوریدے نو دوی دے ہم خانله یو اللہ پیدا کری ستاسو د اللہ پہ شان۔ او د محمد رسول الله ﷺ او د قرآن پہ شان رسول او کتاب دے پیدا کری نو بیا بہ دوی ہم پہ ہدایت وی، لیکن هر کلہ چہ ددے راورل ممکن نہ دی نو پکار دا ده چہ دا اومنی۔

فائدہ: د صحابہ کرامو پہ شان ایمان د تولو مؤمنانو دے لیکن د چا پوره طریقے سرہ دے او چا

ورسره گنا هونه يو خائے كړی وی لیکن په اصل مُؤْمِنُ به كښ او د ټولو رسولانو او كتابونو او د ټول دين اسلام په منلو كښ د صحابه كرامو سره شريك دی۔ او يهود، نصاریٰ او مشركان داسه نه دی۔ نو پدې وجه الله رحمن رحيم دې د هر مؤمن ايمان په هره درجه كښ قبلوی، اعلى وی كه متوسط او كه ادنى۔ خو پدې شرط چه شرك، كفر او نفاق ورسره ملگره نه وی۔ فَلَكُ الْحَمْدُ يَا رَحْمَنُ، يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ۔

﴿وَإِنْ تَوَلَّوْا﴾ يعنى كه دوى ستاسو په شان ايمان رانه وړو، او ستاسو د دشمنی په وجه نه حق قبول نكړو او د حق نه باطل ته واورېدل پس ددې نه چه دوى باندې حجت قائم شو۔ نو دوى د اختلاف والا دی۔ نو الله خپل رسول سره وعده كوی چه د دوى د شر نه به تالره جدا اوساتم۔

﴿فَانْمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ﴾ شقاق په معنی د دشمنی او جگره او ضد سره دې۔ ددې نه معلومه شوه چه خوك د حق مخالفت كوی او د هغه سره دشمنی كوی، نو اصل جگره مار او اختلاف كونكې او شری همدغه دې او حق بيانونكې مُصلح دې۔ او دا هم معلومه شوه چه د صحابه كرامو د ايمان په شان د ايمان نه اورېدل څه مستحب كار پريخوستل نه دی، بلكه دا په اصل كښ د حق سره اختلاف كول دی چه دا هلاكت او بربادى ده۔

او شقاق د شق نه دې په معنی د طرف سره يعنى دوى د ايمان په مقابله كښ په بل طرف د كفر، گمراهی او هلاكت باندې ولاړ دی۔ او شقاق په اصل كښ بعد او وړاندې والی ته وئینه شی۔ يعنى دوى د حق نه ډير وړاندې دی۔

﴿فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ﴾ [أَي سَيَقِيكَ شَرُّهُمْ وَيَنْصُرُكَ عَلَيْهِمْ] (يعنى الله تعالى به تا د دوى د شر نه بچ اوساتی او تا سره به د دوى په مقابله كښ مدد او كړی)۔ [الوسيط، والبحر المديد ۱/۱۰۸]۔

يعنى هر كله چه دوى حق نه منی، نو خپل دعوت جارى ساته او پرېره ترې مه، الله به ستا كافی شی او دوى به ذليله او رسوا كړی، ته په خپل حق باندې عمل كوه اې زما نبی!۔ نو دوى جگره به ختمه شی۔ او همدغه شان اوشو چه څه كسان په كښ قتل كړې شول، څه قيديان شول، او څه جلاوطن شول او هر طرف ته تس نس شو، او دا قرآن كريم د الله تعالى د طرف نه معجزه ده چه څنگه نه خبر وركړې وو همغه شان اوشوه۔

په صحيح بخاری كښ د ابو سعيد خدری رضي الله عنه نه روايت دې چه بنو قريظو كله سعد بن معاذ (كوم چه د دوى حليف وو) حكم (فيصله كونكې) تسليم كړو نو رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه راوغوختو، هغه په يو خرباندې راغلو۔ كله چه مسجد ته رانزدې شو، رسول الله صلى الله عليه وسلم انصارو ته اووئيل: تاسو د خپل سردار د خدمت دپاره راپاخيږئ، بيائې هغه ته اووئيل: بنو قريظه ؤ ته فيصله

کونکے منلے ئے، نو هغه اُفرمايل: ددوی جنگ کونکی قتل کری او ددوی اولاد قیدیان کری۔
نبی ﷺ اُفرمايل: «تا د الله تعالیٰ د فیصلے مطابق فیصله اُکره»۔

د صحیح بخاری یو بل روایت د ابن عمر رضی الله عنهما دے چه بنو نضیر او بنو قریظہ د
مسلمانانو سره جنگ اُکرو نو بنو نضیر د وطن نه اُشرلے شو، او بنو قریظہ د سره احسان اُکره
شو، پری خودے شو۔ لیکن بنو قریظہ د بیاد مسلمانانو سره جنگ اُکرو، نو د هغوی سری قتل کره
شو او بنو حنیفہ او ماشومان او جائیدادونه ئے د مسلمانانو په مینخ کین تقسیم کره شو، سیوی د هغه
بعض خلقونه چه هغوی مخکین نه رسول الله ﷺ سره ملاؤ شو، نو نبی ﷺ هغوی ته امن ورکرو
او هغه خلق مسلمانان شو، ددے نه روستو د مدینے تول یهودیان رسول الله ﷺ د وطن نه اُشرل، او
مدینه د هغوی د وجود نه پاکه شو۔ او د الله وعده رشتینی ثابتہ شو۔

ابن کثیر د ابن ابی حاتم نه نقل کوی، لیکي: کله چه سیدنا عثمان ؓ ظالمانو باغیانو قتل
کولو، نو د هغه په غیر کین قرآن کریم وو نو پدے آیت بانده د هغه د وینے خاڅکے پریوتو، نو
گویا کین پدے کین اشاره وه چه الله تعالیٰ به د عثمان کافی شی او ددے ظالمانو نه به ورله بدله
واخلي۔ دا د هغه کرامت وو۔

د هغوی یو بل مرض او یو بل جواب ذکر کوی:

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً

(تاسو ځان رنگ کری) په رنگ (دین) د الله۔ او څوک ډیر بنائسته دے د الله نه په رنگ ورکولو کین

وَنَحْنُ لَهُ عِبِيدُونَ ﴿۱۳۸﴾

او مونږه خاص هغه ډپاره بندگی کونکی یو۔

تفسیر: په دے مخکنو آیتونو کین الله رب العالمین د اهل کتابو د اعتراضاتو او شبهو
جوابونه کول، او هغوی چه د ځان د غوره والی دعوے کولے هغه ئے رد کره چه تاسو څنگه
غوره کیدے شی، او صفات درکین نشته، نو آخر دا چه هغوی په خپل یو رواج بانده فخر
شروع کرو، خاصکر نصاراؤ چه مونږه معمودی رنگ لرو، معمودی یو زیر رنگ وو، او دوی د
خپل ذهن مطابق دا عیسیٰ عليه السلام ته منسوب کوی چه هغه به خپلو تابعدارو ته داسے رنگ
ورکولو، او اوسنو انجیلونو کین ئے هم لیکلے ده، دیته (بَيِّنَاتٌ) وائی او طریقه ئے داده چه
اوسو کین څه زیر شان رنگ واچوی، او بیا پکین یو ماشوم د اووه ورځو نه پس یا که څوک نوی

نصرانی شی، هغه پکښ داخل کړی او اوبه پرې د پاسه واپړوی نو بیا وائی [الآن صار نصرانیا حقا] اوس صحیح نصرانی شو۔ نو بیا به ئې پدې ظاهري رنگ فخر کولو، او په واقع کښ غیخ صحیح دین ورسره نه وو۔

او ددې اصل سبب دا وو چه عیسی عليه السلام یو ځل د یحیی عليه السلام ملاقات له لارو نو هغه ته ئې اووئیل چه زه تاله راغله یم چه ستا نه رنگ حاصل کړم یعنی دین۔ نو نصاراؤ ددې نه صرف ظاهري رنگ مراد کړو، او بیا په هره ژبه او محاوره کښ دینداری په رنگ سره تعبیر کيږی۔

نو الله تعالیٰ په دوی باندې رد کوی چه دا څه خبره ده چه یو سړی باندې ظاهري رنگ واچوی، بس هغه بنائسته شو، پدې خو نه ځانسته کيږی۔ الله رب العزت چه کوم رنگ رالیږله دې چه هغه معنوی او باطني رنگ دې چه هغه دین اسلام دې، دا ډیر غوره دې پدې فخر کول پکار دی، چه څوک پدې کښ داخل شو دا انتهای بنائسته شی۔ عقیده ئې برابره شی، الله باندې ئې عقیده جوړه شی، دارنگه بد صفات ئې په بنائسته صفاتو بدل شی لکه قوت غضبی پکښ پروت وی، د غصه طاقت ورله په کنترول کړی، دا قوت یې ځایه نه استعمالوی، قوت شهوانی پکښ وی، شهوتونه یې ځایه د خرو او غوایانو په شان نه استعمالوی، بلکه دا په صحیح ځایونو کښ استعمالوی، اخلاق ورله برابر کړی چه خلقو سره به څنگه خبرې کوې، څنگه به کینې پاڅیږې، او بیا د الله تعالیٰ بندگی ورته خودلې شی چه الله ته به سجدې او رکوع گانې کوی او د شپې او د ورځې عبادتونه به کوی نو په هغه انسان کښ یو معنوی قسم بنائست پیدا کيږی، چه دا ډول په ډیرو جامو، په اعلیٰ قسم عطرونو او په رنگونو او لباسونو سره نه حاصلیږی۔

ظاهري رنگ به د سړی تور وی، جامه به ئې خرې پرې او کمزورې وی لیکن دننه به پکښ ایمان او تقوی وی، په هغه به ډیر بنائسته ښکاره کيږی، او یو سړی به داسې وی چه کوټ پتلون به ئې اچولې وی، گیره به ئې خرئیلی وی او ځان به ئې په ظاهره بنائسته کړې وی، لیکن دومره سپک او ذلیل به وی چه سړی ته به د شادو او خنزیر نه هم بد ښکاره کيږی، نو الله فرمائی: چه اصلی رنگ خوزمادې کوم چه ما خلقو له ورکړې دې چه هغه دین دې، او دا حاصلیږی د الله په عبادت، د الله د عبادت د وجه نه انسان کښ یو خاص قسم ځانست پیدا کيږی، هغه معنویات او صفات انسان کښ پیدا کيږی چه هغه تواضع، خشوع، عاجزی ده، په مخ کښ رنرا ده، اخلاق دی، احسان دې۔ نو الله تعالیٰ فرمائی زما رنگ غوره دې ددې نصاراؤ درنگ نه چه دوی کوم ظاهري رنگ ورکوی ځکه چه ظاهري زیر رنگ ډیرې راواړولو نو څه به اوشی، هغه خو څه بنائسته کيږی نه۔ او نه د هغه اخلاق په هغه باندې بدلیږی او نه ئې عقیده بدله شوه، ټول

ناولتوب پکبن دننه پروت دے۔ نو کہ ظاہری رنگ دے پرے راخکلو، ددے مثال داسے جو پریری
چہ خوشیانو له دے د سرو اویہ ورکری، پہ دے حۃ؟۔ لکه اوس هم د نصاراؤ دین صرف نومونه
او صلیبونه اورواجونه دی، ہیخ کمالی صفت او عبادت پکبن نشته۔

دا ډیر عجیب آیت دے چہ بنده پرے پوهه شی۔

نو پدے آیت کبن بنی اسرائیلو ته ترغیب او دعوت دے چہ پہ صحیح دین کبن داخل شی او
غلط رواجونه پریدی۔

فائده: پدے آیت کبن دوه جملے دی، یوه جمله د الله د طرف نه ده، او دویمه جمله په طریقہ د
کلام د مؤمنانو ده او دواړه د الله کلام دے نو پدے کبن د مؤمنانو عظیم عزت او اعزاز دے چہ الله
د دوی کلام د خپل کلام نه جزء اوگرزولو، ددے نه معلومه شوه چہ د الله او د مؤمنانو تر مینخ یو
ژور تعلق دے۔

﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ یعنی [صَبَّغُوا صِبْغَةَ اللَّهِ] (اے خلقو! ځان رنگ کړئ د الله په رنگ)۔ او دا په خپل
تول ژوند کبن جاری او ساری کړئ۔ یا فعل الزموا (لازم اونیسی) اقبلوا۔ (قبول کړئ) یا ابعثوا
(تابعداری او کړئ) پتہ دے۔ یا صِبْغَةَ مَنْصُوب دے متعلق دے مخکبن سره چہ [بَلْ نَتَّبِعُ مِلَّةَ
إِبْرَاهِيمَ وَنَتَّبِعُ صِبْغَةَ اللَّهِ]۔ (یعنی مونږ د الله درنگ تابعداری کوو)۔

درنگ نه مراد د دین رنگ دے۔ یعنی لکه څنگه چہ رنگ د کپرے هر جزء سره پیوسته کیږی
نو دغه شان اسلام د خپل منونکی حالت په یو ځل بدلوی۔

۲۔ یا درنگ نه مراد تطهیر (پاکواله) د مؤمن دے په ایمان سره۔ یعنی الله چہ چاله دین
ورکړی او پاک ئے کړی هغه ډیر بنائسته وی۔ ظاهری او باطنی صفات پکبن پیدا شی۔
په اسلام کبن دا پاکواله په عقیقه او ختنه کولو سره دے۔

﴿وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً﴾ (یعنی دینا و تطهیراً) الله چہ چاله رنگ ورکړی، دین او صحیح
فطرت ورکړی دا ډیر بنائسته وی، صفات پکبن پیدا شی۔ اگر که غریب او مسکین وی۔
اوس دا بنائست په حۃ پیدا کیږی: ﴿وَنَحْنُ لَهُ غَابِدُونَ﴾ یعنی د الله په بندگی باندے د هغه
خاص رنگ او بنائست حاصلیږی، انسان کبن خشوع، په مخ کبن نور پیدا شی۔

﴿بِيَمَانِهِمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ آثَرِ السُّجُودِ﴾ او عبادت د انسان زړه نرموی او اخلاق بنائسته کوی او
د خشوع آثار رابنکاره کوی۔

فائده: ایمان او دین ته ئے رنگ او وئیلو، دے کبن دے خبرے ته اشاره ده چہ لکه څنگه رنگ په
سترگو لیدلے شی نو د مؤمن د ایمان نخه نبنانے د هغه په مخ او ظاهری بدن او تولو حرکاتو او

سکنتو، کرو ورو، معاملاتو او عاداتو کنب بنکاره کیدل پکار دی۔

قُلْ اَتَحٰجُّوْنَآ فِی اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَاَلَّا

اووايه آياتاسو مونږ سره جگرے کوی په باره د الله کنب حال داچه هغه زمونږ رب هم دے او ستاسو رب هم دے اوز مونږ دپاره

اَعْمَالُنَا وَاَلَّا لَكُمْ اَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهٗ مُخْلِصُونَ ﴿۱۳۹﴾

زمونږ عملونه دی او ستاسو دپاره ستاسو عملونه دی، او مونږه هغه دپاره اخلاص کونکی یو۔ (یا مونږ خالص د هغه یو)

تفسیر: پدے آیت کریمه کنب په دوی باندے بیارد دے، هر کله چه رسول الله ﷺ او صحابه کرامتو د دین خبرے شروع کرے او یهودیان ئے راگیر کرل، نو دوی هم دعوه شروع کره، وے وئیل چه [نَحْنُ اَوْلٰی بِاللّٰهِ مِنْكُمْ] مونږه الله ته ستاسو نه ډیر قریب یو ځکه چه انبیاء زمونږ په دین وو او په مونږ کنب کتابونه ستاسو نه مخکنب نازل دی۔ (طبرقی، بغوی) لکه مبتدعین او هر باطل پرست چه کله ته راگیر کرے نو هغوی به هم وائی مونږ هم قرآن او سنت والا یو او ستاسو نه ښه مسلمانان یو۔

نو په دے آیت کنب پرے رد اوشو چه تاسو څنگه الله ته ځان قریب حسابوی او څنگه د الله دوستان او قریب یی، حال دا چه الله زمونږه یو شان رب دے۔ تاسو ئے هم پیدا کړی یی او مونږه ئے هم پیدا کړی یو، زمونږ خالق هم دے او ستاسو هم دے۔ بله دا چه عملونه به اوگوروز مونږه هم عمل شته او ستاسو هم شته او ستاسو عمل غلط دے اوز مونږ صحیح دے، ځکه مونږ کنب اخلاص شته، تاسو کنب اخلاص نشته۔ مونږ بندگی صرف د الله کوو او تاسو ورسره شریکان جوړوی نو څه وجه ده چه تاسو الله ته قریب شوی او مونږه وړاندے؟۔ په مخکوالی د کتاب باندے خو څه اثر نه پریوزی بلکه اعتبار اخلاص او توحید له دے۔

د دے آیت یو تفسیر دا دے: ﴿قُلْ اَتَحٰجُّوْنَآ فِی اللّٰهِ﴾ [اٰی فِی الْقُرْبِ مِنَ اللّٰهِ] یعنی آياتاسو مونږ سره جگرے کوی الله ته په نزد دے کیدو کنب چه تاسو وایی مونږ الله ته نزدی یو۔

﴿وَهُوَ رَبُّنَا﴾ یعنی حال دا دے چه الله زمونږ او ستاسو یو شان رب دے۔

﴿وَاَلَّا اَعْمَالُنَا﴾ زمونږ دپاره زمونږ عملونه دی یعنی د هغه جزا به الله مونږ له راکوی۔

﴿وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ﴾ یعنی عملونو ته به هم اوگورو، الله تاسو له په دے عملونو څومره بدے سزاگانے

درکړی دی، او مونږ له ښائسته جزاگانے راکوی، دلیل دے په دے چه مونږه الله ته قریب یو۔ اوز مونږ

صفت دا دے: ﴿وَنَحْنُ لَهٗ مُخْلِصُونَ﴾ مونږ په عبادتونو کنب اخلاص کونکی یو۔ اشاره ده چه تاسو

کین اخلص نشتہ دیے۔ نو تاسو خان تہ خنکہ غوره وایی ۲!۔

(۲) دویم تفسیر دا دیے چہ د (فی الله) نہ د الله تعالیٰ پہ توحید اُلوہیت او اطاعت او د اوامرو پہ اتباع کین جگرے کول مراد دی یعنی الله خپل نبی تہ دا تعلیم ورکوی چہ دوی تہ او وایہ چہ تاسو ما سرہ د الله پہ توحید او اخلص او د هغه پہ اوامرو او نواهیو باندے عمل کولو کین جگرے کوی نو دا جگرے ستاسو خطاء دی خکہ چہ (وَهُوَ رَبُّنَا) یعنی زمونہ او ستاسو رب یو دی، نو هر کله چہ تاسو الله تعالیٰ خپل رب گنری او مونہ تہ هم رب گنرو نو دواړه پہ توحید ربوبیت کین شریک شو او هر کله چہ تاسو توحید ربوبیت منی نو پکار ده چہ توحید اُلوہیت هم او منی خکہ چہ توحید ربوبیت مستلزم دی توحید د اُلوہیت لره۔ یعنی الله رب گنری نو بندگی هم خالص د هغه کوی، اوامرو او نواهی د هغه منی، په هغه کین ولے مخالفت کوی! لیکن هر کله چہ دوی نه منی نو بیا نبی ﷺ تہ تعلیم ورکوی چہ دوی تہ اعلان د براءت او کره او او وایه چہ که تاسو په شرک باندے مضبوط ولاړی نو مونہ دیو بل نه بیزاره یو۔ چہ زمونہ خپل اعمال دی او ستاسو خپل اعمال دی، هر یو له به الله تعالیٰ د هغه مطابق بدله ورکوی، او زمونہ او ستاسو ترمینخ فرق دا دی چہ (وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ) مونہ کین د عقیدے او د اعمالو اخلص دی او تاسو کین نشتہ۔ (تفسیر ابن کثیر) یعنی مونہ په خپل عبادت او تعلق بالله (د الله په تعلق) کین مخلص یو۔ نو دا خه لرے خبره نه ده چہ الله تعالیٰ خپل مخلصینو بندگانو تہ زیات کرامت او عزت ورکری او غوره رسول پکین راو لیری۔

اخلاص خه تہ وایی ؟

- ۱- حَقِيقَةُ الْاِخْلَاصِ التَّبَرُّيُّ عَنْ كُلِّ مَا دُونَ اللَّهِ [د اخلص حقیقت دا دی چہ د الله تعالیٰ نه ما سواد تولو خیزونو نه انسان براءت او کرپی]۔ (مفردات دراعتب)
- ۲- [تَصْفِيَةُ الْعَمَلِ مِنْ كُلِّ شَوْبٍ] (عمل د هر قسم گلون نه صفا کول دی) او د هغه خوارکان دی: (۱) إِخْرَاجُ رُوِيَةِ الْعَمَلِ عَنِ الْعَمَلِ]۔
یعنی عمل تہ به اوچت نه گورے بلکه د الله دپاره به تہ معمولی گنرے۔
(۲) عَدَمُ اخْتِذِ الْعَوَظِ عَلَى الْعَمَلِ۔ (مخلوق نه به پرے بدله نه اخلے)۔
- (۳) عَدَمُ الرِّضَا عَلَى الْعَمَلِ۔ (یعنی د الله دپاره به پدے عمل نه راضی کیږے، د هغه د شان موافق به تہ نه گنرے)۔ (۴) اَلْخَجَلُ عَنِ الْعَمَلِ مَعَ بَدَلِ الْجُهْدِ۔
(خان به پکین شرمندہ گنرے او کوشش به هم جارے ساتے)۔
- (۵) رُوِيَةُ الْعَمَلِ فِي نَوْرِ التَّوْفِيقِ۔ (عمل تہ به گورے چہ ددے توفیق ما له الله تعالیٰ راکړوما

خه کمال نه دے۔ کله چه انسان کښ دا کارونه نه وی نو دا اخلاص کونکي نه دے۔

او اخلاص انسان کښ هله پيدا کيږي چه د الله لوڼي والي، د هغه د حق لوڼي والي او په آخرت باندې ايمان د انسان په زړه کښ راشي۔ او کله چه انسان کښ د الله معرفت او د هغه د حقوقو پيژندگلي نه وي نو د هغه نه رياء واقع کيږي۔

او ټول انبياء عليهم السلام الله تعالیٰ په اخلاص باندې مامور راليرلي دي۔

﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾ [البينة: ۵]۔

۳- سعيد بن جبیر فرمائي: [الإخلاص: أَنْ يُخْلِصَ الْعَبْدُ دِينَهُ وَعَمَلَهُ فَلَا يُشْرِكُ بِهِ فِي دِينِهِ وَلَا يُرَائِي بِعَمَلِهِ]۔ (اخلاص ديتي وائي چه بنده خپل دين او عمل د الله تعالیٰ دپاره خالص کړي، د هغه سره د هغه په دين کښ شريکان جوړ نکړي او په خپل عمل کښ رياء (بنودنه) اونکړي)۔ او د مخلوق د تعريف او شاباسي طمع نه لري۔

۴- فضيل بن عياض فرمائي: [تَرَكَ الْعَمَلَ لِأَجْلِ النَّاسِ رِيَاءً وَالْعَمَلَ مِنْ أَجْلِ النَّاسِ شِرْكَ، وَالْإِخْلَاصُ أَنْ يُعَافِيكَ اللَّهُ مِنْهُمَا] (معالم التنزيل للبغوي ۱/۱۵۷)۔

(د چا د وجه نه عمل پريخودل رياء ده او د چا د وجه نه عمل شروع کول شرك دے، او اخلاص دا دے چه الله تعالیٰ تا د دواړو نه اوساتي)۔

ځينو علماؤ وئيلي دي چه اخلاص يو داسه عمل دے چه نه خوڼه ملاتک پيژندې شي، نه شيطان او دا صرف د بنده او د الله ترمينځه يو راز دے۔ (معارف)۔ د اخلاص زيات تحقيق او تفصيل او اقوال د سلفو په الفوائد في تزكية النفوس (۳۲۴/۲) کښ اوگوره۔

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا

آياتاسو وايئ چه يقيناً ابراهيم، اسماعيل، اسحاق، او يعقوب (عليهم السلام) او د هغوی اولاد يهوديان

أَوْ نَصْرِي قُلْ ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ

يا نصاري وو، ته ورته اووايه! آياتاسو ښه پوهيږئ (د هغوی په مذهب) که الله، او څوک ډير لوڼي ظالم دے د هغه چانه

كَمْ شَهَادَةٌ عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾

چه پتوي گواهي (د حق) چه دده سره ده د الله د طرف نه۔ او نه دے الله ناخبره د هغه عملونو نه چه تاسو ئه کوي۔

تفسير: بيا دوی اووئيل: زمونږه مشران پيغمبران دي، هغه يهود او نصاري تير شوي دي او زيات پيغمبران زمونږ په قوم کښ او زمونږ په دين باندې راغلي دي۔ نو زمونږ دين (يهوديت او

نصرانیت) پخوانے دین دے۔ حال دا چہ پہ تورات او انجیل کتب دوی خپلہ لوستلی وو چہ ابراهیم علیہ السلام (عَلَى الْحَنِيفِيَّةِ) پہ حنیفیت دین وو۔ او آخری نبی چہ راخی ہغہ بہ ہم پہ حنیفیت دین باندے وی۔ نو دا گواہی دوی سرہ پرتہ وہ او دوی پتہ کرے وہ۔ دارنگہ دا انبیاء علیہم السلام خود موسیٰ علیہ السلام نہ ہم مخکب تیر شویدی، او یہودیت او نصرانیت نہ ہم مخکب تیر شویدی۔ دباطل والو دا طریقہ دہ چہ پہ یو مذهب باندے روان وی، نو وائی: زمونہ پہ دے مذهب باندے مشران تیر شویدی لکہ بدعتیان اوس دے وخت کتب دا دعویہ کوی چہ تول راویان او محدثین مقلدین وو۔ پدے باندے خلق گمراہ کوی۔ حال دا چہ دا تول راویان او محدثین یو ہم مقلد نہ وو بلکہ دا تول دقرآن او د حدیث تابعدار وو۔ نو دوی مشران د خپل خان تابع کوی۔ نو یہود او نصاراؤ غلط تاریخ بیانولو۔ نو اللہ تعالیٰ پہ درے طریقو سرہ ددے رد کوی:

﴿ اَمْ تَقُولُونَ ﴾ آیاتاسو دا خبرہ کوی یعنی دا خبرہ مہ کوی، پدے کتب پدے خبرہ کولو باندے رتنہ دہ۔ نو اللہ تعالیٰ دا یہود او نصاریٰ د خان نہ ہم بالکل جدا کری دی او د خپلو پیغمبرانو نہ تے ہم جدا کری دی، د شیطان او د ابلیس ملگری کری تے دی۔

﴿ قُلْ اَءَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمْ اللّٰهُ ﴾ نو دا خو معلومہ خبرہ دہ چہ اللہ بنہ پو ہی پری او اللہ خبر ور کرے دے چہ ابراهیم، اسماعیل، اسحاق او یعقوب علیہم السلام یہودیان او نصاریٰ نہ وو۔ لکہ روستو سورة العمران (۶۷) آیت کتب اللہ تعالیٰ صراحتہ فرمائیلی دی۔ ﴿ مَا كَانَ اِبْرَاهِيْمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴾ او دا اول رد شو۔ چہ دوی دروغ وائی۔

﴿ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً ﴾ دا دویمہ طریقہ درد: شہادت نہ مراد د حقے خبرے علم دے۔ یعنی د حقے خبرے علم ورسرہ دے چہ دا انبیاء علیہم السلام یہودیان او نصاریٰ نہ وو۔ او دوی پرے گواہان دی او پتوی تے، خلقو تہ تے نہ بیانوی۔

﴿ عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِ ﴾: دا دواہہ د (شہادۃ) دپارہ صفتونہ دی۔ یعنی دوی سرہ د حقے خبرے علم موجود دے او ہغہ د اللہ د طرف نہ دے، یقینی علم دے او بیائے ہم پتوی۔

دریمہ طریقہ درد: ﴿ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ ﴾ یعنی اللہ بہ د حق پدے پتولو باندے سزا درکوی۔ نو پدے کتب ہر ہغہ چاہہ زجر اورتنہ دہ چہ د حقے خبرے علم ورسرہ وی او بیائے ہم د عوامو نہ د دنیا پرستی او د مداہنت پہ وجہ پتوی۔

تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَرِكْمٌ

ہغہ (انبیاء) یوہ دلہ دہ چہ مخکب تیرہ شوہ۔ ہغوی دپارہ بدلہ د ہغہ عملونو دہ چہ ہغوی خہ کریدی او ستاسو دپارہ

مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

بدله د هغه عمل ده چه تاسو كړيدى او تپوس به نه شى كيدى ستاسو نه د هغه عملونو چه هغوى كول.

تفسير: دوى بيا او وئيل: كه دا انبياء يهود او نصارى نه وو نو زموږ پلاران نيكونه خو دى، دوى به موږ د الله تعالى د عذابونو نه خلاصوى. دا آيت مخكين هم تير شو فرق دا دى چه (۱) هلته مقصد دا وو چه دوى د مشرانو په عمل د نجات دعوه كوله، او دلته د انبياء كرامو په نسب باندې فخر كول دى چه دا زموږ پلاران نيكونه تير شويدي. (۲) دويم فرق دا دى چه مخكين په عامو نيكانو مشرانو باندې فخر وو، او دلته په انبياء عليهم السلام باندې فخر كول دى.

(۳) يا دوى بار بار فخر كولو نو رد به هم پرې بار بار كيدو چه نجات دهر انسان په خپل عمل دى او نسب د عمل په مقابله كين هيخ فائده نه وركوى.

﴿يَلِكُ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلكُمْ مَا كَسَبْتُمْ﴾ يعنى هغوى ته به د خپل عمل بدله وركوله شى او تاسو ته به د خپل عمل نو فخر ته ضرورت نشته.

﴿وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ يعنى دهغوى د عمل تپوس به ستاسو نه نه كيرى. دارنگه دهغوى نه زموږ په باره كين هم نه كيرى او دائى اونه وئيل چه دهغوى نه به الله تعالى ستاسو د عملونو په باره كين تپوس نه كوى، وجه ئې مخكين ذكر شوه.

او اوسنو نه د پخوانو په باره كين تپوس نه كيرى ځكه چه هغوى خو مخكين تير شوى دى. ددې روستنو مسئوليت د پخوانو په باره كين نشته. او پدې كين يو قسم وعظ او نصيحت پروت وى چه د ځان غم او كړى، تاسو د مشرانو نه خلاص يئ.

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّهُمْ عَن قِبَلِهِمُ الَّذِي كَانُوا

زردے چہ وائی بہ کم عقلان د خلقو نہ چہ خہ شی وارول دوی لرہ د قبلے د دوی نہ ہغہ چہ وودوی

عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿۱۴۲﴾

پہ ہغہ باندے۔ تہ اوایہ د الله دپارہ مشرق او مغرب دے۔ ہدایت کوی چاتہ چہ اوغوارے لارے نیغے تہ۔

مضمون : ددے خائے نہ تر آخر د سورت پورے د سورت دویمہ حصہ دہ، او پہ دے کبے [تَرْبِيَةً هَذِهِ الْأُمَّةِ] ددے اُمت تربیت دے۔ ددے دوہ سورتونو (البقرہ او العمران) تقریباً یو طرز دے۔ پہ اولہ حصہ کبے نئے یهود او نصاریٰ او مشرکان راگیر کپی دی، او پہ دویمہ حصہ کبے نئے ددے اُمت تربیت کرے دے۔ د اُمت مسلمہ (د مسلمانانو) تربیت کوی پہ ذکر د قوانینو او آدابو شرعیہ و سرہ، ہغہ قوانین خہ د جہاد متعلق دی او خہ د انفاق او خہ د تدبیر منزل او دارنگہ خہ د بادشاہی او نظامی قوانین دی۔ خو اولہ مسئلہ نئے د قبلے شروع کرے دہ چہ ددے اُمت قبلہ بہ جدا وی۔ غورہ اُمت دے نو الله تعالیٰ ورلہ غورہ قبلہ ورکوی چہ ہغہ کعبہ دہ او د ہغے نہ روستو ورتہ د جہاد حکم کوی او دارنگہ د نظام د جوړولو حکم، د کور د جوړولو حکم، د مالونو د لگولو حکم ورتہ کوی۔ او دے تہ نئے تیاری چہ د الله تعالیٰ پہ حکمونو باندے بہ عمل کوی او د ہغہ نظام بہ نافذ کوی او د مخالفینو سرہ بہ جہادو نہ کوی پدے کبے بہ پہ تاسو امتحانات راخی۔ بیائے ہغہ عملونہ خودلی دی۔

دے آیتونو کبے تر دوہ رکوع پورے د قبلے مسئلہ دہ۔ خلاصہ دا دہ چہ ددے خائے نہ تر (۱۶۲) آیت پورے بل قسم مضمون دے، پہ دے کبے ددوہ شبہاتو جوابونہ دی چہ اولہ شبہہ پہ بارہ د قبلے بدلیدو کبے وہ، او دا شبہہ پہ اول آیت کبے ذکر دہ، بیایہ پنخو علتونو او طریقو سرہ نئے ددے جواب ورکریدے۔ اول جواب او علت : (قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ)۔ دویم تفصیلی علت پہ (۱۴۳) کبے (وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي) او دا حکمت دے د قبلے بدلیدو چہ ہغہ مخلصین د غیر مخلصینو نہ راجدا کول دی۔ او مینخ کبے جواب د سوال (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّكُمْ) کبے۔ بیایہ (۱۴۳) قَدْ نَرَى آیت) ہم د قبلے متعلق دے چہ د رسول الله ﷺ خوبنہ وہ چہ کعبے تہ راووری نو حکمہ الله تعالیٰ د ہغہ دخوبنہ مطابق کار او کپرو او امرے ورتہ او کپرو چہ کعبے تہ واورہ او دا امرے پنخہ خلہ او کپرو۔ خہ اُمت تہ او خہ نبی ﷺ تہ۔ او دریم اجمالی علت پہ (۱۴۴) آیت (وَأَنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لِيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ) کبے دے۔ چہ د کعبے قبلے جوړیدل دشمنان نئے ہم منی چہ

دا حق دی او تاسو ئے نہ منی۔ (وَلَئِنْ آتَيْتَ) کسب نے د اهل کتابو ضد بیان کرے چہ د ہرے شبہے جواب دوی تہ مہ ورکوی، دوی ضد بیان دی، نہ ئے منی۔ او ضد ئے دے حد تہ رسیدلے دے چہ خپل مینخ کسب ہم دیو بل د قبلے تابع نہ دی۔ او نبی ﷺ او امت ئے د ہغوی د تابعداری نہ منع کریدے۔ بیائے د اهل کتابو نہ نقلی دلیل راوریدے چہ دا نبی ﷺ حق رسول دے دا چہ خہ وائی او خہ کوی نو دا حق دی۔ نیکان اهل کتاب ہم دا منی۔ او بار بار تاکیدات ذکر کوی چہ حق ستا درب د طرف نہ دے شک پکسب مہ کوی۔ (تعریف د حق ئے ذکر کرے) او دا تاکیدات خکہ کوی چہ مسئلہ د قبلے ڊیرہ سختہ وہ۔

بیا پہ (۱۴۸) وَلِكُلِّ وِجْهَةٍ اِلٰهِ كَسِبَ د قبلے تحویل (اوریڈو) تہ ترغیب دے چہ ہر قوم یو طرف تہ اوری نو تاسو نیکی تہ منلہ کپی او نیکی دا دہ چہ اللہ مو کوم طرف تہ متوجہ کوی ہغہ طرف تہ متوجہ شی۔ بیا قبلے طرف تہ پہ مخ ارولو باندے ئے درے امر ونہ کریدی۔ او خلورم تفصیلی علت پہ (۱۵۰) لِئَلَّا يَكُوْنَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ آیت کسب ذکر ہے۔ چہ د یهودو او نصاراؤ دلیل پہ تاسو رانشی خکہ مے قبلہ بدلہ کرہ۔ او خاص انعام ذکر کول دی دپارہ د مضبوطولو پہ امر د قبلہ باندے چہ کعبہ ئے درلہ خکہ قبلہ مقرر کرہ چہ اللہ تعالیٰ درباندے خاص انعام پورہ کوی۔ خکہ چہ دا امت غورہ دے نو غورہ قبلہ ئے ورکرہ۔ بیائے امر کرے پہ ذکر او شکر چہ دا دتول دین خلاصہ دہ۔ چہ ددے احساناتو پہ بدلہ کسب بہ تاسو د اللہ عز وجل ذکر او د ہغہ شکر کوی۔

پہ ابتداء د اسلام کسب د قبلے مسئلہ سختہ وہ پدے وجہ اللہ تعالیٰ ڊیر تاکیدات کپی دی۔ خکہ دا اولنے رواج وو، او اولنے رد کول وو، گران کار وو چہ مسلمانان د کعبے نہ واوریڈل بیت المقدس تہ، اولس (۱۷) میاشتے ئے بیت المقدس تہ مونخونہ او کرل بیا بیرتہ کعبے طرف تہ واوریڈل۔ اول چہ راواوریڈل نو مشرکانو اعتراضات کول، یهود خوشحالہ وو چہ زمونہ قبلے تہ ئے مخ کرو او بیا چہ کلہ بیرتہ کعبے تہ واوریڈل، نو یهودیان او منافقان غصہ شو، مشرکانو ہم خبرے شروع کرے چہ گورہ بیرتہ راواوریڈل، زمونہ مذهب ئے بیرتہ غورہ کرو۔ درے وارو خبرے شروع کرے او دا ڊیرہ گرانہ خبرہ دہ، ہسے پہ خولہ باندے وئیل ئے خواسان دی، لیکن دغہ وخت کسب تینگیڈل ڊیر گران وی، نو اللہ تعالیٰ د ہغہ مؤمنانو صفت کوی چہ خوک د قبلے پہ مسئلہ کسب کلک پاتے شوی وو او د ہغہ چا بدی بیانوی چہ ہغوی شیطانی او ورانے کولو او خبرہ ئے نہ منلہ۔ نو د اول نہ اللہ تعالیٰ پیشینگوئی ورکوی چہ زہ بہ قبلہ بدلوم خو گم عقل خلق بہ اعتراضات کوی۔ اول نہ خکہ خبر ورکوی چہ د مخکسب نہ انسان د دشمن پہ دسیسہ باندے خبروی بیا پرے ہغہ

دومرہ اثر نہ کوی۔

ربط: ۱- ددی آیت د مخکین (وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً) سرہ تعلق دے یعنی یہود او نصاریٰ خپلہ حق پتھوی، لوئی ظالمان دی، نو اوس وائی چہ دوی کین دا مرض ہم دے چہ خوڪ حق بنکارہ کوی، ہغوی بانددے دوی اعتراضونہ کوی۔

۲- او دغہ شان مخکین آیتونہ د قبلے د بدلیدو دپارہ مقدمہ وہ۔ چہ ابراہیم عليه السلام کعبہ جو رہ کریدہ نو اصلی مرکز کعبہ دہ، ددی نہ اوریدل او بیرتہ راوریدل ہیخ اشکال نہ لری۔

۳- او دارنگہ مسئلہ د نسخ ئے بیان کرہ چہ دین کین نسخ د حکمت دپارہ راتلل جائز وی، او د یہود بدیانے ئے بیان کرے چہ دوی دین غلط دے او کہ اعتراضونہ دربانددے کوی نو ہیخ پرواہ ئے مہ لری۔

تفسیر: ﴿سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ﴾

۱- دا آیت یا د قبلے د اوریدو نہ مخکین نازل شوے وو او پدے کین پیشینگوئی وہ چہ دا خلق بہ پہ تاسو بانددے د قبلے پہ اوریدو کین اعتراض کوی او دا پیشینگوئی صادقہ شوہ نو دا د رسول اللہ صلى الله عليه وسلم او د قرآن کریم د صدق اورشتینوالی دپارہ دلیل شو۔ ۲- یا قبلہ بدلہ شوہ نو پدے وخت کین خلقو اعتراضونہ شروع کرل نو اللہ تعالیٰ دا آیت نازل کرو چہ دا خلق لکیادی د ضد د وجہ نہ اعتراضونہ کوی اوس ئے ہم کوی او آیندہ کین ہم۔

السُّفَهَاءُ: د کم عقلانو نہ مراد دلته [الْمُعْتَرِضِينَ عَلَى عَمَلِ الرَّسُولِ] دی یعنی ہغہ خلق دی چہ د رسول اللہ صلى الله عليه وسلم پہ عمل بانددے اعتراض کوی۔ نو معلومہ شوہ چہ خوڪ د پیغمبر او د صحابہ کرامو پہ عمل بانددے اعتراض کوی، دا لوئی بے وقوف دے۔ ولے کہ دوی کین عقل وے نو دوی بہ وئیلی وے چہ دا خو د اللہ رسول دے او د اللہ د رسول کار پہ وحی سرہ وی، او پہ ہغے کین دیر حکمتونہ وی، چہ ہغہ بہ انسانانو تہ نہ وی معلوم، نو ددی منل پکار دی۔ او دا ویناد کم عقلانو خکہ دہ چہ دوی تہ د تورات او انجیل نہ معلومہ وہ چہ دا نبی صلى الله عليه وسلم بہ اولس میاشتے بیت المقدس تہ مونخ کوی او بیرتہ بہ کعبے تہ اوری او ددی علم سرہ سرہ دوی اعتراض کوی۔

مُؤَرِّجُ بْنُ عَمْرٍو السدوسی متوفی (۱۹۵ھ) وائی: سفیہ: [الْبُهَاتُ الْكُذَّابُ الْمُتَعَمِّدُ خِلَافَ مَا يَعْلَمُ]۔ (قرطبی) سفیہ: دیر بہتان جو رونکی، غت دروغجن تہ وائی چہ د خپل علم پہ خلاف قصداً دروغ وائی۔ او دا اعتراض کونکی ہم دغہ شان وو۔

﴿مِنَ النَّاسِ﴾ یعنی دا ذلیلہ خلق دی خکہ چہ د ضد او د عناد پہ وجہ د حق خلاف کوی او ددی مصداق یہودیان، مشرکان دی او منافقان ہم پکین داخل دی، آیت تولو تہ شامل دے۔ (ابن کثیر)۔

﴿ مَا وَلَاهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا ﴾

پدے کنبس دوه تفسیره دی: (۱) ابن عباس فرمائی: پہ مکہ کنبس بہ صحابہ کرام او نبی ﷺ بیت المقدس صخرے (کانہری) تہ مخ کولو پہ داسے طریقہ چہ بیت اللہ بہ ئے ہم مخے تہ راغلو او بیت المقدس ہم یعنی درکن یمانی او د حجر اسود ترمینخ بہ اودریدل۔ نو خکہ ہلتہ چا اعتراض نہ کولو۔ (او پدے کاربانڈے مشرکان نہ پوہیدل نو خکہ ئے اعتراض ہم نہ کولو) کلہ چہ مدینے تہ ہجرت اوشو نو ہغوی بیت المقدس تہ مخ اړولو کنبس رابنکارہ شو خکہ چہ مدینہ کنبس خو دغہ شان حالت نہ جوریدو (خکہ چہ پہ مدینہ کنبس کعبہ جنوبی طرف تہ دہ او بیت المقدس شمالی طرف تہ دے) نو مشرکانو اعتراض اوکړو چہ زمونږ د قبلے نہ بل طرف تہ واوریدل نو اولسر، میاشتے روستو اللہ تعالیٰ خپل نبی تہ وحی اوکړہ چہ بیت اللہ تہ مخ واروہ۔ ابن عباس دا خبرہ خکہ غورہ کړہ دہ چہ کہ نہ وی نو بیا دوه خل نسخ راخی او حال دا چہ نسخ د قبلے خو یو کرت راغله دہ۔ یعنی د ابتداء نہ بیت المقدس قبلہ وہ خو پہ مکہ کنبس پتہ وہ، او پہ مدینہ کنبس اولس میاشتے بنکارہ وہ بیا اللہ تعالیٰ قبلہ کعبہ مقرر کړہ۔ لیکن دا تفسیر غورہ نہ دے۔

۲- **ظاهر تفسیر** دا دے چہ نبی ﷺ او صحابہ کرامو بہ پہ مکہ کنبس بیت اللہ تہ مخ کولو، کلہ چہ مدینے تہ راغلب نو اللہ تعالیٰ ورتہ وحی اوکړہ (پہ ذریعہ د حدیث) چہ بیت المقدس تہ مخ واروہ نو اولسر یا شپارس میاشتے (پہ صحیح بخاری کنبس د دوه مختلفو روایتونو پہ بناء) بیت المقدس تہ مونخ اوشو، نبی ﷺ دا خوبنولہ چہ ماتہ امر اوشی چہ کعبہ زما قبلہ شی، نو اللہ عز وجل ورتہ امر اوکړو چہ کعبہ ستا قبلہ شوہ۔ نو گویا کنبس دوه خل نسخ راغله دہ۔ یو خل نسخ پہ حدیث او بل خل پہ آیت۔ پہ اول خل مشرکانو اعتراض اوکړو چہ زمونږہ قبلہ، کعبہ ئے پریخودہ، د پلار نیکہ دین ئے پریخودو۔ او یہودیانو اووئیل: زمونږ دین غورہ دے خکہ ئے زمونږ قبلہ غورہ کړہ، خو کلہ چہ کعبے تہ بیرتہ واوریدو نو یہودیانو اووئیل: [رَغَبٌ لِّىْ مِلَّةِ آبَائِهِ] د پلار نیکہ دین ئے غورہ کړو او د انبیاؤ قبلہ ئے پریخودہ۔ منافقانو اووئیل: دا خنکہ نبی دے کلہ مو اخواړوی او کلہ دیکخوا۔ او مشرکانو اووئیل: [رَجَعْنَا إِلَى قِبَلَتِنَا وَلَعَلَّهُ يَرْجِعُ إِلَى دِينِنَا] زمونږ قبلے تہ بیرتہ راواړیدو او کیدے شی چہ زمونږ دین تہ بہ ہم راواړی، هر سرې خپل دین اصل گنړو او نبی ﷺ ئے فرع۔ او حال دا چہ اصل خو نبی وو۔ نو هر طرف نہ اعتراضات شویدی۔ او دا آیت دواړہ احتمالہ لری۔

فائدہ: دا تفسیر دلیل دے چہ نسخ د حدیث پہ آیت سرہ صحیح دہ۔

﴿ عَنْ قِبَلَتِهِمْ ﴾ ۱- ددے نہ پہ اول تفسیر بانڈے بیت المقدس مراد دے یعنی یہودیانو اعتراض

اُوکرو چہ دبیت المقدس نہ چا وارول۔ ۲۔ یا کعبہ مراد دہ نو مشرکانو اعتراض اُوکرو چہ د کعبے نہ بیت المقدس تہ چا وارول۔ لیکن اولہ معنی ظاہرہ دہ خُکہ دبیت المقدس نہ بیرتہ کعبے تہ راوریدو کنیں اعتراضات دیر شوی وو۔

نو اوس جواب ورکوی: ﴿قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ﴾

یعنی د مشرق او مغرب دوارو واکدار یو اللہ دیے۔ نو ہفہ چہ چاتہ کوم طرف تہ امر کوی د ہفہ اختیار دیے، ہیخ اعتراض پرے نشتہ۔ او قبلہ بدلول د پیغمبر پہ اختیار کنیں نہ دی۔

دویم جواب: ﴿يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ اِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

کوم بندگان تے چہ بیت المقدس تہ وارول، دا ہم د اللہ تعالیٰ ہدایت دیے او کوم بندگان تے چہ بیت اللہ تہ وارول نو دا ہم د ہفہ ہدایت دیے۔

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنٰكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُوْنُوْا شٰهَدَآءَ عَلٰى النَّاسِ وَيَكُوْنَ الرَّسُوْلُ

اودغہ شان مونہ تاسو گر خولی یں اُمت غورہ، (با درمیانہ) دیے دپارہ چہ تاسو شی گواہان پہ خلقو، اوشی رسول

عَلَيْكُمْ شٰهِيْدًا وَّمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا اِلَّا لِنَعْلَمَ

پہ تاسو گواہ او مونہ نہ دہ گر خولے قبلہ ہفہ چہ وے تہ پہ ہفہ باندے مگر دیے دپارہ چہ رانکارہ کرو مونہ

مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُوْلَ مِمَّنْ يَنْقَلِبْ عَلٰى عَقْبَيْهِ وَاِنْ كَانَتْ

ہفہ خوک چہ تابعداری کوی در رسول د ہفہ چانہ چہ اوہری پہ خپلو پوندو، او یقیناً دا خبرہ (بدلول د قبلے)

لِكَبِيْرَةٍ اِلَّا عَلٰى الَّذِيْنَ هَدٰى اللّٰهُ وَّمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيْعَ اِيْمَانَكُمْ

خامخا گرانہ وہ مگر پہ ہفہ کسانو چہ اللہ ورتہ ہدایت کرے دیے، او نہ دیے اللہ چہ بریاد کری ایمان ستاسو،

اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ ﴿۱۴۳﴾

یقیناً اللہ پہ خلقو دیر شفقت کونکے او مہربان دیے۔

تفسیر: اوس اللہ تعالیٰ بل جواب کوی فرمائی: چہ دا اُمت غورہ اُمت دیے، دا بہ پہ خلقو گواہ وی، اور رسول اللہ ﷺ بہ پدے امت گواہ وی، دا امت بہ دزمکے قائدین وی پدے وجہ اللہ تعالیٰ دوی تہ نصیحتونہ کوی چہ پدے منصب کنیں بہ مشکلات راخی ہفہ باندے بہ صبر کوی، او مالی او جانی قربانی بہ ورکوی۔ نو اللہ فرمائی: غورہ قبلہ ورلہ ورکوم۔ نو خُکہ مے د

بیت المقدس نہ راوارول۔

﴿وَكَذَلِكَ﴾ (۱) یعنی لکہ ڇنگہ چہ مے غوره قبلہ در کرے دہ۔ دارنگہ مے تاسو ہم غوره کری یی۔ (ابو مسلم)۔ یا د (یہدی) سرہ متعلق دے او مُشَبَّہ بہ داسے دہ :

[كَمَا أَنْعَمْنَا عَلَيْكُمْ بِالْهِدَايَةِ كَذَلِكَ أَنْعَمْنَا عَلَيْكُمْ بِأَنْ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا] (تفسیر الرازی ۲/۲۸۸)

(لکہ ڇنگہ ما پہ تاسو د ہدایت انعام کرے نو دغہ شان ما پہ تاسو دا انعام ہم کرے چہ تاسو مے غوره امت گر خولی یی)۔

(۲) یا کاف د کمال دپارہ دے یعنی غوره امت دارنگہ وی لکہ ڇنگہ چہ تاسو یی۔ او دا پہ ہرہ ژبہ کنب استعمالیہری لکہ پنبتو کنب دی : «سرے دغہ شان وی»۔ یعنی کامل سرے ہمدادے۔ د تشبیہ معنی پکنب نہ وی۔

تفسیر روح المعانی کنب دی : (ذک) اشارہ دہ ہغہ جعل تہ چہ پہ ہغے باندے جَعَلْنَاكُمْ دلالۃ کوی او ذک بعید راورے شویدے دپارہ دتفخیم او تعظیم۔ یا دا بعد حمل دے پہ بعد رتبی باندے۔ او کاف پکنب مُقْحَم (زائد) دے، د مبالغے او تاکید دپارہ راورے شویدے۔ او محلاً منصوب دے صفت د مصدر محذوفہ دے او اصل عبارت داسے دے : [جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا جَعَلًا كَائِنًا مِثْلَ ذَلِكَ الْجَعْلِ] (مونہ تاسو غوره امت گر خولی یی پہ دغہ شان گر خولو سرہ) یعنی پدے ناشنا او کامل گر خولو سرہ مونہ صرف تاسو غوره امت او گر خولی۔ نہ پہ بل قسم گر خولو سرہ چہ ہغہ ددے نہ خکتہ درجے والا وی۔ نو دلته کذلک پہ فعل (جَعَلْنَا) باندے مقدم شو، دے دپارہ چہ قصر او اختصاص پیدا کری۔ او کذلک دیر کرتہ د مابعد دتثبیت او تاکید دپارہ استعمالیہری آہ۔ (روح المعانی ۲/۳۸)

﴿أُمَّةً وَسَطًا﴾ دا امت ہر لحاظ سرہ غوره دے، ددوی تصور، عقیدہ، عمل، اخلاق او تعلقات مزیدار دی۔ او ددے د غوره والی وجوہات بہ پہ سورة آل عمران آیت (۱۱۰) (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ) کنب راشی ان شاء اللہ تعالیٰ۔

(وَسَطًا) [أَيُّ عُدُولًا خَيْرًا] (عادلان، غورہ)۔ (۱) وسط : غورہ تہ ہم وائی۔ لکہ حدیث کنب دی : [فَأَسْأَلُوهُ الْفِرْدَوْسَ، فَإِنَّهُ أَوْسَطُ الْجَنَّةِ وَأَعْلَاهَا] (احمد، بخاری، ابن حبان)۔

(د اوسط معنی غورہ او اعلیٰ) (۲) او درمیانہ او عادل تہ ہم وائی۔ یعنی دا امت دیہودیانو د افراط او غلو او د نصاراؤ د تقصیر او تفریط پہ مینخ کنب درمیانہ دے۔

او قبلہ ہم پداسے ڇائے کنب دہ چہ دتہول عالم مرکز دے، او پہ جغرافیائی لحاظ سرہ د مسلمانانو ملکونہ دتہولے دنیا نہ غورہ دی، تیل او ہر قسم آمدنی ددوی پہ ملکونو کنب دی۔

(کما فی حاضر العالم الاسلامی)۔

(لیکن دیے خلقو خان اُونہ پیرنڈلو، کافرانو پرے قبضہ اُوکرہ او دوی دیہودو او نصاراؤ پسے منہرے وہی)۔

دارنگہ معتدل دی پہ اعتبار د اقتصاد او د زمکو د حاصلاتو سرہ چہ مشہور معدنیات پدے کنب دی۔ معتدل دی پہ عقیدہ کنب چہ نہ دیہودیانو پہ شان غلو او افراط والا دی اُونہ د نصاراؤ پہ شان تفریط والا دی۔ دارنگہ معتدل دی پہ دین او شریعت کنب چہ دیہودیانو پہ شان تشدیدات او د نصاراؤ پہ شان تهاون (سپکاویے) ئے پہ دین کنب نشتہ۔

معتدل دی پہ اخلاقو او اعمالو کنب خُکہ چہ د نبی ﷺ او د قرآن کریم د تعلیماتو اقتدائے کریدہ۔ دارنگہ معتدل دی پہ علم، جلم او تولو صفاتو کنب چہ داسے پہ ہیخ امت کنب تردے حدہ پورے نہ دی لیدلے شوی۔ (ازہر البیان)۔

فائدہ: دا آیت د اجماع پہ حجت کیدو باندے دلیل دیے خُکہ د وسط معنی دہ عدل او ثقہ، نو کہ تول امت پہ غلطی باندے اتفاق اُوکری نو بیا خودا (امت وسط) نہ کیڑی۔ (قاسمی ۳۸۲/۱)۔
 او شیخ الاسلام ابن تیمیہ رحمہ اللہ فرمائی: چہ اللہ تعالیٰ دا اُمت پہ گمراہی باندے د راجع کیدو نہ محفوظ ساتلے دیے، او پدے کنب بہ یو داسے جماعت ہمیشہ دپارہ وی چہ د ہغوی پہ وجہ بہ ترقیامتہ پورے حُجت پورہ کیڑی، پدے وجہ ددے امت اجماع (دوی چہ پہ یوہ مسئلہ اتفاق کرے وی ہغہ) حجت دیے لکہ قرآن او سنت چہ خُنگہ حجت دیے۔ خُکہ چہ دغہ مسئلہ ہم قرآن او سنت تہ منسوبہ وی۔ او پدے وجہ ددے امت اہل حق بہ د سنت او د مسلمانانو د جماعت مضبوط رانیولو پہ وجہ د ہغہ باطل پرستو نہ ہمیشہ جدا وی چہ ہغوی پہ خپل دیے باطل گمان کنب اختہ دی چہ ہغوی صرف د قرآن اتباع کوی او د رسول اللہ ﷺ د سنت او د اجماع نہ اعراض کوی۔

اصحاب السنن او مسانید پہ مختلفو سندونو سرہ د رسول اللہ ﷺ نہ روایت کریدے چہ دا اُمت بہ درے اُوویا (۷۳) فرقو تہ تقسیمیری۔ تول بہ جہنم تہ خُی سوی دیوے فرقے نہ او ہغہ د مسلمانانو د جماعت فرقہ دہ۔ او پہ یو روایت کنب دی چہ رسول اللہ ﷺ اُو فرمایل: دا خلق بہ پہ ہغہ خُہ باندے قائم وی پہ کوم باندے چہ نن زہ اوزما صحابہ دی۔ انتھی۔ او دا فرقہ ناجیہ (نجات موندونکے دلہ) د اہل سنت والجماعت دہ، او دا فرقہ پہ تولو فرقو کنب غورہ دہ لکہ خُنگہ چہ اسلام پہ تولو مذاہبو کنب غورہ مذہب دیے۔

بیاد اجماع معنی دا نہ دہ چہ دا د قرآن او سنت نہ جدا مستقل دلیل دیے بلکہ مطلب دا دیے

چہ یوہ مسئلہ بہ پہ کتاب او سنت کنبس ثابتہ وی او بیابہ دامت پہ ہغے اتفاق شوے وی نو دے تہ اجماعی مسئلہ وئیلے شی۔ دیو آیت یا حدیث معنیٰ چہ تول امت یو شان کوی نو د ہغے نہ علاوہ بہ بلہ د خان ایجاد شوے معنیٰ صحیح نہ وی۔ داد اجماع مطلب دے۔ او د اجماع فائدہ صرف تاکید او تائید دے، او د اجماع خلاف کول د قرآن او سنت نہ غلط تعبیر دے۔ د اجماع تفصیلی بحث دپارہ الحق الصریح (۱/۴۸۸) تہ رجوع پکار دے۔

﴿لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ﴾ د (لِتَكُونُوا) پہ لام کنبس دوہ احتمالہ دی (۱) کہ شہادت پہ معنیٰ د گواہی سرہ شی نو بیابہ وسط پہ معنیٰ د عادل سرہ وی۔ او پہ (لِتَكُونُوا) کنبس بہ لام د عاقبت او صیرورت دپارہ وی خککہ چہ شرط پہ گواہ کنبس دادے چہ عادل بہ وی، نو معنیٰ بہ داشی: ما تاسو عادل (انصاف کونکی) اُمت گر خولی یی انجام دادے چہ تاسو پہ خلقو گواہ شیٰ پہ تبلیغ او دعوت د انبیاء، پہ کفر او شرک د خلقو، پہ تحریف او تبدیل، پہ الحاد او انحراف، پہ افراط او تفریط، پہ غلو او جفا د هغوی، چہ تاسو تولو دا حقائق د پیغمبر او د قرآن د تعلیماتو نہ زدہ کریدی۔ او پیغمبر ستاسو تزکیہ او کپی۔

او دا شہادت او گواہی پہ ڊیرو طریقو سرہ دے:

(۱) یو دا چہ دا اُمت پہ یو مری باندے نیکہ یا بدہ گواہی او کپی نو هغه دپارہ جنت یا جہنم واجبی پی لکہ حدیث د بخاری وغیرہ کنبس دی یوہ جنازہ تیرہ شوہ، صحابہ کرامو د هغه صفت او کپی، نبی ﷺ او فرمایل: وَجَبْتُ (واجب شو) بیابہ جنازہ تیرہ شوہ، صحابہ کرامو هغه پہ بدو یاد کپی، نو نبی ﷺ او فرمایل: وَجَبْتُ (واجب شو)، تپوس او شو چہ دوارو بارہ کنبس تاسو خنکہ وَجَبْتُ او وئیلو؟۔ نو نبی ﷺ او فرمایل: تاسو دیو صفت او کپی او د بل مو بدی بیان کپی، نو یو لہ جنت واجب شو او بل لہ جہنم واجب شو خککہ چہ تاسو پہ زمکہ کنبس د الله گواہان یی۔ [صحیح البخاری رقم: ۱۳۰۱ مسلم: ۲۲۴۳]۔

ددمے آیت او ددمے حدیث اول مصداق صحابہ کرام رضی الله عنہم دی۔

(۲) دویم: دا گواہی پہ آخرت کنبس د انبیاء علیہم السلام پہ دعوت او تبلیغ باندے دہ لکہ پہ حدیث د بخاری کنبس دی: نوح ﷺ بہ راوستے شی هغه تہ بہ الله او فرمائی: [هَلْ بَلَّغْتُمْ؟] آیاتا تبلیغ کپی دے؟۔ هغه بہ وائی: آؤ۔ امت تہ بہ او وائی: تاسو تہ ئے دین بیان کپی و؟۔ هغوی بہ وائی: نہ۔ [مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ] مونہ تہ بشیر او نذیر نہ ووراغلی۔ نو دہ تہ بہ او وئیلے شی: [مَنْ شَهِدُوكَ؟] ستا گواہان خوک دی؟۔ هغه بہ او فرمائی: [مُحَمَّدٌ وَأُمَّتُهُ] محمد ﷺ او د هغه امت۔ نو نبی ﷺ فرمائی: تاسو بہ راوستے شی۔ او گواہی بہ ورکوی چہ نوح ﷺ خپل قوم

تہ دین بیان کریدے۔ بیا رسول اللہ ﷺ دا آیت اولوستلو ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾ (بخاری: ۶۹۱۷)

بیا د حدیث د مفہوم نہ معلوم پیری چہ دے امت تہ بہ اووٹیلے شی چہ تاسو خو پہ ہغہ وخت کنب نہ وی؟ نو دوی بہ اووائی مونہ تہ قرآن کنب وٹیلے شویدی۔

دے وجہ نہ حدیث کنب دی، ابو الدرداء رضی اللہ عنہ د نبی ﷺ نہ نقل کوی:

[إِنَّ اللّٰغَائِنَ لَا يَكُونُونَ شُهَدَاءَ وَلَا شَفَعَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ] [مسلم: ۶۷۷۷]

(لعنت او بنیرے (کنخلے) کونکی بہ د قیامت پہ ورخ گواہان او سفارش کونکی نہ وی) خکہ دوی کنب وسطیت (غورہ والے) ختم شو۔ او دا گواہی لوئی منقبت دے چہ دے امت تہ اللہ تعالیٰ ور کریدے۔

(۲) یا (لِتَكُونُوا) کنب لام د تعلیل دپارہ دے یعنی (لَمْ كُنِي) دے۔ او وسط پہ معنی د غورہ سرہ دے، او د شہادت نہ مراد بہ د حق تعلیم او بیان وی۔ او معنی بہ دا وی:

ماتاسو غورہ امت گر خولی بی خکہ چہ تاسو بہ د حق معلمین بی او حق بہ بیانوی، او خلق بہ د دعوت او ارشاد پہ ذریعہ د حقائقو نہ خبروی او د جمود فکری نہ بہ ئے جدا ساتی او د گمراہی او انحراف نہ بہ ئے یروی، خکہ قسم درس چہ تاسو د پیغمبر نہ زدہ کرے وی ہغہ درس بہ تاسو نوروتہ زدہ کوی دے دپارہ چہ تول جہان انسانان د تعلیم او تربیت پہ ذریعہ رونق او بنائست والا شی۔ (محاسن التنزیل للقاسمی وازہر البیان)۔

نو شہادت پہ معنی د تعلیم، بیان او دعوت د حق او د دین سرہ، او د شہداء معنی دہ معلمین او د دین او د حق بیانونکی۔ لکہ دا معنی پہ سورة آل عمران (۱۱۰) آیت کنب راغلے دہ۔ [كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ] نو انسان بہ ہلہ غورہ کیہی چہ خلقو تہ حق او صحیح دین او قرآن او سنت بیانوی، د کفارو د دسیسو نہ بہ ئے خبروی۔ داسے نہ چہ غلے بہ ناست وی۔ او گواہی بہ ہلہ ورکوی چہ انسان خو مخکن دین بیان کرے وی۔

نو لازم دی چہ دا امت خپل قدر او مرتبہ او پیرنی او شرافت او حیثیت خپل محفوظ اوساتی۔ ﴿وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾ (۱) د نبی ﷺ شہادت یو پہ معنی د دین بیانولوسرہ دے چہ ہغہ امت تہ دین رسولے دے۔ او امت بہ ئے نوروتہ رسوی۔ (۲) دویم: [شَهِيدًا بِالْبَلَاغِ]

(چہ نبی بہ وائی: ما خلقو تہ دین بیان کرے وو) (جلالین)۔

۳- شہید کلہ پہ معنی د تزکیہ کونکی سرہ۔ کلہ چہ قیامت کنب امت گواہی او کری، نو نبی ﷺ بہ د ہغوی تزکیہ بیان کری۔ لکہ صحیح حدیث کنب دی۔ نو عَلَيَّكُمْ پہ معنی د لَكُمْ سرہ دے۔

او دشہید معنی، دانہ ده لکہ بعض خلق وائی : حاضر ناظر بہ وی۔
 داد متشابہاتو تابعداری ده خکہ چه بیا خوبه دا اُمت هم حاضر ناظر وی، دوی ته هم شهداء
 وئیل شویدی۔

﴿وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا﴾ (جعل په معنی د مقررولو سره دے) په دے جمله کبس د قبلے
 د بدلولو حکمت ذکر دے چه هغه امتحان د خلقو دے، چه مونږ ستا قبله بدله کره دے دپاره چه
 خلقو ته معلومه اورا بنسکاره شی چه خوک در رسول الله ﷺ اتباع کوی، او خوک د دین نه اوری،
 او خوک په پیغمبر اعتراضونه کوی، خکہ اوس د بیت المقدس په خائے کعبے ته متوجه کیدل د
 صادقانو مؤمنانو نه ماسوی په کفارو او منافقانو باندے ډیره گرانه پریوزی۔ لکه همدغه شان
 اوشو چه پدے امتحان کبس ډیر خلق ناکام شو۔

امام بغوتی لیکي : د قبلے په بدلیدو سره ډیر مسلمانان مرتد شو او یهودیت طرف ته واوړیدل او
 دائے اوئیل محمد (ﷺ) د خپل پلارانو دین ته واوړیدو۔ (بغوتی)

او ډیرو منافقانو د پیغمبر ے ادبی شروع کره چه مونږ اړوی راړوی۔ او بعض مؤمنانو ته دا
 وسوسه راغله چه ډیرو خلقو خو بیت المقدس ته مونږونه کړیدی، او هغه اوس وفات شویدی
 نو آیاد هغوی مونږونه به بریاد وی۔ نوروستو جمله نازل شو۔ او داسے امتحانات کله نا کله
 الله راوولی، مخلصین او غیر مخلصین را بنسکاره کوی۔

(كُنْتَ عَلَيْهَا) دا په معنی د [أَنْتَ الْآنَ عَلَيْهَا] سره دے یعنی چه تہ پرے اوس موجود ئے۔ او یا بیت
 المقدس مراد دے كُنْتَ عَلَيْهَا أَي بَيْتِ الْمَقْدِسِ۔

﴿إِلَّا لِنُعَلِّمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَاقِبِيهِ﴾ الله تعالی ته خو معلومات شته لیکن خلقو
 ته ئے را بنسکاره کوی۔ د علم په صله کبس چه کله (مَنْ) کلمه راشی نو هلته په معنی د را بنسکاره
 کولو او جدا کولو سره وی۔ یعنی [لِنُظْهِرَ وَلِنُمَيِّزَ] (دے دپاره چه مونږ را بنسکاره کړو یقین والاد
 شکیانو نه) (قرطبی، ماوردی)۔ یعنی چه خلقو ته پته اولگی چه دا سرے د الله تعالی در رسول
 تابعدار دے او دانہ دے، هسے د خواهشاتو پسه روان دے۔ یا شکی دے۔ د پیغمبر تابعداری دیته
 وائی چه تہ به د هغه خبره منے، که ستا عقل ئے منی او که تہ ئے منی، که ستا درواج او عادت
 برابره وی او که تہ وی، د هغه خبره به منے۔

ابن جریر او قرطبی (۱۵۶/۲) وائی : د عربو عادت دے چه د کشرانو د عمل نسبت مشرانو ته
 کوی نو دلته (لِنُعَلِّمَ) معنی ده [لِنُعَلِّمَ رَسُولِي وَالْمُؤْمِنُونَ]

(چه زما رسول او مؤمنانو ته پته اولگی)۔

لکه یو حدیث قدسی کښ دی: [يَا ابْنَ آدَمَ اِمْرَضْتُ فَلَمْ تُعْذِنِي] (ای د آدم خویه! زه مریض شوی و م تازما عیادت ندی کړی). (رواه مسلم) نو د بنده مرض ته ځان ته منسوب کړو۔

(۳) (اَلَا لِنَعْلَمَ) په معنی د لِنُخْتَبِرَ سره دمی۔ یعنی چه مونږ امتحان اوکړو۔ او دا تاویلات وله کیږی؟ ځکه چه د مسلمانانو اتفاق دمی چه الله تعالیٰ په هر شی، په ماکان او مایکون تولو باندی علم لری۔ دویم: د عربیت د محاوره مطابق لفظ دلته استعمال دمی او هغه دغه معانی لری۔

﴿يَنْقَلِبُ عَلٰی عَقِيْبِهِ﴾ په پوندو باندی اوږیدل، د خپل دین نه د مرتد کیدو نه کنایه ده۔ [أَيُّ يَرْجِعُ عَنْ دِيْنِهِ] (ابن جریر) یعنی څوک د دین نه اوږی۔ ځکه چه څوک په پوندو اوږی نو هغه خپله مخه ته مزل پریدی۔ هر کله چه دوی ایمان او دلائل پریخودل نو داسی شو لکه چه په شا باندی راغلی وی۔ یا د جنت لاره ته پریخوده او بیرته گمراهی طرف ته راواپس شو۔

﴿وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيْرَةً﴾ پدی جمله کښ الله تعالیٰ د قبله د بدلولو مسئله عظمت بیانوی چه قبله بدلول گران کار دمی ځکه چه رواج او عادت بدلول گران وی مگر چاته چه الله تعالیٰ هدايت کړی وی او په دین ته مضبوط کړی وی، نو هغه ته د نبی تابعداری آسانه وی۔

(إِنْ) په معنی د قَدْ سره دمی۔ او کَبِيْرَةً په معنی د (ثَقِيْلَةً) سره دمی۔ (یعنی خامخا د قبله مسئله ډیره گرانه وه)۔ او کَانَتْ کښ ضمیر خبری ته هم راجع کیږی یعنی دا خبره گرانه وه۔

﴿إِلَّا عَلٰی الدِّیْنِ هَدٰی اللهُ﴾ ۱- مگر په هغه کسانو آسانه ده چه الله تعالیٰ ورته هدايت کړی وی یعنی زړه ته ورله په تصدیق د رسول باندی مضبوط کړی وی او شکیان نه وی۔

۲- یا [هَدٰی اللهُ إِلٰی سِرِّ الْأَحْكَامِ الشَّرْعِيَّةِ الْمَبْنِيَّةِ عَلٰی الْحِكْمِ وَالْمَصَالِحِ اِجْمَالًا أَوْ تَفْصِيْلًا] (یا هغه کسان چه الله تعالیٰ ورته د احکام شرعیه و رازونه اجمالاً یا تفصیلاً خودلی وی چه الله پدی کښ ډیر حکمتونه لری۔ چه کله یو حکم کوی او کله بل حکم۔ (روح المعانی)۔

﴿وَمَا كَانَ اللهُ لِيُضَيِّعَ اِيْمَانَكُمْ﴾

بعض خلقو اعتراض اوکړو (او دا اعتراض کونکی یا یهودیان وو او منافقان ورسره ملگری وو، یا د مسلمانانو شک پیدا شوی وو) حَبِيْبُ بْنُ أَخْطَبُ یهودی او د هغه ملگرو مسلمانانو ته اووئیل: چه مونږ ته خبر را کړی تاسو اوسه پورے بیت المقدس ته مونږ خونو کړی، که دا هدايت وو نو تاسو خو ترے واوږیدی، او که دا گمراهی وه نو تاسو خود الله تعالیٰ عبادت په گمراهی سره اوکړو، او تاسو نه چه څوک مره شوی دی نو هغوی خو په گمراهی مره شویدی۔ (بغوتی)۔

دارنگه د مسلمانانو په زړونو کښ هم دا وسوسه پیدا شوې چه دا اولس (۱۷) میاشته مونږه بیت المقدس ته مونږ اوکړو، هغه به ضائع او بریاد وی؟ دارنگه کوم کسان چه پدی موده کښ

وفات شویدی د هغوی مونخونه به بریاد وی ؟ (چه پدی موده کین تقریباً لس کسان وفات شوی وویو پکین شهید شوی و) لکه اوس هم ډیر خلق داسے اعتراض کوی چه هرکله چه دا حق ما اومنلو نو هغه پنخوس کاله مونخونه چه ما کریدی هغه به بریاد وی ؟ نو الله تعالیٰ ددی جواب کوی او مسلمانانو ته اطمینان ورکوی چه الله ستاسو مونخونه نه بریادوی خکه چه هغه مونخونه تاسو د الله تعالیٰ د حکم مطابق کری و او اوس ئے هم د الله تعالیٰ د حکم مطابق کوی۔ مخکین هغه حق و اوس دا حق دی۔ نو هر یو په خپل خپل وخت کین هدایت وو۔ دغه شان که یو انسان مخکین نه په ناخبری سره یو عمل کوی او بیا په سنت طریقه پوهه شی، نو الله تعالیٰ د هغه زاره اعمال نه بریادوی خکه چه ده ته هغه دین بنکاره کیدو۔ دا مجتهد مخطی وو۔ الله تعالیٰ په بندگانو شفقت کونکے رحم کونکے دی۔

﴿لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾ ۱- یعنی چه بریاد کری مونخونه ستاسو کوم چه تاسو بیت المقدس (اولے قبلے) ته کریدی۔ د صلاة په خائے ایمان ذک کرو خکه چه دغه مونخونه د ایمان په سبب شوی وو۔ ۲- یا الله تعالیٰ ستاسو ایمان نه ضائع کوی۔

فانده : د ایمان نه مراد دلته مونخ دی چه په حالت د ایمان کین تاسو کریدی۔ او دا دلیل دی چه مونخ د ایمان جزء دی، او په ایمان کین داخل دی لکه دا د عامو محدثینو مذهب دی چه اعمال په ایمان کین داخل دی۔ نو دلته ذکر د کل دی مراد ترے نه اهم جزء دی۔ او اشاره ده چه دا مونخونه تاسو د ایمان په حالت کین کریدی نو خکه به بریاد نه وی۔ خکه چه مونخونه دوه قسمه دی یو هغه مونخ دی چه د نفاق سره وی نو هغه خو بریاد دی، او دویم هغه دی چه د ایمان سره وی نو دا الله تعالیٰ نه بریادوی۔

﴿إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرءُؤْفٌ رَّحِيمٌ﴾ اوس دلیل بیانوی چه الله تعالیٰ ستاسو مونخونه خکه نه ضائع کوی چه الله تعالیٰ په خپلو بندگانو ډیر شفقت والا اورحم کونکے دی۔

د الله درحمت مثال حدیث کین داسے راغلی دی چه رسول الله ﷺ یوہ بنخه د قیدیانو نه اولیده (غالباً دا په غزوه حنین کین نیولے شوی وه) چه د هغه او د هغه د بچی تر مینخ جدائی راوستلی شوی وه نو دا پسه دومره خفه وه چه کله به ئے یو ماشوم په قیدیانو کین اولیدو، هغه به ئے راواخستو او سینے سره به ئے یو خائے کرو او خپل بچی پسه گرخیدلہ خو کله ئے چه خپل بچے موندے کرو نو خان سره ئے یو خائے کرو او خپله سینه ئے ورکړه نو رسول الله ﷺ اوفرمايل :

[اتْرُونَ هَذِهِ طَارِحَةً وَلَدَهَا فِي النَّارِ؟]

(ستاسو خه خیال دی چه دا به خپل بچے اورتہ گوزار کری ؟)

کله چه دا پدے قادره هم ده چه اور ته ئے گوزار نکری؟ صحابه کرامو عرض اوکرو: نه، اے د الله رسوله! نو نبی ﷺ او فرمایل: [قُوا اللَّهَ، لَلَّهِ اَرْحَمُ بِعِبَادِهِ مِنْ هَذِهِ بَوْلِدَهَا] (بخاری: ۵۹۹۹) مسلم (۲۷۵۴) (قسم په الله، الله تعالیٰ په خپلو بندگانو باندے ددے زاننه نه په بچی باندے ډیر مهربان دے)۔

د رافت اور رحمت فرقونه

- ۱- رافت د ضرر د دفع کولو دپاره استعمالیږي، اور رحمت د فائدے راخکلو دپاره۔
- ۲- اور رافت په خاص بندگانو رحم دے اور رحمت په عامو بندگانو دے۔ پدے وجه ئے رافت مقدم کړو۔
- ۳- بل: رحمة په هغه وخت کښ وی چه په بنده کښ یو حالت پیدا شی چه هغه حاجت او ضعف د هغه دے، اور رافة په هغه وخت کښ استعمالیږي چه په فاعل (کونکي د رحمت) کښ یو معنی یعنی په مرحوم (بنده) باندے شفقت پیدا شی۔ نو په رافت کښ بنده ته د احسان د رسولو پوره او کامله جذبہ وی۔ او په رحمة کښ د بنده احسان او نعمت ته پوره حاجت وی۔ (یعنی کله چه الله تعالیٰ بنده ته د خیر رسولو پوره او کامله اراده کړی وی نو دے ته رافت وائی۔ او کله چه بنده کښ د الله تعالیٰ نعمت ته پوره حاجت وی او په ده باندے په دغه وخت کښ کوم نعمت اوشی نو دے ته رحمت وائی نو رافت تعلق د احسان کونکي سره او د رحمة تعلق د بنده سره دے)۔ او د یو کار په موجودولو کښ د فاعل د حال تاثیر ډیر قوی وی د حاجت د مفعول (یعنی بنده) نه هغه کار ته نو پدے وجه رافت مقدم شو چه دا د رحمة نه ډیر قوی دے۔ [تفسیر ابن عرفه ۱/۱۸۳]

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً

یقیناً مونږه وینو بیا بیا اور بدل د مخ ستا آسمان طرف ته، نو خامخا مونږه اړو تا داسے قبلے (کعبے) ته

تَرْضَاهَا قَوْلٍ وَجْهِكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ

چه ته خوښوے هغه لږه۔ نو واړه وه مخ خپل په طرف د مسجد حرام او چرته چه یی تاسو، نو واړوې مخونه خپل

شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ

په طرف دهغه او یقیناً هغه کسان چه ورکړے شوے دے هغوی ته کتاب خامخا پو هیږی چه دا (قبله اړول)

الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾

حق دی د طرف د رب د دوی نه او نه دے الله ے خبره د هغه عملونو نه چه دوی ئے کوی۔

تفسیر: ۱- دا آیتونہ خو ہغہ وخت کنبن نازل وو چہ قبلہ بدلہ شوے وہ۔ اوس ہغہ حالت بیانوی چہ قبلہ لا بدلہ شوے نہ وہ۔ نو دا آیت اگرچہ د تلاوت پہ اعتبار روستو دے لیکن د معنی پہ اعتبار مخکنس دے۔ (قاسمی) حُکھ رسول اللہ ﷺ چہ کلہ مدینے طیبے تہ ہجرت اوکرو نو د اللہ تعالیٰ د حکم مطابق بہ ئے بیت المقدس طرف تہ مونخونہ کول اوزرہ کنبن بہ ئے دا غوختل چہ دا قبلہ اللہ رب العزت بیت اللہ طرف تہ راواری نو بنہ بہ وی حُکھ چہ دا بہترینہ قبلہ دہ۔ نو ادباً مع اللہ (یعنی د اللہ سرہ د ادب د وجہ نہ) بہ ئے برہ برہ کتل چہ وحی بہ کلہ راخی او پہ خولے بہ ئے حہ نہ وئیل۔ او جبرئیل علیہ السلام تہ ئے ہم وئیلی وو چہ زما قبلہ بدلہ شی بنہ بہ وی، ہغہ ورتہ اووئیل: زما اختیار نشتہ، تہ دعا او غوارہ خونبی ﷺ د ادب د وجہ نہ دعا نہ غوختلہ، لیکن د وحی پہ انتظار کنبن وو۔ نو اللہ تعالیٰ دا آیت راو لیرلو۔ او د ہغہ تعنی او آرزوئے پورہ کرہ۔

۲- پدے کنبن زمونر بعض مشائخو وئیلی دی چہ نبی ﷺ پہ ظاہرہ کنبن دا خوبولہ چہ زما قبلہ دے ہمیشہ دپارہ بیت المقدس وی، او برہ برہ ئے کتل چہ وحی راشی او ددے پہ ہمیشوالی حکم اوکری، دے دپارہ چہ دیهودیانو سرہ اتفاق راشی او انتشار پیدا نہ شی اگرکہ پہ زرہ کنبن ئے کعبہ خوبنہ وہ۔ او دلیل دا وائی چہ پدے آیت کنبن تَقْلِبْ لَفْظِ رَاغِلِ دے یعنی پہ تکلف سرہ ئے برہ برہ کتل یعنی پہ زرہ کنبن ئے بیت المقدس خوبن نہ وو۔ لیکن پہ تکلف سرہ بہ ئے غوختل چہ بیت المقدس ہمیشہ شی۔ دویم دا چہ تَرْضَاہَا فَعْلِ مُسْتَقْبَلِ دے یعنی فی الحال کعبے تہ مخ واروہ او روستو بہ پرے رضا شے۔ (قالہ شیخ مشائخنا حسین علی فی بُلْغَةِ الْحَيْرَانِ)

لیکن دا تفسیر صحیح نہ دے حُکھ چہ د صحیح بخاری د حدیث خلاف دے چہ نبی ﷺ کعبے تہ متوجہ کیدل خوبول۔ [وَكَانَ يُجِبُ أَنْ يُوجَّهَ إِلَى الْكَعْبَةِ] دارنگہ د نبی کریم ﷺ د شان نہ دالرے دہ چہ ہغہ پہ زرہ کنبن یو خیز خوبن کپری او پہ ظاہرہ کنبن بل۔ او تَرْضَاہَا فَعْلِ مُضَارِعِ دہ خود حال او استقبال دوارو دپارہ راخی نو دلته پہ معنی د حال دہ او کلہ پہ معنی د ماضی سرہ ہم راخی۔ او تَقْلِبْ کنبن د تکرار او کثرت معنی دہ، نہ د تکلف۔ نو دا تفسیر د جمہورو مفسرینو د تفسیر او د صحیح حدیث خلاف دے لہذا دا تفسیر کول جائز نہ دی۔

بیا پدے آیت کنبن یو حُو جملے دی تولے د قبلے د تجویل متعلق دی۔ پہ اولہ جملہ کنبن نبی ﷺ تہ تسلی دہ چہ مونر ستا حالت اولیدو، خفہ کیرہ مہ۔

﴿ قَدْ نَرَى تَقْلِبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ ﴾ (تَقْلِبْ) باربار مخ او ریدو تہ وائی، او دا دلیل دے چہ اللہ تعالیٰ د ذات پہ اعتبار سرہ برہ دے۔ (قَدْ) د اللہ تعالیٰ پہ صفاتو کنبن د تحقیق دپارہ وی۔ او د انسانانو پہ صفاتو کنبن د تقلیل دپارہ ہم راخی۔ (فِي السَّمَاءِ) نہ مراد جہت د علو (یعنی برہ طرف) دے۔

فوائد الآیة

- ۱- د الله تعالیٰ سرہ در رسول الله ﷺ ادب پکبئب ذکر دے چه په خوله خه نه وائی۔
- ۲- د الله تعالیٰ د علم عموم معلوم شو چه د هر خه نه خبر دار دے۔
- ۳- د الله تعالیٰ د قدرت معلومولو دپاره آسمان ته په بنائسته طریقه کتل بهتر عمل دے۔ او دا بے ادبی نه ده لکه بعض صوفیاء وئیلی دی چه آسمان ته کتل بے ادبی ده، او د الله تعالیٰ نه د حیا خلاف ده۔ د زکریا صاحب په فضائل اعمال او فضائل صدقات کبئب ډیر دے داسے قیصے شته چه په هغه کبئب د آسمان ته نه کتل ئے صفت شمار لے دے۔ وائی چه سری سقطی صاحب اته نوی کاله آسمان ته نه وو کتلی مگر په هغه ورځ چه وفات کیدو نو آسمان ته ئے او کتل۔ دا خبره یا مبالغه ده، او که هغوی داسے کړی وی، نو دا د هغوی خپل ذهنی دین دے، بلکه آسمان ته په کتلو کبئب د الله تعالیٰ قدرت معلومول او د هغه سره محبت پیدا کول بڼه کار دے۔
او پدے باندے امر راغله دے ﴿ اَللّٰمُ يَنْظُرُوْا اِلَى السَّمَآءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا ﴾ (ق: ۶)
(آیا دوی آسمان ته نه گوری چه د دوی نه بره دے چه مونږ څنگه جوړ کړیدے)۔
- ۴- د الله دپاره جهت شته چه هغه بره طرف دے او پدے کبئب هیڅ هغه نقصان نشته کوم چه فلاسفه او معتزله او متکلمین نفی کوی۔
﴿ فَلَنُؤَيِّنَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا ﴾ پدے جمله کبئب ورسره وعده او پیشینگوئی ده چه ستا قبله به بدله کړم۔
﴿ قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ﴾ دافاء د تعقیب (یعنی روستو والی) دپاره ده ځکه چه دا حکم لږه زمانه روستو راغله وو۔ مجاهد فرمائی: دا حکم د بنی سلمه وپه مسجد کبئب نازل شوی وو چه رسول الله ﷺ د ماسپنبین په مانځه ولاړ وو، وحی راغله (او انبیاؤ ته په مانځه کبئب هم وحی کیږی) نور رسول الله ﷺ او مقتدیان په مانځه کبئب کعبه طرف ته راوړیدل پدے وجه دغه مسجد ته مسجد القبلتین وائی۔ چه یو مونځ دواړو قبلو ته شوی وو۔ او په مسجد نبوی کبئب اول د مازيگر مونځ بیت الله طرف ته اوشو، نو په یو لحاظ سره اول مونځ ماسپنبین دے ځکه نیم مونځ وو او په بل لحاظ سره د مازيگر مونځ دے ځکه چه پوره مونځ کعبه طرف ته اوشو۔ نو پدے سره د صحیحینو د روایت چه اول مونځ د مازيگر مونځ وو او د نسائی روایت چه اول مونځ د ماسپنبین مونځ وو، تطبیق راغلو۔
او دا خبر مسجد قباء ته په سحر مانځه کبئب اوسیدو۔ ابن عمر فرمائی: خلق په مسجد قباء کبئب په سحر مانځه ولاړ وو چه یو تن راغلو او دائے اوئیل: بیگاه شپه په رسول الله ﷺ قرآن

(یعنی وحی) نازلہ شویدہ او ہغہ تہ امر شویدے چہ کعبے تہ مخ واروی۔ او د ہغوی مخونہ شام طرف تہ وونو (پہ مانخہ کنبس) کعبے تہ واوریدل۔ (بخاری و مسلم)۔

او د قبلے دا بدلیل دل در جب پہ میاشت کنبس دیوم الاثنین پہ ورخ د ماسپنبنین پہ وخت کنبس د جنگ بدر نہ دوه میاشتے مخکنبس او د ہجرت نہ اولس میاشتے روستو واقع شوی وو۔
﴿قَوْلٍ﴾ دا امر نبی ﷺ تہ دے او پدے امر سرہ دبیت المقدس قبلہ کیدل منسوخ شول۔
(شطر) د شطر دیرے معنی دی، دلته ئے د طرف معنی دہ۔

امام قرطبی لیکے: د اهل علمو پدے اتفاق دے چہ پہ ہر وطن او ہر طرف کنبس قبلہ صرف کعبہ دہ او خوک چہ ہلتہ حاضر وی او پہ سترگوئے وینی، نو پہ ہغہ بانڈے عین کعبے تہ مخ کول فرض دی او خوک چہ د ہغے نہ غائب وی نو ہغوی بہ مسجد حرام تہ متوجہ کیڑی او د بھر دنیا خلق بہ نول حرم تہ متوجہ کیڑی۔ او دا خبرہ پہ یو مرفوع حدیث د ابن عباس کنبس ہم راغلے دہ۔ او د مسجد حرام اطلاق کلہ پہ عین مسجد کیڑی او کلہ پہ نول حرم ہم کیڑی۔ چہ منی، مزدلفہ او تر تنعیم پورے علاقے پکنس داخلے دی۔

فائدہ: د (استقبال الی القبلة) یعنی قبلے تہ د مخ ارولو دیر حکمتونہ دی:

- (۱) پدے سرہ د امت وحدت پیدا کیڑی۔ (۲) تَوَجُّهُ الْقَلْبِ۔ د زرہ توجہ برابر کیڑی۔
- (۳) تَعْظِيمُ الْبُقْعَةِ الْمُقَدَّسَةِ۔ د پاکے زمکے تعظیم او قدر کول۔
- (۴) جَمْعِيَّةُ الْقَلْبِ عَلَى اللَّهِ۔ پہ اللہ بانڈے زرہ راجع کیدل۔
- (۵) اِمْتِثَالُ اَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى۔ د اللہ تعالیٰ پہ امر بانڈے عمل کول۔
- (۶) تَمْيِيزُ الْمُسْلِمِيْنَ عَنْ غَيْرِهِمْ۔ پدے سرہ مسلمانان د غیر مسلمونہ جدا کیڑی۔
- (۷) کعبہ کتب ہدایت دے۔
- (۸) زیادة الاجر دے۔

(۹) اتمام نعمت۔ د نعمت پورہ کول دی۔ د غسے نور دیر فوائد شتہ۔

﴿وَخَيْتٌ مَا كُنْتُمْ قَوْلُوا وُجُوْهُكُمْ شَطْرَةَ﴾

پدے کنبس نول امت تہ پہ ہر مکان کنبس د قبلے د حکم تعمیم دے، کوروی کہ مسجد، دریاب وی کہ اوچہ، مشرق وی کہ مغرب، سفروی او کہ حضر۔

﴿وَإِنَّ الْاٰلِدِيْنَ اَوْتُوْا الْكِتٰبَ﴾ پدے جملہ کنبس د قبلے د تحویل جواب ذکر کوی چہ دے یہود او نصارا تہ د خپلو کتابونو نہ معلومہ دہ چہ دا آخری نبی بہ اول بیت المقدس او بیا کعبے تہ مخ گرخوی۔ بیا ہسے د ضد نہ اعتراضونہ کوی او حق پتہوی۔

﴿ اِنَّهُ الْحَقُّ ﴾ یعنی دا قبلہ بدلیلد یا دا نبی او دده صدق او حقانیت د دوی پہ کتابونو کنب موجود وو۔ اول قول غوره دیے۔

﴿ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴾ اوس دوی ته یرہ بیانوی چه دوی کوم حق پتوی الله تعالیٰ ته پتہ ده، ددی سزا به ورکوی۔ د الله تعالیٰ نه خلاصیدے نه شی۔

اوس الله رب العزت د دوی عناد بیانوی چه دا داسے عناد گردی چه خپل مینخ کنب هم موافق نه دی :

وَلَئِنْ آتَيْتِ الدِّينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ

او که چرتہ ته راوړے هغه کسانو ته چه کتاب ورکړے شوے دی هره یوه نخه۔ تابعداری نه کوی ستا د قبله

وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتِهِمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ

او نه ئے ته تابعداری کونکے د هغوی د قبله۔ او نه دی بعض د دوی تابعداری کونکی د قبله د بعضو،

وَلَئِنْ أَتَيْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ

او که چرتہ ته روان شوے د هغوی د خواهشاتو پسے پس د هغے نه چه راغے تاته

مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿ ۱۴۵ ﴾

علم (پوهه د قرآن) یقیناً ته به په دغه وخت کنب خامخا د ظالمانو نه شی۔

تفسیر: پدے آیت کنب د یهودیانو د عناد او ضد بیان دی په دوه طریقو سره :

(۱) یو دا چه که ته دوی ته په خپل حقانیت او د قبله په حقانیت هر خومره معجزات راوړے، او د دوی د شبهاتو ازاله هم اوشی، بیا هم عناد کوی او ستا خبره نه منی۔

(۲) دویم دا چه خپل مینخ کنب ئے هم اختلاف دی، دیو بل حق نه منی۔ حال دا چه د دواړو تعلق د بنی اسرائیلو سره دی۔ او په خپله خپله رائے سخت کلک ولاړ دی۔ نو د دوی دین د خواهشاتو پسے روانیدل دی، نو پدے کنب الله تعالیٰ خپل نبی ته دا خبر ورکوی چه که ته هر خومره کوشش او کړے خو دوی حق منلو ته تیار نه دی، نو د دوی نه د خیر توقع مه کوه او د دوی د هدایت امید مه ساته۔ او تابعداری ئے مه کوه، ضدیان دی خپل کار به کوی۔

﴿ بِكُلِّ آيَةٍ ﴾ یعنی هر قسم دلیل او معجزه۔ په حقانیت ددی قبله۔

﴿ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ﴾ (لِعِنَادِهِمْ) دوی ستا د قبله تابعداری د عناد او د ضد په وجه نکوی

بحث پہ قبلہ کنیں وو خُکَہ نئے دا ذکر کرہ، ورنہ تول دین اسلام مراد دے۔ تا پسے نئے راخی خُکَہ
چہ ضدیان دی او چہ سرے ضدی شی نو ہفہ بہ خُکَہ دلیل اومنی۔ او هرکله چہ انسان ضدی
شو، نو د ہفہ د شبہے او اعتراض ہیخ اہمیت پاتے نشی۔

﴿وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبَلَتَهُمْ﴾ یعنی تہ ہم د ہغوی د قبلے تابعدار نہ تے۔

۱- دا نفی پہ معنی د نہی دہ، یعنی تابعداری تے مہ کوہ۔ او طمع ترے مہ ساتھ۔ او هرچہ
مونہرہ یو نو مونہرہ دا قبلہ د ضد د وجہ نہ تہ پریدو، بلکہ د الله تعالیٰ د حکم د وجہ نہ تے پریدو
خُکَہ ہغوی پہ غلطہ روان دی۔ یو باطل پرست انسان حق نہ منی نو حق پرست بہ خُکَہ د ہفہ
سرہ باطل اومنی۔ پکار خودا دہ چہ حق پرست د باطل پرست پہ نسبت پہ خپل حق دین دیر
مضبوط شی۔ او جملہ خبریہ تے ذکر کرہ پدے کنیں د نبی کریم ﷺ عظمت شان دے چہ الله
فرمائی، زمانہی داسے ضعیف الایمان شخص نہ دے چہ تاسو بہ تے پہ یوہ شبہہ دوہ شبہو سرہ،
او پہ دہمکیانو سرہ د خپل دین نہ واروی۔ یعنی د نبی (او مؤمن بندہ) د شان سرہ دا مناسب نہ
دی چہ ہفہ د دوی د قبلہ پسے روان شی۔

۲- یا دا خبر پہ خپلہ معنی دے نو پدے کنیں الله تعالیٰ یهودو او نصاراؤ تہ خبر ورکوی چہ زما
نبی نہ امید مہ ساتی چہ دا بہ ستاسو قبلہ (او دین) قبول کری، بلکہ زما نبی پہ خپل دین او
قبلہ مضبوط دے۔ (ابن کثیر)

فوائد: (۱) امام راغب فرمائی: الله تعالیٰ خُکَہ خبر ورکرو چہ اہل کتاب د نبی ﷺ د
قبلے تابعداری نہ کوی حال دا چہ د دوی نہ خو خہ کسانو ایمان ہم راوریدے؟

جواب دا دے چہ دا دہولو پہ بارہ کنیں دے، نہ د بعضو پہ بارہ کنیں۔ یعنی تول او اکثر اہل
کتاب ایمان نہ راوری، پہ اکثر و کنیں ضد او عناد دے او لہر د دوی نہ بہر دی۔

(۲) ﴿وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبَلَتَهُمْ﴾ کنیں اشارہ دہ چہ خُکَہ الله تعالیٰ پہ لائق پیژندگلی سرہ اویژنی نو
دا محالہ او نا ممکن دہ چہ ہفہ مرتد شی او دین پریدی۔ پدے وجہ دا مقولہ مشہورہ دہ: ﴿مَا
رَجَعَ مَنْ رَجَعَ إِلَّا مِنَ الطَّرِيقِ﴾ (یعنی خُکَہ چہ د دین او ایمان نہ گرزیدلے دے نو ہفہ د لارے نہ
گرزیدلے دے او ایمان لا د ہفہ زرہ تہ پہ صحیح طریقہ نہ دے رسیدلے خُکَہ گرزیدلے دے)۔ او کوم
خلق چہ د دین نہ مرتد کیڑی نو ہغوی پہ یقینی طریقے سرہ د ایمان او د دین خونہ نہ وی
خُکَہ، ہسے د موافقت د وجہ نہ ملگرے شوے وی۔ مثال تے داسے دے لکہ یو سپرغی چہ لابلہ
شوی نہ وی او مرہ شی۔ (راغب، قاسمی)

﴿وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبَلَةَ بَعْضٍ﴾ خُکَہ نصاریٰ بیت الشرق تہ (چہ د عیسیٰ ﷺ د ولادت خانے

دے) مونخ کوی، دیهودو خلاف دی، او یهود بیت اللحم او صخره دبیت المقدس ته مونخ کوی د نصاراؤ خلاف دی۔

ابن جریر د ابو العالیة نه نقل کریدی چه د موسیٰ عليه السلام قبله صخره نئ وہ بلکه هغه به د صخره په خوا کنښ ولاړ وو او کعبه طرف ته به ئے مخ کولو۔

آیا بیت المقدس د انبیاء قبله وه؟

پدے کنښ د علماؤ اختلاف دے چه آیا بیت المقدس د انبیاء قبله وه که نه وه؟ دوه رائے دی۔ عام مفسرین وائی: د ابراهیم عليه السلام د زمانے نه روستود تولو انبیاء علیهم السلام قبله کعبه وه او صرف زمونږ د نبی صلى الله عليه وسلم دپاره ئے بیت المقدس شپارس یا اولس میاشته قبله گرزولے وه۔ او بعض مفسرین وائی چه د بنی اسرائیلو د انبیاء قبله بیت المقدس وه۔ نو ددے نه معلومیردی چه دیهود او نصاراؤ قبله (بیت اللحم او بیت الشرق) مبتدع (د خان نه ایجاد شوی) وے۔

حافظ ابن القیم په (بدائع الفوائد) کنښ لیکي: د اهل کتابو قبله د الله تعالیٰ په وحی او توقیف سره نه وه، بلکه دا د هغوی په مشوره او اجتهاد جوړه شوی وه۔ هر چه نصاریٰ دی نو دا خبره یقینی ثابت ده چه الله تعالیٰ دوی ته نه په انجیل کنښ او نه په بل کوم کتاب کنښ دا حکم کرے وو چه دوی مشرق طرف ته مخ او گرزوی، بلکه دوی خپله هم دا اقرار کوی چه د مسیح قبله بعینه د عامو بنی اسرائیلو قبله وه چه هغه صخره ده۔ بلکه دوی له دوی اشیاخو او مشرانو دا قبله جوړه کرے وه۔ دوی او یهودیان متفق دی چه الله تعالیٰ بیت المقدس طرف ته مخ گرزول په یو رسول باندے هم هیڅکله نه دی مشروع کری۔ او مسلمانان هم پدے گواه دی۔ او هر چه یهودیان دی نو په تورات کنښ دا امر نشته چه خامخابه صخره ته مخ گرزوی بلکه دوی چه به بهر وتل نو تابوت به ئے اودرولو او هغه طرف ته به ئے مونخونه کول او کله چه به خپل ځائے ته واپس راغلل نو دا به ئے په صخره باندے کیخودو او هغه طرف ته به ئے مونخ کولو نو کله چه تابوت د دوی نه پورته شو، بیا به ئے د تابوت د کیخودو ځائے ته مونخ کولو چه هغه صخره وه۔
[محاسن التاویل للقاسمی ۱/۳۹۹۱]

که څوک او وائی چه خیر دے هسے د موافقت دپاره به ورسره ملگرے شوی وے، آمن و امان به راغله وے او اختلاف به نه وے پیدا شوی۔ معاشره به جوړه شوی وے۔ نو الله تعالیٰ فرمائی: ﴿وَلَمَّا اتَّبَعَتْ﴾ کله چه تاته دا علم راغلو چه دوی په باطله دی، اوزه په حقه یم او بیا هم د هغوی تابعداری اختیار کرے، نو ظالمانو کنښ به حساب شه، او هغه ظلم بعینه کفر دے۔ یعنی کافر به شه اے انسانه! که چرته د هغوی قبله ته ور واوریدلے۔ دا خطاب نبی ته دے مراد ترے نه

امت دے خُکھ د الله تعالیٰ نبی هغوی ته ذره برابر هم نه مائل کیدو۔ پدے کنب امت ته تعریض دے۔ چه هر کله الله تعالیٰ خپل پاک نبی هغوی ته په میلان سره ظالم جوړوی، نو امتی خوبه پدے عمل سره خامخا په ظالمانو کنب داخلېږی۔ نو پدے کنب زیاته یره ورکول دی د هغوی د تابعدارۍ نه، او ډیر سخت حال بیانول دی د هغه چا چه د دلیل د ښکاره کیدو نه روستو هغه پریږدی، او د خواهش پسه روانېږی چه دا به د ظالمانو په ډله کنب داخلېږی۔ او پدے کنب په حق باندے د مضبوط پاتے کیدو زیات تاکید دے۔ (زمخشری، قاسمی)۔

﴿أَهْوَأْتَهُمْ﴾ د اهواء نه مراد د دوی قبلے دی، او د دوی قبلے ته ئے خواهشات خُکھ او وئیل چه هر کله الله تعالیٰ نبی ته حکم او کړو چه کعبے ته متوجه شی، نو دوی باندے هم دا لازمه وه، لیکن هر کله چه دوی د کعبے نه سوئی په بله قبله پاتے کیږی، نو دا به د دوی خواهش وی (او د شرعی دلیل خلاف به وی)۔ (زبدة التفسیر ۱/۲۲۱)

﴿مِنَ الْعِلْمِ﴾ پدے کنب د علم لوئی شان ذکر دے خُکھ چه الله تعالیٰ معجزاتو او دلائلو او نبوی کارونو ته علم او وئیلو، معلومه شوه چه علم په ټول مخلوق کنب د شرافت او مرتبے په لحاظ اوچت شے دے۔ ۲- دا آیت دلیل دے چه علماؤ ته د عوامو په نسبت وعید زیات متوجه وی لکه داد (مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ) نه معلومېږی۔ (رازی)

﴿لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾ ددے نه لوئی ظلم به بل کوم وی چه انسان حق او باطل او پیژنی او بیا باطل لره په حق باندے غوره کوی؟!۔

الَّذِينَ اتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ

هغه کسان چه مونږ ورکړے هغوی له کتاب، پیژنی (حقانیت) ددے پیغمبر (یا د قبلے) لکه څنگه چه پیژنی

أَبْنَاءَهُمْ وَإِنْ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾

خپل ځامن او یقیناً یوه ډله د دوی نه خامخا پتوی حق لره حال دا چه دوی پوهیږی۔

تفسیر: اوس د نیکانو اهل کتابو نه دلیل راوړی چه گوره دا خبره نیکان اهل کتاب هم پیژنی، چه دا نبی (ﷺ) او مسئله د قبلے حقه ده، او پدے باندے اقرار هم کوی، لیکن دا ضدیان ئے نه منی۔ یعنی اهل کتاب د رسول الله ﷺ په رسول کیدو باندے داسه یقین لری لکه څنگه چه د خپلو اولادو په باره کنب یقین لری چه دا زموږ اولاد دی۔ خُکھ چه په تورات او انجیل کنب د نبی ﷺ صفات موجود وو لکه الله تعالیٰ په سورة اعراف (۱۵۷) کنب فرمایلی دی: ﴿يَجِدُونَهُ

مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ ﴿ (یعنی دوی دارسول (اودده صفات) په تورات او انجیل کنبس لیکلے شوی موندہ کوی)

لیکن دا اهل کتابو یوه ډله د حق پیژندلو سره سره هغه پتوی۔

نو د کور نه ورته دلیل بیانوی :

﴿ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ ﴾ مونږ ورته کتاب ورکړې او قبول کړې ئے هم دے، نیکان دی۔ دا الفاظ د نیکانو اهل کتابو دپاره استعمالیږی۔

﴿ يَعْرِفُونَهُ ﴾ (ه) ضمیر نبی ته راجع دے۔ (شریعتی) یا قبلے ته۔ (قرطبی)۔ یا دین اسلام ته۔ (ابن کثیر)۔

اول ظاهر دے۔

﴿ يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ ﴾ یعنی لکه څنگه چه په خپلو ځامنو کنبس شک نه کوی، نو دغه شان په

رسول الله ﷺ کنبس هم شک نه کوی۔ عبد الله بن سلام ؓ به وئیل : ځوی کنبس به زما شک پیدا شی، لیکن نبی ﷺ کنبس مے نه پیدا کیږی ځکه کیدے شی چه مور ئے څه خیانت کړے وی، او دا ځوی د بل چا نه پیدا شوے وی او ما نه نه وی، اور رسول الله ﷺ کنبس دا شک نه شته۔

﴿ وَإِنْ فَرِيقًا ﴾ دا دریمه ډله دا اهل کتابو ده چه هغه مداهنین او حق پتونکی دی۔

اوس تا سره حقه خبره ده لیکن بل طرف ته ظالمان دی، که ته حق بیانوی نو کله مخالفین ډیر شی نو سر مے دے وخت کنبس شک شی چه دا خلق ولے دومره مخالفت کوی؟ کیدے شی چه زه به په غلطه یم، مسئله به وړانه بیانوم، نو ته به شک شی، نو دے وخت کنبس به څه کومے؟ نو الله تعالیٰ اوس طریقہ بنائی چه په حق به کلک اودرېږے او شک به نه کومے نو الله ددے تاکید بیانوی :

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿ ۱۴۷ ﴾

حق ثابت دے د طرفه درب ستانه نو مه کیږه د شک کونکو نه۔

تفسیر : ﴿ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ﴾ ۱ - آي [الْحَقُّ مَا نَزَلَ مِنْ رَبِّكَ] یعنی درب د طرفنه چه کومه خبره راشی دغه حق وی۔ حق به هغه ته وائی چه ستا درب د طرف نه راغلی وی او دا کومے خبرے چه تاته راغلی دی، دا د الله تعالیٰ د طرفه دی او کوم شے چه ثابت نشی چه دا د الله د طرف نه دے لکه هغه دین چه په هغه باندے اهل کتاب روان دی، نو دا به باطل وی۔

نو پدے کنبس نبی کریم ﷺ او مؤمنانو ته زیات یقین ورکول دی چه په رسول الله ﷺ باندے کوم قرآن نازل شویدے او هغه ته کوم دین ورکړے شویدے، همدا حق دے۔

نو ﴿ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴾ ددے خلقو د اعتراضاتو او شبهاتو په وجه په حق کنبس شک مه

کوہ۔ یا دا اہل کتابو دپتولو پہ وجہ۔ یعنی ستا امت لہ پکار دی چہ پدے کنبں شک اُونکری
خُک کہ چہ د نبی ﷺ نہ د شک توقع نشوہ کیدے۔

۲- دویمہ معنی: [الْحَقُّ فِي هَذِهِ الْمَسْئَلَةِ] یعنی دقبلے دبدلیدو پہ مسئلہ کنبں حق ستا درب د
طرف نہ دے۔ اوتالہ ئے درکریدے، نو شک پکنبں مہ کوہ، کعبے تہ اُوریدل یقینی خبرہ دہ۔ اودا
خطاب نبی تہ دے مراد ترے نہ امت دے خُک کہ چہ نبی ﷺ ہیخ قسمہ شک نہ کولو۔
پہ نبی ﷺ باندے ہم د الله تعالیٰ پہ احکامو او پہ حق باندے ایمان لرل فرض وو۔
اوس الله تعالیٰ دقبلے بدلیدو تہ ترغیب ورکوی چہ ہرکلہ کعبہ غورہ قبلہ دہ نو دے تہ پہ مخ
کولو کنبں نیکی دہ، اونیکی پسے منہے وھل پکار دی۔ اود خلقو د اختلاف کولو دوجہ نہ
حق پریخودل نہ دی پکار۔

وَلِكُلِّ وِجْهَةٍ هُوَ مُؤَلِّيٰهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ

اود ہر چا دپارہ یو طرف دتوجہ دے چہ دا مخ ارونکے دے ہفے تہ، نو مخکنبں والے اُوکری نیکو تہ،

اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللهُ جَمِيعًا اِنَّ اللهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿۱۴۸﴾

ہر خائے چہ یی تاسو رابہ ولی الله تاسو لہ تول۔ یقیناً الله پہ ہر خہ قدرت لرونکے دے۔

تفسیر: ﴿وَلِكُلِّ وِجْهَةٍ هُوَ مُؤَلِّيٰهَا﴾

(لِكُلِّ) ددے مضاف الیہ پت دے یعنی د ہر شخص یا ہر ملت او قوم دپارہ۔
(وِجْهَةٌ) طرف دتوجہ تہ وائی۔ وِجْهَةٌ دَمُؤَاْجِهَةٌ نہ دے پہ معنی دِجِبَتْ او وجہ سرہ دے دلته ترے
مراد قبلہ دہ۔ (فتح القدير للشوکانی)۔

﴿هُوَ مُؤَلِّيٰهَا﴾ کنبں دوہ تفسیرہ دی: (۱) ضمیر د مؤلی راجع دے ہفہ (کُلِّ) یعنی شخص
تہ اود مؤلّیہا دپارہ مفعول ثانی محذوف دے چہ ہفہ (وِجْهَةٌ) دے او مؤلی نہ مراد پہ مانخہ کنبں
ارونکے دے۔ (اَيُّ مُؤَلِّيٰهَا وَجْهَةٌ فِي الصَّلَاةِ)۔ یعنی ہر شخص پہ مانخہ کنبں یو طرف تہ خپل مخ
متوجہ کوی۔ (۲) دویم دا چہ ضمیر الله تعالیٰ تہ راجع دے۔ او مؤلّیہا کنبں (مجرور ضمیر
جہت تہ راجع دے) یعنی الله دا قوم ہفہ جہت او سمت تہ متوجہ کریدے نو ددے دوہ ضمیرونو
د اختلاف پہ وجہ بیا دیر تفسیرونہ جو رپری:

(۱) یو دا چہ د ہر قوم دپارہ یو جہت او طرف دتوجہ دے چہ الله تعالیٰ ہفہ طرف تہ متوجہ
کریدی شرعاً یعنی الله بہ پہ خپلہ زمانہ کنبں ہر قوم تہ حکم کولو چہ پہ مانخہ کنبں دے طرف

تہ متوجہ شیء، چاتہ کعبہ او چاتہ بیت المقدس وغیرہ۔ ملائکو تہ بیت المعمور۔ نو تاسو ہم نیکیو پسے منلہ او کبریٰ، الله تعالیٰ چہ تاسو تہ کوم طرف متعین کوی، بس هغه پسے روان شیء۔ (۲) دویم هر قوم دپاره یو جهت دتوجه دے چہ الله تعالیٰ هغه طرف تہ ارولی دی قسراً او کوناً۔ یعنی د الله پہ تقدیر کنیں لیکلے شویدی چہ دوی به هغه طرف غوره کوی، او الله ورتہ امر نہ دے کرے۔ نو تاسو د الله تعالیٰ د امر تابعدار شیء۔

(۳) دریم: هو ضمیر راجع دے هغه شخص تہ نو معنی دادہ چہ د هر قوم او هر شخص دپاره طرف دتوجه دے چہ هغه شخص خپل مخ اروی هغه تہ پہ خپلو عبادتونو کنیں نو دغه جهتونه به یا صحیح وی یا به غلط وی، خو تاسو نیکیو پسے روان شیء، د الله د حکم مطابق خپل جهت برابر کریء۔

(۴) خلورمه توجیه دادہ چہ د (لِکُلِّ) نہ مراد هر مسلمان دے، کہ د مشرق والا مسلمان وی او کہ د مغرب والا۔ چہ د دوی دپاره یو طرف دقبلے دے چہ هغه کعبہ ده یعنی خوک ورتہ دیو طرف نہ متوجه کیڑی او خوک دبل طرف نہ او د فَاَسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ معنی دا چہ تولو مونخونو کنیں به دے تہ متوجه کیڑی۔ (فتح القدير) نو اصل عبارت داسے جوڑیڑی: [الْكَفَّةُ لِکُلِّ اَحَدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ قِبْلَةٌ هُوَ مُوَلِّئُهَا وَجْهًا] (کعبہ د هر مسلمان دپاره قبله ده چہ دا ورتہ خپل مخ اروی)۔

(۵) بنه توجیه دادہ چہ عموم او کرے شیء یعنی د هر شخص او هر قوم او هر ملت دپاره یو مسلک او مخه وی چہ هغه تہ توجه کوی او هغه سره دزرة تعلق ساتی، خوک د دین سره، خوک د دنیا سره، خوک د مسجد سره، خوک د مندر او گیرجے او درمسال سره او خوک د الله تعالیٰ سره او خوک د بیت او قبر او بابا سره، خوک د قرآن او سنت د علم سره، خوک د نور و علمونو سره، خوک د سنت طریقو سره نو خوک د رسم اورواج او خرافات او بدعاتو سره، او خوک د کعبے سره، خوک د بیت المقدس او بیت الشرق سره بیا دا توجه به د چا حقه وی او د چا باطله نو د خلقو ددے اختلاف پہ وخت کنیں به ستاسو کار دا وی چہ (فَاَسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ) تاسو به د هغه جهت سره تعلق ساتی چہ کوم د خیر والا وی، او الله او رسول ورتہ خیر وئیلے وی او هغه تہ به سبقت کوی او د خلقو د مختلف جهتونو به نه متأثره کیڑی او حق به نه پریدی۔ او صحیح دین پسے ورخیء۔ او ددے آیت مثال داسے دے لکه حدیث [کُلُّ النَّاسِ يَفْذُو قَبَائِعَ نَفْسِهِ فَمُعْتَقُهَا أَوْ مُوَبِقُهَا]

(تہول انسانان صبا کوی او خان خرخوی نو خوک خان د اور نہ آزاد کری او خوک ئے هلاک کری)۔ دارنگه آیت کنیں دی: ﴿لِکُلِّ جَعَلْنَا مِنْکُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾ (مائدہ: ۴۸) پہ تاسو کنیں د هر چا دپاره لاره او طریقہ مونزہ مقرر کریده۔ (ابن کثیر)۔

او پدے کنب اشاره ده چه قبله د دین دارکانو نه داسه رکن نه دے چه تغییر به نه قبلوی، یا ذ تکوینی امور و په شان نه ده چه د هغه نه به تخلف نه راخی بلکه دا یوه فرعی مسئله ده چه د امت په اختلاف او د شرائعو په تغییر سره پدے کنب تبدیلی راتلے شی لکه دغه آیت د سورة المائده پرے دلیل دے۔ (لذهر البیان)۔

فائده: آیت کنب دا مقصد پروت دے چه د هر دین او ملت دپاره یو مخصوص جهت وی چه هغه ته په خپلو عبادتونو کنب متوجه کیږی لکه د مسلمانانو قبله کعبه ده۔ نو پدے کنب دے طرف ته اشاره ده چه په دنیا کنب مختلف مذاهب او ډیر دینونه موجود دی، پدے وجه عقلمند انسان له پکار دی چه پدے کنب چه کوم دتولو نه غوره، اعلیٰ او اوجت دین وی، هغه خپل کړی او دتولو عقلمندو انسانانو پدے اتفاق دے چه دین اسلام هغه دین دے چه په دے کنب د انسان دپاره ټول قسم خیرونه او کمالات راجمع شوی دی، پدے وجه ددنه په قبلولو او پدے باندے د عمل کولو دپاره هر انسان له دیو بل نه سبقت او مخکنب کیدل پکار دی۔

(تیسیر الرحمن والقاسمی)۔

﴿فَأَسْبِقُوا﴾ استباق دلته په معنی دتسابق سره دے یعنی دیو بل نه مخکنب والے کول۔ دا وجه ده چه دلته ئے (فَأَسْبِقُوا) (مخکنب شی) اونه وئیلو، ځکه چه نفس مخکنب والے مطلوب نه دے۔ دارنگه که فأسبقوا ئے وئیلی وے، نو بیا به دا حکم صرف هغه چاته شامل شوی وے چه هغه د تولو نه مخکنب شوی وے او که څوک لږ وستو شوی وے نو هغه به پدے حکم باندے عمل کونکے نه وے او هر چه استباق دے نو هغه دواړو ته شامل دے۔ (تفسیر ابن عرفه)

او په استباق کنب معنی د تکلف پرته وی، یعنی په ځانونو باندے تکلف او برداشت او کړی او نیکیو ته ور مخکنب شی۔

او پدے کنب اشاره ده چه هر کله چه ایمان والا خپل مینخ کنب دیو بل نه نیکیانو ته مخکنب والے کوی، نو د نورو خلقو نه به په طریق اولیٰ مخکنب والے کوی۔

او پدے کنب بله دا اشاره هم ده چه د ایمان والو نه سیوی خلق د خیر په لاره نه دی روان تردے چه ایمان والو ته حکم او کړی چه د هغوی نه مخکنب شی۔ (روح المعانی)

(الْخَيْرَاتِ) دلته (الی) کلمه پته ده ځکه چه فأسبقوا په معنی دتسابقوا سره دے او هغه لازم دے، په الی سره استعمالیږی۔ (اللباب)

الخیرات جمع د خیرة ده۔ خیرات (۱): تولو نیک عملونو او طاعتو ته وائی چه د هغه په ذریعه د دنیا او د آخرت نیکبختی حاصلیږی، او د الله تعالیٰ د اوامرو منلو، او په هغه باندے

عمل کولو ته وائی، که د قبلے په باره کښی وی او که علاوه وی۔ نیک عملونو کښی یو بل نه مخکښ شی، منډه ورپسې اوکړی۔ دا اول صف او تکبیر اولی ته هم شاملیږی۔
 (۲) الْخَيْرَاتِ الدُّنْيَوِيَّةِ وَهِيَ الشَّرْفُ وَالْفَخْرُ بِقَبْلِةِ اِبْرَاهِيمَ وَالْاُخْرَوِيَّةِ وَهِيَ الثَّوَابُ الْجَزِيلُ الْمُعَدُّ لِلْمُطِيعِينَ (نيسابوری) یعنی په دنیا کښی خیرات دا دی چه د ابراهیم عليه السلام په قبله شرافت او فخر اوکړی شی، او په آخرت کښی خیرات هغه ثوابونه حاصلول دی کوم چه فرمانبردارو خلقو له الله تعالی تیار کړیدی)۔

[ای: بَادِرُوا إِلَى الْاِنْقِيَادِ إِلَى الطَّاعَاتِ وَاتَّبَاعِ الْحَقِّ وَالْخُضُوعِ لِمَنْ جَاءَ بِهِ] (البحر المديد ۷۴/۲)

(د یو بل نه جلتی اوکړی د الله تعالی طاعات او عباداتو ته غاړه کیږی، او حق قبول کړی او چا چه حق راوړی وی هغه ته تسلیم شی)۔

فائده: په استباق لفظ کښی اشاره ده چه هر یو نیکی باندم په جلتی سره عمل کول غوره دی، او تاخیر او سستی پکښی نه ده پکار۔ حدیث کښی دی: «خه خلق به همیشه روستو روستو کیږی تردی چه الله تعالی به ئی هم روستو پریږدی»۔ (صحیح مسلم)
 دارنگه خیرات شامل دی فرائض، واجبات، مستحبات او نوافلو تولو ته۔

او دا شامل دی هغه چاته هم چه خپله یو نیک کار ته ور مخکښ شو او هغه چاته هم چه بل ئی یو نیک کار ته مخکښ کړو۔ اگر که دواړو یو شی ته د یو بل نه مخکښوالی نه وی کړی۔ (ابن عرفه)۔

استباق او مسابقت کښی درې ارکان دی:

(۱) تَكْمِيلُهَا (۲) وَالْمُبَادَرَةُ إِلَيْهَا (۳) وَإِقَاعُهَا عَلَى الْكَمَلِ الْوُجُوهِ

عبادت پوره کول، او هغه ته جلتی کول او د یو بل سره پکښی سیالی کول، او بیا هغه عمل په کامله او بنائسته طریقے سره واقع کول۔

پدې وجه علماء فرمائی: مسابقه د مسارعے نه زیاته بلیغه ده ځکه چه پدې کښی په نورو باندم د سبقت او مخکښ والی معنی موجوده وی۔ دارنگه مسابقه د نفس خیرات نه هم غوره ده۔

نو فائده به څه اوشی؟ هغه دا چه د قیامت ورځ ته به تاسود هر ځای نه حاضر شی او بیا به ددې اعمالو جزاء درکوی۔

﴿ اَيْنَمَا تَكُونُوا ﴾ نو پدې کښی اعمال صالحه و ته یو قسم ترغیب دې ځکه چه انسان ته کله دا یقین اوشی چه الله به ده لره دوباره ژوندی کوی او ده ته به دده د اعمالو بدله ورکوی نو هغه د آخرت په تیاری کښی تیزی کوی۔ او دارنگه پدې کښی یره هم پرته ده۔

فوائد الآیة: (۱) د امتونو منهجونو او طریقے د عمل اگر که مختلفې دی، لیکن په یو اصل

باندے متفق دی، او ہفہ دا چہ اللہ تعالیٰ تہ پہ غیر منسوخ شوی شریعتونو او احکامو باندے غارہ کیخودونکی دی۔ (۲) انسان باندے لازم دی چہ د حق تابعداری اوکری ہر چرتہ چہ وی او د مخالف دیر والی تہ دے نہ گوری۔

(۳) آیت دلیل دے چہ مطلق امر د شارع د فوریتہ دپارہ دے یعنی پدے بہ فوراً او پہ جلتی سرہ عمل کولے شی۔ (۴) **فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ** کنبں دیر کمال دے د **(فَاسْتَبِقُوا إِلَى الْخَيْرَاتِ)** نہ خکہ چہ ددے معنی دا دہ چہ نیکیانو تہ منلہ کرہ او بیا پہ ہفہ کنبں دننہ ہم د مخکنبں والی کوشش کوہ۔ او دا معنی نہ دہ چہ صرف د نیکیانو خوالہ ورشہ او بیا ہلتہ اودرپرہ، پہ ہفہ کنبں ترقی مہ پیدا کوہ۔ (تفسیر ابن عثیمین)

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ

د کوم خائے نہ چہ تہ اوٹے نو وارہ وہ مخ خپل طرف د مسجد حرام تہ او یقیناً دا خامخا حق دے

مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿۱۴۹﴾

لہ طرفہ درب ستانہ او نہ دے اللہ یے خبرہ ستاسو د عملونو نہ۔

تفسیر: دلته د حَيْثُ خَرَجْتَ نہ مکہ مراد دہ یعنی د کوم خائے نہ چہ تہ وتلے ئے او ہجرت دے کریدے نو ہفہ تہ بیرتہ مخ راوگرزوہ۔

دے حکمونو د مکرولو حکمتونہ

بیا اللہ تعالیٰ د کعبے پہ توجہ باندے درے امر نہ کوی:

(۱) دپارہ د تاکید خکہ چہ دا مسئلہ د یہودیانو، مشرکانو او منافقانو دپارہ لویہ فتنہ گر خیدلے وہ نو بار بار حکم کوی چہ د ہغوی ہیخ علر پاتے نشی۔

(۲) یا پہ اول امر باندے ئے بیت المقدس قبلہ کیدل منسوخ کرل، او ہفہ حکم پہ داخل د مسجد حرام او مکہ کنبں وو او بیائے امت تہ حکم اوکرو چہ ستاسو دپارہ ہم کعبہ قبلہ شوہ۔ اوس حکم کوی بھر د مکے او مسجد حرام او مدینے نہ۔ اوروستو امر دے پہ بارہ د سفر کنبں۔ او مؤمنانو تہ حکم دے دپارہ د تاکید یا ہفہ ہم پہ حالت د سفر کنبں دے۔

(۳) امام رازقی وائی: اول امر وو ہفہ چاتہ چہ مسجد حرام کنبں دننہ وی۔ او دویم امر دے ہفہ چاتہ چہ د مسجد حرام نہ بھر مکہ کنبں وی او دریم امر دے د مکے نہ بھر دنیا والو تہ۔

(تفسیر کبیر والتتویر ۲/۴۵)۔

نو دلته د کلی او علاقے نہ د وتلو پہ وخت کنب امر دے چہ بھر بہ ہم کعبے تہ مخ کوے او دا حکم ئے خکہ او کرو چہ غالباً د کلی نہ پہ وتلو کنب احکام بدلیہی نو و ہم (گمان) راتلو چہ بھر بہ د کعبے اہتمام نہ وی نو تا کیدائے دا حکم بیار او پرو۔

(۴) یا دا چہ د علت د تعدد پہ وجہ دا تکرار شویدے۔ خکہ چہ اللہ تعالیٰ د قبلے د بدلرلو د پارہ درے علتونہ بیان کریدی یو علت: د نبی کریم ﷺ مینہ او خواہش وو۔ ہلتہ ئے دا بیان کرو۔ دویم علت: د ہر ملت او دعوت والا د پارہ د یو مستقل مرکز وجود وو، نو ہلتہ ئے بیا بیان کرو۔ دریم علت: د مخالفینو د اعتراضاتو ازالہ دہ نو ہلتہ ئے ہم بیان کرو۔

(فتح القدیر للشوکانی ۱/۲۴۳ و احسن البیان)

(۵) یا تکرار پدے وجہ اوشو چہ د ہر یو سرہ جدا جدا فائدہ ذکر دہ۔ د اول سرہ شہادت او علم د اہل کتابو ذکر دے۔ او دویم سرہ د اللہ تعالیٰ شہادت پہ (وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ) سرہ او پہ دریم کنب (لِنَلَّا يَكُونُ لِلنَّاسِ) کنب فائدہ دفع د حجت ذکر دہ۔ (احسن الکلام)۔

(۶) بنہ وجہ دا دہ چہ پدے امر ونو کنب اللہ تعالیٰ ہفہ درے عظیم حکمتونہ او مصلحتونہ بیانوی کوم چہ ئے پدے احکامو کنب ددے امت د پارہ ایخودی دی او ہفہ روستو آیت کنب راخی۔ چہ د ہفہ حکمتونو نہ معمولی بے خبری او بے پروائی دا امت پداسے غلطیانو کنب اختہ کولے شی چہ د ہفہ د اصلاح ہیخ صورت بہ باقی نہ پاتے شی۔ پدے وجہ قرآن د ہفہ حکمتونو د بیانولو نہ مخکنب د تمہید پہ طور دے احکامو تہ ذہنونہ بیا متوجہ کرل چہ د دننہ او بھر، سفر او حضر، ہر خائے او ہر صورت کنب بیت اللہ تہ د مخ اړولو کوم چکم کیہی دا خہ سرسری او سطحی حکم نہ دے۔ بلکہ پہ دے کنب لوئی حکمتونہ او مصلحتونہ دی کہ تاسو پدے کنب معمولی شان سستی او کرہ نوستاسو سفر بہ غلط سمت تہ شروع شی، پدے وجہ ددے پورہ اہتمام کوی،

ہفہ حکمتونہ دا دی (۱) (قطع حجة) د خلقو دلیل او تہمت ختمول پہ (لِنَلَّا يَكُونُ لِلنَّاسِ) کنب۔ (کہ کعبے تہ وائے وریدی نو یہودیان بہ دربان دے دلیل نیسی) (۲) او د نعمت پورہ والے پہ (وَلَا يَمُؤِنُ بِغَمَّتِي) کنب۔ یعنی کعبے تہ خکہ مخ واری چہ اللہ پہ تاسو نعمت پورہ کول غواہی، دا قبول کری۔ (۳) او ہدایت او لارہ موندل پہ (وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) کنب۔ (کہ تاسو کعبے تہ وائے وری نو ہدایت نہ بہ محروم شی)۔ چہ د ہفہ بیان بہ روستو راشی۔ (تدبر قرآن)

﴿وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ﴾ یعنی دا قبلہ بدلیل ستا در ب د طرف نہ حق دی۔

﴿وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ یعنی تاسو پدے حکم بان دے عمل کوی او د چا پرواہ مہ ساتی کہ

خلق درپسے خبریے کوی اللہ بہ تاسو تہ بنائستہ بدلہ درکوی۔ او دے مجرمانو تہ بہ سزا ورکوی۔
نو مؤمنانو لہ تسلی او کفرانو تہ تے دھمکی ورک رہ۔

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ

او دکوم خائے نہ چہ تہ اووتلے نو وارہ وہ مخ خپل پہ طرف د مسجد حرام، او هر خائے چہ بی تاسو

فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ

نو وارہ وی مخونہ پہ طرف د هغے۔ دے دپارہ چہ نہ شی د خلقو پہ تاسو حہ دلیل مگر هغه کسان

ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمِمْ نِعْمَتِي

چہ ظالمان دی ددوی نہ نو مہ یربری د هغوی نہ او اوریبری زمانہ او دے دپارہ چہ زہ پوره کرم نعمتونه خپل

عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿۱۵۰﴾

پہ تاسو باندے۔ او دے دپارہ چہ تاسو سمعہ لارموندہ کری۔

تفسیر: بیا امر کوی او دا امر پہ بارہ د سفر کنیں دے۔

﴿لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ﴾ دا خلورم جواب دے او د تحویل قبلہ دپارہ تفصیلی علت ذکر
کوی۔ (۱) حجت پہ معنی د صحیح دلیل سرہ دے۔ یعنی اللہ فرمائی: دا امر ونہ درتہ ولے کوم؟
دے دپارہ چہ د خلقو (د یهودیانو او مشرکانو) پہ تاسو باندے حجت قائم نہ شی او خوک در سرہ
جگرہ اونکری خکہ چہ پہ تورات کنیں تے دا لیکلی دی چہ د آخری رسول او آخری امت نخہ بہ
دا وی چہ کعبے تہ بہ مخ کوی، او دا بہ د هغوی آبدی قبلہ وی، نو کہ چرے نبی ﷺ او مؤمنان
کعبے تہ مخ وانه روی، نو یهودیان بہ پہ دوی باندے ضرور صحیح دلیل قائموی چہ تاسو آخری
امت نہ یی خکہ چہ تاسو کنیں دا علامت موجود نہ دے کوم چہ پہ تورات کنیں راغله دے او بیا
دتورات خبرہ دروغجنہ کیری، او دا اهل کتابو پہ زرونو کنیں بہ ددے نبی پہ بارہ کنیں شکونہ
پیدا کیری، نو ددے وجہ نہ هرکله چہ تاسو کعبے تہ مخ اوگرزوی نو ددوی دلیل بہ ختم شی او
ستاسو حقانیت او دتورات صدق بہ ستاسو پہ بارہ کنیں باقی پاتے شی۔ دارنگہ مشرکانو بہ
وئیل دا خنگہ نبی دے چہ د ابراهیم عليه السلام د قبلے (کعبے) نہ خلاف کوی، او دعوی د ابراهیم عليه السلام د
ملت کوی نو هرکله چہ تاسو کعبے تہ واوریدی نو د هغوی دلیل ہم ختم شو۔

(۲) - او حجت کله په معنی د جگر په سره راځی نو اوس د قبله د تحویل نه روستو د هغوی اعتراضونه او جگر په ختمه شوې۔ اگرکه بعض شریان او ظالمان خلق به ددې حجت او دلیل د ختمیدو نه روستو هم جگر په کوی لیکن په دنیا کېن هیڅ احتیاط هم د هر قسم خلقو خوله نشی بندولې۔ د دوی علاج دا دی (فَلَا تَخْشَوْهُمْ) چه د دوی نه یه نه ده پکار۔

﴿إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ﴾ - دا (إلا) استثناء منقطع ده۔ په معنی د لکن ده۔ او ظَلَمُوا نه مراد عنادیان اهل کتاب دی۔ او د بعضو په نیز مشرکان مراد دی۔

[أَيُّ لَكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا يَخْتَبُونَ بِالْحُجَجِ الْبَاطِلَةِ] لیکن ظالمان به اوس هم تاسو ته باطل دلائل وائی او جگر په به در سره کوی، اعتراضونه به در باندې کوی خو د هغوی نه یه مه کوی ځکه چه صحیح دلیل ورسره نشته، د هغوی جگر په فضول دی، د توجه قابل نه دی نو: ﴿فَلَا تَخْشَوْهُمْ﴾ ځکه ظالمان که چرته په حق بڼه پوهه هم شی بیا هم جگر په کوی، نو د هغوی د جگر و او د هغوی د لائلو (اعتراضونو) نه مه یرېږی۔

﴿وَآخِشُونِي﴾ د الله نه یه دا ده چه د هغه د حکم تابعداری اوشی، او د هغوی نه یه دا ده چه حق پرېخودلې شی، او پتې کرې شی۔ ځکه داسې حالاتو کېن یه وی نو بعض خلق حق پتوی، د جگر و او اختلافاتو نه یرېږی۔

﴿وَلَايْمٌ﴾ دا د قبله د بدلیدو دپاره بله فائده او علت دی۔ دا د «أَمْرُكُمْ» مقرر پورې متعلق دی۔ یعنی ما تاسو ته د قبله طرف ته د متوجه کیدو حکم او کرو۔ نو وجه دا ده: ﴿وَلَايْمٌ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ﴾ چه زه خپل نعمت په تاسو پوره کول غواړم۔ دا د الله تعالیٰ غټ نعمت دی ځکه چه په دې کېن د انسان د عبادت توجه معلومه وی، اجر پکېن زیات دی، د الله د محبت نڅه ده۔ او په امتحان کېن کامیابیدل دی۔

زجاج وئیلی دی: چه د نعمت پوره کول هدایت کول دی قبله ته او داخلول دی جنت ته (قرطبی)۔ او خازن وئیلی دی: اتمام د نعمت دا دی چه په اسلام باندې مرگ راوولی او بیائے جنت ته داخل کړی او د الله دیدار ورته نصیب کړی۔

سعید بن جبیر وائی: د الله نعمت هله پوره کیږی چه بنده جنت ته داخل شی۔ (قرطبی)۔ دلته د اتمام نعمت نه مراد اتمام روستو د نقصان نه نه دی بلکه د اول وخت نه ډیر پریمانه نعمتونه ورکول مراد دی۔ یا مطلب دا دی چه اصل نعمت د رسول د رالیږلو او د کتاب د نازلولو په سبب دین طرف ته هدایت کول دی، او کوم بی شماره نعمتونه چه ددې دوه لویو اصولو نه روستو ملاوېږی هغه د متماماتو ددې نه دی۔ (لزهر)۔

صاحب د تدبر قرآن وائی: د اتمام نعمت نہ مراد د دین د تکمیل ہفہ نعمت دے چہ د ہفہ پیشین گوئی موسیٰ او عیسیٰ علیہما السلام ددے امت پہ بارہ کنب فرمائیے وہ او چہ د ہفہ وعدہ اللہ تعالیٰ د ابراہیم علیہ السلام سرہ پہ ہفہ وخت کنب کرے وہ کله چہ ہفہ د اسماعیل د قربانی پہ امتحان کنب کامیاب شوے وو، ہفہ سرہ اللہ تعالیٰ دا وعدہ کرے وہ چہ ددے خوی د نسل نہ بہ یو لوئی امت پیدا کیڑی چہ پہ ہفہ سرہ بہ د تمامے دنیا قومونہ د دین برکت موندہ کوی نو د ہفہ د نسل نہ اللہ تعالیٰ آخری رسول محمد رسول اللہ ﷺ راویلرلو چہ د ہفہ قبلہ ئے بیت اللہ مقرر کرہ کوم چہ د تمام عالم دپارہ د خیر او برکت د دین د پورہ کولو مرکز مقرر شوے وو۔ (تدبر قرآن)

﴿وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ دا بلہ فائدہ او علت دے چہ اللہ فرمائی: تاسو تہ ما غورہ قبلہ در کرہ چہ نور خلق ترے گمراہ شویدی۔ خک زہ پدے سرہ تاسو ہدایت تہ رسول غوارم۔ چہ د ہفہ نہ یہود او نصاریٰ خطا شویدی۔ دا دلیل دے چہ د کعبے پہ وجہ بندہ تہ ہدایت کیڑی۔ (هُدًى لِّلْعَالَمِينَ) خائے دے۔ د ہدایت نہ مراد ہفہ صراط مستقیم موندل دی چہ کومہ اللہ تعالیٰ تہ رسونکے نیغہ او فطری لارہ دہ چہ د ہفہ پہ بارہ کنب اللہ تعالیٰ فرمایلی دی:

﴿قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ، دِينًا قَبِيماً مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾ [انعام: ۱۶۱]۔

(اُووایہ چہ ماتہ ز مارب نیغہ لارہ خودلے دہ چہ ہفہ فطری دین۔ ملت د ابراہیم۔ دے چہ ہفہ پہ توحید ولا ر وو)۔ او ددے ملت ابراہیمی طرف تہ لارہ خودونکے منارہ ہفہ ہمداد قبلہ دہ، پدے وجہ ضروری دہ چہ دا نخہ ددے امت د سترگو مخے مخے تہ وی۔ پدیم وجہ اللہ تعالیٰ مخکنب کعبے تہ د مخ اړولو بار بار حکمونہ او کرل۔

فائدہ: د قبلے بدلولو تہ ئے اتمام د نعمت او ہدایت موندل او وئیل خک چہ پہ حکم الہی باندے عمل کول یقیناً انسان د انعام او اکرام مستحق۔ ہم جوړوی او د ہدایت توفیق ہم ہفہ تہ نصیب کیڑی۔ (احسن البیان)۔

فائدہ: علامہ حرالی فرمائی: د آیت پہ ضمن کنب د مکے د فتح زیرے دے او دا چہ دانی ﷺ بہ پہ جزیرة العرب غالبہ کیڑی، او ددے پہ وجہ بہ پہ تولو ز مکو والو غلبہ مومی، او اسلام بہ مشرق او مغرب تہ رسیڑی۔ (محاسن التاویل للقاسمی) ددے نہ روستو د اتمام نعمت یو مثال ذکر کوی۔

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنْكُمْ يَتْلُوا

(پورہ کول د نعمت داسے دی) لکہ خنکہ چہ مارالیرلے دے پہ تاسو کنب رسول ستاسونہ چہ لولی

عَلَيْكُمْ اَيْنَا وَيُزَكِّيْكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ

پہ تاسو باندے آیتونہ زما او پاکوی تاسو لره او بنائی تاسو ته قرآن او سنت (یا رازونہ ددین)

وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿۱۵۱﴾

او بنائی تاسو ته هغه څه چه تاسو پرے نه پوهیدی۔

تفسیر: پدے آیت کبس د قبله نعمت پسے د آخری رسول درسالت نعمت بیانوی اودا (کَمَا) دَاتِم پورے متعلق دے یعنی [کَمَا اَتَمَمْتُ نِعْمَتِيْ بِاَرْسَالِ الرَّسُوْلِ فِیْكُمْ] یعنی په قبله درکولو سره دربانده نعمت کوم لکه څنگه چه ما په تاسو کبس در رسول په رالیړلو سره نعمت پوره کړے دے۔ یا تقدیر داسے دے: [وَلَا تَبْتَئِنِّيْ عَلَیْكُمْ اِتْمَامًا مِّثْلَ اَرْسَالِ الرَّسُوْلِ فِیْكُمْ] (قرطبی عن الفراء) (دے دپاره چه زه خپل نعمت په تاسو داسے پوره کړم چه سنت ابراهیمی درته بیان کړم لکه څنگه چه مے په تاسو کبس رسول رالیړلے)۔

نور رسول رالیړل هم نعمت، کعبه هم نعمت او قرآن هم نعمت دے، پدے امت الله تعالیٰ غت غت نعمتونه کړیدی۔ اودا آیت د ابراهیم عليه السلام د هغه دعا قبول والے دے کوم چه مخکبس (۱۲۹) آیت کبس ذکر شوے ده۔

۲- یا دا د تَهْتَدُوْنَ پورے متعلق دے یعنی [کَمَا هَدَيْتُكُمْ بِالرَّسُوْلِ كَذٰلِكَ هَدَيْتُكُمْ بِالْقِبْلَةِ]

(لکه څنگه چه ما تاسو ته ددے رسول په وجه هدایت او کرونو په قبله سره مے هم تاسو ته هدایت او کړو)۔ نو دواړه ذریعے د هدایت دی۔

بعض وائی: دا دروستو (فَادْكُرُونِيْ) پورے متعلق دے (یعنی فَاذْكُرُونِيْ كَمَا ذَكَرْتُمْ بِاَرْسَالِ الرَّسُوْلِ) یعنی ما یاد کړی لکه چه ما تاسو در رسول په رالیړلو یاد کړی یی)۔ (قرطبی عن علیٰ واختاره الزجاج) لیکن دا تعلق لرے دے۔ اول قول راجح دے (نقله القرطبی عن ابن عطیة)۔ او دویم هم صحیح دے۔

او ددے یو تعلق داسے هم صحیح دے چه مونږ د قبله تحویل د اتمام نعمت او د ملت ابراهیم ته درهنائی دپاره کړیدی نو دغه شان د ابراهیم عليه السلام د دعا مطابق ددے مقاصدو دپاره یو رسول په تاسو کبس رالیړلے دے۔ (تدبر قرآن)

پدے آیت کبس در رسول الله صلى الله عليه وسلم څلور اوچت صفات ذکر شویدی:

اول صفت: د علمی او عملی آیتونو تلاوت کول۔ دا پیغمبر اول دعوت او تعلیم شروع د تلاوت د الفاظو نه کوی ﴿يَتْلُوا عَلَیْكُمْ آیٰتِنَا﴾ (په تاسو باندے زمونږ آیتونه لولی) چه دا آیتونه د

الله تعالیٰ لوئی نعمت دے چکے چه دا آیتونہ دتولو عباداتو ماخذ دے، اصول وی او کہ فروع، دتولو علومو، د آدابو او د بنائستہ اخلاقو سرچشمہ دہ۔ دتوحید، رسالت، آخرت، د اخلاقو او د فضائلو د اصولو آیتونہ پہ تاسو تلاوت کوی۔ چه ددے پہ وسیلہ سرہ تاسو تہ د حقے لارے خودنہ کوی چه ددے پہ نتیجہ کین تاسو تہ شرافت او افتخار حاصلیری او د دنیا او د آخرت کامیابی پہ نصیب کیری۔

دویم صفت: دویم عملی تربیت دے، ﴿وَيُزَكِّكُمْ﴾ (تاسو د شرک او گناہونو او درذیل اخلاقو او بدو عاداتو نہ پاکوی) لکہ عربو بہ خپلے لونرہ د شرم یا د فقر دیرے نہ ژوندیٰ خخولے، د یتیمانانو مالونہ بہ ئے خوړل او میراث بہ ئے نہ ورکولو ددے نہ بہ نبی ﷺ هغوی پاک کول او ددے مثالونہ پہ آیت (۱۲۹) کین تیر شو۔ او د نفس ددے تزکیے پہ وجہ هغوی تہ پہ تول جهان باندے فتح ملاؤ شو، او د مخلوق دپارہ معلّمان او پیشوایان او گر خیدل۔ او دنیا ددوی د فضیلت او د عدالت گواهی ورکړه، تول امت مسلمہ ئے د شرک او دتولو بدو او گندگو نہ پاک کړو۔

دریم صفت: یو بل قسم علمی تربیت بیانوی ﴿وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ (تاسو تہ د کتاب او حکمة تعلیم درکوی) د حکمة نہ مراد د شریعت رازونہ پیژندل او د دین فقاهت دے، یا د رسول الله ﷺ سنت مراد دے چه د قرآن او د حلال، حرام د احکامو بیان کونکے دے۔ دلته تزکیہ پہ تعلیم د کتاب او سنت مخکین ذکر شوه چکے چه تزکیہ اصلی هدف دے او تعلیم د هغه ذریعہ دہ۔ کما تقدم۔

خلورم صفت: د مختلفو خیزونو تعلیم ورکول۔ ﴿وَيُعَلِّمُكُمُ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾ (تاسو تہ هغه خیزونہ بنائی چه تاسو پرے مخکین نہ پوهیدلی) چه هغه د دین احکام، د ژوند نظام، د کورنی نظام، معاشرت او سیاست، جنگی طریقے، د انبیاء علیهم السلام سیرت او د ژوند طریقے، د غیبو خبرونہ، د عالم د امتونو حالات۔ او هر شے چه امت تہ فائده ورکوی هغه ئے بیان کړے او هر شے چه امت تہ ضرر ورکوی د هغه نہ ئے امت منع کړیدے چه د مسلمانانو معاشرے تہ ئے د هرے خوانہ یو رونق ور بخنبلے دے۔ او په عالم کین ئے یو داسے سیاسی او علمی انقلاب راوستے دے چه ددے نظیر او مثال چا لیدلے نہ دے۔

او ﴿وَيُعَلِّمُكُمُ مَا لَمْ تَكُونُوا﴾ دا د تاکید دپارہ وائی یعنی قرآن او حدیث کین داسے خبرے دی چه تاسو تہ مخکین نہ وے معلومے چکے کوم شے چه د مخکین نہ معلوم وی، بیاد هغه بیان دومره فائده نہ لری، او کله چه معلوم نہ وی د هغه بیان دیره فائده لری، هغه قیصے، هغه واقعات، هغه رازونہ، هغه حکمتونہ او مثالونہ درته بیانوی چه مخکین درته معلوم نہ وو، د

دنیا او د آخرت او د قبر تذکرے دی او د الله د تعلق خبرے۔ دراتلونکی زمانے حالات چہ ہفہ پہ فکر سرہ نہ حاصلیرہی بلکہ پہ وحی پورے خاص دی۔ او پدیے کنبں غرض پہ بنی اسماعیلو باندے دیو خاص فضل او کرم اظہار دے چہ ہرکلہ تاسوے دینہ قوم وی، الله تعالیٰ ستاسو د ہدایت او تعلیم دپارہ دار رسول راولیرلو نو تاسو لہ ددہ دیرزیات قدر پکار دے۔ بعض خلق وائی ددے نہ قیاسونہ او د حکمونو علتونہ مراد دی۔ دا بعید قول دے خکہ چہ پیغمبر چاتہ قیاسونہ او علتونہ ندی خودلی۔ دا خودروستو علماء اجتہاد دے۔

فَاذْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿۱۵۲﴾

نو یادوی مالرہ زہ بہ یادوم تاسو لرہ او زما شکر کوی او زما ناشکری مہ کوی۔

تفسیر: ربط: (۱) مخکبن د الله تعالیٰ عظیم دینی نعمتونہ ذکر شو چہ ہفہ قرآن او پیغمبر راولیرلو او غورہ قبلہ ئے درکرہ، نو اوس فرمائی چہ ددے پہ مقابلہ کنبں تاسو لہ درے کارونہ کول پکار دی: ۱- ذکر- ۲- شکر- ۳- او عدم کفر۔ (ناشکری نہ کول) نو پدیے درے خبرو امر کوی۔ او دا بہترین عبادات دی او دا تول ایمان دے۔ نو مخکبن نعمتونہ ذکر شو اوس د ہفے شکر بیانوی۔ (۲) دارنگہ پدیے کنبں ددے امت بل تربیت ذکر دے پہ ذکر او شکر سرہ۔ (۳) اشارہ دہ چہ قبلہ د ذکر او د شکر خائے دے۔

(۴) د قبلے د تحویل د حکم نہ روستو دا امت یو بالکل د ممتاز امت پہ حیثیت سرہ مخے تہ راغلو، یہودیان د امامت د منصب نہ معزول شو او پہ خلقو باندے د گواہی ذمہ واری ترقیامتہ پورے دے امت تہ اوسپارلے شوہ، نو پدیے اہمہ موقعہ کنبں دا یاد دہانی شویدہ چہ تاسو ما یاد کری زہ بہ تاسو یاد کرم، ہمیشہ زما شکر کوی، ناشکری مہ کوی، دا یاد دہانی د الله تعالیٰ او ددے امت پہ مینخ کنبں یوہ لویہ معاہدہ دہ۔ او د الله تعالیٰ د یادولو نہ مقصد ہفہ تولے ذمہ واریانے او فرائض یادول او د ہفے پہ خائے راورل دی کوم چہ دے امت تہ سپارلے کیہی۔ پدیے ذمہ واریانو او فرائضو باندے د عمل کولو پہ جواب کنبں د الله تعالیٰ د طرف نہ دا وعدہ دہ چہ زہ بہ تاسو یادوم یعنی پہ دنیا او آخرت دوارو کنبں د کامیابی، مدد، فتح مندی او خوشحالی کومے وعدے چہ ما ددے امت سرہ کریدی ہفہ بہ پورہ کوم۔ او (زما شکر کوی) ددے مطلب دا دے چہ، د ہفہ تمامو نعمتونو صحیح صحیح حق ادا کری کوم چہ د الله تعالیٰ د طرف نہ ملاو شویدی، یا ملاویدونکی دی، چہ د ہفہ نعمتونو نہ لوئی نعمت خپلہ ہفہ شریعت وو چہ پہ خپل کامل شکل کنبں دے امت تہ منتقل کیدو۔ (تدبر قرآن)۔ بناء پدیے د فاذکرونی معنی دا چہ

عمل پہ احکامو کوی او واشکروالی معنی دا چہ پہ صحیح طریقہ نئے حق ادا کړی خُکھ چہ ما
درسہ خومره لوئی احسان او کړو۔

د الله تعالى د ذکر طریقے او اقسام

د الله تعالى یادول پہ زړه هم وی، پہ ژبه او اندامونو هم وی، پہ امر او نهی منلو سره هم الله
یادیرې، خوک چہ د الله تعالى د امر تابعداری کوی نو هغه ته الله یاد دے، او خوک چہ د هغه د
نهی (ممنوع کار) نه خان ساتی، نو هغه ته الله یاد دے۔ او بیا د الله شکر کول یعنی د هغه
احسانات منل او په هغه باندے د الله ثنا او صفت وئیل او د هغه پہ طاعت کنب خان استعمالولو
ته شکر وائی۔

﴿فَاذْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ﴾ ذکر د الله یادولو ته وائی او دا لوئی عبادت دے بلکه د تولو عبادتونو
خلاصہ دے۔ او دا پہ درے طریقو کیږی: ۱- ذکر قلبی: پہ زړه سره الله یادول، د هغه محبت ساتل او
د هغه په قدرت او کائناتو کنب فکر کول۔ ۲- صرف پہ ژبه ذکر: دے کنب هم خیر شته خو کم دے،
صرف انسان پرے د گناهونو نه بچ وی۔ لیکن د ذکر فوائد ورته نه حاصلیرې خُکھ توجه نئے نشته۔
۳- پہ ژبه او زړه دواړو سره وی او دا بهترین ذکر دے۔

بیا ذکر په دوه قسمه دے۔ ۱- د قرآن کریم په تلاوت، تعلیم او تعلم، ترجمه او تفسیر سره۔
۲- په اذکار شرعیہ و سپره۔ دا بیا دوه قسمه دے: ۱- اذکار مقیدہ چہ دیو وخت او محل
پورے خاص وی لکه د خوراک، خکاک، د خوب نه بیداریدو، مسجد ته داخلیدو او وتلو اذکار۔
دے په پابندی سره هم انسان په اذکارینو کنب داخلیرې۔ پدے کنب قانون دا دے چہ پدے مقاماتو
کنب به لاسونه نه اوچتوی۔

۲- اذکار مطلقه: چہ مکان او وخت او عدد نئے معلوم نه وی، پدے کنب زیادت او کم والے
مقررول جائز دی۔ دا بدعت کنب نه داخلیرې چہ خوک سبحان الله وغیره زر کرته وائی۔
بیا د الله تعالى ذکر په دوه قسمه دے: ۱- ذکر مشروع: کوم چہ سنت کنب وارد دے۔
۲- اذکار مبتدعه: پدے سره الله تعالى ناراضه کیږی۔ لکه هُو، هُو، صرف الله، الله، وئیل پدے
الله تعالى نه رضا کیږی، اگر که صوفیاء دے ته د خواصو ذکر وائی۔

ذکر په نورو طریقو هم کیږی لکه: ۳- ذکر: د الله امر منل او د هغه د نهی نه خان ساتل۔
۴- د الله تعالى په اسماء او صفاتو سره ذکر کولو ته هم ترغیب راغله دے۔

او ذکر پہ اعتبار د حقیقت سرہ پہ درے قسمہ دے: (۱) ذکر د ثنا او صفت: لکہ [سُبْحَانَ اللَّهِ،
الْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ] یا ددے پہ شان نور اذکار شرعیہ شو۔

(۲) ذکر د دعا: لکہ ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا﴾ او تولے منقولے دعاگانے شوے۔

(۳) ذکر د رعایت، دپارہ د زرہ مضبو طولو او د الله د ادب ساتلو۔ لکہ بندہ واتی: الله ما سرہ دے،
الله مے پہ سر ولاړ دے، الله ماتہ گوری، الله شاهد دے۔ (ازہر)

ذکر کنیں د اثر پیدا کولو طریقہ دادہ چہ (۱) پہ پتہ وی لکہ قرآن دا طریقہ خودلے دہ۔

(۲) عاجزی دے ورسره ملکرے وی۔ (۳) اویرہ ورسره وی۔ لکہ ﴿وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا
وُخِيْفَةً وَذُوْنَ الْجَهْرِ﴾ (الاعراف ۲۰) (۴) ہغہ ذکر چہ پہ اتباع د سنت سرہ وی۔

د ذکر سل فوائد پہ «الْوَابِلُ الصَّيْبُ» کنیں ابن القیم لیکلی دی۔ ہغے تہ رجوع او کرہ!

۱- غتہ فائدہ ئے دادہ چہ د الله د محبت نخہ دہ۔ ۲- د شیطان او د وسوسو نہ مضبوطہ قلعه
دہ۔ ۳- زرہ او بدن کنیں قوت او طاقت پیدا کوی۔ نبی کریم ﷺ فاطمے تہ د خادم پہ بدل کنیں د شے
تسبیحات او خودل۔ ۴- پہ ذکر سرہ د الله تعالیٰ مدد راخی او الله رضا کیری۔

فائدہ: ذکر الہی صرف پہ تسبیح، تہلیل، تحمید او تکبیر کنیں منحصر نہ دے بلکہ ہر
ہغہ عمل چہ د قرآن او د سنت مطابق وی او پہ ہغے کنیں د الله اطاعت وی، ہغہ ذکر الہی
دے۔ حافظ ابن القیم فرمائی: نبی کریم ﷺ دتولو خلقو نہ زیات ذکر کونکے وو، د ہغہ خبرے
اترے، د ہغہ امر او نہی، د الله اسماء او صفات، د احکامو او افعالو او وعد او وعید پہ بارہ کنیں د
ہغہ حدیثونہ، د ہغہ د الله تعالیٰ حمد او ثنا بیانول، الله تعالیٰ نہ سوال او دعا، جنت تہ ترغیب
ورکول، او د جہنم نہ یروول، د ہغہ خاموشی، د اتول ذکر الہی وو۔ ہغہ ہر وخت او ہر حال کنیں،
تلور اتلو، کیناستو پاخیدو، اودہ کیدو بیداریدو، سفر او حضر کنیں د الله تعالیٰ پہ یاد کنیں
مشغول وو۔ انتہی۔

د ذکر الہی ہغہ طریقے او ہغہ حرکات او سکانات چہ گمراہ صوفیاءو ایجاد کریدی چہ د ہغے
ثبوت د صحابہ کرام، تابعین عظام او ائمہ کرامو نہ نہ ملاویری بدترین بدعت دے، دوی د سماع
(قوالی) پہ نوم پہ خپلو محفلونو کنیں گلا او موسیقی داخل کریدی او مسلمانان ئے د قرآن او
سنت وئیلو او آوریدو نہ منع کریدی۔ صحابہ کرام رضی الله عنہم چہ بہ کلہ جمع شو نو پہ
ہغوی کنیں بہ یو تن قرآن لوستلو، او باقی کسانو بہ آوریدو، عمر فاروق ؓ یوہ ورخ ابو موسیٰ
اشعری ؓ تہ اوفرمایل (اودہ آواز ږیر مزیدار وو): (ذَكِّرْنَا رَبَّنَا) مونہر تہ خپل رب (ایاد کرہ)

نو هغه به قرآن شروع کرو او عمر به ورته غور ايخو دے وو۔ قرآن کریم کنب د مؤمنانو او انبياء کرامو دا صفت خود لے شويدے۔ ﴿اِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَّ بُكْيًا﴾ کله چه په دوی باندے درحمن ذات آيتونه لوستلے شی نو دوی پر یوزی سجده کونکی او ژریدونکی (مریم: ۵۸) معلومه شوه چه د قرآن او سنت په حدودو کنب د الله تعالیٰ بندگی کول، د رسول الله ﷺ د سیرت مبارکه په سانچه کنب خپله زندگی اچول، د قرآن کریم تلاوت او د قرآن کریم تعلیم او تعلم د ذکر الهی صحیح طریقے دی۔

هغه تسبیحات چه دهغه ثبوت په قرآن او سنت کنب نه وی، لکه سترگی بندول او سر خوزول، یا په پوزه باندے ذکر کول او ضربونه لگول، او حلقے جوړول او هو هو نعرے وهل او په یو بل باندے پریوتل، دا ټول بدعات او ناروا کارونه دی، ددے د ذکر الهی سره هیڅ قسم تعلق نشته۔ او هسے خان سترے کول دی۔ رسول الله ﷺ فرمایلی دی: «هر هغه کار چه دهغه ثبوت زموږ په شریعت کنب نه وی هغه مردود دے»۔ (صحیح مسلم) برابره ده که هغه عقیده وی، که نظریه وی، یا قول او عمل وی، او یا د ذکر خود ساخته طریقے وی، دا ټول مردود دی۔

فَاذْكُرُونِي كُنْ د مفسرینو توجیحات

- ﴿فَاذْكُرُونِي﴾: مفسرینو ددے څو مصداقات بیان کړیدی: (۱) [فَاذْكُرُونِي بِالطَّاعَةِ اَذْكُرْكُمْ بِالْمَغْفِرَةِ] ما په طاعت سره یاد کړی زه به تاسو په رحمت او مغفرت سره یاد کړم۔
- (۲) [فَاذْكُرُونِي فِي الْيُسْرِ اَذْكُرْكُمْ فِي الْعُسْرِ]۔ (ما یاد کړی په آسانتیا کنب زه به تاسو په تنگسیا کنب یاد کړم)۔ (۳) [فَاذْكُرُونِي فِي الدُّنْيَا اَذْكُرْكُمْ فِي الْآخِرَةِ]۔ (ما دنیا کنب یاد کړی زه به تاسو په آخرت کنب یاد کړم)۔ (۴) [فَاذْكُرُونِي بِالْمَجَاهِدَةِ اذْكُرْكُمْ بِالْمَشَاهِدَةِ] ما یاد کړی په مجاهده سره زه به تاسو په مشاهده (په جنت کنب په خپل دیدار) سره یاد کړم۔ (۵) [فَاذْكُرُونِي فِي النِّعْمَةِ وَالرِّخَاءِ اذْكُرْكُمْ فِي الشَّدَةِ وَالْبَلَاءِ] (سعید بن جبیر) ما یاد کړی په نعمتونو او مالدارۍ او فراخی کنب زه به تاسو په سختۍ او مصیبت کنب یاد کړم۔ (۶) ما یاد کړی په یواځی والی کنب زه به تاسو د خلقو په جماعت کنب یاد کړم۔ (یعنی خلقو ته به ستاسو مرتبه او چته کړم)۔
- (۷) ما د خلقو په جماعت کنب یاد کړی (په درس او تدریس سره) زه به تاسو په جماعت د ملائکو کنب یاد کړم۔ (بحر العلوم للسمرقندی)
- (۸) ما یاد کړی په تنگسیا کنب زه به تاسو په مخرج (لاره ووستو) کنب یاد کړم۔

(۹) ما یاد کریں پہ دعا، زہ بہ تاسو پہ اجابت (قبول والی) سرہ یاد کرم۔

(۱۰) ما یاد کریں پہ مجاہدہ، زہ بہ تاسو پہ ہدایت یاد کرم۔

(۱۱) ما یاد کریں پہ صدق او اخلاص، زہ بہ تاسو پہ خلاصوالی اوزیات خصوصیت سرہ یاد کرم۔

(۱۲) [فَاذْكُرُونِي بِالْعِبَادَةِ اذْكَرْكُمْ بِالرَّبوبِيَةِ] (ما یاد کریں پہ عبودیت (عبادت سرہ) زہ بہ تاسو

پہ ربوبیت (انعاماتو او تربیت) سرہ یاد کرم۔

(۱۳) ما یاد کریں پہ شکر، زہ بہ تاسو پہ نعمت درکولو سرہ یاد کرم۔

(۱۴) ما یاد کریں پہ قبول والی د احکامو زما، زہ بہ تاسو پہ جزاء او بدلے سرہ یاد کرم۔

(۱۵) [فَاذْكُرُونِي بِقَطْعِ الْعَلِاقِ اذْكَرْكُمْ بِنِعْمَتِ الْحَقَائِقِ] ما یاد کریں پہ قطع د علاقو (یعنی

تعلقات د مخلوق) سرہ۔ زہ بہ تاسو پہ نعمت الحقائق (پہ حقیقی صفات) سرہ یاد کرم۔

(تفسیر القشیری)

(۱۶) [فَاذْكُرُونِي بِالْمُؤَافَقَاتِ اذْكَرْكُمْ بِالْكَرَامَاتِ] ما یاد کریں پہ موافقات (د احکامو پہ منلو)

سرہ زہ بہ تاسو پہ کراماتو (کرامتونو) سرہ یاد کرم۔

(۱۷) ما یاد کریں پہ زرہ کنبس زہ بہ تاسو پہ شہود او عیان (بنکارہ) سرہ یاد کرم۔

(۱۸) ما یاد کریں پہ مخ د زمکہ زہ بہ تاسو پہ خیتہ د زمکہ کنبس یاد کرم۔

(۱۹) ما یاد کریں پہ تسلیم اورضاء زہ بہ تاسو پہ بنائستہ تدبیر او مزیدارہ فیصلہ سرہ یاد

کرم۔ (البحر المدید)

(۲۰) [فَاذْكُرُونِي فِيمَا التَّرَضْتُ عَلَيْكُمْ اذْكَرْكُمْ فِيمَا اَوْجِبْتُ لَكُمْ عَلٰی نَفْسِي] (ما یاد کریں پہ ہفہ

احکامو کنبس چہ ما درباندمے فرض کپیدی زہ بہ تاسو یاد کرم پہ ہفہ خہ چہ ما تاسو لرہ پہ خان

باندمے لازم کپیدی)۔ (حسن بصری) [ابن کثیر ۱/۴۶۵، تفسیر ابن ابی حاتم (۱/۳۹۰)۔

دغہ شان اقوال تقریباً خلویبنتو تہ رسی۔ ددے وجہ نہ ہر مؤمن لہ پکار دی چہ خان لہ د ذکر

الہی خہ حد مقرر کری او پہ ہفہ پابندی او کری نو دیر فوائد بہ وینی۔

پہ حدیث د بخاری کنبس دی چہ رسول اللہ ﷺ اوفرمایل: «اللہ فرمائی: اے د آدم خویہ! کہ تہ

ما پہ خپل نفس کنبس یاد کرم، زہ بہ تا پہ خپل نفس کنبس یاد کرم، او کہ تہ ما د خلقو پہ مینخ

کنبس یاد کرم، زہ بہ تا د ملائکو پہ مینخ کنبس یاد کرم (چہ ہفہ غورہ جماعت دے) او کہ تہ ماتہ

یو لویشٹ رانزدے کیرے، نوزہ بہ تاتہ یو گز نزدے شم، کہ تہ ماتہ یو گز رانزدے شوے نوزہ بہ

تاتہ یو وازہ نزدے شم، کہ تہ ماتہ پیادہ راشے نوزہ بہ تاتہ پہ مندرہ راشم)۔

(اَذْكُرْكُمْ كُنْ اِشَارَةً اِلَى مَا اَللّٰهُ تَعَالٰی مَدَدَ هَلْ رَاحِيْ اِىَّ مَا اَللّٰهُ سَبْحَانَ ذِكْرِ كَيْدِيْ شِيْ-

﴿وَاشْكُرُوا لِي﴾ د الله احسان اومنی، اود هغه سره محبت اولری، اود هغه حکم ادا کری او شکر هم د ذکر یوه حصہ ده۔ نور تفصیل مخکین په (لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) کین تیر شویدے۔

فائدہ: ذکر او شکر نے جمع کرل خکہ چه دواړو کین تلازم دے۔ دواړه ذیو بل سره لازم ملزوم دی۔ اویو بغیر د بل نه نه پوره کیږی۔ او په یو اثر کین راغلی دی چه د الله تعالیٰ دائماً ذکر کول بعینہ شکر دے۔

﴿وَلَا تَكْفُرُونَ﴾ لَا تَكْفُرُونَ نے دوام دپاره راوړی دے، چه په شکر باندے همیشه والے او کری تر مرگه پورے۔ که وَلَا تَكْفُرُونَ نے نه وے وئیلے نو بیا په یو خل شکر هم دا امر اداء کیدو۔ او اشاره ده چه ذکر د الله شکر هم دے۔ او پدے کین تنبیه ده چه که تاسو ناشکری او کره نو لکه خنګه چه یهودیان او نور کفار د ناشکری په وجه خپلو سزاگانو ته اور سیدل نو د الله تعالیٰ ددے قانون نه به تاسو هم نشی بیچ کیدے۔

نو اوس ددے امت نور تربیتونه کوی، د صبر اود مانخه حکم نے کرے دے، اودا په مینخ کین راوړی خکہ چه پدے امت به الله تعالیٰ امتحانات راوولی نو دوی به د صبر نه کار اخلی۔ دا د مسلمانانو تربیت دے۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٣﴾

ای ایمان والو! مدد طلب کری (د الله نه) په صبر کولو او په مانخه کولو۔ یقیناً الله ملکرے دے د صبر ناکو۔

مضمون: ددے خائے نه روستو الله تعالیٰ دے امت اسلامیه ته خه کارونه سپاری نو د هغه نه مخکین ورته تنبیهات کوی اول دا چه تاسو باندے کوم احوال راشی د هغه مقابله به په صبر او مانخه سره کوی۔ تردے چه تاسو باندے به د الله تعالیٰ په دین کین د نفسونو قربانول راخی، وژلے کیږی به، نو خوک چه پدے لار کین او وژلے شی، هغوی ته به بد نه گوری۔ دویمه تنبیه: دغه شان په ډیرو طریقو به امتحانات راخی خو صبر به کوی۔ بیائے د صفا مروه مسئله راوړی ده د قبلے د بدلیدو د متعلقاتو نه ده او د صفا او مروه د سعی په باره کین دیوے شېه جواب دے چه هغوی وئیلی ووتاسو خپله د جاهلیت تابعداری کوی او مونږه منع کوی؟۔ نو جواب اوشو چه دا د جاهلیت کار نه دے بلکه دا د اسلام د شعائرونه دے، نو پدے باندے اعتراض کول جائز نه دی۔ بیا کاتمینو د حق ته زجر دے چه دے خلقو ته د رسول الله ﷺ د حقانیت دلائل واضح دی او بیائے هم پتوی۔ اود آخرت تخویف سره دتوے اود هغه د شرطونو نه ذکر کوی۔ او کافرانو ته نے د آخرت تخویف (یره) ورکړیدے۔ بیا په (وَالْهَكْمُ) کین مسلمانانو ته د توحید عقیده سپاری

او پہ ہفے نے دلائل بیان کریدی، او د محبت پہ بارہ کنبس نے د توحید عقیدہ خودلے دہ چہ مؤمن بہ د الله تعالیٰ سرہ ڊیر محبت لری۔ او زجرئے ورکرمے دے ہفہ مشرکینو تہ چہ د الله تعالیٰ سرہ پہ محبت کنبس نور شریکان جو روی، د براءت مسئلہ بیانوی چہ دنیا کنبس نے چا سرہ د عبادت محبت کریدیے او د ہفہ عبادت نے کریدیے نو قیامت کنبس بہ د ہفہ نہ بری وی۔ نو اے ایمان والو! دنیا کنبس داسے محبوب اونیسی چہ د ہفہ نہ بیا براءت نہ کوی۔ تر (۱۶۷) پورے۔

تفسیر: ۱- د مخکنبس سرہ تعلق او ربط دا دے چہ د انسان دوہ حالتہ دی، د سرہ (خوشحالی) حالت، نو پدیے حالت کنبس بہ شکر کوی۔ او دویم د ضراء (تکلیف) حالت دے نو پدیے حالت کنبس بہ صبر کوی، او مانخہ تہ بہ متوجہ کیپی۔ او حدیث کنبس ہم راغلی دی:

[عَجَبًا لِأَمْرِ الْمُؤْمِنِ إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ لَهُ خَيْرٌ وَلَيْسَ ذَلِكَ لِأَخِيذٍ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِ إِنْ أَصَابَتْهُ سَرَاءٌ شَكَرَ فَكَانَ خَيْرًا لَّهُ وَإِنْ أَصَابَتْهُ ضَرَاءٌ صَبَرَ فَكَانَ خَيْرًا لَّهُ] [احمد، مسلم].

تعجب دے پہ کار د مؤمن چہ ددہ ہر کار ددہ دپارہ فائدہ مند دے، او دا خصوصیت صرف د مؤمن دے، کہ دہ تہ خوشحالی اُرسی شکر کوی نو دا ہم ورلہ غورہ دے، او کہ دہ تہ تکلیف اُرسی، او صبر کوی نو دا ددہ دپارہ غورہ دے۔ (قاسمی)

او د صبر او ابتلاء مسئلہ خکہ ذکر کوی چہ پدیے کنبس تنبیہ دہ چہ پہ تاسو بہ غت کارونہ مقرر پی نو پہ ہفے کنبس بہ د صبر نہ کار اخلی، جہادونہ فرض کیپی، عشر، زکاة، روزے، قصاص بہ فرض کیپی۔ نو ڊیرے فائدے بہ درتہ حاصلے شی۔

۲- دویم دا چہ پہ تیرشوی آیت کنبس پہ (فَاذْكُرُونِي) کنبس تول عبادات او پہ (وَأَشْكُرُوا لِي) کنبس د تولو نعمتونو شکر لازم اُوگرزیدو، نو ددے دوارو ادا کول د اسبابو د تعاون نہ بغیر نہ کیپی، نو اوس د ہفے دپارہ وسیلہ بیانوی چہ ہفہ صبر او صلاة دے چہ پدیے سرہ ددغہ کارونو ادا کول آسانی پی۔

۳- مؤمن بہ ہر وخت عبادت کوی۔ او دا پہ خلورو طریقو دے۔ (۱) پہ اِمْتِثِلْ الْاَوْامِرَ اَوْ اجْتِنِبِ التَّوَاهِي۔ سرہ یعنی پہ امر باندے عمل کول او د نہی نہ خان ساتل۔

(۲) الشُّكْرُ عِنْدَ النِّعَمِ - د نعمتونو پہ وخت بہ شکر کوی۔ (۳) الصَّبْرُ عِنْدَ خُلُولِ النِّقَمِ - د مصیبت او عذاب پہ وخت بہ صبر کوی۔

(۴) التَّوْبَةُ عِنْدَ الذَّنْبِ وَالنَّدْمُ - د گناہ پہ وخت بہ توبہ اویاسی او پنبییمانہ کیپی بہ۔ نو دل تہ د مؤمنانو تربیت غرض دے چہ د عباداتو دا تول اقسام بہ پورہ کوی۔

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ ﴾ اے ہفہ خلقو چہ ایمان مو راو رو او د یهودو او نصاراؤ پہ شان نشوی نوراشی پدیے او امر او آدابو عمل اُوکری۔

۱- ددے یوہ معنی دہ : د الله نہ مدد حاصل کریں پہ وسیلہ د صبر او مانخہ سرہ۔ یعنی د الله مدد پہ صبر او مانخہ سرہ راخی۔ ۲- دویم دا چہ (اسْتَعِينُوا عَلَىٰ قَضَاءِ حَوَائِجِكُمْ بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ) د خپلو حاجتونو پوره کولو دپارہ د صبر او مانخہ نہ کار واخلي۔

حديث كذب دى : [كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا خَزَبَهُ أَمْرٌ صَلَّى] (ابوداود باسناد صحيح)

رسول الله ﷺ ته به چه كله خه مشكلات راغلل نو مونخ ته به متوجه شو۔

په مانخہ سره دینی او دنیاوی مشکلات حل کیږی۔ ذرۍ قسوت او سختی ختمیږی۔ دلته وقف دے یعنی صبر به کوی اگر که د الله تعالیٰ په لاره کین قتل کرے شی۔ خکه چه : ﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ چا کین چه د صبر ماده وی، هغه د الله تعالیٰ دیر خوښ وی، د گناه نه صبر، په مصیبتونو صبر، د الله په طاعاتو، عباداتو او نیک اعمالو باندے صبر۔

شیخ الاسلام ابن تیمیة په خپل کتاب (السیاسة الشرعية) کین لیکي چه د حاکم (او بادشاه) دپارہ بالخصوص او درعیت دپارہ بالعموم درے خیزونه مددگار ثابتیږی :

۱- الله دپارہ اخلاص او د دعا وغیره په ذریعه په هغه باندے توکل او په ذرۍ او بدن باندے د مانخہ حفاظت او پابندی چه دا د اخلاص اصل دے۔ ۲- د مخلوق سره احسان کول او زکاة ادا کول۔ ۳- په تکلیف، مصیبت او حادثاتو کین صبر کول۔ انتھی۔ (قاسمی ۱/۳۹۹)

وجه د تخصیص د صبر او صلاة داده چه په باطنی اعمالو کین سخت ترین عمل په نفس باندے صبر دے، او په ظاهری اعمالو کین په انسان باندے مشکل کار مونخ دے، خکه چه په مانخہ کین د دنیا نه انقطاع او الله ته متوجه کیدل دی۔ او ددے تشریح ددے تفسیر په اول جلد کین په آیت (۴۵) کین اوگوری۔

(مَع) معیت ملگریا ته وائی او دا معیت خاصه دے چه د الله تعالیٰ په محبت او دهغه په نصرت او قربت باندے دلالت کوی یعنی الله د صبر کونکو سره محبت کوی، او په سختو خایونو کین د هغوی مدد کوی، او هغوی ته نزد دے وی۔ او په هغه سره مشکلات دفع کیږی او حاجات حاصلیږی۔ او دا معیت په سورة توبه آیت (۴۰) او سورة النحل آیت (۱۲۸) او سورة طه آیت (۴۶) او سورة العنکبوت آیت (۶۹) کین ذکر شویدے چه د مؤمنانو پورے خاص دے۔ او د معیت یو بل قسم دے (معیت عامه) یعنی الله تعالیٰ په علم او قدرت سره د خپلو بندگانو سره دے لکه الله فرمائی : (وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ) سورة حديد (۴) او سورة المجادله آیت (۷) کین دی : ﴿ وَهُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ﴾ (الله تعالیٰ ددوی سره دے کوم خائے چه دوی وی) او دا معیت دتول مخلوق دپارہ دے۔

حکمة: دلته د صبر او صلاة نه روستو په معیت سره بشارت ذکر شو ځکه دا خطاب مؤمنانو ته دے او په هغوی کښ د مخکښ نه خشوع وی، او په (۴۵) آیت کښ ئے (وَإِنهَا لَكَبِيرَةٌ) ذکر کړی وو. ځکه هغه خطاب بنی اسرائیلو ته وو او هغوی ته ئے د صبر او صلاة د آسانوالی دپاره خشوع او خودله. (احسن الکلام)

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءُ

او مه وايئ په باره د هغه چا کښ چه اوژلے شی په لاره د الله کښ چه دا (عام) مړی دی بلکه دوی ژوندی

وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾

دی (په یو خاص قسم ژوند) لیکن تاسونه پوهیږئ. (د هغوی په ژوند).

تفسیر: دے آیت کښ دا وائی چه د الله تعالی په طاعت باندي د صبر کولو لویه نمونه د الله په لاره کښ جهاد کول دی، چه بنده د خپل مالک درضا دپاره خپل ځان قربان کړی. او مؤمنانو وغیره و ته دا خبرداري ورکوی چه ددے شهداؤ په باره کښ به سپکے خبری نه کوی، بلکه دوی خو لویه کارنامه اوکړه چه د حق په لاره کښ شهیدان شول. لکه د آیت شان نزول هم دغه شان دے.

شان نزول: کله چه دبدر غزوه اوشوه نو څوارلس صحابه کرام پکښ شهیدان شول، شپږ د مهاجرینو او اته د انصارو نه نو خلقو او وئیل چه فلانے مړ شو او د دنیا د مزو او خوندونو نه محروم شو نو الله تعالی دا آیت نازل کړو. (خازن، معالم التنزیل للبغوی) چه هغوی خو سو چه خوندونو له ورغلل.

﴿فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ سبیل الله کله اعلاء کلمة الله ته وائی یعنی د الله تعالی د دین د اوچتولو د خاطره مړ شو. کله د الله رضاته وائی.

﴿أَمْوَاتٌ﴾ دا خبر دے دپاره د مبتدا (أَيُّ هُمْ أَمْوَاتٌ) - (چه دا مړه دی) ظاهراً خو مړه دی ځکه (يُقْتَلُ) (وژلے شوی) لفظ پرے دلالت کوی. خو معنی داده: (۱) [أَمْوَاتٌ أَيُّ كَسَائِرِ الْأَمْوَاتِ] چه د عامو مړو په شان ئے مه گنړئ (چه عام خلق مړه شی نو په تکلیف او مصیبتونو کښ وی، او دوی د هغوی په شان نه دی). (معالم التنزیل دبغوی).

(۲) او دارنگه داسے مړی ورته مه وايئ چه روح او بدن دواړه ئے مړه دی، او هیڅ فائده نه اخلی خوند نه اخلی. نو دلته نفی د خاص قسم مرگ ده. (۳) أَمْوَاتٌ فِي الْعَوَالِمِ الثَّلَاثَةِ: الدُّنْيَا وَالْبَرْزَخِ وَالْآخِرَةِ. که دنیا کښ مړه دی لیکن روستو دوه عالمونو کښ ژوندی دی.

﴿بَلْ أَحْيَاءٌ﴾ ۱- یعنی ژوندی دی پہ برزخ کنبس۔ چہ د هغه سرہ د حقیقی مرگ منافات نشته۔ (ابن کثیر وفتح البیان)۔

۲- راغب پہ مفردات کنبس معنی کوی (مُتَلَدِّذُونَ) خوندونه او مزے اخستونکی دی۔ ځنگه مزے اخلی؟ نو په هغه تاسو نه پوهیږئ۔

۳- یا معنی ده: أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ : (دغه شان په سورة آل عمران (۱۶۹) کنبس راغلی دی هغه د اُحد د شهیدانو په باره کنبس دی) یعنی د الله په نیز ژوندی دی، او د دنیا په احکامو کنبس ژوندی نه دی، داسے ژوندی نه دی چہ د چا حاجات دے پوره کړی، یا د چا آواز دے واورئ، یا دے د هغوی روحونه دنیا ته راځی، او خلقو سره دے مددونه کوی۔

بلکه پدے آیت کنبس الله تعالیٰ د خلقو و هم رد کولو چہ د عامو خلقو گمان دا وو چہ په بدر کنبس کوم شهیدان اوشو، نو هغوی لارل ختم شو، نو الله فرمائی: د مرو گمان پرے مه کوی چہ دا مرے دے، او ختم شو، هیڅ مزے به ورته نه ملاویږی۔ بلکه دده روح ژوندی دے، او بدن ته ئے په قبرونو کنبس نعمتونه ورکول کیږی خو لیکن د دنیا په لحاظ مر دے۔ دنیا ته بیرته نشی راتلے۔

فقهاؤ لیکلی دی: [أَمْوَاتٌ فِي أَمْوَرِ الدُّنْيَا أَحْيَاءٌ فِي أَمْوَرِ الآخِرَةِ] د دنیا په کارونو کنبس مره دی او د آخرت په کارونو کنبس ژوندی دی) نو د دنیا سره ئے هیڅ قسم تعلق نشته۔

﴿وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ﴾ یعنی مونږ ته د هغوی د ژوند او مزو اخستو پته نشته چہ په څه طریقہ دے۔ د دنیا په لحاظ مره دی۔ بنځے ئے خلقو واخستے، مال ئے ورله تقسیم کړو، د دنیا په حال نه پوهیږی، لیکن قبر کنبس مزے کوی ځکه قبر یا د جنت باغیچه ده یا د دوزخ یوه کنده ده، هلته راحت دے یا سخت مصیبت دے۔

فائده: دا آیت د برزخ په ژوند باندے دلیل دے او دا چہ د برزخ ژوند د دنیاوی ژوند نه افضل او اکمل دے۔ ځکه د هغه ژوند تعلق د دنیا په نسبت د آخرت سره زیات دے۔

بیا حدیث کنبس راغلی دی چہ:

«د شهید روح د شنو مرغانو په ججورو کنبس اچولے شی او په جنت کنبس چکرے لگوی او خوراگونه کوی او د عرش نه لاندے قنديلونو کنبس آرام کوی»۔ (صحیح مسلم)

او د عام مؤمن روح د مرغی په شکل په جنت کنبس وی۔ (مسند احمد)

نو معلومه شوه چہ د شهید روح ډیر افضل دے پدے وجه ئے دلته ددے تخصیص هم اوکړو۔

بیا د آخرت او برزخ په اعتبار سره ټول خلق ژوندی دی، لیکن فرق دے، انبیاء علیهم السلام ډیرو مزو والا وی، بیا ورپسے شهداء وی بیا عام مؤمنان وی۔ او کفار خلق په عذاب کنبس وی۔

وَلْتَبْلُوْا نَفْسَكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ

او خامخا مونہر بہ امتحان کو وہ تاسو باندے پہ معمولی خیز سرہ دیرے نہ او دلورے نہ

وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿۱۵۵﴾

او د کموالی د مالونو او د نفسونو او د میوونہ او زیرے وکرہ صبرناکو تہ۔

تفسیر: پدے آیت کینں اللہ تعالیٰ مؤمنانو تہ د صبر امر کوی خکہ چہ خوک د دعوت الی اللہ او جہاد فی سبیل اللہ ذمہ واری قبولہ کری، نو د ہغہ مقابلہ بہ د فاسقانو، فاجرانو سرہ راخی او خوک چہ پہ حق ولا روی او ہغے تہ نور خلق رابلی نو پہ ہغوی بہ از میبنت او امتحان ضرور راخی، ہمد ابراہیمی سنت دے، او دا امتحان پدے وجہ ہم ضروری دے چہ پہ دیروغجن او رشتینی، پہ صبر کونکو او جزع فزع کونکو کینں تمیز او فرق اوشی۔
او پدے کینں پہ پنخو مصیبتونو باندے د صبر کولو امر دے۔

د مصیبتونو د راتلو فائدے

اللہ تعالیٰ ولے امتحانات راوی؟ دا ددے دپارہ چہ بندہ مؤمن سرہ زردی او سرہ زر خلق دے دپارہ اور کینں اچوی چہ والی او گانرہ ترے جوہرہ شی، بنگری، گینتہ ترے جوہرہ شی او ویلی کوی ئے، دے دپارہ چہ خیری او گندونہ ترے لری شی۔ او د مخکینں نہ اللہ تعالیٰ مونہر لہ خبر را کوی چہ امتحان بہ راو لم، خبر شی، دے دپارہ چہ مصیبت آسان شی خکہ چہ کلہ انسان تہ معلومہ شی چہ دا د اللہ تعالیٰ قانون دے چہ پہ بندہ ابتلاء راوی، او د ہغہ د پاکولو دپارہ ئے راوی، او پہ دے کینں د اللہ تعالیٰ دیر حکمتونہ وی، د بندگانو د مزاج مطابق پہ چا سخت مصیبت راوی، پہ چا آسان راوی، اللہ تعالیٰ دیر حکیم ذات دے، او کہ انسان تہ دا د مخکینں نہ معلومہ نہ وی او امتحان ناخاپی راشی، نو بیا بہ دیر سخت وی، دانسانانو زرونہ بہ پکینں اوری۔ لکہ صحابہ کرامو پہ غزوہ خندق کینں اووئیل:

﴿ هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا ﴾ دائے خکہ اووئیل چہ مخکینں نہ ورتہ معلومہ وہ چہ امتحان بہ راخی۔

نو تاسو بہ د صبر نہ کار اخلی! ولے کہ بندہ صبر اونکری نو مصیبت بہ راشی او اجر بہ ئے اونه شی او چہ صبر اوکری غت اجر ونہ بہ ورتہ حاصل شی۔

﴿ تَبْلُوْا نَفْسَكُمْ ﴾ (امتحان) اللہ تعالیٰ پہ انبیاؤ علیہم السلام، مؤمنانو او کافرانو راوی پدے

تولو کنب بیل بیل حکمتونه وی په انبیاء علیهم السلام او مؤمنانو امتحان راوولی:

(۱) پدے کنب حکمت دادے چه د بندگانو گناھونه معاف کری۔

(۲) بنده ته د هغه حقیقت بنکاره کول غرض وی، چه غتے دعویٰ مه کوه۔

۳- کله پرے مرتبے اوچتوی خاصکر د انبیاء کرامو ابتلاء اتو سره درجات پورته کیږی۔ او په کافرو باندے عذاب وی او د هغوی توی ته متوجه کول وی۔ او ددے اولس (۱۷) حکمتونه تفسیر قاسمی (۴۰۵/۱) لیکلی دی۔

۴- خبیث د طیب نه جدا کوی۔

۵- د الله د جباریت او قهر ته اشاره ده۔

۶- د انسان ذلت او کمزوری ته اشاره وی۔

۷- د انسان د ذرۃ التجاء او توجه الله تعالیٰ ته پیدا شی ځکه چه ابتلاء نه وی، نو بیا انسان الله ته پوره نه متوجه کیږی۔ ابتلاء به نه غواړی۔ ځکه حدیث کنب دی: «تاسو د دشمن د ملاقات (یعنی د جنگ) ارمان مه کوی (بلکه) د الله نه عافیت غواړی خو کله چه د دشمن سره ملاو شوی نو بیا صبر کوی»۔ الحدیث۔ (مستدرک د حاکم بسند صحیح) ځکه په عافیت غوختلو کنب په الله تعالیٰ اعتماد وی او د خپل ځان کمزورتیا وی او په جنگ غوختو کنب په خپل ځان اعتماد وی۔ نو ځکه د عافیت سوال د الله تعالیٰ خوښ دے۔

۸- چا چه گناه کری وی هغه ته معافی کول۔

﴿وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ﴾ - ۹- په مصیبت باندے صبر کولو کنب بنده ته ډیر اجر ورکول۔

۱۰- ددے د فوائدو د وجه نه پدے باندے خوشحالیدل۔

۱۱- په مصیبت زده خلقو باندے رحمت کول او د هغوی سره د مدد کولو جذبہ پیدا کیږی۔

۱۲- د عافیه او صحت قدر پیرندل او په هغه شکر کول۔

۱۳- پدے کنب پت فوائد وی ﴿فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ کله چه جبار

بادشاه ساره د ابراهیم عليه السلام نه اونیوله نو پدے مصیبت کنب دا فائده پته شوه چه هغه ته ئه هاجره رضی الله عنها په خدمت کنب ورکړه نو د هغه نه د ابراهیم عليه السلام خوی اسماعیل عليه السلام پیدا شو او د اسماعیل په اولادو کنب خاتم النبیین (محمد رسول الله صلي الله عليه وسلم) پیدا شو۔ نو پدے مصیبت کنب څه ډیر ښه خیر وو!!

۱۴- مصیبت او تکلیفونه د انسان نه تکبر، فخر، خیلاء، تجبر او ظلم ختموی۔ نمرود ځکه

سرکشی کرے وه چه الله تعالیٰ ورله بادشاهی اوروغ صحت ورکړے وو۔

۱۵- پہ مصیبت باندے راضی کیدو سرہ د الله تعالیٰ رضا حاصلیہری۔ (وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ)۔ ددے فواندود وجہ نہ مصیبتونہ پہ انبیاء علیہم السلام اوبیا پہ غورہ غورہ خلقوزیات وی۔ (فاسمی) اود ابتلاء معنی دہ: [أَنْ يُظْهَرَ فِي الْوُجُودِ مَا قَدْ عَلِمَهُ] بندگانو تہ ہفہ شے رابنکارہ کول کوم چہ الله تہ معلوم دے)۔

(بِشْيءٍ) شے لفظ ئے نکرہ د تحقیر دپارہ راورہ، یعنی لہر غوندے یرہ بہ راخی۔ اودا یرہ بہ کلہ د دشمنانو د طرف نہ وی او کلہ بہ عامہ یرہ وی۔ ﴿وَالْجُوعُ﴾ او کلہ بہ لوہے راخی۔ ﴿وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ﴾ کلہ بہ مالونہ کمیہری، خاوری بہ مرہ کیہری، مال بہ ورك شے، کارویار کنس بہ تاوان اوکری۔ حلال بہ کم او حرام بہ ڊیر ملاویہری۔

(وَالْأَنْفُسِ) کلہ بہ بال بچ، یا مور او پلار، بنسخہ یا خاوند، او خپلوان بہ مرہ یا قتل شے۔ دوستان او ملگری بہ مرہ یا شہیدان شے۔

(وَالْفُتْرَاتِ) کلہ بہ د میووقحط راشی اود زمکے غلے او آمدنی بہ کھے شے، باغونہ بہ سیلابونہ او گلی خراب کری، پہ تا بہ امتحان وی چہ تہ صبر کومے او کہ پہ الله اعتراض کومے۔ دا کارونہ بہ کلہ د جہاد پہ وجہ پیدا کیہری او کلہ بہ د ہسے تکوینی آفتونو پہ وجہ۔ ابن عباس فرمائی: ددے نہ مراد (قِلَّةُ النَّبَاتِ وَانْقِطَاعُ الْبَرَكَاتِ) دی یعنی گیاه گانے بہ کھے شے او برکات بہ ختم شے)۔

امام شافعی پدے کنس وٹیلی دی چہ دا دینی امتحانات دی، د خوف نہ مراد جہاد، یا د الله نہ یرہ دہ۔ او (الْجُوعِ) نہ مراد روزہ درمضان دہ او (نَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ) نہ مراد زکوٰۃ او انفاق فی سبیل الله دی چہ دا پہ ظاہرہ کنس مال کموی لیکن پہ حقیقت کنس ئے ڊیروی۔ او (أَنْفُسِ) نہ مراد د الله پہ لارہ کنس شہادتونہ دی یا بدنی امراض دی۔

(وَالْفُتْرَاتِ) نہ مراد عشر وغیرہ دی، یا د اولادو مرہ کیدل دی۔ لیکن دا دینی امتحانات سخت نہ دی، دنیاوی مصیبتونہ سخت وی، بیا دا مصیبتونہ الله تعالیٰ پہ انسان باندے تول پہ یو خانے نہ راجمع کوی خکہ بیا انسان ڊیر پہ تکلیف کیہری، د طاقت نہ خبرہ اوخی۔ نو تاسو بہ خہ کوی؟ (فَاصْبِرُوا) صبر بہ کوی۔

﴿وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ﴾ یعنی دوی تہ بہ ہر قسم خوشحالی حاصلیہری پہ دنیا او پہ قبر او پہ حشر کنس۔ شیخینو د ابو ہریرہ او ابو سعید خدری رضی الله عنہما نہ روایت کریدے چہ رسول الله ﷺ فرمایلی دی: «مسلمان تہ چہ کلہ ہم کومہ پریشانی یا غم، یا ستومانی یا تکلیف رسیہری تردے چہ یو ازغے پہ دہ کنس ننوزی نو الله تعالیٰ د ہفے پہ بدلہ کنس ددہ گناہونہ معاف کوی»۔

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ

(صبرناك) هغه خلق دی كله چه اُورسیرِی دوی ته خُہ مصیبت، (نو) دوی وائی یقیناً مونہر د الله یو

وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿۱۵۶﴾

او یقیناً خاص مونہرہ هغه ته ورگرخیدونکی یو۔

تفسیر: پدے کنب د صابرینو علامہ او نخہ بیانوی۔

مُصِيبَةٌ: کنب تنوین د تحقیر او تقلیل دے۔ یعنی کہ دوی ته لہر شان مصیبت ہم اُورسی تردے چه د نبی ﷺ دیوہ به مرہ کیدہ، یا به ئے د خپلی وندنہ اُوشو کیدہ، نو ہم اِنَّا لِلَّهِ به ئے وئیلہ۔ او دا دعا په هر مصیبت کنب وئیل سنت عمل دے، او صرف د مرگ د خبر اُوریدو په وخت پورے خاص کول ئے ندی پکار۔

﴿قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ﴾ په خوله دا کلمہ وئیل سنت دی، او عقیدہ ساتل ئے فرض دی، او د وینا په وخت کنب زرہ کنب ددے خبرے استحضار پکار دے۔ ﴿إِنَّا لِلَّهِ﴾ الله زمونہر مالک دے، مونہرہ ئے مملوک یو، د هغه خوبنہ ده چه هغه راباندے خُہ کوی، نو مونہرہ د الله یو چه مو وژنی او کہ راحت راولی، یا مصیبت راولی، زمونہر په خان کنب واک نشته، او هغه په خپل خائے بانديے راولی، حکیم دے۔ نو شوک چه خان مملوک اُوگنری بیا ورته مصیبت آسانیرِی۔

﴿وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ یعنی مرگ به راخی۔ نو د مرگ په یادولو مصیبت آسانیرِی چه دا مصیبت به همیشه نہ وی بلکه دا ختمیدو والا دے، صبا خوز مونہر مرگ دے، آخرت له به ورخو، کہ په خوشحالی کنب دے مرگ رایاد کرو نو تکبر به درکنب نہ راخی چه دا خوشحالی به همیشه نہ وی او کہ په مصیبت کنب دے رایاد کرو نو مصیبت به دریاندے آسان شی۔

۱- په (إنا لله) کنب په الله تعالی بانديے د اعتراض نہ کولو اقرار دے خُکہ چه هغه مالک او متصرف دے او په دویم کنب د زرہ تصدیق او تسلی ده چه د الله په نیز به پدے مصیبت سره جزاء او ثواب ملاویرِی او په دے دوارو سره د زرہ صبر حاصلیرِی۔ ۲- دارنگه په اول کنب د عبودیت اقرار دے او په دویم کنب الله تعالی ته د کارونو تفویض (سپارل) دی۔

۱- په حدیث کنب د خُہ نقصان په وخت د (إنا لله وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) سره (اللَّهُمَّ اجْرِنِي فِي مُصِيبَتِي وَأَخْلِفْ لِي خَيْرًا مِنْهَا) فضیلت هم راغله دے، (صحیح مسلم، کتاب الحنازرقم: ۹۱۸)۔

شوک چه دا دعا دیو مصیبت یا دیوشی دفوت کیدو یا د وړک کیدو په وخت اُوواتی نو الله به ضرور هغه ته د هغه نه بهتره بدله ورکوی۔ ام سلمه دا دعا د نبی ﷺ په خودنه د ابوسلمه د وفات په وخت اُووئیلہ هغه وائی: زما گمان نہ وو چه د ابوسلمه نه به شوک غوره وی، نو الله

تعالیٰ راتہ د ابو سلمہ نہ غورہ رسول اللہ ﷺ پہ نکاح راکرو۔

۲- ددے یو فضیلت دا ہم راغلی دے : امام احمد د حسین بن علی ؑ نہ روایت کرے چہ نبی ﷺ اوفرمایل : «کوم مسلمان سہری یا بنخے تہ چہ یو مصیبت اُرسی او ہغہ ئے ریاد کری اگر کہ ڀیر وخت ئے تیر شوے وو، او د ہغہ ڀارہ (انا لله وانا الیہ راجعون) اُووائی نو ضرور بہ اللہ دہ لہ پدغہ وخت کنیں اجر او اِپس کوی او د مصیبت د ورخے پہ شان اجر بہ ورکوی»
(مسند احمد ۲۰۱/۱) دا روایت ضعیف جدا دے۔ پدے کنیں ابوالمقدام متروک راوی دے کما فی الحق الصریح (۶۸۲/۶)۔

۳- د بندہ چہ ماشوم بچے وفات شی، نو اللہ تعالیٰ ملک الموت تہ وائی چہ تا زما د بندہ بچے او د ہغہ د سترگو یخوالے او د زرہ میوہ واخستہ ؟ ہغہ وائی، آو۔ اللہ فرمائی : ہغہ خہ اُووئیل : ملک الموت وائی : ہغہ ستا حمدونہ او (انا لله) اُووئیلہ۔ اللہ فرمائی : دہ لہ پہ جنت کنیں کور جوہر کری او د ہغہ نوم (بیت الحمد) کیدی»۔ یعنی د حمد پہ ذریعہ حاصل شوے کور۔
(مسند احمد ۴۱۵/۴، والترمذی وسندہ صحیح)۔

۴- امام بخاری د ابو ہریرہ نہ روایت کریدے چہ رسول اللہ ﷺ اوفرمایل : «چا باندے چہ اللہ د خیر ارادہ او کری ہغہ تہ مصیبت اُرسی»۔ (قاسمی والغازن)

أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ

دغہ کسان پہ دوی باندے ثناء گانے او آفرین دے د طرفہ درب د دوی نہ اورحمت دے

وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿۱۵۷﴾

او دغہ کسان ہم دوی لار موندونکی دی۔

تفسیر : اوس د صابرینو درے قسمہ انعامات بیانوی۔ (۱) د اللہ د طرف نہ بخنہ او صفت او شاباسے۔ (۲) اورحمتونہ (۳) او د ہدایت لارے خودل۔

(صَلَوَاتٌ) دلته پہ معنی د ثنا او مغفرت او آفرین دے۔ (ابن عباس)

یعنی اللہ ئے صفت کوی او بخنہ ورتہ کوی او آفرین او شاباسے پرے وائی او برکت ورکوی۔ او د رحمت معنی ئے نہ دہ خکہ ہغہ روستو ذکر دے۔ ددے نہ معلومہ شوہ چہ اللہ تعالیٰ کلہ مصیبت راوی نو انسان تہ پدے سرہ بخنہ کوی، او مرتبے ورلہ اُوچتوی۔ اورحمت او خوشحالی راوانہ وی، او کلہ چہ فقر راشی نو پوہہ شہ چہ ددے نہ روستو مالداری راخی او کہ مرض

راشی نو پوہہ شہ چہ ددے نہ روستو صحت راخی (إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا) خُکھ د ہرے سختی نہ روستو آسانی وی، لیکن اللہ تعالیٰ د بندہ لہ صبر معلوموی۔

امام راغب وائی: صلاة پہ اصل کنب دعائے وائی، داد اللہ د طرف نہ کله پہ معنی د برکت سرہ او کله پہ معنی د بخنے سرہ وی۔ امام رازی وائی: صلاة د اللہ د طرف نہ ثنا او مدح او تعظیم (لوئی بیانولو) تہ وائی۔ امام راغب وائی: صلوات ئے جمع راوہ اشارہ دہ چہ دا صفتونہ بہ ڀیر وی او دا پہ دنیا کنب پہ طریقہ د توفیق او لار خودنہ سرہ او پہ آخرت کنب پہ ثواب او بخنے سرہ حاصلی۔ (قاسمی)

﴿وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَلُونَ﴾ یعنی دے کسانو تہ ہدایت اوشو یعنی د ربوبیت او عبودیت حق ئے پورہ اداء کرو۔ نو خُکھ اللہ ورتہ پورہ صلوات اورحمتونہ ورکوی۔ (قاسمی)۔
 عمر فاروق ؓ فرمائی: (نِعْمَ الْعِدْلَانِ وَنِعْمَ الْعِلَاوَةُ) (صحیح بخاری) بنہ دوہ انہی دی (صلوة او رحمت) او بنہ سربارے او زیاتی پنہ دے (ہدایت)۔ چہ اللہ ورتہ ہدایت والا ہم اُووئیل۔ یعنی اللہ ورلہ غتہ فائدہ ورکرہ۔

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ

بِقِيْنَا صفا او مروہ د نخودین د اللہ نہ دی نوخوک چہ حج د بیت اللہ کوی یا عمرہ کوی نو نشتہ ہیخ گناہ

عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا

پہ دہ باندے چہ خی راخی پہ مینخ ددے دوارو کنب او چا چہ پہ خوشحالی سرہ اوکرہ نیکی

فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿۱۵۸﴾

نو یقیناً اللہ قبلونکے دے، پوہہ دے۔ (پہ ہر خہ)

تفسیر: دا آیت د قبلے د بدلیدو سرہ متعلق دے، مینخ کنب ئے مؤمنانو تہ آداب او تنبیہات بیان کرل نو اوس د صفا مروہ مسئلہ بیانوی خُکھ قبلہ بدلہ شوہ، نو پہ دے کنب د صفا او مروہ مسئلہ ہم راغلہ خُکھ دا د قبلے خوا کنب دے۔

پدے مقام کنب یو وھی اعتراض دے او دوہ واقعی اعتراضونہ دی۔ وھی اعتراض (یعنی د مشرکانو پہ ذہن کنب دا خبرہ راتلہ اگر کہ ہغوی دا اعتراض نہ دے کرے) چہ تاسو مونہ د شرک نہ منع کوی او خپلہ شرک کوی خُکھ صفا مروہ کنب منہے وھی۔ د ہغے تعظیم کوی او دا خود

اساف او نائلے مکان دے۔ (تبصیر الرحمن للمہانتی)

نو د ہغے جواب اوشو چہ دلته گر خیدل شرک نہ دے خکہ شرک خو دیتہ وائی چہ خلق غیر الله عبادت او کپری او دا خو خائے د شعائر الله دے، د الله پہ امر باندے مونہر دلته عبادت کوو۔ او ددے خائے عبادت نہ کوو بلکہ د الله عبادت دے۔ اگر کہ مشرکانو ترے د شرک خائے جوہ کرے وو۔

دویم: واقعی شبہات دا وو (۱) - پہ صفا او مروہ کنب مخکنب دوہ بتان پراتہ وو (أساف) پہ صفا او (نائله) پہ مروہ باندے او دا پخواز مانہ کنب دوہ کسان وو چہ یو بل سرہ ئے پدے مکان کنب زنا کرے وہ نو الله ترے کانہری جوہ کرل او خلقو د عبرت دپارہ یو پہ صفا او بل پہ مروہ کیخودل چہ خوک د حرم بیعزتی کوی، د ہغہ بہ دا حال وی، روستو زمانہ کنب شیطان خلقو تہ دا دعوت ورکرو چہ ستاسو مشرانو خو بہ ددے دواہو عبادت کولو، نو خلقو دوی عبادت شروع کرو۔ کلہ چہ اسلام راغلو نو مسلمانانو اووئیل دا خو د شرک خائے وو، مونہر لہ بہ دلته منہے وھل ناروا وی؟۔ د مشرکانو سرہ مشابہت دے۔ نو الله دا آیت نازل کرو۔ چہ بالکل جائز دی او دے مکان کنب اگر کہ شرک شویدے لیکن پدے سرہ د الله تعالیٰ د حرم تعظیم نہ دے ختم شوے۔ او دا د الله تعالیٰ د دین د نخو نہ یوہ نخہ دہ پدے کنب بہ تاسو عبادت کوی لکہ مخکنب پہ بیت الله کنب دننہ بتان پراتہ وو، ہلتہ ہم شرک شوے وو، نو بیا ہغہ خالی کرے شو او د الله بندگی پکنب شروع شوہ۔ پہ ہغے سرہ د کعبے احترام ختم نہ شو۔

۲- دویم اعتراض دا وو: (چہ دا انصارو کرے وو)۔ انصارو بہ د مدینے منورے نہ احرام اوترو او (مُثَلِّل) علاقے تہ بہ راتلل ہلتہ یو بت پروت وو، د ہغہ (مَنَات) نوم وو، د ہغہ عبادت بہ ئے کولو او احرام بہ ئے د ہغہ دپارہ ترو، د پخوانہ بہ داسے راتلل او دا بہ ئے وئیل کہ مونہر ددے نہ تیر شو، نو بیا ز مونہر بابا خفہ کیہی۔ او مونہر گناہگار پرو، دا یوہ خرافہ او دکوسلہ ئے جوہ کرے وہ۔ صفا مروہ تہ پہ راتلو کنب بہ ئے گناہ گنرلہ نو چہ اسلام کلہ راغلی، دوی اووئیل: د بتانونہ خو مونہر منع کرے شو خو آیا صفا مروہ تہ بہ خو او کہ نہ؟ نو الله تعالیٰ دا آیت راولیرو چہ آو، اوس بہ خئی خکہ چہ تاسو پہ جاہلیت کنب صفا مروہ د منات بت دپارہ پریخودلہ، او اوس بہ د الله دپارہ صفا مروہ تہ خئی۔ او د اسلام نہ پس د صفا مروہ بتان گوزار کرے شو۔ نو دا آیت ددغہ دوہ سوالونو جواب دے:

﴿إِنَّ الصُّفَا وَالْمَرَوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾ صفا او مروہ دواہرہ غونہی دی، او کعبے تہ نزدیے مشرقی جانب تہ دوہ خایونہ دی۔ صفا: پہ لغت کنب ہموارے او خوئے گتے تہ وئیلے شی جمع د صفاۃ دہ۔ یا مفرد دے۔ او (المروة) مفرد دے او جمع ئے (مَرُو) دہ، بکرے یعنی سپینے پرقیدونکے گتے تہ

وئیلے شی چه د هغه نه اور راوخی۔

(شعائر الله) جمع د شَعِيرَةٌ ده، خاصے نخے او علامے ته وائی یعنی صفا مروہ د الله تعالیٰ د دین د بعض هغه نخونه دی چه په هغه سره دین اسلام پیژندلے شی، او دا د حج تولو مواضعو او کارونو ته شامل دی، لکه طواف، سعی، حجر اسود، قربانی، مزدلفه، منی، عرفات، هدايا، بُدْنَه او قلاتد۔ او دغه شعائر الله ډیر شیان دی لکه علماء، مساجد وغیره۔ او د هر یو دین والو دپاره خاص نخے وی لکه د عیسایانو نخه صلیب او گیرجه ده، او د هندوانو زنار، او د سیکانو توره او وینسته نه اخستل وغیره۔

نو د (مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ) معنی دا ده چه د مناسکو (یعنی د حج د کارونو) او د عباداتو د علاماتو نه دی۔ یعنی دا ځایونه د الله د بندگی دی۔ او دلته د حج کارونه ادا کولے شی۔

امام رازقی فرمائی: [كُلُّ شَيْءٍ جُعِلَ عَلَمًا مِنْ أَعْلَامِ طَاعَةِ اللَّهِ فَهُوَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ]

(هر هغه شے چه د الله د طاعت او د بندگی نخه او گرځی هغه د شعائر الله نه ده)۔ (قاسمی)

۲- شعائر: د الله تعالیٰ د قربت او نزدیکت علاماتو ته هم وائی۔ (قاسمی)

انسان پدے سره الله ته قریب کیږی۔

په تفسیر تدبر القرآن کښ ئه هم یوه بڼه وجه دالیکلے ده: شعیره هغه شی ته وائی چه دیو حقیقت احساس ورکونکے او د هغه مظهر او نخه (symbol) وی۔

د دین په اصطلاح کښ ددے نه مراد د شریعت هغه مظاهر دی چه د الله تعالیٰ او د هغه د رسول د طرف نه دیو معنوی حقیقت د شعور پیدا کولو دپاره دیوے نخه او علامے په طور مقرر کړے شوی وی۔ پدے مظاهرو کښ مقصود بالذات خو هغه حقائق وی کوم چه پدے کښ پت وی لیکن دا مقرر کړی الله او د هغه رسول وی، پدے وجه ددے حقائقو د تعلق سره دا مظاهر هم د تقدیس او احترام درجه حاصلوی۔ مثلاً قربانی د اسلام د حقیقت یو مظهر ده۔ د اسلام حقیقت دا ده چه بنده خپل ځان ټول په ټوله خپل رب ته حواله کړی، خپل محبوب شے هم د هغه نه منع نکړی، ددے حقیقت عملی مظاهره لکه څنگه چه ابراهیم عليه السلام د خپل ځوی په قربانولو سره او کړه هغه د انسانی تاریخ یوه ښه مثله واقع ده۔ پدے وجه الله تعالیٰ د هغه په یادگار کښ د څاروو قربانی دیوے شعیرے په طور مقرر کړل، ددے دپاره چه ددے په ذریعه په خلقو کښ د اسلام اصل حقیقت همیشه تازه پاتے شی۔

دغه شان حجر اسود یوه شعیره ده چه پدے باندے لاس راڅکل یا ښکلولو سره بنده د خپل رب سره د اطاعت او بندگی وعده تازه کوی۔ دغه شان جمرات هم د شعائر الله نه دی۔ دا نخه ددے

دپارہ اودرولے شویدی چه حاجیان پدے باندے کانری ویشتو سرہ د خپل هغه عزم اظهار کوی چه دوی به دبیت الله په دشمنانو اود اسلام په دشمنانو لعنت کوی که هغه دابلیس د اولادو سره تعلق لری یاد انسانانو نه یوے دلے سره۔ اود هغوی په خلاف د جهاد دپارہ هر وخت تیار دی۔ دغه شان بیت الله هم یوه شعیره ده، بلکه دتولو نه لویه شعیره ده چه دتول امت قبله اود توحید اود مانخه مرکز دی۔ ددے نه گیر چا پیره طواف اود خپلو مونخونو او مسجدونو دپارہ دا قبله گرځوی اودا حقیقت رابنکاره کوی چه د کوم یوالله د عبادت دپارہ چه دا کور جوړ شویدی د هغه بندگان دی، هغه طرف ته مخ گرځونکی دی، دهغه عبادت کونکی اود هغه د توحید د شمع پتنگان دی، هر قسم قربانی ته تیار دی۔ دغه شان صفا مروه هم د الله تعالیٰ د شعائرو نه دی۔ د ابراهیم عليه السلام د قربانی ځانے مروه وو، پدے وجه پدے کښ سعی کول د الله د حکم په تعميل کښ سرگرمی او خپله غلامی بنکاره کول دی، اودارنگه د هاجرے د منډے ترپه یاد داشت دے چه هغه د الله دپارہ څومره قربانی ورکړے وه۔

ددے شعائرو متعلق درے اصول یادول پکار دی (۱) یو دا چه دا شعائر، الله اود هغه رسول مقرر کړیدی، بل هیچاته دا حق حاصل نه دے چه هغه د خپل طرف نه یو شے د دین د شعائرو او نخو نه اؤگرځوی، یا کوم شے چه په شعائرو کښ داخل دے، هغه د شعائرو د فهرست نه بهر کړی۔ په دین کښ دا قسم د ځان نه تصرفات د شرک او بدعت لارے کولاوه وی۔ تاریخ گواه دے چه کومو قومونو د خپل طرف نه شعائر مقرر کړی، هغوی د شرک او بت پرستی لارے کولاوے کړیدی۔

(۲) دویم دا چه لکه څنگه چه شعائر، الله مقرر کړیدی نو دغه شان په اسلام کښ ددے شعائرو حدود هم الله اورسول مقرر کړیدی، د کومے شعیرے د تعظیم چه کوم شکل په شریعت کښ مقرر شویدی، هغه د هغه شعیرے د حقیقت د اظهار دپارہ یواځینے شکل دے۔ په بله طریقه سره ددغه شعیرے حقیقت نه رابنکاره کړی۔ که په بله طریقه سره اؤکړے شی نو د هغه نه د شرک او بدعت دروازے کولاویدی شی۔ مثلاً د حجر اسود دپارہ شریعت بنکلول او لاس راځکل یا هغه طرف ته اشاره کول صرف په طواف کښ مقرر کړیدی که څوک د شعائر الله د تعظیم په جوش کښ راشی، او هغه کانری ته سجده شروع کړی یا هغه ته نذر او منبسته پیش کړی، یا په هغه باندے گولان خواره کړی یا بل یو حرکت اؤکړی نو پدے کارونو سره نه یواځے دا چه دهغه حقیقت نه بالکل وړاندے کړی کوم چه پدے شعیره کښ پت دے بلکه هغه به په شرک او بدعت کښ هم اخته کړی۔

(۳) دریم دا چه پدے شعائرو کښ اصل مقصود هغه حقیقتونه دی کوم چه پدے کښ پت دی۔

د هغه حقیقتونو د اظهار دپاره دا شعائر گویا کښ د قالب حیثیت لری۔ پدې وجه د ملت د ژوند دپاره د ټولو نه ډیره ضروری خبره داده چه د خلقو په زړونو او دماغو کښ دا حقیقت همیشه ژوندی او تازه اوساتلی شی۔ که دا اهتمام ختم شی نو د دین اصل روح به اوخی، صرف قالب به باقی پاتې کیږی او بیا به په آرام آرام سره د خلقو اصل توجه صرف په قالبونو باندې پاتې شی چه د هغه په نتیجه کښ به دین صرف درسمونو یوه مجموعه پاتې شی۔

دلته چه صفا او مروه ته شعائر الله وئیلې شویدی نو پدې سره مقصود یو طرف ته خودا دې چه دا دواړه شعائر د جاهلیت د گرد او غبار نه پاک کړی شی، او د ابراهیمی وراثت پورته کونکی امت دپاره بیرته د سر نه تازه کړی شی۔ چه دلته به مشرکانو شرك او بت پرستی کوله، لیکن اصل تاریخ دا دې چه دا د ابراهیم عليه السلام د وخت نه د شعائر الله نه دی، او ددې ترمینځ سعی او طواف د ابراهیم عليه السلام د سعی او طواف یادگار دې لیکن مشرکانو لکه څنگه چه د توحید په مرکز بیت الله کښ په سلگونو بتان اودرولی، دغه شان دا شعائر ئې هم په بت پرستی سره ککړ کړل۔ اوس دا ستاسو ذمه واری ده چه تاسو د گندگي، دا ډیران لرې کړی او دا شعائر د سر نه تازه کړی او پدې کښ سعی او طواف صرف د الله دپاره خاص کړی۔ او بل طرف ته یهودیانو چه پدې شعائرو باندې د تحریف او د کتمان کومه پرده اچولې وه لکه روستو آیت کښ راخی قرآن هغه پرده هم پورته کړه۔ ځکه چه په تورات کښ دا ذکر په صراحت سره موجود وو چه ابراهیم عليه السلام د خپل یوځوی قربانی د مروه په خوا کښ کړی وه، لیکن یهودیانو صرف پدې خیال سره ددې لفظ صحیح تلفظ بالکل ختم کړو چه په څه طریقه سره دا مقام د مکې په ځای په بیت المقدس کښ ثابت کړی، او دغه شان د آخری نبی د بعثت متعلق چه کومې پیشین گویانې په تورات کښ موجودې دی، هغه د اسماعیل د نسل په ځای د اسحاق نسل طرف ته منتقل شی، نو قرآن دلته د مروه حواله ورکولو سره دې نخې طرف ته گوته پورته کړه چه د خالص حسد او شرارت په بناء ددې د غائب کولو کوشش شوی وو۔ (تدبر قرآن)۔

﴿فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ﴾ **مناسبت** : مخکښ د صفا او مره تذکره اوشوه، اوس ددې ترمینځ د سعی حکم بیانوی، گویا کښ اصل دا شو : صفا مروه د الله د شعائرو نه دی نو پدې کښ سعی کوی او دا حرام مه گنړی۔

حج قصد ته وائی۔ او عمره زیارت ته وائی۔ او په شریعت کښ خاص عبادتونو ته وئیلې شی چه د بیت الله او د هغه د ماحول سره ئې تعلق دې۔

﴿جُنَاحٌ﴾ : د جیم په پښ سره (گناه، تنگسیا او مواخذې (یعنی رانیولو) ته وئیلې شی۔

﴿ اَنْ يُطَوَّفَ بِهِمَا ﴾ (د طواف) نہ مراد سعی دہ خُکَہ دے کنبس ہم تلل راتلل دی۔ د طواف معنی دہ، دیر تلل راتلل برابرہ دہ گیر چاپیرہ دیو شی نہ وی او کہ نہ وی۔ دے سعی تہ تے د طواف نوم ور کرے خُکَہ چہ دا ہم د کعبے نہ د گیر چاپیرہ گرزیدو مشابہ دے۔ دا سعی تے د حج او عمرے سرہ مشروط کرہ ددے نہ دا خبرہ راوخی چہ دا د حج او عمرے د مجموعہ نہ یو جز دے، د ہغوی نہ جدا ددے ہیخ مستقل حیثیت نشتہ، نو پدے سرہ د مشرکانو د ہغہ رسمونہ نفی اوشوہ چہ ہغوی ددے شعائرو پہ سلسلہ کنبس د خان نہ زیاتی کری وو چہ د بتانو د پارہ بہ تے دا سعی کولہ۔

د سعی حکم : سعی پہ حج او عمرہ کنبس واجب دہ لیکن ددے الفاظو د ظاہر نہ داسے معلومیرہی چہ پہ حج او عمرہ کنبس سعی کول او نکول برابرہ دی مگر داسے نہ دہ۔

عروۃ د عائشہ رضی اللہ عنہا نہ (چہ دائے ماسی (ترور) وہ) سوال اُوکرو چہ دے آیت نہ خو ظاہر کنبس معلومیرہی چہ سعی واجب نہ دہ بلکہ د سعی صرف اجازت دے خُکَہ چہ معنی دا دہ چہ گناہگار نہ دے کہ سعی کوی او کہ نہ۔

۱- جواب : عائشہ ورتہ جواب ورکرو (بِسْمَا قُلْتَ يَا ابْنَ اُخْتِي) (اے خورہ! خبرہ دے غلطہ اُوکرہ)۔ کہ خبرہ دغہ شان وے لکہ خُنگہ چہ تا اُوئیل نو بیا بہ اللہ داسے وئیلی وے (اَنْ لَا يُطَوَّفَ بِهِمَا) یعنی پہ سعی نہ کولو گناہگار نہ دے۔ او حال دا چہ دلته خو وائی چہ پہ سعی کولو باندے گناہگار نہ دے نو پہ سعی کولو چہ گناہگار نہ شو نو سعی کول بہ یا واجب وی یا بہ مستحب، د نورو دلائلو نہ معلومہ دہ چہ سعی کول واجب دی۔

۲- دویم جواب دا چہ (لَا جُنَاحَ) پہ جواب د وہم کنبس وئیلے شویدے خُکَہ چہ مسلمانانو گمان کولو چہ د شرک د مشابہت د وجہ نہ بہ دے کنبس گناہ وی، نو د ہغے مطابق جواب ور کرے شو چہ گناہ پکنبس مہ گنری او ضرور تے کوی، ستاسو عمل بہ ستاسو د نیت مطابق وی، پدے مقام کنبس د بتانو د موجودگی پہ وجہ اگر کہ قباحت راغلے دے لیکن چونکہ دا د حج د شعائرو نہ اللہ مقرر کریدی پدے وجہ تاسو پدے کنبس سعی کوی، ددے پہ وجہ ددے مقام قباحت ختمیرہی۔

پہ صحیح مسلم کنبس د جابر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ روایت دے چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د بیت اللہ د طواف نہ روستو د صفا او مروہ پہ مینخ کنبس سعی اُوکرہ او وے فرمایل : «سعی کوی خُکَہ اللہ تعالیٰ پہ تاسو باندے سعی فرض کریدہ»۔ (وَرَوَاهُ أَحْمَدُ وَابْنُ مَاجَهَ وَصَحَّحَهُ الْأَلْبَانِيُّ) او عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی : د صفا او مروہ پہ مینخ کنبس طواف د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سنت دے، پدے وجہ ہیچا د پارہ ددے پریخودل جائز نہ دی۔ (صحیحین) (تیسیر الرحمن) ددے نہ معلومہ شوہ چہ سعی د حج او د عمرے دارکانو نہ یو رکن دے۔ او د عامو علماؤ پہ نیز فرض دہ۔

فائدہ: د صفا او مروہ پہ مینخ کنب سعی (منلہ و هل) د ہاجرہ (ام اسماعیل) علیہا السلام د منلہ و ہلو یادگار دے، کلہ چہ د ہغے سرہ خوراک خکاک ختم شو او خپل خوی ئے د تندے نہ پریشانہ اولیدو، نو د دیرے پریشانی پہ حالت کنب د الله مخہ تہ ئے عجز او انکساری سرہ د صفا او مروہ دوآرو غرونو ترمینخ اووہ خل منلہ اووہلے، دے دپارہ چہ شوک مددگار بہ وینی۔ نو د الله رحمت پہ جوش کنب راغلو او جبرئیل علیہ السلام راغلو او پہ وزر و ہلو سرہ ئے زمزم چینہ راو خکلہ او د ہغے درد او پریشانی ختمہ شوہ۔

پدے وجہ سعی کونکی لہ پکار دی چہ پہ خپل زرہ کنب الله تہ د خپل ذلت او محتاجی تصور اوکری، د خپلو گناہونو پہ بارہ کنب معافی او غواری، او دعا اوکری چہ الله د ہغہ د زرہ حالت بہتر جوہ کری او د ہغہ عیبونہ او نقصانونہ لرے کری۔

بعض علماء وائی لکہ چہ مخکنب تیر شو چہ داد ابراہیمی وراثت یادگار دے چہ پہ مروہ کنب ابراہیم علیہ السلام پہ خپل خوی اسماعیل قربانی ورکری وہ۔ (تدبر قرآن)

﴿ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا ﴾ تطوع: د زرہ پہ خوشحالی سرہ یو نیک عمل کول، برابرہ دہ فرض وی کہ نقل۔ (خطیب شربینی)۔

دا الفاظ ئے زیات کرل خکہ چہ پہ حج او عمرہ کنب دیر بنہ عملونہ کیہی، طوافونہ، ذکر ونہ، استغفار ونہ، نفلونہ او مسجد حرام کنب کیناستل دی۔ یا پدے سرہ د فرض حج او د عمرے د اداء کولونہ روستو نفلی حج او عمرے کولو تہ ترغیب دے۔

﴿ فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴾ شاکر د الله پہ صفت کنب پہ دیرو معنو دے:

(۱) الْمُجَازِي: بدلہ ورکونکے دے، د انسان عمل ے بدلے نہ پرری۔

(۲) الْمُثِيبُ عَلَى الْقَلِيلِ بِالْكَثِيرِ (ابن کثیر) پہ لہ عمل باندے دیر اجر ورکوی۔ نو د الله پہ نیز د عمل دیر قدر وی۔ پدے وجہ حدیث کنب دی: «د نیکیو نہ ہیخ شے سپک مہ گنہہ اگر کہ دیو ورور مسلمان سرہ پہ کولاؤ تندے ملاؤ شے»۔ (صحیح مسلم)

نو د شاکر معنی دہ قدر دان ذات۔ د الله شکر دا دے چہ د عمل قدر پیڑنی۔ نو تالہ ہم پکار دی چہ تہ د عمل قدر او پیڑنی۔ (۳) شاکر د شکر نہ اخستے شویدے (الثناء الجمیل) تہ وائی، یعنی د بندہ پہ نیک عمل باندے بنائستہ ثنا او صفت ویونکے دے۔

او د بندہ شکر دا دے چہ د الله نعمتونہ اومنی او د ہغہ بندگی اوکری۔ بندہ ہم شاکر دے او الله ہم شاکر دے لیکن د الله شکر جدا او د بندہ جدا دے۔

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ

یقیناً ہفہ کسان چہ پتہوی ہفہ خہ چہ نازل کری دی مونہر د بنکارہ دلیلونونہ او د ہدایت د خبرونہ،

مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّهٖ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ

پس د ہفے نہ چہ مونہر ہفہ بیان کری دی د خلقو د پارہ پہ کتاب کنب، دغہ کسان

يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّعْنُونَ ﴿١٥٩﴾

لعنت کوی پہ دوی باندے الله تعالیٰ او لعنت وائی پہ دوی لعنت ویونکی۔

تفسیر: دے آیت کنب ہفہ خلقو تہ سخت وعید اورتنہ دہ چہ د انبیاء اورسولانو پہ ذریعہ رالیہلے شوی ہدایت او بنکارہ حکمونہ او د دین مسئلے پتہوی۔

دا آیت اگرکہ دیہود او نصاراؤ پہ بارہ کنب نازل دے چہ ہفوی د نبی کریم ﷺ د صدق نخے پتے کرے وے۔ دارنگہ د قبلے د بدلیدو مسئلہ تے پتہ کرے وے۔ او توحید تے پتہ کرے وے۔ لیکن ددے حکم عام دے، خکہ چہ پہ قرآن او حدیث کنب د [الْعِبْرَةُ لِعُمُومِ اللَّفْظِ لَا لِخُصُوصِ السَّبَبِ] قانون دے یعنی د قرآن او حدیث عام الفاظو لہ بہ اعتبار وی اگرکہ پہ یو خاص سبب کنب نازل شوی وی) نو ہر ہفہ شخص چہ د الله د طرف نہ د نازل شوی حق نخے پتہوی، ہفہ پدے وعید کنب داخل دے، کتمان حق (د حق پتہول) دومرہ غتہ جرم دے چہ داسے خلق الله تعالیٰ د خپل رحمت او قربت نہ لرے کوی، او د تولے دنیا لعنتونہ بہ پہ دوی باندے راپریوزی۔

نو آیت کنب د ہر چا د پارہ عموم دے۔ ددے آیت نہ صحابہ کرام یریدلی دی او خان سرہ تے لگولے دے۔ ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ بہ وئیل: [لَوْلَا آيَاتِنِ أَنْزَلَهُمَا اللَّهُ فِي كِتَابِهِ مَا حَدَّثْتُ شَيْئًا أَبَدًا]

(کہ پہ قرآن کنب الله تعالیٰ دا دوہ آیتونہ نہ وے نازل کری نو ما بہ تاسو تہ ہیخ حدیث ہیخ کلہ نہ وے بیان کرے، یو دا آیت دے او دویم ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ.....﴾ (آل عمران ۱۸۷)۔

یعنی مونہر احادیث خکہ بیانوو چہ ددے آیتونو نہ مو خطرہ دہ چہ پہ دے وعید کنب داخل نہ شو۔ کہ دا آیتونہ نہ وے نو مونہر بہ ہیخ حدیث نہ بیانولے۔ (بخاری)۔

او عثمان رضی اللہ عنہ ہم حدیث بیان کرو او بیائے اوفرمایل: کہ دا آیت نہ وے نو ما بہ تاسو تہ دا حدیث نہ وے بیان کرے۔ (بخاری) نو ابو ہریرہ او عثمان دا آیت د احادیثو کتمان (پتہولو) تہ ہم شاملوی۔ او انسان حق ولے پتہوی؟ یا د حسد یا د مداہنت یا د خلقو دیرے یا د مال د لالچ د وجہ نہ لکہ

مخکنس ددے تفسیر پہ اول جلد آیت (۴۲) ص (۴۲۲) کنس ئے اوگورہ۔ کہ یو انسان پورہ د حق بیانونکے شی نو خپل دوستان ہم ورسره وخت نشی تیروله۔

حدیث کنس دی: «الله دے پہ عمر رحم اوکری، حق گوئی دہ لره خوک دوست نہ دے پریخے»۔ (ترمذی و البزار و الحاکم)۔

۱- ددے آیت **وَبِطْ** او مناسبت د مخکنس سره دے چہ یهودیانو د قبلے مسئلہ پتہ کرے وہ نو اوس ورته پہ کتمان حق زجر ورکوی۔ ۲- مخکنس شاکر علیم ذکر شو چہ الله د خیر پہ کار باندے اجر ورکوی او کہ خوک خیر او دین پتوی، او نہ ئے بیانوی نو الله پہ هغه پوهه دے او سزا به ورکوی نو اوس د حق او خیر پتونکو سزا بیانیری۔ (قاسمی)

۳- : یهودو در رسول الله ﷺ د حقانیت نخے ہم پتے کرے وو:

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ﴾

کتمان دے ته وائی چہ د دین یوے مسئلے بنکاره کولو خلق ته محتاج وی او انسان ئے ترے پتہ کری (خازن)۔

(البینات) ددے نه مراد تورات او انجیل او قرآن دے۔ او الهدی احادیث دی۔

۲- البینات: بنکاره دلیلونه او آیتونه چہ نازل شوی وی او (الهدی) هغه فوائد دی چہ ددے نه معلومیری۔ ۳- ظاهر دا ده چہ بینات او هدی دواړه یو شے دے۔ خکه هره بینه هدايت دے لیکن دواړه صفتونه ئے ذکر کرل، دے دپاره چہ د هغوی په رد کنس پوره مبالغه او تاکید اوکری شی۔ او دا آیت دلیل دے چہ کوم شے بینات او هدی نه وی، د هغه کتمان جائز دے چہ د خلقو ورته ضرورت نه وی او خاصکر چہ کله یره وی لکه ابوهریره ؓ به هغه احادیث دیرے په وخت نه بیانول چہ هغه کنس سیاسی خبرے وے۔ (قرطبی) یا عامے قیصے او واقعات۔

بعض مفسرین وائی: دلته د بینات او هدی نه هغه عام تعلیمات هم مراد دی چہ یهودیانو به د هغه د پت ساتلو کوشش کولو، لیکن په خاص طور سره هغه نخے هم مراد دی چہ په تورات کنس الله تعالیٰ ددے دپاره بنکاره کرے وے چہ د هغه په مدد سره یهودیان د آخری نبی په باره کنس رهنمائی حاصله کری، لیکن یهودیانو د هغه نه د فائدے اخستو په خائے هغه پتے اوساتلے۔ ﴿مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ﴾ (ه) ضمیر (مَا أَنْزَلْنَا) ته راجع دے او الکتاب جنس دے تولو منزل کتابونو ته شامل دے۔ یعنی داسے واضحه خبرے دی چہ هیخ قسم تلبیس او اشتباه پکنس نشته، او بیائے هم دوی پتوی نو غت ظالمان دی۔

او د (بیئاه) نه معلومه شوه چہ که یو انسان په یوه خبره بنه پوهه نه شی نو د هغه په پتولو

باندے دا مُجرم نہ دے۔

﴿لِلنَّاسِ﴾ یعنی د خلقو د فائدے خبرے دی۔ نو کہ یوہ داسے خبرہ بیانہ نہ بکری شی چہ پہ ہفے کنب د خلقو بنکارہ فائدہ نہ وی نو ہم انسان گناہگار نہ دے۔

﴿يَلْعَنُهُمْ﴾ د لعنت معنی دہ د الله د رحمت نہ او د ہر خیر نہ جداوالے، او دا بیا مستلزم دے د الله عذاب او غضب لہ۔ او د بندگانو لعنت بنیرے او بدرد او د ہفہ مخالفت او دشمنی او پہ ہفہ باندے غصہ کول او د ہفہ نہ براءت کول دی۔ (قاسمی)۔

﴿الْأَلْعِنُونَ﴾ نہ مراد ملائک، نیکان انسانان او جنات دی۔ او دارنگہ خپل ملگری بہ ہم پرے لعنت وائی چہ زمونہ نہ مو حق پتہ ساتلے وو لکہ سورة عنکبوت (۲۹) کنب راخی۔ ﴿ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا﴾۔ او د مخلوق د طرف نہ لعنت پہ معنی د بنیرو سرہ وی۔ یعنی دوی ورته بنیرے کوی چہ اے الله! دا خلق د خپل رحمت نہ جدا کرہ۔ او دا لعنت بہ پہ دنیا کنب ہم وی او پہ آخرت کنب بہ تے پرے ہم وائی۔

نو یہودیان د امامت د لوئی نعمت او منصب نہ محروم شو او پہ لویہ خواری او ذلت او سزا کنب اختہ شو۔

پہ معین شخص باندے د لعنت وئیلو مسئلہ پہ آیت (۸۹) کنب اوگورہ۔

حافظ ابن کثیر لیکسی: د عالم دپارہ چہ کلہ حق بیانوی پہ اویو کنب ماہیان او پہ ہوا کنب مارغان بخنہ غواری نو دغہ شان پہ حق پتونکی عالم باندے ہفوی لعنت ہم وائی۔ او دا آیت دلیل دے چہ حق پتونکی عالم سرہ بہ تعلقات نشی ساتلے۔

فائدہ: ددے آیت او دروستو آیت (۱۷۵) فرق دادے چہ ہلتہ کتمان د دنیا دوجہ نہ دے او دلتہ کتمان د حق دے فقط۔ دویم: ہلتہ د توحید او حلال او حرامو کتمان دے او دلتہ صرف د قبلے د مسئلے کتمان دے۔ نو حکہ ہلتہ تاکید زیات دے او دلتہ کم دے۔

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا

مگر ہفہ کسان چہ توبہ تے وستلے او خپل عمل تے برابر کرو، او بیان تے کرہ (ہفہ خبرہ چہ کومہ تے پتہ کرے وہ)

فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿۱۶۰﴾

نو دغہ کسان زہ مہربانی کوم پہ دوی باندے اوزہ دیر توبہ قبلونکے، مہربان یم۔

تفسیر: پدے آیت کنب توبے تہ ترغیب ورکوی چہ خو ک توبہ اویاسی نو الله تے قبلوی، او

هغه خلق ذکر کوی چه د لعنت نه به محفوظ وی۔ او پدے کنبس توبه د عالم ذکر ده چه هغه کنبس درے شرطونه دی۔ (۱) فی الحال به توبه اویاسی، (۲) او د عمل اصلاح اوکری، په تابعداری د رسول الله ﷺ کنبس نیک اعمال شروع کری۔

(۳) او د حق کومه خبره ئے چه پته کری وی، هغه خلقو ته بیان کری۔

او دامی یاد هغه عالم توبه چه د حق کتمان ئے نه وی کرے د عامو گنا هونونه، نو هغه دپاره دوه شرطونه سورة العمران (۸۹) آیت کنبس ذکر دی او د منافق دتوے خلور شرطونه سورة نساء (۱۴۶) آیت کنبس ذکر دی۔

د توبه متعلق پوره تفصیل مخکبس ددے سورة آیت (۳۷) کنبس اوگوره۔ بیا سورة النساء ولیست التوبة آیت (۱۸) اوگوره۔

﴿وَبَيَّنُوا﴾ عالم به د خلقو مخکبس پت کری مسائل بیان کری، او دا بیان به کله په خوله سره وی، منبر ته به اوخیژی۔ ځکه چه دده نه شر خور شویدے او کله به په کتاب کنبس اولیکی چه ما دا مسئله خطاء لیکلی دی یا مه پته کړیدی۔

نو: ﴿فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ﴾ توبه په معنی د رجوع سره ده یعنی زه را واپس کیږم دوی ته په توبه قبلولو اورحمت کولو سره۔

﴿وَأَنَا التَّوَّابُ﴾ تواب هغه ذات ته وائی چه بار بار توبه قبلوی او انسان ته دتوے توفیق ورکوی۔ ددے تشریح هم په آیت (۳۷) کنبس اوگوره۔

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا أُولَٰئِكَ

یقیناً هغه کسان چه کفر ئے اوکرو او مره شو په داسه حال کنبس چه دوی کافر وی، دغه کسان

عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَلِيدِينَ لِيَهَا

په دوی لعنت د الله دے او د ملائکو او د خلقو تولو، همیشه به وی په دے (لعنت) کنبس

لَا يَخْفَىٰ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

سپک به نه کرے شی د دوی نه عذاب او نه به دوی له مهلت ورکړے شی۔

تفسیر: اوس داسه خلقو ته د آخرت یره ورکوی چه حق ئے پت کړیدی او توبه ئے نه ده ويستلی۔

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ د کفر نه مراد کفر دے په حق پتولو سره۔

﴿وَهُمْ كُفَّارٌ﴾ یعنی تر مرگہ پورے نے حق پت ساتلے دیے او توبہ نے نہ دہ وستلے۔ یا عام کفر مراد دیے۔ او همدا ظاہرہ دہ حُککہ چہ لفظ عام دیے، کتمان ہم پکبن داخلیری۔

دے آیت او د مخکنی آیت فرق دادے ۱۔ چہ مخکنی آیت د حق د کاتمینو (پتہونکو) پہ بارہ کبن وو او دے آیت کبن عام کفار مراد دی۔

۲۔ یا ہفہ کاتمین د حق وو خو لعنت پرے پہ دنیا کبن مراد وو او دلته ہم کاتمین د حق مراد دی او لعنت نہ د آخرت لعنت مراد دی۔

﴿وَالنَّاسِ﴾ یعنی کافران او مسلمانان تول بہ لعنتونہ وائی، دارنگہ تابعدار بہ پرے لعنتونہ وائی لکہ سورة الاعراف (۳۷) او سورة العنکبوت کبن دی۔ دلته نے د الله د لعنت سرہ د ملائکو او د تمامو خلقو لعنت ذکر کرو داد مخکنی آیت (اللاعنون) تفصیل دی۔

﴿وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ﴾ د انتظار مصداقات :

۱۔ دا یاد (نَظْرَةً) نہ دے یعنی مهلت بہ ورتہ نہ ملا ویری بلکہ سمدست بہ پہ عذاب باندي اختہ کیری کلہ چہ قبرتہ لارشی یا آخرت تہ لارشی۔

نو د مهلت نہ مراد د عذاب روستو کول شو۔ ۲۔ یا دتوے دپارہ بہ مهلت نشی ورکولے۔

۳۔ یا د عذر پیش کولو او دنیا تہ د واپس کیدو دپارہ بہ مهلت نہ ورکری کیری۔

۴۔ یا مهلت معنی دا چہ خہ ورخے ورلہ چہتی ورکری۔ بغیر د عذاب نہ نے پریدی۔

۵۔ یا د نَظْرَ نہ ماخوذ دے یعنی د رحمت پہ نظر بہ ورتہ نشی کتلیے۔ نو خلور قسمہ عذابونہ شو۔ لعنت، او پہ ہفہ کبن ہمیشہ اوسیدل او عذاب نہ سپکیدل او مهلت نہ ورکول۔

وَاللَّهُمَّ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

او لائق د بندگی ستاسو یو الہ (معبود) دے، نشتہ حقدار د بندگی سبوی د ہفہ نہ،

الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ﴿۱۶۳﴾

یے حدہ مہریان، ہمیشہ رحم کونکے دے۔

تفسیر: دے نہ روستو الله خپل توحید بیانوی چہ اے خلقو الله او بیڑنی او ایمان والو تہ دا عقیدہ سپاری چہ دا کلکہ راونیسئی او خلقو تہ نے رابنکارہ کری۔ او دا مهمہ مسئلہ دہ۔
مخکنی نے د قبلے مسئلہ او د صفا مروہ بیان کرہ او مینخ کبن نے دا مسئلہ بیان کرہ چہ خوک حق پتوی ہفہ سرہ بہ زہ گورم، نو اوس فرمائی چہ یوہ ضروری مسئلہ چہ د ہفہ بیان ضروری

دے، ہفہ مسئلہ دتوحید دہ، د الله دالوہیت او دہفہ د معرفت دہ۔ چہ ددے بیان واجب دے۔ پہ ہفہ دلائل راوری او صحیح ایمان تہ دعوت دے۔ یعنی دا بیانوی چہ الله بہ معبود گنرے او ہفہ بہ رب گنرے او د ہفہ سرہ بہ مینہ کوی او کہ چا د ہفہ نہ ماسوی د نورو معبودانو سرہ مینہ د عبادت او کرہ نو پہ قیامت کنس بہ دہغوی نہ برائت کوی۔ او ہیخ پہ کار بہ ئے نہ راخی۔ دیو رکوع نہ بعد بہ نور تفصیل راخی۔

مخکنس سرہ **مناسبت ۱** - دا دے: [أَوَّلُ مَا يُحْرَمُ كِتْمَانُهُ وَيَجِبُ إِظْهَارُهُ هُوَ التَّوْحِيدُ]

(اول ہفہ شے چہ د ہفے پتہول حرام او بنکارہ کول ئے لازم دی، ہفہ توحید دے)۔ یہودیانو توحید ہم پتہ کرے وو، بلکہ خپلہ ئے د سخی عبادت کرے او بیت الشرق تہ ئے مونخونہ کری نو دا مسئلہ بہ خہ بیانہ کری۔ (۲) دویم: ددے امت تربیت شروع دے نو اول تربیت پہ تحویل القبہ او شو بیا پہ اتباع الرسول او بیا پہ ذکر او شکر بیا پہ صبر او مونخ بیا زجر پہ کتمان ور کرے شو نو اوس تربیت پہ توحید الالوہیة والاسماء والصفات سرہ کوی۔

﴿وَالْهُكْمُ إِلَهٌ وَاجِدٌ﴾ دا خطاب مسلمانانو، مشرکانو او یہودیانو تولو تہ عام دے۔

إلہ ہفہ ذات تہ وائی چہ د ہفہ عبادت کیہی، د ہفہ سرہ مینہ کیدے شی او ہفہ دپارہ رکوع او سجدہ کیہی۔ مستحق د عبادت وی۔

﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ کلہ یو انسان چاتہ وائی چہ صرف ما سرہ مینہ کوہ او حال دا چہ بل ہم د مینے لائق موجود وی نو الله د ہفے نفی کوی چہ ہیخ قسم لائق د بندگی بل خوک نشتہ سوئی زمانہ۔

(الرحمن الرحيم) دا دلیل ہم دے اوزیرے ہم دے۔ ہفہ لائق د عبادت خکہ دے چہ رحمان رحيم دے۔ او ہر کلہ چہ بندہ د الله عبادت او کری نو خہ بہ اوشی نو الله فرمائی زہ رحمن اورحيم یم، رحمتونہ بہ دریاندے او کریم۔

او دا اشارہ دہ چہ الله پہ تاسو باندے پہ بندگی کنس مشقت نہ اچوی خکہ ہفہ رحيم دے۔ کلہ چہ د انسان عقیدہ د توحید برابرہ شی نو ددہ اسلام ثابت شو۔

فائدہ: دلته الله تعالیٰ د توحید دوه طرفونہ پہ مثبت او منفی دوه شکلونو سرہ ذکر کرل دے دپارہ چہ د ہیخ قسم شک او شبہ دپارہ خہ گنجائش پاتے نہ شی۔

او ددے توحید سرہ ئے د الله تعالیٰ دوه صفتونہ ددوه علتونو پہ وجہ ذکر کیہی چہ د ہفہ دوه علتونو دوجہ نہ عام انسانان شرک کوی۔ یو علت دا چہ د شرک لوئی سبب او محرك د مشرکانو دا غلط تصور دے چہ دوی د الله تعالیٰ د ہر قسم شغل او عمل او د ہر قسم تعلق نہ دارفع او بالاتر

کیدو تصور کرے دا اگر کہ د الله تعالیٰ د تنزیہ او پاکئی تصور دے لیکن پہ بعض صورتونو کنب ددے نہ دا فساد پیدا کیہی چہ د الله تعالیٰ یواخے والے دومرہ لوئی کیہی چہ د مخلوق سرہ د ہفہ تعلق بالکل ختمیہی او ہفہ تہ رسیدل یا د مخلوق د معاملاتو سرہ د ہفہ تعلق ساتل د ہفہ د الوہیت د شان منافی گنہلے کیہی، دا تصور یو طرف تہ پہ فطری طور سرہ پہ زرونو کنب یو قسم مایوسی او نا امیدی پیدا کوی او ددے نتیجہ داراوخی چہ انسان د الله د نہ موندلو پہ صورت کنب د خپل خان د تسلی او اطمینان دپارہ واسطے او وسیلے تلاش کوی۔ گویا کنب الله ترے وړک شوے وی او د ہفہ د موندلو دپارہ مخلوق ہفہ تہ واسطہ جوہوی۔ قرآن د الله د معرفت او پیژندگلی پہ لارہ کنب ددے مغالطے دلرے کولو دپارہ خائے پہ خائے دا کار کرے چہ د الله د وحدانیت او پور تہ والی بیانولو سرہ سرہ د ہفہ داسے صفات ہم ذکر کوی چہ د مخلوق سرہ د ہفہ تعلق واضح کونکے وی، دے دپارہ چہ انسان د وسیلو او واسطو تلاش کولو پہ خائے خپلہ د الله د رحمت لمن ونیسی او پہ ہفے کنب د خان پتولو کوشش او کری۔ پدے وجہ الله تعالیٰ دلته د وحدانیت ذکر کولو نہ روستو دا بنکارہ اوفرمایل چہ ہفہ رحمان اورحیم دے یعنی الله خو یکتا او یواخے دے لیکن د مخلوق سرہ ئے تعلق ہم شتہ ہفہ رحمان رحیم دے ہفہ د خپل رحمت پہ جوش سرہ تاسو تہ وجود در کرے او پہ خپل رحمت سرہ ستاسو تربیت کوی او د خپل دے رحمت دپارہ ئے ستاسو دپارہ د جزا او سزا وړخ مقرر کرے، نو بس تاسو د ہفہ دپارہ ژوندی شی او د ہفہ دپارہ مرہ شی او خپل تمام حاجات او امیدونہ یواخے د ہفہ سرہ اوتری۔

دویم علت دا دے چہ مشرکان او بت پرست قومونو ہمیشہ قہر او غضب د الوہیت د ضروری لوازمونہ گنہلی دی، ہغوی د کائناتو بادشاہ پہ دنیاوی بادشاہانو قیاس کرے۔ ہغوی اولیدل چہ پہ دنیا کنب دیوے علاقے بادشاہ دا تسلط او قدرت او جلال او جبروت لری چہ د ہفہ خوالہ د ہفہ د مقربینو او درباریانو نہ سوئی ہیخوک ورنشی ہفہ چہ خوک غواری او کلہ غواری پہ دلربانڈے خیزولے شی نو کوم ذات چہ د تہول جہان بادشاہ دے د ہفہ د جلال او جبروت او د ہفہ د قہر او غضب اندازہ خوک کولے شی، پدے طریقہ ہغوی د الله تعالیٰ تصور د انتہائی خوفناک او دہشتناک ہستی پہ حیثیت سرہ اوکرو او بیائے پہ خپل ذہن سرہ خہ مقربین او درباریان ایجاد کرل او د ہغوی عبادت ئے شروع کرو دے دپارہ چہ ددے ہیبتناک الله د آفتونو نہ ئے محفوظ کری۔

پہ آسمانی مذاہبو والو کنب داسے نہ وولیکن د زمانے پہ تیریدو سرہ د ہغوی عقیدے ہم گندہ شوے، پدے غلط تصور کنب یہودیان ہم واقع شو چہ پہ ہغوی ہم د الله تعالیٰ د جمالی صفاتو پہ نسبت د جلالی صفاتو رنگ غالب شو۔ دتورات د مطالعے نہ معلومیہی چہ

یہودیانو ہم د الله تعالیٰ د قہر او جلال داستان دومره اورد کرے وو چہ د ہفے پہ مقابلہ کنیں د الله در حمن اور حیم کیدو تصور بالکل دوب شوے وو۔

دے اثر دا شو چہ ہغوی ہم د مشرکانو پہ شان د الله در حمت حاصلو لو دپارہ مقربین او سفارشیانو تہ محتاج شو او دے مقصد دپارہ تے خپل ہفہ بزرگان او مشران وسیلہ اؤگنرلہ چہ د ہغوی پہ نیز د ہغوی تقدس او تقرب موجود وو۔ اوبیا پہ آرام آرام سرہ اسرائیل خاندان تے د الله تعالیٰ پہ خوبنو او محبوبیانو کنیں داخل کرو، او غیر بنی اسرائیل د الله د قہر او غضب دپارہ پتے شو۔ پہ دے آیت کنیں چونکہ د توحید دا امانت د بنی اسرائیلو نہ واپس اخستو سرہ دے امت مسلمہ تہ حوالہ کیہری پدے وجہ دا ضروری شوہ چہ د الله در حمانیت اور حیمیت د صفاتو نہ پردہ پور تہ کرے شی کومہ چہ د مشرکانو پہ تقلید کنیں یہودیانو پہ ہفے باندے اچولے وہ دے دپارہ چہ دا امت د الله د صفاتو پہ باب کنیں ہفہ اعتدال طرفتہ راشی کوم چہ د دوی د امت وسط کیدو پہ وجہ د دوی خصوصیت وو او پدے طریقہ د شرک د فتنو دروازہ بندہ شی۔ (تدبر قرآن)۔

نو ثابتہ شوہ چہ الله یواخے ذات دے اور حمن رحیم دے نو دے بنکلی ذات بندگی تاسو لہ پکار دے، دا دعویٰ شوہ چہ زمونہ معبود یو دے نو الله تعالیٰ پدے اتہ دلائل راوہری او دیتہ عقلی دلائل وائی او دا دلائل نعمتو نہ ہم دی او دلائل ہم، مسئلہ ہم پرے ثابتیہری او ذہن ہم پرے کولایہری، دیرے فائدے پکنیں وی۔ او د الله د وجود دلائل ہم دی، د ہفہ د قدرت او د علم دلائل ہم دی۔ لکہ (۲۲) آیت اؤگورہ۔

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي

بیشکہ پہ پیدائش د آسمانونو او د زمکہ کنیں او پہ بدلیدو د شپہ او ورخ کنیں او پہ ہفہ کشتو کنیں چہ روانے وی

فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ

پہ دریاب کنیں پہ دے وجہ چہ فائدہ ورکوی خلقو تہ، او پہ ہفہ کنیں چہ رالیہری دی الله د برہ نہ خہ اوبہ،

فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَبَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ

پس راژوندی کری پہ ہفے سرہ زمکہ پس د اوجوالی نہ، او خوارہ کری دی پہ دیکنیں ہر قسمہ خناور

وَتَصْرِيفِ الرِّيْحِ وَالسُّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

او پہ ازلو رارولو د هواگانو کنیں او پہ ہفہ ورینخو کنیں چہ تابع کرے شوی دی پہ مینخ د آسمان او د زمکہ کنیں

لَا يَتَّبِعُ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

(پدے تولو خیزونو کنبس) خامخا دیرے نخے (د توحید) دی د هغه خلقو دپارہ چه عقل لری۔

تفسیر: اوس پدے کنبس د توحید په اثبات اته (۸) دلائل راوری او دا عقلی دلائل دی او پدے کنبس توحید ربوبیت دے او مخکبس (په آیت (۲۲) کنبس) مونږ وئیلی وو چه توحید ربوبیت سره توحید الوهیت لازم دے یعنی هر کله چه دا کارونه الله کوی نو لائق د عبادت هم صرف هغه دے۔ او پدے دلائلو کنبس د الله معرفت هم راخی۔ او مشرکانو هم وئیلی وو چه دا خودعوه شوه چه لائق د عبادت صرف الله دے، او بل حقدار د بندگی د الله نه سوی نشته نو پدے باندمے دلیل څه دے؟ نو دا آیت نازل شو۔

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاخْتِلافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾ نو پدے کنبس الله تعالیٰ انسان ته د فکر دعوت ورکړه چه لږ دے نشاناتو کنبس خو فکر او کړه، آیا دا د الله د وجود او د هغه په قادر مطلق کیدو باندمے دلائل نه دی؟ د آسمان او چتوالے، د هغه فراخی، ے ستنو او درول، بناسته رنگ ورکول او عیب او نقصان په هغه کنبس نه راتلل، او دراپر بوتو او د شیطانانو نه د محفوظ ساتل او د ملاتکو مسکن کیدل او په هغه کنبس د نمر او د سپوږمۍ او د ستورو حالات او دارنگه د زمکے خورول، د هغه د بستر په شان هموار کول، نه سخته ده نه نرمه ده۔ او د هغه فراخوالے او په هغه کنبس اونه، میوه جات، غرونه، نهرونه، دریابونه او معدنیات، لارے او سرکونه راویستل۔

د آسمان او زمکے د پیدائش نه مراد ددے هغه پیدائش هم دے چه پدے سره د الله تعالیٰ عظیم قدرت واضحه کیږی، ددے هغه جوړخت هم دے چه په هغه سره ددے په ے مثالہ کاریگری او حیرانتیا کنبس اچونکی حکمت باندمے گواهی کیږی، ددے هغه فائدے رسول هم دی چه په هغه سره د خالق رحمانیت او رحیمیت او ربوبیت ثابتیږی، هغه مقصدیت هم دے چه گواهی کوی چه د دومره حکمتونونه ډکه کارخانه عبث او ے مقصده نه ده بلکه ددے نه روستو یو لوئی مقصد دے چه د هغه درابنکاره کیدو دپارہ یوه ورځ مقرر ده، او ددے هغه موافقت او سازگاری هم ده چه ثابتوی چه آسمان او زمکه دواړه د یو خالق په اراده سره رابنکاره شویدی او د هغه په حکم سره چلیږی۔ (تدبر)

﴿وَالاخْتِلافِ اللَّيْلِ﴾ د شپے او ورځے اختلاف په یو بل پسے تلل راتلل، په تیارة او په رنډا کنبس، په زیاتیدو او کمیدو کنبس، په سپینوالے او توروالی کنبس، د شپے خوبونه او آرام کول او د ورځے کاروبارونه کول۔ او په څلیریشته گینتو کنبس یو بل پسے راتلل۔ او په بعض علاقو کنبس درے

میاشته ورخ وی۔

﴿وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ﴾ یعنی کشتو کنب هم د الله تعالیٰ د قدرت ډیرے نخه دی چه کشتی دروند لرگے دے اوگوره خلق پکنب ناست وی او دریاب ئے نه ډویوی۔ د انسانانو د فائدو ډپاره گرخی، خلق په کنب په دریاب پوریوزی، بنکار کوی، ملغلرے او لؤلؤ او مرجان او قیمتی کانری د دریابونو نه پرے راویاسی، دریاب ډیر قدرت لری، په هغه کنب لوئی لوئی حیوانات وی لیکن الله تعالیٰ د کشتی حفاظت کوی۔

﴿بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ﴾ ددے نه مراد د تجارت او معیشت هغه سامان دے چه دا کشتی ئے وری راوړی او د هغه په وجه په معاشرت او معیشت کنب فراخی راخی۔

پدے کنب اشاره ده چه په دریاب کنب سفر کول د تجارت او عبادت د فائدے نه غیر نه منع دی۔ لکه حدیث کنب د هغه نه منع راغله ده۔ (بمّا) (۱) ما موصوله اسمیه ده او بآء د حال ډپاره ده (أَيُّ تَجْرِي مَضْحُوبَةٌ بِالْأَعْيَانِ الَّتِي تَنْفَعُ النَّاسَ)۔ دا کشتی روانی وی په داسه حال کنب چه هغه خیزونه ورسره ملگری وی چه خلقو ته فائده ورکوی۔

(۲) یا ما مصدریه ده او بآء سببیه حرفیه ده، أَيُّ تَجْرِي بِسَبَبِ نَفْعِ النَّاسِ فِي التِّجَارَةِ وَغَيْرِهَا) روانی وی په سبب د فائدو د خلقو په تجارت وغیره کنب۔ (اللباب)

﴿وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ﴾ هو اراوالوزی، هغه یخه شی، د هغه نه وریخ پیدا شی او په انسانانو باندے باران اوشی، د هغوی حیوانات، پتی پرے خړوبه شی۔ او بیائے الله په یو ځل نه راپریدی بلکه تقسیم ئے کری د چانر په شان، که په یو ایر راشی نو انسانان به تباہ کری او دے حکمت ته اوگوره، اوبه ثقیل (دروند) شه دے د دومره لرے ځائے نه راخلاصه شی لیکن انسان د باران لاندے روان وی او هغه ئے نه خوډوی۔ نو پدے اویو سره انسانان قسماقسم فائدے اخلی، طهارت پرے حاصلوی، جامے پرے وینخی، گندونه پرے صفا کوی۔

﴿فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا﴾ زمکه اوچه وی، باران اوشی نو گلو نه، چمنونه بنائسته شی۔ میوے او غله او طعامونه او گیا هگانے او بوتی راپیدا شی۔

﴿وَبَتْ لِيْنَهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ﴾

دا په (فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ) عطف دے څکه چه د اویو په وجه حیوانات هم ژوند تیره وی۔ که اوبه نه وی نو خلق به قیمتی حیوانات په معمولی قیمت خرڅوی۔

د دابه مشهور استعمال خو په زمکه گرځیدونکی حیواناتو ډپاره دے بلکه ددے نه ډیر بنکاره استعمال ئے د هغه حیواناتو ډپاره کیږی چه په هغه باندے سورلی یا بار وړلے کیږی، لیکن د هر

ساہ والا حیوان دپارہ ہم استعمالیہی کہ خاروی وی او کہ مارغان بلکہ پدے کنب انسانان ہم داخلہی لکہ بل آیت کنب دی :

﴿ وَلَوْ يُوَاجِدُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرهَا مِنْ دَابَّةٍ ﴾ (فاطر: ۴۰)۔

(کہ اللہ تعالیٰ خلقو لرہ د هغوی پہ گناہونو رانیولے نو د زمکے پہ شاہہ ئے ہیخ ساہ والا حیوان نہ وے پریخے)۔ دغہ شان د سورة عنکبوت (۶۰) آیت کنب او د سورة هود (۶) آیت کنب دی۔ پدے آیتونو کنب ئے عامہ معنی دہ۔

﴿ وَتَضْرِبُ الرِّيحُ ﴾ دا مجرور دے پہ خَلْقِ السَّمَوَاتِ باندے عطف دے۔ یعنی اللہ تعالیٰ ہواگانے ککہ یو خوا آروی ککہ بل خوا، ککہ نرمہ وی او ککہ سختہ۔ ککہ لہہ وی او ککہ زیاتہ او ککہ درمیانہ وی، بعض ہواگانو سرہ بدبویانے ختموی او بعضے بوتی بلاریوی۔ بعض درحمت وی او بعض د عذاب وی لکہ باؤ دَبُورچہ د مغرب د طرف نہ رالوزی، عذابی ہوا دہ۔ عادیان پدے باندے ہلاک شوی وو۔ باؤ صبا فائدہ منہ ہوا دہ۔

﴿ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ﴾ مختلف قسم وریخے پیدا کوی لکہ سپینہ، تورہ، سرہ، خرہ، نری او غتہ او اللہ تعالیٰ د دریابونونہ راویاسی۔

﴿ الْمُسَخَّرِ ﴾ اِی الْمُدَّلَّلِ یعنی د اللہ د حکم تابع دی دا یا صفت د سحاب دے یا دریاخ (ہواگانو) او سحاب دوارو دے۔

بعض وریخے ورائدے وی او بعض نزدے وی اکثر زمکے تہ نزدے وی۔

ددے آیت نہ د اللہ تعالیٰ د توحید او د قدرت دلیل پدے طریقہ سرہ راویستلے کبھی چہ پدے کنب اللہ تعالیٰ د اول نہ تر آخرہ پورے متضاد او متقابل اجزاء او عناصر جمع کپدی او د هغے ے مثالہ پیدائش طرف تہ ئے اشارہ کپدہ چہ د آسمان سرہ زمکہ، د شپے سرہ ئے ورخ، د کشتی سرہ دریاب، پہ ظاہر کنب چہ گورے دیو بل ضدین دی لیکن بل طرف تہ ددے کائناتو پہ آبادی کنب د زوجینو پہ شان ربط او تعلق لری۔ کہ دا آسمان او ددے پرقیدونکی ستوری او نمر او سپورہمی نہ وے نوز مونہ د زمکے تہول رونق او تازگی بہ ختمہ وے بلکہ دا تولہ ہستی بہ نیست شوی وے۔ دغہ شان کہ دا زمکہ نہ وے نو انسانانو بہ چرتہ ژوند تیرولے، د چا کور بہ معلوم وے؟، ددے پہ اطرافو کنب بہ خوک گر خیدلے شوی؟، او ددے نہ بہ ئے حاجات خنگہ پورہ کولے شوی۔ ددے نہرونہ، دا پہ باغونو او میوو او بوتو باندے آبادول بہ د کوم خائے نہ وے؟۔

پدے وجہ اللہ تعالیٰ پہ قرآن کریم کنب خپل بندگان د آسمانونو او د زمکے پیدائش تہ زیات متوجہ کوی۔ دغہ شان مونہ او زمونہ پہ شان نور حیوانات پہ ژوند کنب لکہ خنگہ چہ دورخے

گرمائش، رنرا او تازگی، او چکر تہ محتاج دی، دغہ شان د شپے نرمی، سکون او آرام، او خوب کولو تہ ہم محتاج دی۔ پدے دوارو سرہ اللہ تعالیٰ دا کور آباد کریدے۔ ورخ تے درزق د طلب او د کاروبار دپارہ مقرر کرے او شپہ تے د آرام او راحت او عبادت او خپل مناجات دپارہ مقرر کرے۔ او دا دوارہ ہیٹھکلہ خپل کار نہ پریدی او د اللہ د حکم نہ نہ روستو کیہی۔

دغہ شان دریاب تہ او گورہ چہ خومرہ خور او فراخہ دے چہ ہیٹھ کنارہ تہ نہ نہ معلومہ او د ہفے خومرہ ہیبتناکے چہ دی لیکن گورہ چہ ددے سرکشی او طغیان باوجود پہ خپلہ سینہ بانڈے زمونہ د کشتیانو او زمونہ د جہازونو دپارہ انتہائی ہموار او صفا سرکونہ اویاسی، چہ پہ ہفے بانڈے زمونہ جہازونہ شپہ او ورخ منڈے وہی او د تجارت او معیشت او د خوراکونو او خکاگونو او د علوم او فنونو ہر شی دپارہ مشرق او مغرب یو بل سرہ ملاوی۔ دغہ شان د آسمان نہ باران نازلوی او بیا پدے باران سرہ زمکہ تازہ کوی۔ آسمان چرتہ دے او زمکہ چرتہ۔ لیکن ددے ورنڈے والی سرہ سرہ پہ دوارو کین خومرہ ژور تعلق او پیوستون دے۔ پہ زمکہ کین خومرہ خزانے پتے دی لیکن دا تولے خزانے تر ہفہ وختہ پورے پتے وی چہ ترخو پورے پورے باران نازل شوے نہ وی۔

دغہ شان د ورخو او ہواگانو تعلق دے۔ ورخے د خپل خائے نہ خوزیدے نشی ترخو پورے چہ ہوا ہفے لہ دیکے ورکولو سرہ ہفہ اُونہ خوزوی، کلہ چہ غواری ہفہ غائبہ وی او کلہ تے پہ کنارو کین رابنکارہ گوی۔ دا متضاد عناصر پہ یو خائے راجمع کول ددے دنیا پہ بارہ کین دا فیصلہ کوی چہ ددے دپاسہ یو حکیم او مدبر ذات دے چہ ہفہ دے لہ حرکت ورکوی او دا مختلف عناصر پہ یو خاص نظام او دیو مجموعی مقصد دپارہ استعمالوی۔ دا حقیقت خو یو طرف تہ د شرک تولے درولزے بندوی او بل طرف تہ د دھرت او د مادہ پرستی د تولو وسوسو جرہے اویاسی۔ (التفسیر الوسیط للسید طنطاوی وتدبر قرآن)۔

﴿لَا يَاتِ﴾ دا اسم د اِن دے او ددے تولو سرہ لگی یعنی (پدے تولو خیزونو او ددے پہ حالاتو کین دیرے نخے او دیر مقاصد پراتہ دی، د اللہ د وجود او د اللہ د توحید نخے دی او د ہفہ د علم، د حکمت، د کمالاتو او د رحمت نخے دی خکہ دا تول کارونہ بغیر د کامل قدرت او کامل علم نہ نہ کیہی۔ بیا ددے منافعو تہ اللہ تعالیٰ حاجت نہ لری بلکہ پہ خپل مخلوق بانڈے رحمت کول تے غرض دے۔ نو دا عجیب ترتیب دلیل پہ حکمت دے۔ نو بس صرف دغہ ذات د تعظیم او ادب او د محبت او عبادت لائق دے۔

﴿لِقَوْمٍ يَغْفِلُونَ﴾ چا کین چہ لہ عقل وی۔ نو ہفہ پدے بانڈے خپل مالک حقیقی معلومولے شی۔

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ

او بعض د خلقو نه هغه څوڪ دى چه نيسى سوي د الله نه شريكان. مينه كوي د هغوى سره په شان د مينه

اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى

د الله، او هغه كسان چه ايمان ئه راوړي دى د پير سخت دى په مينه كين د الله سره، او كه چرته پو هيدى

الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا

هغه كسان چه ظالمان دى كله چه اووينى دوى عذاب لره پدى خبره چه بيشكه طاقت ټول الله لره دى

وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾

او بيشكه الله سخت عذاب والا دى. (نو دوى به شرك نه وى كړى).

تفسير: اوس الله دى آيت كين رته ور كوي هغه چاته چه دومره دلائل پريدى او لار شى د بيل چا بندگى شروع كړى. الله تعالى د خپل وجود، د خپل قدرت مطلقه، د خپل توحيد او د خپل رحمت نخه د دى دپاره بيان كړى چه بنده صرف د هغه عبادت او كړى، او صرف د هغه سره محبت او كړى، او د هغه په عبادت او د هغه په محبت كين هيڅوڪ شريك نه كړى ليكن مشركان بيا هم د الله د عبادت او محبت په ځاى د بيل چا عبادت كوي، او خپلو باطلو معبودانو سره داسه محبت كوي لكه چه د الله سره پكار دى پدى وجه د ايمان والو حال د دوى نه جدا دى، هغوى د الله سره هيڅ قسم شريكان نه جوړوي، صرف د هغه عبادت كوي، په هغه باندي توكل كوي او د ژوند په ټولو كارونو كين صرف د الله پورې پناه اخلى.

نو پدى آيت كين په محبت د غير الله او په شرك كولو سره رته ور كوي. او ايمان والو ته دا ذمه وارى سپارى چه د الله تعالى سره به ي حده مينه كوي.

فانده: حافظ ابن قيم په «شرح المنازل» باب التوبه كين فرمائي: شرك په دوه قسمه دى: شرك اكبر او شرك اصغر. شرك اكبر الله تعالى بغير دتوبه نه نه معاف كوي، او هغه دا دى چه بنده يو څوڪ د الله تعالى سره شريك جوړ كړى، او د هغه سره داسه محبت او كړى لكه د الله سره ئه چه كول پكار وي، او دا هغه شرك دى چه مشركانو به خپل باطل معبودان د الله تعالى سره برابر گنرل، او دا برابر والى په محبت او تعظيم او عبادت كين وو لكه د عالم د عامو مشركانو حال همدا دى، بلكه اكثر مشركان خو د الله تعالى په مقابله كين د خپلو معبودانو سره زيات محبت

کوی، او دهغوی په یادولو ډیر خوشحالیږي، که د هغوی د معبودانو یاد هغه مشائخو چه دوی ترے معبودان جوړ کړیدی، څوک په ادب او احترام سره نوم وانخلي نو دومره غصه کيږي چه هغومره د الله په ے ادبی سره نوم اخستلو باندے نه غصه کيږي، او د پرانگ او د سپی په شان غصه رابنکاره کوی۔ او که څوک د الله تعالیٰ حدود پائیمال کوی نو د هغه نه غافل وی بلکه د لږ شان دنیاوی لالچ په خاطر فوراً خوشحالیږي۔ آه۔

پدے آیت کښ هغه مشرکان او اهل کتاب مراد دی چه دوی خپل بتان، معبودان، باباگان، ملیان، پیران او مشائخ د الله تعالیٰ سره په محبت، طاعت او تعظیم کښ شریکان جوړ کړیدی یعنی لکه څنگه چه د الله تعالیٰ سره مینه کیدے شی نو دوی ئے د خپلو معبودانو سره کوی، او لکه څنگه چه د الله تعالیٰ طاعت کیدے شی (طاعت مطلقه) نو دغه شان دا معبودان او پیران او ملیان چه دے خلقوله څه حلال کړي هغه (بغیر د دلیل نه) حلال گنړي او چه څه ورله حرام کړي هغه حرام گنړي، او د الله په شان تعظیم ئے کوی، سجدے ورته لگوي او سر ورته تیتوي او د الله په شان رامدد شه ورته وائی۔ د هغه نوم ے اودسه نه اخلی او د هغه نه په مدد نه غوختلو غصه کيږي، او چه څوک د دوی عجز او کمزورتیا بیانوي نو هغوی باندے رد کوی چه دا اولیاء نه منی۔ نو دلته په شرك فی المحبة والطاعة والتعظیم باندے رد دے۔ او داسے مشرکان په عالم کښ ډیر کم بلکه په منزله د عدم (نشت) دی چه هغوی خپل معبودان د الله تعالیٰ سره داسے برابر کړي چه معبودانو له ئے د الله ټول صفات ورکړي وی، لکه الله خالق دے او دوی وئیلی وی چه نه، زمونږ باباگان او معبودان هم خالقان دی۔ بلکه عام شرك د مشرکانو دا په محبت، طاعت او تعظیم کښ دے۔

او دغسے شرك د نبی ﷺ په باره کښ هم ډیرو مقلدینو پیدا کړیدے چه د یو امام او شیخ خبره د الله تعالیٰ او د هغه د رسول د خبرے نه درنه گنړي او د هغه ډیر تعظیم کوی، او د امام د خبرے په مقابله کښ د الله د رسول د حدیث نه شپاړس جوابونه کوی، د امام خبره خامخا او چتوي، او که حدیث هر څنگه شو، نو دا هم یو قسم شرك فی الطاعة دے۔ یعنی په طاعت او خبره منلو کښ شرك دے۔ دلته (وَمِنَ النَّاسِ) لفظ د تحقیر دپاره دے۔

﴿ اِنْدَاذَا ﴾ ددے تفصیل په (۲۲) آیت کښ تیر شویدے۔

﴿ يُجِبُّوْنَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ ﴾ (۱) یوه معنی دا ده چه د هغوی سره مینه کوی او د الله سره هم مینه کوی، ځکه مشرکان هم کله کله د الله تعالیٰ عبادت او تعظیم کوی، او دعاگانے ترے غواړي۔ او معلومه شوه چه دا هم شرك دے چه د مخلوق سره د الله تعالیٰ په شان مینه او کړے شی یعنی د عبادت مینه۔ ۲- دویمه معنی: (دوی مینه کوی د خپلو شریکانو سره په شان د مینه د مؤمنانو

دُاَللّٰه سرہ)۔ لکہ مؤمنان د اللہ سرہ مینہ کوی نو دوی د خپلو معبودانو سرہ مینہ کوی۔ اولہ معنی ظاہرہ دہ خکہ چہ د مشرکانو مینہ خو د اللہ سرہ ہم وی، لیکن کمزورے وی، ہسے د دعویٰ پہ درجہ کنیں وی۔ نو دوی تہ تے چہ مشرکان اووئیل پدے وجہ چہ دوی د اللہ تعالیٰ سرہ ہم مینہ لرلہ، او د معبودانو سرہ تے ہم مینہ لرلہ۔ شَرِكٌ فِی الْمَحَبَّةِ تے کولو۔ او اصل کنیں شَرِكٌ د اللہ تعالیٰ نہ سوا د بیل چا سرہ د اُوہیت او عبادت مینہ کول دی۔

دیر خلق دا گمان کوی چہ شَرِكٌ بہ دیتہ وائی چہ خوک بیل خالق او بیل رازق او گنہری، نہ، بلکہ د غیر اللہ سرہ محبت او د ہفہ تعظیم ہم شَرِكٌ دیے، چہ ہفہ تہ سر تیت کری او د ہفہ سرہ د عبادت محبت اوساتی، بیا نذر او منختے د ہفہ پہ نوم کوی نو دا ہم سو چہ شَرِكٌ دیے۔ رسول اللہ ﷺ بہ دا بدہ گنرلہ چہ ہفہ راشی او صحابہ کرام ہفہ تہ پاخیرے۔ (صحیح بخاری) خکہ داسے تعظیم د اللہ تعالیٰ پکار دیے۔

۲- او محبت پہ معنی د اطاعت ہم راخی خودائے مجازی معنی دہ۔ تفسیر باللازم دیے۔ (يَعْنِي يُطِيعُونَهُمْ كَطَاعَةِ اللَّهِ) د ہغوی اطاعت کوی لکہ د اللہ د اطاعت پہ شان او مؤمنان د اللہ تعالیٰ سخت اطاعت کونکی دی۔ د محبت تقاضا دا دہ چہ خبرہ بہ منے خکہ یو کس سرہ چہ دے مینہ وہ، نو د ہفہ خبرہ بہ ہم منے، خبرہ نہ منی نو د مینے دعویٰ دروغجنہ دہ۔ او پدے مقام کنیں مفسرینو د رابعہ بصریۃ اشعار نقل کریدی:

تَفْصِي الْإِلَهِ وَأَنْتَ تُظْهِرُ حُبَّهُ	هَذَا الْعَمْرِيُّ فِي الْقِيَامِ بِدِيْعِ
لَوْ كَانَ حُبُّكَ صَادِقًا لَأَطَقْتَهُ	إِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعٌ

۱: تہ د اللہ مخالفت کوی او د ہفہ محبت ظاہرے، قسم پہ اللہ دا پہ عقل کنیں ناشنا خبرہ دہ۔ ۲: کہ چرے ستا محبت د خپل محبوب سرہ رشتینے وے نو تا بہ ضرور د ہفہ اطاعت کول خکہ محبت کونکے د خپل محبوب اطاعت کونکے وی)۔ شعب الایمان للبیہقی۔

فائدہ..... د محبت اقسام

ہر محبت د غیر اللہ سرہ شَرِكٌ نہ دیے بلکہ محبت کنیں اقسام دی:

(۱) یو محبت پہ معنی د شفقت سرہ دیے لکہ دا د ماشومانو سرہ کولے شی، او دیے محبت تہ ہم ترغیب راغلی دیے۔ اقرع بن حابس اووئیل: زمالس بچی دی، ما یو ہم نہ دیے خکل کرے۔ رسول اللہ ﷺ اوفرمایل: آیازہ اختیار لرم کلہ چہ اللہ ستا دزرہ نہ رحمت وستی دیے۔ (بخاری) رسول اللہ ﷺ بہ د ماشومانو سرہ دیرہ مینہ کولہ۔

(۲) دویم مَحَبَّةُ الْأَخُوَّةِ الدِّينِيَّةِ: د دین د وجہ نہ د چا سرہ محبت کول، او دا په اصل کبش د الله سرہ محبت دے لکه رسول الله ﷺ د ابوبکرؓ په بارہ کبش فرمائی: دا زما خلیل نڈ دے لیکن زموڼر محبت د اسلام دے۔ (۳) دریم محبة د بنحے او خاوند تر مینخ دے، دا هم ضروری دے۔ دا در یو اړه اقسام د غیر الله عبادت نڈ دے۔ بلکه پداسے محبت باندي حکم راغلی دے، او دا د الله تعالیٰ د محبت تابع دی، دا به دا الله تعالیٰ د محبت سره به برابر یا به د هغه نه زیات نڈ وی۔

(۴) بل محبة الالوهية دے یعنی د چا سره داسے مینه اولری چه هغه ته عاجزی کوی، سر تبت وی، سجده ورتہ کوی، هغه د خپل معبود په شان جوړ کړی، د هغه نه بغیر د اسبابو نه یره کوی او د هغه په نوم نذر او منختے کوی لکه مشرکان چه کله د یو ولی یا نبی قبر ته ورشی نو داسے ژړا گانے کوی او سر ئے ورتہ تبت کړے وی، په ډیر ادب او احترام ولاړوی، د هغه د قبر کانړی خکلوی او په ځان پورے ئے را کاړی، د هغه د قبر نه طوافونه کوی، دا محبت که د غیر الله دپاره اوشی نوسو چه شرک دے۔ د زیارة القبور په نوم ډیر خلق مشرکان شو۔ زیارة القبور کبش خو مقصد دا وو چه هغوی ته دعا اوشی او آخرت انسان ته یاد شی، نڈ دا چه د بابا نه خه غوازی او د هغه تعظیم په زړه کبش راولی۔

﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِّلَّهِ﴾ (۱) یعنی مؤمنان ډیر محبت والا دی د مشرکانو نه د الله سره۔ ځکه مؤمن سرے یواځے مینه د الله سره لری او د مشرکانو محبت تقسیم دے، کله د الله سره او کله د یو بابا سره او کله د بل بابا سره مینه کوی۔ نو الله فرمائی چه مؤمنان به خالص د الله سره زیاته مینه لری او د مشرکانو په شان به نڈ وی۔ (۲) دویمه معنی: [وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِّلَّهِ مِنْ حُبِّ الْمُشْرِكِينَ لِآلِهِمْ] (د مشرکانو د خپلو معبودانو سره دومره مینه نشته ځنکه چه د مؤمنانو د الله سره ده) ځکه مؤمن چه د الله سره مینه لری نو د غرض د وجه نه ئے نڈ لری چه گنے زما حاجت پوره کوی، بلکه د هغه د کمال د وجه نه محبت کوی چه الله کامل ذات دے او دا د هغه حق گنړی۔ په خلاف د مشرکانو نه چه د هغوی محبت د خپلو معبودانو سره په لالچ بناء وی چه زما حاجت به پوره کړی۔ او چه کله پر هه شی چه دده سره زما حاجت نڈ پوره کیږی نو بیابیل له ورځی چه هر څوک کوم بابا او زیارت بنائی نو بس منده ورپسے وهی۔ او د الله محبت انسان ځان ته را کاړی ځکه ورسره ډیره مینه کیدے شی او مخلوق کبش خو هغه کمال نشته، نو ځکه د هغه سره پوره مینه نشی کیدے۔ او محبت هغه شے دے چه د بنده په عملونو کبش کمال پیدا کوی، کله چه محبت نڈ وی نو عبادت کبش خوند نڈ وی۔

فائدة - اسباب المحبة

او د الله د محبت د پیدا کیدو ډیر اسباب دی: (۱) د فرائضو نه پس په نوافلو باندې الله تعالیٰ ته خان نزدی کول۔ لکه حدیث قدسی کښ راغلی دی۔ (۲) ذِكْرُهُ تَعَالَى عَلَيَّ كُلِّ خَالٍ، بِاللِّسَانِ وَالْقَلْبِ وَالْعَمَلِ وَالْحَالِ۔ (د الله یادول په هر حال کښ په ژبه، په زړه، په عمل او په حالت جوړولو سره) او د الله د ډیر یادولو د وجه نه محبت پیدا کیږی۔

(۳) إِشَارُ مُحَابِهِ عَلَيَّ مُحَابِكَ عِنْدَ غَلَبَاتِ الْهَوَىٰ) (په خپلو محبوب خیزونو باندې د الله محبوب خیزونه غوره کول کله چه خواهشات غلبه او کړی) یعنی ستا نفس غواړی چه زه دا خوراک او کرم، لیکن شریعت وائی چه مټه کوه، نو کله چه ته منع شه، تا سره به د الله مینه پیدا شی، او ستا به د الله تعالیٰ سره پیدا شی۔

(۴) مُطَالَعَةُ الْقَلْبِ فِي أَسْمَائِهِ وَصِفَاتِهِ (د الله تعالیٰ په اسماء او صفاتو کښ سوچ کول)۔

(۵) مُشَاهَدَةُ بَرِّهِ وَإِحْسَانِهِ) د الله په نعمتونو او احساناتو کښ سوچ کول او هغه رایادول۔

(۶) انْكِسَارُ الْقَلْبِ بِكَلِمَتِهِ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ

د الله تعالیٰ مخه ته خپل زړه ماتول او پوره عاجزی ښکاره کول۔

۷- الْخَلْوَةُ بِهِ: د الله د نزول په وخت د الله تعالیٰ سره خلوت کول۔

(یعنی د شپه په آخری حصه کښ)۔

(۸) مُجَالَسَةُ الْمُجِيبِينَ وَالْتِقَاطُ أَطَائِبِ كَلَامِهِمْ د مخلص محبت کونکو سره کیناستل او د هغوی مزیدار کلام راخستل)۔

(۹) مُبَاعَدَةُ كُلِّ مَسَبٍ يَحُولُ بَيْنَ اللَّهِ وَبَيْنَ الْقَلْبِ

(د هر هغه سبب نه خان جدا کړه چه د الله تعالیٰ او ستا د زړه په مینځ کښ پرده کیږی)۔

(۱۰) تَذَهُرُ الْقُرْآنِ۔ (قرآن کښ سوچ او فکر کول)۔

(۱۱) إِيْتَابُ السُّنَّةِ النَّبَوِيَّةِ۔ (۱۲) الادعية۔ ددې دپاره الفوائد جلد (۱) اوگوره۔

﴿وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ اوس الله تعالیٰ دوی ته تخویف ورکوی چه دا ډیر لوئی ظالمان دی چه

د معبودانو سره داسه مینه کوی لکه د الله تعالیٰ په شان۔ نو که دوی د الله تعالیٰ قوت او سخت عذاب منلے نو دوی به شرک نه کولے۔ هله به ئه اومنی چه کله ئه الله تعالیٰ راگیر کړی، لیکن بیا به علم دوی ته فائده ورنکړی۔

بیا پدې آیت کښ دوه تفسیره دی: (۱) - لویری: رؤیة په دوه قسمه دے: ۱- یو رؤیة د سترگو لیدو ته وائی نو دا یو فاعل او یو مفعول غواړی نو (الَّذِينَ ظَلَمُوا) ئه فاعل شو او مفعول ئه پت دے (حَالِ انْفُسِهِمْ) (یعنی حال د خپلو خانونو) او ﴿إِذْ يَرُونَ﴾ په (حَالِ) پورے متعلق دے۔

﴿ اِنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ ﴾ نہ مخکنس بہ جزاء د «لَوْ» پتہ راویاسے یعنی (لَعَلِمُوا اَنَّ الْقُوَّةَ) نو اَنَّ الْقُوَّةَ بہ د (لَعَلِمُوا) دپارہ مفعول وی۔ او دا لیدل بہ پہ قیامت کنس مراد وی۔

معنی دا شوہ: کہ چرے ظالمانو د خپل خان حالت اوس پہ دنیا کنس لیدلے ہغہ حال کوم چہ بہ دوی پہ قامت کنس وینی چہ ہغہ د عذاب حال دے۔ نو لَعَلِمُوا اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا۔ (پدے حقیقت بہ پوہہ شوی وے چہ تول قوت خو خاص د الله دپارہ دے)۔ د ہغہ سرہ ہیخوڪ شريك او برابر نشته چہ د ہغہ سرہ برابر د محبت حقدار وی، بلکہ یواخے د تولو قوتونو اختیار مند او مالک دے۔ او ہغہ خپل خان سرہ شريك جوړونکو ته سخت عذاب ورکونکے دے چہ ہیخوڪ بچونکے بہ ئے نہ وی۔ (اوز مونږ معبودان پہ ہیخ قادر نہ دی، مونږ ہسے ہغوی ته پہ عبادت او رامد د شہ خانو نہ ستیری کری) یعنی بیا بہ ئے دماغ خائے له راشی خو وخت بہ تیر وی۔

۲- دویم رؤیة: پہ معنی د علم سرہ دے او دا یو فاعل او دوه مفعولہ غواری نو (الَّذِينَ ظَلَمُوا) فاعل او (اَنَّ الْقُوَّةَ) معطوف علیہ او (وَاَنَّ اللّٰهَ) معطوف دواپہ قائم دی پہ مقام د دوه مفعولونو او پہ آخر کنس جزاء پتہ دہ یعنی (لَمَّا اَشْرَكُوا- وَلَمَّا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا) او وضاحت ئے پہ ترجمہ کنس تیر شو۔ یعنی کہ پوہیدے ظالمان خلق پدے خبرہ چہ تول قوت او قدرت الله لہ دے او پدے خبرہ چہ د الله عذاب دیر سخت دے نو دوی بہ شريك نہ وے کرے او دوی بہ د الله نہ سوا شریکان نہ وے نیولی، او د غیر الله سرہ بہ ئے محبت نہ ساتلے۔ لیکن مشرکانو سرہ د الله د قوت او قدرت علم نشته نو خکہ شريك کوی او غیر ته متوجہ کیږی، او د غیر سرہ محبت کوی۔ او انسان نہ چہ گناہ کیږی نو ددے وجہ ہم دا وی چہ د الله علم ددہ د ذہن نہ غائب شی۔

اِذْ تَبَرَّأَ الَّذِيْنَ اَتَّبَعُوْا مِنَ الَّذِيْنَ اَتَّبَعُوْا

کله چہ بہ جدا شی ہغہ کسان چہ تابعداری ئے کرے شویدہ د ہغہ کسانو نہ چہ د ہغوی تابعداری ئے کریدہ

وَرَاَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ السَّبَابُ ﴿۱۶۶﴾

او اووینی دوی عذاب لہ او اویہ شو کیږی د دوی ترمینخ تعلقات۔

تفسیر: اوس کہ خوڪ اووانی چہ زمونږ معبودان شته ہغہ بہ رالہ سفارش کوی، د الله د عذاب نہ بہ مو خلاص کری نو د ہغوی برائت بیانوی چہ ستاسو باباگان، پیران او معبودان وغیرہ بہ ستاسو نہ بیزاری او کری، او دا بیزاری بہ پہ ہغہ وخت کنس وی چہ کله دوی عذاب وینی یعنی پہ سختہ کنس بہ ئے نہ پکار پږی۔ خکہ (اِذْ) د (اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ) نہ بدل دے۔ یعنی د

عذاب د لیدو وخت کنبس به ترے دغه باطل آلہہ براءت کوی او ہیخ فائده به نہ شی ورکولے۔
 ﴿إِذْ تَبَرَّءَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا﴾ یعنی مشران به د کشرانو نہ جدا شی، لیہر او پیر او بابا به
 ترے جدا شی۔ بیا سوال دا دے چہ دانبیاء تابعداری ہم شویدہ نو آیا د هغوی او د هغوی د
 تابعدارو ترمینخ به ہم براءت وی؟۔

جواب: دلته مفسرین لیکی: پہ گمراہی کنبس چہ هر چا تابعداری کرے ده هغه به ترے جدا
 شی۔ او انبیاء علیہم السلام د چا نہ نہ جدا کیہی خکہ چہ دانبیاء تابعداری حقہ ده۔ ﴿الْأَخْلَاءُ
 يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ﴾ نو دلته د تابعداری نہ پہ شرک او گمراہی کنبس تابعداری
 مراد ده یعنی چہ د گمراہ مشرانو تابعداری ئے کریدہ، نو د هغوی نہ به بیزاری کوی۔ او وائی به
 چہ مونہ تاسونہ ئے گمراہ کری۔ او نہ مو دریاندے زور کرے او نہ مو درتہ دعوت در کرے۔

۲- او، کہ چا ملاتک یا جنات یا نیکان خلق معبودان جوہر کری وی، او د الله سرہ ئے شریک
 کری وی، نو دوی به ہم د مشرکانو نہ بیزاری کوی خکہ د دوی دا تابعداری ہم پہ شرک کنبس
 شویدہ، نو دوی به ترے انکار او کری چہ مونہ ستاسو د عبادت نہ نا خبرہ وو لکہ پہ سورة
 الاحقاف آیت (۶) کنبس دی ﴿وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَالْفِرِينِ﴾
 (قیامت کنبس به ئے دشمنان وی او د هغوی د عبادت نہ به انکار کوی چہ تاسو مونہ لہ بندگی
 نہ ده کرے)۔

نو دا آیت مونہ تہ دا ہدایت را کوی چہ خانلہ داسے مشر او امام اونیسی چہ تاسو لہ د هغه پہ
 تابعداری کنبس ضرر نہ وی او پہ قیامت کنبس درنہ بیزاری نہ کوی۔ نو پدے کنبس پہ تقلید جامد
 باندمے رد دے۔ (تفسیر قاسمی) لکہ دا آیت د دریمے قسمہ خلقو سرہ لگی۔ معبودانو سرہ۔
 ۲- د پیرانو او استاذانو او علماء سرہ۔

۳- د ملک او کلی لیہرانو سرہ چہ دوی پسے ے دلیلہ لار نہ شی ہسے نہ چہ صبا لہ د هغه پہ
 تابعداری باندمے خفہ نہ شی، او بیا درنہ برائت اونیکی۔

﴿وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ﴾ اسباب جمع د سبب ده، پری اورسی تہ وائی دلته ترے مراد تعلقات
 دی خکہ چہ د پری پہ ذریعہ ہم یو شی د بل سرہ تعلق پیدا کوی۔ یعنی د دوی پہ خپل مینخ
 کنبس د استاذی شاگردی، د پیری مریدی، د انفاق (ور کرے را کرے) تعلقات وو (مجاہد) محبت به
 ئے وو (ابن عباس) صلہ رحمی ئے وہ (ابن حریج ابن زید) د دوی خپل مینخ کنبس عہود او لوظونہ
 وو۔ د مشرانو پہ کشرانو خاص مرتبے وی نو دا تعلقات به ئے ختم شی او د الله یواخے الوہیت به
 بنکارہ شی۔ (ماوردی، حازن، بغوی، بحر العلوم)

- ۲- دارنگه د عذاب نه د خلاصیدو حیلے او طریقے به ختمے شی۔ (ابن کثیر ۱/۴۷۷)
- ۳- سُدتی وائی: د اسباب نه مراد هغه عملونه دی چه دوی به ورپورے په دنیا کښ وسیله نیوله چه مونږ به په دے سره خلاص شو۔ (تفسیر بغوتی)
- او (بِهِمْ) په معنی د (عَنْهُمْ) سره دے۔ یعنی د دوی نه به دغه تعلقات ختم شی۔

وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً

او وایه وائی هغه کسان چه تابعداری ئے کړیده (د خپلو مشرانو) که چرته وے مونږ له دوباره واپسی (دنیا ته)

فَنَتَّبِرَآ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمْ

پس مونږ به جدا شو د دوی نه لکه څنگه چه دوی جدا شو ز مونږ نه، دغه رنگه وربښائی دوی ته

اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

الله تعالی عملونه د دوی دپاره د افسوسونو په دوی باندے او نه به وی دوی راوتونکی د اور نه۔

تفسیر: پدے آیت کښ اوس د تابعدارو پښیمانتیا ده یعنی هرکله چه غلط اتباع والامشرکان اوگوری چه د دوی باطلو معبودانو د دوی نه براءت اعلان کړو نو په دنیا کښ په خپلو کړو باندے به هلته پښیمانه شی او ارمان به کوی چه مونږ دوباره دنیا ته واپس کړے شوی وے چه مونږ هم د دے خپلو معبودانو نه بری او بیزاره شوی وے او صرف د یو الله عبادت مو کړے وے۔ لیکن سورة الانعام آیت (۲۷) نه معلومیږی ﴿وَلَوْ رُدُّوْا لَعَادُوْا اِلْمَا نُهُوْا عَنْهُ﴾ چه دوی به په دے خبره کښ دروغجن وی بلکه که دوی دوباره واپس هم شی نو همغه شرك به کوی کوم چه ئے مخکښ کولو۔ نو الله به دوی ته دغه بد اعمال د افسوسونو ډیرولو دپاره وربښکاره کړی چه مونږ محبت، خرچه، تابعداری، سجده، نذر او منخته غلط استعمال کړیدی۔ او د اور فیصله به پرے اوشی۔ لیکن د موقعے د فوت کیدو نه روستو افسوس به دوی له هیخ فائده نه ورکوی ﴿حُكْمُهُ اُوْبَهُ بِهٖ د ورخه تیروی﴾۔

﴿كَرَّةً﴾: کزت مخکنی حالت ته رجوع او واپس کیدو ته وائی۔ (قرطبی)

﴿اَعْمَالَهُمْ﴾: د اعمالو نه مراد بد اعمال دی لکه شرك، انکار د قرآن نه، انکار د رسول نه، انکار د آخرت نه او نور حقونه د الله او د مخلوق ضائع کول نو دا ټول اعمال سیئه او د هغه عاقبتونه به وینی، ارمان به کوی چه دا قسم اعمال مو نه وے کړی نو ښه به وو۔

﴿حَسْرَاتٍ﴾ مفعول لہ دے یعنی لِلْحَسْرَةِ (دپارہ د افسوسونو)۔

او دا افسوسونو بہ پہ جدا جدا مقاماتو کنیں وی نو خُکَہ نئے جمع راورے دہ یا اعمال ڊیر دی۔ کله بہ د ایمان او د توحید پسے افسوس کوی لکہ پہ سورة حجر (۲) آیت کنیں دی ﴿رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ﴾ (ڊیر کرت بہ کافران آرمان کوی چہ مونہ مسلمانان وے)۔

کله بہ د الله د آیتونو پہ انکار او تکذیب باندے افسوس وی۔ لکہ پہ سورة انعام (۲۷) کنیں دی۔ او کله بہ د رسول الله ﷺ نہ پہ انکار او د هغه نہ پہ مخالفة کولو افسوس وی لکہ پہ سورة فرقان (۲۷) آیت کنیں۔ او کله بہ د قیامت پہ انکار افسوس وی، لکہ پہ سورة انعام (۳۱) آیت کنیں۔ او کله بہ د الله د حقوقو پہ ضائع کولو او کوتاہی کولو افسوس وی۔ لکہ سورة زمر (۵۶) آیت کنیں دی۔

دے وجہ نہ قیامت تہ یَوْمُ الْحَسْرَةِ (د افسوسونو ورخ) وائی۔

﴿وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ﴾ دا دفع دوہم دہ چہ آیا دا افسوسونہ کول بہ دوی لہ فائدہ ورکری او د اور نہ بہ نئے خلاص کری؟ نو جواب اوشو چہ نہ۔ بلکہ ددوی طمع ختمہ دہ۔

يَأْتِيهَا النَّاسُ كُلُّوَا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ

اے خلقو! خوری د هغه خیزونونہ چہ پہ زمکہ کنیں دی حلال پاک، او مہ روانیہی پہ قدمونو (لارو)

الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿۱۶۸﴾

د شیطان پسے، یقیناً دا ستاسو دپارہ دشمن دے بنکارہ۔

مضمون: راتلونکی رکوع پورے حاصل دا دے چہ دلته الله تعالیٰ مؤمنانو تہ نور قوانین بیانوی؛ اول دا چہ حلال او حرام بہ د شارع منی؛ او د خان نہ بہ حلال او حرام نہ جوہوی، خُکَہ چہ پدے سرہ دین گلوہ کیہی۔ او د اتباع د شیطان نہ منع کوی۔ بیا رد دے پہ دلیل د مشرکانو او امر دے پہ اتباع د کتاب او سنت خُکَہ کله چہ د قرآن او سنت پہ خلاف د خپلو مشرانو تقلید کیدے شی، او د هغوی خبرے منلے شی نو دے سرہ ہم دین ورائیہی۔ بیا الله تعالیٰ د کافرانو پہ دین باندے د نہ پوہیدو او د حق نہ منلو مثال راوریدے۔ نو خُکَہ حلال او حرام د خان نہ جوہوی۔ بیا الله تعالیٰ پہ طیباتو (پاکو خوراگونو) باندے پہ شکر کولو امر کرے۔ بیا د محرمات الہیہ و بیان دے یعنی د خان نہ حرام او حلال مہ جوہوی او د الله تعالیٰ حرام کردہ خیزونہ دا خلور دی۔ بیا تفصیلاً د حق پہ کاتمینو (پتونکو) باندے رد دے چہ دا مسئلے دے مشرکانو او یہود او نصاراؤ

تہ معلومے شوے او دوی ئے د دنیا د عیش معاش دپارہ پتہوی۔

او د هغوی د جهالت بیان چه هدایت ئے پریخے او گمراهی ئے اخستے ده۔ او د دوی په خپل کتاب کښ اختلاف او تحریف بیانوی۔

۱- **مناسبت** ددے آیت د «وَالْهٰكُمُ» سره دے، لکه څنگه چه إله (حقدار د بندگی) یو دے، نو دغه شان مُحَرَّم او مُحَلَّل (حرامونکے او حلالونکے) به هم دغه یو ذات وی۔ یعنی یو قسم توحید الله بیان کړو چه د الله نه سوا د بل چا بندگی مه کوی۔ اوس دلته بل قسم توحید بیانوی او د شرک فعلی رد کوی۔ چه دیته شرک فی التحلیل والتحریم هم وائی۔ شرک فعلی دیته وائی چه حلال او حرام د الله نه ما سوا د بل چا په نوم جوړ کړی، او د بل چا په اختیار ئے جوړ کړی۔ بلکه حلال او حرام جوړونکے صرف الله تعالی دے، دا قانون صرف الله تعالی پورے خاص دے۔ او لکه مشرکانو به دا کار هم کولو چه د الله نه مایوئی به ئے حلال او حرام د ځان نه جوړول، او اوس دے زمانه کښ هم خلق د ځان نه څیزونه حراموی کله وائی دا شه به نه خورو او دا به نه کوو، په فلانی وخت کښ به جامے نه بدلوو۔ گاړی کښ چه مړے راوړی نو مخے ته ورته چرگ ذبح کوی چه تکرراونه رسی۔ او په سوال کښ واده مکرره گنړی۔ او په هغه زمانه کښ به مشرکانو بحیره، سائبه، وصیله او حام (اوبنان) حرامول۔

۲- ابن کثیر لیکي: مخکښ الله بیان کړل چه د هغه نه سوي حقدار د بندگی نشته او هغه د هر شی خالق او مالک دے، نو اوس دا بیانوی چه هغه یواځے روزی ورکونکے دے، نو پدے کښ به د ځان نه حلال حرام نه جوړوی۔ د شیطان تابعداری به نه کوی۔

ابو حیان وئیلی دی: دا آیت د هغه چا په رد کښ نازل دے چه په ځان باندے هغه څیزونه حرام گنړی چه الله تعالی نه دی حرام کړی، او ددے ډیر اقسام دی:

(۱) - انکار کوی د الله د حلالو څیزونو نه او په خپل خواهش سره څیزونه په ځان باندے حرام گنړی۔ (۲) دویم قسم هغه څیزونه چه نسبت ئے خپلو معبودانو ته کوی او په ځان باندے ئے حرام گنړی، لکه بحیره، سائبه، وصیله او حام۔ او ددے د استعمال او د خوراک نه ځان بچ ساتی ځکه چه د معبودانو د ضرر نه په زړه کښ یره کوی۔

(۳) دریم قسم هغه څیزونه چه درهبانیت د وچه نه ئے په ځان باندے حرام گنړی، مزیدار حلال خوراک ځکاک او جامے په ځان باندے حرامے گنړی لکه بعض پیران پخپله هم داسے کوی او په خپلو مریدانو باندے هم حراموی۔ بیا د ځان نه حرامول او حلالول ډیر شکلونه لری، په مختلفو علاقو کښ مختلف قسم مسائل دی مثلاً۔

- ۱- مسافر سے خائے جارو کول بد گنری۔
- ۲- د ماز بگر نہ روستو لیکل بد گنرل۔ ۳- د حاملے (باردارے) بنخے سَمَنک حَلَوی بدہ گنرل۔ ۴- شنے جامے بدے گنرل۔ ۵- د جُمعے پہ ورخ د حائضے غسل بد گنرل۔
- ۶- بعض خلق د خپلے بنخے سرہ زیات کیناستل حرام گنرل۔ ۷- بعض خلق بعضے ونے نڈے راپریکوی، پدے وجہ چہ ددے لاندے فلانی بابا ناستہ کرے او دغہ شان دیر مثالونہ او صورتونہ پہ معاشرہ کنبں موجود دی، دا تولے د خپل خواہش د طرف نہ پابندیانے دی۔
- ﴿ کُلُوا ﴾ دا امر د ایجاب دپارہ نڈے، بلکہ د اباحت دپارہ دے یعنی مباح ئے گنری او د خان نہ او د معبودانو پہ نوم ئے مہ حراموی۔ او پدے کنبں د الله احسان دے چہ الله مونر لہ د زمکے خیزونہ حلال کریدی۔

زجاج وئیلی دی: چا چہ یوشے د هغه شیانو نہ حرام کرو چہ الله حلال کرے وو، یائے حلال کرو هغه شے چہ الله حرام کرے وو نو دا مشرک دے۔ انتھی۔

حکے دا د الله تعالیٰ د قانون پہ مقابلہ کنبں بل قانون جوہول دی۔ لکہ یہودوبہ دا کار کولو۔ او اکل ئے ذکر کرو مرادترینہ تولے فائدے اخستل دی، خو خوراک پہ کنبں اہم جزء دے حکے پدے سرہ بدن قائم وی۔ او د ضرورت پہ وخت کنبں د خوراک امر د وجوب دپارہ ہم دے۔

﴿ خَلَا طِيبًا ﴾

دا دوارہ چہ جدا جدا ذکر شی نو بیا یوشے وی او چہ یو خائے ذکر وی نو بیا ئے فرق دے:

- ۱- نو حلال هغه تہ وائی: مَا يَتَعَلَّقُ بِالذَّاتِ (چہ ذات ئے حلال وی) او طیب مَا يَتَعَلَّقُ بِالْكَسْبِ (چہ کتبہ ئے حلالہ وی)، کلہ دیوشی ذات حرام وی لکہ زہر، گندگی، شراب خنزیر وغیرہ۔ او پہ بعض اوقاتو کنبں بہ شے حلال وی لیکن کسب بہ ئے غلط شوے وی لکہ د غلام، دروغ وئیلو او دھوکے سرہ کاروبار کول، سود کول۔
- ۲- حلال خو معلوم دی او طیب هغه دی چہ غذا او نمو (ترقی) بدن تہ ورکوی۔ نو خاورہ حلالہ دہ لیکن طیبہ نڈے دہ حکے بدن تہ ضرور ورکوی۔
- ۳- حلال هغه دے چہ شریعت د هغه اجازہ ورکری وی او طیب هغه دے چہ بدن او عقل تہ ضرر او نقصان نڈے ورکوی۔ (ابن کثیر)۔
- نو چرس، پودر او فیون حلال ہم نڈے دی او طیب ہم نڈے دی۔
- ۴- حلال هغه دی چہ مفتی د هغه د حلال والی فتویٰ ورکری، او طیب هغه دی چہ زرہ د هغه پہ حلال والی گواہی اوکری۔ (البحر المحیط)

ابو عبد الله الساجی (سعید بن زید) فرمائی: پنخہ خصلتونو سرہ د انسان عمل پورہ کیہی:
 ۱- د الله معرفت (پیژندگلی) ۲- د حق معرفت ۳- د الله دپارہ پہ عمل کنیں اخلاص کول۔
 ۴- او عمل پہ تابعداری د سنت کنیں کول۔ ۵- او حلال خوړل، کہ پدے کنیں یونہ وی نو عمل د قبولیت مقام ته نه پورته کیہی۔

سهل بن عبد الله فرمائی: نجات په درے خیزونو کنیں دے: ۱- حلال خوړل۔ ۲- فرائض ادا کول۔ ۳- او د نبی کریم ﷺ اقتداء کول۔ (تفسیر القرطبی)۔
فائدہ: حرام خوړلو سرہ نفس کنیں خباثت راخی، بیا د الله تعالیٰ د توحید او تعلق اہلیت ختمیہی، پدے وجہ د حلالو پہ خوړولو امر شویدے۔

د خطوات الشیطان مصداقات

﴿وَلَا تَبْغُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ﴾ خُطُوَات جمع د خُطُوَةٌ ده، هغه مسافت چه د دوه قدمونو ترمینخ وی۔ دلته ترے مراد (۱) تحریمات د غیر الله دی۔ یعنی د خان نہ تحریم (حرامول) مه کوی۔

(۲) هر معصیت او واره واره گناہونہ۔ (ابوعبیدہ)

(۳) لارے د شیطان۔ (زجاج)

(۴) كُلُّ مَا خَالَفَ الْكِتَابَ۔ هر هغه شے چه د کتاب الله خلاف وی۔

(ابن عباس - تفسیر فتح البیان)۔

(۵) أَلْدُورُ فِي الْمَعَاصِي: په گناہ کنیں نذر کول۔ (ابو مجلز)۔

۶- تفسیر قرطبی لیکي: تول بدعتونہ او گناہونہ د شیطان قدمونہ دی، او کوم شے چه په شریعت کنیں نه وی راغلی، نو هغه شیطان ته منسوب وی۔

۷- نَزَعَاتُ الشَّيْطَانِ۔ (یعنی د شیطان وسوسے پہ هر قسم گناہ)۔

(الشیطان) نه مراد دلته مطلق وسوسه اچونکے دے، انسی وی کہ جنی۔ د شیطان نه به انسان په خه خلاصیہی نوروستو راخی ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ابْعُوا﴾ یعنی په اتباع د قرآن۔

﴿مُبِينٌ﴾ دا متعدی هم استعمالیہی یعنی خپلے دشمنی لره بنکاره کونکے۔ او مبین د قرآن کریم په صفت کنیں هم راخی۔ او لازم هم استعمال دے یعنی بنکاره دشمنی والا۔ خکه چه آدم

ﷺ د جنت نه راکوز کرو او تاسو ته غلطے لارے بنائی، آیا تاسو نه گوری چه د شیطان په تابعداری خومره مشکلاتو کنیں واقع کیہی، ایمان، صحت او مال خراب شی۔ جگرے او انتشار پیدا شی، شیطان چه اوخوزیہی نو شرونه پیدا کیہی۔

إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوِّءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا

یقیناً ہفہ حکم کوی تاسو ته (پہ وسوسہ اچولوسرہ) پہ بدی اوے حیایی سرہ او دا چہ تاسو اووایی

عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿۱۶۹﴾

پہ الله باندے ہفہ خہ چہ تاسو پرے نہ پوھیڑی۔

تفسیر: د ہفہ د دشمنی نخے دادی چہ پہ درے غلطو کارونو تاسو ته حکم کوی۔ اول: حکم کوی پہ سوء۔ سوء (۱) بدی ته وائی، دا ہرے گناہ ته شامل دیے، صغیرہ وی او کہ کبیرہ، د ظاہری اندامونو اعمال وی او کہ د زرونو اعمال وی۔ گناہ ته سوء خکہ وائی چہ پہ عاقبت کبیر د ہفے کونکے خفہ کوی۔ او (الفحشاء) ہفہ گناہ ده چہ د شریعت سرہ عقل ئے ہم بدہ گنری۔ لکہ بی حیائی، زنا، نشہ، قتل، بخل، تہمت لگول وغیرہ۔ (تیسیر الکریم الرحمن ۱/۹۷)۔

او پدیے کبیر عطف د خاص دیے پہ عام باندے۔

(۲) السوء کلمہ شرکی ده او فحشاء عمل شرکی دیے۔

(۳) السوء ہفہ گناہ ده چہ پہ ہفے کبیر مقرر حد نہ وی او فحشاء ہفہ ده چہ پہ ہفے کبیر حد وی لکہ زنا، غلاتہمت لگول، بہتان وغیرہ۔

(۴) سوء ہرہ گناہ او فحشاء ہر قول او فعل چہ قبیح (بد) وی۔

(۵) سوء وارہ گناہونہ او فحشاء لوئی گناہونہ دی۔ (تفسیر العظیمین)

فحشاء ئے جدا راورہ اگر کہ دا پہ سوء کبیر داخل ده خکہ یے حیائی مستقلہ گناہ ده، عظیم جرم دیے۔ چہ متضمن دیے دیرو گناہونو لہ لکہ بد الفاظ، بد نظری، لاس لگول، د اجنبی بنجے خکلول، زنا، لواطہ، خان بریندول، د زنانو تنکے جامے اغوستل، سیندل اغوستل وغیرہ۔

﴿وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾

(یعنی پدیے ہم حکم کوی چہ تاسو پہ الله باندے پہ ناپوھی دروغ اووایی)۔

د تَقُولُ پہ صلہ کبیر چہ (علی) راشی نو پہ معنی د دروغ جو رولو سرہ وی۔

۱- تَقُولُ عَلَى اللَّهِ (پہ الله باندے دروغ وئیل) دیتہ وائی چہ الله تعالیٰ یوہ خبرہ نہ ده کرے، یو خیز ئے نہ دیے حرام کرے او دا وائی دا شے حرام دیے۔ دا د الله مُحَاذَہ ده (یعنی د ہفہ پہ مقابلہ کبیر نوی حدود کیخودل دی) او صریح مخالفت دیے۔ (۲) دویم دا چہ انسان ته معلومہ نہ وی چہ آیا الله دا شے حلال کریدیے او کہ نہ، او انسان ہفے ته د خان نہ حلال یا حرام وائی۔ دا ہم پہ الله تعالیٰ دروغ

دی۔ دا تقول علی الله ڊیره سختہ گناہ ده۔ دین کنبس د خان نہ خبرے کول چه دا حلال دے او دا حرام دے۔ دا به هله کوی چه دلیل درسره وی او چه دلیل درسره نہ وی، نو ددے بیانول ڊیر لوئی جرم دے ځکه تقول علی الله د شرک نہ هم لویہ گناہ ده، ځکه چه شرک د تقول علی الله یوه نوعه ده، او دا په نن صبا زمانه کنبس ڊیر زیات دے (نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْهُ) د الله سبحانه وتعالیٰ نه یره کمه شویده ځکه خلق په الله باندے جرأت کوی او خان نه ئے مفتیان جوړ کړی وی۔

او (تَقْوَلُ عَلٰی اللّٰهِ) نورو ډیرو صورتونو ته هم شامل دے : ۱- یو دروغ وئیل په الله باندے د هغه په ذات کنبس لکه ماتریدیه او اشاعره چه غلطه عقیده لری چه د الله ذات نه په عالم کنبس داخل دے او نه خارج دے، نه متصل دے او نه منفصل دے، نه د عالم د پاسه دے او نه ځکه دے۔ دارنگه د هغه د ذات نه انکار، د هغه سره شریکان جوړول۔

۲- دارنگه دا شامل دے د الله تعالیٰ اسماء (نومونو) ته هم چه داسے او وائی چه د الله نومونه یه معنی او یه صفت نومونه دی لکه معتزله وائی : الله سمیع دے بلا سمع او بصیر دے بلا بصر او علیم دے بلا علم۔ او هغه علیم دے په اعتبار د ذات سره۔ او علم ئے صفت نه گنری۔

۳- دارنگه دا شامل دے د الله صفاتو کنبس یه علمه خبرو ته هم مثلاً بعض صفتونه د الله ثابت کړی او بعضو نه انکار او کړی، لکه کله وائی چه ددے صفت نه مراد دا دے او ددے نه دا دے۔ نو دا هم په الله باندے یه علمه دروغ وئیل دی۔ لکه مثلاً اِسْتَوٰی عَلٰی الْعَرْشِ کنبس وائی چه د (اِسْتَوٰی) نه مراد (اِسْتَوٰی) (یعنی غلبه ده په عرش باندے) او د الله استواء په عرش نه منی۔ یا د ید نه مراد قدرت اخلی او د الله لاس نه منی۔

۴- دارنگه دا شامل دے د الله افعالو کنبس خبرو ته هم، لکه بعض خلق داسے اسباب ثابت کړی چه هغه الله تعالیٰ اسباب نه وی جوړ کړی لکه د نجومیانو او اټکل والو، نو دوی د الله په کارونو کنبس د خان نه خبرے کوی وائی : چه ددے فلانی شی د موجودیدو فلانے سبب دے، او ده ته یقینی معلومات نه وی۔

۵- دارنگه د الله تعالیٰ په احکامو کنبس خبرے کول۔ چه جائز ته حرام وائی او حرام ته جائز، یا جائز ته واجب وائی۔ او ده ته د هغه معلومات نه وی او دا قسم خلق ډیر زیات دی۔ نو په یه علمی سره په الله باندے دروغ تړل شاملیږی د الله ذات، د هغه اسماء، د هغه صفات، د هغه افعال او د هغه احکامو ته۔ دا ټول د شیطان حکمونه دی۔

او اکثر دا کار چه څوک کوی نو د هغه مقصد شرافت، مشری او خپل نوم او شهرت سره مینه وی۔ ورنه که چا کنبس تقویٰ وی، نو هغه به د الله تعالیٰ سره ډیر په ادب چلیږی، او د الله او د هغه د

رسول نہ بہ خان نہ مخکین کوی۔ (تفسیر العظیمین ۴/۱۹۳) او دارنگہ دا مرض د ہر مشرک او بدعتی دے چہ گناہ تہ طاعت وائی او پہ ہغے کین ثواب گنری۔

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ

او کله چہ اووئیلے شی دوی تہ تابعداری اوکری د ہغہ خہ چہ نازل کریدی اللہ تعالیٰ۔ دوی وائی بلکہ

نَتَّبِعُ مَا آَلَفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ

مونہ تابعداری کوو د ہغہ طریقے چہ مونہ مونڈلی دی پہ ہغے باندے مشران خپل، آیا اگرکہ وو

آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿۱۷۰﴾

مشران دوی چہ نہ پو ہیدل پہ ہیخ شی او نہ پہ بسمہ لاروو۔

تفسیر: پدے آیت کین امر دے پہ اتباع د کتاب او سنت چہ حلال او حرام بہ د کوم خائے نہ معلوموو نو ہغہ کتاب او سنت دے۔ اللہ فرمائی چہ کله مشرکانو تہ وئیلے کیہری چہ اللہ تعالیٰ کوم دین پہ خپل رسول نازل کریدی، د ہغے تابعداری اوکری نو دوی وائی چہ مونہ بہ ہغہ کار کوو چہ زمونہ پلارانو نیکونو بہ کولو یعنی دبتانو او خود ساختہ معبودانو عبادت بہ کوو، او رسم و رواج د مشرانو بہ نہ پریدو۔ نو اللہ پہ دوی رد کوی چہ آیا تاسو بہ د خپلو پلارانو از مشرانو تابعداری کوی، اگرکہ ہغوی پہ دین بالکل پوہ نہ وی او د حق نہ وړاندے وی؟!

وہط: ۱- مخکین د شیطان د اتباع نہ منع اوشوہ، نو اوس پہ غیر د دلیل او حجت نہ د خپل پلارانو نیکونو د اتباع نہ منع کولے شی چہ دا پہ حقیقت کین د شیطان اتباع دہ۔

۲- کله چہ دوی تہ اووئیلے شی چہ د خان نہ حرام او حلال مہ جوپوی، او پہ ما انزل اللہ کین حلال او حرام شتہ د ہغے تابعداری اوکری، نو دوی پلارنیکہ رامخے تہ کری، چہ ہغوی نیکن خلق وو، د ہغوی تابعداری بہ کوو۔ نو اللہ فرمائی: چہ ہغہ خوے عقلہ خلق وو، ہدایت ورسرہ نہ وو۔ د ہغوی پسے د قرآن او حدیث پہ مقابلہ کین خنگہ روانیہی۔

۳- دریم دا چہ پہ تقول علی اللہ کین انسان اکثر د تقلید الآباء (د پلارانو د تقلید) پہ وجہ پیروزی۔ ۴- مخکین د انسان د دشمن حال وو، اوس د انسان د دوست حال بیانوی چہ ہغہ د اللہ تعالیٰ کتاب دے۔

۵- د شیطان د وسوسے او د تقلید پہ مابین کین فرق نشتہ۔ (امام رازی)

او پدے کنب د مشرکانو په دلیل باندے رد دے چه هغوی د قرآن او حدیث په مقابله کنب اتباع الآباء کوی۔ پلار نیکه پیش کوی۔ او د قرآن او سنت د اتباع نه کولو دپاره نه دغه عذر جوړ کرے وی۔ نن سبا که اهل بدعت پوهه کرے شی چه ددوی د بدعاتو دپاره په دین کنب هیخ اصل نشته، نو دوی همدا جواب کوی چه دارسمونه خوزمونږ د پلارانو نیکونو نه راروان دی، حال دا چه ددوی پلاران نیکونه هم د دیني بصیرت نه رانده او د هدایت نه محروم پاتے کیدے شی۔ پدے وجه د شریعت د دلیلونو په مقابله کنب د خپل پلار نیکه یا د ائمه کرامو او علماء عظامو پیروی او تابعداری کول غلط دی۔ الله تعالیٰ دے مسلمانان ددے دلدل نه راویاسی، آمین۔ (احسن البیان)۔

نکته: د مشرکانو غالباً خلور دلائل وی: ۱- اتباع الآباء۔ (د پلارانو تابعداری)۔

۲- اتباع الاکثریة۔ (د ډیرو پسه روانیدل)۔ وائی لږو پسه څنگه لار شو۔

۳- الظن: گمانونه کول۔ ۴- خرص او تخمین (آهکل) پسه روانیدل۔ فلانی داسه وئیلی دی، اوزمونږ دین او مذهب غوره دے۔ او پدے سره د کتاب او د سنت د تابعداری نه ځان معذور گنری۔ لیکن دا عذر قبول نه دے۔

﴿ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ ﴾ دا قرآن او حدیث دواړو ته شامل دے۔

﴿ بَلْ ﴾ دا د اضراب (یعنی اعراض) دپاره دے۔

﴿ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا ﴾ د (آباء نا) نه مراد دلته مشران او علماء دی۔ لکه امام راغب وئیلی دی:

ای غَلَمَاءَ نَا۔ ځکه عالم د انسان په علم تربیت کوی۔ (مفردات ۷/۱)۔

نو الله پرې رد کوی: ﴿ أَوْلَیُّوْا كَانْ آبَاؤُهُمْ لَا یَعْلَمُوْنَ شَیْئًا وَلَا یَهْتَدُوْنَ ﴾۔

یعنی که پلاران نیکونه نه جاهل او په هدایته هم وی بیابنه نه هم دوی تابعداری کوی؟ دا څومره عقلی ده!!

فائده: دا آیت د مشرکانو په باره کنب دے چه هغوی قرآن او حدیث له هیخ اعتبار نه ورکولو، او هغه نه د پلار نیکه د تقلید په وجه رد کولو۔ لیکن مفسرین وائی: د قرآن او سنت دا اصولی منلے شوے قاعده ده چه اعتبار د الفاظو عموم له وی او خاص سبب له اعتبار نه وی، نو ددے آیت کریمه په سیاق کنب رد دے په هغه مقلدینو چه هغوی ته ما انزل الله (قرآن او حدیث) پیش شی، نو هغوی وائی، مونږ د مشرانو او علماؤ پسه څو، زمونږ مُرشد، زمونږ بزرگ او زمونږ فقیه بنه پوهیدو، او یقیناً دا حدیثونه به دهغوی په علم کنب وی، لیکن د کوم ډیر قوی دلیل په وجه به هغوی ددے حدیثونو نه انکار کرے وی۔ لکه مشرکانو به هم ډا وئیل چه زمونږ پلار نیکه بنه پوهیدل، نو دا د مشرکانو سره ځان مشابه کول دی او د کتاب او د سنت مقابله کول دی۔

او ددے دپاسه بیا غت ظلم داشویدے چه دوی د حدیثو انکار ته لاره کولاوہ کره، او داسه فقہی اصول ئے جور کرل او هغه ئے په خپلو کتابونو کښن مُدَوْن کرل (وے لیکل) چه کله یو حدیث ددے اصولو خلاف راشی، نو (ددوی په گمان) به هغه رد کولے شی ځکه هغه به یا ضعیف وی یا به مرجوح وی یا به منسوخ وی۔ نو ددے جرم نتیجه داشوه چه د امت په انفرادی او اجتماعی زندگۍ کښن ډیر کمزوری او واهیات قسم حدیثونه رائج شو، او هغه صحیح حدیثونه چه بخاری او مسلم روایت کړیدی، او په هغه باندے د عمل نه کولو هیڅ جواز د امت سره موجود نه دے، د سلگونو کلونو نه آوازونه کوی چه اے مسلمانانو! په مونږ باندے عمل اوکړی، مونږ د الله د رسول صحیح حدیثونه یو، لیکن مقلدین هغه له هیڅ اعتبار نه ورکوی۔ په اسلام کښن د تمامو گمراه فرقو وجود، د شرک او بدعت رواج، د قبرونو او مزارونو او د درگاهونو عبادت او د عقائدو تولے بیماریانے د همدے دروازے نه راداخلے شوی چه قرآن او سنت ئے پریخودو او د خپلو بزرگانو او مشائخواو د خود ساخته معبودانو خبرو ته ئے ترجیح ورکړه، د هغوی تقلید ئے اوکړو، او دائے اووئیل چه دے مشرانو چه څه کړیدی نو د هغوی سره به هم خامخا څه دلیل وی، پدے وجه مونږ به همغه کوو کوم چه ز مونږه بزرگانو کول، او ددے حدیثونو منلو ته مونږ ته تیار نه یو، ځکه چه مونږه د خپلو مشرانو نه ښه نه پوهیږو۔ هغوی به ترے کیدے شی چه څه جواب کرے وی، نو آیا دوی په قرآن او حدیث نه پوهیږی او د علماؤ په اقوالو پوه شو۔ عجیب !! - (وانظر تیسیر الرحمن)۔

(۱) ابن عطیة په (المحرر الوجیز) کښن وئیلی دی او قرطبی هم دهغه نه نقل کړیدی: [وَقُوَّةُ الْفَاطِمِ هَذِهِ الْآيَةُ تُعْطَى ابْنِطَالَ التَّقْلِيدِ] ددے آیت د الفاظو قوت فائده ورکوی چه تقلید باطل دے۔

(۲) پدے آیت کښن کامل آواز دے په جهالت د مقلدینو چه د قرآن او د سنت په مقابله کښن پلاران پیش کوی۔ (تفسیر فتح البیان د صدیق حسن خان)۔

(۳) ابو حیان اندلسی وئیلی دی: پدے آیت کښن دلیل دے په بدی د تقلید باندے۔

(۴) او د ابن عطیة نه ئے نقل کړیدی چه په عقیدو کښن د تقلید په ابطال (باطلوالی) باندے اجماع منعقد ده۔ (البحر المحيط) والمحرر الوجیز (۱/۱۸۴)۔

(۵) او علامه آلوسی لیکي: پدے آیت کښن منع ده د تقلید نه د هغه چا دپاره چه قدرت لری په فکر کولو او هر چه اتباع د بل چا ده په دینی کارونو کښن روستو د علم نه په یو دلیل سره چه دا حق دے نو دا په حقیقت کښن اتباع د ما انزل الله ده۔ (یعنی په دلیل سره د بل چا تابعداری کول تقلید نه دے)۔

فائدہ : ۱- دقرآن او حدیث اتباع کہ بالکلیہ ٹوک پریدی۔ نو هغه خو کافر او مشرک دے۔
 ۲- او کہ ٹوک ئے بالکلیہ نہ پریدی، پہ بعض خبرو کنبس ئے منی او پہ بعضو کنبس ئے نہ منی، بیا پکنس مین وجه کفر او شرک راغله دے۔ ۳- او کہ داسے وائی چه ما أنزل الله بنه شے دے، منم لیکن زمونر مشران او علماء بنه پو هیدل اوزة نه پو هیرم۔ نو بیا حقیقی کافر او مشرک نه دے لیکن تشبیه د هغوی سره راغله څکه آیا دا کتاب او سنت الله تعالیٰ صرف مشرانو له رالیږلی وو او تا له ئے نه دی رالیږلی څه!۔ نو پدے آیت کنبس دائمه و تقلید هم داخل دے۔

علامه ابن ابی العز الحنفی په خپله رساله (الاتباع) او حافظ ابن القیم په اعلام الموقعین بحث التقلید) کنبس وئیلی دی چه دلته تشبیه په اعتبار د کفر دیو او ایمان د بل سره نه ده، بلکه تشبیه په اعتبار د تابعداری کولو ده بغیر د حجت او دلیل شرعی نه۔ لکه یو ٹوک چه د چا تقلید په کفر کنبس او کړی او بل کس ئے په فسق او فجور کنبس او کړی، او بل ئے په یوه داسے مسئله کنبس او کړی چه هغه په کنبس خطاء شوے وی۔ نو پدے کنبس هر یو تن په ے دلیلہ تقلید کولو باندے ملامتہ دے۔

امام رازتی وائی : معنی د آیت داده چه الله دوی ته حکم او کړو چه الله تعالیٰ کوم بنکاره دلیلونه نازل کړی، د هغه تابعداری او کړی، نو دوی او وئیل، مونږ ددے تابعداری نه کوو بلکه مونږ د خپلو پلارانو او مشرانو تابعداری کوو، نو گویا کنبس دوی په تقلید سره د دلیل معارضه (مقابلہ) او کړه۔ بیا وائی : د شیطان د وسوسو تابعداری او د تقلید تابعداری دواړو کنبس هیڅ فرق نشته، لکه د مخکنبس او ددے آیت مناسبت هم داده، او دا دلیل دے چه نظر او استدلال واجب دے او د زړه په خبره بغیر د دلیل نه اعتماد کول یا د بل چا په خبره بغیر د دلیل نه اعتماد کول جائز نه دی۔ (محاسن التاویل للقاسمی ۱/۴۳۲)

د تقلید مسئلے وضاحت

تقلید لفظ په عربی ژبه کنبس د قلا دے نه اخسته شویدے، د چا په غاړه کنبس پرے اچول چه ما راکاږه کوم خوا چه ستا خوښه وی یعنی خپل ټول اختیار هغه ته ورکول۔ په اصطلاح کنبس : د چا قول (وینا) قبلول بغیر د دلیل نه۔ (قرطبی)

۲- ابن امیر الحاج په التقرير والتحبير شرح د تحریر د ابن الهمام کنبس لیکی : « تقلید عمل کول دی بغیر د دلیل نه په قول د هغه چا چه د هغه قول په شرع کنبس حجت نه دے»۔

(عقد الفرید ص : ۱۵)

نو پدے سره د طبیب قول په باره د علاج کولو کنبس خارج شو څکه چه هغه ته شرعی عمل نه

وئیلے کیڑی۔ رجوع د عامی قول د مفتی تہ او عمل د قاضی پہ خبرہ د عادل گواہانو دا تقلید نہ دے خکے چہ ددے کسانو تابعداری پہ احادیثو سرہ ثابتہ دہ، لہذا دلیل پرے موجود دے۔

تقلید پہ قرآن، حدیث، اجماع او د علماء کرامو او صحابہ کرامو پہ اقوالو سرہ رد کرے شویدے۔
○ د قرآن کریم پہ یولسو (۱۱) آیتونو کنبں د تقلید رد دے چہ ہغہ زمونہ پہ رسالہ (حقیقہ؟
التقلید واقسام المقلدین ص: ۱۲۷-۱۴۳ کنبں تفصیلاً اوگورہ)۔

او دا آیت دلیل دے چہ کلہ دوی تہ نص (آیت یا حدیث) پیش کرے شی، نو دوی وائی: ددے نہ بہ مشرانو خہ جواب کرے وی۔ یا دا زمونہ حدیث نہ دے، د امام شافعی حدیث دے۔ دا بعینہ د حدیث رد کول دی۔ او ددے آیت لاندے تفسیر قرطبی، ابن عطیة، ابو حیان او آلوسی وغیرہ د تقلید رد لیکلے دے۔ لکہ مخکنبں تیر شو۔

۲- اَبْعُوا مَا اَنْزَلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ (اعراف/۳)۔

○ دولس احادیث پہ رد د تقلید کنبں اوگورہ (حقیقہ التقلید ص: ۱۴۴-۱۵۷)

○ پنخہ اجماعی دلائل ہم ہغہ رسالہ کنبں اوگورہ (۱۶۴-۱۵۸)

علی رضی اللہ عنہ فرمائی: [اِيَّاكَ وَالْاِسْتِثْنَانِ بِالرِّجَالِ]۔ (اعلام الموقعین ۲/۱۹۵)

(د سروپسے (بے دلیلہ) مہ ورخہ)۔

عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی: [لَا يَقْلِدُنَّ اَحَدُكُمْ دِيْنَهُ رَجُلًا، اِنْ اَمَنَ اَمِنْ وَاِنْ كَفَرَ كَفَرَ]۔

(جامع بیان العلم وفضلہ ۲/۱۳۷) مجمع الزوائد ۱/۱۸۰ (الميزان للشعرانی ۱/۴۷)

(یوتن دے پہ تاسو کنبں خپل دین دیو سہری نہ تابع کوی۔ کہ ہغہ ایمان راوہری نو دائے ہم راوہری او کہ ہغہ کفر کوی نو دائے ہم کوی)۔ نہ، بلکہ تحقیق پکار دے۔

تولو سلفو د تقلید نہ منع کریدہ، او فقہ حنفی کنبں ہم ددے تردید شتہ، ددے وجہ نہ خلقو تہ دا اشکال ہم راخی چہ دے فقہاؤ د تقلید نہ منع کریدہ او پخپلہ ئے کوی ہم؟ دا خہ وجہ دہ؟ نو ددے جواب دا دے چہ دے فقہاؤ کوم تقلید رد کریدے نو ہغہ ئے صحیح کار کریدے، او خپلہ مقلدین نہ ووبلکہ کوم خائے کنبں ئے چہ دیو امام قول اخستے وی نو دیتہ موافقہ الرأی والاجتہاد وائی، د دوی رایہ ددغہ امام د وینا سرہ برابرہ شوی وی، خکے چہ داروستو امام ہم مجتہد دے، صرف فرق دا دے چہ ہغہ مسئلہ د کتاب او سنت معلومہ کرہ او ددے روستو امام او عالم ذہن ہغہ واخستہ او اجتہاد ئے ددہ د اجتہاد سرہ برابرہ شو۔ لکہ امام طحاوی تہ خلق حنفی وائی او حال دا چہ ہغہ پہ خپلہ پہ تقلید رد کوی فرمائی: [وَهَلْ يَقْلِدُ اِلَّا غَيْبًا اَوْ عَصِيًّا] تقلید خو یا غیبی کوی یا عصیبت والا۔ (لسان المیزان ۱/۲۸۰)

طحاوی فرمائی: قاضی ابو عبیدہ بہ ما سرہ د مسائلو تذکرہ کولہ نو یوہ ورخ ما پہ یو مسئلہ کنبن یو جواب ورکرو نو ہغہ اووئیل: (مَا هَذَا قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ) دا خود امام ابو حنیفہ خبرہ نہ دہ، نو ما ورتہ اووئیل: (أَيُّهَا الْقَاضِي أَوْ كُلُّ مَا قَالَهُ أَبُو حَنِيفَةَ أَقُولُ بِهِ) اے قاضی! آیا ہر خدہ چہ ابو حنیفہ وئیلی وی، نوزہ بہ ئے ہم وایم خہ؟) ہغہ راتہ اووئیل: (مَا ظَنَنْتُكَ إِلَّا مُقَلِّدًا)۔ ما خو پہ تا باندے گمان کولو چہ تہ مقلد ئے۔ نو ما ورتہ اووئیل: (وَهَلْ يُقَلِّدُ إِلَّا عَصِيًّا)۔ تقلید خو عصیت والا (یعنی ضدی تعصب والا انسان) کوی۔ نو ہغہ پکنبن دا الفاظ زیات کرل۔ (أَوْغَيْبِي) یائے کم عقل انسان کوی۔ تردے چہ دا کلمہ پہ مصر کنبن مشہورہ شوہ او متل اوگرزیدہ۔

(رفع الاصر عن قضاة مصر للمحافظ ابن ححر العسقلانی ص (۱۲۰)

نووتی پہ ابتداء د «مجموع شرح المہذب ۴۰/۱» کنبن لیکلی دی چہ مونہ شوافع نہ یو (بَلْ وَافَقَ رَأْيُنَا رَأْيَ الشَّافِعِيِّ) بلکہ ز مونہ راہیہ د امام شافعی درائے سرہ موافق شویدہ۔ (او پہ رندو سترگو د ہغے پسے نہ یو ورغلی)۔

۳ فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت (۴۰۷/۱) کنبن دی:

[وَلَمْ يُوجِبِ اللَّهُ أَنْ يَكُونَ حَنَفِيًّا أَوْ شَافِعِيًّا أَوْ حَنْبَلِيًّا] - الله تعالىٰ پہ ہیچا نہ دی واجب کری چہ ہغہ حنفی، شافعی یا حنبلی جو رشی۔ داد ہغہ د عبارت حاصل دے۔

۴ ملا علی القاری پہ شرح د «عين العلم» کنبن وائی: [وَلَمْ يُوجِبِ اللَّهُ عَلَىٰ أَحَدٍ أَنْ يَتَمَلَّبَ بِمَذْهَبٍ مُّعَيَّنٍ وَأَنْ يَكُونَ حَنَفِيًّا أَوْ شَافِعِيًّا] یعنی الله تعالىٰ دا پہ ہیچا باندے نہ دی واجب کری چہ خاص یو مذہب راو نیسی، یا حنفی یا شافعی شی۔ نو مقلدینو له خود خپلو مشرانو خبرہ منل پکار دی۔ شرح عين العلم (۴۱۵/۱)

دغہ شان اقوال د ابو حنیفہ، مالک، شافعی او احمد (رحم الله الجميع) د تقلید پہ رد کنبن موجود دی۔

امام ابو حنیفہ رحمہ الله تعالىٰ فرمائی: [وَيَحْكُ يَا يَعْقُوبُ لَا تَكْتُبْ عَنِّي كُلَّ شَيْءٍ فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أَقُولُ الْقَوْلَ الْيَوْمَ وَأَرْجِعُ عَنْهُ غَدًا]۔ اے ابو یوسف! خوارشے ما نہ ہر شے مہ لیکہ، حکہ زہ انسان یم، نن یوہ خبرہ او کریم او صبا له د ہغے نہ رجوع کوم)۔

(المستفاد من ذیل تاریخ بغداد ۷۴/۲) تاریخ بغداد (۴۲۴/۱۳) تاریخ یحییٰ بن معین (۷۰/۱) الانتقاء فی فضائل الثلاثة الاثمة الفقهاء لابن عبد البر) موسوعة الرد على الصوفية (۲۲/۵۱) لمجموعة من العلماء

۲- دارنگہ فرمائی: کله چہ حدیث صحیح ثابت شی نو ہغہ زما مذہب دے۔

(الروحی فی عقیدة السلف لعبد الله بن عبد الحمید الاثری) وشرح کتاب التوحید لسليمان اللهيبيد)

۲- **امام مالک** رحمہ اللہ فرمائی: [إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أٌخِطِي وَأُصِيبُ]-

زہ انسان یم خطاء کبیرہ ہم او حق تہ ہم رسیہم۔

۲- دھر چاد قول او د عمل نہ بہ خُہ اخستلی شی او خُہ بہ پریخودلی شی ما سوا ددی قبر والا نہ (اشارہ ئے او کرہ قبر د رسول اللہ ﷺ تہ او دا پہ مسجد نبوی کنبی ناست وو)

(موسوعة الدفاع عن رسول الله ﷺ لنايف بن محمود)

۳- **امام شافعی** رحمہ اللہ فرمائی: دتولو مسلمانانو پدی اجماع دہ چہ چاتہ د رسول اللہ

ﷺ سنت واضح شی، نو دہ لہ جائز نہ دی چہ دا د چاد قول دوجہ نہ پریدی۔

(الرساله للشافعی ص: ۴۲۴)

۴- **امام احمد** رحمہ اللہ امام ابو داؤد تہ فرمائی وو: زما او دا امام مالک، او دا امام ثورقی او د

امام اوزاعی تقلید مہ کوہ او اخستل کوہ د ہغہ خائے نہ چہ دوی د ہغہ نہ اخستل کریدی (چہ ہغہ کتاب او سنت دے) الدرر السنیة فی الاجوبة النجدیة (۳۱۴/۶)۔

او دا خبرہ غلطہ دہ چہ ہغوی پہ قرآن او سنت پو ہیدل او مونہ بہ نہ پو ہیرو، بلکہ مونہ چہ دا نحو و صرف و ایو، نو ددی غرض ہم دا دے چہ پہ قرآن او حدیث باندی خان پوہہ کرو۔ اگر کہ مونہ دے سلفو تہ نشو رسیدلے۔ لیکن د قرآن او حدیث نہ اخذ کول مشکل کار نہ دے۔

۲- دارنگہ فرمائی: دسری د فقہات کموالے دا دے چہ پہ دین کنبی د نورو خلقو تقلید کوی۔

(الدرر السنیة فی الاجوبة النجدیة: ۲۶/۵)۔

دارنگہ ابن عبد البر د علماؤ اجماع نقل کریدہ فرمائی: أَجْمَعَ الْعُلَمَاءُ عَلَى أَنَّ الْمُقَلِّدَ لَيْسَ مَعْدُودًا

مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ) د علماؤ پدی اتفاق دے چہ مقلد پہ علماؤ کنبی شمار نہ دے۔

(الدرر السنیة ۲۶/۵) و اعلام الموقعین لابن القيم (۷/۱)۔

نو خوک چہ خان تہ مقلد وائی دا بہ جاہل وی۔ ۲- قرطبی لیکی: تقلید د علم لارہ نہ دہ او نہ

د رسوونکے دے علم تہ پہ اصولو کنبی او نہ پہ فروعو کنبی او جاہل حشویہ او ثعلبیہ و وثیلی دی چہ دا لارہ د پیزندلو د حق دہ او واجب دے۔ (قرطبی ۲/۲۱۲)

۴- ابن القیم پہ «القصيدۃ النونیة» کنبی وائی:

إِذَا جَمَعَ الْعُلَمَاءُ أَنْ مُقَلِّدًا ○ لِالنَّاسِ وَالْأَعْمَى هُمَا أَخَوَانِ

(د علماؤ پدی اجماع دہ چہ د خلقو تقلید کونکے او روند دوارہ برابر دی)۔

وَالْعِلْمُ مَعْرِفَةُ الْهُدَى بِدَلِيلِهِ ○ مَا ذَاكَ وَالْمُقَلِّدُ مُتَوَكِّلَانِ

(خکہ علم خو مسئلہ سرہ د دلیل نہ پیزندلو تہ وائی، دا او تقلید دوارہ چرتہ برابر دی !!)۔

او خوڪ چه تقليد پریدی او الله تعالیٰ ورتہ د تحقیق حلاوت او خوند ورنصیب کړی نو هغه باندے الله تعالیٰ د اجتهاد لاره را کول اووی او حق ته ئے زررسوی۔ او خوڪ چه تقليد کوی نو هغوی د جزئیو پسے گبرخی چه آیا دا مسئله ثابتہ ده او که نه او د هغه د اصل او دلیل نه خبر نه وی۔

نو غرض دا چه تقليد یو مردود شے دے، او علم نه بلکه جهالت دے، بیا هم خلق خان له جهالت خوبسوی !!..... او خاصکر عوام خو احناف، مالکیه، حنابلہ او شوافع نشی جو پریدے لکه شامی او دغه شان ابن قیم رحمہ الله په «اعلام الموقعین» کښ لیکلې دی۔ چه د امی سرې هیخ مذهب نشی کیدے ځکه مذهب د هغه چا کیدے شی چه د هغه دپاره اهلیت د نظر او فکرویی، دیو عالم کتاب او گوری او د هغه د خبره پسے روان شی۔ او امی سرې خو په کتاب نه پوهیږی نو د هغه عالم تقليد به څنگه او کړی، امی ته لکه څنگه چه قرآن او حدیث نه دے یاد نو دغه شان فقه هم ورتہ نه ده یاده۔ بعض جاهل ملیان وائی: تانگے وال په حدیث څه پوهیږی۔ مونږ وایو: تانگے وال په هدایه او شامی څه پوهیږی لکه څنگه چه په حدیث نه پوهیږی، نو هدایه خو د حدیث نه لا ډیره گرانہ ده۔ نو ته به ئے ورتہ وربنایے، نو ته ورتہ کتاب او سنت وروبنایه، هدایه ورتہ څه له بنایے۔ نو د امی مذهب د هغه د مفتی مذهب دے۔ په امی باندے واجب ده چه د هر پتکي والا ملانہ به تپوس نه کوی بلکه د قرآن او د حدیث د ماهر نه به تپوس کوی، او د دلیل مطالبه به ترے کوی، او که ده د هر چا نه تپوس کولو او هغه ورتہ غلطه مسئله او خود له نو الله به داراگیروی۔

الله فرمائی: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ یعنی د قرآن او حدیث والو نه تپوس کوی که تاسو نه پوهیږی، نو اهل الذکر به د الله د حکم جواب در کړی لکه صحابه کرامو (رضی الله عنهم) کښ امیان هم ډیر وو، هغوی به د الله تعالیٰ او د هغه د رسول د حکم تپوس کولو، نو جواب به ورتہ داسے ور کړے شو چه رسول الله ﷺ دغه شان کړیدی، او دغه شان ئے فرمائیلی دی۔ لکه اوس هم امیان دغه شان تپوس کوی خو ملیان ورتہ د شامی نه جواب ور کوی۔ نو پدے کښ به د هغه عالم شکر به اداء شوه، او بیا به د هغه پسے نه روانیدو چه د هغه د طرف نه مدافعت شروع کړی، او د هغه د طرف نه جلسے او جلوسونه او مناظرے شروع کړی، لکه نن صبا د تقليد دغه حاصل دے۔ او د تحقیق حاصل دا دے چه که یو عالم ښه خبره او کړه نو هغه به منے او فائده به ترے اخلے، د بیتهری او شونتی په شان، لیکن د هغه نه به قبله او مقصود نه جوړوے چه بس د هغه هره خبره د کانږی کرخه او گنږے، او دے دلیل خبرو پسے ور له روان شے۔ او که یو عالم په یوه مسئله کښ خطاء شو نو د هغه تابعداری به نه کوی، او ددے سره د هغه عالم اکرام به کوی، د هغه په خطائی سره د

ہفہ پہ عزت او اکرام کنبں ہیخ فرق نہ راخی لیکن پہ وخت د خطائی کنبں د ہفہ تابعداری کول گمراہی او د خواہش تابعداری دہ۔

او مُلیان ہم مقلدین نشی کیدے خُکے چہ ہغوی ماموردی پہ اتباع د کتاب او سنت او دے دلیلہ خبرو پسه دروانیدو نہ منع شویدی۔ اللہ فرمائی:

﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ (الاسراء: ۳۶)

(مہ روانیہ د ہفہ خبرے او کار پسه چہ ستا پرے علم نہ وی)۔

پدے کنبں آیت فکر او کرہ، دا آیت د تقلید پہ حراموالی باندے بنکارہ دلیل دے۔

نو د تقلید مسئلے تول خرافات او وہمیات دی، ہیخ حقیقت نہ لری، خلق د او هامو پسه رولن دی۔ کہ د تقلید نہ خوک خلاص شو نو اللہ بہ ورتہ د کتاب او سنت خوند او د اللہ او د رسول محبت پہ نصیب کری لکہ دا خبرہ پہ مشاہدہ کنبں راغلی دہ۔

مقلدینو تہ دا **پہیلنچ** دے چہ دوی دے د امام ابوحنیفہ یا بل یو امام نہ داسے ثابت کری چہ ہغوی خپل تقلید تہ دعوت ورکری وی بلکہ ہغوی د اللہ او د رسول تابعداری تہ دعوت ورکری دے۔ بلکہ دوی د امام ابوحنیفہ خبرہ ہم پریخے دہ، ہفہ فرمائی: کله چہ زما خبرہ د حدیث خلاف وی نو پہ دیوال نے گوزار کری۔ نو آیا مقلدینو چرتہ یوہ مسئلہ د امام ابوحنیفہ پہ دیوال وشتلے دہ؟ بلکہ د صاحب ہدایہ طریقہ خودا دہ چہ د امام صاحب دوه روایتہ ذکر کری، قدیم او جدید نو د دوارو دپارہ د خپل خان نہ د خپلے کارخانے دلیلونہ وائی چہ دوارہ صحیح دی۔ او کوشش کوی چہ ہسے نہ چہ مخکنے قول نے خطا ثابت نہ شی۔ دا کوم ضد او عناد دے او د حدیثونہ ورائدے والے دے!!

بلکہ نن سبا چہ کوم تقلید شروع دے نو دا تقلید د مقلدینو دے خُکے چہ د امام صاحب خپل ہیخ کتاب نشتہ چہ د ہفے پسه خلق روان شی بلکہ مقلدین مُلیان چہ فتوی ورکوی نو د ہدایہ او شامی او عالمگیری نہ نے ورکوی، او دا د امام صاحب نہ پہ سلگونو کلونہ روستو راغلی دی۔ نو دوی دعوی د امام ابوحنیفہ د تقلید کوی او مسائل د نورو مُلیانو منی، بلکہ خپلے نے لیکلی دی چہ امام ابوحنیفہ او ویا زره مسائل کریدی، او پہ فقہ حنفی کنبں دولس لاکھہ مسئلے دی، نو تہ سوچ او کرہ یولس لاکھہ دیرش زره مسائلو کنبں خود امام صاحب تقلید اُونشو؟!۔

د تحقیق صحیح طریقہ دا دہ چہ تول مذاہب او گورہ (یعنی فقہ مقارن) نو پہ ہفے کنبں چہ کوم مذہب د دلیل زیات موافق وی، ہفہ راواخلہ او باقی ہفہ عالم تہ اوسپارہ نو د تولو کتابونو نہ

فائدے اخستل پکار دی، او دتحقیق مقصد دانہ دے چہ تول کتابونہ او مذاہب رد کرے شی لکہ مقلدین دا کار کوی چہ یو مذہب (د خپل خواہش مطابق) راواخلی او باقی ددیرو علماء مذاہبو تہ بد گوری، ہغے تہ اوردیل گناہ کبیرہ او موجب د حد گنری۔

آخر کنیں مونہ مقلد ملاتہ وایو چہ تہ بہ خان تہ یا جاہل وائے یا عالم؟، کہ عالم وائے نو دقرآن او حدیث مطالعہ کوہ او مسائل ترے اخلہ او کومو علماء چہ کتابونہ لیکلی دی ہغے کنیں قرآن او حدیث گورہ او عوامو تہ مسائل بیانہ۔ تقلید تہ دے حاجت نشتہ۔ او کہ جاہل ئے نو بیا بہ تہ ہیخ آیت او حدیث پہ دلیل کنیں نہ پیش کوے (لکہ ددوی فقہاؤ دا اصول لیکلی دی چہ د مقلد د آیت او حدیث سرہ کار نشتہ - رجوع الی الحدیث مقلد کا وظیفہ نہیں۔ احسن الفتاوی)

نو تہ خنکہ د تقلید د اثبات دپارہ آیت او حدیث او عقلی دلیلونہ او منطقی قاعدے پیش کوے، دا خوتہ د خپلو اصولو نہ اوتختیدے۔ دلته خو مجتہد شو او پہ نورو مسئلو کنیں خان جاہل گنری۔ عجیب تناقض دے؟! وباللہ التوفیق۔

اؤگورہ زمونہ کتاب تحفة المناظر یا تناقضات المقلدین۔

﴿بَلْ تَّبِعُوا﴾ اتباع ہغہ تہ وائی چہ پہ دلیل سرہ وی او تقلید ہغہ دے چہ یے دلیلہ وی، نو پدے باندے سوال دے چہ دلته خو اتباع استعمال دہ او حال دا چہ مشرکانو سرہ ہیخ دلیل نہ وو؟۔ جواب دا دے چہ اتباع لغت کنیں دوہ قسمہ راخی کلہ ممدوح وی، او کلہ مذموم وی کہ پہ نیکی کنیں تابعداری اؤ کرے شی، نو دا ممدوح دہ، او کہ پہ بدی کنیں اؤ کرے شی نو مذموم دہ، او دلته اتباع مذموم دہ۔ او ہرچہ شرعی اتباع دہ نو ہغہ پہ دلیل سرہ وی۔ د اللہ او د رسول او د ما انزل اللہ وی۔ او تقلید اصطلاحی تول مذموم دے۔

او کوم علماء چہ پہ کنیں ممدوح او مذموم جوہروی لکہ حافظ ابن القیم پہ اعلام الموقعین کنیں دوہ اقسام جوہر کریدی نو د ہغے مطلب دا دے چہ د عالم نہ تپوس تہ ئے تقلید وئیلے دے۔ حال دا چہ ہغے تہ پہ شریعت کنیں [مَعْرِفَةُ حُكْمِ اللَّهِ فِي الْمَسْئَلَةِ] او [سُؤَالُ أَهْلِ الذِّكْرِ فِي الْمَسْئَلَةِ] (یعنی د اللہ حکم پہ مسئلہ کنیں معلومول یا د اہل الذکر نہ پہ یوہ مسئلہ کنیں تپوس کول) وئیلے شی۔ دیتہ تقلید نہ وائی خکہ چہ امی باندے واجب دہ چہ د اللہ او د رسول د حکم تپوس بہ د أعلم (لوئی عالم) نہ کوی۔ او پدے باندے امر راغلے دے۔ او کہ دے تہ خوک تقلید نوم ورکوی نو دا بہ د ہغہ اصطلاح وی او پہ اصطلاح کنیں خہ بخل نہ وی، خو معروف اصطلاحی تقلید ہغہ دے چہ یے دلیلہ وی۔

او مونہ وایو چہ مقلدینو لہ بیا پکار دی چہ پہ خپلہ زمانہ کنیں د لوئی عالم نہ تپوس اؤ کرے

نو آیا پہ امت کسب صرف یو عالم پہ دین پوہه شو، او د هغه تقلید واجب شو، او په لکونو صحابه کرام او علماء عظام ټول شاته گوزار شو، دا کوم دین او کوم عقل دے؟! -
 او دے تقسیم کسب نقصان دا پیدا کیږی چه د هر مقلد نه چه تپوس او کرے شی نو هغه خپل تقلید ممدوح گنری، او حال دا چه غلط تقلید به کوی۔ نو پدے سره خلقو ته غلطه لاره کولایږی۔ داسه کومه مسئله ده چه هغه الله اور رسول نه وی بیان کړی، او امت ورته محتاج وی او صرف امامانو ایجاد کړی وی؟! -

﴿أُولَئِكَ كَانُوا آبَاءَهُمْ﴾ همزه د استفهام دپاره ده، او مقصود پکسب توبیخ او زورنه ده، او لفظ د (يَتَّبِعُونَهُمْ) پت دے او (لَوْ) وصلیه دے۔ معنی دا ده: آیا دوی د خپلو مشرانو تابعداری کوی اگر که د دوی مشران یه عقله وو۔ نو پدے کسب ابو حیان و ثیلی دی چه پدے کسب رد دے په تقلید د آباؤ باندے په هر حال کسب کله چه یه دلیله ونی، او پداسه حال کسب خو اتباع بالکل مناسب نه ده چه کله هغوی یه عقله هم وی۔

﴿لَا يَعْقِلُونَ﴾ د عقل نه مراد په حق باندے پوہه ده، او د لَا يَهْتَدُونَ نه مراد د حق تابعداری کول او په حق باندے عمل کول دی۔ یعنی دوی په حق نه پوهیدل او نه ئے پرے عمل کولو۔

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الْإِذْيِ يُنْعِقُ بِمَا

او مثال د هغه کسانو چه کفر ئے کرے په شان د هغه سږی دے چه آوازونه کوی هغه گلو و بزوته

لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بكم عُمى فهم لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

چه نه آوری مگر آواز او چغه۔ دوی کانړه دی، گونگیان دی، رانده دی۔ نو دوی سوچ نه لری۔

تفسیر: پدے آیت کسب د کافرانو مثال راوړی چه دوی لَا يَعْقِلُونَ (یه عقله) او قلیل الفهم (ناپوهه) دی۔ او مخکسب سره ئے **مناسبیت** دا دے چه مشرانو پسے ځی او مَا أَنْزَلَ اللَّهُ پریدی، او د حق داعی خبره نه آوری۔

مطلب د آیت دا دے: ۱- پدے کسب الله تعالی د کافرانو تشبیه د څاروو (ځناورو) سره ورکړه ده چه لکه څنگه شپونکے کله خپلو څاروو ته آواز ورکوی، نو هغه څاروی صرف آواز آوری، لیکن د هغه په معنی هیڅ نه پوهیږی، بعینه دغه حال ددے کافرانو دے چه الله تعالی دوی لره د حق او هدایت لارے ته رابلی، قرآن نازلوی، او د الله رسول ﷺ هغوی ته صفا صفا بیان کوی، لیکن هغوی د بد قسمتی په وجه په هیڅ نه پوهیږی، هسے آواز به ئے په غوږونو لگی لیکن

په مقصد ئه نه پوهیږي چه دا څه مونږ ته وئیله کیږي۔ دا کوم طرف ته روان یو او دا څه دعوت مونږ ته کیږي۔ څکه چه د صحیح عقل نه محروم دی، هغوی د حق اوردونه کانه شویدی، چار اگان دی، د حق آواز جواب نه ورکوی، اورانده دی چه زرگونه دلیلونه د هغوی مخه ته تیرېږي لیکن هغه ته هیڅ توجه نه ورکوی۔ (محرر الوجیز، تیسیر الرحمن)۔

نو تقدیر د عبارتونو به داسه وی [مَثَلُ ذَا عِي الَّذِينَ كَفَرُوا] (مثال د دعوت کونکی کافرانو ته) یا [مَثَلُكَ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا] (ایه نبی او ایه داعی ستا مثال او ددے کافرانو مثال د شپونکی او گلو بزودے) (نو دا دوه مثالونه شو) یا [مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا جِئِن يَأْتُونَ كَمَثَلِ ذَوَابِّ الدِّي] (یعنی د کافرانو مثال کله چه دوی ته الله طرف ته دعوت ورکولے شی په شان د گلو و بیزود هغه شپونکی دے) (بدائع التفسیر و اعلام الموقعین ۱/۱۸۲)۔

او د ټولو حاصل مطلب همدغه یو دے۔

۲- دویم دا مثال د مشرکانو د خپلو باطلو آلهو نه د بلنې او مدد غوختلو دے، یعنی مشرکان چه خپلو آلهو ته آوازونه کوی، داسه مثال لری لکه یو سره خپلو گلو و بزوته آواز کوی او گله بزمی اگریکه آواز او چغه اوری، لیکن هغه پرې پوهیږي نه او هیڅ جواب او فائده نه ورکوی، نو دغه شان د دوی باطل معبودان هیڅ نه اوری او دوی له فائده نه شی ورکولے۔ د دوی حاجات نشی پوره کولے، آواز ئه ضائع دے، هسه به ځان ستره کری لیکن کار به ئه اونیسی۔ دلته به تشبیه په ټولو امور و کبې نه وی بلکه تشبیه د مرکب ده د مرکب سره یا تشبیه په ضائع کیدو د آواز کبې ده۔ نو تقدیر د عبارت داسه دے: [مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِي دَعْوَتِهِمُ الْآلِهَةَ..... يَا لِي دَعْوَتِهِمْ غَيْرَ اللَّهِ] (د کافرانو مثال په رابللو د دوی کبې غیر الله لره داسه بریاد دے لکه څنگه چه آواز د شپونکی گلو و بیزوته بریاد دے) (اعلام الموقعین)۔ نو د داعی تشبیه ئه د ناعق (آواز کونکی) سره او د اصنام (بتانو) تشبیه ئه د منعوق (آواز کرې شوی) سره ورکړه۔ او هر کله چه دوی په خپلو حواسو فائده وانخسته نو دا مشابه شو د هغه چا سره چه هغوی رانده، کانه او گونگیان وی۔

(المحرر الوجیز ۱/۱۸۵) لابن عطية

تشبیه د هغره: او که تشبیه د مفرد د مفرد سره شی نو کافران په منزله د بهائم او چارپیانو دی او کوم داعی چه دوی نیغه لارے او هدایت ته رابلی، هغه په شان د شپونکی دے چه گلو و بزوته آواز کوی او نیغه لارے ته ئه رابلی۔ (ابن عباس، عکرمه، سدی، سیبویه-المحرر الوجیز ۱/۱۸۵)۔

او د داعی دوی لره هدایت ته رابلل په شان د هغه چغه او آواز دی چه گلو و بزوته کولے شی۔ او د کافرانو صرف رابلل او آواز باندے پوهیدل په شان د پوهیدو د چارپیانو دے چه صرف د آواز

کونکی آواز باندے پو هیڙی، او د مقصد نه ئے خبر نه وی۔

(اعلام الموقمین، والامثال فی القرآن لابن القیم والقاسمی ۱/۴۳۳)۔

۳- دریم مطلب دا هم دے چه دا مثال د هغه چا دے چه تقلید د مشرانو کوی، او د هغوی د حقیقت نه خبر نه وی، لکه چه خاروی د شپونکی د آواز په حقیقت نه پو هیڙی، نو دارنگه دا مقلدین د خپلو متبوعینو د حال او حقیقت نه خبر نه دی چه آیا په هغوی کښ عقل، هدایت او علم وو او که نه وو۔ نو تقدیر د عبارت به داسه وی: [وَمَثَلِ اسْتِذْلَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِهِمْ كَمَثَلِ الَّذِي آه] یعنی مثال د دلیل نیولو د کافرانو په خپلو مشرانو، داسه دے لکه آواز د شپونکی خپل خارووته، نو دا هم عبث دے او هغه هم عبث دے، خاروی هم په حقیقت د آواز باندے نه پو هیڙی او دا کافران هم د خپلو مشرانو په حقیقت نه پو هیڙی۔

﴿يَنْعِقُ﴾ نعق د شپونکی آواز کول دی خپلو خارووته۔

﴿بِمَا لَا يَسْمَعُ﴾ د (مَا) نه مراد خاروی (کله بزمه وغیره) دی۔

﴿الْأُدْعَاءُ وَنِدَاءٌ﴾ دعاء نزد دے آواز دے او نداء لر دے آواز دے یعنی چغه۔

﴿صُمُّ بَكْمٌ عُمَى﴾ یعنی دوی د داعی خبره څکه نه منی چه الله ورله د علم تول اسباب بند کړیدی د دوی د بدبختی او ضد او عناد د وجه نه۔

﴿فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾ نو دوی په خپله بے عقلی کښ د مشرانو پس روان دی، د مشرانو په حال باندے سوچ نه کوی چه هغوی څنگه تیر شویدی۔ یا دا چه اسباب د علم تر بے واخستے شول نو عقل تر بے لارو ختم شو۔ او مشرک وی همداسه بے عقله، دماغو کښ ئے گندونه او خوشیان پراته وی، عظیم خالق پریدی او کمزوری مخلوق ته آوازونه کوی۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَكُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ

اے ایمان والو! خوری د پاک هغه مالونو نه چه مونږ درکړیدی تاسو ته، او شکر کوی د الله تعالی

إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿۱۷۲﴾

که چرته تاسو خاص د هغه بندگی کوی۔

تفسیر: اوس الله تعالی مؤمنانو ته خاص خطاب کوی پس د عام خطاب نه چه تاسو د کافرانو په شان مة جور پږی چه د ځان نه حلال حرام جور کړی، او د الله په خورا کونو باندے په شکر امر کوی او پدے کښ رد دے په هغه خلقو چه په طعامونو کښ فراخوالی او د دنیا د څیزونو نه د

مزو او خوندونو اخستلو ته حرام وائی نو الله فرمائی: دا حرام مہ گنری لکه مشرکانو چه حلال خیزونه په خان حرام گنرلی دی۔ دارنگه هرکله چه الله تعالیٰ درله ډیر او قسما قسم خوراگونه حلالوی نو تاسو ئے د خان نه و له حراموی۔

ربط او مناسبت:

(۱) دا خاص خطاب دے پس د عام خطاب نه۔ (۲) د مشرکینو د حال سره ئے مناسبت بالتضاد دے یعنی هغوی ناشکره مشرکین شو نو تاسو شکر گزار عابدین جوړ شی۔
﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾

طيبات: ۱- عمر بن عبد العزيز فرمائی: ددے نه مراد طيب الكسب دے یعنی هغه مالونه او خوراگونه خورئ چه تاسو په حلاله طريقه گتلی او پیدا کړی وی۔ او دا مطلب نه دے چه مزیدار او اعلیٰ اعلیٰ خوراگونه کوی۔ البته که اعلیٰ خوراگونه الله تعالیٰ درکوی بغیر د تکلف نه نو د هغه خورل هم بد نه دی، لکه نبی ﷺ ته به چه اعلیٰ خوراک ملاویدو نو هغه به ئے استعمالولو او چه نه به وونو بیا به ئے د هغه پسه تکلفات نه کول۔

۲- یا طيبات په خپله معنی دے یعنی: نجس او گنده او ضرری خوراگونه مہ کوی۔ فتح البيان کښ دی چه بعض علماء وائی د طيبات نه مراد خوندور خوراگونه دی، لیکن نبوی طريقه کښ کمال دے لکه چه مخکښ تیره شوه۔

﴿وَأَشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾

یعنی که ستاسو د الله تعالیٰ عبادت خوښ وی او د هغه اراده لری، نو د الله تعالیٰ شکر کوی، نو شکر بعینه د الله تعالیٰ عبادت دے۔ لکه دروستو حدیث نه معلومیږی۔

او دلته اختیار وړ کول مقصد نه دے بلکه ترغیب مقصد دے چه د الله بندگی او شکر او کړی۔ ستاسو پیدائش الله تعالیٰ د همدے مقصد دپاره کړے۔

﴿وَأَشْكُرُوا لِلَّهِ﴾: (۱) یعنی الْحَمْدُ لله پرے او وایه لکه حدیث کښ دی: «بندہ چه روتی او خوری یا اویه او خکی او د الله حمد پرے او وائی نو الله ترے رضا کیږی» (صحیح مسلم رقم ۸۹)۔

(۲) یا د طعام نه روستو عبادت او کړی په مانخه اودریږی نو دا یو شکر شو۔

(۳) او د هغه احسان اومنی چه هغه درکړل۔

نبی ﷺ فرمائی: «الله تعالیٰ مؤمنانو ته په هغه خه حکم کړے چه پیغمبرانو ته ئے پرے کړے، پیغمبرانو ته ئے ویلی دی: ﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا﴾

(پاک خوراگونه کوی او نیک عمل کوی) او مؤمنانو ته ئے دلته فرمایلی دی: «چه حلال

خوریٰ او شکر کوی، نو شکر د الله بعینہ نیک عمل دے۔ نو (وَاعْمَلُوا الصَّالِحَاتِ) د (وَاشْكُرُوا لِلَّهِ) تفسیر شو۔ درزق مقابلہ کنیں بہ نیک عمل کوی، ہلہ بہ شکر گزار جو رہے۔ داسے نہ چہ د الله قسم قسم نعمتونہ او خورا کونہ او مزے حاصلے کرے او مونیخ ہم نہ کوی۔ او دیر خلق پہ رزقونو کنیں ناشکری کوی۔ خوگ چہ د الله نہ پہ لہ رزق رضا شو، الله ترے پہ لہ عمل رضا کیہی، او کہ خوگ پہ دیر رزق نہ رضا کیہی نو الله ترے پہ دیر عمل نہ رضا کیہی۔ او ناشکری د رزق دا دہ چہ تہی وی تہ ناست وی او خوراک کوی، پہ حراموئے لگوی۔ نسبت ئے خپل خان یا باباگانو تہ کوی۔ د الله تعالیٰ نہ غفلت کوی او عبادت ئے نہ کوی۔

فائدہ: حلالہ روزی د دعا او د عبادت د قبیلہ و سبب دے او حرام خوری سرہ دعا او عبادت رد کیہی لکہ د ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ نہ مرفوعاً روایت دے چہ «یوسرے بہ اورد سفر کوی، پراگندہ و بختو والا بہ وی، پریشان حال بہ وی او خپل دوارہ لاسونہ بہ ئے آسمان طرف تہ پور تہ کری وی، یارب یارب آوازونہ بہ کوی حال دا چہ ددہ خوراک بہ حرام وی، خکاک بہ ئے حرام وی، لباس بہ ئے حرام وی او د حرامو پہ ذریعہ بہ ددہ پرورش شوے وی نو ددہ دعا بہ جنگہ قبولہ شی ۴۴)۔ (صحیح مسلم) خکہ ئے دل تہ د حلال خورلو نہ روستو د شکر کولو حکم اؤ کرو چہ د دوارو مناسبت دے۔

○ خوگ چہ حلال خوری، ددہ نہ بہ د الله طاعت او عبادت کیہی کہ دائے غواہی او کہ نہ۔ او خوگ چہ حرام خوری، ددہ نہ بہ د الله عصیان او نافرمانی کیہی کہ دائے غواہی او کہ نہ۔ (سہل التستری) او دا دیر عجیبہ راز دے۔

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ

یقیناً الله حرامہ کریدہ پہ تاسو باندے مردارہ او وینہ (بیولے شوے) او غوبنہ د خنزیر

وَمَا أَهْلٌ بِهِ لِيُغِيرَ اللَّهُ فَمَنْ اضْطُرَّ

او ہغہ خیز چہ آواز اؤ کرے شی پہ ہغے باندے د پارہ (د نزدی والی) د غیر الله۔ نو خوگ چہ محتاج شو

غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿۱۷۳﴾

چہ نہ دے طلبگار د خوندا او نہ دے زباتے کونکے، نو نشتہ گناہ پہ دہ، یقیناً الله بخونکے مہربان دے۔

تفسیر: ددے خائے نہ اوس (محرماتِ الہیہ) یعنی د الله حرام کرے شوی خیزونہ بیانوی چہ دا پہ تاسو حرام دی (دے تہ بہ حرام وایی) او باقی خیزونہ چہ دین کنیں نہ دی حرام شوی ہغہ حلال دی۔

مناسبت : ○ مخکین آیت کین تحریم د ما احل الله باندمے رد اوشو (چه حلال خیزونه په خان مة حراموی) نو اوس رد کوی په تحلیل د ما حرم الله۔ (یعنی حلال گنرل د هغه څه چه الله حرام کړیدی)۔ ○ مخکین ئے اووئیل چه پاک خوراگونه کوی اوس ضرورت راغلو چه خبیث او حرام خوراگونه بیان کړی۔ (قاسمی)۔

بیائے دا څلور محرمات خاص ذکر کړل اگرکه احادیثو کین نور محرمات هم ذکر دی لکه سپه، شرمخ، زمرے، پیشو، گیدر، چندخ وغیره نور خوراگونه (۱) لیکن ددے تخصیص ئے پدے وجه اوکړو چه دا به مشرکانو حلال گنرل نو الله تعالیٰ ورته اوفرمايل : د خان نه تحلیل او تحریم مة کوی او د الله تعالیٰ حرام شوی خیزونه بعض دا څلور دی۔ نو دا حصر اضافی دے۔ یعنی ستاسو د حرامو په نسبت دا خیزونه حرام دی۔ او بحیره، سائبه، وصیله او جام او د باباگانو په نوم باندمے حرام شوی خیزونه په اصل کین حرام نه دی۔ نو د خان نه ئے ولے حراموی۔

(۲) دارنگه دا څلور په ټولو آسمانی دینونو کین حرام وو، نو پدے کین په یهود، نصاریٰ او مشرکانو باندمے رد دے چه دا خو اتفاقی حرام دی او تاسو ددے مخالفت کوی۔ نو دلته حصر (راگیرول) د ټولو محرماتو مقصد نه دے۔

﴿الْمَيْتَةَ﴾ هغه حیوان دے چه په خپل مرگ مر شی، او وینه ترے په ذبح سره اونه وخی۔ چه ددے بعض اقسام په ابتداء د سورة المائدة (۳) آیت کین ذکر دی۔

دا دلیل دے چه د مردار حیوان نه هر قسمه فائده د خوراک وغیره اخستل حرام دی سوئی د هغه نه چه په احادیثو کین د هغه تخصیص شوے دے لکه ماهیان (او د سمندر مرداره) او ملخان، جائز دی۔ (موطا، مسند، سنن)

یا وینسته د مردارے او وړی او هلوکی او څرمن د هغه کله چه رنگ کرے شی۔ نو ددے نه (د خوراک نه علاوه) فائده اخستل جواز لری۔ نبی ﷺ یوه چیلی اولیده چه مرداره پرته وه وپه فرمایل : تاسو ددے د څرمنے نه ولے فائده نه اخستله؟ خلقو اووئیل : دا خو مرداره ده۔ وپه فرمایل : ددے خو صرف خوراک حرام دے۔

﴿اللَّمَّ﴾ نه مراد (اللَّمُّ الْمَسْفُوحُ) بهیدونکے وینه ده۔ چه هغه درگونو وینه ده۔ او کومه وینه چه د ذبح نه روستو په غوبنه کین وی، یا په ازده یا هلوکو پورے لگیدلے وی نو هغه پاکه ده۔ د صحابه کرامو په زمانه کین استعمال شویده۔ او حدیث کین ددوه قسمه نورو وینو استثنا هم راغلی ده چه هغه گید (جگر، اینه) او طحال (تورے)۔ (ترمذی بسند صحیح)۔

وینه د هر قسم استعمال دپاره ناروا ده، چرگانو له ورکول هم حرام، او دا چائے کین اچول، یا ددے

نہ پالش جو پرول دا تول حرام دی۔ حدیث کتب دی :

[إِنَّ اللَّهَ إِذَا حَرَّمَ شَيْئًا حَرَّمَ لَعْنَةً] (مسند احمد: ۲۶۷۸ والدارقطنی وغیرہما بسند صحیح)

(اللہ چہ کله یو شے حرام کری نو د ہغے پیسے ہم حرامے کری)۔

﴿وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ﴾ غوبنہ ئے ذکر کرہ خکھ چہ دا ڍیر استعمالی پری او دا مقصود اصلی دے او مراد ترے نہ تول بدن دے۔ امام قرطبی لیکتی: دا تول بدن تہ شامل دے سوئی د وینستو نہ چہ دا د گندلو دپارہ استعمالول جائز دی۔ خنزیر کتب اللہ ڍیر بد صفات اچولی دی نو کله چہ ددہ غوبنہ وغیرہ استعمال کرے شی، پہ انسان کتب ہغہ بد صفات راحی نو خکھ شریعت ددہ ہر خہ حرام کریدی او دا ئے نجس العین گر خولے دے۔ خنزیرے حیاء دے، بے غیرتہ دے۔ پدے وجہ یہود او نصاریٰ دا کوشش کوی چہ ددہ غوبنہ او تول بدن پہ مختلفو خیزونو کتب استعمال کری او پہ مسلمانانو باندمے ئے او خوروی، پہ ہوتلونو کتب ئے ذبح کوی او زمونہ ڍیر جاہلان مسلمانان پہ ہغہ ہوتلونو کتب کارونہ کوی، او دوی د مسلمانانو دے حیاء او بے غیرتہ کولو دپارہ دا او اَلْكَحْلُ پہ صابونونو، شرابونو، شربتونو، شیمپوگانو، غورو، عطرونو، سپرے گانو او ہر قسم موادو کتب استعمالوی۔ نو مؤمن بہ ددے خیزونو پہ استعمال کتب ڍیر احتیاط کوی۔ دے تولو خیزونو کتب ضرر دے خکھ شریعت حرام کرل۔

﴿وَمَا أَهْلٌ بِهِ لغيرِ اللَّهِ﴾ پدے کتب یو خو تفسیرونہ او مصداقونہ دی :

(۱) **تفسیر:** (مَا) ہغہ حیوان (أهْل) چہ آواز او کرے شی پہ ہغے دپارہ د نذر او نزدیکت د غیر اللہ (یعنی بابا وغیرہ)۔ یا د ہغہ درضا کولو او د ہغہ د خوشحالولو پہ نیت چہ دا حیوان د بابا دپارہ نذر شو، نو کہ پدے باندمے د ذبح پہ وخت د اللہ تعالیٰ نوم ہم واخستے شی، ہم حرامہ دہ۔ لکہ خنگہ چہ پہ خنزیر او سپی باندمے پہ وخت د ذبح کتب تکبیر وئیلو سرہ حلت نہ شی راتلے، او پہ مردارہ باندمے د اللہ پہ نوم اخستو سرہ ہیخ نفع نہ حاصلی پری۔ نو دغہ شان د غیر اللہ پہ نوم نذر او د ہغہ پہ نوم نامزد (مقرر) کولو سرہ ہغہ حرام شو نو پہ وخت د ذبح کتب د اللہ پہ نوم اخستو سرہ ہرگز نفع او حلت نہ شی راتلے۔

۲- **تفسیر:** یا «أهْل» پہ معنی د (ذبح) دے۔ یعنی د غیر اللہ پہ نوم ذبح کرے شی۔ نو دا حیوان حرام دے۔ یعنی د ذبح پہ وخت د غیر اللہ نوم واخلی۔

او ددے د حلال والی طریقہ دادہ چہ دا ناذر (نذر کونکے) د حیوان د ذبح کولونہ مخکب اللہ تعالیٰ تہ توبہ اویاسی، او د خپل نیت نہ رجوع او کری نو ددے پہ حلالوالے کتب بیا ہیخ شبہہ نشہ۔ بیرتہ بہ حلال شی خکھ ددہ د خبیث نیت او د آواز پہ وجہ پہ حیوان کتب خباث راشی

لکه د مرتد او مشرک ذبیحه شریعت ناروا کړیده ځکه چه د هغه خبیثه عقیده په مذبح حیوان او مندور شی کښ اثر کوی۔ (الدین الخالص ۴۳/۲) د صدیق حسن خان۔

د دے څیزونو د حراموالی حکمتونه

د دے څیزونو د حراموالی حکمتونه اورازونه دادی (۱) میته خو ځکه حرامه شوه چه پدے کښ گنده وینه جمع شویده، او د الله تعالیٰ د نوم په نه اخستو سره هغه کښ گندگی پیدا شوه ده نو د الله محبت د هغه نه ختم شو، نو د دے په خوراک سره نفسونو کښ خباثت پیدا کیږی، او د الله د محبت نه کت کیږی او د مردار په خورلو سره زړه مړ کیږی۔ او د ماهی میته (مرداره) جائز شوه ځکه چه اوبه پاکه شی دے، نجاست پکښ نشته، که د اوبه وجه ترے روح او ځی نو دا پکښ خباثت نه را پیدا کوی۔

(۲) او بهیدلے وینه ځکه حرامه ده چه دا د شهوانی او غصبی قوتونو مَجْمَع ده او کله چه دا زیاته شی، نو پدے قوتونو کښ طغیان او سرکشی پیدا کوی او دارنگه دا ځائے دروانیدود شیطان دے۔ (ابن تیمیة)۔ دارنگه د انسان نه د وینه په خورلو سره قاتل جوړیږی۔

(۳) او د خنزیر غوښه ځکه حرامه ده چه دا خو یونفس ته ضرر ورکوی لکه څنگه چه مخکنی څیزونه ضرر ورکوی۔ ځکه چه په کوم شی کښ چه کوم خوئی او صفت وی د هغه د غوښے د خورلو په وجه په روح باندم اثر کیږی۔ او جدید طبیبانو پدے زمانه کښ د خنزیر د غوښے ډیر مضرات خودلی دی لکه پدے سره په خپته کښ یو چینجے پیدا کیږی چه د هغه په سبب په کولمو کښ ډیر مرضونه پیدا کیږی لکه پیچش، دستونه، قی، او خوراک ته خواهش نه کیدل، سردرد، بیهوشی، سرگردانی، فکری پریشانی، کله نا کله غوټه او مرگی، تشنج او د اعصابو راغونډیدل، بدن سُستیدل، هضم نه راتلل او سترے ستومانه کیدل او دغه شان نور امراض۔

او ما اهل کښ د دے څیزونو او حیواناتو په ذات کښ د حرمت هیڅ وجه نشته، صرف پدے وجه حرام شو چه د دے نسبت غیر الله ته اوشو، مرکز د توجه بدل شو، ضمیر (زړه) خالص پاته نه شو، روح پاک پاته نه شو، زړه د الله دپاره سالم پاته نه شو او عقیده او نظریه پاکه پاته نشوه نو د روحانی سبب په وجه د دے څیزونو استعمال حرام کرے شو او د مادی څیزونو په شان نجس حساب کرے شو او اسلام د ظاهری بدن د پاکۍ په نسبت د روح د پاکۍ زیات لحاظ ساتی۔ نو د نادر غلط نیت په حیوان کښ تاثیر او کړو چه د هغه اثربیا په خورونکی کښ هم پیدا کیږی۔

(محاسن التاویل للقاسمی ۴۳۷/۱ بتغیروزیاده)

مسئلہ: اوس دلتہ دا مسئلہ واورہ چہ ابن باز رحمہ اللہ دفتح المجید پہ تعلیق ص (۱۲۶) کنب لیکلی دی چہ چا یو گڈ یا یو شے د غیر اللہ دپارہ نذر کرو نو کہ مشرک ذبح کرو، حرام دے او کہ یو مسلمان ذبح کرو، بسم اللہ ئے پرے اووئیلہ۔ نو خوراک ئے جائز دے۔ او کہ د حیوان نہ علاوہ بل یو نذری شے وو، نو اگر کہ مشرک دبابا پہ نوم نذر کرے وی خو مؤحد دپارہ د هغه خوراک جائز دے۔ هغه تہ شبہہ ددے نہ پیدا شویدہ چہ پہ لات بت کنب سرۂ زر پراتہ وو، هغه راورے شو اور رسول اللہ ﷺ عروہ بن مسعود ثقفی لہ ورکړل چہ تہ پرے قرض خلاص کرہ۔ نو کہ دا حرام وے، رسول اللہ ﷺ به دغه صحابی لہ نئ ورکولے۔

جواب: دغه حیوان او دغه نذری شے حرام دے خکہ چہ غلطہ عقیدہ د ناذر پدے حیوان وغیرہ کنب اثر کوی۔ ۱- لکہ دا آیت پرے دلیل دے۔ نو پہ نذر د غیر اللہ کنب نیت لہ اعتبار دے، برابرہ دہ کہ د غیر اللہ نوم ئے پرے ذکر کرے وی او کہ نہ۔

نو چا چہ مثلاً یوہ غواد یو مری دپارہ نذر کرہ نو دا پہ مجرد (صرف) نذر سرہ مشرک شو، برابرہ دہ کہ دے د ذبح پہ وخت د اللہ نوم اخلی او کہ د دغه مری نوم یادوی، خکہ عبرت ددہ نیت لہ دے، او ددے ناذر (نذر کونکی) نیت ددے مری نہ خپل مشکلات دفع کول او فائدے حاصلول وی۔ ۲- دویمہ وجہ دا دہ چہ دا خو پہ منکر باندے تعاون دے او د مشرک پہ خپل شرک باندے ثابت پریخودل دی چہ مونہ بہ مشرکانو تہ وایو چہ تاسو نذر د غیر اللہ کوی مونہ بہ ئے درلہ خورو۔ او کلہ چہ پابندی اولگولے شی چہ مسلمان بہ دا قسم نذر نہ خوری نو خوک بہ دانہ کوی۔ ۳- او د عائشے رضی اللہ عنہا نہ تپوس اوشو پہ بارہ د هغه خاروو کنب چہ عجمیان (مشرکان) ئے پہ خپلو اخترونو کنب ذبح کوی او مسلمانانو تہ ئے ہدیہ کوی؟ نو هغه اوفرماپل: هغه خاروے چہ پہ دغه ورخ ذبح کرے شی د هغه نہ خوراک مہ کوی۔ (خکہ دا د غیر اللہ دتقرب (نزدیکت) دپارہ وی، ددے ورخے دتعظیم دپارہ ئے ذبح کوی اگر کہ د غیر اللہ نوم پرے نہ وی اخستے شوے)۔ تفسیر القرطبی وفتاوی الدین الخالص (۱۷/۴)

۴- د حسن بصری نہ تپوس اؤکرے شو چہ یوہ زنانہ (جینیٰ پہ لوبو کنب) د خپلو گو دو وادہ جوړ کری او پہ هغه کنب اوبنہ حلالہ کری؟ نو هغه پہ جواب کنب اووئیل: دا بہ نہ خورلے کیڑی خکہ دا د صَنَم (بت) دپارہ ذبح کرے شوہ (اگر کہ دبت نوم ئے پرے نہ وی اخستے)۔

(تفسیر احسن الکلام ۱/۵۶۶)

او هر چه د عروہ بن مسعود خدیث دے نو هغه د غنیمت دباب سرہ متعلق دے او پہ غنیمت کنب قانون دا دے چہ دا کہ کافرو پہ هره طریقہ پیدا کرے وی، اگر کہ سود ئے کرے وی، یا ورسره

امانت پروت وی خو چہ کله ترے مسلمان اونیولو نو مسلمان له حلال طیب دے۔ لکه نبی ﷺ به بتانو پسے صحابه کرام لیپل او د هغه خزانه به ئے کتله چہ سره زر (مال) به پکبن راوختل نو هغه به ئے غنیمت حسابولو۔ خالد بن ولید ئے دلات د ختمولو دپاره اولیپلو نو هغه د هغه خزانه او کتله او د هغه نه ئے لباس او گانرہ راویستله او خالد د خپلو ملگرو سره رسول الله ﷺ ته هغه راوړل او رسول الله ﷺ په همدغه ورځ تقسیم کړل، او د الله حمد ئے اووئیلو چہ خپل نبی سره ئے مدد اوکړو او خپل دین ته ئے عزت ورکړو۔ (الرحیق المختوم ص: ۴۴۹)

صديق حسن خان په الدين الخالص (۴۳/۲) کښ ليکي: که يو مسلمان خاړوے ذبح کړي او د هغه په ذبح کولو سره د غير الله د تقرب قصد اوکړي نو دا شخص مرتد شو او ذبيحه دده ذبيحه د مرتد ده۔ او جهود علماء الحنفية (۱۵۶۲/۳) کښ علامه شمس الدين السلفي د حنفي علماء د کتابونو نه پدے مسئله دیرے حوالے جمع کړیدی چہ هغوی هم دا وئیلی دی چہ دا قسم نذر او ذبيحه حرامه ده، صرف ملاجیون تفسیرات احمدیه کښ ليکلی دی: چہ هغه غوا چہ د غير الله دپاره نذر شی کله چہ په هغه باندے د الله نوم واخستے شی نو حلاله ده۔ لیکن خبره ئے غلطه ده۔

حاصل دا چہ ددے آیت د لاندے هغه حیوانات هم راخی چہ جاهل مسلمانان ئے د وفات شوی بزرگانو د عقیدت او محبت، د هغوی د خوشحالولو او هغوی ته د تقرب (تزدیکت) حاصلولو دپاره یا د هغوی نه دیرے یا امید ساتلو په نیت د قبرونو او درگا هونو په خوا کښ ذبح کوی، یا ئے منجاورانو ته د باباگانو په نوم نذر و نیاز راوړی، لکه په دیرو بزرگانو او قبرونو باندے ئے بور دونه لگولی وی چہ (د داتا صاحب (علی هجویری) د نیاز او نذر دپاره چیلی دلتہ جمع کړی) نو دا خاړوی اگر که د ذبح په وخت د الله نوم پرے واخستے شی، او مسلمان ئے هم ذبح کړی او بسم الله اووائی بیا هم حرام دی، ځکه چہ ددے نه مقصود، د الله رضانه ده بلکه د قبرونو والارضا او د غير الله تعظیم یا د غير الله نه (ما فوق الاسباب طریقے سره) خوف (یره) او امید دے، او دا شرک دے، او پدے طریقہ د حیواناتو نه علاوه چہ د کومو خیزونو د غير الله په نوم نذر و نیاز او منخته اوکړے شی نو دا به هم حرام وی لکه قبرونو خواته وړلو سره یا هلته نه اخستو سره د قبرونو په خوا و شا کښ غریبانو او مسکینانو باندے دیگونه او لنگرونه یا میت هائیانه او پیسے وغیره تقسیمول یا هلته په صندوقچه کښ د نذر او منخته پیسے اچول، یا د عربس په موقعه باندے هلته پی وړل او تقسیمول دا ټول حرام او ناجائز دی ځکه دا ټول د غير الله دپاره د نذر او منخته صورتونه دی، او نذر هم د مانخه او دروژے وغیره په شان عبادت دے او هر قسم عبادت صرف د يو الله پورے خاص دے۔ حدیث کښ دی: [مَلْعُونٌ مَنْ ذَبَحَ لِغَيْرِ اللَّهِ] (صحیح الجامع ۲/۱۰۲۴)

(چا چه د غیر الله په نوم څاروے ذبح کړو نو هغه باندے لعنت شویدے۔)

اور رسول الله ﷺ د غیر الله په نوم باندے د ذبح کولو نه سخته منع فرمائیلے ده۔ یوے زنانہ اوفرمایل: ما نذر کړے چه زه په بوانه علاقه کنب اوبنان حلال کړم۔

رسول الله ﷺ اوفرمایل: آیا هلته د جاهلیت څه اختر کیدو، هغه اووئیل: نه۔ وے فرمایل: آیا په هغه کنب د جاهلیت څه وئن (بت) وو چه عبادت ئے کیدے شو؟ وے وئیل: نه۔ نو بیائے ورته د حلالے اجازت ورکړو۔

۳- **تفسیر:** (ما) عام دے حیوان، تیل، باتی، شمعه، غلافونه، مالکه، جنده، جرنده، قرآنونه، مسجدونه، اوبه، ورژے، او غوبنه چه د غیر الله د تقرب دپاره نذر کړے شی نو دا حرام دی۔

۴- ما لفظ عبارت دے د کلمے نه یعنی هغه خبره چه د غیر الله د تقرب دپاره اوشی، آواز پرے اوچت کړے شی او د غیر الله تعظیم پکنب راخی نو دا هم حرامه ده لکه اووئیلے شی فلانے بابا په هوا الوتو او په ترخ کنب به ئے سر نیولو او داسے مرنے وو، خلقو سره به ئے مددونه کول۔ نو دا خبرے هم د کفر دی۔ دامعنی زمونږ بعض مشائخو ته منسوب ده۔ لیکن د آیت دا معنی نه ده ځکه دلته خوراکی څیزونه مراد دی۔

فانده: دا آیت په قرآن کریم کنب څلور ځائے راغله دے۔ سورة مائده (۳) او سورة انعام (۱۴۵) او سورة نحل (۱۱۵) آیت کنب۔ دلته ئے (په) په (لغیر الله) باندے مقدم کړے ځکه چه دلته د ترتیب اصلی لحاظ دے ځکه چه (په) د اهل پورے متعلق دے او په روستو سورتونو کنب لغیر الله لفظ مقدم دے ځکه هلته لحاظ د مقصد شویدے چه هغه غیر الله دے۔ چه دده ذبیحه دومره مقصدی نه ده چه هغه چا اوخورله او که نه خو تقرب غیر الله ته مقصد وو چه هغه حرام کار دے۔

فانده: امام بخاری د عائشه رضی الله عنها نه روایت کړیدے چه څه خلقو د نبی کریم ﷺ نه پوښتنه اوکړه چه بعض خلق مونږ ته غوبنه راکوی او مونږ ته پته نه وی چه حیوان په بسم الله وئیلو سره ذبح کړے شویدے او که نه؟ نو نبی ﷺ اوفرمایل چه تاسو بسم الله وئیلو سره هغه خوری۔ عائشه رضی الله عنها وائی چه هغه خلق نوی نوی مسلمانان شوی وو۔

معلومه شوه چه هغه غوبنه حرامه نه ده چه د هغه په باره کنب معلومه نه وی چه دا به په بسم الله وئیلو سره ذبح کړے شوی وی او که نه، بلکه حرامه هغه ده چه د هغه په باره کنب معلومه وی چه پدے باندے د غیر الله نوم اخسته شویدے۔ او د علی ؓ نه روایت دے چه هغه اوفرمایل: که یهود او نصاری د غیر الله نوم اخستو سره ذبح اوکړی، نو مه ئے خوری او که داسے وانه وری، نو خوری ځکه الله د هغوی د ذبح کړی حیواناتو غوبنې حلالے کړیدی او الله بنه

پو هیبری چه دا خلق د ذبح په وخت کښ خه وائی۔ (تیسیر الرحمن)

فائده: په کتاب الزهد کښ امام احمد د طارق بن شهاب نه هغه د سلمان نه نقل کړی: یو سر په د مچ په باره کښ جنت ته داخل شو او بل سر په اور ته د مچ په باره کښ داخل شو خلقو او وئیل دا څنگه؟ وې فرمایل: دوه سر په یو قوم تیریدل چه هغوی د خپل یو بت منجاوری کوله او دای وئیلی وو چه نن ورځ به په مونږ څوکه نه تیریری مگر (د دې بت په نوم به) خه وړاندې کوی نو یو سر په تې او وئیل، خه واچوه، هغه انکار او کړو وې وئیل چه زه د الله نه سیوی هیچاته هیڅ شی (په نذر کښ) نه وړاندې کوم، نو خلقو هغه قتل کړو او بل ته تې او وئیل: خه وړاندې کړه، که نور هیڅ نه وی یو مچ خو وړاندې کړه، نو هغه او وئیل: مچ خو معمولی خبره ده، نو هغه (د بت په نوم) مچ وړاندې کړو نو (پس د مرگ نه) اور ته داخل شو۔

(ابن ابی شیبه (۶/۴۷۳ ح ۳۳۰۳۸) للزهد لاحمد ص (۱۶))

بیا د دې باقی څیزونو نه استثناءات شته لیکن د (مَا أَهْلًا) څبائت دومره زیات دې چه د دې نه هیڅ شی مستثنی نه دې۔ چه بعض جائز وی او بعض نه۔ سیوی د حالت د اضطرار نه۔ نو دا ترقی ده د ادنی نه اعلی ته، د میت نه دوه مردارې، او د وینې نه دوه وینې مستثنی دی۔ لکه مخکښ تیر شو۔

نو اوس **سوال** پیدا شو چه آیا هیڅ وخت کښ به د دې محرماتو خوړل جائز نه وی؟ نو اوس د دې محرماتو نه استثناء بیانوی چه د مجبورتیا په حالت کښ تې خوړل جائز دی، دا د الله تعالی احسان دې چه حرام څیزونه تې هم درله په سخته مجبورتیا کښ حلال کړل، نو ولې ناشکری کوی:

﴿فَمَنْ اضْطُرَّ﴾ اضطرار (مجبورتیا) په دوه قسمه ده (۱) یو دا چه یو ظالم په مسلمان باندې اکره (زور) او کړی چه وژنم دې دا حرام به خوړی، او د هغه ظالم نه خلاصه نه وی (هسه گواخ او دهمکی به نه وی) نو پدې وخت کښ تاله الله تعالی اجازت درکړو چه دا څیزونه استعمال کړه او خان پرې مه وژنه۔ (۲) دویم: سخته لوږه درياندې راغله، دا په انسان باندې اکثر د سفر په حالت کښ راځی۔ لکه سورة المائدة (۳) کښ دی: ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ﴾ نو پدې وخت کښ هم د دې خوړل جائز شو۔

او د دې نه دا شرعی قاعده مستنبطه ده چه [الضُرُورَاتُ تُبِيحُ الْمَحْظُورَاتِ] (ضرورت او مجبورتیا حرام څیز هم جائز کوی)۔

مسروق رحمه الله فرمائی: که چا په اضطراری حالت کښ خه حرام شی اونه خوړلو او خپل خان تې بچ نکړو او مر شو نو هغه به جهنم ته داخلیری۔ ابو الحسن الکيا الهراستی (صاحب د احکام

القرآن) وائی چہ زمونہ پہ نیز دا خبرہ صحیح دہ لکہ خنگہ چہ پہ مریض باندے ڊیر کرتہ افطار (روژہ ماتول) واجبیری۔ (تیسیر الرحمن)۔

﴿غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ﴾ ددے فرقونہ دادی: (۱) غَيْرَ بَاغٍ: اَيُّ بَانَ يَأْكُلُهُ مِنْ غَيْرِ ضَرُورَةٍ اَيُّ بَغَى لِي اَكْلِهِ وَلَا عَادٍ: اَيُّ وَلَا يَغْدُو لِشَيْعِهِ). (حسن، قتاده، ربیع، مجاهد و ابن زید۔ الباب)

(یعنی زیاتے کونکے نہ وی پداسے طریقہ چہ بے ضرورتہ نے اُوخوری، مضطر نہ وی یعنی د ہفے د خوراک متعلق زیاتے اُوکری، او عادی (زیاتے کونکے) نہ وی یعنی چہ د موروالی نہ زیاتے اُوکری)۔

(۲) اَيُّ غَيْرَ طَالِبٍ لِلذَّهِّ (د خوند طلبگار بہ نہ وی) یعنی چہ ہسے د خوند دپارہ نے خوری۔ عَاد: د عدوان نہ دے پہ معنی دزیاتی سرہ یعنی (اَكْلًا كَثِيرًا) (ڊیر خورونکے بہ نہ وی) چہ د

حاجت نہ زیاتے اُوخوری۔ بلکہ د ضرورت مطابق بہ نے استعمالوی۔ (سدتی۔ طبری) دا دوارہ قریب قریب دی۔ او ددے نہ دا شرعی قاعدہ راوخی چہ [مَا أُبِيحَ لِلضَّرُورَةِ فَيُقَدَّرُ بِقَدْرِهَا]

کوم شے چہ د ضرورت دوجہ نہ مباح شوے وی نو ہفہ بہ د ضرورت پہ اندازہ استعمالوی شے)۔ (۳) باغ: زیاتے کونکے نہ وی پہ خپل ملگری (چہ ہفہ لہ نے نہ ورکوی او خپلہ نے خوری یا د

ہفہ نہ نے راوتختوی او ہفہ هلاك شی) ولا عَاد: نہ خان سرہ ورونکے وی (کلی تہ) د ضرورت نہ زیاتی چہ بیانے کور کنس پخوی۔

(۴) باغ: د مسلمانانود جماعت نہ بہ جدا کیدونکے نہ وی (چہ ہفوی سرہ مقابلہ کنس راوتے وی) ولا عَاد: نہ وی مبتدع، مخالف د سنت۔ (سہل بن عبد اللہ تستری)۔

یعنی دا اجازت صرف سنی مسلمانانوتہ دے، نہ مبتدعین او د سنت مخالفینوتہ۔ (۵) باغ: یعنی تجاوز کونکے نہ وی د مقدار د حلال نہ۔ (یعنی ڊیرہ بہ نہ خوری چہ خان پرے

بنہ مور کری) او عَاد: نہ وی قصور کونکے پہ ہفہ اندازہ کنس چہ دہ لہ حلال وی یعنی چہ بالکل نے پریدی تردے چہ هلاك شی۔ (البیاب للمثنیٰ، والبنوی)۔

(۶) باغ: یعنی نہ وی حلال گنہونکے مطلقاً او (عَاد): نہ وی خان سرہ توخہ ورونکے۔ (مقاتل بن حبان۔ بنوی)

(۷) غَيْرَ بَاغٍ اَيُّ غَيْرَ طَالِبِهَا وَهُوَ يَجِدُ غَيْرَهَا وَلَا عَادٍ اَيُّ غَيْرِ مُتَعَدٍّ مَا حَدَّ لَهُ فَمَا يَأْكُلُ حَتَّى يَشْبَعُ وَلَكِنْ يَأْكُلُ مِنْهَا قَوْلًا بِمَقْدَارٍ مَا يُمَسِّكُ رَمَقَهُ) (بنوی)

یعنی نہ وی طلب کونکے کلہ چہ ددے نہ سوئی بل خہ موندہ کوی۔ ولا عَاد: او د حد نہ زیاتے نہ کوی چہ ڊیر پرے خان مور کری بلکہ دومرہ اندازہ بہ نے خوری چہ روح نے پرے بچ شی)۔

(۸) باغ: اَيُّ غَيْرِ خَارِجٍ عَلَى السُّلْطَانِ وَلَا عَادٍ: مُتَعَدٍّ غَاصٍ بِسَفَرِهِ، بَانَ خَرَجَ لِقَطْعِ الطَّرِيقِ وَالْفَسَادِ

فی الْأَرْضِ (ابن عباس، مجاهد، سعید بن جبیر - اللباب، بغوی)

یعنی نہ وی خروج کونکے پہ بادشاہ (امیر المؤمنین) یعنی د بادشاہ نہ ئے بغاوت نہ وی کرے۔
ولا عاد: یعنی تجاوز کونکے نہ وی پہ سفر سرہ یعنی گناہگار نہ وی چہ د لارے شو کولو دپارہ یا
فساد کولو دپارہ راوتلے وی۔ امام شافعی فرمائی: حکمہ کہ دہ تہ اجازت ور کرے شی نو دا د ہغہ
سرہ پہ گناہ باندے تعاون کول دی۔ (بغوی)

﴿فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ﴾ ائی فی التنازل مِنْهَا: یعنی گناہ او تنگسیا نشتہ پہ دہ پہ استعمالو لو ددے
محرماتو کنیں پہ حالت د اضطرار کنیں۔

﴿اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ﴾ دائے ور سے راوڑا اشارہ دہ کہ دیو انسان نہ د ڀیرے لوڀرے دوجہ نہ ے اختیارہ او
ے ارادے زیات خوراک اوشو نو اللہ بہ ئے معاف کری۔ حکمہ ہغہ غفور رحیم دے۔ اور رحیم کنیں اشارہ دہ
چہ اللہ تعالیٰ پہ خپلو بندگانو ڀیررحم کونکے دے حکمہ ورلہ رخصتو نہ ورکوی۔

اِنَّ الدّٰلِیْنَ یُکْتُمُوْنَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتٰبِ وَیَشْتَرُوْنَ بِهٖ ثَمٰنًا قَلِيْلًا

یقیناً ہغہ خلق چہ پتہوی ہغہ چہ نازل کریدے اللہ تعالیٰ د کتاب نہ، او اخلی پہ ہغے عوض لو (یعنی دنیا)

اُولٰٓئِكَ مَا یَأْكُلُوْنَ فِیْ بُطُوْنِهِمْ اِلَّا النَّارَ وَلَا یُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ یَوْمَ الْقِيٰمَةِ

دا کسان نہ اچوی پہ خپلو خیتو کنیں مکر اور، او خبرے بہ نہ کوی دوی سرہ اللہ تعالیٰ پہ ورخ د قیامت،

وَلَا یُزَكِّيْهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴿۱۷۴﴾

او نہ بہ پاکوی دوی لہ او د دوی دپارہ عذاب دردناک دے۔

تفسیر: د حلال او حرامو تفصیل ئے او کرو اوس بیا دوبارہ کاتمینو د حق تہ د آخرت یرہ از
رتنہ ورکوی چہ یہودو تہ دا مسئلے معلومے وے، د رسول اللہ ﷺ صفات او د ہغہ د رسالت نخے
وغیرہ ورتہ بنہ واضحہ معلومے وے لیکن بیا بہ ئے ہم پتہولے او کہ رسول اللہ ﷺ بہ بنکارہ
کولے نو دوی بہ پرے اعتراضات کول، دے دپارہ چہ عربو باندے د دوی برتری باقی پاتے وی، او
کومے ہدیے او تحفے چہ د ہغوی د طرف نہ دوی تہ ملاو ڀری د ہغے سلسلہ جاری پاتے شی نو اللہ
فرمائی: چہ دا خلق پہ حقیقت کنیں (د دے معمولی ہدیو پہ بدلہ کنیں) پہ خپلو خیتو کنیں د
جہنم اور اچوی او قیامت کنیں بہ ورتہ اللہ تعالیٰ غصہ وی، د رحمت ہیخ خبرے بہ ورسرہ نہ
کوی او پہ دردناک عذاب کنیں بہ اختہ وی۔

او پدیے امت کسب چہ خوڪ حق پتہوی اللہ تعالیٰ د ہغوی بدی ہم بیانوی، سخت وعید ورکوی، نو پہ مخکسب تیر شوی آیت کسب دا بیان شو چہ دوی حق پتہ کرے وود خلقو دیرے د وجہ نہ او دلتہ وائی چہ دوی حق پتہوی د دنیا حاصلولو دپارہ، نو دا دیر لوئی مجرم دیے نو پدیے وجہ دلتہ وعید ہم سخت ذکر دیے، ددیے آیت نہ یرہ کول پکار دی:

﴿يَكْفُرُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾: (۱) د کتمان (پتہولو) نہ پہ باطلو تاویلاتو سرہ پتہول مراد دی چہ دیتہ تحریف معنوی وائی۔ (۲) یا دا چہ عوامو تہ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ (دینی مسئلے) نہ بنکارہ کوی۔

﴿مِنَ الْكِتَابِ﴾ یعنی بعض مسائل د کتاب۔ (مِنْ بَعْضِيهِ دے)۔ خکہ دوی تول کتاب نہ وو پتہ کرے۔ لکہ سورة مائدہ (۱۵) او انعام (۹۱) آیت پرے دلیل دیے۔ او دا دلیل دیے کہ خوڪ د کتاب اللہ او د دین یوہ مسئلہ ہم پتہ کرے نو دا وعید ورتہ شامل دیے۔

﴿وَيَشْتَرُونَ بِهِ نَفْسًا قَلِيلًا﴾ (۱) ددیے نہ مراد د دنیا سامان او معمولی شان مال دیے۔

(۲) یا تہولہ دنیا مرادہ خکہ چہ دوی د آخرت د ثواب او درضائے الہی نہ محروم شو او دا یوہ عظیمہ خسارہ دہ او ددیے پہ مقابلہ کسب یرے شکہ چہ تولہ دنیا ثمن قلیل دیے۔ (فی ظلال) ﴿مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ﴾ د «أَكَلٌ لِي بَطْنِي» معنی دہ خان پورہ مرہ ول او دکول۔ او دا جملہ اکثر د حرامو د خوراک دپارہ استعمال یرے۔

﴿إِلَّا النَّارُ﴾ د نار نہ مراد دلتہ حرام خوری دہ، ذکر د سبب دیے او مراد ترینہ مسبب، خکہ حرام خورل سبب د اور دیے۔ او پدیے کسب اشارہ دہ چہ دوی خپل آخرت پہ خیتو او خورا کونو تباہ کرو۔ یا نار (اور) پہ خپلہ معنی دیے یعنی جہنم کسب بہ اور خوری۔

﴿وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ د رحمت خبرے بہ ورسرہ نہ کوی۔ لکہ دنیا کسب خلق وائی: زہ بہ تاسرہ خبرے نہ کوم، زہ بہ درنہ مرہ وریم، نو اللہ رب العزت بہ ددوی نہ ناراضہ وی۔ او بندہ لہ دیر زور ورکوی، دا یو مستقل عذاب دیے چہ مالک حقیقی د انسان نہ نارضا وی۔ او د سوال وجواب او حساب کتاب او ددوی د غم زیاتولو خبرے بہ ورسرہ کوی لکہ اعراف (۶) آیت کسب راغلی دی۔ یا دا چہ بالکل بہ دوی سرہ خبرے نہ کوی او ہرچہ حساب او سوال جواب دیے نو ہغہ پہ واسطہ د ملائکو سرہ کوی لکہ سورة المؤمنون (۱۰۸) آیت نہ معلوم یرے۔

﴿وَلَا يُزَكِّيهِمْ﴾ ○ یعنی نہ ئے پاکوی (د بدو اعمالو نہ پہ دنیا کسب) یعنی ہمدغسے ناولی بہ ئے پر یردی خکہ چہ انسان د دین پہ دعوت او بیانولو باندے پاک یرے، نہ پہ دنیا پرستی۔ نو دیے کسب اشارہ دہ دیے تہ چہ خوڪ د دین دعوت کوی نو اللہ تعالیٰ بہ ئے پاکوی خکہ چہ خوڪ بل تہ د نیک عمل خبرہ کوی، نو اللہ تعالیٰ ہغہ تہ پخپلہ د عمل توفیق ورکوی او چہ بل تہ حق نہ

بیانوی او حق پتہ ساتی، نو ہمداسے بہ ناولے پاتے کپری۔

○ یادا چہ پہ آخرت کنبہ بہ ئے دگندہ خلقو سرہ اودروی۔ او د عذاب نہ بہ بیج نہ وی۔

○ زجاج وائی: لَا يُبْقِي عَلَيْهِمْ خَيْرًا، وَلَا يُسَيِّئُهُمْ أَزْكَيَاءَ) ددوی بنہ صفت بہ نہ کوی چہ گنے دازما پہ کتاب عالمان وو۔ او د پاکو خلقو نوم بہ ورته نہ ورکوی۔

﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ دوی دپارہ ئے عذاب الیم ذکر کرو خکہ چہ دوی ہم د منافقانو پہ شان کار کپدیے چہ زرہ کنبہ پوہہ لیکن پہ خولہ باندیے ئے خان ناپوہہ بنکارہ کپدیے۔

او دا مرض زمونہ ددیے امت پہ دیرو باطل پرستو ملیانو کنبہ دیے، دتدریس یا امامت یا عہدیے د خاطرہ حقے مسئلے او سنت طریقے پتہوی، وائی: کہ دا بیان کرو نو خلق بہ مو دتدریس یا امامت نہ لرے کپی۔ (قَبْحُهُمُ اللَّهُ)۔

بیا دا قسم عذابونہ د نور قسم خلقو دپارہ ہم وئیلے شویدی لکہ سورة آل عمران کنبہ دی چہ خوک د الله پہ لوظونو او قسمونو باندیے ثمن قليل اخلى الخ۔

○ حدیث کنبہ دی: درے کسان دی چہ الله بہ ورسرہ خبرے نہ کوی او نہ بہ ئے پاکوی او نہ بہ ورته گوری۔ ابوذر او وئیل: دا خو نامراد او تاوانیان شو، دا خوک دی یا رسول الله؟ نبی ﷺ اوفرمایل:

۱- ہفہ خوک چہ پینخے (لنگ) خان پسے راکاری۔ ۲- احسان زباتونکے۔ ۳- پہ دروغو سرہ پہ سودا کنبہ قسم کونکے۔ (احمد، مسلم)۔ دارنگہ درے قسمہ نورو خلقو دپارہ ہم دغہ عذاب خودلے شویدیے: ۱- بوڈا زناکار۔ ۲- بادشاہ دروغجن۔ ۳- غریب متکبر۔ (صحیح مسلم)۔

نورورویاتو کنبہ ورسرہ زیادات راغلی دی لکہ یو سرہ دیو امام او بادشاہ سرہ د دنیا دپارہ بیعت اوکری، کہ ہفہ ورلہ خہ ورکری، وفاداری کوی، او کہ ورنکری نو وفاداری نہ کوی۔

درے قسمہ نور خلق دی: ۱- یو سرہ چہ دیو مسلمان نہ د مال حاصلولو دپارہ پہ دروغہ قسم اوکری۔ ۲- ہفہ سرہ چہ د مازبگر مانخہ نہ روستو د خپلے مبیعے (سودا) رائج کولو دپارہ قسم اوکری۔ ۳- ہفہ سرہ چہ زبانی اویہ منع کپی۔ (بخاری و مسلم)۔

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابِ

دا ہفہ کسان دی چہ دوی اخستے دہ گمراہی پہ مقابلہ د ہدایت کنبہ۔ او عذاب

بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿۱۷۵﴾

پہ مقابلہ د بخنہ کنبہ، نو خہ دیر صبرناک دی دوی پہ اور۔

تفسیر: دا د مخکنس آیت سره متعلق دے او پدے کنب د حق پتہونکو کم عقلی او خُسران (تاوان) بیانوی۔

ہدایت دا وو چہ حق ئے بیان کرے وے او گمراہی دا دہ چہ حق ئے بیان نکرو۔
﴿وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ﴾ د الله د دین پہ بیانولو بندہ تہ بخشنہ کیری او د الله د دین پہ نہ بیانولو پہ بندہ عذاب راحی۔ ﴿فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾ ۱- دا تعجب پہ نسبت د خلقو دے، یعنی ہر کله چہ د دوی داسے سخت او دردناک عذاب یو لیدونکے ونی، نو د دوی پہ صبر بہ تعجب کوی چہ دا خلق خنکہ داسے مشکل اور برداشت کولے شی چہ د ہفے برداشت ناممکن دے۔ ۲- یا مطلب دا دے چہ دا اور د دوی خومرہ خوبس دے او صبر پرے کوی۔ پہ اور باندے شوک صبر نہ شی کولے خو دا کلمہ د تعجب دہ او د دوی پورے استہزاء دہ۔

۳- أَصْبَرَ پہ معنی د أَجْرًا دے: یعنی خہ شی زرہ ور کریدی دوی لرہ پہ اور باندے چہ داسے عملونہ کوی چہ اور تہ روان دی او پرواہ ئے نشتہ۔ (فراء او کسائی)۔
یا خہ شی دوی لرہ صبرناک جوہ کرل پہ اور باندے۔ (تفسیر قرطبی)۔

ذَلِكَ بَانَ اللَّهُ نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ

دا (عذاب) پدے وجہ دے چہ یقیناً الله نازل کریدے کتاب پہ حق (او دوی پکنس اختلاف کوی)

وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿۱۷۶﴾

او یقیناً ہفہ کسان چہ اختلاف ئے کرے پہ کتاب کنب، خامخا پہ مخالفت کنب دی لرے (د حق نہ)۔

تفسیر: پہ دے آیت کنب د تیر شوی عذابونو سبب ذکر کوی۔ نو ذلک تیر شوی عذابونو تہ اشارہ دہ۔ او (بَانَ) د (ثَابِتًا) مقدر پورے متعلق دے او د (بِالْحَقِّ) لفظ نہ روستو وقف دے معنی دا دہ: (فَكْتَمُوهُ) نو دوی ہفہ پتہ کرو۔ یعنی دا عذاب پدے وجہ پہ دوی ثابت شو چہ الله تعالیٰ کتاب پہ حق اورشتیا سرہ رالیہلے وو او دوی پتہ کرو۔

۲- یا ئے پہ کنب اختلاف شروع کرو۔ ۳- یا ئے پرے کفر او کرو۔ او انکار ئے او کرو۔

﴿وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ﴾ (۱) د کتاب نہ مراد جنس منزل کتابونہ دی۔

○ او اختلاف د خلقو دا وو چہ د الله تعالیٰ پہ بعض کتابونو ئے ایمان راوہو او د بعضو نہ ئے انکار او کرو۔ (روح المعانی) ○ یا دا چہ د الله د کتابونو پہ مقصد کنب ئے اختلاف شروع کرو چہ شوک پکنس توحید نہ منی او شوک رسالت او شوک قیامت نہ منی۔ (خازن)۔

(۲) - یا دالکتاب نہ مراد تورات دے نو نصاراؤ دعوه اوکرہ چہ پدے کنب صفات د عیسیٰ الطی شتہ او یہودیان ترے منکر شو۔ ○ یا اختلاف دا دے چہ دوی پہ تورات باندے د عمل کولو پہ بارہ کنب د خپلو مشرانو مخالفت اوکرو۔ ○ یا دا چہ پہ تورات کنب د رسول اللہ ﷺ کوم صفات ذکر وو پہ هغه کنب نے اختلاف شروع کرو۔

(تفسیر القرطبی ۲/۲۳۶)

(۳) - یا د کتاب نہ مراد قرآن کریم دے، دیهودیانو اختلاف پکنب دا وو چہ بعضو ترینہ مطلقاً انکار اوکرو او چا پکنب اووئیل چہ دا پہ امیین (عربو) پورے خاص دے او اهل کتاب پدے سرہ مخاطب نہ دی۔ او د مشرکانو اختلاف دا وو چہ چا اووئیل دا سحر (جادو) دے چا وئیل: شعر دے چا وئیل کھانت دے، چا وئیل افتراء ده (دخان نہ جوہ شوے دے) چا وئیل: د پخوانو قصے دی۔ (آلوسی)

﴿لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ﴾ شقاق د شق نہ دے پہ معنی د طرف سرہ یعنی دوی د حق پہ مقابلہ او آلتہ طرف کنب او دریدل۔ او داسے مخالفت کنب واقع شو چہ حق تہ رانزدے کیدل نے ڊیر مشکل دی۔ وجہ دا ده چہ حق خو د الله پہ کتاب کنب وو، او د رسول الله ﷺ سرہ وو، او بیا د حق داعی سرہ وو، او کله چہ خو د الله تعالیٰ پہ کتاب کنب ورانے شروع کری او پیغمبر او داعی باندے اعتراض اوکری نو حق خو پدے لارہ کنب وو او ده دا لارہ پہ خان باندے بندہ کرہ۔ نو بیا به حق چرتہ ملاؤ شی؟۔ او دا خبرہ پہ سورة الفرقان (۹) آیت کنب راغله ده۔

﴿فَضْلُوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا﴾ -

(داسے گمراه شو چہ د هدایت د لارے موندلو طاقت هم نہ لری)۔

﴿بَعِيدٍ﴾: ئے خکھ اووئیل چہ یو مخالفت پہ درجہ د عصیان کنب دے نو هغه خلق هدایت تہ قریب وی۔ دویم مخالفت پہ درجہ د عداوت او دشمنی کنب دے نو دا د حق قبلولو نہ ڊیر لرے دے۔ لہذا د حق سرہ ضد ندے پکار۔ وباللہ التوفیق۔

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ

نہ ده نیکی (خاص) دا خبرہ چہ تاسو واروی مخونه خپل پہ طرف د مشرق او مغرب لیکن نیکی

مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ

(نیکی) د هغه چاده چہ ایمان نے راورے دے پہ الله او پہ ورخ روستنی او پہ ملائکو او پہ کتابونو او پہ (تولو) پیغمبرانو،

وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ

اور وکری مال لہ سرہ د محبت د ہفہ : ، خپلوانو تہ ، یتیمانانو او مسکینانو او مسافرو تہ او سوال گروتہ

وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُؤْتُونَ بِعَهْدِهِمْ

اوپہ آزادولو د ختونو (مریانو) کنب، او قائم کری مونخ او وکری زکوٰۃ، او پورہ کونکی وی د خپلو وعدو

إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ

کله چہ وعدہ اوکری او (زہ صفت کوم د) صبر کونکو پہ تکلیف د مال کنب او تکلیف د بدن کنب

وَجِئْنَا الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿۱۷۷﴾

اوپہ وخت د جنگ کنب دغه کسان رشتینی دی او دغه کسان خاص هم دوی تقویٰ والا دی۔

تفسیر : ربط مضمونی : مخکنب آیتونو کنب الله تعالیٰ د مسلمانانو تربیت بیانولو پہ ذکر د قوانینو لکه د قبلے مسئلہ تہ ورته ذکر کرہ۔ پہ کتمان حق تہ ردونه اوکرل۔ او ونے فرمایل چہ اولہ مسئلہ چہ د هغه بیان ضروری دے هغه د توحید مسئلہ ده، د توحید دوه قسمونه تہ بیان کرل او بیائے کاتمینو د حق تہ رتنه پدے مخکنو آیتونو کنب ورکرہ۔

اوس ددے خائے نه الله تعالیٰ امت مسلمہ تہ نورے ذمه واربانے سپاری چہ تاسو تہ خلافت در کرے شونو تاسو به خه کارونه کوی نو هغه یو خو کارونه دی : ۱- اول : اصلاح النفس په صحیح عقیده، اعمالو او اخلاقو سره چہ پدے آیت کنب تہ لس خبرے ددے متعلق راوړی دی۔ او دیتہ انفرادی اصلاح وئیلے شی۔ ۲- دویم : بیان د السیاسة المدنیة (یعنی په تاسو لازم ده چہ په ملک کنب به شرعی قانون رائج کوی، بیا د ملکی سیاست دپاره تہ ضروری قوانین خلور ذکر کړیدی چہ په هغه سره په ملک کنب امن راخی او حرام خوری ختمیږی۔

۱- اول قانون د قصاص : قصاص چہ نافذ شو نو پدے سره امن و امان راخی۔ نو بیائے حکمة د قصاص بیان کړیدے۔ ۲- دویم قانون : تقسیم المال بالحکم الشرعی۔ په حکومت کنب چہ کله مال د صحیح خائے نه پیدا کیږی او په صحیح خائے لگیږی، نو د الله تعالیٰ مددونه راخی او کله چہ په مسلمانانو ظلمونه کولے شی، تیکسونه لگولے شی او د خزانے غلط استعمال وی نو امن اوراحت نشی راتلے۔

کله چہ اقتصادی نظام برابر شی نو پدے سره اصلاح د ملک کیږی۔

او پہ مال کنبن بہ پہ صحیح طریقہ وصیت کولے شی چہ پہ ورثہ و ظلم رانشی۔

۳- دریم قانون د صوم دے: یعنی پہ ملک کنبن دے روزہ رائجہ شی او دا قوانین لکہ خنکہ چہ ملکی دی نو دغہ شان شخصی او جزئی ہم دی۔ نو اوس کہ اسلامی خلافت نہ وی، ہم مسلمانان پدے آیتونو عمل کولے شی۔ او پہ روژت سرہ تقویٰ پیدا کیڑی، انسان کنبن د پابندی او صبر مادہ پیدا کیڑی، نور مالونہ او طاقتونہ بہ یے خایہ نہ استعمالوی۔ جہاد بہ د الله پہ لار کنبن کولے شی، نو نظام بہ برابر وی۔

۴- بیا درشوت ورکولو نہ منع شویہ دہ خک کہ چہ پدے سرہ مشکلات ختمیڑی۔ او پہ رشوت سرہ نظام خرابیڑی، برکات ختمیڑی۔ بیائے د سپورمی متعلق مسئلہ راوڑی دہ چہ د صوم او د باقی تولو احکامو سرہ متعلق دہ چہ حساب بہ پہ سپورمی کوی۔

۵- بیائے حکم او قانون د جہاد ذکر کریدے چہ خلافت خرابونکو خلقو سرہ بہ جہاد کولے شی۔ او د جہاد متعلق احکام تر (۱۹۴) پورے بیان شویدی۔ بیا جہاد وغیرہ کنبن مال لکول ضروری دی نو حکم د انفاق ئے راوڑی دے۔ بیائے مسائل د حج راوڑی چہ جہاد بہ کوی دے دپارہ چہ مکان د حج آزاد شی۔ او بلہ دا چہ حج ہم یو نوع جہاد دے۔

(۲) دویم ربط روستو شان نزول کنبن راخی۔

(۳) دریم ربط د موضوع د سورت سرہ دے چہ ہغہ تفصیل الایمان دے۔

پہ دے آیت کنبن پنخہ کارونہ د زرہ د عقیدے سرہ تعلق لری او پنخہ د ظاہری اعمالو او اخلاقو سرہ چہ پدے کنبن اصلاح د نفس دہ۔

شان نزول: دا آیت د یہودیانو او نصاراؤ پہ رد کنبن نازل شویہ وو چہ ہغوی د قبلے د بدلیدو نہ روستو د اسلام او د مسلمانانو پہ بارہ کنبن مختلفے فتنہ راپورتہ کونکے خبرے شروع کرے وی او دائے وئیلی وو چہ مونہرہ پورہ نیکان یو خک کہ چہ زمونہرہ قبلہ غورہ دہ او بیت اللحم او بیت الشرق تہ مونخ کوو، دا مونہرہ لہ بس دے۔ او د مسلمانانو قبلہ غلطہ دہ۔ نو الله اوفرمایل: چہ مشرق یا مغرب تہ مخ اړول نیکی نہ دہ بلکہ پورہ نیکی دا روستو اعمال دی او ہغہ پہ تاسو کنبن پورہ نشتہ، خانلہ پہ یو عمل کولو باندے انسان نہ بنہ سرے کیڑی۔ (دا ہلہ چہ د دوی قبلہ شرعی شی او صحیح دا دہ چہ د دوی قبلہ بدعت وہ نو د لیس البر معنی دا دہ چہ نہ دہ نیکی مشرق او مغرب تہ مخ اړول (بلکہ دا بدعت دہ) او ہمدما معنی ظاہرہ دہ۔

دارنگہ مفسرینو لیکنی دی چہ ہرکله مخکنبن اووئیلے شو چہ الله تعالیٰ دے امت تہ د قبلے ہدایت او کرو ﴿إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ﴾ نو د قبلے د بدلیدو نہ روستو بعض مسلمانانو د خپلے

خوشحالی اظہار او کپرو او پدے بارہ کنبں ددوی تشدد داسے حد ته اور سیدو چه د کعبے قبلہ جو ریدل د هغوی په نظر کنبں د دین دتولو نه لوئی غرض او غایه بنکاره شوه او داسے ئے او وئیل : (إِنَّا تَحَصَّلْنَا الْبِرَّ أَجْمَعُ) مونږ ټولے نیکی راجمع کړے نو دا آیت نازل شو چه دا خو پوره نیکی نه ده او نیکی پدے کنبں بنده نه ده چه انسان صرف مشرق یا مغرب ته مخ واپړوی بلکه اصلی نیکانے خو نورے زیاتے شته، هغه تاسو نه دی پیژندلی چه هغه د عقیدو او اعمالو او اخلاقو نوم دے۔ دا صفات به هم ځان کنبں پیدا کوی هله به پوره نیکان جوړیږی۔

نو پدے آیت کنبں رد دے په هغه چا چه بعض نیک اعمال کوی او دعوه د ټول دین کوی۔ بعض عوام خلق، صرف مونځ او اودس کولو او تسبیح گرزولو ته پوره نیکی وائی۔ او صرف پدے سره ځان د جنت طمعدار گنری۔ بعض خلق صرف دیو څو خبرو دعوت کوی او ځان پوره پوهه او د دین ټیکیدار گنری۔ ډیر تنظیمونو والا یو نیک عمل کوی او ځان پوره نیکان گنری۔ حق په خپل ځان کنبں منحصر گنری۔ داسے نه ده پکار۔

دا ډیر بنکله آیت دے چه الله تعالیٰ مونږ ته چل رابنائی چه ضروری څیزونه او پیژنی چه هغه ایمانیات، اخلاق، او اعمال دی۔

﴿لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوْهُكُمْ قَبْلَ الْمَشْرِقِ﴾ که دا د یهود او نصاراؤ سره خطاب شی نو بیا معنی دا ده چه ستاسو خپلو قبلو ته مخ کول هیڅ نیکی نه ده۔ ځکه دا قبلے د ځان نه ایجاد شوی دی۔ راشی نیکیانے او پیژنی۔ یعنی ځان کنبں صحیح ایمان پیدا کړی۔ او دا تفسیر ظاهر القرآن دے۔
○ او که مؤمنانو ته خطاب شی نو معنی به دا وی : [لَيْسَ الْبِرُّ مُنْحَصِرًا] نه ده نیکی منحصره او راگیره په دے کنبں چه تاسو مخونه مشرق او مغرب طرف ته واپړی۔ کله بیت المقدس ته مونځ کوی او کله بیت الله ته مونځ کوی، بلکه دا خو صرف د مرکزیت او اجتماعیت د حاصلولو یوه طریقه ده او دے کنبں ټوله نیکی راگیره نه ده۔ نو که ته یو نیک کار کوے نو ځان به پوره نیک عمله نه گنری۔

مسئله عقديه : اهل قبله ته د تکفير حکم څه حیثیت لری ؟

بیا دلته مفسرین دا عقیدوی مسئله (تَكْفِيرُ أَهْلِ الْقِبْلَةِ) بیانوی چه اهل قبله ته به کافر نشی وئیل، نو ددے معنی دا ده چه کله تا یو انسان اولیدو چه د مسلمانانو قبلے (یعنی کعبے) ته مونځ کوی، او بیا ورسره گناهونه هم کوی نو په گناهونو به هغه ته د کفر نسبت نشی کیدی۔ ځکه دا د اهل السنة والجماعة مذهب دے چه (لَا تُكْفِرُ أَهْلَ الْقِبْلَةِ) (مسلمانانو قبلے والو) ته به د کفر نسبت نه کوو۔ لیکن که یو انسان د ضروریاتو د دین نه منکروی یعنی مثلاً یوه مسئله دین

کسب بنسکاره ثابتہ ده چه په هغه کسب هیش صحیح تاویل نه کیږی۔ او دارنگه جهالت په انسان کسب نه وی، او بیا هم انکار کوی، نو ده ته به کافر وئیلے شی لکه مسئله د بشریت د رسول الله ﷺ واضحه مسئله ده، که خوګ د رسول الله ﷺ بشریت نه منی، دا به هم کافر وی اگر که قبله ته مونه کوی ځکه چه دا په دین کسب د بنسکاره مسئله منکر دے۔ یا غیر الله ته د مدد آوازونه کوی۔ یا رسول الله مدد یا علی مدد وائی نو دا به هم کافر وی۔

او دغه شان نور مسائل واخله چه دای د بحث ځان نه دے۔

﴿ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ ﴾ دای د مثال په طور وئیلے دی۔ ○ یا دا چه د نصاراؤ قبله مشرق طرف ته وه او د بیت المقدس مغرب طرف ته د یهودیانو قبله وه۔

﴿ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ ﴾ دلته د (مَنْ) نه مخکین مضاف حذف دے یعنی [لَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ] (یعنی نیکی د هغه چا نیکی ده) دا ځکه راویاسو چه حمل د (مَنْ) په (الْبِرُّ) باندے صحیح شی۔ یا د (الْبِرُّ) نه مخکین مضاف پت دے یعنی [وَلَكِنَّ ذَا الْبِرِّ مَنْ] (یعنی لیکن نیکی والا هغه خوګ دے الخ)۔

نو اول بنیادی شی: په الله تعالی باندے، د هغه په وجود، د هغه په اسماء او صفاتو او د هغه په توحید الوهیت او ربوبیت او د هغه په تولو او امر او نواهیو باندے ایمان لرل دی۔ چه د هغه تفصیل په ابتداء ددے سورت کسب ذکر شویدے۔ او دغه شان دا نور ایمانیات۔

﴿ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّنَ ﴾ پدے کسب په یهود او نصاراؤ تعریض دے چه هغوی د قرآن کریم او د آخری رسول الله ﷺ نه منکر دی۔

دا ایمانیات شو: ﴿ وَآتَى الْمَالَ ﴾ دا اوس د اندامونو اعمال دی چه دوی حقوق (عبادات) مالی ادا کوی۔ ﴿ عَلٰی حُبِّهٖ ﴾ ددے دیرے معانی دی: (۱) په حُبِّه کسب ضمیر مال ته راجع دے یعنی د مال سره نه مینه ده او دا مینه هله وی چه انسان روغ وی (مرض الوفات نه وی) لکه حدیث کسب دی: «بهترینه صدقه دا ده چه ته صدقه اوکرے په داسه حال کسب چه ته روغ ئے او بخل کونکے ئے او د مالدارۍ امید لرے او د غریبۍ نه یربړے (ځکه د روستو ژوند امید دے وی) او صبر مه کوه تردے چه ستاروح مرۍ ته اوری نو بیا وائے چه دومره مال د فلانی شو او دومره د فلانی او حال دا چه هغه د بل چا شوے وی»۔ (متفق علیه)۔

نو اشاره دے ته کوی چه د مرګ نه مخکین مال اولگوی۔ ○ یا معنی دا ده چه محبوب مال ورکوی یعنی کره مال۔ ۲- یا د (حُبِّه) ضمیر الله ته راجع دے۔ (یعنی الله سره نه مینه ده ځکه مال ورکوی)۔ ۳- یا راجع دے (ایساء) یعنی ورکړے د مال ته۔ او مراد ترینه اخلاص او د الله تعالی د رضا طلب دے۔ ۴- یا ضمیر مسکین ته راجع دے یعنی مسکین سره نه مینه وی په هغوی

باندے تکبر نہ کوی۔ اول احتمال دیر بنکارہ دیے۔

بیا ددے نہ مراد وجوبی او نفلی صدقات دی۔ سوئی دزکوة نہ خُکھ ہفہ روستو مستقلاً ذکر دیے۔ لکہ یو حدیث دیے [إِنَّ فِي الْمَالِ لَخَفًا بِيَوْمِ الزُّكُوفِ] (پہ مال کبئں دزکاة نہ علاوہ ہم حق شتہ) دا روایت اگر کہ د سند پہ لحاظ ضعیف دیے، پہ سند کبئں نے ابو حمزہ میمون الاعور دیے، ترمذی وائی: دا ضعیف راوی دیے وکذا فی التقريب۔ او شريك بن عبد الله القاضي سيء الحفظ دیے۔ شیخ البانتي فرمائی: وَجُمْلَةُ الْقَوْلِ أَنَّ الْحَدِيثَ بِلَفْظِهِ ضَعِيفٌ وَالصَّحِيحُ أَنَّهُ مِنْ قَوْلِ الشَّعْبِيِّ [الضعيفة ۳۹۴/۹]۔ خلاصہ د خبرے دا شوہ چہ دا حدیث پہ مذکورہ دوارو لفظونو سرہ ضعیف دیے او صحیح دا دہ چہ دا شعبی قول دیے) آہ۔

لیکن معنی نے ثابتہ دہ خُکھ چہ دا آیت نے تائید کوی۔ خُکھ چہ زکوة روستو ذکر دیے۔ کما قال الامام القرطبي في تفسيره (۲/۲۴۱) او ددیے حق مثال: لکہ د خلقو ضروری حاجتونہ پورہ کول (اوپرے مرول، بریندہ تہ جامے اغوستول، میلستیا ورکول، د جہاد پہ یوہ موقعہ کبئں مال تہ ناخاپی ضرورت راغلو نو د مال ورکول بہ واجب وی۔ پہ خپلوانو کبئں بدحالی انسان لہ د مال خُکھ حصہ ورکول)، دا تول واجب صدقات دی۔

﴿ ذَوِي الْقُرْبَى ﴾ : دلته د مال شپہ مصارف بیانوی یعنی اول بہ فقیر تہ مال ورکولے شی چہ رشتہ دار وی، خُکھ چہ پدے کبئں صدقہ او صلہ رحمی دوارہ دی۔

﴿ وَالْيَتَامَى ﴾ بیا ہفہ ے پلارہ بچے چہ محتاج دیے۔ دائے خُکھ ذکر کرل چہ پہ دیے امت کبئں بہ یتیمانان دیر وی، مجاہد امت دیے۔

﴿ وَالْمَسَاكِينَ ﴾ بیا عام مسکینان چہ خپلوان نہ وی۔ حدیث کبئں دی: «مسکین ہفہ دیے چہ ہفہ داسے خُکھ نہ موندہ کوی چہ ددہ پرے کارروان شی او خلق ہم پرے نہ پوہیری چہ صدقہ پرے اوکری» (متفق علیہ)۔

﴿ وَابْنِ السَّبِيلِ ﴾ بیا ہفہ خوک چہ پہ وقتی توگہ سرہ حاجت لری لکہ مسافر شو، دا کلہ مالدار ہم وی لیکن فی الحال ورسرہ خہ نہ وی، نو دہ لہ بہ دومرہ مال ورکولے شی چہ خپل کلی تہ پرے خان اُرسوی۔ دغہ شان دیو سہری د عبادت او طاعت، د علم یا د دعوت او تعلیم دپارہ د سفر ارادہ دہ، نو دہ تہ بہ ہم دومرہ ورکولے شی چہ ددہ دتللو اوراتللو کافی شی۔ او پدے کبئں میلہ ہم داخلیری۔

﴿ وَالسَّائِلِينَ ﴾ بیا ہفہ خوک چہ حاجت نے معلومیہری پہ سوال کولو سرہ او کلہ غنی ہم وی، لیکن یو ضرورت ورتہ پیدا شوے وی۔

پہ یو روایت د ابو داؤد او احمد و غیرہ کنبن راغلی دی: «د سوال گر حق دے اگر کہ پہ اس باندمے راشی» (سنداً ضعیف دے پہ سند کنبن نے یعلی بن ابی یحیی مجهول دے۔ (اعظمی، شعیب الارنوط، البانی) لیکن معنی نے صحیح ۵۵، دبل حدیث نہ ثابتہ ده نبی ﷺ فرمائی: [رُدُوا السَّائِلَ وَلَوْ بِظُلْفٍ مُّخْتَرِقٍ] (احمد ۱۶۶۴۸، واسنادہ حسن - شعیب الارنوط، شرح السنة ۱۷۶/۶، صحیح ابن حبان ۱۶۷/۸)۔

(تاسو سوال کونکے واپس کری اگر کہ پہ سوزیدلے پانچے سرہ وی)۔

یعنی سائل اگر کہ مالدار وی، ضرور بہ ہفہ تہ خُہ ناخہ ورکولے شی خُکہ چہ د الله نوم درتہ اخلی، د ہفہ لحاظ بہ کولے شی، او کہ فی الحال درسہ خُہ نہ وی، وعدہ بہ ورسرہ اوکرے چہ بیا راشہ۔ نو د مسلمانانو معاشرہ بہ داسے وی چہ پہ ہفے کنبن بہ سوالگر ہم محروم نہ وی اگر کہ د ہغوی بہ بیل علاج کیہی، ہغوی تہ بہ د سوال کولو گناہ او نحوست او سپیرہ والے خودلے کیہی چہ یے خایہ سوالونہ اونکری۔

﴿وَلِي الرِّقَابِ﴾ بیا ہفہ خوک چہ خپل ملکیت نے نہ وی او محتاج وی۔ لکہ مریان (غلامان، وینزے) شو یا قرضداران او قیدیان مسلمانان وی۔

(لی الرِّقَابِ) یعنی لِي لِكِ الرِّقَابِ۔ (د مریانو پہ آزادولو کنبن)۔

رقاب جمع د رَقَبَةٌ ده خت تہ وٹیلے شی۔ دلتہ ذکر د جزء دے مراد ترمے نہ کل دے۔ او پدمے ترتیب کنبن ترقی د اعلیٰ نہ ادنیٰ تہ ده، ہر اولنے دروستنی نہ ڀیر محتاج دے۔ (راغب)۔

﴿وَأَتَى الزُّكُوَةَ﴾ دلتہ فرضی زکوٰۃ مراد دے خُکہ چہ د صلاة سرہ نے یو خائے کرے۔

﴿وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ﴾ دا دریم عمل دے او د اخلاقو د قبیلے نہ دے۔ یعنی د ہر چا سرہ د لوظ پابندی کوی، د الله تعالیٰ سرہ وی، کہ د مسلمان سرہ او کہ د کافر سرہ وی۔

(عہد) ہفے تہ وائی چہ د جانبینو نہ وی۔ او لوظ ماتول د منافقانو خصلت دے او حدیث کنبن دی: نبی ﷺ عبد الله بن عمرو بن العاص تہ او فرمایل: ستا بہ خُہ حال وی چہ تہ داسے وخت تہ پاتے شے (قیامت تہ نزدے چہ داسے خلق بہ پیدا شی) [مَرَجَتْ عُهْوُهُمْ وَأَمَانَاتُهُمْ] (الصحيح: ۲۰۵

وصحيح ابن ماجه) (چہ لوظونہ او امانتونہ بہ نے گہود وی) الحدیث۔

او دا زمانہ اوس شروع ده۔

او (الْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ) نے جملہ اسمیہ راوہ، اشارہ ده دوام او ہمیشوالی تہ پدمے کار۔

﴿وَالصَّابِرِينَ﴾ دا خلورم عمل دے او دا ہم د اخلاقو د قبیلے نہ دے۔ دائے منصوب راوہو ترتیب لفظی نے بدل کرو، پدمے کنبن اہتمام تہ اشارہ ده۔ ○ او دا منصوب دے پہ دے وجہ چہ دا

مخصوص بالمدح دے او مفعول دے د (أَمْذَحُ يَا أَخْصُ بِالْمَدْحِ) (زہ صفت کوم د صابرینو) یا (خاص کوم پہ صفت کولو سرہ صابرینو لہ)۔

○ یا پہ ذوی القربیٰ باندے عطف کیدو سرہ د (آئی) دپارہ بالواسطہ مفعول دے۔ یعنی مال ورکوی ہفہ صبرنا کوتہ چہ پہ وخت د مصیبت کنبں ہم سوال نہ کوی۔ لیکن اول تفسیر غورہ دے خکہ چہ د مؤمن ممدوح او غورہ صفتونہ زیات دی او صبر پکنیں دتولو نہ افضل دے او کہ دا پہ ذوی القربیٰ عطف شی نو بیا بہ صبر د ہفوی پہ اخلاقو کنبں رانشی۔

﴿فِي الْبُؤْسَاءِ وَالضَّرَائِ﴾ پہ عامو اوقاتو کنبں صبر ہر خوک کوی، لیکن دے درے اوقاتو کنبں صبر د صفت لائق دے۔ (بأساء) دیتہ وائی چہ انسان غریب شی۔ د مال تکلیف او مصیبت پرے راشی او صبر او کبری، چاتہ شکایتونہ نہ کوی۔ او ضراء دیتہ وائی چہ بیماربانے پرے راشی، تکلیف د بدن۔

﴿وَجِنِّ الْبَاسِ﴾ یعنی پہ وخت د جنگ د کافرانو دشمنانو کنبں۔ ددے نہ مراد قتال فی سبیل اللہ دے۔ پہ ہفہ وخت کنبں کلک ولا روی تختی راتختی نہ چہ جنگ پریدی۔

نو اللہ فرمائی: زہ دداسے خلقو خصوصاً صفت کوم، دا دیر اوچت مؤمنان دی۔
﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا﴾ ۱- یعنی دا کسان پہ دعویٰ د نیکی کنبں رشتینی دی۔ کہ دوی او وائی، مونہر نیکان یو نو صحیح دہ۔ ۲- او (صَدَقُوا فِي الْعَمَلِ) پہ عمل کنبں رشتینی دی۔ رشتینی عاملان دی۔

﴿وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ تقویٰ خہ تہ وائی؟ چہ بندہ کنبں صحیح ایمان، صحیح عملونہ او اخلاق راشی، دا تقویٰ دہ۔ دا آیت دلیل دے چہ چا کنبں دا مجموعہ کارونہ راجمع شی نو ہفہ تہ نیک وئیلے شی او کہ چا کنبں تول راجمع نشی نو دا بہ نیک نہ وی۔ (واحدتی-قاسمی)۔

فوائد الآیة

- (۱) پدے آیت کنبں دانسانانو کمالات ئے پہ درے خصلتونو کنبں جمع کریدی:
- (۱) عقیدہ صحیح کول او ددے دپارہ ئے پنخہ ایمانیات ذکر کرل۔
- (۲) بنائستہ معاشرت او ژوند تیروول۔ مستحقینو تہ مال ورکولو سرہ ئے دا خصلت بیان کرو۔
- (۳) تہذیب او پاکوالے د نفس: پہ مونخ او زکاة ادا کولو او لوظ پورہ کولو او صبر کولو سرہ ئے دا خصلت بیان کرو۔ دا کارونہ چہ خوک عملی کبری نو کمال ئے سر تہ رسیبری۔
- (۴) فائدہ: پدے آیت کنبں د دین درے اقسام او مرتبے ذکر دی (۱) ایمان پہ پنخہ امورو۔ (۲) اسلام چہ عبارت دے د مونخ، زکاة او صدقاتونہ۔ (۳) دریم: احسان دے چہ عبارت دے د لوظ د

وفاداری، د صبر، درشتیا وئیلو او د تقویٰ نه۔

(۳) فائده: دے آیت کبس د نیکیانو خلور انواع او اقسام راجمع دی:

(۱) ایمان په اعتقادی اصولو۔ (۲) د محتاجو او ضرورتمندو خلقو حقوق ادا کول۔ (۳) خالص عبادتونه چه د هغه اهم ارکان مونیخ او زکاة دی۔ (۴) فضائل د اخلاقو چه دوه اخلاق د هغه عمدہ ئے ذکر کړل یو وفاء بالعهد چه دا د اجتماعیت سره تعلق لری۔ او دویم صبر او د صبر د متعلقاتو نه ئے درے خیزونه ذکر کړل۔ صبر په مصیبت مالی، په مصیبت نفسی، په قتال۔ او آیت ئے په صدق او تقویٰ ذکر کولو سره ختم کړو۔

۴- فائده: په آیت کبس په یهود، نصاریٰ او منافقینو رد دے چه دوی دغه شان نه دی۔

(۵) په آیت کبس د نفس تهذیب او تزکیه ذکر ده او د هغه طریقہ خود لے شوے ده۔

(۶) د عری ژبے دا طرز دے چه کله د فعل یو شان صیغه ذکر کړی، او بیا دا طرز بدل کړی او د صفت (مشتق) صیغه راوړی، نو پدے کبس اهتمام، اختصاص، تاکید او تنبیه ته اشاره وی او ددے تاکید وجه دلته دا ده چه د ایفاء بالعهد او صبر دواړو تعلق د سیرت او کردار سره دے او د سیرت او کردار معامله د ډیر عزم او یقین او د ریاضت او تربیت محتاجه وی۔ ځکه چه اهل مذاهب عام طور سره په ظاهری عقائدو او عباداتو خو ډیر زور ورکوی لیکن د سیرت او کردار په جوړولو کبس سُستی کوی، چونکه ددے آخری امت رهنمائی د ږ او اطاعت مقام طرف ته کیږی، پدے وجه په کردار باندے ئے ډیر زور ورکړو۔

دارنگه د تمامو عقائدو او عباداتو نه اصل مقصود اعلیٰ سیرت او کردار جوړول دی۔ په الله از په رسول باندے د ایمان راوړو او مونیخ او روژے د اهتمام نه مقصد صرف په یو خو رسمونو باندے عمل کول نه دی۔ بلکه ددے اصل مقصد دا دے چه په الله او په رسول باندے د ایمان په راوړو سره چه په انسان کبس کومه رنډا پیدا کیږی په هغه سره زمونږ زړونه روښانه شی او په مونیخ او روژه سره چه کوم مضبوط انفرادی او اجتماعی کردار پیدا کیږی هغه زمونږ د انفرادی او اجتماعی ژوند خصوصیت جوړ شی۔ ددے نه بغیر تمام عقائد او عبادات بالکل بے ساه او بے روحه دی۔ همدا وجه ده چه قرآن کریم په هر ځائے کبس د عقائدو او عباداتو په عملی اثراتو ډیره توجه ورکوی دے دپاره چه ددے نه غفلت اُونشی۔ (تدبر)

سوال: د کردار او سیرت متعلق خو نور هم ډیر کارونه شته نو ایفاء بالعهد او صبر ئے ولے خاص ذکر کړل؟۔ ددے جواب دا دے چه په حقیقت کبس دا دوه خیزونه د ټولو دپاره مرکزی حیثیت لری، په ایفاء بالعهد کبس ټول واړه او لوی حقوق راځی، که هغه د مخلوق سره متعلق

وی، او کہ د خالق سره، یا لیکلے شوے معاہدہ وی، یا درشته او نسبت او قرابت په وجه وی، او په صبر ذکر کولو کښ اشاره ده چه هر هغه مزاحمت چه د حقوقو په پوره والی کښ حائل جوړېږی چه په کلکه اراده او استقامت سره د هغه مقابلہ او کړی او په هیخ حال کښ هم د طمع، دے همتی یا دیرے نه مغلوبه نه شی۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى

ای ایمان والو! فرض کړے شویدے په تاسو باندے قصاص (نافذ کول) په باره د وژلے شوو کښ (په قتل عمد سره)

الْحُرِّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدِ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى

آزاد به وژلے شی په مقابله د آزاد کښ، او غلام په مقابله د غلام کښ او زنانه په مقابله د زنانه کښ

فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ

پس هغه څوک چه معافی او کړے شوه هغه ته د طرفه د ورور د هغه نه د څه شی

فَاتَّبَاعَ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءً

پس لازم دی په (وارث باندے) ورپسے کیدل (قاتل پسے) په ښه طریقے سره او (لازم دی په قاتل باندے) ادا کول

إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ

وارث ته په ښائسته طریقہ۔ دا (حکم د معافی) آسانی ده ستاسو درب د طرفه او مهربانی ده

فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾

پس چا چه زیاتے او کړو وستو ددے (معافی) نه نو ده لره عذاب دردناک دے۔

تفسیر: مخکښ اصلاح او د نفسونو تزکیه او د اخلاقو تهذیب وو نو اوس د سیاست مدنی قوانین بیانېږی۔ هر کله چه د مؤمنانو په مدینه کښ اسلامی حکومت او خلافت جوړ شو، نو دوی ته الله تعالیٰ قوانین بیان کړل چه قصاص دے نافذ شی۔ دویم پردے مال دے خلقی نه استعمالوی۔ او دا دواړه کارونه د امن او عدل د قائمیدو دپاره بنیادونه دی۔ او عام خلقی د وینی او د مال د محفوظ کیدو کوشش کوی۔ نو هر شخص به د بل د ځان احترام ساتی۔ او دغه شان د هغه د مال احترام به ساتی۔ او دا دواړه په شریعت نافذ کولو باندے کیږی۔ او د عزت حفاظت

روستو آیتونو کنبس راخی۔

نو دے آیت کنبس د قصاص قانون بیانیری چہ قصاص کله پہ ملک کنبس جاری وی نو ددے ډیرے فائدے دی۔ او دا ظلم نه، بلکه دا د ظالم سړی لاس نیول دی۔

د قصاص دا قانون خود اهل کتابو سره هم وو او د عربو سره هم۔ لیکن هغوی لکه د نورو قوانینو په شان ددے قانون نه هم روح ویستلے وو۔ ددے قانون اصل روح بیحده انصاف او کامل مساوات دے۔ یعنی پدے معامله کنبس به ادنیٰ او اعلیٰ، امیر او غریب، شریف او رذیل، غلام او آقاتول یو شان وی۔ او د عدالت قانون به د تولو سره یو شان معامله کوی لیکن دا د اهل کتابو سره هم باقی پاتے نه وو، او نه د عربو سره بلکه نن صبا د ترقی او تمدن د دعویٰ باوجود د دنیا په هیخ ملک کنبس هم د نفس د احترام او مساوات تصور باقی پاتے نه دے۔

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ دا خطاب ۱- یا حکامو (بادشاهانو) ته دے چہ چاله الله تعالیٰ واک ورکړے وی لکه په هغه زمانه کنبس نبی ﷺ او صحابه کرام مخاطب وو، او بیا په هره زمانه کنبس چہ چا له الله تعالیٰ څه نا څه قدرت ورکړے وی، هغوی باندے قصاص نافذ کول فرض دی۔

او ددے طریقہ دا ده چہ مسلمانان به خلیفه او فوج جوړ کړی، د هغه په ذریعه به مجرمان رانیولے شی، او قصاص وغیره حدود به پرے جاری کولے شی۔ ځکه بادشاه د الله تعالیٰ سورے وی چہ هغه ته هر مظلوم پناهی حاصلوی، او حکومت د مسلمانانو دپاره ډیر ضروری شے دے ځکه پدے سره دین او دنیا دواړه بڼه کیږی او په کفری حکومت کنبس کله چہ په انصاف سره چلیږی صرف دنیا بڼه کیږی۔

۲- یا خطاب دے قاتلانو ته نو معنی به دا وی چہ اے قاتلانو! په تاسو فرض کړے شویدی ځان سپارل قصاص ته۔ یعنی قاتل ته وائی چہ تښته مه او د مسلمانانو معاشره مه خرابوه۔

۳- دارنگه عامو خلقو ته هم دا خطاب دے ځکه چہ بعض کسانو باندے به په قصاص باندے رضا او معاونت لازم وی او په بعضو باندے به دا لازم وی چہ زیاتے به نه کوی بلکه قصاص به اخلی یا به دیت اخلی۔ (قاسمی)

(کتب) کتابت دلته په معنی د فرض والی سره دے۔ یعنی دا حکم په تاسو فرض شویدی او لیکلے شویدی۔

﴿الْقِصَاصُ﴾ په معنی د بدلے اخستو سره دے۔

﴿فِي الْقَتْلِ﴾ دا جمع د قتل ده، مقتول (وژلے شوی) ته وائی۔

﴿الْحَرْ بِالْحَرْ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ﴾ دا اوس د قصاص تفصیل کوی او پدے تفصیل کنبس مقصد د عربو

جاهلیت والو پہ عادت باندے رد وو چہ هغوی به د ادنیٰ شخص پہ مقابلہ کنس سر کرده سرے وژلو او دیو پہ مقابلہ کنس به ئے ډیر وژل۔

شان نزول: دارنگه حافظ ابن کثیر ددے آیت شان نزول دا هم لیکلے دے چہ بنو نضیر او بنو قریظہ و خپل مینخ کنس د جاهلیت پہ زمانه کنس جنگ کرے وو، چہ په هغه کنس بنو نضیر غالب راغلی وو، نو د هغه نه روستو (دا قانون پاس شوے وو) چہ نضری به د قرظی په بدله کنس نه قتل کیږی، بلکه د سل (۱۰۰) وسق (تقریباً پنخلس زره کیلو گرامه) کجورو په بدله کنس به نضری قاتل خلاصیږی، او ددے برعکس قرظی به د نضری په بدله کنس قتل کیږی، او که په فدیہ به اتفاق کید و نو قرظی به د نضری دو چنده دیت ورکولو یعنی بنو قریظہ به دوه سوه وسق (تقریباً دیرش زره کیلو گرام) کجورو ورکولے۔ نو دا سراسر ظلم وو، ځکه الله تعالیٰ دا آیتونه نازل کړل چہ په اسلام کنس به انصاف وی، قصاص به هم یو شان وی او دیت به هم یو شان وی۔

بیا پدے کنس اتفاق دے چہ که غلام آزاد سرے قتل کړی، نو غلام به قتلولے شی ځکه چہ د غلام مرتبه د آزاد په نسبت خکته ده۔ خو چہ آزاد، غلام لره قتل کړی نو دوه صورتونه دی یا به ئے خپل غلام وژلے وی یا پردے که خپل غلام ئے وژلے وی، نو دده باندے قصاص نشته مگر تعزیراً که بادشاه ئے ورکوی نو جائز به وی۔ او کوم روایت د ابو داؤد او ترمذی کنس چہ راغلی دی چہ (چا خپل غلام قتل کړو مونږ به ئے قتل کوو) نو هغه ضعیف دے (ضعیف سنن الترمذی ۲۳۶ رقم (۱۴۴۷) الحسن عن سمره وهی روايه منقطعه) او که صحیح شی نو په تغلیظ حمل دے لکه امام نووی وئیلی دی۔

او چہ پردے غلام ئے وژلے وی نو پدے کنس د علماؤ اختلاف دے چہ دیت به ورکوی او که قصاص: ۱- مفهوم مخالف له چہ کوم علماء اعتبار ورکوی هغوی وائی: نه به شی وژل کیدے۔ ځکه دلته ئے قتل د حر خاص کړیدے په قتل د حر پورے الخ۔ او د عبد مقابل کنس ئے نه دے وئیلے۔ سفیان ثوری او اهل الکوفه وائی چہ قاتل به وژلے شی۔ (نقله الترمذی)۔

او همدا ظاهر دے۔ دوجه ددے قول د الله تعالیٰ نه: ﴿أَنَّ النَّفْسُ بِالنَّفْسِ﴾ [مانده: ۴۵]

او په حدیث کنس دی: ﴿لَا يُقْتَلُ الْمُسْلِمُ إِلَّا بِأَخِيهِ ثَلَاثِ النَّفْسِ بِالنَّفْسِ﴾ [رواه البخاری و مسلم۔

(مسلمان به نشی وژلے کیدے مگر په درے جرمونو سره۔ که یو نفس ئے وژلے وی نو دده نفس

به وژلے شی)۔ نو نفس، غلام ته هم شامل دے۔

﴿وَالْأَنْثَىٰ بِالْأَنْثَىٰ﴾ پدے کنس هم اتفاق دے چہ زنانه به په مقابله د زنانه او زنانه په مقابله د سږی

او سږی په مقابله د زنانه کنس وژلے شی۔ او دلته ظاهری مفهوم نه دے مراد بلکه مقصد دا دے

چہ پہ قصاص کنبس بہ صرف قاتل وژلے شی، کہ سرے وی او کہ زنانہ۔ حُکَہ حدیث کنبس دی :
 [الْمُسْلِمُونَ تَتَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ] [سنن ابی داود کتاب الجهاد باب فی السریة نرد علی اهل العسکر]
 (دتولو مسلمانانو (سرے وی کہ بنخه، ماشوم وی کہ غت) وینه برابرہ ده)

نو گویا کنبس ددے مفہوم بہ ہغه وی کوم چہ پہ بل آیت کنبس راغلی دے ﴿ وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ
 النَّفْسَ بِالنَّفْسِ ﴾ (المائدة: ۴۵) پدے کنبس حسن او عطاء خلاف کریدے چہ سرے بہ د بنخے پہ بدلہ
 کنبس نشی وژلے دوجے ددے آیت نہ، لیکن صحیح دادہ چہ مفہوم مخالف لره اعتبار نشته۔

احنافو علماؤ ددے نہ دلیل نیولے دے چہ مسلمان بہ د کافر پہ بدلہ کنبس وژلے شی، وائی چہ پہ
 آیت د مائده کنبس دی (النَّفْسَ بِالنَّفْسِ)۔ لیکن جمهور علماء ددے قائل نہ دی حُکَہ چہ پہ حدیث
 کنبس بنکارہ راغلی دی : [لَا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ] (صحیح بخاری کتاب الدیات باب لا یقتل المسلم
 بالكافر)۔ (مسلمان بہ د کافر پہ بدلہ کنبس نہ وژلے کیڑی)۔ (تفسیر فتح القدیر ۱/۲۷۱)

اودا آیت مقید دے او آیت د مائده مطلق دے اود احنافو پہ نیز ہم دا منلے شومے قاعدہ ده چہ
 مطلق بہ پہ مقید حمل کولے شی کله چہ حادثہ یوہ وی۔ نو دلته ددے حدیث دوجہ نہ بہ ہم مطلق
 پہ مقید حمل وی لہذا د احنافو دا مسئلہ د حدیثونو د نظره صحیح نہ ده۔ (قاسمی، ابن کثیر)۔

فوائد او علوم

(۱) والدین بہ د اولادو پہ بدلہ کنبس نہ وژلے کیڑی۔ حدیث کنبس دی :

[لَا يُقَادُ الْوَالِدُ بِالْوَالِدِ] (نسائی، ترمذی، ابن ماجہ)۔

(۲) د جمہورو علماؤ مذهب دے چہ ذمی د مسلمان برابر نہ دے، نو مسلمان بہ د ذمی پہ بدلہ
 کنبس نہ وژلے کیڑی۔

(۳) ائمہ اربعہ وغیرہ وائی چہ جماعت (دیر گسان) بہ دیو تن پہ مقابلہ کنبس وژلے شی۔ یو
 غلام اووہ کسانو وژلے وو۔ عمر فاروق رضی اللہ عنہ ہغه تہول قتل کرل او بیائے اووئیل : کہ تہول صنعاء
 (یَمَن) والاددہ پہ مرگ راجمع شوی وے نو ماتہول وژل۔ اود عمر مخالف نہ دے موجود نو دا یو
 قسم اجماع ده۔ (صحیح بخاری: ۷۷۷۷)۔

حدیث د ترمذی کنبس ابوسعید خدری او ابو ہریرہ در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نہ روایت کوی : « کہ
 اسمان اوزمکے والاد یو مؤمن پہ وینه کنبس شریک شی نو اللہ بہ خامخا دوی تہول اورتہ پر مخے
 گوزار کرے)۔ (صحیح سنن الترمذی: ۱۳۹۸)

دامام احمد نہ یو روایت دادے چہ جماعت بہ دیو تن پہ مقابلہ کنبس نہ وژلے کیڑی او دیتہ ابن
 المنذر اصح وئیلی دی او دائے د معاذ او ابن الزبیر، عبد الملک بن مروان، امام زہرتی او محمد

بن سیرین قول شمارلے دے۔ (ابن کثیر ۱/۴۹۰) لیکن اول قول غورہ دے۔

(۴) - **فائدہ:** شیخ الاسلام ابن تیمیہ پہ (السیاسة الشرعية) کتب لیکی :

د قتل درے قسمہ دی : ۱ - قتل عمد : قصداً قتل کول۔ پدے باندے قصاص واجبیری لیکن د مقتول وارثان قصاص ہم اخستے شی، او کہ غواہی معافی ہم کولے شی، او کہ غواہی دیت ہم اخستے شی۔ او د قاتل نہ علاوہ بل خوک وژل جائز نہ دی، کہ خوک د معافی او دیت اخستو نہ روستو قاتل قتل کری نو داد اول قاتل نہ لوئی مجرم دے۔

پدے وجہ بعض علماؤ وئیلی دی چہ ددہ قتل کول واجب دی، ددہ معاملہ بہ د مقتول ورثاؤ تہ نہ حوالہ کیہی۔

۲ - قتل شبه عمد : د ظلم اوزیاتی پہ نیت سرہ خوک پہ ڈرہ او کورہ یا امسا باندے وھل چہ د مرگ ارادہ تہ نہ وی، لیکن ددہ د ظلم اوزیاتی پہ وجہ ہفہ مر شو نو ددہ دیت سل اوبنان دی چہ پہ ہفہ کتب بہ خلونبت اوبنانے حاملے وی۔

۳ - قتل خطاء : لکہ چا د بنکار کولو دپارہ غشے اویشتو او پہ غلطی سرہ یوانسان اولگیدو، پدے کتب قصاص نشتہ بلکہ دیت او کفارہ دہ۔

(۵) قصاص بہ صرف حاکم یا د حاکم نائب اخلی، عوام دیو بل نہ قصاص نشی اخستے خکہ چہ پدے سرہ فساد پیدا کیہی۔ او دا اتفاقی فتویٰ دہ۔ (التفسیر المنیر) ہان کہ وے اخستلو نو د اللہ پہ نیز بہ گنہگار نہ وی۔ خصوصاً چہ کلہ اسلامی حکومت نہ وی موجود۔

(۶) قصاص د قصص نہ دے چہ پہ اصل کتب د چا پے روستو، د ہفہ د نقش قدم سرہ سرہ تلو تہ وائی۔ لکہ ﴿فَارْتَدًّا عَلٰی اٰثَارِهَا مَا قَصَصْنَا﴾ [کہف: ۶۴] کتب دی۔ او ددے نہ قصہ ہم اخستے شوے دہ خکہ چہ قصہ بیانونکے گویا کتب قدم پہ قدم د ہفہ د حالاتو تعاقب کوی۔ ددے نہ قصاص راوتے دے خکہ چہ د قاتل پے ہم روستو تلاش کولے شی او د ہفہ تعاقب کیہی۔ او قصاص شامل دے۔ جانی بدلے تہ ہم او مالی تہ ہم۔ چہ ہفہ تہ دیت وائی۔

(۷) د قصاص ذمہ واری پہ حکومت دہ، نہ د مقتول پہ وارثانو۔ خکہ چہ ددے خبرے امکان شتہ چہ یو شخص قتل شی او د ہفہ ہیخوک ولی وارث نہ وی، نو حکومت بہ ترے بدلہ اخلی۔ کہ دائے صرف د مقتول ولی تہ سپارلے وے نو کہ د چا ولی نہ وے، د ہفہ وینہ بہ ضائع کیدے۔ دارنگہ کلہ دیو شخص وارثان ہم وی، لیکن دیو سبب پہ وجہ ہغوی د مقتول د قصاص پہ معاملہ کتب خہ دلچسپی نہ لری بلکہ کلہ نا کلہ د قاتل سرہ ہمدردی کوی۔

دارنگہ د قصاص پہ معاملہ کتب د تحقیق او تفتیش ذمہ واریانے اوبیا د حدودو نافذ کول

فراخه اختیارات غواہی، او دا صرف حکومت کولے شی۔ بیا حکومت باندمے دا پابندی لگولے شویدہ چہ ہغہ بہ خپلہ فیصلہ نکوی بلکہ د مقتول اولیاؤ تہ بہ اختیار ورکوی چہ ہغوی د اسلامی قانون پہ حدودو کنبں دننہ د مجرم سرہ کومہ معاملہ خوبنول غواہی ہغہ اوکری۔ کہ ہغہ قتل وی او کہ دیت قبول وی۔ (تدبرقرآن)۔

﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ﴾

اوس دے اُمت سرہ اللہ تعالیٰ احسان کوی، اختیار ورکوی پہ درے صورتونو کنبں۔

۱- یو انسان ہمیشہ قاتل نہ دے، قطاع الطريق نہ دے، صرف یو کرت ترے قتل اوشو نو بس د اللہ تعالیٰ درضا دپارہ ئے معاف کرہ، د ہغہ دپارہ ہم خیر او ستا دپارہ ہم ثواب۔

۲- دویم صورت: دیت (سل اوبنان، یا دولس زرہ درہم یا زر اشرفی) (دینار) دے ترے واخستے

شی۔ ۳- یا قصاص واخستے شی۔ معافی ئے مقدم کرہ اشارہ دہ ترغیب تہ۔

﴿مِنْ أَخِيهِ﴾ دا دلیل دے چہ پہ قتل سرہ انسان نہ کافر کیہی۔ او (أَخِيهِ) ذکر کولو کنبں دے تہ ہم اشارہ دہ چہ دا ستا ورور (مسلمان) دے، مینہ ورسرہ مہ ختموہ۔

(شَيْءٌ) یعنی معمولی شے۔ پدے کنبں دا صورت جاری کیہی چہ کلہ د مقتول دوه وارثان وی، یو د قصاص معافی اوکری او بل ئے نہ کوی، نو بس دا قصاص معاف او ساقط شو خکہ چہ قصاص تجزی (نیمیدل) نہ قبلوی۔ پدے وجہ ئے (عَفَا أَخُوهُ) پہ خائے (عُفِيَ) مجهول صیغہ ئے راورہ۔ دبعض سلفو نہ نقل دی چہ بنجے د معافی حق نہ لری۔ [قاله الحسن، قتاده، زهری، ابن شبرمه، لیث او اوزاعی] او باقی سلف ددوی خلاف دی۔ (ابن کثیر و التفسیر المنیر)۔

﴿فَاتَّبَاعٌ﴾ دلتہ (فَعَلَيْهِ) (لازم دی پہ دہ باندمے) لفظ پتہ مراد دے۔ او دا د مقتول وارثانو صفت دے، یعنی کلہ چہ پہ قصاص کنبں د مقتول وارثانو قاتل معاف کرو او دیت ترے اخلی تول یا بعض، نو دوی لہ پکار دی چہ د عرف مطابق د قاتل نہ دیت واخلی او ہغہ تنگ نکری چہ پہ لنہ وخت کنبں ئے ترے غواہی چہ مثلاً نن ئے راکرہ۔ او (فَاتَّبَاعٌ) دلیل دے چہ معافی کولو سرہ دیت پخپلہ لازم مہی۔ او دا مذہب د اکثر و اهل علمو دے، البتہ ولی د مقتول دا ہم معاف کولے شی۔ او د احنافو پہ نیز دیت نہ لازم مہی ترخو پورے چہ د دیت شرط ئے نہ وی لگولے، لیکن دا د آیت د ظاہر نہ خلاف دہ۔ (ابن کثیر)۔

او بل حدیث د ابو شریح الخزاعی دے چہ امام احمد مرفوعاً روایت کریدے:

[مَنْ قُتِلَ لَهُ قَتِيلٌ فَلَهُ أَنْ يَقْتَلَ أَوْ يَغْفُوَ أَوْ يَأْخُذَ الدِّيَةَ] (د چا چہ مہے اوشو نو ہغہ لہ یو ددریو کارونو

نہ جائز دی کہ قصاص اخلی یا معافی کوی یا دیت اخلی)۔

وصححه الالبانی فی الترمذی والارواء (۲۲۲۰)

نو پدے کسب کوم کار چہ ولی د مقتول غوره کپرونو قاتل به په هغه مجبوره کولے شی۔
قرطبی وائی دارائے اصح ده دو۔۔ ددغه حدیث د ابو شریح نه۔ (التفسیر المنیر لوهبة)۔
﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ : معروف هر هغه قول او فعل ته وائی چہ د هغه حُسن (بنائست) په عقل یا په
شرع معلومیرې۔

دلته ترے مراد دا دے چہ وارثان د مقتول به په مطالبه کسب سختی نه کوی۔
﴿وَأَدَاءِ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ﴾ دا کار د قاتل دے چہ هغه به بغیر د تال متبول نه دیت اداء کوی۔ او بغیر د
تال متبول نه ادائیگی ته احسان وئیلے کیږی۔ نو دواړو طرفونو ته ئے اُفرمایل : چہ یو بل سره به
احسان کوی او خپله خپله ذمه واری به سپاری۔

﴿ذَلِكَ تَخْفِيفٌ﴾ اشاره ده معافی کولو او دیت اخستلو ته۔ او دا تخفیف ځکه دے چہ اختیار
راغلو په قصاص، دیت او عفوه کولو کسب۔ او په یهودیانو صرف قصاص یا معافی واجب وه او
دیت اخستل ورله حرام وو۔ (مگر دوی د خپل طرف نه دا قانون بدل کړے وو)۔
او په نصاراؤ صرف عفوه واجب وه۔ قصاص او دیت اخستل ورله حرام وو لکه دا خبره ابن
عباس، قتادة او سعید بن جبیر وغیره کړیده۔

(ابن جریر الطبری و ابن کثیر و صحیح سنن النسائی ۴۷۸۱ و ۴۷۸۲)۔

﴿فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ﴾ یعنی څوک چہ د معافی کولو او دیت اخستلو نه روستو قتل او کړی
نو دا به غت مُعْتَدِي (ظالم، زیاتے کونکے) وی۔ (ابن عباس)۔

اوده کسب د منافقانو په شان د خداع او د هوکے عادت راغلو، نو ځکه ورله الله تعالیٰ عذاب الیم
ورکوی۔ او ډیر انسانان دا قسم ظلم کوی، د الله تعالیٰ د حکم رعایت نه ساتی نو بیا الله تعالیٰ
دغه شان خلقو لره ذلیلہ کوی۔

بعض علماء وائی : د عذاب الیم نه مراد دا دے چہ بادشاه له پکار دی چہ دا قسم ظالم قتل
کړی۔ (حسن، قتادة، سعید بن جبیر) او اکثر اهل علم وائی چہ د داسے شخص حکم د ابتدائی
قاتل په شان دے، یا به قصاص کولے شی، یا به معاف کولے شی او د (عذاب الیم) نه د آخرت
عذاب مراد کوی۔ (تفسیر المنار ۱۳۰/۲) او دارائے صحیح معلومیرې۔

او کوم روایت د ابو داود کسب چہ راغلی دی چہ (زه نه معاف کوم هغه څوک چہ د دیت اخستلو
نه روستو قتل کوی) نو هغه ضعیف دے۔ په سند کسب ئے مجهول راوی دے۔ (ضعفه الالبانی فی
ضعیف الجامع ۶۱۷۳ : عن مطر الوراق عن رجل عن جابر وهی منقطعة ایضاً)

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَاۗوَلِيۙ اَلۡاَبۡاَبِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوۡنَ ﴿۱۷۹﴾

او ستاسو دپاره په (جاری کولو د) قصاص کښ ناشناژوند دے اے صفا عقل والو! دے دپاره چه تاسو کښ تقویٰ راشی۔

تفسیر: اوس د قصاص فائده بیانوی چه کله قصاص نافذ شی، نو خلق به د قتلونو نه بچ شی، متقیان به شی او ټول خلق به ژوندی پاتے شی، ولے؟ هر سره به یربرې که زه قتل او کرم، صبا پرې نیولے کیرم او قصاص کیرم، نو د قتل نه به منع کیرې۔ نو پدے کښ د خلقو روحونه بچ پاتے کیرې۔ او د قاتل روح د قصاص نه بچ کیرې، نو قصاص د دوه نفسونو د ژوند سبب شو۔ (کشاف، قاسمی) نو دا بعینه د الله تعالیٰ درحمت او حکمت سره موافقه خبره ده۔ لیکن ظالمان خلق ددے په حکمت نه پوهیرې او اعتراض کوی۔ او په قصاص قائمولو کښ په خلقو ناشنا رعب راخی، خلق ددے په وجه خامخا منع کیرې، په کومه معاشره کښ چه د قصاص قانون نافذ وی، هلته د قصاص دیرے نه معاشره د قتل او وښه توشی کولو نه محفوظه وی او سکون او امن و امان حاصلیرې۔

﴿حَيٰوةٌ﴾: کښ تنوین د تعظیم دپاره دے۔ یعنی یو عظیم او لوئی ژوند دے۔

په مخکنو عربو کښ ددے معنی دا کولو دپاره داسے الفاظ مشهور وو [اَلْقَتْلُ اَنْفِيۙ لِلْقَتْلِ] (قتل دیر ختمونکے دے قتل لره) لیکن قرآنی عبارت ددے نه په اته وجو هو سره بلیغ دے او گوره۔ (تلخیص المفتاح)

دارنگه علامه قاسمی په شل وجو سره ددے آیت کمال ذکر کړیدے۔ (محاسن التاویل ۱/۴۴۹)

﴿اَلۡاَبۡاَبِ﴾: جمع د لُبّ ده خالص او صفا عقل ته وائی چه د خواهشاتو او وهمونو نه خالی وی، او پدے کښ اشاره ده چه کوم خلق د قصاص قانون ته ظلم وائی، نو هغوی کښ صحیح او خالص عقل نشته۔ او دارنگه اشاره ده چه چا کښ عقل او سوچ او فکرو وی نو هغه د قتل په وخت په عاقبت کښ سوچ کوی، نو کله چه اراده د قتل کوی او پوهه شی چه زه به قصاص کیرم، نو پدے سوچ سره به منع شی ځکه چه عاقل انسان د بل په هلاکولو سره خپل ځان هلاکول نه غواړی۔ او که چا کښ دا سوچ او عقل نه وی نو هغه د قتل نه نه یربرې۔ ځکه الله تعالیٰ دلته اولو اَلۡاَبۡاَبِ (عقلونو) والو ته خاص خطاب او کړو۔ (قاسمی)

﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوۡنَ﴾ یعنی قصاص نافذ کول سبب د تقویٰ دے۔ یا لغوی معنی مراد ده یعنی دے دپاره چه تاسو بچ شی د قتلونو نه (د قصاص په وجه په ملک کښ تقویٰ پیدا کیرې۔ او د قتلونو نه بچ کیرې۔ دا عمومی تقویٰ ده۔ او ظاهر داده چه شرعی تقویٰ مراد ده، لغوی تقویٰ

پہ ہفے کنب داخل ده۔ گویا کنب مسلمانانو ته د تقویٰ فضائل او خیرونه معلوم دی نو چه کله اووئیل شی چه دا سبب د تقویٰ دی، نو هغوی به په جلتی سره دغه حکم اخلی او قبلوی به نه خکه چه دا سبب د حصول د تقویٰ دی۔

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا

فرض کره شوید په تاسو کله چه حاضر شی یو ستاسو ته مرگ که چرته پریخودله نه وی مال لره،

الْوَصِيَّةُ لِلْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾

وصیت کول مور او پلارته، او خپلوانو ته په بنائسته طریقے سره دا لازم دی په تقویٰ والو باندی۔

تفسیر: دا دویم قانون دی چه مال په شرعی طریقے سره تقسیموی، نو د کور او د ملک نظام به برابر وی۔

مناسبت: ○ مخکنی دروح او وینه حفاظت وو اوس د مال حفاظت۔ او دواړه ضروری دی۔
○ مخکنی قانون د قصاص وو اوس قانون د اقتصاد بیانوی۔ چه مال دی صحیح تقسیم شی۔
○ نزدی سره ربط: مخکنی قصاص (مرگ) ذکر شو نو اوس وائی چه د مرگ په وخت کنب صحیح وصیت پکار دی۔

﴿إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ﴾ د مرگ د حضور نه د هغه نخه او علامه بنکاره کیدل مراد دی خکه چه کله مرگ په انسان حاضر شی نو بیا خو خبری نشی کول نو وصیت پرې څنگه فرض کیږی؟! (الْوَصِيَّةُ) دا نائب فاعل د (كُتِبَ) دی۔ او وصیت هغه مضبوطه خبری ته وئیلے شی چه د مرگ نه روستو د هغه د کولو او جاری کولو تاکید کولے شی۔ دلته معنی مصدری مراد ده یعنی وصیت کول۔

﴿إِنْ تَرَكَ خَيْرًا﴾ ددی شرط جزاء، په نیزد بعض علماؤ مخکنی (كُتِبَ) دی یعنی که مال پریدی نو وصیت پرې فرض دی او که مال نه وو نو بیا پرې وصیت فرض نه دی۔
(خَيْرٌ) حلال مال ته وائی۔ او ډیر مال ته وائی لکه دا خبره تفسیر قرطبی لیکلے ده۔ بیا نقد وی، که سامان وی یا زمکه او جائیدادونه او کورونه وی۔

○ ابن عباس فرمائی: چا چه شپيته دیناره پرینخودل هغه خیر (یعنی ډیر مال) نه دی پریخه۔ ○ طاوس وائی: خیر اتیا دینارو ته وائی۔ ○ قتاده وائی: زر دیناره یا ددی نه زیات ته خیر وائی۔ ○ ابن ابی ملیکه عائشے ته اووئیل: زما د وصیت اراده ده، هغه ورته اوفرمایل: څومره

مال دے دے؟۔ ہغہ اووئیل : درے زرہ۔ وے فرمایل :خومرہ اولاد دی؟۔ وے وئیل : خلور۔ عائشے او فرمایل : اللہ تعالیٰ فرمائی : (اِنْ تَرَكَ خَيْرًا) (کہ ڊیر مال ئے پریخے وی) او دا درے زرہ خو معمولی شے دے نو خپل اهل و عیال ته ئے پریده، دا به ستا دپاره ڊیره غوره وی۔

(قرطبی ۲/۲۶۱) وابن کثیر، الکشف والبیان للعلبی

○ بعض وائی : الْمَالُ الْكَثِيرُ الْفَاضِلُ عَنْ نَفَقَةِ الْعِيَالِ - (ہغہ ڊیر مال چہ دا اهل و عیال د نفقے نه زیاتی وی)۔ لکہ دغه روایت د عائشے پرے دلیل دے۔

○ او علی رضی اللہ عنہ پہ دریمہ حصہ د مال باندے وصیت کولو ته ڊیر شے وئیلے دے۔

د امام زهرتی نه نقل دی چہ خیر هر قلیل او کثیر (لہ او ڊیر) ته شامل دے۔ (زاد المسیر ۱/۱۸۲)

﴿لِلْوَالِدَيْنِ﴾ لام متعلق دے د (الْوَصِيَّةُ) سره یعنی وصیت به د مور او پلار وغیرہ پہ حق کنب کوی۔

﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ یعنی د عرف مطابق۔ ○ او بِالْعَدْلِ لَا وَكَسَ فِيهِ وَلَا شَطَطًا۔ (قرطبی)

یعنی پہ عدل او انصاف سره چہ نه پہ کنب نقصان وی او نه زیادت۔

(حقاً) پہ پرہیزگارانو باندے دا لازم دے چہ وصیت به پہ مال کنب کوی چہ زما مال دومرہ دومرہ مور او پلار له ورکری او دومرہ نورو خپلوانولہ۔

فائدہ: دا آیت کریمہ پہ ابتداء زمانہ کنب ددے دپاره نازل وو چہ کلہ به یو شخص مر کیدو نو مور او پلار وغیرہ ته به ئے وصیت کولو چہ دومرہ دومرہ ورکری، او میراث به بچو ته پاتے کیدو، او نورو میراث خورو ته به د وصیت مطابق مال ورکیدے شو، او دائے د مر کیدونکی اجتهاد ته او د والدين وغیرہ (مَوْضِي لَهُمْ) حالت ته سپارلی وو۔ بیا اللہ تعالیٰ دا حکم د میراث پہ آیت او پہ احکامو د میراث سره منسوخ کړو۔ کوم چہ په سورة النساء کنب راغلی دی۔

۲- دویم پہ حدیث : [أَلَا وَصِيَّةٌ لِّوَارِثِ] (احمد، ابوداؤد، ترمذی بسند صحیح)

(یعنی د وارث دپاره وصیت نشته)

ددے حکم د منسوخ کولو حکمت دا دے چہ یو سہری ته به مور پلار گران وو نو بچو ته به ئے خہ نه پریخودل، پہ تول مال به ئے وصیت اوکړو۔ او چا ته به بچی گران وو، نو مور او پلار ته به ئے معمولی شان خہ وصیت اوکړو، نو ظلم پکنب راتلو پدے وجه اللہ پخپله تقسیم اوکړو۔ ﴿لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا﴾ خکہ چہ انسان ته نه ده معلومه چہ کوم یو تن ہغہ دپاره فائدہ مند دے) نو وصیت ته حاجت پاتے نشو۔ (او دا قول د ابن عباس دے)۔

امام احمد د محمد بن سیرین نه نقل کړی چہ ابن عباس رضی اللہ عنہما سورة البقرہ تلاوت کړه او کلہ چہ دے آیت ته راورسیدو نو وے وئیل چہ دا آیت منسوخ شویدے۔

۲- دویم: دا آیت غیر منسوخه معنی هم لری: د معروف نه مراد قانون شرعی دیے۔ او الوصیة نه مراد (الْوَصِيَّةُ بِتَوْرِيْثِ الْوَارِثِ) دیے (یعنی وصیت کول په میراث ورکولو وارثانو ته) (یا هغه وصیت چه الله تعالیٰ په سورة النساء کښ ذکر کړیدے په (يُوصِيْكُمْ اللهُ) سره)۔ (فاسق) نو مطلب دا شو چه کله یو تن ته مرگ حاضرېږی نو داسه به وائی چه زما مال تاسو د شریعت مطابق تقسیم کړی او وارثانو له ضرور حق ورکړی، زما لونړوله هم حق ورکړی، بنځوله ئے هم ورکړی، ماشومانو له هم۔ او په هغه وصیت عمل اوکړی کوم چه په سورت نساء کښ راغله دی چه هغه قانون شرعی دی۔ او د هیخ وارث حصه مه کموی)۔ دا وصیت کول خاصکر په هغه وخت کښ فرض دی چه کله انسان یرېږی چه زما بچی وغیره به نورو ته میراث ورکړی۔ او په حکم شرعی به عمل اونکړی۔ ځکه اکثر خلق زنانو له میراث نه ورکوی، نو دا وصیت بیا په متقیانو (یعنی ایمان والو) لازم دی۔ متقیان ځکه ذکر کوی چه تقویٰ یو ضروری شے دی مسلمانانو ته ددے منقبت او درجه معلومه وه نو ځکه الله فرمائی: دے کښ تقویٰ ده او که ته ځان ته متقی وائے نو دا وصیت ضروری دی۔

او پدے کښ دا هم داخل دی چه انسان وصیت اوکړی چه زما په مال کښ غلط خیراتونه، اسقاطونه، مابنامونه، دریمے او کلیمے مه کوی۔

۳- دریم دا چه بعض مفسرینو وئیلی دی چه د والدینو نه مراد کافر مور او پلار دی ځکه هغوی میراث نه وړی، او معنی دا ده چه د کافر مور او پلار په حق کښ دا مستحب ده چه هغوی ته وصیت اوکړی یا نور خپلوان چه میراث خواره نه وی، د هغوی دپاره څه وصیت اوکړی۔ خو دا به صرف د مال په دریمه حصه کښ وی۔ نو حقاً به په معنی د مستحب او لائق سره وی۔ رسول الله ﷺ سعد بن ابی وقاص ته صرف د دریمه حصه د مال وصیت کولو اجازت ورکړے وو۔ او هغه ته ئے هم زیات وئیلے وو۔ (فتح البیان)۔

مسئله مهمه: وصیت وارثانو ته منسوخ شوی دی لیکن هغه خپلوان چه وارثان نه دی هغوی دپاره د وصیت حکم باقی دی، نو د هغوی په باره کښ وصیت کول ددے آیت دوجه نه لازم دی۔ یعنی که مور او پلار ته او دغه شان نورو وارثانو ته وصیت نه کوی صحیح ده، لیکن د هغه خپلوانو په باره کښ به وصیت کوی چه غربانان وی، پدے شرط چه څه ناڅه مال ئے پریځه وی۔ مثلاً داسه به وائی چه زما ورور، کاکا، تره ځوی، ماما وغیره ته زما د مال نه دومره دومره حصه ورکړی۔ دا هم یو ضروری حکم دی لیکن ډیر خلق ددے نه غافله دی۔ او دا پدے آیت کښ ذکر دی۔

او دغه شان پہ حدیث د عبد الله بن ابی اوفیٰ کنس راغلی دے۔ چہ دہ تہ طلحة اُووئیل: [كَيْفَ كَتَبَ عَلَى النَّاسِ الْوَصِيَّةَ وَلَمْ يُوصِ]۔ چہ رسول الله ﷺ پہ خلقو وصیت خنگہ لازم کرے او خپلہ ئے وصیت نہ دے کرے؟۔ ہغہ اُو فرمایل: اَوْضَى بِكِتَابِ اللَّهِ۔

(رسول الله ﷺ د الله پہ کتاب وصیت کرے)۔ (بخاری کتاب الوصایا) یعنی د الله پہ کتاب کنس د وصیت حکم موجود دے چہ د چا سرہ مال وی نو د غیر وارثانو خپلوانو دپارہ بہ وصیت کوی۔ دارنگہ دے آیت کنس دا حکم ذکر دے او ناسخ ئے نشته۔ نو پدے باندے عمل کول پکار دی۔ او دا وصیت بہ د مال پہ دریمہ حصہ کنس وی۔ او گورہ الدین الخالص (۲) او احکام الجنائز للالبانی ص (۵)۔

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ

نو چا چہ بدل کرو دا وصیت پس د ہغے نہ چہ وائے وریدو (او پوہ ہ شو پہ ہغے) نو یقیناً گناہ ددے

عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿۱۸۱﴾

پہ ہغہ کسانو دہ چہ بدلوی دا وصیت، یقیناً الله اوریدونکے، پہ ہر خہ پوہ دے۔

تفسیر: پدے آیت کنس د وصیت د بدلولو نہ منع دہ کله چہ د شریعت مطابق وی۔ او کہ چا بدل کرو نو گناہ بہ صرف پہ ہغہ راخی او د وصیت کونکی اجر بہ د الله پہ نیز ثابت وی۔ د تبدیلی صورتونہ دا دی: (۱) وصیت دیو دپارہ اوشی او دائے بل چاتہ ورکری۔ (۲) وصیت دیروی دائے کم کری۔ (۳) وصیت وی دائے ختم کری، یا ئے پتہ کری۔ (سَمِعَهُ) نہ اوریدل او بیا پرے پوہیدل مراد دی۔

﴿فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ﴾ دا بدلونکے گناہگار دے او وصیت کونکے گناہگار نہ دے، او پہ سمیع علیم کنس زور نہ دہ چہ الله تعالیٰ ستا پہ حال اونیت عالم دے۔

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا

نو ہغہ خوگ چہ یریری د وصیت کونکی نہ د اوریدو د حق نہ (پہ خطا) او یاد گناہ نہ (قصداً)

فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿۱۸۲﴾

نو صلح اوکری پہ مینخ دوی کنس نو نشته ہیخ گناہ پہ ہغہ، یقیناً الله یر بخونکے، رحم کونکے دے۔

تفسیر: مخکنس ئے اُو فرمایل: چہ عام وصیتونہ بہ نہ بدلوی، نو دلته وائی چہ بعض

وصیتونہ بدللول جائز دی، ہفہ دادے چہ وصیت کونکی غلط (د شریعت خلاف) وصیت کپیدے۔ یائے کوی، او خوک ہفہ برابر کپی، او وارثانو ترمینخ جورخ راولی، نو دہ بانڈے خہ گناہ نشتہ بلکہ ثواب ئے کپی۔ مثلاً وصیت کونکی بعض وارثانو تہ پہ میراث نہ ورکولو بانڈے وصیت او کپی، چہ جینکو لہ میراث مہ ورکوی، یا دثلث نہ زیات وصیت بل چا دپارہ کوی۔ یا پہ بدعاتو اورواجونو او قطع رحمی بانڈے او د مری پہ نقل کولو او پہ غلط خیراتونو او د خپل خان پسے د سنہا او میخے پہ ذبح کولو بانڈے وصیت او کپی، نو یو تن راشی او د ہفہ دا وصیت د شریعت مطابق کپی، نو پدے بدللولو د وصیت کبں خہ گناہ نشتہ۔ یا دا چہ یو وصیت کونکی د چا دمحببت د وجہ نہ غلط وصیت کوی، نو یو وارث او وائی: چہ زما پہ وجہ خہ لہ غلط وصیت کوی، مالہ پکبں دومرہ راکرہ او دومرہ مہ راکوہ، نو وصیت ورلہ بدل رابدل کپی، دے دپارہ چہ دغہ وصیت کونکی گناہگار نہ شی۔ نو دا خیر دے د اصلاح ارادہ ئے دہ۔

﴿فَمَنْ﴾ ددے نہ مراد وارث دے یا یو دریمگرے انسان دے۔

﴿جَنَفًا﴾ (جنف) دیتہ وائی چہ (پہ خطائی او جہالت سرہ) د حق نہ میلان او کپیدل اوشی، یعنی خہ کسانو تہ زیات مائل شی او د نورو حق بریاد کپی۔ او اثم دیتہ وائی چہ قصداً پہ علم سرہ داسے کوی۔ (ایسر التفاسیر)۔ بعض برعکس فرق کوی۔ ۲۔ یا د (اثماً) نہ مراد د گناہ وصیت دے چہ د ہفے بدللول او پہ ہفے بانڈے عمل نکول ضروری دی۔

﴿فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ﴾ یعنی پہ ژوند ددے مری کبں ورلہ وصیت برابر کپی۔ یا د ہفہ د مرگ پس وصیت د شریعت مطابق کپی۔ (بَيْنَهُمْ) ضمیر وصیت کونکو تہ یا وارثانو تہ راجع دے، یعنی وارثان خپل مینخ کبں د مری وصیت د شریعت مطابق کپی۔ یا ہفہ چاتہ چہ وصیت ورلہ شوے وی۔ ﴿فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ﴾ یعنی پدے اصلاح کونکی گناہ نشتہ بلکہ د ثواب حقدار دے، خود گناہ نفی ئے او کرہ خکہ چہ ظاہر کبں وصیت بدللول دی۔

﴿عَفْوًا﴾ یعنی کلہ چہ وصیت کونکی د غلط وصیت ارادہ کپی وی او خوک ئے منع کپی او ہفہ منع شی نو الله ورلہ بخنہ کوی۔

﴿رَجِيمًا﴾ او پہ ہفہ چارحم کونکی دے چہ د وصیت کونکی اصلاح کوی۔

مسئلہ: ددے آیت نہ معلومہ شوہ چہ یو بندہ دیو شی وقف کوی نو ددہ الفاظ د شارع پہ شان نہ دی۔ نو پدے کبں ددے پہ ہفہ فقہاؤ چہ وائی چہ د وقف کونکی الفاظ د شارع د الفاظ پہ شان دی۔

مسئلہ: حکم او فیصلہ پہ گمان جائز دہ لکہ دلته دا سرے پیردلے دے چہ امکان شتہ چہ

غلط وصیت اوکری، نو خک و رله اصلاح کوی۔ او که یقیناً غلط وصیت وی، نو بیا خو بدلول فرض دی کما فی القرطبی۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ

اے ایمان والو: فرض کرے شوی دی په تاسو روزے نیول لکه خنکه چه فرض کرے شوی وے

عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿۱۸۳﴾

په هغه کسانو چه ستاسو نه مخکین وو دے دپاره چه تاسو تقوی حاصله کړی۔

تفسیر: ربط: بل قانون دروژے بیانوی۔ چه دا به په عام ملک کین وی شخصی قانون هم دے او اجتماعی قانون هم دے۔ او په روزه کین فائده دا ده چه خلقو کین تقوی پیدا شی او دا مقصودی شے دے، دا د جهاد دپاره تدریب (تربیت) دے۔ د مسکینانو د احوالونه به خبر شی چه په هغوی باندے خومره سختیانے تیریرې۔ نو انسان به مال لگوی، لهذا دا د غمخوری او مال لگولو ذریعه ده۔ د شیطان لارے بندیرې۔ خو که چه یوه میاشت د خولے او د بدن کنترول اوکری، ټول کال ورته الله تعالیٰ د نیکیانو توفیق ورکوی او روزه د نفس تزکیه پیدا کوی، نو دلته دروژے اود هغه بعض احکام بیانیرې۔

(۲) مخکین د نیکی درے ارکان د اسلام – ایمان، مونیخ او زکوٰة – بیان شو نو اوس خلورم رکس د اسلام روزه ذکر کوی۔

(۳) دریم ربط دا دے چه مخکین د مال حفاظت او خپل نفس د حرامو نه محفوظ ساتل وو۔ اوس دلته ترقی ده د نفس حفاظت دے د حلالولو نه په بعض اوقاتو کین۔

او ایمان والو ته خطاب خکه کوی چه دروژے په فائده باندے ایمان والا پوهیرې۔

﴿کُتِبَ﴾ روزه د هجرت په دویم کال په شعبان میاشت کین فرض شوه، او حکم اوشو چه تاسو به په راتلونکی رمضان کین روزے نیسی۔

روژے د مخکین نه هم وے لکه اول کین ایام البیض (د میاشته دیارلسم، خوارلسم، پنخلسم) وے، او دارنگه د عاشورے ورځ وه لیکن بیا د هغه فرضیت منسوخ شو او د رمضان مکمله میاشت فرض شوه۔ او دا خکه روستو فرض شوه چه محبوب خیزونه او شهوات پریخودل په نفسونو باندے ډیر گران کار وی، خو کله چه په توحید او مانځه سره د دوی نفسونه تیار شو او د قرآن او امر و سره اموخته شو نو حکم دروژو راغلو۔ (قاسمی)۔

فائدہ: حافظ ابن قیم فرمائی: دروڑے د فرضیت درے مرتبے دی:

۱- اول کنبس پہ طریقہ د اختیار سرہ فرض شوے وے چہ روزہ نیسی او کہ د ہرے ورخے پہ بدلہ کنبس مسکین تہ طعام ورکوی۔ ۲- بیا د اختیار نہ لزوم تہ نقل شو او طعام ورکول د شیخ فانی او بودی بنسخے پہ بارہ کنبس پاتے شو۔ لیکن کہ روزہ دار بہ د طعام ورکولو نہ مخکنبس اودہ شو نو خوراک خکاک بہ پرے تر راتلونکی شپے پورے حرام وو، بیا دا منسوخ شو پہ دریم حکم، پہ کوم باندے چہ تر قیامتہ پورے عمل دے۔ ہفہ روستو راخی۔ (زاد المعاد، قاسمی)

(الصیام) جمع د صوم دہ او کلہ پہ معنی مصدری سرہ ہم استعمالی پری یعنی روزہ نیول۔ روزہ پہ شریعت کنبس دیتہ وائی چہ انسان د صبا صادق راختلونہ پس تر مابنامہ پورے د خوراک، خکاک، جماع او ہر قسمہ گناہ نہ خان اوساتی سرہ د نیت کولو نہ۔

﴿كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ یعنی دا نوے عبادت نہ دے بلکہ دا د پخوان نہ شروع دے، پدے کنبس مقصود اُمت تہ تسلی دہ چہ مہ خفہ کی پری، دا خہ ابتدائی عمل نہ دے بلکہ پہ مخکنو ہم دا عمل لازم کرے شوے وونو تاسو لہ ہم پدے عمل پکار دے۔

○ دارنگہ پدے کنبس ددے اُمت فضیلت تہ اشارہ دہ چہ د خپل فضیلت سرہ سرہ ئے د پخوانو امتونو اعمال ہم راجمع کریدی۔

﴿كَمَا كُتِبَ﴾ دا تشبیہ پہ خہ کنبس دہ؟ پدے کنبس دوہ قولہ دی (۱) اول دا چہ دا تشبیہ پہ شمار او وقت کنبس دہ، او پدے کنبس بیا اقوال دی: ○ یو دا چہ د شمار نہ مراد درے ورخے دی چہ ہفے تہ ایام البیض وائی (یعنی د میاشتے دیار لسم، خوار لسم او پنخلسم تاریخ) چہ دا پہ پخوانو فرض وے نو پہ تاسو ہم فرض۔ او د عاشوراء ورخ ہم فرض وہ۔ او دا بیا منسوخ شو پہ روستو آیت (شہر رمضان) سرہ۔ نو د روستو ایاماً معدودات نہ مراد دغہ ایام البیض شوے۔

○ دویم قول دا چہ ددے نہ عین رمضان مراد دے چہ دا پہ یہود او نصاراؤ فرض وو لیکن نصاراؤ پہ کنبس د خان نہ زیاتے او کرو او پنخوس ورخے ئے ترینہ جو پے کرے۔ (اللباب)

او د ہفے وجہ دا وہ چہ نصاراؤ باندے یوہ میاشت روزے وے نو دوی بہ پہ او پری کنبس نہ نیولے، او د او پری او ژمی پہ درمیانی ورخو کنبس بہ ئے نیولے (یعنی پسرلی کنبس) بیا بہ ئے ددے کار پہ کفارہ کنبس شل ورخے زیاتی نیولے، نو پنخوس ئے ترے جو پے کرے۔ (ماوردی عن الشعبی)۔

او بعض وائی چہ دوی بہ یوہ ورخ در رمضان نہ مخکنبس او یوہ ورخ روستو احتیاطی روزہ نیولے، نو دوی بہ دغسے کار کولو تردے چہ روستنو خلقو پنخوس روزے مقرر کرے۔ ددے وجہ نہ د شک د ورخے دروڑے نہ زمونر پہ دین کنبس منع راغلہ۔ (خازن)۔

یا کله چه دوی روزی د خپل موسم نه اووستلی نو ددی په کفارہ کنبی لیس ورځی زیاتے کرے، بیاد دوی یو بادشاه بیمار شو او نذرئے اوکړو، که زه روغ شوم نو اووه ورځی روزی به نیسم بیاروسنوبل بادشاه راغلو چه دے درے ورځو له څه شویدی؟ بس هغه ترے پنځوس جوړے کرے۔ (رازی)

او دا خبره غلطه ده چه په پخوانو شپږ میاشتے روزی فرض وے۔ غوره داده چه په ټولو امتونو رمضان فرض ووباقی بدعات وو۔

(۲) **دویم قول** : دا تشبیه صرف په فرضیت کنبی ده، او په کیفیت د فرضیت کنبی نه ده ځکه چه مونږ ته معلومه نه ده چه په پخوانو امتونو باندی په کوم کیفیت روزه فرض وه۔ دارنگه په تیسر شوی امتونو کنبی د خبرو نه بندیدو روزه هم وه لکه په سورة مریم (۲۶/۱۱) کنبی په قصه د زکریا او مریم علیهما السلام کنبی روزه د خبرو کولو نه ذکر شویده۔ نو دلته مقصود صرف په فرضیت کنبی تشبیه ده۔

﴿الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ ددی نه مراد ټول امتونه دی د آدم عليه السلام نه واخله تر آخری امت پورے۔ (فرطی عن مجاهد والنيسابوري عن عليٍّ والماوردي عن قتادة)۔ او بعض وائی یهود او نصاریٰ مراد دی۔ یعنی امت د موسیٰ او عیسیٰ علیهما السلام۔ (مجاهد۔ النکت للماوردي)۔

علامه قاسمی د تورات او انجیل او د بنی اسرائیلو د کتابونو نه ډیر شواهد نقل کړی پدے خبره چه روزه په هغوی هم فرض وه۔ (محاسن التاویل ۱/۴۵۶)۔

﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ یعنی کله چه انسان د خوراک، سکاګ او د جماع نه د الله دپاره بند شی او د الله په بندګی کنبی مشغول شی، نو په هغه کنبی تقویٰ پیدا کیږی۔ نو د روزی دا فائده ده چه انسان کنبی تقویٰ پیدا شی، خو هغه روزه چه بنده پکنبی د ځلے، د سترګو، د لاسونو، د غوږونو او د خپو حفاظت او کړی داسه نه چه هسے ځلے ته ئے کورے اچولے وی، خوراک او سکاګ نه ئے ځان بند کړے وی او نور هر قسمه گناه کوی۔ داسه روزه انسان کنبی تقویٰ نه راولی۔ نبی صلى الله عليه وسلم فرمائی : «خوګ چه (په روزه کنبی) دروغ (او غلطے خبرے) او عمل په دروغو باندی پرے نه ږدی نو الله ددی هیش پرواه نه کوی چه دا انسان صرف خوراک ځکاګ پریدی»۔ (احمد، صحیح بخاری: ۵۷۱۰)

او پدے فائده ذکر کولو کنبی دا فائده ده چه ایمان والو ته خو تقویٰ ډیر بهترین عمل بنکاری نو دا ترغیب ورکوی تعمیل ددی حکم ته چه هرکله په روزه سره انسان کنبی تقویٰ پیدا کیږی، او تقویٰ خو بهترین عمل دے نو پدے روزه باندی عمل کول پکار دی چه تقویٰ حاصله شی۔

سوال : په رمضان کنبی شیطانان ترلے شویدی لیکن خلق بیا هم گناه کوی جنگونه، کنځلے، خیانتونه کوی، دروغ وائی؟

جواب: پہ رمضان کنبس اگر کہ شیطانان تہلے شوی وی، لیکن د انسان نفس دا کار کوی او هغه د شیطان پہ وسوسو پہ گناہونو اموخته شوے وی. ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ (یوسف).

۲- جواب: د شرعی روزے تعریف مخکبس بیان شو چه د هر قسم گناه نه خان اوساتی نو هله به تقوی پیدا کیڑی۔ او مخکبس حدیث پرے دلیل دے۔ ددے وجه نه د ابن حزم مذهب دے چه خوک پہ روزہ کنبس گناه اوکری روزہ ئے ماته ده۔ خککه دغسه روزہ خو کافر او حیوانات هم نیولے شی۔ او عام اهل علم وائی چه اجر ئے نه کیڑی اگر کہ غاره ئے آزاده ده۔

فوائد الصيام :

- ۱) په روزہ کنبس مقصد (۱) نفس د خواهشاتو او شهواتو او محبوب خیزونو نه بند ساتل دی۔
- ۲) قوت شهوانی ورسره برابر کیڑی چه بیا نفس د خپل نعمت او سعادت حاصلولو په طلب کنبس لگیا کیڑی۔ (۳) لوړه او تنده د نفس تیزی او جوش ماتوی۔
- ۴) د فقیرانو او وږی خلقو حالت مخه ته کیڑی۔
- ۵) د شیطان لارے بند کیڑی خککه چه د خوراک خکاک نه کولو په وجه لارے تنگے کیڑی۔
- ۶) د اندامونو قوت رابند کیڑی او د مزاج او طبیعت حکم ته نه پریخودلے کیڑی چه هغه ئے په دنیوی او اُخروی ضررونو کنبس واقع کری۔
- ۷) هر اندام د خپلے سرکشی نه رابند کیڑی او هغه ته واگے وراغوستولے شی پدے وجه روزہ د متقیانو واگے او د مجاهدینو د هال او د ابرار او مقربینو ریاضه دے۔
- ۸) روزہ د بنده او د هغه درب په مابین کنبس راز دے چه هیخوک پرے نه خبر کیڑی، خککه چه بنده د خپل رب د محبت او رضا دپاره خپل خواهشات او مزے پریدی خککه الله فرمائی چه روزہ صرف زما دپاره ده۔ اوزه به ئے بدله ورکوم۔ لنده دا چه روزہ د ظاهری او باطنی اندامونو او د قوتونو په حفاظت کنبس عجیب تاثیر لری او د فاسدو مادو نه ئے ساتی نو روزے سره دزره او د اندامونو او د روح صحت راخی او شهواتو چه کوم اثر ختم کرے وی هغه ورته راواپس کوی نو دا په تقوی حاصلولو ډیر لوئی مددگار دے۔ [قاسمی ۱/۴۵۶]۔
- د انسان ظاهری بدن په ظاهری غذا سره پرورش کوی او په ده کنبس روح دے، د هغه دپاره هم یوه غذا پکار ده، نو لکه خنکه چه روح آسمانی او الهی دے، نو دا به د دنیا په غذا سره پرورش نه موندنه کوی، بلکه دا به د الله په تعلق سره غذا حاصلوی، که دا غذا ورنکری شی نو بدن به د اوچتو مرتبو حاصلولو نه کوتاه پاتے شی۔

أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ

ورخے شمار کرے شوے، نو ہفہ خوک چہ وی ستاسو نہ مریض یا وی پہ سفر (اوروڑے اُونہ نیسی)

فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ

نو پہ دہ باندے شمارل دی د ورخو نورو (دپارہ دقضا راورلو) او پہ ہفہ کسانو چہ طاقت دروڑے لری، فدیہ دہ

طَعَامٍ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ

چہ طعام د مسکین دے (دیوے ورخے دپارہ) نو چا چہ پہ خونے سرہ اُوکرو یو نیک کار نو دا دیر غورہ دہ ہفہ لہ

وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿۱۸۴﴾

او چہ روڑہ اونیسی دا دیرہ غورہ دہ ستاسو دپارہ کہ چرتہ تاسو پو ہیپے۔

تفسیر: پدے آیت کنبس تسلی ورکوی چہ دا یو خو ورخے دی مشکل کار نہ دے۔ او بیا دروڑے درخصت دپارہ عذرونہ او د فدئے حکم بیانوی۔

﴿أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ﴾ دا منصوب دے دلته فعل (صُومُوا) (روڑے نیسی) پت دے۔

او پدے کنبس بعض مفسرین وائی چہ ددے نہ مراد ایام البیض دی۔ لیکن صحیح دا دہ چہ ددے نہ درمضان د میاشتے ورخے مراد دی، خو دیتہ ئے د تسلی ورکولو دپارہ یو خو ورخے وئیلی دی چہ پہ خان ئے بوج مہ گنری۔ او ورسره رخصتو نہ ہم شتہ، نو هر قسمہ حرج ئے ختم کریدے۔

فائدہ: دروڑے د فرضیت دا اعلان نہ روستو پہ خدورو طریقو سرہ ئے د ہفے دا سبابو د آسانوالی بیان اُوکرو (۱) گما گتب۔ یعنی دا یواخے پہ تاسو نہ دی فرض۔ نو یو کار چہ عام مقرر شی ہفہ انسان تہ آسان شی۔ (۲) لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ۔ هر شے چہ د تقویٰ وسیلہ وی، نو انسانانو تہ د ہفے حاصلول آسانیری خکہ چہ فائدہ پکنبس بنکاری۔

(۳) أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ۔ (یو خو ورخے دی) یعنی نہہ ویشت یا دیرش او دیرے میاشتے او کلونہ نہ دی۔ نو نیول ئے آسان دی۔ (۴) کہ خوک پہ سفر کنبس وی، یا بیمار وی او دروڑے نیولو طاقت نہ لری نو روڑہ ماتول ورلہ جائز دی، نو خو مرہ آسان حکم شو لہذا ددے نہ روستو ہم ددے نہ پورہ کول بہ دیرہے وفائی وی۔

د صوم رمضان رخصتو نہ

درمضان روڑہ: ۱۔ پہ ہفہ چا فرض نہ دہ چہ (الشیخ الخرف) وی یعنی عقل ئے د بوداوالی پہ

وجه خراب شوے وی۔ او پہ داسے شخص فدیہ ہم نشتہ۔

۲- الشیخ الفانی: ہغہ بوڈا چہ عقل ئے پہ خائے دے، لیکن روزہ ورتہ سخت تکلیف ورکوی، نو ہغہ تہ شریعت وئیلی دی چہ روزہ مہ نیسہ او فدیہ ورکپہ۔ لکہ داد صحابہ کرامو نہ نقل دہ او دے آیت کنب ورتہ اشارہ دہ۔

۳- مریض تہ اجازت دے چہ فی الحال روزہ اونہ نیسی او قضائی راوری۔

۴- حاملہ (باردارہ) یا مرضعہ (تے ورکونکے) بنخے تہ چہ پہ روزہ نیولو کنب تکلیف وی، نو روزہ دے ماتہ کری، او روستو بہ قضائی راوری۔ دا ہم د مریض پہ حکم کنب دی۔

۵- پہ ماشومانو ہم لازم نہ دہ۔

۶- او پہ ابتداء د اسلام کنب دا وہ چہ روغ انسان تہ ہم اختیار وو، روزہ نیسی او کہ فدیہ ورکوی۔ خکہ ابتداء کنب دروزو مسئلہ سختہ وہ۔ روستو آیت ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشُّهُرَ فَلْيُضْمَهِ﴾ سرہ منسوخ شو۔

(مَرِيضًا) د مریض نہ مراد بعض خلق وائی ہغہ دے چہ آسمان او زمکہ نہ پیڑنی۔ لیکن دا خبرہ صحیح نہ دہ۔ بلکہ د مریض نہ مراد ہغہ بیمار دے چہ د عامو خلقو نہ ئے عادت جدا وی لکہ تبہ، اسہال، سخت سر درد ورتہ لگیدلے وی، آلتہی ورخی۔ چہ روزہ ورتہ تکلیف ورکوی، نو د ماتولو اجازہ شتہ۔ او داسے معمولی بیماری ہم نہ دہ مراد چہ د ہغے سرہ دروزے نیولو سخت تکلیف نہ وی۔

﴿أَوْ عَلَى سَفَرٍ﴾ د سفر نہ مراد شرعی سفر دے چہ د عامو اہل علمو پہ نیز (اتہ خلویبنت میلہ) دے او غورہ دا دہ چہ پہ عرف کنب کوہ سفر مراد وی، بس ہغے کنب اجازہ دروزے ماتولو شتہ اگر کہ تکلیف ورتہ نہ وی، خکہ چہ نفس سفر سبب درخصت دے خکہ چہ دا قائم مقام د مؤنہ او مشقت دے۔ او مسافر دپارہ روزہ ماتول بہ کله جائز وی او کله واجب او کله بہ ماتول او نہ ماتول دواپہ برابر وی۔ چہ د ہغے تفصیل پہ احادیثو کنب راخی۔

پہ حالت د سفر کنب روزہ نیول او ماتول دواپہ د رسول اللہ ﷺ نہ ثابت دی۔ ددے وجہ نہ ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی: رسول اللہ ﷺ (پہ سفر کنب) روزہ نیولے ہم دہ او افطار ئے ہم کریدے نو خوک چہ غواپی روزہ دے نیسی، او خوک چہ غواپی روزہ دے ماتہ کری۔ (متفق علیہ)۔

۲- د بعض خلقو پہ نیز پہ سفر کنب روزہ نیول افضل دی او د بعضو پہ نیز افطار غورہ دے، لیکن صحیح دا دہ چہ دا دواپہ خبرے مطلق نہ دی، بلکہ کہ سفر داسے وی چہ پہ ہغے کنب ہیخ تکلیف او پریشانی نہ وی، او نہ د دشمن مقابلہ وی، نو روزہ نیول افضل دی او کہ روزہ نیولو

سرہ تکلیف راخی، یا د ملگرو خدمت کول ئے غرض وی، نو بیا ورلہ روزہ ماتول افضل دی۔ البتہ کہ یوانسان ذرخصت نہ نفرت کوی اوزرہ ئے نہ منی، او ددے پہ وجہ روزہ ماتونکو تہ سپک گوری، نو دہ لہ روزہ نیول حرام دی لکہ رسول اللہ ﷺ تہ د خہ کسانو نہ اُورسیدل چہ نبی ﷺ روزہ ماتہ کرہ او هغوی ماتہ نہ کرہ نو رسول اللہ ﷺ اُفرمایل: [أُولَئِكَ الْعَصَاةُ] (همدا خلق نافرمان دی) (صحیح الترمذی بسند صحیح) او بل حدیث دے: [لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ لِمَنِ السَّفَرُ] (مسند احمد، ابوداؤد، نسائی بسند صحیح)، (پہ سفر کنبں روزے نیول نیکی نہ دے)۔

دا ہم پدے صورت باندمے محمول دے۔

اللہ رب العالمین د سفر او مرض سرہ ہیخ قسم قید او شرط اُونہ لگولو، نو پدے کنبں د خان نہ د سختی پیدا کولو دپارہ شرطونو لگولو تہ ہیخ ضرورت نشته، بلکہ د اللہ مقصد اُمت سرہ آسانی کول دی، او پدے قید نہ لگولو کنبں بہ داسے حکمت وی چہ هغه بہ زمونہر ذہن تہ نہ راخی خکہ چہ دا خطاب ایمان والو تہ دے او هغوی عبادتونہ درخصت تالاش کولو دپارہ نہ کوی۔ دروزے او د هغه درخصت متعلق تفصیلی بحث پہ تفسیر (فی ظلال القرآن د سید قطب) وغیرہ کنبں اُگوری۔

د سفر د شروع نہ مخکنبں روزہ ماتولو کنبں اختلاف شته، لیکن صحیح دا دہ چہ کہ چاہہ کور کنبں یا پہ کلی کنبں روزہ ماتہ کرہ او بیا سفر تہ روان شو نو جائز دہ د صحابہ کرامو نہ نقل دی۔ آثار پہ تفسیر القاسمی (۱/۶۰۱) او ابوداؤد کتاب الصوم کنبں کتلی شی۔ والتفصیل فی الدین الخالص (۱/۱۳۲)

د (فَمَنْ) دپارہ جزاء پتہ دہ یعنی (وَلَمْ يَضُمْ) یعنی هر یو ددے کسانو روزہ اُونہ نیولہ۔ نو: ﴿فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾ یعنی د پریخودلو روزو مطابق قضاء دے راوری، لکہ لس ترے قضاء شوی دی نو نورو ورخو کنبں دے د هغه قضائی راوری۔

اود (ایام اخس) د نورو ورخو تعیین ئے نہ دے کرے نو دا دلیل دے چہ پہ قضائی راورلو کنبں پرلہ پسے والے اوزر نیول شرط نہ دے، او پہ روستو کولو کنبں ئے کفارہ ہم نشته۔ او همدا خبرہ غوره دہ۔ هاؤ، زر نیول ئے افضل دی۔ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ باندمے عمل کول دی۔

دارنگہ دا دلیل دے چہ کہ دے انسان تہ د نورو ورخو موقعه ملاؤ شوی وی، نو هله بہ قضاء راوری او کہ موقعه ورته نہ وی ملاؤ شوی، او پہ رمضان کنبں یا د اختر پہ ورخ وفات شو او د قضائی مودہ ورته ملاؤ نشوہ نو پہ دہ باندمے نہ قضاء شته او نہ کفارہ۔ نو حیلہ د اسقاط ختمہ شوہ۔

حیلہ اسقاط

ددے وجہ نہ دلتہ مسئلہ د اسقاط بیان پری: پہ شریعت کنب اسقاط صرف دروژو راغلی دے او ہغہ ہم پہ دوه طریقو دے: (۱) د مری میراث خور بہ د ہغہ د طرف نہ روژہ اونیسی۔
 حدیث کنب دی: [مَنْ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامٌ صَامَ عَنْهُ وَوَلِيُّهُ] (صحیح بخاری بروایہ عائشہ)
 (خوڪ چہ مری شی او پہ ہغہ باندے روژے وی نو د ہغہ د طرف نہ بہ وارث روژہ نیسی)
 (۲) دویم: فدیہ ورکول چہ ہغہ پنخلس کیلو ورہ دی۔ روستو راخی۔

نو د اسقاط مسئلہ آسانہ وہ، لیکن خلقو دیو بدعت نہ بل بدعت پیدا کرو، پدے کنب نے د مانخہ فدیہ ہم را پیدا کرہ، حال دا چہ د مانخہ فدیہ پہ دین کنب نشتہ۔ نہ د نبی ﷺ، نہ د صحابہ کرامو او نہ د تابعینو او نہ د ائمہ اربعو نہ نقل دہ بلکہ داے دینی دہ خکہ پہ اسلام کنب د مانخہ قضاء کول نشتہ۔ صحیح بخاری کنب دی: (لَا كَفَّارَةَ لَهَا إِلَّا ذَلِكَ) د مانخہ کفارہ نشتہ مگر ہمدامونخ کول دی) بلکہ فقہاء احنافو د مانخہ فدیہ د امام محمد دیو امید نہ پیدا کرہ چہ ہغہ وئیلی وو چہ زما امید دے چہ د مانخہ فدیہ بہ قبولہ شی۔

نو فقہاء احنافو د امید نہ دین جوہر کرو۔ اوبیائے پکنب دا خبرہ را پیدا کرہ چہ یو انسان وفات شی او د ہغہ نہ دیرہ مودہ مونخونہ فوت شوی وی، نو ددہ د فدیہ سرہ بہ خہ کوو خکہ ددہ نہ دا پاتے شوے مال (پیسے) خو ددے مونخونو اوروژو نہ کافی کیہی، نو دے دپارہ نے حیلہ جوہرہ کرہ چہ یوہ دائرہ بہ اولگوی او د مسکین پیسے مثلاً زر روپی بہ راورل شی، یو مسکین لہ بہ ورکری شی، نو د زرورویو پہ مقدار مونخونہ اوروژے بہ مری تہ معاف شی، بیابہ نے ہغہ بل مسکین لہ ورکری او د ہغے ثواب بہ مری تہ اویخی، نو دغہ شان نور مونخونہ اوروژے بہ معاف شی او پدغہ طریقہ بہ پہ تولہ دائرہ کنب اوگرخولے شی کہ لس کسان وی، نو د لس زرہ روپیو پہ مقدار بہ مونخونہ معاف شی۔ د الله سرہ حیلہ او چل کوی، اوبیا پدے کنب پہ مسکین باندے دا شرط لگوی چہ تہ بہ نے بل تہ بخے، اور سرہ دابی ادبی ہم کیہی چہ قرآن کریم پکنب گرزولے شی۔ داد دین پہ احکامو کنب ہغہ حیلے دی چہ یهود او نصاراؤ بہ کولے۔ بیادوی دا حیلہ اسقاط د مالدار دپارہ ہم کوی، او د غریب دپارہ ہم۔ دارنگہ کہ د چانہ روژے او مونخونہ قضاء دی او کہ نہ دی خو دا چلونہ الله تعالیٰ سرہ کوی۔ ملیان خپل جیب گرموی۔ داد بدعتیانو دین دے !!۔ اوبیا وائی چہ ددے دھوکے ثابتولو دپارہ مونہر مناظرہ کوو۔

او فقہاء احنافو ددے دپارہ لس شرطونہ وئیلی دی۔

او ددے تفصیل پہ الحق الصریح (۱۷۳/۲) کنب اوگورہ۔ اوس الحمد لله حیلہ د اسقاط پہ اکثر و

علاقو کنب ختمه شوه او د بدعت همدغسه انجام وی۔

﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ فِدْيَةَ طَعَامٍ مِّسْكِينَ﴾ (۱) ددے آیت حکم د اسلام په ابتدائی زمانه کنب ووجه چا به دروژو طاقت لرلو، اوروژه به ئه نه نیوله، نو هغه دپاره اجازه وه چه طعام د مسکین دے ورکړی، بس دا به ئه دروژو په خائے کافی شی۔ او دروژو حکم ابتداء کنب گران وو، نو الله تعالیٰ پدے سره اموخته کول پدے وجه ئه اختیار ورکړی وو۔ بیا الله تعالیٰ دا حکم په روستو آیت (شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي) سره منسوخ کړو۔ او دائے ورته وئیلی وو چه ﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ﴾ روژه نیول غوره دی۔ او دا د سلمه بن اکوع، معاذ بن جبل او عبد الله بن عمر او د شعبی نه نقل شویدی۔ (بخاری، طبری، قرطبی، بغوی)۔

(۲) او دے کنب دویمه معنی ابن عباس دا هم کړیده چه دا آیت منسوخ نه دے بلکه دا په حق د هغه بودا او بودی او حاملے او مرضعے (تی ورکونکی نسخه) کنب دے چه روژو نیول ورته تکلیف ورکوی نو د (يُطِيقُونَ) معنی دا ده چه په مشقت او تکلیف سره طاقت لری (أَيُّ يَتَجَشَّمُونَ) (طاقت لری سره د تکلیف نه) (بخاری عن ابن عباس) لکه دا معنی په (اطاق، يطيق) باب کنب پرته ده۔ نو دوی ته شریعت دا اجازه ورکړیده چه د هرے روژو په بدله کنب مسکین ته خوراک ورکړی۔ (صحیح بخاری) (قرطبی)۔
او دا حکم اوس هم باقی پاتے دے۔

○ یا یطيقون باب افعال دے او پدے کنب همزه د سلب دپاره هم راخی یعنی چه طاقت نه لری نو فدیہ به ورکړی۔ دا هسه احتمال دے او اول مطلب غوره دے۔
پدے کنب بعید دے دوه معانی نورے هم دی۔

(۳) شیخ عبد القادر جیلانی فرمائی: چه دلته د فدیہ نه مراد افطار الصائم دے نو معنی دا ده چه کوم کسان چه طاقت دروژو لری نو هغه دے هم اونیسی او هغه له پکار دی چه فدیہ هم ورکړی چه هغه مسکین ته خوراک (افطار) ورکول دی۔ یعنی خپله هم روژو نیسه او یواخه خوراک مه کوه چه ټول خوراگونه خپله مخه ته کیردے بلکه بل مسلمان هم یادوه۔ او دا فدیہ ورکول مستحب دی۔

(۴) د شیخ الاسلام ابن تیمیة نه دا معنی هم نقل ده چه د فدیہ نه مراد دلته صدقة الفطر (سرسایه) ده۔ یعنی خوک چه طاقت دروژو لری اوروژه ئه اونیوله، نو هغه باندے دروژو نیولو نه پس فدیہ ورکول لازم دی چه هغه د مسکین خوراک دے (یعنی سرسایه، فطرانه) لکه نبی ﷺ هم دا فرض کړیدی۔ ددے دوه فائده دی (۱) طَهْرَةٌ لِلصَّائِمِ مِنَ اللُّغْوِ وَالرَّفَثِ

(د لغو اوے حیاء خبرو پہ وجہ دروڑے خرابیدو نہ پدے سرہ صفائی راخی)۔

(۲) اِغْنَاءٌ لِلْمَسَاكِينِ۔ (پدے ورخ پدے سرہ مسکینان ے پرواہ کولے شی)۔ او دا درے وارہ معانی منسوخ نہ دی۔

(فدیہ) پہ اصل کنبں ہغہ شی تہ وائی چہ قائم وی دیو خیز پہ خائے او جزاء تہ ہم وثیلہ شی۔

د فدیہ مقدار:

د فقہاء الحجاز پہ نیز یو مد (نیعہ کیلو) طعام دے۔ او دا د ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ نقل دی۔ او دا یو قول د امام مالک دے۔ ○ او امام ابوحنیفہ وائی: نیم صاع (دوہ مدہ، یعنی یو کیلو او تقریباً سل گرامہ) د غنمو نہ دے او د نورو طعامونہ یو صاع (دوہ کیلو او دوہ سوہ گرامہ) دے۔ او د ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ دا ہم نقل دی چہ دا بہ دوہ وختہ ورکولے شی د پیشمنی او روڑہ ماتی پہ بدلہ کنبں۔ (معالم التنزیل للبغوی ۱/۱۹۷)

او پہ مرفوع احادیثو کنبں ئے خہ خاص مقدار نہ دے ذکر مگر د قرآن کریم نہ معلوم پیری چہ دومرہ خوراک وی چہ مسکین پرے مہ پیری۔

﴿فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا﴾ (خوک چہ زیاتی او کپری یو نیک عمل)

پدے کنبں ترغیب ورکوی چہ د مسکینانو سرہ احسان او کپری او د فدیئے د مقرر حد نہ زیات ورکری مثلاً دیو مسکین پہ خائے درے خلورو کسانو تہ خوراک ورکری۔ یا یو مسکین تہ د خپل مقرر نہ زیات ورکری۔ ○ دارنگہ پہ دے کنبں ترغیب دے ہر قسم نیک عمل کولو تہ پہ اخلاص سرہ خکہ چہ روڑہ کنبں تلاوتونہ، ذکر اذکار، تراویح، د تہجدو مونخونہ، صدقات او عبادتونہ کولے شی او دا د جہاد میاشت ہم دہ۔

﴿وَإِنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ﴾ ۱۔ کہ د منسوخے معنی سرہ اولگی نو معنی دا چہ د فدیئے ورکولو نہ روڑہ نیول غورہ دی۔ ۲۔ کہ دویمہ معنی واخلو نو معنی دا دہ چہ بودا او بودی کہ روڑہ نیسی او تکلیف تیر کپری نو دا د فدیئے ورکولو نہ غورہ دہ۔ ۳۔ یا د سفر او مرض سرہ لگی: یعنی پہ سفر او مرض کنبں روڑے نیول افضل دی۔ او پدے کنبں پہ دہریو او سوشلزم والو بانڈے رد دے چہ ہغوی وائی: پہ ہغہ زمانہ کنبں اقتصاد خراب وونو خکہ رسول اللہ ﷺ پہ روڑو بانڈے امر کولو او اوس خو ہر خہ فراخہ دی، نوروڑو تہ خہ ضرورت!۔ نو اللہ فرمائی: چہ دا ے علمہ خلق دی۔ خکہ دروڑو غرض خودا نہ دے چہ اقتصاد بنہ شی بلکہ پدے کنبں خورزق لا فراخہ کپری، نہ، بلکہ غرض پدے کنبں دادے چہ مسلمان ہرکلہ د حلالو نہ خان ساتی، نو د حرامونہ بہ پہ طریق اولیٰ پرہیز کوی۔ او نور فوائد ئے مخکنبں ذکر شو۔

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ

(دغه ورخ) مياشت درمضان ده هغه چه نازل شوي دے په هغه کښ قرآن چه هدايت دے د خلقو دپاره او ښکاره خبرے

مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ، فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ

د هدايت دى او د جدائى راوستلو په مینځ د حق او باطل کښ نو څوک چه حاضر شو ستاسو نه دے مياشته ته

فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ

نوروزه دے اونيسى د هغه او څوک چه وى ناجوره يا وى په سفر نو په ده باندي شميرل دى دنورو ورځو،

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ

غواړي الله په تاسو آسانى او نه غواړي په تاسو گراني، او دے دپاره چه تاسو پوره کړئ شمير

وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

او دے دپاره چه لوى بيان کړئ د الله په هغه طريقه چه خود لے ده تاسو ته او دے دپاره چه تاسو شکر او کړئ.

تفسير: پدے آيت کښ دروژے د مياشته تعيين دے چه هغه رمضان دے او ددے عظمت او فضيلت ذکر کول دى (چه دا هغه مياشت ده چه پدے کښ الله تعالى قرآن کریم نازل کړے چه حق دين ښکاره پيش کوى او حق او باطل، هدايت او گمراهى بيانوى، د نيك بخت او بد بختو نخه بيانوى او بيا د هغوى انجام بيانوى). او امر دے په فرضيت دروژو. او د سفر او مرض په وخت رخصت ذکر دے سره د قضاء راوړلو نه. او د هغه حکمتونه بيانوى.

﴿شَهْرُ رَمَضَانَ﴾ دا د (ايام معدودات) بيان دے.

ترکيب: (۱) شهر رمضان خبر د مبتدا محذوف دے يعنى ذَلِكُمْ شَهْرُ رَمَضَانَ. يا هِيَ شَهْرُ رَمَضَانَ (دغه ورخ مياشت درمضان ده) (فراء بغوى)

(۲) - يا د (الصيام) نه بدل دے يعنى هغه فرض کړے شوي روژے څه شے دى؟ هغه مياشت د رمضان ده. (کسائى). (۳) يا دا مبتداء ده او الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ لے خبر دے.

(رمضان): ۱- درمض نه دے په معنی د سوزيدلو سره، او پدے مياشت کښ د بنده په عبادتونو سره گناهونه سوزى. ۲- يا دا نوم ورته په هغه مياشت کښ کيخود لے شو چه گرمى وه. ۳- دارنگه رمض هغه باران ته وائى چه د زمکے نه دوره پورته کړى نو درمضان روژے زړونه

د گناہونو نہ پاکوی۔ (الباب للمثقی) اول قول ظاہر دے۔ اوبیائے شہر اووئیل، معلومہ شوہ
چہ میاشت روژے نیول فرض دی کہ ہفہ دنہہ ویشتو وی او کہ ددیرشو۔

﴿الَّذِي أَنْزَلَ فِيهِ الْقُرْآنُ﴾ **سوال**: کله وائی قرآن کریم پہ لیلۃ القدر کنب نازل دے، کله وائی پہ
رمضان کنب او کله وائی پہ لیلۃ مبارکۃ کنب او پہ درویشت کالہ کنب نازل دے؟۔

۱- **جواب** دا دے چہ ددے منافات نشتہ خکہ قرآن کریم آسمان د دنیا تہ دلوح محفوظ نہ پہ
یو خل درمضان پہ میاشت کنب د لیلۃ القدر پہ شپہ نازل شو چہ دیتہ لیلۃ مبارکۃ ہم وائی۔ او
ہلتہ پہ بیت العزۃ کنب کیخودے شو اوبیاد آسمان د دنیا نہ زمکے تہ پہ درویشت کالہ کنب د
حالاتو مطابق نازل شو۔ (ابن کثیر)۔

۲- یا مطلب دا دے چہ ابتداء د نزول تے پہ رمضان کنب شویدہ۔ او پہ هر رمضان کنب بہ جبریل
ﷺ نبی ﷺ تہ لوستلو۔ او پہ کوم کال چہ وفات کیدو نو پہ ہفہ رمضان کنب تے ورسره د قرآن
کریم دوہ خل دور کرے وو۔

۳- یا معنی دا دہ (أَنْزَلَ فِيهِ الْقُرْآنُ) چہ نازل شویدے پہ بارہ د فضیلت او
فرضیت دروژو درمضان کنب قرآن کریم۔ (سفیان بن عیینہ) (ابن کثیر والرازی)۔

لیکن دا معنی کمزورے دہ خکہ چہ د مانخہ او حج وغیرہ عباداتو د فضیلت پہ بارہ کنب ہم
قرآن کریم نازل دے۔ یواخے درمضان پہ بارہ کنب نہ دے۔

۴- یا ددے پہ فرضیت کنب قرآن نازل دے۔ (ابن الانباری)

لیکن دا ہم د مخکنب دلیل پہ وجہ ضعیف قول دے۔ اول او دویم مطلب تے واضح دے۔

او دیو حسن روایت نہ معلومیری چہ د الله تعالیٰ تول کتابونہ درمضان پہ میاشت کنب نازل
شویدی۔ «صحف ابراهیم پہ اولہ شپہ درمضان، تورات پہ شپہم رمضان، انجیل پہ دیارلسم
رمضان او زبور پہ اتلسم او قرآن پہ خلیر شتم درمضان نازل شویدی»۔

(مسند احمد، والبنار۔ الصحیحة: ۱۵۷۵) بسند حسن)۔

ددے نہ معلومیری چہ د الله د کتاب (قرآن) درمضان او روژو سرہ مناسبت او تعلق دے لکہ
حدیث کنب دی: [الصِّيَامُ وَالْقُرْآنُ يُشْفَعَانِ لِلْعَبْدِ] (روژہ او قرآن بہ د بندہ دپارہ د قیامت پہ ورخ
سفارش کوی۔ روژہ بہ وائی: اے ربہ! مادے د خوراک او شہواتو نہ منع کرے وو نوز ما سفارش
دده پہ بارہ کنب قبول کرہ۔ او قرآن بہ وائی: ما د شپے د خوب نہ منع کرے وو، زما سفارش دده پہ
بارہ کنب قبول کرہ۔ نو د دواړو سفارش بہ قبلولے شی)۔

(احمد، طبرانی فی الکبیر بسند حسن صحیح - صحیح الترغیب: ۱۴۲۹)

دے وجہ نہ پہ رمضان کنس قرآن زیات لوستل پکار دی، پہ ترجمہ او تفسیر او پہ تلاوت سرہ او پہ تہجدو کنس، دا د قرآن میاشت دہ۔

(القرآن) پہ لفظ او حرف سرہ د الله تعالیٰ کلام دے، الله پرے تلفظ کریدے، مخلوق نہ دے او حوک چہ کلام دوه قسمونو ته تقسیم کوی، یو کلام لفظی او هغه ته قرآن نہ وائی او دویم کلام نفسی (یعنی معنی د قرآن) او دے ته قرآن وائی، نو دا د سلف صالحینو نه خلاف عقیدہ دہ، او پہ دین کنس نوے بدعت پیدا کول دی۔ چہ دا مقام د تفصیل نہ دے۔ تفصیل دپارہ زمونہ « اصول التفسیر وعلوم القرآن » ته رجوع او کرہ۔

اوس د قرآن صفت کوی: ﴿ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى ﴾

نو حوک چہ پدے کتاب ایمان راوری او دے تصدیق او کری او بیا دے د احکامو تابعداری او کری نو د هغه زرونو ته هدایت کوی۔

نو ۱- (هُدًى لِلنَّاسِ) دے امت احکام او (وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى) د پخوانو امتونو غیر منسوخ احکام هم پکنس بیان شوی دی۔ د هدایت واضح خبرے او واضح تعلیمات د پخوانو هم پکنس بیان شوی دی۔ او (الْفُرْقَانِ) عطف دے پہ الْهُدَى باندے ای (بَيِّنَاتٍ مِنَ الْفُرْقَانِ) یعنی واضح خبرے د جدائی راوستو پہ مینخ د حق او باطل او د دروغ او رشتیا او حلال او حرام او مامور او محظور هم پکنس شته۔

۲- یاد (هُدًى) نه مراد مجموعه هدایت د خلقو دے او واضح خبرے د هدایت چہ هغه حلال او حرام او بنسکاره مواعظ او نصیحتونہ او قیصے دی، هغه هم پکنس بیان شوی دی۔

۳- د اول هدایت نه مراد هدایت د عقائد او اصولو دے او دویم هدایت د احکامو او فروعو دے۔

۴- یا اول نه دلائل عقلیه او دویم نه مراد احکام دی۔

۵- یا اول هدایت اجمالاً دے او دویم هدایت تفصیلاً دے یعنی هرکله چہ انسان ته د نیغے لارے هدایت او کری نو بیائے بغیر د واضح او بنسکاره دلیل او روینانه صورت نه نہ پریدی بلکه د توحید او آخرت او د رسول د حقانیت او د دنیا د سیاست او د آخرت د سعادت ضمانت هم ورکوی۔ او پہ بصیرت باندے ئے روانوی۔ یعنی پہ قرآن کنس هدایت هم شته او دلیل د هدایت هم شته۔ (لزهرالبیان)۔

او (الْفُرْقَانِ) کنس اشاره دہ هغه دلیلو ته چہ د حق او باطل جدائی راولی۔

فائدہ: (هُدًى) پہ منزله دے دے چہ یو شخص ته د نیغے لارے هدایت او خودنه اوشی۔

(بَيِّنَاتٍ) پہ منزله د لارے د علامتو دے چہ هغه انسان ته تفصیلاً بنائی۔ او (الْفُرْقَانِ) پہ منزله

دے دے چہ د ہغہ لارے د خودلو دپاسہ دا بیان اوشی چہ ددے لارے او د نورو لارو ترمینخ فرق دے، دا لارہ انسان اصلی هدف تہ رسوی او نورے لارے چہ ددے پہ مقابلہ کنیں دی ہلاکت تہ راکاری۔ (ازہر بتغیر)۔ نو قرآن کنیں درے وارہ کارونہ شتہ۔

نو ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ﴾ مخکنیں فضیلت در رمضان او د ہغے د آسانوالی طریقے بیان شوے، نو اوس نے فرضیت بیانوی۔

شَهِدَ: پہ معنی د حَضَرَ او عَلِمَ سرہ دے۔ یعنی خوک چہ حاضر شی میاشتنے تہ یا پوہہ شی پہ میاشتنے راختلو سرہ کہ پہ ہرہ ذریعہ سرہ وی، پہ لیدلو سرہ وی، یا د بل نہ پہ آوریدو سرہ وی، یا پہ یوہ علاقہ کنیں اولیدے شی، او د نورو علاقو خلقو تہ خبر اُورسیہری نو ہغوی لہ ہم روزے نیول پکار دی۔ یا د شعبان پہ دیرش ورخو پورہ کیدو سرہ وی۔ او پہ [صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأُفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ] (متفق علیہ) کنیں خطاب عام مسلمانانو تہ دے نو د ہر چا لیدل ضروری نہ دی لکہ بعض ناپوہہ ددے نہ د ہر چا پہ لیدلو دلیل نیسی۔ خکہ چہ د عادل گواہانو گواہی قبول ہم شریعت لازم کریدی۔ او معنی د حاضریدو داہ چہ روزہ نیونکے عاقل، بالغ، مقیم وی او د میاشتن پہ راتلو کنیں ژوندے وی۔ نو: ﴿فَلْيَصُمُّهُ﴾ (روزہ دے اونیسی او دا پرے فرض دہ، او نابالغ دپارہ روزہ نیول مستحب دی، او د مسافر، یا مریض دپارہ اجازہ دہ چہ فی الحال نے پریدی، خو روستو بہ نے قضائی راوری۔

نو اوس ہغہ استثنائی صورت بیانوی او دا نے دوبارہ راوری خکہ اوس روزہ فرض شوہ نو دا وہم راخی چہ آیا دا حکم درخصت بہ ہم ختم شوے وی۔

دارنگہ دروستو علتونو ذکر کولو دپارہ نے دوبارہ راوری:
﴿وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ﴾ دے سرہ دا قید مراد دے (وَلَمْ يَصُمْ) (یعنی روزہ نے پہ میاشتن در رمضان کنیں اُونہ نیولہ)۔ نو (فَعِدَّةٌ) یعنی دہ بانڈے شمارل لازم دی د نورو ورخو دپارہ د قضاء راورلو)۔
دا مطلق دے نو پرلہ پسے قضائی راگرخول ضروری نہ دی۔

اوس د مخکنو پنخہ احکامو علتونہ او وجے بیانوی:
﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ﴾ دا د اول حکم سرہ متعلق دے چہ ہغہ د مریض او مسافر نہ فرضیت ساقطول دی۔ ﴿وَلَا يُرِيدُ﴾ دا د دویم حکم سرہ متعلق دے چہ د قضاء راورلو ورخو کنیں نے تخصیص اُونہ کرو۔ دا نے اُونہ وئیل چہ فلانی فلانی ورخو کنیں قضاء راوری۔ خکہ چہ پدے کنیں تنگسیا دہ او ہغہ اللہ نہ غواری۔

او حدیث دے: [إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ] (دین آسان دے) (بخاری والنسائی)۔

دے دپارہ چہ بندگان د اور نہ پہ آسانی خلاص شی او جنت تہ لار شی، داد الله مہربانی دہ۔
 دے کنب دا معنی ہم دہ: [يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ أَنْ تَيَسَّرُوا وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ أَنْ تُعْسِرُوا] الله غواری چہ تاسو
 آسانی او کړی د خپل خان سره او نہ غواری چہ تاسو سختی او کړی) بلکه د هغه رخصتونه
 قبول کړی او داسے مہ کوی چہ خامخابه پہ سفر او مرض کنب روژی نیسی او روژه ماتول بد
 گنری۔ نبی ﷺ فرمائی: [يَسِّرُوا وَلَا تُعْسِرُوا]

(آسانی کوی او سختی مہ کوی) (متفق علیہ)۔

او حدیث کنب دی: «الله خوبنوی چہ د هغه پہ رخصتونو باندے عمل اوشی لکہ څنگه چہ دا
 بدہ گنری چہ د هغه احکام مات کړے شی»۔

(مسند احمد ۵۸۶۶ والبیہقی واسنادہ صحیح)۔

۳- دے کنب حاصل معنی دا ہم دہ چہ یسر جنت تہ وائی او عسر جہنم تہ۔ یعنی الله دا احکام
 څکھ رالیږی چہ تاسو جنت تہ داخلوی او کہ گران احکام راولیږی نو بیا به پرے عمل نہ شی
 کیدے نو خلق به جہنم تہ ځی او الله خو هغه نہ غواری۔ او دا دلیل دے چہ د دین تول احکام د
 بندگانو د وسع مطابق آسان دی۔ څکھ الله د گرانو احکامو رالیږلو اراده نہ لری۔

﴿وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ﴾ داد (يُرِيدُ) سره متعلق دے (أَيُّ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ تُكْمِلُوا الْعِدَّةَ) یعنی الله غواری چہ
 تاسو شمار پوره کړی۔ (التفسير المنير)

۲- یاد (أَمْرُنَا) مقدر پورے متعلق دے یعنی (أَمْرُنَاكُمْ بِالْآذَاءِ وَالْقَضَاءِ) (تاسو تہ مے امر او کړو په
 آداء کولو د پاتے شوو روژو) دے دپارہ چہ شمار دروژو پوره کړی۔ چہ دیرش یا نهه ویشٹ روژے
 دی۔ ولے کہ قضائی رانہ وړی نو د الله حکم به مات شوے پاتے شی، نو تاسو تہ به نقصان اوری۔

فانده: د الله د حکم پابندی په دوه طریقو سره کیږی (۱) یو دا چہ د عدد خیال به ساتی (۲)
 دویم د کیفیت۔ کہ په یو مقام کنب کیفیت معاف شی، نو عدد به نہ پریدی لکه په رمضان کنب
 د سفر یا د بیماری د وجه نه روژے پاتے شی، نو کیفیت تہ شرعاً پاتے شو، لیکن عدد چہ (۲۹) یا
 (۳۰) دی، دا به تہ نہ خرابوے۔ بلکه شمار به پوره کوے۔

﴿وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَذَاكُمْ﴾

۱- ددے یوه معنی دا ده چہ د الله تعظیم او لوئی والے بیان کړی پدے احکام رالیږلو۔ او د هغه
 لوئی والے ستاسو زړه کنب راشی چہ داسے آسان احکام رالیږی او تاسو تہ پرے هدایت کوی۔

۲- دویم: ددے تکبیر نه مراد تکبیرات التشریق دی چہ در رمضان په آخر کنب د اختر د شپے نه
 د اختر د مانځه پورے دا تکبیرات وئیلے شی، احادیثو کنب ثابت دی۔ نو معنی دا ده (لِتَذْكُرُوا اللَّهَ

عِنْدَ انْقِضَاءِ عِبَادَتِكُمْ) تاسو الله رايا د کړئ، د هغه ذکر او کړئ په وخت د ختمیدو د عبادت ستاسو کښ (چه روژه ده او د مانځه د ختمیدو نه روستو، نو د روژې او د مونځونو نه روستو الله اکبر الله اکبر کلمات الخ وئیل دی۔ لیکن اول مطلب اولی دې ځکه چه په دې احکامو باندې عمل کولو کښ د بنده په زړه کښ د رب تعالیٰ کبریا او لوئی والی دې پدې وجه هغه روژه نیسی او نه ئه ماتری ځکه چه د هغه دا عقیده ده چه الله ماته گوری او هغه په ما پوهه دے۔

او د (عَلَىٰ مَا هَذَا كُمْ) (۱) یوه معنی دا ده: په هغه طریقہ چه الله درته خود لې ده۔ اشاره ده چه الفاظ د تکبیراتو به د شریعت موافق وئیلے شی، د ځان نه به الفاظ نه جوړوی۔

(۲) دویمه معنی دا ده چه علیٰ تعلیلیه او ما مصدریه ده (ای لِنُكْبِرُوا اللّٰهَ لِأَجْلِ أَنَّهُ هَذَا كُمْ) یعنی په سبب د هدایت ستاسو، چه الله تاسو ته د خپل قربت او نزدی والی طریقہ او خود لې۔ نو تاسو د الله لوئی والی او وایی چه ای الله! ته ډیر لوئی ئه چه مونږ سره دې دا دا انعامات کړی، او دا روژه دې مونږ لې د تقویٰ او فائدو دپاره راکړی، او بیا دې پکښ آسانی هم پیدا کړه او دا قرآن دې راولیږلو۔

بل تعبیر: (لوئی او وایی په هغه خبره چه تاسو ته ئه هدایت کړی)۔

﴿وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ دا د الله په احکامو باندې د پابندی کولو دپاره علت دې یعنی دا احکام مې راولیږل او تاسو ته مې پرې د پابندی حکم او کړو، دې دپاره چه تاسو شکر او کړئ۔ او دارنگه دغه احکام لوئی انعامات دی چه د شکر کولو مستحق دی۔ یا نتیجه د رخصت ده یعنی الله تعالیٰ رخصت در کړو نو شکر او کړئ۔ د شکر معنی په دین باندې عمل کول هم دی، یعنی دې دپاره چه تاسو د الله تعالیٰ په حکم او د هغه په دین عمل کونکی جوړ شی او همدا شکر دے۔

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ

او کله چه تپوس کوی ستا نه بندگان زما په باره زما کښ نو یقیناً زه نزدی مې، قبلوم دُعا دُعا کونکی

إِذَا دَعَا نِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

کله چه مانده دعا غواړي نو دوی دې خبره اومنی زما، او ایمان دې راوړی په ما، دې دپاره چه دوی په سمه لار شی۔

تفسیر:

مناسبت: ۱- ددې جمله مناسبت د مخکښ سره دا دې چه په روژه سره بنده الله تعالیٰ ته نزدی کیږی نو الله هم پدې آیت کښ خپل قربت بیانوی چه زه نزدی مې۔

۲- پدې کښ د تکبیر او لوئی بیانولو طریقہ ده یعنی ذکر به په پته کوی لکه روستو د شان

نزول نہ معلوم میری۔

۳- قاسمی وائی: چہ کله روزہ ماتوی نو د الله تعالیٰ نہ دعا کول پکار دی خُکَہ حدیث کنبی دی چہ دروزه ماتی په وخت کنبی دعا نہ رد کیرې۔ ○ عبد الله بن عمر رضی الله عنهما به د افطار په وخت تپول بال بچ سره یو خائے دعا کوله خُکَہ چہ رسول الله ﷺ فرمایلی دی چہ دروزه دار د افطار په وخت دعا قبلیرې۔ (مسند طیالسی)۔

په یو بل حدیث کنبی دی چہ دریم کسانو دعا نہ رد کیرې: د عادل امام (بادشاه)، دروزه دار، او د مظلوم۔ (مسند احمد، ترمذی، نسائی، ابن ماجه)۔

۴- مخکنی ئے بندگانو ته په تکبیر او ذکر او شکر باندے حکم او کړو نو اوس وائی زه ستاسو د شکر نه خبرداریم، اوزه ستاسو آواز آورم او ستاسو دعا قبلوم او ستاسو امیدونه به نه ضائع کوم۔ (النیسابوری)

شان نزول: ۱- بعض صحابه کرامو (یو روایت کنبی دی چہ یو بانډ چي) تپوس کړے وو چہ یار رسول الله! آیا ز مونږ رب نزدی دے چہ مونږ ورسره خبرے او کړو (په پته) او که لرے دے چہ آواز ورته او کړو، او پدے تپوس کنبی ددوی نیت بنه وو۔ لیکن علم ورته نه وو، نو نبی ﷺ خاموش شو، الله تعالیٰ دا آیت نازل کړو۔ (ابن جریر و ابن ابی حاتم) او د شفقت بیان ئے او کړو چہ زه نزدی یم۔ چغو ته حاجت نشته۔

۲- یا د یهودیانو په جواب کنبی نازل دے چہ هغوی وئیلی وو، ز مونږ رب به ز مونږ دعا خنګه واوړی او حال دا چہ ته وائے چہ ز مونږ او د آسمان ترمینخ پنځه سوه کاله مسافه ده؟۔ (قرطبی و البغوی عن ابن عباس)۔

۳- د بعض صحابه کرامو نه په روزہ کنبی د حکم د سختوالی په وجه (چہ د خوب نه روستو جماع کول ورله حرام وو لکه روستو راخی) مخالفت شوی وو نو هغوی رسول الله ﷺ ته پنبیمانہ راغلل او توبه ئے او وسته او تپوس ئے او کړو چہ آیا الله به ز مونږ توبه قبوله کړی؟ نو دا آیت نازل شو۔ (قرطبی، و التفسیر المنیر)۔

۴- قتاده وائی: صحابه کرامو تپوس او کړو چہ مونږ د خپل رب نه خنګه دعا او غواړو اے د الله نبی! او په روایت د عطاء کنبی دی چہ په کوم وخت دعا او غواړو چہ الله ز مونږ دعا قبوله کړی؟ نو الله دا آیت نازل کړو۔ (بحر العلوم للسمرقندی و النیسابوری)۔

مسئله: ددے وجه نه اهل علم فرمائی: ټول ذکر ونه او دعا گانے به په پته وئیلے شی خُکَہ په

جہر کنب د الله تعالى زیات ادب نشسته او په اخفاء کنب ادب ډیر دے۔ مگر هغه چه شریعت کنب د هغه جهر ثابت وی لکه اذان، تکبیرات د تشریق او جهری مونخونه۔

او حدیث کنب هم راغلی دی، صحابه کرامو په جهر ذکر او کړو نو رسول الله ﷺ ورته او فرمایل: **يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْبَعُوا عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ، إِنَّكُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمًّا وَلَا غَائِبًا، إِنَّكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا** [متفق علیه] (اے خلقو! په خپلو خانو نو رحم او کړی ځکه چه تاسو کونړ او غائب ته آواز نه کوی، تاسو خو اوریدونکی، نزدی ذات ته آواز کوی، هغه ستاسو سره دے، او هغه تاسو ته د اونی د خت نه هم زیات نزدی دے)۔

حسن بصری فرمائی: د پتے دعا او د بنکاره دعا ترمینځ اوویا چنده فرق دے۔

(بغوی، خازن، اللباب)۔

﴿فَأَيُّ قَرِيبٍ﴾ قُرب (نزدی والے) په ډیرو معنو کنب مشترک دے: نزدی والے د مکان، د زمان، د مرتبے، د نسب، نزدی والے په اعتبار د حفاظت، په اعتبار د علم، په اعتبار د قدرت۔ او دلته د الله نزدی والے په اعتبار د علم، قدرت، حفاظت، سمع او اجابت سره دے۔ یعنی الله رب العزت د عرش د پاسه دے، او علم او قدرت، سمع او اجابت ئے په هر ځائے کنب دی۔ مونږ باندی خبر دے۔ د مری درگ نه مونږ ته نزدی دے ځکه انسان خپل بدن ټول نه شی لیدلے، او الله رب العزت ته ټول بنکاره کیږی۔ او د استواء علی العرش او قرب منافات نشته ځکه چه الله تعالى په عرش هم دے او د ډیر لوئی والی د وجه نه قریب هم دے۔

شیخ الاسلام ابن تیمیة ددے مثال داسے ورکوی لکه سپوږمی په خپل مدار کنب وی لیکن هر سرے (مسافروی که مقیم، روان وی که ولاړ) وائی چه سپوږمی ما سره ده۔

دارنگه دا ټول کائنات د الله په لاس کنب دی۔ نو ورته نزدی دے۔ او دا نزدی والے حمل د مشترک لفظ دے په یوه معنی باندی او دا حقیقت وی۔ او دغه شان تاویل په لفظ د مَعَكُمْ کنب هم دے چه دا په اصل کنب تاویل نه دے۔

او بعض اهل علم وائی چه دلته نزدی والے د متشابهاتو نه دے، الله وائی زه تاسو ته نزدی یم نو ځنگه نزدی دے؟ ددے کیفیت الله تعالى ته معلوم دے، او مونږ له پدے باندی ایمان راوړل پکار دی چه الله بندگانو ته نزدی دے او که د متشابهاتو نه هم شی نو منافات ئے د استواء علی العرش سره نشته ځکه چه د عرش د پاسه دے او سره د هغه نه هر څیز ته نزدی هم دے۔ لکه مخکین تیر شو۔

﴿أَجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ﴾ الله رب العزت ضرور د بندہ دعا قبلوی، لفظی دعائے هم قبلوی او عبادت ئے هم قبلوی۔ دعا دوه قسمه ده۔ دعاء العبادة یعنی (أُجِيبُ مَنْ عَبَدَنِي) (بدائع التفسیر)

(خوک چه زما بندگی کوی نوزة ورته ثواب ورکوم)۔

او دعاء الحاجة (یعنی دعاء النداء) هم قبلوی۔

﴿إِذَا دُعَانِ﴾ یعنی هر کله، په هر وخت او په هر خائے کنس چه ما نه دعا غواړی زة ئے قبلوم۔

بیا دلته سوال دے چه دلته وائی هر ه دعا قبلیرې او حال دا چه مؤمن ډیرے دعاگانے کوی او نه قبلیرې؟ **جواب:** بعض وائی: دے سره دا قید دے «إِنْ شِئْتُ» یعنی که زما خوبه شی۔

لیکن دا جواب کمزور دے ځکه چه دا د مقام د لطف او رحم سره مناسب نه دے۔ ځکه الله تعالیٰ دلته وعده د قبول والی کوی۔ او دا قید خو په مقام د مشیت او تقدیر کنس وئیلے شی۔

او دارنگه د مشرکانو په باره کنس دا قید دے لکه سورة انعام (۴۱) آیت کنس دی:

(فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ)۔

(الله به لرے کوی هغه شی چه تاسو الله لره هغه ته رابللے وی خو که الله او غواړی)۔

۲- صحیح دا ده چه هر ه دعا قبلیرې خو د قبلیدو ډیر صورتونه دی، کله عین هغه مقصد پوره کړی او کله د هغه اجر او ثواب وکړی، او کله د هغه نه مصیبت لرے کړی۔ لکه دا خبره په صحیح حدیث کنس راغله ده۔ او د دعا د استجابت غم مه کوه بلکه د دعا دراکولاویدو غم کوه۔ عمر فاروق رضی الله عنه فرمائی: زما دا غم نشته چه زما دعا به قبوله شی او که نه، بلکه دا غم مے دے چه د دعا دروازه راباندے کولاه شی۔ (ځکه چه دعا دربان دے راکولاه شوه نو ضرور ئے الله قبلوی)۔ او دا دروازه نن صبا مونږ بندگانو په ځان بنده کړے، د الله نه مستغنی شوی یو۔ والله المستعان ولا حول ولا قوة الا بالله۔

۳- **جواب:** هر ه دعا قبلیرې خو چه په خپلو شرطونو سره وی او هغه دا دی:

○ - مؤمن به وی۔ ○ استجابت به پکنس وی یعنی حرام او حلال به منی۔ لکه روستو راخی۔ ○ - زړه به ئے غافل او لاهي نه وی۔ (لَا يَسْتَجِيبُ دُعَاءَ عَنِ قَلْبِ غَافِلٍ لَاهٍ) (ترمذی، حاکم - ابن کثیر)۔ ○ - دتولو گناهونو نه به الله ته توبه اویاسی۔ ○ - قبلے ته به متوجه کینی۔

○ - لاسونه به پورته کړی۔ ○ د الله په اسماء حسنی سره وی۔ لکه یارب، یا ارحم الراحمین وغیره الفاظو سره۔ ○ او د هغه ثناء او صفت به مخکنس او کړی بیا به درود او وائی بیا به خپل حاجتونه وړاندے کړی۔ او (یا خدا) او نورو غیر منقول الفاظو سره به نه وی۔

○ - اخلاص به پکنس وی۔ ○ دعا کونکے به د خپل مسکنت او محتاجی اظهار او کړی۔

○ - دیوے گناه دعا به نه وی، د صله رحمی قطع کولو دعا به نه وی۔ (احمد، ترمذی)

○ - جلتی به نه کوی یعنی دعا به پدے وجه نه پریدی چه زرولے نه قبلیرې۔ (صحبین)

○ - ددعا پہ قبلیدو باندے یقین کول۔ (مسند احمد)

○ د مسافر دعا بنہ قبلیری۔ ○ - د مظلوم دعا سمدست قبلیری۔ ○ - د قبولیت پہ اوقاتو کنب
به وی لکه ○ آخری دریمہ حصہ دشے۔ ○ د اذان پہ وخت۔ ○ د اذان او د اقامت ترمینخ۔

○ - دروزه ماتی پہ وخت کنب۔ ○ - د باران د نازلیدو پہ وخت کنب۔ ○ د قتال فی سبیل الله پہ
صف کنب۔ ○ - د جمعے د اجابت پہ ساعت کنب۔ چه امام منبر ته ختلو نه تر مانخه ختمیدو
پورے دے۔ ○ - د جمعے پہ ورخ د مازیکر آخری ساعت۔ ○ نبی کریم ﷺ پہ سجده کنب ددعا
کولو حکم کریدے او فرمائیلے ئے دی: (پہ سجده کنب پہ دعا کنب بنہ کوشش کوی لائقه ده چه
ستاسو دپاره به قبول کرے شی)۔ (صحیح مسلم)

○ حرام خوربه نه وی۔ ○ - د مور او پلار دعاگانے بچو دپاره بنے قبلیری۔ ○ د غائب دعا د غائب
دپاره زر قبلیری۔ ○ پاک مکانونو کنب دعا زر قبلیری لکه کعبه معظمه، ملتزم، میزاب رحمت،
ریاض الجنة۔ او تول حرم۔ ○ - بار بار په الحاح او مبالغے (اوزون) سره وی۔

حدیث کنب دی: تاسو ددعا کولو نه مہ تنگیری، خکه چه کوم سرے (همیشه) دعا کوی
هغه نه هلاکیری۔ (مستدرک الحاكم)۔

﴿ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي ﴾ (أَيُّ إِذَا دَعَوْتَهُمْ لِلْإِيمَانِ وَالطَّاعَةِ) (محاہد۔ قرطبی وقاسمی)۔

یعنی د الله تعالی دعوت (چه ایمان او اطاعت دے) هغه دے پوره قبول کری یعنی طاعت او عمل
دے او کری) زما احکام دے او منی او زما بندگی دے او کری۔ لکه خنکه چه زه ددوی دعا قبولوم۔
اجابة په لغت کنب طاعت او کوم شے چه غوختلے شی د هغه ورکولو ته وائی۔ نو د الله د طرف
نه په معنی د ورکری سره وی او د بنده د طرف نه په معنی د طاعت او خبرے منلو سره
وی۔ معنی داده: ﴿ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي بِالطَّاعَةِ ﴾ (زما قبول والے دے او کری په بندگی کولو سره)۔

۳- ابن عطیة وغیره وائی: (أَيُّ لَيْسْتَدْعُوا مِنِّي الْإِجَابَةَ) یعنی مانه دے ددعا د قبلیدو سوال
او کری) او ددے حقیقت هم دادے چه زما اطاعت دے او کری۔ (معالم التنزیل للبغوی ۲۰۵/۱)۔

امام راغب وائی: د ﴿ فَلْيَسْتَجِيبُوا ﴾ په خائے ئے ﴿ فَلْيَسْتَجِيبُوا ﴾ غوره کرو، پدے کنب یوه باریکه نکته ده
او هغه دا چه داستجابة حقیقت طلب د اجابة (قبول والی) دے، اگر که د اجابة په معنی هم
استعمالیری۔ نو الله بیان کرل چه بندگان کله د خپل وس مطابق ددعا د قبلیدو کوشش کوی،
الله به ترے راضی کیری۔ (قاسمی)۔

آیت دلیل دے چه خوك خومره د الله تعالی خبره منی او د هغه د احکامو استجابة کوی نو
هغومره به ئے دعا بنه قبلیری۔ لکه حدیث کنب دی: د الله تعالی بعض بندگان داسے دی چه که

پہ الله قسم اوکری نو الله نے پوره کوی) (صحیح بخاری).

وجه داده چه ده خپل خواهشات قربان کری وی نو الله هم د هغه خبره زمکے ته نه ارتوی۔
مونږ بندگانو کښ دا خوئی دے چه د الله نه گیله کوو چه زما دعا نه قبلوی او حال دا چه خپله د
الله تعالیٰ د حکمونو پابندی نه کوو۔

﴿وَلْيُؤْمِنُوا بِي﴾ ایمان نه د استجابت نه روستو راوړو،

۱- اشاره ده دیته چه انسان اول خبره اومنی نو روستو نه ایمان زیاتیږی۔ یعنی ایمان به نه په
طاعاتو باندې په عمل کولو سره کمال ته رسی۔ ۲- یا ایمان د زره صفت دے او استجابت د
جوارحو عمل دے یعنی د ظاهری اعمالو کولو سره به نه په زره کښ په الله باندې یقین هم
وی۔ یعنی ظاهراً او باطناً دے تسلیم شی نو دعا به نه قبلېږی۔

۳- یا دوام علی الایمان (همیشواله په ایمان) مراد دے۔

۴- یا د ایمان نه مراد یقین دے او چه د چا خومره یقین وی، نو هغو مره نه استجابت وی نو
اشاره ده چه ستاسو استجابت به هله زیات وی چه ستاسو یقین زیات شی۔

۵- یا په قبول والی د دعا باندې یقین کول مراد دی۔ یعنی ما نه دے د دعا د قبول والی سوال
اوکری او بیا دے د دے په قبول والی یقین هم اوکری۔

بیا اجابت نفس جواب ورکول دی که په نَعَم (آو) سره وی او که په لَا (نه) سره، او استجابت دیته
وائی چه جواب په نَعَم (منلو) سره وی۔

﴿لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾ رشد : مقابل د غی (گمراهی) کښ استعمالېږی۔

هدایت او کامیابی ته رسیدل او دنیوی او آخروی فائدو حاصلولو ته وائی۔ نو معلومه شوه چه
خوځ د الله خبره بنه منے او په هغه باندې ډیر یقین لری نو د هغه دعا به زر قبلېږی، او هغه ته به
هدایت کیږی او کامیابی ته به رسیږی۔ داد هدایت اسباب دی۔

أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ الرَّفْقُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ

حلال کرے شویدی ستاسو دپاره په شپه د روزو کښ یو ځائے کیدل د خپلو بیبیانو سره، دوی جامه ده ستاسو دپاره

وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ

او تاسو جامه یی د دوی دپاره، الله ته معلومه وه چه یقیناً تاسو په خیانت کښ اچوی ځانونه خپل

فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْتَنَ بِأَشْرُوهُنَّ وَابْتَغُوا

نو مهربانی نه اوکړه په تاسو او معافی نه اوکړه تاسونه، نو اوس نزدیکت کوی د خپلو بیبیانو سره او اولتوی

مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ

ہفہ شے چہ اللہ لیکلے دیے تاسو لرہ او خوری او خکی تردے چہ صفا بنکارہ شی تاسو تہ سپین تار د تور تار نہ

مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ آتِمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ

د صبا نہ، بیا پورہ کریں روزے تر شے پورے او نزدیکت مہ کوی د بنخو سرہ پہ داسے حال کنیں چہ تاسو

عَلَيْكُمْ فِي الْمَسْجِدِ بِرَأْسِكُمْ حُدُودَ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا

اعتکاف کونکی یی پہ جماتونو کنیں، دا د اللہ پولی دی، پس مہ نزدیے کیڑی دیے تہ (پہ ماتولو سرہ)

كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

دغسے بیانوی اللہ تعالیٰ آیتونہ خپل خلقو تہ، دیے دپارہ چہ دوی کنیں تقویٰ راشی۔

تفسیر: پدیے آیت کنیں اوس دروڑے نور احکام راوری۔ او داد (بُرَيْدُ اللَّهِ بِكُمْ الْيُسْرَ) سرہ متعلق دیے چہ د اللہ تعالیٰ آسانتیا دا دہ چہ تاسو نہ ئے دروڑے پہ بارہ کنیں سخت حکم لرے کرو۔

شان نزول: د اسلام پہ ابتداء زمانہ کنیں بہ دا حکم وو چہ خوک بہ دروڑہ ماتی نہ روستو اودہ شو، بیا بہ ئے خوراک، خکاک او جماع نہ شو کولے، بلکہ دہفہ وخت نہ بہ روزہ شروع شولہ، او خوراک، خکاک او جماع بہ حرام شو نو دا حکم لہ غوندے سخت وو، پدیے وجہ د بعض صحابہ کرامو نہ پہ دیے کنیں نقصان اوشو۔

پہ صحیح بخاری، مسند احمد، ابوداود او حاکم کنیں راخی چہ قیس بن صرّمہ انصاری رضی اللہ عنہ د پتی (د کارویار) نہ سترے کورتہ راغلو (دروڑہ ماتولو نہ روستو) خوراک کور کنیں نہ وو، بنسخہ ئے د خوراک تلاش کولو دپارہ لارہ چہ راغله خاوند ئے اودہ شوے وو، ہفے اووئیل: ہلاکت دیے تالرہ، (اوس خودا خوراک نشے کولے) نو ہفہ پدیے حالت کنیں روزہ وو تردے چہ صبا لہ نیمہ ورخ کنیں پرے دزیاتے تندے او لوڑے نہ یے ہوشی راغله نورسول اللہ ﷺ تہ ددیے خبر ورکریے شو۔ اللہ تعالیٰ دا آیت نازل کرو۔ صحابہ کرام پدیے آیت باندیے ڍیر خوشحالہ شو۔ انتہی۔ (القرطبی)۔

دارنگہ درمضان پہ شیو کنیں خپل اہل سرہ نزدیکت حرام وو، نو پدیے کنیں د عمر فاروق او د کعب انصاری رضی اللہ عنہما نہ پہ سہوہ سرہ جماع اوشوہ او دوارہ ڍیر خفہ رسول اللہ ﷺ تہ راغلل چہ مونہر خو ہلاک شو نو اللہ تعالیٰ دا آیتونہ نازل کرل۔ او دا حکم ئے بدل کرو اورخصت

تے راویں لو چہ خہ دا حکم ہم تاسوتہ آسان شو۔ نو د مابنام نہ واخله تر صباراختلو پورے ستاسو دپارہ ہر جائز شے حلال دے۔ (بخاری و مسلم)

﴿أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَاءِكُمْ﴾ (الرفث): ۱- ددے یوہ معنی جماع دہ۔ (ابن عباس)
 ۲- دویم: ﴿كُلُّ مَا يُرِيدُ الرَّجُلُ مِنْ أَمْرَاتِهِ أَيْ الْجَمَاعُ وَذَوَاعِيهِ﴾ ہر ہغہ شی تہ وائی چہ سرے تے د خپلے بنخے نہ ارادہ لری، ہغہ فعل وی کہ قول او کہ لاس وروپل وی۔ (زجاج عن ابن عباس) چہ دیتہ جماع او د ہغے اسباب وائی۔ رفث کلہ پہ معنی د فاحشو خبرو (کنخلو) سرہ راخی، او دائے اصلی معنی دہ خو دلتہ نہ دہ مراد۔ ہان لہرہ آزادی بنخہ او خاوند کولے شی خکہ چہ آیت کنبں عموم دے۔

﴿هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ﴾ دا د (أَجَلٌ) دپارہ علت دے یعنی تاسو لہ زنانہ پدے شیو کنبں خکہ حلالے شوے چہ دا ستاسو لباس دے۔ او لباس خلق اغوندی دہغے نہ صبر کول او خان ساتل گران وی، نو دا ہم تاسو پدے شیو کنبں اغوستلے شی۔ (کشاف، قاسمی)

۱- بنخوتہ تے لباس یو پدے وجہ او وئیلو چہ لکہ خنگہ چہ پہ لباس سرہ بدن پتہیری نو دغہ شان بنخہ او خاوند یو بل دپارہ د بد نامی او بد کاری نہ پردہ دہ۔ ۲- د ابن عباس نہ نقل دی چہ لباس کنبں د بدن دپارہ آرام او سکون وی، نو دغہ شان د بنخے پہ وجہ ہم انسان تہ ظاہری سکون ملاویری، او د چا چہ بنخہ نہ وی نو ہغہ یے سکون وی۔

لِبَاسٌ لَهُنَّ: بنخے چہ وادہ نہ وی کہے نو یے سکون او پریشانہ وی، او دارنگہ د بدن نامی نہ محفوظہ نہ وی، او کلہ تے چہ خاوند پہ سفر تلے وی نو بنخہ پریشانہ وی، خان ورتہ ناشنا بنکاری۔ ۳- دارنگہ بنخہ او خاوند د تولائی او پرستنے پہ شان دی، نو د دوارو د یو بل نہ پردہ نشتہ لکہ خنگہ چہ د لباس نہ پردہ نہ وی۔ (ربیع)

فائدہ: پہ لباس کنبں درے خصوصیتہ دی ۱- حفاظت د یخنی او گرمی نہ۔ ۲- عیبونہ پتہول۔ ۳- د بدن زینت او ڊول۔ نو پدے تشبیہ کنبں ہم دا درے نکتے دی خکہ چہ بنخہ او خاوند د یو بل د انحرافاتو او کہیدو نہ حفاظت کوی۔ د یو بل د آرام وسیلہ دہ، د یو بل عیبونہ پتہوی۔ او ہریو د بل دپارہ ڊول شمارلے شی۔ (لزہر البیان)

بیا بنخے تے پہ سرو بانڈے مخکنبں کہیدی، حال دا چہ د قرآن طریقہ دادہ چہ سری مخکنبں کوی (۱) خکہ خطاب سرو سرہ دے (۲) یا دا چہ د سری حاجت بنخوتہ زیات وی، او د سری صبر د زنانو نہ کم دے، او د زنانو زیات دے خکہ چہ د ہغے پہ مزاج کنبں اللہ تعالیٰ برودت (بخوالے) پیدا کہے، سرو تہ تے توجہ کمہ وی، او چہ کلہ پہ خہ کار مشغولہ شی نو بیا د سرو نہ غافلہ وی۔ او سرے کہ سترے او مشغول ہم وی نو زنانو تہ تے توجہ وی۔

﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ﴾ پہ شیوہ درمضان کبیں د جماع د حلالوالی د پارہ دا دویم علت دے۔ او پدے کبیں اللہ تعالیٰ خپل احسان بیانوی یعنی اللہ تعالیٰ تہ دا پتہ دہ چہ کہ زہ چرتہ دا حکم او کرم چہ پدے شیوہ کبیں بہ نزدیکت نہ کوی، نو دوی بہ ئے کوی نو پہ گناہ کبیں بہ واقع کیہی او چہ گناہ کبیں واقع شو نو د اللہ پہ غضب کبیں بہ واقع کیہی۔ نو اللہ وائی زہ ترے غضب لرے کوم او مہربانی پرے کوم۔

تَخْتَانُونَ: دا د خیانت نہ دے، پہ امانت کبیں نقصان کولو تہ وئیلے شی۔ لیکن پہ گناہ کولو سرہ ہم د اللہ تعالیٰ پہ حقوق کبیں خیانت راخی پدے وجہ ئے گناہ تہ خیانت او وئیلو۔
﴿فَتَابَ عَلَيْكُمْ﴾ او مہربانی دا دہ چہ دا حکم ئے درنہ لرے کرو۔
○ یا دفتاب معنی دہ اللہ توفیق دتوے در کرو۔

﴿وَعَفَا عَنْكُمْ﴾ یعنی کومہ گناہ چہ درنہ شوے دہ، نو ہفہ ئے درتہ معاف کرہ۔ دا د صحابہ کرام و لو بہ مرتبہ دہ چہ د ہغوی کومہ گناہ ذکر دہ نو د ہفے معافی ئے ہم پہ قرآن کبیں ذکر کریدہ، دا دلیل دے چہ صحابہ کرام و د خپلو گناہونو نہ استغفار ہم طلب کریدے۔

(۲) دے کبیں تفسیر قرطبی او قاسمی دا معنی ہم کریدہ (چہ شان نزول ترے لرے کرے) او معنی ئے پہ تعلیق بناء کریدہ یعنی اللہ تہ پتہ وہ چہ کہ پہ تاسو ئے دا حکم پریخے وی اورفٹ ئے دریاندے حرام کرے وے نو تاسو بہ خیانت کبیں خانونہ اچولی وے نو فتاب عَلَيْكُمْ (یعنی پہ تاسو ئے مہربانی او کرہ او دا حکم ئے درنہ لرے کرو) (وَعَفَا عَنْكُمْ) او فراخی ئے دریاندے راوستہ، نو عفو پہ معنی دتوسعه سرہ دہ، او توبہ پہ معنی درفع الحکم (حکم پورتہ کولو) او تخفیف او آسانی راوستو سرہ دہ۔ لیکن دا تفسیر ضعیف دے حکم د صحیح حدیث خلاف دے۔

﴿فَالآنَ بَاشِرُوهُمْ﴾ (فَالآنَ) ابوالبقاء وئیلی دی چہ (الآن) لفظ پہ اصل کبیں ہفہ وخت تہ وائی چہ تہ پہ کبیں موجود ئے، او پہ نزدی تیرہ شوے او نزدی راتلونکے زمانہ باندے ہم دلالت کوی حکم چہ دا قریب پہ منزلہ د حاضر وی۔ او دلته ہمدامراد دے۔ نو تقدیر د عبارت داسے دے:
[فَالآنَ أَبَخْنَا لَكُمْ أَنْ تَبَاشِرُوهُمْ] (قاسمی ۱/۴۷۸) (اوس مونہ تاسو تہ جائز کرہ دا خبرہ چہ تاسو خپلو بیبیانو سرہ درمضان پہ شیوہ کبیں نزدیکت کولے شی)۔

مباشرت: یو بدن دبل بدن سرہ یو خائے کیدو تہ وائی، او دا د جماع نہ کنایہ دہ۔ او دا ادبی الفاظ دی۔ پدے کبیں امت تہ ادب دے چہ کلہ دا قسم مقاصد خوک بیانوی، نو پہ ادبی الفاظو سرہ پکار دی او د فاحشو او کریہو الفاظو د استعمال نہ بہ خان ساتی۔

﴿وَأَبْتُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ﴾ پدے کبیں اشارہ دہ چہ ددے حکم د آسانولو مقصد دا دے چہ دنسل

زیاتوالے راشی۔ پدے کنب (۱) یوہ معنی دادہ چہ پہ وخت د جماع کنب د بچی ارادہ اوکری۔ (مجاہد) خکہ چہ د جماع مقصد صرف شہوت پورہ کول نہ دی بلکہ د نسل زیاتوں مقصد دے۔ او پدے کنب د جاہلانو پہ منصوبہ بندی او نسل کشی باندے رد دے چہ دا د شریعت د مقصد نہ خلاف کار دے۔ نو ابتغاء نہ مراد نیت کول او کتب نہ مراد تقدیر کنب لیکل دی۔

۲- او عامہ معنی پکنب غورہ دہ چہ ہر شی تہ شاملہ دہ۔ یعنی اولتہوی خوراک، خکاک، بچے، دعا، استغفار، ذکر اذکار او تلاوت د قرآن پدے شپو کنب او لیلة القدر اورخصت (خکہ اللہ پدے خوشحالی پری چہ د ہفہ رخصت تہ راتلل اوکری شی) او ہفہ خائے چہ اللہ درلہ حلال کر پدے پہ بنسخہ کنب چہ مخکنب عورت دے۔

او دے کنب اشارہ دہ دے تہ ہم چہ ہر کله یو شے حلال شی نو داسے بہ نہ کوی چہ بس ہفے تہ اولگی او د ہفے پہ وجہ ترے مہم مہم کارونہ پاتے شی۔ ہر کله چہ تالہ جماع پدے شپو کنب جائز شوہ نو داسے بہ نہ کوی چہ تولے شپے پہ دے کارونو مشغول کرے بلکہ د اللہ عبادتونہ بہ کوی، د اللہ تعالیٰ ذکر اوکری، مونخونہ، تہجد اوکری، لیلة القدر طلب کرے او دعاگانے اوکری۔ نور نیک اعمال چہ درلہ اللہ لیکلی وی ہفہ طلب کرے۔ (حافظ ابن قیم فی البدائع)۔

فائدہ: راغب وائی: پہ آیت کنب یوے لطیفے تہ اشارہ دہ چہ پہ شہوت نکاحی کنب یو مقصد پروت دے چہ ہفہ د نسل انسانی حفاظت دے نو خوک چہ د نفس د حفاظت او د ہفے د بے حیائی نہ د ساتلو نیت کوی، نو دہ طلب کرے ہفہ شے چہ اللہ دہ لہ پدے نکاح کنب لیکلے وو۔ او چا چہ ددے نہ اولاد مراد کریدی د ہفے مقصد ہم دے تہ راجع کیہی۔ (قاسمی)۔

﴿ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا ﴾ دا پہ (بَاشِرُوهُنَّ) باندے عطف دے یعنی (اوس خوراک او خکاک کوی) یعنی خوراک خکاک درلہ حلال شو۔ دارنگہ ددے خائے نہ اوس دروڑے حدود بیانوی چہ د کوم وخت نہ شروع کیہی او کوم وخت باندے ختمیہی۔

او پدے کنب اشارہ دہ پیشمنی کولو تہ چہ دا ہم ضروری حکم دے او نبی ﷺ دے تہ ترغیب ور کر پدے چہ پیشمنی کوی خکہ پدے کنب برکت دے (صحیحین وغیرہ)۔

فائدہ: کہ پہ یو روزہ دار باندے پہ حالت د جنابت کنب صبار او خیزی یائے احتلام اوشی نو غسل بہ اوکری او ہمدار روزہ بہ پورہ کری۔ (صحیحین) او ہیخ قضاء پرے نشتہ۔

﴿ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ ﴾ تبین دیتہ وائی چہ یو شے بنہ بنکارہ شی یعنی صبا بنہ رابنکارہ شی چہ د ہفے رنرا پہ غرونو او پہ لارو کنب خورہ شی نو تر ہفہ وخت پورے خوراک خکاک جائز دے۔ (قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَاسْنَادُهُ صَحِيحٌ قَالَ ابْنُ كَثِيرٍ وَالْقَاسِمِيُّ ۱/۴۸۱)

لکہ حدیث کنبں ہم ثابت دی چہ کلہ یو انسان خوراک خُکاک کوی او اذان شروع شی نوڈہ لہ د ہغے پورہ کول جائز دی۔

ابوداؤد کنبں دی (۴۴۷/۲) ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ فرمائی: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمایلی دی: «کلہ چہ یو تن ستاسو اذان واورى او لوئے د ہغہ پہ لاس کنبں وی نو ہغہ دے نۄ اڑدی تردے چہ د ہغے نہ خپل حاجت پورہ کپی» (وسندہ صحیح ارواء الغلیل)

او پہ حدیث د ابن عباس کنبں مرفوعاً ثابت دی:

[إِنَّا مَعَشَرُ الْأَنْبِيَاءِ أَمْرُنَا بِتَعْجِيلِ فِطْرِنَا وَتَأْخِيرِ سُحُورِنَا.....] (الصحيحه للالباني (۳۷۶/۴)

(مونہ انبیاء تہ دا حکم شویدے چہ روزہ ماتے پہ اول وخت اُکرو او پیشمنے روستو کرو۔ او دا طریقہ د عامو صحابہ کرام و لکہ مصنف د عبد الرزاق کنبں د عمرو بن میمون الاودقی نہ نقل شویدی۔ (رجوع اُکرہ فتاوی الدین الخالص (۲۰۱/۸) تہ۔ لہذا پدے رخصت بانڈے عمل بہتر دے۔

﴿الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ﴾ د سپین تار نہ مراد مشرق د طرف نہ د صبا صادق پہ وخت کنبں اُور د خور وور سپینوالے دے او د تور تار نہ مراد د شپے تیارہ دہ خُکہ چہ د دغہ سپینوالی د پاسہ تورہ شپہ بنکاری، نو دا دوارہ ئے داسے کرل لکہ سپین او تور تارونہ خُکہ چہ دا پہ ابتداء کنبں اُور دہ بنکارہ کیپی لیکن بیا اشتباہ راتلہ چہ دا ظاہری تارونہ مراد دی نو د ہغے د ختمولو د پارہ ئے (مِنَ الْفَجْرِ) اُوئیلو۔ یعنی دا د صبا تارونہ دی نۄ ظاہری۔

﴿مِنَ الْفَجْرِ﴾ امام بخاری د سہل بن سعد رضی اللہ عنہ نہ روایت کریدے چہ بعض خلق د (خیط ابیض او خیط اسود) پہ معنی پوہہ نشو او د صبا ناوختہ پورے بہ ئے خوراک خُکاک کولو نو اللہ تعالیٰ (مِنَ الْفَجْرِ) (لفظ) نازل کرو، نو خلقو تہ پتہ اُولکیدہ چہ د سپین او تور تار نہ مراد شپہ او ورخ دی۔

او عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ دوہ تارونہ (تور او سپین) د بالخت لاندے ایخوستی وو، ہغے تہ بہ ئے کتل چہ کلہ بہ ورتہ بنۄ بنکارہ شو نو روزہ بہ ئے بندولہ، نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ ئے اُوئیل چہ دا خو دیر ناوختہ پورے نہ لیدلے کیپی۔ ہغہ ورتہ اُفرمایلی: (إِنَّكَ لَعَرِيضُ الْقَفَا) (صحیح بخاری و مسلم) (ستا خت خو دیر پلن دے) چہ کنارے د آسمان دے د سر لاندے کریدی۔ بلکہ ددے نہ مراد د شپے تیارہ او د ورخے رنرادہ۔ دا حدیث دلیل دے چہ د قرآن پہ تفسیر کنبں احادیثو تہ ضرورت دے خاصکر دا حکامو پہ آیتونو کنبں۔

﴿ثُمَّ آتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ﴾ د روزے ابتدائی وخت بیان شو چہ د صبا صادق نہ شروع کیپی، اُس د روزے دویم طرف بیانوی چہ د شپے راختلو پورے بہ وی۔ او د شپے راختل ددے نہ معلومیپی چہ نمر پریوزی او د شپے د توروالی آثار ستا سر تہ راور سپی۔ او دارنگہ مشرق

طرف تہ تورہ لیکہ بنکارہ شی۔

دا دلیل دے چہ کلہ شپہ راوخیڑی نو بس روزہ نے ماتہ شوہ، د شپے روزہ نہ وی۔ او اذان د شپے د راختلو دپارہ صرف علامہ وی، ورنہ د اذان انتظار لازم نہ دے کلہ چہ انسان تہ یقینی شپہ راختل معلوم شی۔ حدیث کنبس ددے وضاحت راخی: رسول اللہ ﷺ پہ سفر کنبس وویو صحابی تہ ئے اووئیل: کوز شہ (فَأَجِدْ لَنَا) زمونہر دپارہ ستوان تیار کرہ۔ ہغہ اووئیل یارسول اللہ ﷺ ورخ لا باقی دہ۔ ورتہ ئے اوفرمایل کوز شہ: درے خل ئے ورتہ دغہ شان خبرہ اوکرہ۔

بیا ہغہ کوز شو او ستوان ئے تیار کرل او نبی ﷺ اوخکل۔ بیا رسول اللہ ﷺ اوفرمایل: (إِذَا أَقْبَلَ اللَّيْلُ مِنْ هَهُنَا وَآذْبَرَ النَّهَارُ مِنْ هَهُنَا وَغَابَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ)

(کلہ چہ شپہ د مشرق طرف نہ رامخامخ شی او ورخ بل طرفتہ شا واروی او نمر پریوزی نو د روزہ دار روزہ ماتہ شوہ)۔ (متفق علیہ)

پہ یو حدیث کنبس دی: زما امت بہ پہ خیر (فطرت) روان وی ترخو چہ روزہ ماتے وختی کوی (یعنی د شپے د داخلیدو پہ ابتداء کنبس)۔ (صحیح بخاری: ۱۸۵۶ و مسلم) خکہ چہ پدے کنبس د یهود او نصاراؤ مخالفت دے۔

عائشہ تہ ابو عطیہ رحمہ اللہ راغلو چہ مونہر کنبس دوہ صحابہ کرام دی، یو وختی روزہ ماتوی او ناوختہ پیشمنے کوی۔ بل روایت کنبس دی: یو وختی روزہ ماتوی او وختی مونخ کوی)۔ او بل ناوختہ روزہ ماتوی او وختی پیشمنے کوی (یعنی د کوم یو عمل غورہ دے)؟ ہغہ اوفرمایل: کوم یو وختی والے کوی؟ ہغہ اووئیل: عبد اللہ بن مسعود۔ عائشہ اوفرمایل ہمدغہ شان کار بہ رسول اللہ ﷺ کولو۔ او بل صحابی ابو موسیٰ اشعری وو۔ (السنن الکبریٰ للبیہقی)۔

﴿إِلَى اللَّيْلِ﴾ نہ معلومہ شوہ چہ د شپے د راختلو سرہ سمدست روزہ ماتول مستحب عمل دے، او معلومہ شوہ چہ وصال کول افضل نہ دی لکہ خنگہ چہ ددے نہ پہ احادیثو کنبس ہم منع راغلی دہ۔ خکہ چہ پہ امت باندمے مشقت راخی۔ وصال دیتہ وائی چہ دیوے روزے مکمل کولو نہ روستو دوبارہ بلہ روزہ شروع کپی چہ مینخ کنبس روزہ ماتہ نہ کپی۔ ددے اجازت صرف د پیشمنی پورے راغلی دے، کہ یو انسان اوردہ روزہ نیسی، نو دیو پیشمنی نہ بل پیشمنی پورے نیولے شی۔ (متفق علیہ)۔

﴿وَلَا تَبَايِرُوا مِنْهُمْ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ﴾

شان نزول: د ضحاک او قتادہ نہ نقل دی چہ بعض کسان بہ د اعتکاف پہ وخت کنبس د مسجد نہ (دیو حاجت دپارہ) اووتل نو کور تہ بہ لارو او خپلے بی بی سرہ بہ ئے جماع کولہ نو اللہ

دا آیت نازل کرو۔ چہ کلہ تاسو پہ اعتکاف کنبس یی نو مباشرت بہ نہ کوی برابرہ دہ مسجد کنبس وی او کہ بہروی۔ (ابن جریر، ابن کثیر)

بسی بی ورلہ ملاقات لہ راتلے شی، خوا کنبس ورسرہ کیناستے شی خو خواہشات، جماع، یا لاس وروپل پہ طریقہ دشہوت او خکلول بہ نہ وی۔ لکہ عائشہؓ بہ د نبی ﷺ سر گمنخولو، وینخلو۔ او صفیہ رضی اللہ عنہا درسول اللہ ملاقات تہ (د ہغہ د اعتکاف پہ حالت کنبس) راغلے وہ۔

اعتکاف: پہ لغت کنبس: (الْإِقْبَالُ عَلَى الشَّيْءِ عَلَى وَجْهِ التَّعْظِيمِ) یو شی تہ متوجہ کیدل پہ طریقہ د تعظیم، لکہ پہ مسجد کنبس یو انسان ناست وی د اللہ تعظیم، د ہغہ عبادت پکنبس کوی۔ او شرعی معنی تہ دا دہ: هُوَ الْمَكْتُبُ فِي الْمَسْجِدِ بِالنِّيَّةِ مَعَ الصُّوْمِ وَأَذْنَاهُ يَوْمًا۔

پہ مسجد کنبس پہ نیت د عبادت او تعلق باللہ سرہ وخت تیرول خو چہ روزہ ورسرہ وی او ادنیٰ وخت تہ یوہ ورخ دی۔

بعض تہ داسے تعریف کوی: د ہر شی نہ جدا کیدو سرہ د اللہ پہ یاد کنبس یواخے کیناستلو تہ وائی۔ او مسجد کنبس کول ددی د لوازمو نہ دی۔ پدی وجہ پہ اعتکاف کنبس دبی بیانو سرہ نزدیکت ہم حرام دی۔ (تدبرقرآن)۔

اعتکاف دے اُمت تہ اللہ تعالیٰ مشروع کریدی خکہ چہ پخوانی امتونہ بہ گووونو کنبس کیناستل، نو دے اُمت تہ ہم اللہ تعالیٰ دا عبادت مشروع کرو او فائدہ تہ دا دہ [جَمْعِيَّةُ الْقَلْبِ عَلَى اللَّهِ] (چہ پہ اللہ باندے د بندہ زرہ راجمعہ شی او تزکیہ د نفس تہ اوشی) او اعتکاف کنبس مقصد تَبَلُّ إِلَى اللَّهِ دے۔ یعنی د اللہ سرہ خان یواخے کول۔ او د دنیا نہ خان راخکل دی۔

او دا یو سنت عمل دی او د رمضان پہ آخری عشرہ کنبس کولے شی، پدی وجہ تہ دروزے د احکامو سرہ متصل راوړو۔ او د جمہورو سلفو پہ نیز اعتکاف دپارہ د ورخے روزہ نیول شرط دی۔ او شیخ الاسلام ابن تیمیہ او حافظ ابن قیم دے مذهب تہ ترجیح ورکریدہ۔ (قیام رمضان للالبانی)

﴿فِي الْمَسَاجِدِ﴾ د مسجد قید تہ اولگولو لکہ احادیثو کنبس ہم د مسجد قید راخی دا دلیل دی چہ د مسجد نہ بہر پہ کورونو کنبس د زنانہ او سرودپارہ اعتکاف نہ وی۔ او پدی باندے امام قرطبی د اجماع دعوہ کریدہ۔ او کہ بغیر د مساجدو نہ جائز وے نو درسول اللہ ﷺ بیبیانے دیرے حیاناکے وے، ہغوی بہ کرے وے حال دا چہ ہغوی د مسجد نہ سیوی پہ بل خائے کنبس اعتکاف نہ دے کرے۔ ددی نہ دا ہم ثابتہ شوہ چہ خوک پہ غارونو او غرونو او خانقاہ گانو او شارو خایونو کنبس چیلے اویاسی نو دا سوچہ بدعات دی چہ پہ شریعت کنبس ہیخ ثبوت نہ لری، دا شیطانی

عبادات دی۔

مسئلہ : اعتکاف پہ کوم مسجد کی کولے شی ؟

دا اختلافی مسئلہ ده چه کوم مسجد کین اعتکاف کولے شی او کوم کین نہ ؟

(۱) یو قول دے چه اعتکاف پہ مساجد ثلاثه و پورے خاص دے (یعنی مسجد حرام، مسجد نبوی، مسجد اقصیٰ) لکه دا پہ صحیح حدیث کین راغلی دی۔ (ابن ابی شیبہ، سیر اعلام النبلاء، مشکل الآثار للطحاوی)۔ مگر بعض علماء (زبیر علیزی) دا روایت دوه وجو نہ ضعیف گر خولے دے، یو تدلیس د سفیان چه دا اکثر د ثقاتو نہ تدلیس کوی لیکن کله نا کله د غیر ثقاتو نہ ہم تدلیس کوی نو دده په روایت کین شک دے او دتولو روایاتو مدار همدا دے۔ دویم : پدے روایت کین اضطراب هم دے۔ حافظ زبیر علیزی دا هم وائی چه مسجد اقصیٰ ددے حدیث د وینا په زمانه کین د مسلمانانو په لاس کین نہ ووبلکه دا عمر فاروق په سنه (۱۵ هـ) کین فتح کرے وو۔

(۲) قول ثانی دا دے چه اعتکاف پہ هر جامع مسجد کین کیږی، او ددے حدیث مطلب دا دے چه په دے مساجدو کین اعتکاف د نورو مساجدو د اعتکاف نه غوره دے۔ یا روایت ضعیف دے۔ ۲- دارنگه ابن حزم او شیخ الاسلام ابن تیمیة فرمائی چه دا په باره د نذر کین دے یعنی چا چه نذر کرے وی چه زه به په یو ددے درے مساجدو کین اعتکاف کوم، نو هغه به ئے پوره کوی او بل مسجد کین د هغه په خائے اعتکاف نه کافی کیږی۔

(المحلی (۳۲۳/۸) مجموع الفتاوی (۲۷/۲۵۱)

دلیل : یو ددے آیت نه استدلال کیږی چه دلته ئے مساجد جمع راوړیده۔ او تخصیص ئے د دريو مساجدو نه دے کرے۔ ۲- دویم حدیث د ابوداود (۲۷۲/۱) دے۔

عائشة فرمائی: (..... وَ لَا اِعْتِكَافَ اِلَّا فِي مَسْجِدِ جَامِعٍ) (وَصَحْحَةُ الْاَلْبَانِيِّ) (اعتکاف صرف په جامع مسجد کین وی) او جامع مسجد هر هغه جمات ته وائی چه د جمعے مونخ پکین کیږی۔ او پدے قول کین په تولو دلائلو عمل راخی۔ والله اعلم۔

او تفصیل په فتاوی الدین الخالص (۱۸۶/۸) کین اوگوره۔

﴿يَلِكْ حُدُودُ اللَّهِ﴾ (يَلِكْ) اشاره ده مخکین ذکر شوی حکمونو ته که اوامرو وی او که نواهی۔ دا د الله حدود دی۔

(حدود) جمع د حد ده په اصل کین منع ته او دیو شی انتها ته وئیلے شی۔ او حد په معنی د پولی سره راخی، نو دا ذکر شوی حکمونه (امرونه وی که نواهی) دا تول د الله حدود یعنی پولے دی او ددے ماتول منع شویدی۔ حدود کله په معنی د اوامرو (امرونو) سره وی او کله په معنی د

نواہیو سرہ وی او کله په معنی د زجرونو سرہ وی لکه خاص حدود۔ دلته تولو ته شامل دے او دے ته ئے حدود خکه او وئیل چه لکه خنکه حد جامع او مانع وی نو دغه شان د الله په حکمونو کښ هم ے دلیلہ نور حکمونه نشی داخلیدلے۔

﴿ فَلَا تَقْرَبُوهَا ﴾ یعنی د ماتولو او مخالفت دپاره مه ورنزدے کیږی خکه چه د گناه په خوا کښ خوزیدلو سره انسان په گناه کښ واقع کیږی۔

فائده: روستو راخی فلا تَعْتَدُوْهَا (بقره: ۲۲۹) او دلته فلا تَقْرَبُوهَا وائی :

(۱) وجه داده چه پدے مقام کښ نواهی زیات بیان شو او امرونه کم۔ او ددے سره د نزدیکت نه منع مناسب ده خکه دا کنایه ده چه د صریح نه ابلغ ده۔ او روستو آیت کښ د طلاق، ایلاء او نکاح احکام دی او د هغه سره د تعدی نه منع مناسب ده۔

(کَذَلِكَ) دا کاف د بیان د کمال دپاره دے۔ یعنی تیر شوی احکام په مختصر، جامع او کامل وضاحت سره ذکر دی۔ او پدے جمله کښ خلقو ته ترغیب دے چه پدے احکامو باندے علم راوولی، او بیا پرے عمل او کږی چه تقوی پکښ پیدا شی۔

﴿ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ ﴾ یعنی هغه آیتونه چه متضمن دی د الله احکامو لره۔ او عامو خلقو ته ئے بیانوی چه غیبی او ذکی پکښ برابر دی۔

﴿ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴾ دا دلیل دے چه روژه، دعا، د لیلۃ القدر طلب، او په مسجد کښ اعتکاف ته کیناستل، دا ټول د تقوی اسباب دی۔

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكْمِ

او مه خوری مالونه د یو بل خپل مینخ کښ په ناروا طریقو، او مه وږی دا مالونه حاکمانو ته

لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿۱۸۸﴾

دے دپاره چه تاسو او خوری یوه حصه د مالونو د خلقو نه په گناه (ظلم) سره او تاسو پوهیږی۔

تفسیر: اوس بل (خلورم) حکم او قانون بیانېږی هغه دا دے چه په غلطو طریقو او رشوتونو

سره پریدی مالونه مه خوری۔ نو پدے کښ اصلاح الاموال (د مالونو اصلاح) ده۔ نو عنوان د

آیت دے: (النَّهْيُ عَنِ أَكْلِ الْأَمْوَالِ بِالطَّرِيقِ الْبَاطِلَةِ وَالْإِرْتِشَاءِ)

(په غلطو طریقو او رشوت سره د مالونو د خوړولو نه منع ده)۔

ربط: مخکښ سره ئے مناسبت دا دے چه روژه بنده د حرامونه بچ کوی، خکه چه روژه کښ

بندہ د حلالو نہ بیچ وی۔ نو د حرامونہ بہ پہ طریقہ اولیٰ سرہ بیچ کیہی۔ نو روزہ د حرامونہ نہ بیچ کیڈو سبب دے۔

دلته ذکر د (اکل) (خوراک) دے مراد ترے نہ (اخذ) (اخذت او حاصلول) دی۔ او دا پہ عرف کنب استعمالیہی، خلق وائی (سود خوردے، رشوت خوردے)۔ خُکے چہ د مال داخذتو اصل مقصد خوراک وی۔ نو پردے مال د لہر ساعت دپارہ ہم مہ اخلہ، ددے وجہ نہ دا ہم ناروادہ چہ خوک پردی چپلے بغیر د اجازت نہ استعمال کری۔ لکہ ڊیر خلق پردی چپل واچوی دوه درے ورخے نے اوگرخوی بیائے راوری نو دا کار ہم سختہ گناہ دہ۔ او پدے باندے ڊیر جاہلان نہ پوھیہی۔

﴿بِالْبَاطِلِ﴾ یعنی پہ ناروا طریقہ سرہ۔ دا یو عام مفہوم لری چہ ددے لاندے ڊیر خیزونہ او طریقے راخی لکہ دھوکے درکے، رشوت او پہ غلط بیوعو، غلط خیراتونو سرہ نے اوخوری۔

○ او پدے کنب خپل مال پہ غلطہ طریقہ خورل ہم داخل دی چہ تی وی، ڊمتوب، شراب، چرس، افیون، دخنزیر غونبے پرے واخلی یائے خرش کری۔ یا پہ اسراف طریقو سرہ پہ ودونو او رواجونو کنب مالونہ لگول، جواری، دزنا اجرت (تیکت)، غلا، لوٹ مار، غصب، پہ خرید و فروخت کنب دھوکہ کول، پہ امانت کنب خیانت کول۔ سود مال، پہ داسے کار اجرت اخستل چہ ہغہ تیک نہ وی، دوقف او وصیت مال پہ ناحقہ خورل، دمسلمانانو نہ تیکسونہ اخستل، پہ ختم دقرآن او دسورة یس پہ ختمونو اجرت اخستل، پہ امامت او اذان باندے مزدوری اخستل، دخویندو تریندو میراث خورل۔

او دا قسم تہول ہغہ صورتونہ چہ پہ ہغے سرہ د خلقو مال پہ ناحقہ خورلے کیہی دا تہول حرام مال دے او پہ ہیخ طریقہ جائز نہ دے۔ او د حرام خورولو نہ خُکے منع اوشوہ چہ پہ حرام مال سرہ دانسان توحید خرابیہی۔

﴿وَتَذُلُّوا﴾ دا پہ (تَاكَلُّوا) باندے عطف دے نو د (لَا) د لاندے دے لکہ پہ قراءت دابی بن کعب کنب ورسرہ (لَا) ذکر شویدہ۔ ہرکله چہ د خلقو مال خورل پہ باطلہ طریقہ سرہ یو عام مفہوم وو، نو اوس خُہ کسان بہ پردے مال پدے گمان جائز گنہی چہ دا مال دقاضی پہ حکم سرہ لاس تہ راغلے دے نو اللہ تعالیٰ ددوی گمان پدے جملہ کنب رد کوی۔

او د اِدْلَاء معنی دہ زورندول لکہ بوقہ چہ کوہی تہ زورندولے شی۔ نو پدے صورت کنب بہ (بِهَا) کنب باء صلہ د اِدْلَاء وی او ضمیر بہ (حُكُومَة) یعنی فیصلے تہ راجع وی۔ او ادلاء بہ دلقاء (گوزارولو) نہ مجاز وی۔ ائی لَا تَلْقُوا اَمْرَهَا وَالْحُكُومَةَ فِيهَا - اِلَى الْحُكَامِ

معنی دا چہ مہ زورندوی یا مہ گوزاروی کار او معاملہ د مالونو او فیصلہ پدے مالونو کنب

حاکمانوتہ چہ کله پوھیڑی چہ مدعی سرہ گواہان نشتہ، نو قاضی بہ زما دپارہ فیصلہ اوکری۔ او د دروغو قسم نہ نہ یرپری۔ نو د حاکمانو د فیصلو پہ وجہ تالہ دا مال نہ حلالیڑی۔ حافظ ابن کثیر پہ خپل تفسیر کتب لیکی: علی بن ابی طلحہ د ابن عباس نہ روایت کرے چہ دا آیت د ہفہ سہری پہ بارہ کتب دے چہ پہ ہفہ بانڈے مال وی، او پہ ہفہ کتب د مدعی سرہ گواہان نہ وی نو دا مال نہ انکار اوکری او جگرہ حاکمانو تہ یوسی، دے دپارہ چہ فیصلہ ددہ پہ حق کتب اوشی او دا پوھیڑی چہ دا گناہگار دے او د حرامو خورولو کوشش کونکے دے۔ (قاسمی)

د صحیحینو پہ حدیث کتب د ام سلمہ نہ روایت دے چہ رسول اللہ ﷺ افرمایا:

«زۃ انسان یم، ماتہ جگرہ کونکی راخی، کیدے شی چہ ستاسو نہ بعض کسان د نورو نہ پہ دلیل کتب چالاک وی نو زہ بہ د ہفہ دپارہ فیصلہ اوکرم، نو چالہ چہ زہ د مسلمان پہ یو حق فیصلہ اوکرم نو (دا ددہ دپارہ جائز نہ دہ بلکہ) دا یوہ تکرہ د اوردہ۔ داوے خان سرہ واخلی یا دے ئے پریدی»۔ نو دا آیت او دا حدیث دلیل دے چہ د حاکم او قاضی او مفتی فیصلہ یوشے د نفس الامر نہ نہ بدلوی، کہ یوشے پہ نفس الامر او واقع کتب حرام وی نو ہفہ حلال نہ گرخوی، او کہ یوشے حلال وی نو ہفہ حرام نہ گرخوی۔ بلکہ د قاضی فیصلہ صرف پہ ظاہر کتب نافذہ وی، نہ پہ باطن کتب۔ کہ د نفس الامر او واقع سرہ برابرہ شوہ خوبنہ دہ او کہ نہ وی نو د حاکم اجر اوشو او پہ حیلہ کونکی د ہفہ گناہ راغلہ۔ پدے وجہ ئے پہ آخر د آیت کتب افرمایا: (وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) یعنی تاسو تہ د خپلے دعوے او د خپلو خبرو باطلوالے معلوم وی۔ (تفسیر القاسمی ۱/۴۸۶)۔

(۲) **دویمہ تفسیر:** (بہا) ضمیر اموالو تہ راجع دے، او مراد ترے نہ رشوت دے۔

إِنِّي لَا تَلْقَوُا بَعْضَهَا إِلَى حُكْمِ السُّوءِ عَلَى وَجْهِ الرِّشْوَةِ لِيُعِينُكُمْ عَلَى الْاِتِّطَاعِ اَمُوالِ النَّاسِ [قاسمی]

یعنی غلطو حاکمانو تہ پہ طریقہ د رشوت مالونہ مہ وری، دے دپارہ چہ ہغوی تاسو سرہ د پردی مال پہ حاصلولو کتب مدد اوکری) خکہ رشوت ورکول ستا دپارہ ہم گناہ دہ او ہفہ دپارہ ئے اخستل حرام دی۔ خکہ حدیث کتب دی: [لَعْنَةُ الرَّائِي وَالْمُرْتَشِي وَالرَّائِي] (مسند احمد، وَصَحْحَةُ التِّرْمِذِيِّ وَالْاَلْبَانِيِّ) (الله لعنت کرے پہ رشوت ورکونکی (پہ غلطہ کتب) او پہ رشوت اخستونکی او خوک چہ ددوی ترمینخ منلہ وہی)۔

او پدے رشوت کتب دوه لوئی جرمونہ راغلل۔ یو رشوت ورکول او بل پہ باطلہ طریقہ پردے مال حاصلول۔

بیار رشوت دیتہ وائی چہ یو انسان حاکم تہ ددے دپارہ خہ مال ورکری چہ ہفہ ددہ پہ حق کتب د پردی مال یا زمکے وغیرہ فیصلہ اوکری۔ او کہ یو انسان یو ظالم یا حاکم تہ خہ مال وغیرہ ورکرو

ددے دپارہ چہ د خپل مال حفاظت پرے اوکری، نو دا بہ جائز وی اگر کہ د حاکم او ظالم دپارہ ددے
 اخستل حرام دی۔ دارنگہ یو غل دریاندے پیخ شی مال درنه اخلی نو تہ ورتہ اووائے دالس شل
 روپی واخلہ ما پریدہ نو دا بہ ستا دپارہ جائز وی۔

اورشوتونہ اخستل اصل کنب د یهودو طریقہ وہ او بیادے اُمت کنب ہم کافی طریقے سرہ رائج دی،
 او اللہ تہ د مخکنب نہ معلومہ وہ چہ دا اُمت بہ دا کار کوی خکہ ئے دوی تہ ہم خطاب کریدے۔

فائدہ: علماء فرمائی: [فِيهِ نَهْيٌ عَنْ إِقَامَةِ حُجَّةٍ بَاطِلَةٍ] پدے کنب بادشاہ او حاکم تہ د پردی مال
 حاصلولو دپارہ دباطل دلیل وئیلو نہ منع دہ، کہ ہفہ پہ چالاکی سرہ وی یا پہ غلطو گواہانو
 قائمولو سرہ وی۔ لندہ دا چہ پہ ہرہ غلطہ طریقہ سرہ پردے مال خوړل حرام دی۔ نو ددے نہ دا مسئلہ
 ثابتیری چہ حرام مال پہ فیصلہ د قاضی ہم نہ حلالیری کلہ چہ تاتہ پہ زرہ کنب معلومہ وی چہ دا
 پردے مال دے۔ لکہ دا خبرہ پہ حدیث دبخاری وغیرہ کنب صراحتہ مخکنب تیرہ شوہ۔

﴿إِلَى الْحُكَّامِ﴾ حکام جمع د حاکم دہ۔ (فیصلہ کونکے) کہ قاضی وی او کہ بادشاہ وی۔

﴿لِتَأْكُلُوا﴾ یعنی دا وروړل د خوراک دپارہ منع دی۔

(فَرِيْقًا) د فریق نہ مراد حصہ او برخہ دہ۔

﴿بِالْإِثْمِ﴾ (بہ سببہ دہ او مراد د اِثْمِ) (گناہ) نہ د دروغو گواہی یا رشوت وړکول یا پہ دروغہ
 قسم خوړل دی۔ او دا د لِتَأْكُلُوا پورے متعلق دے، یعنی چہ تاسو خوړی خُہ حصہ د مالونو د
 خلقو نہ پہ سبب د گناہ چہ ہفہ د دروغو گواہی دہ، یا رشوت وړکول یا قسم خوړل دی۔ یا بہ د
 ملاہست او مصاحبہ دہ یعنی چہ ستاسو دا خوړل د مالونو پہ گناہ مشتمل وی او د گناہ سرہ
 ملگری وی نو داسے مہ کوی۔ او کہ پہ گناہ سرہ نہ وی، بلکہ خپل حق وی نوبیا جائز دی۔

﴿وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (بِأَنَّكُمْ عَلَى الْبَاطِلِ وَالْمَعْصِيَةِ) یعنی تاسو تہ دا معلومہ دہ چہ تاسو پہ باطلہ ئے
 او پہ ناحقہ ئے۔ دا قید خکہ لگوی چہ کلہ یو انسان تہ دا معلومہ نہ وی چہ دا پردے مال دے
 بلکہ ددہ غالب گمان دا وی چہ دا زما مال دے، او مینخ کنب پردے وی، نو پدے باندے دا گناہکار
 نہ دے۔ خکہ دا ناپوہ دے۔ د جہالت د وجہ نہ ئے پردے مال واخستو۔ او دغہ شان خبرہ روح
 المعانی او البحر المحيط ہم لیکلے دہ۔

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْآهْلِ قُلُوبِ هِيَ مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ

دوی تپوس کوی ستانہ پہ بارہ د میاشتو کنیں، اووایہ چہ دا وختونہ مقرر شویدی د خلقو (د فاندو) دپارہ

وَالْحَجَّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ

اود حج دپارہ، اونہ دہ دانیکی چہ تاسوراخی کورونو تہ د شاگانو نہ لیکن نیکی دادہ

مَنْ اتَّقَى وَأَتَى الْبُيُوتَ مِنْ أِبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿۱۸۹﴾

چہ خوگ اوویریری د الله نہ، اوراخی کورونو تہ د دروازو نہ اوویریری د الله نہ دی دپارہ چہ تاسو کامیاب شی۔

تفسیر: پدی آیت کنیں د سپورمی پہ بارہ کنیں دیو سوال جواب دی۔

مناسبت د مخکنیں سرہ دا دی چہ روزہ وغیرہ نور عبادات پہ میاشت سرہ معلومیری نو اوس د میاشتے تذکرہ کوی حدیث کنیں دی: «د میاشتے پہ لیدوروزہ نیسی اود میاشتے پہ لیدلو سرہ روزہ ماتوی» (بخاری و مسلم)۔

اوپدی آیت کنیں د جاہلیت د بعض رواجونورد کوی اود تصور اصلاح کوی۔

ابن عباس فرمائی: صحابہ کرامو د نبی ﷺ نہ پہ تول ژوند کنیں صرف خوارلس تپوسونہ کپیدی۔ اود ہغے جوابونہ لله ورکپیدی۔ غالباً د احکامو متعلق دی لکہ یو دا سوال دی اوبل (۱۸۶) آیت کنیں، اوبعض نور تپوسونہ ہم پدی سورت کنیں راروان دی۔

ددی وجہ نہ ہرکله چہ دا سوال دی نو پہ سوال کنیں مختلف خیزونہ جمع کوی نو د مخکنیں سرہ ربط تہ ہم ضرورت نشتہ۔ اگرکہ ربط تہ ہم واضح دی۔

﴿يَسْئَلُونَكَ﴾: داتپوس چا کرے وو؟ (۱) نو ظاہر قول دا دی چہ داتپوس بعض صحابہ کرامو (معاذ بن جبل او ثعلبہ بن غنم رضی اللہ عنہما) کرے وو۔ چہ اے د الله رسوله! خہ راز دی چہ سپورمی د تار پہ شان باریکہ راخیڑی، بیا غتیڑی تردے چہ گول شی بیا ورہ کیری تردے چہ د مخکنیں پہ شان باریکہ شی، (د نمر پہ شان) پہ یو حال باندے باقی نہ پاتے کیری نو دا آیت نازل شو۔ (معرفة الصحابة لابی نعیم: ۱۳۰۶) واین عساکر

اودا قول د ابن عباس، قتادة اور بیع وغیرہ دی۔ (قرطبی واللباب والبغوی)۔

(۲) بعض وائی: داتپوس یہودیانو د معاذ بن جبل او ثعلبہ بن غنم رضی اللہ عنہما نہ کرے وو، نو ہغے دواور رسول الله ﷺ تہ ذکر کرو چہ مونہ نہ یہودیانو داسے تپوس اوکرو چہ خہ وجہ دہ سپورمی اول نری بنکارہ کیری او بیا زیاتہ شی بیا برابرہ شی او بیا کمیڑی او نری کیری۔ (قرطبی)

نو که ابتداءً تپوس د مسلمانانو شی نو هغوی د حکمت تپوس کرے او جواب هم د حکمت په بیان سره ورکړے شو چه دے کښ ډیر حکمتونه دی. د سپوږمۍ په ذریعه خلق د خپل ژوند د ضروریاتو اوقات مقرروی، د قرض، د اخستو خرڅولو تاریخ، روژه، افطار، حج، اجارے، کرایه گانے، تنخواه گانے، د حیض (ماهواری) ورځے. د زنانو عدتونه او د شرطونو مودے، دا ټول مواعید د سپوږمۍ په ذریعه معلومیري.

مواقیت جمع د میقات ده، مقرر وخت ته وائی.

او که دا تپوس د یهودیانو شی یا د صحابه کرامو شی چه دوی د نری والی او غت والی د سبب تپوس کرے وو خو هر کله چه دا تپوس یه فائده وو، نو جواب ورکړے شو په حکمت بیانولو سره، پدے کښ تنبیه ده چه اے خلقو! تا سوله ددے فائدو تپوس پکار دے نه د سبب، ځکه په سبب معلومولو کښ فائده نشته او دا د مفتی هونبیار تیا وی چه کله دهغه نه یو قسم تپوس اوشی، نو هغه د مخاطب د حال مطابق جواب ورکړی، نه د سوال مطابق. او دیته په علم البلاغه کښ الاسلوب الحکیم وائی. یعنی دوی د سبب فاعلی تپوس کرے وو او جواب په سبب غائی سره ورکړے شو.

او پدے کښ تعریض دے په یهودو چه د انبی مه تنگوي او مفید تپوسونه اوکړي. ځکه چه نبی ﷺ ددے دپاره نه دے راغله چه د کائناتو د خیزونو وجوهات او اسباب بیان کړی بلکه د نبی کار د دین احکام بیانول دی. او دلته تفتازانی په مطول کښ غلطه خبره لیکله ده چه دا تپوس صحابه کرامو کرے وو، لیکن هر کله چه هغوی دریاضی او علم هیئت په باریکاتو نه پوهیدل نو ددے وجه نه الله تعالی ورته د حکمت جواب ورکړو.

دا د صحابه کرامو سپکاوم دے. بله دا چه صحابه کرامو او عربو کښ علم ریاضی ډیر زیات وو، هغوی پدے علومو پوهیدل. دارنگه که نه پوهیدلے، نو چه الله جواب ورکړے وے پوهه شوی به وے. صحیح دا ده چه که دا د صحابه کرامو تپوس شی نو جواب ځکه ورکړے شو چه په هغه کښ فائده دومره نه وه ځکه چه نبی ﷺ ددے دپاره رالیږلے شومے وو چه خلقو ته د دنیا او د آخرت د صلاح او جوړوالی بیان اوکړی او د علم هیئت سره ددے هیخ تعلق نشته ځکه دا د شرعی علومو نه نه دے. نو ځکه ئه حکمت ذکر شو او دا مطلب نه دے چه صحابه کرام په جواب نه پوهیدل.

﴿عَنِ الْأَهْلِ﴾ أهله جمع د هلال ده سپوږمۍ ته وائی چه په اولو درمے شپو کښ وی، هلال په اصل کښ آواز اوچتولو ته وائی، نو سپوږمۍ ته هلال ځکه وائی چه کله راوخیژی، خلق چغے

وہی چہ ہفہ دہ سپورمی راختلے دہ۔

فائدہ: (۱) زمونہ د مسلمانانو حساب بہ ہمیشہ بہ قمری حساب بناء وی۔

او بہ شمسی طریقہ حساب کولو باندی بعض علماؤ رد کریدی چہ دا بہ اسلام باندی نصرانیت تہ ترقی ورکول دی، لکہ نن صباد خلقو ہمدہ حال دی، د شرعی سنے او تاریخ نہ خبر نہ دی۔ دی وجہ نہ صحابہ کرامو بہ عیسوی سنہ باندی اکتفاء اونکرہ بلکہ خپلہ ہجری قمری سنہ تے مقرر کرہ۔

(۲) د سپورمی تخصیص تے اوکرو، نہ دنر خکہ چہ د سپورمی د اختلاف د احوالو بہ وجہ ہر عقلمند انسان اگر کہ امی وی د اوقاتو معلومات کولے شی لکہ دیر عوام خلق تاریخ د میاشتے نہ معلوموی، د ہفے وروکوالی او غتوالی تہ گوری۔ او دنر نہ معلومات کول سخت، دی، صرف د ہفہ نہ خلور موسونہ معلومیہری او ہفہ ہم ہر خوک نشی معلومولے، بلکہ جنتری (کلینلر) کتلو تہ بہ حاجت راخی۔

﴿قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ﴾

(وخت معلومول او مقررول دی د خلقو د کارونو او د حج د پارہ)۔

حج تے خاص ذکر کرو ۱- پدی کنب د عربو بہ رواج او عادت باندی رد غرض دی چہ ہغوی بہ نہ حج کنب نسیء کولہ یعنی حج بہ تے بہ خپلہ طبعہ سرہ دیوے میاشتے نہ بلے میاشتے تہ نقل کولو اوروستو کولو بہ تے، نو بہ تخصیص د حج کنب دوی بہ بدعت باندی رد اوشو چہ حج یو داسے عبادت دی چہ مکان تے خاص دی، نو دغسے زمان تے ہم خاص دی، چہ ہفہ درے میاشتے دی (روستو راخی) نو ددی روستو کول بدعت او ناروا کار دی۔

۲- دارنگہ مخکنب نہ دبر (نیکیانو) او د فرائضو تفصیل شروع دی نو مخکنب روزہ وہ اوس خلور مہ فریضہ د حج ذکر کوی۔ مینخ کنب تے د میاشتے خبرہ اوکرہ خکہ چہ روزہ ہم میاشتے معلومولو تہ حاجت لری او حج ہم میاشتو تہ ضرورت لری۔

﴿وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا﴾

دی جملے ذکر کولو وجہ دا دہ چہ دیوے خبرے نہ بلہ خبرہ پیدا شی، مخکنب د حج متعلق یو بدعت تے رد کرو نو اوس د عربو د حج بہ بارہ کنب بل بدعت او رواج او غلطی رد کوی، او د اللہ تعالیٰ بہ قرآن کریم کنب عادت مبارکہ دا دی چہ د دین بہ بارہ کنب غلط تصور رد کوی خکہ چہ دا دین خرابوی چہ عام گناہونہ تے ہغومرہ نہ خرابوی خکہ د ہفے ضرر شخصی دی، او د بدعت ضرر متعدی دی۔ نوے شریعت جوہول دی۔ او دا د اللہ تعالیٰ مقابلہ دہ۔ لکہ دوی

بدعات بہ پہ قرآن کریم کبئں خائے پہ خائے رد کیرپی۔

شان نزول : او ددے پہ سبب د نزول کبئں ڊیر اقوال دی :

(۱) حسن بصرتی فرمائی : د جاہلیت پہ وخت کبئں بہ چہ یو سرے د سفر ڊپارہ د کورنہ اووتلو (کہ ہر سفر بہ وں) بیابا بہ ئے رائے بدلہ شوہ او سفر بہ ئے پریخودونو د کور د دروازے نہ بہ نہ داخلیدو بلکہ د شا د طرف نہ بہ پہ دیوال (یا پہ بلہ ذریعہ) راداخلیدو او پہ دروازہ داخلیدل بہ ئے سپیرہ والے گنرلو۔ نو اللہ تعالیٰ دا آیت نازل کرو۔ (ابن کثیر)

نو بنا پدے بہ د نیکی نہ مراد دلته د سپیرہ والے نہ بچ کیدل وی یعنی د کور د شا طرف نہ داخلیدل د سپیرہ والی نہ بچکیدل نہ دی بلکہ پہ تقویٰ او پہ توکل علی اللہ سرہ بہ د سپیرہ والی نہ بچ کیرپی۔ (تفسیر القرطبی)۔

(۲) محمد بن کعب پکبئں دا وئیلی دی چہ سرے بہ د اعتکاف نہ واپس کیدو کبئں د کور د دروازے نہ نہ داخلیدو۔

(۳) عطاء بن ابی رباح وائی : مدینے والا بہ چہ کلہ د اخترنوں نہ واپس کیدل نو د کورونو د شا طرف نہ بہ داخلیدل او دا عقیدہ ئے وہ چہ دا کار نیکی تہ ڊیر نزدی دے۔ (ابن کثیر)۔

(۴) امام قرطبی وائی : ڊیر صحیح قول پدے بارہ کبئں ڊبراء بن عازب قول دے چہ انصارو بہ کلہ د حج (یا عمرے) ڊپارہ احرام اوترلو او د حج نہ بہ فارغ شو، نو کورونو تہ بہ د دروازو نہ نہ داخلیدل (بلکہ یا بہ ئے پارسنگ کیخودلو یا بہ ئے سورے کولو) نو دغہ وخت یو انصاری ددے خلاف اوکرو او پہ دروازہ داخل شو نو هغه لہ خلقو پیغور ورکرو چہ تا د خپل رواج خلاف اوکرو۔ نو دا آیت نازل شو۔ (بخاری و مسلم)

اورد او شو چہ دا خہ د نیکی تقاضا نہ دہ چہ پہ دروازہ باندمے نہ داخلیرپی بلکہ نیکی پہ تقویٰ کولو کبئں دہ۔ او د اللہ پہ احکامو منلو کبئں دہ۔

(۵) پہ یو روایت کبئں دی، امام زہرتی فرمائی : انصارو کبئں خہ کسانو چہ بہ کلہ احرام اوترلو نو دا بہ ئے لازمہ گنرلہ چہ زمونہ او د آسمان پہ مابین کبئں بہ خہ حائل (پردہ) نہ واقع کیرپی، بلکہ کلہ چہ بہ ئے کور تہ درا واپس کیدو ضرورت راپینن شو نو د دیوال ڊپاسہ بہ راوختلو او د کور پہ منہو کبئں بہ اودریدو او خپل حاجت بہ ئے پورہ کرو او بیابا تلو او دا کار بہ ئے ثواب گنرلو۔ (تفسیر الطبرقی)

ہر سبب چہ وی خود سیاق نہ معلومیرپی چہ دارواج پہ حج کبئں وونو اللہ تعالیٰ دا غلط تصور رد کرو او د نیکی صحیح تصور ئے ورکرو چہ نیکی د اللہ نہ دیرے نوم دے، پہ ظاہر او

باطن کسب د الله نگرانی او د هغه د وجود پوخ شعور بس همدا نیکی ده۔
﴿ وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مِنْ آتَقَى ﴾ دلته مضاف پتہ دے یعنی لَٰكِنَّ الْبِرَّ مِنْ آتَقَى (لیکن قبولہ نیکی
نیکی د هغه چا ده)۔

﴿ وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا ﴾ پدے جملہ کسب دیر اشارات دی :

○ یعنی [إِذْ تَأْتُوا الْأُمُورَ عَلَىٰ وَجُوهِهَا] (کارونو ته په خپلو صحیح طریقو او خپلو مخونو راتگ
کوی) پدے کسب تنبیه ده چه کوم شے بغیر د خپله طریقے نه طلب کرے شی نو د هغه حاصلول
گرانیرې۔ ○ نو مال چه د چا نه اخلے نو حلال مال اخله، نه حرام۔

○ روزے چه نیسه نو د ورځے، نه د شپے۔ ○ بیبیانو ته چه راتگ کوی نو د شا (دبیر) نه نه بلکه
د مخه نه دے وی۔ (ابن الانباری و الماوردی عن ابن زید)

○ سَلُّوا الْعُلَمَاءَ وَلَا تَسْأَلُوا الْجُهَالَ (د علماؤ نه تپوسونه کوی او د جاھلانو نه تپوسونه مه
کوی) (قرطبی عن ابی عبیدة) ○ د نیکی هر کار په هغه طریقہ کوی چه د هغه امر الله تعالیٰ کرے
وی، یعنی په دلیل شرعی سره عمل کوی او په دلیل عمل مه کوی۔

○ کوم خیز (قول او فعل) چه الله قریت (ثواب) نه وی گرځولے او هغه ته ئے ترغیب نه وی
ور کرے نو هغه به ثواب نه گنرې۔ بلکه عبادت او قریت به د الله او د هغه د رسول نه زده کوی۔
(قرطبی)۔ ○ یهودیانو ته په کسب تعریض دے چه تاسو سوالونه مه ائته کوی بلکه په صحیح
طریقہ سوالونه کوی لکه دوی د میاشتو د وړو کوالی او غتوالی د سبب تپوس کولو او پکار دا
ده چه سوال ئے د فائدو کرے وے، داسے مثال ئے دے لکه یو انسان چه د کور دروازه پریردی او د شا
طرف نه کورته داخلیرې۔ نو یهودیان د جاھلانو په شان ائته کارونه کوی۔ (الباب)۔

○ خپل اهل او لائق خلقو ته ذمه واری سپاری او نا اهلو ته ئے مه سپاری۔
نو پدے کسب د عقیدے، د اعمالو او د اخلاقو متعلق په ټولو بدعاتو رد دے۔

﴿ لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ ﴾ یعنی تقویٰ او د الله احکام منل سبب د کامیابی دے، نه رواجونه او بدعات۔

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا

جنگ کوی د الله په لار کسب د هغه کسانو سره چه تاسو سره جنگ کوی او زیاتے مه کوی

إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾

یقیناً الله مینه نه کوی د زیاتی کونکو سره۔

تفسیر: اوس پنجم قانون د السياسة المدنیة دپاره بیانوی چه هر کله دا قوانین مخکنین بیان شول، او اسلامی حکومت جوړ شو نو اوس وائی چه خوک دا قوانین نه منی او ددی د وړانولو او ختمولو کوشش کوی، نو دهغوی سره قتال کول پکار دی۔ لکه د کفارو دا طریقه ده چه د هر قانون بالادستی منی لیکن د اسلام بالادستی او حاکمیت منلو ته تیار نه دی، لهذا مسلمانان به د دوی د هتکر (په سختی سره) مقابله کوی۔

نبی کریم ﷺ چه کله مدینه منوره ته تشریف راوړو، او د مسلمانانو خه قوت او تمکن پیدا شو، نو دوی ته حکم اوشو چه اوس به د دشمن مقابله کوی۔ او تاسو ته چه کوم اسلامی نظریه حیات درکړی شوه نو دا به راخلي او د ټول انسانیت قیادت به کوی او دا دعوت به ورته رسوی او خوک چه لار کښ رکاوټ واقع کيږی هغه سره به مقابله کولې شو۔

په بعض روایتونو کښ راغلی دی چه د جنگ د قانون په سلسله کښ دا د قرآن کریم اولنی حکم دی، ددی نه مخکنین الله تعالی هغه مؤمنانو ته چه د کفارو سره په مقابله کښ وو، صرف د جنگ اجازت ورکړی وو، پدی وجه چه دوی مظلوم دی لکه هغه په سورة الحج (۳۹) آیت کښ راغلی دی ﴿ اَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ ﴾ نو مسلمانانو محسوس کړه چه دا اجازت د جهاد د فرضیت دپاره یو تمهید دی۔ نو بیا دا حکم نازل شو۔

په مکه کښ د لاس اوچتولو او قتال کولو ممانعت هم په یو خاص حکمت بنا وو۔ او هغه دا چه (۱) په مسلمانو کښ داسه جذبې پیداشی چه هغوی د امیر د اطاعت عادی شی، او د قتال حکم پورې انتظار اوکړی خکه چه هغوی د جاهلیت په دور کښ د مخکنین نه سخت جنگجو وو او په اولنی آواز به میدان ته راوتل، او په معمولی بده خبره لیدلو سره به په هغوی کښ د صبر هیخ ماده نه پاته کیده، لیکن الله تعالی غوختل چه په دوی کښ بنائسته صفات پیداشی او تربیت ئی اوشی او داسه سیرت ئی جوړ شی چه دا تمام نفسیاتی کمزوریانے ئی په نظم و ضبط بدلې شی او د جاهلیت د دور تمام عصبیتونه او ناجائزې طرفداریانے پریدی۔

(۲) دارنگه د عربو معاشره یوه بهادره او شریفه معاشره وه، خلق د جلم او د نفس د عزت او شرافت مالکان وو، په مسلمانانو کښ بعض داسه خلق هم وو چه د شریې جواب ئی په کانډی سره ورکولې شو، لیکن ددی باوجود چه کله هغوی په مظالمو باندي صبر کولو، نو د ډیرو شریفانو په عزت نفس او شرافت کښ به جوش راتلو او د هغوی زړونه به اسلام طرف ته مائل کیدل، او ددی عملاً اظهار په هغه وخت اوشو چه کله قریشو بنی هاشمو سره د بایبکات فیصله اوکړه۔ او په شعب ابی طالب کښ بند کړی شو۔ نو کله چه په هغوی باندي تکلیفونه د برداشت نه

اوتل نو د ډیرو شریفانو شرافت او غیرت په جوش کښ راغلو، او هغه صحیفه ته اوشو کوله، او محاصره ختمه شوه، دا در رسول الله ﷺ د دور مکی پالیسی وه چه د عربو جذبات ته ملحوظ کړی وو چه خلق خپله اسلام ته آماده شی. او د مسلمانانو په مظلومیت باندې غیرت اوکړی. (۳) دارنگه د مسلمانانو قوت منتشر (خور وور) وو او مجتمع ته نه وو، تمکن ته نه وو، او جهاد شروع کول خو تمکن او د پناه حاصلولو ځانې غواړی چه هغه ته انسان د جنگ په وخت کښ پناه وړی، او په مکه کښ د مسلمانانو دا قسم طاقت نه وو، نو ځکه الله ورته حکم د قتال نه کولو. پدې آیت کښ د قتال متعلق څلور امور دی. اول فرضیت د قتال په (قَاتِلُوا) سره. دویم مقصد د قتال چه فی سبیل الله دی. دریم اهل د قتال چه اَلَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ دی. څلورم آداب او شرطونه د قتال په (وَلَا تَعْتَدُوا) سره.

د عبد الله بن عباس نه روایت دې چه دا آیتونه په حدیبیه کښ نازل شوی وو، کله چه مشرکانو مؤمنانو لره د بیت الله نه منع کړل، او بیا صلح اوشوه چه راتلونکی کال کښ به مکه معظمه ته د عمره دپاره صرف درې ورځو دپاره داخلېږی، نو مسلمانانو سره یه پیدا شوه چه که دوی په راتلونکی کال کښ مونږ سره یه لوظی اوکړی او په حرم مکی او په میاشت د حرمت کښ زمونږ سره قتال اوکړی نو دا خوبه زمونږ دپاره گناه وی. نو الله تعالیٰ دا آیتونه نازل کړل. (القرطبی) نو د قتال دا حکم د حج او عمره سره متعلق شو او دانه د مخکښ سره تړون او مناسبت هم شو. ﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ وپدا دې چه دا په مخکښ (وَاتَّقُوا اللَّهَ) باندې عطف دې، او مطلب دا دې چه د تقویٰ په اقسامو کښ اشد ضروری او ډیر اهم شے قتال فی سبیل الله دی. او د مضمون سره ته مناسبت دا دې چه په مخکنو امورو کښ د قتال دپاره تیاری وه نو اوس ورته په قتال باندې امر کوی.

(قَاتِلُوا) لفظ په قرآن کریم کښ (۱۵) کرته راغلی دې.

﴿فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ یعنی د الله د دین د اوچتولو دپاره. او دا د جهاد د اتم مقصدونو نه یو مقصد دې. چه هغه مقاصد په فتاویٰ الدین الخالص (۱۴۰/۹) جلد کښ تفصیلا ذکر شوی دی. او بل جهاد د مسلمانانو مظلومو در اخلاصولو دپاره دې. که ددې نه علاوه د ریاء، شهرت، قوم پرستی، غیرت خودلو، او د غنیمت او کرسی حاصلولو په نیت وی نو دا هلاکت دې. دېته جهاد فی سبیل الله نشی وئیلے.

﴿الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ﴾ دا قید ته ځکه اولگولو چه کوم کافران د مسلمانانو سره جنگ نه کوی او په آرام ناست وی، نو د هغه سره جنگ نه وی. بلکه جزیه او تیکس به ورکوی، زمونږ اسلام

جنگونه نۀ غواری، هله غواری چه کله کافران مقابله کوی۔ دا وجه ده چه اسلامی تاریخ اوگوره، رسول الله ﷺ کله هم ابتدائی حمله نۀ ده کرے بلکه کفارو فساد کرے، نور رسول ﷺ ورسره بیا جنگ کرے، قریشو اول مسلمانان تنگول او اسلام ته ئے نۀ پریخودل، نور رسول الله ﷺ ورسره مقابله اوکره۔ دارنگه د مدینه یهودیانو سره ئے اول صلح اوکره خو کله چه هغوی صلح ماته کره، نور رسول الله ﷺ ورسره جنگ اوکرو۔ او کله چه د کفارو سره جنگ شروع شی، نو بیا په هره طریقہ د هغوی وژل جائز وی، په پته وی که په بنکاره۔

فائده: د جهاد خلور مراحل وو، (۱) اول: په مکه کښ دعوت او د مشرکانو د طرف نه په تکلیفونو باندي صبر کول۔ (۲) بیا د قتال اجازت او اباحت نازل شو۔ (۳) بیا خوځ چه قتال کوی د هغوی سره د قتال کولو اجازت۔ (۴) خلورم: په وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً سره د تولو کافرانو سره اقدامی جهاد شروع شو۔ نو دے آیت کښ دریمه مرحله ده۔
(فتاوی الدین الخالص بالتفصیل ۱۰۴/۹)۔

فائده: الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ هغه کسانو ته هم شامل دے چه فی الحال د مسلمانانو سره جنگ کوی، یا په کښ د جنگ اهلیت وی یعنی خوانان وی۔ نو کوم کسانو کښ چه د جنگ اهلیت نۀ وی نو هغوی سره به جنگ نشی کولے لکه زنانه، ماشومان، بوډاگان، البته کومه زنانه چه د کافرانو مشری کوی او د هغه نه ډیر فساد خورپری۔
دارنگه کوم بوډاگان چه دوی ته مشورے ورکوی نو د هغوی سره به هم جنگ کولے شی او د هغوی وژل هم جائز دی۔

په (الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ) کښ په جهاد کولو تیزی ورکول دی ځکه چه تاسو سره کفار جنگ کوی، ستاسو دین ختمول غواری، نو تاسو به ورسره ولے جنگ نۀ کوی حال دا چه تاسو په حقه یی۔
﴿وَلَا تَعْتَدُوا﴾ اعتداء د حد نه تیروتو ته وائی۔ پدے کښ تول گنا هونه داخل دی چه انسان جنگ ته اووخی نو د الله او د هغه د رسول مخالفتونه به نۀ کوی۔ دارنگه بوډاگان، ماشومان، او زنانه قتل کول او پیران چه په گوډونو کښ ناست وی جنگ نۀ کوی۔ یا خوځ چه په جنگ کښ کلمه او وائی او تسلیم شی، یا په غنیمت کښ غلول (خیانت) کول، یا د کفارو مثله کول، دارنگه کورونه او مالونه سیزل، ونه پریکول، حیوانات وژل، په معاهده او صلح کښ دننه جنگ کول، دا تول د حد نه تیروتل دی۔ البته که زنانه او ماشومان تبعاً او وژلے شی نو جائز به وی مثلاً په یو کلی باندي د شپه حمله کیږی، په هغه کښ غیر اختیاری طریقے سره ماشومان اولگی نو رسول الله ﷺ ددے اجازت ورکړیدی۔ او پدے معنی سره دا آیت منسوخ نۀ دے۔ او که د

(لَا تَغْتَدُوا) معنی داشی چه اول قتال مه شروع کوی۔ نو بیا به دا آیت په آیت (فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ) سره منسوخ وی۔ (بغوی)۔

لیکن راجح دا ده چه دا منسون نه دی۔ او دریمه مرحله د قتال ده۔ اوس هم په خلورو مراحلو عمل کول شته خو کله چه ضرورت وی او موقعه او وخت نه راشی۔

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ محبت د الله تعالی صفت دی او په خپله حقیقی معنی دی، تاویل به پکښ نشی کیدی۔ د الله تعالی او د مخلوق د محبت ترمینځ فرق دا دی چه د الله تعالی د محبت او نفرت کولو ترمینځ واسطه نه وی۔ محبت کوی، که محبت نه وی نو بیا بغض ساتی او عذابونه ورکوی او د مخلوق د محبت او بغض په مینځ کښ واسطه وی لکه یو انسان د چا سره نه محبت ساتی او نه بغض۔ نو دلته معنی دا ده چه الله دزیاتو کونکو سره مینه نه کوی او چه مینه نه اونیکره نو بنده هلاک شو۔

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُواكُمْ وَالْفِتْنَةُ

او ورنی دوی لره چرته چه اومومی دوی لره او اوباسی دوی لره د هغه ځای نه چه تاسو نه وستلی یی، او شرک

أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يَقْتُلُواكُمْ

ډیر سخت دی د قتل نه او جنگ مه کوی د دوی سره د مسجد حرام په خوا کښ تردی چه هغوی جنگ شروع کری

فِيهِ فَإِنْ قَتَلُواكُمْ فَاقتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جزَاء الكافرين ﴿١٩١﴾

تاسو سره په هغه کښ نو که هغوی د سره جنگ شروع کری نو مړه کری دوی لره، دغسه بدله د کافرانو ده۔

تفسیر: پدې آیت کښ اوس خاص د قریش کافرانو په قتلولو حکم کوی په دوه طریقو سره، یو په قتل د هغوی هر ځای چه موندی شی، دویم د هغوی د کورونو نه په وستلو او شړلو سره۔ یعنی کوم خلق چه تاسو سره جنگ کوی، نو هغوی چه چرته موندی کری، قتل نه کری، او د کوم ښار نه نه چه تاسو راوستلی یی، تاسو نه هم اوباسی، ځکه چه دوی تاسو سره ظلم جائز گنرلې دی، تاسو نه په عذابونو کښ اخته کری یی، او د وطن نه نه وستلی یی، او ستاسو په مال او جائیداد نه قبضه کری، تاسو نه په امتحاناتو کښ اچولی یی، او د دین نه ستاسو اړول نه خوښ کری، دا جرمنه د قتل نه ډیر لوئی دی۔

لیکن خیال ساتی چه د مسجد حرام په خوا کښ دوی سره قتال اونیکرې، او، که دوی هلته

تاسو سره قتال شروع کړی، نو بیا د تیخته لاره مه اختیاروی، بلکه دوی قتل کړی ځکه چه کافرانو ته دغه شان بدله ورکول پکار دی۔ او تاریخ گواه دے چه رسول الله ﷺ مکے ته د فاتح په حیثیت داخل شو او د مکے کومو مشرکانو چه اسلام قبول نکړو نو د هغوی د لوظ د مودے ختمیدو نه روستو ئه هغوی د مکے نه اوووستل او مسجد حرام ئه د بتانو او د مشرکانو نه پاک کړو او مسلمانانو هلته په عزت ژوند تیروول شروع کړل۔

﴿وَأَخْرِجُوهُمْ﴾ یعنی که په وژلو مو طاقت بر شی نو قتل ئه کړی او که په ووستلو مو طاقت بر شی نو وے باسی۔

فانده: دا آیت دلیل دے چه په دفاعی جهاد کښ هیخ شرط نشته، کله چه کافرانو د مسلمانانو په ملک حمله کړی وی، نو د الله د عبادت دپاره د هغه آزادول ضروری دی، د مور او پلار اجازه هم ضروری نه ده۔ او امیروی او که نه۔

﴿حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ﴾ حیث: لفظ د عموم دپاره راخی یعنی په هر مکان او هر زمان کښ دوی وژلے شی، که زمکه د حرم وی او که زمکه د چل وی، د حرمت میاشت وی او که نه وی، لیکن روستو د مسجد حرام او د حرمت (احترام والا) میاشتو استثنا بیانوی چه پدے کښ به په قتال کولو ابتداء نشی کولے۔

ثقف: معنی ده په هوښیارتیا او مضبوطیا سره یو شے لاندے کول او موندل۔

مفسرین ددے معنی کوی: (حَيْثُ تَمَكَّنْتُمْ مِنْ قَتَالِهِمْ) (اسر النفاسیر)

یعنی هرځایه کښ چه ستاسو د هغوی په وژلو وس جوړشی نو قتل ئه کړی، ځکه چه کله حری کافر شیو، بیا د هغه سره دانشته چه دا عبادت خانه کښ ناست دے، او دا حج او عمرے ته روان دے۔ بلکه هرځایه کښ به وژلے شی۔

﴿وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ﴾ حیث: (۱) یا مکانیه دے یعنی د هغه علاقے نه ئه اویاسی، مراد ددے نه مکه ده او ددے نه مراد اگر که په هغه وخت کښ مکه وه، لیکن پدے کښ عموم هم مراد کیدے شی چه کافران مسلمانانو لره د کورونو او علاقو نه اویاسی، نو بس مسلمانانو له هم پکار دی چه هغوی سره مقابله او کړی او خپل وطن ترے آزاد کړی۔ او دارنگه پدے کښ د الله تعالی د طرف نه وعده ده چه الله به مؤمنانو ته بیرته مکه فتح کوی۔

(۲) یا حیث تعلیلیه دے، په معنی د علت دے یعنی اویاسی دوی لره پدے وجه چه تاسو ئه د

کورونو نه ووستلی یی نو پدے کښ مؤمنانو ته د کافرانو په ووستلو تیزی ورکول دی۔

﴿وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ﴾ ددے ډیر معنی دی: (۱) [أَيُّ شِرْكُهُمْ أَسْأَدُ مِنْ قَتْلِهِمْ فِي الْحَرَمِ وَالْإِحْرَامِ]

شرك د مشركانو ډیر سخت دے د وژلو د دوی نه په حرم او احرام كښن).-

که دوی ته په حرم او احرام كښن مړه كړې، نو دے كښن دو مړه گناه نشته لكه دوی چه خومره شرك د الله تعالى سره كوی. دا شرك ډیره سخته گناه ده، نو په هر ځائے كښن د مشركانو وژل پكار دی. گویا كښن دا د (وَأَقْتُلُوهُمْ) دپاره علت دے. یعنی شرك د دوی د وژلو دپاره علت شو.

(۲) یا د قتل نه مراد د مؤمن مرگ دے. یعنی شرك د مؤمن د مرگ نه هم سخت دے. که مؤمن او وژلے شی خیر دے، خو چه شرك اونشی، لهذا د دوی سره جنگ پكار دے چه د دوی شرك ختم شی.

(۳) دریم دفتنې نه [إِتْيَانُ الْمُؤْمِنِ عَنْ دِينِهِ] مراد دے یعنی د مؤمن گمراه كول او هغه د ایمان نه اړول ډیر سخت دی په هغه باندے د وژلو د هغه نه یعنی مؤمن ته دا بڼه بنسكاری چه ما څوك مړ كړی خو چه گمراه مے نه كړی.

لكه په مكه كښن د مسلمانانو همدا حال وو. او دا كافران اوس كوشش كوی او تاسو گمراه كوی، نو جنگ او كړی، دے دپاره چه مؤمنان څوك گمراه نه كړی.

او پدے كښن اشاره ده چه د صحابه كرامو ایمان ډیر مضبوط دے او هغوی ته ډیر خوښ دے. او پدے دواړو معنو كښن د شرك لوئی قباحت دے چه که مسلمان مړ شی او که كافر نو خیر دے خو چه شرك نه وی.

(۴) یا دفتنې نه مراد عذاب دے یعنی عذاب د آخرت د مشركانو دپاره سخت دے د وژلو د دوی نه په دنیا كښن. (الباب). لیکن مخكنی تفسیرونه ډیر غوره دی.

﴿وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ اوس وائی چه شرك ډیر غټ جرم دے، لیکن بیا به هم د حرم لحاظ كوی، او ابتداء د جنگ به نه كوی، که هغوی جنگ شروع كړو نو بیا د هغه جوابی كاروائی كول جائز دی. او د كافرانو نه تختیدل نه دی پكار.

(عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) نه مراد ټول حرم مكی دے چه دا تقریباً اته څلوېښت كيلو ميتره دے. شمالي طرف ته ئه حد (تُعَيْم) دے چه د مكے نه (۶) كيلو ميتره فاصله كښن دے. جنوبي طرف ته ئه (أَضَاة) دے چه ددے او د مكے تر مينځ (۱۲) كيلو ميتره مسافت دے. او مشرقی طرف ته ئه (جِعْرَانَه) حد دے چه ددے او د مكے تر مينځ (۱۶) كيلو ميتره دی. او شمال مشرقی طرف ته ئه (وادی نَحْلَه) حد دے چه ددے او د مكے تر مينځ (۱۴) كيلو ميتره فاصله ده. (فقه السنه ۱/۶۸۸) او دا حكم هر مسجد ته هم شامل دے.

﴿لَإِنْ قَاتَلْتُمْ كُمْ فَاقْتُلُوهُمْ﴾ یعنی که دوی در سره جنگ كوی او اقدام در باندے او كړی، نو بیا ئه په

حرم کنبس هم وژله شی۔ لکه ابن خطل د کعبے غلاف لاس کنبس نیولے ووبیا هم رسول الله ﷺ د هغه په وژلو حکم اوکړو۔

﴿كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ﴾ (كذلك) دا اشاره ده قتل ته یعنی دتولو کافرانو سزا قتل دی یعنی کفر کول د هغوی د قتل علت دی، او پدې کنبس اشاره ده چه جهاد حسن لذاته شی دی ځکه چه پدې کنبس تعظیم د الله تعالیٰ دی، چه د هغه د دین د خاطر د هغه دشمنان وژله شی او پدې کنبس تذلیل د کفر دی۔

فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٩٢﴾

پس که دوی منع شو نو یقیناً الله ډیر بخونکې، رحم کونکې دی۔

تفسیر: پدې کنبس کافرانو ته د شرک او کفر نه دتوې وستلو ترغیب دی، یعنی که دوی د کفر او شرک نه منع شو نو بیا ورسره جنگ مه کوی بلکه الله غفور رحیم دی، گناه ورته معاف کوی او بیا به ستاسو ورونه وی۔ نو د جنگ لائق به نه وی۔

او دلته صرف د قتال نه او د مسلمانانو د تکلیف او فتنو کنبس اچولونه منع کیدل نه دی مراد ځکه صرف پدې کار سره دوی اهل د مغفرت او رحمت نه گرځی۔ بلکه د شرک او کفر نه منع کیدل مقصد دی۔ (فی ظلال القرآن)

څه عظیم بنائسته اسلام دی چه کافرو ته هم مغفرت او رحمت ښکاره کوی چه راشی په اسلامی صفونو کنبس داخل شی نو تاسو ته د تشدد او ظلم قصاص معاف، دیت معاف، تاسو خلق وژلی دی، هر قسم تشدد هم کړی۔ دا ټول معاف او د مغفرت او د رحمت په باران کنبس داخل۔

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ

او جنگ کوی د دوی سره تر دې چه پاتې نه شی شرک (یا فساد) او شی دین ټول الله لره

فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾

نو که دوی منع شو (د قتال نه) نو نشته زیاتې کول مگر په ظالمانو۔

تفسیر: پدې آیت کنبس د قتال بل مقصد ذکر کوی چه د فتنې او فساد او ظلم ختمیدل راشی او صرف د الله بندگی شروع شی او مؤمن د آز میبستونو نه خلاص شی۔

﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً﴾ (۱) د فتنې نه مراد شرک او کفر دی یعنی قتال به تر هغه وخته

پورے کویٰ چه په دنیا کنبش شرك او کفر پاتے نه شی او شرك او کفر خو به تر قیامتہ پورے وی، نو جهاد او قتال به هم تر قیامتہ پورے جاری وی۔

دنیا د الله ده، بندگان د هغه دی، او عبادت د بل چا کپړی دا هیچرے نشی کیدے!!۔ بیا الله تعالیٰ داسے کولے شو چه مشرکان او کفار خپله تباہ کړی لیکن په مسلمانانو باندے امتحان دے چه تاسو د الله تعالیٰ دین قبول کړے او جنت غواړئ، نو ددے شرك ختمول ستاسو په ذمه دی۔ نو ترخو چه مسلمانان باقی وی، جهاد به باقی وی۔

(۲) دویم: فتنه [اَفْتِنَانُ الْمُؤْمِنِ عَنْ دِينِهِ] (مؤمن د دین او ایمان نه اړولو) ته وائی یعنی جنگ تر هغه وخت پورے کویٰ چه مؤمن لره د دین نه اړول او مرتد کول ختم شی، مسلمان ته پکنبش دینی تکلیف نه وی، کنخل، وهل تکول، مسخرے کول او د کورونو او مالونو نه ووستل نه وی، خو ک ئے شرك ته نه دعوت کوی او په زوره پرے شرك نه کوی او غلبه د اسلام راشی۔ اگر که په پته کفر او شرك دے وی خو غلبه او بالادستی به د اسلام وی۔ او د هغوی نه به جزیه او تیکس اخستے شی۔

او د مکے کفارو او مشرکانو به مسلمانان په زوره په خپل شرك او کفر کنبش داخلول، او که چا به نه منله، نو هغوی له به ئے عذابونه ورکول تردے چه ډیر صحابه کرام حبشو ته او بیا مدینے طیبے ته په هجرت باندے مجبور شو۔

امام بخاری په کتاب التفسیر سورة الانفال کنبش د ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت کوی چه مونږ قتال د رسول الله ﷺ په زمانه کنبش کړیدے چه مسلمانان لږ وو او سرے به د دین نه په زوره اړولے شو، یا به ئے وژلو یا به ئے ترلو تردے چه مسلمانان زیات شول نو فتنه پاتے نشوه۔
(بخاری: ۴۳۷۳)۔

علامه جمال الدین قاسمی معنی کوی: [أَيُّ تَقْوٍ بِسَبَبِهِ يَفْتِنُونَ النَّاسَ عَنْ دِينِهِمْ] یعنی کافرو سره تر هغه وخته پورے جنگ کویٰ چه داسے طاقت د کافرو پاتے نه شی چه د هغه په سبب دوی مسلمانان د خپل دین نه واړوی)۔

﴿وَيَكُونُ الدِّينُ لِلَّهِ﴾ الدین په معنی د طاعت او عبادت سره دے، یعنی شی تول عبادتونه او طاعتونه د الله دپاره۔ او د دین معنی بلنه او آواز هم دے یعنی آوازونه او عظمت او کبریا، صرف د الله تعالیٰ دپاره وی۔ او نظام او قانون دے د الله تعالیٰ دپاره وی۔

دا خومره لوئی نقصان دے چه بندگان دے د الله وی او عبادت او طاعت او قانون او نظام دے د بل چا چلپړی او مسلمانان دے هم ژوندی وی!!۔

﴿ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴾ یعنی کہ منع شو پہ توبہ و بستلو سرہ د شرک او کفر نہ، یاد جنگ نہ منع شو پہ جزیه قبولو سرہ، نو بیا بہ ورسره جنگ نہ کوی صرف جنگ بہ د ہفہ چا سرہ وی چہ ہفہ ظالم وی۔ او نہ منع کیڑی، خکہ چہ جہاد ظلم او ظالمینو تہ متوجہ کولے شی۔ او د ظلم د ختمولو دپارہ کولے شی۔

ذکر د (عدوان) د مشاکلت د وجہ نہ دے، ورنہ دا بدلہ د ظلم او زیاتی دہ۔ خکہ د شریعت امر سراسر عدل او انصاف دے۔ د ظالمین نہ مراد عکرمہ وائی: [مَنْ أْبَى أَنْ يَقُولَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ] (زبدۃ التفسیر) یعنی ہفہ خوک چہ د توحید کلمے وئیلو نہ انکار کوی۔

(۲) [فَلَا قِتَالُ إِلَّا عَلَى الَّذِينَ يَرْجِعُونَ إِلَى الْكُفْرِ وَيَنْقُضُونَ الْعَهْدَ أَوْ الَّذِينَ اسْتَمَرُّوا عَلَى الْكُفْرِ فَمَا يَنْتَهُونَ] (تعلیق صحیح البخاری للذکور مصطفیٰ دیب البغا)

(یعنی جنگ بہ نہ وی مگر ہفہ کسانو سرہ بہ وی چہ کفر تہ واپس کیڑی او لوظونہ ماتوی، یا ہفہ کسانو سرہ چہ پہ کفر باندے ہمیش والے کوی او نہ منع کیڑی)۔

د عدوان معنی دلتہ د اقدام کولو ہم دہ۔ یعنی اقدام بہ صرف د ظالمانو پہ خلاف کیڑی۔ (تدبر) **فائدہ:** بیا د ظالم او کافر توبہ دوه قسمہ دہ: (۱) یو دا چہ اصالتہ کافر وی نو دا کہ پہ جنگ کنب توبہ اویاسی او دتورے لاندے راغلو نو ہم ددہ توبہ قبولہ دہ۔ اگر کہ تہ نے زخمی کرے تے، ضرر تے در کرے۔ لکہ انگریزان او نور کافران۔ واقعہ د اسامہ او واقعہ د خالد بن ولید پرے دلیل دے۔ (۲) دویم ہفہ کلمہ گو کافر دے چہ پہ خولہ کلمہ وائی لیکن پہ زرہ کنب کافر وی، یعنی منافق وی نو دا بہ پہ ہر حالت کنب وڑے شی۔

(۳) او کہ یو انسان (العیاذ باللہ) د اسلام نہ مرتد شی نو دا کہ پہ خپلہ خوبنہ اسلام تہ راخی، توبہ تے قبولہ دہ، لیکن کہ دتورے لاندے راغلو او د اسلام دعوہ کوی، نو توبہ بہ تے قبولہ نہ وی، او پدے حالت کنب ددہ مرگ جائز دے۔ او ہمدہ طریقہ د دہریہ و او کمیونسٹو ہم دہ۔ او ہمدائے حکم دے۔

الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى

میاشت عزتمنہ پہ بدل د میاشت عزتمنہ کنب دہ او تول عزتونہ بدلے والا دی، نو چا چہ زیاتے او کرو

عَلَيْكُمْ فَاَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ

پہ تاسو نو تاسو ہم زیاتے او کرے پہ ہفہ باندے پہ شان د ہفے چہ زیاتے تے کرے دے پہ تاسو۔

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿۱۹۴﴾

او اوبرہڑی د الله نه او پوہہ شی؛ چہ یقیناً الله ملکرے د متقیانو دے۔

تفسیر: پہ دے آیت کسبن دا ادب بیانوی چہ کلہ تاسو سرہ خوڪ پہ عزتمنه میاشت کسبن جنگ شروع کوی، نو تاسو له ہم د هغوی سرہ جنگ کول جائز دی، خکہ ظلم او تعدی هغوی کپیدہ۔ او دا د مخکسبن حکم [حَيْثُ نَقَفْتُمُوهُمْ] نه استثناء ده یعنی هر وخت کسبن ورسره جنگ شروع کولے شی؛ لیکن پہ عزتمنه میاشت کسبن به ابتداء د جنگ نه کوی۔ او جوابی کاروائی پکسبن جائز ده۔

پہ اسلام کسبن عزتمنه میاشته خلور دی (رجب، ذی قعدہ، ذی الحجہ، محرم)۔

مسئلہ: آیا ددے خلورو میاشته عزت اوس باقی دے او کہ منسوخ دے؟، قتال پکسبن جائز دے او کہ نه؟ (۱) مشهور قول دا دے چہ دا حکم پہ ابتداء د اسلام کسبن وو، او بیا منسوخ شو خکہ چہ رسول الله ﷺ پہ عزتمنو میاشته کسبن ہم صحابہ کرام جنگونو ته لیپلی دی۔ او خپله ئے اهل طائف خلور بنبت ورخے پہ ذی القعدہ میاشت کسبن محاصره کری وو۔

○ دارنگہ آیت د سورة براءت کسبن ئے خلور میاشته د حرمت ذکر کری او بیائے وئیلی دی:

﴿فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً﴾ یعنی مشرکان تول وژنی نو پدے خلورو میاشته کسبن ئے د مشرکانو د وژلو استثناء اونکرہ۔

(۲) دویم قول دا دے چہ ددے میاشته عزت اوس ہم باقی دے، پدے کسبن نیک عمل ډیر اجر لری، او گناہ کول سخته سزا لری، او پدے کسبن قتال ابتداء کول ناروا دی۔ او کہ د کافرو حملے شروع وے نو بیا قتال پکسبن جائز دے۔ او دلیل دا دے چہ روستو آیت کسبن راخی (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ) او هغه خو منسوخ نه دے۔

○ دارنگہ نبی ﷺ د خپل وفات نه اتیا ورخے مخکسبن پہ منی او عرفات کسبن پہ خطبه کسبن اوفرمايل: [فَإِنَّ دِمَائِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ - وَأَعْرَاضَكُمْ - عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا لِي فِي شَهْرِكُمْ هَذَا] (صحيح البخاری كتاب العلم رقم ۱۰۵) (ستاسو وینے پہ تاسو باندي داسے حرامے دی لکه ددے ورخے د احترام پہ شان پدے میاشت (ذی الحجہ) کسبن)۔

معلومه شوه چہ ددے حرمت د قیامت د ورخے پورے باقی دے۔ او هرچه آیت د سورة براءت دے نو ممکنه ده چہ دا مستقل حکم وی او د مخکسبن سره مربوط نه وی۔ یعنی کلہ چہ کافران ستاسو پہ قتال راجمع کپیری نو تاسو هم ورته راجمع شی۔

○ یا دا چہ دا محمول دے پہ ابتدائی قتال شروع کولو باندے او کله چہ د مشرکانو د طرف نہ قتال شروع شو، نو بیا پدے میاشت کنس ہم قتال جائز دے لکہ د طائف محاصرہ ہم دغہ شان وہ۔ (تفسیر ابن کثیر)

او د دلیل پہ اعتبار سرہ همدا قول راجح دے۔

شان نزول: دا آیت د صلح حدیبیہ پہ واقعہ کنس نازل شوے چہ هر کله کافرانو د مسلمانانو مخہ اونیولہ، او مکے تہ ئے د داخلیدو نہ منع کرل، او پدے کنس د عثمان رضی اللہ عنہ د مرگ خبر راغلو، نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او مسلمانانو د هغوی د جنگ ارادہ اؤکرہ، بیائے خیال راغلو چہ دا خود عزت پہ میاشت (ذی القعدة) کنس مونہر د جنگ ارادہ اؤکرہ او دا خود حرام کار دے۔ (الطبری) یا دا چہ مشرکانو پرے اعتراض اؤکرو۔

○ مشهور روایت دا دے چہ پہ صلح حدیبیہ کنس د مسلمانانو سرہ یرہ پیدا شوے وہ چہ آئندہ کال پہ دغہ میاشت (ذی القعدة) کنس کہ مشرکان مونہر سرہ جنگ اؤکری، نو خہ بہ کوو؟۔ (هسے نہ چہ د عزتمنے میاشته او د مسجد حرام تقدس خراب نشی)۔

نو دا آیت نازل شو چہ خیر دے کله چہ کافران تاسو سرہ پہ عزتمنے میاشت کنس جنگ کوی نو تاسو هم ورسره پدے میاشت کنس جنگ کولے شی۔ او د عزتمنے میاشته رعایت د هغه چا سرہ واجب دے چہ د عزتمنے میاشته رعایت کوی، او خوک چہ ددے میاشته د حرمت خیال نہ کوی نو د هغوی سرہ ددے میاشته د حرمت خیال نہ ساتلے کیڑی۔ نو پدے قول سرہ بہ معنی دا وی: [حُرْمَةُ الشَّهْرِ الْحَرَامِ بِعَوَظِ حُرْمَةِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ] یعنی د عزتمنے میاشته د عزت خیال ساتل پہ مقابلہ د عزت د عزتمنے میاشت کنس دے)۔ یعنی کہ هغوی ئے د عزت خیال ساتی نو تاسو ئے هم ساتی، او کہ هغوی پہ قتال کولو سرہ ددے خیال نہ ساتی نو تاسو لره هم قتال جائز دے۔

(۲) بعض مفسرین پکنس داسے تفسیر کوی چہ کله د هجرت پہ شپہم کال کنس د مکے مشرکانو د ذی القعدة پہ میاشت کنس صحابہ کرام د عمرے نہ منع کرل، نو پہ اووم کال پہ همدغہ میاشت کنس مسلمانانو عمرہ اؤکرہ خکہ چہ کفار ورسره صلح او معاہدہ کرے وہ، نو دا آیت د تسلی پہ طور نازل شو چہ ایے نبی او ایے ایمان والو! مہ خفہ کیڑی دا میاشت پہ مقابلہ د هغه میاشت کنس شوہ چہ پروسہ کال تاسو پکنس د عمرے نہ منع شوی وی۔ (البغوی والطبری) لیکن اول قول غورہ دے۔

﴿ وَالْحُرْمَاتُ قِصَاصٌ ﴾ دا اوس عام کلی حکم بیانوی او دا د مخکنس حکم دپارہ دلیل دے۔ قِصَاص معنی: برابر۔ یعنی تول عزتونه برابر دی پہ بدلہ کنس۔ یا دلته مضاف (ذات) لفظ پت

دے ائی ذَاكَ قِصَاصٍ - یعنی عزتونه بدلے والا دی۔ یعنی کہ ستا عزت چا واخستو، تہ ئے ہم ترے
اخستلے شے۔ او حرمتا ئے جمع راورہ، اشارہ دہ حرمت او عزت د احرام، عزت د بدلہ (حرم)، عزت
د مال، عزت د نفس تولو تہ یعنی کہ چا دا عزتونه مات کرل نو تہ ہم د ہغے بدلہ اخستے شے۔
لہذا دا بہ مستقل حکم شی۔

(۲) یا دا د مخکنی حکم سرہ متعلق دے او د حرمتا نہ د میاشتی حرمت مراد دے، او جمع ئے
راوریدہ د وجے د حرمت د میاشتی، حرمت د مکے مکرمے او حرمت د احرام وغیرہ نہ یعنی ہغہ
عزتونه د مؤمنانو چہ مشرکانو پہ شہرم کال د ہجرت کنس ضائع کرل نو د ہغے پورہ بدلہ پہ اوم
کال د مؤمنانو پہ عمرہ کولو سرہ ادا شوہ۔ (احسن الکلام)
﴿فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ﴾ د فَاَعْتَدُوا معنی دہ (فَعَاقِبُوا) یعنی پہ تاسو بانڈے چا زیاتے
اُکرو نو د ہغہ زیاتی بدلہ ترے واخلی۔ او اخستے شی۔ یا پہ خپلہ کہ ممکن وی، یا د حاکم پہ
ذریعہ۔ (تفسیر القرطبی)۔

او پہ سورة النحل (۱۲۶) آیت کنس ورسرہ دا دی چہ کہ صبر کوی نو دا ڍیر غورہ دے نو ہغہ پہ
باب د دعوت کنس دے او دا پہ باب د قتال کنس دے۔
د مثل نہ پہ اتفاق د علماؤ سرہ دلته دا معنی نہ دہ مراد چہ کافر یو مسلمان لہ قتل کری نو تہ
بہ صرف یو کافر وژنہ۔ نہ، بلکہ د کافرانو خو ڍیر زیات وژل پکار دی۔ دلته د مثل معنی دا دہ
چہ کہ ہغوی د یوتن مثلہ کری وی (غور، پوزہ او اندامونہ ئے پریکری وی) نو تہ ہم د ہغوی نہ
پہ یوتن کنس دغہ شان کار کولے شے۔ او کہ ہغوی د ڍیرو کری وی نو تہ ئے ہم د ڍیرو نہ کولے شے۔
دارنگہ کہ ہغوی پہ ہر وخت کنس کرے وی، نو تہ ہم پہ ہر وخت کنس کولے شے۔ اگر کہ میاشت
د حرمت وی۔ نو مثلیت نہ پہ مقدار (اندازہ) او زمانہ کنس مثلیت مراد دے۔

○ تفسیر قرطبی لیکتی: چہ مثلیت دا ہم دے چہ تا نہ خوک پہ زور او ظلم سرہ مال واخلی، نو
تہ ہم ترے خپل حق اخستے شے، یا خوک ستا پیالہ ماتہ کری نو تہ ہم د ہغہ پیالہ ماتولے شے۔ یا
ترے د ہغے مثل (عوض) اخستے شے۔ دارنگہ کہ ہغہ تا تہ کنخل اُکری یا ستاے عزتی اُکری
نو تہ ہم ہغہ سرہ دغہ شان کولے شے، خو تعدی بہ نہ کوی چہ د ہغہ مور او پلار وغیرہ تہ
کنخل اُکری او د ہغوی بے عزتی شروع کرے۔ آہ۔ او دا کار تقویٰ تہ سپارلے شویدے خکہ
روستو پہ تقویٰ امر کوی۔

او دیتہ ئے اعتداء د مشاکلت او مقابلے د وجہ نہ اُووئیلہ یعنی بدلہ د زیاتی دہ او پخپلہ دا زیاتے
نہ دے۔ لکہ دا پہ شان د دے آیت دے۔ ﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا﴾

(بدلہ دبدی بدی دہ د ہغے پہ شان)۔ (الشوری: ۴۰)

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ (۱) دلته د تقویٰ نہ مراد دا دے چہ د بدلے اخستو پہ وخت کنبس خان د تجاوز نہ بیج کرئ خکہ چہ انسان غصہ وی نو د ہغہ نہ کله تجاوز کیری۔ (کشاف)

(۲) یاد الله نہ یرہ او کرئ پہ بے عزتی کولو د عزتمنے میاشتنے او مسجد او حرم کنبس بغیر دے عزتی کولو د ہغوی نہ۔ (قاسمی)

(۳) ابن کثیر وائی: دا امر دے پہ طاعت کولو د احکامو د الله تعالیٰ باندے۔ اوروستو فائدہ د تقویٰ بیانوی چہ ہغہ د الله ملگرتیا دہ۔

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾ پدے کنبس اشارہ دہ چہ مؤمن او متقی بہ پہ حالت د جنگونو او بدلو اخستلو کنبس د الله تعالیٰ د حکمونو تابع وی، نو ہلہ بہ د ہغہ سرہ د الله تعالیٰ معیت (ملگرتیا) او نصرت او مدد راخی۔

فائدہ: الله تعالیٰ داسے نہ دی وئیلی (وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُقَاتِلِينَ)۔ (چہ الله د جنگ کونکو سرہ دے) بلکہ مَعَ الْمُتَّقِينَ نے وئیلی دی۔ یعنی نفس قتال سبب د معیت د الله تعالیٰ نہ دے، بلکہ د تقویٰ سرہ د الله تعالیٰ مدد او ملگرتیا دہ۔

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ

او مال اولگوی پہ لار د الله کنبس او مہ غورزوی (خپل خانونہ) پہ خپلو لاسونو ہلاکت تہ

وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿۱۹۵﴾

او نیک عملونہ کوی یقیناً الله مینہ کوی د نیک عمل کونکو سرہ۔

تفسیر: اوس انفاق تہ ترغیب ترغیب ورکوی، اگر کہ د انفاق ذکر پدے سورت کنبس روستو تفصیلاً راخی، لیکن دلته د جہاد متعلق دے خکہ چہ جہاد کنبس د مال لگولو دیر ضرورت وی، بلکہ بغیر د مال نہ جہاد ممکن نہ دے۔ نو پدے وجہ ہر خائے د جہاد سرہ انفاق ذکر کیری۔ او انفاق د مؤمن صفت دے عامو اوقاتو کنبس بہ ہم مال لگوی۔ نو مخکنبس امر پہ قتال او شو او دشمنان خود سامان جنگ پہ لحاظ زیات وونو اوس د جہاد دپارہ د مالونو پہ انفاق سرہ د تیاری حکم کوی۔ (ابن عاشور)۔

﴿وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ (۱) د فی سبیل الله نہ مراد جہاد دے۔

(۲) یاد الله رضا دہ۔ خکہ حدیث کنبس دی: «ہر شے چہ بندہ د الله تعالیٰ درضا دپارہ لگوی پہ

ہفے باندے اجر ملاو پری۔ مگر ہفہ نفقہ چہ پہ خاورو کنبے لکوی۔»

(صحیح ابن حبان ۲۶۵/۷ ح ۲۹۹۹) یعنی بے ضرورتہ آبادیانے کوی۔

نو دلتہ صدقات، زکاتونہ او خپلو خپلوانو سرہ احسان، او میلستیا ورکول مراد دی۔

﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ ددے معنی دانہ دہ چہ جہاد تہ یوسرے ورخی او پہ کافرو فدائی حملہ کوی او د کافرانو مینخ تہ ورننوزی، دا گنے خان ہلاکول دی، خکہ چہ د مسلمان مرگ ہم یو نوع فتح وی لکہ واقعہ د عبد اللہ بن تامر پرے دلیل دے۔

ہلاکت تہ د خان غور کولو مطلبونہ

(۱) بلکہ ددے معنی ہفہ دہ کومہ چہ ترمذی کنبے راغلی دہ چہ ہفہ (ترك الجهاد) دے یعنی چہ جہاد پریدی نو بس خان تہ ہلاک کرو۔ (۲) یا [بِجَمْعِ الْمَالِ] د مال پہ جمع کولو او کورونو کنبے پاتے کیدل۔ لکہ دا پہ حدیث د ابو ایوب انصاری کنبے راغلی دہ چہ د ہفہ پہ زمانہ کنبے یو سرے د مہاجرینو نہ د قسطنطینیہ پہ جنگ کنبے د کافرانو پہ صفونو باندے یواخے حملہ او کرہ تردے چہ ہفہ تہ خیری کرل (اوبل طرف تہ واو ریدو) نو خلقو او وئیل : خان تہ ہلاکت تہ گوزار کرو۔ نو ابو ایوب انصاری ؓ افرمایل : اے خلقو مونہ پدے آیت بنہ پو ہیرو او دا ز مونہ پہ بارہ کنبے نازل شویدے، مونہ در رسول اللہ ﷺ سرہ ملگری شو او د ہفہ سرہ معرکو او جنگونو تہ حاضر شو، نو کلہ چہ اسلام خورشو، مونہ انصار راجع شو او دا مو او وئیل چہ اللہ تعالیٰ اسلام غالب کرو او ابتداء کنبے مونہ د اسلام د غلبے د پارہ د خپل اہل او مال نہ تیروو، نو اوس بہ مونہ واپس لار شو او د خپل اہل سرہ بہ کینو او د خپلو مالونو حفاظت بہ کوو، نو اللہ تعالیٰ زمونہ پہ بارہ کنبے دا آیت نازل کرو۔ نو د تہلکہ (ہلاکت) نہ مراد پہ خپل اہل او مال کنبے اوسیدل او جہاد پر بخودل دی۔ (ابوداؤد و الترمذی) (ابن کثیر)۔

(۳) [الْقَنُوطُ عَنِ التَّوْبَةِ وَعَنْ رَحْمَةِ اللَّهِ] یعنی دتویے او د اللہ در حمت نہ نا امیدہ کیدل، انسان گناہ کوی او بیبا وائی زہ ہلاک شوم، زما توبہ نہ شتہ، بس گناہونو کنبے ننوزی۔ (ابن سیرین و عبیدہ السلمانی) (السراج المنیر و ابن جریر الطبری)۔

(۴) یا دیومے گناہ د پاسہ بلہ گناہ کول او توبہ او استغفار نہ کول۔ (احسن البیان)

(۵) [اَفْتِيحَامُ الْأَخْطَارِ] د جہاد نہ علاوہ خان داسے خائے تہ بوتلل چہ ہفہ خطری وی، او خان پکنبے انسان ہلاک کری لکہ لامبونہ ورخی او درباب تہ دانگی، دا ناروادہ او ہرچہ جہاد دے نو مینخ د کافرو تہ ورتلل ناروانہ دی بلکہ ہفہ دین دے۔

(۶) بخارتی کنبے راخی حذیفہ ؓ فرمائی : دا آیت د نفقے پہ بارہ کنبے نازل شوے) یعنی

ہلاکت دا دے چہ انسان د الله پہ لار (جہاد) کنب نفقہ نہ کوی۔ (بخاری: ۴۵۱۶)
 نو پدے کنب پہ نفقہ کولو سرہ سختہ تیزی ورکول دی، اگرکہ دیو غشی پہ مقدار وی۔ لکہ دا
 خبرہ د ابن عباس نہ نقل دہ۔ (ابن جریر الطبری)۔

(۷) - د عکرمہ وغیرہ نہ نقل دی چہ ددے نہ مراد د حرامو نہ انفاق کول دی چہ ہغہ پہ انسان
 بیرتہ ردشی نو هلاک بہ شی۔ (قرطبی، بحر العلوم للسمرندی)۔

او د آیت الفاظ عام دی، لہذا دا تول مطلبونہ پدے کنب صحیح دی۔
 بیا (لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) پہ عری کنب ہلاکت تہ د خان سپارلو دپارہ متل دے یعنی
 خانونہ ہلاکت تہ مہ تسلیموی او مہ سپاری۔ بعض وائی: د لَا تُلْقُوا دپارہ مفعول پت دے
 یعنی [لَا تُلْقُوا أَنْفُسَكُمْ بِأَيْدِيكُمْ]۔ (نفسونہ پہ خپلو لاسونو ہلاکت تہ مہ غورزوئی)

○ مبرد وائی: ذکر دید دے، مراد ترے نہ نفس دے یعنی لَا تُلْقُوا أَنْفُسَكُمْ او بے تاکید دپارہ
 زائدہ دہ، او دا قول ابن عاشور غورہ کریدے خکہ چہ پدے کنب تاکید زیات دے چہ ہلاکت تہ پہ
 منزلہ د نیونکی د لاس دے او ہلاکونکے پہ شان د لاس ورکونکی دے ہلاکت لرہ۔ یعنی گویا
 کنب دہ خپل لاس ہلاکت لہ ورکرو او ہلاکت ورلہ لاس اونیولو۔

مخکنب خاص احسان ذکر وو چہ ہغہ د الله تعالیٰ پہ لار کنب مال لگول وو، اوس پہ عام احسان
 باندے حکم کوی:

﴿وَأَحْسِنُوا﴾ (نیکی کوی)۔ دا احسان او نیکی تولو اقسامو د احسان تہ شاملہ دہ (۱) کہ پند
 مال او انفاق کنب وی (۲) او کہ جاہ او مرتبے سرہ وی۔

(۳) کہ پہ امر بالمعروف او نہی عن المنکر سرہ وی۔ (۴) پہ تعلیم د علم نافع سرہ وی۔
 (۵) د مسلمانانو د حاجتونو پہ پورہ کولو سرہ وی۔ او د ہغوی نہ پہ تکلیفونو او سختو لرے
 کولو سرہ وی۔ (۶) د بیمارانو پہ تپوس کولو سرہ۔ (۷) پہ جنازوتہ حاضریدو سرہ وی۔
 (۸) او کہ پہ اداء الفرائض والطاعات سرہ وی، یعنی بنائستہ طریقے سرہ عبادتونہ او فرائض
 اداء کوی۔ [أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ]۔

(۹) او پہ الله باندے بنائستہ گمان کوی چہ الله بہ پہ دنیا او آخرت کنب د انفاق بدلہ درکوی۔
 (۱۰) یا احسان دا دے چہ پہ لگولو کنب نہ کموالے او کرے شی او نہ اسراف۔ (فتح البیان ۱/۳۱۲)۔
 (۱۱) یا د احسان نہ پہ جہاد کنب انفاق کول مراد دی او د تہلکہ نہ مراد جہاد تہ بغیر د
 توخے نہ تلل دی۔ (ابن عاشور)۔

بیا احسان (۱) یو د مخلوق سرہ وی لکہ مال لگول او ہر قسمہ احسان کول او ہغہ معلوم

دے۔ (۲) دویم د الله سره نیکی او احسان کول دی، او هغه اداء د فرائضو او عباداتو ده پداسے طریقہ چه گویا کنب انسان الله تعالیٰ ته گوری یا دا یقین کوی چه الله ماتہ گوری۔ او دا د ایمان اوجتہ درجہ ده۔ مجاهد له داسے مرتبے ته رسیدل پکار دی۔ دے دپاره چه مددونه او نصرتونه د الله ورسره شامل وی۔

وَاتِمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ

او پوره کړئ حج او عمره د الله دپاره نو که چرته تاسو بند کړے شوی (د پوره کولو د هغه نه)

فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَخْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ

نو لازم دے په تاسو هغه چه آسان وی د هدے (قربانی) نه او مه خړیوی سرونه خپل تردے چه اوسپړی قربانی

مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ

خائے د حلالولو د هغه ته، نو هغه خړک وی ستاسونه ناجوره یا په هغه باندے تکلیف وی د هغه د سردوچه نه۔

فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ

نو لازم ده په هغه باندے فدیہ (بدله) وړکول د (درے) روزو یا صدقه (د شپږ مسکینانو) یا قربانی (دیوگد)

فَإِذَا آمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ

نو کله چه تاسو په امن شی نو چا چه فائده واخسته په عمره کولو د حج سره (یو خائے) نو لازم دے په ده باندے هغه چه آسان وی

مِن الْهَدْيِ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ

د قربانی نه پس که چا (قربانی) نه موندله، نو (په ده) روزے نیول دی درے ورخے د حج په ورخو کنب۔

وَسَبْعَةِ إِذَارٍ جَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَّمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي

او اووه ورخے کله چه تاسو واپس شی (کورته)، د لس (روزے) دی پوره (ثواب والا)، دا حکم د هغه چا دپاره دے

الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

چه نه وی کوروالا د هغه اوسیدونکی په مسجد حرام کنب، او اوبری د الله نه او پوهه شی چه یقیناً الله سخت عذاب والا دے۔

تفسیر: اوس د حج مسائل راوری تر (۲۰۳) آیت پورے۔ خُکَہ مخکنس د میاشته تذکرہ اوشوہ، نو اوس د حج متعلقات بیانوی او جهاد سرہ نئے نزدی راورو خُکَہ چه حج یو قسم جهاد دے۔ او بلہ دا چه مشرکانو سرہ جگرہ وہ او هغوی د الله تعالیٰ حرم پہ لاس کنس نیولے وو، مسلمانان نئے ورته نئے پریخودل، نو الله تعالیٰ فرمائی چه جهاد به ورسره کوی او کله چه حج له تلی او دوی مو منع کوی نو خُہ به کوی؟ هغه احکام راوری۔

بلہ وجہ دا ده چه سورة البقرة فسطاط القرآن (د قرآن کریم خیمه) ده، دے کنس د دین تول احکام بیانیری۔ نو دا یو بل قانون دے د حج متعلق، خود حج تول احکام نئے نئے دی راوری بلکہ صرف هغه احکام نئے راوری چه مشرکانو پہ کنس غلط رواجونه جوړ کړی وو۔

نو الله تعالیٰ د دغه رواجونو رد کړیدے۔ او عام احکام د حج او عمرے په احادیثو کنس تفصیلاً ذکر شویدی۔

دلته نئے صرف پنخه لوئی احکام راوری دی، او په آخره کنس نئے درے قسمه خلق بیان کړیدی، دوه نیک بخت او دوه بد بخت۔ او دا اقسام د حاجیانو او غیر حاجیانو دی۔ بیا جهاد ته ترغیب دے په داخلیدو په اسلام کنس تول په توله۔ سره د تخویف نه دهغه چا دپاره چه د الله تعالیٰ په دین کنس پوره نئے داخلیری په (۲۱۰) آیت کنس۔

عائشے اووئیل: آیا په زنانو جهاد شته؟ نو رسول الله ﷺ او فرماییل:

«په دوی جهاد لازم دے چه هغه کنس قتال نشته چه حج او عمره دی»۔

(احمد، ابن خزیمه، ابن ماجه بسند صحیح)۔

رسول الله ﷺ په شپږم کال کنس خوب اولیدو چه زه د صحابه کرامو سره عمرے کولو دپاره تلی یم، نو خان سره نئے خوارلس سوہ صحابه کرام واخستل او د عمرے په اراده روان شو، کله چه حدیبیه مقام ته اورسیدو نو په لاره کنس کافرانو بند کړو او د هغوی سره دغه صلح اوشوہ چه کال له به دا عمره پوره کوی، او اوس به بیرته واپس کیږی نو دا آیتونه نازل شو۔ نو خوارلس سوہ صحابه کرامو خپله بدنې (اوبنانه) چه اوه اویا وے، ذبح کړے، اوه اوه کسان پکنس شریک وو۔

﴿وَاتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ﴾ د حج او د عمرے د اتمام دوه تفسیره دی:

(۱) [أَدْوَهُمَا عَلَىٰ وَجْهِ التَّمَامِ وَالْكَمَالِ بِأَنْ يُكُونَ عَلَىٰ وَلَقِيَ السُّنَّةِ وَبِالنَّفَقَةِ الْخَلَالِ وَإِخْلَاصِ النِّيَّةِ]

(حازن) یعنی د حج او د عمرے د پوره کولو معنی دا ده چه په سنت طریقہ باندے نئے او کړی، پوره پوره نئے ادا کړی او حلاله نفقه پکنس اولگوی، او نیت خالص کړی۔ او د میقات نه نئے شروع کړی، سفیان ثورقی وائی: اتمام دا دے چه د کور نه اراده د حج یا عمرے او کړه او داسے مه کوه چه

تجارت یا حاجت دپارہ لار شے بیا وائے چه حج کوم یا عمرہ کوم، دا جائز دی لیکن کامله طریقہ نہ ده۔ (ابن کثیر، السراج المنیر)۔

(۲) دویم دا چه کله انسان حج یا عمرہ کنب شروع اوکری، فرضی وی او که نفلی نو په هغه باندے ددے سرته رسول واجب دی او په مینخ کنب به ئے نیمگری نہ پریدی، او دا خبره اتفاقی ده، خو که د بند والی شه عذر ورته راپینن شو نو بیا ورله د هدیہ په لیړلو خان د احرام نه کولاوول جائز دی۔ او دا معنی د سیاق سره ډیره واضحه ده۔

او ددے آیت د نزول په وخت کنب حج فرض نہ وو، ځکه چه پدے وخت کنب حرم د مکے مشرکانو په لاس کنب وو، نو الله تعالیٰ داسے نه کوی چه په یو ځائے کنب اختیار نه وی او هلته عبادت فرض کړی۔ او بیا ددے ئے پیغمبر څلور کاله روستو ادا کوی۔ بلکه صحیح دا ده چه حج د فتح د مکے نه روستو فرض شوم وو۔ نو دا حکم استحبابی دے۔ او په عمره کنب اختلاف دے چه آیا دا واجب ده او که مستحب؟ ظاهر دا ده چه فرض نه ده په نیز د اکثر و علماؤ او دلائل ئے په تفسیر فتح البیان او ابن کثیر او قرطبی وغیره کنب گوره۔ او دلته د اتمام معنی مخکنب ذکر شوه چه بنه طریقے سره ئے پوره کړی۔

(الله) یعنی خاص الله دپاره ئے پوره کړی۔ دا ځکه وائی چه مشرکانو به د حج بعض کارونه د بتانو او د غیر الله د تقرب د حاصلولو دپاره کول لکه تلبیه کنب به ئے داسے وئیل: [إِلَّا شَرِيكًا تَمَلِكُهُ وَمَا مَلَكَ] (ستا شریک نه شته مگر هغه شریک شته چه ته د هغه مالک ئے او د هغه خپل اختیار نشته)۔ دارنگه ډیرو مشرکانو خپل خپل حجونه مقرر کړیدی نصاریٰ د عیسیٰ عليه السلام د ولادت د ځائے نه حج کوی، د (اورشليم) زیارتونه کوی، په روم کنب د (ماربولس) او (ماربطرس) د قبرونو زیارتونه کوی۔ د اسلام د زمانے نه مخکنب به نصاراؤ د شام د (عسقلان) بنار حج کولو۔ او خلق به ئے د کعبے نه ددے طرف ته رارول۔ دارنگه د مصریانو او یونانیانو او هندوانو ډیر حجونه دی۔ (ابن عاشور)

نو الله په هغوی باندے رد اوکړو او مسلمانانو ته ئے او فرمایل: چه صرف د الله درضا او تقرب دپاره حج او عمره کوی ځکه چه حج او عمره او دغه مقدس مقامات الله تعالیٰ د خپل توحید دپاره مقرر کړیدی۔

ابن عاشور وائی (الله) ئے ځکه او وئیلو چه مشرکانو هم د الله دپاره حج او عمره کول لیکن مشرکانو مسلمانان د حج او عمره نه بند کړی وو، نو کال له چه دوی حج کولو نو دوی ته او وئیلے شو چه تاسو به د مشرکانو د ضد نه حج او عمره نه کوی بلکه پکار ده چه ستاسو نیت

دے د الله دپارہ وی۔ او اگر کہ تاسو ته تکلیف اُور سیدو خوبیا هم د الله دپارہ حج او عمرہ مه پریدی۔ (التحریر والتبہر ۲/۲۱۵)

﴿فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ﴾ احصار بندیدل او راگیریدلو ته وائی۔

یعنی کہ د حج یا د عمرے پہ لارہ کنب خہ مانع راشی لکہ دشمن لارہ بندہ کری، (لکہ داد جمهورو علماؤ رایہ ده چه احصار صرف پہ دشمن سره وی) (لکہ پہ حدیبیہ کنب دغسے اوشی) یا خہ بیماری راشی، یا لارہ ور کہ شی یا پہ بلہ طریقہ لارہ بندہ شی، غل ئے اوتختوی (لکہ داد محققینو رایہ ده او همدا راجح ده) نو مُحْرَم ته چه کوم خاروے (د اوبن یا د غوا اوومه حصہ یا یو گد یا چیلے) آسان وی هغه به ذبح کری او سر به اُوخروی نو حلال به شی او بغیر ددے نه احرام نشی کوزولے لکہ چه نبی ﷺ او صحابه کرامو پہ حدیبیہ مقام کنب پہ (سنہ ۶ هجری) کنب دغه شان کار اُوکرو او بیائے پہ سنہ (۷ ه) کنب ئے ددے عمرے قضاء راوړه۔

او د خاروی د لازمیدو نه بغیر احرام کوزول په یو صورت کنب راغلی دی چه مُحْرَم د احرام تړلو په وخت کنب د الله تعالیٰ سره شرط اولگوی چه ایے الله! ما د حج یا عمرے احرام اوتړلو لیکن کوم خائے چه زه بند شوم نو هلته به احرام کوزوم۔ لکه دا خبره نبی ﷺ ضباعه بنت الزبیر ته کرے وه چه داسے اووایه۔ (صحابین عن عائشة)۔

﴿فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾ دے کنب مبتداء پته ده یعنی [فَمَا لَوَاجِبُ مَا اسْتَيْسَرَ] یا خبر پت دے [فَعَلَيْكُمْ مَا اسْتَيْسَرَ] (په تاسو لازم دے هغه شی چه آسان وی) یا فعل امر پت دے یعنی [فَلَاذْبَحُوا مَا اسْتَيْسَرَ] (ذبح کری هغه چه آسان وی تاسو ته)۔

(هدی) دلته هغه خاروی ته وائی چه د احرام نه د وتلو په مقابلہ کنب حرم ته لیږلے شی۔ ابن عباس فرمائی: دا د خلورو اقسامونه جائز ده (اوبن، غوا، گد، چیلے)۔ او همدا غوره قول دے۔ بعض ئے صرف د اوبن او غوا پورے خاص کوی۔ او دا قول د ابن عمر دے۔ (ابن کثیر) او دا خاروے ئے که خان سره بولے وی او که هلته ئے اخلی تولو ته عام دے۔

مسئله: که انسان ته هدی نه ملاوړی یا د هغه طاقت نه لری، نو آیا د هغه بدل شته او که نه؟ یو قول دا دے چه ددے بدل نشته ځکه چه الله نه دے ذکر کرے۔ (دا قول د امام ابوحنیفه دے) او دویم قول دا دے چه ددے بدل شته لکه چه د تمتع او قران په هدی کنب چه بدل شته او په حالت د عذر کنب هم شته نو دلته هم په طریقہ د قیاس سره ده۔ (احسن الکلام)۔

لیکن په قیاس باندے احکام ثابتول کمزورے خبره ده۔

﴿وَلَا تَخْلِقُوا رُؤُوسَكُمْ﴾ سر خرئیل دوه قسمه دی، (۱) یو داخر په ورځ د احرام کوزولو دپارہ نو

دابہ د قربانی ذبح کولو نہ روستو وی خو کہ چا مخکنس سر اُوخرتیلو او بیانے ذبح اُوکرہ نو
سرف د افضل خلاف کارئے اُوکرہ۔ اودم پرے نہ واجبیرپی۔ لکہ دا خبرہ پہ حدیث د صحیحینو
کنس راغلی دہ۔

(۲) اودوسم: د حج یا عمرے نہ د احصار (بندش) پہ وخت سر خرئیل دی نو پدے کنس د ہدی د
ذبح کیدلو نہ مخکنس سر خرئیل جائز نہ دی لکہ دلتہ ہغہ بیانیرپی۔

او کہ دا پہ حالت د امن کنس مرادشی نو بیا مطلب دا دے چہ کہ حج کونکی د ہدی خاروے
خان سرہ روان کرے وی، نو پہ حالت د امن کنس د ہدی د ذبح کولو خانے حرم دے، ترخو پورے چہ
د ہدی خاروے حرم تہ اُونہ رسی او حج کونکے د حج اود عمرے د اعمالو نہ فارغ شوے نہ وی نو
د ہغہ دپارہ سر خرئیل یا لنہول جائز نہ دی۔ او افضل دا دہ چہ پہ لسم تاریخ (د اختر پہ ورخ) د
جمراتو ویشتو نہ روستو ذبح اُوکرپی بیا سر اُوخروی۔ (بسیار الرحمن)

﴿حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَجْلَهُ﴾ (محلہ) (خانے د حلالیہ)۔ ددے نہ مراد د احنافو پہ نیز حرم دے۔ یعنی
محصر انسان بہ خاروے یا پیسے حرم تہ لیپری او کلہ چہ دہ تہ پہ خہ ذریعہ خبر راور سیدو چہ
ستا خاروے پہ حرم کنس حلال شو نو بیا بہ دا احرام کوز کرپی۔

دلیل نے ﴿ثُمَّ مَجَلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾ (الحج/۳۲) آیت دے۔ لیکن جواب دا دے چہ ہغہ حکم
پہ بارہ د امن والا کنس دے، نہ د محصر۔ (فتح البیان/۱/۳۹۶)

او جمہور اہل علم فرمائی چہ (مَجْلَهُ) ہر خانے او ہر زمان تہ شامل دے، حرم وی او کہ ہغہ
خانے وی کوم خانے چہ بند شویدے۔ **دلیل** دا دے چہ حدیبیہ د حرم نہ نہ دہ، او نبی ﷺ او
صحابہ کرامو پہ ہمدغہ مقام کنس قربانی اُوکرہ او احرامونہ ئے کوز کرل۔
دارنگہ مخکنس حدیث د ضباعة بنت الزبير ہم دلیل دے۔

۳- دارنگہ فَمَا اسْتَبَسَّرَ نہ معلومیرپی چہ پدے کنس تخصیص د حرم نشتہ۔ او ہمداراجح قول
دے۔ لیکن عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی: کہ امکان وی نو حرم تہ دے اولیپری او کہ نہ وی نو بیا
ہر خانے کولے شی۔ (بخاری)..... او ہمداد ظاہر دے او پدے کنس پہ تولو دلاتلو عمل راخی۔

اوس بلہ مسئلہ: چہ احرام دے اوترلو او چا بند نہ کرے لیکن نور تکلیف دے مثلاً زخمی
شوے یا سر خارخ کوی یا پکنس سپرے د اورد سفر د وجہ نہ پیدا شی لکہ کعب بن عجرہ رضی اللہ
فرمائی: دا آیت زما پہ بارہ کنس نازل دے او حکم ئے تاسو تہ عام دے او ہغہ دا چہ پہ ما بانڈے
سپرے دیرے بہیدلے نور رسول اللہ ﷺ راتہ اوفرمایل: آیات تہ دا حشرات تکلیف درکوی؟ ما
ورتہ اُوئیل: آو۔ وے فرمایل: سر اُوخرنیوہ او گلہ حلال کرہ۔ الحدیث۔ او صبا لہ بیا پہ حدیبیہ

کنیں تول صحابہ کرام بند کرے شو۔

﴿ فَمَنْ كَانَ ﴾ ددے جزاء پتہ ده : (فَلْيَخْلُقْ رَأْسَهُ) (یعنی سر دے اُوخروی)

﴿ اَوْ بِهٖ اَذَى مِنْ رَأْسِهٖ ﴾ (اذی) تکلیف او ضرر تہ وائی، دلته ترے مراد دادے چه سپرے پکنیں شوی وی، یائے پہ سر باندے درد وی یا پکنیں زخمونہ او دانے وی۔

﴿ فَفِدْيَةٌ ﴾ دلته فعل پتہ دے [اَيُّ فَيَلْزَمُ عَلَيْهِ فِدْيَةٌ] (نو لازم ده پہ ده باندے فدیہ) او فدیہ بدلے او عوض تہ وئیلے شی۔ یعنی کلہ ئے چه سر اُوخریلو نو فدیہ بہ ورکری۔

﴿ مِنْ صِيَامٍ ﴾ ددے نہ مراد درے روزے دی لکہ دا پہ حدیث د کعب بن عجرہ کنیں پہ بخاری (۶۷۰۸) او مسلم (۲۹۳۷) کنیں راغلی دی۔ او درے روزے خکہ مقرر شوے چه ده پہ درے کارونو کنیں جنایت کرے یعنی پہ احرام، طواف او سعی کنیں۔ او ظاہر دا ده چه ہرہ روزہ دیو صاع قائم مقام ده۔ (المنان)

﴿ اَوْ صَدَقَةٍ ﴾ دا درے صاعہ د کجورودی چه شپہ مسکینانو تہ بہ ورکولے شی یعنی ہریو تہ نیم نیم صاع چه تول (شپہ کیلو او تقریباً پنخہ سوہ گرامہ جو پری)۔

﴿ اَوْ نُسُكٍ ﴾ جمع د نسیگہ ده پہ معنی د ہغہ خاروی (قربانی) چه خاص د اللہ دپارہ ذبح کولے شی۔ او ددے قربانی ادنی مقدار یو گلہ دے۔

او ہدی ہغہ خاروی تہ وئیلے شی چه حرم تہ بوتلے شی۔ او ددے فدیٹے مکان متعین نہ دے بلکہ کوم خائے چه ورکوی خوبنہ ئے ده۔ (مجاہد)۔

فائدہ: دا حکم پہ ہغہ وخت کنیں دے چه پہ حالت د احرام کنیں د عذر د وجہ نہ سر اُوخروی، او کہ خوک بغیر د عذر نہ سر اُوخروی نو ہغہ باندے فدیہ واجب ده۔ نو د ابو حنیفہ او شافعی او ابو ثور پہ نیز صرف دم واجب دے۔ او پدے درے خیزونو کنیں اختیار نشتہ۔ او امام مالک وائی : کار ئے غلط اُوکرو، فدیہ پرے واجب ده، لیکن اختیار پکنیں شتہ۔ او کہ پہ ہیرہ سرہ سر اُوخروی یا خوشبوئی استعمال کری نو آیا فدیہ پرے شتہ او کہ نہ؟ اکثر اہل علم وائی پہ دے صورت کنیں ہم فدیہ واجب ده۔ او بعض اہل علم وائی : فدیہ پرے واجب نہ ده۔ راجح دویم قول دے۔ خکہ سہوہ او نسیان دے امت تہ معاف دی۔ فتاوی الدین الخالص (۱۰)۔

تنبیہ: دلته (اُو) د تخیر یعنی اختیار دپارہ دے، ستا خوبنہ ده چه ہریو ورکولے او کعب بن عجرہ تہ ئے چه اول پہ گلہ حکم کرے وو، نو ہغہ د وجہ د افضلیت نہ او باقی جائز دی۔ (ابن کثیر)۔

﴿ فَاِذَا اَمْتُمْ ﴾ اوس د امن پہ حالت کنیں حکم بیانوی، برابرہ ده چه دا امن د اول نہ وی او کہ پس د احصار نہ وی۔ تمتع پہ دوارو صورتونو کنیں جائز دے۔

﴿ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ ﴾ دتمتع معنی دہ فائدے او مزے اخستل۔ او عمرہ کونکے د احرام کوزولو نہ پس تر وخت د حج پورے پہ ممنوعاتو د احرام باندے فائدے اخلی۔

حج پہ درے قسمہ دے۔ (۱) **حج تمتع** : طریقہ نے دادہ چہ د حج پہ میاشتو کنب د میقات نہ احرام اوتہری (دا خبرہ دبہر ملک والا دپارہ دہ) او مکے تہ داخل شی او طواف دبیت اللہ ار سعی د صفا او مروہ اوکری، بیا خان حلال کپری (پہ سر خرئیلو یا پہ قصر (لندولو) سرہ) بیا د میقات نہ بہر اونہ وخی او وطن تہ واپس لار نہ شی تردے پورے چہ احرام د حج اوتہری او اعمال د حج اوکری نو دا شخص مُتمتع دے۔ او دا طریقہ اتفاقی دہ۔

۲- **حج قرآن** دے او دیتہ ہم پہ معنی لغوی سرہ تمتع وئیلے شی۔ چہ د میقات نہ احرام د عمرے او د حج دوارو اوتہری او بیا کارونہ د عمرے اول اوکری او خان حلال نکپری تردے پورے چہ پہ ہمدغہ احرام کنب پاتے شی او د حج کارونہ ہم ادا کپری او بیا خان حلال کپری (یعنی پہ یو احرام کنب عمرہ او حج دوارہ یو خائے کول) پدے دوارو صورتونو کنب د اختر پہ ورخ ہدی (قربانی) کول واجب دی۔

۳- **حج افراد** دیتہ وائی چہ د اول نہ ارادہ د حج اوکری او احرام د حج اوتہری صرف طواف قدوم اوکری بیا منی تہ لار شی یا سیدہ عرفات تہ لار شی۔ پہ حاجی مفرد باندے ہدی (قربانی) لازم نہ دہ۔ دلته دا حج نہ دے مراد۔

مسئلہ : لیکن پہ حج قرآن کنب سوق د ہدی لازم دے کہ نہ وی، نو بیا بہ خامخا تمتع یا افراد کوی۔ نو کوم خلق چہ خان سرہ د خپل ملک نہ ہدی (یعنی قربانی) روانہ نکپری نو ہغہ حج قرآن نشی کولے۔

﴿ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ ﴾ دلته ددے نہ مراد دادے چہ پہ عمرہ فائدہ واخلی د حج سرہ یعنی دوارہ پہ یو سفر کنب جمع کپری پہ طریقہ د تمتع یا قرآن سرہ او دوارو نہ فارغہ شی نو :
﴿ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ﴾ نو ہغہ باندے ہدی (قربانی) کول واجب دی۔

چہ دا ہدی د حج تمتع او د حج قرآن د وجہ نہ دہ۔ یعنی تا پہ یو کال کنب حج او عمرہ دوارہ شریک او کپل نو اوس بہ د اختر پہ ورخ قربانی کویے او دا قربانی دربانڈے فرض شوہ۔ کہ غریب وی نو روزے بہ اونیسی۔ او ہرچہ د اختر پہ ورخ قربانی دہ، نو ہغہ پہ غریب نہ دہ واجب۔ او د حاجی او غیر حاجی تولو دپارہ دہ۔

فائدہ : پدے ہدی (قربانی) کنب اختلاف دے۔ دامام شافعی پہ نیز دام جبر دے۔ خکہ چہ د امام شافعی پہ نیز پہ یو سفر کنب حج او عمرہ شریک کول افضل نہ دی۔ نو دا د نقصان جبیرہ

دہ۔ نو دم ورکړه۔ او د جمهورو په نیز دا دم د نسک او د شکر دے۔ یعنی د دوه عبادتونو د شکر ادا کولو دپاره کولے شی۔

فائده: دلته درے قسمه هدی راغلی (۱) یو د احصار په صورت کښ د احرام نه د خان و بستلو په وخت کښ۔ (۲) دویم د تکلیف د سر یا د مرض د وجه نه هدی یا صدقه یا روژے دی۔ (۳) دریم په صورت د حج تمتع یا حج قران کښ هدی ده۔ او څلورم به په سورة المائده ﴿لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ﴾ کښ ذکر کړی او هغه په ښکار کولو او ونه پرې کولو کښ لازم کړی۔ (فتح البیان)۔

همدغه دمونه قرآن او حدیث کښ دی۔ یو بل دم په صورت د جماع کښ د عمر فاروق نه موقوفاً نقل دے۔ نو پنځه شو۔ باقی نور دمونه صحیح حدیث کښ نشته، صرف ابن عباس موقوفاً وئیلی دی: [مَنْ قَدَّمَ شَيْئًا مِنْ حَجِّهِ أَوْ آخَرَهُ فَلْيَهْرُقْ لِذَلِكَ دَمًا] (شرح مشکل الآثار للطحاوی (۲۸۸)۔

(خوک چه یو عمل مخکښ روستو کړی نو هغه دے ددے په بدله کښ وینه توی کړی)۔ لیکن ظاهر دا ده چه دا حدیث موقوف دے او دا په حکم د مرفوع کښ نه دے لهذا په خلقو هسه چتی دمونه لازمول نه دی پکار۔ کما فی فتاوی الدین الخالص (۱۰)۔

﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ﴾ اوس رخصت بیانوی د هغه چا دپاره چه هدی (قربانی) نه مونده کوی ځکه نه ملا وېړی یا دا چه پیسه ورسره نه وی۔ نو بیا به د حج په ورځو کښ درے روژے اونیسی۔ او غوره دا ده چه دا به د ذی الحجے د میاشته شپږمه، اومه او اته ورځ وی۔ او که نهه یعنی عرفه ورځ ته ئے روستو کړی، هم جائز ده۔

﴿وَسَبْعَةٌ إِذَا رَجَعْتُمْ﴾ (یعنی کله چه خپل کور ته واپس شی نو بیا به اووه ورځے روژے اونیسی۔ نو د رجوع نه مراد یا کلی ته واپس کیدل دی یا د حج نه فارغ کیدل دی۔ اگر که په مکه کښ وی۔ (او دا قول د ابوحنیفه دے) لیکن اول قول د مسلم (۱۲۲۷) د حدیث د وجه نه غوره دے چه په هغه کښ (إِذَا رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ) لفظ دے۔ (یعنی چه کله خپل اهل ته واپس شی)۔

نکته: د دم په مقابله کښ روژے نیول په ظاهر کښ د عقل خلاف دی لیکن د الله په علم کښ به پدے کښ ډیر حکمتونه وی۔ ځکه چه دا یو عبادت بدنی نو دا بل عبادت مالی دے۔ دیو بل قائم مقام راخی۔

﴿بَلْكَ عَشْرَةٌ﴾ دا ورسره وائی اشاره کوی چه درے او د اووه تر مینځ اختیار نشته بلکه دواړه به جمع کوی۔ یعنی واو په معنی د (اَزْ) نه دے۔ (زجاج)۔

یا دا چه خوک گمان اونی کړی چه د اووه نه روستو به نور عدد هم باقی وی۔ (مبّرۃ- فتح البیان)۔
﴿كَامِلَةٌ﴾ یعنی ثواب ئے پوره دے۔ دا گمان اونی کړے چه ددے مرتبه او ثواب به د هدی نه کمه

وی حکمہ حالت د مجبور تیا دے۔

﴿ذَلِكَ﴾ امام شافعی وغیرہ (یعنی جمہور علماء) وائی: دا ہدی تہ اشارہ دہ۔ یعنی تمتع او د قران قربانی پہ ہغہ حاجیانو واجب دہ چہ اہل حرم (یعنی مکے والا) نہ وی۔ بلکہ آفاقی وی او پہ دہ حکمہ لازم دہ چہ دا بہ د حج احرام د مکے نہ تری، نہ د میقات نہ، نو ددہ حج ناقص گرخی نو دا نقصان بہ پہ قربانی کولو پورہ کری۔ او حرم تہ نزدی خلق تمتع او قران کولے شی، لیکن قربانی پرے واجب نہ دہ۔

۲- بعض علماء وائی چہ حج تمتع او قران تہ اشارہ دہ کوم چہ پہ (فَمَنْ تَمَتَّعَ كُنْزٍ ذَكَرَ دے۔ لکہ عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما دا تفسیر کرے دے۔ (ابن جریر، الدر المنثور، نقلہ البخاری فی صحیحہ) او ہمداء راجح دے نو دا دلیل دے چہ حوک د مسجد حرام پہ خوا کنب وی، ہغہ بہ حج تمتع او حج قران نہ کوی، کہ وے کرو نو دم پرے واجب دے چہ د ہغے نہ بہ خپلہ خوراک نہ کوی۔ او د مکے اوسیدونکے خو تول کال مسجد حرام تہ حاضر وی نو ہغہ لہ خہ پکار چہ پہ میاشتو د حج کنب عمرہ کوی۔

﴿لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ یعنی کوم خلق چہ د مسجد حرام پہ خوا کنب اوسیری۔ حاضر پہ معنی د مقیم سرہ دے۔ یعنی د میقات نہ دننہ وی (ابوحنیقہ) یا ہر ہغہ حوک چہ ددہ او د حرم ترمینح مودہ د سفر نہ وی۔ (شافعی) یا مکے والا مراد دی۔ (مالک) (فتح البیان)۔ ہغوی دے حج تمتع یعنی عمرہ او حج شریک نہ کوی بلکہ ہغوی دپارہ حج افراد دے۔ حکمہ ہغوی خو ہر وخت عمرے کولے شی، نو دا تمتع او قران بہ ہغہ حوک کوی چہ ہغہ دبہر نہ راشی لکہ د پاکستان، ہندستان، افغانستان وغیرہ نہ راشی۔ نو ہغہ لہ پکار دی چہ عمرہ او کری او بیا حج او کری، حکمہ ہغہ ہر وخت نشی راتلے۔ نو ہر کلہ چہ تا تمتع او کرو نو پہ تاباندے ہدیہ لازمہ دہ۔ او پہ مکے والو دا ہدیہ نہ دہ لازمہ حکمہ چہ ہغوی دپارہ تمتع او قران نشتہ۔

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ (أَيُّ بِالْعَمَلِ بِالْأَحْكَامِ) اوبریری د اللہ نہ پہ عمل کولو کنب پہ احکامو د اللہ۔ ﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ دا یرہ دہ ہغہ چاتہ چہ د اللہ د احکامو مخالفت کوی۔

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَةٌ لِمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجُّ

د حج یو خو میاشتے دی معلومے نو چا چہ فرض کرو پہ دے ورخو کنب (پہ خان باندے) حج (چہ احرام نئے ورلہ اوترو)۔

فَلَا رَفْتٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ

نو نہ بہ وی خبرے د زنانو او نہ گناہ کول او نہ جگرے کول پہ حج کنب او ہغہ چہ تاسو کوی خہ نیکی لرہ

يَعْلَمُهُ اللهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

پو ھیری پہ ھفے بانڈے الله او خان سرہ توخہ وری یقیناً غورہ توخہ تقویٰ دہ او اوری پری ما نہ اے عقل والو۔

تفسیر: پدیے آیت کنب د عربو پہ رواج او غلط عادت بانڈے رد دیے چہ ھغوی پہ حج کنب دا جہالت پیدا کرے وو چہ نسیء بہ ئے کولہ، کلہ بہ ئے حج پہ (صفر) میاشت کنب کولو، او کلہ بہ ئے (رمضان) کنب کولو۔ او دا بہ ئے وئیل چہ خلور میاشتو لہ عزت و رکول پکار دی کہ ھرہ میاشت لہ دیے و رکرو۔ نو خپلہ خوبنہ بہ ئے پکنس استعمالولہ۔ او پدیے آیت کنب د حج بعض احکام بیانوی، کومو کنب چہ د خلقو تصور غلط شوے وو۔ (۱) یو وخت د احرام د حج بیانوی۔ (۲) دویم مصنوعات د حج۔ حُککہ دوی بہ پہ حالت د احرام کنب تقویٰ نہ کولہ او د محرماتونہ بہ ئے خان نہ ساتلو۔ (۳) امر پہ توینہ وړلو سرہ۔ حُککہ چہ دوی بہ توینہ وړل گناہ گنرلہ۔

نو الله پرے اوس رد کوی: ﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ﴾ دلته مضاف پت دیے یعنی (وَقْتُ احْرَامِ الْحَجِّ) وخت د احرام د حج معلومے میاشتے دی چہ ھفہ درے دی، سوال، ذی القعدة، او ذی الحجے لس ورخے دی، یعنی دو پروکی اختر نہ روستو د حج دپارہ احرام ترل جائز دی اگر کہ حج پہ یو خو ورخو د ذی الحجہ کنب ادا کی پری، لیکن شریعت او وئیل چہ مخکنب نہ ہم احرام ترل صحیح دی حُککہ دلرے دنیا نہ بہ خلق راخی۔ نو حج تہ بہ رسیدے شی۔ یا دا چہ حوک پدیے میاشتو کنب عمرہ او کری، نو حج ئے تمتع یا قران جو پری۔ او ددیے نہ معلومہ شوہ چہ کہ ددیے نہ مخکنب حوک احرام د حج دپارہ تری نو دا بہ غلط وی۔

او حوک چہ پدیے میاشتو کنب د حج نیت او کری، نو پہ ھفہ بانڈے د احرام تعظیم واجب دیے، او ددیے تعظیم تقاضا دا دہ چہ محرم بہ د جماع او د ھفے د مقدماتو، او تمام قسم گناہونو او جنگ جگرو نہ پرهیز کوی، رسول الله ﷺ فرمایلی دی: «حُوك چہ ددیے کور حج او کری او د جماع او د نورو گناہونو نہ خان بیج ساتی نو ھفہ د گناہونو نہ داسے پاك شولکہ د ھفہ ورخے پہ شان چہ دہ لره مور زپولے وو»۔ (متفق علیہ)

﴿فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ﴾ یعنی چا چہ لازم کرو پہ خان بانڈے حج کول پہ دیے طریقہ چہ نیت ئے او کرو پہ زپہ کنب او پہ احرام ترلو سرہ او پہ تلبیہ وئیلو سرہ پہ ژبہ بانڈے۔ (قرطبی، فتح البیان) نو: ﴿فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾ دانفی پہ معنی د نہی دہ۔ یعنی (لَا تَرَفُّوْا وَلَا تَفْسُقُوْا وَلَا تُجَادِلُوْا) (یعنی رفث او فسوق او جگرے مہ کوی) لیکن جملہ خبریہ ئے راوړہ، اشارہ دہ چہ د حاجی د شان او حال نہ دالرے دہ چہ ھفہ پہ حج کنب دغہ کارونہ او کری۔

خککہ چہ حج تول دیو شعور او فکر نوم دے چہ انسان دا شعور او کپری چہ ما کفن واغوستوا و
 د الله ملنگ شوم او د هغه په امر به چلیرم۔ نو حج په انسان کنس تبدیلی راولی۔ لیکن کہ دا
 شعور نہ وی د حج نہ به ہیخ اثر رانہ وری خککہ هغه خہ د چکر خائے هم نہ دے۔

دا درے قسمه قوتونه به نہ استعمالوی۔ (۱) قوت شہوانی۔ (پہ رفت کنس) (۲) قوت شیطانی
 پہ فسوق کنس۔ (۳) او قوت سبعی پہ جدال کنس۔ بلکہ خان کنس به قوت ملکی پیدا کری چہ
 هغه د الله عبادتونه کول او بل ته فائدے ورکول دی۔ او پدے زمانه کنس غالباً د حج اثر نہ وی
 خککہ چہ یے شعوره کیپی، او دا درے قوتونه یے خائے استعمالیپی۔ او دا درے خیزونه په عام
 حالتونو کنس منع دی لیکن په حج کنس منع نے زیاتہ ده۔

رفت نہ پدے مقام کنس (تَغَاطِي الْجَمَاعِ وَذَوَائِعِهِ بِحَضْرَةِ النِّسَاءِ) یعنی جماع کول یا اسباب د جماع
 اختیارول، د شہوت خبرے کول او بوس وکنار کول په حضور د زنانو کنس)

او کہ زنانہ حاضرہ نہ وی او انسان داسے وائی چہ زہ بہ وادہ کوم، یا بہ د بنخے سرہ جماع کوم۔
 لکہ دا خبرہ ابن عباس کرے وہ چہ زہ کہ واپس لارم خپلہ وینخہ (لمیس) سرہ به جماع کوم
 نو هغه باندے اعتراض اوشو چہ په حالت د احرام کنس تہ دا خبرے کوے؟ نو هغه اوفرمایل: چہ
 رفت هغه دے (مَا كَانَ بِحَضْرَةِ النِّسَاءِ) چہ په حضور د زنانو کنس وی۔ لیکن اثر د ابن عباس سنداً
 ضعیف دے کما قال عبد الرزاق المهدی فی تعلیق ابن کثیر۔

لیکن احرام کنس به دیر گپ شپ نہ لگوی خککہ چہ احرام د نورو حالاتو دپارہ قالب دے۔
 (فسوق) عام گناہونونہ کول یا په حالت د احرام کنس بنکار کول، عطر او خوشبوئی لگول،
 نوکونہ یا وینستہ پریکول (ابن عمر)، د حرم ونے او بوتی پریکول۔ فلمونہ کتل او بد نظری او یے
 حیاتی کول۔ کنخل کول۔

(جدال) د ملگرو وغیرہ سرہ به جگرے نہ کوی۔ اوسنی حاجیان غالباً ہسے چکر دپارہ خی، د
 حج نہ اثر نہ راورپی۔ او اکثر پہ خپل مینخ کنس نے په معمولی خبرو بحثونہ او جگرے وی۔ دا
 نیک حج نہ دے۔ بیادینی جگرے جائز دی لکہ امر بالمعروف او نہی عن المنکر کوی، خوک
 غلط کار کوی، هغه منع کوی، او پہ نیک کار باندے خلقو ته ترغیب ورکوی نو دا بنہ کار دے، دا
 په حج کنس منع نہ دے۔

﴿ وَمَا تَقْلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ ﴾ و بھط دا دے چہ ددغہ کارونہ به خان ساتی۔ (وَيَقْعَلُ الْخَيْرِ) او د خیر
 کارونہ به کوی۔ خککہ چہ په حج کنس نور نیک عملونہ کیپی، هغے ته ترغیب ورکوی۔ لکہ
 تلبیہ زیات وئیل، قربانی کول، بل باندے خوراگونہ خورول او نرمے خبرے کول۔ یعنی لکہ

خُنْكَه چہ پہ حج کنبس گناہونہ پریخودل ضروری دی نو نیک عملونہ کول ہم ضروری دی نو خُکْه نئے ذکر کرل۔ او حدیث کنبس دی: [أَيُّ الْحَجِّ الْفَضْلُ؟ قَالَ الْحَجُّ الْفَجْرُ وَالشُّجْرُ] بہترین حج ہغہ دے چہ پہ ہغے کنبس تلبیہ زیاتہ اووٹیلے شی او وینہ پہ کنبس زیاتہ توئی شی (یعنی قربانی)۔ (ترمذی (۸۲۷) بسند صحیح)۔

او حدیث کنبس دی: د حج مبرور (مقبول) بدلہ نشتہ مگر جنت دے۔ (مسند احمد و صحیح مسلم) «او حج مبرور ہغہ دے چہ پہ ہغے کنبس پہ بل باندے خوراک (صدقہ) اوکریے شی او نرہے خبرے اوکریے شی»۔ کما فی صحیح ابن خزیمہ والترغیب (۱۱۰۴) صحیح لغیرہ) او ہیخ گناہ ورسرہ شریکہ نشی۔

﴿وَتَزَوَّدُوا﴾ دا جزئی حکم نئے راورو خُکْه چہ پدے کنبس د یمن والوپہ رواج باندے رد دے چہ ہغوی بہ کله حج یا عمرے تہ راتلل، نو خان سرہ بہ نئے د سفر توبنہ نئے راورلہ او توبنہ نئے راورل بہ نئے ثواب گنرلو، او دا بہ نئے وئیل (نَحْنُ مُتَوَكِّلُونَ) (مونہ پہ اللہ توکل کریدے) نو اللہ خو پہ بندگانو باندے امتحان راولی، نو چہ کله بہ راروان شو، پہ سفر کنبس بہ وپی شو، بیا بہ نئے د حج پہ نوم د خلقو نہ سوالونہ کول۔ او پہ خلقو بہ بوج شو، نو اللہ تعالیٰ دا آیت نازل کرو۔ (بخاری، ابوداؤد، نسائی وغیرہم عن ابن عباس)۔

نو اللہ فرمائی: خان سرہ توبنہ راورہ، حج درباندے ہلہ فرض کیبری چہ دومرہ توبنہ درسرہ وی چہ حج تہ پرے راشے او بیرتہ واپس کلی تہ لار شے۔

بعض خلقو د حج نہ د تجارت او کاروبار ذریعہ جوہہ کری وی۔ علی ؑ یو تن پہ عرفات کنبس سوال کونکے اولیدو نو ڈرہ نئے پسے اوچتہ کرہ چہ آیاتہ پدے ورخ او پہ دے مقام کنبس د غیر اللہ نہ سوال کوے۔ (رزین - مشکاة: ۱۸۵۵)

﴿فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى﴾ دے کنبس دوہ معنی دی: (۱) التقویٰ نہ مراد دومرہ توبنہ دہ چہ انسان پرے خان د سوال نہ بیچ کری یعنی ادنیٰ توبنہ ہم کافی دہ، دا ضروری نئے دہ چہ انسان سرہ بہ ڍیر مال پیدا کیبری چہ ہلتہ پرے چرگان او گلہان خوری نو ہلہ بہ حج تہ خی۔

[أَيُّ فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ مَا اتَّقَى بِهِ الْمَسَافِرُ مِنَ التَّهْلُكَةِ وَالْحَاجَّةِ إِلَى السُّؤَالِ وَالتَّكْفِيفِ] (فتح البیان ۱/۴۰۵)۔ (یعنی غورہ توبنہ ہغہ دہ چہ مسافر پہ ہغے سرہ خان د ہلاکت او د خلقو د سوالونو او لاس نیولو نہ اوساتی) نو تقویٰ نہ مراد لغوی تقویٰ دہ۔

(۲) دویم: شرعی تقویٰ مراد دہ، خُکْه چہ مخکبس د مال تذکرہ اوشوہ، دنیا تہ توجہ پیدا شوہ چہ مال خو ڍیر بنہ شے دے، نو اوس اللہ تعالیٰ بندہ لہ آخرت تہ متوجہ کوی چہ د دنیا د تونے

سرہ د آخرت تو بنہ ہم خان سرہ واخلہ۔ دوروکی سفر دپارہ خومره فکر مندے، نو دغبت سفر دپارہ ہم تیارے شروع کرہ۔ اول قول د شان نزول سرہ برابر دے، نو ہغہ راجح دے۔ (فتح البیان) لیکن تقویٰ چہ مطلق ذکر شی مراد ترے شرعی تقویٰ وی او ہمددا خبرہ ظاہرہ دہ۔ او معنی بہ دا وی: **اتَّخِذُوا التَّقْوَى زَادَ كُمْ لِمَعَادِكُمْ فَإِنَّهَا خَيْرٌ زَادٍ** (الوسی)۔

(تقویٰ د خپل آخرت دپارہ تو بنہ جو رہ کرے خکہ چہ دا غورہ تو بنہ دہ)۔

﴿وَاتَّقُوا يَا أُولِي الْأَلْبَابِ﴾ خوک چہ عاقل وی ہغہ بہ د الله نہ یریرے، یے عقلہ خلق د الله تعالیٰ نہ نہ یریرے۔ خومره چہ عقل کم وی ہغومره د الله نہ یرہ پکنس کمہ وی خکہ چہ د آخرت سوچ ورسرہ نہ وی۔

فائدہ: پہ **وَاتَّقُوا** کنس د الله تعالیٰ پہ جلال (لوسی والی) او عظمت شان باندے تنبیہ دہ۔ (خازن)۔ دارنگہ مخکنس پہ (خیر الزاد التقوی) کنس تیزی دہ پہ تقویٰ باندے او پہ **وَاتَّقُوا** کنس تیزی دہ پہ تقویٰ کنس پہ اخلاص پیدا کولو باندے، یعنی صرف ما نہ اوریری۔ نو شائبہ د تکرار نشته۔ (الوسی)۔

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ

نشته پہ تاسو گناہ چہ لتہوی تاسو احسان د طرفہ درب ستاسونہ، نو ہرکله چہ تاسو راکوز شوی د

عَرَفْتُمْ فَإِذَا ذُكِرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَادُّكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ

عرفات نہ نو یادوی الله لہ پہ خواد مشعر حرام کنس او یادوی الله لہ لکہ خنکہ چہ تاسو تہے خودنہ کریدہ

وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ ﴿١٩٨﴾

او یقیناً وی تاسو مخکنس ددے نہ خامخاد گمراہانونہ۔

تفسیر: داد عربو پہ بل رواج رد دے چہ د ہغوی بہ دا طریقہ وہ چہ حج تہ بہ راتلل نو تجارتونہ بہ تے کول۔ د سوال د میاشته نہ بہ درے میلے لگیدلے۔ (ذو المعجاز، مجتہ، او عکاظ) نو دوی بہ د سوال نہ احرام اوترلو او پدے میلو بہ گر خیدل، تجارتونہ بہ تے کول او بیا بہ تے حج ہم اوکرو، نو کله چہ اسلام راغلو او اسلام خو ہمیشہ پہ اخلاص امر کوی، نو د صحابہ کرامو دا وہم پیدا شو چہ حج کنس بہ تجارت ناروا وی۔ یو خودا میلے دکافرانو خایونہ وو ہلتہ بہ تگ ہم جائز نہ وی۔ دویم: د حج پہ احرام کنس تجارت کول د اخلاص منافی دی؟!۔

نو الله تعالى دا آیت نازل کرو چہ کله ستاسو اصلی مقصود د الله تعالیٰ عبادت وی، کہ ضمناً پکبن تجارت یا کاروبار اوشو او مال حاصل شو مثلاً هلته خہ اخلی او خہ خرخوی یا خہ شے راوری یا ئے خان سرہ یوسی۔ نو دا کار ناروانہ دے او دا د اخلاص منافی نہ دے۔ خو اول نہ بہ د تجارت پہ نیت نہ خی۔ (بخاری عن ابن عباس)

او دا کار صرف جائز دے اگر کہ غورہ دادہ چہ د انسان صرف یو عبادت غرض وی، او د دنیا بل کار ورسره ملگرے نشی۔

﴿فَضْلًا﴾ ددے نہ د تجارت مالونہ مراد دی، او دیتہ ئے فضل اُوئیلو خکہ چہ پہ مال سرہ د خیر دیر کارونہ کیپی۔ انسان پرے د سوال نہ بیج کیپی، عزت پرے محفوظ کیپی، د دین کار پرے کیپی۔

﴿فَإِذَا أَقْتُمُ﴾ فاء ئے راورہ خکہ چہ پدے کبن قریشو او د هغوی ملگرو بل مرض دا پیدا کرو چہ قریش بہ عرفات تہ نہ تلل او دا بہ ئے وئیل چہ مونہ د عامو خلقو نہ جدا یو، مونہ حُمس (یعنی پہ خپل دین کبن مضبوط) یو۔ ز مونہ جدا حکم دے۔ مونہ د الله د کور والا یو، مونہ بہ د حرم نہ بھر نہ خو (صحیح بخاری)

نو الله تعالیٰ ورتہ فرمائی چہ تاسو تول بہ عرفات تہ خی او بیا بہ د عامو خلقو سرہ مزدلفہ کبن وقوف کوی (ایساری بہ) او د الله پہ ذکر اذکار کبن بہ مشغول کیپی۔

دا آیت دلیل دے چہ عرفات کبن وقوف کول (ایساری دل) فرض دی۔ د رسول الله ﷺ مشهور حدیث دے «د حج بنیادی کار د عرفے وقوف دے» (ترمذی والنسائی وغیرہ)

او دا خبرہ د جاہلیت د دور نہ معلومہ وہ۔ پہ مزدلفہ کبن د لسم تاریخ شپہ تیرو ل او د صبا د مانخہ نہ روستو د مشعر حرام پہ خوا کبن الله تعالیٰ دیر یادول پکار دی۔ بعض علماء دیتہ واجب وائی۔ او بعض ورتہ سنت وائی۔

او صحیح حدیث کبن دی چہ حج ددے نہ پہ غیر نہ پورہ کیپی۔ (ترمذی والمشکاۃ ۱)
﴿الْقَتْمُ﴾ افاضہ پہ اصل کبن د (فَاضٌ اِلَانَاءً) نہ اخستے شوے چہ لوخے د اویونہ دک شی او پہ غارو ترینہ اویہیپی۔ او دلته پہ معنی د راکوزیدلودے خکہ چہ عرفات اوجت خائے دے۔ یعنی هر کله چہ تاسو پہ عرفات کبن پہ اذکارو او دعاگانو مارہ شی، او بیا د هغے نہ راکوز شی۔ او دا راکوزیدل بہ د نمر پریوتونہ روستو وی، او د مابنام مونخ بہ هلته یا پہ لارہ کبن نہ ادا کوی بلکہ پہ مزدلفہ کبن بہ ئے د ماسخوتن مانخہ سرہ یو خائے کوی۔

﴿عَرَفَاتٍ﴾ : دیتہ عرفات او عرفہ وائی۔ (۱) دا ورتہ خکہ وائی چہ دا د الله تعالیٰ د معرفت او

پیڑندگلی خائے وو خُکَہ چہ اللہ تعالیٰ عالم الارواح (روحونہ د بندگانو) دلته پیدا کړی وو۔ او دلته ئے ترے د خپل ربوبیت اقرار اخستے وو۔ (۲) یا آدم او حواء علیہما السلام د آسمان نہ د راکوزیدو نہ روستو دلته یو بل پیڑندلی وو۔

(۳) یا ابراهیم عليه السلام د خپل خوب تعبیر پیڑندلی وو۔ او دایو میدان دے۔

﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ﴾: (۱) ددے ذکر نہ مراد د ماہنام او ماسخوتن مونغ یو خائے کول دی۔

(۲) او ددے نہ عام ذکر ونه او دعاگانے او تلبیہ او تکبیر ونه هم مراد کیدیشی۔ او په حج کنب د

نبی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نه خه مقرر اذکار نه دی نقل بلکه عام قسم ذکر ونه وئیل پکار دی۔

(مشعر حرام) په اصل کنب خائے د علامت ته وائی، مراد ترینه ټوله مزدلفه ده او مزدلفه ټوله

موقف (خائے د اودریدو) دے، اگر که د مشعر حرام خوا کنب (چه اوس هلته مسجد جوړ دے)

اودریدل غوره دی۔ حرام ورته خُکَہ وائی چه پدے کنب هغه کار ونه کول منع دی چه د هغه

اجازت شریعت نه وی ورکړی۔ اگر که نور خایونو کنب هغه کار ونه جائز وی۔

﴿وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَذَا كُمْ﴾ دلته د ذکر نه مراد د صبا مانخه نه روستو او د نمر خاته نه مخکنب

پورے ذکر اذکار او دعاگانے کول دی۔ لکه دا د نبی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طریقہ وه چه د نمر ختلو نه لږ وړاندے به

مینی طرف ته روان شو۔ (صحیح مسلم)

او مشرکان به د نمر خاته نه پس روانیدل۔ او دویم خلی ئے په ذکر کولو امر اؤ کړو، پدے کنب د

ذکر تاکید، دوام او همیشوالے او په ذکر کنب اخلاص پیدا کول غرض دے۔

○ یا دا چه مخکنب ذکر پدے وجه وو چه الله یاد کړی په اعتبار ذات سره بغیر د کتلو د

نعمتونو د هغه نه خُکَہ چه الله تعالیٰ مستحق د حمد دے په اعتبار ذات سره او په اعتبار د

انعام کولو په مخلوقاتو باندے۔ او دویم ذکر نه مراد ذکر دے په مقابله د نعمت د هدایت کنب نو

په کَمَا هَذَا كُمْ کنب به کاف د تعلیل (علت) دپاره وی۔ یعنی ذکر ئے خُکَہ اؤ کړی چه هدایت ئے

درته کړے۔ (فتح البیان)۔

﴿كَمَا هَذَا كُمْ﴾ دا دلیل دے چه د ذکر دپاره به شرعی طریقہ پیڑندل ضروری وی، او د خان نه به په

جهر سره اذکار او بدعی اذکار نه جوړوی۔ یا کاف په معنی د علت دے یعنی الله تعالیٰ په شکر سره یاد

کړی خُکَہ چه تاسو ته ئے هدایت کړیدے۔ توحید ئے در نصیب کړے۔ او د نبی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په واسطه ئے د حج

طریقے در خودلی دی کوم چه د کامیابی طریقے دی او د جاهلیت در سمونو نه ئے بچ کړی بی۔

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ﴾ اِنْ مخفف دے د مثقل نه یعنی اِنَّ كُنْتُمْ او لام ابتدائیہ تاکیدیه دے۔ یا اِنْ وصلیه دے۔

﴿مِنْ قَبْلِهِ﴾: (۵) ضمیر یا هدایت ته راجع دے په ضمن د هَذَا كُمْ کنب۔ یا رسول، یا قرآن کریم ته

راجع دے۔ او دا دلیل دے چہ دقرآن او درسول نہ بغير انسان پہ گمراہی کنس وی۔
 (الضالین) (۱) یعنی دایمان او دطاعت نہ جاہلان او ناخبرہ وی۔ (خطیب)
 (۲) یا جاہلان وی، نہ پوہیدی چہ خنکہ دالله ذکر او عبادت او کری۔ (فتح البیان)۔

ثُمَّ أَلْيُضُوا مِنْ حَيْثُ أَلَاضِ النَّاسِ وَاسْتَفِرُّوا اللّٰهَ

بیا (وایم) راکوزیہی دہغہ خائے نہ چہ راکوزیہی تول خلق او بخنہ غواری دالله نہ

إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿۱۹۹﴾

یقیناً اللہ تعالیٰ دیر بخونکے، رحم کونکے دے۔

تفسیر: پدے آیت کنس عرفات تہ دتللو او بیا د عرفات نہ دراکوزیدو تاکید دے۔ او مخکنس آیت سرہ صرف خبر ورکھے شو۔ او پدے آیت کنس پرے امر کوی او ددے فرضیت ثابتوی۔ دازنگہ دقریشو پہ رسم باندے صراحتہ ددے چہ عرفات تہ بہ نہ تلل۔ لکہ مخکنس تیر شو۔ بعض علماء (یعنی ضحاک وغیرہ) وائی چہ ددے نہ مراد د مزدلفے نہ منی تہ کوزیدل دی۔ خکہ چہ دا کوزیدل ہم ضروری دی۔ او دا قول ابن جریر طبرقی غورہ کرے او علامہ صدیق حسن خان قنوجی وائی چہ دا دقرآن دظاہر سرہ برابر قول دے۔ (فتح البیان)۔
 بناء پہ اول قول (ثُمَّ) لفظ دترتیب ذکر دی پارہ دے۔ یعنی بیا دا ہم واورے۔ او بناء پہ دویم قول (ثُمَّ) پہ خپلہ معنی دے خکہ چہ کوزیدل د مزدلفے نہ منی تہ روستو دی۔
 (الناس) نہ مراد یا عام عرب دی، یا ابراہیم عليه السلام او دہغہ تابعدار دی۔ اشارہ دہ چہ قریشو ملت ابراہیمی پریخے وو۔

﴿وَاسْتَفِرُّوا اللّٰهَ﴾ خکہ چہ حج اوس ختمیہی، نو پہ دغہ خائے کنس دیرہ بخنہ غوختل پکار دی۔ او دارنگہ دہر عبادت نہ روستو استغفار وی، لکہ د فرض مانخہ نہ روستو درے کرتہ استغفر اللہ وٹیلے شی۔ او انسان دالله تعالیٰ دپورہ حق خنکہ چہ دہغہ لائق وی۔ ادا کولو نہ قاصر او کوتاہ دے۔ (۲) یا بخنہ او غواری خکہ چہ تاسو بہ پہ موقف کنس د ابراہیم عليه السلام د سنت نہ مخالفت کولو او عرفات تہ بہ نہ تللی۔ (۳) یا بہ ستاسونہ پدے موقف کنس دیر مخالفتونہ شوی وی۔ (۴) دتولو گناہونو دپارہ بخنہ او غواری۔

او پہ استغفار تے حکم او کرو خکہ چہ دا درحمت دراتویدو خایونہ دی، او دقبولیت مقامات دی، او ددعا دقبلیدو دگمان خایونہ دی۔ دا تول مطلبونہ اخستل صحیح دی۔

فائدہ : دھر عبادت نہ روستو استغفار خُکھ مشروع دے چہ دالله تعالیٰ حق دیر لوئی دے او بندہ دھغے پہ اداء کولو کنب قصور کوی۔ او بل پدے وجہ چہ د عمل صالح شرطونہ زیات دی، کیدے شی چہ بندہ بہ ہغہ نہ وی پورہ کری۔

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ الَّذِي كَذَّبْتُمْ أَبَاءَكُمْ

نو کله چہ تاسو پورہ کری کارونہ د حج ستاسو نو یادوی الله لره پہ شان د یادولو ستاسو پلارانو لره

أَوْ أَشْهَادًا ذَكَرْتُمْ لِمَن تَقُولُونَ رَبَّنَا

یاد دھغے نہ پہ زیات یادولو سرہ۔ نو بعض د خلقو نہ ہغہ خوک دی چہ وائی اے ربه زمونہ!

إِنَّا فِي الدُّنْيَا وَمَالَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ ﴿٢٠٠﴾

راکرہ مونہ تہ پہ دنیا کنب (هر شے) او نہ وی دہ لره پہ آخرت کنب خہ برخہ۔

تفسیر : پدے آیت کنب الله تعالیٰ د حج د کارونو د فراغت نہ روستو پہ ذکر کولو حکم کوی چہ د الله پہ توفیق سرہ دا عظیم عبادت پورہ شو، نو دھغہ شکر کول او دھغہ پہ ذکر کنب مصروف کیدل پکار دی، او د جاہلیت پہ رسم باندے رد دے چہ ہغوی بہ د مزدلفے نہ منی تہ واپس کیدو نہ روستو د جمراتو خوا کنب میلے او مجلسونہ لگول او د خپل پلار نیکہہ پہ شان کنب بہ ئے قصیدے او اشعار لوستل، او پہ ہغوی بہ ئے فخرونہ کول لکہ اوس ہم د عامو حاجیانو نہ دا ورخے ہسے پہ گپ شپ تیر پئی۔

نو الله تعالیٰ د ایمان والو د فکر اصلاح کوی، او دوی تہ تعلیم ورکوی چہ صرف الله تعالیٰ دیر یاد کری او پہ یواخے والی او پہ محبت سرہ ئے یاد کری، او دھغہ شکر او کری، خُکھ پلار نیکہہ دوی لہ خہ خیر ورکری دے، او کوم ہدایت ئے ورتہ پریخے دے، او کوم رزق ئے ورکری دے۔

او دا ذکر بہ خاصکر پہ ہغہ موقعہ زیات کولے شی چہ کله حُججاج د قریانی، د طواف زیارت او د صفا او مروہ د سعی نہ فارغ شی او پہ منی کنب د جمراتو د ویشتلو د پارہ ایساروی، نو دا صرف د ذکر اذکار ورخے دی۔ پدے کنب دالله تعالیٰ سرہ تعلق قائمول پکار دی۔

﴿مَنَاسِكَكُمْ﴾ (۱) د مناسک نہ مراد د حج اعمال او کارونہ دی۔ (۲) یا قریانیانے مراد دی۔ یعنی داختر پہ ورخ د قریانی کولو نہ روستو پہ ذکر ونو کنب شروع شی۔

﴿كَذَّبْتُمْ أَبَاءَكُمْ﴾ (۱) پہ وحدت (یووالی) کنب دہ، یعنی لکہ خنکہ چہ تہ د خپل

پلار سره نور خوک شریک نه گنرے نو دغه شان الله هم یواخے یاد کره۔ د هغه سره خنگه شریکان جو روے؟! (۲) یا په محبت کښ دے۔ یعنی الله په مینه یاد کړی لکه پلار نیکه چه په مینه یادوے۔ او فخر په پلار نیکه کوی، نو په الله باندے فخر او کره۔

﴿أَوْ أَشَدُّ ذِكْرًا﴾ خکه چه حق د الله تعالیٰ زیات دے، او احسانات د هغه زیات دی، هغه تاسو ته د اسلام هدایت او کړو او د نیکیو توفیق ئے درکړو، نو پکار داده چه هغه ډیر یاد کړے شی۔
﴿فَمِنَ النَّاسِ﴾ د استغفار او د کثرت ذکر د نصیحت نه روستو الله تعالیٰ دعا طرف ته توجه ورکړه خکه چه د ډیر ذکر کولو نه روستو د دعا د قبلیدو امید زیات وی۔ او بیائے د هغه خلقو بدی بیان کره چه د هغوی د ژوند اول مقصود، د دنیا حاصلول وی، او عبادتونه هم صرف د دنیا د حاجاتو پوره کیدو دپاره کوی، او د هغه خلقو صفت ئے او کړو چه د هغوی نظر د آخرت په کامیابی او د اور نه په نجات حاصلولو لگی۔

او ددے خائے نه روستو اوس الله تعالیٰ د خلقو تقسیم بیانوی چه حج ته لار شی یا عامه دنیا کښ وی چه دا خلور قسمه انسانان دی۔ او ددے په ذکر کولو کښ ترغیب او ترهیب ورکوی۔ چه د بنو په شان جوړ شی او دبدو صفاتو والا خلقو د صفاتو نه خان اوستی۔

فائده: ددے خائے نه خلور اقسام د انسانانو ذکر کپړی (۱) اول انسان صرف د دنیا سره مینه لری ظاهرأ او باطنأ۔ (۲) دویم د دنیا او آخرت دواړو سره مینه لری ظاهرأ او باطنأ۔ (۳) او دریم د آخرت سره مینه لری ظاهرأ، او د دنیا سره مینه لری باطنأ۔ (۴) او خلورم صرف د آخرت سره مینه لری ظاهرأ او باطنأ، د دنیا نه ظاهرأ او باطنأ اعراض کونکے دے۔ (فتح لیان ۱/۴۱۸)

د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما نه روایت دے چه بعض باندې چیانو به په عرفات کښ د الله تعالیٰ نه دنیاوی فائدے غوخته او د آخرت هیخ ذکر به ئے نه کولو۔ بعض وائی چه عربو مشرکانو به دغسے کول۔

او ځینی وائی چه بعض مسلمانانو به دغسے کول چه د خپل ژوند د ښه کولو سوال به ئے کولو او آخرت به ئے هیروو، نو ددے خلقو متعلق دا آیت نازل شو۔

او مشرکانو چه به کله په پلارانو فخر ونه او کړل، نو بیا به ئے دا سوال کولو چه اے الله! مونږ ته هم د دنیا دغه اسباب او مالونه راکړه کوم چه ددے زمونږ پلار نیکه له ورکړی وو۔

﴿آتِنَا فِي الدُّنْيَا﴾ مفعول ئے نه ددے ذکر کړے یعنی جَمِيعَ الْأَشْيَاءِ۔ (ټول څیزونه راکړه) یا (ما تُرِيدُ) (خه چه مونږ غواړو) په دنیا کښ راکړه یعنی صرف د دنیا سوال کوی۔ اے الله! صحت راکړه، مال راکړه او بچی مے ښه کره نو دنیا غواړی او آخرت باندے ئے نظر نشته۔

﴿ وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ ﴾ حکمہ دا دیر قلیل الہمۃ انسان دے، ظاہر بین دے، غتہ شیہ (آخرت) دہ تہ نہ بنکارہ کیری۔ او صرف پہ دنیا ئے نظر لگی۔
 کہ داد مؤمنانو سرہ اولگی نو بیا معنی دادہ چہ پہ آخرت کنبں بہ ئے ہفہ برخہ نہ وی کوم چہ دنورو کاملو نیکانو دہ چہ ہغوی دنیا او آخرت دوارہ غوختے وی۔
 (۲) یا بہ دلتہ تقدیر وی۔ (إِلَّا أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ عَنْهُ) یعنی برخہ ئے پہ آخرت کنبں نشتہ مگر کہ اللہ ورتہ معافی او کرہ نو بیابہ ئے برخہ وی۔ لیکن ظاہر دادہ چہ داد کفارانو پہ حق کنبں دے خو فاسقان پہ دوی کنبں ضمناد ہغوی دفسق مطابق داخلیری۔

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً

او بعض دوی نہ ہفہ خوک دی چہ وائی، اے رہہ زمونہ! راکرے مونہ تہ پہ دنیا کنبں بنائستہ ژوند

وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿۲۰۱﴾

او پہ آخرت کنبں بنائستہ ژوند او اوساتہ مونہ د عذاب د اور نہ۔

تفسیر: داد حج والو دویم قسم دے۔ او دا نیکان (نیک بخت) خلق دی۔ چہ دنیا او آخرت دوارہ غواری۔ او د نبی ﷺ عادت مبارک ہم دا وو چہ ہرے دعا سرہ بہ ئے داد دعا ملگرے کولہ۔ او پہ حدیث د ابو داود وغیرہ کنبں دی چہ رسول اللہ ﷺ بہ درکن یمانی او د حجر اسود پہ مابین کنبں دغہ دعا کولہ۔

امام احمد او امام مسلم د انس رضی اللہ عنہ نہ روایت کرے چہ رسول اللہ ﷺ دیو مریض پو بنستہ او کرہ چہ ہفہ د بیماری پہ وجہ سخت ترے شوے وو، نورسول اللہ ﷺ ہفہ تہ ہمدغہ دعا او خودلہ، ہفہ داسے او کرل، نو بیماری ئے لرے شوہ۔ او د اللہ تعالیٰ ہفہ دعا خوبنہ وی چہ دنیا او آخرت پکنبں دوارہ او غوختے شی حکمہ چہ پدے کنبں تواضع وی حکمہ چہ کوم انسان دنیا نہ غواری، نو ددے معنی دا جو پیری چہ اے اللہ! کہ زما دنیا خرابہ ہم وی، نوزہ صبر کولے شم، دا پہ خان بانڈے یو قسم اعتماد دے۔ او کوم انسان چہ صرف دنیا غواری نو دا قلیل الذہن او قلیل الہمت وی، غتہ مقصد ترے پاتے دے۔

﴿ حَسَنَةً ﴾ (بنائستہ ژوند) ددے یو مصداق دے۔ (۱) الْعِلْمُ۔ چہ انسان لہ اللہ علم او پوہ پہ دین ورکری دا بنہ ژوند دے۔ (۲) أَوْلَادُ الصَّالِحِ (نیک بچے)۔

(۳) عَلَىٰ فَرْمَانِي: الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ (نیک عملہ بنخہ) چہ سری سرہ ددین پہ کار کنبں مدد

کوی او خدمت ئے کوی۔

(۴) تَوَفِيقُ الْحَسَنَاتِ وَالْعَمَلُ الصَّالِحِ : (چه انسان ته د نیک عملونو توفیق ملاویږی او ژوند ئے د الله په تعلق کښ تیریرې)۔ (۵) أَمْوَالُ الْحَلَالِ (حلال مال پکښ هم داخلیرې ځکه چه د حلال په خوړلو سره انسان ته په نیک عملونو توفیق ملاویږی او اعمال ئے د قبولیت مقام ته رسیږی۔ (۶) عافیت، روح صحت، (طبرقی) (۷) فراخه کور۔ (۸) آسانه او نرمه سورلی۔

(۹) او د خلقو دده په حق کښ بنائسته صفت کول۔ (یعنی لسان صدق)۔

(۱۰) ابوعبد الرحمن القاسم فرمائی : مَنْ أُعْطِيَ قَلْبًا شَاكِرًا وَلِسَانًا ذَاكِرًا وَجَنَدًا صَابِرًا فَقَدْ أُوتِيَ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً (تفسیر ابن ابی حاتم ۳۵۹/۲)۔ چاته چه شکر گزار زرږه، ذکر کونکے ژبه او صبرناک بدن ورکړی شو نو هغه ته په دنیا کښ حسنه ورکړی شوه۔

علامه قرطبی فرمائی : حسنه نکره ده، په مقام د دعا کښ راغلی ده نو د دنیا هر قسم خیرونه او فائده او بنائسته حالتونه پکښ داخل دی۔

او د آخرت حسنه دا ده چه انسان ته جنت، د الله تعالی دیدار، آسان حساب ملاو شی، د فزع اکبر نه امن، او د عذاب د اور نه بچاو ملاو شی، دا غټه خبره ده، او ددے نه ماسوا چه کوم مصائب دی هغه ټول کمزوری دی، غټی مسئلے خو پس د مرگه شروع کیږی۔

بیا چونکه د آخرت حسنه د ایمان او عمل صالح سره تړلې ده نو پدے وجه طلب ددے حسنه ایمان او عمل صالح لره متضمن دی۔

أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿۲۰۲﴾

دغه کسان دوی له برخه ده د هغه عمل نه چه دوی کړیدی۔ او الله زر حساب کونکے دے۔

تفسیر : دا یادے روستو ډلے (نیک بختی) ته اشاره ده چه دوی له به الله تعالی پوره حصه د آخرت او د دنیا دواړو ورکړی۔ او د اولنی ډلے دپاره په آخرت کښ هیڅ نشته۔
○ یا دا دواړو ډلو ته اشاره ده یعنی دواړو ډلو له به الله تعالی د عمل خپله خپله برخه ورکړی، نیکه وی او که بده۔ ○ یا چا چه دنیا غوخته وی دنیا به ورکړی او که چا دنیا او آخرت دواړه غوخته وی نو دواړه به ورکړی۔

﴿نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا﴾ (۱) نصیب نه مراد حصه او د (كَسَبُوا) نه مراد طلب دے ځکه چه (کسب وئیلے شی طلب کول د هغه شی چه د هغه سره مینه کیدے شی) یعنی دوی دپاره برخه ده د هغه دعا او حاجت نه چه دوی طلب کړی وو۔ او دا د الله د طرف نه د مسلمانانو سره وعده ده چه پداسے

مبار کو خایونو کنس بہ ددوی دعا قبلوی۔

(۲) یا د نصیب نہ مراد ثواب دے او د گسبوا نہ مراد عمل دے۔ یعنی دوی تہ بہ ددوی د عملونو ثوابونہ ملا ویری۔

(التحریر والتنوير ۲/۲۴۴)۔

﴿وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ (۱) یعنی د الله حساب زر راروان دے۔ یعنی قیامت زر راتلونکے دے نو پہ نیک اعمالو سرہ جلتی او کری۔ (۲) یا پہ قیامت کنس بہ حساب پہ جلتی سرہ کوی، او ددے پہ مقدار کنس مختلف روایات دی۔ بعضو کنس دی چہ دبیزے د لوشلو پہ مقدار۔ پہ بعضو کنس د مؤمن د فرض د مانخہ ادا کولو د وخت اندازہ ذکر دہ۔ او بل روایت کنس دی چہ تر نیمائی ورخ پورے بہ حساب ختم کری۔ (قرطبی)

د علی ؑ نہ تپوس اوشو: الله بہ دبندگانو سرہ سرہ د پیر والی نہ خنگہ زر حساب کوی؟ نو وے فرمایل: [كَمَا يُرْزُقُهُمْ عَلَى كَثْرَتِهِمْ] لکہ خنگہ چہ سرہ د پیر والی نہ تولو تہ پہ یو خل رزق ور کوی۔ (تفسیر القرطبی والتسهیل)۔

نو پدے کنس د الله کمال قدرت تہ اشارہ شوہ۔

او پدے جملہ کنس انسانانو تہ تیزی ور کول دی چہ دنیا کنس نیک اعمال کوی او خان سرہ د گناہونو حساب کوی چہ پدے سرہ تاسو تہ د الله حساب پہ آخرت کنس آسان شی۔ (قرطبی)

او د حساب طریقہ دا دہ چہ الله بہ بندہ تہ نیک او بد عمل وربنائی او بیا بہ ترے د ہفے تپوس کوی چہ دا دے ولے کرے؟ او خنگہ دے کرے؟ او بیا بہ د ہفے بدلہ او سزا ور کوی۔

(۳) یا حساب پہ لغت کنس شمار تہ وئیلے شی، بیائے اطلاق کیڑی پہ شمار د ہفہ شی چہ ہفہ ادا کولے شی یا پہ ہفے جزا ور کولے شی، نو د حق د وفا او پورہ والی پہ معنی استعمالیڑی، نو معنی دا دہ چہ الله د اعمالو بدلہ او د ہفے جزا پہ جلتی سرہ ور کوی او ستاسو دعا بہ زر قبلوی۔ لکہ عَطَاءٌ حِسَابًا. اَيُّ وِفَاقًا لِأَعْمَالِهِمْ۔ (ہفہ ور کرہ چہ ددوی د عملونو برابرہ وی)۔ (ابن عاشور)۔

وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ

او یادوی الله لہ پہ ورخو شمار کرے شوو کنس پس چا چہ جلتی او کرہ (پہ وشتود جمراتو) پہ دوہ ورخو کنس

فَلَا إِيَّاهُ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِيَّاهُ عَلَيْهِ لِمَنْ آتَى

نو گناہ نشتہ پہ ہفہ او خوک چہ روستو شو (دریمے ورخے تہ) نو نشتہ گناہ پہ ہفہ۔ دپارہ د ہفہ چا چہ بربری د الله تہ،

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿۲۰۳﴾

او اوبریری د الله نه او پو هه شی؛ چه یقیناً تاسو به خاص دے الله ته ورجمع کولے شی۔

تفسیر: پدے کسب امر دے په ذکر د الله تعالیٰ سره په ورخو د منیٰ کسب، او ددے نه مراد تکبیرات وئیل دی پدے ورخو کسب په هر ساعت کسب۔ او پس د فرض مونخونونه په اوچت آواز سره داسے: [اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ لِلَّهِ الْحَمْدُ]۔ نور اذکار هم شته لکه اووه قسمه ذکرونه راغلی دی په دے ورخو کسب۔

احکام للعیدین للقریابی وفتح الباری وارواء الغلیل (۱۲۶/۳)۔

او خصوصاً د جمراتو د ویشتو په وخت کسب د هر کانری ویشتلو سره الله اکبر وئیل مسنون دی۔
﴿فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ﴾ عبد الله بن عباس رضی الله عنهما وائی چه د «أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ» نه مراد ایام تشریق دی، او هغه څلور ورځے دی، د قریانی ورځ او د هغه نه روستو درے ورځے یعنی یولسمه، دولسمه او دیارلسمه ورځ۔ د ابن عمر، ابن زبیر، ابو موسیٰ، مجاهد، سعید بن جبیر او قتادة وغیرهم همدا قول دے۔ او ددے آیت نه هم ددے تائید کیری۔ او د مسلم په روایت کسب دی: رسول الله ﷺ فرمایلی دی: «أَيَّامٌ تَشْرِيقٌ د خوراک، خکاک، او د ذکر الهی ورځے دی»۔

د بخاری روایت دے چه ابن عمر رضی الله عنهما به په منیٰ کسب په هر وخت او هر حال کسب تکبیرات لوستل، د مونخونو نه روستو، په خپله بستره او په خپله خیمه کسب، او په ناسته او په روانه کسب پدے ټولو ورخو کسب۔ (فتح البیان)۔

(معدودات) ئے جمع راوړه ځکه چه ددے نه مراد د ورځے هر ساعت او هر وخت دے۔ او پدے کسب اشاره ده چه ددے ورخو هر وخت د تکبیر وخت دے او صرف د فرض مونخونو نه روستو لوستلو پورے ئے تخصیص نشته (لکه چه په یو ضعیف حدیث سره په خلقو کسب مشهور شوی دی) او دلیل پرے مخکسب عمل د ابن عمر دے۔

فائده: په سورة الحج (۲۸) آیت کسب ئے «أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ» وئیلی دی، او دلته «مَعْدُودَاتٍ»؟ وجه داده چه هلته د ذبح ورځے مراد دی، او هغه عربو پیژندلے چه داختر ورځ او د هغه نه دوه ورځے روستو دی۔ او دلته د شیطانانو د ویشتو ورځے مراد دی، او پدے کسب د جاهلیت والو اختلاف وو۔ (لکه روستو راخی) پدے وجه دا ورځے به ئے شمارلے چه نن دویمه ورځ ده او که دریمه ده۔

او ددے نه دا هم معلومه شوه چه معدودات داختر د ورځے نه علاوه روستو درے ورځے مراد دی، او د معلومات نه داختر د ورځے سره درے ورځے مراد دی۔ یعنی آخری دیارلسمه ورځ پکسب نه ده

داخلہ۔ اگر کہہ پہ راجح مذهب کنبس پہ خلورمه ورخ هم ذبح کول جائز دی۔

نولسمہ (۱۰) ورخ د معلومات نہ ده، نہ د معدودات نہ، او د اختر نہ دوه ورخے روستو معلومات او معدودات دواړه دی، او خلورمه ورخ د اختر د معدودات نہ ده، نہ د معلومات نہ۔ (ابن عاشور)۔

﴿فَمَنْ تَعَجَّلَ لِيْ يَوْمِيْنَ﴾ په دے نیم آیت کنبس په بل رواج باندے رد دے: بعض خلقو به په منی کنبس دوه ورخے تیرولے او چا به درے ورخے تیرولے او پدے کار سره به ئے یو بل ته بد کتل۔ نو الله تعالیٰ فرمائی چه دواړه طریقے جائز دی، که خوڪ دیارلسے ورخے ته پاتے کیږی هم جائز او که خوڪ مخکنبس ځی نو هم جائز، نو ولے د الله په حکمونو کنبس سختی پیدا کوی؟ او ددے په وجه یو بل ته بد گوری؟ او دا دلیل دے چه مستحب عمل، واجب او فرض گنرل۔ یا مستحب عمل حرام گنرل بدعت کار دے۔

﴿فَمَنْ تَعَجَّلَ﴾ یعنی چا چه جلتی اوکره په ویشتلو د شیطانانو کنبس تعجل او تاخر دواړه داسے فعلونه دی چه فاعل ئے نفس ماده د فعل ده ائى مَنْ فَعَلَ فِعْلَ الْعَجَلَةِ وَفَعَلَ التَّأخِرِ (چا چه جلتی اوکره او تاخیر ئے اوکړو)۔ او مفعول نه غواری۔ یا مفعول محذوف دے ائى فَمَنْ تَعَجَّلَ النَّفْرَ وَمَنْ تَأَخَّرَ۔

(چا چه جلتی اوکره په تللو د منی نه او چا چه روستو والے اوکړو په تللو کنبس د منی نه)۔ (لِيْ يَوْمِيْنَ) یعنی په پوره کولو د دوه ورخو کنبس جلتی کوی چه دوه ورخے جمرات اولی او دریمے (آخری) ورخے ته ایسار نه شی۔ نو دا هم جائز دی۔ دیومین نه مراد د اختر د ورخے نه علاوه دوه ورخے دی۔ یعنی یولسمه او دولسمه ورخ د زوال نه روستو جمرات اولی او بیاد منی نه لار شی۔ او دیارلسمے ورخے ته ایسار نشی نو هم جائز ده۔ لیکن شرط دا دے چه د نمر د پریوتو نه مخکنبس مخکنبس به اوځی۔ که نمر پرے منی کنبس پریوتو نو بیابا به ایسار پرې۔

﴿وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ﴾ یعنی که خوڪ دیارلسمے ورخے ته پاتے شو نو گناهکار نه دے، لیکن پاتے کیدو کنبس خیر دے ځکه چه نبی ﷺ پخپله د اختر خلورمه ورخے ته پاتے شوی وو۔ دلته ئے نفی د ائثم اوکره ځکه چه خلقو پدے کنبس گناه گنرله۔

فانده: دا آیتونه دلیل دے چه منی کنبس شپے تیرول واجب دی۔ او که چا منی کنبس شپے تیرے نکرے نو واجب ترے پاتے شو نو په ده به دم لازم وی بناء په موقوف روایت۔ او مرفوع حدیث پکنبس نشته۔ مگر که د چا سخت ضرورت وی نو بیابا شپه بهر تیرول جائز دی لکه نبی کریم ﷺ سیدنا عباس رضی الله عنه ته رخصت ورکړے وو چه مکه ته لار شی او خلقو باندے د زمزم اویه اوځکی۔ (ابن عاشور)۔

﴿لَمَنِ اتَّقَى﴾ (۱) یعنی دا اختیار او دا حکم د جلتی او تاخیر کولو د هغه چا دپاره دے چه په هغه کښن تقوی وی، حج ئے په کامله طریقه ادا کړے وی او په غلط نیت نه ځی، او د جلتی تللو حکم قبلوی، لیکن روستو پاتے کیرې د الله د عبادت او ځان نزدی کولو دپاره۔ او که د وړانی دپاره تلو، مثلاً غلا، ډاکے، زنا دپاره جلتی کوی نو د هغه دپاره دا رخصت نشته۔

(۲) یا [الْمَغْفِرَةَ وَغُفْرَانَ الذُّنُوبِ لِمَنِ اتَّقَى] یعنی مغفرت د الله به هغه حاجی دپاره وی چه د الله نه یرېږی۔ په حج کښن هم تقوی کوی او آینده کښن هم تقوی کوی۔

(۳) یا [لَمَنِ اتَّقَى الْأَثْمَ فِي التَّقْدِمِ وَالتَّأَخُرِ] یعنی څوک چه ځان دپاره مخکښ والی او روستو والی کښن د گناه نه یرېږی۔ چه کوم کښن به گناه وی نو الله فرمائی: گناه پکښن نشته، پاتے کیدل او تلل ورله جائز دی۔

(۴) ابن عاشور ددے بڼه نکتہ ذکر کړیده چه الله تعالی هر کله (فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ) ذکر کړو، نو ددے گمان پیدا کیدو یره راغله چه جلتی سره وتل به غوره وی ځکه چه هسے نه چه په منی کښن په بدو خبرو او فخر و نو کښن واقع نشی نو دا گمان ئے دفع کړو په دے قول (وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ) نو هر کله ئے چه دا گمان نفی کړو نو آوریدونکے پوه شو چه د روستو پاتے کیدونکی دپاره پدغه پاکو مبارکو مقاماتو کښن فضیلت شته چه د الله ذکر او کړی ددے وجه نه ئے روستو پسے (لَمَنِ اتَّقَى) راوړو یعنی څوک چه د الله نه یرېږی په روستو پاتے کیدو کښن او رفث او فسوق نکوی په ورځو د منی کښن نو د هغه دپاره پدے مقاماتو کښن پاتے کیدو کښن فضیلت شته، ورنه څلورمے ورځے ته روستو کیدل د هغه چا دپاره چه تقوی نه کوی گناه ده۔ لهذا (لَمَنِ اتَّقَى) د نفی د معنی پورے متعلق دے چه په هغه باندے (لَا) دلالت کوی۔ یا خبر د مبتدا دے ای ذلک لمن اتقى۔ او بغیر ددے نه د (لَمَنِ اتَّقَى) ذکر کولو هیڅ وجه نه ښکاره کیرې۔

(التحریر و التتویر ۲/۲۴۸)

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾ پدے کښن حاجیانو ته تیزی ورکوی چه د حج نه روستو پکار داده چه تاسو کښن تقوی راشی، او ځانله د حج پورے دے تقوی خاص نه وی۔ لکه د جاهلیت والو به دا طریقه وه، او اوس هم ډیر جاهلان د حج په ورځو کښن (دارنگه په رمضان کښن) خو بزرگان وی لیکن کله چه کلی ته راشی نو همغه شان بلکه د هغه نه زیاتے سرکشی او گناهونو کښن مبتلا شی۔ او جاهلیت والو به د حج نه روستو جگړے او لوټ مار او فسادونه کول۔ (ابن عاشور)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

او بعض د خلقو نه هغه خوک دی چه تعجب کنس اچوی تالره وینا د هغه په باره د ژوند د نیوی کنس

وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿۲۰۴﴾

او گواه کوی الله لره په هغه څه چه د هغه په زړه کنس دی او هغه ډیر سخت جگره مار دے۔

تفسیر: اوس دوه قسمه نور خلق بیانوی چه یو غت منافق (الشقی الأعلی) غت بدبخت) دے چه د دنیا د محبت سره ئے نور بد صفات هم یو ځانے کړیدی۔ او بل غت نیک عمله انسان۔ (السعیذ الأعلی) (لوسی نیک بخت) چه صرف د آخرت سره ئے مکمله مینه ده۔ او په آخرت ئے خپل ځان قربان کړیدی۔ او دا د حاجیانو سره هم تعلق لری او د عامو انسانانو سره هم۔

ربط او مناسبه: (۱) دا هم د حجاجو اقسام دی (۲) یا نور خلق دی۔ د خبرے نه خبره پیدا شوه۔

(۳) مَنْ تَعَجَّلَ او تاخر سره لکیرې چه اَلَدُّ الْخِصَامِ دے چه په دینی مسائلو کنس جگره کوی۔

او پدے کنس مقصود ترغیب او تحذیر دے یعنی ددے یو په شان طریقہ اختیاره کړی او ددے بل د عمل نه ځان بچ کړی۔

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾

شان نزول: دا آیت د اخنس بن شریق ثقفی منافق په باره کنس نازل وو چه دا بنائسته شکل او خوږو خبرو والا وو، لیکن سخت ضرری انسان وو، د دنیا په باره کنس ماهر او د آخرت په باره کنس ناپوهه۔ ابن جریر د سُدّی په حواله نقل کړیدی چه دا آیت د اخنس په باره کنس نازل شوی وو چه هغه رسول الله ﷺ ته راغلو او د خپل مسلمانیدو اعلان ئے او کړو، حال دا چه د زړه نه کافر وو۔ د ابن عباس رضی الله عنهما دیو روایت مطابق د منافقانو دیو جماعت په باره کنس نازل شوی وو چه هغوی د حُبیب ﷺ او د هغه د ملگرو پورے توقے کړے وے۔ هرڅنگه چه وی خود مشهورے قاعدے مطابق چه د قرآن او سنت نه د فائده اخستو دپاره د الفاظو عموم له اعتبار وی نه خاص سبب له۔

نو دا آیت په هر هغه شخص باندے صادقیرې چه اسلام د عقیدے او د ژوند د منهج په طریقہ نه قبلوی، لیکن د دنیوی مصالحو او فائدو د خاطرہ اعلان کوی چه زه هم مسلمان یم۔ (بسیر الرحمن)۔ ډیر خلق داسے شته چه د ووتونو او د مشری حاصلولو د خاطرہ مونځونه شروع کړی او نفلونو له زور ورکړی، جنازو ته حاضریرې او خلقو ته وائی چه زه هم مسلمان یم۔

او اول خطاب پہ یُعْجِبُكَ کُنْیَ نَبِیِّ ﷺ تہ ووبیا ہر مخاطب پہ ہرہ زمانہ کُنْیَ مراد دے۔ پدے آیت کُنْیَ ورلہ درے بد صفات بیانوی۔

(من الناس) دا د تحقیر (سپکوالی) کلمہ دہ۔

﴿يُعْجِبُكَ﴾ دا د اعجاب نہ دے او ہفہ دُعْجَب نہ دے پہ معنی د تعجب سرہ۔

راغِب وائى: عجب ہفہ حیرانتیا تہ وائی چہ انسان تہ دیو خیز پہ سبب باندے د نا پوہی پہ وخت عارضیہی۔ بیا اعجاب کُنْیَ یو شے بنہ گنرل وی او پہ عجب کُنْیَ غالباً انکار وی۔

﴿فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ (۱) دا متعلق دے دِیُعْجِبُكَ پورے یعنی دا صرف دنیا کُنْیَ چالاکہ دے، لیکن پہ آخرت کُنْیَ بہ چارا وی۔ آخرت کُنْیَ بہ ہفہ ثَوَك خیرے کوی چہ انبیاء علیہم السلام او صالحین او متقین وی۔

۲- یاد (قَوْلُهُ) پورے متعلق دے، او ہمدان ظاہر مطلب دے یعنی د دنیا پہ بارہ کُنْیَ بہ ڈیر چالاکہ ہونبیار او ماہروی، د دنیا پہ خیزونو او کارویارونو بہ بنہ پوہیہی، مصنوعات بہ جوہوی، لیکن د دین پہ بارہ کُنْیَ بہ صفروی، عقیدہ بہ ئے د کفر او شرک وی۔

حسن بصرتی فرمائی: کہ روہی ورلہ لاس کُنْیَ ورکھے نو پہ نوک باندے ئے کرہ او کوتہ پیڑنی لیکن [وَلَا يُحْسِنُ يُصَلِّي] (مونخ بہ ورلہ نہ ورخی)۔ نو دا بدی د ہر ہفہ چادہ چہ د دنیا پہ بارہ کُنْیَ خو بنہ ماہروی، تماتر چہ اخلی نو شل خائے تپوس کوی، او چہ د دین مسئلہ راشی، بیا وائی چہ مونہ امیان خلق یو، د کوم مُلا خبرہ اومنو۔ کوم یو پہ حق دے؟ او دا حالت د ہر ہفہ چاوی چہ د دین غم ورسرہ نہ وی او منافق وی۔ او مؤمن ددے پہ خلاف وی (غُرْ كَرِيم) د دنیا پہ بارہ کُنْیَ سیدہ سادہ وی (دھوکہ ئے نہ وی یادہ) او د دین پہ بارہ کُنْیَ شرافت والا۔ او دا صفت د منافقانو پہ سورة المنافقون (۴) آیت کُنْیَ راغلی دے

﴿وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ﴾ (کہ دوی خبرے کوی نو تہ بہ د دوی خبرو تہ غور اوردے)۔

او دا صفت پہ اخنس بن شریق کُنْیَ ہم وو چہ ہفہ بہ د نبی ﷺ او د مسلمانانو سرہ د محبت او وفاداری خبرے کولے او د دین پہ بارہ کُنْیَ ئے ہیخ خبرہ نشوہ کولے۔ (التحریر والتتویر ۱/۲۵۱)

۲- یاد قَوْلُهُ نہ مراد د ایمان دعویٰ او د کافرانو نہ دبراءت، او د مؤمنانو د خیر خواہی، او د اخلاص او د ایمان والو او د نبی کریم ﷺ سرہ د محبت دعویٰ دہ۔

او مؤمنان او نبی ﷺ پہ دے خبرو خوشحالیرہی۔ لیکن پہ حقیقت کُنْیَ دوی ہفہ شان نہ وی۔ لکہ عبد اللہ بن ابی ابن سلول بہ د نبی ﷺ د منبر پہ خوا کُنْیَ وئیل: [هَذَا رَسُولُ اللَّهِ حَقًّا] دا د اللہ رشتینے رسول دے، ددہ پہ تابعداری کُنْیَ خیر دے) او مینخ کُنْیَ غت کافر وو۔

بل بد صفت ئے دادے :

﴿ وَيُشْهِدُ اللَّهُ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ ﴾ وائی چہ اللہ گواہ دے چہ زما پہ زرہ کنبس همدا خبرہ ده، او دخوله او زرہ خبرہ مے یوہ ده۔ او زہ مسلمان یم او زہ تاسره مینہ لرم۔ یا ددین سرہ مینہ لرم۔ او پدے صفت کنبس اشاره ده چہ دوی پہ دروغو قسمونه کوی۔ لکہ دغه شان صفت ددوی پہ سورة التوبہ (۴۲، ۵۶) آیت کنبس هم راغلی دے۔

﴿ وَهُوَ الَّذِي الْخَصَامُ ﴾ دا دریم صفت دے۔ (اللَّهُ) دلڈ نہ دے، معنی ئے ده : شَدِيدُ الْخُصُومَةِ۔ (سختے جگرے والا) او دخصام : معنی كَبِيرُ الْخُصُومَةِ ده۔ یعنی ڊیرے جگرے والا۔ خصام مصدر هم دے او جمع هم راخی۔ دلته معنی مصدری مراد ده۔ یعنی دا سختے جگرے کوی، او سختی ئے دادہ چہ بیرته معافی اور جوع نہ کوی او جگرہ ئے نہ ختمیږی او پہ باطلہ باندے جگرے کوی، او پہ هر چا باندے دعوی کوی۔ او دارنگه ڊیرے جگرے کوی، د هر چا سره انختے وی۔ او خوک چہ دغه شان وی نو دا غتب منافق وی۔

لکہ حدیث کنبس هم راغلی دی۔ [إِنَّ أَبْغَضَ الرِّجَالِ إِلَى اللَّهِ الْأَلَدُ الْخَصِيمُ] (متفق علیه)

(الله تعالیٰ ته ڊیر مبعوض انسان هغه خوک دے چہ سخت او ڊیر جگرہ ماروی)

او دا غتبہ بد اخلاقی ده۔ خکه چہ د جگره په وجه د انسان دین، عملنامه او تقویٰ خرابیږی، د زرہ نه ئے نور اورنرا اوخی۔ حدیث کنبس دی : «خوک چہ جگره د الله دپاره پریدی اگر که په حقه وی نو الله ورله د جنت په طرف کنبس کور جوړوی» (ابو ادود و سنله صحیح) بل روایت کنبس دی : [مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ هُدًى كَانُوا عَلَيْهِ إِلَّا أَوْتُوا الْجَدَلَ] (مسند احمد والترمذی بسند صحیح - البانی) (یو قوم چہ د هدایت نه روستو گمراه کیږی نو ددے سبب دا وی چہ هغوی ته جگرے ورکړے شی)۔

وَإِذَا تَوَلَّى سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا

او کله چہ واورې (ستاسو نه)، کوشش کوی په زمکه کنبس، دے دپاره چہ فساد اوکړی په دے کنبس

وَيُهْلِكَ الْحَرْثُ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ ﴿۲۰۵﴾

او هلاک کړی فصل او نسل لره او الله مینہ نه کوی دفساد سره۔

تفسیر : پدے کنبس ددغه منافق نور دریم بد صفتونه ذکر کوی چہ دا متعدی ضررونه دی۔

﴿ وَإِذَا تَوَلَّى ﴾ د (تَوَلَّى) (۱) یوہ معنی ده [إِذَا أَذْبَرَ وَأَنْصَرَفَ عَنْ خَدَعَةٍ بِكَلَامِهِ] (فاسی ۱/۵۱۱)

(د هغه چانه واوړی چه هغه ئے په خپله خبره د هوکه کړی)

او د هغه د مجلس نه واوړی۔ نوروان شی په زمکه کښ د فسادونو دپاره۔ مطلب دا چه مخکښ آیت کښ دده حالت ذکر شو کله چه دا د مسلمانانو په مجلس کښ وی۔ او پدے آیت کښ دده حالت ذکر دے په وخت د غائب والی کښ د هغوی نه۔

(۲) دویم مطلب : دا د ولایه نه دے (تَوَلَّى يَعْْنِي صَارَ وَالِيًا) یعنی کله چه د یو ځائے مشر شی نو بیا فسادونه کوی، د خلقو نه زمکه قبضه کوی، او فصلونه تباہ کوی، او نور ظلمونه کوی۔ (ضحاک)۔ لکه زمونږ د زمانے غالباً مشران همدغسے وی۔

(۳) تولى کله په معنی د (أَنْفَ وَغَضَبَ) سره وی۔ (طبری عن ابن جریر) (فتح البیان) او دے ته د زرۀ او پیدل وائی یعنی (کله چه نفرت او کړی او غصه شی) څوک ئے په غصه کړی چه دا منافقت ولے کوی؟ نو بیا دوی فسادونو ته لاس واچوی۔

(سَعَى) ددے سَعَى نه مراد یا په قدمونو باندے فسادونو ته منډه وهل او مزل کول دی لکه لارے شو کول، صله رحمی پریکول او د مسلمانانو ترمینځ جنگونه واقع کول او د هغوی وینے توئی کول۔ نو معنی دا شوه (په جلتی سره گرځی د فسادونو دپاره)۔

(۲) یاد سعی نه مراد عمل فی الفساد دے یعنی د فساد کار کول دی اگر که په هغه کښ د قدمونو مزل نه وی لکه د مسلمانانو په خلاف تدبیرونه او چلونه جوړول۔ او هر هغه عمل چه انسان ئے په جوارحو او حواسو سره کوی هغه ته سعی وئیلے شی، او دا ددے آیت نه ښکاره کیري۔ (فتح البیان ۱/۴۱۶)۔

﴿لِيُقْسِدَ فِيهَا﴾ فساد ئے دادے چه د ایمان په باره کښ د خلقو په زړونو کښ شبهے اچوی، د کفر د تقویت ساز شونه کوی۔ (قاسمی)، او د مسلمانانو د هر قسم بربادی دپاره ئے کوشش جاری وی، ظاهری نقصانات هم ورکوی، او نسل ئے هم تباہ کوی۔ او نور گناهونه او ورانی کوی۔ د هغوی وینے تویه وی او صله رحمی قطع کوی۔ (طبری)

ډاکے کوی، لارے شو کوی، لکه اخنس بن شریق به دغه کارونه کول چه د مسلمانانو فصلونو ته به ئے اور اچولو او د هغوی خره به ئے قتلول۔

علامه مفسر قاسمی لیکي : د خلقو په زړونو کښ شبهات اچول او د کفر د مضبوطوالی دپاره چلونو جوړولو ته فساد وئیلے شی لکه دا معنی په بل آیت کښ راغلے ده، فرعون وئیلے وو :

﴿أَتَدْرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُقْسِدُوا فِي الْأَرْضِ﴾ (الاعراف/۱۲۷)

یعنی موسی او د هغه قوم به ستا قوم د دین نه واوړی او شریعت به ورله خراب کړی

اودے معنیٰ تہ فساد خُکھه وائی چه دا کار د خلقو ترمینخ اختلاف پیدا کوی اود هغوی اجتماعیت جدا کوی، او خبره دے تہ رسیبری چه بعض د بعضو نه براءت او کبری، نو صلہ رحمی به ختمه شی او وینے به توئی شی۔ اودا معنیٰ په قرآن کین زیاته استعمال ده۔ آه۔

﴿ وَيُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ ﴾ (الْحَرْثُ) یعنی فصلونه ورله تباہ کوی او نسل بچو او ماشومانو ته وائی چه هغوی ته بد اخلاقی وربنائی، ډیرو خلقو ورله سنیمه گانے او ویدیو گیمونه جوړ کړی او کیبل، او وی سی آر، او سی ډیز، دانسانی نسل د تباہی دپاره تیار کړیدی۔
(۲) او حرث کله دین ته هم وائی۔

(۳) او کله زنانو ته هم وائی، هغوی ته د آزادی په نوم په حیاتی وربنائی لکه دا د یهود او نصاراؤ اود منافقانو مشن دے پدے زمانه کین هم۔

زجاج وائی: منافقت کین د مسلمانانو د کلمے تفریق (وحدت او اجتماعیت تس نس کول) او جگر په واقع کول راخی او پدے سره نسل هلاکیري۔ (فتح البیان)

او نسل عوام الناس ته او هر روح والا حیوان ته هم وائی۔ (مجاهد۔ فتح البیان)
○ یاد حرث او نسل هلاکول مجموعه د ایذاء شدید (سخت ضرر) نه کنایه ده یعنی خلقو ته سخت ضررونه رسوی۔ (قاسمی)

حافظ ابن کثیر لیکي: حرث او نسل ئے خاص ذکر کرل خُکھه چه په حرث سره د فصلونو او میوه جاتو ترقی راخی، او نسل سره د حیواناتو ترقی راخی، او اکثر عرب ددے دواړو مالکان وو او پدے سره ئے ژوند آباد وو، اودا منافق انسان پدے سره د انسانانو ژوند تباہ کول غواړی۔

د امام مجاهد نه نقل دی: کله چه دا انسان په زمکه کین فسادونه او ظلمونه شروع کړی نو ددے په وجه الله تعالیٰ بارانونه بند کړی او قحط او سوکړه راپیدا کړی، نو په هغه سره خاړوی او فصلونه هلاک شی۔ نو دده فساد د نسل د هلاکت سبب جوړ شی۔

(تفسیر الطبری وابن کثیر وفتح البیان)

فانده: دا آیت دلیل دے چه کوم شی سره نسل تباہ کیري، هغه فساد دے لکه منصوبه بندی اود (ضبط تولید) مشن چلول سراسر په دینی او کفری سازش دے چه هغوی پدے طریق د مسلمانانو نسل کشی کوی۔ مسلمانانو له ددے نه اثر اخستل غفلت دے۔

﴿ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ ﴾ یعنی د الله تعالیٰ فساد خوین نه دے، دینی وی او که دنیوی۔ او نه هغه خوک چه فساد تر په صادریري که هغه هر خوک وی۔ او اخنس بن شریق به خپل قوم سره دغه غداري کوله چه باغونه او فصلونه به ئے ورله سیزل اگر که هغوی به کافران هم وو نو خُکھه الله

اُفرمایا کہ چہ اللہ نفس فساد نہ خونبوی اگر کہ کافرانو سرہ وی۔ (ابن عاشور)
 محبت د اللہ تعالیٰ حقیقی صفت دے بغیر د تمثیل او تشبیہ او بغیر د تاویل نہ بہ منلے شی۔ او
 پہ معنی د ارادے اور رضا سرہ اخستل نے تحریف دے۔

وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ

او کله چہ اووئیلے شی دہ تہ یرہ اوکرہ د اللہ نہ نو او نیسی دہ لہ غیرت پہ گناہ باندے

فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿۲۰۶﴾

نو کافی دے دہ لہ جہنم او خامخا ڍیر بد خائے دے تیار کرے شوے۔ (دا جہنم)۔

تفسیر: پدے کبں ددے منافق بل بد صفت ذکر کوی چہ هغه غرور او تکبر او د جاہلیت
 غیرت دے، د چا نصیحت پرے اثر نہ کوی۔ یعنی کله چہ دے فاجر تہ اووئیل شی چہ د اللہ نہ یرہ
 کوہ او دا فسادونہ مہ کوہ او د خپل قول او فعل د تضاد نہ منع شه (خکھ مخکبں آیت کبں نے
 قول ذکر شو او دے آیت کبں عمل ذکر دے او د دوارو ترمینخ تضاد دے) او حق تہ رجوع اوکرہ نو
 دا پہ غرور او تکبر او د جاہلیت پہ غیرت کبں راشی، خپل عزت ورتہ مخے تہ راشی او
 نصیحت نہ قبلوی، نو د داسے خلقو ڍیر بد انجام دے چہ هغه جہنم دے۔

د عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ نہ نقل دی: چہ د تہولو نہ لویہ گناہ (او کافی گناہ) دا دہ چہ یو تن تہ
 اووئیلے شی چہ د اللہ نہ او ڍیر پہ، نو هغه پہ جواب کبں اووائی: تہ خپل فکر کوہ۔
 پہ بل روایت کبں دی: «اللہ تعالیٰ تہ د تہولو نہ ڍیرہ بدہ او مبغوضہ خبرہ دا دہ چہ یو سرے بل
 تہ اووائی د اللہ نہ یرہ اوکرہ هغه وائی چہ د خپل خان غم کوہ»۔

(شعب الایمان والصحیحة ۹۹/۶ رقم: ۲۵۹۸)

هارون الرشید نہ یو یہودی د خہ حاجت مطالبہ اوکرہ نو هغه پورہ نکرے شو، نو یوہ ورخ هارون
 بهر را اووتو نو دے یہودی ورتہ اووئیل: (اتقی اللہ یا امیر المؤمنین) د اللہ نہ او ڍیر پہ اے د مؤمنانو
 امیرہ!) نو هارون د آس نہ راکوز شو او سجدہ نے اوکرہ، بیائے د هغه پہ حاجت پورہ کولو امر
 اوکرہ۔ چا ورتہ اووئیل د یہودی پہ خبرہ تہ د آس نہ راکوز شوے؟ هغه اُفرمایا: ما د اللہ تعالیٰ
 دا قول رایاد کرو (وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ الْخ) (تفسیر القرطبی)۔

او دغه شان واقعہ د عمر فاروق سرہ هم راغلی وہ۔ چہ هغه تہ اووئیل شو (اتقی اللہ) نو هغه پہ
 سجدہ ڍیروتو۔ (تفسیر البغوی)۔

○ مالک بن مغول رحمۃ اللہ علیہ تہ یو سہری اووٹیل، د اللہ نہ یرہ اوکرہ!۔ نو ہفہ اللہ تہ د عاجزی او تواضع کولو دپارہ راہریوتو او اننگے تے پہ زمکہ کیخودو۔ (فتح البیان)

﴿ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ ﴾ یعنی دہ کبش خو عزت نشتہ، لیکن خان ورتہ عزت مند بنکاری، او غیرت کبش راشی۔ د عزت نہ مراد دلہ د جاہلیت غیرت دے، او داخذ نہ مراد غلبہ دہ، یعنی غیرت پرے غالبہ شی، او پہ غصہ کبش راشی۔ اخذ کبش معنی دراتاوولو او راگیرولو دہ یعنی غیرت ددہ نہ راتاوشی۔

﴿ بِالْإِثْمِ ﴾ (۱) یعنی دا غیرت تے پہ گناہ دے او اسلامی غیرت نہ دے۔ (۲) یا بآء سببہ دہ، یعنی سبب ددے غیرت گناہ وی چہ د مخکبش نہ ددہ پہ زہ کبش گناہونہ جمع شویدی، پدے وجہ پہ حقہ خبرہ ورلہ غیرت ورخی۔ او دا وائی زہ عزت مند یم، ماتہ دا خبرے خہ لہ کونے او صرف زہ مولیدلے یم، یا وائی، زہ بنہ پو ہیرم۔ کلہ وائی چہ زہ بہ دا گناہ خامخا کوم، کہ تہ راتہ دیر وائے خوزہ ستا خبرے نہ منم۔

او تفسیر روح المعانی لیکھی: د اکثر و رسمیانو او بدعتیانو طریقہ او صفت ہم دا دے چہ کلہ تہ ورتہ اووائے، دا کار مہ کوہ، دا حرام دے، بدعت دے، نو پہ غرور کبش راشی، چہ اوسہ پورے مونہ کریدی ہیچانہ یو منع کری، او تاسو نوے مسئلے پیدا کری۔ او اہل حقو تہ چہ حق بیان کری شی، اگر کہ ہفہ پرے بد اولگی خو منی تے۔ او دعا کوی چہ اللہ دے تا لہ اجر در کری چہ زہ دے پہ دے خبرہ پو ہہ کرم۔ او خوک چہ پہ یوہ نیکہ حقہ خبرہ باندے غصہ کیہری نو دا منافق دے۔ او دا آیت ہفہ تہ شامل دے۔ (روح المعانی)۔

او ددے آیت پہ شان د سورة الحج آیت دے ﴿ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ لِي وَعُجُوهَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَاذِبُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا..... ﴾ الآیة۔

یعنی پہ حق باندے غصہ کیہری او پہ داعی باندے حملہ کوی۔

﴿ فَحَسْبُ جَهَنَّمَ ﴾ حَسْبُ اصل کبش کافی تہ وٹیلے شی یعنی جہنم ددہ دپارہ کافی سزادہ۔

خکہ گناہ تے غتہ دہ، نو سزائے ہم د ہفے برابر دہ۔ یا دا چہ دیو خیر خواہ نصیحت پہ ہفہ باندے اثر نہ کوی نو د جہنم اوریہ تے برابر کری چہ دیر خراب خائے دے۔

﴿ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴾ (۱) (مہاد) جمع د مہاد دہ، د خوب او د آرام دپارہ تیار شوی خائے تہ وائی۔

(۲) یا مفرد دے پہ معنی د فراش (بسترے) سرہ۔ او جہنم تہ مہاد پدے وجہ اووٹیل شو چہ دا د کافرانو د قراری او د اوسیدو خائے دے۔ د کافرانو شاگانے بہ ورسرہ لگیہری۔ او جہنم تہ مہاد وٹیل پہ طریقہ د تہکم او مسخرے سرہ دی۔

(۳) ياد مِهَاد نه مراد اعمال دی۔ یعنی [بُنَسَ مَا مَهَلُوا لِأَنفُسِهِمْ مِنَ الْأَعْمَالِ السَّيِّئَةِ] (مجاهد)
 (بد دی ہغہ اعمال چہ دیے مجرمانو د خپلو خانو نو دپارہ د مخکین نہ تیار کړی دی) نو هغه
 اعمال به دوی ته هینخ فائده نه ورکوی۔ (تفسیر فتح البیان للصدیق حسن خان)۔
 لیکن اول تفسیر ظاهر دی۔

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿۲۰۷﴾

او بعض د خلقو نه هغه خوک دی چہ خرخوی خان خپل دپارہ د طلب درضا د الله او الله شفقت کونکے دی په هلاکتو خپلو۔

تفسیر: اوس د نیک عملہ انسان حال بیانوی چہ پوره کامیاب او نیک بخت دی او دا خلورم
 قسم دی۔ مفسرین پدی کین مختلف اقوال کوی: ○ حافظ ابن جریر الطبرتی وائی ظاهر دا ده
 چہ دا آیت د امر بالمعروف او نهی عن المنکر کونکی په باره کین نازل دی خکه چہ دا د
 مخکین منافق مقابل دی۔ هغه دنیا پرست دی، خپل دین په دنیا طلب کولو باندی خرچ کوی،
 او دا د حق بیانونکے دی، اگرکه نفس ئے پکین هلاک شی، او خلق ئے یه عزتی هم اوکړی۔
 ○ حافظ ابن کثیر فرمائی: دا د مجاهد په باره کین دی، چہ دا جهاد د امر بالمعروف او نهی
 عن المنکر په طریقہ سره وی او که د قتال په طریقہ سره وی۔

○ او د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دی چہ دا آیت د صهیب بن سنان رومی رضی الله عنه په باره
 کین نازل شوی وو کله چہ د مکے نه د هجرت په وخت د مکے مشرکانو هغه راگیر کړو چہ ته
 خپل مال خان سره نشی ورپه، که مال پریدی نو تلی شی، نو هغه ټول جائیداد مکے والو ته حواله
 کړو او صرف د ایمان اخستو سره مدینه ته روان شو، هغه لا مدینه ته رسیدلی نه وو چہ دا آیتونه
 نازل شوی وو۔ کله چہ رسول الله ﷺ هغه اولیدو، وے فرمایلی: [رَبِّحْ صُهَيْبٌ، رَبِّحْ صُهَيْبٌ]
 (صهیب په خپل تجارت کین گټه اوکړه، صهیب گټه اوکړه)۔ (صحیح ابن حبان (۷۰۸۲) مستدرک
 د حاکم، تفسیر ابن مردويه بسند صحیح)۔

دا آیت اگرکه ابتداء د صهیب په باره کین نازل دی، لیکن دا آیت د الفاظو عموم لره اعتبار وی
 نو پدی وجه دا آیت هر مجاهد فی سبیل الله ته هم شاملیږی چہ د الله درضا دپارہ د خپل نفس
 او مال قربانی پیش کوی۔ قناده وائی: ددی نه مراد مهاجرین او انصار دی۔ (فتح البیان)۔
 ○ دارنگه دا آیت مراد هر هغه انسان دی چہ د الله تعالیٰ درضا دپارہ د مال، د نفس، د خواهش نو
 دارام او راحت قربانی ورکوی۔

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ﴾ (بَشْرَى) د شراء نه دی، په معنی داخستو هم

راخی او پہ معنی د خرخولو (بِیْع) سرہ ہم راخی۔

دلته ئے معنی د خرخولو دہ او اخستونکے ددے نفس الله تعالیٰ دے لکھ چہ الله فرمائی: ﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ﴾ (سورة توبہ: ۱۱۱) او ثمن او عوض ئے جنت، او د الله رضا حاصلول دی۔ یعنی الله له ئے خان ور کرے او د الله رضائے اخستے دہ کہ پہ ہر خائے کنیں استعمالیہری، د الله رضائے مقصد وی، کہ خدمت کنیں وی، کہ پہ جہاد کنیں وی، کہ پہ عبادت کنیں وی۔ حاصل معنی ئے د قربانولو دہ۔

او حدیث کنیں ہم دی چہ خوک د الله رضا لتوی، نو الله تعالیٰ جبرئیل تہ او وائی، دا بندہ ہمیشہ زما رضا لتوی، نو تہ پو ہہ شہ چہ زما رحمت پہ ہفہ نازل شو.....)۔

(اوزہ د ہفہ نہ راضی شوم)۔ الی آخر الحدیث۔ (مسند احمد ۶۵۲۴۶) (مسند حسن)

او د الله رضا حاصلول دیر عظیم نعمت دے۔ تردے چہ جنتیانو تہ بہ الله او فرمائی:

[الْيَوْمَ أُحِلُّ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي فَلَا أُسْخَطُ عَلَيْكُمْ أَبَدًا] [متفق عليه]

نن بہ زہ تاسو تہ د خپلے رضا اعلان کوم او ہیٹھکلہ بہ پہ تاسو نہ غصہ کیہم)۔
نو جنتیان بہ ددے نہ لوئی بل نعمت محسوس نہ کری۔

﴿وَاللَّهُ زَوَّجَ بِالْعِبَادِ﴾ الله پہ مؤمنانو بندگانو شفقت کوی چہ داسے بنہ صفات پکنیں وی۔ د عباد نہ مراد مؤمنان دی۔ پہ مؤمنانو باندے پہ خاص طور باندے مہربان دے، ہغوی تہ ئے د اوجتو درجو حاصلولو دپارہ خپلہ لارہ کنیں د خپل محبوب روح او مال قربانولو لارہ اوبنودلہ او د خپلے رضامندی د حاصلولو طریقے ئے اوبنودلے۔

رافت د رحمت نہ اوجتہ درجہ دہ۔ معنی ئے دہ نعمتو نہ ورکول او مصیبتو نہ او تکلیفونہ دفع کول۔ بیا د الله رافت اورحمت دادے (۱) چہ پہ لہ او منقطع عمل باندے ہمیشہ نعمتو نہ ورکوی۔ (۲) او د الله د رافت نہ دا ہم دہ چہ د نفس د بیچ کولو دپارہ ئے دوی تہ کلمہ د کفر و تیل جائز کریدی۔ (۳) او نفس باندے د ہفہ د وسع مطابق تکلیف اچوی۔

(۴) د سلو کالو کافر کہ توبہ اوباسی نو ددے تولو کلونو سزاترے لرے کوی او ددے پہ بدلہ کنیں ہمیشہ ثوابونہ ورکوی۔ (۵) نفس او مال اصل کنیں د الله دی بیائے اخلی او ددے پہ بدلہ کنیں بندہ تہ اجر ورکوی۔ [الباب لابن عادل، وروح المعانی للآلوسی]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿۲۰۸﴾

اے ایمان والو! داخل شیء پہ اسلام کنیں پورہ او مہ روانہری د قدمونو د شیطان پسے، یقیناً ہفہ ستاسو دپارہ دشمن دے بنکارہ۔

تفسیر: ربط: (۱) مخکین د خلقو خلور اقسام بیان شول نو اوس الله تعالیٰ دعوت ورکوی چه دا تول دیه په یو دین باندے مکمل روان شی چه هغه اسلام دیه۔

(۲) مناسبت دادے چه ترغیب الی الجهاد شروع دیه نو دیه کین بیا جهاد ته ترغیب دیه۔

(۳) دریم: تریبة الجماعة المسلمه شروع دیه نو دلته د تربیت دوه خبرے بیانوی (۱) تول اسلام باندے عمل کول (۲) او د کفر او ارتداد نه خان ساتل۔ او په خپل مابین کین ئے مناسبت بنکاره دیه، خو ک چه په دین باندے عمل نکوی نو په هغه باندے د ارتداد احتمال زیات وی۔

شان نزول

(۱) دا آیتونه اصل کین په باره د بعض مسلمانانو کین نازل وو چه د یهودیانو نه وو، او د اسلام نه پس به ئے د خالی دورخے تعظیم کولو، او بعض خورا کونه به ئے بد کنترول لکه د اونیانو غوښے۔ دارنگه دا به ئے وئیل چه که مونږه تورات لولو، نو دا به څنگه وی؟ نو الله تعالیٰ دا آیتونه نازل کړل چه دا خو پوره اسلام نه دیه، هر کله چه تا اسلام راوړو، نو بیا به پوره پوره په دیه عمل کوی۔ (۲) او پدے کین رد دیه په منافقانو هم چه په بعض دین عمل کوی او په بعض ئے نه کوی۔ دعوی د ایمان او اسلام کوی، او کله چه به موقعه د جهاد راغله نو بیا به پتیدل۔ نو الله فرمائی چه په پوره اسلام کین ظاهراً او باطناً داخل شی، او د الله حکم چه راشی نو هغه ته تیار پری۔

(۳) دارنگه عام مسلمانانو ته هم الله فرمائی: چه دوی دیه اسلام دتولو جزئیاتو او تفصیلو سره قبول کړی او د هغه چا په شان دیه نه کیږی چه د نفس د خواهشاتو غلامان جوړ شوی دی چه کومه خبره د هغوی د خواهش مطابق وی، هغه اخنی او کومه چه د هغوی د خواهش مطابق نه وی، هغه پریدی، د اسلام راوړلو تقاضا داده چه د مسلمان هر خواهش د الله تعالیٰ د دین تابع شی، کوم نیک اعمال چه کولے شی هغه دیه کوی، او کوم چه نه شی کولے، د هغه دکولو نیت دیه او کړی کله چه دوی ته قدرت او طاقت ملاؤ شی۔ دیه دپاره چه د نیت اجر ورته ملاؤ شی۔ (تیسیر الرحمن)۔

او د اسلام مثال داسے دیه لکه یو قمیص چه یو لستونږی اغوستلو سره قمیص نه اغوستلے کیږی بلکه دا به تول اچوے۔

(۴) دارنگه پدے کین په بدعتیانو او رسمیانو باندے رد دیه چه هغوی په دین کین نوی کارونه راداخل کړی او د اسلام اعمال او عقائد ئے بدل کړی، د خپلو رسمونو رواجونو نه ئے دین جوړ کړی، کله ئے چه جگرے راشی نو په نرخ او رواج باندے فیصله کوی، اسلام ته نه تیار پری۔ په خپل غم او

بنادی کنب د خپل رواج پسے روان وی، او بیا هم خان ته بزرگان او کامل مسلمانان وائی۔ اهل بدعت دعوه د قرآن او حدیث کوی او چه کله مسائل راشی نو بیا پکنب د بل چا خبری منی۔ دا پوره اسلام نه دی۔ بعض خلق یو خو خبرو ته دعوت ورکوی، او دا پوره دین گنری، دا هم د الله په نیز غلطه ده۔ بلکه تول اسلام ته دعوت پکار دی۔

﴿أَدْخُلُوا إِلَى السَّلَامِ كَافَّةً﴾ (گافه) په معنی د جَمِيعًا (تول) سره، دا د (أَدْخُلُوا) د فاعل او د (السَّلَامِ) دواړو نه حال واقع دی۔ (ابن عطیة)

معنی دا ده: تول داخل شی، او په تول اسلام کنب داخل شی۔ یعنی داسه نه چه مونخ کوی او زکوٰة نه ورکوی، زکوٰة ورکوی او روزه نه نیسی، په مرض کنب د الله تعالیٰ تابع او په صحت کنب د خوا هس تابع، کله وائی: گیره دی پکنب نه وی، پینځه پورته کول دی پکنب نه وی۔ کله وائی: مونږ خوځه صحابه نه یو، دا یو رواج دی پکنب او کره شی، خیر دی۔ نه، بلکه تول کارونه د دین به کوی۔ او تول خلق په اسلام کنب داخل شی، هیخ پیر فقیر، ملا او امی، امیر او گدا، بنځه او سره دی دده نه بهر نه وی۔

(السَّلَامِ) سلم په زور او زیر د سین، اسلام ته هم وائی او صلح ته هم وائی۔ بعض اهل لغتو فرق کره چه په زور سره صلح ته وائی او په زیر سره اسلام ته۔ لیکن اکثر وئیلی دی چه دواړه یو شان دی۔ اگر که په زور سره د صلح دپاره زیات استعمالیږی۔

﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ﴾ (انفال)۔

پدی کنب یو تفسیر دا هم شوی دی چه اے ایمان والو په صلح کنب داخل شی او دیو بل سره جنگ جگره مه کوی لکه څنگه چه تاسو په جاهلیت کنب یو بل سره جنگونه کول۔ (ابن عاشور ۲/۲۶۱) لیکن اول قول غوره دی۔ ځکه د سیاق نه معلومیږی۔

○ یاد سلّم معنی امن او صلح ده۔ او ددی نه مراد دین اسلام دی۔ یعنی داخل شی په امن او صلح کنب چه هغه دین اسلام دی چه دا د امن دین دی۔ (جواهر القرآن)۔

﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ﴾ دا ورپسے ځکه وائی چه انسان په پوره اسلام باندی هغه وخت تللی شی چه کله د شیطان مخالفت د خپل ژوند عادت او گرځوی۔ پدی وجه نه د شیطان د اتباع نه منع او کره۔ او تنبییه نه ورکره چه دا ستاسو بنکاره دشمن دی۔ (بیسر) قدمونه د شیطان څه شی دی؟ (جَمِيعُ الْبِدَعِ وَالْمَعَاصِي) (قرطبی)

یعنی تول بدعات او گناهونه، فسق او فجور او منافقت او پخوانی دینونه۔

دارنگه هغه شبهات چه گمراهان نه پیدا کوی۔ (فتح)۔

﴿ إِنَّهُ لَكُمْ عُلُوٌّ مُّبِينٌ ﴾: شیطان ستاسو بنکاره دشمن دے، هغه همیشه ستاسو د گمراه کولو متعلق سوچ کوی او ستاسو په زړونو کښن نوی نوی خیالات او نوی نوی طریقے پیدا کوی، دے دپاره چه ستاسو عملونه او عقیدے خرابے کړی۔

فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ

نو که چرته تاسو اوخویدلی (د پوره اسلام نه) پس د هغه نه چه راغلی دی تاسو ته بنکاره دلیلونه

فَاعَلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿۲۰۹﴾

نو پوهه شی چه یقیناً الله تعالی زورور دے، حکمتونو والادے۔

تفسیر: څوک چه په اسلام کښن داخل شی، او بیا په آرام آرام یو یو حکم ماتوی نو هغوی ته سخت تخویف (یره) ورکوی۔ دارنگه د زیات تاکید دپاره وائی چه که د واضح دلائلو راتللو باوجود تاسو د شیطان تابعداری کوی، نو یاد لری چه الله تعالی دیر قدرت لرونکی دے، د هغه د انتقام نه هیڅوک نشی بچ کیدے، او حکمت والادے، د هغه هیڅ کار د حکمت او مصلحت نه خالی نه وی، د هغه د قهر او عذاب نه بچ کیدل ممکن نه دی۔

او اشاره ده دے ته چه د اسلام نه هغه څوک اوږی چه د الله د حکمونو پرواه نه لری، کله یو ماتوی او کله بل۔ او ده باندي د گمراهی خطر ده۔ الله به ترے دین واخلی ځکه چه دین قیمتی شی دے، څوک چه ددے قدر نه کوی، الله ئے ترے بیرته اخلی۔ لکه پلاریو قیمتی شی بچی له ورکړی او هغه ئے اکرام نه کوی نو هغه ئے ترے بیرته اخلی۔ نو د اسلام د حدودو پوره پوره لحاظ پکار دے۔

﴿ فَإِنْ زَلَلْتُمْ ﴾ ددے نه ظاهری خوئیدل نه دی مراد بلکه عبد الله بن عباس فرمائی: (ضَلَلْتُمْ وَأَشْرَكْتُمْ وَعَرَجْتُمْ عَنِ الْحَقِّ) که تاسو گمراه شوی او شرک مو شروع کړو او د حق او دین نه واوږیدی۔ او د ابن عباس یو بل روایت دے: که تاسو سره د نزول د قرآن نه تعظیم د خالی ورځے کوی او د اوسانو غوښه حرامے گنړی۔

﴿ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ ﴾ یعنی ښه پوهه شوی په دلائلو سره چه دا حق دے۔ او بیا هم اونه منلو، نو دلته جزاء پته ده یعنی (يُعَذِّبُكُمُ اللَّهُ) الله به عذاب درکړی۔ ځکه چه الله تعالی غالب از حکمت والادے، د هغه د سزا ورکولو نه هغه څوک نه شی منع کولے او د حکمت په تقاضا چه کومه سزا ورکول غواړی د هغه نه څوک نشی بچ کیدے۔

فانده: مفسرین لیکي: [لَيْ هَذِهِ الْآيَةُ وَعَيْدٌ لِمَنْ كَانَ لِي قَلْبُهُ نِفَاقٌ أَوْ شَكٌّ أَوْ ضَلَالَةٌ فِي اللَّيْنِ] (فتح

البیان) (پدے آیت کتب و عید دے هغه چاته چه د هغه په زره کتب منافقت وی یا د اسلام په باره کتب شك وی یا په دین اعتراضونه لری چه دا د جهاد او نور حکمونه ولے کیږی) نو الله به داسے قسم خلقوله سزا ورکوی۔

قتادة فرمائی: الله تعالى ته د مخکبې نه معلومه وه چه خه کسان به د دین نه اوږی نو الله تعالى دوی ته د مخکبې نه خبر ورکړو، که دین او د دین احکام مو پریخودل نو سزا به درکوم۔ دے دپاره چه د الله تعالى حجت په دوی باندے قائم شی۔

﴿فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ کعب الاحبار رحمة الله عليه چه کله اسلام راوړو، نو قرآن ته زده کولو، استاذ ورته داسے اولوستل (فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) نو هغه اووئیل: زه خو دا ناشنا گنرم چه داسے وی (خکه چه د حکیم ذات سره لائق نه دی چه اول کتب و عید (دهمکی) ورکړی او بیا ورته د مغفرت امید ورکړی)۔ نو د دواړو په خوا کتب یو سرے تیریدو، کعب ورته اووئیل دا آیت خنکه دے؟ هغه اووئیل: (فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ)۔ کعب اووئیل: همداسے پکار دے۔

(حاشية فتح البیان)۔

دے نه معلومه شوه چه د آیتونو فواصل د خپل خپل مقام سره پوره مناسبت لری۔ او داسے واقعه د یو اعرابی سره هم راغله ده چه هغه د یو قاری نه واوریدل (غفور رحیم) نو هغه اووئیل چه حکیم ذات داسے خبره نه کوی چه په خوئیدو باندے د معافی اعلان او کړی خکه چه دا خو په غلطی باندے تیزی ورکول دی۔ (کشاف، و ابن عاشور)۔

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ

انتظار نه کوی دوی (په ایمان راوړلو کتب) مگر دے چه راشی دوی ته الله په سوړو کتب د ورېخونه

وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاللَّهُ تَرْجِعُ الْأُمُورَ ﴿٢١٠﴾

او ملائک راشی او فیصله اوشی د کار او خاص الله ته ورگرخیدلے شی ټول کارونه۔

تفسیر: اوس الله تعالى هغه چاته دنیوی تخویف او رتبه ورکوی چه بنه د دین نه خبر دے او دین کتب پوره نه داخلېږی، دین له سمه غاړه نه ورکوی۔ او د خطوات الشیطان تابعدار دے، د خپلو شرارتونو او فسادونو نه نه منع کیږی۔ نو الله فرمائی: دا د عذاب په انتظار کتب ناست دے چه الله ورله کله خپره ورکړه بیا به په اسلام کتب پوره داخلېږی، خو هغه وخت به بیا فائده نه ورکوی۔ یعنی دوی په ایمان راوړو کتب د قیامت او د هغه د یرو انتظار کوی کله چه الله تعالى به په خپل پوره جلال

اولوئی والی کین راشی، او صرف د هغه بادشاهی به وی، د هغه حکمونه به نافذ کیری، او صرف هغه به په تمامو کارونو کین تصرف کوی، او ټول مخلوق به د هغه مخه ته په هغه ورځه بغیر د تفریق نه سر تیتونکی وی او د هغه ورځه یرے او گبراهت به دومره لوئی وی چه د ظالمانو زړونه به خوزیری او په هغه ورځ به الله تعالیٰ کافرانو ته د هغوی د کفر سزا ورکوی۔

﴿ هَلْ يَنْظُرُونَ ﴾ هل په معنی د نفی دے او (يَنْظُرُونَ) په معنی د انتظار دے او دا انتظار په ایمان راوړلو کین او په دین کین پوره داخلیدو کین دے۔ او اتیان د متشابها تو نه دے چه دلته ئے تاوینلی معنی هم شته او حقیقی معنی هم۔

نو حاصل معنی دا شوه چه دا خلق ایمان نه راوړی او دے دین له غاړه نه ورکوی، غرض ئے دا دے چه الله ور له عذاب ورکړی بیا به ئے قبول کړی او د عذاب نه روستو دین کین داخلیدل الله تعالیٰ ته قبول نه دی، هغه د مشاهدے دین دے او د الله په نیز ایمان بالغیب مقبول دے۔ نو مطلب دا شو چه دوی دین نه منی مگر هله چه څپیره ورکړے شی۔ او قبر ته اُرسولے شی نو بیا به دوی له ایمان راوړل څه فائده ورکړی؟!۔

نو پدے آیت کین ټولو کفارو، منافقانو، مجرمانو او څوک چه فسق او فجور او گناهونو کین مبتلا دی هغوی ته د صحیح ایمان راوړلو دعوت دے۔

﴿ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ ﴾ یعنی الله تعالیٰ دوی ته د قیامت په ورځ د دوی ترمینځ د فیصلے کولو دپاره راشی او هر عمل کونکی ته د هغه د عمل جزا او سزا ورکړی۔

اتیان (راتلل) د الله حق دی او دا په خپله حقیقی معنی دے او څنگه به راځی د هغه کیفیت الله تعالیٰ ته سپارل شویدے لکه دا د سلف صالحینو د الله تعالیٰ د ټولو صفاتو متعلق عقیده ده چه هغه د الله را کوزیدل، په عرش باندے استواء (برابروالے)، تلل راتلل وغیره دی چه دا به هم مونږ الله دپاره ثابت گنړو او پدے به ایمان لرو او د مخلوق د صفاتو سره به ئے نه مشابه کوو، او نه به د مخلوق د صفت په ذریعه د هغه مثال بیانوو، او نه به ددے صفاتو تاویل کوو لکه باطل پرست معطله، جهمیبه، معتزله، اشاعره، ماتریدیبه، خوراج او باطلو فرقو د الله تعالیٰ صفات هغه شان نه دی منلی څنگه چه الله تعالیٰ ځان دپاره ثابت کړیدی یا د هغه رسول ﷺ د هغه دپاره ثابت کړیدی۔ لکه دا خبره امام قرطبی، امام سمعانی او ابن عبد البر کړیده او حافظ ابن کثیر د مجاهد نه نقل کړیده۔

ابن کثیر او قاسمی وئیلی دی: چه دلته د راتلو نه په آخرت کین راتلل مراد دی۔ او په قیامت کین د الله تعالیٰ او ملائکو راتلل حق دی۔ الله فرمائی: ﴿ وَيَوْمَ تَشَقُّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ

تَنْزِيلًا ﴿ (الفرقان: ۲۵) (پہ کومہ ورخُ چہ آسمان بہ پہ وریخے سرہ اُوچوی او ملاتک بہ راکوز شی) نو الله تعالیٰ بہ د بندگانو سرہ حساب کوی۔

او ابن مردویہ؛ امام ابو داؤد او منذرتی د ابن مسعود رضی اللہ عنہ نہ مرفوعاً روایت راو پیدے چہ «الله تعالیٰ بہ اولنی اوروستنی خلق دیوے مقررے معلومے ورخے دپارہ راجمع کپی چہ ددوی سترکے بہ آسمان تہ نیغے کولاوے وی، انتظار بہ کوی چہ ددوی ترمینخ فیصلہ اوشی او الله بہ د عرش نہ کرسی تہ د وریخو پہ سورو کبئ راکوز شی»۔

(ابو داؤد باب ۱۶۳ و صحیح الترغیب والترہیب ۳۵۹۱ للالبانی) وفتح البیان للصدیق (۱/۴۲۲)۔

او تاویلی معانی پکبئ دا دی: ○ دلته مضاف پتہ دے (أَيُّ أَمْرٍ اللَّهُ) یعنی رابہ شی د الله امر او عذاب۔ لیکن دا تاویل بہ ہلہ صحیح وی چہ دے سرہ د الله تعالیٰ راتلل حق گنری۔

(۲) يَافِيْهُ بِهٖ مَعْنٰی د بآء سرہ دے یعنی الله دوی تہ د وریخو سوری راوی او د ہغے نہ ورلہ عذاب ورکری۔ (۳) اَتِيَانُ كَلِهٖ بِهٖ مَعْنٰی د ہلاکت وی، یعنی الله تے د وریخو پہ سورو کبئ ہلاک کپی۔ لکہ ﴿ فَاتَىٰ اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ مِّنَ السَّمٰوٰتِ اَعْدٰی ﴾ کبئ د اتیان نہ مراد عذاب او ہلاکت دے۔ او پہ قصہ د بنی النضیر کبئ ﴿ فَاتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوْا ﴾ (اخفش)۔

دا معانی بہ ہلہ صحیح وی چہ کلہ انسان د الله حقیقی راتلل منی۔ (فتح البیان، القاسمی) حافظ ابن کثیر پدے مقام کبئ ہغہ احادیث نقل کپی چہ پہ ہغے کبئ د الله تعالیٰ پہ راکوزیدو باندم صراحت شویدے۔ لہذا د الله تعالیٰ دپارہ دا صفات پہ خپل ظاہر باندم بنا دی، بغیر د تشبیہ او تاویل نہ بہ منلے شی۔

﴿ مِّنَ السَّمٰوٰتِ اَعْدٰی ﴾ وریخ تے ولے ذکر کرہ حکہ چہ (السَّمٰوٰتِ اَعْدٰی وَالْاَرْضِ اَعْدٰی) (متفق علیہ)

وریخ د الله د رحمت د گمان خائے وی، نو ددے نہ عذاب راتلل دیر گبراہت او ہیبت والا وی) ددے وجہ نہ بہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د وریخے نہ دیر یریدو، کیناستو او پاخیدو او وتلو ننوتلو بہ، دعائشے پہ جواب کبئ تے اوفر مایل: ددے نہ پہ یو قوم عذاب نازل شوے وو، زہ یریرم چہ چرتہ ددے د طرف نہ عذاب رانشی۔ (متفق علیہ)

او د وریخے د شر نہ بہ تے پناہ طلب کولہ۔

﴿ وَالْمَلٰٓئِكَةُ ﴾ دا پہ لفظ (الله) باندم عطف دے۔ یعنی ملاتک بہ راشی، الله تعالیٰ بہ ملاتک راویرپی۔ او ہغہ بہ دا نافرمان بندگان د مرئی نہ اونیسی او زمکے تہ بہ تے راخطا کپی، یا بہ پرے زمکہ واروی۔ (۲) یا بہ ملاتک د الله سرہ راشی، یا بہ د وریخے نہ گیر چاپیرہ وی۔

﴿ وَقَضٰی الْاَمْرُ ﴾ (او فیصلہ اوشی د کاں)۔ (۱) یعنی ہلاک بہ تے کپی، زلزلہ بہ پرے راوی، غر

بہ پرے راگوزار کری۔ (۲) یا د قیامت سرہ متعلق دے۔ فیصلہ د کار بہ اوشی یعنی قیامت بہ قائم شی۔ (عکرمۃ)۔ یا بہ ئے پہ قیامت کنیں هلاک کری او حساب بہ ورسرہ اؤکری۔ او نیک او بد بہ خپل خپل انجام تہ اؤر سپری۔ نو بیا بہ دوی ایمان راوری لیکن بیائے خہ فائدہ!؟۔

(قضی) ئے ماضی راورہ، اشارہ دہ یقینی واقع کیدو تہ گویا کنیں دا کار واقع شویدے۔

﴿وَاللّٰهُ تَرْجِعُ الْأُمُورَ﴾ او وہ معنی د (اڈ) دے، یعنی پہ قیامت کنیں بہ د کارونو فیصلہ خکے کولے شی چہ تہول کارونہ بہ ہفہ تہ واپس کولے شی۔ د ہیچا تصرف بہ نہ وی۔ پہ دنیا کنیں بعض کارونہ امیرانو، قاضیانو او افسرانو تہ ورگرخی لیکن پہ آخرت کنیں بہ صرف اللہ تہ ورگرخی۔ نو پدے کنیں مخلوق تہ خبردارے دے چہ ہفہ بہ پہ عملونو جزا او سزا ورکوی۔

(۲) یا دا چہ دنیا کنیں ہم تہول کارونہ اللہ تہ واپس کپری خکے چہ فاعل حقیقی ددے تہولو کائناتو اللہ تعالیٰ دے، انسانان کہ خہ کارونہ کوی نو دا ہم د اللہ پہ قدرت او طاقت ورکولو دے۔

سَلُّ بَنِي إِسْرَائِيلَ يَلْ كَمْ آتَيْنَهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ

تپوس اؤکرہ د بنی اسرائیلو نہ خومرہ ورکری وو مونو دوی تہ نخہ بنکارہ او خوک چہ بدل کری نعمت

اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿۲۱۱﴾

د اللہ (پہ ناشکری سرہ) پس د ہفے نہ چہ راغلے دے دہ تہ۔ نو یقیناً اللہ سخت عذاب ورکونکے دے۔

مناسبت (۱) د مخکنیں (فَإِنْ زَلَلْتُمْ) سرہ دے۔ یعنی یو انسان لہ اللہ تعالیٰ قرآن اور رسول راولپری، عظیم نعمت پرے اؤکری او دلائل ورتہ واضح کری او دا بندہ د ہفے نہ اعراض اؤکری او فائدہ ترے وانخلی لکہ د بنی اسرائیلو پہ شان چہ اللہ تعالیٰ دیر واضح معجزات او آیات ورکری وو، لیکن د خپل رسول سرہ ئے ضد اؤکرو، بیائے پرے ضعیف شان ایمان راورہ، بیائے د ہفہ نہ روستو دین بنہ بدل کرو۔

نو بنی اسرائیل پہ مثال کنیں راوری چہ دوی د نعمتونو ناشکری کرے وہ۔ اللہ تعالیٰ سزا ورکریہ نو تاسوسرہ بہ ہم ہفہ شان کار اؤکرے شی۔

(۲) موجودہ منکرینو تہ دلائل راورل فائدہ نہ ورکوی لکہ خنکہ ئے چہ بنی اسرائیلو تہ فائدہ نہ وہ ورکری، لہذا دوی پہ اسلام کنیں د داخلیدو دپارہ لویہ معجزہ او دلیل غوختل صحیح نہ دی۔ (ابوحیان)

مضمون: اللہ تعالیٰ د قوانینو او د احکامو او د اخلاقو او آدابو پہ ذکر کولو سرہ ددے امت

تربیت بیانوی۔ نو د حج احکام ئے مخکین بیان کرل، بیائے دلے ذکر کرے چه بعض بنه خلق دی او بعض ناکاره، او ورسره ئے دا بیان کرل چه د الله تول دین کین داخل شی او خوک چه نه داخلیری، د هغوی عذاب مقصد دے چه پرے راشی۔ نو اوس الله فرمائی: دا دین یو عظیم نعمت دے، دا مے تاسو له درکرو او دا نعمت تاسو اوس شاته غورزوی۔ د بنی اسرائیلو په شان کیږی، لار شی بنی اسرائیلو نه تپوس اوکړی، هغوی له ما خومره نعمتونه ورکړی وو، هغوی بدل کرل۔ او د الله د حکمونو پرواه ئے نه لرله، نو الله تعالیٰ تباہ کرل نو که تاسو هم د هغوی په شان کار کوئ، تاسو به هم تباہ شی۔ الله مونږ ته خپل نعمت ریا دوی چه دین زما یو لوئی نعمت دے۔ ناشکری ئے مه کوئ او دتولو نعمتونو نه لوئی نعمت، دین، قرآن او حدیث، د الله تعالیٰ عبادت او د هغه توحید دے۔

روستو آیت کین الله تعالیٰ بیا د دنیا په رغبتی بیانوی۔ چه دنیا یو سپک شے دے، خلق دین د دنیا په وجه پریدی نو دا کار ولے کوئ؟ دنیا سپکه ده او آخرت ډیر لوئی دے، د آخرت عظمت او د دنیا سپک والے بیانوی، رتبه کافرو ته ورکوی، زیرے مومنانو ته ورکوی۔

بیا روستو آیت کین حکمة ارسال الرسل (د رسولانو د رالیږلو حکمت) بیانوی چه الله تعالیٰ دا انبیاء علیهم السلام دے دپاره خلقو ته رالیږلی دی چه دا اختلافات لرے شی او په یو دین روان شی، نو چه تاسو حق دین پریدی نو بیا د پیغمبرانو د رالیږلو فائده څه ده؟

بیا روستو (۲۱۴) آیت کین په تکلیفونو او شدائدو باندے د صبر امر کوی۔ دا د جهاد سره متعلق آیتونه دی۔ بیا د تدبیر منزل احکام بیانیری چه کورنی برابره کړی چه د هغه دپاره ئے اتلس احکام راوړی تر (۲۴۲) آیت پورے د انفاق مسئلے، د قتال، د اشهر حرم مسئلے، د شراب او جوارئ مسئلے، د یتیمانانو، د عدت، د طلاقو، قسمنو، بنخو ته دراتللو مسائل او د بچو د تربیت مسائل ئے بیان کړیدی، بیا د هغه ځائے نه روستو ئے دوه واقعات د ترغیب الی الجهاد دپاره ذکر کړیدی چه اے ایمان والو! تاسو به د کور جوړولو نه روستو د الله په لار کین قتال کوئ، او داسے سُستی به نه کوئ لکه څنگه چه بنی اسرائیل سُست شوی وو او د مرگ نه یریدلی وو، او د بعض مضبوطو بنی اسرائیلو په شان جوړشی، بیا په (۲۵۱) آیت کین به د قتال حکمت بیانیری، بیا د رسول الله ﷺ د رسالت د رشتینوالی او د عامو رسولانو تذکره ده۔

﴿سَلِّبْنِي إِسْرَائِيلَ﴾ دا خطاب دے نبی ﷺ ته او مراد ترینه هر مخاطب دے، او دلته د سوال نه مراد تحقیق دے یعنی د هغوی د نعمتونو په باره کین معلومات اوکړه۔

د بنی اسرائیلو نه د تپوس کولو مقصد دا نه دے چه انسان بنی اسرائیلو له ورشی او هغوی نه

تپوس اُوکری چه تاسو له الله تعالىٰ خومره نعمتونه درکری دی؟۔ بلکه معنی داده چه د هغه په باره کښ ته سوچ اُوکړه، تحقیق اُوکړه چه الله رب العزت خومره نعمتونه هغوی له ورکری وو، بدل ته کړل الله پرې څه چل اُوکړولکه خلق وائی: فلانکی نه تپوس اُوکړه ما ورسره څه اُوکړل۔ یعنی ځان خبر کړه۔

﴿كَمْ آتَيْنَاهُمْ﴾ کم استفهامیه دے۔ او خبریه کیدل ته هم جائز دی۔

﴿ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ ﴾ مفسرین لیکي: دلته د نخونه مراد نعمتونه دی، او بنی اسرائیلوته چه کومې نخې ورکړې شوې وې، هغه هم نعمتونه وو، ځکه معجزې ورکړې شوې وې، لکه د موسیٰ عليه السلام امساء، يد بيضاء، مَنْ او سلوئی راتلل او په درياب باندې اړول۔ او په میدان تیه کښ سورې راتلل۔ (ابوالعالیه) او انبیاء او رسولان د دوی د هدایت دپاره رالیږل او نور قسمه کرامتونه ورکړې شوي وو، دے دپاره چه دوی د الله شکر اُوکړی او صحیح ایمان راوړی۔

○ او نقلی دلائل هم مراد دی چه په تورات او انجیل کښ د محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم د نبوت په صدق باندې واضح دلائل موجود وو، لیکن دوی هغه بدل کړل، یا ته پتې کړل۔

آیه لفظ ته ځکه راوړو چه دینی نعمتونه پرې ډیر زیات وو، نو وقف دے: (فَبَدَّلُوهَا) (یعنی هغوی دا نعمتونه بدل کړل)۔ او ناشکری ته شروع کړه۔ او د رسولانو خبرې ته نه منلې او د هغوی د وژلو کوشش ته شروع کړو۔

﴿ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ ﴾ یعنی چا چه د الله نعمت بدل کړو په کفر، انکار، کتمان، غلط تاویل، د بعضو نه په اعراض کولو او په ناشکری سره۔ د نعمت نه مراد عام نعمتونه دی (۱) که هغه اسلام دے چه دے لره یو انسان بدل کړی، پرې ته دی، او د یهود، نصاراؤ او د مشرکانو لاره او د فسق او د فجور لاره اختیار کړی۔ نو الله به سخته سزا ورکړی۔

(۲) او که محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم دے لکه دا سورة ابراهیم (۲۸) آیت کښ راغلی دے۔

(۳) او که قرآن دے۔ چه خلقو د دنیا ذریعه جوړه کړه او پتې ته کړو۔

(۴) دارنگه امن او حکومت نعمت دے، چه د الله قانون پکښ نه نافذ کوی او پدې کښ ضمناً صحت او علم هم داخل دے چه انسان خپل صحت او علم د دنیا دپاره استعمال کړی او د دین هیڅ کار اُونکړی۔ او پدې کښ هر قسم نعمت داخل دے۔ (فتح البیان)۔

او پدې کښ هغه سرې هم داخلېږی چه الله تعالیٰ ورته پاک زړه ورکړې وی او ددې لحاظ اونه ساتی نو هغه خراب او فاسد شی۔ دارنگه تقویٰ او ایمان ورته ورکړی بیا د هغه حفاظت اُونکړی۔ اَللّٰهُمَّ اَنْتَ الْمُسْتَعَانُ۔

﴿مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ﴾ دے لفظ کسب دیر تاکید دے چہ خوگ سرہ د معرفت او علم نہ نعمت بدل کری نو ہغہ دیر بدتر حالت والا دے۔

﴿شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ یعنی سخت عذاب بہ ورکری پدے تبدیلی: خکہ چہ ددوی دا تبدیلی د علم او پوہے نہ پس دہ او پہ غلطی: او جہالت سرہ نہ دہ۔

زَيْنَ لِلدِّينِ كَفَرُوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الدِّينِ اٰمَنُوا وَالدِّينِ

بنائستہ کرے شویدے کافرانو تہ ژوند دنیوی او توقے کوی د ہغہ کسانو پورے چہ ایمان نے راورے او ہغہ کسان

اتَّقُوا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يُّشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿۲۱۲﴾

چہ ورپری د الله نہ، د پاسہ بہ وی پہ دوی باندے پہ ورخ د قیامت کسب او الله رزق ورکوی چالہ چہ او غواری بے حسابہ۔

تفسیر: دے آیت کسب د دنیا بے رغبتی دہ، او کافرانو تہ رتنہ ورکوی چہ دوی د ایمان والو پورے مسخرے او توقے کوی۔

مناسبت: خلق د دین نہ ولے اوہی، او د الله نعمتو نہ ولے بدلوی؟ نو دے آیت کسب وجہ بیانوی: [لَا خِيَارَ لَهُمُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ] خکہ دوی دنیا پہ آخرت غورہ کریدہ۔

نو پدے آیت کسب کافرانو تہ توییح او زور نہ دہ چہ دوی دنیا پہ آخرت غورہ کریدہ۔ او کلہ چہ انسان آخرت پہ دنیا غورہ کری نو بیا پہ دین کسب پورہ داخلیدے شی او خواہشات قربانولے شی۔ او کہ دنیا غورہ کری نو بیا پورہ نشی داخلیدے خکہ د دنیا او د دین تعارض راخی۔ نو الله ایمان والو تہ ضمناً زیرے ورکوی چہ قیامت کسب بہ ستاسو مزے وی اگر کہ دنیا والا تاسو پورے توقے کوی نو صبر کوی۔ او ترغیب دے چہ دنیا مہ غورہ کوی، زہد اختیار کری۔

﴿زَيْنَ لِلدِّينِ كَفَرُوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا﴾ حاصل مطلب دا دے چہ کافرانو تہ د دنیا زندگی بنائستہ بنکارہ شویدہ چہ پہ دے باندے خوشحالہ او مطمئن دی، دولت جمع کوی، او د الله پہ لار کسب نے نہ خرچ کوی، او مسلمانانو پورے مسخرے کوی چہ دوی فقیران دی، او ددوی دا گمان دے چہ دنیاوی مال او متاع حقیقی سعادت او نیک بختی دہ، او خوگ چہ ددے نہ محروم دے، نو ہغہ شقی او بد بخت دے، لیکن ایمان والا د دنیا نہ اعراض کوی او کوم مال چہ حاصلوی ہغہ د الله پہ لار کسب خرچ کوی، پدے وجہ پہ قیامت کسب بہ ددوی مقام جنت وی او د کافرانو تہکانہ بہ جہنم وی، ہغوی بہ علیین کسب وی او کفار بہ اسفل السافلین کسب وی۔

(زین) دا تزیین چا کریدے: (۱) نو یا فاعل نے الله تعالیٰ دے یعنی الله ورتہ دنیا بنائستہ بنکارہ

کریدہ ○ (بِالْإِيمَانِ) چہ دنیا کسب تے مہلت ور کریدے، کہ اللہ ورلہ زر زر سزا ور کولے نو دنیا بہ ورتہ بدی بنکارہ کیدلے۔ ○ یا (بِخَلْقِ الْأَشْيَاءِ الْعَجِيبَةِ) پہ دنیا کسب اللہ تعالیٰ ناشنا او بنائستہ خیزونہ پیدا کری دی چہ ہغہ د کفارو دپارہ امتحان گر خیدلے دے۔

(۲) یا شیطان ورتہ پہ وسوسہ اچولو سرہ بنائستہ بنکارہ کرے دے۔

(۳) یا ہغہ نفسونہ چہ د دنیا سرہ پہ مینہ کسب اموختہ شویدی ہغے ورتہ بنائستہ بنکارہ کریدہ۔ تول مطلبونہ صحیح دی خکہ شیطان وسوسہ اچوی او اللہ پکسب ناشنا خیزونہ پیدا کری او نفس پہ ہغے سرہ اموختہ دے۔

بیا دنیا خو ایمان والو تہ ہم بنہ بنکاری او کفارو تہ ہم، لیکن فرق دا دے چہ ایمان والا دنیا پہ آخرت باندے نئے غورہ کوی، دا اللہ حکمونہ پکسب نئے ماتوی، او کفار صرف د دنیا د ژوند بنہ کولو دپارہ لکیا دی او دا اللہ تعالیٰ د حکمونو ہیخ پرواہ نئے لری لکہ دا بہ سورة آل عمران (۱۴) آیت کسب ہم راشی۔ او ددے دنیا بنائستہ بنکارہ کیدو نتیجہ او مسبب دا دے :

﴿ وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا ﴾ چہ ایمان والو پورے مسخرے کوی چہ دا غریبانان دی او کم او کمزوری او کم عقل دی چہ ددے نبی (ﷺ) خبرہ منی۔ او دا طریقہ دہ چہ دنیا پرستو تہ دنیا لوئی شے بنکاری، نو پدے وجہ مسلمانان ورتہ سپک بنکاری، او دا اعتراضونہ کوی چہ کہ دا د اللہ تعالیٰ دوستان وے نو اللہ بہ ورلہ گلری موترے او بنائستہ جامے او بنگلے ور کرے وے۔ لکہ دا ہمیشہ د کافرو اعتراض راروان دے۔

﴿ وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴾ دا فوقیت (پور تہ والے) پہ مرتبہ کسب ہم مراد دے او پہ مکان کسب ہم۔ ایمان والا بہ پہ اعلیٰ علیین (جنت) کسب وی او کافران او منافقان بہ پہ لاندے طبقہ د جہنم کسب وی۔ بیا بہ قیامت کسب ایمان والا د کفارو پورے مسخرے کوی۔ لکہ سورة المطففين (۳۴) آیت کسب دی :

﴿ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴾۔

(نن ورخ بہ مؤمنان د کافرانو پورے خاندی)

او دا دلیل دے چہ ایمان والو تہ فوقیت د تقویٰ د وجہ نہ حاصلیری، نو پدے کسب د تقویٰ پہ حاصلو لوتیزی رکول دی۔ یا پدے کسب خبردارے دے چہ دوی د دنیا نہ اعراض خکہ کریدے چہ دوی د دنیا نہ خان ساتلے دے خکہ چہ دا د اللہ تعالیٰ نہ مشغولہ کول کوی۔ (فتح البیان)۔

﴿ وَاللَّهُ يَرْزُقُ ﴾ ددے جملے مقصد دا دے چہ کفار د رزق د فراخی د وجہ نہ تکبر کوی نو اللہ فرمائی : رزق خود اللہ پہ لاس کسب دے، چالہ تے ے حسابہ اوزیات ور کوی، نو دا خود کامیابی

او د الله تعالى د محبت نخه او سبب نه دے۔ او پدے سره ئے ددے شبھے ازاله هم او کړه چه د کومے د پیدا کیدو امکان وو چه که چرے کافران په حق نه دی، نو بیا الله تعالى هغوی ته دومره ډیر مال او دولت ولے ورکړے دے؟ نو وے فرمایل چه دا دولت خود خو ورخو دپاره دے او محض د دنیا زینت او رونق دے، په آخرت کښ خو به صرف دا ایمان او تقوی پکار راخی۔

﴿بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ (۱) ابن عباس رضی الله عنه فرمائی: (كَثِيرًا بِإِلَاقَةِ مِقْدَارٍ) یعنی ډیر رزق ورکوی چه هیخ مقدار ئے نه وی۔ (۲) توسیع مراده یعنی [يُوسِعُ الرِّزْقَ عَلَيَّ مَنْ يَشَاءُ] یعنی الله په دنیا کښ چاله فراخه رزق ورکوی۔

(۳) ظاهر مطلب دا دے: [يَرْزُقُ فِي الدُّنْيَا بِإِلَاقَةِ حِسَابٍ فِي الآخِرَةِ] دنیا کښ فراخه رزق ورکوی او په آخرت کښ ورسره حساب نه کوی، لکه د مؤمنانو رزق همدغسے وی۔ پدے کښ اشاره ده چه تاسو سره به حساب کیږی اے کافرو ولے په غنی ذات تکبر کوی؟!۔

(۴) یا حساب گمان ته وائی: ﴿وَيَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ﴾ (طلاق/۳) او دا د متقیانو رزق دے چه گمان ئے هم نه وی او رزق ورته ملاوېږی۔ (۵) یا په آخرت او په جنت کښ داسے رزقونه ورکوی چه یے حساب به وی، د دنیا په نسبت به ډیر زیات وی۔ یا حساب به ورسره نه کوی۔ او دنیا کښ خو په رزق باندے حساب دے۔ نو کافران دے نه خوشحالېږی۔

(۶) یا مطلب دا دے [لَا يَخَافُ اللَّهُ نَفَادَ مَا فِي خَزَائِنِهِ] چه الله تعالى د خپلو خزانو د ختمیدلو نه نه یرېږی چه حساب ئے او کړی چه خومره اولگیدلے او خومره پاتے شوے۔

(۷) یا بِغَيْرِ حِسَابٍ مَعَ اللَّهِ یعنی د الله سره خو ک حساب نشی کولے چه ولے دے فلانی ته رزق ورکړو او فلانی ته نه۔ (فتح البیان) دا ټول مطالب صحیح دی۔ دریم ظاهر دے۔

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ

وو خلق یوه ډله (په دین باندے) نو الله راولېږل پیغمبران زیرے ورکونکی او ویره ورکونکی او نازل ئے کړل د هغوی سره

الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا

کتابونه په حق سره، دے دپاره چه فیصله او کړی په مینخ د خلقو کښ په هغه خه کښ چه دوی اختلاف کړے وو

فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا

په هغه کښ او اختلاف نه وو کړے په هغه کښ مگر هغه کسانو چه ورکړے شوے وو هغوی ته کتاب روستو د هغه نه

جَاءَ تَهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغِيًّا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا

چہ راغلی وو هغوی تہ بنکارہ حکمونہ دوجہ دضد نہ پہ خپل مینخ کنیں۔ نو اللہ ہدایت اوکرو هغه کسانو تہ چہ ایمان تے راوہے وو

لِمَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ اِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿۲۱۳﴾

هغه خبرے تہ چہ دوی پکین اختلاف کرے وو حق نہ۔ پہ توفیق خپل سرہ او اللہ تعالیٰ ہدایت کوی چاتہ چہ اوغواہی نیغے لارے تہ۔

تفسیر: اوس حکمة ارسال الرسل بیانوی، چہ اللہ تعالیٰ انبیاء کرام خہ لہ رالیپرلی دی؟ هغه دا چہ خلق پہ حق باندمے اودرپرے، او اختلافات ختم شی، خوگ چہ خبرہ اومنی هغوی لہ زیرے ورکری، او خوگ چہ نہ منی هغوی لہ یرہ ورکری۔ دارنگہ دپیغمبرانو کار بیان وی چہ هغه انذار او تبشیر دے۔

مناسبت: (۱) کافرانو دنیا غورہ کرے وه او ایمان والو آخرت، نو پدمے وجہ تے اختلاف پیدا شو، نو اللہ تعالیٰ انبیاء راولیپرل چہ دوارو تہ بیان اوکری چہ کومہ لارہ حقہ ده۔

(۲) اَدْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَالْفِئَةِ سرہ تے مناسبت دے چہ اللہ تعالیٰ نبی دے دپارہ رالیپرلے دے چہ تول خلق پہ صحیح دین کنیں داخل شی او اختلاف ختم شی او کلہ چہ تاسو اختلافات کوی او د هغه خبرہ نہ منی نو بیا درسول درالیپرلو فائده خہ شوہ؟۔

(۳) د موضوع دسورت سرہ مناسبت دادے چہ دایمان فائده، ہدایت ورکول دی۔

﴿كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَّاحِدَةً﴾ (وو خلق یوہ دلہ) دا پہ کومہ زمانہ کنیں مراد دے؟۔

(۱) بعض وائی: دنوح **عليه السلام** پہ زمانہ کنیں مراد دے چہ تول خلق پہ توحید او صحیح ایمان باندمے روان وو لکہ ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی: د آدم او دنوح علیہما السلام ترمینخ د لسو صدیو مودہ وه، پدمے تولہ مودہ کنیں خلق پہ یو حق شریعت (صحیح دین توحید) باندمے روان وو، بیا دوی ترمینخ پہ تیریدو د زمانے سرہ پہ عقائدو کنیں اختلاف پیدا شو (انتہی)۔

نو اللہ تعالیٰ د هغوی پہ صحیح لارہ راوستو دپارہ انبیاء کرام علیہم السلام راولیپرل چہ هغوی د اللہ بندگی کونکو تہ د دنیا او د آخرت د کامیابی او د جنت زیرے ورکرو او د اللہ نافرمانی کونکو تہ تے د دنیا او د آخرت د ناکامی او محرومی او ذلت اورسوائی او جہنم نہ یرہ ورکرو، اوبیائے یواخے پہ هغه اکتفاء اونکرہ بلکہ بل احسان تے ورسرہ دا اوکرو چہ دوی سرہ تے کتابونہ راولیپرل چہ پہ هغه کنیں رشتینے او د عدل نہ دک حکمونہ وو چہ پہ اصولو او فروعو کنیں د اختلاف کونکو ترمینخ فیصلہ کونکی وو۔

یہود او نصاریٰ د الله په کتابونو کښ (سره د پوه نه) اختلاف او کړو او ددې سبب د هغوی خپل مینځ کښ ضد او حسد وو لیکن الله تعالیٰ مسلمانانو ته په خپل فضل او کرم او توفیق سره حق طرف ته هدایت او کړو، هغوی په تمامو آسمانی کتابونو ایمان راوړو، بیائے په قرآن باندے ایمان راوړو، او په هغه تمامو کارونو کښ ئے د اعتدال لاره اختیار کړه چه په هغه کښ یہود او نصاراؤ اختلاف کړے وو۔

په صحیحینو او مسند احمد و غیره کښ د ابو هريره رضی اللہ عنہ روایت دے چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اؤ فرمایل چه «مونږ مسلمانان د زمانے په اعتبار سره آخر کښ راغلی یو، د قیامت په ورځ به اولنی خلق یو۔ مونږ به اول جنت ته داخلېږو، حال دا چه اهل کتابو ته ز مونږ نه مخکښ کتاب ورکړے شوے او مونږ ته د هغوی نه روستو کتاب راکړے شوے، لیکن الله تعالیٰ مونږ لره حق طرف ته په خپل فضل او کرم سره هدایت او کړو۔ خلقو د جمعے د ورځے په باره کښ خپل مینځ کښ اختلاف او کړو، (چا د خالی ورځ او چا د اتوار ورځ غوره کړه) نو الله تعالیٰ مونږ ته هدایت او کړو نو مونږ د جمعے ورځ اختیار کړه (د الله د بندگی او تعظیم دپاره) او خلق ز مونږ تابع شو یعنی د خالی ورځ یہودیانو اختیار کړه او نصاراؤ د اتوار ورځ»۔ (یعنی دا دواړه ورځے روستو دی د جمعے نه نو یہود او نصاریٰ به هم د مسلمانانو نه روستو روستو وی)۔

(۲) **دویم تفسیر** : بعض وائی : دلته مقصد دا دے چه ټول خلق په کفر باندے روان وو، یعنی خلق د نوح عليه السلام د زمانے نه په کفر باندے یوه ډله شوه، راجمع شو۔ نو الله تعالیٰ ورته د نوح عليه السلام نه سلسله در رسالت شروع کړه چه کفر او شرک ئے ختم شی۔ لیکن اول قول ظاهر دے ځکه چه د سورت یونس (۱۹) آیت پرے دلیل دے چه اختلاف روستو پیدا شو او مخکښ په توحید باندے اتفاق وو۔ او په قراءت د ابی بن کعب کښ ورسره پدے آیت کښ (فَاخْتَلَفُوا) راغلی دے۔ (طبری)

(۳) د ابی بن کعب رضی اللہ عنہ نه نقل دی چه [كَانَ النَّاسُ عِنْدَ خَلْقِهِمْ] یعنی خلق یوه ډله وه په وخت د پیدائش د دوی کښ، ټول د الله منونکی وو، او چه کله پیدا شو نو بیائے اختلافات شروع کړل۔ نو دلته وقف دے (فَاخْتَلَفُوا) نو هغوی اختلاف شروع کړو۔ لکه دا لفظ په سورة یونس (۱۹) آیت کښ راغلی دے۔ ﴿وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا﴾۔ او دا د روستو (فیما اختلفوا) نه هم معلومېږی۔

(۴) امام قرطبی لیکي : پدے کښ دا احتمال هم شته چه ګانَ صرف د ثبوت دپاره وی او ددے نه هره زمانه مراد شی یعنی هر کله چه به الله تعالیٰ انبیاء را ولیږل او دعوت نه پس به ئے مخالفین الله تعالیٰ هلاک کړل نو باقی مؤمنان به تر یو وخت پورے په صحیح دین توحید باندے روان وو

لیکن خُتہ وخت روستو به په دوی کښ اختلاف پیدا شو، نو الله تعالیٰ به بل نبی راولیږلو۔
 ○ او دا مطلب هم دے چه د الله په نیز دلتہ تولو خلقو ته دیوے لارے حکم دے، کوم وخت چه به
 ددے لارے نه خلق بل کوم طرفته اُوخوئیدل نو الله تعالیٰ به پیغمبر راولیږلو چه پوهه ئے کړی او
 کتاب به ئے راولیږلو چه په هغه باندے لارشی، بیا چه به د کتاب والے لارے شول، نو هغه وخت
 به بل کتاب ته حاجت پینښ شو۔ تول کتابونه او پیغمبران دیوے لارے قائمولو دپاره راغلی دی۔

ددے مثال لکه چه صحت یو دے او بیماری ډیرے دی، چه کله یو مرض پیدا شی نو یوه دوائی
 او پر هیز ئے د هغه موافق اوفرمایلو، چه کله دویم مرض پیدا شو نو دوائی او پر هیز ئے د هغه
 موافق اُوخودلو، آخری کتاب کښ ئے داسے لاره اُونبودله چه د هر مرض نه خلاصے دے، دا دتولو
 په بدله کښ پوره والے کوی۔ (تفسیر جواهر القرآن د شیخ غلام الله خان رحمہ الله)۔

﴿مُبَشِّرِينَ﴾ مومنانو ته په جنت زیرے ورکونکی۔ ﴿وَمُنذِرِينَ﴾ نۀ منونکو ته په عذابونو یرہ
 ورکونکی۔ د انبیاء علیهم السلام د بعثت دا دواړه مقاصد دی۔

﴿وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ﴾ یعنی بشارت او انذار به په کتاب باندے وو، نۀ په اخوا دیکخوا خبرو
 ﴿فِي مَا اختلفوا فِيهِ﴾

یعنی په کومو خبرو کښ چه دوی اختلاف کوی چه هغه عقیده وی، که عمل وی نو دا کتاب
 به ورله فیصله کوی چه دا صحیح دے او دا غلط۔

دا دلیل دے چه د اختلاف د ختمولو یواخینی ذریعه د الله کتاب او د رسول الله ﷺ فیصله ده۔
 او اشاره ده چه انبیاء خو اختلاف ختمولو دپاره راغلی دی نو تاسو اختلافات مه جوړوی۔

نوسوال دا دے چه دا خلق په حق کښ ولے اختلاف کوی؟ نو الله فرمائی: بعض عنادگر خلق وو
 چه د ایمان والو او د انبیاء او د هغوی د معجزاتو دشمنان وو، نود هغوی نه ئے انکار اُوکړو۔
 معلومه شوه چه اصل اختلاف کونکی هغه خلق دی چه حق نۀ منی۔ دارنگه د اختلاف سبب
 حسد دے نو حسد ډیره غټه بیماری ده۔

﴿وَمَا اختلف فِيهِ﴾ اختلاف نۀ دے کړے په دے حق کښ۔
 ﴿إِلَّا الَّذِينَ اوتوه﴾ یعنی دا حق ورکړے شوی وولیکن دوی قبول نکړو۔ یا علم د محمد ﷺ د
 رشتینوالی ورکړے شوی وولیکن بیائے هم اونه منلو۔

○ یا د الَّذِينَ اوتوا نه ددے کتاب پوهان او درس او تدریس کونکی او د قوم پیشوایان مراد دی۔
 ﴿مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ﴾ یعنی ښکاره نښے دوی ته راغلی وے او پته ورته لگیدلے وه چه او
 دا حق دے، خوبیائے هم اختلاف پیدا کړو۔

○ یاد البینات نہ مراد عقلی دلائل دی یعنی د کتاب سرہ سرہ مونہ پہ توحید باندے عقلی دلائل ہم قائم کری وو۔ (کبیر)۔

پدے کنبں دیهود او نصاراؤ سختہ بدی دہ چہ سرہ د علم او پوھے نہ د انبیاؤ او د حق نہ انکار کوی۔ اختلاف دے تہ وائی چہ سرے حق نہ منی، اختلاف پیدا کونکے ہفہ خوگ نہ دے چہ حق بیانوی۔

﴿بَغْيًا بَيْنَهُمْ﴾ پدے سرہ د اختلاف سبب بیانوی: یعنی د مؤمنانو حق پرستو سرہ نے کینہ دہ پدے وجہ اختلاف ورسرہ کوی۔ اشارہ دہ چہ دا اختلاف د جہل او د اجتہاد د وجہ نہ دے ووبلکہ قصداً او د ظلم او حسد پہ بنیاد وو۔ بغی: ظلم او کینے تہ وائی۔

(بَيْنَهُمْ) دے کنبں بل جانب پت دے یعنی بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ أَهْلِ الْحَقِّ) یعنی د دوی او د اہل حقو ترمینخ کینہ وہ۔ لیکن حسد د دوی د طرف نہ وو نو خکے نے اہل حق ذکر نہ کپل۔

(۲) یا دا چہ ددے متعلق پت دے (بَغْيًا بَاطِلًا بَيْنَهُمْ) یعنی داسے حسد وو چہ دوی کنبں خورشوے وو او د دوی ترمینخ نے اگی اچولے وے) یعنی سخت حسد وو۔ او دا ظاہر د قرآن دے۔

فائدہ: دلته دوہ خل اختلاف ذکر دے یعنی (اِخْتَلَفُوا فِيهِ اَوْ مَا اخْتَلَفَ الْيَوْمَ)

(۱) نو بعض علماء وائی چہ دواہو نہ یو قسم اختلاف مراد دے، لیکن اول کنبں نے نسبت عامو خلقو تہ اوکرو او بیانے د علم والو پورے تخصیص اوکرو۔

(۲) دویم دا چہ اول اختلاف د خلقو د کتاب دراتلو نہ مخکنبں وو، نو کله چہ کتاب اللہ راغلو نو د ہفہ خلقو فیصلہ اوشوہ، بیا کله چہ وخت تیریدو نو سرہ د پوھے نہ خلقو اختلافات شروع کپل، او د انبیاؤ صحیح مشن او دعوت نے پریخودو او د انبیاؤ صحیح خبرو کنبں نے تحریف او تلبیس شروع کپرو او یو بل تہ نے د کفر نسبتونہ اوکپل نو دا اختلاف روستو د کتاب نہ دے۔ او دا احتمال غورہ دے۔

﴿مِنَ الْحَقِّ﴾ دا بیان دے د (مَا) یعنی ہفہ خہ شے دے چہ دوی پکنبں اختلاف کرے وو؟ ہفہ حق دے۔ یعنی پہ کوم حق کنبں چہ اختلاف شوے وو، پہ ہفہ حق کنبں اللہ تعالیٰ مؤمنانو تہ ہدایت اوکرو۔ او دوی نے پہ دے حق مضبوط کپل۔ او دا دلیل دے چہ د ایمان پہ وجہ او د اختلاف نہ کولو پہ وجہ انسان تہ ہدایت کپری۔ او د اہل حقو سرہ ضد او کینہ کول او د ہغوی د حق نہ انکار کول د گمراہی سبب دے۔ او دلیل دے چہ انسان ہرکله د حق نہ انکار اوکپری نو خنگہ بہ ورتہ ہدایت اوشی!؟۔

﴿بِأَذْنِهِ﴾ یعنی دوی تہ چہ دا ہدایت اوشو نو دا دوی ہونبیار تیا نہ وہ، بلکہ دا د اللہ تعالیٰ پہ

احسان او توفیق سرہ اوشو، نو کہ تاتہ چرتہ ہدایت اوشو نو دا ستا کمال نہ دے چہ گنے تہ
ہو بنیار او عاقل سرے ئے، بلکہ دا د الله تعالیٰ خصوصی احسان او فضل او گنہ۔

﴿ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يُشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴾

نو فائدہ دا شوہ چہ تہول اختیار د الله دے۔ پدے جملہ کنبں دویمہ فائدہ دا دہ چہ اے بندہ! د الله
تعالیٰ نہ ہدایت او غوارہ خکہ چہ د الله پہ اختیار کنبں ہدایت دے۔ نو تالہ د ہغہ نہ مطالبہ
پکار دہ۔ او دا اہل حقو سرہ ضد نہ دے پکار۔ لکہ نبی ﷺ بہ پہ تہجدو کنبں د ہدایت دعا
کولہ: [إِهْدِنِي لِمَا اخْتَلَفَ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِكَ إِنَّكَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ] [مسلم]۔

از اشارہ دہ چہ د الله مشیت ہمیشہ د ہغہ خلقو د ہدایت سرہ متعلق وی چہ ضد او عناد نہ
کوی، او دزہ پہ صدق او د عمل پہ اخلاص سرہ د حقے لارے طلبگار وی۔ (جواہر)

فائدہ: پہ دے آیت کنبں درے خیزونہ بیان شویدی (۱) اختلاف کو مو خلقو او کرو۔ (۲) کلہ
ئے او کرو۔ (۳) ولے ئے او کرو؟ یعنی اختلاف ہمیشہ ناکارہ علماو کرے، او سرہ د پوھے نہ ئے کرے،
او د عناد او د ضد د وجے نہ ئے کرے۔

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ

آیاتا سو گمان کوی چہ داخل بہ شی جنت تہ او حال دا چہ تر اوسہ پورے نہ دے راغلی تاسو تہ

مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْمُ الْبِئْسَاءِ وَالضُّرَّاءِ

حال د ہغہ کسانو چہ مخکین تیر شویدی ستاسو نہ، رسیدلی وو ہغوی تہ تکلیف د مال او تکلیف د بدن

وَزُلْزِلُوا حَتَّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ

او خوزولے شوی وو تردے چہ اویہ وئیل رسول او ہغہ کسانو چہ ایمان ئے راوہے وو

مَتَىٰ نَصْرُ اللَّهِ ۗ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿۲۱۴﴾

د ہغہ پہ ملکرتیا کنبں، کلہ بہ وی مدد د الله تعالیٰ، خبر شی! یقیناً مدد د الله نزدے دے۔

تفسیر: تردے خائے پورے د جماعت مسلمہ د تربیت ہدایات او اصول او د ژوند جامع تصور
بیان شو، اوس دوی تہ امر کوی چہ لہر د پخوانو ایمان والو د حالاتو مطالعہ ہم او کبری چہ پہ

ہغوی باندے د اسلام د دشمنانو او مخالفینو د طرف نہ خومرہ مصیبتونہ او تکلیفونہ راغلی وو۔ نو پدے آیت کنبس اوس (الْأَمْرُ بِالصَّبْرِ بِالشَّدَائِدِ) دے،

یعنی حکم کوی چہ تاسو بہ پہ تکلیفونو صبر کوی، ہلہ بہ جنت تہ داخلیری، اسلام جنت تہ د داخلیدو سبب دے، لیکن شرط دا دے چہ امتحانات او تکالیف بہ برداشت کوی، د خپلو عقائدو او نظریاتو دپارہ بہ مشکلات برداشت کوی، دا د الله تعالیٰ قانون نہ دے چہ انسان ایمان راویری او پہ ہغہ دے امتحان نہ وی راغلی۔

حدیث کنبس دی: [حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ] [احمد، مسلم، ترمذی]

(د جنت نہ تکلیفونہ تاو کرے شویدی او د جہنم نہ شہوات) دا ددے دپارہ چہ جنت تہ عاجز او سُست او خواہشاتو والا داخل نہ شی۔ نو مؤمن بہ داسے نہ وی چہ معمولی سختہ راشی او د دین نہ اودانگے، یا وائی چہ دا خود رواج خلاف دے، خلق بہ راسرہ اختلاف کوی، جگرے بہ پیدا شی، او خلق بہ تکلیف راورسوی۔ بلکہ مؤمن تہ بہ پدے لار کنبس تکالیف رسی، کلہ بہ ور تہ فتح نصیب کییری او کلہ بہ شکست۔ لیکن ہغہ بہ پہ ہر حال کنبس پہ خپلو نظریاتو باندے ثابت قدم وی، ہیخ سختی بہ ہغہ لره نہ متزلزل کوی، ہیخ طاقت بہ ہغہ لره نہ شی یروے، د مشکلاتو او از مینبتونو د پرلہ پسے حملو کنبس بہ ہغہ ہمت نہ بیلی، کہ چا داسے اوکرل نو ہغہ بہ د الله تعالیٰ د مدد مستحق کییری نو الله فرمائی: زہ چہ کوم خلق پہ دے دنیا کنبس خپل امینان جو پروم او د ہغوی پہ ذریعہ اسلامی نظام قائموم او شریعت نافذ کوم نو ہغوی بہ اول د مصائبو پہ بٹی کنبس اچوم، د ہغوی تربیت بہ کوم دا زما تاریخی سنت دے۔

نو الله فرمائی: صبر بہ کوی ہلہ بہ جنت تہ داخلیری او دا اول کنبس صحابہ کرامو تہ خطاب وو او بیاتولو مؤمنانو تہ خطاب دے۔

د مخکنبس سرہ **مناسبت** دا دے چہ (۱) دا متعلق دے د جہاد سرہ ہم۔ (۲) او متعلق دے د (فَإِنْ زَلَلْتُمْ) سرہ ہم۔ یعنی دین بہ نہ پریدی اگر کہ سخت مصائب راشی، د رسول الله ﷺ اتباع پہ خوشحالی او خفگان دواو کنبس لازم دے۔

عنوان د آیت دا دے چہ پہ آیت کنبس د الله پہ دین کنبس پہ تکلیفونو باندے پہ صبر کولو امر دے۔ دویم: د الله تعالیٰ عادت ابتلاء او از مینبت کول دی۔

او دا آیت د جہاد (قَاتِلُوا) سرہ ہم لگی چہ تاسو بہ د الله پہ لارہ کنبس جہاد کوی نو پہ دے کنبس بہ تکلیفونہ ہم راخی او تاسو بہ صبر کوی نو ہلہ بہ جنت ملاویری۔

او داسے آیت پہ سورة العنکبوت (۱) کنبس راغلی دے۔

﴿ أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا ﴾ او سورة آل عمران (۱۴۲) او توبہ (۱۶) آیت کنبس راغلی دے۔

شان نزول : قتاڈہ وائی : دا آیت د غزوه خندق (غزوه احزاب) پہ بارہ کنبس نازل شویدے چہ نبی ﷺ او د ہغہ اصحابو تہ مصیبت او د دشمنانو محاصرہ رسیدلے وہ۔ بعض وائی چہ غزوه احد کنبس نازل دے۔ (فتح البیان)

﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ ﴾ (أَمْ) دا اَم منقطعہ دے پہ معنی دَبَل سرہ دے، لیکن کلہ نا کلہ پہ معنی د ہمزہ استفہامی سرہ استعمالیری۔ او پہ ابتداء د کلام کنبس راخی (فراء) او استفہام انکاری دے یعنی آیاتاسو دا گمان کوی بلکہ دا گمان مہ کوی۔ یا استفہام تقریری دے یعنی ستاسو دا گمان موجود دے۔ (أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ) د جنت د داخلیدو نہ مراد بغیر د تکلیف او مشکلاتو نہ داخلیدل دی، یا دخول اولی (رومیہ داخلیدل) مراد دی۔

﴿ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ ﴾ لما راخی د تاکید د استفراق د نفی د زمانے د ماضی نہ تر زمانہ حالی پورے۔
 ﴿ مَثَلُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ ﴾ (مَثَل) پہ معنی د حال سرہ دے۔ یعنی د پخوانو پہ شان احوال بہ پہ تاسو ہم راخی، پہ ہغوی بانڈے مالی او بدنی دومرہ سخت مصیبتونہ راغلی وو چہ د انبیاء علیہم السلام او پہ ہغوی بانڈے ایمان راورونکو خلقو بہ د سخت مصیبت او درد او پریشانی پہ وجہ او د خلقو د مخالفتونو پہ وجہ اللہ تعالیٰ تہ داسے آوازونہ کول چہ اے اللہ! اوس خو خپل مدد راویرہ او کلہ چہ د ہغوی امتحان اوشو او د ہغوی صبر اللہ تعالیٰ خلقو تہ بنکارہ کرونو اللہ بہ اوفرمایل : چہ آو، اوس زما مدد مؤمنانو او صالح بندگانو سرہ نزد دے دے، حُکھ اللہ خو پہ ہر خہ قادر دے، اللہ خو از میبست کول غوختل چہ پہ میدان د عمل کنبس کوم بندہ رشتینی دے۔ امام بخاری د خباب بن الارت ؓ نہ روایت کرے چہ رسول اللہ ﷺ د کعبے پہ سوری کنبس یو خادر تہ تکیہ لگولے وہ او مونہ تہ د مشرکانو ظلم اوزباتے انتہاء تہ رسیدلے وو نو مونہ اووئیل : مونہ دپارہ د اللہ تعالیٰ نہ مدد اوغوارہ، مونہ دپارہ دعا اوغوارہ؟ نو نبی ﷺ اوفرمایل : چہ ستاسو نہ مخکنبس زمانہ کنبس بہ یو مسلمان سرے نیولے شو او کندہ بہ ورلہ اوکنستے شوہ، بیا بہ پہ آرے سرہ دوہ تکرے کرے شو، یا بہ د اوسپنے پہ گمنزے سرہ د ہغہ غوبنہ د ہلوکی نہ جدا شوہ، لیکن دے عذاب بہ ہغہ لہ د دین نہ نڈہ اړولو، قسم پہ اللہ! اللہ تعالیٰ بہ دا دین پورہ کوی تردے چہ یو سور انسان بہ د صنعاء نہ حضر موت تہ خئی او ہغہ بہ د اللہ نہ سوئی دبل ہیچا نہ نڈہ یریری او شپونکے بہ پہ خپلو گلہ و بیزو بانڈے د شرمخ نہ نڈہ یریری۔ لیکن تاسو جلتی کوی آہ۔

﴿ مَسْتَهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ ﴾ داد (مَثَل) تفسیر دے یعنی ہغہ حالات داسے وو۔

تکلیفونہ دوہ قسمہ دی، یو ذاتی او دویم ہغہ چہ دبل د طرف نہ وی۔ او ذاتی بیا دوہ قسمہ

دی۔ اول مالی (غریب و غیرہ) ہفے تہ باسء وائی او دویم بدنئ مرضونہ، زخم و غیرہ او ہفے تہ ضراء و نیلے شی او دویم قسم پہ (زُلْزُلُوا) سرہ ذکر شویدی۔

﴿وَزُلْزُلُوا﴾ خوزولے شوی وو، پریشانہ شوی وو۔ دلته دزلزلے نہ مراد دشمنانو د طرف نہ د زہونو زلزلے دی یعنی د خلقو د طرفہ پریشانی پرے راغلی وہ۔ چہ دغہ دیے دشمن راغلو او حملہ بہ کوی او قتلوی بہ مو۔ او دا کار پہ مؤمنانو باندے ډیر راخی، خاصکر کله چہ سرے د حق دعوت کوی۔ نبی ﷺ تہ ہم دقتل پلان جوړ شوی وو، او عیسیٰ علیہ السلام تہ ہم او د ہفہ نہ مخکن انبیاء کرامو علیہم السلام تہ ہم۔ او دا پریشانی او مصیبتونہ بہ دومرہ زیات شول چہ نزدی وہ چہ خلق نا امیدئ درجے تہ رسیدلی وے۔

﴿حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ﴾

دلته **سوال** دیے چہ ددیے امت مؤمنانو د سخت تکلیف پہ وخت ایمان او تسلیم زیات شوی وو لکہ سورة الاحزاب (۲۲) کنیں راغلی دی او دلته نہ معلوم پیری چہ انبیاء او پخوانی مؤمنان د الله تعالیٰ مدد و راندے گنری؟۔ **جواب**: ۱۔ بعضو جواب کپدیے چہ آیت کنیں تقطیع دہ یعنی حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ اَلَا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ وَيَقُولُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَتَى نَصْرُ اللّٰهِ یعنی ایمان والو بہ د الله مدد طلب کولو او رسولانو بہ د هغوی د تسلی دپارہ فرمایل چہ د الله مدد نزدی دیے۔ نو زمونہ د امت مؤمنان د پخوانو مؤمنانو نہ اوچت دی۔ اگر کہ د انبیاؤ پہ شان نہ دی۔

۲۔ **اصل جواب** دا دیے چہ دلته الله تعالیٰ د انبیاء او د ایمان والو د زرہ تمنیٰ او پریشانی ذکر کوی او د هغوی پہ ایمان باندے تثبت او کلک والے بیانوی، نو (مَتَى) دلته دتمنیٰ او طلب دپارہ دہ، یعنی دوی بہ دا ارمان او طلب کولو چہ د الله مدد بہ کله راخی خکہ چہ مدد بہ ترے لہ وخت پورے لرے شوی وو۔ او د الله د مدد نہ منکر نہ وو۔ یعنی رسول ډیر اوچت صبر والا وو، لیکن ہفہ بہ ہم یے صبری تہ نزدی شو، نو دومرہ غت مصیبتونہ بہ وو۔ او بیا بہ ئے ہم دین نہ پریخودو۔ او دا تفسیر د ابن عباس نہ نقل دیے۔ (فتح البیان)۔

مفسرین لیکی: (يَسْتَفْتِحُونَ عَلَىٰ اَعْدَائِهِمْ وَيَدْعُونَ بِالظَّفْرِ وَالْفَرْجِ وَاِزَالَةِ الشِّدَّةِ) (ابن کثیر) دعا بہ ئے کولہ چہ یا الله! پہ دشمنانو زر کامیابی راکرہ او د مصیبت نہ کشادگی راولہ او دا سختی ختمہ کرہ) پدیے حالت کنیں بہ نا امیدئ تہ قریب شو۔ خکہ انسان زرہ تنگے دیے، کله چہ مصیبت اورد شی او د کفارو ناشنا تکالیف او د مؤمنانو ظاہری بد حالی او وینی نو د هفہ زرہ تہ غیر اختیاری شبہات راشی او د نا امیدئ درجے تہ اوری۔ لکہ سورت یوسف (۱۱۰) کنیں راغلی دی: (حَتَّىٰ اِذَا اسْتَيْسَرَ الرَّسُولُ) د هفہ آیت او ددیے آیت یوہ معنی دہ۔

نو د الله د طرف نہ بہ جواب راغلو چہ ستاسو دعا قبولہ شوہ۔ او مطلب دادے چہ ددوی بہ دغہ شان حال وو، دوی لہ اوپرد امتحان او سخت مصیبت د دین نہ وانہ رول تردے پورے چہ د الله مدد ورتہ راورسیدو۔ نو اے مسلمانانو! تاسو ہم دغہ شان مصیبتونہ برداشت کریں خکہ چہ د الله د مدد راتلل نزدے دی۔ (فتح البیان ۱/۴۳۱)۔

خکہ کله چہ امتحان سختی پری نو د الله مدد زرر انزدے کیری۔
(الآ) یعنی خبر شی، واورئ)

﴿إِنْ نَصَرَ اللَّهُ قَرْبًا﴾

د الله د مدد مستحق ہفہ خلق وی چہ آخر وخت پورے ثابت قدم پاتے وی، د خلقو د مصائبو پنے مقابلہ کنیں کلک ولا پروی، د مصائبو د سختوالی پنے وجہ خپل دعوت او مشن او جہاد او عقیدہ او نظریہ نہ پریدی نو ہر کله چہ مصیبتونہ انتہاء تہ اُرسی او د ایمان والو ظاہری ہیخ مددگار پاتے نہ شی او صرف د الله تعالیٰ نصرت باقی پاتے شی او مؤمنان صرف الله طرف تہ نظر پورتنہ کونکی شی نو بس د الله مدد بیا راتلونکے وی۔

او حدیث کنیں ہم دغسے راغلی دی چہ [وَأَعْلَمُ أَنَّ النَّصْرَ مَعَ الصَّبْرِ وَأَنَّ الْفَرْجَ مَعَ الْكُرْبِ وَأَنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا] (السنن الکبریٰ) (والصحيحہ رقم: ۲۳۸۲)۔ (پوہہ شہ چہ مدد د صبر سرہ وی او کشادگی د مصیبت سرہ وی او د سختی سرہ آسانی ضرور وی)۔

او ہر کله چہ انسان سخت مصیبت برداشت کری نو بیا ددہ دشمنان ہم دہ طرف تدر او پس کیری۔ او خود مرہ چہ ایمان مضبوط وی، نو ہغو مرہ امتحان او مصیبت ہم سخت وی، او بیا مدد ہم دیر قوی وی۔ او انسان باندے الله تعالیٰ داسے سخت مصیبتونہ خکہ راولی چہ دہ تہ د صبر پنے نتیجہ کنیں یو عظیم قوت ورکری شی، او پنے خپل ذات باندے نے حاکمیت حاصل شی، د مصیبت او تکلیف پنے بھئی کنیں د نفس انسانی عناصر صفا کیری، پنے اسلامی نظریہ حیات کنیں نے زور والے او قوت پیدا کیری۔ مرتبے نے پورتنہ کیری او د خلقو د پارہ امام جو پری۔

(فی ظلال)

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ

تپوس کوی دوی ستانہ اے پیغمبرہ! چہ خہ شے خرچ کری، تہ اُروایہ! ہفہ چہ تاسو خرچ کوی خہ مال (حلال)

فَلِللَّذِينَ وَاللَّذِينَ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿۲۱۵﴾

نو د پارہ د مور او پلار او خپلوانو او یتیمانانو او مسکینانو او مسافرو دے او ہفہ چہ تاسو کوی نیک عمل۔ نو الله پنے ہفہ پوہہ دے۔

تفسیر: ددے خائے نہ روستو اتلس احکام د تدبیر منزل دی۔ یعنی ہغہ احکام چہ د کورد جو رولو سرہ تعلق لری خکہ چہ کلہ د کور حالات برابر وی نو انسان د الله پہ لار کنبں جہاد اود دین عام کارونہ کولے شی۔ اوددے سرہ بہ انتظامی احکام ہم بیانیری۔

اول حکم دا دے [بَيَانُ مَصَارِفِ الْإِنْفَاقِ وَكَيْفِيَّةِ الْإِنْفَاقِ] (چہ مال بہ پہ کوم خائے کنبں لگوی او پہ کومہ طریقہ بہ ئے لگوی) ولے کہ د مال نظام پہ ملک کنبں، پہ کور کنبں برابر نہ وی نو ہغہ ملک او علاقہ او کور وران دے، او کلہ چہ سرے د صحیح خائے نہ مال راخلی او پہ صحیح خائے کنبں ئے لگوی نو دا دیر اوچت ملک او اوچت کور دے اوددوی ہر پروگرام بہ الله تعالیٰ برابر وی۔

مناسبت: (۱) ددے امت تربیت شروع دے نو دا نور احکام د تربیت دی۔

(۲) صحابہ کرامو یو خو تپوسونہ کری، یسئلونک عن الالهه وغیره وغیرہ نو د ہغے جوابونہ الله تعالیٰ ورکوی نو مناسبت د سوالونو پہ جوابونو کنبں دے، اگر کہ د سوالونو تر مینخ دے مناسبت نہ وی۔ (۳) مخکنبں د جہاد، انفاق مسئلہ راروانہ دہ مینخ کنبں حج اود ہغہ متعلقات بیان شول نو اوس بیرتہ اصل طرف تہ رجوع دہ۔

(۴) اوددے آیت تعلق د مخکنبں البتساء سرہ دے چہ ایمان والو باندمے بہ ابتلاء او از مینبت پہ مالونو کنبں ہم راخی، نو دوی بہ د الله پہ لار کنبں مالونہ لگوی۔

﴿يَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ﴾ بعض صحابہ کرامو (لکہ عمرو بن جموح رضی اللہ عنہ) دا تپوس کرے وو چہ د خپلو مالونو نہ خومرہ خرچ کرو او پہ چا باندمے ئے خرچ کرو؟ نو دا آیت د ہغہ پہ جواب کنبں نازل شو۔ (ابن کثیر، وابن جریر) نو د دوارو خبرو جواب اوشو۔

اول پہ (مِنْ خَيْرٍ) سرہ چہ حلال مال بہ خرچ کوی ہر خومرہ چہ وس وی۔ اوددوبم جواب پہ (فَلْيَلُو الَّذِينَ) سرہ اوشو۔

فائدہ: بعض مفسرینو لیکلی دی چہ پدمے مقام کنبں سوال د خرچ کرے شوی خیز پہ بارہ کنبں شوے وو یعنی خہ او خومرہ خرچ کری او جواب کنبں د خرچ مصارف بیان کرے شویدی پدمے سرہ دے طرفتہ اشارہ دہ چہ دا خبرہ پریردی چہ خہ او خومرہ خرچ کول پکار دی۔ اصل خیز خو مصرف دے، ددے وجہ نہ چہ تاسو کوم خہ خرچ کول غواپی برابرہ دہ لہ وی کہ زیات، نو ہغہ دے پہ صحیح مصرف کنبں خرچ کرے شی۔ (روح المعانی ۲/۱۰۵)۔

فائدہ: پہ (مِنْ خَيْرٍ) لفظ کنبں دوہ اشارے دی یو دا چہ ہر شے چہ تاسو خرچ کوی نو د ہغے خیر کیدل پکار دی، چہ دور کونکی دپارہ ہم خیر وی، اخستونکی دپارہ ہم، د ہغہ معاشرے دپارہ ہم خیر وی پہ کوم کنبں چہ دالین دین کیڑی، او پہ خپل ذات کنبں ہم ہغہ خیر وی، داسے

وی چه عمل هم پاک، تحفه هم پاکه او شے هم پاک۔

دویمه اشاره داده چه خرچ کونکی لره په بنه سوچ کولو سره دخپل مال نه اعلیٰ تر خیز خرچ کول پکار دی، او بیا تلاش کولو سره دخپل مال نه بهتر خیز خرچ کول یو داسه اقدام دے چه پدے سره په زړه کبس طهارت (پاکی) پیدا کیږی، انسانی نفس پاکیږی۔

لیکن دا صرف اشاره ده، او لازم او فرض نه دی گرځولے شوی لکه چه په نورو آیتونو کبس ددے وضاحت شویدے۔ نو دے باره کبس مناسب داده چه اوسط درجه مال د الله په لار کبس خرچ کرے شی، نه ډیر قیمتی وی او نه بالکل ردی وی، البته پدے آیت کبس دا اشاره ده چه په نفس باندے د قابو موندلو دپاره بهتر مال خرچ کول پکار دی، او د ایمان والو پدے باندے د آماده کولو کوشش شویدے۔ دا د قرآن کریم د تربیت انداز دے یعنی په ذریعه د ترغیب او آمادگی سره اصلاح کیږی۔ (فی ظلال القرآن)۔

بیا ددے انفاق نه مراد عام صدقات او واجب انفاق دے، نه زکوٰة۔ ځکه چه مور او پلار لره زکوٰة ورکول صحیح نه دی۔ بیا د الله تعالیٰ د حق نه روستو په بندگانو کبس د والدینو حق دے، کله چه دوی سره خپل مال نه وی او کاروبار نشی کولے او بچی سره څه ناڅه مال وی نو په مور او پلار به انفاق کوی او دا پرے حق دے۔ بیا د نورو خپلوانو او یتیمانانو چه د هغوی د کارو کسب دپاره څوک نشته نو حاجت ئه زیات وی۔

حدیث کبس راخی: نبی کریم ﷺ افرمایل: «په خپل مور او پلار باندے خرچه کوه، په خپل خور او وروږ باندے خرچه کوه، ددے نه روستو د مرتبو مطابق په نزدی خپلوانو باندے»۔

(مسند احمد بسند صحیح)۔

میمون بن مهران رحمه الله علیه دا آیت اولوستلو او بیائے افرمایل: دا د خرچه ځایونه دی، پدے کبس ئه تمبل او باجه او شپیلی، نه دی ذکر کړی، او نه دلرگی تصاویر او نه د دیوالونو کپړے۔ (الطبری)۔

ابو هريره ؓ فرمائی: یو سره رسول الله ﷺ ته راغلو وے فرمایل: ما سره یو دینار دے څه پرے او کرم؟ وے فرمایل: په خپل خان ئه خرچ کړه۔ هغه اووئیل: ما سره بل دینار دے څه پرے او کرم؟ وے فرمایل: په خپل اهل ئه خرچ کړه۔ هغه اووئیل: ما سره بل دینار دے؟ وے فرمایل: په خپل بچی ئه خرچ کړه۔ هغه اووئیل: ما سره بل دینار دے؟ وے فرمایل: په خپل خادم ئه خرچ کړه۔ هغه اووئیل: ما سره بل دینار دے، وے فرمایل: ته بنه پوهیږے۔

(ابوداود والنسائی و صحیح ابن حبان ۴۲۳۳ و سنده حسن)

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ ہر نیک عمل چہ کوئی اللہ بہ دہے اجر درکوی۔ یعنی کہ چا سرہ دے خہ نیکی اوکرہ کہ مالی وی یا بدنی وی، ورہ وی یا غتہ نو د اللہ د علم نہ بھر نہ دہ، اللہ بہ دہے بدلہ درکوی۔ اگر کہ دغہ ذکر شوی مصارف نہ وی۔ نو اللہ تعالیٰ ستاد انفاق نہ ہم خبر دے، او ددے د مقصد نہ ہم خبر دے، او د بندہ د نیت نہ ہم خبر دے، د اللہ پہ دربار کنس د ہیچا انفاق نہ ضائع کیڑی، خو پدے شرط چہ پہ ریاہ کاری او غلط نیت سرہ نہ وی، د اللہ تعالیٰ پہ دربار کنس ریاکاری او دھو کہ نہ چلیڑی۔

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ

فرض کرے شوی دے پہ تاسو باندے جنگ (د کافرانو سرہ) او دا بد لگی پہ تاسو، او کیدے شی

أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا

چہ تاسو بد گنری یو شے او حال دا چہ ہفہ فائدہ مند وی ستاسو دپارہ۔ او کیدے شی چہ تاسو بہ بنہ گنری یو شے

وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿۲۱۶﴾

او ہفہ بد وی تاسو لرہ او اللہ پو ہیڑی او تاسو نہ پو ہیڑی۔

تفسیر: بل حکم د قتال فی سبیل اللہ دے۔ چہ ستاسو کور بہ ہلہ جوڑیڑی چہ د اللہ پہ لازہ کنس د اللہ د دشمنانو سرہ جنگ اوکرے، ولے کہ دانہ وی نو نظام د کور بہ دے خراب شی، کافران بہ راشی گلو د بہ ئے کرے۔ او دا معنی ہم پہ دے آیت کنس پرتہ دہ چہ خیر او شربہ پہ شرع معلومیڑی۔ شریعت چہ یو شی تہ خیر او وائی نو ہفہ خیر دے او کہ شریعت ورتہ خیر او نہ وائی نو ہفہ خیر نہ دے۔ تاسو بہ د خان نہ خیر او شرنہ جوڑی۔ او دے آیت کنس قتال فی سبیل اللہ تہ ترغیب دے۔

وَبَط: (۱) دویم قسم ابتلاء (الضراء) د بدن تکلیف دے او ہفہ پہ جہاد کنس وی۔ نو تاسو بہ جنت تہ ہلہ داخلیڑی چہ قتال فی سبیل اللہ اوکرے۔

(۲) مَذَارُ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ لِي تَدْبِيرِ الْمَنْزِلِ بِاتِّبَاعِ الشَّرِيعَةِ لَا بِالطَّبِيعَةِ یعنی ستاسو کور چہ برابر یڑی نو ہفہ پدے طریقہ چہ د شریعت تابعداری اوکرے شی، نہ د طبیعت، لکہ ستا طبیعت دا غواری چہ تہی وی کور تہ راورہ، نو دا د کور برابرول نہ دی بلکہ ورائول دی، کلہ بہ بنسخہ وائی گیرہ اوخرئیوہ نو دا د کور ورائول دی۔ یا قتال فرض دے او کور والا بہ وائی چہ جنگ لہ مہ

خہ۔ لیکن تلو کنب خیر دے۔

(۳) او دارنگہ مخکنس قَاتِلُوا لِي سَبِيلِ اللَّهِ سرہ ئے ہم ربط دے چہ اللہ امر د قتال اوکرو نو اوس ئے دلتہ فائدہ بیانوی، چہ دے کنب ڊیر خیر ونہ دی او پدے سرہ د عالم اصلاح راخی۔
﴿ كُنِبْ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ ﴾ پہ دے امت قتال فی سبیل اللہ فرض دے چہ موقعہ ئے راشی نو انسان بہ پکنس خان ضرور استعمالوی۔

﴿ وَهُوَ كُرَّةٌ لَّكُمْ ﴾ (کُرَّه) د کاف پہ پیسن سرہ۔ یعنی مکروه شے دے چہ مزاج او طبیعت ئے بد گنری نو د کراہت نہ مراد طبعی کراہت او ناخوبی دہ۔ او دا حُکَہ طبیعت بد گنری چہ پدے کنب د مال لگول دی، د خپل اهل او وطن نہ جدا کیدل او خان مرگ تہ وړاندے کول دی۔ د خوندونو او خوبونو او خوراکونہ جدائی دہ۔ او دلتہ (کُرَّة) مصدر دے، تعبیر ئے پہ مصدر سرہ اوکرو مبالغہ۔ یا کُرَّة پہ معنی د مَکْرُوَّة دے۔ یعنی طبعاً ناخوبنہ خیز دے۔ یا کُرَّه نوم دے د (مَکْرُوَّة) یعنی هغه شے چہ بد گنرے شی۔ لکه د (خُبْر) پہ شان۔ (ابن عاشور)
کُرَّه د کاف پہ پیسن سرہ، مشقت تہ وئیلے شی او د کاف پہ زور سرہ، هغه شے چہ تہ پرے زور اوکروے یعنی پہ معنی د اِکْرَاه دے۔

﴿ وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ﴾ یعنی کیدے شی چہ خینے خیزونہ د خپلو ظاهری او مادی نقصاناتو د وچے نہ تاسو تہ ناخوبنہ وی او تاسو هغه بنه نہ گنری، لیکن د انجام پہ لحاظ سرہ او د پتو فائدو پہ لحاظ سرہ هغه ستاسو دپارہ د خیر او برکت او د دنیا او د آخرت د کامیابی سبب وی۔ لکه جهاد واخله چہ کله نا کله د انسان گمان تہ دا خبره راشی چہ خلق د کافرانو سرہ جنگونہ ولے کوی، دا خو د هشتگردی دہ، اختلافات دی، علاقے وړانول دی، لیکن اللہ تعالیٰ فرمائی چہ دے کنب خیر دے۔ حُکَہ پہ جهاد کنب خیریت دا دے چہ یا خوبه د اللہ پہ دشمنانو غلبه حاصله شی، او د اللہ دشمنان به ذلیله شی، د اللہ دین به پورته شی، د مسلمان شان او شوکت به قائم اوساتلے شی، د هغوی نه به غنیمتونہ حاصل شی او که د کافرانو د طرف نه مسلمان تہ مصیبت اُرسی، نو اجر به ورتہ حاصل شی، او که قتل شی نو شهادت او بیا جنت تہ به اُرسی۔

﴿ وَعَسَىٰ أَنْ تُجِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ﴾ لکه انسان دا خوبنوی چہ کور کنب د خپلو بچو او بنخے سره کینی او خپل کاروبار کوی، لیکن دے کنب خیر نشته۔ حُکَہ چہ دده نه عظیمه فریضه پاتے دہ۔ د دواړو جهانونو خساره دہ حُکَہ چہ پدے کار سره به تاسو د کافرانو د لاسه خوار او ذلیله شی، هغوی به تاسو تباہ او برباد کړی، مالونه به مو لوټ کړی او بنخے او بچی به مو غلامان

کری، ستاسو پہ بنارونو بہ قبضہ اُوکری، او ستاسو دین او دنیا بہ ختم کری۔ نو دا پہ بلہ طریقہ جہاد تہ ترغیب دے، لہذا پہ جہاد کنب خیر دے، دغہ شان پہ مال لگولو کنب خیر دے خُکہ اللہ چہ کوم شبے اُوخودلو، نو بس ہغہ کول پکار دی۔ خُکہ ہغہ د بندگانو خیر خواہ دے، اللہ بانڈے اختراعات کول نہ دی پکار چہ یا اللہ داسے اُوکرہ او دا وکرہ، او دا عمل دے ولے فرض کرو؟ خُکہ اللہ پو ہیڑی او تہ نہ پو ہیڑے۔

(عَسَىٰ) پہ لغتِ عربی کنب د امید دپارہ راخی۔ لیکن مفسرین لیکی: [عَسَىٰ مِنَ اللَّهِ وَاجِبَةٌ] یعنی عَسَىٰ د اللہ د طرف نہ د وجوب او تحقیق دپارہ راخی۔

﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ پدے کنب اللہ تعالیٰ مونہ تہ ترغیب را کوی چہ ہر کلہ اللہ تعالیٰ پو ہیڑی پہ خیر او پہ شر او تاسو نہ پو ہیڑی نو ہغہ تہ تسلیم شی اے بندگانو!۔

فوائد: ہر کلہ چہ انسان تہ د خیر او د شر پورہ طریقے سرہ معلومات نشی کیدے بلکہ د ہر خہ پورہ علم اللہ تعالیٰ تہ دے، نو انسان لہ پکار دی:

(۱) [إِمْتِنَالُ أَمْرِ رَبِّهِ وَإِنْ شِئْنَا عَلَيْهِ] (چہ د اللہ د حکم اومنی اگر کہ پہ دہ گران وی)۔

(۲) أَلْتَفْرِضُ إِلَىٰ مَنْ يَعْلَمُ بِعَوَاقِبِ الْأُمُورِ] (خان سپارل ہغہ ذات تہ چہ ہغہ تہ د کارونو انجام معلوم دے) نو خپل اختیار مہ استعمالوہ۔

(۳) [أَنْ لَا يَفْتَرِحَ عَلَىٰ رَبِّهِ وَلَا يَخْتَرِعَ عَلَيْهِ وَلَا يَسْتَلْهُ مَا لَيْسَ لَهُ بِهِ عِلْمٌ]۔

(پہ اللہ بہ مطالبے نہ کوی او داسے خُہ بہ نہ غواہی چہ دہ تہ پہ ہغے علم نہ وی)۔

بلکہ معلق سوال بہ کوی اے اللہ! کہ پدے فلانی خیز کنب خیر وی نو ما لہ ئے را کرہ۔ خُکہ کیدے شی انسان داسے خیز اُو غواہی چہ پہ ہغے بہ ہلاک شی۔

(۴) [أَنْ يُرِيحَ نَفْسَهُ مِنَ الْأَفْكَارِ الْمُتَعَبَةِ وَيَفْرِغَ قَلْبَهُ مِنَ التَّقْدِيرَاتِ وَالتَّدْبِيرَاتِ] (خپل نفس لہ بہ د

دیرو اُو پدو فکرونو نہ راحت ورکری او زرہ بہ د دیرو فرضیاتو، خیالات اوے خایہ تدبیراتو نہ فارغ کری) یعنی داسے بہ نہ وائی کہ دا اُو کرم نو داسے بہ اوشی۔ بلکہ کہ یوشے ورتہ پہ شریعت

کنب خیر بنکارہ کیدو نو ہغہ دے اُوکری او اللہ تہ دے خان سپاری او کہ د شریعت خلاف ورتہ بنکارہ کیدو نو خان بہ ترے ساتی۔ ہر کلہ چہ داسے کارونہ اُوکری نو پہ بندہ بہ د اللہ لطف او

مہربانی راخی او مدد بہ ئے کیری۔ (انظر بدائع التفسیر)۔

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ

تپوس کوی دوی ستانہ پہ بارہ د مباشرت عزتمنو کنب د جنگ کولونہ پہ دے کنب، تہ اُوواہہ جنگ کول پہ دے کنب

كَبِيرٌ وَصَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكَفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

لویه گناه ده، او خلق منع کول د الله د لارے نه او کفر کول په هغه او (منع کول) د مسجد حرام نه۔

وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ

او ويستل د حقدارو ددے، ددے نه، ډیره لویه گناه ده په نیز د الله۔ او شرک کول ډیره لویه گناه ده د قتل نه

وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا

او همیشه به وی دوی چه جنگونه به کوی تاسو سره تردے چه واپس کړی تاسو د خپل دین نه که ددوی وس برشی۔

وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ

او خوک چه واوریدل ستاسو نه د خپل دین نه بیا مر شو پداسه حال کښ چه کافرو وی نو دغه کسان

حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾

برباد دی عملونه ددوی په دنیا او په آخرت کښ او دغه کسان اور والادی دوی به په دے کښ همیشه وی۔

تفسیر: پدے آیت کښ بل حکم دے: [تَعْظِيمُ الْأَوْقَاتِ الْمُقَدَّسَةِ فِي الشَّرْعِ]

(په شریعت کښ چه کوم اوقات مقدسه دی د هغه تعظیم کول پکار دی) لکه اشهر حرم (عزتمنه میاشتو) کښ به قتال نه کوی، او هغه څلور میاشته دی۔

○ او دویم قانون په دے آیت کښ دا دے چه خوک په دوه مصیبتونو او مشکلاتو کښ راگیر شو نو کوم چه آسان وی هغه دے اختیار کړی۔ او د غت مصیبت نه دے ځان اوساتی۔

او دا عامه اسلامی قاعده ده، په ډیرو احادیثو کښ هم ثابت ده۔ لکه دلته یو طرف ته د میاشته عزت خرابیدل او بل طرف ته د کافرانو فوت کیدل دی، نو خیر دے د میاشته د عزت نقصان دے اوشی، لیکن شرک غت مصیبت دے چه دا ختم شی۔ (دا هله چه شک وی چه میاشت داخل وه او که نه؟ کچرته یقیناً عزتمنه میاشت وی بیا د کفارو سره قتال نشته که فوت کپړی او که نه۔ فتدبیر)۔

○ او ظاهری فائده پکښ دا ده چه عزتمنو میاشتهو کښ ابتداء قتال کول ناروا دی، لیکن که کافرانو په تا اقدام او کړو نو جوابی کاروائی کول جواز لری۔ او پدے کښ ددے په مشرکانو چه د بل چا گناه ته گوری او خپل غت گناهونه ترے هیر دی۔ نو بیا په هر هغه چار ددے چه د بل گناه ته گوری او خپل گناهونه ترے هیر وی۔

شان نزول

دا آیت پہ ہفہ خاص واقعہ کنب نازل شویدے چہ نبی ﷺ، یوہ سریہ (جماعت) اولیہ لو۔ اتہ کسان وو چہ پہ ہفہ کنب سیدنا عمار بن یاسر، سعد بن ابی وقاص، سیدنا عتبہ بن غزوان، سیدنا واقد بن عبد اللہ، سیدنا سہیل بن بیضاء، سیدنا عامر بن فہیرہ، سیدنا ابو حذیفہ بن عتبہ (رضی اللہ عنہم اجمعین) وو۔ او پہ دوی بانڈے ئے سیدنا عبد اللہ بن جحش ؓ امیر مقرر کرو او مکے مکرمے تہ قریب د کافرانو سرہ ملاؤ شو، چہ ہغوی د طائف د طرف نہ راتل نو دوہ کسان (الحکم بن کیسان او مغیرہ بن عثمان) ئے ترے اونیول او عبد اللہ بن المغیرہ اوتختیدو او واقد بن عبد اللہ پکنس عمرو بن الحضرمی لہ قتل کرو او حثہ اوبنان ئے ترے راوستل، او دا پہ اسلام کنب اولے غنیمت وو چہ صحابہ کرامو اونیولو۔ او دا درجب اولہ ورخ وہ لیکن مسلمانانو تہ داشک راپینس شوے وو چہ گنے دا د جمادی الآخر آخری ورخ دہ، (یعنی دیرشم لیکن اتفاقاً ہفہ میاشت دیو کم دیر شو وہ او دا درجب رومیے تاریخ وو) نو مشرکانو خپلو قیدیانو پسے فدیہ راویہ لہ او بیائے پہ مسلمانانو دا اعتراض اؤ کرو چہ دوی د ملت ابراہیمی نہ خلاف اؤ کرو او دا نبی گمان کوی چہ زہد اللہ تابعدار بندہ یم او حال دا چہ د عزت منے میاشتے اولہ یم عزتی دہ اؤ کرہ۔ اوزمونہ ملگرے (ابن الحضرمی) ئے پہ رجب میاشت کنب قتل کرو۔ نو صحابہ کرام ہم دیر خفہ وو چہ مونہ خو ظلم اؤ کرو، نو ددے اشتباہ دلرے کولو دپارہ ئے تپوس اؤ کرو چہ پہ میاشت د حرمت کنب قتال خنکہ دے؟ - (ابن کثیر ۱/۵۷۴)۔

بعض وائی دا آیت د صلح حدیبیہ پہ موقعہ نازل شوے وو چہ نبی ﷺ د عثمان ؓ د قتل خبرہ واوریدہ نو د خلقو نہ ئے پہ قتال کولو بیعت واخستو او دا د ذی العقدے میاشت وہ نو مؤمنانو تپوس اؤ کرو یا مشرکانو اعتراض اؤ کرو چہ د حرمت پہ میاشت کنب قتال خنکہ کولے شی؟ - ابن عاشور وائی دا قول دروستو (صَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) سرہ زیات مناسب دے۔ آہ۔ لیکن اول قول ہم ورسرہ لگیہی۔

نو اللہ دا آیتونہ نازل کرل چہ تیک دہ، دے عزتمنو میاشتو کنب خو قتال کول گناہ دہ، او دے کسانو دا کار بنہ نہ دے کرے، آئندہ کنب ددے کار نہ اجتناب پکار دے، لیکن دومرہ دہ چہ اے مشرکانو! خپلے گناہ تہ ہم اؤ گوری! خپلے گناہ درنہ پتہ دہ، او بل تہ گو تہ نیسی، خپلو گناہونو تہ ہم متوجہ کیدل پکار دی۔ نو اللہ ہغوی تہ د ہغوی گناہونہ پہ گو تہ کوی چہ تاسو شرک کوی، د اللہ د لارے نہ خلق اروی، دے پیغمبر بانڈے کفر کوی، اللہ بانڈے کفر کوی، د مسجد حرام نہ خلق منع کوی او همدا حقدار خلق ددے مسجد حرام نہ تاسو ویستلی دی۔

دارنگہ تاسو مسلمانان پہ فتنہ کنب اچوی او همیشه د مسلمانانو د ارتداد کوشش کوی۔ دے تہ گناہ نہ وایی او چه بل چالہ معمولی نقصان او کروبس تاسو د هغه گناہ نیغه نیغه کوی، او داد جاہلانو خلقو طریقہ ده، خان تہ نہ گوری او بل تہ گوته نیسی۔ نو الله د مؤمنانو د طرف نہ مدافعت کوی، او پدے کنب هم د اُمت مسلمہ ناشنا تربیت دے۔ نو آیت کنب مقصد دادے چه عزتمنو میاشتو کنب آینده دپاره قتال مه کوی او مخکنب چه کوم شویدے نو مشرکان دے اعتراض نہ کوی خک که چه د هغوی خپل جرمونه دیرزیات سخت دی او د هغوی سره د قتال سبب موجود دے نو هغوی دے خپله گناہ تہ فکر او کړی او اعتراض دے نه کوی۔

ربط: نو مخکنب سره ئے مناسبت واضح دے، چه قتال فرض دے خو په عزتمنو میاشتو کنب نه، مگر هله ئے کول جائز چه کافرانو دربانده شروع او کړه۔

کله چه دا آیتونه نازل شو نو ددے واقعه متعلق عبد الله بن جحش رضی اللہ عنہ داسے اشعار اووئیل :-

تَعَدُّونَ قَتْلًا فِي الْحَرَامِ عَظِيمَةً	وَأَعْظَمُ مِنْهُ لَوِ بَرَى الرَّشْدَ زَائِدًا
صُدُّوْذُكُمْ عَمَّا يَقُولُ مُحَمَّدٌ	وَكُفْرُ بِهِ وَاللُّهُ رَأٍ وَشَاهِدًا
وَأَعْرَاجُكُمْ مِنْ مَسْجِدِ اللَّهِ أَهْلًا	لِقَتْلِ بَرَى لَيْلَةٍ فِي الْبَيْتِ سَاجِدًا
فَأِنَّا وَإِنْ عَيَّرْتُمُونَا بِقَتْلِهِ	وَأَرْجَفَ بِالْإِسْلَامِ بَاغٍ وَخَائِدًا
سَقَيْنَا مِنْ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ رَمَاحَنَا	بِنَخْلَةٍ لَمَّا أَوْقَدَ الْحَرْبَ وَأَقْدًا
دَمًا وَابْنَ عَبْدِ اللَّهِ عُمَانَ بَيْنَنَا	يُنَازِعُهُ غُلٌّ مِنَ الْقَدِّ عَائِدًا

(ابن کثیر ۱/۵۷۸)

○ تاسو په عزتمنه میاشت کنب قتل عظیم جرم گنړی او حال دا چه هوبنیار سړی تہ ددے نه غت جرم دا بنکاری.....

○ چه تاسو د محمد (صلی اللہ علیہ وسلم) د خبرو نه خلق منع کوی او په هغه کفر کوی او الله ستاسو دا عمل وینی او حاضر دے۔

○ او تاسو د الله د مسجد نه حقدار د هغه وستلی دی، دے دپاره چه د الله په کور کنب الله تہ خوک په سجده اونه لیدلے شی۔

○ نو که تاسو مونږ تہ د (ابن الحضرمی) په وژلو پیغور را کوی او په اسلام پسے باغی او حسد کونکے دنپوره (هم) او کړی۔ (نو هیخ پرواه نشته بلکه).....

○ مونږ د عمرو بن الحضرمی د وینو نه خپله نیزے په نخله مقام کنب خرویه کړے کله چه واقع جنگ بل کړو او عثمان بن عبد الله زمونږ ترمینخ د خرمنے په هتکرو کنب په زوره سره

راخکلیے شو۔

﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ﴾ پدے کنب الف لام جنسی خلور وارہ میاشتو د عزت تہ شاملیہی۔
 ﴿قِتَالٍ فِيهِ﴾ داد (الشهر الحرام) نہ بدل اشتمال دے۔ مطلب دا شو چہ تپوس کوی ستانہ پہ بارہ د
 جنگ کولو کنب پہ دے میاشت کنب چہ آیا دا جائز دے او کہ حرام؟ او فائدہ پہ بدل اشتمال راوہو
 کنب اہتمام د میاشتے دے دقتال پہ بارہ کنب، نہ اہتمام دقتال پہ بارہ د میاشت کنب۔
 ﴿قُلْ قِتَالٍ فِيهِ كَبِيرٌ﴾ (قِتَال) ئے اسم ظاہر راوہو دپارہ ددے چہ حکم د عزت تولو میاشتو تہ
 شامل شی، او کہ تخصیص مراد وے، نو بیابہ ئے ضمیر راوہو وے کوم چہ پہ تعیین او
 تخصیص دلالت کوی۔ او قِتَالِ ئے نکرہ راوہو خکہ چہ یو معین قتال نہ دے مراد، بلکہ ہر قسمہ
 قتال مراد دے خکہ چہ د عبد اللہ بن جحش ؓ قتال کبیرہ گناہ نہ وہ۔ او دا دلیل دے چہ دا حکم
 اوس ہم باقی پاتے دے او منسوخ شوے نہ دے۔

(کبیر) غتے جٹے والا او قوی خیز تہ وئیلے شی دلته مراد غتے گناہ والا دے۔

﴿وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ صدّ پہ ترکیب کنب مبتداء وہ او اکبر ئے خبر دے۔

ددے خائے نہ شپہر علتونہ ذکر کوی چہ د مشرکانو سرہ پہ عزتمنو میاشتو کنب قتال جائز
 کوی۔ چہ اے مشرکانو! تاسو شپہر کارونہ کوی دا خو اکبر (پیر غتے) گناہونہ دی پہ نسبت د
 ہغہ عمل چہ مسلمانانو ستاسو پہ مخالفت کنب کریدے لہذا دفعے دپارہ قتال جائز کرے شو۔
 او دا (صدّ) اول سبب دے۔

(صد) منع کول او اہولو تہ وائی۔ او سبیل اللہ عام دے، اسلام، ہجرت، حج، عمرے، قرآن او
 نبی ﷺ تولو تہ شامل دے بلکہ کہ خوک د دین دیوے مسئلے نہ خلق منع کوی، نو ہغہ ہم
 پدے کنب داخل دے۔

﴿وَكُفْرٌ بِهِ﴾ دا دویم علت دے او (بہ) ضمیر اللہ تہ راجع دے۔ یعنی د اللہ ذات او د صفاتو او
 احکامو نہ انکار کول او د ہغہ سرہ شریکان جوہول۔ یا سبیل تہ یا نبی تہ راجع دے۔

﴿وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ دا مجرور دے پہ (سَبِيلِ اللَّهِ) بانڈے عطف دے، او د (صد) دلاندے داخل
 دے۔ او دا دریم علت دے یعنی دوی د مسجد حرام نہ خلق منع کوی، او دا نبی کریم ﷺ او
 صحابہ کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین ئے د صلح حدیبیہ پہ موقعہ کنب منع کوی وو، او دغہ
 شان عام مسلمانان بہ ئے نہ پریخودل، د اللہ نبی ﷺ بہ ئے پہ مسجد حرام کنب تنگولو، کلبہ بہ
 ئے پرے لری او پریوانونہ ارتول او کلبہ بہ ئے د خادر نہ راخکلو او قسما قسم اذیتونہ او تکلیفونہ بہ
 ئے ورتہ رسول۔

○ یا دا پہ ضمیر د (پہ) باندے عطف دے او دا د کوفیانو پہ نیز جائز دے۔ (یعنی کفر کول پہ مسجد حرام باندے)۔ او پہ مسجد حرام باندے د کفر کولو نہ مراد د طواف او مونخونو نہ خلق منع کول دی۔

﴿وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ﴾ دا خلورم علت دے۔ دواړه ضمیرونه مسجد ته راجع دی، یعنی د مسجد حقدار خلق (چه دا نبی ﷺ او صحابه کرام رضی الله عنهم دی) دا ئے ددے مسجد نه وستی دی۔ او د مسجد د اهل نه مراد مؤمنان دی چه دوی د مسجد لائق دی، او دیته په سورة الانفال (۳۴) آیت کنب اولیاء وئیلے شویدی۔ او دوی ته اهل او اولیاء خکه وئیلے شی چه دوی اصلی وارثان د ابراهیم عليه السلام دی کوم چه کعبه جوړه کرے وه۔

﴿أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ دا د (صَدُّ) دپاره خبر دے، یعنی دغه مذکوره کارونه د الله په نیز په اعتبار د گناه سره ډیر غټ دی ددے نه چه یو مشرک په اشهر حرم کنب مر شی، هغه کنب دومره گناه نشته۔ دارنگه قتال د عبد الله بن جحش "درجب په میاشت کنب په دے گمان سره وو چه دارجب نه دے۔ او مشرکان خو دا جرمونه د حرمت په میاشتو کنب قصداً او یقیناً کوی لهذا د دوی د قتل اسباب موجود وو۔ نو له دا اعتراضونه کوی۔

﴿وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ﴾ دا پنځم علت دے، او پدے کنب دوه معنی دی:

(۱) یو دا چه شرک د مشرکانو ډیره لویه گناه ده د قتل د یو مشرک نه پدے میاشتو کنب۔

(۲) دویم دا چه د دین اسلام نه د مسلمانانو اړول په شبهاتو اچولو سره، یا په عذاب ورکولو او مصیبتونو کنب اخته کولو سره او منع کول د هغوی د ایمان نه او په قول او فعل سره د هغوی تنگول دا ډیر غټ جرم دے خکه چه په ډیرو کفریاتو او مظالمو باندے مشتمل دے۔ نو دا د قتل نه هم زیات بد کارونه دی۔ لهذا د مشرکانو دا دلیل نیول چه مسلمانانو د عزتمنو میاشتو د احترام هیخ خیال نه دے ساتلے، یا د بیت الحرام د حرمت هیخ خیال نه دے کرے، دا خالصه یوه پروپیگنډه ده او په اعتباره خبره ده خکه چه په حقیقت کنب همدوی هغه خلق دی چه د مقدس حرم هیخ احترام نه کوی او د هغه تقدس نه پائیمال کړیدے، او بیا مسلمانانو ته ددے د تقدس خیال نه ساتلو پیغور او عار ورکوی۔ دا سراسر په انصافی ده۔

﴿وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ﴾ دا شپږم علت دے او پدے کنب قتال ته ترغیب ورکوی خکه چه ددے مخکنب واقعے نه صحابه کرام په خطره کنب شو چه دا خو مونږ د گناه کار او کړو، نو دا وهم او گمان کیدے شو چه بیا به جنگونو له نه خو، کیدے شی چه دغه شان گناه رانه سرزد شی؟ نو الله رب العزت ترغیب ورکوی چه هغوی تاسو سره همیشه جنگونه کوی، نو تاسو به د جنگ نه

نہ یریری، کہ پہ یو خائے کبش درنه خطائی اوشوله نوخیر دی، ددی خو دا معنی نہ ده چه تاسو به جهاد پریدی۔

دارنگه کافران ستاسو د مرتد کولو کوشش کبش لگیادی نو سبب د قتال موجود دی۔

دارنگه اقدام هم دربانده هغوی کوی نو تاسو له د هغوی سره مقابله بالکل پکار ده۔

په بل تعبیر سره الله تعالیٰ پدی آیت کبش مسلمانانو ته دا حقیقت بنکاره کوی چه د کوم شر سره ستاسو مقابله ده نو دا څه سطحی (سرسری) شر نه دی، بلکه دا ډیر ژور شر او فساد دی، د دشمنانو منصوبه ډیره ژوره ده او هغوی پدی بانده د اصولو په طور کلک روان دی۔ هغوی په زمکه بانده د اسلام وجود نه برداشت کوی۔

﴿إِنْ اسْتَطَاعُوا﴾ پدی شرط ذکر کولو کبش حکمت دا دی چه پدی کبش اشاره ده د صحابه کرامو د ایمان قوت ته چه د مشرکانو د هغوی په مرتد کولو بانده وس نه رسی۔ او اشاره ده چه د مشرکانو کوششونه د هغوی په مرتد کولو کبش عبث او باطل دی۔

﴿وَمَنْ يُرْتَدِ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ﴾ پدی آیت کبش اشاره ده چه د دین نه هغه څوک اوږی چه جهادونه نه کوی، په کوم ملک او کومه علاقه کبش چه جهاد ختم شی، نو خلق به ئی ډیر مرتد کیږی، لکه دی زمانه کبش د جهاد د کموالی د وجه نه خلق په قسما قسم تنظیمونو او غلطو پارتیانو کبش ننوتل، عقیدے ئی خرابے شوی۔ او پدی جمله کبش د موقع مناسب یوه تنبیه ده چه مسلمانانو ته ورکړی شویده چه که دوی د کافرانو د ظلم او زیاتی نه په رعب کبش شی او د خپل دین نه واوږی او بیا پدی حالت کبش ورله مرگ راشی، نو د دوی مخکبش کړی تول نیک اعمال به بریاد وی۔ والعیاذ بالله۔

﴿فَيَمُتْ﴾ دا قید څکه لگوی چه که یو انسان مرتد شی او د مرگ نه مخکبش بیرته ایمان راوږی، نو د هغه ایمان معتبر دی، لیکن غالباً کوم انسان چه په خپله خوښه کفر اختیار کړی، نو هغه ته د ایمان توفیق نه ملاوږی۔ څومره رحیم رب دی چه دهغه بنده ته هیڅ ضرورت نشته او بیا هم د مرگ نه مخکبش توبه ووستلو بانده راضی کیږی!!۔

﴿فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ حَبِطَتْ د حَبُوط نه دی، عرب وائی حَبِطَتِ النَّاقَةُ (اوبنه چه کله یو ضرری بوتی او خوری او د هغه په وجه ئی خپته اوپرسپږی او هلاکه شی) الله تعالیٰ د کافرانو د عملونو دپاره داسے لفظ استعمال کړی چه په هغه سره د حسی او معنوی مفهومونو مطابقت هم معلومیږی۔ لکه څنگه چه اوبنه په ظاهره کبش د نقصانی بوتی په خوړلو سره اوپرسپږی لیکن انجام ئی هلاکت وی، دغه شان د کفارو اعمال ډیر غټ او پرسیدلی

معلوم میری، لیکن دہغے انجام ہیخ نہ وی، بلکہ تباہ کیری بہ اوے اثر بہ وی او ہیخ صحیح نتیجہ بہ نے نہ وی، او دا حال بہ دہغہ شخص ہم وی چہ د اسلام د پیژندلو او د تجربہ کولو نہ روستو، د مصیبتونو او ضررونو نہ د گبر اویدو پہ وجہ ددے نہ مخ واروی۔

او د الله تعالیٰ پہ نیز باندے عمل دیر قدر او شرافت لری، پدے وجہ نے پہ سزا کنب د عمل بریادیدل ذکر کرل، او د عمل د بریادیدلو نہ پہ الله تعالیٰ پورے امان طلب کول پکار دی، خکہ چہ دیرو خلقو د کفارو مجرمینو روسانو سرہ جہادونہ کری وو، لیکن روستو د دنیاوی لالچ او کرسیٰ پہ طمع د صلیبیانو حیلہ گرو ملگری شو۔ [أَعَاذَنَا اللَّهُ مِنْ ذَيْدِنِهِمْ]

کوم زرہ چہ د ایمان ذوق او خوند او خکی، او پہ صحیح طریقہ اسلام او پیژنی، نو ددے خبرے ہیخ امکان نشته چہ ہغہ فی الواقع اسلام پریدی او د ارتداد لارہ اختیار کری۔

د حبط (یعنی د عمل د بریادیدو) مصداقات

بیا خوک چہ د اسلام نہ واوریدو نو ددہ عملونہ پہ دنیا کنب بریادیدل دا دی چہ دہ تہ بہ پہ دنیا کنب خوک مجاہد، مؤمن، متقی او مونخ کونکے نہ وائی بلکہ مرتد بہ ورتہ وائی۔ او پہ دنیا کنب ہم د نیک اعمالو بدلہ شتہ، الله تعالیٰ بہ نے د ہغے نہ محروم کری۔ دارنگہ دا بہ قتل کولے شی کلہ چہ د مسلمانانو پرے وس برشی۔ حدیث دے:

[مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ الْحَدِيثُ.....] [بخاری ۲۸۵۴]

(چا چہ دین پر خودو ہغہ قتل کری)۔

او کہ مقابلہ کوی نو جنگ بہ ورسرہ کولے شی۔ دارنگہ د اسلامی ریاست دتولو مدنی حقوقونہ بہ محروم کیری۔ او مؤمنان بہ ورسرہ ہیخ قسم تعلق او دوستانہ نہ ساتی، او نصرت او مدد بہ نے نشی کولے، او بنسخہ بہ ترے جدا کرے شی، او د مسلمانانو د میراث نہ بہ محروم کرے شی۔ او پہ آخرت کنب نے ہم عملونہ بریاد شو، ہیخ اجر بہ ورتہ نہ ملا ویری او د جہنم پہ اور کنب بہ ہمیشہ وی۔

د ﴿أَعْمَالُهُمْ﴾ نہ ہغہ نیک اعمال مراد دی چہ د اسلام پہ حالت کنب نے کری وو یعنی مونخ روزہ، زکاۃ، حج وغیرہ۔

إِنَّ الدِّينَ أَمْنٌ وَالِدِينِ هَاجِرُونَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ

یقیناً ہغہ کسان چہ ایمان نے راوے او ہغہ کسان چہ ہجرت نے کرے او جہاد نے کریدے پہ لارہ

اللَّهُ أَوْلَىٰ لَكَ بِرُجُونِ رَحْمَتِ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿۲۱۸﴾

د الله کنس دا کسان امید لری د الله درحمت او الله بخونکے، رحم کونکے دے۔

تفسیر: ربط: ۱- اوس د مرتدینو پہ مقابلہ کنس ایمان والو تہ زیرے بیانہری، او پدے کنس ایمان، ہجرت او جہاد تہ ترغیب ورکوی چہ ہرکلہ تاسو پدے کارونو ہمیش والے کوی۔ نو ستاسو عملونہ بہ دبریا دیدو نہ محفوظ شی۔ او د ایمان والو دا درے صفتونہ پہ قرآن کریم کنس غالباً یو خانے ذکر کیری۔ ایمان، ہجرت او جہاد۔ خکہ چہ ایمان اصلی شے دے او جہاد او ہجرت د ہفے محافظ او مددگار دی۔

بلہ وجہ دا دہ چہ د درے وارو ملازمہ دہ، ہجرت او جہاد بغیر د ایمان نہ قبول نہ دی، او دے دوارو سرہ د ایمان تاکید او مضبوطوالے راخی او جہاد بغیر د ہجرت نہ پورہ طریقے سرہ نہ شی کیدے۔ قالہ الحافظ ابن قیم فی زاد المعاد وانظر فتاویٰ الدین الخالص (۸۹/۹)۔
او پدے کنس مسلمانانو تہ دا لارخودنہ ہم دہ چہ د کافرانو د ظلمونو جواب ارتداد نہ دے بلکہ ہجرت او جہاد دے۔

۲- ربط: پدے آیت کنس دغہ سربہ (فوجی دستے) تہ بشارت دے کومو چہ پہ شہر حرام کنس قتال کرے وو۔ ۳- پدے آیت کنس د ارتداد نہ د حفاظت لارہ او سبب بیان شویدے۔

﴿وَهَاجِرُوا﴾ ہجرت پہ لغت کنس ترک (پریخودلو) تہ وثیلے شی، د ایمان والو ژوند بہ د ہجرت نہ خالی نہ وی، ضرور بہ پہ یو قسم ہجرت کنس وی، (۱) غتہ ہجرت دا دے (لکہ حدیث کنس دی: **أَنْ تَهْجِرَ مَا كَرِهَ رَبُّكَ**) (ستار ب چہ کوم شے بد گنہری او حرام کرے ئے دے ہفہ پریدے) **وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ**] [صحيح بخاری] (کامل مهاجر ہفہ دے چہ د الله تعالیٰ حرام کپری کارونہ پریدی) او پدے معنی باندے ہر مسلمان مهاجر دے۔

(۲) دویم ہجرت د دار الحرب نہ دار الامان تہ اگر کہ د کفر ملک وی۔ لکہ حبشو تہ ہجرت شو۔ (۳) دریم ہجرت د دار الکفر نہ دار الایمان تہ لکہ ہجرت د مکے نہ مدینے تہ۔

(۴) ہجرت د دار الفسوق نہ دار الطاعة تہ۔ یعنی پہ یوہ علاقہ کنس فسق او فجور کیری نو ہفہ علاقے تہ ہجرت او کرہ چہ پہ ہفے کنس د الله طاعتونہ کیری۔

(۵) ہجرت د بدانو د مجلس نہ د نیکانو مجلس تہ (یو مجلس کنس غیبت او بہتان او کنخل او مؤمنانو پورے توقے کیری نو د نیکانو مجلس تہ ہجرت واجب دے)۔

مؤمن سرے بہ ہر وخت پدے فکر کنس وی چہ زہ کوم خانے اوسیرم، او کوم مجلس کنس

ناست یم، آیا دلته د الله طاعت او بندگی کیری او که نه؟ زما عبادات برابر دی او که نه؟ او دین دومره قیمتی شے دے چه د دین د حفاظت دپاره به ایمان والا خپل کور، مال، او بال بچ، پوله پتے، امامت، عزت او مشری پریدی۔

﴿وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ دا ورسره څکه وائی چه په نفس هجرت کار نه کیری بلکه د هجرت نه پس به د الله په لاره کښ د هغه د دین د غالبه کولو دپاره جهادونه کوی نو بیا دے دوی د الله د رحمت امید اوساتی۔

(جهاد) په لغت کښ کوشش ته وائی او په شریعت کښ [بَذْلُ النَّفْسِ وَالْمَالِ لِشَاغَةِ الْإِسْلَامِ] ته وائی (یعنی خپل نفس او مال د اسلام د خورولو دپاره لگول)۔

جهاد هم د مؤمن داسه صفت دے چه دده نه نه جدا کیری، مؤمن سره به همیشه په جهاد کښ وی، د جهاد د دیار لسو اقسامو نه په یو قسم کښ به ضرور مصروف وی:

۱- جهاد بِتَعْلُمِ الْعِلْمِ (دین زده کول) ۲- (وَتَعْلِيمِهِ) (دین بیانول)۔

۳- وَالْعَمَلِ بِهِ (په دین باندے عمل کول) ۴- وَالصَّبْرِ فِي ذَلِكَ (د دعوت او د تعلم او د عمل په تکالیفو صبر کول) دا جهاد د نفس سره وی۔

○ د شیطان سره جهاد دوه قسمه دے۔ ۱- بِدَفْعِ الشُّهُوَاتِ (د خواهشاتو په دفع کولو سره د شیطان مقابله کول) ۲- بِدَفْعِ الشُّبُهَاتِ: (د شیطان غلطے شهبه او وسوسے دفع کول)۔

○ د کفارو سره جهاد په څلورو طریقو دے: ۱- بِالْقَلْبِ (په زړه بد گنرل)

۲- بِاللِّسَانِ (په ژبه باندے د هغوی مقابله کول) ۳- بِالسِّيفِ وَالسَّيْفِ (په توره او نیزه باندے)

۴- بِالْمَالِ: په مال لگولو سره د هغوی مقابله کول۔

○ بل جهاد المنافقین دے۔ دا په یو څو طریقو دے: ۱- بِاللِّغْظَةِ عَلَيْهِمْ: (هغوی سره سختی کول)۔ ۲- بِإِقَامَةِ الْحُدُودِ (هغوی باندے حدود نافذ کول) ۳- بِإِكْفِهَارِ الْوَجْهِ (هغوی ته مخ تورول

او تندے تریوول۔ مؤمن به پدے جهادونو کښ ضرور مصروف وی۔

﴿أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ﴾ رجاء دیته وائی چه بنده نیک عمل کوی (یعنی اسباب ئے تیار کړی وی) او د الله نه امید لری۔ (لکه دلته ئے درے اسباب تیار کړیدی)۔

(۱) دا یا جمله خبریه ده لکه همدا خبره ظاهره ده یعنی دا قسم خلق د الله تعالیٰ د رحمت امید لری څکه چه اسباب ورسره دی، ے اسبابو امید هسه تمنی ده۔

(۲) یا دا جمله خبریه ده په معنی دانشاء ده یعنی (فَلْيَرْجُوا رَحْمَةَ اللَّهِ) دوی دے د الله د رحمت امید اوساتی، الله به ضرور د دوی امید پوره کړی او خپل رحمت به ورکړی۔

د مهاجرین او انصارو مخلصین مؤمنان اگرچہ په تعداد کښ ډیر کم وو لیکن هغوی په غوږونو دا وعده اوریډلې وه نو پدې وجه هغوی جهاد اُوکړو او په مشکلاتو باندې ئې صبر اُوکړو، نو الله تعالیٰ ورسره وعده پوره کړه، بعضو ته شهادت نصیب شو، او بعضو ته د الله نصرت اُورسیدو، او دواړه خیر دے، او دواړه د الله رحمت دے، او دغه خلق د الله د مغفرت او رحمت په مرتبو باندې کامیاب او کامران شو۔

او حافظ ابن کثیر او ابن جریر په خپل سند سره د عروه بن الزبیر رحمه الله نه نقل کوی چه کله دا مخکنی آیتونه نازل شو نو د عبد الله بن جحش او دهغه د ملګرو خفګان زائل شونو د اجر په طمع شو او نبی ﷺ ته ئې اُو فرمایل: آیا ز مونږ دپاره به ددې غزا اجر د مجاهدینو او مهاجرینو راکړې شی؟ نو الله تعالیٰ دا آیت نازل کړو چه الله تعالیٰ ددوی اجر نه دے بریاد کړې، او ترغیب ئې ورکړو چه آینده کښ هم جهادونه کوی او که کومه خطائی اوشی نو الله غفور رحیم دے۔ او دا دلیل دے چه په اجتهادی خطائی سره هم انسان ته اجر ضرور ملا وپړی۔

○ قتاده رحمه الله وائی: الله تعالیٰ پدې آیت کښ د محمد ﷺ د ملګرو – چه هغه ددې امت غوره خلق دی – بنائسته صفت کړیدې بیائے دوی امید والا گر خولی دی، ځکه چه څوک امید لری هغه طلب کوی او څوک چه یره کوی هغه تیخته کوی۔ (فتح البیان)۔

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ

او دوی تپرس کوی ستانه په باره د شرابو او جواری کښ ته اُو وایه په دے دواړو کښ گناه ده لویه او لږې فائده دی

لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ

دپاره د خلقو او گناه ددے دواړو ډیره لویه ده د فائده ددے نه۔ او دوی تپرس کوی ستانه چه څه خرچ کړی دوی

قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾

اُو وایه زیاتی مال۔ دغه شان بیانوی الله تعالیٰ تاسو ته حکمونه خپل دے دپاره چه فکر اُوکړی۔

تفسیر: پدې آیت کښ څلورم حکم دے چه د تدبیر منزل سره تعلق لری۔ او هغه دا چه شراب او جواری به ستاسو په علاقه کښ نه وی ځکه چه پدې سره په کور او معاشره کښ فساد پیدا کیږی۔ قتل و قتال، دشمنیانے دے سره پیدا کیږی، عزتونه پدې ختمیږی، د الله تعلق دے سره کتې کیږی، ځکه انسان دے سره د مانځه او د الله د ذکر نه غافله کیږی۔ نو کله چه داسے گنده

معاشرہ وی نو دوی سرہ د الله مدد چرتہ راخی؟ او هغوی د الله د خلافت لائق چرتہ گرخی؟ د دین مشری الله تعالیٰ هغه چاله ورکوی چه دا گندونه پکبن نه وی۔ نو الله تعالیٰ د صحابه کرامو د معاشرے تربیت په تدریج سرہ کولو، پدے وجه ئے شراب هم په تدریج سرہ حرام کرل۔

شراب او جواری د عربو داسے لذتونه وو چه هغوی پکبن د غورونو پورے غرق وو او دانے طبیعت گرخیدلے وو ځکه چه د هغوی مخے ته څه اوچت مقاصد نه وو چه هغوی پکبن مصروف شوی وے، او قیمتی اوقات ئے په هغه کبن تیر کړی وے نو الله تعالیٰ ئے اوچت مقاصدو طرف ته متوجه کوی نو ځکه ئے د شراب او جواری نه درجه په درجه اړوی۔

ربط الآية: (۱) احکام د تدبیر منزل بیانول شروع دی۔ (۲) یا د امة مسلمه تربیت شروع دے، د ابل تربیت دے۔ (۳) مخکبن جهاد او انفاق ته ترغیب وو نو د هغه په ضمن کبن اوس په خمر او میسر باندے د مال لگولو نه منع بیانیرې۔

بیا پدے آیت کبن یوه مسئله ده او یو قانون دے۔ مسئله دا ده چه د شرابو او جواری نه خان ساتل پکار دی ځکه دے کبن نقصانات دی چه پدے سره معاشره خرابیرې۔

شان نزول: د آیت نزول پدے طریقہ شوے وو چه اول کبن شراب او جواری حلال وو، نو بعض صحابه کرامو شراب څکلی وو، او په خپل مابین کبن ئے اشعار وئیلی وو، او د فخر خبرے ئے کرے وے او یوکس په کبن وهله شوے وو، نو نبی کریم ﷺ ته شکایت او کرے شو؟ نو دا آیتونه نازل شو چه په شرابو او جواری کبن معمولی شان فائدے دی خو ددے نه ډیر گنا هونه او نقصانات پیدا کیرې۔ نو خان ترے ساتل پکار دی یعنی ذریعه د گناه ده او خپله گناه نه ده، نو ډیرو مسلمانانو ترے خان اوساتلو چه هرکله دے کبن نقصانات شته نو نه به ئے څکو، لیکن حرام شوی نه وو۔ بعض کسانو به بیا هم څکل۔

عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه څه صحابه کرام میلمانه کرل او طعام ئے پرے او خورلو، پدے کبن علی بن ابی طالب ئے جمعے ته مخکبن کړو نو هغه ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ کبن د ﴿لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ﴾ په ځائے ﴿أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ﴾ اولوستلو۔ (چه معنی ئے بالکل شرکی شوه)۔ نو الله تعالیٰ د سورة النساء آیت راولیرلو ﴿لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى﴾ چه د مانځه په وخت کبن ئے مه سکیئ) نو چا به چه سکل نو د ماسخوتن مانځه نه روستو یا سحر نه تر غرمے پورے وخت کبن به ئے سکل چه مانځه ته به ئے نشه ختمه شوے وه۔

بیا عمر بن الخطاب رضی الله عنه اوفرمايل: [اللَّهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيِّنَاتًا شَافِيًا] (ای الله! زموږ دپاره د شرابو په باره کبن شافی بیان او کره) مقصد ئے دا وو چه دا حرام شی نو ښه به وی، نو الله تعالیٰ د

سورة المائدے (۹۱) آیت ﴿ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴾ نازل کرو نو امیر المؤمنین عمر بن الخطاب ؓ اُفرمایا: [إِنْتَهَيْنَا إِنْتَهَيْنَا] (مونہ منع شو، مونہ منع شو) (ابن جریر الطبری) او خلقو د شرابو کتھوی او بوتلو نہ مات کرل او شراب نے وارول چہ د مدینے کوخے د ہغے نہ بہیدلے۔ دا قیمتی مالونہ وولیکن کلہ چہ د عظیم ذات امر راغلو، بیائے ہیخ تہ اُونہ کتل۔ او نشہ پریخودل ڊیر گران وولیکن کلہ چہ د اللہ خوف زرہ تہ کوز شی، بیا ہیخ نشہ پریخودل گران نہ وی، دا تہول مشکلات انسان تہ پدے وجہ را پینسیری چہ ہغہ د خپل نفس د خواہش تابع وی او خوف الہی د ہغہ زرہ تہ نہ وی کوز شوے۔ یا ہغہ نشہ ورتہ گناہ نہ بنکاری، بعض خلقو د نسوارو او سیگریتہو نہ یو غتہ غر جوہ کرے وی او ددے پریخودل ورتہ انتہائی مشکل بلکہ مرگ بنکاری۔

د صحابہ کرامو نہ عبرت اخستل پکار دی۔

بیا پدے آیت کنب دوہ قولہ دی:

(۱) تفسیر سراج المنیر او تفسیر التسهیل کنب لیکی: چہ پدے آیت سرہ شراب حرام شویدی خکہ چہ د ﴿ فِيهِمَا أَنْتُمْ كَبِيرٌ ﴾ معنی دا کوی چہ ہر کلہ چہ پدے دوارو کنب لویہ گناہ دہ او د ورے گناہ نہ خان ساتل لازم دی، نو پاتے لا دغتے گناہ نہ، لہذا دا آیت کریمہ پہ تحریم کنب صریح دے۔
(۲) مشہور قول چہ د شان نزول نہ معلومیری، دا دے چہ پدے سرہ شراب نہ دی حرام شوی بلکہ پدے کنب د شرابو یو قسم عیب خودل شویدے او صراحة حرمت پکنب نہ وونازل۔ او د ﴿ فِيهِمَا أَنْتُمْ كَبِيرٌ ﴾ معنی دا دہ [يُنشَأُ مِنْهُمَا أَنْتُمْ كَبِيرٌ] یعنی ددے دوارو نہ غتہ گناہونہ را پیدا کیہی۔ یعنی دا د غتہو گناہونو سبب جوہیری۔

بنا پدے تفسیر باندے پدے آیت کنب **قانون** او فائدہ دا دہ چہ یو شے دے چہ پہ ہغے کنب مصلحت ہم وی او مفسدات ہم، خیر ہم وی او شر ہم۔ نو دوارو کنب بہ کتلے شی، کہ خیر نے غالب وواو شر نے کم وو، نو لہ شر تہ بہ نہ گورے بلکہ ڊیر خیر تہ بہ گورے او کہ شر نے غالب وو، نو لہ خیر تہ بہ نہ گورے۔ دلہ خیر دپارہ بہ ڊیر شر والا کار نہ شی اختیارولے۔ او کہ دوارہ علی السویہ (برابر) وو، نو بیا بہ ددے نہ خان ساتی، او بل کار تہ بہ رجوع کوی۔

او دا قانون دے چہ [الشريعة جاءت لإغدام المفاسد وتقليلها وتوليد المصالح وتكبيرها]

(شریعت د مفسادو د ختمولو یا دکمولو دپارہ او د مصلحتونو د را پیدا کولو او ڊیرولو دپارہ راغلی دے) او دا د شریعت مقصد دے۔

نو مصلحت پہ شرابو کنب دا دے: [فإن المدام تقوى العظام وتنبى الترخ] (مقامات حریری) شراب

ہلوکی مضبوطی او غمونہ او خفگانونہ ختموی، پہ جنسی قوت کنبں اضافہ پیدا کوی، او طبیعت خوشحالہ کوی، او پہ تجارت کنبں ئے زیادہ گتہ کیری،

او بعض مرضونہ پرے دفع کیدل (پہ ہفہ وخت کنبں چہ حرام نہ وو او پس د حرمت نہ مرضونہ زیاتوی) او مفسدت ئے دادے چہ شراب اوسکی نو اللہ بہ نہ پیڑنی، عقل بہ ئے لار شی، خور او مور بہ نہ پیڑنی، زناگانے بہ کوی، د خولے نہ بہ ئے گلووے راخیڑی، مونخ، ذکر او ہیخ عبادت پہ صحیح طریقہ نہ شی کولے۔ پدے سرہ ئے تندہ نہ ماتیری، د ماشومانو ذہنی او جسمانی ترقی بندہ شی، نسل ئے ضعیف پیدا کیری، قوت ارادی کمزورے شی، تی بی بیماری اولگی، دزرہ او د وینے پہ رگونو باندے اثر غورخوی اونورے ڍیرے بیماربانے پیدا شی۔

(تیسیر الرحمن)

خیتہ غتوی، د طعام شہوت ئے ختم شی، جگر کنبں سوزش پیدا کوی، گردے کمزوری کوی، بوڍوالے پہ جلتی سرہ راوی خکہ شرایین رگونہ کلک شی۔ مالی ضرر ئے دادے چہ دانسان اقتصاد او مالداری ختموی او د بنخے او د اولادو واجے نفقے ختمیدو تہ ئے رسوی۔

اجتماعی ضرر ئے دادے چہ د نشہ یانو ہمیشہ جگرے وی چہ د ہفے نہ کلہ لوئی حادثات او قتلونہ او زخمونہ پیدا شی۔

ادبی ضرر ئے دادے چہ نشائی ذلیل او سپک وی، د مسخرو او خندا لائق جوہر شی خکہ چہ خبرے، ہیئت او حرکات ئے گلووے وی، کنخل او بدرد کوی، پدے وجہ شرابو تہ ام الخبائث (د گندگو مور) وائی۔ پدے سرہ د خلقو رازونہ بنکارہ کولے شی۔ (التفسیر المنیر) او د شرابو فائدے پہ نورو دوایانو او خوراگونو کنبں شتہ نو د شرابو خکلو تہ ضرورت راپینس نہ شو۔

دارنگہ جواری کنبں لہ ساعت فائدہ دہ چہ پہ لہ وخت کنبں بہ ڍیرے پیسے او گتہی او پہ غریبانو باندے بہ ئے دریاہ او سمعت دپارہ تقسیم کری۔ لیکن ضرر ئے دادے چہ دے سرہ دشمنی او بغض پیدا کیری، د اللہ د ذکر او د مانخہ نہ غفلت راخی او پہ مسلمان باندے ظلم راخی، دارنگہ د جواری د بیللو د وجہ نہ غلا او ڍاکے پیدا کیری۔

دا قاعدہ چہ کلہ انسان تہ معلومہ شی نو اللہ تعالیٰ انسان تہ د دین فقاهت ورنصیب کوی۔ ڍیر مسائل پرے حل کیری۔ لکہ شیخ الاسلام ابن تیمیہ د مبتدعینو جہمیہ او معطنہ لہ سرہ ملگریا او کرہ دتاریانو پہ خلاف او دوی ئے خان سرہ ملگری کرل او دتار پہ خلاف ئے جہاد اعلان کرو، او دائے او فرمایل: چہ تار عظیم شر دے، کفار دی د دوی پہ شریکہ ختمول پکار دی، او د جہمیہ او مبتدعینو شر د ہغوی نہ کم دے، خکہ چہ د مسلمانانو نوم پرے پروت دے نو د

لونی شر د ختمولو دپاره د وړوکی شر والا سره ملگرتیا جائز ده. او خپل کورنی اختلاف سره به روستو گورو. او دا د دین فقاہت دے.

حکمت: ددے آیت او ددے په شان آیتونو نه د اسلامی نظام تربیت او د قرآنی منهج تعمیر او دریانی تعلیم یو خاص انداز مینځ ته راځی او دا د ترتیب نهایت حکیمانه انداز دے، او د اسلام په اکثر هداياتو او فرائضو او قانون سازي کښ همدا منهج اختیار شويده ځکه د اسلامی نظام د تربیت طریقه داده چه:

(۱) که دیو امر او نهی تعلق د اصولو یعنی د اسلام د عقائدو او نظریاتو سره وی نو اسلام په اول فرصت کښ د هغه قطعی او امله فیصله کوی.

(۲) او که دیو امر او نهی تعلق دیو داسه معامله سره وی چه د عادت په طور باندې معمول به وی. یا د رسم په طور باندې راروان وی، نو اسلام د هغه په باره کښ د اصلاحی قدم پورته کولو نه مخکښ انتظار کوی، په تدریج او نرمی او سهولت سره په هغه کښ قدم اخلی، او د اقدام نه مخکښ داسه حالات تیاروی چه په هغه کښ د قانون او د حکم د نافذ کولو لاره په ښه شان سره هموارېږی. مثلاً د توحید او د شرک د مسئلې په باره کښ اسلام په اولنی فرصت کښ فیصله کن خبره کوی، په شرکی عقائدو باندې فیصله کن حمله کوی، بغیر د څه تردد او تأمل نه او بغیر د نرمی او سودی بازی نه په هغه باندې ابتداء رد کوی. ځکه چه دا مسئله د اسلامی نظریه حیات اساسی (یعنی عقیدوی) مسئله ده چه ددے نه بغیر ایمان مکمل کیدې نه شی او ددے د صفائی نه بغیر اسلام په خپل ځای قائم پاتې کیدې نه شی.

او شراب او جواری داسه معاملات دی چه ددے تعلق د عادت سره وو، پدې وجه ددے د علاج دپاره قرآن کریم دا طریقه اختیار کړه چه ددے څیزونو خلاف دینی شعور ئې بیدار کړو، د مسلمانانو په دماغو کښ ئې د قانون سازي هغه دلائل کینول چه په هغه سره دا څیزونه حرام گنرلے شی. مثلاً په جواری او شرابو کښ چه کوم ضررونه او قباحتونه دی هغه ددے د فائدو نه ډیر زیات دی. لهذا ددے نه بچ کیدل مناسب دی او ددے نه روستو ئې بیا د مانځه په حالت کښ منع او کړه او بیا مستقلاً منع په سورة المائدة کښ راغله. (تفسیر فی ظلال القرآن ۱/۲۰۹)

﴿قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ﴾ (أَيُّ يُنشَأُ مِنْ اسْتِعْمَالِهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ) یعنی ددے دواړو د استعمال نه غټه گناه راپیدا کیږی. یعنی دا دواړه څیزونه د انسان اخلاق او کردار تباہ کوی. دین کښ ئې نقصان پیدا کیږی. او په (کبیر) کښ اشاره ده چه شراب اګر که یوه گناه ده لیکن منشأ د نورو گناهونو نه غټ والے په اعتبار د سبب سره دے.

﴿وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾ (منافع) نے جمع قلت راوہ، اشارہ دہ چہ منافع نے د مضراتو پہ نسبت ڊیر کم دی۔
فائدہ: ځینو علماؤ پدے مقام کنب دا خبرہ کرے چہ قرآن دلته د شرابو او د جواری د کومو منافعو او فوائدو اقرار کرے د هغه نه مادی او طبی منافع نه دی مراد، ځکه د قرآن کریم د ځیزونو یا د اعمالو د طبی او د مادی فوائدو سره براه راست هیخ تعلق نشته۔ ځکه چہ په دنیا کنب په هر بد او نا پاکه ځیز کنب هم څه نا څه فوائد ضرور موجود وی، نو بیا د جواری او د شرابو څه خصوصیت دے چہ قرآن ددے د فوائدو اقرار او کرو؟۔ بلکه دلته اخلاقی فائدے مراد دی ځکه دلته د نفع په مقابل کنب ائم لفظ استعمال شویدے او ائم (گناه) د طبی نقصاناتو دپاره نه استعمالیږی، بلکه د اخلاقی مفسدو او گناهونو دپاره استعمالیږی، که دلته د شرابو د طبی نفع او نقصان په باره کنب سوال وے نو د نفع په مقابل کنب د ضرر لفظ به نه استعمال کرے وے نه دائم۔

نو دلته اسلامی شریعت دا مزاج بنکاره کرو چہ کوم ځیزونه په اخلاقی اعتبار سره ضرری وی، که د هغه نه څه فائده په ظاهره کنب انسانانو ته رسیږی هم، خو کله چہ د هغه د ضرر طرف غالبه وی نو اسلام د هغه نه ځان ساتل لازم کړیدی۔ د مثال په طور کیدے شی چہ یو ځائے کنب خلق لاتیری و اچوی، یا سنیما جوړه کړی یا سود او کړی، دے دپاره چہ د هغه نه ڊیر مال حاصل شی چہ په هغه سره د مصیبت زده علاقه مسلمانانو مدد او کړی نو په ظاهره کنب دا کار د نیکی او خدمت خلق دے لیکن اسلام دا نیکی نه جائز کوی ځکه چہ پدے نیکی کنب دننه چہ کومه اخلاقی بدی پرورش موندۍ کوی هغه ددے نیکی نه ڊیره زیاته ده۔ (تدبر قرآن)

فائدہ: ددے آیت نه مونږ ته دا اهم اصول معلوم شو چہ هر شی کنب اگر که هغه هر څومره بد وی، څه نا څه فائده هم وی مثلاً ریډیو، تی وی او نور داسے قسم ایجادات شو چہ خلق ددے بعض فوائد بیانوی او خپل نفس له د هوکه ورکوی، دیته کتل پکار دی چہ د فوائد او نقصاناتو تقابل څه دے؟ خاصکر د دین او ایمان او اخلاق او کردار په لحاظ۔ که په دینی نقطه نظر سره نقصانات او مفسد زیات وی، نو دلږ دنیوی فائده په خاطر هغه جائز نه گنلے کیږی، او د تی وی او وی سی آر وغیره هغه نقصانات چہ د انسان دینی نقطه نظر سره دی، د وضاحت محتاج نه دی۔

﴿وَأٰئِمُّهُمَا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾ او هر کله چہ ددے فائده کعب او گناه نه ڊیره ده، نو د عقل سلیم تقاضا دا ده چہ د داسے شی نه ځان ساتل پکار وی، پدے وجه مشرانو صحابه کرامو ددے استعمال پرېخودلو۔ او د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په روایت کنب دی چہ (سزاگانے ددے روستو د تحریم نه غټے دی په منافعو ددے مخکنب د تحریم ددے نه)۔

فائدہ: ځمړ په متن لغت کنب پتولو ته وائی۔ شرابو ته ځمړ ځکه وائی چہ دا هم عقل

پتہوی، پردہ پرے راولی۔ بیا د خمر یو لغوی تعریف دے او بل شرعی۔ لغوی تعریف نے دا دے چہ
 خمر [هُوَ النَّبْتُ مِنْ مَاءِ الْعِنَبِ إِذَا اشْتَدَّ وَغَلَى وَقَلَدَف بِالزُّبْدِ] (فتح البیان)

(د انگورو کچہ اوبہ چہ سختے شی او جوش اُووھی اوزگونہ گوزار کری)۔

اوپہ اصطلاح د شریعت کنب [کُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ] اودا نبوی تعریف دے چہ ہر نشانی شے شراب
 دی۔ او الفاظ شرعیہ بہ پہ شرعی معنو حمل کولے شی۔ او نبی ﷺ فرمائی:

[مَا اسْكِرَ كَثِيرُهُ لِقَلِيلُهُ حَرَامٌ] [احمد، ابن ماجہ، والدارقطنی بسند صحیح]

(ہر ہغہ شے چہ زیات نے نشہ پیدا کوی نو لہرے ہم حرام دی) اودا د جمہورو علماء فتویٰ دہ
 چہ ہر نشانی خیز د شرابو پہ حکم کنب دے، او تعریف د شرابو ورتہ شرعاً شامل دے۔ صرف
 امام ابوحنیفہ او سفیان ثوری رحمہما اللہ فرمائی: چہ شراب د انگورو پورے خاص دی۔ اود
 باقی خیزونو شراب کہ ہیروی نو حرام دی او کہ لہروی نو حلال دی۔ لیکن دا قول د دلیل پہ
 لحاظ ضعیف دے۔ وجہ دادہ چہ حدیث کنب ہر کله تعریف د خمر پخپلہ اوشو نو بس دا بہ
 تفسیر د قرآن کریم وی۔

اوپہ احادیثو کنب ہر نشانی خیز تہ خمر وئیلے شویدے۔

او دارنگہ د صحیحینو پہ حدیث کنب راغلی دی چہ عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہما در رسول اللہ ﷺ پہ
 منبر بانڈے خطبہ کنب اوفرمایل: اے خلقو! پہ کوم وخت کنب چہ د شرابو د حرامیدو حکم
 نازلیدو نو پہ ہغہ وخت کنب شراب د پنخو خیزونو نہ وو ۱- د انگورو، ۲- د کجورو، ۳- د
 کببن (شہدو)، ۴- د غنمو، ۵- اود وریشونہ۔ [وَالْخَمْرُ مَا خَامَرَ الْعَقْلَ] (اوشراب بہ ہر ہغہ شے
 وی چہ عقل بانڈے (د نشے د وجہ نہ) پردہ راولی) آہ۔

اود دے پہ معنی مرفوع حدیث پہ حسن سند سرہ پہ ابوداود کنب نقل دے۔

امام قرطبی لیکسی: داد امام ابوحنیفہ د مذهب پہ بطلان بانڈے دلیل دے۔ خکہ چہ عمر
 فاروق د صحابہ کرامو پہ مجمع کنب داسے خبرہ کوی۔ او ہغہ پہ شرع او لغت دوارو بانڈے
 کافی عالم دے۔ او ہغہ د شرابو عام تعریف کوی، نو بس د ہغہ خبرے لہ بہ اعتبار وی۔ تفصیل
 دپارہ مسک الختام د صدیق حسن خان اونیل الاوطار د شوکانتی اُوگورہ۔

﴿وَالْمَيْبِرُ﴾ دیسر نہ دے، آسانتیاتہ وئیلے شی اوپہ جواری کنب ہم انسان پہ آسانی سرہ
 مال حاصلوی۔

عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی: دا ہر قمار تہ شامل دے لکہ نرد (چہ د عربو د
 جواری یو خاص قسم لوبہ وہ) او شطرنج (زمرے لوبہ)۔ دارنگہ پہ غوزانو بانڈے یابلورو، لہو،

خبیث بورڈ، تاشونو، بانڈونو او نورو طریقو باندے جواری کولو ته شامل دے۔

﴿وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ﴾ دلتہ ئے (واو) راورو خکہ مخکنی، او دا، او ددے نہ روستو سوالونہ صحابہ کرامو پہ یو خائے کھری وو۔

شان نزول: ابن ابی حاتم د ابن عباس نہ نقل کھیدی چہ د صحابہ کرامو نہ خہ کسان کله چہ دوی ته د الله پہ لاره کسین د انفاق او صدقے امر اوشو نو نبی ﷺ ته راغلل، وے وئیل: مونہر ته پته نشته چہ دا کومه نفقه ده چہ مونہر ته پرے زمونہر د مالونو نہ حکم شویدے۔ نو ددے نہ مونہر خومره خرچ کھرو؟ نو الله دا آیت نازل کھرو۔ (التفسیر المنیر)۔

ربط دا دے چہ پہ خمر او میسر کسین منافع کم او ضررونہ زیات وو نو د هغه نہ خان ساتل ضروری دی، او دزیاتی مال پہ انفاق کسین ضرر کم دے (چہ هغه پہ ظاہرہ کسین مال کمیدل دی) او دنیاوی او اخروی منافع ئے زیات دی نو ددے اختیارول پکار دی۔

(ماذا ینفقون) داسے تپوس مخکسین تیر شو لیکن هغه د مصرف د پیژندلو پہ بارہ کسین وو او دلتہ د انفاق د مقدار او درجے معلومولو پہ بارہ کسین دے چہ خومره او کوم مال خرچ کھرو؟۔

او صحابہ کرامو دا تپوس د زکوٰۃ د فرض کیدو نہ مخکسین کھری وو چہ دوی د الله پہ لار کسین د خپل مال خومره حصہ خرچ کھری؟ نو الله تعالیٰ اوفرمایل: چہ دوی ته اووایہ چہ د خپل اهل و عیال باندے د خرچ کولو نہ روستو چہ کوم پاتے شی نو هغه د الله پہ لار کسین خرچ کھری۔ نو دلتہ هغه انفاق مراد دے چہ د جہاد، د اعلاء کلمة الله، او د اسلام او د دین د تحفظ او دفاع دپارہ خرچ کھری۔

﴿قُلِ الْعَفْوَ﴾ (الْعَفْوُ) دا منصوب دے۔ فعل (انْفَقُوا) (خرچ کھری) پتہ دے۔ عفو پہ عربی ژبہ کسین زیاتی ته وائی، دلتہ ئے ډیر مصداقات دی:

(۱) [مَا فَضَّلَ عَنْ حَوَائِجِكُمْ] (هغه چہ دانسان د ذاتی او اصلی حاجت (لکه د هغه او د هغه د اهل و عیال د خرچے نہ او د لباس او استوگنے او خادم وغیرہ نہ) زیاتی وی۔ (ابن عاشور)۔

(۲) [مَا سَهَّلَ انْفَاقَهُ وَلَا يَضُرُّهُمْ اِخْرَاجُهُ] (کوم مال چہ پہ آسانی سرہ لگیږی او پہ خرچ کولو کسین ئے تکلیف نہ وی) (بدائع التفسیر، فتح البیان)۔

(۳) - د طاووس نہ نقل دی: [الْبَيْتُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ] یعنی د هر شی نہ معمولی شے خرچ کولو ته عفو وائی۔ مثلاً یو کروږ روپی دی کہ ددے نہ دوه درے لاکھ روپی خرچ شی نو دومره تاوان نہ راخی۔

۴- عبد الله بن عباس رضی الله عنهما فرمائی: هغه آسان خرچ چہ د مال بیخکندی نہ کوی او د هغه پہ خرچ کولو سرہ پہ مال کسین خہ پته نہ لگی۔ (طبری)

(۵) د حسن بصری او عمرو بن دینار نہ نقل دی چہ [مَا كَانَ مِنْ غَيْرِ اِسْرَافٍ وَلَا تَغْيِيرٍ] (درمیانہ

انفاق چہ نہ پہ کبش اسراف وی اونہ پکبش ڊیر کموالے وی)۔

پدے تولو کبش اولنہ قول غورہ دے۔ او اکثر احادیث نے تائید کوی، لکہ حدیث کبش دی:

[خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنَى وَابْتِذَا بِمَنْ تَعُولُ] (متفق علیہ)

(بہترینہ صدقہ ہغہ دہ چہ دے حاجتہ کیدلو نہ روستو وی او پہ انفاق کبش پہ اہل و عیال باندے شروع کوہ) یعنی چہ د خرچے کولو نہ روستو انسان بل تہ محتاج نشی)۔

بل حدیث دے: ابو ہریرہؓ فرمائی: یو سہری اووئیل: یارسول اللہ! ما سرہ یو دینار دے نبی ﷺ ورتہ او فرمایل: پہ خپل خان نے خرچ کرہ۔ ہغہ اووئیل: ما سرہ بل دینار دے، وے فرمایل: پہ خپل اہل نے خرچ کرہ۔ ہغہ اووئیل: ما سرہ بل دینار دے۔ ورتہ نے او فرمایل: پہ خپلو بچو نے خرچ کرہ۔ ہغہ اووئیل: ما سرہ بل دینار دے۔ وے فرمایل: پہ خپل خادم نے خرچ کرہ، ہغہ اووئیل: ما سرہ بل دینار دے۔ وے فرمایل: تہ (دے پہ خرچ کولو) ڊیر پوہہ نے۔

(ابو داؤد و النسائی بسند حسن - ارواء الغلیل)۔

بیاتہول زیاتی مال خرچ کول دزکوٰۃ د فرض کیدو نہ روستو منسوخ شویدی البتہ فضیلت پکبش ضرور شتہ، اودا اخلاقی ہدایت دے۔ او، پہ بعض اوقاتو کبش نفلی صدقہ او انفاق ہم واجب وی، اودا پہ ہغہ وخت کبش چہ کلہ د مسلمانانو حاجت مال تہ زیات شی، یاد جہاد موقعہ وی، یالورہ راشی۔

لکہ د ابوسعید خدریؓ پہ حدیث کبش دی چہ مونہ ڊرسول اللہ ﷺ سرہ پہ یو سفر کبش وو چہ یو سرہ پہ یوہ اوبنہ باندے پہ تکلیف سرہ راروان وو۔ رسول اللہ ﷺ او فرمایل: ((چا سرہ چہ زیاتی سورلی وی نو ہغہ چاتہ دے نے ورکری چہ د ہغہ سرہ سورلی نہ وی، او چا سرہ چہ زیاتی توبنہ وی نو ہغہ چاتہ دے نے ورکری چہ ہغہ سرہ توبنہ نہ وی))۔ ابوسعید وائی: د مال نور اقسام نے ذکر کرل تردے چہ زمونہ گمان راغلو چہ [أَنَّهُ لَا حَقَّ لآخِذٍ مِنَّا فِي فَضْلِ] (زمونہ ڊیوتن پہ زیاتی مال کبش ہیخ حق نشتہ) بلکہ تول بہ خیرات کوی۔ (رواہ مسلم: ۴۶۱۴)۔

دے حدیث نہ معلومہ شوہ چہ د ضرورت پہ بعض اوقاتو کبش نفلی صدقہ ہم واجبہری۔ دارنگہ پہ صرف زکوٰۃ و بستلو سرہ د انفاق حکم پورہ نہ ادا کیہری، خکہ چہ د زکوٰۃ مقصد دانہ دے چہ ادا کونکے بس د نورو معاشرتی ذمہ واریانوںہ بری الذمہ شو بلکہ د زکوٰۃ نہ روستو ہم د انفاق حکم پہ خپل حال باقی پاتے دے، خکہ زکوٰۃ خود مسلمانانو د بیت المال حق دے او ہغہ بہ حکومت حاصلوی او ہغہ بہ نے پہ معلومو مصارفو باندے خرچ کوی، لیکن دے نہ روستو ہم پہ مسلمانانو باندے د الله تعالیٰ د جانب نہ او پخپلہ د مسلمانانو ورونو د طرف نہ

عائد شده ذمه واریانے باقی پاتے کیہری۔

لکہ حدیث کتب دی: [إِنَّ لِي الْمَالِ لِحَقِّ سَوَى الزُّكُوفِ] (ترمذی مرلوغاً وقال: ابو حمزة ميمون الاعور
بُضْعُفٌ وَالْأَصْحُ إِنَّهُ مِنْ قَوْلِ الشُّعْبِيِّ) (پہ مال کتب د زکوٰۃ نہ علاوه ہم حق ضرور شتہ)

او دا اتفاقی مسئلہ دہ۔ لہذا پدے صورت کتب دا حکم پہ زکوٰۃ سرہ منسوخ نہ دے۔ لکہ خنکہ چہ
دشان نزول نہ ہم معلومیرہی چہ دا آیت دنفلی صدقے دتپوس پہ جواب کتب نازل شوی و۔

او دا آیت او احادیث مونہر تہ دا ترغیب راکوی چہ اے ایمان والو! د الله پہ دین باندے خپل مال
خرچ کرہی او دا خومرہے وفائی اوے محبتی دہ چہ انسان مال جمع کوی او پہ ہغے باندے د مار
پہ شان دپاسہ ناست وی، پہ کور کتب پہ فومونو (اسپنجونو) او نرمو بسترو او اثر کنڈیشنونو تہ
خوبونہ کوی، یخے اویو، او ہر قسم فروت او مصنوعاتو نہ فاندے اخلی او فراخہ ئے خوری او د
الله پہ دین او پہ عاجزو مسلمانانو باندے د ہغے نہ انفاق نہ کوی۔ چہ ہغوی تہ بسترہ او بالخت
ہم نہ ملاویہی، او بیا دا بندہ د الله تعالیٰ نہ دلویو نعمتونو او جنتونو طمع لری!۔ اسلام خود
ہمدردی دین دے۔ لا حول لا قوۃ الا بالله۔

بلکہ پکار دا دہ چہ انسان سرہ دہ جوہر خپلی دی، یوہ دے خیرات کرہی، زیاتے جامے ورسرہ دی
ہغے نہ دے صدقہ او کرہی۔ پیسے ورسرہ زیاتے دی، بل ملگری سرہ نشتہ ہغہ باندے دے خرچ
کرہی، د گاونڈی او خپلوانو خبر گیری او کرہی، دا تولے ذمه واریانے دی، انسان یواخے پہ مونخونو
باندے نجات نشی موندلے۔

﴿كَذَلِكَ يَتَّبِعُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾ پدے کتب ترغیب دے چہ د الله پہ احکامو عمل
او کرہی، عظیم رب ستاسو د ہدایت دپارہ داسے حکمونہ رالیہی چہ پہ ہغے کتب ستاسو د دنیا او
د آخرت کامیابی دہ۔

علامہ آلوسی فرمائی: دلته دتفکر نہ د الله پہ آیتونو کتب د احکامو دراویستلو دپارہ او د
مصالحو او د منافعو د پوہے دپارہ فکر کول مراد دی۔ لہذا دتفکرون متعلق پت دے۔

[أَيُّ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الْآيَاتِ فَتَسْتَبْطِئُوا الْأَحْكَامَ مِنْهَا وَتَفْهَمُوا الْمَصَالِحَ وَالْمَنَافِعَ الْمُنَوَّلَةَ بِهَا] یعنی
چہ تاسو فکر او کرہی پہ آیتونو کتب او ددے نہ احکام راویاسی او ہغہ مصلحتونہ او فاندے
معلومے کرہی چہ ددے احکامو سرہ متعلق دی۔

○ ظاہرہ دادہ چہ دا دروستو آیت سرہ لکیہی۔

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ

پہ بارہ د دنیا او آخرت کتب او دوی تپوس کوی ستانہ پہ بارہ دیتیمانانو کتب تہ اوواہ! اصلاح د ہغوی دپارہ

خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ

غوره ده او که چرے تاسو گھرون کوی ددوی سره نوستاسو ورونه دی او الله پیڑنی فساد کونکے جدا د اصلاح کونکی نه

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَنَّكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿۲۲۰﴾

او که چرته الله غوخته نو خامخابه ئے تاسو په مشقت کنن اچولی وے، یقیناً الله غالبه، حکمتونو والادے۔

تفسیر: (فی الدنيا) ددے دوه مطلبونه دی: (۱) یعنی فی شان الدنيا والآخرة۔ (د دنیا او د آخرت دواړو دپاره فکر پکار دے)۔ ولے که ټول مال ورکړے نو خان له به څه کوی، بیا به سوالونه کوی، او دا د دنیا نقصان دے، او که ټول مال اوساتی نو آخرت له به څه شے لیرې لهذا دواړو دپاره فکر پکار دے۔ پدے معنی سره دا د (العفو) دپاره فائده ده۔ (یعنی دزیاتی مال لگولو حکم څه څکه او کړو چه دنیا او آخرت مو دواړه ښه شی)۔

۲- [تَفَكَّرُونَ فِي زَوَالِ الدُّنْيَا وَاقْبَالِ الآخِرَةِ] یعنی چه د دنیا په ختمیدو او د آخرت په راتللو کنن فکر او کړی) نو هر کله چه دنیا زائله کیدو والاد ده نو مال لگول پکار دی، او آخرت راتلو والاد ښه نو هلته هم خان له څه جمع کول پکار دی۔ پدے معنی سره دا د انفاق فائده ده۔ یعنی انفاق څکه او کړی چه دنیا ختمیدو والاد ده او آخرت راروان دے۔

یا د مخکنین تَفَكَّرُونَ متعلق پت و، او د فی الدنيا نه مخکنین بل فعل پت دے ای تَفَكَّرُوا فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ۔ نو ښه پدے د مخکنین تفکر نه په آیتونو کنن د هغه نه د حکمتونو راوستلې دپاره تفکر مراد دے۔ او دلته د دنیا او د آخرت په باره کنن تفکر دے۔ لیکن مخکنی مطلبونه ښکاره دی۔

﴿وَيَسْأَلُونَكَ﴾ دا د تدبیر منزل بل حکم دے چه ستاسو معاشره به هله صحیح کیږی چه د یتیمانو او کنډور زړو د مال ډیر سخت حفاظت اوشی، د یتیمانو او کنډو اصلاح ضروری ده، څکه چه : اأمت مجاهد أمت دے، یتیمانان پکنن ډیر دی۔ څکه هغه ډیر بدترین کور دے چه یتیم پکنن وی او د هغه سره بدی کیدے شی او بهترین کور هغه دے چه په هغه کنن یتیم وی او د هغه سره احسان کیدے شی۔ او هر کله چه د یتیمانانو حفاظت کیدے شی، نو معاشره به برابره وی، خلق به جهادونو له په خوشحالی او په فکری سره ځی۔ دارنگه د دین هر کار ته به په جلتی وړاندے کیږی، وائی به که زه مرشم، د الله نه روستو مسلمانان شته چه زما د بال بچ تربیت به کوی۔

صحابه کرامو داسے تپوس په هغه وخت کنن کړے وو چه کله ﴿وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ (الانعام ۱۵۲) او ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتِيمِ ظُلْمًا إِنَّهَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا﴾ (النساء):

۱۰) نازل شو چہ دیتیمانانو مال مہ خوری، نو صحابہ کرام اوبریدل، یتیمانان نے د خان نہ جدا کرل، جدا خوراک پخولے ورلہ شروع کرل (خکھ کیدے شی چہ دیتیم د مال نہ دومرہ طعام د خپل طعام سرہ شریک کړی چہ د هغه د خورلونه زیات وی او هغه به کور والاته پاتے شی او هغوی به ئے او خوری نو په گناه کښ به واقع شی)۔

لیکن دا ورته گرانه شوه چہ عام کورله جدا او یتیم له جدا خوراک پوخ کړی۔ دویم دا چہ کله به یتیم مور وو، او دودئ به پخه شوه نو هغه به نه خورله نو ضائع به شوه او کله به پاتے شوه صبا له به ئے پرے او چہ خورله، او کور والو به تازه خورله او دا ئے هم نشوه برداشت کولے۔ نو تپوس کولو ته محتاج شو چہ که مونږ دیتیمانانو سره شریک شونو څنگه به وی؟ الله تعالیٰ دا آیت نازل کړو چہ حاصل ئے دا دے چہ مقصود دیتیمانانو د مال حفاظت دے او که دا په خوراک وغیره کښ شریک کړے شی پدے طریقہ چہ دهغوی سره د نیکی کولو نیت وی، او د هغه مال خورل غرض نه وی، نو پدے کښ هیڅ حرج نشته، برابره ده که د هغوی د خوراک نه څه حصه تاسو یا ستاسو بچی او خوری څکه چہ دا دینی ورونه دی، او دینی اخوت د خاندانی اخوت نه زیات قوی او په اخلاص باندے بناء وی او الله تعالیٰ بنه پیژنی چہ د چانیت دیتیم خیر خواهی ده، او د چا د هغه د مال په حیلہ جوړولو سره خورل دی او که الله غوخته نو تاسو به ئے په مشقت او پریشانی کښ اچولی وے او د هغوی د خوراک جدا پخولو او ساتلو حکم به ئے درته کړے وے۔ او دغسے روایت د ابن عباس نه نقل دے۔ (ابوداؤد، نسائی، حاکم)۔

﴿عَنِ الْيَتْمَى﴾ [یعنی عَنِ الْإِخْتِلَافِ مَعَ الْيَتْمَى] یعنی دیتیمانانو سره د گلهون په باره کښ تپوس کوی چہ آیا دوی سره مونږ شریک کیدے شو او که نه؟۔

﴿قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ﴾ اصلاح او خیر ورله لتوی، که په جدا پخولو کښ ورله خیر وو، نو هغه کوی او که په شرکت کښ خیر وو نو هغه کوی۔ او دا اصلاح یو عام لفظ دے چہ دیتیم دپاره هر قسم خیر لتولو ته شامل دے، د هغه تربیت، تعلیم او د هغه د مال حفاظت او د هلاکت نه بچ کول، د هغه په مال تجارت کول دے دپاره چہ زیات شی۔

﴿وَإِنْ تَخَاطَبُوهُمْ فَاخْوَانُكُمْ﴾ او که تاسو د هغوی سره په خرچہ او خوراک او نکاح کولو کښ گلهون کوی نو ستاسو ورونه دی۔

بعض مفسرین لیکي: دا شامل دے دے ته هم چہ دیتیم سره طعام خورلو یا په آس باندے سوړیدو، یا د هغه د اونی نه په پی څکلو کښ شرکت او کړی۔ او هغه ئے دده سره او کړی۔ څکه چہ خلقو به دیتیم د هر څه نه خان ساتلو۔ (طبری)

○ ابو مسلم الاصفهانی وائی: غوره دا ده چه ددے نہ مراد مصاہرت (سخرگنی) ده یعنی چہ یتیم سرہ دا احسان اوکری چه لور خور ورلہ پہ نکاح ورکری۔ (روح المعانی)۔
بعض اهل علم وائی چه پدے کنب د یتیم سرہ گلوون کولو ته ترغیب دے، او د جاہلیت د عادت پہ باطلوالی باندے تعریض دے چه دوی بہ یتیمانان سپک گنرل او د هغوی سرہ گلوون او ازدواجی رشتہ بہ نئے بدہ گنرلہ، د هغوی د نکاح نہ بہ نئے اعراض کولو لکہ آیت کنب دی ﴿ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ ﴾ (النساء: ۱۲۷)۔ نو الله اوفرمایل چه دا ستاسو ورونہ دی، خان پرے اوچت مہ گنری او د دوی سرہ تعلقات کوی۔ (ابن عاشور)۔

﴿ فَأَخْوَأَكُمْ ﴾ دلته وقف دے یعنی [وَمِنْ شَأْنِ الْأَخِ أَنْ يُخَالِطَ أَخًا] (او د ورور شان دا وی چه هغه د خپل ورور سرہ شریک وی) د یو بل پہ مال باندے پام کوی، او یو بل باندے رحم کوی۔ او کہ یو انسان د یتیم د مال خورلو دپارہ د هغه سرہ گلوون کوی نو الله فرمائی:
﴿ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ ﴾ (الله ته مفسد د مصلح نہ جدا معلوم دے)۔

پدے کنب د یتیمانانو وارثانو ته یرہ ورکول دی چه په الله تعالیٰ باندے ستاسو حال پتہ نہ دے، هر انسان ته بہ د هغه د عمل بدلہ ورکوی، نو پدے کنب وعد او وعید دوارہ دی۔ (فتح البیان)۔
د سهل بن سعد رضی اللہ عنہ نہ روایت دے چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمایل:

«زہ او د یتیم کفالت کونکے بہ په جنت کنب داسے یو»، او د خپلے شہادت گوتے او مینخومی گوتے سرہ نئے اشارہ اوکرہ، او د دوارو پہ مینخ کنب نئے جدا والے اوکرو۔ (بخاری و مسلم)۔
(مفسد) دلته (أَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ) (د یتیم مال خورنکی) ته وائی یعنی چه خوک د یتیمانانو مال خوری، الله تعالیٰ ته هغه ہم معلوم دے او خوک چه اصلاح کوی هغه ہم الله ته معلوم دے۔
(مِنَ الْمُفْسِدِ) یعنی مُتَّازًا عَنِ الْمُفْسِدِ (جدائے پیژنی دفسادی نہ)۔

أوس الله تعالیٰ ددے رخصت پہ نازلولو خپل انعام بیانوی:

﴿ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَغْنَتْكُمُ ﴾ (عَنْت) سخت تکلیف، زحمت او تنگسیا ته وئیلے شی۔ او د اعنات معنی پہ مشقت کنب د اچولو ده۔ او عَنْتُ پہ اصل کنب د مات هلوکی دروغیدونه پس بیا ماتیدل دی، او دا ډیر تکلیف ورکوی۔ مشقت دا دے چه تاسو ته بہ نئے حکم کرے وے چه د یتیمانو سرہ بہ شرکت نہ کوی، او بیله دودئی بہ ورلہ پخوی۔ او د (عَنْت) معنی هلاکت ہم ده، [أَهْلَكْكُمْ بِمَا أَكَلْتُمْ مِنْ أَمْوَالِ الْيَتَامَى] (یعنی تاسو بہ نئے د یتیمانانو پہ مخکنی مالونو خورلو سرہ هلاک کری وے)، لیکن رحم نئے دربانده اوکرو۔ خکہ عامو خلقو بہ د یتیمانانو مالونو خورل او اوس نئے ہم خلق خوری۔

دے نہ د اسلامی شریعت مزاج معلوم پیری چه دے شریعت د مشقت لارے نہ دی پرانستلی بلکہ د مشقتونو نہ د بیچ کیدو لارے ئے بیان کری۔ (تدبرقرآن)۔
 د ابو عبیدہ نہ نقل دی چه دا آیت دلیل دے چه په سفر کنس کوم ملگری شریکه خرچه اچوی او بیابعض خوراک کم کوی او بعض زیات نو پدے کنس هیخ حرج نشته۔ (القرطبی)

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَةَ حَتَّىٰ تُؤْمِنَ وَلَا أُمَّةً مُّؤْمِنَةً حَيْرٌ

او نکاح مه کوی د مشرکو (غیر کتابیه) بنخو سره تر دے چه ایمان راوری او خامخا وینخه مومنه غوره ده

مِنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا

د مشرکے (آزادے) بنخے نه اگر که تاسو په تعجب کنس اچوی او په نکاح سره مه ورکوی (لونه، خوندي)

الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ

مشرکانو سره تر دے چه ایمان راوری او خامخا يو غلام مؤمن غوره دے د مشرک (آزاد) نه

وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ

اگر که تعجب کنس اچوی تاسو۔ دغه کسان دعوت ورکوی اور ته او الله دعوت ورکوی جنت او بخنه ته

بِأَذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿۲۲۱﴾

په حکم خپل سره او بیانوی آیتونه خپل خلقو ته دے دپاره چه دوی خبره رایاده کری۔

تفسیر: دا د تدبیر منزل نه بل (۶) قانون دے: [أَنَّ لَا تَتَعَلَّقَ الْمُسْلِمُ بِمُشْرِكٍ سَوَاءَ كَانَ بِالنِّكَاحِ أَوِ الصَّدَاقَةِ أَوِ التَّلْمِذِ]۔ (یعنی د مسلمان به د مشرک سره هیخ قسم تعلقات نه وی، نه د نکاح او نه د دوستانے او نه د شاگردی) او هر کله چه نکاح د مشرک سره جائز نشوه نو استنباط تر دے دا معلومه شوه چه دوستانه او شاگردی خو به بالکل جائز نه وی۔ ځکه چه په نکاح کولو سره د بنخے، د خواخه، د سخر او د هغوی کورنی سره مینه پیدا کیږی او مشرک د مینه لائق نه دے۔ او دارنگه استاذی او شاگردی هم سبب د مینه وی۔

دارنگه مشرک نه چه سبق او وئیلے شی نو الله تعالیٰ د انسان نه بصیرت او خیر او برکت اخلی او بے وقوف ئے جوړوی، نو پدے آیت کنس د مشرکو زنانو سره د نکاح کولو نه نهی ده۔ او خپله خور لور مشرک ته په نکاح ورکولو نه منع ده۔ وجه ئے دا بیان کړیده چه مشرکان اور طرف ته

دعوت ورکوی۔

لیکن دا خبره زده کره چه بعض خلق بدعتیانو ته هم مشرکان وائی، دا صحیح نه ده، بلکه کله چه انسان، الله اور رسول او قیامت منی او یواخه د الله تعالیٰ عبادت کوی، ضدیان او عنادگر نه وی، ساده گان او ناپوهه وی۔ بدعات اور وواجونه کوی نو دوی ته به مشرکان نشی وئیلے۔ بلکه مشرکان هغه خلق دی چه د قبرونو او باباگانو عبادت کوی، په هغوی باندے شالونه او کپرے اچوی، د هغوی په نوم منخته کوی، یار رسول الله او یا علی مدد نعرے وهی نو دوی سره نکاح نه کیږی۔

﴿وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ﴾

فائده: مشرکے بنخے په دوه قسمه دی (۱) یو عامے مشرکات دی نو د دوی سره خو نکاح کول حرام دی۔ (۲) اوبل کتابیات (اهل کتابے) دی۔ کتابیات اگر که مشرکے وی (لکه عبد الله بن عمر فرمائی: ددے نه لوئی شرک بل کوم دے چه وائی عیسیٰ ابن الله او عزیر ابن الله (د الله خوی) دے) (بخاری، فتح البیان ۱/۴۴۵)۔

لیکن شریعت د هغوی سره د نکاح کولو اجازه (په سورة المائده (۵) آیت کین) ورکړه ده۔ لهذا دا آیت عام دے او د سورة المائده آیت ددے تخصیص کړه۔ او دا د ابن عباس، عمر بن الخطاب، عثمان بن عفان، طلحة، جابر، حذیفه رضی الله عنهم او د حسن، شعبی، عکرمه، مالک، سفیان بن سعید، عبد الرحمن بن عمرو او اوزاعی وینا ده۔

حکمت پکین دا دے چه نکاح سبب د دعوت دے، ځکه بنخه غالباً د خاوند نه متاثره وی نو خاوند به هغه ته او د هغه والدینو ته د اسلام د حقانیت دعوت ورکوی، کیدے شی چه الله تعالیٰ هغوی ته د ایمان توفیق ورکړی۔ او د عمر رضی الله عنه نه چه د کتابی زنانو سره د نکاح کولو نه منع نقل ده، نو هغه منع د عادت جوړولو نه وه او په مؤمنه باندے کتابیه زنانو غوره کولو نه منع وه چه مؤمنه ورته سپکه بنکاری او نصرانے سره نکاح ئے خوښه وی، لکه دے زمانه کین خلق یورپی ملکونو ته خی او هلته نکاحونه د نصرانی بنخو سره کوی او هلته په آسانی هم ملاوېږی، نو دے کین نقصان دے۔

وجه دا ده چه ستا بچی به ستا په واک کین نه وی، هغه درنه عیسایان کوی۔ بل نقصان دا چه سره د بنخه نه متاثره وی، مینه ئے ورسره وی او خپله په دین هم پوهه نه وی، نو دا ورپسے عیسائی شی او ډیر داسے شویدی۔ نو د داسے نکاحونو نه بغیر د سخت ضرورت نه ځان ساتل پکار دی۔

دویم جواب دا دے چه په هغه روایت کین خپله وجه دا راغله ده۔ حذیفه ورته افرمایل چه آیا دا حرامه ده؟ نو هغه افرمایل: نه، [وَلَيْكِنِّي أَخَافُ أَنْ تَعَاظُوا الْمُؤْمِنَاتِ مِنْهُنَّ]۔ لیکن زه یرېږم که

تاسو د کتابی زنانو سره نکاح کوی نو کیدے شی چه زناکارے ستاسو په نکاح کښ راشی۔

(ابن عاشور ۲/۳۴۲)۔

دا مخکنے قول هله دے چه مشرك لفظ عام شی، کتابی او غیر کتابی دواړو ته، لیکن بعض اهل علمو وئیلی دی چه په اصطلاح د قرآن کښ غالباً د مشرك لفظ د اهل کتابونه علاوه خلقو دپاره استعمالیږی۔ او قرآن د دواړو په مینځ کښ جدائی کړیده، او یو ئه د بیل نه روستو ذکر کړیده لکه ﴿ مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ ﴾ [البقره: ۱۰۵] ﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ ﴾ [البينة: ۶]۔

ددے وجه دا ده چه د مشرك د مذهب بنياد په شرك دے او د کتابی د دین بنياد په توحيد وو، لیکن د زمانے په تیریدو سره هغوی د الله سره نور خلق شریکان کړل۔ معلومه شوه چه د مشرك سره د نکاح په حرمت کښ د اهل کتابو بنځے شامل نه دی۔ (فتح البیان، تیسیر الرحمن، تدبر قرآن)۔

فانده: عامے مشركو بنځو سره نکاح صحیح نه ده، لکه کافران، چینیان، روسیان، دهریه کافر، او دارنگه نام نهاد مسلمانان مشرکان لکه څوک چه غیر الله ته آوازونه کوی او د هغوی په نوم نذر او منځته کوی، باباگانو ته سجدے کوی نو دا هم مشرکان دی، او دا په اهل کتابو کښ داخل نه دی۔ کومو علماؤ چه وئیلی دی چه دا اهل کتاب دی او د اهل کتابو تعریف ئه دا کړیده [كُلُّ مَنْ نَزَلَ عَلَيْهِ كِتَابٌ سَمَاوِيٌّ] (هر هغه څوک چه په هغوی آسمانی کتاب نازل وی، دا اهل کتاب دے) نو دا خبره غلطه ده۔ ځکه چه پدے امت کښ اهل کتاب نشته، یا به مسلمان وی یا به مرتد وی۔ او دغه تعریف د یهود او نصاراؤ په باره کښ دے۔ نو داسے مشرکانو مسلمانانو سره به عام مسلمانان نکاح نه کوی۔ او همدا حق قول دے۔

او دا خبره مخکښ ذکر شویده چه اهل کتابو ته کوم خطاب وی، هغه مونږ ته هم وی، نو هغه په باره د اخلاقیاتو، اعمالو او عقائدو کښ دے۔ لیکن د هغه نه دا نه لازمیږی چه کوم لازمی احکام د هغوی دی هغه به پدے نام نهاد مسلمانانو تطبیق کیږی ځکه چه د اهل کتابو ذبیحه خوړل جائز او د مشرکانو ذبیحه خوړل حرام دی۔ د اهل کتابو بنځے په نکاح اخستل جائز او د مشرکانو ناروا۔ او داسے نور ډیر احکام دی چه هغه ددے امت په مشرکانو نه برابرېږی۔

او هر چه صابئین او مجوس دی نو په هغوی کښ د اهل علمو اختلاف دے چه دا اهل کتابو کښ داخل دی او که نه۔ اکثر اهل علم ئه په کتابیانو کښ داخل گڼی۔

فانده ۲: دا د مشرکانو سره حکم دے، یهود وی که نصاری، مجوس وی که صابئین، مسلمانان مشرکان وی که هندوان۔ نو مسلمانان بنځه به هغوی له نشی ورکولے۔ او عام

مشرکانو له خور لور ورکول او د هغوی نه کول دواړه ناروا وی، او د اهل کتابونه کول جائز او ورکول حرام دی۔ ځکه چه ستا خور لور به مشرکه کړی نو پدې کښ ډیر نقصان دے، او دا د الله تعالیٰ دشمنان دی نو الله تعالیٰ خپل دوستان د هغوی سره د تعلق او د نکاح نه منع کوی، دیته وائی د توحید اتمام او د توحید حفاظت۔ چه ستا توحید به هله محفوظ کړی چه ته د الله تعالیٰ دشمنانو نه نفرت او کره او هیڅ قسم نکاحی تعلق ورسره اونه ساتے۔

او زموږ ډیر موحدین ددې پرواه نه لری، مشرکانو سره نکاحونه کوی، د هغوی شاگردی، د هغوی سره محبت او د هغوی سره راشه درشه کوی، او هغوی له ووت ورکوی او هیڅ نفرت ترې نه کوی، نو پدې وجه په توحید کښ ئه هیڅ مزه نه وی۔ او دیته د ولاء او براء مسئله وائی۔ د الله دپاره دوستی او د الله دپاره دشمنی ساتلو سره د توحید پوره والے راخی۔

بیا ددې حکمت دا دے چه مشرکان د مسلمانانو نه ډیر وړاندې دی ځکه چه دوی کښ توحید نشته، ایمان پکښ نشته، په هیڅ شی کښ د ایمان والو سره متفق نه دی۔ نو ځکه شریعت د دواړو طرفونو نه د نکاح حرمت بیان کړو او د اهل کتابو او د مسلمانانو تر مینځ په عامو ایمانیاتو کښ اتفاق دے، صرف یهود په عیسیٰ عليه السلام او محمد صلي الله عليه وسلم ایمان نه لری او نصاریٰ په موسیٰ عليه السلام او محمد صلي الله عليه وسلم ایمان نه لری۔ نو هرکله چه د دوی او د مسلمانانو تر مینځ ډیر وړاندې والے نه وو، نو د یو طرف نه نکاح جائز شوه چه د هغوی نه کول جائز او هغوی لره ورکول ناروا۔

﴿خَتَىٰ يُؤْمِنُ﴾ یعنی چه ایمان راوړی بیا ورسره نکاح کولے شی۔ لکه د آیت شان نزول هم داسے وو۔ واحدی وغیره مفسرینو وئیلی دی چه رسول الله صلي الله عليه وسلم ابو مرثد الغنوی مکه ته په پته ددې دپاره اولیږلو چه هلته نه د مسلمانانو یو سرے راویاسی، په مکه کښ یوه بنځه چه د ابو مرثد په جاهلیت کښ یاره وه، نوم ئه عناق وو، خبره شوه، ورته راغله، وے وئیل: اے ابو مرثد خوار شه یواځے کیرے نه؟ هغه اووئیل: اسلام د جاهلیت کارونه حرام کړیدی۔ نو هغه اووئیل: ما سره نکاح اوکړه۔ ده اووئیل: تردے چه رسول الله صلي الله عليه وسلم نه اجازت اوغواړم۔ نو نبی صلي الله عليه وسلم د هغه د نکاح نه منع کړو۔ ځکه چه هغه مشرکه وه۔ نو دا آیت ددې په سبب نازل شو۔ (ابن عاشور ۲/۳۴۱)

﴿وَلَا مَنَّةَ مُؤْمِنَةٍ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْبَجْتُمْ﴾ یعنی که د آزادے مؤمنے طاقت مونه وی، نو مومنه وینځه درله د آزادے مشرکے نه ډیره غوره ده، اگرکه حیرانوی تاسو لره مال او جمال او حسن د هغه، چه ډیره بنائسته ده او ډیره مالداره ده، او ډیره هوبنیاړه ده، خو مشرکه ده نو دے سره نکاح مة کوه، دا جاهله ده، او یوے ساده وینځے سره نکاح اوکړه اگرکه د هغه بچی به هم غلامان کیري، لیکن په هغه کښ خیر دے خو شرک نه خان ساته۔

نو دے کنبں دا اسلامی اصول بیان شو چه په اسلام کنبں د خوئے او ناخوئے معیار نہ ظاہری شکل او صورت دے او نہ نسل او نسب، او نہ آزادی او غلامی، بلکہ ایمان او عمل صالح دے۔ پدے وجہ رشتے او تعلقات به په ذاتونو او نسبونو سرہ نہ وی بلکہ د عقیدے او عمل صالح تابع به وی۔ د قریشو یوہ حسینہ زنانہ ستاسو دپارہ دیرہ بدرنگہ ده کہ هغه د ایمان په زیور سرہ بنائستہ نہ وی۔ او د افریقے د اطرافو یوہ تورہ خرپسہ وینخہ ستاسو دپارہ د جنت حورہ ده کہ د هغے زړہ د ایمان او د اسلام په بنائست سرہ نورانی وی۔ دغه شان د سرو په بارہ کنبں واخله۔

(خیر) **فائده** : خیر صیغہ د اسم تفضیل ده، ددے نہ معلومیرپی چه مشرکہ کنبں هم خہ ناخہ خیر شته خو مؤمنہ وینخہ کنبں دیر خیر دے؟

جواب دا دے چه دواړو کنبں په اعتبار د منافعو سرہ خیر شته۔ په مشرکہ کنبں دنیوی منافع وی، بنائستہ به وی، مالداره به وی۔ او په مؤمنہ وینخہ کنبں دینی او اخروی فائده دی، او دینی منافع د دنیا د زائل کیدونکو فائدو نه د شریعت په نظر کنبں دیر اعلیٰ او غوره دی۔ نو پدے کنبں مقصود د حراموالی حکمت بیانول دی دے دپارہ چه مؤمنان ورسره آشنا شی۔

﴿وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ﴾ خپله خور لور به مشرک ته بالکل نہ ورکوی، که هرڅوک وی، اهل کتاب وی او که غیر اهل کتاب۔ دلته ذکر د مشرکین دے، لیکن اهل کتاب ورسره هم مراد دی چه هغوی ته به هم خور لور نشی ورکولے۔ دارنگه هغه حکم په تواتر سره صحابه کرامو د نبی ﷺ نه اخستے دے او اجماع د امت هم پرے دلیل دے۔

﴿حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا﴾ دا د نهی علت دے۔ ددے نہ دا فائده معلومیرپی چه کافرے بنخے کله اسلام راوړو، نو د دواړو نکاح به فسخ کولے شی، بیا چه کله کافر هم اسلام راوړو، نو دا ددے بنخے دیر لائق دے ترڅو پورے چه بنخه په عدت کنبں وی۔ بلکہ د عدت نه روستو هم په زړه نکاح باقی پاتے کیدے شی، لکه د زینب بنت رسول الله په قصه کنبں راغله ده۔

﴿وَلَقَدْ مَوَّانَ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْرَبْتُمْ﴾ یعنی که مشرک دیر بنائستہ دے، یا دیر مالداره دے، او دیرے غتے عهدے والا دے لیکن بیائے هم مه ورکوی۔ ولے؟ ځکه چه :

﴿أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ﴾

پدے کنبں حکمت دا بیانوی چه درشتو او نکاحونو اثرات په ژوند باندے سطحی او سرسری نه وی بلکہ دیر ژور وی۔ که انسان پدے خیزونو کنبں عقائد او اعمالو ته هیخ اهمیت ورنکړی، صرف حسن یا مال یا خاندان یا مصلحت مخه ته اونیسی نو کیدے شی چه هغه په خپله خرچه باندے په خپل کور کنبں یوہ داسے بلا اوبالی چه صرف دده نه، بلکہ دده د راتلونکی

نسلونو ایمان او اسلام ہم تباہ کری۔

د دونو تعلقاتو پہ مذہب، پہ روایاتو او پہ تہذیب او تمدن کنیں داسے لوئی تبدیلیانے کپدی
چہ دہغے د عملی مثالونو نہ تاریخ دک دے۔ د بنی اسرائیلو د تاریخ د مطالعہ کولو نہ
معلومیڑی چہ پہ ہغوی کنیں ے شمارہ عقائدی گمراہیانے د ہغہ بنخو پہ ذریعہ راخوری شوی
چہ د نوروبت پرست قومو نہ ئے وادہ کرے وے۔

دغہ شان د مغل بادشاہانو د ہندوانو دراجاگانو سرہ د سیاسی مصالحو پہ وجہ چہ کوم ودونہ
کری نو دہغوی د جینکو سرہ سرہ د ہغوی عقائد، اوہام، رسمونہ او د عباداتو طریقے ئے ہم
خپلو کورونو تہ راننویستلے۔ نن صبا ہم چہ کوم خلق د قومونو او مذہبونو د امتیازی نخو او
نظریاتو د ختمولو کوشش کوی، ہغوی د تہولونہ لویہ نسخہ خپل مینخ کنیں ودونہ او
نکاحونہ گنری، پدی وجہ مسلمان لہ پدی معاملہ کنیں دیے پرواہی او آسانی نہ کار نہ دی،
اخستل پکار، بلکہ لوئی حقیقت او انجام تہ ہمیشہ کتل پکار دی، پہ کوم رب چہ دوی ایمان
لری، ہغہ مغفرت او جنت تہ دعوت ورکوی او کوم خلق چہ د ایمان نہ محروم وی، ہغوی دوزخ
تہ لارہ ہوارہ وی۔ برابرہ دہ سرے وی کہ بنخہ۔ خکہ ئے پہ آخرہ کنیں افرمایل چہ ددی خبرونہ
نصیحت اخستل او دا ہمیشہ رایادول پکار دی۔ مشرک لہ خور لور ورکول د خپلے خور لور حق
بریادول دی چہ د اللہ پہ دربار کنیں بہ ددہ نہ تپوس کیڑی۔

﴿يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ﴾ یعنی د کافرانو سرہ تعلقات کول سبب ددی دے چہ مؤمن یا مؤمنہ بنخہ بہ
گمراہ کری او پہ نتیجہ کنیں بہ ئے خان سرہ ہمیشہ جہنم تہ بوخی۔

﴿وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ﴾ نو چہ اللہ درتہ کومہ مسئلہ او کرہ دا سبب د جنت او د مغفرت دے۔

﴿بِأَذْنِهِ﴾ : د اذن نہ مراد د اللہ تعالیٰ امر دے۔ (زجاج) یا مراد ترے تیسیر (آسانوالے) او توفیق دے۔

﴿وَيَبِّئُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾

تذکر: خبرہ رایادولو تہ وائی۔ داسے ئے رایادہ کری چہ کہ دے مشرک سرہ زہ نکاح او کریم نو دا
خوزما درب دشمن ہم دے او دا خود غیر اللہ عبادت کوی، دا خومرہ نجس دے، او زہ خود دے
مشرکانو نہ پہ عقیدہ راجدا شوی یم، نو بیا خنگہ ددوی سرہ د نکاح تعلق اوساتم۔ نو آیا زما
نکاح ددہ سرہ پکار دہ خہ؟ نو تا تہ بہ دا خبرہ رایادہ شی چہ شرک خومرہ بدہ او قبیحہ گناہ دہ۔ او
زما د کلمہ طیبے تقاضا ہم دا دہ چہ زہ بہ د مشرکانو دشمن یم۔ د تذکر بلہ معنی نصیحت
قبلول ہم دی۔

فوائد: (۱) د مشرک او بدعتی سرہ تعلقات ساتل جائز نہ دی خکہ چہ ہغہ د خپل ہر قول

او فعل په ذریعہ جہنم تہ دعوت ورکوی۔

(۲) د بنخے نکاح بہ په غیر د ولی نہ معتبرہ نہ وی۔ الله فرمائی: ﴿وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ﴾
یعنی خپلے بنخے مشرکانو له په نکاح مہ ورکوی۔ معلومہ شوه چه د بنخے نکاح بہ د هغه ولی
کوی، هغه بہ خپله نکاح نہ کوی۔ خکه دلته خطاب اولیاؤ تہ شویدے۔

(۳) عمر رضی اللہ عنہ د کتابیہ سرہ نکاح مکروه گنرلے ده دے دپارہ چه داسے اونشی چه مسلمان سرے
خپلے بنخے پریدی او د کتابیاتو سرہ نکاح شروع کړی۔

(۴) پدے آیت کښ ترغیب ورکړے شویدے چه د مؤمنو سره او بنخونکاح د هغوی په شان د
مؤمنو سره او بنخو سره کیدل پکار دی۔ او د کافرانو سره او بنخو سره د نکاحونو رسته تړل نہ
دی پکار۔ په صحیح احادیثو کښ هم ددے ډیر تاکید راغلی دے۔

په صحیحینو کښ د ابو هريره رضی اللہ عنہ نه روایت دے چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم افرماییل چه «د بنخے سره
نکاح په خلورو اسبابو سره کیږی: د مال او دولت، حسب او نسب، ډول او بنائست او دینداری په
وجه۔ نو تہ د دیندارے بنخے د حاصلولو کوشش اوکړه»۔

او مسلم د ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت کړیدے چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم افرماییل چه دنیا یو
عارضی متاع (د فائدے شه) دے او په دنیا کښ د ټولو نه غوره متاع نیکه بنخه ده۔ (تیسیر الرحمن)

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَىٰ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ

او تپوس کوی دوی ستانہ پہ بارہ د حیض کنب، اووایہ دا ضرر رسونکے گندگی دہ، پس جدائی دزنانو نہ پہ حیض کنب

وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ

او مہ نزدی کیہی دوی تہ تردی چہ دوی پاکے شی اوکلہ چہ خان بنہ پاک کری بیارائی دوی تہ د ہغہ خائے نہ

أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿۲۲۲﴾

چہ حکم کریدی تاسو تہ اللہ، یقیناً اللہ مینہ کوی دتوبہ و بستونکو سرہ او مینہ کوی دپاکی کونکو سرہ۔

تفسیر: پدی آیت کنب د تدبیر منزل نہ (۷) اووم حکم دی چہ خپلو بنخو تہ بہ پہ حالت د حیض کنب نہ نزدی کیہی، مؤمن سرہ بہ د ظاہری او باطنی گندگیو نہ خان ساتی۔ ہلہ بہ ئے کورنی بنہ کیہی۔

مناسبت: (۱) مؤمن لہ پکار دی چہ د هر حُبث او پلیتی نہ خان اوساتی برابرہ دہ کہ ظاہراً وی او کہ باطناً، نو مشرک کنب باطنی خباثت دی، د ہغہ د نکاح نہ خان ساتل پکار دی۔ اوس ظاہری نجاست بیانوی چہ مؤمنہ بنسخہ باطنی پاکہ دہ، لیکن پہ حالت د حیض کنب ظاہری گندگی دہ، پدی وجہ د وینی پہ خائے کنب ترے جدا شہ۔ د هر چانہ بہ د ہغہ د اندازے مطابق جدائی کولے شی۔ (۲) دویم ددی امت د تربیت احکام شروع دی۔

شان نزول: انس بن مالک ؓ وائی چہ یہودیانو بہ د خپلو حائضو بنخو سرہ خوراک نہ کولو، او نہ بہ پہ یو کور کنب د هغوی سرہ اودہ کیدل، صحابہ کرام ؓ د نبی کریم ﷺ نہ پدی حقلہ پوہستنه او کرہ چہ دوی د خپلو بنخو سرہ خنگہ معاملہ او کری؟ نو دا آیت نازل شو، چہ تہ دوی تہ اووایہ چہ د حیض وینہ گندہ او نقصان رسونکے دہ، پدی وجہ پہ مودہ د حیض کنب د دوی سرہ جماع مہ کوی او ترخو چہ پاکے شوے نہ وی نو د هغوی خواتہ مہ ورخی او ترخو چہ پاکی حاصلہ نکری نو د هغوی سرہ جماع مہ کوی۔ او نبی ﷺ اوفرمایل: «هر خہ ورسرہ کوی سواد جماع نہ» (مسلم، ترمذی)

بعض علماء وائی چہ تپوس کونکے ابوالدحداح ؓ وو سرہ د نورو ملگرو نہ۔

دیہودو او د عربو مشرکانو بہ دا طریقہ وہ چہ پہ حیض کنب بہ ئے بنسخہ د خان نہ دیرہ جدا کولہ، ہیخ تعلقات بہ ئے ورسرہ نہ ساتل۔ د مجاہد نہ نقل دی چہ یہودیانو بہ پہ حالت د حیض کنب د بنخو سرہ پہ شا طرف کنب جماع کولہ۔ آہ۔

نصاراؤ بہ ورسره نزدیکت کولو۔ نو مسلمانان پدے مسئلہ کنبں حیران وو چہ خُہ اُوکری، نو تپوس ئے اُوکرو، دا آیت نازل شو چہ: تاسو نزدیکت ورسره مہ کوی، ہسے تعلقات ورسره کولے شی، کیناستل پاخیدل خوراک وغیرہ۔ ددے نہ داسلام انصاف او اعتدال معلومیری۔

پہ حدیث دمسلم کنبں دی چہ حاصل ئے دا دے چہ دوہ مسلمانان نبی ﷺ تہ راغلل چہ یہودیان دزنانو نہ پہ حالت دحیض کنبں خان ساتی نو دہغوی د مخالفت دپارہ مونو د بنخو سرہ پدے حالت کنبں جماع نہ کوو؟ نورسول اللہ پدے سرہ سخت غصہ شو۔ دوی پوہہ شو نو اوتل۔ پدے کنبں ہی راغلل، رسول اللہ ﷺ دا دوارہ راوغوختل او پی ئے پرے اوسکول چہ اشارہ وہ چہ دا پرے غصہ نہ دے۔ لیکن دوی خبرہ د شریعت خلاف وہ پدے وجہ پرے رسول اللہ ﷺ غصہ رابنکارہ کرہ۔

ددے نہ دافائدہ معلومیری چہ دیهودو او نصاراؤ او مبتدعینو خلاف بہ دومرہ حدہ پورے کولے شی چہ د شریعت د حدودو نہ تجاوز اُونکرے شی۔

﴿ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَجْجِضِ ﴾ مَجْجِضُ یا مصدر میمی دے پہ معنی دحیض سرہ۔ (یعنی ماہواری، بیماری) یا اسم ظرف دے یعنی خائے او وخت دینے۔

﴿ قُلْ هُوَ آذَى ﴾ آذی: گندگی تہ ہم وائی او ضرر تہ ہم۔ او کلہ ئے پہ مکروہ او بدہ خبرہ ہم اطلاق کیڑی لکہ (لَا تُبْطَلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْآذَى) [البقرة/۲۶۴]۔

دحیض پہ حالت کی دجماع کولو ضرورونہ

دحیض پہ حالت کنبں جماع کولو سرہ د انسان پہ بدن کنبں ڊیر ضرورونہ پیدا کیڑی، علم طب دا ثابتہ کریدہ چہ پدے سرہ دزنانہ او دسری پہ عورتونو کنبں داسے تیز سوزش پیدا کیڑی چہ د ہفے پہ وجہ پہ ڊیرو بیماریانو کنبں اختہ کیڑی، کلہ دسری د متیازو پہ لارہ کنبے داسے گرمائش پیدا کری چہ د ہفے د وجہ نہ مٹانے او گردے تہ نقصان اُرسی او بیا د متیازو ترتیب خراب شی سوزی، یا بندیری، یا ورسره قطرہ بیماری پیدا شی۔ اودس بہ ئے نہ اُوچیڑی، کلہ پدے سرہ د بنخے او دسری دوارو شندہ والے پیدا شی۔ درحم پہ لارو کنبے التهابات (سوزش) پیدا شی نو د ہفے د وجہ نہ بنخہ کنبے شندہ والے پیدا شی، یا نیمگرے بچے پیدا کیڑی۔ ددے نہ نیم سیرے بیماری ہم پیدا کیڑی۔

پہ بنخہ کنبے غم او پریشانی او تنگ حالی پیدا کوی چہ بیائے مزاج خراب وی۔

اُوگورہ الحق الصریح (۲۰۱/۲) وتوضیح الاحکام (۳۶۲/۱)

﴿ فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ ﴾ یعنی پہ حالت دحیض کنبں ورسره جماع مہ کوی۔ یا پہ خائے دحیض

کنس ترے جدا شیء چہ ہفہ محل د وینے دیے۔

﴿ وَلَا تَقْرَبُوا هُنَّ ﴾ یعنی د جماع دپارہ ورتہ مہ نزدیے کیہی۔

﴿ حَتَّى يَطْهَرْنَ ﴾ یعنی تر دیے چہ حیض نے اودریہی او حیض چہ اودریدو، بیا بہ ہم جماع نہ کوی بنا پہ راجح قول۔ ﴿ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ ﴾ یعنی کلہ چہ بنہ پاکہ شی پداسے شان بسرہ چہ غسل اؤکری نو بیا جماع جائز دہ۔

مسئلہ: آیا د حیض د وینے د اودریدو نہ روستو او د غسل کولو نہ مخکنس جماع جائز دہ؟ پدیے مسئلہ کنس دوہ قولہ دی (۱) یو قول دادے چہ کہ د حیض د وینے د بندیدلو نہ روستو بنسخہ خپل عورت بنہ پاکہ کری چہ ہلتہ د وینے ہیخ اثر باقی پاتے نہ شی نو جماع بہ جائز وی۔ امام ابن حزم او نورو دیرو علماء وئیلی دی چہ غسل کول شرط نہ دیے۔ د شام محدث علامہ ناصر الدین البانی رحمہ اللہ پہ خپل کتاب (آداب الزفاف) کنس ہمدے رائے تہ ترجیح ورکریدہ۔ وهو قول الحنفیہ۔

(۲) دویم قول دادے چہ دلته اللہ تعالیٰ د جماع کولو د جواز دپارہ دوہ غائے او دوہ شرطونہ ذکر کریدی او بیائے پہ ہفے باندے جماع مرتب کریدہ: اولیے شرط دادے چہ د حیض وینہ راتل بند شی۔ ﴿ حَتَّى يَطْهَرْنَ ﴾ او دویم دادے چہ بنسخہ بنہ پاکہ شی یعنی غسل اؤکری۔ ﴿ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ ﴾۔ کہ د غسل دپارہ اویہ نہ ملاویہی نو تیمم کول کافی کیہی۔ د امام شوکانی پہ نیز ہمداراجح دہ۔ او ہمدار خبرہ غورہ معلومیہی۔ حکمہ کہ یَطْهَرْنَ او تَطَهَّرْنَ دوارہ پہ یوہ معنی باندے حمل شی نو بیا نوے فائدہ نہ حاصلیہی۔ (فتح البیان)

امام ابو حنیفہ وائی چہ کہ وینہ د حیض د کسے مودے نہ بندہ شوے وہ، نو دیو مانخہ د وخت د تیریدو پہ اندازہ بہ صبر کوی او کہ وینہ د زیاتے مودے نہ بندہ شوہ نو بیا کہ انتظار نہ کوی ہم حلالہ دہ۔ لیکن پدیے خبرہ دلیل نشتہ۔ دغہ شان طاووس او مجاہد وائی چہ اودس اؤکری نو جماع ورسرہ جائز دہ۔ لیکن پدیے اقوالو باندے ہیخ مستند دلیل نشتہ۔ لہذا احتیاط پہ دویم قول کنس دیے چہ د غسل پورے بہ صبر کوی۔

﴿ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ ﴾ حیث دلته مکانیہ دیے یعنی ہفہ مکان تہ بہ راتل کوی چہ اللہ ورتہ د ہفے پہ راتللو حکم کرے چہ ہفہ فرج دیے۔ او امر کلہ پہ معنی د اذن او اجازت سرہ ہم دیے۔

(دبس) شا طرف کنس بہ راتگ نہ کوی۔ حکمہ چہ حدیث کنس دی: «ہفہ انسان لعنتی دیے چہ خپلو بنسخو تہ پہ شا کنس راتل کوی»۔ (احمد و ابو داود)۔

پہ یو بل روایت کنس دی: «چا چہ حائضے زنانہ تہ یا بنسخے تہ پہ شا طرف کنس راتل اؤکریل نو

هغه کفر او کړو په هغه دين چه الله تعالى په محمد ﷺ نازل کړې)). (ابوداؤد ۳۹۰۴ بسند صحيح).
په روايت د شرح السنه کښ دى: «هغه خوك چه خپله ښځې ته په شا طرف کښ راتلل کوى
الله به هغه ته اونه گورى)). (صححه الالبانى فى تعليق المشكاة)

﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾ پدې کښ توى او پاکى ته ترغيب ورکوى يعنى که دا
گناه درنه شوى وى نو الله ته توبه اوباسى او هميشه پاکى کوى، ښځې ته په شا طرف کښ او په
حالت د حيض کښ راتلل گندگى ده او د الله تعالى گندگى نه ده خوبه، بلکه پاک خلق ئې خوبى
دى، په هر لحاظ سره، چه ظاهرى لباس ئې هم پاک وى، بدن ئې هم پاک وى، بى بى ته چه نزدې
کيږى، نو هم د پاکى په حالت کښ، د پاکى په ځانې کښ. او باطنى پاکى ئې خوبه ده چه انسان
صحيح العقيدة او صحيح العمل وى.

رسول الله ﷺ يو سرې اوليدو چه سر ئې گډوډ وو. وې فرمايل: «آيا دا څه نه مونده کوى چه
خپل وينته پرې برابر کړى، هغه لارو سر او گيره ئې برابرې کړه نو نبى ﷺ او فرمايل آيا دا ددې
نه غوره نه دې چه يو سرې داسې گډوډ وينتو والاراشى لکه د شيطان په شان. او بل سرې ئې
اوليدو چه جامې ئې خيرونې وې، وې فرمايل: آيا دا اوبه نه مونده کوى چه خپله جامې پرې
اوينځى)). (الصحيحه: ۴۹۳)

دې نه معلومه شوه چه شريعت ته ظاهرى پاکى هم مطلوب ده.

بيا په توبه سره خپل باطن د گناهونو نه پاکيږى، او تطهر ديتې وائى چه خپل ظاهر لره د
نجاستونو او گندگو نه پاک اوساتى. او الله تعالى ته د مؤمن دا دواړه حالتونه ډير خوبى وى،
ددې په خلاف کوم خلق چه ددې نه محروم وى، هغه د الله په نيز مبعوض دى. نو کوم خلق چه
د ښځو سره په ناپاکى کښ نزديکت کوى، يا د شهوت پوره کولو په معامله کښ د فطرت د
حدودو نه تجاوز کوى، نو هغوى د الله تعالى په نيز ډير مبعوض دى. لکه چه د مخکښ احاديثو
نه معلومه شوه.

المتطهرين کښ اشاره ده چه دا منع دوى د فائده دپاره شويده، دې دپاره چه دوى پاک شى. او توبه
ئې ورسره ذکر کړه پدې کښ دتوى عظمت شان ته اشاره ده چه پدې سره روح پاکې کيږى. (ابن عاشور)

فوائد: ۱- پدې آيت کښ په حالت د حيض کښ د جماع نه منع ده، په يو ځانې کښ استل
پاڅيدل، خوراک خکاک، ځملاستل او د جماع نه غير د نورو فائديو اخستلو منع نشته.

په صحيحينو کښ دام المؤمنين ميمونه رضى الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به
ما سره اوده کيدو، اوزه به حائضه اوم، اوزما او دهغه په مينځ کښ به صرف يوه کپړه وه.

۲- د وینے د اودریدونہ روستو حائضے دپارہ غسل کول واجب دی۔

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَاَتُوا حَرْثَكُمْ اَنى سِتْمٌ وَقَدِمُوا

ستاسو بنخے فصل دے ستاسو دپارہ نوراتلل کوی خپل فصل تہ پہ کومہ طریقہ چہ ستاسو خوبنہ وی او مخکین اولیہری

لَا نَفْسِيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْا اَنَّكُمْ مُّسْلِقُوْهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۲۲۳﴾

د خپلو خانو نو دپارہ او اوبریہری د الله نه او پوهه شی چہ تاسو به د هغه سره ملاویہری اوزیرے ورکړه ایمان والو ته۔

تفسیر: پدے کین د تدبیر منزل نه بل حکم دا دے چہ خاوند به هغه خائے ته راتگ کوی چہ په هغه کین د بنخے حق ادا کیږی او هغه خائے ته به راتگ نه کوی چہ په هغه سره د بنخے حق نه ادا کیږی، او بنخے له پکار دی چہ د خاوند شرعی مطالبه پوره کړی، نو پدے سره به کورنی و دانه وی، او فسادونه به نه پیدا کیږی، نو پدے کین د نزدیکت اسلامی طریقہ، آداب او مقصد بیانوی او په رواج د یهودیانو رد هم کوی۔

د یهودیانو دا رواج وو چہ هغوی به وئیل: سرے چہ بنخے سره د شاد طرفنه په فرج کین نزدیکت او کړی نو بچی کور سترگی پیدا کیږی، نو انصار هم د هغوی سره د گاونډتوب د وجه نه ددے خبرے نه متأثره وو۔ یو مهاجری دیوے انصاری بنخے سره نکاح او کړه او د هغه نه ئے په فرج کین د شاد طرف نه د جماع کولو مطالبه او کړه لکه څنگه چہ دوی په مکه کین پدے اموخته وو، نو هغه انکار او کړو چہ مونږ کین داسے کار ته راتلل نشی کیدے۔ (یعنی دا کار مونږ ته عیب بنسکاری) نو خلقو کین دا خبره خوره شوه تردے چہ نبی ﷺ ته دا خبره اورسیده نو دا آیت نازل شو۔

بیا نبی ﷺ اوفرمایل: [صَمَامًا وَاَجْدًا] یوے لارے ته به راتگ کوی که په هره طریقہ سره وی، لکه دا حدیث په مسند احمد او ترمذی (۲۹۷۹) او دارمی وغیره کین په صحیح سند راغلی دے۔ نو الله تعالیٰ دا آیت نازل کړو، پدے کین ئے د خلقو غلط تصور برابر کړو۔

﴿نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ﴾ (بنخے ستاسو فصل دے) نو کوم خائے کین چہ فصل کیږی هغه خائے ته به راتگ کوی۔

﴿فَاَتُوا حَرْثَكُمْ﴾ راتلل کوی خپل فصل ته څنگه او په کومه زمانه کین چہ غواړی

«اَنى» دلته د کیفیت دپارہ دے، په معنی د گِیْف دے۔ یعنی په کومه طریقہ مو چہ خوبنہ وی ځکه الله حکیم ذات دے چہ پابندی ئے لگولے وے چہ تاسو به خپلے بنخے سره نزدی کیږی صرف

پہ سملاستو، او بلہ طریقہ بہ نہ کوی نو انسان حرصناک دے، نورے طریقے بہ لتوی نو هر وخت بہ پہ گناہ کنس واقع کیدے۔ اللہ اجازہ ور کرہ چہ خنگہ مو خوبنہ وی۔

پدے جملہ کنس پہ یو وخت کنس دوه خبروتہ اشارہ ده یو خو هغه آزادی، یے تکلفی، او خود مختاری ته چہ دیو باغ یا پتی مالک ته د خپل باغ یا پتی پہ بارہ کنس حاصلیری۔

او دویم هغه پابندی او احتیاط ته اشارہ ده چہ یو باغ یا پتی والا ئے د خپل باغ یا پتی پہ بارہ کنس لحاظ ساتی۔ دویمے خبرے ته په (حَرْتُ) لفظ سره اشارہ ده، او اول شی ته په (أَنْتُمْ) لفظ سره۔ هغه آزادی او دا پابندی دواړه خیزونه په یو ځائے خاوند ته د خپلے بی بی په باره کنس لاره متعین کوی چہ تاله داسے معامله اختیارول پکار دی۔

انسان چہ کله د خپل عیش او خوشحالی پدے باغ کنس داخلیری نو قدرت غواړی چہ هغه د خپلے دے نشے نه پوره فائده اوجته کړی لیکن ورسره دا حقیقت ئے هم د هغه مخے ته ایخودے دے چہ دا کوم خنگل نه دے، بلکه خپل باغ دے او دا کوم ډیران نه دے بلکه خپل فصل او پتے دے۔ پدے وجه سل کرتہ خو دے راشی او په کوم شان چہ وی او په کوم وخت کنس چہ وی او په کوم اړخ چہ وی او په کومه طریقہ چہ غواړی راډے شی، لیکن ددے باغ او د فصل کیدو خیال دے یاد ساتی۔ د خپل پتی متعلق هر دهقان دا خوبنوی چہ دهغه نه ډیر بنه فصل حاصل شی۔ په مناسب وخت کنس په هغه کنس ایوه اوکړی، د ضرورت مطابق هغه ته اوبه ملاؤ شی، د موسمی آفتونو نه دے هغه محفوظ شی، لاروی، مارغان، حیوانات او دشمنان او غله هغه ته نقصان اونه رسوی۔

او کله چہ دا هغه اوکوری نو دهغه تازگی دا خوشحاله کړی او کله چہ وخت راشی نو هغه د خپلو میوو او گلانو نه لمن ډکه کړی۔ پدے وجه قرآن کریم د بنځے دپاره د فصل او پتی لفظ استعاره استعمال کړو چہ دے تولو خبروتہ پکنس اشارات پراته دی، او پدے سره ئے د خاندانی منصوبه بندی سکیمونو والو د نظریے جرړے پریکړے ځکه چہ دا خبره هیڅ عقل نه اخلی چہ یو انسان دے خپل تخم زیات گوزار کړی او فصل دے کم حاصل کړی۔ دا خو د سوچه یے وقوفو خلقو منطق دی۔

﴿وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ﴾ ددے جملے نه دا حقیقت بنکاره کیږی چہ بنځے سره د تعلق کولو اصل غرض د نسل انسانی بقاء ده، لذت او خوند حاصلول صرف ضمنی فائده ده۔

د (قَدِّمُوا) یوه معنی اولیکله شوه۔ بله دا چہ مخکنس نیت او تدبیر اوکړی د خپل ځانونو دپاره۔

بیا د ځان دپاره د مخکنس لیږلو ډیر مصداقات کیدے شی (۱) یو خونیه الاولاد دے۔ چہ انسان

د جماع پہ وخت کنب د اولادونیت اوکری چه الله ورله نیک اولاد ورکری چه د الله په بندگی کنب مصروف وی، او دده دپاره صدقه جاریه جوړه شی۔

(۲) دویم: ددے نه مراد د جماع په وخت کنب بسم الله وئیل دی، لکه څنگه چه په صحیح حدیث کنب راغلی دی چه د جماع په وخت کنب به جماع کونکے [بِسْمِ اللّٰهِ اَللّٰهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا] وائی، نوکه د بنخے او خاوند ددے جماع نه کوم اولاد مقرر شی، هغه ته به شیطان ضرر نه ورکوی او نه به نه گمراه کوی۔ (۳) یا ددے نه مراد اعفاف الزوجه دے۔ دانیت اوکری چه بنخه پاکه شی، د هغه غلط خیالات ختم شی۔

(۴) یا د خپل نفس عفت (پاکی) مراد دے۔ چه دانسان خیالات غلط استعمال نشی۔ د گناهونو نه بچ شی لکه دا مقاصد د نکاح هم دی۔

(۵) یا معنی ده [الْاَعْمَالُ الصَّالِحَةُ الَّتِي تَنَالُ بِهَا الْجَنَّةُ وَالْكَرَامَةُ] هغه نیک عملونه اولیږی چه تاسو ته پرې جنت او عزت ملاؤ شی۔ دا د قرآن کریم طریقه ده چه کله د دنیا خواهشات بیان کړی لکه دلته نه د شهوت پوره کولو آزادی او حلال والے بیان کړو نو د آخرت اعمال هم بیانوی، چه نور ډیر نیک اعمال شته چه هغه درنه په شهواتو پاتے نشی۔ (قاسمی ۵۵۰/۱)

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ پدے کنب په مخکنی احکامو باندے عمل کولو ته ترغیب دے او د هر قسمه گناهونو نه منع ده۔

﴿وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ﴾ د آخرت په ترغیب سره دانسان اصلاح ډیره کیږی، پدے وجه آخرت ورته یادوی۔ د مُلَاقُوهُ ضمیر الله ته راجع دے۔ یعنی تاسو به د الله سره ملاوږی، د هغه مخه ته به د مرگ نه روستو په قیامت کنب پیش کیږی۔

○ یا ضمیر تقویٰ ته راجع یعنی تاسو به د تقویٰ جزاء او بدلے سره ملاوږی۔ اول ډیر ظاهر دے۔ ځکه مُلَاقُوهُ کنب یره پرته ده یعنی غلط کار مکوه ځکه چه ستا د الله تعالیٰ سره ملاویدل دی۔

ای ددے مطلب دا دے چه اگر که تاسو د فطرت دا قوانین او د الله تعالیٰ دا حدود نن په خلوت او جدوت کنب ماتولے هم شی، او تاسو ته ددے مهلت درکړے شویدے، لیکن یاد ساتی چه یوه ورځ به ستاسو د الله سره ملاویدل وی چه هغه تاسو په سترگو سره هر ځای کنب وینی، او د هغه د رانیولونه به تاسو هیڅوک نشی خلاصولے، هغه به درنه تپوس کوی، چه تا ولے په غلط حالت او په غلطه طریقه راتلل کړیدی۔ او ددے دهمکي سره ایمان والو ته زیرے هم ورکوی چه دوی د خپل نفس د خواهشاتو باوجود دا خبره یاده ساتی چه یوه ورځ به ددوی د الله سره ملاویدل وی۔

﴿وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ د قرآن دا طریقه ده چه احکام هم بیانوی، ورسره بنده آخرت ته هم راکاږی

او ذہن ہم جو پروی۔ او دلتہ ئے ایمان والو تہ زیرے پہ نفس ایمان ورکھے، دا ہم د ایمان والو دپارہ خوشحالی دہ۔ او اشارہ دہ چہ ایمان د الله تعالیٰ استحضار تہ وائی۔

فائدہ: دلتہ برے جملے داسے ترتیب سرہ ذکر شویدی چہ پہ خارج کنبں ددے ترتیب دروستو نہ شروع کیہری یعنی اول د الله د ملاقات استحضار کول، بیا پہ تقویٰ امر کول، بیا د خپل خان دپارہ نیک اعمال تیارول۔ لیکن پہ ظاہر کنبں ددے ترتیب مخالفت اوشو حکمة دا دے چہ آخرت دپارہ تیارے کول اصل مقصد دے او دا تیارے پہ تقویٰ سرہ کیہری او بیا د الله تعالیٰ د ملاقات پہ استحضار سرہ کیہری، نو دا ترتیب پہ منزله د تعلیل (علت) شو، چہ روستنہ شے علت د مخکنی دے۔ (ابن عاشور)۔

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا

او مہ گر خوی نوم د الله نخہ (هدف) دپارہ د قسمونو ستاسو چہ تاسو بہ نیکی نہ کوی او تقویٰ بہ نہ کوی

وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿۲۲۴﴾

او اصلاح بہ نہ کوی او الله اوریدونکے، پوہہ دے۔

تفسیر: پدے آیت کنبں د تدبیر منزل د قوانینو نہ نہم قانون دا دے :

[تَعْظِيمُ اسْمِ اللَّهِ، وَالنَّهْيُ عَنِ الْخَلْفِ الْغَيْرِ الْجَائِزِ، وَلَا يَكُنْ اسْمُ اللَّهِ مَانِعًا عَنِ الْخَيْرِ فِي الْمَعَاشِرَةِ]

(د الله تعالیٰ د نوم تعظیم او اکرام کول او دے خایہ ناجائز قسمونو نہ خان ساتل دی، او پہ

معاشرہ کنبں دے د الله نوم د خیر نہ مانع نشی جوہولے)

یوہ کورنی چہ جوہری نو پدے چہ پہ ہفے کنبں ے خائے یا د گناہ قَسَم نہ وی، خاوند یا بنسخہ او

د کور مشربہ د شریعت خلاف یا پہ دروغہ قَسَم نہ کوی چہ خان پرے د نیکیو نہ منع کوی۔

پدے سرہ کورنی خرابیہری او د الله د نوم چہ کلہ اکرام کیہری نو معاشرہ بہ جوہوی۔

بیا د الله تعالیٰ دا حکم دے چہ مسلمان کلہ قَسَم اُو خوری نو ہفہ بہ پورہ کوی، لیکن کہ قَسَم

یو داسے وی چہ د نیک عمل پہ لارہ کنبں رکاوٹ جوہری، مثلاً اُووائی چہ زہ بہ دانیک کار نہ

کوم، اصلاح د خلقو بہ نہ کوم، نو داسے قسم بہ ماتولے شی، او ہفہ نیک کار بہ کولے شی، او

ددے قَسَم کفارہ بہ ورکھے شی۔ بعض خلقو بہ د خپلو رشتہ دارانوںہ د خہ وقتی اختلاف او

ناراضگی پہ وجہ قَسَم کولو چہ آیندہ بہ د ہفہ سرہ نیکی او احسان جاری نہ ساتی، کوم ئے چہ

د مخکنہ نہ کولو، نو الله تعالیٰ پدے آیت کریمہ کنبں ددے نہ منع اُو فرمایلہ چہ خپل قسمونہ د

نیکی، تقویٰ، احسان او خیاگرے پہ لاره کنبس رکاوت مہ جوړوی۔

د مفسرینو یو جماعت د ابن جریر نه نقل کړی چه دا آیت د ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ په باره کنبس نازل شوے وو چه قسم ئے اوکړو چه زه به د خپلے ترور (خاله) په څوی مسطح بن اثاثه باندے انفاق نه کوم، ځکه چه دا د عائشے په تهمت کنبس شریک شویدے۔

واحدی د کلبی نه نقل کړی چه دا آیت د عبد الله بن رواحه رضی اللہ عنہ په باره کنبس نازل دے چه دده اوبسی نعمان بن بشیر رضی اللہ عنہ دده خور له طلاق ورکړے وو او بیا دواړو درجوع او صلحے اراده لرله، نو عبد الله قسم اوکړو چه نعمان بن بشیر سره به خبرے نه کوی، او د هغه کور ته به نه داخلېږی، او د هغه او د هغه د بنځے په مینځ کنبس به جوړ جاړے نه کوی۔ (ابن عاشور، بغوتی) هر یو سبب چه وی خو د آیت الفاظ عام دی۔

د دے وجه نه په صحیحینو کنبس د ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ عنہ نه روایت دے چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم افرمایل: «قسم په الله، که زه په یوه خبره قسم اوکړم او بیا روستو د هغه نه غوره صورت وینم، نو ان شاء الله چه زه هغه کار کوم، کوم چه غوره وی او قسم ماتوم»۔

دائے په هغه وخت کنبس وئیلی وو چه څه کسانو ترے د اوبسانو مطالبه اوکړه، نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم د نه ورکولو قسم اوکړو، بیا ئے قسم مات کړو او هغوی ته ئے اوبسان ورکړل۔

او په صحیح مسلم کنبس د ابو هريره رضی اللہ عنہ نه روایت دے چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم افرمایل: «خوځ چه قسم اوکړی او بیا روستو د هغه نه غوره کوم صورت وینی، نو د خپل قسم کفارہ دے ورکړی، او هغه کار دے اوکړی کوم چه غوره وی»۔

یعنی د شریعت خلاف قسم به ضرور ماتوی او کفارہ به ورکوی۔

دلته الله تعالیٰ د قسم مسئله راوړه، ځکه چه دا آیت دروستو راتلونکے مسئلے دپاره تمهید دے چه هغه د ایلاء مسئله ده۔

﴿وَلَا تَجْعَلُوا﴾ په (نَسَائِكُمْ حُرْتَ لَكُمْ) باندے عطف دے او دا عطف د تشریع د یو حکم دے په بل حکم باندے، او مناسبت د دواړو جملو دا دے چه دواړو کنبس د بنځے او د خاوند تر مینځ د ژوند تیرولو احکام دی، د اولے جملے مضمون په حالت د حیض کنبس د نزدیکت نه منع وه، او دا جمله د روستو (لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِكُمْ) دپاره تمهید دے، نو دا تمهید د دواړو آیتونو په مینځ کنبس په منزله د جملے معترضے دے۔ (ابن عاشور)۔

(عُرْضَةً) : په وزن د فُعْلَةٍ دے چه په مفعولی معنی باندے دلالت کوی لکه د قُبْضَةٍ او مُسْكَةٍ او هُرْأَةٍ په شان چه په معنی د مقبوض، ممسك، مهزوء سره دے۔

داد غَرْضُهُ نہ مشتق دے، پہ ہفغہ وخت کنبس استعمالیہ پی کله چہ انسان یو شے پہ عَرْضُ یعنی یو جانب باندے کیدی، اولتہ د عَرْضُ الْفُؤُذُ عَلَى الْإِنَاءِ نہ اخستے شویدے یعنی (لرگے تے پہ لوہنی باندے پہ پلنو کیخودو) یعنی یو شے مانع جوہرول۔ بیا مشہور شویدے پدے معنی کنبس چہ یوشے راپینب شی او دبل شی نہ مانع جوہر شی۔ (ابن عاشور، بغوی)۔

﴿وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ﴾

آیت کنبس دوہ تفسیرہ دی: (۱) عُرْضَةً پہ معنی د مانع سرہ دے، او اَنْ مدخول پہ تاویل دمصدر گرخوی او (لَا يَمَانِكُمْ) کنبس لام اجلیہ دے۔ (يَعْنِي لَا تَجْعَلُوا اسْمَ اللَّهِ مَانِعًا عَنِ الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَالْإِصْلَاحِ لِأَجْلِ اِيْمَانِكُمْ)۔ (مہ گرخوی نوم د الله منع کونکے د نیکی او تقویٰ او اصلاح نہ دوجہ د قسمونو کولو ستاسونہ)۔

یعنی تا قسم کرے پدے وجہ د الله نوم دے منع کونکے د نیکی نہ اوگرخولو۔ او د الله نوم دے بے خائے استعمال کرو۔ د ہفغہ نوم دے د نیکی نہ د منع کیدو سبب اوگرخولو۔

(۲) دویم عَرْضُهُ پہ معنی د هدف او نشانہ سرہ دے، او د عربی ژے دا قانون دے چہ د اَنْ نہ روستو غالباً (لَا) کلمہ پتہ وی یعنی لِنَلَا تَبْرُوا وَلَا تَقْفُوا وَلَا تَصْلِحُوا۔ او قرآن کنبس ددے ڊیر مثالونہ موجود دی۔ [يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا أَيْ أَنْ لَا تَضِلُّوا]۔ او کوفین ورتہ (کراہیة) لفظ راویاسی۔ ای كَرَاهِيَةَ أَنْ تَبْرُوا الخ۔

معنی دادہ: مہ گرخوی نوم د الله هدف او نخہ دپارہ د خپلو قسمونو چہ تاسو خپل قسمونہ د الله تعالیٰ نوم تہ ورولی لکہ خنگہ چہ نخہ ویشتلے شی۔ ددے دپارہ چہ تاسو نیکی نہ کوی، تقویٰ نہ کوی، اصلاح نہ کوی۔ یا دوجہ دبد گنرلو ستاسو نیکی لره، تقویٰ لره، اصلاح لره۔ یعنی د الله د نوم نہ تے هدف جوہر کرے وی او داسے وائی: قسم پہ الله او والله، بالله، تالله۔ خان پرے د نیکی نہ بندوی۔ او د الله نوم د قسم دپارہ د هدف جوہرولو مطلب دادے چہ د ہفغہ پہ نوم بے ضرورتہ قسمونہ کوی، یا داسے قسمونہ کوی چہ د نیکی او تقویٰ او اصلاح خلاف وی۔ د لوئی ذات لوئی نوم دے ضرورتہ قسمونو دپارہ استعمالول داسے دی لکہ یو شخص ماشی ویشتلو دپارہ توپ استعمال کری، او د نیکی او د تقویٰ خلاف قسمونو دپارہ د الله پاک نوم استعمالول داسے دی گویا کنبس د الله پہ نوم سرہ د نیکی او تقویٰ جرہے پریکول دی، کوم نوم چہ دتولو نیکیانو او خیرونو چینہ دہ۔ لہذا د الله نوم بہ د خیر پہ خائے د گناہ او بے خیری دپارہ نہ استعمالیہ۔

نوم د الله خو ددے دپارہ دے چہ سرے بہ نیک عمل کوی، او دے دپارہ نہ دے چہ دبد عمل دپارہ

بہ پرے قَسْمونہ کوی۔

پدے کنبں ابو حیاتیان یوہ بلہ توجیہ ذکر کریدہ چہ ان تبروا الخ د اَیْمَانِکُمْ پورے متعلق دیے، او د عُرْضَة معنی د هدف او دنخے دہ، او مقصد دا دیے چہ پہ نیکی، او تقویٰ او اصلاح کولو باندے د اللہ پہ نوم قسم مہ کوی، او مقصد پکنبں دا دیے چہ دا درے وارہ کارونہ اگرکہ د خیر دی لیکن پدے ہم دیر قَسْمونہ مہ کوی۔ لیکن دا توجیہ غورہ نہ دہ ٹککہ چہ د اللہ پہ نوم قسم کولو تہ شریعت ترغیب ور کریدے لکہ چہ لہر وستو بہ راشی۔

فائدہ: درے خیزونہ ئے ذکر کرل، دیے الفاظو دلته د خیر او نیکی، تمام اقسام راجمع کری۔

(۱) پَر ہفہ تہولو نیکیانو تہ شامل دیے چہ د ہفے تعلق د مور او پلار، خپلوانو، مسکینانو، یتیمانو او نورو حقوق العباد سرہ دیے۔ تقویٰ پہ ہفہ نیکیانو مشتمل دہ چہ د حقوق اللہ سرہ تعلق لری، او د اصلاح نہ مراد ہفہ نیکیانے دی چہ د معاشرے سرہ تعلق لری۔ پدے وجہ ئے دا درے الفاظ خاص کرل چہ تہول دین تہ شامل شی۔ (تدبرقرآن)

(۲) دارنگہ د خیر کار فائدہ بہ یا بل تہ رَسُول وی یا خان تہ۔ یا بہ د چا نہ ضرر دفع کول وی۔ نو پَر (نیکی) کنبں بل تہ فائدہ ور کول وی۔ او خان تہ فائدہ رسولو تہ تقویٰ وئیلے شی۔ او د بل چا نہ ضرر دفع کولو تہ اصلاح وئیلے شی۔ نو پدے طریقہ ہم دا د خیر تہولو کارونو تہ شامل دی۔ (احسن الکلام)۔

(۳) دارنگہ پَر کنبں د اللہ حقوق دی۔ (تَتَّقُوا وَتُضْلِحُوا) کنبں د بندگانو حقوق دی۔ بیا تَتَّقُوا کنبں فائدہ رَسُول دی او تُضْلِحُوا کنبں ضرر دفع کول دی۔ او دا درے وارہ اوجت اخلاق دی، د اللہ حق ہم ادا کوی، او مخلوق لہ فائدہ ہم ور کوی، او ضرر ترے لرے کوی۔

﴿وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ دا تزییل دیے، مخکنبں قَسْم ذکر شو او ہفہ تعلق د آوریدو سرہ لری نو اللہ فرمائی چہ اللہ ستاسو د قسم الفاظ آوری، خبردار! د ہفہ نوم بے خائے استعمال نکری۔ او درے کارونہ د خیر دی نو اللہ پوہ دیے چہ تاسو دا کارونہ منع کرل۔ ددے سزا بہ در کوی۔

فوائد او علوم

(۱) پہ عوامو کنبں مشہورہ دہ چہ قَسْم پہ حقہ او پہ ناحقہ ناروا دیے، دا خبرہ خطا دہ، بلکہ د اللہ پہ نوم قسم کولو کنبں ثواب دیے گلہ چہ قَسْم تہ ضرورت راشی۔
حدیث کنبں دی: [اِحْلِفُوا بِاللَّهِ وَتَرَوْا وَاَصْلِحُوا لِيَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ اَنْ يُحْلَفَ بِهِ]
[صحيح الجامع الصغير ۲۱۱]۔

(پہ الله قسم کوی، او نیکی کوی او پہ هغه کبن رشتیا وایی خُکَہ چہ الله دا خوبنوی چہ د هغه پہ نوم قسم او کرمے شی) خُکَہ چہ پدی کبن د الله د نوم تعظیم راخی۔ مقصد دا وی چہ قَسَم خورونکے عقیدہ لری چہ زہ دا قسم پوره کوم، دی دپارہ چہ د الله د نوم سپکاوی اُونشی، او کہ قَسَم پوره نکرم، نو الله به ماته عذاب را کری، نو پدی کبن د الله نه یرہ راخی۔

(۲) قَسَم د الله پہ نوم هم کیپی، او د الله پہ صفاتو هم کیپی، او په قرآن هم کیپی، فقه حنفی کبن چہ دا راغلی دی چہ په قرآن قَسَم نه کیپی، نو د هغه مقصد دا دی چہ عرف کبن پرے خلق قَسَم نه کوی۔ خُکَہ بناء د قَسَمونو په عرف وی۔ لیکن مونږ وایو چہ د هغه فقهاؤ په عرف کبن به پرے قَسَم نه کیدو او ز مونږ پدی زمانه کبن قوی قَسَم خلق په قرآن کوی، لهدا په قرآن قَسَم بالکل جائز دی خُکَہ چہ قرآن د الله کلام دی، او د هغه صفت دی۔ او که خوک وائی چہ قرآن باندي خُکَہ قسم جائز نه دی چہ دا مخلوق دی، نو دا خبره د اولی نه هم زیاته خطرناکه ده۔ خُکَہ چہ خلق خو په گته باندي قسم نه کوی بلکه د الله په کلام ئے کوی۔

(۳) مفسرینو لیکلی دی چہ پدی آیت کبن په هره خبره باندي د قَسَم کولو نه منع شویده۔ (۴) که یو شخص د واجب په پریخودو قسم او کری نو قَسَم ماتول به واجب وی، او که د مستحب په پریخودو قسم او کری، نو قسم ماتول به بهترو وی، او که د حرامو په کولو قسم او کری، نو په دی باندي هم قَسَم ماتول واجب پی۔ (بسیر الرحمن)۔

(۵) که خوک په کعبه یا په پلار نیکه یا په نبی باندي قسم او کری نو دا قَسَم نه دی، نو پدی کبن کفار ه هم واجب نه ده، بلکه دا عظیم جرم او گناه ده، الله ته به زرتوبه اویاسی خُکَہ چہ په غیر الله باندي قسم کولو ته نبی ﷺ شَرک وئیلے دی۔ (بغوی)۔

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ

نه را کروی تاسو الله تعالیٰ په لغو (عادتی) قسمونو ستاسو لیکن رانیسی تاسو په هغه چہ کری وی

﴿۲۲۵﴾ قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ

زرونو ستاسو۔ او الله ډیر بخونکے صبرناک دی۔

تفسیر: پدی کبن د قَسَم کولو بعض اقسام او حکم ذکر کوی۔

مناسبت: مخکبن د ډیرو قسمونو کولو نه منع اوشوه چہ د الله نوم په خایه مه استعمالوی، نو اوس وائی چہ کله انسان عادتی قَسَم کوی لکه د عربو عادت دی چہ هغوی په

هر خه کنبن (لَا وَاللَّهِ) او (بَلَى وَاللَّهِ) وائی۔ نو ددے به خه حکم وی؟ نو الله پدے آیت کنبن د هغه استثناء ذکر کوی چه پدے باندے خه گناه نشته۔

﴿لَا يُؤَاخِذُ﴾ دلته ئے باب مفاعله (مُواخِذَهُ) د مبالغه دپاره ذکر کریده۔ د مؤاخذه معنی ده، یوشه چا پسے حسابول او شمارل، دے دپاره چه هغه پرے ملادته کړی یا سزا ورکړی۔
﴿بِاللَّغْوِ﴾ لَغَا يَلْفُو لَفْوًا۔ په معنی دباطله خبرے کولو سره، او کله په معنی د هغه خبرے سره راخی چه پریوتے وی او هیخ اعتبار ورله نه وی، او دیته خطاء وائی۔ او دا ئے مشهوره معنی ده۔ دلته عادتی، بے ارادے او غیر اختیاری قَسَم کول مراد دی۔

عائشه رضی الله عنها فرمائی: دا آیت د هغه خلقو په باره کنبن نازل شوی چه په غیر شعوری طور سره (لَا وَاللَّهِ، بَلَى وَاللَّهِ) کلمه به ئے وئیله۔ (بخاری، مؤطا، ابوداود)۔

یعنی هغه الفاظ د قَسَم چه په ژبه باندے بغیر د ارادے نه اُوخی، او ذرّه سره ئے هیخ قسم تعلق نه وی۔ او د هیخ نفع او نقصان د خاطره نه وی کړے شوی، بلکه صرف د خبرو په مینخ کنبن د تکیه کلام دپاره یا د تنبیه دپاره یا د تاکید دپاره وئیلے شی۔ او دا قول د جمه زرو علماؤ دے۔

لیکن کوم قَسَمونه چه ذرّه په قصد او اراده سره وی، او د هغه په وجه د انسان په خپلو یا د بل چا په حقوقو باندے د اثر پریوتو دپاره وی، مثلاً د بل دپاره یا خان دپاره حق ثابتوی، یا د خان نه پرے ضرر دفع کوی، نو که د الله نوم ئے په غلطه طریقه استعمال کړو نو الله تعالیٰ به دا انسان ضرور رانیسی۔ آؤ: که په جائز کار کنبن ذرّه نه قسم کوی او بیائے پوره کوی، نو هیخ گناه نشته لکه مخکنین آیت کنبن تشریح اوشوه۔

فائده: ددے آیت او د احادیثو نه د قَسَم درے قسمونه او د هغه احکام معلومیرې۔

(۱) يَمِينٍ لَفْوٍ۔ ددے په تعریف کنبن اختلاف دے۔ ○ یو قول مخکنین ذکر شو۔

○ دویم قول دا چه، امام مالک رحمه الله فرمائی: چه انسان په یو شی قسم اُوکړی، او ددے گمږ وی چه دا شی به دغه شان وی، لیکن بیا بښکاره شی چه دغه شی دده د گمان خلاف دے۔ یعنی په دروغه قَسَم کول په خپل گمان چه په واقع کنبن هغه شان نه وی۔

لکه مثلاً تا یو کار نه دے کړے او گمان دے دا وی چه ما کړے او په هغه قسم اُوکړے۔ یا دے کار کړے او قَسَم کوی چه مانه دے کړے، درنه هیر شوی وی۔ امام مالک په مؤطا کنبن وائی دا بهترین تعریف دے چه ماته رارسیدلے دے۔ آه۔ او دا د ابوهریره رضی الله عنه، د حسن بصری، قتاده، مکحول، ابن ابی نجیح وغیره نه نقل دے۔

وجه داده چه سورة المائده کنبن راخی (بِمَا عَقَّدْتُمُ الْإِيمَانَ) رانیول په هغه وخت کنبن دی چه د

زرہ پہ مضبوطوالی سرہ وی، او پہ نفسِ قَسَم سرہ رانیول نشتہ، بلکہ رانیول پہ ہغہ صورت کنب دی چہ ارادہ د حنث او ماتولو لری نو خُکہ نئے ہلتہ کفارہ ہم خودلے دہ۔

○ بعض علماء وائی: **الْلُفُو مَا لَمْ يَقْصِدْ بِهِ الْكُذِبَ**۔ لغو ہغہ قسم دے چہ ارادہ د دروغونہ لری۔ نو دا مخکنو دوارو تعریفو نوتہ شامل دے۔ برابرہ دہ کہ بغیر د قصد نہ وی لکہ عادتتی قسم یا سرہ د ارادے نہ وی خو عقیدہ درشتیانے وی لیکن پہ واقع کنب خطائی بنکارہ شی۔ دا قول د ابن عباس او شعبی دے۔ او دا امام ابوحنیفہ د قول نہ ہم معلومیری۔ (التنوير والتحرير ۲/۳۶۴)۔
اول قول غورہ معلومیری خُکہ چہ دلتہ لغو د کسب القلب (دزرہ د ارادے) مقابل ذکر شویدے۔ نو پہ لغو کنب بہ ارادہ نہ وی۔

د لغو قَسَم حکم دا دے چہ نہ پکنب کفارہ شتہ او نہ گناہ۔ لیکن ددے قَسَم نہ قرآن کریم پہ لغو سرہ تعبیر او کپرو، پدے کنب اشارہ دہ چہ د ثقہ او غورہ خلقو دپارہ ددے نہ ہم پرہیز کول پکار دی خُکہ چہ قرآن کریم کنب د کامل ایمان والو پہ صفت کنب دا بیان شویدی چہ دوی د لغو خیزونو نہ خان ساتی۔ (تدبرقرآن بتصرف)۔

(۶) **دویم یمین غَمُوس**: [الْحَلْفُ عَلَى الزَّمَانِ الْمَاضِي كَاذِبًا] : دا ہغہ قسم دے چہ پہ دروغہ بانڈے قصداً او کپری شی پہ تیرہ شوے زمانہ کنب چہ مادا کار کپری وو، یا مے نہ وو کپری۔ پردے مال پرے حاصلوی، یا د خان نہ پرے ضرر دفع کوی۔ او بنہ یقین نئے وی چہ دا پکنب دروغجن دے۔
ددے حکم دا دے چہ دا کبیرہ گناہ دہ او نبی ﷺ د اکبر الکبائر (دتلونہ د لویو گناہونو) نہ شمارلے دے۔ او پہ کفارہ کنب نئے اختلاف دے۔ امام شافعی وائی پدے کنب کفارہ شتہ۔ جمہور وائی، کفارہ نشتہ، کفارہ خو ددے دپارہ وی چہ گناہ ختمہ کپری، او دہ دومرہ غتہ گناہ کپیدہ چہ ہغہ پہ کفارہ نہ معاف کپری۔

(۳) **یمین مُنْعَقِدَه**: [أَنْ يُكُونَ عَلَى الزَّمَانِ الْمُسْتَقْبَلِ] چہ پہ راتلونکی زمانہ بانڈے قَسَم او کپری چہ صبا بہ دا کار کوم، یا بہ نئے نہ کوم۔ ددے حکم دا دے چہ کہ د کار پہ کولو نئے قسم کپری وو، او پورہ نئے نکرو، نو کفارہ بہ ورکپری، او کہ پہ نہ کولو نئے قسم کپری وی او وے کپرونو ہم کفارہ بہ ورکپری۔ (او د کفارے اندازہ پہ سورة المائدہ کنب ذکر دہ)۔

بیا کہ د گناہ کار وو، نو قَسَم بہ ماتوی او کفارہ بہ ورکوی، او کہ نیک کار وی، سر تہ بہ نئے رسوی، کہ وے نہ رسولو، نو ہم کفارہ بہ ورکوی۔

فائدہ: دلتہ لغو قَسَم د یمین غَمُوس او یمین مُنْعَقِدَه مقابل دے۔ او بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ دوارو قسمونو تہ شامل دے خُکہ چہ غَمُوس کنب ہم دزرہ قصد وی، لیکن پہ دروغہ وی، نو پدے

کنب رانیول دی په طریقہ د گناہکاریدو، او په منعقدہ کنب هم د زرہ قصد وی لیکن په رشتیا۔ نو پدے کنب د قسم د ماتولو په صورت کنب رانیول صرف په کفارے ورکولو سره دی۔ ﴿وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ حَلِيْمٌ﴾ الله غفور دے خکے تاسو په لغو قسم سره نه رانیسی او د زرہ د قسم ماتولو په صورت کنب نے درله لاره پیدا کره په کفارے مقررولو سره۔ حلیم دے چه په جلتی سره نه سزا درنکره په یمین غموس کنب۔ (تفسیر ابن عرفه)۔

غفور: مبالغه ده په گناه پتولو او د هغه د سزا په ساقطولو کنب۔ او حلیم د جلم نه دے په لغت کنب سره د قوت او قدرت نه په آرام او دمه سره یو کار کول دی۔ (الباب لابن عادل)
 او حلیم هغه ذات ته وائی چه که د هغه په جانب کنب تقصیر اوشی، نو هغه په جلتی بدلہ نه اخلی، او په غفلت باندے غضب نه کوی او عذر قبلوی۔ او دلته د غفور سره حلیم راوړو، نه رحیم خکے چه دلته د الله سره په ادب کنب تقصیر او کوتاهی شویده نو دا یو قسم گناه ده، نو ددے بخنے سره (حلیم) صفت ذکر کول مناسب دی چه پدے گناه نه په جلتی سزا ورنکره۔
 (ابن عاشور)۔

لِّلَّذِيْنَ يُؤْلُوْنَ مِنْ نِّسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ اِنْ قَاوُوا

دپاره د هغه کسانو چه قسمونه کوی د خپلو بنځونه مهلت دے څلور میاشته، که دوی (د څلورو میاشتو نه روستو) راوگرځیدل

فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿۲۲۶﴾ وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلٰقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿۲۲۷﴾

نو الله بخونکے مهربان دے او که چرے قصد د طلاقو نه کرے وو نو یقیناً الله تعالیٰ لیدونکے، پوهه ذات دے۔

تفسیر: اوس یو بل قسم قسم دے چه خاوند نه د خپلے بنځے نه کوی۔ او دیته مسئله د ایلاء وائی۔ او پدے کنب هم د جاهلیت د زمانے د رسم اصلاح کول دی چه په هغوی کنب به د یو تن د خپلے بنځے سره مینه نه وه، نو داسے قسم به نه ترے اوکړو، چه ټول عمر به زه تاته نه نزدی کیږم، یا به یو کال دوه کاله۔ نونه به ورته خپله نزدی کیدو، او نه به نه بل چاته پریخوده چه نکاح ورسره اوکړی۔ او مسلمانانو به هم په ابتداء کنب داسے کار کولو، لیکن الله تعالیٰ پدے آیت کنب د هغه دپاره قانون مقرر کړو۔ چونکه دا قسم قسم دېر او د اصلاح او تقویٰ خلاف دے پدے وجه شریعت ورله اندازه مقرر کړه۔

ایلاء په دوه قسمه ده (۱) لغوی۔ (۲) او شرعی۔

ایلاء لغوی دیته وائی چه سرے د خپلے بنځے نه قسم اوکړی چه قسم په الله، زه به بنځے ته یوه

میاشت یا دودھ میاشتی وغیرہ (چہ د خلورو میاشتو نہ کم وی) نہ نزدی کیہم۔ ددی حکم واضح دی چہ دہ لہ قَسَم ماتول پکار دی، لیکن کہ قَسَم نے پورہ کرو نو ہیخ پرے نشتہ۔ او کہ قسم نے مات کرو نو کفارہ بہ ورکوی، نبی ﷺ ہم د خیلو بی بیانو نہ خفہ شوے وو او د هغوی نہ نے یو میاشت پورے قَسَم او کرو۔ او خیلہ بالخانہ کین د هغوی نہ جدا شو۔ خکہ چہ هغوی نفقہ زیاتہ طلب کولہ نو نبی ﷺ د هغوی نہ خفہ شو، او پدی سرہ د نبی ﷺ هغوی لہ ادب ورکول غرض وو۔ میاشت چہ کلہ تیرہ شوہ، نبی ﷺ د عائشے رضی اللہ عنہا کوتے تہ ورغلو او نورو بیبیانو باندے اوگر خیدو او هغوی تہ اختیار ورکریے شو۔ چہ ددی تفصیل بہ سورة الاحزاب کین راخی۔ او نبی ﷺ ہیخ کفارہ ورنکرہ خکہ قَسَم پورہ شو۔

ایلاء شرعی دا دہ چہ سرے د خیلے بنخے نہ د خلورو میاشتو نہ زیاتہ مودہ قَسَم او کری، یاد مودے د تعیین نہ بغیر مطلق قسم او کری چہ زہ بہ خیلے بنخے تہ ہیخ کلہ نہ نزدی کیہم۔ نو پدی آیت کین د داسے خلقو دپارہ د مودے تعیین شویدی چہ د خلورو میاشتو د تیریدو نہ روستو بہ یا خو خیلے بنخے تہ رجوع کوی، او هغے سرہ بہ تعلق قائموی، یا بہ طلاق ورکوی، (خکہ چہ بنخہ د خلورو میاشتو نہ روستو مُعلقہ (زورندہ) ساتلو اجازت نشتہ دی) کہ سرے رجوع او کرہ نو ہیخ پرے نشتہ، همغه بنخہ نے دہ او خیل قَسَم نے سر تہ اُرسولو، او کہ طلاق ورکوی ہم گناہ پرے نشتہ۔ او کہ نہ طلاق اچوی او نہ رجوع کوی، نو قاضی بہ نے پہ یوہ خبرہ ضرور مجبورہ کری، کہ یو تہ ہم نہ تیار پری، نو قاضی بہ د دوارو ترمینخ پہ طلاق سرہ جدائی راولی، دی دپارہ چہ پہ بنخہ ظلم رانشی۔ (ابن کثیر)۔

اوس کہ د خلورو میاشتو نہ دزیاتے مودے قَسَم نے کرے وو او بیا پہ خلورو میاشتو کین دنہ نزدی شو، نو د قَسَم کفارہ بہ ورکری۔ او کہ خلور میاشتے نے پورہ کرے، او بیا د بنخے سرہ نزدی شو، نو پہ دہ باندے ہم کفارہ واجبیہی۔ او کہ صرف خلور میاشتے نے قَسَم کرے وو او دائے پورہ کرے نو بیا پرے کفارہ نشتہ۔

بیاد احنافو علماؤ پہ نیز د خلورو میاشتو د تیریدو نہ روستو سمدست طلاق بائن واقع شو۔ بنخہ ترے جدا شوہ، بیرتہ ورتہ رجوع نشی کولے۔ او بعض اهل علم وائی چہ یو طلاق رجعی واقع دیے۔

جمہور علماء وائی چہ د خلورو میاشتو د تیریدو نہ روستو طلاق نہ واقع کیہی، بلکہ دا سرے بہ قاضی تہ راخکلی شی، او دا خبرہ د عثمان بن عفان او علی بن ابی طالب نہ پہ صحیح سند نقل دہ۔ (رواء الغلیل ۱۷۱/۲)۔

لکہ حدیث کنب دی: سلیمان بن یسار فرمائی، ما دیارلس صحابہ کرام موندلی دی چہ ہغوی بہ وئیل: (يُوقَفُ الْمُؤَلَّى) (دارقطنی والبیہقی) ایلاء کونکے بہ د قاضی مخے تہ اودرولے شی) چہ رجوع اؤکرہ یا طلاق واچوہ، داسے نشی کیدے چہ تاد خپل خواہش یا ضد دپارہ د بنخے ژوند زورند کرے وی، اودا د اسلامی خلافت فائدہ دہ۔

اودا د شریعت خومرہ انصاف دے چہ دسری لحاظ ئے ہم کرے چہ کیدے شی ہغہ بہ بنخے تہ ادب ورکوی یا بہ پرے غصہ وی، نو خیر دے خلورو میاشتو پورے ورسرہ د تعلقاتو نہ قائمولو اجازت دے، لیکن کہ بیا ہم دارجوع نہ کوی، نو اوس پہ بنخہ ظلم راخی، نو خکے ئے ورلہ خلور میاشتے مقرر کرے چہ دوارہ طرفونو تہ نقصان اؤنشی۔

پدے کنب د جمہورو علماؤ قول دلسو وجوہونہ راجح دے چہ ہغہ ابن القیم پہ بدائع التفسیر کنب ذکر کریدی۔ ددے آیت نہ ئے دلیل نیولے دے۔

لیکن چونکہ بنخے تہ واپس کیدل د الله تعالیٰ پہ نیز غورہ دی، پدے وجہ الله تعالیٰ اؤ فرمایل چہ کہ قَسَمْ خورونکے سرے خپلے بنخے تہ رجوع کوی، اود ہغے سرہ نزدیکت کوی، نو کومہ غلطی چہ ددہ نہ شوی وہ، الله بہ ئے معاف کری، او الله پہ ایمان والو بانڈے رحم کونکے دے چہ پہ کفارہ ورکولنو سرہ د قسم ماتولو اجازت ئے ورکرو، کہ الله غوختے نو دا بہ ئے لازم کرے وے، او کفارہ بہ نہ وے۔

﴿لِّلَّذِينَ يُؤَلُّونَ مِنْ نِسَائِهِمْ﴾ ایلاء کنب معنی د تقصیر پرتہ دہ، ہغہ قَسَمْ تہ وائی چہ پہ ہغے کنب دیوشی پریخودل وی اود ہغہ چا پہ حق کنب کوتاھی وی چہ د ہغہ نہ قَسَمْ شوے وی یعنی بنخے سرہ د جماع تعلق نہ ساتلو نہ قَسَمْ کول۔ چونکہ پدے لفظ کنب د ترک (پریخودلو) معنی خپلہ موجود دہ، پدے وجہ د قطع تعلق معنی ادا کولو دپارہ بل کوم لفظ یو خائے کولو تہ پہ کنب ضرورت رانغلو، اوددے وجہ نہ ئے دا پہ مِّن سرہ متعدی کرو۔ (راغب، ابن عاشور)۔

﴿تَرْبِصُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ﴾ خلور میاشتے خکے مقرر شوے چہ یو خود جاہلیت پہ ظلم رد دے۔ دویم: پدے کنب بنخے تہ ادب ورکول وی خکے چہ د خلورو میاشتو جدائی بہ بنخے لہ دیرزور ورکری، نو د خپل خان اصلاح بہ اؤکری۔ دریم: پدے کنب خاوند تہ د سوچ او فکر موقعہ ورکول دی چہ پہ طلاق ورکولو کنب جلتی اؤنکری۔

﴿فَإِنْ فَاءٌ وَإِنَّا لِلَّهِ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ یعنی کہ دوی را واپس شو د بنخو نزدیکت تہ، روستو د خلورو میاشتو نہ نو کہ کوم تقصیر شوے وچہ د بنخے حق ئے ضائع کرے وو، نو الله غفور رحیم دے۔ خکے د دوی دارجوع داسے دہ لکہ دتوے پہ شان چہ گناہ معاف کوی۔

○ یا کہ د خلورو میاشتو نہ مخکنیں واپس شو نو د قَسَم کفارہ بہ ورکری۔ او گناہ تے معاف شوہ۔ اولہ معنی غورہ دہ۔

﴿وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ﴾ او کہ د خلورو میاشتو پورہ کیدو نہ روستو ہم نہ راگرخی نو معلومیری چہ ددہ د طلاقو ارادہ دہ۔ نو دہ دپارہ طلاق ورکول ہم جائز دی۔

﴿فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ اللہ آوریدونکے، پوہہ دے، ددہ خبرہ آوری او ددہ پہ نیت پوہہ دے، نو قاضی بہ ورته حکم اوکری چہ رجوع کویے او کہ طلاق اچویے نو دا بہ د خولے نہ خہ اویاسی نو اللہ بہ ہغہ ووری یا بہ طلاق و اچوی، یا بہ اووائی زما رجوع دہ۔ دا ہم دلیل دے چہ د مودے د تیریدو نہ روستو بہ خاوند ضرور خہ الفاظ وائی او خود بخود طلاق بائن نہ واقع کیپی۔ دارنگہ د عزم نسبت تے خاوندانو تہ کریدے۔

د آیت پہ آخر کنیں یو قسم دہمکی دہ ہغہ کسانو تہ چہ خپلو بیبیانوتہ د نقصان رسولو دپارہ داسے قسم قسمونہ کوی۔

فوائد: (۱) کہ یو سرے د خپلے بنخے نہ پنخہ، شپہ میاشتے غائب شو، پدے سرہ بنخہ نہ طلاقیری ترخو چہ قَسَم تے نہ وی کرے۔ او کہ قَسَم تے ہم کرے وی طلاق نہ دہ، بلکہ ہغہ بہ پہ خپل اختیار طلاق اچوی، یا بہ رجوع کوی۔ اگر کہ داسے غائبیدل تیک نہ دی۔

(۲) دا آیت دلیل دے چہ پہ ہر خلور میاشتو کنیں کم از کم یو کرت د خپلے بنخے سرہ نزدیکت واجب دے خکہ چہ د ایلاء قَسَم کولو پہ صورت کنیں بہ خاوند د خلورو میاشتو نہ روستو مجبورہ کولے شی چہ یا خود خپلے بنخے سرہ نزدیکت اوکری یا طلاق ورکری۔ دا وجہ دہ چہ عمر فاروق ؓ یوہ شپہ د خلقو د احوالو معلومولو دپارہ گرخیدو نو دیوے زنانہ نہ تے اشعار واوریدل چہ د خاوند ارمان تے کولو، نو ہغہ ترے صبا تپوس اوکرو، ہغے اووئیل چہ زما خاوند د عراق پہ فوج کنیں وتلے دے۔ نو عمر فاروق ؓ د بنخو نہ۔ پہ یو روایت کنیں دی چہ د خپلے لور حنّے نہ تے تپوس اوکرو چہ بنخہ خومرہ مودہ د خاوند نہ صبر کولے شی؟

ہغوی جواب ورکرو چہ دوہ میاشتے۔ او پہ درے میاشتو کنیں تے صبر کمیپی او پہ خلورو میاشتو کنیں تے صبر ختمیری۔ نو عمر بےس دا قانون پاس کرو چہ مجاہد بہ پہ فوج کنیں د خلورو میاشتے بہ زیات وخت نہ تیروی۔

(۳) پدے آیت کریمہ کنیں د خلورو میاشتو نہ روستو رجوع کولو کنیں کفارہ نہ دہ ذکر لیکن د شریعت عام قانون دے چہ د قَسَم ماتولو پہ صورت کنیں کفارہ لازمہ وی لہذا دا صورت بہ ہم د کفارے نہ مستثنیٰ نہ وی نو کوم فقہاء چہ د کفارے قائل دی د ہغوی رائے قوی معلومیری۔

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ

او هغه زنانہ چه طلاقے کرے شی، انتظار به کوی په خپلو خانونو باندے درے حیضونه او نه دی حلال دوی له

أَنْ يَكْتُمَنَّ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

چه پټ کړی هغه شی چه الله پیدا کرے د دوی په رجمونو کښ که چرے دوی ایمان لری په الله او په ورځ روستنی

وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا

او خاوندان د دوی ډیر لائق دی په واپس کولو د دوی په موده د عدت کښ که دوی غواړی اصلاح لره،

وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ

او دپاره د ښځو حقونه شته په شان د هغه حقونو چه په هغوی باندے دی، په ښائسته طریقے سره

وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿۲۲۸﴾

او د سرو دپاره په هغوی باندے اوجته درجه ده او الله غالبه، حکمتونو والا دے۔

تفسیر: ددے خائے نه روستو د طلاق، عدت، رجوع او د عشره النساء (زنانو سره د ژوند

تیرولو) مسائل بیانوی ځکه چه عربو پدے کښ ډیر ظلمونه پیدا کړی وو۔

دارنگه اوس زمونږ زمانه کښ غټ ظلم شروع دے، جهالت عام دے ځکه چه د طلاقو په احکامو صحیح عمل د سره نشته اِلا مَنْ رَجِمَ اللهُ۔

نو الله تعالیٰ حقدارو ته حق ورکوی او ظلم رد کوی۔ عربو به خپلو ښځو له طلاقونه ورکول کله چه به ئے عدت پوره کیدو، نو بیرته به ئے ورته رجوع او کړه او سلسله به همدغه شان چلیده نو ښځه به نه خاوند والا وه، او نه به یې خاونده وه۔ او دا طلاق به کله سلوته هم اُورسیدل۔ نو الله تعالیٰ د طلاقو شومے ښځے عدت مقرر کړو چه درے حیضه دی ددے په تیریدو به ښځه د سړی نه ځی۔ بیرته د رجوع حق نشته۔ او طلاق صرف درے دی۔ زیاتو طلاقو ورکولو ته ضرورت نشته۔

پدے آیت کریمه کښ مسئله د عدت ده۔ یعنی دداسے طلاقو شومے ښځے عدت بیان شویدے چه هغه آزادے وی ځکه چه حدیث کښ دی: [طَلَّاقُ الْأَمَةِ ثِنْتَانِ وَعِدَّتُهَا حَيْضَتَانِ] د ښځے طلاق او عدت دوه دی) (رواه ابوداود ۲۱۸۹ باسناد فی بعض المقال وروی الدارقطنی والبیهقی نحوه عن عمر

موقوفاً و سنده صحیح ارواء الغلیل (۷/۱۵۰)

دویم دا چه ذوات الاقراء (حيض والا) وی یعنی د هغه ماهواری لابنده شوی نه وی، که حیض ئه نه راتلو، د هغه عدت دره میاشته دی. دریم دا چه ذوات الاحمال به نه وی (یعنی حامله به نه وی خککه د حامله عدت د حمل په زیږولو دے). خلورم دا چه (مدخول بهأ) وی یعنی د هغه سره خاوند نزدیکت کړی وی. خککه که دخول ورسره نه وی شوی، نو د هغه هم عدت نشته. لکه سورة الاحزاب (۴۹) آیت کبس راخی ﴿لَمَّا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُونَهَا﴾ نو داسه بنخه ته (چه دا شرطونه پکبس وی) که د هغه خاوند طلاق رجعی ورکړی نو د هغه عدت به دره حیضه وی.

قُرُوء جمع د قرء ده، ددې په لغت کبس دوه معانی راخی. حیض او طهر، او دواړو ته علمائو تلل کړیدی، لیکن دلته غوره معنی د حیض ده. لکه د عدت د حکمت نه معلومېږی، یعنی دره حیضه به تیروی، دې دپاره چه معلومه شی چه د هغه په رجم کبس بچه نشته دے.

او مقصد پدې کبس دا دے چه د خلقو نسب گډوډ نشی. پدې وجه بنخه دپاره دا حرام دی چه هغه د خپل رجم حالت پت کړی. که حمل پت کړی نو بچه به د خپل پلار نه غیر بل چا سره پیوسته شی چه د هغه به ډیر خرابه نتیجه راوخی. بچه به د خپل خاندان او د میراث حق نه محروم شی، محرمه بنخه به د هغه نه پرده کوی، بلکه ممکن ده چه هغه د خپلے محرمه بنخه سره واده اوکړی.

دغه شان کوم پردی پلار ته چه دده نسبت کپړی د هغه د مال ناجائز وارث به جوړېږی، د هغه د بنخو غیر شرعی محرم به جوړېږی، او د شر او د فساد داسه دروازې به را کولاوېږی چه هیڅوک به ئه نشی بندولے، د مثال په طور که هغه بنخه حمل پت کړی او بل چا سره واده کوی، نو دا واده به حرام وی، او د بل سړی د هغه سره جماع کول به زنا وی. او که حیض پت کړی او وائی چه د طلاق نه روستو دره حیضونه تیر شو، نو دے د خپل خاوند د رجوع حق ختم کړو، او خپل خان ئه د بل سړی دپاره په غیر شرعی طور سره مباح کړو، او که وائی چه لا دره حیضونه نه دی تیر شوی، او حال دا چه هغه تیر شوی وی، نو دا په ناحقه سره طعام او نفقه غواړی چه ددې دپاره حرام دی، او که خاوند دے ته رجوع کوی، نو د هغه سره به نزدیکت حرامېږی، خککه چه د عدت د تیریدو نه روستو نوے نکاح (نوے ترون) ضروری وو.

د عدت په مقررولو هېن حکمتونه :

شریعت چه عدت مقرر کړی پدې کبس ډیر مصلحتونه او فائده دی :

(۱) ... یو دا چه د بنخه د خپته بچه معلوم شی لکه چه مخکس تیر شو.

(۲) ... د طلاق په وجه چه کوم وقتی طور سره ناراضگی او خفگان راغلی، نو دواړه فریقین

بنہ پہ سوچ سرہ ہفہ ختم کبری او بیرتہ مصالحت او کبری خکہ چہ کیدے شی چہ خاوند د غصے پہ وجہ طلاق ور کبری وی۔

(۳) رفع الندامة: کله دواہ فریقین پہ طلاق باندے خفہ وی، نو شریعت ورتہ د عدت موقعہ ور کبرہ چہ پدے کنب دواہ یو بل تہ رجوع کولے شی۔ کہ عدت نہ وی نو انسان کمزورے دے، د ہفہ نہ بہ لوئی نقصان کیدے چہ تدارک بہ ئے ممکن نہ وی۔

(۴) کہ د بنخے سمدست بل چا سرہ نکاح کیدل جائز وی، نو ممکن دہ چہ د بنخے پہ خیتہ بہ حاصل وی، د ہفہ نسبت بہ د خپل پلارنہ علاوہ بل چاتہ کیدے، نو د ماشوم نسب بہ گلوہ کیدے۔ پدے کنب نور حکمتونہ ہم شتہ چہ الله تعالیٰ تہ بہتر معلوم دی۔

﴿يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ درے حیضہ بہ د خاوند پہ کور کنب تیروی چہ دا پرے تیر شو نو بیابہ پہ خپلہ مخہ خی۔ او د طلاق سرہ سمدست بہ ہمداسے د کور نہ نہ اوخی، د عجمو پہ شان کار بہ نہ کوی چہ بنخے تہ او وائی: خہ طلاقہ مے کرے، نو سمدست ئے د کور نہ شری، نہ نفقہ ور کوی او نہ د اوسیدو خائے، حال دا چہ د شریعت پہ قانون کنب تر درے حیضونو پورے بہ بنخہ د خاوند پہ کور کنب وی، پہ ہفہ باندے د بنخے نفقہ لازمہ دہ۔ خکہ چہ دا د خاوند د حق پورہ کولو دپارہ ناستہ دہ۔

﴿بِأَنْفُسِهِنَّ﴾: دا لفظ ئے ورسرہ دزیات تاکید دپارہ او وئیلو چہ بنخہ بہ خان مضبوط راگیروی خکہ چہ بنخہ چہ طلاقہ شی نو د ہفہ خوئی دادے چہ ہفہ خان وئستل غواہی، شریعت ورتہ وائی چہ تہ بہ د نفس خلاف کوی او ڈول بہ ہم کوی، او درے حیضونہ بہ انتظار کنب اوسیرے، کیدے شی چہ تاتہ خاوند رجوع او کبری۔

﴿وَلَا يَجِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ﴾ [أَيُّ مِنَ الْحَيْضِ وَالْوَالِدِ] کہ د دوی پہ رحمونو کنب الله تعالیٰ حیض پیدا کرے وی یا بچی لره، نو ہفہ بہ نہ پتہوی، یعنی یوہ بنخہ طلاقہ شوہ، درے میاشتے تیروی لگیا دہ او دا وائی چہ یو میاشتہ کنب زما درے حیضہ راغلل، او حال دا چہ نہ وی راغلی، دروغ وائی، خان زر فارغوی، نو دا ورلہ جائز نہ دہ۔ او یا دا چہ ددے پہ رجم کنب بچے نشتہ، او دا وائی چہ زما پہ خیتہ کنب بچے دے، زہ بہ نہہ میاشتہ ناستہ یم۔ غرض ئے دا وی چہ دا خاوند راتہ رجوع او کبری، یا د خاوند نفقے تہ ئے اہولی وی۔ دا دواہ کارونہ بہ نہ کوی، بلکہ صحیح حال بہ وائی۔

﴿إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ یعنی کہ چرتہ مؤمنہ وی نو دا کار بہ نہ کوی۔ دا دواہ قیدونہ ئے دزیات تاکید دپارہ او وئیل خکہ چہ ددے پہ دے حالت کنب دروغ وئیلو باندے دیرے

غلطے نتیجے مرتبے کیہی چہ د ہغے بیان مخکنیں اوشو۔

﴿ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ ﴾

اوس الله تعالیٰ خاوند تہ ترغیب ورکوی چہ پدے عدت کنیں دے بنخے تہ رجوع اؤکرہ۔ یعنی د عدت د مودے پہ دوران کنیں خاوند تہ دا حق حاصل دے چہ کہ ہغہ د کورسازولو او تعلقاتو بر حال کولو ارادہ لری، نو بنخے تہ بیرتہ رجوع کولے شی۔ شریعت کنیں د بنخے او خاوند تعلق تہ دیر اہمیت ورکریے شویدے۔ ددے تعلق ختمیدل صرف پہ ہغہ صورت کنیں برداشت شویدی چہ کلہ د کور جوړولو ہیخ امکان باقی پاتے نہ شی۔ پدے وجہ شریعت ورتہ دا مودہ د عدت ورکریے چہ د دوارو کور جوړ شی۔

او ددے رجوع شرط ئے دا اولگولو چہ دارجوع بہ پہ ہغہ وخت کنیں کول جائزوی چہ د سہری بہ ارادہ د اصلاح وی، یعنی د محبت او د خوشحالی سرہ بہ ازدواجی ژوند تیروی، او پدے سرہ بہ د بنخے ہیخ قسم تنگولو او پہ ہغے بانڈے د ظلم کولو ارادہ نہ وی بلکہ کہ مقصد پدے کنیں د جاہلیت والو پہ شان تنگول وی، نو بیا بہ دا لوئی ظلم وی چہ د الله د ناراضگی سبب بہ جوړ پری۔

(فِي ذَلِكَ) یعنی پہ عدت کنیں۔ کہ سہری پہ عدت کنیں رجوع اؤکرہ، نو د درے طلاقونونہ د دوه طلاقو مالک پاتے شو، او دیو طلاق والک ئے ختم شو۔ بیا کہ پہ بلہ موقعہ کنیں طلاق ورکوی، نو بیا ہم دغہ شان پہ عدت کنیں دننہ رجوع کولے شی، بیا بہ دیو طلاق مالک پاتے وی، او کہ پہ ژوند کنیں پہ بلہ موقعہ ئے طلاق ورکرو، نو بیائے عدت ختم دے او بنخہ بہ ترے شی، بیرتہ ورتہ د رجوع حق نہ لری، بلکہ بنخہ بہ پہ خپلہ خوبنہ بل خاوند اؤکری، او کہ ہغہ پہ خپلہ خوبنہ طلاقہ کرہ او د ہغہ نہ ئے عدت تیر شو، نو بیرتہ ئے اول خاوند کولے شی۔ پہ دویم خاوند بہ دا شرط لگول غلط وی چہ تہ دا بنخہ دیو خو ورخو یا یوے شپے دپارہ پہ نکاح واخلہ، او صبا لہ بیرتہ ورتہ طلاق ورکریے چہ مالہ بیرتہ حلالہ شی۔ دا سراسر ظلم او د الله د حدودو نہ تجاوز دے چہ نن صبا دیر ملیان پکنیں اختہ دی۔

او کہ مثلاً سہری یو طلاق ورکرو، او پدے کنیں عدت تیر شو نو تجدید د نکاح بہ اؤکری یعنی نکاح بہ تازہ کری، لکہ خنگہ ئے چہ اولہ نکاح کرے وہ سرہ د مہر، خطبے، اعلان او گواہ وغیرہ کارونونہ۔

﴿ وَلَهُنَّ ﴾ اوس عشرۃ النساء (زنانونو سرہ بنہ ژوند تیروول) بیانوی: چہ د طلاق موقعہ ولہ راخی؟ خکہ چہ خاوند د بنخے او بنخہ د خاوند حق نہ ادا کوی، نو د دوارو پہ یو بل حقونہ بیانوی۔ خاوندانو لہ دا گمان نہ دے پکار چہ حقوق صرف زمونہ دی، او د بنخو ہیخ حق نشته لکہ بعض متکبر خلق بنخہ د حیواناتونہ ہم بد ترہ گنہری بلکہ لکہ خنگہ چہ پہ دوی بانڈے د

خواندانو متعلق فرائض او ذمہ واریانے او حقوق دی، نو دغه شان د عرف او دستور مطابق پہ خواندانو باندے د بنحو حقوق ہم شته۔ نو د هر خواند دا فریضه ده چه د خپلو حقوقو د مطالبے سره سره د بنحو د حقوقو لحاظ هم اوساتی، پدنے سره به ئے کورنی جوړه وی۔ بیا ددے هیچرے دا معنی نه ده چه بنحو د خواند سره په هر اعتبار بالکل برابره ده، بلکه دلته مطلب دا دے چه د دواړو دپاره په ازدواجی ژوند کښ په یو بل باندے حقوق شته، او د هغه خیال ساتل دواړو له پکار دی چه ژوند برابر شی۔

او د بنحو او د خواند په ټولو کارونو کښ د مساوات نظریه کومه چه د مغرب نه راوړی شویده، بالکل د شریعت د اصولو خلاف ده او روستو الفاظو سره ددے صریح رد شویدے (وَلِلرِّجَالِ عَلَیْهِمْ ذَرْبَةٌ) چه د سرو دپاره په بنحو درجه د فضیلت او زیاتی حق حاصل دے۔ په فطری قوتونو کښ بنحو د سړی سره برابره نشی کیدے، دغه شان د جهاد په اجازت کښ، د میراث په دوچنده کیدو کښ، په قوامیت (نظام چلولو) او حاکمیت (مشری) کښ او په اختیار د طلاق او رجوع وغیره کښ۔ ابن عباس فرمائی: د سرو درجه پدے وجه ده چه هغوی بنحو ته مهر ورکوی او انفاق پرے کوی۔ بعض وائی په گواهی او په عقل کښ غوره دی۔ (بغوی)

او په صحیح حدیث د ترمذی کتاب الرضاع کښ د ابو هریره رضی الله عنه نه روایت دے چه نبی کریم صلی الله علیه و آله او فرمایل: «که ما یو تن ته حکم کولے چه سجده بل تن ته او کړی نو ما به خامخا بنحو ته حکم کولے چه خواند ته سجده او کړی»۔ (صححه الالبانی)

حکه چه د خواند په بنحو باندے ډیر زیات حقوق دی۔ او په روایت د ابن ماجه کښ دی چه که خواند بنحو ته او وائی چه د سور غرنه کانړی تور غرنه یوسه او د تور غرنه سور غرنه یوسه نو هغه به ئے وړی)۔ (ابن ماجه ۱۸۵۲) وفی سنده مقال) او هغه له جائز نه دی چه ددے نه انکار او کړی اگر که پدے کښ فائده هم نه وی۔ او که په تنور باندے ولاړه وی او خواند ورته آواز او کړی او دودئ ترے سوزی نو هم د خواند تابعداری به کوی۔ لکه دا خبره د احادیثو نه ثابته ده۔

ا: صحیح حدیث کښ دا هم دی: «که په خواند د قدم نه تر سره پورے دانه وی چه د هغه نه وینے زوے بهیږی او بیا بنحو هغه ته مخامخ شی او هغه په ژبه ختی نو (بیا به هم) د خواند حق ادا نکړی» (صحیح الترغیب والترهیب ۱۹۳۶)

هقوق النساء

بیا د بنحو حقوق د عرف عام مطابق خوراک، خکاک، جامے، بنائسته سلوک او د اوسیدو ځائے ورکول یعنی یواځے کوته ورکول۔ او د هغه سره نزدیکت کول دی۔

او حدیث کنبن دی : «پہ مخ بہ ئے نہ وہی، کنخل بہ ورتہ نہ کوئے او ہجران بہ ورسرہ پہ کور کنبن کولے شی۔ بھرتہ بہ نشی شہلے کیدے۔ (ابوداؤد ۲/۲۴۴) احمد ۴/۴۴۷ و سندہ صحیح)۔

او د بنسخے دپارہ بہ دول کوی۔ ابن ابی حاتم، ابن ابی شیبہ، عبد الرزاق او حاکم د ابن عباس نہ روایت کرے [اِنِّیْ لَا حِبُّ اَنْ اَتَزَّیْنَ لِلْمَرْأَةِ کَمَا اُحِبُّ اَنْ تَتَزَّیْنَ لِیَ الْمَرْأَةُ] (زہ خوبنوم چہ بنسخے تہ خان بنائستہ کرم لکہ خنکہ چہ خوبنوم چہ بنسخہ ماتہ دول اوکری)۔ (ابن کثیر)۔

لہذا نسوار بہ نہ اچوی او خپلہ بدبوئی بہ زائلہ کوی، ہسے نہ چہ بنسخہ ددہ نہ تنگہ وی خود حیاء د وجہ نہ بہ خہ نشی وئیلے۔ او بالمعروف ئے اوئیل چہ د شریعت مطابق بہ وی، کہ زنانہ د تی وی او نورو گناہونو مطالبہ کولہ نو دائے حق نہ دے۔

فائدہ: د بنسخو حقوق ئے مقدم کرل دپارہ داہتمام کولو او خیال ساتلو، خکہ چہ د پخوانہ د بنسخو حقوق ضائع کیہری، او غالباً سہری دہغوی د حقوقو خیال نہ ساتی۔
او (لہن) ظرف ئے مقدم کرو، دے دپارہ چہ ددے خبراہتمام اوکری شی او آوریدونکی مسند الیہ تہ متوجہ شی۔

فائدہ: معروف ہغہ شی تہ وائی چہ صحیح طبیعتونہ ئے پیڑنی، او انکار ترے نہ کوی او عقل ئے قبلوی، او د کرامة النفس موافق وی، او شریعت د ہغے اقرار کوی۔

د بالمعروف نہ علماؤ دلیل نیولے دے چہ بنسخہ بانڈے د خاوند خدمت واجب دے چہ ہغہ لہ وپہ واغری، دودئی او ترکاری تیارہ کپری او نور خدمتو نہ کوم چہ پہ عرف کنبن بنسخہ د خاوند دپارہ کوی۔ او پدے بانڈے شیخ الاسلام ابن تیمیہ د مالکیہ و موافق فتویٰ ورکری، او دا قول د ابوبکر بن ابی شیبہ او ابواسحاق الجوزجانی دے۔

او پہ احادیثو کنبن ہم ددے دیر دلائل موجود دی۔ نبی ﷺ پہ خپل لور فاطمہ بانڈے دا فیصلہ کرے وہ چہ د کور خدمت بہ کوی۔ (رواہ الحوزجانی من طرق) نو پدے کنبن رد دے پہ ہغہ بعض فقہاؤ چہ دا خدمت واجب نہ گنری۔ (القاسمی)۔

﴿ وَاللّٰهُ عَزِیْزٌ حَکِیْمٌ ﴾ دا دوہ صفتونہ ئے راوړل چہ اللہ عزیز دے پدے وجہ د ہغہ حق دے چہ ہغہ حکم اوکری، او ہغہ حکیم دے ہر حکم چہ کوی ہغہ پہ حکمت بناء وی، بندگانو لہ بغیر د چون وچرانہ ہغہ منل پکار دی۔ کہ بندگان د اللہ د احکامو مخالفت کوی، نو پدے کنبن د اللہ غیرت او عزت چیلنج کوی، او د ہغہ عذاب تہ دعوت ورکوی۔

فوائد ومسائل

شریعت د طلاقو دپاره اصول مقرر کړی چه پدے کښی یه شماره حکمتونه دی او د انسانانو مصلحتونه او فائده دی، لکه مثلاً شریعت دا وئیلی دی چه

(۱) طلاق به په غصه کښی نه وی، بلکه په خپل هوش او فکر سره په خپله خوښه به طلاق ورکوی۔ د چا زور او خپله غصه به پرې نه وی۔ ځکه چه طلاق هله واقع کیږی چه د سړی د ښځې نه ضرورت پوره شی۔ لکه په حدیث د ابن عباس کښی دی: [الطَّلَاقُ عَنِ وَطْرٍ] [صحیح البخاری ۵/۲۰۱۷] طلاق د ضرورت د پوره کیدو نه وی۔

(۲) دویم دا چه طلاق به په طهر کښی وی ځکه چه په حالت د حیض کښی ښځه گنده وی، نو کیدے شی چه د سړی ترے پدے وخت کښی نفرت پیدا شوے وی، او بیا به ئے په طهر کښی ورته توجه پیدا شی نو خفه به وی۔ نو ځکه شریعت د طهر شرط اولگولو۔

(۳) دریم په هغه طهر کښی به طلاق وی چه جماع ئے پکښی نه وی کړی، ځکه چه کله انسان جماع او کړی نو د هغه په محبت او شوق کښی کمه راځی، نو کیدے شی چه دده صبا له محبت زیات شی بیا به پښیمانه شی۔ نو هر کله چه دا په حالت د محبت کښی چه ښه ضرورت ئے ښځې ته شته او بیا هم طلاق ورکوی، معلومیږی چه دا طلاقو ته محتاج دے۔

(۴) بیاد طلاقو ورکولو نه پس سمدست د ښځې تلل هم نشته، بلکه عدت به تیروی کیدے شی چه سرے پښیمانه شی او رجوع او کړی۔ لیکن هر کله چه درے میاشتو پورے د سړی توجه نه پیدا کیږی، نو معلومیږی چه دا په طلاق ورکولو کښی رشتینی دے۔ او بیا به ئے په رجوع نه کولو کښی عذر هم نه وی۔

(۵) شریعت د طلاقو واك سړی له ورکړے ځکه چه د ښځې سینه تنگه ده، هغه په معمولی خفگان سره طلاقونه اچوی، او بیا زر پښیمانه کیږی۔ ښځه چه کله خفه شی نو ټول خیر ئے د زړه نه اوځی او چه کله رضا شی نو بیائے هیڅ خفگان په زړه کښی نه وی، په خلاف د سړی نه چه د هغه کله د ښځې سره وړانه شی، نو هم د هغه عقل باقی وی، او محبت ئے وی او په معمولی خبرو طلاق نه ورکوی، عاقبت ته گوری۔ او کله چه رضا شی نو بیائے هم څه نا څه خفگان په زړه کښی باقی پاتے کیدے شی۔ په زړه کښی ئے ژور والے زیات وی۔

الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَجِلُّ

طلاق (رجعی) دوه ځله دی، نو ساتل دی د ښځې په ښائسته طریقے یا پرېخودل دی په ښائسته طریقے او جائز نه دی

لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا

ستاسو دپارہ چہ واخلی د ہغہ مال نہ چہ تاسو ورکری دے بنحو تہ ہیخ شے مگر کہ یریری بنخہ او خاوند

إِلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ

چہ وئہ نہ دروی پولے د الله تعالیٰ نو کہ چرے تاسو یریدلی چہ دا بنخہ او خاوند بہ اونہ دروی پولے د الله

فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ

نو نشته دے گناہ پہ دے دوارو پہ ہغہ مال کنب چہ بنخہ پہ بدلہ کنب ورکری ہغہ (مال) لہ۔ دا د الله پولی دی

فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿۲۲۹﴾

نومہ تیریری ددے نہ او خوک چہ تیرشی د الله د پولونہ نو ہمدغہ کسان ظالمان دی۔

د طلاق رجعی بیان

تفسیر: اوس نور احکام بیانوی، طلاق رجعی او د ہغے نہ روستو رجوع کول یا نہ کول، او د بنخے نہ د مہر واپس اخستلو نہ منع او د خلع مسئلہ ذکر کوی۔

د جاہلیت پہ زمانہ او د اسلام پہ ابتداء کنب دا طریقہ وہ چہ خلقو بہ خپلو بنحو تہ بغیر د تحدید او شمار نہ طلاقونہ ورکول، دیو طلاق د مودے ختمیدو نہ مخکنب بہ ئے رجوع کولہ، او بیابہ ئے طلاق ورکولو او مقصد بہ پدے کنب بنحو تہ نقصان ورکول وو، دے ظالمانہ کار د پیرو بنخو ژوند تنگ کری وو۔

عائشہ رضی اللہ عنہا وائی چہ یو سہری خپلے بنخے تہ اووئیل چہ زہ بہ تانہ د خان نہ جدا کوم او نہ بہ درتہ پناہ درکوم، بنخے اووئیل دا خنکہ؟ نو ہغہ اووئیل چہ زہ بہ تاتہ طلاق درکوم او ہر خل بہ د عدت تیریدو نہ مخکنب تاتہ رجوع کوم۔ ہغہ بنخہ د عائشہ رضی اللہ عنہا خواتہ راغلہ او ہغے تہ ئے دا خبرہ اوکری۔ نو عائشہ غلے شوہ، کلہ چہ رسول اللہ ﷺ کورتہ راغلو، ہغہ تہ ئے دا واقعہ بیان کری، نبی ﷺ ہم غلے شو۔ تردے چہ دا آیت نازل شو چہ خاوند بہ ددوہ خل طلاق ورکولو نہ روستو یا خور رجوع کوی یا بہ درے طلاقہ ورکوی۔ دے نہ روستو چہ بنخہ ہر چرتہ غواری او چا سرہ غواری نکاح کولے شی، خاوند بہ د نورو طلاقونو او رجوع حق نہ لری۔ نو اللہ تعالیٰ دا ظالمانہ رواج ختم کری۔ (ابوداؤد، ترمذی)

﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ﴾ الطلاق پہ معنی د التَّطَلُّقِ دے لکہ سلام پہ معنی د تسلیم دے۔ یعنی طلاق

ورکول۔ او دا مبتدا ده چه مضاف ئے حذف دیے۔ حاصل د عبارت داسے دیے :

[عَدُّ الطَّلَاقِ الَّذِي يَسْتَحِقُّ الزَّوْجُ فِيهِ الرَّدَّ وَالرُّجْعَةَ مَرَّتَانِ] (قاسمی) یعنی ہفہ طلاق چه دہفے نہ روستو خاوند مستحق وی چه پہ ہفے کنبن بنخے تہ رجوع اوکری، ہفہ دوہ خلہ دی یعنی دوہ دی)۔ مَرَّتَانِ (دوہ خلہ) پہ معنی د اِلْتِنَانِ (دوہ) سرہ دیے، لیکن مرتان ذکر کولو کنبن اشارہ ده چه طلاق به یو کرت پس د بل کرتہ نہ ورکولے شی او پہ یوخل به تول طلاق غورزول صحیح نہ وی، اگرکہ پدیے کنبن ہم رجوع صحیح ده، لیکن دا طریقہ د سنت خلاف ده۔ لکہ خنگہ چه عجم خلق پدیے غلطہ طریقہ روان دی چه تول طلاق پہ یوخل گوزاری۔

بیا د (مَرَّتَانِ) دا مطلب نہ دیے چه درے طلاقہ نشته، بلکہ معنی دا ده چه رجعی طلاق دوہ خلہ دی چه روستو دہفے نہ خپلے بنخے تہ رجوع صحیح کیہی، نو کہ یو طلاق دیے ورکرو نو بیرتہ رجوع کولے شے، او بل وخت دیے بل طلاق ورکرو، بیا ہم رجوع کولے شے، خو چه دریم دیے ورکرو نو بیا رجوع نشے کولے بیا بنخہ ستا د نکاح نہ ختمہ شوہ۔

نو الله تعالیٰ پدیے آیت کنبن دا حکم کریدیے چه کھیو خاوند خپلے بنخے تہ طلاق ورکول غواہی، نو ہفہ له پہ یو طھر کنبن یو طلاق ورکول پکار دی۔ دیے نہ روستو کہ رجوع نہ کوی، نو بیا پہ دویم طھر کنبن دویم طلاق ورکول پکار دی۔

فائدہ: د آیت نہ دا خبرہ ہیچرے نہ معلومیہی چه کہ یو شخص یوخل دوہ طلاقہ ورکری، نو دواہ واقع کیہی۔ د دویم طلاق نہ روستو کہ غواہی نو د عدت تیریدو نہ مخکنن دیے رجوع اوکری۔ او کہ نہ وی نو دریم طلاق دیے ورکری او ہمیشہ دپارہ دیے د زوجیت رشتہ ختمہ کری۔

د درے طلاقو مسئلہ

الله تعالیٰ تہ دا خبرہ خوبنہ ده چه د بنخے او خاوند د ازدواج رشتہ دیے د الفت او محبت پہ فضاء کنبن ہمیشہ دپارہ قائمہ وی او کہ خہ عارضی اختلاف پیدا شی، نو دہفے دلرے کیدو کوشش دیے اوکریے شی۔ پدیے وجہ الله تعالیٰ دیو بل پسے درے طلاقو مہلت ورکرو، دیے دپارہ چه انسان تہ بار بار د سوچ موقعہ ملاؤ شی۔ او عارضی ناراضگی ختمہ شی، او خاوند بنخے تہ رجوع اوکری، کہ یو طلاق د رجوع نہ مانع وی، نو دا عظیم مصلحت بہ ختم شوی وی، او دیر خاندانوںہ بہ تباہ شوی وی، او د مسلمانانو پہ معاشرہ کنبن بہ داسے خرابیانے پیدا شوی وی چه د ہفے تدارک بہ ممکن نہ وی۔

دغہ شان کہ پہ یوخل درے طلاقہ یا پہ یو مجلس کنبن درے طلاقہ نافذ کریے شی نو ہفہ خرابیانے بہ پیدا کیہی چه د ہفے نہ د بچ کیدو دپارہ الله تعالیٰ درے طلاقونہ پہ جدا جدا طھر

کنب و رکولو حکم کړیدے، ډیر خاندانونه به تباہ شی، او ډیر بچی به د هلاکت په لاره روان شی، او د ډیرو په گناه بنځوپه ژوند به اور صرف پدے وجه اولگی چه د هغه خاوند په وقتی توگه سره په غصه کنب راغلو او درے ځله ئے د طلاق کلمه د خپله ژے نه ويستلے ده۔ پدے وجه د شریعت مصلحت دادے چه یو جاهل سړی دپاره درے طلاقه په یو ځل و رکول خاصکر چه هغه دا کار مخکنب کله کړے هم نه وی او بیا پنبیمانه شی نو شریعت ئے په یو بدلوی۔

لکه د نبی ﷺ او د ابوبکر صدیق ؓ په زمانه کنب او د عمر فاروق ؓ په ابتدائی دور خلافت کنب بالاتفاق د یو مجلس درے طلاقونه به یو شمار کیدل۔

۱- **دلیل:** امام مسلم د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت کړیدے چه د نبی ﷺ په دور او د ابوبکر صدیق ؓ او د عمر فاروق ؓ په ابتدائی دوه کالو کنب به درے طلاقه یو منل کیدل۔ عمر فاروق ؓ (د خپل خلافت په دور کنب اولیدل چه خلقو ډیر طلاقونه و رکول شروع کړیدی نو) وے وئیل چه خلقو پدے معامله کنب د جلتی نه کار اخستل شروع کړیدی پدے وجه مونږ به درے طلاقونه درے نافذ کوو۔ نو هغوی نافذ کړل۔

۲- **دلیل:** او امام احمد د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت کړے چه رکانه بن عبد یزید خپله بنځے ته په یو مجلس کنب درے طلاقونه و رکړل، دے نه وروستو هغه پدے باندي ډیر غمجن شو نو رسول الله ﷺ د هغه نه پوښتنه اوکړه چه تا څنگه طلاق و رکړی؟ هغه اووئیل چه په یو ځل مے درے طلاقه و رکړیدی۔ نبی ﷺ پوښتنه اوکړه چه آیا په یو مجلس کنب؟ هغه اووئیل، او۔ نو نبی ﷺ او فرمایل چه دا ټول به یو طلاق شمار کیږی۔ که غواړے نور رجوع اوکړه!! نو هغه رجوع اوکړه۔ (صحيح ابی داود: ۱۹۰۶ للالبانی)

۳- **دلیل:** په لغت او عرف کنب هم دا خبره ده، لکه حدیث کنب دی چه څوک په ورځ کنب (سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ) سل کرته اوواڼی نو گناهونه به ئے معاف شی اگر که د دریاب د زگ په اندازه وی۔ نو دلته د سل کرته مراد دا نه دے چه داسے اوواڼی (سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ مِائَةً مَّرَّةً) بلکه جدا جدا به دغه ذکر سل کرته کوی۔ او ټول به په یو لفظ کنب نه جمع کوی۔

۴- **دلیل:** فتوی د عبد الله بن عباس هم دغه شان ده۔ لکه په ابو داود نمبر (۱۹۲۶) کنب راغله ده۔ او د ابن عباس نه چه د درے طلاقو واقع کیدو کوم روایت نقل دے نو هغه د هغه نه رجوع کړیده۔ (عون المعبود ۲۷۳/۶ الصواعق المرسله ۲/۶۲۱)

معلومه شوه چه عمر ؓ چه څه کړی وو، نو دا د هغه خپله رائے وه چه هغه دا د عام مصلحت په وجه نافذ کړی وو۔ ورنه هغه ته سنت معلوم وو، او د یو مجلس درے طلاقونه حقیقی درے

طلاق نہ معتبرول صرف د هغه یو تعزیراتی فیصله او اجتہادی حکم وو، دے دپاره چه خلق په آئنده کښ په طلاق ورکولو کښ د جلتی نه کار وانخلي۔

بعض علماؤ پدے مسئله باندے د قدیم (پخوانی) اجماع دعوه کړیده او ډیرو صحابه کرامو او تابعینو ددے مطابق فتویٰ ورکړیده۔

د امام داود ظاهرتی، بعض اصحاب د مالک او بعض احنافو هم دا قول دے۔ او د امام احمد د بعض اصحابو او د شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمه الله نیکه به هم دغه فتویٰ ورکوله۔ ځکه چه ددے قول تائید او مضبوطیا په قرآن، سنت، قیاس او قدیم اجماع تولو سره کیري۔ او دے نه روستو کومه داسے اجماع نه ده راغلی چه هغه مخکنی اجماع باطله گرځولی وی۔

بعض علماء وائی چه عمر به درے طلاقه واقع کول او هیڅ صحابی پرے انکار نه دے کړے، نو دا اجماع سکوتی شوه۔ جواب دا دے چه د عمر دا فیصله اجتہادی او تعزیراتی وه، او دا یوه جزئی فیصله وه چه پدے باندے همیشه عمل کول لازم نه دی۔ او دا داسے اجماع نه ده چه ددے مخالفت کول ناجائز وی، امام شافعی، باقلانی، امام غزالی او امام رازقی وئیلی دی چه اجماع سکوتی شرعی حجت نه دے۔ (ابن عاشور ۲/۳۹۷)

بله دا چه ددے فیصله نه عمر فاروق رجوع هم کړیده: [مَا نَدِمْتُ عَلَى شَيْءٍ نَدِمْتِي عَلَى ثَلَاثٍ : اَنْ لَا اَكُوْنَ حَرْمَتُ الطَّلَاقِ الْخ) لکه دا په صحیح د اسماعیلی کښ او په اغاثة اللهفان (۳۳۶/۱) طبع دار المعرفة بیروت) تحقیق حامد الفقی) د ابن القیم کښ په حسن سند سره موجوده ده۔ عمر فاروق پدے فیصله پښیمانه شوی وو۔ ددے په سند کښ خالد بن یزید بن ابی مالک حسن الحدیث راوی دے۔ عثمان بن ابی شیبه او احمد بن صالح المصری او عجللی او ابوزعنة الدمشقی ورته ثقه وئیلے دے۔ (تاریخ اسماء الثقات ۱/۷۷) د ابن شاهین۔

اوس کله چه حالات بدل شو او د حلاله د نکاح بازار گرم دے او خلق په حرام کاری کښ اخته دی، او جهالت دومره عام دے چه اکثر خلق پدے پوهیري هم نه چه د یو مجلس درے طلاقه به درے کنړلے کیري۔ ضرورت دے چه د رسول الله ﷺ او د هغه د خلیفه سنت ژوندی کړے شی، دے دپاره چه د فتنو دروازه بنده شی او د حلاله نکاح رواج ختم شی۔ ځکه چه هر خیر د قرآن او سنت په اتباع کښ دے او هر شر او هره بدی ددے دواړو نه په انحراف او اعراض کښ ده۔ د حلاله نکاح دے ته وائی چه درے طلاقه ورکړي او بیائے د یو شپے یا دوه شپو دپاره بل سرې ته ورکړي چه هغه ورسره نزدیکی او کړي بیائے اول خاوند ته پریدی او دا شرط هم ورسره لگوي چه دا د یو شپے دپاره په نکاح واخله خو صبا ته به ئے پریدے، نه په کښ مهر مقرر وی، او نه پکښ

اعلان او خطبه وی، بلکہ پہ پتہ نکاح تری، نو دے تہ رسول اللہ ﷺ اَلْتَيْسُ الْمُسْتَعَارُ وئیلے دے۔ یعنی ہفہ چیلے چہ د خپلو بزود پارہ راوستے شی دے دپارہ چہ حمل و اخلی۔ او پہ حلالہ کونکی باندے ئے لعنت فرمایلے دے۔ نو بعض خلق درے طلاقہ پہ یو بدلول بد گنری، اوبل طرف تہ پہ زنا کنبں واقع کیبری۔

عمر فاروقؓ بہ فرمایل: درے پہ درے بدل دی، لیکن حلالہ حرامہ دہ، کہ چا حلالہ اوکرہ زہ ئے رجم کوم۔ (ابن ابی شیبہ)

ابن عمرؓ وائی: دا کار بہ مونہ در رسول اللہ ﷺ پہ زمانہ کنبں زنا شمارلہ۔ (حاکم) (قاسمی و ابن کثیر)۔
(د طلاق ثلاثہ و پہ بارہ کنبں دیر کتابونہ لیکلی شوی دی ہفہ اوگورہ لکہ د صلاح الدین یوسف، دارنگہ حکم الطلاق الثلاث للذکور محسن، دارنگہ طلاق ثلاثہ کا حکم۔ ابوسلمی)۔

دلته یو بل صورت دے چہ پہ اتفاق د علما و جائز دے، لیکن بہتر نہ دے چہ یو سرے پہ بیل بیل طہر کنبں یو یو جدا جدا طلاق ورکری یعنی پہ درے میاشتو کنبں درے طلاقہ ورکری۔ دا خکہ بہتر نہ دے چہ انسان پہ خان باندے لارہ بندہ کرہ بیرتہ ورسرہ نکاح نشی کولے ترخو چہ بل خاوند ئے کرے نہ وی، اوبل خاوند پہ خپلہ خوبنہ طلاقہ کرے نہ وی۔ بل خاوند ورنہ شریعت خکہ شرط لگولے دے چہ دہ تہ اللہ تعالیٰ د آزادی لارہ ورکری وہ چہ یو طلاق ورکری، نو کہ بیرتہ رجوع کوی کولے ئے شی۔ لیکن ہرکله چہ دہ د شریعت د مزاج خلاف اوکرو چہ درے واپرہ طلاقونہ ئے ضائع کرل، نو شریعت ہم ددہ د مزاج خلاف کار کوی چہ ورتہ وائی دا بنسخہ تہ نشے کولے تردے چہ بل خاوند ورسرہ نکاح او نزدیکت نہ وی کرے۔

﴿فَاِمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحُ بِاِحْسَانٍ﴾

امساک ساتلو او بندولو تہ وئیلے شی۔ او دا خبر دے مبتداء ئے پتہ دہ۔ [فَالْوَاجِبُ عَلَيْكُمْ اِمْسَاكُ] پہ تاسو واجب دی ساتل د بنسخے پہ بنہ شان سرہ)۔

یعنی دیو طلاق یا دوہ طلاقو ورکولونہ روستو بہ بنسخہ یا خان سرہ ساتی اور رجوع بہ ورتہ کوی او دہفے سرہ بہ بنہ ژوند تیروی، یا بہ ئے پریدی پہ بنائستہ شان سرہ۔ چہ د ہفے ہیخ حق تہ بہ نقصان نہ ورکوی، او د جدائی نہ روستو بہ د ہفے بدی نہ ذکر کوی، او خلقوتہ بہ د ہفے نہ نفرت نہ ورکوی۔ (قاسمی)۔

دارنگہ د سپری خوانمردی دا دہ چہ د چا سرہ ئے د مہر او محبت روابط او تعلقات پاتے شویدی، نو ہفہ دے د خپل توفیق مطابق خہ تحفہ وغیرہ ورکری او ہفہ دے رخصت کری۔ او دیتہ تسریح باحسان وئیلے شی۔

(تسریح باحسان)۔ تسریح پہ معنی د پریخودلو او آزادولو سرہ دہ، او ددیے مطلب دادیے چہ بنسخہ پریدی اور رجوع ورتہ نہ کوی تردیے چہ عدت ئے تیر شی۔ او احسان دادیے چہ د ہغے نہ ہیخ حق نہ منع کوی او ضرر ہم نہ ورکوی لکہ د جاہلیت والو پہ شان۔ (ابن کثیر عن ابن عباس)

د شرعی طلاقو ورکولو طریقہ

د طلاق و رکولو صحیح طریقہ دادہ چہ سرے بہ بنسخے تہ پہ ہغہ طہر کنیں چہ جماع ئے پکنیں نہ وی کری، داسے اووائی چہ تہ طلاقہ ئے پہ شرعی طلاقو سرہ، یا داسے اووائی : دقرآن او حدیث مطابق مے طلاقہ کرے، نو بس یو طلاق پرے واقع شو، او بنسخہ بہ عدت تیروی، کہ بیرتہ ئے پہ عدت کنیں دننہ اتفاق راغلو یا صرف د سہری خوبنہ شوہ، نو دوہ کسان بہ گواہان کینوی او بنسخے تہ دے رجوع او کری۔ نہ پکنیں مہر شتہ او نہ د بنسخے رضا شرط دے۔ بیا بہ ژوند تیروی، کہ بیائے اختلاف راغلو نو طلاق بہ ورکری او عدت بہ تیروی، بیا کہ عدت کنیں دننہ ئے رجوع کولہ، نو گواہان بہ مقرر کری او بغیر درضا د بنسخے نہ رجوع کولے شی۔ خو اوس ئے یو طلاق حق پاتے شو، او کہ بیائے اختلاف راغلو او دریم طلاق ئے ہم ورکرو نو بس بیا بنسخہ لارہ ختمہ شوہ۔ نو پہ یو طلاق یا دوہ طلاقو ورکولو کنیں فائدہ دادہ چہ کہ عدت تیر شوے نہ وونو رجوع کولے شی او کہ عدت تیر شوے وونو نکاح بہ تازہ کری۔

﴿وَلَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا بِمَا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا﴾ :

مسئلہ د خلع او مہر

اوس مسئلہ د مہر بیانوی چہ خاوند لہ دا جائز نہ دی چہ بنسخہ تذکہ کری، او داسے حالات راپیدا کری چہ د ہغے نہ د نجات موندلو دپارہ چہ بنسخے تہ ئے خہ د مہر یا د ہدیے پہ طور ورکری وی، ہغہ واپس واخلی، دے دپارہ چہ سرے ورتہ طلاق ورکری، یعنی یو سرے بنسخے لہ د طلاق ورکولو ارادہ ہم لری او بیا د بنسخے نہ مہر ہم واپس غواہی، یا نورے کومے تحفے چہ ئے پہ ژوند کنیں ورکری وی، د ہغے حساب تہ ئے راکاری او د ہغے مطالبہ ترے کوی، نو دا ظلم او خست او ذلت دے، او د سریتوب او د اوچتے حوصلے منافی کار دے خکہ چہ تر اوسہ پورے ئے د ہغے نہ فائدے اخستی دی، د محبت ژوند ئے تیر کریدی، داتولے تحفے او مہرونہ د ہغے پہ بدلہ کنیں ختم شویدی، نو بیرتہ د خہ خبرے مطالبہ کوی۔

او اللہ تعالیٰ سہری لہ پہ دیرو خایونو کنیں دے فتوہ او سہری توب طرفتہ متوجہ کریدی لکہ :

﴿وَلَا تَعْضَلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ﴾ [نساء: ۱۹]

(تاسو بنسخے دے دپارہ مہ تنگوی چہ خہ تاسو ورکری وی چہ ہغہ ترے بیرتہ اخلی)

بل خائے فرمائی: ﴿ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنُ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴾ [نساء، ۱۲:] او تاسو ڇنگه ددوی نه اخلی، حال دا چه تاسو یو بل ته نزدیکت کرے او زانانو تاسو نه انتہائی مضبوط لوظ اخستے دے، اوروستو آیتونو کنبس راخی:

﴿ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ ﴾ [بقره: ۲۳۷] (او چه تاسو معافی اوکری دا تقویٰ ته ڊیره نزدی دے، او خپل مینخ کنبس احسان مه هیروی).

﴿ إِلَّا أَنْ يُخَافَا ﴾ پدے سره یو صورت مستثنیٰ کوی چه په هغه کنبس سره ډ بنځه نه مطالبه کولے شی، هغه دا چه کله ډ بنځه ډ خاوند سره داسه اختلاف وی چه داسه بنکاره کیږی چه دواړه به په ژوند کنبس ډ الله ډ حدودو خیال نشی ساتلے او دهغه نه ډ خاوند حقوق نشی ادا کیدے، او کوم قیود او حدود چه ډ بنځه او خاوند دواړو دپاره مقرر دی، دواړه ډ هغه خیال نشی ساتلے، یا بنځه ډ څه مجبورتیا په وجه ازدواجی ژوند تیروول نه غواړی، نو بیا پدے کنبس هیڅ گناه نشته چه بنځه په خپله خوښه خاوند ته مال، پیسے یا باغ وغیره ډ فدی په طور ورکری او خاوند راضی کری، او د هغه نه خان آزاد کری. د شریعت په اصطلاح کنبس دیته خلع وائی. پدے صورت کنبس چونکه غالب مصلحت ډ بنځه وی نو څکه ډ خاوند دپاره دا مال، مهر وغیره اخستل جائز دی.

شان نزول: ابن جریر وائی چه دا آیت ډ ثابت بن قیس رضی الله عنه په باره کنبس نازل شوی وو چه د هغه بنځه ډ هغه نه سخت نفرت کولو.

امام بخاری رحمه الله ډ ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت کړے چه ډ ثابت بن قیس بنځه نبی کریم صلی الله علیه و آله ته راغله، وے وئیل: اے ډ الله رسوله! زه ډ ثابت په دین او اخلاقو باندے هیڅ عیب نه لگوم، لیکن ډ اسلام نه روستو کفر بد گنرم یعنی یربرم چه مانه ډ هغه په حق کنبس نافرمانی اُونشی. نبی کریم صلی الله علیه و آله اوفرمایل چه آیات به هغه ته دهغه باغ واپس کړے؟ هغه اووئیل: آؤ. نو نبی صلی الله علیه و آله ثابت ته اووئیل چه باغ واخله او دے ته یو طلاق ورکړه.

فانده: ډ احادیثو نه معلومیږی چه خلع په هغه صورت کنبس جائز ده چه کله ډ قاضی په نظر کنبس ډ بنځه عذر ثابت شی، بغیر ډ عذر او مجبورتیا نه که بنځه ډ خپل خاوند سره خلع کوی نو پدے باره کنبس په احادیثو کنبس سخت وعید راغله دے.

په مسند احمد و غیره کنبس ډ ثوبان رضی الله عنه نه روایت دے چه رسول الله صلی الله علیه و آله اوفرمایل چه کومه بنځه ډ خپل خاوند نه بغیر ډ څه مجبورتیا نه طلاق غواړی، په هغه باندے ډ جنت خوشبوئی حرامه ده. (احمد، ابوداود، ۲۲۲۶) ترمذی (۲۲۳/۱) وغیرها وسنده صحیح

پہ مسند احمد کتب د ابو هريره رضی اللہ عنہ نہ روایت دیے چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم افرمایا: «چہ خلع غوختونکے او خپل خاوند نہ جدائی طلب کونکے بنٹھے منافقانے دی»۔

کما فی الصحیحہ رقم (۶۳۲) وصحیح الجامع الصغیر (۱۹۳۸)۔

﴿لَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يَقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾

فائدہ: أَنْ يُخَافَا أَوْ لَإِنْ خِفْتُمْ نہ د خلع متعلق دوہ خبریے رابنکارہ کیہی:

(۱) اولہ دا چہ کہ بنٹھے او خاوند پہ خپل مینخ کتب خٹہ خبرہ مقرر نکہی شی، او د دوارو ترمینخ ورنے او جگرہ پیدا کیہی، نو بنٹھے بہ خامخا دا معاملہ د قاضی عدالت تہ ورناندی کوی، او عدالت بہ د خلع او معاوضے دوارو فیصلہ کوی، خاوند تہ بہ اووائی چہ تہ پدیے راضی شے، او بنٹھے تہ بہ اووائی چہ تہ مال زیات کرہ وغیرہ۔ دا معلومیہی د (لَإِنْ خِفْتُمْ) نہ خٹکہ چہ خِفْتُمْ کتب خطاب د اسلامی حکومت قاضیانو او امیرانو تہ دیے، یا صالحینو مسلمانانو تہ دیے، کلہ چہ اسلامی حکومت نہ وی۔ خٹکہ چہ د خلقو پہ جگرہ کتب بہ ہغوی فیصلہ کوی۔

(۲) دویم دا چہ د خلع یا د نکاح د فسخ د مطالبے حق بنٹھے تہ پہ ہغہ صورت کتب حاصل دیے چہ کلہ دا ثابتہ شی چہ پہ ازدواجی ژوند کتب بنٹھے د حدود اللہ د قائم ساتلو نہ مجبورہ دہ، او د خان خلاصولو نہ بغیر ددیے نہ گناہ واقع کیہی، حدود اللہ او د خاوند حقوق تریے بریادیہی۔ دا د (أَنْ يُخَافَا أَلَّا يَقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ) نہ معلومیہی۔ کہ ہسے معمولی شان اختلاف راشی، او بنٹھے پکتب د طلاقو مطالبہ کوی، نو د ہغے سزاد مخکنو احادیثونہ معلومہ شوہ۔ دارنگہ پداسے معاملاتو کتب بہ قاضی تہ ورناندی شی، نو اسلامی عدالت بہ اوگوری چہ آیا فی الواقع د معاملے صورت ہمداسے دیے چہ د دوارو طرفینو دپارہ پہ ہغے کتب ژوند تیروں ناممکن یا گران دی، او کہ نہ صرف د ذائقہ بدلولو خواہش دیے؟۔ نو د ہغے مطابق بہ عدالت فیصلہ اوکری۔

﴿لَإِنَّمَا أَقْدَتْ بِهٖ﴾ یعنی خاوند لہ جائز دی چہ د بنٹھے نہ دا مال واخلی، دیے دپارہ چہ خاوند پریے خان لہ بلہ بنٹھے اوکری۔

فائدہ: صاحب اللب لب ابن عادل الدمشقی لیکلی دی چہ د خاوند او بنٹھے پہ یرہ کتب خلور اقسام دی:

(۱) اول دا چہ د بنٹھے د طرف نہ یرہ وی چہ ہغہ خپل خاوند بد گنہی، او نافرمانی کوی، نو خاوند لہ جائز دی چہ پہ خلع سرہ د ہغے نہ مال واخلی، لکہ دا پہ واقعہ د ثابت بن قیس کتب راغلے دیے۔

(۲) دویم دا چہ یرہ د خاوند د طرف نہ وی چہ خپلہ بنٹھے وہی تہکوی، او تکلیف ورکوی، دیے دپارہ چہ فدیہ ترینہ واخلی او خلع اوکری۔ نو داسے صورت کتب خاوند لہ فدیہ اخستل حرام دی۔ دو جہ د مخکنب جملے نہ چہ (وَلَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا)۔

(۳) دریم قسم دا چہ یرہ دیو طرف نہ ہم نہ وی، خو دوارہ پہ خلع راضی شی نو پہ دیے کنب اختلاف دیے، اکثر اهل علم وائی چہ دا خلع جائز دہ، او دا اخستے شوے مال حلال دیے۔

(۴) خلورم قسم دا چہ د دوارو طرفونو نہ یرہ وی پدیے طریقہ چہ بنسخہ بد اخلاقہ دہ، د خاوند نہ پہ خلع سرہ د آزادی مطالبہ کوی، لیکن خاوند نے نہ ورکوی، آخر دا چہ خاوند تنگ کری او ہغہ نے ہرہ ورخ د اندازے نہ زیاتہ وہی، نو ہغہ سرہ ہم یرہ پیدا شی چہ دیے بنسخے خو زما ایمان بریاد کرو، نو پدیے صورت کنب خلع جائز دہ، لیکن خاوند لہ د بنسخے نہ فدیہ (مال) اخستل حرام دی۔ نو (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا) مصداق د اول قسم دیے او دریم قسم ہم پکنب داخل دیے۔ بیا دلته نے دوارو تہ د گناہ نہ کیدو نسبت او کرو، حال دا چہ فدیہ بنسخہ ورکوی نو د مفرد ضمیر راورل پکار وو؟۔ لیکن دوارو تہ نے نسبت او کرو، وجہ دا دہ چہ بنسخہ فدیہ ورکوی او خاوند نے وصولی نو دوارہ پدیے کار گناہکار نہ دی۔ (الباب)

فائدہ: آیا خلع فسخ دہ او کہ طلاق؟ پدیے کنب اختلاف دیے۔ د عثمان، علی او ابن مسعود رضی اللہ عنہم او د بعض تابعینو پہ نیز خلع طلاق دیے، او دا مذہب د امام مالک او ابو حنیفہ رحمہما اللہ ہم دیے، او د دوی پہ نیز پہ خلع کنب د دہ او د درے طلاقو نیت کول ہم صحیح دی۔ لیکن د امام ابو حنیفہ پہ نیز بہ پدیے صورت کنب طلاق بائن واقع کیڑی، او پہ نیز د ابن عباس، طاؤس او عکرمہ خلع فسخ (ماتول) د نکاح دہ۔ او طلاق نہ دیے۔ او دا یو قول د امام شافعی او د ابو ثور او اسحاق بن راہویہ رحمہم اللہ ہم دیے۔

او د دوارو دلائلو د احادیثو پہ کتابونو او تفسیرونو کنب ذکر دی۔ لیکن غورہ دا دہ چہ خلع طلاق نشی خکہ چہ روستو (لَإِنْ طَلَّقَهَا) سرہ دریم طلاق ذکر دیے، نو کہ خلع طلاق شی، نو بیا بہ خلور طلاقہ شی۔ او خلور طلاقہ پہ اسلام کنب نہ وی۔ لکہ دا دلیل علامہ خطابتی د ابن عباس نہ پہ «معالم السنن» کنب ذکر کریدیے۔

بلہ دا چہ ثابت بن قیس چہ کلہ بنسخہ پریخوستہ، نوبی رضی اللہ عنہا ورتہ دا حکم اونکرو چہ ددیے حالت معلوم کرہ چہ حائضہ دہ او کہ نہ؟ نو کہ دا طلاق وے نو د بنسخے تحقیق پکار وو خکہ چہ پہ حالت د حیض کنب طلاق ورکول صحیح نہ دی۔

بلہ دا چہ د ابن عباس نہ پہ صحیح سند پہ ابو داود کنب نقل دی چہ (فَجَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ وَوَلَّيْتُهَا حَيْضَةً) (ابوداود رقم ۲۲۲۹) نبی ﷺ د ثابت د بنسخے عدت یو حیض مقرر کرو۔ نو کہ خلع طلاق وے، بیا درے حیضہ پکار وو۔ (الباب)۔

دغہ شان ربیع بنت معوذ بن عفراء خلع کرے وہ نورسول اللہ ﷺ ورتہ حکم او کرو: [أَنْ تَعْتَدُ

[بِخِيضَةٍ] (چہ دا بہ یو حیض عدت تیروی) [صحیح الترمذی (۱۱۸۵) و صحیح ابن ماجہ (۲۰۵۸)]
 بیاربیع عثمان رضی اللہ عنہ تہ راغله چہ زما بہ ثومرہ عدت وی؟ هغه اوفرمایل: ستا عدت نشته
 مگردا چہ خاوند ستا نہ نوے جدا شویدے نو د خاوند سرہ دیو حیض پہ اندازہ وخت تیر کرہ۔
 (ابن ماجہ) و ذکرہ الحافظ شیخ الاسلام ابن تیمیہ فی مجموع الفتاوی (۳۲۰/۳۲)۔

﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾ پہ تِلْكَ سرہ اشارہ ده هغه آیتونو او حکمونو تہ چہ د بنحے سرہ متعلق وو
 چہ هغه د (وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ) نہ شروع وو تردے خائے پورے۔

د حدود نہ مراد هغه او امر او نواہی دی چہ شریعت د هغه د تجاوز کولونہ منع کری وی او پہ هغه
 کنیز زبائے او کھے کول دواہرہ حرام وی، نو خککے ئے ورپسے (فَلَا تَعْتَدُوا) ذکر کرو چہ د او امر و ماتولو او د
 نواہیو مخالفت کولو دواہرہ شامل شی خککے چہ اعتداء دواہرہ شامل ده۔ (احسن الکلام)۔

او پہ اعتداء کنیز د شرعی طلاق د شمارنہ تجاوز کول او د هغه پہ کیفیت کنیز بدلون راوستل
 تول داخلیری۔

محمود بن لبيد فرمائی: رسول الله ﷺ تہ خبر اوشو چہ یو سہری خپلہ بنحہ پہ درے طلاقو
 پہ یو خائے طلاقہ کریدہ، نو هغه غصہ راپاخیدو بیائے اوفرمایل: [أَيْلَعَبُ بِكِتَابِ اللَّهِ وَأَنَا بَيْنَ
 أَظْهُرِكُمْ] آیاد الله پہ کتاب بہ لویے کیہری، اوزہ بہ ستاسو ترمینح موجودیم) تردے چہ یو سرے
 راپاخیدو، وے وئیل چہ آیازہ ئے نہ ورنم۔ (نسائی والدر المنثور)۔

معلومہ شوہ چہ درے طلاقہ پہ یو خائے و رکول د الله د کتاب پورے لویے کول دی۔
 حدود، پولو او حد بندیانو تہ وئیلے شی لکھ خنگہ چہ انسانان د خپلو زمکو او خپلو
 چراگا ہونو نہ گیر چاپیرہ حد بندیانے کوی، او دا نہ غواہری چہ خوک دا حدود مات کری، او کہ
 خوک پہ هغه کنیز مداخلت کوی، نو انسانان دا پہ خپل ملکیت کنیز مداخلت او د خپل عزت
 او غیرت دپارہ یو چیلنج گنری۔

دغه شان الله تعالیٰ ہم د خپلو محارمو (حرامو خیزونو) نہ گیر چاپیرہ حدونہ او پولے وھلی
 دی، چہ د هغه نہ بہر آزاد دی، لیکن پہ هغه کنیز دننہ د مداخلت اجازت نشته، کہ خوک هغه
 پولے ماتوی، نو همدا خلق بہ ظالمان وی۔ یعنی ددے پہ نتیجہ کنیز چہ خہ نقصان او ذمہ واریانے
 پہ دنیا یا پہ آخرت کنیز مخے تہ راخی، نو دا بہ خپلہ پہ دوی باندے وی، پہ الله تعالیٰ باندے بہ نہ
 وی۔ نو دوی بہ د خپل خان نقصان کوی، د الله بہ خہ نقصان او کری!!۔ خککے چہ د الله تعالیٰ تول
 قوانین د انسانی فطرت د تقاضو مطابق او د بندگانو پہ فائدو باندے بناء دی۔ نو پدے کنیز
 نقصان کول خپل خان تہ نقصان رسول دی۔

﴿ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴾ پدے جملہ کتبیں دیر تاکیدات دی۔

(۱) یو پدے کتبیں عام خطاب دے پس د خاص خطاب نہ۔ (۲) دویم پدے کتبیں نے حکم کرے چه دا ظلم دے۔ (۳) دریم حصر (بندش) د ظلم نے کرے په لفظ د اُولَئِكَ او هُمُ او الظَّالِمُونَ معرفه راوړو سره۔ او دا تعدی عامه ده چه د گناہونو په کولو سره وی او که د بنخے او خاوند دیو بل په حقوقو نقصانی کولو سره وی۔

لَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهٗ مِنْ بَعْدُ حَتَّىٰ تَنْكِحَ

نوکه چرته طلاق نے ورکړو دے بنخے ته (دریم طلاق) نو حلاله نه ده دا بنخه هغه له پس ددے نه تردے چه نکاح اوکړی

زَوْجًا غَيْرَہَا لَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَیْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا

د بل خاوند سره، نوکه چرته طلاق ورکړی دویم خاوند هغه ته نونشته گناه په دے دواړو چه دواړه یو بل ته اوکړخی (په نکاح سره)

إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَتَلَكَ حُدُودَ اللَّهِ يَبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿۲۳۰﴾

که ددے دواړو گمان وو چه پابندی به کوی د پولو د الله۔ او دا پولی (حکمونہ) د الله دی چه بیانوی نے دپاره د هغه قوم چه پوهیږی۔

تفسیر: پدے آیت کتبیں دریم طلاق ذکر کوی۔ که مخکبیں تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ کتبیں دریم طلاق وی، نو هغه به اجمال وی، او دا به د هغه تفصیل وی، او که د تسريح نه مراد د رجوع پریخودل وی، نو دا مستقل دریم طلاق ته اشاره ده، او همدا خبره غوره ده، او فاء نے راوړه اشاره ده چه دا طلاق به د مخکنو طلاقونه روستو وی۔ نو مخکبیں دوه طلاقونه ذکر شو، اوس دریم طلاق ذکر کوی۔ او د هغه حکم بیانوی چه ددے نه روستو به بنخے ته رجوع نشی کیدی۔ او په فاء راوړو کتبیں دے ته هم اشاره ده چه شرعی طریقہ داده چه دریم دے د مخکبیں دوه طلاقو سره نه جمع کوی، بلکه روستو دے ورکوی، نو دریم طلاقه په یو خائے یا په یوه کلمه کتبیں جمع کول د شرعی طریقے خلاف دی۔ او دا بدعی طلاق دی۔

د آیت مطلب دا دے چه که خاوند دریم طلاق ورکړو نو هغه بنخه به ده دپاره نه د رجوع په ذریعه حلالیږی، او نه به د نوے نکاح په ذریعه، تردے چه بل کوم سره ددے سره په رضا او مینه، او د عام عرف مطابق د همیشه دپاره د ازدواجی ژوند تیرولو دپاره واده اوکړی، او د هغه سره نزدیکی اوکړی، بیا په خه وجه سره هغه، دے ته طلاق ورکړی، نو د نوے نکاح په ذریعه سره نه اول خاوند په خپله نکاح کتبیں راوستے شی، لیکن پدے شرط سره چه د دواړو غالب گمان

وی چه دوباره به دوی په بنهٔ شان سره ازدواجی ژوند تیروی او دیو بل د حقونو لحاظ به ساتی۔
په صحیحینو کښ د عائشې رضی الله عنها نه روایت دے چه در فاعه قُرْطِي بِنْتِهَا (تَمِيمَةَ)
رسول الله ﷺ ته راغله، وې وئیل چه رفاعه ماته دریم او آخري طلاق راکړې وو۔ دهغه نه
روستو ما د عبد الرحمن بن زَبِير قُرْطِي سره نکاح اوکړه، لیکن دهغه د سریتوب آله د کپړې د
پخکې په شان ده، نور رسول الله ﷺ پوښتنه اوکړه چه کیدې شی چه ته در فاعه په نکاح کښ
دویم ځلی راتلل غواړې؟ داسه نشی کیدې تردې چه تاسو دواړه دیو بل خونند اونه څکي
(یعنی هغه تاسره جماع اوکړې)۔

ددې نه دا هم معلومه شوه چه د حلاله نکاح په ذریعه که یو سرې دهغه بڼخې سره جماع هم
اوکړې، نو دغه بڼخه به د اول خاوند دپاره نه حلالیږي۔ ځکه چه د الله رسول ﷺ په حلاله
کونکي او چا دپاره چه حلاله کولې شی، په دواړو باندې د الله تعالی د لعنت خبر ورکړیدې او په
کومه نکاح باندې چه لعنت وئیلې شوې وی، هغه نکاح نه صحیح کیږي۔ او پدې وجه هم چه
د عرف عام مطابق واده دیته وائی چه د همیشه دپاره د ازدواجی ژوند تیروولو دپاره شوې وی۔ او
په حلاله نکاح باندې دا تعریف نه صادق کیږي۔ نو دا شرعی نکاح نشوه، او قرآن خو (حَتَّى تَنْكِحَ
زَوْجًا) کښ نکاح شرط کړیده۔

په مسند احمد، ترمذی او ابن ماجه وغیره د احادیثو په کتابونو کښ د حلاله نکاح په باره کښ
حدیثونه اوگورئ۔ چه بعض د هغه نه مخکښ ذکر شو۔

حاکم د نافع نه روایت کړیدې چه یو سرې د ابن عمر رضی الله عنهما نه دیو داسه سرې په حقله
پوښتنه اوکړه چه هغه خپلې بڼخې ته درې طلاقه ورکړې وو، دې نه روستو د هغه یو ورور بغیر د
څه مخکنی سازش نه د هغه سره واده اوکړو، دې دپاره چه هغه ئې دخپل ورور دپاره حلاله کړې،
نو آیا دا به د مخکنی خاوند دپاره حلالیږي؟

نو ابن عمر رضی الله عنهما اووئیل چه نه، دداسه نکاح نه بغیر نه حلالیږي چه هغه په رغبت
سر، شوی وی چه د هغه سره به همیشه دپاره ازدواجی ژوند تیروی۔

بیائې اوفرمايل چه مونږ د رسول الله ﷺ په زمانه کښ داسه نکاح زنا گنرله۔ حاکم دې حدیث
ته صحیح وئیلې دے۔

﴿حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ﴾ نکاح په معنی د عقد (تړون د نکاح) سره راځي، او په معنی د وطي
سره هم راځي، دلته په اتفاق د علماؤ نکاح د وطي سره مراده ځکه چه په حدیث د صحیحینو
کښ په قصه در فاعه قرطی کښ مخکښ ذکر شو چه په هغه کښ داسه الفاظ دی: لَا، حَتَّى

نَذُوقِيْ غُسَيْلَتَهُ وَيَذُوقْ هُوَ غُسَيْلَتِكَ] (تہ ہفہ تہ نہ شے واپس کیدے تردے چہ تہ د ہفہ نہ خوند
واخلے او ہفہ ستا نہ خوند واخلے)۔

بعض علماء وائے پدے جملہ کنبہ پہ نکاح د حلالے باندمے رد دے پدے طریقہ چہ پہ شریعت
کنبہ د نکاح لفظ یوہ معروفہ او مشہورہ اصطلاح دہ چہ نکاح دے تہ وائے چہ بنسخہ او خاوند
بہ پدے معاہدہ کوی چہ دوی بہ دیو بل سرہ ہمیشہ دپارہ صحیح ژوند تیروی، کہ پہ کومہ
نکاح کنبہ دا ارادہ نہ وی، نو دا بہ پہ حقیقت کنبہ نکاح نہ وی، بلکہ دا بہ یو سازش وی چہ
بنسخے او خاوند خپل مینخ کنبہ کریدے۔

او د نکاح سرہ چہ شریعت د طلاقو کوم گنجائش ایبے دے نو ہفہ ددے سازش یو جزء نہ دے،
بلکہ دا دیو ناخاپی آفت او ناچاقی راتلو یو مجبورانہ امداد دے۔ پدے وجہ کہ نکاح دیو معین
وخت پورے وی، ہفے تہ د متعے نکاح وائے، او متعہ پہ اسلام کنبہ حرامہ دہ۔ دارنگہ کہ یو،
شخص پدے نیت دیوے بنسخے سرہ نکاح کوی چہ ددے نکاح نہ روستو بہ طلاق ورکوی، او دا
بنسخہ بہ د اول خاوند دپارہ جائز کوی، نو دے حیلے او سازش تہ د شریعت پہ اصطلاح کنبہ حلالہ
وائے۔ دا اسلامی نکاح نہ دہ، او دا ہم پہ اسلام کنبہ د متعے پہ شان حرامہ دہ، او لعنت پرے
راغلے دے لکہ چہ ددے تفصیل مخکنبہ تیر شویدے۔ (تدبر قرآن)۔

د ولی نہ بغیر نکاح

بیادلتہ ئے نسبت د نکاح بنسخے تہ اوکرو چہ بنسخہ د بل چا سرہ نکاح اوکری، ددے حکمت چا
غلط بیان کریدے چہ بنسخہ د خپل واگ خاوندہ دہ، او خپل خان پہ نکاح ورکولے شی۔ ولی تہ
پکنبہ ضرورت نشته لکہ اصول د فقہ حنفی کنبہ ئے لیکلی دی چہ تَنكِحَ لَفْظِ خَاصٍ د کتاب
الله دے، او خاص د کتاب الله بَيْنَ بَنَفْسِهِ وَی، احتمال د بیان نہ لری، لہذا د [لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيِّهَا] (د ولی
نہ بغیر نکاح نہ کیہری) حدیث تہ ئے ضرورت نشته چہ ددے بیان اوکری خکہ چہ دا خپلہ
واضح لفظ دے، معنی ئے بنکارہ دہ۔

لیکن دا خبرہ غلطہ دہ، بنسخہ خپل خان پہ نکاح نشی ورکولے بلکہ ولی ورلہ ضروری دے۔ د
ہفے دیر دلائل پہ خپل خائے کنبہ راخی، مختصر دا چہ صحیح حدیث کنبہ دی: (لَا نِكَاحَ إِلَّا
بِوَلِيِّهَا)۔ (د ولی نہ بغیر نکاح نہ کیہری) (ترمذی و ابوداؤد)۔

پہ یو بل روایت کنبہ دی: [وَلَا تَزْوِجُ الْمَرْءَةَ نَفْسَهَا فَإِنَّ الزَّانِيَةَ هِيَ الَّتِي تُزْوِجُ نَفْسَهَا] (ابن ماجہ
والدارقطنی ۳۵۸۱ بسند صحیح) (بنسخہ خپل خان پہ نکاح نشی ورکولے خکہ چہ ہفہ زنانہ زناکارہ
دہ چہ خپل خان پہ نکاح ورکوی)۔

او دغہ شان وینا د ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ ہم نقل دہ۔ (سنن سعید بن منصور: ۵۳۴)
 دارنگہ روستو آیت کنبس ئے سر و تہ خطاب کرے (فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ) (مہ ئے منع کوی د
 نکاح کولو نہ)۔ معلومہ شوہ چہ د بنخے پہ نکاح کنبس ولی شرط دے۔
 او دلتہ ئے چہ بنخے تہ نسبت کرے نو ددے صحیح حکمت دادے چہ د بنخے نہ اجازت
 اخستل ضروری دی، خکہ چہ دلتہ دوہ حقونہ دی:

(۱) د ولی حق دادے چہ ہفہ نہ بہ بنخہ تپوس کوی، پہ خپل سر بہ نکاح نہ کوی، خکہ چہ
 دے تہ د پبستنو پہ اصطلاح کنبس متیزہ وائی۔ نو بنخہ بہ د ولی حق نہ بریادوی چہ ہفہ
 اوشرموی، نو بنخے تہ شریعت اووئیل ستا نکاح بہ ولی کوی۔

(۲) دویم د بنخے حق دے، نو ولی تہ وائی چہ تہ بہ خپل وا ک نہ استعمالوے چہ د بنخے حق بریاد
 کرے بلکہ د بنخے پہ خونبہ اورضا بہ تہ د ہفے نکاح کوے۔ او دلتہ طلاقہ شوے بنخہ خو کونہ دہ،
 نو دا بہ پہ ژبہ اظہار کوی چہ ماور کرہ یا نہ۔ نو پدے کنبس خومرہ انصاف او عدل دے!!۔

﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ﴾ دلتہ طَلَّقَهَا کنبس ضمیر دویم خاوند تہ راجع دے او پدے جملہ کنبس د
 دویمے نکاح نہ روستو د اول خاوند دپارہ د جائز کیدو صورت بیانوی، ہفہ دا چہ دویم خاوند دا
 بنخہ پہ خپلہ خونبہ سرہ بغیر د جبر او زور نہ، د خہ مجبور تیا پہ وجہ طلاقہ کپی او عدت ئے
 تیر شی، او بیا بنخہ غواری چہ اول خاوند تہ واپس شی، نو گناہ نشتہ چہ دوارہ یو بل تہ واپس
 شی۔ یعنی بیرتہ د اول خاوند سرہ نکاح کولے شی، خو ددے شرط مخکنبس بیان شو چہ ددے
 بنخے بہ د دویم خاوند سرہ نزدیکت شوے وی، یواخے ترون د نکاح بہ نہ وی۔ او د ہفے حکمت
 ہم مخکنبس بیان شو۔

﴿أَنْ يَتَرَاجَعَا﴾ د تراجع (یو بل تہ واپس کیدو) نہ مراد د اول خاوند سرہ نوے نکاح تپل دی، سرہ
 د تپولو شرطونو د نکاح نہ۔ خو پدے شرط چہ د دوارو دا غالب گمان وی چہ آئندہ بہ صحیح
 ژوند تیروی، خکہ چہ نکاح او طلاق خو خہ لوے نہ دی بلکہ دا بہ د صحیح ارادے او
 مخلصانہ خواہش مطابق موجودی۔

﴿نَلْنَا﴾ ظن (گمان) لفظ خکہ ذکر کوی چہ دراتلونکے زمانے یقین چاتہ نشی کیدے خو
 غالب گمان وی۔

﴿وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يَبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ یعنی اللہ دا احکام بنکارہ او پہ تفصیل سرہ د ہفہ خلقو
 دپارہ بیانوی چہ ہغوی پوہہ لری خکہ چہ پوہہ خلق ددے پہ خیر او حکمتونو باندے
 پوہیری، نہ جاہلان او لام د انتفاع دپارہ ہم دے۔ یعنی پوہہ خلق ددے نہ فائدہ اخلی۔ او پہ قوم

لفظ کنبں اشارہ ده چه علم والا خلق په علم سره د معاشرے قوام او مضبوطوالے پیدا کوی۔

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ

او کله چه طلاقے کړی تاسو زنانہ پس نزدی شی هغوی خپله نیته ته نو اوساتی دوی لره په بنائسته طریقه

أَوْ سَرَحوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا

یائے پریردی په خائسته طریقه او مه بندوی دوی دپاره د ضرر ورکولو دے دپاره چه تاسو زیاتے کوی

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا

او چا چه اوکړو دا کار نو یقیناً ده ظلم اوکړو په خپل ځان او مه نیسی آیتونه د الله تعالی په توقوسره

وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ

او یاد کړی احسانات د الله په تاسو باندی او هغه چه رالیږلی دی الله تعالی په تاسو د کتاب نه او د سنت نه،

يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾

الله تاسو ته نصیحت کوی په دے سره او ویریردی د الله نه یقیناً الله په هر شی باندی پوه دے۔

تفسیر: پدے آیت کنبں دوباره په عدت کنبں د رجوع نه کولو مسئله بیانوی ځکه چه عربو پدے کنبں ظلم کړی وو چه د هغوی په نیز په رجوع کنبں هیڅ حد نه وو، طلاق به ئے ورکړو، کله چه به ئے عدت ختمیدو ته نزدی شو، نو بیرته به ئے ورته رجوع کوله او دا سلسله به ئے جاری ساتله، او پدے سره به ئے زنانو ته ضرر ورکولو۔

نو الله تعالی ددے نه منع کوی، او فرمائی چه کله زنانہ طلاقه شی، او د هغه عدت ختمیدو ته نزدی شی، نو یائے په صحیح نیت سره بیرته راواپس کړه، نو هم جائز ده او که د ژوند تیروولو اراده دے نه وی نو بیائے د شریعت مطابق پریده او ضرر مه ورکوه۔ همدا خبره په تشریح باحسان کنبں هم ذکر شوه، لیکن هلته اختیار ذکر وو، او دلته مقصد د جاهلیت والو د طریقه رد دے۔ ځکه ئے دوباره ذکر کړو۔ او پدے کنبں د اِمْسَاکِ بِمَعْرُوفٍ تشریح ده چه ستاسو دارابندول د بنخوبه د ضرر په نیت سره نه وی۔ لکه د جاهلیت والو په شان۔

﴿فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ﴾ د بلوغ الاجل دوه مطلبه دی۔ (۱) یودا چه نیته بالکل آخرته اُورسیرې او ختمه شی۔ لکه داروستو آیت کنبں مراد دے۔ (۲) او دویم دا چه نیته ختمیدو ته نزدی شی، او لا

ختمه شوی نه وی، او دلتہ همدا معنی مراده خُکّه چه دلتہ درجوع مسئله بیانوی، اورجوع هله صحیح وی چه عدت لا ختم شوی نه وی۔

﴿فَأَمْسِكُوهُمْ﴾ داتے مخکین ذکر کرو، پدے کین ترغیب دے چه بنخے ته رجوع کول غوره کار دے خُکّه چه شریعت حتی الوسع د بنخے او خاوند د کورنی د جوروالی کوشش کوی۔ او د خینو علماؤ په نیز دا رجوع کول به په وینا سره وی او د خینو نورو په نیز په وینا او جماع دواړو سره وی، لیکن اول قول ډیر ظاهر دے، لکه د حدیثو په کتابونو کین همدغسه راغلی دی۔

﴿بِمَعْرُوفٍ﴾ دلتہ د معروف نه مراد هغه ته په رجوع کولو باندے گواهان پیش کول دی۔
﴿أَوْ سَرِّحُوهُمْ بِمَعْرُوفٍ﴾ حکمة: مخکین آیت کین ئے تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ لفظ ذکر کرو او دلتہ بِمَعْرُوفٍ. وجه دا ده چه دلتہ د معروف نه مراد د ضرر ورکولو نه منع ده، نو چه د چانه د ضرر یره کیدے شی، د هغه نه مطالبه د احسان نه کیرې۔ او په هغه آیت کین صرف اختیار ذکر وو، نو دهغه سره احسان مناسب وو۔

دویم دا چه مخکین آیت کین د تسريح سره احسان ذکر وو، نو وَهُمْ رَاغِلُوْا چه د تسريح سره به احسان واجب وی، نو دلتہ اُووئیلے شو چه د تسريح سره صرف معروف (یعنی د عرف مطابق معامله) واجب ده او احسان مستحب عمل دے۔ (احسن، ابن عاشور)

﴿وَلَا تُمْسِكُوهُمْ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا﴾ پدے دواړو قیدونو کین فائده ده۔ د ضرر دپاره به ئے نه ساتی لکه بعض خلق به غصه شو بنخے ته به ئے طلاق ورکړل، چه درے میاشته به پوره کیدلے، نو بیرته به ئے ورته رجوع اُوکړه، بیا به ئے طلاق ورکړو، بیا به چه درے میاشته پوره کیدلے، نو رجوع به ئے ورته اُوکړه، او همدا ترتیب به ئے ورسره کولو، په کلونو کلونو به ئے د ضرر ورکولو دپاره زور پنده ساتلہ۔ خو کله کله سرے بنخے له ضرر ورکولے شی چه زناکاره بد کاره وی، نو خُکّه ئے ورپسے اُو فرمایل (لِتَعْتَدُوا): یعنی دزیاتی او ظلم په نیت باندے ضرر ورکول نه دی جائز، او د شرعی سزا په نیت ضرر ورکولے شی۔

﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾ خُکّه په بل باندے ظلم کول په خان باندے ظلم دے۔ او په خان باندے د ظلم مطلب دا چه ظلم خو الله منع کړے، نو خوک چه دهغه مخالفت کوی، نو خان عذاب ته پیش کوی۔ دویم دا چه د دنیا او د دین منافع او فائده په خان باندے بندول دی، او خان ته نقصان ورکول دی۔ په دنیا کین به خلقو کین مشهوره شی چه دا انسان بد اخلاقه دے، نو خوک به ورسره معامله نه کوی، او دینی منافع بندیدل دا دی چه د بنخے سره په بنائسته ژوند تیرولو کین او د الله تعالیٰ په احکامو باندے چه کوم ثوابونه حاصلیرې، د هغه نه به محرومه

شی، او د الله په غضب به اختہ شی۔

﴿وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا﴾ دے نہ روستو الله تعالیٰ د آیتونو پورے د توقو کولو نه منع اوفر مایله لکه څنگه چه د جاهلیت په دور کښ به خلقو کول چه بنځے ته به ئے طلاق ورکړو، یا به ئے یوے بنځے سره واده اؤکړو، یا به ئے غلام، یا وینځه آزاده کړه، بیا به ئے وئیل: [إِنَّمَا كُنْتُ لَاعِبًا] ما خو توقے کولے۔ زما خو د طلاقو اراده نه وه۔ ددے وجه نه شریعت وائی، که چا په توقو کښ طلاق ورکړل، نو دا طلاق پرے واقع شو۔

په خطاء او په نسیان باندے طلاق نه واقع کیږی، لیکن په توقو باندے واقع کیږی ځکه چه توقو کښ اراده وی۔ او د سړی ے فائدے توجیه لره هیڅ اعتبار نشته۔

د ابو هریره رضی اللہ عنہ نه روایت دے چه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوفر مایل: چه «درے کارونه داسے دی چه که هغه په قصد سره اوشی او که د توقو په نیت سره، هغه به نافذ وی: نکاح، طلاق او بنځے ته رجوع کول»۔ (ابوداود، ترمذی، ابن ماجه)۔

﴿هُزُوًا﴾: په اصل کښ یو شے سپک گنرلو ته وئیلے شی۔ او د آیتونو سپکاوے یو دا دے چه د هغه نه انکار اؤکړے شی۔ یا دا چه په هغه باندے عمل اؤنکړے شی۔ او د هغه لحاظ اؤنه ساتلے شی۔ یا د بنځے په جدائی، یا بندولو کښ هغه ته ضرر ورکړے شی، یا ډیر طلاقونه ورکړے شی، یا درے طلاقه په یو ځائے جمع کړے شی۔ (تفسیر السعدی)۔

یا دا حکمونه د شهوت دپاره یا د قوم او دده د عادت دپاره ماتوی، نو دا په غیر شعوری توگه د الله د آیتونو پورے توقے کوی۔ (تفسیر المنار)۔

دارنگه یو سخت شکل ئے دا هم دے چه په ظاهری اعتبار سره خو کار داسے اؤکړے شی چه په هغه باندے کوم اعتراض نه کیږی، لیکن د مقصد په لحاظ سره هغه کار د شریعت د مقصد نه بیخی خلاف وی۔ لکه مثلاً په دریم طهر کښ که یو شخص خپلے بنځے ته رجوع اؤکړی، نو د شریعت په اعتبار هغه ته خو دا حق حاصل دے، لیکن که پدے سره دده مقصد بنځه تنگول وی، نو ددے معنی دا جوړیږی چه دده د الله د آیتونو په پرده کښ د الله مخالفت اؤکړو، او بنکاره ده چه دا د الله او د هغه د شریعت سره بنکاره توقے کول دی۔ (تدبرقرآن، ابن عاشق)۔

﴿وَأذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾ پدے سره د خلقو په نفسونو کښ د مخکنو احکامو د مضبوطولو دپاره ترغیب بیانوی په ذکر کولو د فائدو ددے۔ او د دین په هدایت کولو باندے احسان ذکر کوی۔ یعنی الله تاسو سره څومره احسان اؤکړو چه د عدل احکام ئے در باندے نازل کړل، نو تاسو له ددے پورے توقے نه دی پکار۔ د نعمت نه مراد اسلام او د احکامو بیان، او په

ہدایت سرہ ددی رسول رالیہل دی۔ او دارنگہ نعمتہ د زوجیت دی۔ او ددی نعمت رایادول دا دی
چہ پدی باندی پہ ژبہ د الله حمد او ثناء اووٹیلے شی، او پہ زپہ کبش اقرار اوکرے شی، او پہ بدن
باندی عمل اوکرے شی۔ (السعدی)۔

﴿ وَمَا أَنْزَلْ عَلَيْكُم مِّنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ ﴾ دا پہ نعمتہ الله باندی عطف دی۔ (یعنی دا ہم رایاد
کری)۔ د (کتاب) نہ مراد قرآن او د (حکمتہ) نہ مراد نبی ﷺ سنت دی۔ یعنی تاسو باندی الله
تعالیٰ دا احسان اوکرو چہ کتاب او سنت نے رالیہل چہ ددی پہ وجہ نے تاسو تہ د خیر طریقے بیان
کرے، او ترغیب نے درکرو، او د شر لاری نے او خودلی، او د هغه نہ نے منع اوکرے، او خپل خان نے
درتہ معرفی کرو، د خپلو اولیاؤ او دشمنانو حالات نے درتہ پکبش بیان کرل۔ (السعدی)۔

یاد حکمتہ نہ مراد هغه علم دی چہ د شریعت نہ حاصل شوی وی، لکہ د تیر شوی اُمتونو د
حالاتو نہ عبرت اخستل، او د دین مصلحتونہ معلومول، او د شریعت رازونہ پیژندل۔ (ابن
عاشور) دواہرہ معنی صحیح دی۔ دویمہ معنی دروستو بَعْظُكُمْ سرہ بنہ لگی خکہ چہ وعظ د الله
د احکامو، او بیاد هغه د حکمتونو پہ پیژندلو سرہ زیات حاصلیری۔ (المنار)۔

﴿ يَعْظُمُ بِهِ ﴾ (پہ) ضمیر ما انزل ته راجع دی چہ هغه قرآن، او حدیث دی۔
وعظ او موعظه هغه نصیحت او تذکیر تہ وٹیلے شی چہ زرونہ نرموی او انسان منع کوی۔
(ابن عاشور)

﴿ وَاتَّقُوا اللَّهَ ﴾ د تقویٰ حکم خکہ کوی چہ خلقو بہ د بنحو متعلق کوتاھی زیاتہ کولہ، نو الله
فرمائی چہ ستاسو نفسونہ د بنحو د حقوقو پہ بے باکی، امرختہ شویدی، نو د الله نہ یرہ اوکری،
هغه بہ سزا درکوی۔

﴿ وَاعْلَمُوا ﴾ داد مخکبش نہ ہم پہ تذکیر او نصیحت کبش زیاتہ قوی خبرہ ده، خکہ چہ کلہ یو
انسان خپل حال پہ ظاہر کبش د شریعت برابر کری، لیکن زپہ د بنحو حقوق بریادونکے وی، نو
الله فرمائی چہ الله تعالیٰ ستاسو پہ هر حالت پو هہ دی۔ الله بہ هله راضی کیہی چہ د انسان
ظاہر او باطن یو شان شی، او نیت نے خالص شی، او د هغه پہ احکامو عمل اوکرے شی۔

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغُنَّ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ

او کلہ چہ طلاق ورکری تاسو زنانو تہ او ورسیری هغوی نیجہ تہ نومہ منع کوی تاسو هغوی لره

أَنْ يَنْكِحْنَ أَرْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ

ددی نہ چہ نکاح اوکری د خپلو خاوندانو سرہ کلہ چہ رضای پہ خپل مینخ کبش پہ بنہ طریقہ، دا حکم

ذَلِكَ يُوعِظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

نصیحت کیدے شی پدے سرہ ہفہ چاتہ چہ وی ستاسو نہ ایمان لری پہ اللہ او پہ ورخ روستنی

ذَلِكُمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿۲۳۲﴾

دا کار زیاتونکے دے ستاسو عزت لره او بندہ پاکونکے دے او اللہ پو ہیبری (د خلقو پہ زرونو) او تاسو نہ پو ہیبری۔

تجدید نکاح

تفسیر: پدے آیت کنب د تدبیر منزل د حکمونہ یولسم حکم دے۔ چہ کله یوہ بنسخہ پہ طلاق رجعی سرہ طلاقہ شوہ، او دیو یا دوہ طلاقونہ روستوئے عدت ختم شو، او بیا دواہ یو بل غواہی، او پہ شرعی نکاح سرہ دواہ پہ نکاح کنب داخلیدل غواہی، نو دوی مہ منع کوی، خکہ چہ پہ ہمدے کنب ہر خیر دے۔ نو نکاح دے تازہ کری، او مہر دے مقرر کری، او ولی نہ دے اجازہ واخلی۔ او ولی لہ دا جائز نہ دی چہ دوی منع کری۔

نو آیت کنب عنوان دے: **بَيَانَ تَجْدِيدِ نِكَاحِ الْمُطَلَّاقَةِ مَعَ بَيَانِ وَلِيِّ الْمَرْأَةِ** د طلاقے شوہ بنسخے د نکاح تازہ کولو بیان او دا چہ د بنسخے دپارہ ولی شرط دے۔

شان نزول

امام بخاری او اصحاب السنن روایت راوردے چہ دا آیت د معقل بن یسار مرنی ﷺ او د ہفہ د خور پہ بارہ کنب نازل شویدے، دوی خپلہ خور یو مسلمان تہ پہ نکاح ورکری وہ، خہ مودہ روستو ہفہ یو طلاق ورکرو، بیائے رجوع اونکرہ، د عدت د تیریدونہ روستو دواہ یو بل سرہ رغبت او مینہ بنکارہ کرہ، او ہفہ سہری دویم خلی د نکاح پیغام اولیہ لو، نو معقل ﷺ انکار اوکرو، او وے وئیل چہ ما ستا اکرام کرے وو چہ خور مے پہ نکاح درکری وہ، او تا ورلہ طلاق ورکرو، او اوس راروان ئے ددے مطالبہ کوی؟ قَسَمَ بِهٖ اللّٰهُ، دا تا تہ ہیخ کله نشی واپس کیدے۔ لیکن اللہ تعالیٰ تہ ددے دواہو درغبت او حاجت علم وو، پدے وجہ دا آیت ئے نازل کرو۔ کله چہ معقل ﷺ آیت واوریدو، نو وے وئیل چہ ای اللہ! ما ستا خبرہ واوریدہ او زہ ستا اطاعت کوم، بیا ئے ہفہ سرے راطلب کرو، ورته ئے او وئیل چہ زہ خپلہ خورتا تہ پہ نکاح درکوم، او ستا اکرام کوم۔ (بخاری، ابوداؤد، ترمذی)۔ او د خپل قَسَمَ کفارہ ئے ورکری۔

نو اللہ ددے فائدہ ہم بیانوی چہ د بنسخے ہسے ہم ددے خاوند سرہ مخکنب وخت تیر شوے دے، نو پکار دا دہ چہ اوس ئے بیرتہ پہ نکاح واخلی۔

○ دا ہم معلومہ شوہ چہ پہ طلاق شرعی کنبں فائده داده چہ کله طلاق ورکری شی نو کہ عدت ختم ہم شی نو بیا ہم کار کیری، دوباره به نکاح تازه کری سرہ د مهر او اجازت دولی نہ۔
فوائد: (۱) دا آیت ددی خبری دلیل دی چہ دنکاح دپاره ولی کیدل ضروری دی۔ خکھ الله تعالیٰ اولیاء منع کریدی چہ هغوی خپلے خویندو لونړه دویم ځلی خپلو مخکنو خاوندانو سره د نکاح کولو نه منع کری، او د منع کولو حق هغه چاته حاصل وی، چہ د هغه نه بغیر نکاح نشی کیدی۔ (۲) - د عدت د تیریدو نه روستو بنځه پردی شی، نو پدی وجه بیرته به نکاح تری۔ (۳) بالمعروف نه معلومہ شوہ چہ دا به شرعی نکاح وی او دیوے شپے او څه معینے مودی دپاره به نه وی او حلاله به نه وی۔

﴿ قَبْلُ أَنْ يَأْتِيَهُنَّ ﴾ د بلوغ نه مراد دلته اتمام دی یعنی چہ نیته د عدت ختمه شی، او پوره شی۔
 ﴿ فَلَا تَعْضَلُوهُنَّ ﴾ دی کنبں د بنځه اولیاو ته خطاب دی او دا پکنبں راجح تفسیر دی۔
 عَضَلُ: منع او قید کول، او نه نقل کولو ته وئیلے شی۔

﴿ أَنْ يُنْكِحَنَّ ﴾ چہ نکاح او کری په نوی مهر او نوی نکاح۔ دلته ئی دنکاح نسبت بنځو ته او کړو څکه چہ د هغوی رضا پکنبں شرط ده۔

﴿ أَوْ أَجْهَنَّ ﴾ ازواجهن: دی ته ئی ازواج (خاوندان) وئیلی دی په اعتبار د (ماگان) سره یعنی مخکنبں په نزدی وخت کنبں ئی خاوندان وو۔ او پدی کنبں اشاره ده چہ منع کول به ظلم وی، څکه چہ دا د مخکنبں نه د دوی خاوندان وو، نو دوی ډیر لائق دی چہ دا بنځه دوی ته واپس شی۔ (ابن عاشور)۔

﴿ إِذَا تَرَاضُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ﴾ یعنی بنځه او خاوند خپل مینځ کنبں رضا وی چہ آینده کنبں به د شریعت مطابق ژوند تیر وو۔ یاد معروف نه مراد عقد نکاح، جائز مهر او عادل گواهان او ضرر نه ورکول دی۔

په آیت کنبں دویم تفسیر دا دی چہ د ابن عباس، زهرتی او ضحاک نه روایت دی چہ دا آیت په باره د هر هغه چا کنبں نازل شوے چہ یوه بنځه د طلاق او عدت د تیریدو نه روستو د بل چا سره د نکاح کولو نه منع کوی، اگر چہ د بل خاوند سره وی۔ یعنی یو خاوند بنځه طلاقه کری، بیا د هغه نفسانی غیرت دا تقاضا کوی چہ د هغه بنځه بل څوک په نکاح وانځلی، نو بنځه تنگوی چہ ته به د بل سره نکاح نه کوی۔ بناء پدی قول به (فَلَا تَعْضَلُوهُنَّ) کنبں خاوندانو ته خطاب وی۔ دا تفسیر هم جائز دی څکه چہ د آیت الفاظ ورته شامل دی، لیکن اول تفسیر د شان نزول سره زیات موافق دی۔

﴿ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ﴾

پدے حکم باندے عمل کول د نفس خلاف دی، او خان شریعت تہ پورہ تابع کول دی، او دا پہ نفس باندے گران دی، نو پدے وجہ اللہ دیر تاکیدات بیانوی۔

﴿ذَلِكَ﴾ یعنی پدے حکم سرہ - چہ دا بنسخہ تاسو دے خپل خاوند لہ ورکری او منع ئے نہ کری۔ ہغہ چاتہ وعظ او نصیحت کیہی چہ ہغہ کنبس پہ اللہ تعالیٰ او پہ آخرت ایمان وی چہ کہ زہ دا بنسخہ منع کرم نو اللہ بہ ما نہ د قیامت پہ ورخ تپوس کوی۔ او خوگ چہ مؤمن نہ دے نو کہ ہغہ ئے نہ منی، نو د ہغہ نہ گیلہ نشتہ۔ نو پدے کنبس نہ منع کولو تہ دیر ترغیب دے۔

﴿أَزْكِي لَكُمْ وَأَطْهَرُ﴾ (ازکی) د زکوٰۃ نہ اخستے شویدے پہ معنی د پاکوالی او زیاتوالی دے۔

[أَيُّ أَوْفَرُ لِلْعَرُضِ] یعنی دا بنسخہ بیرتہ خپل زور خاوند تہ واپس کول زیاتونکی دی عزت لہ او خیرتہ زیات نزدی دی۔ او ددے وجہ دا وہ چہ خلقو بہ داے عزتی او د غیرت خلاف گنہ لہ چہ طلاقہ شوے بنسخہ بیرتہ ہمدغہ خاوند تہ ورکری، نو اللہ ورتہ خبر ورکرو چہ دا بنسخہ بیرتہ واپس کول عزت زیاتوی، خکہ چہ پدے کنبس بہ د کورنی اختلافات نہ پیدا کیہی، او ہغہ مینہ چہ د دوارو کورنو ددے رشتے د وجہ نہ پیدا شویدہ، ہغہ بہ باقی پاتے شی۔ او د اَطْهَرُ معنی دہ، دا دیر پاک کار دے خکہ چہ دا دشمنی او بغضونو او نفرتونو د اسبابو ختمونکے دے۔

(ابن عاشور، وتفسیر المعناں۔)

(۲) یا ازکی کنبس باطنی پاکوالے دے یعنی زہ زہ ورلہ پاکوی، خکہ چہ ہرکلہ د دوارو پہ مینخ کنبس مینہ دہ، او دوارہ یوبل تہ د واپس کیدو نہ منع شی، نو کیدے شی چہ د دوارو بہ پہ پتہ غلط تعلقات پیدا شی، نو د دوارو بہ پہ زہ کنبس غلط خیالات راخی۔ ددے وجہ نہ علماؤ وٹیلی دی چہ ہر شہوت زہ خرابوی، سوی دنکاح نہ، چہ دا یو داسے شہوت دے چہ زہ کنبس صفائی پیدا کوی او غلط خیالات ختموی۔

او د اَطْهَرُ معنی دہ، ظاہرے پاکوی خکہ چہ کہ دا دوارہ منع شی، او بیا دوی پہ پتہ زنا او کری، نو پدے کنبس بہ بدنامے راشی، او د بنسخے ولی بہ اوشرمیہی۔

(۳) یا ازکی پہ دنیا کنبس مراد دے، او اَطْهَرُ پہ آخرت کنبس، یعنی دا کار زیاتو فائدو والادے، دین او عزت صفا کوی، او پہ دنیا کنبس د ترقی سبب دے، د دوارو طرفونو کورنو اورشتہ دارانومات زہونہ بہ سم شی، او کینے بہ د مینخ نہ اوخی۔ او د اَطْهَرُ معنی دہ، پہ آخرت کنبس گناہونو لہ پاکونکے دے۔

(۴) یا ازکی زیات ثواب والادے، او اَطْهَرُ یعنی گناہونہ صفا کوی۔ پدے کار سرہ بہ دے گناہونہ معاف شی او زیات ثواب بہ درکرمے شی۔

(۵) دَازَكِيْ مَعْنٰی دِه : خَيْرٌ لَّكُمْ - یعنی دے کنبں ستاسو دپارہ خیر دے۔ وَأَطْهَرُ أَيْ لِقَلُوبِكُمْ مِنَ الرِّيْبَةِ (بغوی) او پدے سرہ ستاسو زرونہ د شکونو نہ پاکیرے، خُكَّةٌ چہ کلہ دا بنسخہ او خاوند یو بل سرہ مینہ لری، نو خطرہ دہ چہ گناہونہ بہ ترے واقع کیہری، او پدے سرہ بہ د دوارو جانبینو خلق پہ دوی باندمے داسے شکونہ کوی چہ کیدے شی چہ هغوی ترے بیزارہ وی، نو خلق بہ پہ گناہونو کنبں واقع شی۔

﴿وَاللّٰهُ يَعْزَمُ وَانْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ﴾ پدے جملہ کنبں بل تاکید دے، چہ هر کله الله تعالى د هر شی پہ حقیقت پوھیہری، نو د هغه حکم تہ تسلیمیدل پکار دی، پدے وجہ معقل بن یسار ﷺ تسلیم شو۔ او پدے کنبں اشارہ دہ چہ د الله تعالى پہ حکمونو کنبں د انسان داسے مصلحتونہ او فائدے شتہ چہ هغه صرف الله تعالى تہ معلومے دی، نو انسان باندمے تابعداری لازم دہ، اورسم اورواج د هغے پہ خلاف پریخودل پکار دی، اگرکہ انسان تہ پہ هغے کنبں پہ ظاہرہ کنبں فائدہ بنکاری، لیکن پہ واقع کنبں پہ هغے کنبں ضرر دے۔

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ

او میندے بہ تے ورکوی خپلو اولادو تہ دوه کالہ پورہ دپارہ د هغه چا چہ غواری چہ پورہ کری مودہ دتے ورکولو

وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

او پہ هغه سری چہ بچے پیدا کرے شوی دے د هغه دپارہ خوراک د هغوی او جامہ د هغوی دہ د عرف مطابق،

لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارُّ وَالِدَةُ بَوْلِدِهَا

تکلیف بہ نہ شی ورکیدے ہیخ نفس تہ مگر پہ اندلزه د طاقت د هغه۔ ضرر بہ نشی ورکولے مور تہ پہ سبب د بچی د هغے

وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَالِدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا

اونہ پلار تہ پہ بچی د هغه سرہ او پہ وارث باندمے (لازم دے) پہ مثل ددے کار۔ نو کہ بنسخے او خاوند ارادہ اوکرہ

فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ

دتیونہ د پریکولو سرہ درضامنتیا ددے دوارونہ او مشورے ددے دوارونہ نونشته گناہ پدے دوارو او کہ تاسو ارادہ کوی

أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا

چہ دتی ورکولو دپارہ مور اونیسی دپارہ د اولاد خپل نو نشته گناہ پہ تاسو کلہ چہ پورہ ورکری هغه مال

آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿۲۳۳﴾

چہ تاسو دہغے ورکول مقرر کړی وی د عرف مطابق او ورپرې د الله نه او پوهه شی چہ بیشکه الله ستاسو په عملونو لیدونکے دے۔

تفسیر: پدے آیت کښ د تدبیر منزل د حکمونو نه دولسم حکم دے چہ د مطلقاتو سره هم متعلق دے او د بچو سره هم، چہ هغه ته حکم د رضاعت (پې ورکولو) وائی۔ د نکاح او د طلاقو نه روستو د رضاعت مسئله ذکر شوه، ځکه چہ د طلاقیدو په صورت کښ ممکن ده چہ د دوی څه پې څکونکے بچے وی، نو دا معلومیدل ضروری دی چہ د هغه پرورش به څنگه کیږی۔

مور دوه قسمه ده (۱) یوه هغه ده چہ طلاقه شوی نه وی، نو هغه خوبه خپلو اولادو له ضرور پې ورکوی، او دا په هغه واجب دی، او دا د خاوند او د بچی په هغه باندے حق دے۔

(۲) او یوه هغه مور ده چہ طلاقه شی، او بچے پاتے وی، نو په هغه لازمه نه ده چہ ماشوم ته پې ورکړی ځکه چہ د طلاقیدو په صورت کښ بچے د خاوند رسیږی، نو د هغه خوبه ده، که تے ورکوی او که نه، لیکن شریعت وائی که مور غواړی چہ دغه ماشوم له پې ورکړی، نو پلار به تے ترے نه منع کوی، ځکه چہ دا ماشوم د مور نه بغیر ژوند نشی تیروله۔ دارنگه که مور انکار کوی، نو هغه ته وائی چہ تاله پکار دی چہ تے پې ورکړی او ستا د نفقے او خوراک بندوست به د بچی پلار کوی۔ نو پلار به د بچی مور له د عرف مطابق تنخواه مقرر کړی، او هغه به دوه کالو پورے تے ورکوی۔ که پلار مړ وی، نو د بچی د میراث نه به مور ته تنخواه ورکړی کیږی۔ او که مور مجبوره شوه نو بیابا به ور له په کرایه بله بنځه د پې ورکولو دپاره اونیولے شی۔

د آیت لند مطلب دا دے چہ الله تعالیٰ اوفرمایل چہ طلاقے شومے میندے به خپل پې څکونکو بچو ته پوره دوه کاله پې ورکوی۔ دا حکم د هغه چا دپاره دے چہ د رضاعت موده پوره کول غواړی۔ که مور او پلار ددے نه د کمے مودے نه روستو بچے د تیونہ پرېکول غواړی، نو هیڅ گناه نشته، او پلار به هغه طلاقے شومے مور ته کومه چہ پې ورکوی، د عام عرف مطابق خوراک او جامے ورکوی، او کله چہ هغه طلاقے شومے مور خپل بچی ته د پیو ورکولو دپاره تیاره شی، نو د پلار دپاره دا جائز نه دی چہ بچے د هغه نه واخلي، یا دا چہ د هغه د پیو ورکولو باوجود د هغه نه خوراک او جامے ورکول بند کړی۔

دغه شان دا هم جائز نه دی چہ طلاقه شومے مور پلار ته د نقصان رسولو دپاره بچے هغه ته گوزار کړی، او د پیو ورکولو نه انکار او کړی، کله چہ بچے د مور سره اموخته وی، یا دا چہ د زیاتو پیسو مطالبه او کړی۔

او کہ پلار د خپل بچی دپاره بله کومه پی ورکونکے دائی مقرر کول غواړی (څکه چه مور انکار کړی وی، یا هغه د پیو ورکولو نه مجبوره وی یا واده کول غواړی) نو هم هیڅ گناه نشته، پدې شرط چه د زړه په خوشحالی، دائی ته د هغه مناسب مزدوری ورکړی۔

او که پلار مړ شوی وی، نو د هغه په وراثانو باندې هغه څه واجبیږی، کوم چه د هغه په پلار باندې واجب وو، یعنی دهغه مور نه به بچې نه اخلی، او د هغه درضاعت اخراجات به پوره پوره ادا کوی۔

د آیت ربط او تړون

○ مخکښ آیت کښ په زنانه باندې د نکاح په باره کښ د ظلم کولو رد اوشو، چه ددې منع کول ظلم دې، نو اوس هغه ظلم رد کوی چه په زنانه باندې د پیو ورکولو په باره کښ کیږی، لکه څنگه چه به جاهلیت والو داسه کول۔

○ دارنگه کله دعادت د تیریدو نه روستو د بنځې ماشوم بچې پاتې وی، چه هغه ته د پیو ورکولو د وجه نه بنځې ته بله نکاح مشکله شی، پدې وجه چه هغه نفقه نه مومی نو د بچی د وجه نه د اختلاف پیدا کیدو خطر ده، نو الله تعالیٰ پدې آیت کښ د هغه تفصیلی حکم بیانوی۔

﴿وَالْوَالِدَاتُ﴾ ددې نه مراد هغه میندې دی چه طلاقې شوی وی، او دا غوره قول دې، او چا چه ددې نه عامې میندې مراد کړیدی برابر ده چه هغه په نکاح کښ وی، او که طلاقې شوی وی، نو هغه د څلورو وجو نه غوره نه دې چه هغه صاحب د تفسیر المنار په تفصیل سره ذکر کړیدی۔

(۱) اول دا چه دا په مخکښ آیت عطف دې، او هلته طلاقه شوی بنځه مراده وه نو دلته به هم دغه مراده وی۔ (۲) دویم دا چه بچی ته په پیو ورکولو کښ اختلاف هله راځی چه بنځه طلاقه شی څکه چه هغه ځانله بل خاوند کوی۔ (۳) په حالت د نکاح کښ په خاوند باندې جامې او نفقه پخپله واجبه وی، نو د هغه ذکر کولو ته په (وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ) سره هیڅ حاجت نه وو۔ (۴) آیت کښ علت ذکر شویدې چه مور به د بچی په ذریعه پلار ته تکلیف نه ورکوی، او دا تکلیف هله وی چه بنځه طلاقه شوی وی، بنځه ددغه خاوند نه نفرت کړی وی، او غواړی چه بله نکاح اوکړی، او خاوند ته په بچی زور ورکوی، یا خاوند بنځې ته زور ورکوی، چه د بنځې نه بچې اخلی۔

﴿يُرْضَعْنَ أَوْلَادَهُنَّ﴾ دا خبر دې په معنی د امر سره دې، او په صورت د خبر کښ ئې ذکر کړو، دې دپاره چه په ذهن کښ خبره بنه مضبوطه شی۔ او دا امر د استحباب دپاره دې، دلیل پرې د سورة الطلاق (۶) آیت دې: (فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ)۔ یعنی که بنځې غواړی چه پیو ستاسو دپاره بچی ته ورکړی نو هغوی ته اجرت ورکړی)۔

بعض علماء وائی چه دا حکم وجوبی دے، اگر کہ د پیو دپارہ بلہ بنسخہ دائی ملاویزی، لیکن د خپلے مورپی او تربیت ددائی نہ ډیر فائده مند وی۔ نو دا وجوب د مصلحت دپارہ دے، نه د تعبد او عبادت دپارہ۔ او، که د دوارو په دائی نیولو اتفاق راغلو، نو بیا جائز ده چه مورپی ورنکری یا خه مجبورتیا وی، نو بیا به دا حکم واجب نه وی۔ لکه دا د سورة الطلاق نه معلومیږی چه (وَإِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَمَتْرُضِعْ لَهُ أُخْرَى) (تفسیر المنار)۔

﴿خَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ﴾ (حول) په اصل کښ گرځیدو ته وئیلے شی، او کال هم گرځی، دکال نه مراد اسلامی کال دے، چه هغه ته هجری قمری وائی، او کاملین نه ورسره ځکه اووئیل چه عرب کله نیم کال او اکثره حصه د کال ته هم کال وائی، نو دلته وائی چه پوره دوه کاله به وی چه هغه (۲۴) میاشته دی۔ او دوه کالو پورے پی وړکول د بچی حق دے۔

﴿لِیَمْنُ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرُّضَاعَةَ﴾ یعنی دا واجب نه ده چه دوه کالو پورے به نه پوره وړکوی۔ که یو نیم کال پس نه د تیو نه پریکړو، یا یو کال پس، نو هم جائز ده، خاصکر کله چه بچه تکره هم وی۔ خو دوه کالو پورے په مور باندے حق دے چه دے بچی له ته وړکری۔

﴿لِیَمْنُ﴾: ددے نه مراد مور هم ده او پلار هم۔ یعنی که پلار غواړی چه ته به دوه کاله وړکوی، نو مور به انکار نه کوی، او که مور غواړی نو پلار به نه ترے نه اخلی۔

دارنگه ددے د مفهوم مخالف نه دا خبره راوځی چه ددوه کالو د تیریدو نه روستو حرمت د رضاعت نه ثابتیږی، او که دیو مصلحت د وجه نه ددوه کالو نه مخکښ نه د پیو وړکولو نه پریکوی نو دا کار به جائز وی۔ (قاسمی)۔

فائده: شریعت د رضاعت دپارہ دوه کاله موده پدے وجه مقرر کړه، چه د ماشوم د صحت ترقی د پیو په وجه په همدے عمر کښ کافی کیږی۔ پدے وجه شریعت د مور او د پلار د اختلاف په وخت کښ دوه کالو ته اعتبار وړکړو، دے دپارہ چه د ماشوم د صحت او د مزاج خیال اوساتلے شی۔ او ددوه کالو نه روستو غالباً د ماشوم د غذا او د خوراک په وجه پرورش کیدے شی، پیو ته نه دومره ضرورت نه وی۔

تنبیه: آیت نه معلومه شوه چه اکثره موده د رضاعت دوه کاله ده۔

او په دے موده کښ به رضاعت ثابتیږی، نه په زیاته موده کښ۔ او پدے کښ خو صرف د طلاق په صورت کښ د جگر په د ختمولو دپارہ دوه کاله متعین شویدی۔ او دا مطلب نه دے چه ددوه کالو نه روستو مور له بچی ته وړکول حرام دی۔ بلکه که مور او پلار مصلحت گنری، مثلاً بچه کمزورے وی، نو مور ورته ددغه مودے نه زیات هم ته وړکولے شی۔

(بغوتی بتصرف)

مسئلہ : رضاعت مودہ

پہ خومرہ مودہ کنبں چہ ماشوم پی اُوخکی، حرمت ثابتی پی ؟ پدیے کنبں اختلاف دیے۔ صحیح اور ارجح قول دا دیے چہ رضاعت مودہ دوہ کالہ ده۔ دیے نہ روستو رضاعت له هیخ اعتبار نشته۔ **دلیل** پرے دا آیت دیے : ﴿خَوْلَانِ كَامِلِينَ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنْمِ الرُّضَاعَةَ﴾۔

(یعنی خوک چہ رضاعت ارادہ لری نو پورہ دوہ کالو پورے ورکولے شی)

او پدیے مودہ کنبں بہ رضاعت حرمت ثابتی پی۔ دا کثرو ائمہ کرامو همدا رائے ده چہ حرمت پہ همدیے رضاعت سرہ ثابتی پی کوم چہ پہ دوہ کالو کنبں دننه وی۔ کہ دبچی عمر د دوہ کالو نہ زیاتی پی، نو پہ رضاعت سرہ بہ حرمت نہ ثابتی پی۔

۲- **دلیل** : سورة لقمان (۱۴) آیت کنبں دی : ﴿وَفِضَالَةٌ لِّبَنِي غَامِينَ﴾

(دتیو نہ پریکولے پہ دوہ کالہ کنبں دی)۔

۳- **دلیل** : سورة الاحقاف (۱۵) آیت دیے ﴿وَرَحْمَلَةٌ وَفِضَالَةٌ ثَلَاثُونَ شَهْرًا﴾

(او حمل دبچی او دتیو نہ د پریکولو مودہ نے دیرش میاشته دی)۔

د حمل نہ مراد کمہ مودہ د حمل ده چہ هغه شپہر میاشته دی، او باقی مودہ (دوہ کالہ) دتیو مودہ ده۔ دا آیتو نہ صریح دی پدیے خبرہ کنبں چہ رضاعت مودہ دوہ کالہ ده۔

صاحب د تفسیر المنار لیکی چہ د قرآن د تصریح باوجود پہ مودہ رضاعت کنبں دامامانو اختلاف کول دیر د تعجب والا دی۔

۳- **دلیل** : ترمذی دام سلمه رضی الله عنہا نہ روایت کرے چہ رسول الله ﷺ اُو فرماییل «چہ پہ رضاعت سرہ حرمت پہ هغه وخت ثابتی پی، کلہ چہ د خولے پہ ذریعہ پی د سینو نہ راوخی او کولے خیری کری (یعنی بنہ مریدو سرہ نے اوسکی) او رضاعت پہ مودہ کنبں دننه وی»۔

دارقطنی د ابن عباس رضی الله عنہما نہ روایت کرے چہ رسول الله ﷺ اُو فرماییل :

«چہ حرمت پہ هغه رضاعت سرہ ثابتی پی چہ پہ دوہ کالو کنبں دننه وی»۔

او ابوداود طیالسی د جابر ؓ نہ روایت کرے چہ رسول الله ﷺ اُو فرماییل :

«چہ رضاعت د مودے د ختمیدو نہ روستو رضاعت حکم نشته، او بلوغ ته در سیدو نہ

روستو یتیم والے نشته»۔

د قرآن کریم ددیے بنکاره آیت او ددیے نبوی احادیثو پہ وجہ سرہ د دیرو صحابہ کرامو او تابعین عظامو همدا مذهب وو۔ د علی بن ابی طالب، ابن عباس، ابن مسعود، جابر، ابو هریرہ، ابن

عمر، او ام سلمہ رضی اللہ عنہم۔ د سعید بن المسیب او عطاء وغیرہم ہمدارائے دہ۔ او د شافعی، احمد، اسحاق او سفیان ثوری ہمدامذہب دیے۔

(۲) د امام ابوحنیفہ رائے دہ چہ درضاعت مودہ کالہ شپہر میاشتی دہ، او ہغہ د ﴿وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا﴾ نہ دلیل نیسی، او ہدایہ مولاد ہغہ دپارہ د آیت تاویل داسے کرے چہ د حمل نہ پہ لاسونو کنس اړول رارول مراد دی، او فصال دتیو نہ پریکول دی۔ حال دا چہ داسے تاویل د سلفو د ہیخ عالم نہ نہ دیے نقل۔ بلکہ د علی بن ابی طالب وینادہ چہ د حمل نہ مراد دلته کمہ مودہ د حمل دہ چہ ہغہ شپہر میاشتی دی۔

نو دودہ کالہ مودہ درضاعت شوہ۔ نو دلته پہ آیت کنس کمہ مودہ د حمل اوزباتہ مودہ د رضاعت بیان شویدہ۔

(۳) امام لیث بن سعد فرمائی چہ کہ لوئی سہری تہ ہم دیومے بنخے پی وکرے شی، نو ہغہ بہ د ہغے رضاعی خوی جو پری۔ او درضاعت حرمت بہ ثابتی پی، او ددیے پہ دلیل کنس د سہلہ بنت سہیل رضی اللہ عنہا واقعہ پیش کوی چہ ہغہ رسول اللہ ﷺ تہ راغلہ، وے وئیل چہ اے د اللہ رسولہ! زہ محسوس کوم چہ د سالمہ زما خواتہ راتلل د ابو حذیفہ (د ہغے خاوند) تہ خو بنس نہ دی، نو نبی ﷺ اوفرمایل چہ تہ سالمہ تہ پی وکرہ۔ سہلے او وئیل: زہ خنکہ پی وکرہم ہغہ خو غت سہری شویدے؟ نو نبی ﷺ مسکے شو او وے فرمایل، چہ زہ پو ہیہم چہ ہغہ غت سہری شویدے۔ سہلے ہمدغسے او کزل، او بیا رسول اللہ ﷺ تہ راغلہ، وے وئیل چہ اوس د ابو حذیفہ پہ مخ باندے د بد گنر لو آثار نہ وینم۔ ابو حذیفہ ﷺ بدری صحابی وو۔ (ابن ماجہ)۔

دا واقعہ امام مسلم، ابو داؤد، او امام مالک ہم روایت کریدہ، د عائشے رضی اللہ عنہا او د ابو موسی اشعری ہم دغہ رائے وہ۔

لیکن زیاتہ غورہ دا دہ چہ دودہ کالو نہ روستو رضاعت نہ ثابتی پی لکہ چہ د پورتنو دلائلو نہ ثابتہ شوہ۔ ددیے رائے تقویت پدی سرہ ہم کیہی چہ یو خل رسول اللہ ﷺ د عائشے رضی اللہ عنہا خواتہ تشریف راورو، وے لیدل چہ یو سہری د ہغے خواتہ ناست دیے، نبی ﷺ پو بنسنہ او کرہ چہ داسہری خوک دیے؟ عائشے او وئیل چہ دا زما رضاعی ورور دیے، نو نبی ﷺ اوفرمایل چہ سوچ کوی چہ کوم خلق ستاسو خواتہ راخی خکہ چہ رضاعت پہ ہغہ وخت ثابتی پی کلہ چہ ہغہ لو پڑہ لری کری۔ (بخاری، مسلم، ابو داؤد، ابن ماجہ)۔

معلومہ شوہ چہ رضاعت بہ ہلہ ثابتی پی چہ پی لو پڑہ لری کری، او د ماشوم غذا صرف پی وی۔ او د سہلہ بنت سہیل او د سالمہ واقعہ بہ د مخکنو بنکارہ روایاتو پہ رنرا خاص منلے کیہی۔

یعنی ددی دپارہ به عام حکم نہ وی بلکه د هغوی پوری به خاص وی۔

اوپدی وجہ ہم چہ د نبی ﷺ اود صحابہ کرامو پہ زمانہ کنیں داسے بلہ کومہ واقعہ نہ ده واقع شوے۔ د سہلے رضی اللہ عنہا پہ واقعہ کنیں راغلی دی چہ کلہ رسول اللہ ﷺ هغے تہ د سالم د پی و رکولو پہ حقلہ اووئیل نو هغه حیرانہ شوہ اووے وئیل چہ هغه خو بنہ پوره لوئی سرے دے۔ هغه له به زہ خنگہ پی و رکرم؟ نو نبی ﷺ مسکے شو اووے وئیل چہ ماتہ پتہ ده چہ هغه پوره خوان شویدے۔ ددی خبرواترونہ اندازہ لگیبری چہ رسول اللہ ﷺ د سہلے د کورنی د تمامو حالتونونہ پہ بنہ شان واقفیت لرلو، او پو هیدو چہ سالم د ورو کوالی نہ د دوی سرہ اوسیری، د هغوی سرہ رالوئی شویدے، نہ هغوی د سالم تہ بغیر اوسیدے شی، او نہ سالم د هغوی نہ جدا کیدے شی۔

پدی وجہ کلہ چہ سہلے رضی اللہ عنہا خپلہ مجبور تیا رسول اللہ ﷺ تہ بیان کرہ، نو رسول اللہ ﷺ د هغوی خاص حالات مخے تہ کولو سرہ هغوی تہ هغه حل او خودلو، کوم چہ مخکنیں ذکر شو۔ یو طرف تہ د اللہ رسول وو او بل طرف تہ دیوے صحابیہ ضرورت، نو هغے تہ ددی اجازت و رکرمے شو۔ د عامو صحابہ کرامو دپارہ اود تمامو مسلمانانو دپارہ هغه حکم پاتے شو کوم چہ پہ آیت کریمہ او احادیثو کنیں بیان کرے شو چہ درضاعت حکم به پہ دوه کالو کنیں دننہ ثابتیری۔ وبالله التوفیق۔

اور ارجح داده چہ د سخت ضرورت پہ وخت به دلوئی سری رضاعت ہم ثابتیری۔

(۴) د محدثینو پہ نیز پنخہ خل پی سکلو سرہ درضاعت حرمت ثابتیری۔

۱- **دلیل:** ددی مشهور دلیل هغه حدیث دے، کوم چہ امام مسلم د عائشہ رضی اللہ عنہا نہ روایت کرے چہ پہ قرآن کریم کنیں د لسو کرتو پیو سکلو نہ روستو د حرمت رضاعت حکم نازل شوے وو، بیا د پنخہ خل پہ ذریعہ مخکنے حکم منسوخ شو۔ اود رسول اللہ ﷺ د وفات پہ وخت کنیں همدا حکم موجود وو۔

دویم دلیل د سہلہ بنت سہیل واقعہ ده چہ پہ هغے کنیں رسول اللہ ﷺ هغے تہ اوفر مایل چہ هغه دے پنخہ کرتہ سالم تہ پی و رکری۔

۲- **دلیل:** پہ احادیثو کنیں د (رَضَعَات) لفظ راغلی دے چہ هغه د رَضَعَة جمع ده اود هغه معنی ده، یو کرت پی سکل، ماشوم چہ سینہ اونیسی او بیائے پریدی، دا یوہ رضعہ شوہ لکہ دا خبرہ پہ المغنی لابن قدامہ (۱۹۹/۹) کنیں ذکر ده، اود احتیاط پہ طور د رضاعت همدا معنی غوره دے۔ نو ماشوم چہ کلہ دغسے پنخہ کرتہ دیوے پنخہ پی اوسکی نو هغه به ددہ رضاعی

مور جو ریبری او دھغے تول بچی بہ ددہ رضاعی ورونہ او خونندیے جو ریبری او دھغے خاوند بہ ئے رضاعی پلار۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

﴿وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ﴾ اوس وائی چہ دا بنسخہ خو طلاقہ شوے دہ، دوئی بہ د کوم خائے نہ خوری، نو ہغہ بیانوی، چہ ہر کله بنسخہ د خاوند بچی لہ پی و رکوی، نو خاوند باندے لازم دی چہ دے بنسخے تہ بہ د عرف مطابق رزق او جامے و رکوی۔

(المولود لہ) ددے نہ مراد پلار دے او پدے لفظ سرہ ئے ترے تعبیر او کپرو (یعنی ہغہ شخص چہ د ہغہ دپارہ ولادت شویدیے) پدے کنس اشارہ دہ وجوب د مشقت تہ پہ پلار باندے یعنی ہر کله چہ دا بچے د پلار دپارہ پیدا شویدیے، او د ہغہ حق دے، نو ہغہ بہ دے بنسخے تہ د پیو پہ بدلہ کنس خرچہ ہم و رکوی۔ او پدے کنس دا اشارہ ہم دہ چہ د بچی نسب د پلار پسے خی۔ نہ د مور پسے۔ (قاسمی)۔

(سوی درسول اللہ ﷺ د آل نہ چہ ہغوی د خپلے مور فاطمے رضی اللہ عنہا پسے خی)۔

﴿بِالْمَعْرُوفِ﴾ معروف دا دے چہ بنسخہ بہ دیرہ او چتہ جامہ نہ غواری، او پلار بہ ہم دیرہ خرابہ نہ و رکوی، بلکہ د پلار د وسع مطابق بہ وی، پدے وجہ شریعت دا عرف تہ سپارلی دی خکہ وائی: ﴿لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ کہ مالدارہ وی، د مالدارئی مطابق جامہ دے و رکوی، او کہ غریب وی نو د غریبی مطابق۔

﴿لَا تُضَارُّ وَالِدَهُ بِوَلَدِهَا﴾ پدے کنس دوہ احتمالہ دی۔

(۱) یا دا چہ دا مجہولہ صیغہ دہ پہ اصل کنس (لَا تُضَارُّ) دے۔ وَالِدَةٌ ئے نائب فاعل دے۔ یعنی مور تہ بہ ددے پہ بچی سرہ ضرر نشی و رکولے، چہ پلار ئے د پیو و رکولو نہ منع کری، او ہغہ ارادہ لری چہ تے و رکری چہ بیابچے او مور دیو بل پسے ژراگانے کوی۔ یا د نفقے و رکولو نہ انکار او کری۔ (۲) دویم دا چہ دا د معلوم صیغہ دہ پہ اصل کنس (لَا تُضَارُّ) دے۔ وَالِدَةٌ ئے فاعل دے۔ معنی دا دہ مور بہ ضرر نہ و رکوی پہ سبب د خپل بچی سرہ چہ پلار تنگ کری، چہ دیر اجرت ترینہ غواری، یا د پیو و رکولو نہ انکار او کری سرہ د طاقت د ہغے نہ۔ یا د بچی خیال نہ ساتی، دے دپارہ چہ پلار ئے تنگ شی۔ او دلته ئے مور تہ ہم نسبت د ولد (بچی) او کپرو دپارہ د شفقت، چہ ستا ہم بچے دے، تہ پرے پلار تہ ولے تکلیف و رکوی، او ددہ حق ولے بریادویے!

﴿وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ﴾ دارنگہ پلار بہ پہ سبب د خپل بچی سرہ مور د بچی تہ ضرر نہ و رکوی، او نہ بہ پلار تہ پہ سبب د خپل بچی ضرر و رکولے شی (پدے کنس د مخکنس صیغے مطابق دوہ معنی شوے)۔

﴿وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ﴾ دا پہ (وَعَلَى الْمَوْلُودِ) باندے عطف دے۔ اوس وائی، کہ چرے پلار مر

وی، نود پلار په میراث خور باندی به د مور دغه نفقه او جامے لازمے وی۔ یا دا مثلیت د ضرر په نه ورکولو کښ دے، یعنی لکه څنگه چه پلار د ضرر ورکولو نه منع دے، نو دغه شان که پلار نه وی، نو باقی میراث خوارو ته به هم مور ضرر نه ورکوی۔ او میراث خواره به هم بنسخه نه تنگوی۔ او نفقه ته هم اشاره ده۔ (قرطبی ۱۷۰/۳ و ابن کثیر ۱/۶۳۵ فتح القدیر للشوکانی)

د وارث نه څوک مراد دے؟ پدے کښ گنر احوال دی۔ غوره قول دا دے چه د وارث نه مراد، خپله همدا هلك او بچے دے چه پی خوری، یعنی که د پلار نه بچی ته مال پاتی وو، نو د هغه د میراث نه به دے مور ته نفقه او جامے ورکولے شی۔ پدے صورت کښ په الْوَارِثِ کښ الف لام د مضاف الیه نه بدل دی، یعنی وَاِثُ الْمَوْلُودِ لَهُ (یعنی د پلار وارث) چه هغه دا بچے دے۔ او که میراث نه روپاتے، نو بیا وارث الصبی مراد دے یعنی ددے بچی چه کوم میراث خواره دی چه هغه نیکه، ورونه او ترونه دی۔

دا که عصبه وی او که ذوی الارحام، تولو ته شامل دے۔ کوم چه پکښ مالدار وی په هغه حق دے چه دا کفالت به کوی۔ (تفسیر المنان)

او دا قول د ضحاک، قبیصه او بشیر بن نصر وغیره دے (قرطبی، ابو حیان)۔

﴿فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا﴾ د فصال نه د تيو نه پریکول مراد دی۔ په معنی د فِطَامًا (تی نه پریکولو) سره دے۔ او عَنْ په معنی د (بَعْدَ) سره دے۔ یا اجلیه دے۔

مطلب دا دے چه که مور او پلار د بچی اراده او کره چه بچے قوی دے، اُزس به ئے د تيو نه پریکرو، نو که دوه کاله پوره نه وو هم جائز ده، خو پس د اتفاق د دواړو نه، او پس درضا او خوشحالی د دواړو نه، او پس د مشورے نه۔ د اضطرار، مجبورتیا او یرم په وجه به نه وی۔ بلکه دواړه به د ماشوم د تيو نه په پریکولو کښ مصلحت وینی۔ او مشوره به ځکه کوی چه د بچی په باره کښ فائدو او ضررونو کښ سوچ او کړی چه آیا د تيو نه په پریکولو کښ ئے فائده ده، او نه تر دوه کالو پورم په باقی پریخوستو کښ۔ او خپلو مصلحتونو ته به نه گوری چه د بچی په تربیت کښ نقصان رانشی او هغه ضائع نشی۔

﴿وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ﴾ دا د بچی مور او پلار ته خطاب دے، او پدے کښ د غائب نه خطاب ته التفات دے۔ پدے کښ بل حکم بیانوی چه که مور بچی ته د پی ورکولو نه معذوره او عاجزه شی، یا انکار او کړی، یا بل خاوند کول غواړی او خاوند سره مشوره او کړی چه بله بنسخه (رضاعی مور، دائی) به د تے ورکولو دپاره اونیسو، نو الله فرمائی چه دا کار هم جائز دے۔ استرضاع طلب د مَرْضَعَةٍ (تے ورکونکے) بنسخه ته وئیلے شی۔ یعنی رضاعی مور نیول۔

خودے سرہ یو شرط لگوی :

﴿ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ ﴾ چه کله تاسو پوره ورکړئ هغه مزدوری چه تاسو د هغه دپاره د پیئ ورکولو په بدله کښ په رضا د دواړو جانبینو سره مقرر کړی وی، او په هغه کښ موخه نقصان نه وی کړے۔ تسلیم کښ معنی د پوره ورکولو ده، او د مَا آتَيْتُمْ : نه مراد مقرر کول دی۔ قاسمی او صدیق حسن خان وائی : [مَا آرَدْتُمْ إِثْنَاءَ إِهْنُ مِنَ الْأَجْرَةِ] یعنی هغه اجرت او مزدوری چه تاسو هغوی ته د ورکولو اراده کړی وی)۔

﴿ بِالْمَعْرُوفِ ﴾ یعنی د عرف مطابق، هغه به هم ډیر مال نه غواړی، او ته به هم کچه نه ورکوی۔ او په ادا کولو کښ به ئے تال متول هم نه کوی۔ یاد معروف نه د تیو ورکولو شرعی موده مراد ده۔

قاسمی وائی : د معروف نه مراد په خوشحالی سره ورکول دی، چه په وخت د مزدوری ورکولو کښ بنائسته خبرے کوی چه په هغه سره د تے ورکونکو بنخو نفسونه خوشحالیږی او د دوی مخونه پرے روښانه وی، دے دپاره چه د ماشوم په باره کښ هغوی خه کوتاهی اونکړی۔ آه۔
(قاسمی وفتح)

﴿ وَاتَّقُوا اللَّهَ ﴾ یعنی ددے احکامو په عملی کولو کښ د الله نه یره اوکړئ۔

﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾

پدے کښ د الله تعالی د احکامو د مخالفت کولو نه پوره وعید او یره ورکول دی۔

(بَصِيرٌ) د بَصْرَ نه دے په معنی لیدلو او سترگے سره دے، او دا د الله تعالی حقیقی صفت دے، بغیر د تشبیه او تمثیل او بغیر د تاویل او تحریف نه به منلے شی، او پدے کښ تاویل کول د سلف صالحینو د مذهب نه اوریدل دی۔

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ

او هغه کسان چه وفات شی ستاسو نه او پریدی بی بیانے دوی به انتظار کوی په خپلو خانونو څلور

أَشْهُرًا وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا

مياشته او لس شپے پس کله چه دوی اورسپړی خپلے نیتے ته نو نشته گناه په تاسو په هغه کار

فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿۲۳۴﴾

چه دا بنخے ئے اوکړی په خپلو خانونو باندے په ښه طریقه او الله ستاسو په عملونو خبردار دے۔

تفسیر: پدے آیت کنبس د تدبیر منزل نہ دیار لسم حکم دے چہ دے تہ [عِلْمَةُ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا] وائی یعنی زنانہ چہ خاوند ئے مرشی نو ہغہ بہ خلور میاشتے اولس ورخے عدت تیروی۔ او پدے کنبس مقصد د عدت د وفات پہ بارہ کنبس د جاہلیت د طریقے نہ خان ساتل دی۔ خکہ چہ جاہلیت والو بہ پہ بنسخہ ظلم کولو، نو پدے وجہ اللہ تعالیٰ دا حکم خپلہ بیان کرو۔

پہ جاہلیت کنبس بہ د بنسخے د خاوند د وفات کیدو نہ روستو یوے ورے کوتے تہ ننوتہ، یو کالہ پورے بہ ہغے کنبس گندہ ناستہ وہ، نہ بہ ئے غسل کولو، او نہ بہ ئے پاکے جامے اغوستلے، او پدے حالت کنبس بہ پدے باندے حیض ہم راتلو، خوراک خکاک بہ ئے ورلہ ہغہ کوتے تہ ورورلو لکہ خنگہ چہ سپی تہ ورکولے شی۔

او د کال د تیریدو نہ روستو بہ ئے دارواج وو چہ خر، یا چیلے بہ ئے راوستو او دا زنانہ بہ پہ حالت د حیض کنبس وہ، پہ ہغے باندے بہ ئے کینولہ، او دا امر بہ ورتہ اوشو چہ د خپل حیض وینہ پدے حیوان پورے راکاری، نو پہ ہغے کنبس بہ دومرہ جراثیم وو چہ د ہغے پہ وجہ بہ دغہ حیوان غالباً مر کیدو۔ او پچہ بہ ئے ورلہ لاس کنبس ورکرہ، او ہغہ بہ ئے گوزار کرہ، نو بس دا بہ ددے د عدت نہ راوتل وو۔ پدے وجہ نبی ﷺ تہ یوہ زنانہ راغلہ چہ زما دلور خاوند مر دے او ددے سترگی خورپری نو آیا مونر۔ ورلہ رانجہ پورے کرو؟، نبی ﷺ اوفرمایل: نہ، ہغے بیا عرض او کرو، نو نبی ﷺ اوفرمایل: دا (عدت) خلور میاشتے اولس ورخے دی۔ او حال دا چہ یوہ زنانہ بہ پہ تاسو کنبس د جاہلیت پہ زمانہ کنبس یو کالہ پورے پہ دغہ بد حالت کنبس ناستہ وہ))۔ (بخاری)۔

مطلب دا چہ پہ رواج کنبس بہ مو پہ گران کارونو عمل کولو، اورخصتو نہ بہ مونہ غوختل، او چہ کلہ د اللہ تعالیٰ آسان حکم راغلو، نو تاسو پدے کنبس رخصتو نہ غواری۔ او افسوس چہ غالباً د انسانانو همدا طریقہ دہ، چہ پہ شرک او بدعاتو کنبس وی، نو ہر خہ تہ تیار وی او چہ کلہ توحید او سنت تہ راشی نو بیا ترے بخیل، سست جوہ شی، معمولی شان مال لگولو، خیرات او صدقہ او عبادت کولو تہ تیار نہ وی۔ والی اللہ المشتکی۔

نو پہ آیت کنبس عدت د ہغہ بنسخے دے چہ خاوند ئے وفات وی، او پدے عدت کنبس بہ بنسخہ د خاوند پہ کور کنبس وخت تیروی، پہ خپل خان بہ خرچہ کوی، خکہ چہ د خاوند نہ بہ ورتہ میراث پاتے وی۔ او پدے کنبس بہ اجداد کوی، (اجداد غم بنکارہ کولو تہ وائی، ہغہ دا دے چہ سترگی بہ نہ توروی، شونہے او لاسونہ او خپے بہ نہ سرے کوی، بنائستہ جامے بہ نہ اچوی، او سر وینخلے شی، خو دول اوزینت بہ نہ کوی)، او پہ کوم خیز کنبس چہ دول دے ہغہ بہ نہ استعمالوی، د خاوند د کور نہ بہ بہر بغیر د ضرورت نہ نہ وخی۔

کہ سخت ضرورت راشی، نو دورخے وتلے شی، لیکن شپے لہ بہ بیرتہ راواپس کیہی۔ او پدے عدت کنیں بہ سختہ پابندی کوی۔

قرآن کریم اِحدا د نہ دے ذکر کرے، لیکن حدیثونو کنیں ذکر دے۔ او دیتہ زیادت د خبر واحد وائی پہ کتاب اللہ باندے، او دا جائز دے، کله چہ خبر واحد صحیح ثابت وی۔ او دا پہ حقیقت کنیں زیادت نہ دے بلکہ بیان د قرآن دے۔ او پہ دے آیت (بِتَرَبُّصْنِ) او (مِنْ مَعْرُوفٍ) لفظ کنیں ورتہ اشارہ شوے دہ۔

خلور میاشتے اولس ورخے چہ تیرے شی نو بیائے خپلہ خوبنہ دہ، آزادہ شوہ، او کہ حاملہ وہ، نو دبچی پہ راوہو بہ ئے عدت ختم شی۔ بیا ډول ہم کولے شی، او خان لہ خاوند ہم کولے شی، لیور، سخر وغیرہ ئے نشی ایسارولے۔ او پہ نکاح کولو کنیں بہ د پلاو او ورور نہ اجازہ غواری خکہ پہ نکاح کنیں ولی شرط دے۔

فائدہ: ددے عدت تیرولو حکمت (۱) یو دادے چہ د بنخے رجم معلوم شی چہ آیا پہ ولد خو مشغول نہ دے؟ خکہ چہ پہ خلورو میاشتو کنیں د بنخے درجم حالت معلومیرہی، پدے مودہ کنیں بچی کنیں روح اچولے شی۔

(۲) دارنگہ دا د خاوند حق دے خکہ چہ د دوارو ډیرہ قریبی رشتہ وہ، نو دومرہ وخت د خاوند پہ کور کنیں تیرول د ہغہ حق ادا کول دی۔

(۳) بعض خلقو ددے حکمت دا بیان کرے، چہ ددے مودے نہ روستو د وفات شوی خاوند محبت د ہغے د زرہ نہ کمزورے کیہی، او د وادہ مینہ ئے پیدا کیہی۔ (مہایمی)

﴿بِتَرَبُّصْنِ بَانَفْسِهِنَّ﴾ د خہ شی انتظار بہ کوی؟

۱- [أَيُّ بِتَرَبُّصْنٍ عَنِ النِّكَاحِ] (د نکاح کولو نہ بہ انتظار کوی)۔

۲- او دارنگہ [بِتَرَبُّصْنٍ عَنِ التَّزْوِينِ وَالزَّيْنَةِ] ہر قسم ډول بہ نہ کوی۔

۳- [وَعَنِ الْخُرُوجِ مِنْ مَنْزِلِ الزَّوْجِ] (د خاوند پہ کور کنیں بہ ئے خان رابند کرے وی، او بہرہ نہ اوخی)۔ بعض علماؤ ددے دا دلیل نیولے دے چہ اِحدا د بنخے واجب دے۔ (قاسمی)

او ہغے باندے د حدیث نہ بل دلیل روستو فوائدو کنیں راخی۔

﴿أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا﴾ دلته لس شپے سرہ دورخو نہ مراد دی۔ لیکن د عربو دا عادت دے چہ

کله د عدد دپارہ معدود مذکر وی، او پتہ وی، نو بیا اسم عدد کنیں تانیث او تذکیر دوارہ جائز وی، نو پدے وجہ ئے (وَعَشْرَةَ) اُونہ وئیل۔ (طبری)

﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا فَعَلْنَا فِي أَنْفُسِنَا بِالْمَعْرُوفِ﴾ یعنی کہ ډول کوی، یا چاتہ د نکاح دعوت

ورکوی چہ ما پہ نکاح واخلہ، یا چاتہ خان اوسپاری چہ ما چالہ پہ نکاح ورکړه، او بِالْمَعْرُوفِ
خکھ وائی چہ وړان کارونه به نه کوی، ورنه بیا به منع کولے شی۔ او پدے کښ د جاهلیت په رسم
رددے چہ هغوی به بنسخه منع کولہ۔ او د عجمو اکثر خلق نے هم منع کوی۔

﴿جُنَاحٌ عَلَيْكُمْ﴾ سر و ته خکھ خطاب کوی چہ بنسخه غالباً ډیر عقل نه لری، نو ډیر کرته هغه به غلط کار
کوی، نو سری له نه منع کول جائز دی، لیکن د شریعت مطابق کار کولو نه به نه منع کوی۔
﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ د خبیر: معنی ده، په باطنی کارونو او باریکو کارونو پو هیډونکے
دے۔ هر حکم سره دا خبره ذکر کوی چہ گوره د الله په خبر او علم او د هغه په بصیرت باندے تاسو
یقین اولری، چہ هغه تاسوته گوری نو بیا به وړانے نه کوی۔

فوائد او معارف

(۱) که بنسخه حامله وی نو د هغه عدت به د بچی په پیدائش وی۔
الله تعالیٰ فرمائی: ﴿وَأُولَاتِ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾ چہ د حاملے بنسخے عدت ختمیندل د
بچی په پیدائش دی۔ اور رسول الله ﷺ سُبَّعَهُ أُسْلَمِيَّةٌ ته د حمل د پیدائش نه روستو د واده اجازت
ورکړے وو۔ حال دا چہ د هغه د خاوند د وفات یو خو ورځے شوے وے۔ (متفق علیه)۔

(۲) د عدت په دوران کښ بنسخه ته د واده، زینت او بغير د سخت ضرورت نه د خاوند د کور نه
بهر شپه تیروولو اجازت نشته دے۔ په اولنی خبره د علماء اجماع ده۔ د دویمے خبرے دلیل دام
سلمه رضی الله عنها حدیث دے چہ دیوے بنسخه خاوند وفات شو، نو د هغه مور د رسول الله
ﷺ نه اجازت اوغوختو چہ هغه په خپلو سترگو کښ رانجه و اچوی خکھ چہ د هغه په سترگو
کښ تکلیف وو۔ نو نبی ﷺ اجازت ورنکړو۔ (متفق علیه)۔

او د دریمے خبرے دلیل د فُرَّعَةَ بِنْتِ مَالِكِ بْنِ سَنَانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا حدیث دے چہ د هغه خاوند
تختیدونکو غلامانو د مدینے نه بهر په یو ځائے کښ وژلے وو۔ فُرَّعَةَ ته چہ کله خبر اوشو نو هغه
رسول الله ﷺ ته اووئیل چہ هغه له د خپل خاندان والو سره د عدت تیروولو اجازت ورکړی خکھ
چہ په کوم کور کښ دا د خپل خاوند سره اوسیدله هغه لری وو، نو نبی ﷺ اجازت ورنکړو، او
ورته نه اووئیل چہ تاته په کوم کور کښ د خاوند د مرگ خبر رارسیدلے په هغه کښ به عدت
تیروے یعنی د خاوند کور۔ (احمد، ابوداود، ترمذی، نسائی وغیرهم)۔ (محاسن التاویل للقاسمی ۵۷۲/۳)

البته نبی ﷺ بعض صحابیاتو ته د ورځے د ضرورت په وجه غالباً د باغ نه د میوے پریکولو
اجازت ورکړے وو۔ (بیسیر الرحمن)۔

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ

او نشته گناه په تاسو باندې په هغه الفاظو کښ چې تاسو اشاره او کړې په هغه سره د غوختنې د زنانو نه

أَوْ أَكُنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِيمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذَكَّرُونَ لَهُنَّ وَلَكِنْ

یا تاسو پتوی په خپلو زړونو کښ، الله ته معلومه وه چې بیشکه تاسو به یادوی دوی لره او لیکن

لَا تَوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْرِمُوا عَقْدَةَ النِّكَاحِ

وعده (د نکاح) مه کوی د دوی سره په پته مگر که تاسو وایې وینا نیکه او تاسو مه کلکوی غوته د نکاح

حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي

تردې چې اوری عدت مقررې نېټه ته او پوهه شی چې بیشکه الله پوهیږي په هغه څه چې ستاسو په زړونو کښ دی

أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿۲۳۵﴾

نو اوویرېږئ د الله نه او پوهه شی چې بیشکه الله بخونکې، صبر ناک دې.

تفسیر: پدې کښ خوار لسم حکم دې یعنی [تَحْرِيمُ نِكَاحِ الْمُعْتَدَةِ].

(د معتدې بنځې سره په عدت کښ دننه نکاح جائز نه ده) یعنی د خاوند د وفات نه روستو د عدت تیرونکی او په طلاق بائن سره د طلاقې شوې بنځې حکم بیان شویدې چې د عدت د تیریدو نه مخکښ داسې بنځو ته د واده پیغام نشی ورکولې، البته کوم شخص چې واده کول غواړي، نو هغه په اشاره او کنایه سره د هغه د پوهه کولو دا کوشش کولې شی چې دا د هغه سره د واده کولو خواهش لري، لیکن په پته سره د هغه سره د نکاح خبره مقررول، یا واده کول جائز نه دی.

فاطمه بنت قیس رضی الله عنها چې کله هغه ته د هغه خاوند ابو عمرو بن حفص دریم طلاق ورکړو، نو رسول الله ﷺ هغه ته اووئیل چې هغه دې د ابن ام مکتوم په کور کښ عدت تیر کړي، او د عدت د تیریدو نه روستو دې رسول الله ﷺ ته خبر ورکړي. نو هغه همدغسې اوکړل. نو نبی ﷺ د اسامه بن زید دپاره پیغام اولیږلو او د هغه واده ته د اسامه سره اوکړو.

نو پدې عدت کښ صرف تعریض جائز دې، او د تعریض صورتونه دا دی: چې صرف اشاره ورته اوکړي، چې زما یوه بنځه پکار ده، که کونډه وی او که ځوانه.

ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی: تعریض دا دې چې داسې اووائی: زما د نکاح اراده ده، او داسې دینداره

بنسخہ خوبسوم چہ دا دا صفات ئے وی۔ یا ورتہ داسے اووائی چہ زما تا سرہ ڊیره مینہ ده، ارمان چہ ستا پہ شان بنسخہ راتہ ملاؤ شی۔ (تفسیر ابی القاسم الطبرانی)

یا داسے اووائی : **مِثْلِكَ لَا يُرَدُّ** : (ستا پہ شان بنسخہ درد کیدو لائق نہ ده) وغیرہ وغیرہ اشارات کوی، دے ڊپارہ چہ هغه بنسخہ پو هه شی چہ دا ماته اشاره کوی۔ نو دا جائز ده خوداسے به ورتہ نہ وائی چہ تابه کوم، یا ماسرہ به نکاح کوی، بل چاسرہ وعده اونکری۔ دا خبری به ورتہ نہ بیانوی خککه لا تراوسه په پردی نکاح کنب مشغوله ده۔ نو تصریح کول حرام دی۔

بیا ددے سرہ الله تعالیٰ دا حکمة او احسان هم بیانوی چہ الله تعالیٰ کولے شوہ چہ تاسو باندے ئے ددے پابندی لگولے وے، لیکن الله ته پته وه چہ ستاسو په زره کنب دا خبری تیریری، نو اجازہ ئے درکرہ چہ خیر دے اشارے وغیرہ کوی۔

خود دے نہ هسے پردو بنسخو سرہ خبری نہ دی مراد، بلکه هله چہ دنکاح اراده لری، کہ نہ وی نو پردی بنسخے سرہ د چاخه کار دے چہ خبری کوی۔ یا ورتہ گوری یا ورتہ اشارے کوی۔ او کله چہ، یوشخص دیوے بنسخے دنکاح اراده لری، نو شریعت هغه ته کتل، او د هغه سرہ خبری کول، او هغه ته اشاره کول جائز کری دی۔ پدے کنب مصلحتونه دی۔

﴿ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ ﴾

فِيمَا : د (مَا) نه مراد خبری او الفاظ دی۔

عَرَّضْتُمْ : تعریض معنی اشاره کول او داسے خبری کول چہ دلالت ئے په مقصود باندے واضح نہ وی۔ پښتو کنب ورتہ تیرانے وئیلے شی۔

(خِطْبَة) د خاء په زیر سره، غوختنه د بنسخے او د هغه جرگه کول۔

﴿ أَوْ أَكْتَمْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ ﴾ په زره کنب دے دا وی چہ کہ ددے بنسخے عدت تیر شونو زه به ئے په نکاح اخلم نو پدے کنب گناه نشته۔ اکنان : پت ساتلو ته وئیلے شی۔

﴿ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ ﴾ یعنی الله ته پته ده چہ تاسو به دا زنانہ په زره کنب پته یادوی چہ دا بنسخه خو کونله شوے ده، زه به ئے په نکاح اخلم نو الله خککه اجازہ درکره۔

﴿ وَلَٰكِنْ لَا تُؤَاعِدُوهُنَّ سِرًّا ﴾ چہ صرف ماسرہ به نکاح کوی او بل چاسرہ خبره اونکری۔ یاد پتے وعده نه مراد د هغه سره زنا کول دی۔ یا په پته د هغه سره نکاح کول۔

دامام شافعی نه نقل دی چہ د سیرنه د جماع خبری مراد دی چہ هغه ته د خپلے جماع قوت بیانوی۔ دا تول منع دی۔

﴿ إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴾ دا استثناء منقطع ده۔ یا متصل ده، او اصل عبارت داسے دے :

[لَا تَوَاعِدُوهُنَّ إِلَّا بِأَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا بِالتَّعْرِيفِ]

(یعنی وعدہ بہ پہ پتہ نہ کوی، مگر کہ پہ تعریض سرہ نیکہ وینا کوی نو جائزہ)۔
 نو د نیکہ وینا نہ مراد تعریضی (اشاری) والا خبرہ دہ، د شریعت مطابق قول تہ معروف وینا
 وائی، ہغہ خبرہ چہ د خلقو مخامخ تے کولے شی، زنانه تہ بہ ہغہ الفاظ وئیلے شی، او ہغہ
 خبری بہ ورسرہ نشی کولے چہ ہغہ د عامو خلقو مخامخ نہ شی کولے۔ د عامو خلقو پہ مخ
 کنس خلق داسے وئیلی شی چہ زہ نکاح کوم، کہ کوندہ بنخہ وی او کہ خوانہ وی، زما دوارو تہ
 ضرورت دے۔ اوے حیاء خبری بہ نہ کوی۔ (قاسمی)۔
 او دا قول معروف بعینہ د تعریض الفاظ دی۔

بیا اللہ تعالیٰ بار بار استثناء ات ذکر کوی، پدی کنس دا تنبیہ دہ چہ دا محل ڊیر تنگ دے او خبرہ
 مشکلہ دہ اصل پدی باب کنس منع او پابندی دہ، نو د احتیاط نہ کار اخستل پکار دی۔ (قاسمی)
 ﴿وَلَا تَعْزِمُوا عَقْدَةَ النِّكَاحِ﴾ عزم: پہ یو کار پسے دزرہ غوتہ کول دی۔ مراد تری نہ کلکول او
 مضبوطول دی۔ د عقدہ النکاح نہ مراد د نکاح غوتہ دہ یعنی چہ بنخے سرہ نکاح غوتہ کری،
 وے تری، داسے بہ نہ کوی۔

﴿حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْكِتَابَ أَجَلَهُ﴾ د کتاب نہ مراد (الْعِدَّةُ الْمَكْتُوبَةُ) دے یعنی ہغہ عدت چہ فرض شوے
 اولیکلے شوے دے، ہغہ خپلے نیتے تہ اوریسی چہ خلور میاشتے اولس ورخے دی۔ یا بچے اوشی
 کہ حمل وی۔ د کتاب لفظ یو متعین شرعی قانون تہ ہم وئیلے شی، او دلته ہمداد مراد دے۔ او د
 کتاب پہ لفظ سرہ ذکر کولو کنس ددے اہمیت تہ اشارہ وی۔ یعنی ترخو پورے چہ د قانون مودہ
 نہ وی پورہ شوی تر ہغہ وختہ پورے د عقدہ نکاح عزم مہ کوی۔ (تدبرقرآن)

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ﴾ پہ آخرہ کنس اللہ تعالیٰ د خپل صفت حوالہ ورکرہ چہ ددے
 صفت پہ یاد ساتلو سرہ د اللہ تعالیٰ د قوانینو صحیح احترام بنا دے۔

او وے فرمایل چہ د اللہ تعالیٰ نہ ہمیشہ پہ یرہ کنس اوسیری، د ہغہ مہلت دے تاسو پہ دھو کہ
 کنس گوزار نکری، ہغہ بخنہ کونکے او بر دبار دے، پدی وجہ معافی کوی، لیکن ہیخ شے د ہغہ
 د علم نہ بھر نہ دے، لہذا تاسو لہ پکار دی چہ د خپل خان د بچاؤ اسباب اختیار کری، او ہغہ د
 اللہ د احکامو پہ عملی کولو سرہ کیبری۔

﴿فَاخْذِرُوهُ﴾ (اوپری پری د اللہ نہ پہ خپل خانو نو د گناہونو نہ)۔

○ اوپری پری د اللہ نہ چہ د ہغہ مخالفت اونکری۔

حذر ہغہ یرے تہ وئیلے شی چہ ورسرہ د بچاؤ اسباب اختیار کرے شی۔

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ

نشسته گناه په تاسو که چرته تاسو طلاقه کړې بنځه خپله ترڅو چه تاسو نه وی مسه کړې هغوی لره

أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرَهُ

یا نه وی مقرر کړې د هغوی دپاره مهر، او متعه (فاندې) ورکړې هغوی ته، په مالداره باندې د هغه په اندازه ده

وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدْرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿۲۳۶﴾

او په غریب باندې د هغه په اندازه ده، فاندې ورکول دی په بنایسته طریقه، دا لازمه ده په احسان کونکو باندې.

تفسیر: اوس د تدبیر منزل نور احکام راوړې چه هغه د طلاقه شوی بنځه د مهر متعلق دی. ټول څلور صورتونه دی. مطلقه بنځه دوه قسمه ده یا به نه مهر مقرر شوی وی یا نه، یا به نزدیکت شوی وی یا نه. که مهر مقرر شوی وی نو یا به د نزدیکت نه روستو طلاقه شوی وی، یا مخکې، که نزدیکت شوی وو نو ټول مقرر مهر به ورکول شی اگر که یو ځل نزدیکت شوی وی. او که نزدیکت نه وی شوی، نو نیم مهر به ورکړی شی. دویم صورت دا چه مهر نه وی مقرر نو بیا به یا نزدیکت شوی وی یا نه، که شوی وی نو مهر مثل به ورکوی، او که نزدیکت نه وی شوی نو هیڅ مهر نشته، صرف متعه (یوه جوړه جامه) به ورکول شی. دا ټول تفصیل په دې آیت او احادیثو کې ثابت دی.

فانده: د وفات او طلاقو تر مینځ فرق دې که خاوند وفات شو، نو په ټولو صورتونو کې به ټول مهر پوره ورکوی، نزدیکت شوی وی او که نه. خو کله چه مهر نه ورله مقرر کړی وی، میراث به هم وړی او عدت به هم تیروی ځکه نقصان د خاوند د طرف نه دی، او دغه مخکې تفصیل صرف د طلاقو په باره کې دې ځکه چه طلاق د بنځه د عیب د وجه نه واقع کېږي او دا خبره اجماعی ده. (فتح البیان)

﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ﴾ یعنی هغه سره نزدیکت نه دې شوی او طلاق ورکړی نو دا جائز ده. نو دلته سوال دې چه سره نه مسح کړی او بیا طلاق ورکړی نو آیا بیا به څه گناهکار وی؟ حال دا چه بیا ه نه گناهکارېږي؟

جواب دا دې چه دلته معنی دا ده چه کله بنځه مسح کړی، نو بیا هر وخت کېږي طلاق نشی ورکول بلکه هغه دپاره شرطونه دی: په طهر کېږي به طلاق ورکوی، په حیض کېږي طلاق ورکول حرام دی، دارنگه په داسې طهر کېږي چه هغه کېږي به نزدیکت نه وی شوی، ځکه که

نزدیکت شوے وی، پہ ہفتے کنبس بہ ہم طلاق و رکول جائز نہ وی، او کله ئے چہ مسح کړی نه ده نو بیا هر وخت کنبس طلاق و رکولے شی، که په طهر کنبس وی او که په حیض کنبس وی۔

دویم جواب دادے چہ دلته وهم راخی چہ قبل المسیس (د مسه کولو نه مخکین) به طلاق جائز نه وی ځکه څه مشکل نه دے راغله، نو دلته فرمائی چہ د نزدیکت نه مخکین هم طلاق و رکول جائز دی ځکه کیدے شی، پت څه ضرورت به وی۔

﴿أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾ (أَوْ) داد (لَمْ) دلاندے دے (یعنی مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ لَمْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ) ځکه په تَفْرِضُوا کنبس نون اعرابی ساقط شوے دے۔ فرض په معنی د تقدیر (مقرر کولو) سره دے۔ معنی داده چہ تانه بنځه مسحه کړے او نه دے مهر مقرر کړے او مخکین د واده نه طلاق و رکولے نو څه فائده و رکړه چہ خوشحاله شی۔ لکه چہ فرمائی:

﴿وَمَتَّعُوهُنَّ﴾ یعنی څه فائده و رکړه۔ دمتعه نه مراد یوه جوړه جامه ده۔ پدے متعه کنبس اختلاف دے۔ بعض علماء وائی چہ دا متعه واجب ده، برابره ده مهر ئے مقرر وی او که نه؟ ځکه چہ دلته د امر صیغه راغله ده۔ او دا د امام احمد مذهب دے، او همدا غوره دے ځکه چہ روستو راخی (وَالْمُطَلَّاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ)

او جمهور علماء وائی که مهر مقرر و نو بیا متعه و رکول مستحب دی ځکه چہ یو ځل ئے مهر واخستو، نو بیا په متعه څه کوی او که مهر مقرر نه وو، نو بیا متعه واجب ده۔

حکمة: د متعه و رکولو حکمت دادے چہ خاوند دا بنځه د فراق (جدائی) په وحشت سره یواځه کړه، نو په سبب د ایحاش (یواځه کولو) سره شریعت ددے په زړه باندے د متعه پتی واپروله۔

فائده: د متعه څومره اندازه ده؟ نو د روستو الفاظو نه معلومیري چہ د عرف مطابق وی، د مالدار او د غریب فرق به کولے شی۔ د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما نه نقل دی چہ د طلاقو د متعه اعلیٰ درجه یو خادم یا وینځه و رکول دی۔ او ددے نه ځکه د سپینو زرو پیسه و رکول، او ددے نه ځکه جامه و رکول دی۔

د ابن عباس یو بل روایت دادے چہ که مالدار وی نو خادم وغیره به و رکوی، او که غریب وی نو درے جامه به و رکړی (قمیص، لوپته او پرتوگ)۔

عبد الرزاق روایت راوړے: چہ حسن بن علی رضی الله عنهما په متعه کنبس لس زره روپۍ و رکړے، نو بنځه او وئیل: [مَتَاعٌ قَلِيلٌ مِنْ خَيْبٍ مُفَارِقٍ] د جدا کیدونکی محبوب د طرف نه دا خو ډیر معمولی فائده دی)۔ (قاسمی)

د امام ابوحنیفه په نیز کله چہ د بنځه او خاوند د متعه په اندازه کنبس اختلاف راشی، نو بنځه

تہ بہ نیمائی مہر مثل ورکولے شی او د پنخہ در اھمو نہ بہ کم نہ وی خکہ چہ د ہغہ پہ نیز کم مقدار د مہر لس در ھمہ دی۔

لیکن صحیح دا دہ چہ د خاوند حالت د مالدارئ او غریبی تہ کتل پکار دی۔ لکہ چہ اللہ تعالیٰ ہغہ بیانوی: ﴿عَلَى الْمُؤَبِّحِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ﴾ موسع ہغہ مالدار دے چہ د ہغہ مالدارئ فراخہ وی۔ (المقتیر) د اقتار نہ دے پہ معنی د فقر سرہ۔

﴿مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ﴾ داد (مَتَعُوْن) دپارہ مفعول مطلق تاکیدی دے۔ د بِالْمَعْرُوفِ نہ مراد بنائستہ طریقہ دہ۔ ﴿حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ﴾ حقا: دا صفت د متاعاً دے۔ (أَيُّ مَتَاعًا حَقًّا) یا فعل پت دے (حَقُّ حَقًّا) او حق پہ معنی د واجب سرہ دے، او د محسنین نہ مراد مؤمنان دی، یعنی دا متعہ ورکول لازم دی پہ ایمان والو خکہ چہ دا د مہر بدل دے۔

او تعبیر تے پہ محسنین سرہ او کړو دپارہ د ترغیب، چہ د ایمان والو دپارہ احسان کول پکار دی۔ او دے تہ تے احسان خکہ او وئیلو چہ پدے کبن مقصد د بنخے زرہ خوشحالول او د ہغے د کورنی محبت باقی پریخودل دی۔ (قالہ الحرالی - قاسمی)۔

او اشارہ دہ چہ دا خہ سزا نہ دہ بلکہ احسان دے۔ کہ ہغے تہ دا متعہ ورنکری شی نو کیدی شی چہ د ہغے او د ہغے د کور والو کینہ او دشمنی پہ زرونو کبن باقی پاتے شی نو دا د متعے راز ھم شو۔

فائدہ: دا آیت دلیل دے چہ د مہر نہ بغیر نکاح نہ کیہی او مہر پہ وخت د نکاح تزلو کبن معلومول ضروری نہ دی، روستو دے پہ رضا د جانبینو مقرر شی۔

وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ

او کہ چرتہ تاسو طلاق ورکری ہغوی تہ مخکین دے نہ چہ مسہ کری تاسو ہغوی لہ او حال دا چہ تاسو مقرر کری وی

لَهُنَّ فَرِيضَةٌ فَيَنْصَفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُو

ہغوی دپارہ مہر مقرر نو لازم دے نیم ہغہ مہر چہ تاسو مقرر کری وی مگر چہ معافی کوی زنانہ یا معافی اوکری

الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى

ہغہ سرے چہ پہ لاس د ہغہ کبن غوتہ د نکاح دہ او چہ تاسو معافی کوی دا دیرہ نزدی دہ تقوی تہ،

وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿۲۳۷﴾

او مہ ہیروی احسان پہ مینخ خپل کبن یقیناً اللہ ستاسو پہ عملونو باندے لیدونکے دے۔

تفسیر: اوس دویم صورت بیانوی چه بنسخه د مسه کولونه مخکین طلاقه شوه، نو بیا دوه صورتونه دی چه دلته دیو حکم بیانیری، یا به مهر مقرر وی یا نه؟- که د هغه مهر مقرر شوی وی- نو الله فرمائی چه هغه ته به نیمائی مهر ورکولے شی- دا هم جائز ده چه بنسخه معافی اوکړی، او اووائی چه هغه زه لیدلے نه یم، او نه ما د هغه خدمت کړی، نه ئے ما نه فائده اخسته ده، نوزه څنگه د هغه نه څه پیسه واخلم-

یا که خاوند د مهر پوره پیسه ادا کړی وی، نو هغه معاف کړی، او د بنسخه نه نیمائی مهر واپس وانخلي، یا که جینی نابالغه وی، یا هغه ته معامله کول نه ورخی، نو د هغه ولی د خاوند نه نیمائی مهر وانخلي او معاف ئے کړی- او الله فرمائی چه په هر حال کین معاف کول تقوی ته ډیر نزدی او غوره احسان دی- دی نه روستو الله تعالی هر یو ته د معاف کولو ترغیب ورکړی دی چه څو ک معافی اوکړی نو هغه به ډبل نه غوره وی-

﴿فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ﴾ ددی مبتداء پته ده یعنی (فَالْوَجِبُ عَلَيْكُمْ نِصْفُ الْخ)

(په تاسو نیمائی هغه مهر ورکول واجب دی چه بنسخو له مو مقرر کړی وی)

مکمل به څکه نه ورکوی چه فائده ئے ترے نه ده اخسته- او نیم به څکه ورکوی چه بنسخه ددی په نوم شویده او وعده د مهر ئے کړیده-

﴿إِلَّا أَنْ يُغْفُونَ﴾ چه بنسخه وائی، څه دا نیم هم درنه نه اخلم، دا هله چه خاوند هیڅ مهر لانه وی ورکړی- ﴿أَوْ يُغْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عَقْدَةُ النِّكَاحِ﴾ غوته د نکاح د خاوند په لاس کین وی- لکه دا په حدیث د دارقطنی کین راغلی دی- او مخکین (وَلَا تَعْرِضُوا عَقْدَةَ النِّكَاحِ) نه هم معلومیری- او د نکاح د غوته نه مراد د ایجاب او قبول یعنی د نکاح د ترلو واک دی- یعنی خاوند ورته اووائی چه زر روپی مے درکړی دی، دا ستا مهر وو، لیکن بیرته ئے درنه نه اخلم، توله ستا شوے- او پدی کین ولی الصغیره او ولی الأمه (د ماشومے او د ونځے ولی) هم داخل دی، هغه هم دا قسم معافی کولے شی- لکه دا خبره امام مالک په الموطأ کین ذکر کړیده- (محاسن التاویل ۳/۵۷۶)

بیا دلته فکر اوکړه، الله رب العزت مونږ ته په طلاقو کین دا طریقه خودلے ده چه طلاق به ورکړی او دا بنسخه به داسے گنرے لکه د خور په شان، د عامے مسلمانے خور په شان ژوند به ورسره تیروے- داسے نه چه طلاقه شی او دشمنی شروع شی، او دوه قومونه پرے او جنگیری، او د پښتنو طریقه خو دا ده چه خور لور ډی وړله طلاقه کړه، نو بیا غتے دشمنی او قتل و قتال ته خبره رسیری- الله مونږ ته د معاشرے د بنه والی اصول بنائی چه یو بل ته معافی کوی، یو بل سره راشه درسه او احسانات کوی:

﴿وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى﴾ دا خطاب سرو او بنحو دواړو ته دے، او صیغه د سروئو تغلیباً ذکر کړیده، او عفو په معنی د ترک او پرېخوستو سره ده۔ یعنی ستاسو معافی کول تقویٰ ته ډیر نزدی کار دے، د معافی نه کولونه۔

ابن جریر د ابن عباس نه نقل کړی چه «په دواړو کښ کوم یو معافی کوی، هغه تقویٰ ته زیات نزدی دے ځکه چه څوک سخاوت کوی، او خپل حق پریدی، دا احسان کونکے وی، او احسان د تقویٰ سر دے»۔ (قاسمی)۔

﴿وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ﴾ ۱- د فضل نه مراد تفضل (یعنی احسان کول) دی، یعنی یو بل باندے احسان کول مه هیروی، ځکه چه پدے سره به محبت باقی پاتے کیږی، او زړونه به خوشحاله وی، نو پدے کښ په معافی کولو تیزی ورکول دی۔ نو په دواړو کښ چه څوک معافی کوی نو د هغه به په بل باندے فضیلت او احسان وی۔

بیا نسیان (هیروول) د انسان په واک کښ نه دی، نو ددے نه منع نشی کیدے، لیکن دلته د نسیان نه مراد پرېخودل دی، یعنی احسان کول داسے مه پریدی لکه یو هیر شوی شے۔ لیکن په نسیان ئے ترے تعبیر اوکړو، پدے کښ په منع کولو کښ زیات تاکید دے۔ او پدے کښ هم خطاب سرو او بنحو دواړو ته دے په طریقه د تغلیب۔

او بعض علماؤ دا د سرو پورے خاص کړیدے ځکه چه خاوند کښ درجولیت (سړیتوب) فضیلت شته، نو پکار ده چه هغه معافی کونکے وی۔

۲- یا د فضل نه مراد زاره احسانات دی چه دواړو د یو بل سره کړی، نو هغه رایاد کړی، پدے وجه یو بل ته په مهر کښ معافی اوکړی۔ لکه د سورة النساء په آیت (۱۵) کښ دی: ﴿وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ﴾ (تاسو یو بل ته رسیدل کړی)۔

بعض خلق چه کله بنسخه طلاقه کړی، نو بیا د هغوی سره بالکل تعلقات ختم کړی، او د هغوی سره تعلقات قائمولو ته یه غیرتی وائی۔ حال دا چه دا د اسلامی اصولو خلاف عمل دے۔ د الله نه څوک زیات غیرتی نشته، هغه مونږ ته وائی تاسو احسان مه هیروی، دا بنسخه اوسه پورے ستا وه چه تا طلاقه کړه نو دا ستا خور شوه۔

جَبْرِ بن مطعم یوه بنسخه په نکاح کړه، بیائے هغه د دخول نه مخکښ طلاقه کړه، نو پوره مهر ئے ورکړو، او وے وئیل: [أَنَا أَحَقُّ بِالْعَفْوِ] زه په معافی کولو ډیر لائق یم۔

دارنگه جَبْرِ په سعد بن ابی وقاص داخل شو، هغه ورته خپله لور پیش کړه، نو هغه په نکاح کړه، کله چه بهر شو طلاق ئے ورکړو او هغه ته ئے پوره مهر ور اولیږلو۔ چا ورته اووئیل: ولے دے

پہ نکاح کرہ؟ ہغہ اووئیل ماد جبیر خبرہ رد کول خوبن نہ کنرل۔ ورتہ اووئیل شو، نو بیادے مہرولے اولیرلو؟ وے فرمایل: (فَإِنَّ الْفُضْلُ؟) بیہ ہغہ احسان خہ شو؟ کوم باندے چہ مونہرہ تہ حکم شویدے۔ (قاسمی)۔

﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ اللہ ستاسو احسان کول نہ ضائع کوی۔

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقَوْمُوا لِلَّهِ قَنِينًا ﴿۲۳۸﴾

حفاظت کوی پہ مونخونو باندے او خاص پہ مونخ مینخنی (د مازیگر) او اودرپری اللہ تہ عاجزی کونکی۔

تفسیر: پدے کنب د تدبیر منزل بل حکم بیانوی چہ ستاسو د کورنی اصلاح بہ ہلہ کیپی چہ ہریوتن پکنین د تولو مونخونو پابند شی، اگرکہ دا پہ دنیاوی احکامو ہم مشغول وی، لیکن د مانخہ محافظت بہ کوی۔

وہبط: ۱- مخکنین د حقوق العباد حفاظت بیانیدو، اوس د حقوق اللہ حفاظت بیانوی۔

۲- مخکنین تعلق د بنخے او خاوند یعنی د بندگانو ترمینخ وو، اوس تعلق د اللہ تعالیٰ او د بندگانو بیانوی۔ ۳- مخکنین د زنانو داسے حقوق او کارونہ بیان شول چہ پہ ہغے باندے مشغولیدل کلہ انسان د عباداتو پہ بارہ کنب سست جوہ کپی، نو پدے وجہ حکم د مانخہ ئے اوکرو۔ ۴- دارنگہ مخکنی احکام کلہ پہ بعض خلقو مشقت او گران شی، نو دلته داسے عمل بیانوی چہ دغہ احکامو باندے عمل کول آسانوی، او دغہ احکام محبوب جوہوی۔
فرمائی چہ پہ مانخہ سرہ پہ دغہ احکامو عمل آسانپری۔ خکہ چہ دا د فحشاء (بے حیائی) او منکراتو نہ منع کول کوی۔ (قاسمی)۔

﴿حَالِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ﴾ د مونخ حفاظت کوی پہ خپل وخت باندے، د جمعے سرہ پہ بنائستہ طریقے سرہ۔ د مانخہ حفاظت دا دے چہ د مکروہاتو، مفسداتو، د غیر اللہ د توجہ نہ ئے ساتی، پہ بنائستہ طریقہ ئے کوی، پہ مسنون اوقاتو کنب سرہ د شرطونو او ارکانو او خشوع او خضوع او تولو واجباتو او مستحباتو خیال ساتلو سرہ ئے اوکری۔

لیکن افسوس چہ د امت مسلمہ دیرو افرادو د اللہ تعالیٰ دا حکم مات کرو، خوگ ئے خوبالکل نہ کوی، او خوگ ئے بے وختہ کوی، او خوگ ئے زرزر، او خوگ ئے بے توجہ او بے خشوع کوی۔ او خوگ د نبوی سنت لحاظ نہ ساتی صرف مذہبی مونخ کوی۔ واللہ المستعان۔

﴿وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ﴾ د صلاة وسطیٰ پہ تعیین کنب دیر اقوال دی، شوکانتی پہ نیل الاوطار کنب (۱۸) اقوال راوہیدی۔ (۱) د سحر مونخ دے۔ (علیٰ وابن عباس)۔

(۲) د ماسپنین مونغ دے۔ (۳) د مانبام مونغ دے۔ (۴) د ماسخوتن مونغ دے۔

(۵) د جُمعے مونغ دے۔ (۶) د لوئی اختر مونغ دے۔ (۷) صلاة الخوف دے۔ د اتول اقوال د صحابه کرامو او تابعین عظامو نه نقل دی، لیکن ددے تولو نه صحیح خبره داده چه داد مازیگر مونغ دے۔

په صحیحینو کنب د علی بن ابی طالب ؓ نه روایت نقل شویدے چه نبی کریم ﷺ د غزوة خندق په ورخ او ویل: «الله تعالیٰ دے ددوی زرونه او کورونه د اور نه دک کری۔ لکه خنگه ئے چه مونزه د صلاة وسطی نه مشغول کړو تر دے چه نمر پریوتو»۔

په یو بل روایت کنب دی چه «دوی مونزه د صلاة وسطی یعنی مازیگر مانخه نه مشغول کړو»۔ په مسند احمد کنب د سمره ؓ نه روایت دے چه رسول الله ﷺ ﴿حَافِظُوا عَلَي الصَّلَاةِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى﴾ اولوستلو او مونزه ته ئے نوم اخستو سره اوفرمایل چه داد مازیگر مونغ دے۔ ابن جریر د ابو هريره ؓ نه روایت کړے چه رسول الله ﷺ اوفرمایل: د صلاة وسطی نه مراد د مازیگر مونغ دے۔

د وُسطی معنی، درمیانه او غوره مونغ دے۔ او د مازیگر مونغ هم ډیر قیمتی دے، ځکه دے وخت کنب شغلونه ډیر وی، د دکاندارانو گاهک زیات وی، او خلق ئے ناوخته کوی، او بیا اکثر مقلدین حنفیه ئے خوبالکل ناوخته کوی، زهری مازیگر کنب ئے کوی چه کله گینته یا درے پاوه وخت مانبام ته پاته وی، داد مونغ تباہ کول دی۔

او احادیثو کنب د مازیگر د مونغ کولو وخت ډیر وختی راغلی دے چه نمر به تک سپین وو، او اوچت به ولاړ وو۔ هیخ تغیر به پکنب نه وو پیدا شوی، لکه اوس هم په حرمینو کنب په دغه وخت کنب کیږی، او ددے په زهری مازیگر کنب ادا کولو ته ئے د منافق مونغ وئیلے دے۔ (مسلم، نسائی، ترمذی) دارنگه پدے کنب اشاره ده چه د مازیگر مونغ به درمیانه کولے شی، نه ډیر اوږد، لکه د سحر په شان، او نه ډیر لنډ لکه د مانبام په شان۔ بلکه متوسط به وی۔

په کومو روایاتو کنب چه صلاة وسطی نور مونخونه خودلے شویدی، نو هغه د بعض صحابه کرامو اجتناب وو، او دا په هغه وخت کنب وو چه ددے بیان نبی ﷺ نه وو کړے۔

روستو نبی ﷺ ددے تعیین په مازیگر مانخه سره اوکړو۔ په احادیثو کنب د مازیگر د مونغ د پریخودلو په باره کنب ډیر زیات وعیدونه راغلی دی۔

شیخینو د ابن عمر نه مرفوع روایت نقل کړے: «هغه شخص چه د هغه نه مازیگر مونغ فوت شی، نو گویا کنب د هغه اهل او مال ضائع شو»۔

امام مسلم حدیث راوہی «خوڪ چه د مازیگر د مانخه حفاظت کوی، نو د هغه دپاره به دوه خل اجر ونه وی»۔ (قاسمی)

ددے بحث د تفصیل دپاره الحق الصریح شرح مشکاة المصابیح (۵) جلد ته رجوع اوکری۔
فائدہ: صلاة وسطی د مخکن (الصَّلَوَاتِ) په عموم کبن داخل وو، لیکن دائے په عطف سره جدا ذکر کرو، دیته تخصیص بعد التعمیم وائی، دا دزیات اهتمام دپاره کولے شی۔ یعنی دتولو مونخونو اهتمام او محافظت کوی خصوصاً د مازیگر خو ډیر اهتمام کوی۔
﴿وَقَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ (سَاكِتِينَ، خَاشِعِينَ) یعنی غلی او په خشوع اودریږی۔ دقنوت دیارلس معانی دی۔ ددے مقام مناسے دوه معنی دی (۱) عاجزی او خشوع۔ (۲) سکوت (غلی اودریدل)۔
یعنی په مانخه کبن د الله مخے ته په انتهائی خشوع او خضوع، عاجزی او فقیری سره اودریږی۔ دارنگه غلی اودریږی یعنی اختیاری خبرے به نشی کولے۔

شان نزول

امام احمد و غیره د زید بن ارقم ؓ نه روایت کړی چه خلقو به د نبی ﷺ په ابتدائی دور کبن په مانخه کبن خپل مینخ کبن خبرے کولے نو دا آیت نازل شو۔
ابن مسعود ؓ چه کله رسول الله ﷺ باندے سلام واچولو او هغه مونخ کولو، نو جواب ئے ورنکړو، او د مانخه د ختمولو نه روستو ئے ورته اوفرمايل چه په مانخه کبن بنده د الله تعالی په جناب (حضور) کبن مشغوله وی»۔ (متفق علیه)۔
او معاویه بن الحکم السلمي ؓ چه کله په مانخه کبن خبرے اوکړی، نو رسول الله ﷺ هغه ته اووئیل، «چه په مانخه کبن خبرے کول جائز نه دی»۔ په مانخه کبن بنده په تسبیح او تکبیر او د الله په ذکر کبن مشغول وی»۔ (مسلم)۔

تنبیه: بعض جا هلانو ددے آیت نه دلیل نیولے دے چه په مانخه کبن رفع الیدین کول نشته، ځکه چه دا د سکوت او آرام سره د اودریږو منافی دی۔

جواب دا دے چه دا سوچه د جهالت خبره ده ځکه چه رفع الیدین، دارنگه په مانخه کبن د سلام جواب د لاس په اشاره سره ورکول په صحیح احادیثو کبن راغلی دی۔ او دا بعینه خشوع ده۔

په حدیث کبن د رفع الیدین په کولو سره لس نیکی خودلے شویدی۔ [کُلُّ أُصْبُعٍ حَسَنَةٌ]۔ په هره گوته پورته کولو یوه نیکی ده۔ [الطبرانی - الصحیحة: ۳۲۸۶]

او هر حرکت د سکوت منافی نه وی۔ او پدے دلیل نیولو کبن د الله تعالی او د هغه د رسول نه ځان مخکن کول دی چه دا د مسلمان کار نه دے۔

○ او بیا خو پہ تکبیر تحریمہ کنبں ہم رفع الیدین حرامیہری؟۔

- مسئلہ (۱)** پہ مانخہ کنبں پہ سہوہ خبرے کول جواز لری، لکہ احادیثو کنبں راغلی دی۔
 (الحق الصریح) (۲) پہ مونخ کونکی باندے سلام اچول او ہفہ دپارہ دلاس پہ اشارہ سرہ جواب ورکول حدیثو کنبں شتہ۔ (الحق الصریح ۴/۴۸۲)
 (۳) قیام فرض دے مگر درکوع موندونکی نہ ساقط دے۔ او کلہ چہ امام پہ ناستہ مونخ کوی د مرض د وجہ نہ نو د مقتدیانو نہ ہم قیام ساقطیہری۔

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أُمِنْتُمْ

کہ ویریدلی تاسو (د دشمن نہ) نو (مونخ کوی) چہ پیادہ بی یا سوارہ بی نو ہر کلہ چہ پہ امن شی تاسو

فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿۲۳۹﴾

نو یادوی اللہ لہ لکہ خنکہ نے چہ خود لے دہ تاسوتہ ہفہ طریقہ چہ تاسو پرے نہ پوہیدلی۔

تفسیر: اوس وائی مونخ دومرہ آہم او ضروری شے دے چہ د جہاد پہ دیرو سختو خایونو کنبں بہ نے ہم نہ پریدے۔ د مخکنبں آیت نہ معلومہ شوہ چہ پہ مانخہ کنبں قیام (اودریدل) فرض دی، نو اوس ہفہ حالت بیانوی چہ قیام پہ کنبں ساقط وی۔
 پدے آیت کنبں اللہ تعالیٰ د جنگ پہ حالت کنبں د مانخہ کولو کیفیت بیان کریدے۔ اللہ فرمائی چہ پہ کوم خائے کنبں بندہ د تمامو ارکانو، واجباتو، سنن او مستحباتو رعایت ساتلو سرہ مونخ نشی کولے، نو پہ داسے حالت کنبں پہ روانہ یا پہ سورلی مونخ کوی، برابرہ دہ چہ مخ قبلے طرف تہ وی او کہ بل طرف تہ۔

امام مالک د نافع نہ روایت کرے چہ عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما د صلاة خوف (دیرے پہ حالت کنبں د مانخہ) کیفیت بیانولو سرہ اوفرمایل چہ کہ یرہ ددے نہ ہم زیاتہ شی نو بیا پہ روانہ یا پہ سورلی مونخ کوی، برابرہ دہ چہ مخ پہ قبلہ وی او کہ پہ بل طرف۔ نافع وائی چہ زہ پوہیہم چہ ہغوی د رسول اللہ ﷺ حدیث بیان کرے وو۔ دا حدیث بخاری او مسلم ہم روایت کریدے۔

﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا﴾ رجال جمع دراجل دہ پہ معنی دراجلین سرہ یعنی پیادہ منزل کونکی۔ اور کبان جمع دراکب دہ، سور انسان تہ وٹیلے شی۔ او ددے نہ مخکنبں فعل پتا دے۔ [فَصَلُّوا رِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا] يَا فَخَالِظُوا رِجَالًا الخ، دا مونخ پیادہ او کروی الخ یا ددے حفاظت او کروی) پہ پیادہ تلو یا پہ سورلی۔ بیا دا خوف عام دے کہ دشمن نہ وی او کہ ددرندہ (حیوان) نہ وی، یاد

سیلاب وغیرہ نہ وی۔ دارنگہ کہ پہ ہرہ سورلی، سوروی، حیوان، گارے، موتر وغیرہ، نو پدے
 تولو حالاتو کنبس مونخ کول جائز دی، لیکن درکوع او سجدے دپارہ بہ پہ سر سرہ اشارہ کوی۔
 د صلاة الخوف د مانخہ حالت اللہ تعالیٰ پہ سورة النساء آیت (۱۰۲) کنبس تفصیلاً بیان کر پدے
 ہغہ د قتال حالت نہ دے، او دلته د قتال حالت بیان شویدے۔ چہ دیتہ حالت د اَلْبَحَامِ وائی۔ یعنی
 د مجاہدینو او د دشمنانو پہ یو بل کنبس د ننوتو حالت۔
 پدے کنبس اشارہ دہ زیات اہتمام د مانخہ تہ۔ او پدے حالت کنبس جماعت ہم ساقط دے، یواخے
 یواخے بہ مونخ کوی۔ او دا ددے شریعت رخصتو نہ دی چہ ددے امت نہ ئے بوجونہ او طوقونہ
 لرے کریدی او پہ احکامو کنبس ئے ورسرہ آسانی کریدہ۔
 ﴿فَإِذَا آمِنْتُمْ﴾ یعنی کلہ چہ خوف زائلہ شو، نو بیا بہ مونخ پہ ہغہ طریقہ کوی کومہ چہ پہ
 احادیثو کنبس بیان شویدہ۔

نبوی احادیث حجت دے

﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم﴾ (أَيُّ لِي الْأَحَادِيثِ النَّبَوِيَّةِ) یعنی پہ ہغہ طریقہ بہ مونخ کوی خنکہ
 چہ اللہ تعالیٰ تاسو تہ د خپل نبی پہ احادیثو او عمل کنبس خود لے دہ۔ چہ ہغہ فرمائیلی دی:
 (صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي) (بخاری و مسلم)۔ ماتہ گوری زما پہ شان مونخ کوی)۔
 پہ قرآن کریم کنبس اللہ تعالیٰ خائے پہ خائے پہ احادیثو حوالہ ورکوی، اشارہ دہ چہ دا دواہہ د اللہ د
 طرف نہ وحی دہ۔ او در رسول اللہ ﷺ تعلیم د اللہ تعالیٰ تعلیم دے۔ خکہ چہ د مانخہ تفصیلی
 طریقہ صرف پہ احادیثو کنبس بیان شویدہ۔
 پدے کنبس ہم د احادیثو پہ منکرینو باندے رد دے، چہ دا دیهود او نصاراؤ پیدا کردہ خلق دی،
 پہ دین کنبس خلق شکیان کول او بالآخرہ د دین نہ وستی دی۔ او د مانخہ نہ ئے پہ ذکر سرہ تعبیر
 او کرو خکہ چہ ذکر د مانخہ لوئی رکن دے۔
 ﴿مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾: پدے کنبس یو قسم انعام ذکر کوی چہ ہر کلہ تاسو پدے شرعی
 احکامو پوہ نہ وی، اللہ تعالیٰ درتہ طریقہ او خود لہ، د جہالت نہ ئے را او وستی نو د اللہ شکر
 ادا کری۔ او پدے کنبس اشارہ دہ چہ د مانخہ کیفیت او طریقہ پہ عقل سرہ نشی معلومیدے بلکہ
 دا بہ د شارع نہ ایزدہ کولے شی۔

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ

او ہغہ کسان چہ مرہ شی ستاسونہ او پریدی دوی بنخے، نو وصیت دے او کری د بنخو خپلو دپارہ،

مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ

د فائدے ورکولو تریو کاله پورے نہ به وی ویستل د هغوی که چرته اوتے (په خپله خوبنه) نو نشته گناه

عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَّعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿۲۴۰﴾

په تاسو په هغه څه کښ چه کوی دوی په ځانونو خپلو باندے د نیک کار نه الله زورور، حکمتونو والا دے۔

تفسیر: پدے کښ د تدبیر منزل نه اولسم حکم ذکر کوی چه هغه عدت د متوفی عنها زوجهها دے، دا مخکښ هم تیر شو لیکن دلته مقصد په کښ دا دے چه د کومو بنځو خاوند وفات شوی وی نو د هغوی سره احسان او کړی، او د جاهلیت والو په شان ظلم پرې مه کوی۔

د دے آیت معنی دا ده چه کله یو سړی ته مرگ رانزدی شی نو هغه دے د خپله بنځه په باره کښ وارثانو ته دا وصیت او کړی چه دا به تریو کاله پورے د کور نه په وتلو نه مجبوره کوی، او دے ته به نفقه هم ورکوی، لیکن که هغه پخپله خوبنه د خاوند د کور نه اوځی، او ډول او خوشبوئی استعماله کړی، او په اشارو او کنایاتو کښ د واده خبری کوی، نو د خاوند د اولیاؤ به هیڅ گناه نه کیږی، او په داسے صورت کښ به نفقه او مسکن نه واجبېږی۔

(۱) زیات مفسرین وائی چه دا حکم د اسلام په ابتداء کښ وو، کله چه د بنځه دپاره په میراث کښ حصه نه وه، او د عدت موده یو کال وه، او هغه ته اختیار وو چه که غواړی نو د خاوند په کور کښ عدت تیر کړی، او نفقه دے اخلی، او که غواړی نو د کال پوره کیدونه مخکښ دے د کور نه اوځی، او د هغه دپاره به نه نفقه وه او نه مسکن (ځانے د اوسیدو)۔ (قاسمی، تیسیر)۔

دے نه روستو د دے سورت (۲۳۴) آیت نازل شو، چه د هغه مطابق د بنځو عدت څلور میاشتے اولس ورځے شو۔ دغه شان د نفقه او مسکن د وصیت حکم د میراث په آیت سره منسوخ شو۔ او بنځه دپاره د خاوند په پوره مال کښ څلورمه یا اتمه حصه مقرر شوه۔ او هغه آیت (۲۳۴) اگر که په تلاوت کښ مخکښ دے، لیکن په نزول کښ روستو دے۔

(۲) لیکن د مجاهد، امام بخاری، شیخ الاسلام ابن تیمیة او حافظ ابن کثیر وغیرهم رائے دا ده چه دا آیت محکم دے او منسوخ شوی نه دے۔ او مخکښ آیت پدے خبره دلالت کوی چه څلور میاشتے اولس ورځے د بنځه لازمی عدت دے چه دا به په هر حال کښ د خاوند په کور کښ تیروی۔ او دا آیت پدے دلالت کوی چه د مړی وارثانو له پکار دی چه د هغه د زرۍ ساتلو په خاطر او د مړی سره د اخلاص او د محبت د بنکاره کولو په توگه هغه نور اووه میاشتے اولس ورځے د

خاوند پہ کور کنس پریدی۔ دا به ددے بنخے سرہ ددوی احسان وی۔ آؤ، کہ بنخہ د خلورو میاشتو اولسو ورخو، یا د حمل د پیدائش نہ پس پہ خپله خوبنہ ددے کور نہ نقل کیدل غواری، نو دا به نشی منع کولے۔ لہذا ددے حکم وجوب منسوخ شویدے او استحباب ئے اوس ہم باقی دے۔

﴿ وَصِيَّةٌ لِأَزْوَاجِهِمْ ﴾ وَصِيَّةٌ مَنْصُوبٌ دے، فعل ئے پت دے [أَيُّ فَلْيُوصُوا وَصِيَّةً] وصیت دے اؤکری دبی بیانو پہ بارہ کنس چہ زما بنخہ به دے کور کنس اوسیری دیو کالہ پورے۔

یا (يُوصُونَ) پت دے۔ او داد اَلَّذِينَ دپارہ خبر دے۔ دا وصیت یا خپلو بنخوتہ دے چہ خاوند اووانی چہ تہ به زما د مرگ نہ روستو یو کالہ پورے پدے کور کنس پاتے ئے، او تاتہ به زما د مال نہ نفقہ درکولے شی۔ یا وارثانو تہ د خپلو بیبیانو پہ بارہ کنس وصیت دے۔ دا وصیت بناء پہ یو قول واجب وو۔ بیا منسوخ شو۔ دارنگہ د خاوند د مال نہ یو کال پورے نفقہ ار مسکن ورکول ہم واجب وو دا ہم منسوخ شو۔ (قاسمی)۔

﴿ مَتَاعًا إِلَى الْخَوْلِ ﴾ دا منصوب دے، د (وَصِيَّةً) نہ بدل دے۔ او ددے متاع (فائدو) نہ مراد تریو کالہ پورے پہ طریقہ د احسان نفقہ او مسکن ورکول دی۔

﴿ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ﴾ دا د (أَزْوَاجِهِمْ) نہ حال دے، أَيُّ غَيْرَ مُخْرَجَاتٍ]۔

(یعنی دا زانانہ به د کور نہ نشی ویتلے)۔

﴿ فَإِنْ خَرَجْنَ ﴾ یعنی کہ خپله اووخی د عدت تیریدو نہ مخکنس یا روستو، نو بیا صحیح دہ۔ ﴿ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ ﴾: یعنی د مری پہ وارث او حاکم باندے گناہ نشتہ چہ ددے بنخے نہ نفقہ بندہ کری۔ خکہ چہ د کومے بنخے خاوند مہرشی، نو بیا د ہفے خرچہ پہ کور والو باندے نہ وی، خکہ چہ شریعت ہفے دپارہ مہر مقرر کرے دے، نو اوس به د ہفہ مہر نہ خوراک کوی، دارنگہ کہ د خاوند نہ ورته خہ میراث پاتے شوے وو، د ہفے نہ به خوراک کوی۔

﴿ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ ﴾ یعنی د خلورو میاشتو اولسو ورخو نہ روستو کہ دول او زینت کوی یا بل چا سرہ نکاح کوی، یا د خاوند د کور نہ اووخی، یا خان لہ درزق پیدا کولو پہ شرعی طریقے سرہ خہ کارو کسب کوی، نو پدے سرہ به وارثان گناہکار نہ وی او ہغوی لہ ئے منع کول ہم جائز نہ دی۔ نو د آیت نہ معلومہ شوہ چہ د بنخے دپارہ د خاوند دا وصیت پورہ کول خہ واجب نہ دی، کلہ ئے چہ وصیت بنخے تہ کرے وی۔

دغہ شان اولیاء او وارثانو باندے ہم لازم نہ دہ چہ خامخا به دا بنخہ د خاوند کور کنس یو کالہ پورے پریدی۔ بلکہ دا یو احسان دے۔ لکہ مخکنس تیر شو۔

حکمة : مخکنس آیت (۲۳۴) کنس ئے بِالْمَعْرُوفِ معرفہ راوہے وہ، او دلته مِنْ مَعْرُوفٍ نکرہ،

پدے کنب اشارہ دہ چہ ہلتہ صرف زینت کول (احداد نہ کول) مراد دی، او ہغہ یو معین شے دے او دلتہ مراد عام دے لکہ چہ مخکنب ذکر شو۔ نو نکرہ ئے راوہ چہ ددے مختلف اقسامو تہ اشارہ اوشی۔ (احسن)۔

﴿والله عزيز حكيم﴾ اللہ غالبہ دے پہ خپلو حکمونو، مخالفینو تہ بہ سزا ورکوی، یا پہ بدلہ اخستو باندے زورہ وردے، حکیم دے، پہ کارونو کنب ئے حکمتونہ دی، ہر حکم کنب د بندگانو د مصلحت او فائدے لحاظ ساتی۔

وَلِلْمُطَلَّاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿۲۴۱﴾

او دپارہ د طلاقو شوو بنخو فائدے ورکول دی بہ بنہ طریقہ، دا لازمہ دہ پہ تقویٰ والو باندے۔

تفسیر: پدے کنب د تدبیر منزل نہ اتلمس حکم دے چہ د عامو طلاقے شوو بنخو متعہ بیانوی چہ بنا پہ قول راجح دا واجبہ دہ، ہرہ بنخہ چہ طلاقہ شوہ، مہر بہ ہم ورلہ ورکوی، کہ مہر ئے مقرر شوے وو، او د ہغے سرہ سرہ بہ یوہ متعہ ہم ورکوی، چہ یوہ جوہرہ جامہ وغیرہ دہ۔ د سعید بن جبیر او ابن جریر وغیرہما ہمدارانہ دہ۔

او بعض نور علماء وائی چہ دا (متعہ) پہ ہر حال کنب واجبہ نہ دہ۔ کہ د طلاقے شوے سرہ خاوند مباشرت (نزدیکت) نہ وی کرے او د ہغے مہر ہم مقرر شوے نہ وی نو د ہغے دپارہ متعہ واجب دہ۔ نورو طلاقو شوو بنخو دپارہ مستحب دہ۔ او ددوی دلیل د قرآن کریم ہغہ آیت دے چہ مخکنب تیر شو: ﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمُزْبِعِ قَدَرًا وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرًا مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ﴾۔ (البقرہ: ۲۳۶)۔

او دا قول د امام شافعی او جمہور دے۔

﴿حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾ کوم علماء چہ وائی متعہ مطلقاً واجب دہ، نو ہغوی د متقین نہ مراد مؤمنان اخلی او پدے کنب ترغیب ورکوی چہ کہ تہ غوارے چہ تا کنب تقویٰ راشی او ایمان دے محفوظ شی، نو متعہ ورکہ۔ مفسرین لیکی: کله چہ حقاً علی المحسنین نازل شو نو یو سہی او وئیل: کہ زہ احسان کول غوارم، نو متعہ بہ ورکرم او کہ احسان نکوم، نو متعہ بہ نہ ورکوم نو دا آیت نازل شو (حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ) نو متقین د محسنین دپارہ بیان شو، یعنی دا د ہر متقی حق دے چہ ضرور بہ متعہ ورکوی۔ او تقویٰ اختیارول خو فرض دی لہذا دا متعہ ہم فرض شوہ۔ (ابن عاشور ۱/۴۵۲)

بیہقی د شریح نہ نفل کری چہ ہغہ یو سہی تہ او وئیل چہ بنخہ ئے جدا کرے وہ:

[لَا تَأْتِي أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ، لَا تَأْتِي أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ]

(متعہ ورکرہ او پہ متقیانو او احسان کونکو کنب د خان شمار لو نہ انکار مہ کوہ)۔

بیہقی د جابر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ نہ روایت کرے، فرمائی: کله چہ حفص بن المغیرہ خپلہ بنسخہ فاطمہ طلاقہ کرہ، نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ راغلہ۔ نبی صلی اللہ علیہ وسلم د هغه خاوند تہ اووئیل: [مَتَّعَهَا] دے تہ متعہ ورکرہ۔ هغه اووئیل: زہ خہ نہ موندہ کوم چہ دے تہ تہ متعہ کنب ورکرہ۔ نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمایل: [فَإِنَّهُ لَا بُدَّ مِنَ الْمَتَاعِ، مَتَّعَهَا وَلَوْ بِنِصْفِ صَاعٍ مِنْ تَمْرٍ]۔

متعہ ورکول ضروری دی، دے تہ متعہ ورکرہ اگر کہ نیمائی صاع (پاؤ باندے یو کلو) کجوری وی، آہ۔ الصحیحة (۲۲۸۱) باسناد حسن)

ابن المنذر د علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ وینا ذکر کریدہ چہ: [لِكُلِّ مُؤْمِنَةٍ طَلَّقَتْ، حُرَّةٌ أَوْ أَمَةٌ مُتَّعَةٌ وَقَرَأَ الْآيَةَ]۔ د هرے طلاقے شوے مؤمنے بنسخہ دپارہ کہ آزاده وی او کہ وینسخہ، متعہ ورکول لازم دی۔ بیائے دا آیت اولوستلو۔ (قاسمی ۵۸۵/۳)۔

حکمة: مخکنس آیت (۲۳۶) کنب د هغه بنسخہ د متعے د وجوب ذکر وو چہ خاوند ترینہ فائده نہ ده اخستے (غَيْرِ مَدْخُولٍ بِهَا) نو دغسے بنسخہ له حق (واجب) ادا کول پہ عرف کنب احسان گنرلے کیپرے، ددے وجه نہ تہ هلته مُحْسِنِينَ لفظ راوړو، او دلته د عامو طلاقو شوو بنسخو ذکر دے، اگر کہ د هغوی دپارہ مهر هم شته، او خاوند ترینہ فائده هم اخستے ده، نو د دوی پہ طلاق سره د دوی زړه ډیر خفه شوے او دریدلے وی، نو د دوی زړه د خفگان نه د بچکولو دپارہ لفظ د تقویٰ مناسب وو۔ (احسن)۔

كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

دغسے بیانوی الله تاسو ته آیتونه خپل دے دپارہ چہ تاسو د عقل نه کار واخلي۔

تفسیر: اوس پدے آیت کنب پدے مخکنو احکامو اور اتلونکو احکامو باندے عمل کولو ته ترغیب ورکوی۔

﴿كَذَلِكَ﴾: یعنی لکه د مخکنی کافی شافی بیان په شان تاسو ته الله تعالیٰ هغه آیتونه وخت په وخت بیانوی چہ دلالت کوی د الله تعالیٰ په احکامو، دے دپارہ چہ تاسو پدے پوهه شی او ددے په تقاضا عمل اوکړی۔ (قاسمی)۔ یا کاف د بیان د کمال دپارہ دے یعنی دا بیانات په کمال فصاحت او بلاغت، او وضاحت کنب کامله درجه لری۔

﴿آيِهِ﴾ د آیتونو نه مراد احکام شرعیه دی۔ یا هغه آیتونه چہ متضمن دی احکامو لره۔

﴿لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ عقل دلتہ پہ معنی د پوہی او تدبر او سوچ کولو سرہ دے۔

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ

آیاتہ نہ گورے ہفہ کسانو تہ چہ وتلی وود کورونو خپلو نہ حال دا چہ ہغوی پہ زرگونو وو، دوجہ دیرے د مرگ نہ

فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ

نو اللہ ورتہ اوفرمایل : مرہ شی بیائے راژوندی کپل ہغوی لہہ یقینا اللہ خاوند د مہربانی دے پہ خلقو

وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿۲۴۳﴾

لیکن اکثر خلق شکر نہ کوی

تفسیر : مضمون :

دے خائے نہ بل قسم مضمون بیانیری۔ او دا آیتونہ د جہاد سرہ متعلق دی، لکہ مخکین نہ د جہاد خبرہ شروع شوے وہ، بیائے پہ مینخ کین اووئیل چہ کورنی جوہہ کری، نو اوس بیرتہ جہاد تہ خبرہ واپس شوہ، او د بنی اسرائیلو دوہ واقعات راوری دپارہ د ترغیب الی الجہاد، چہ گورہ دوی کین بعض خلق د مرگ نہ یریدل، جہاد ئے نہ کولو، نو اللہ تعالیٰ پرے مرگ راوستو۔ نو پہ اولہ واقعہ کین غرض دا دے چہ [لَا تَتْرُكُوا الْجِهَادَ لِأَجْلِ الْخَوْفِ وَالْجُبْنِ] بزدلی مہ کوی، د دشمن نہ مہ یریری مرگ پہ نیتہ دے۔

(یو سرے بہ کور کین ناست وی مہ بہ شی او یو سرے بہ لس کالہ پہ جہاد کین تیر کری وی، او نہ بہ وی مہ شوے، نو دا لازمہ نہ دہ چہ خوگ جہاد تہ لار شی خامخا بہ مری) دا پہ دے اول آیت (۲۴۳) کین بیانوی، او دے سرہ امر ذکر کوی پہ قتال کولو د اللہ تعالیٰ پہ لارہ کین، او انفاق فی سبیل اللہ تہ ترغیب دے۔ بیا پہ (۲۴۵) آیت کین دویمہ واقعہ دہ چہ مقصد پکین دا دے چہ د قلت او کموالی دشمن نہ مہ یریری لکہ د طالوت ملگری د قلت نہ یریدلی وو، نو اللہ رب العالمین لہو سرہ مدد او کپرو او دیرو لہ ئے شکست ورکرو، نو د قلت دوجہ نہ بہ جہاد نہ یریدی، ورسرہ نور آداب ہم بیانیری۔ چہ اللہ تعالیٰ او د ہغہ رسول درتہ یو امر او کری نو د ہغے نہ تختیدل نہ دی پکار، او کہ اوتختے نو چرتہ بہ لار شے۔ او ورسرہ مال لگولو تہ ترغیب ورکوی او ورسرہ پہ دے واقعہ کین دا خبرہ ہم دہ چہ اول جہاد فرض نہ وی، نو غواہے بہ ئے نہ، داسے بہ نہ وائی چہ کہ جہاد راغلو، نو زہ بہ داسے داسے کار او کرہم خکہ چہ خوگ د خہ شی تمناگانے کوی،

نو الله تعالى ورله بیا توفیق نئ و رکوی، لکه دیرو خلقو دا وئیل که امریکایان راغلل، مونر به په اولنو صفونو کنب جنگیرو چه کله هغوی راغلل، نو هیخ ئے اُونکرل۔ نو د الله نه به عافیت غوارے چه ای الله! مئے راوله خو چه راشی، نو بیا به په هغه وخت کنب کار کوے، د الله نه به مدد غوارے، او صبر به کوے، لکه دا خبره صحیح حدیث کنب هم راغلی ده۔

بله به دا خبره اُوکری چه که یو امیر مقرر شی، او هغه ادنی وی، نو اعتراض به پرے نئ کوے، بلکه د منلو ماده به خان کنب پیدا کرے۔ بله دا ده چه په مجاهدینو به امتحانات راخی نو امتحان کنب د کامیابی خبره هم بیانوی۔ او په آخره کنب د جهاد حکمت بیانوی چه دا جهادونه الله تعالى فرض کری دی، دا ظلم نئ دے بلکه په دے کنب فسادونه دفع کول مقصد دے۔ که جهاد نئ وے، نو عالم به ټول د فساد نه ډک شوے وے، جماعتونه، مدارس، عبادت خانے او د الله تعالى د دین مراکز ورائیږی چه کله جهاد نئ وی۔ او کله چه دا څیزونه وړان شی، نو الله تعالى پرے ناراضه کیږی او چه الله ناراضه شو نو بیا د عذابونو څټه کع دے؟!۔ الله خو د شهواتو والو سره مدد نئ کوی، مدد خو صرف د هغه چا سره وی چه دین والا وی، او دا دنیا پرست کفار چه په دنیا کنب کوم خوراگونه کوی، نو دا هم ددے دیندارو د برکته۔ خو دا جاهلان او ناپوه دی، دوی وائی راخی چه دا دین والا ختم کرو، نو دا خواهشات به راته فراخه شی چه څټه مو خوبه وه، هغه به کوو او په دے نئ پوهیږی چه دین والا دے ختم کرل، نو په تا باندے الله په دنیا کنب څټه کوی، بیا خو در باندے عذابونه راولی، هلاکوی دے۔ الله خو در باندے هسه ډوډی گانے نئ خلاصوی چه کله د هغه دین پکنب نئ وی۔

نو الله رب العزت د قتال حکمت بیان کرے دے چه قتال او جهاد ډیر حکمتونه لری، تردے چه په قتال کنب دا فائده هم ده چه دا په کافرو باندے رحم دے۔ ولے چه جنگ کیږی نو الله په کافرو باندے ډبره نه عذاب نئ راولی، بلکه د مسلمانانو په لاسونو تباہ کوی، او که جهاد ختم شو، نو الله رب العزت به بیا ډبره نه عذابونه راولی، بیا به ټول کافران په آسمانی عذابونو تباہ کری لکه مخکنی امتونه ئے په آسمانی عذابونو هلاک کری دی۔

او پدے دوه واقعاتو کنب دا مختصره فائده بیان شوے، ددے په مینخ کنب ډیر فوائد موجود دی۔ دا واقعات د مسلمانانو د تربیت او د بنی اسرائیلو نه د سبق اخستو دپاره ذکر شویدی۔ بیا په (۲۵۲) کنب وائی چه آخری رسول ﷺ الله تعالى دے له رالیږلے دے چه کفر او شرک پرے ختم کری او حق بنسکاره کری۔ بیا د رسولانو خپل مینخ کنب تفاضل (یو بل باندے غوره والے) بیانوی، او د رسولانو نه روستو په حق کنب د خلقو اختلاف، سره د مشیت د الله تعالى نه په

آیت (۲۵۳) کنیں بیانوی۔

ربط او ترون

- ۱- مخکنیں دنکاح سره متعلق احکام وو چه په هغه سره دیوے کورنی حفاظت او اصلاح راتله، اوس په ذکر دقتال سره ددین او د مسلمانانو اجتماعی اصلاح او حفاظت بیانوی۔
- ۲- مخکنیں داسے احکام ذکر شو چه په هغه باندے عمل کولو سره انسان لوئی امر منلو ته په آسانی تیار سږی چه هغه قتال دے۔ ۳- دارنگه مخکنیں نه دقتال مسئله شروع وه نو بیا مینخ کنیں احکام د تدبیر منزل بیان کرل، اوس بیرته خپل مقصد ته واپسی ده۔
- بیا دا اولنې آیت دروستو (فَاتْلُوا) دپاره تمهید او بطور دلیل دے، او هغه مقصود دے څکه چه دا سورت د صلح حدیبیه په موده کنیں نازل وو، او دا د مکے فتح ته اشارات وو، نو پدے کنیں قتال لوئی غرض وو، پدے وجه د مخکنیں نه صحابه کرام او مسلمانان جهاد ته تیاروی۔ او دلیل کله ددے وجه نه مخکنیں راوړے شی چه روستو دعوی ته شوق پیدا شی او په جلتی سره په دعوی باندے عمل او کرے شی۔ (ابن عاشق)۔

د واقعے حاصل

﴿اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ﴾ ۱- ددے یوے واقعے حاصل دا دے چه په بنی اسرائیلو کنیں یو څو کسان وو چه طاعون بیماری پرے راغله، بعض کسان مره شول او بعض د خپل کلی نه اووتل، بیا دوی اووتیل، که بله ورځ دا بیماری بیا راغله، نو مونږ به ټول تختو، نو الله تعالی پرے دا بیماری بیا راوسته، نو ټول کلی والا اووتل، تقریباً لس زره پورے کسان وو، نو دوی یو صحراء ته لاړل چه دے طاعون بیماری نه خلاص شی، نو الله په هغه ځائے کنیں دا ټول مره کرل، جبرئیل عليه السلام پرے آواز اوکړو، نو دټولو نه ساه گانے اووتلے۔

یو نبی په دے لاره تیریدو (په اتفاق د مفسرینو هغه حزقیال بن بوزی (یا حزقیل) وو چه د بنی اسرائیلو دریم نبی وو کوم چه د ارمیاء او د دانیال علیهما السلام په زمانه کنیں وو، د عیسی عليه السلام نه شپږ او اووه پیرې مخکنیں تیر شوی۔ (ابن عاشق) چه وے کتل دا بنی اسرائیل دی، او ټول مره پراته دی، نو د الله نه ئے دعا اوکړه چه اے الله! دا راژوندی کړه، دا ستا یو امت وو، ستا ذکر به ئے کولو، تسبیحات به ئے وئیل، بنه خلق وو۔ او دا کار ترے نقصان شوی دے، نو الله تعالی د هغه دعا قبوله کړه، بیرته ئے راژوندی کرل، څکه چه دا په اجل باندے مره نه وو، بلکه دا عقابی (سزائی) مرگ وو۔ الله د سزا په طور مره کړی وو۔ او دا حقیقی مرگ وو، لیکن د نیتچه پوره کیدو والا مرگ نه وو۔ بلکه یو عذاب وو۔ نو راژوندی شو، بیرته خپلے علاقے ته راغلل، او الله پرے

رحم اوکرو۔ خُککہ چہ د مرگ نہ پس راژوندی کیدل د الله تعالیٰ لوئی انعام وی، پدے وجہ الله تعالیٰ پہ دوی باندے پہ (إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ) سرہ خپل احسان بیانوی۔

بناء پدے قول دا قصہ بہ استعارہ وی۔ د ہفہ کسانو چہ د قتال نہ بزدلی کوی، تشبیہ و رکبے شویدہ د ہفہ کسانو سرہ چہ ہغوی د طاعون نہ بزدلی کرے وہ او جہت جامعہ پکبن یرہ د مرگ دہ۔

۲- دویم قول دا دے چہ دوی تہ خپل نبی پہ جہاد امر کرے وو، نو دوی د ہفہ نہ اووتل چہ مونہ دے کار تہ نہ تیار یرہ، دا کلے دے تاتہ پاتے وی خو مونہہ خو، صحراونو کبن بہ اوسیرہ، او جہادونہ نشو کولے، د مرگ نہ یریدل، نو پہ لارہ کبن پرے الله تعالیٰ حقیقی مرگ راوستو چہ روح ئے د بدنونو نہ اووتلو۔ نو الله ورتہ او خودل چہ جنگ کبن تول خلق نہ مری، بعض خلق مرہ شی د چا چہ اجل راغلی وی، او تاسو خان د مرگ نہ خلاصولو، نو تاسو تول بہ زہ پہ یو خل مرہ کرم۔ الله نہ چرتہ بیج کیدے شی، دا ز مونہہ دپارہ غت سبق دے۔ دوی اتہ ورخے پراتہ وو، بیا الله تعالیٰ راژوندی کرل دے دپارہ چہ د الله د قدرت مشاہدہ اوکری او پہ ہفے ئے یقین راشی۔ (ابوالسعود ۲/۴۲۶)

بناء پدے قول پدے قصہ کبن بہ د ہفہ کسانو د حال تشبیہ وی چہ پہ قتال کبن بزدلی کوی، د ہفہ کسانو د حال سرہ چہ د خپلو کورونو نہ وتلی وو۔ او جہت جامعہ پکبن بزدلی دہ۔

دا قول غورہ معلوم یرہ، وجہ دادہ چہ دلته ئے (وَهُمُ الْاُولَاق) وئیلی یعنی دا خلق پہ زرگونو وو۔ دا جملہ د تعجب دپارہ وئیلے شویدہ، او پدے کبن بہ تعجب ہلہ وی چہ کلہ خلق سرہ د یر والی نہ د دشمن نہ تختی۔ او کہ د طاعون نہ تختیدل مراد شی نو پہ ہفہ صورت کبن د یر والی ذکر کولو کبن ہیخ تعجب نہ بنکاری۔ (ابن عاشور)۔

فائدہ: اشارہ دہ چہ خوک دینی کارونہ د دنیا د وجہ نہ پریدی، نو الله تعالیٰ ورلرہ سزا پہ ہم دغہ دنیاوی شیانو کبن ورکوی، لکہ مثلاً خوک جہاد پریدی ہفہ لہ الله تعالیٰ پہ عذاب کبن اختہ کوی، او خوک چہ دعوت پریدی، الله تعالیٰ ئے پہ ذلت اختہ کوی، او خوک چہ عبادت پریدی، الله تعالیٰ ئے پہ دنیوی شغل اختہ کوی۔

۳- ابن جریر د عطاء نہ نقل کری چہ دا واقعہ صرف مثال دے، او واقعی قصہ نہ دہ، لیکن دا یر بعید قول دے، خُککہ چہ دلته الله تعالیٰ د دوی دپارہ اسم موصول او ضمائر د حقیقی مذکر

ذکر کریدی۔ او حَدَرَ الْمَوْتِ ئے علت ذکر کرے۔ (ابن کثیر و ابن عاشور)

﴿الْمُتَرِّ﴾ سیبویہ ددے معنی کوی: [تَنْبَهُ إِلَىٰ أَمْرِ الدِّينِ خَرَجُوا] یعنی (نہ متوجہ او بیدار شہ، حالت د ہفہ کسانو تہ چہ وتلی وو)۔ نو دلته رؤیہ متضمن دے معنی د تنبیہ لرہ، او دارؤیہ قلبی دے۔ یعنی پہ زرہ سرہ پرے خان پوہہ کول مقصد دے۔

بعض وائی: دارؤیة متضمن دے معنی دانتهاء او وصول لره [أَيُّ أَلْمِ يَنْتَهِي عِلْمُكَ إِلَيْهِمْ يَا أَلْمِ يَصِلُ عِلْمُكَ إِلَيْهِمْ] یعنی ستا علم دوی ته نه دے رسیدلے۔ (فتح البیان ۶۲/۲)۔

قاعدہ: کله چه فعل درؤیت متعدی شی هغه شی ته چه سامع (آوریدونکی) سره د هغه لیدل مناسب نه وی، نو پدے کلام کنن به مقصود تیزی ورکول وی، په علم د هغه شی چه هغه ته فعل درؤیت متعدی شوی وی، او دا خبره د مفسرینو په مینخ کنن اتفاقی ده، ددے وجه نه دلته چه کومه همزه استعمال شویده، نو دا په خپله حقیقی معنی کنن نه ده استعمال شوی، بلکه معنی مجازی ده او خطاب پدے کنن دیو معین دپاره نه دے، ډیر کرته هغه مخاطب ته خطاب وی چه په خیال او ذهن کنن فرض شوی وی۔

نو دلته په استفهام کنن چه د تیزی ورکولو دپاره استعمال دے، درے وجه جائز دی۔

(۱) یو دا چه استفهام د تعجب او تعجیب دپاره دے ځکه چه دلته د مخاطب د فعل رؤیت په مفعول باندے علم د مخکنن نه نشته۔ (یعنی آیات نه گورے مطلب دا چه تعجب او کره داسے مهمه واقعه لاتا نه ده پیژندلے!!) اورؤیت به په معنی د ظن سره وی۔ یعنی په زره کنن دا خبره حاضره کره۔ دا وجه ده چه امام راغب وائی چه دلته رؤیت په معنی د نظر سره دے۔ ځکه چه رؤیت په خپله معنی سره په واسطه د (إلی) نه متعدی کیږی۔

ددے وجه نه رؤیت خو مفعول غواری او دلته ئے مفعول نه دے ذکر، دا دلیل دے چه دا په معنی د نظر سره دے۔ او مقصد پدے کنن دا دے چه دا دعوی او کره شی چه دا قصه اگر که په عقل سره معلوم کیږی، لیکن داسے ده لکه گویا کنن چه په نظر سره معلومه شویده۔ ځکه چه څوک دا قصه آوری، د هغه پرے پوره یقین دے۔ (یعنی نبی ﷺ) لهذا (أَلْمُ تَر) به په معنی د (أَلْمُ تَعْلَمُ كَذَا وَتَنْظُرُ إِلَيْهِ) سره وی یعنی ته په فلانی خبره نه پوهیږی او فلانے شی نه گورے)۔ (ابن عاشور ۱/۴۵۴)۔

(۲) یا استفهام تقریری دے۔ یعنی تاته دے دا خبره معلومه شی۔ او ځان پرے پوهه کره لکه د (أَلْمُ نَسْرَحُ) په شان۔ (۳) یا استفهام انکاری دے ځکه چه مخاطب د فعل رؤیت په مفعول نه دے پوهه ددے تولو اقوالو نه دا ثابته شوه چه (أَلْمُ تَر) نه دا نه لازمیږی چه گنن مخاطب (نبی ﷺ) به د مخکنن نه پوهه وی۔ بلکه مقصد پدے کنن په مضبوطه پوهه حاصلولو باندے تیزی ورکول دی، داسے پوهه لکه څنگه چه په سترگو لیدلے شوی شی باندے راځی۔ نو د باطلو ډلو ددے نه دا دلیل نیول چه نبی ﷺ په تیر شوی واقعاتو او په راتلونکی کارونو علم لرلو، او هغه حاضر ناظر دے، غلط او باطل دی۔

﴿وَهُمُ الْوَقُّ﴾ ددے په تعداد کنن ډیر اقوال دی۔ (۳۰۰۰) زره وو۔ (۴۰۰۰) زره وو۔

(۱۰۰۰۰) لس زره وو۔ خُہ دپاسہ دیرش زره وو۔ بعض وائی (اوویا) زره وو۔

لیکن قرطبی وئیلی دی چه پدے تولو کنب دیر صحیح قول د هغه چا دے چه وائی، دوی دلسو زرو نہ زیات وو خُکہ چه اَلُوْف جمع کثرت ده او داد لسو نہ پہ برہ کنب حقیقت وی۔ (فتح البیان)۔

بعض وائی (لکہ ابن زید): اَلُوْف جمع د اَلِف ده، لکہ جُلُوس جمع د جالس ده، پہ معنی د مُوتَلِفُون سرہ، یعنی خپل مینخ کنب متفق وو، او پہ یو بل باندے بنہ دَاہُ وو، خوبیا ہم بزدله وو۔ یعنی دوی دا وتل د افتراق او د خپل مینخی بغض د وجہ نہ نہ وو۔ بلکہ بزدله وو۔ او پدے کنب دوی دیرے بزدلی ته اشاره وه چه دوی د دیر والی او پہ یو بل باندے د دَاہُ کیدو باوجود د جنگ نہ تختیدل۔ (قرطبی)۔

﴿ حَذَرَ الْمَوْتِ ﴾ داد (خَرَجُوا) دپارہ مفعول له دے، یعنی دا وتل ئے د مرگ دیرے د وجہ نہ وو۔ حذر هغه یرے ته وائی چه ورسره بچاؤ وی یعنی خان ئے د مرگ نہ ساتلو۔

﴿ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ﴾ یعنی الله پکنب مرگ پیدا کرو پہ خپل حکم سرہ، او دا دلیل دے چه دوی یقیناً مرہ شوی وو۔

فائدہ: (فَأَمَاتَهُمْ) لفظ ئے استعمال نکرو (یعنی الله دوی لره مرہ کرل) بلکہ (مُوتُوا) ئے اُوئیل، پدے کنب اشاره ده چه دوی داسے پہ یوخل مرہ شول لکہ چه گویا کنب یو سرے مری۔ گویا کنب دوی ته الله تعالیٰ حکم او کرو، او دوی هغه سمدست قبول کرو۔ (قاسمی)

﴿ ثُمَّ أَحْيَاهُمْ ﴾ پہ دعاد حزقیال بن بوزی عليه السلام سرہ راژوندی شو، چه داد هغه معجزه وه۔ او پدے سورت کنب دا دریم کرت دے چه د مرگ نہ روستو مری راژوندی کول پکنب راغلل۔

فائدہ: د معجزاتو منکرین ددے واقعے د ظاہر نہ انکار کوی، او پدے کنب تاویلونہ کوی چه د دوی مرگ داسے نہ وو، چه روح ئے د بدن نہ وتلے وی، بلکہ دا یو مرض دے لکہ د سکتے بیماری او بے هوشی پہ شان، او ابن راوندی (چه دا یو کافر زندیق انسان وو) خود تولو مرو پہ بارہ کنب دا عقیدہ لری چه د بدنونونہ روحونہ نہ جدا کیڑی، بلکہ دغسے حالت وریاندے راخی چه روح د بدن پہ اندامونو کنب موجود وی۔

علامہ آلوسی وائی چه دوی دا قول د شریعت او عقل دوارو نہ مخالف دے۔

﴿ لَذُوْ فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ ﴾ فَضْل کنب تنکیر د تعظیم دپارہ دے یعنی الله د لوئی فضل والا دے پہ تولو خلقو۔ پہ هغوی باندے ئے فضل او انعام دا وو چه بیرته ئے راژوندی کرل چه عبرت حاصل کری، او پہ مخاطبینو باندے فضل دا دے چه دوی ته ئے پدے قصه باندے عبرت ورکرو چه تاسو داسے کار او نکری۔ (فتح، قاسمی)۔

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿۲۴۴﴾

او جنگ کوئی پہ لارہ د الله کنب او پو هه شی چه یقیناً الله اوریدونکے پو هه دے۔

تفسیر: پدے آیت کنب دے اُمت تہ دقتال حکم دے، یا هغوی تہ خطاب وو، بیابہ مونہ تہ هم خطاب وی۔ لیکن ابن جریر وائی چه ددے قول دپارہ هیخ وجہ نشته۔ او پدے کنب عطف د مضمون دیوے جملے دے، پہ حاصل د مضمون د مخکنی جملے باندے یعنی د مرگ دیرے نہ بزدلی مہ کوئی بلکہ (وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ)۔ د الله پہ لارہ کنب قتال اوکری۔
﴿لِي فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ د سبیل الله نہ مراد اعلاء د کلمة الله ده یعنی د الله د دین د ترقی او پورته کولو دپارہ جهاد اوکری، خکہ کافران دین ختمول غواری، نو تاسو ورسره جنگ اوکری چه د هغوی شر اورکاوت ختم شی او دین ترقی اوکری۔

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ پدے جملہ کنب ترغیب اویره دوارہ پراتہ دی۔ سمیع یعنی الله اوریدونکے دے هغه خبرے له چه خوک پرے خان قلاروی او دقتال نہ پاتے کیری، او خوک جهاد تہ ترغیب ورکوی او خوک ترے منع کول کوی۔ او پو هه دے پہ هغه خبره چه کومه زرہ کنب پتہ ساتی۔ یا ستاسو پہ زرونو کنب کوم غرضونه دی چه ستاسو جهاد د دنیاوی غرض دپارہ دے او کہ د دین دپارہ۔ (فتح البیان، کبیر)۔
او پدے کنب پہ اخلاص او صحیح نیت باندے تیزی ورکول دی۔ (فاسمی)۔

مَنْ ذَا الَّذِي يُقرضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا

خوک دے هغه کس چه قرض ورکری الله لره قرض بنائسته، پس دوچنده به کری هغه د لره پہ دوچنده کولو

كثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿۲۴۵﴾

دیروسره، او الله تنگوی (رزق) او فراخوی ئے او خاص هغه تہ به تاسو واپس کولے شی۔

تفسیر: اوس مینخ کنب انفاق تہ ترغیب ورکوی خکہ چه جهاد کنب مالونو تہ دیر ضرورت وی۔ دا بیابا جهاد سره هم لگی او د عامو اوقاتو سره هم، چه انفاق هر وخت بنه کار دے۔ انفاق د مؤمن صفت دے۔

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقرضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ (مَنْ ذَا) ذاروستو داستفهام نہ کله پہ خپله معنی کنب استعمالیری، پہ هغه صورت کنب چه مشار الیه ظاهر (خارج) کنب موجود وی۔ او کله پہ

معنی مجازی د اشارہ کنیں استعمالیہی چہ متکلم پہ ذہن کنیں دیو شخص تصور اوکری او بیا د ہغہ د تعیین پہ بارہ کنیں تپوس کوی۔ معنی دا وی چہ داسے شخص بہ خوک وی چہ ہغہ اللہ تہ قرض ورکری۔ (ابن عاشور)۔

د قرض حسن وضاحت

(قرض) پہ لغت کنیں قطع (پریکولو) تہ وئیلے شی، او پہ قرض کنیں ہم د مال یوہ برخہ بل چا تہ پریکولے شی۔ د کسائی پہ نیز: الْقَرْضُ: مَا أَسْلَفْتَ مِنْ عَمَلٍ صَالِحٍ أَوْ سَيِّئٍ؛ ہر ہغہ عمل چہ تہ ئے خان دپارہ مخکنیں اولیہی، کہ ہغہ خیر وی او کہ شر۔ او پہ عرف کنیں قرض: [إِسْلَافُ الْمَالِ وَنَحْوِهِ بِنِيَّةِ إِزْجَاعٍ مِثْلِهِ]۔ د مال وغیرہ ورکول ددے دپارہ چہ دہ تہ ددے پہ شان راواپس کرے شی۔ او کلہ استعمالیہی د ہغہ خرچ کولو دپارہ چہ د ہغے بدلہ طلب کولے شی کہ ہغہ نفس وی، بدن وی او کہ مال وی۔ او دلته ہمدہ مراد دے۔ (ابن عاشور وفتح البیان)۔

قرضا: اللہ تہ د قرض ورکولو معنی دا دہ چہ نیک عمل مخکنیں لیہل چہ د ہغے پہ وجہ عمل کونکے د ثواب مستحق اوگرخی۔ او د مال لگولو نہ ئے پہ قرض سرہ تعبیر اوکرو، پدے کنیں اشارہ دہ چہ لکہ خنگہ د قرض واپس کول ضروری وی، او د ہغے مطالبہ کیدے شی، نو دغہ شان اللہ تعالیٰ بہ ضرور دے انسان تہ ددے مال بدلہ ورکوی، او دا عمل بہ ورلہ نہ ضائع کوی۔ نو پدے کنیں دیر ترغیب دے چہ ضرور د اللہ پہ لارہ کنیں انفاق اوکری، دا بہ داسے وی لکہ پہ اللہ تعالیٰ بانڈے قرض۔ (ابوالسعود)۔

او دا ترغیب پہ دیرو طریقو سرہ دے۔ (۱) یو دا چہ تعبیر ئے پہ استفہام سرہ اوکرو دپارہ د تنبیہ او ذہنونو متوجہ کولو۔ (۲) پہ استفہام کنیں ئے اشارہ او موصول جمع کریدی یعنی (مَنْ دَا الْدِي). نو پدے کنیں د خرچ کونکی لوئی شان دے، خکہ پداسے الفاظو سرہ تپوس نہ کیری مگر ہلہ چہ یو مقام لوئی شان او مرتبے والا وی، او د مخاطب لوئی شان وی۔

(۳) دے تہ ئے قرض اووئیلو، اشارہ دہ چہ دا بہ خپل مالک تہ بیرتہ ضرور راواپس کیری، ددے ضرور غورہ بدلہ شتہ، ددے نہ بہ لوہ مرتبہ بلہ کومہ وی چہ قرض طلب کونکے رب العالمین وی، کوم چہ د ہر شی مالک او خالق دے چہ ہیخ کسے ورسرہ نشتہ۔

(۴) دیتہ ئے حَسَن اووئیلو، یعنی داسے قرض چہ د ہغے نتیجہ او بدلہ بنائستہ وی۔

(۵) دارنگہ ددے قرض پہ بدلہ کنیں [فِيضًا عَفْوًا لَهُ اَضْعَافًا كَثِيرَةً] اووئیلو، دابل ترغیب دے چہ

ددے عوض ہم دیر لوئی شان لری۔ (زہرہ التفاسیر للامام الحلیل ابی زہرہ متوفی (۱۳۹۴ھ))

قرطبی وئیلی دی: پدے آیت کنب طلب د قرض د خلقو ذهن او پوھے ته درانزدے کولو دپاره وئیلے شویدے، (ورنه الله تعالىٰ په حقیقت کنب د قرض محتاج نه دے)۔ (قاسمی، قرطبی)۔
﴿قَرُضًا حَسَنًا﴾ قرض حسن دے ته وائی چه دزره په خوشحالی اورضا سره وی۔ بغیر د زیادولو او بغیر د اذی (ضرر) ورکولونه وی۔

بعض وائی: مُخْتَبًا۔ چه دا عمل ثواب گنری، نیت ئے صحیح وی۔ خینی وائی: ددے نه مراد د نیکی په لارو کنب حلال مال خرچ کول بنائسته قرض دے۔

بعض وائی: هغه چه د الله دپاره خالص وی، اوریا او سُمْعَةَ په کنب نه وی۔ (فتح البیان)۔
دارنگه په صحیح خایونو کنب وی، او د سنت مطابق وی۔ بعض وائی: دا هغه انفاق دے چه د الله تعالیٰ په لاره کنب په قتال کنب اوشی، او بعض وائی: په خپل اهل و عیال باندے انفاق کولو ته وائی۔

لیکن امام ابن کثیر لیکي: صحیح خبره داده چه آیت دے تولو ته عام دے، هر هغه خوک چه په خالص نیت اورشتینی عزم سره د الله په لاره کنب خرچ کوی نو پدے آیت کنب داخلیری۔
(محاسن التاویل سورة الحديد)۔

بعض علماء فرمائی: قرض به هله حَسَن (بنائسته) گرخی چه لس صفات پکنب راشی
(۱) أَنْ يَكُونَ مِنَ الْحَلَالِ (چه د حلال مال نه وی)۔

(۲) أَنْ يَكُونَ مِنْ أَكْرَمِ مَا تَمْلِكُهُ ذُوْنُ أَنْ تَفِيْقَ الرُّدْيَءَ (غوره مال به لگوی، نه ردی مال)۔

(۳) أَنْ تَصَدَّقَ بِمَا تَمْلِكُهُ وَأَنْتَ تَحْتَاجُ إِلَيْهِ بِأَنْ تَرْجُوَ الْحَيَاةَ)۔ (په داسے وخت کنب به مال لگوی چه ته ورته په ژوند کنب محتاج کیری) یعنی د مرگ وخت به نه وی۔

(۴) أَنْ تُصْرِفَ صَدَقَتَكَ إِلَى الْأَخْوَجِ (صدقه به ډیر محتاج انسان ته ورکوی)۔

(۵) أَنْ تَكْتُمَ الصَّدَقَةَ مَا أَمْكَنَكَ (خومره چه ممکن وی، صدقه به په پته ورکوی)۔

(۶) أَنْ لَا تُتْبِعَهَا مَنًا وَلَا أَدَى (زیادول او تکلیف ورکول به نه ورپسے کوی)۔

(۷) أَنْ تَقْصِدَ بِهَا وَجْهَ اللَّهِ وَلَا تُرَائِي (صرف د الله مخ اورضا به پرے ستا مقصد وی، اوریا به

پکنب نه کوی)۔ (۸) أَنْ تَسْتَخْفِرَ مَا تُعْطَىٰ وَإِنْ كَثُرَ (کومه ورکړه چه کوی هغه که هر خومره

ډیرد وی خو ته به ئے کمه گنری)۔ (۹) أَنْ يَكُونَ الْمُعْطَىٰ مِنْ أَحَبِّ أَمْوَالِكَ إِلَيْكَ (کوم مال چه

هغه به تاته دتولو نه زیات محبوب وی)۔

(۱۰) أَنْ لَا تَرَىٰ عِزَّ نَفْسِكَ وَذُلَّ الْفَقِيرِ، بَلْ تَرَىٰ نَفْسَكَ تَحْتَ ذَيْنِ الْفَقِيرِ (د صدقے په وخت کنب به د خپل عزت، او د فقیر د ذلت خیال نه راولی، بلکه دا گمان به کوی چه د

فقیر پہ ما باندے قرض دے او الله پہ ما باندے ددہ رزق حوالہ کھدے کوم ذات نے چہ ما نہ قبلوی)۔

(مراح لیبید لکشف معانی القرآن المجید لمحمد بن عمر النوری الحاروی البتئی ۲/۴۹۱)

ددے تولو شرطونو دپارہ پہ قرآن او احادیثو کنب دلائل موجود دی۔

عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی: کله چہ دا آیت نازل شو نو ابو الدحداح انصاری رضی اللہ عنہ اوفرمایل: یارسول الله! الله تعالیٰ زمونہ نہ قرض غواری؟ نبی صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمایل: آو، یا ابو الدحداح! دہ عرض اؤکرو: ماتہ لاس را کرہ یارسول الله! نو هغه ورته لاس ورکرو۔ دہ عرض اؤکرو: [فَإِنِّي قَدْ أَقْرَضْتُ رَبِّي حَائِبِي] ما خپل باغ خپل رب ته په قرض کنب ورکرو۔ (ددہ په باغ کنب اووه سوہ کجورے وے او ام الدحداح ددہ بی بی او ددہ بچی په هغه کنب وے) نو ابو الدحداح راغلو، آواز نے اؤکرو: اے ام الدحداح! هغه جواب ورکرو: دہ اؤوئیل: ددے باغ نه اؤخه دا ما خپل رب ته په قرض کنب ورکرو۔ (هغه په خوشحالی سره راووتله) نبی صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمایل: الله ستا نه دا قرض قبول کړو۔

(په یو روایت کنب دی: هر کله چہ ام الدحداح دا آواز واوریدو نو سمدست نے د خپلو ماشومانو د خولو نه کجورے راوخلکے او د هغوی جیبونه او لستونہری نے د کجورونہ خالی کړل۔ دے ته ایمان وائی!!)۔ (صفرة الصفرة)

بیا نبی صلی اللہ علیہ وسلم دغه باغ هغه یتیمانانو ته ورکرو، کوم چہ د هغه په تربیت کنب وے۔ بیا به نبی صلی اللہ علیہ وسلم فرمایل: [رُبَّ عَذْقٍ لِأَبِي الدَّحْدَاحِ مُدْلَى فِي الْجَنَّةِ] (دیر کرتہ د ابو الدحداح دپارہ په جنت کنب د کجورو د ونو غونچکونه راز وړند شویدی)۔

(سعید بن منصور، بزار، طبرانی وغیرہم صححه الألبانی بشواهدیه فی تخریج مشکلیه الفقیر رقم ۱۲۰)۔

بیا دا قرض چہ ورکوی نو د خپل طاقت مناسب به نے ورکوی، داسے به نه کوی چہ تول مال اولگوی او بیا خپله بل ته سوال کوی۔

﴿فَيَضَعُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً﴾ یو په اووه سوہ، یو په اووه لاکهه او یو په اووه کروړه به نے ورکوی۔ ددے دو چنده کولو بیان نه دے شوے لکه دا خبره سُدِّي ذکر کړیده او پدے نه ذکر کولو کنب فائده دا ده چہ په باب د ترغیب کنب مبهم ذکر کول د معینے اندازے ذکر کولو نه دیر قوی وی۔ (فتح حُکة: ﴿وَاللَّهُ يُفْبِضُ وَيَبْسُطُ﴾ یعنی د مال په جمع کولو او نه لگولو مال نه دیر پیری، بلکه قبض (تنگول) او بسط (فراخول) د الله په لاس کنب دی۔

ددے وجه نه حدیث کنب دی: مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ (قسم په الله په صدقه سره مال نه کمپری) (صحیح مسلم)۔ نو پدے جمله کنب ترغیب هم دے چہ مال اولگوی الله به نے فراخه کړی۔ اویره هم ده چہ هسه نه چہ فراخی درله په تیگی بدله نکړی۔ (قاسمی)۔

قتاڈہ وائی: قبض او بسط صدقے تہ راجع دی یعنی اللہ د چا صدقہ اخلی (قبلوی) او د هغه فراخہ بدلہ ورکوی۔ بعض وائی: دازرونو تہ راجع دی۔ اللہ بعض زرونہ د صدقے کولو نہ تنگوی، چہ پہ طاعت او د خیر پہ کارونو کنب پہ انفاق باندے قادر نہ وی، او بعض زرونہ فراخوی چہ پہ انفاق باندے قادر وی۔ او ددے تائید پہ هغه حدیث د عبد اللہ بن عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ کنب دے چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی: «زرونہ د بندگانو د رحمن ذات د دوارو گوتو ترمینخ دی، لکہ دیوزرہ پہ شان، کوم طرف تہ چہ اللہ غواپی هغه اروی»۔ الحدیث۔

(صحیح مسلم)۔ (فتح البیان، ابن عاشور)

﴿وَاللّٰهُ تَرْجَعُونَ﴾ یعنی اللہ تہ بہ ورگرخولے شیء پہ قیامت کنب، نو هغه بہ بدلہ درکوی۔ او پدے جملہ کنب دا تنبیہ پرتہ ده، چہ پہ آخرت کنب د انفاق کوم خیرونہ او بدلے دی، هغه د دنیا د فائدو نہ دیرے زیاتی دی۔ او پدے کنب تعریض دے چہ بخیل انسان د دیر خیر نہ محروم دے۔ (ابن عاشور)۔

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ

آیاتہ نہ گورے یوے دلے تہ د بنی اسرائیلو نہ روستو د موسیٰ صلی اللہ علیہ وسلم نہ کله چہ دوی اووئیل نبی خپل تہ

أَبْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ

مقرر کرہ مونہ لہ یو بادشاہ چہ جنگ اوکرو پہ لارہ د اللہ کنب هغه اووئیل: یقیناً تاسو نزدے بی

إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ

کہ فرض کرے شیء پہ تاسو جنگ چہ جنگ بہ اونگری، دوی اووئیل: خہ وجہ ده مونہ لہ چہ جنگ بہ نہ کرو

فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أَخْرَجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَاؤُنَا

پہ لارہ د اللہ کنب حال دا چہ مونہ روستلے شوی یو د کورونو خپلو او خامنو خپلو نہ

فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿۲۴۶﴾

نو هرکله چہ فرض شو پہ دوی باندے جنگ دوی اوگر خپل مگر لہ کسان د دوی نہ او اللہ پو هہ دے پہ ظالمانو باندے۔

تفسیر: پدے کنب د بنی اسرائیلو دویمہ واقعہ بیانوی، پدے کنب پہ ترک د جہاد برہ ورکوی، چہ د کموالی د نفری پہ وجہ بہ جنگ کنب سستی نہ کوی لکہ خنگہ چہ دے بنی اسرائیلو

کریے وہ۔ ورنہ بیا بہ ذلیل اور سوا شیء او ظالمان بہ دریاندے مسلط شیء۔
﴿مَنْ يَغْدِ مُوسَى﴾ دا واقعہ د مخکنی واقعے نہ روستو راغلی وہ، او دا د ہفہ خلقو اولاد وو کوم
چہ اللہ دوبارہ راژوندی کری وو۔ او دا د موسی ﷺ د وفات نہ تقریباً درے سوہ کالہ روستو راغلی
وو۔ خینی مفسرین وائی چہ دا واقعہ د مسیح ﷺ نہ تقریباً یوزر کالہ مخکنی راہینہ شوے
وہ۔ او پدیے کنیں یو قسم اشارہ دہ چہ دوی پہ زمانہ د موسی ﷺ کنیں د ہفہ پہ ملگریا کنیں
قتال نہ کولو، او دائے ورتہ وئیل چہ ﴿اِذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ لِقَابِلَا اِنَّا هُنَا قَاعِدُونَ﴾ تہ او ستار ب دیے
جنگ او کری، مونہ بہ دلته ناست یو)

حال دا چہ د ہفہ پہ زمانہ کنیں دوی سرہ د مدد کیدو پیر امید وو، لیکن دوی موقعہ ضائعہ
کری، نو پدیے کنیں د مسلمانانو یروں مقصد دیے چہ د خپل رسول سرہ اختلاف اونگری او پہ اول
آواز سرہ د اللہ پہ لارہ کنیں جنگ تہ تیار شیء۔ (ابن عاشور)۔

﴿اِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لِهْم﴾ لِنَبِيِّ لِهْم تہ اُونہ وئیلو، وجہ دا دہ چہ پہ اضافت کنیں تعیین وی او د قرآن
مخاطبینو تہ دانبی معلوم نہ وو، دویم دا چہ د نبی د نوم معلومولو نہ بغیر ہم د واقعے نہ
عبرت اخستلی کری، ہر نبی چہ وی خود ہفہ مخالفت کول سبب د ذلت دیے۔ (ابن عاشور) او
دانبی سموئیل یا صموئیل علیہ السلام وو۔

د واقعے تفصیل

مفسرین د تاریخ والو نہ نقل کوی چہ پہ بنی اسرائیلو کنیں دوہ دورونہ راروان وو، یو تہ تہ
عَصْرُ الْقُضَاةِ وئیلو (د قاضیانو دوران) یعنی د بنی اسرائیلو د ہرے دلے بہ جدا جدا حاکم وو چہ
ہفہ بہ دوی لہ فیصلے کولے، برابرہ دہ کہ ہفہ بہ نبی وو او کہ غیر نبی۔

کلہ چہ موسی ﷺ د عیسوی سنے نہ (۱۳۸۰) کالہ مخکنی وفات شو، نو د خپل خان نہ
روستو تہ یوشع بن نون پر خودو چہ ہفہ تہ تہ دا وصیت کریے وو چہ تہ بہ زما خلیفہ تہ، نو کلہ
چہ مشری د بنی اسرائیلو یوشع تہ رانقل شوہ، ہفہ د بنی اسرائیلو دلو د پارہ جدا جدا حاکمان
مقرر کرل چہ ہفوی بہ دوی مشری او فیصلے کولے۔

دیے تہ تہ د قُضَاةِ (قاضیانو) نوم ورکرو، نو دوی بہ پہ مختلفو بنارونو کنیں اوسیدل او پہ دغہ
حاکمانو کنیں بہ انبیاء علیہم السلام او غیر انبیاء وو۔ او تردے واقعے پورے دا دور چلیدو۔ نو دوی د
حاکمانو او انبیاء نہ یو نبی صمویل بن القانہ (چہ دہ تہ پہ عربی کنیں سمویل وئیلے شیء) (د ابو عبیدہ
نہ نقل دی چہ دا سمویل بن حنہ بن العاقر دیے او پدیے بانڈے د اکثر و قول دیے) روح المعانی (۱۶۴/۲)
دا د تہ لو بنی اسرائیلو قاضی وو او ہفوی تہ پیر محبوب وو، کلہ چہ دا بودا شو او بدن تہ

کمزورے شو، نو د بنی اسرائیلو او د دوی د دشمنانو فلسطینیانو چه عمالقه وو او مشرئ مشهور بادشاه جالوت وو، ترمینخ جنگونه شروع شو، آخر دا چه جالوتیان په دوی غالب راغلل، او دوی نه ئے ډیر کلی اونیول، او خامن ئے ورله قیدیان کرل (تقریباً څلور سوه څلوینت هلکان ئے ورله غلامان کړی وو) تردے چه د دوی نه ئے تابوت هم یورو، د کوم تذکره چه روستو راخی۔ او په (اشدود) علاقہ کښ ئے څو میاشته ساتلے وو۔

او د دے سبب دا وو چه دوی د موسیٰ عليه السلام شریعت نه اوریدلی وو، او د الله نه سیوی د نورو آنهز عبادت ئے شروع کړے وو، نو د دوی دینی رابطہ ضعیفه شوے وه، نو الله پرے فلسطینیان مسلط کړل چه د دوی وینے ئے توئے کړے، نو دوی سخت کمزوری شو، او تقریباً ډیرش زره جنگیان ئے د دوی نه قتل کړل۔ او کله ئے چه د دوی نه تابوت قبضه کړو، نو د دوی زړونه نور هم ډیر زیات مات شو، نو همت ئے نشو کولے چه هغه بیرته راوایس کړی او تردے ډور پورے د دوی ملوک (بادشاهان) نه وو مقرر۔ (تفسیر المنار)

نو بنی اسرائیلو دا گمان اُوکړو چه د دے شکست سبب دا دے چه صموئیل زموڼږ د کارونو پوره انتظام اُونکړے شو، او د فلسطینیانو د قتال نظام چلونکے مَلِک (بادشاه) مضبوط وو، پدے وجه هغوی غالب شول۔ نو بنی اسرائیل راجمع شو او د هر ښار نه ئے مشران راوایرل او د صموئیل نه ئے مطالبه اُوکړه چه موزږ له یو بادشاه (یعنی امیر د قتال) مقرر کړه چه د هغه په قیادت کښ موزږ د الله په لار کښ قتال اُوکړو۔ نو هغه د دے کار نه روستو شو، او دوی ئے د بادشاهانو د حکمونو د انجام نه اُوږول۔ او دا ئے ورته اُووئیل چه قتال او جهاد مه غواړی، که فرض شی بیا به ئے نه شی کولے۔ آخر دا چه قتال پرے فرض شو، او دا د عیسیٰ عليه السلام نه مخکښ د یولسمے پېړی په اوائلو کښ وو۔ نو د هغه وخت نه د بنی اسرائیلو عَصْرُ الْمُلُوك (د باشاهانو ډور) شروع شو۔ التور لابن عاشور (۱/۴۶۶)

د دوی نبی ته د دوی حال معلوم وو۔ د دوی گناهونه ئے لیدل چه ښکاره به ئے په لارو کښ زنا گانے کولے، نو الله په کښ بزدلی راوستے وه۔ (بغوتی) پدے وجه ئے د جنگ طلب کولونه منع کړل، نو دوی اُووئیل : ولے به ئے نه کوو۔ د الله د دین دپاره خلق محنت کوی، او حال دا دے چه سبب د جنگ هم موجود دے چه بچی او کورونه زموڼږ نه دے ظالمانو اخستی دی، خپل کور او بچو دپاره هم خلق ځان وژنی۔ او مانع نه دے موجود۔ دا غیرت ئے ځان ته راواچوو، او هسے د خولے شهوت ئے پوره کړو، نو الله ورته اُو فرمایل : بس تیک ده، فرض شو۔ خو چه هر کله فرض شو، نو ټول اُو تختیدل، صرف درے سوه دیارلس کسان پاتے شو۔ هغوی له الله تعالیٰ فتح ورکړه

او باقی کسان پہ امتحان کبش ناکام شو۔

اول نہ پہ دے کبش ناکام شو چہ مشرئے غوختو خو چہ کله هغه مقرر کرے شو، نو دوی پرے اعتراضونہ شروع کرل، بیا چہ پہ ڊیره مجبورتیا سره ئے مشر او منلو، نو بیا پرے هغه امتحان اوکرو چہ لاره کبش نہر راروان دے، دے نہ به اوبہ نہ سکئی۔ دوی اووئیل : ولے به ئے نہ سکو؟ پہ دے کبش ستاخه غرض دے۔ نو هغه اوبہ ئے اوسکلی، بیائے جنگ نشو کولے، خیتے ئے اوپر سیدلے۔ هر وخت کبش د دوی دا چل وو چہ نہ شو کولے۔ او نہ ئے منو۔ دا دبنی اسرائیلو حال وو۔ او پدے هرہ جملہ کبش ددے امت د مسلمانانو دپارہ سبق پروت دے۔

﴿ اِبْعَثْنَا مَلِکًا ﴾ بَعَثْ پہ معنی د مقررولو سره دے۔ پہ هغه زمانه کبش به قومندان (جنگی مشر) بادشاہ وو، او دا به جدا وو او د نبوت بیانونکے به جدا وو۔

﴿ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ ﴾ هَلْ پہ معنی د قَدْ دے، او عَسَيْتُمْ پہ معنی د قَرُبْتُمْ دے۔ یعنی یقیناً تاسو نزدیے یی۔

﴿ اَنْ لَا تُقَاتِلُوْا ﴾ دا د عَسَيْتُمْ دپارہ خبر دے، او د اِنْ کُتِبَ دپارہ جزاء ده، پہ طریقہ د تنازع سره۔ یعنی نزدیے یی: چہ جنگ به اونکری او کہ جنگ فرض شی نو قتال به اونکری۔

﴿ وَمَا لَنَا اَنْ لَا نُقَاتِلَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَانَا ﴾

یعنی سبب د قتال موجود دے او مانع نشته، نو جهاد ولے نہ فرض کیږی؟ انسانی غیرت تقاضا کوی چہ داسے قسم دشمنانو سره قتال اوکری شی۔ او پدے جملہ کبش د مشرکانو پہ جنگ باندے مهاجرین مسلمانان راپارول دی چہ هغوی دوی لره د مکے نه ويستلی وو او دوی ئے د خپلو بیبیانو او خامنو نه جدا کری وو۔ لکه الله فرمائی: ﴿ وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفِيْنَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ ﴾ النساء: ۷۵۔

﴿ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا ﴾ یعنی کله چہ قتال فرض شو نو دوی واوریدل د دشمنانو ڊیر والے او ددبه ئے اولیدله۔ دارنگه نیتونه او عزیمتونه ئے د گناهونو د وچه نه کمزوری وو۔

دا تجربه ده چہ کوم کسان د انقلاب او د جهاد هسے نعرے وهی، هغوی اکثر په امتحان کبش پاتے راخی۔ او گناهونه سبب د بزدلی دے۔ او دا ددے قصے خلاصه ده چہ پدے کبش عبرت پروت دے۔ چہ اے ایمان والو! تاسو کبش دبنی اسرائیلو په شان بزدلی رانشی۔ اوروستو ئے تفصیل بیانیری۔

﴿ اِلَّا قَلِيْلًا مِنْهُمْ ﴾ د دوی شمار په صحیح حدیث سره (۳۱۳) کسان خودلے شویدی، په اندازه د بدریانو صحابه کرامو۔

﴿ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ بِالظّٰلِمِيْنَ ﴾ پدے کبش وعید دے دوی ته د دوی په ظلم چہ د فرض جهاد نه

اوتختیدل، او د الله نافرمانی ئے اوکره او ذلیلہ شو۔

فوائد الآیة : ۱- جہاد واجب دے حکمہ چہ الله تعالیٰ دا قصہ ددے دپارہ بیان کریدہ چہ اُمتِ مسلمہ یروی چہ دبنی اسرائیلو پہ شان طریقہ اختیار نکری۔

۲- پہ جہاد کین امیر مقررول ضروری دی، دے دپارہ چہ د کارونو انتظام اوکری حکمہ چہ امیر نہ وی، نو تول کارونہ ے نظمہ او ے ترتیبہ وی۔ پہ ہرہ سریہ باندے رسول الله ﷺ امیر مقرر کریدے۔

۳- پہ جنگی او سیاسی کارونو کین د امیر طاعت لازم دے۔

۴- امام حاکم فرمائی: دا دلیل دے چہ انبیاء علیہم السلام (او مشرانو) لہ پکار دی چہ نہ خلقو نہ مضبوط لوظونہ واخلی او خبرہ پرے مضبوطہ کری (هَلْ عَسَيْتُمْ)۔ (قاسمی)

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ

اُووئیل دوی تہ نبی ددوی یقیناً الله مقرر کرے دے ستاسودپارہ طالوت بادشاہ، دوی اُووئیل خرنکہ بہ وی

لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ

دده دپارہ بادشاہی پہ مونہر باندے او حال دا چہ مونہر ڊیر لائق یو پہ بادشاہی سرہ دده نہ او نہ دہ ورکرے شوی

سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً

دہ تہ فراخی د مال اُووئیل هغه یقیناً الله غورہ کرے دے دہ لہ پہ تاسو باندے اوزیاتی کرے دہ لہ فراخی

فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿۲۴۷﴾

پہ علم او جسم کین او الله ورکوی بادشاہی خپلہ چالہ چہ او غواری او الله فراخہ فضل والا، ڊیر پوہ دے۔

تفسیر: ددے آیت نہ اوس تفصیل ددے قصے بیانوی یعنی الله ددوی نبی تہ وحی اوکرہ چہ پہ دوی باندے یو سرے مَلِك (بادشاہ) مقرر کرہ چہ نوم ئے طالوت وو۔ او دا شخص د بدن پہ لحاظ ڊیر قوی وو، او اُوچت قد والا وو، ددے وجہ نہ ورتہ طالوت وئیلے شی۔ دائے لقب وو، پہ خپل قوم کین ہم پدے مشهور وو، او تورات کین دده نوم شاول بن قیس ذکر کیڑی۔ لکہ پہ سفر د صموئیل اصحاح (۹) کین راغلی دی:

«کله چہ بنی اسرائیلو خپل سوال مضبوط کرو نو صموئیل مونخ اوکرو نو الله ورتہ وحی اوکرہ چہ دوی خہ غواری هغه ورلہ اومنه بیائے دہ تہ وحی اوکرہ چہ فلانی صفاتو والا شخص دوی

دپارہ معین کرہ نو ددہ سرہ یو سرہ چہ دبنیامین پہ اولادو کنبس وو، نوم ئے شاول بن قیس وو، ملاؤ شو، نو صموئیل پہ دہ کنبس ہغہ صفات موندہ کرل، چہ دا پہ تول قوم کنبس اورد وو، نو صموئیل ددہ پہ سرتیل وارول او خکل ئے کرو او دتولو بنی اسرائیلو مخامخ ئے د ہغوی دپارہ بادشاہ مقرر کرو۔
 او دا کار د عیسیٰ عليه السلام نہ مخکنس پہ سنہ (۱۰۹۵) کنبس شویے وو۔ (ابن عاشور)۔

﴿إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا﴾ پدے کنبس ڊیر تاکید دے چہ نسبت ئے الله تعالیٰ تہ اوکرو، او (اِن) کلمہ ئے دتاکید دپارہ راوہ، او قَدْ ئے دتاکید دپارہ راوہ چہ دا زما د طرف نہ مقرر نہ دے بلکہ د الله د طرف نہ مقرر دے۔

﴿قَالُوا آتَىٰ يَكُوْنُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ﴾ ائی پہ معنی د گیف سرہ دتعبج دپارہ استعمال شویدے۔ یعنی دوی پہ ہغہ باندے درے قسمہ اعتراضونہ اوکرو، یو دا چہ ددہ پہ مونہ باندے بادشاہی کول ڊیر ناشنا دی۔ دا د بادشاہی حقدار نشی کیدے، خکہ چہ دا د بادشاہی خاندان نہ نہ دے۔ خکہ چہ بنی اسرائیلو کنبس دوہ خاندانونہ راروان وو، یو تہ بہ ئے د نبوت کورنی وئیلہ، او بل د مملکة او د بادشاہی کورنی وہ، د نبوت خاندان او کورنی د لاوی بن یعقوب پہ اولادو کنبس چلیدہ، او ددے نہ موسیٰ او ہارون علیہما السلام وو، او ملوکیہ د یهوذا بن یعقوب پہ اولادو کنبس چلیدہ، او ددے نہ داود او سلیمان علیہما السلام وو، او طالوت ددے دوارونہ نہ وو، بلکہ ہغہ دبنیامین بن یعقوب عليه السلام د اولادونہ وو، ددے وجہ نہ ئے ددہ د بادشاہی نہ انکار اوکرو۔

دویم دا چہ ﴿وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ﴾ مونہ ددہ نہ پہ بادشاہی ڊیر لائق وو، نو دوی پہ الله اعتراض اوکرو چہ الله زیات حقدار او غورہ شخص تہ حق نہ دے ورکریے، او پہ خپل خان ئے فخر اوکرو، او د خان تزکیہ ئے اوکرو، او دا د مخکنس نہ لوئی اعتراض دے۔

علامہ حرالی فرمائی: پدے اعتراض کنبس د ابلیس د فخر نہ یوہ برخہ راغله چہ ہغہ ہم د آدم عليه السلام د سجدے نہ انکار کولو سرہ اووئیل: (أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ) (زہ د آدم نہ غورہ یم)۔ (قاسمی)

دریم اعتراض دا دے چہ ﴿وَلَمْ يُوْتِ سَعَةً مِّنَ الْمَالِ﴾ دے غریب ہم دے۔ یعنی مال ورسرہ نشتہ، او بادشاہی بغیر د مال نہ نہ چلیہی۔ علامہ حرالی وائی: دا ددوی دپارہ ڊیرہ لویہ فتنہ شوہ چہ د مال نہ بغیر بادشاہی نہ قائمیری، حال دا چہ بادشاہی خود الله پہ ورکرو سرہ دہ، نہ پہ مال سرہ نو ددوی پدے وینا کنبس جہالت او شرک پروت دے۔ آہ۔

نو دوی د نص (د پیغمبر د خبرے) پہ مقابلہ کنبس قیاسونہ شروع کرل۔ پیغمبر یوہ خبرہ کوی، او دوی وائی نہ، داسے نہ دہ، دا د اهل بدعو طریقہ ہم دہ، او شیعه گان ہم پہ ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ

باندے داسے قسم اعتراض کوی چہ دا د خلافت لائق نہ وو۔ غلط وائی۔

(د نص پہ مقابلہ کنبں اول قیاس ابلیس کرے، بیا بنی اسرائیلو بیا اهل بدعو)۔ (الحلیہ ۳)

﴿ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ ﴾

نبی دوی خبرہ رد کرہ چہ دوی اووئیل ددہ نسب کمزورے دے او فقیر دے نو نبی پرے اول رد دا اوکرو چہ اصل خبرہ د الله غورہ والے دے، او الله تعالیٰ طالوت لره پہ تاسو باندے غورہ کریدے، او هغه ستاسو نہ پہ مصلحتونو بنہ پو هه دے۔ نو ستاسو دا خبرہ غلطہ ده چہ مونہ ڊیر حقدار یو۔ دویم دا چہ پہ امیر کنبں اصلی صفت زیات علم دے، دے دپارہ چہ سیاسی کارونہ پہ بنہ شان اوچلوی، او د بدن قوت دے چہ د خلقو پہ زرونو کنبں د هغه نہ خطر او هیبت پیدا شی، او دشمنانو پہ مقابلہ کنبں مقاومت اوکری او جنگونہ برداشت کرے شی، او الله تعالیٰ طالوت ته ددے دواو و صفتونو نہ پوره برخه ورکریدہ۔ (تفسیر ابی السعود ۱/۳۰۱)

نو دا د هغوی پہ دریمہ خبرہ رد شو چہ (وَلَمْ يُؤْتْ سَعَةً مِنَ الْمَالِ) ددہ سره مال نشتہ۔ ولے ڊیر کرتہ یو بادشاه سره مال وی، لیکن پہ رعیت ئے نہ خرچ کوی، نورعیت ته هیخ فائده نہ رسی، او اصل مالداری خود نفس مالداری ده۔ ددے وجہ نہ پہ خلیفہ کنبں دا شرط نشتہ چہ مالدار به وی، او علم او روغوالے پکنبں شرط دے۔ او د اُمت مالداری خو پہ بیت المال سره راخی۔

﴿ الْعِلْمِ ﴾ د علم نہ مراد دا دے چہ پہ جنگی کارونو، او سیاسی تدابیرو، او درعیت پہ تربیت باندے بنہ پو هه دے۔ او بَسْطَةً کنبں ڊیر زیات علم ته اشاره ده۔

﴿ وَالْجِسْمِ ﴾ د جسم نہ مراد دا چہ ظاهری بدن ئے هم ڊیر قوی دے، چہ پہ کافرانو رعب اچوی، او پہ جنگونو صبر کونکے او مضبوط وی، او دارنگه د جسم سره همت ئے هم قوی دے۔ نو ددے نہ مراد (كَثْرَةُ مَعَانِي الْخَيْرِ) دی، یعنی د خیر صفات پکنبں زیات دی، بهادری پکنبں موجوده ده۔ (ابن کثیر و القرطبی وغیرهما)۔

او دا صفات پہ خلفائے راشدینو او معاویه رضی الله عنهم او تولو باقی خلفاؤ کنبں موجود وو۔ او دا طریقہ ده چہ الله تعالیٰ چہ د دین کار توفیق چا ته ورکوی، نو ورسره ذهن هم ورکری او بدن هم ورکری چہ صحت ئے خراب وی، نو هم د دین کار نہ شی کولے، او چہ علم ورسره نہ وی، نو هم د دین کار نہ شی کولے۔ او دا خبرہ غالبی ده۔ حُکَہ چہ الله د چا نه د دین کار اخستے دے، نو د هغوی صحتونو روغ وو۔ او بنہ ذهنونو ورله الله ورکری وو۔ (کافی بدائع التفسیر)

﴿ وَاللَّهُ يُؤْتِي مَلَكَةً مَنْ يَشَاءُ ﴾ دا هم د هغه نبی پہ وینا کنبں داخل دے۔ یعنی پہ دنیا کنبں بادشاهی ورکول بغیر د میراث او بغیر د مال نه دی۔ حُکَہ چہ بادشاهی ورکول د الله پہ اختیار کنبں دی۔ د

ہفتے دپارہ ہیخ شرط نشته۔

﴿ وَاللَّهُ وَاسِعٌ ﴾ یعنی فراخہ ذات دے، فقیر لہ فراخی ورکوی او مالدارہ کوی ئے۔
﴿ عَلِيمٌ ﴾ پوہ دے پہ لائق دبادشاہی باندے۔

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ

لو اووئیل دوی تہ نبی ددوی یقیناً نخہ دبادشاہی ددہ دادہ چہ رابہ شی تاسوتہ صندوق چہ پہ ہفتے کنبہ پہ

سَكِينَةً مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ

آرام وی د طرفہ درب ستاسونہ اوباقی ماندہ خیزونہ بہ وی د ہفتہ خٹہ نہ چہ پریخی دی آل د موسیٰ او آل د

هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾

هارون (علیہما السلام) چہ راپورتہ کری بہ وی ملائکہ یقیناً پہ دے کنبہ خامخا نخہ دہ ستاسو دپارہ کہ چرتہ تاسو مؤمنان یئ۔

تفسیر: پدے کنبہ اوس د طالوت پہ بادشاہی یوہ علامہ ذکر کوی، او ددہ پہ بادشاہی کنبہ فوائد او حکمتونہ بیانوی، دے دپارہ چہ دوی ددہ بادشاہی منلو تہ تیار شی۔ یوہ فائدہ دادہ چہ ددہ پہ وجہ بہ اللہ تاسو تہ تورات راوایس کری، او داتورات بہ پہ تابوت کنبہ ملائکہ راوری، او ددہ کور کنبہ بہ ئے کیدی، اوبغیر د جنگ نہ داسے تابوت راتلل ضرور معجزہ دہ، او د طالوت د صحیح مشر کیدو نخہ دہ، او داتابوت ئے ور تہ خکہ رایاد کرو چہ دوی بہ گلہ جنگ کولو، نو خٹہ کسانو بہ داتابوت پور تہ کرے وو، او د لبسکر نہ مخکبں بہ روان وو، نو ددے پہ وجہ بہ ددوی سرہ مدد کیدو او ہفتہ ددوی نہ عمالقہ و نیولے وو، او ددوی نہ دیرہ زمانہ جدا شوے وو، نو د ہفتے فضائل ئے ور تہ رایاد کرل، دے دپارہ چہ د طالوت امارت تہ تابع شی۔ (نظم الدرر للبقاعی)۔

﴿ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ ﴾ نبی دوی تہ پہ طور د نعمت سرہ خپلہ دا نخہ بیان کرہ، لکہ دا خبرہ د ظاہر د آیت نہ بنکارہ کیہی، او ابن عطیہ پہ المحرر الوجیز کنبہ ہمدان قول غورہ کریدے۔ یا دوی یوہ نخہ ددہ پہ امارت باندے غوختلے وہ، نو د ہفتے پہ جواب کنبہ دا نخہ او خودلے شوہ۔ لکہ دا قول ابن جریر غورہ کریدے۔ او د بنی اسرائیلو بد اخلاقو تہ ئے کتلی دی چہ تعنت والا او کارہ خلق وو۔ (المحرر الوجیز)

﴿ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ ﴾ تابوت او پدے صندوقچے او بکسے تہ وئیلے شی او دا پہ بنی اسرائیلو کنبہ مشہور وو چہ پدے کنبہ د موسیٰ علیہ السلام د تورات اصلی تختی پرتے وے، او دے تہ بہ ئے تابوت

الشهادة وثیلو۔ چہ ددی پہ وجہ بہ دبنی اسرائیلو سرہ مدد کیدے شو۔ (ابن عاشور والبحر المحیط)۔
دارنگہ دقبلے پہ خائے بہ ئے استعمالولہ کما فی تدبر القرآن۔

د سکینه معانی

﴿ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ ﴾ یعنی پدیے تابوت او پہ راتلو د تابوت کبن ستاسو درب د طرف نہ ستاسو د زرونو آرام او اطمینان دے، حکمہ چہ پدیے کبن د الله تعالیٰ د کتاب تختے وے، او دا معجزہ وہ چہ دبنی اسرائیلو زرونہ پرے قوی کیدل۔ سکینه د سکون نہ دے پہ معنی د آرام، وقار او اطمینان سرہ۔ او پہ حدیث د براء بن عازب رضی اللہ عنہ کبن سکینه ہغہ ملائکو تہ وئیلے شویدہ چہ د وریخے پہ شکل د آسمان نہ دیو سری د تلاوت آوریدو دپارہ راکوز شوی وو، نبی صلی اللہ علیہ وسلم ورتہ اوفرمایل: [بَلِّغْ السَّكِينَةَ نَزَلَتْ لِلْقُرْآنِ] (دا د آرام ملائک وو چہ د قرآن آوریدو دپارہ راکوز شوی وو) نو دلته د سکینه نہ مراد د آرام والا ملائک ہم مراد کیدے شی چہ د خلقو پہ زرونو کبن اطمینان اچوی۔ نو (فِيهِ) کلمہ بہ پہ معنی د (عِنْدَهُ) سرہ وی۔ یعنی ددیے تابوت سرہ بہ د آرام ملائک وی۔ او همدا معانی پہ سکینه کبن راجحے دی۔ او دلغت موافقے دی۔

دیہودو نہ د سکینه پہ مصداق کبن دیر متناقض او گھروڈ اقوال نقل دی، چا پکبن وئیلی دی چہ دا یو حیوان وو د پیشو پہ اندازہ، دوه سترگے ئے لرلے، چہ پر قیدلے بہ، او کلہ چہ بہ د دوی د دشمنانو سرہ جنگ راتلو، نو دے بہ لاسونہ راویستل او دشمنانو تہ بہ ئے اؤکتل، نو ہغوی تہ بہ ئے پہ رعب سرہ شکست ورکرو۔

بعض وائی دا کگہ وگہ ہواء وہ چہ دوه سرونہ ئے لرل او دانسان پہ شان مخ ئے لرلو۔
بعض وائی داسے شے وو چہ د پیشو پہ شان سر او مخ ئے لرلو۔ بعض وائی: د سرو زرو کاسہ وہ چہ پدیے سرہ بہ د انبیاؤ زرونہ وینخلے شو او پہ ہغے کبن الواح اچولے شوی وو۔
دا د اؤچتو علماؤ نہ نقل دی لیکن دیہودو پہ لارہ رارسیدلی دی، او پہ مسلمانانو پورے خندنی دی۔ پدیے وجہ ے اعتمادہ خبرے دی، لکہ دا خبرہ علامہ شو کانتی پہ فتح القدير کبن او صدیق حسن خان بوفالٹی پہ فتح البیان کبن ذکر کریدہ۔

د بقیة معانی

﴿ وَبَقِيَّةٍ ﴾ بقیة پہ اصل کبن ہغہ شی تہ وائی چہ دیو شی د زیاتے حصے نہ لہرہ خہ حصہ پاتے شی او کلہ عمدہ (بنکلی) او نفیس او غورہ شی تہ ہم وئیلے شی۔
او ددیے پہ مصداق کبن دیر اقوال دی (۱) دا د موسیٰ عليه السلام أمسا وہ او د موسیٰ او ہارون علیہما

السلام جاہے وے۔ (۲) دتورات دتختو بعض آثار و۔ (ابن عباس)۔

(۳) د موسیٰ او ہارون علیہما السلام دواپرو امساگانے او دتورات خہ حصہ و۔

(۴) تورات او علم۔ (مجاہد او عطاء)۔ (۵) یا د موسیٰ علیہ السلام امسا او خپلی وے، او د ہارون علیہ السلام

امسا او پتہ کے وو، او یو قفیز د ترنجبین وو۔ ابن عطیہ وائی: صحیح دا دہ چہ تابوت کنب د انبیاؤ د باقیات او آثار و نہ غورہ غورہ خیز و نہ وو۔ چہ نفسونو بہ پہ ہفے سرہ سکون حاصلولو، او قوی کیدل بہ۔ (فتح البیان ۷۲/۲)

صاحب د اللباب وئیلی دی چہ د بقیہ نہ مراد د موسیٰ او ہارون علیہما السلام دین او شریعت دے یعنی پہ دغہ تابوت کنب د اللہ کتاب (تورات) وو، او د بنی اسرائیلو د پیغمبرانو احادیث وو، او دا دواپرہ د زرونو د اطمینان سبب دے، او پدے کنب آیات الہیہ ہم شتہ او دا سبب د برکت ہم دے چہ د طالوت پہ وجہ سرہ دوی تہ واپس راغلل۔ (احسن)۔

﴿مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ﴾ پہ آل کنب مضاف او مضاف الیہ دواپرہ پہ حکم کنب داخل وی، نو دلته د آل موسیٰ نہ خپلہ موسیٰ علیہ السلام مراد دے او د آل ہارون نہ ہارون علیہ السلام او د ہفہ اولاد پیغمبران مراد دی خکہ چہ د موسیٰ علیہ السلام نہ اولاد نہ دی پاتے شوی، او کہ د آل نہ مراد تابعدار واخستے شی، نو بیا آل پہ خپلہ معنی پہ دواپرہ خایونو کنب صحیح دے۔

﴿تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ﴾ یعنی ملائک بہ ئے راپور تہ کری، او د طالوت پہ کور کنب بہ ئے کیدی۔ ددے پہ راپور کنب د بنی اسرائیلو پہ تاریخ کنب دیرے قصے مشہورے دی لیکن ہفہ نہ دی ثابتے۔ (التسهيل لعلوم التنزيل ۱۲۰/۱)۔

بعضو لیکلی دی چہ ددے تابوت پہ وجہ پہ عمالقه و کنب مرضونہ راپیدا شو، نو ہغوی دا تابوت بیرتہ بنی اسرائیلو تہ راپس کرو، او د دوه غواگانو د پاسہ ئے اوترو لو، او غواگانے ئے بنی اسرائیلو طرف تہ راپر خودلے، چہ ہفہ ملائکو راروانے کرے او سیدہ ئے بنی اسرائیلو تہ راوستے۔ لکہ دا خبرہ دتورات د الفاظو نہ معلومیرے۔

لیکن قرآنی الفاظ ددے مخالف دی۔ خکہ چہ دتورات نہ دا معلومہ دہ چہ دا عمالقه و د مخکنب نہ رالیہلے وو، او قرآن وائی چہ دا د طالوت د امارت د صحت نخہ و۔ قرآن وائی چہ ملائکو راپور تہ کرے وو، او تورات وائی چہ دا غواگانو پور تہ کرے وو۔

(انظر تدبر قرآن وغیرہ)

ددے نہ معلومیرے چہ تورات کنب پدے قصہ کنب تحریف شویدے۔ یا بعض عبارات پاتے شویدی او تقدیم او تاخیر دے۔ یا اختصار او تفصیل دے۔

﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِّكُمْ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ ذلك کسب د تابوت راتللو ته اشاره ده۔ یعنی دا راتل د تابوت پوره نخه ده ستاسو دپاره چه طالوت د الله د طرف نه امیر دے۔ که د الله په آیتونو او انبیاء ایمان لری۔ نو دا اومنی۔

د انبیاء علیهم السلام په آثارو تبرکات نیول

د انبیاء کرامو علیهم السلام د بدن سره لگیدلی خیزونه، اجزاء وغیره سره برکت حاصلول جائز دی او ددے نه شرك نه لازمیری لکه صحابه کرامو به د نبی کریم ﷺ د اوداسه استعمال شوی اویو سره، دارنگه د هغه د وینستو سره برکت حاصلولو۔ هغه کسب به ئی اویه و اچولے اویا به ئی مریضانو ته ورکولے، نو په هغه کسب به الله شفاء اچولے۔ او دا قسم احادیث په بخاری او مسلم وغیره کتابونو د حدیث کسب ډیر زیات راغلی دی۔ لهدا دا په نص سره ثابت دی۔

لیکن دا خبره یاد ساتل پکار دی چه پدے باندے د انبیاء کرامو نه سوئی نور هیخ اولیاء نه قیاس کیږی، دا صرف د انبیاء علیهم السلام خصوصیات دی ځکه چه د ابوبکر، عمر، عثمان او علی وغیره صحابه کرامو نه بل څوک غت اولیاء کیدے شی؟ او د هغوی نه یو تن هم دیو بل د آثارو سره دا کار نه دے کرے او نه روستنو صحابه کرامو د مشرانو سره او نه امامانو د دین دا کار کړیدے۔ ځکه چه هغوی ته معلومه وه چه دا خصوصیت د انبیاء وی لهدا پدے باندے نور خلق قیاس کول غلط دی۔

بله دا چه نن صبا زمانه کسب خو انبیاء نشته او د نبی کریم ﷺ د وینستو یا پتکی یا جامو په باره کسب بعض خلق دعوی کوی او هر ملک کسب په عجائب گهرو کسب دغه خیزونه کیخودلے شویدی، چه دا د نبی کریم ﷺ نه پاته خیزونه دی۔

لیکن ددے په باره کسب هیخ صحیح سند نشته، بلکه اکثر و خلقو د خپل بازار گرمولو دپاره دا کار اختیار کړیدے۔ لهدا پدے دور کسب په آثارو د انبیاء باندے هیخ قسم عمل نشی کیدے، ځکه چه هغه آثار اوس باقی نه دی پاتی۔ هان که په صحیح سند سره ثابت شو نو بیائے منل پکار دی۔ والله اعلم۔

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ

هرکله چه جدا شو طالوت (د خپل ښار نه) سره د لښکرو، وے وئیل یقیناً الله امتحان کوی په تاسو باندے

بِنَهْرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ

په یو نهر سره پس هغه څوک چه څکل اوکړی ددے نه نو دے به نه وی زما د تابعدرو نه او چا چه اونه څکله ددے نه

فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اعْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ

نوبقیناً دا به وی زمانه مگر هغه خوک چه دک کری یو چونک په لاس خپل سره نو اُوڅکلې دوی د هغه نه

إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ

مگر لږو کسانو د دوی نه (اونه څکلې) نو هرکله چه تیر شو هغه د نهر نه او هغه کسان چه دده سره وو

قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ

اُووئیل دوی نشته دې طاقت مونږ له نن ورځ په مقابله د جالوت او د لښکرو د هغه کښ اُووئیل

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلاَقُوا لِلَّهِ كَم مِّن فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ

هغه کسانو چه هغوی یقین کوو چه دوی مخامخ کیدونکی دی دالله سره ډیر کرته ډله لږه

غَلَبَتْ فِتْنَةٌ كَثِيرَةٌ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾

غالبه شوې ده په ډله ډیره باندې په مدد د الله تعالی سره او الله ملگرې د صبرناکو دے۔

تفسیر: هرکله چه دوی ته تابوت راغلو، او دوی د طالوت بادشاهی ته تسلیم شو، نو جهاد ته د وتلو همت پکښ پیدا شو، نو په جلتی سره د هغه تابعدار شو، او د هغه سره روان شو، د عمالقه و مقابله ته کوله چه د دوی مشر پهلوان جالوت وو، چه دوی پرې ډیر ناز کولو، او دا خلق په اُردن علاقو کښ اوسیدل۔

نو طالوت دوی لره په یوه شار میدان باندې روان کړل چه په لاره کښ ډیره گرمی او تندې سره مخامخ شو، نو په لاره کښ یو نهر مخ ته راغلو چه د هغه (یُردن) نوم وو۔ په دغه نهر باندې ورتیریدل (او دا اُورد نهر دې چه د فلسطین او اُردن په مینځ کښ واقع دے۔ فتح البیان) نو طالوت په لاره کښ ملگرو ته اُووئیل چه دا نهر را روان دے۔ دے نه به اویه نه سکې۔ دا د الله امتحان دے۔ خبره ته هم ورته رایاده کړه چه دا امتحان دے۔ ددې دپاره چه ددې حکم ښه اهتمام اُوکړی۔

ظاهره داده چه دا امتحان طالوت د خان نه نه دے کړې، بلکه هغه نبی (صموئیل) ورته وئیلی دی چه الله ماته دا وحی کړې ده چه په دې خلقو امتحان اُوکړه، که دوی ستا خبره د اویو په باره کښ اومنی، نو باقی به هم منی، او که دا ئے اونه منله نو باقی به هم نه منی۔ نو تابعدار خان سره کړه او نافرمان به درنه روستو پاتې شی۔

بله فائده پکین داوی چه دا خلق په سختو باندی صبر کولو سره اموخته شی خککه چه جهاد کین کله تنده او لوپه هم راخی۔ په داسه مقام کین امتحان بنه وی، دا د امیر هوبنیارتیا وی۔ نبی ﷺ به هم کله نا کله خپلو ملگرو باندی دغسه امتحانات کول۔

﴿ فَلَمَّا فَصَلَ ﴾ فَصَلَ : په اصل کین متعدی فعل دی لیکن ذریات استعمال په وجه ددی مفعول حذف کول شی، او د فعل لازم په شان گرخی۔ ای اِنْفَصَلَ : یعنی دلنکر سره جدا شو۔ او اصل معنی ئه ده : فَصَلَ نَفْسَهُ [یعنی خپل ځان ئه د ښار د آبادی نه دلنکر سره جدا کړو۔ (ابن عاشور بتغیر)۔ بغوتی وائی : دبیت المقدس نه روان شو، او دوی او یازره جنگیان وو۔ بعض وائی : اتیا زره وو۔ صرف معذور او بوداگان او مریضان تره پاته وو۔

﴿ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهْرٍ ﴾ (إِنَّ اللَّهَ) خککه وائی چه دا زما خبره نه ده چه ماته او وایی چه ستا پدی کین خه غرض او خه فائده ده؟ نه، بلکه دا د الله حکم دی۔ او بادشاه له پکار وی چه د الله وحی په خپل رعیت کین نافذ کړی۔

ددی نه بعض جا هلان ملیان دلیل نیسی چه تقلید ثابت شو خککه چه طالوت خپلو ملگرو ته او وئیل چه دا اوبه مه خکی نو ملگری ورته دا نه وائی چه دلیل پیش کړه۔ بلکه یه دلیل خبره ئه ورله او منله نو تقلید شو۔ **جواب** دا دی چه د جاهل په سترگو پتی وی، دلته إِنَّ اللَّهَ لَفِظ ته نه گوری چه طالوت ورته دا دلیل پیش کړو چه الله فرمائی یعنی یواځه زما حکم نه دی۔ بله دا چه دا خو الله مقرر کړی وو په واسطه د پیغمبر، او امامان الله تعالی د تقلید دپاره نه دی مقرر کړی۔ او نه نبی د دوی د تقلید په باره کین خه وینا کړی ده، نه خپله دی امامانو خپل تقلید په چا لازم کړی دی۔ دارنگه د امیر خبره منل په احادیثو سره واجب شوی دی۔ فتدبر۔ دوی خپل جهالت د قرآن نه ثابتوی؟!۔ **فَالِیَ اللَّهِ الْمُشْتَكٰی**۔

﴿ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ ﴾ چا چه ددی نه لپه اوبه او خکله او که ډیرے۔

﴿ فَلَيْسَ مِنِّي ﴾ هغه به زما د تابعدارو، او د دین والو نه نه وی۔ (فتح) اوزما او د هغه ترمینځ به هیڅ تعلق او علاقه نه وی، او ما سره به نه یو ځای کیږی۔ نو پدی کین د طالوت معنوی بغض او ظاهری خفگان دواړه مراد کیدی شی۔ (ابن عاشور)۔

﴿ وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي ﴾ طعم (خککه کول) اصل کین د خوراک دپاره استعمالیږی، لیکن د قرین د مقام په وجه د سکلو دپاره هم استعمال شوی دی۔

نو اوس استثناء ذکر کوی د ﴿ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ ﴾ نه خککه چه هلته بالکل اوبه خکل منع وو، اوس وائی معمولی شان دیو لاس په اندازه اوبه خکل جائز دی :

﴿إِلَّا مَنِ اعْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ﴾ ديو چونگ اويو خكلو اجازت ئے وركرو، دے دپاره چه حة ناخه تنده ئے ماته شي، اودا دليل دے چه يو چونگ اويو خكلو سره په سخت ژوند باندے صبرناكو خلقو دپاره دتندے جوش كميرى۔

اوبله دا چه دا امتحان وونو الله وركله پكبن ډير برکت و اچولو۔

غرفة: دا په زورد غين سره، يو خل اويو په يو لاس كبن راخستو ته وئيله شي، او هغه قراءت د نافع او ابن كثير وغيره دے۔ او په پينځ د غين سره، په يو لاس كبن راخستے شوے اويو ته وئيله شي۔ بيده: دا تفسير د غُرْفَةً دے۔ ابن جرير د ابن عباس ؓ نه نقل كړي چه چا په يو چونگ باندے صبر او كړو، نو هغوى له الله په كبن برکت و اچولو او ماره شو آه۔ خكه د اطاعت په وجه روحانى طاقت مضبوطيرى۔

﴿لَشَرِبُوا مِنْهُ﴾ د شرب نه چه روستو (مِنْ) لفظ استعمال شي، نو غالباً په اويو باندے پريوتو سره اويو خكلو ته وئيله شي يعنى ډيرے اويو ئے او خكلے، نو د الله حكم ئے هم مات كړو، اود خپل نبى حكم ئے هم مات كړو، او امتحان كبن ناكام شو۔

پدے كبن د دوى يے صبرى ته اشاره ده، اودے ته اشاره ده چه دوى ددے لائق نه دى چه جنگونه او كړے شي، ددے وجه نه د نهر نه د تيريدو نه روستو ئے سمدست او وئيل:

﴿لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ﴾ مونږ د جالوت اود هغه د لښكرو طاقت نه لرو۔ خكه چه د الله د حكم په ماتولو كبن انسان باندے ډيره بزدلى راخى۔

﴿إِلَّا قَلِيلاً مِنْهُمْ﴾ په حديث د احمد او بخارى كبن راخى چه درے سوه ديارلس كسان وو په شمار د اصحاب بدر۔ قرطبي وائى: لږو بالكل اويو اونه خكلے كوم چه په (وَمَنْ لَّمْ يَطْعَمَهُ مِنِّي) كبن ذكر وو۔ د ابن عباس ؓ نه روايت دے چه قليل په دوه قسمه وو، يو قسم ډير صبرناك وو، چه هغوى بيخي اونه خكلے او عزيمت باندے ئے عمل او كړو۔ دويم قسم لږ صبر والا وو، نو هغوى د يو چونگ په اندازه اويو او خكلے نو په رخصت ئے عمل او كړو۔

لطيفه

قرطبي ليكي: چه پدے آيت كبن د دنيا مثال ته اشاره ده، چه د دنيا مثال د نهر دے، اود دے مال او متاع د اويو په شان دے، كه چا د دنيا نه د خپل حاجت په اندازه برخه واخسته، نو ده له به په كبن برکت و اچولے شي، او كامياب به وي، او په دنيا كبن به دا حقيقي زاهد (يے رغبته) وي۔ او كه چا ترے خيته ډكه كړه، چه حلال او حرام ئے نه كتل، نو خيته به ئے او پرسيرى او مړ به شي، او آخرا نجام به ئے ناكامى وي آه۔

لکہ دا مثال حدیث کنیں ہم راغلی دے۔ [إِنَّ مِمَّا يُنْبِئُ الرَّبِيعُ مَا يَقْتُلُ حَبَطًا] (مفق علیہ)۔

یعنی د سپرلی پہ گیا ہگانو بعض حیوانات د ڍیر خوراک پہ وجہ خان مر کری، چوری پرے اولگی، او بعض گوزارہ حال خوراک اوکری نوروغ وی۔

﴿فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ﴾

د جاوَزَ دپارہ فاعل پت ضمیر دے پہ جاوَزَ کنیں او (ہ) ضمیر د مفعول نہر تہ راجع دے، او (هُوَ) ضمیر فصل ددے دپارہ راغلی دے چہ د (وَالَّذِينَ) عطف پہ (جَاوَزَهُ) ضمیر باندے صحیح شی۔

فائدہ: دا دلیل دے چہ د طالوت پہ ملگرتیا کنیں صرف مخلصو مؤمنانو جہاد کرے وو، او فاسقان ترے راوایس شوی وو۔ لکہ خنکہ چہ پہ اُحد کنیں منافقان د رسول اللہ ﷺ نہ واپس شوی وو۔

﴿قَالُوا﴾ یعنی دے ایمان والو ورتہ آواز اوکرو چہ راخی، ولے پاتے شوی؟۔ نو ہغوی خپل عذر پیش کرو:

﴿لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾ مونہ د جالوت او د ہغہ د لنبکرو د مقابلے طاقت نہ لرو۔ دے کنیں دوہ مطلبہ جو پریری، یو دا چہ دوی دا خبرہ پہ ہغہ وخت کنیں اوکرہ چہ د دشمنانو لنبکرے ئے اولیدلے چہ ڍیر زیات وو۔ قرطبی وائی: دا یولا کہ فوجیان وو چہ د وسلو نہ بنہ پورہ وو۔ دویم دا چہ دوی تہ د مخکنیں نہ د دشمن قوت معلوم وو، او پہ زرہ کنیں بہ ئے یرہ پتہ ساتلہ، خو کلہ چہ دوارہ فوجونہ یو بل تہ نزدے شو، نو ددغہ خبرے پتہ لو طاقت ئے اُونہ لرو۔ (ابن عاشور)۔

بعض وائی: د ڍیرو اوسو خکلو پہ وجہ د دوی خیتے اوپر سیدلے، او د نہر پہ غارہ پاتے شو، او مخکنیں لار نشو، او بزدلہ شو، خکہ چہ د اللہ او د رسول نہ پہ خلاف کولو سرہ انسان بزدلہ کیہی۔ نو دوی اووئیل چہ مونہ د جالوت مقابلہ نشو کولے۔ پاتے لا پہ ہغوی باندے غلبہ حاصلول خو ڍیرہ لرے خبرہ ده!!۔

خکہ چہ جالوت (چہ پہ تورات کنیں ورتہ جلیات وئیلے شی) دا یو ڍیر جبار او پهلوان کافر وو، د عمالقه و فلسطینیانو قائد او فوجی جرنیل وو، شپر گزہ او یو لویشٹ اوگد وو۔ اسلحہ اوزغرو باندے پورہ وو، او د بنی اسرائیلو نہ ہیچاد ہغہ سرہ مقابلہ نشوہ کولے، او ددہ عادت دا وو چہ دا بہ کلہ د دشمنانو مقابلے تہ راوتلو، نو ہغوی تہ بہ ئے اول آواز کولو او د ہغوی خوالہ بہ ورغلو او پیغورونہ بہ ئے ورکول۔ (ابن عاشور)

او د ہغہ زمانے د خلقو ڍیر غت غت بدنونہ وو، او لنبکرے ئے ہم ڍیرے وی، لیکن ایمان والا ئے مقابلہ کولے شی۔ او کلہ چہ سرے حرام خورشی، نو بزدلہ شی، بیا وائی ددے مقابلہ بہ خوک

اُوکری؟ لکه اوس ہم خلق وائی د امریکی او یورپ مقابلہ خوک کولے شی؟ دا د حرام خوری اود خواہش پرستی اویے دینی د وجہ نہ، او کله چہ سری کنس دین وی، نو ددی خبرو نہ نہ یرپری۔ هر کله چہ د هغوی د یر والی نه او یریدل نو ایمان والو ورته تسلی ورکره:

﴿ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلْقُوا اللَّهَ ﴾ ظن په معنی د یقین دی، خککه چہ روستوتری (آن) کلمه راغلی ده۔ دارنگه په قیامت باندی یقین لرل فرض دی، نه گمان کول۔ او د الله د ملاقات نه مراد د الله سره په قیامت کنس ملاویدل دی، او د هغه مخه ته اودریدل دی۔ او دا جمله ئی ذکر کره، اشاره ده چہ په الله اود هغه په وعدو باندی مضبوط یقین سره انسان ته قوت ملاویرپی، او بیاد الله مددونه او غلبه راخی۔

﴿ كُمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةٌ كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ ﴾ یعنی مونږ هم لږ یو، الله به غلبه راکری۔ او دا د الله قانون دی چہ لږ کسان کمزوری په غتو غتو کافرو باندی غالبه کوی، دا ددی دپاره چہ الله خلقو ته خپل قوت اویسائی چہ الله مادیاتو ته محتاج نه دی۔ رب العالمین کولے شی چہ لږ وکسانو له طاقت ورکری، خو شرط دا دی چہ صبر به کوی۔

﴿ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴾ د اسلام تاریخ گواه دی چہ په اسلام کنس همیشه د مخالفو قوتونو سره مقابله، د معنوی قوت، د مادی قوتونو سره مقابله ده، او په ظاهر کنس ایمان والا په ټولو جنگونو کنس کم وو۔ لیکن آخر غلبه دوی ته ملاؤ شویده۔

فِتْنَةٌ: د خلقو دل ته وئیلے شی چہ د فیء نه اخسته شویدی، په معنی د رجوع سره، او د یوې دله خلق هم یو بل ته رجوع کوی۔

﴿ بِإِذْنِ اللَّهِ ﴾ د اذن نه نصرت، توفیق، اراده او مشیت ټول مراد کیدی شی۔

فائده: د دینه دا معلومه شوه چہ دا ضروری نه ده چہ د کافرانو او مسلمانانو دواړو جانبینو به مساوات وی، یا به کافر صرف دوچنده وی، هله به مقابله جائز وی، نه، بلکه مسلمانان که هر څومره کم وی، خو جهاد به کوی۔ او کوم آیت او حدیث کنس چہ د دوچنده کیدو خبره راغلی ده، نو هغه په میدان جنگ کنس د تینبسته په باره کنس ده۔ یعنی کله چہ یو مسلمان د دوه کافرانو تر مینځ راگیر شی نو نه به تختی بلکه مقابله به کوی۔

فائده ۲: پدی آیتونو کنس د غلبه اسباب استعمال شویدی:

(۱) د الله نه خوف او یره کول۔ (۲) په الله او په آخرت باندی اود هغه په وعدو باندی پوره یقین

ساتل (۳) بیا صبر کول (۴) اود الله نه مدد او دعا غوختل۔

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ

او هر کله چه دوی رابنکاره شو جالوت او لنبکرو دهغه ته، او وئیل دوی: ای ره زمونږه! راواروه وه

عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَبَّتْ أقدامَنَا وَالنُّصْرَنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾

په مونږ باندې صبر او مضبوط کړه قدمونه زمونږ او مددراکړه مونږ له په قوم کافرانو.

تفسیر: پدې آیت کښ د دوی د مقابلې میدان ته د ورتلو په وخت کښ دعا کول ذکر دی چه دا ډیره مرتبه دعا ده، اول صبر حاصل دی چه پدې سره زړه مضبوط شی او چه کله زړه مضبوط شی، نو بیا قدمونه مضبوط شی، او چه کله قدم مضبوط شی نو بیا د الله مدد راتلل ممکن وی. او په دعا کښ ئې د الله په نوم (رَبَّنَا) سره وسیله کړیده. او رسول الله ﷺ به هم د جنگ په میدان کښ الله ته ډیره زیاته زاری کوله.

﴿بَرَزُوا﴾ اصل کښ کول او، هموار میدان ته ورتلو ته وئیل شی. او په معنی د بنکاره والی سره هم دی. او مبارزه هغه جنگ ته وئیل شی چه دواړه جنگیان یو بل ته په میدان کښ بنکاره شی. یعنی هر کله چه د جالوت او د هغه لنبکرو ته رابنکاره شو او یو بل ته مخامخ شو. ﴿أَفْرِغْ﴾ افرغ یو شے ډیر راتوی کول چه لوخه ترے خالی شی. او پدې کښ ډیر والی او احاطه (راگیر والی) ته اشاره ده چه داسه صبر وی چه زمونږ نه راتاؤ شی.

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ

نو شکست ورکړ دوی هغوی ته په مدد د الله سره او قتل کړ د داود علیه السلام جالوت لره او ورکړه هغه ته الله

الْمَلِكِ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ

بادشاهی او نبوت او تعلیم ئې ورکړو هغه ته د هغه څه نه چه الله غوختل او که چرته نه وې دفع کول د الله تعالی

النَّاسَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ لَفْسَدَاتِ الْأَرْضِ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾

خلقو لره بعضې په بعضو خامخا خرابه شوې به وه زمکه او لیکن الله د لوی فضل والا دی په مخلوقاتو باندې.

تفسیر: پدې کښ په دوی باندې د الله تعالی نعمت ذکر دی، چه الله تعالی ورسره په سبب د دغه مخکنو کارونو او دعاگانو مدد او کړو. او د جالوت وژل په لاس د داود علیه السلام او بیا هغه ته

بادشاہی او نبوت دواړه ورکول او د جهاد د فرض کیدو حکمتونه بیانوي۔

کله چه دوی جنگ شروع کولو نو پدې کښ داود ابن ایشا یا (یسى) وړوکې هلک وو چه لا بلوغ ته نه وورسیدلې، راغلو، او د طالوت په فوج کښ داخل شو (اصل کښ پلار ددې دپاره رالیږلې وو چه پدې فوج کښ د ورونو سلامتیا معلومه کړي، او هغوی ته ئې خه خوراک راوړې وو، هغه د هغوی حالت معلوم کړو۔ دده اووه (۷) ورونه په جهاد کښ شریک وو، پدې کښ جالوت راښکاره شو او بنی اسرائیلو ته ئې د مقابلې دعوت ورکړو، نو بنی اسرائیل ترې اویږدل، یو تن پکښ اویئیل چه دا ظالم فلسطینی به خوک قتل کړي چه طالوت به ورته ډیر انعام ورکړي او خپله لور به ورکړي او په اسرائیلو کښ به د دوی کور ډیر آزاد او شریف وي۔ نو داود عليه السلام رامخکښ شو، او د طالوت نه ئې مطالبه اوکړه چه زه جالوت قتلوم، هغه ډیر منع کړو چه ته ځان هلاکوم، دا خو لوی جبار دې، د وړوکوالی نه د جنگونو سره امر وخته دې۔

خو دده په الله ډیر یقین وو، او د بنی اسرائیلو د کتابونو نه معلومېږي چه داود عليه السلام په دغه زمانه کښ د خپل پلار کله بیزې خرونکې وو، او په چينو غزه ویشتلو کښ ډیر تکړه وو، نو دا د فلسطینیانو صفونو ته نزدې شو، جالوت ورته راوتو او په خپلو آلهو سره ئې داود ته کنخلې اوکړې، او دا ئې ورته اویئیل چه آیازه سپې یم چه ته ماته امسانبولې راغله ئې۔ نن به زه ستا غوښې د آسمان مارغانو او د صحراء حیواناتو ته ورکړم۔

داود ورته اویئیل: زه تاته ددې لښکرو درې په نوم سره راغله یم چه هغه د هغه بنی اسرائیلو د صفونو الله دې کومو ته چه تا پیغورونه ورکړي دی۔ تا به نه نن زما رب زما په لاس کښ راولي، او زه به دې وژنم او سر به درنه پرېکوم، او ستا د فلسطینیانو د بدنونو غوښې به نن ورځ د آسمان مارغانو او د صحراء حیواناتو ته ورکوم نو د زمکې ټول خلق به پوهیږي چه د اسرائیل الله موجود دې۔ او دې ډلې ته به معلومېږي چه جنگ په توره او نیزه نه دې بلکه رب خلاصول کوي، ځکه چه دا جنگ درې دپاره دې، او هغه به تاسو زموږ لاسونو ته راولي۔

کله چه جالوت دده مخې ته رانزدې شو نو په جلتی سره داود ورمخکښ شو او د خپلې کڅوړې نه ئې یو کانرې په چينو غزه کښ واچولو او جالوت ئې په تندي باندي اویشتلو، او ده په زغره ټول بدن پټ کړې وو، صرف تندي ئې ښکاره کیدو۔ نو هغه راپریوتو او دا ورپسې ورغلو، دپاسه پرې کیناستو او د هغه توره ئې راویستله او سر ئې ترې پرېکړو، او طالوت ته ئې راوړو۔

(ابن عاشور، قاسمی)

بعض روایاتو کښ دی چه بیا طالوت داود ته خپله لور په نکاح ورکړه۔

(دغسے جبار کافر اللہ د ماشومانو د لاسہ مرداروی لکہ خنگہ چہ ابوجهل دورو کو ماشومانو) مَعَاذُ اَوْ مُعَوِّذُ (د لاسہ مردار شوے وو۔)

کلہ چہ د جالوت فوج د خپل مشر حال اولیدو، نوپہ زرونو کنبن ئے سخت رعب او بزدلی راغلہ، اوپہ تیختہ شو، او د طالوت فوج ورپسے شو، او هغوی ئے قتل کرل، او عامے علاقے ئے ترے اونیولے، تر عَقْرُون پورے ئے اوتختول..... د خة وخت تیریدو نہ روستو طالوت قتل شو، او د هغه نہ روستو بنی اسرائیل پہ داود عليه السلام راجمع شو، او هغه بیا نبی هم شو۔ دة باندے اللہ نبوت او بادشاہی دواپہ راجمع کرل چہ دا کار مخکن پہ بنی اسرائیلو کنبن هیخکلہ نہ وو شوے۔ پہ دے وجہ بعض یہودیان داود او سلیمان علیهما السلام ته غصہ دی اوپہ هغوی بدنامے لگوی۔

﴿ كَهَزَمُوهُمْ بِاِذْنِ اللّٰهِ ﴾ هزم: پہ اصل کنبن ماتولوتہ وئیلے شی۔ مراد ترے نہ شکست ورکول دی۔ (اذن) اصل کنبن امر ته وئیلے شی، دا د اللہ امر شرعی او تکوینی دواپو ته شامل دے۔ یعنی حکم او امر، او دا کلہ پہ معنی د مدد سره وی۔

﴿ وَقَتْلَ دَاوُدَ جَالُوتَ ﴾ اللہ تعالیٰ دا دوه نومونه ذکر کرل، پدے کنبن اشارہ وه چہ اے ایمان والو! نظام د اللہ پہ لاس کنبن دے، اللہ تعالیٰ دغسے لوئی هیبتناک ظالم قائد، دیو وروکی ماشوم پہ لاس اووهلو، نو تاسو به هم پدے لوئی کافرانو غالبه کوی۔

﴿ وَآتَهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ ﴾ پدے کنبن د داود عليه السلام اوچته مرتبه بیانوی چہ اللہ ورته بادشاہی هم ورکره، د طالوت د مرگ نہ روستو پوره اووه کاله بادشاہ وو چہ د خلقو تربیت به ئے کولو، او د شمول نہ روستو ئے نبوت هم ورکرو، ډیر کمالی حکیم انسان وو، عبادتونه ئے هم ډیر زیات وو۔ ددے وجہ نه نبی عليه السلام هغه ته (أَعْبَدَ الْبَشَرِ) دتولو انسانانو نه زیات عبادت کونکے) وئیلے دے۔

﴿ الْحِكْمَةَ ﴾ ددے نه مراد (۱) نبوت دے۔ (۲) یازبور کتاب مراد دے۔ (۳) یا العلم والعمل مراد دے۔ او دده د حکمتونونه یومخکن بیان شو چہ ډیر عبادت کونکے وو۔ یوه ورخ به روزه وو او یوه ورخ کوجه۔ (۲) حسن الصوت (بنائسته آواز) والا وو۔

(۳) حدیث کنبن دی: (وَإِنَّ نَبِيَّ اللّٰهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ كَسْبِ يَدَيْهِ) (بخاری) داود عليه السلام به د خپل لاس د کسب نه خوراک کولو)۔

(۴) لَا يَفْرُ إِذَا لَاقَى (مصنف عبد الرزاق ۷۸۶۴)۔

د دشمنانو نه به په جنگ کنبن نه تختیدو۔ نور روستو راخی۔

﴿ وَعَلَّمَهٗ مِمَّا يَشَاءُ ﴾ خة چہ اللہ سبحانه غوختل د هغه پوهه ئے ورکره۔

ددے هم ډیر مصداقات کیدے شی:

(۱) د زغرو علم لکه آیت کتب دی: ﴿وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ﴾ (الانبیاء/۸۰)

الله ورته اوسپنه نرمه کرے وہ چه زغری به ئے ترے جورولے۔

(۲) د حیواناتو په خبرو پو هیدو۔ (۳) حیواناتو، مارغانو او غرونو به ورسره تسبیحات وئیل۔

لکه سورة ص (۱۸) آیت کتب راغلی دی۔ (۴) د فیصلو علم چه خلقو تر مینخ به ئے په بنائسته طریقہ فیصلے کولے۔ (سورة ص / ۲۰) آیت۔

(۵) بعض مفسرین وائی: د طالوت بادشاهی خلویبت کاله وه، کله چه هغه قتل شو نو بنی

اسرائیلو د بادشاهی خزانے داود عليه السلام ته ورکړے نو الله په هغه باندے هم داود عليه السلام پوهه کړو۔ (فتح البیان)۔ لنده دا چه دا هغه تپولو جنگی او صنعتی علومو او فنونو ته شامل دے کوم چه الله تعالیٰ هغوی ته ورکړی وو۔

(يَسَاءُ) مضارع په معنی د ماضی ده۔

﴿وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ﴾

اوس حکمة القتال بیانوی چه الله جهادونه ولے لازم کړیدی۔ ځکه چه پدے سره د خلقو شرونه او فسادونه ختمول مقصد دے۔ (بَعْضُهُمْ) نه مراد کافر دی او (بِبَعْضٍ) نه مراد مؤمنان دی۔ یعنی که الله د کافرو مقابلہ کتب مؤمنان نه اودرولے، او د مفسدانو مقابلہ کتب مصلحین او د مبتدعینو په مقابلہ کتب موحدین نه اودرلے، نو زمکه کتب به فساد راغلی وے۔ لکه څنگه ئے چه د جالوت په مقابلہ کتب طالوت او داود عليه السلام اودرول او د هغوی شر ئے پرے ختم کړو۔

﴿لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ﴾ کافران به راغلی وے، او د مسلمانانو عبادت خانے، مساجد به ئے وړان کړی

وے، مدرسے به ئے خرابے کړے وے، او علماء به ئے وژلی وے لکه سورة الحج (۴۰) آیت کتب

دی۔ ﴿لَهَيْمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ﴾ ځکه چه کافران غواړی چه خواهشات، بے

حیایانے، کفر او شر عام شی، د الله نوم وړک شی، د هغه بندگی ختمه شی، شرک او حرام خوری او

ظلم عام شی، او دا ټول فسادونه دی۔ او پدے سره دنیا وړانیرې، دنیا خو الله د خپلے بندگی دپاره

پیدا کړیده، کله چه هغه نه کیرې نو بیا دنیا وړانیرې۔

ددے وجه نه الله تعالیٰ د کافرانو شر د ایمان والو په وجه دفع کوی۔ خلق جهاد ته فساد او

دهشتگردي وائی او الله فرمائی: جهاد سره فسادونه، ظلمونه، بے حیایانے، حرام خوری، قتلونه

او د کافرانو وړانے ختمیرې، لهذا جهاد ډیر عظیم عمل دے۔

فائده: بیا پدے آیت کتب دفاع عامه ده، ډیرو څیزونو ته شامل ده، بعض دا دی:

(۱) که نه وے دفع کول د الله تعالیٰ بعض خلقو لره د کفر نه په سبب د بعضو چه هغه انبیاء او د

دین علماء دی، چه دوی دلائل بیانوی او د خلقو کفر ختموی۔

(۲) دفع کول د بعض خلقو د گناہونو او منکراتونہ پہ سبب د بعضو چه امر بالمعروف او نہی عن المنکر کونکی دی۔

(۳) کہ نہ وے دفع کول د الله بعض خلقو لره د هرج مرج (گدوئی او قتل و قتال) او فتنو راپورته کولو نه په دنیا کښ په سبب د بعضو چه هغه انبیاء دی بیا مسلمانان خلفاء، بیا ملائک بیا هغه خلق چه د خپلو دینونو نه مدافعت کوی۔

(۴) یا د دفع کولو نه مراد مصیبتونه او تکلیفونه دفع کول دی، یعنی که الله تعالیٰ تکلیفونه او عذابونه او مصیبتونه نه دفع کول د بعض انسانانونه چه هغه گناهکار او بد عمله دی په سبب د بعضو چه هغه نیکان دی۔ نو فساد به راغلی وے، انسانان به هلاک شوی وے۔ پدے باره کښ یو ضعیف حدیث نقل دے چه «الله تعالیٰ د یو نیک مسلمان په وجه د هغه د گاونډیانو نه سلوکورونو مدافعت کوی»۔ (الطبرانی، ضعیف الجامع الصغیر فیہ یحیی بن سعید العطار وهو ضعیف) اگر که دا خبره د آیتونو نه معلومه ده چه الله تعالیٰ د نیک سړی د اولادو، د ښځو او د مال حفاظت کوی لکه سورة الکهف (۸۲) او سورة الفتح (۲۵) او سورة الانفال (۳۳) آیت کښ ددے تائید موجود دے۔

(۵) که نه وے دفع کول د الله جگر په سبب د گواهانو، چه دهغوی په صحیح گواهی سره حقوق خپلو مستحقینو ته حاصل شی او جگر په ختمه شی۔
(اللباب فی علوم الكتاب لابن عادل ۲۲۶/۳) والرازی والقرطبی وابو حیان

ابن عادل وائی: ظاهر دا ده چه الفاظ عام دی دے ټولو ته شاملیږی ځکه چه په ټولو کښ دفع د فساد موجوده ده۔

بنا په دے په (لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ) کښ به دغه مخکنی ټول فسادونه داخل وی۔

فائده: پدے آیت کښ الله یو بشارت او زیره ورکړه دے چه الله د انسانانونه وخت په وخت فسادونه ختموی، او حق په یو ځل نه ختموی۔ په هره زمانه کښ چه په انسانانو کښ د فساد یو تور څادر راخوړشی نو الله څه خلق راپورته کړی چه هغه لره کړی۔

کله شرک عام شی، الله تعالیٰ موحدین علماء راپیدا کړی چه د شرک رد پرے اوکړی، کله بدعت عام شی الله تعالیٰ څه خلق پیدا کړی چه د بدعت رد اوکړی۔

د شیعه گانو کفر چا نه پیژندلو نو الله ورله څه علماء راپیدا کړل چه د هغوی کفر ته امت ته رابښکاره کړو۔ د تقلید یو تور څادر په امت پروت وو، هیچا د تقلید په رد کښ څه خبره نشوه

کولے چہ گنے د علماؤ نہ ہم خطائی کیدے شی او کله ورتہ حدیث نہ وی رسیدلے، نو د هغوی تقلید نشته، نو الله تعالیٰ ورتہ اهل حق راپیدا کرل چہ د خلقو ذهنونه ئے کولاؤ کرل خکھ چہ دا خو غت فساد وو چہ قرآن او حدیث دیو عالم په خبره تلله شی، که ورسره موافق وی منی ئے، او که نہ وی نو بیا د قرآن او حدیث منلو ته تیار نہ دیے۔

دغه شان د الله د اسماء او صفاتو د مسئلے د عام کولو دپاره الله تعالیٰ علماؤ کنبس هوش راپیدا کرو۔ لندہ دا چہ دا آیت مونږ ته دا سبق راکوی چہ هر کله په کومه زمانه کنبس فساد عام کیري، نو الله د هغه د ختمولو دپاره خه خلق پیدا کوی۔

﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ د عَالَمِينَ لفظ ئے دے دپاره راوړو چہ په جهاد کنبس صرف د مؤمنانو دپاره فائده نه ده، بلکه د کافرو او ددغه مفسدانو فائده هم پکنبس شته، داسے ئے اونه فرمایل: (ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ)۔ خکھ که د مؤمنانو مقابله د کافرو سره نه وے، نو بیا به الله دنیا وړانولے، او د آسمانی عذابونو په وجه به ئے هلاک کړي وے، لیکن په هغوی باندے الله تعالیٰ عمومی عذابونه نه راوولی خکھ چہ مسلمانان ورسره لگیادے مقابله کوی۔ او دارنگه جهاد د هغوی دپاره نعمت هم دے چہ ډیر کسان به پکنبس ایمان راوړي، ډیر به بصیرت حاصل کړي، ډیر به غلی کینی، کفر به ئے کم شی، نو عذابونه به پرے کم شی۔ دارنگه کوم کسان چہ د هغوی نه قتل شی، د هغوی نه به نور گنا هونه نه کیري نو عذاب به ئے هم نه زیاتیري۔ نو ډیر فوائد شو۔

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

دا آیتونه د الله تعالیٰ دی چہ مونږه بیانوو دا تاته په رشتیا سره او یقیناته خامخا د رسولانونه ئے۔

تفسیر: پدے کنبس قرآن کریم ته ترغیب ورکوی او د رسول الله ﷺ رشتینوالے بیانوی۔ فرمائی چہ دا نخه دی چہ مونږه ئے تاته بیانوو چہ رشتینی دی، او ستا د رسول کیدو ښکاره او په ډاگه دلیل دے، خکھ چہ الله تاته د وحی په ذریعه ددے واقعے خبر درکړو چہ تاته ئے مخکنبس هیخ علم نه وو۔

مناسبت دا دے (۱) د قرآن طریقه ده چہ د مخکنبس بیان نه فائده منه خبره راویاسی کومے ته چہ ضرورت وی۔ (۲) موضوع سره ئے مناسبت دا دے چہ پدے سورت کنبس په الله او کتاب الله، او رسول الله ﷺ باندے ایمان ثابتول دی۔

﴿تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ﴾ تِلْكَ اشاره ده مخکنی تولو آیتونو ته، او خاصکر هغه آیتونه چہ د طالوت د واقعے سره متعلق وو خکھ چہ په هغه کنبس ډیر عبرتونه او نصیحتونه پراته وو۔

﴿تَتْلُوهَا عَلَيْكَ﴾ د تلاوت نہ مراد لوستل دی، او دا صفت د الله تعالیٰ دی، او دلیل دی چہ قرآن باندے الله تلفظ کرے، او دائے لوستلے دی۔ ځنگه چہ د هغه د شان مناسب وی، په غیر د تمثیل او تشبیه او تاویل نه۔

﴿بِالْحَقِّ﴾ د حق نه مراد رشتینی او صحیح خبر دی۔ یا بالحق نه مراد لِأَظْهَارِ الْحَقِّ۔ یعنی دی دپاره ئے بیانوو چہ حق رابنکاره شی۔

ځکه چہ پدے واقعہ کښ د امت مسلمه دپاره ډیر نصیحتونه دی چہ بعض د هغه نه دا دی:

۱- د جهاد فی سبیل الله نه بغیر د دین او د وطن، د ځان او د مال حفاظت نشی کیدے۔

۲- د مجاهدینو انجام همیشه بنه وی۔

۳- د مسلمانانو د قیادت دپاره داسه خلق اختیارول او مشران مقررول پکار دی، چہ د مشرئ

اهل وی، او په اهل جوړیدو کښ خاصکر د دوه څیزونو اعتبار وی: علم او د بدن قوت۔

۴- د فوج د مشر دپاره په خپل فوج باندے نظر ساتل پکار دی چہ څوک د جنگ اهل نه

وی، هغه منع کری۔

۵- که د دشمن د ډیروالی یا بله وجه سره د مجاهدینو په صفونو کښ نا اُمیدی خوره شی، نو

د هغوی همت او چتول پکار دی، او ایمانی قوت ته په حرکت ورکولو کښ کوشش پکار دی۔

(یسیر الرحمن) ویالله التوفیق۔

﴿وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ لکه ځنگه چہ نور رسولان الله تعالیٰ رالیږلی دی نو ته ئے هم رالیږلے

ئے۔ ځکه دی داسه ناشنا واقعات سره د امی توب نه بیان کرل۔ دارنگه پدے کښ اشاره ده چہ ستا

په وجه به الله دا کور امت سموی لکه ځنگه ئے چہ انبیاء د خلقو د هدایت او سمولو دپاره

رالیږلی وو، نو دا نبی د خلقو دپاره رحمت او د هدایت سبب دی۔

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ

دغہ پیغمبران غورہ والے ورکھے مونہ بعض ددوی تہ پہ بعضو نورو۔ بعض د هغوی نہ هغه خوک دی چه الله ورسره خبرے کری

وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ

او اوجت کری ئے دی بعضو لره پہ دیرو درجوسره او ورکری وو مونہ عیسیٰ خوی د مریم تہ بنکاره معجزے

وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ

او مضبوط کری وو مونہ دہ لره پہ روح پاک سره او کہ چرتہ الله تعالیٰ غوختلے نو جنگونہ به نہ وے کری هغه کسانو

مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا

چه روستو وو ددوی نہ۔ پس د هغے نہ چه راغلی وو دوی تہ بنکاره دلیونہ او لیکن اختلاف او کرو دوی

فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ

نو بعض ددوی نہ هغه خوک دی چه ایمان ئے راوہے دے او بعض ددوی نہ هغه خوک دی چه کفر ئے کری دے

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾

او کہ چرے الله غوختلے نو جنگونہ به نہ وے کری دوی او لیکن الله تعالیٰ کوی هغه خہ چه او غواہی۔

تفسیر: پدے آیت کسب الله تعالیٰ در سولانو ترمینخ تفاوت (فرق) او تفاضل (یو بل باندے غورہ والے) بیانوی، یعنی الله دا خبر ورکھے چه د انبیاء اور سولانو پہ مینخ کسب پہ قسما قسم فضائلو او صفاتو او مرتبو کسب تفاوت او فرق راوان دے، بعض انبیاء لره الله تعالیٰ داسے فضیلت ورکریدے چه نوروتہ ئے هغه نہ دے ورکھے، تول انبیاء پہ صفاتو او فضیلتونو کسب یو شان نہ دی۔

قتاده فرمائی: ابراہیم ؑ ئے خپل خلیل جوہ کری، د موسیٰ ؑ سره ئے بغیر واسطے نہ خبرے کری، او عیسیٰ ؑ ئے د آدم ؑ پہ شان گر خولے چه هغه ئے د خاورے نہ پیدا کری، او عیسیٰ د الله بندہ او د هغه کلمہ اوروح دے، او داؤد ؑ تہ ئے زبور ورکھے او سلیمان ؑ تہ ئے لویہ بادشاہی ورکھے وہ چه د هغه نہ روستو دھیچا دپارہ مناسبہ نہ وے، او محمد ؐ تہ ئے مخکنی اوروستنی تول گناہونہ معاف کری۔ (فتح البیان)

اورسول الله ﷺ ئے پہ تولو انسانانو اوجتے مرتبے والا گر خولے دے۔

علماء کرام و وئیلی دی چه الله تعالیٰ هغه لره دیوزرو نه زیاتے معجزے او نخے ورکړے وے، او د ټولو نه لویه معجزه قرآن کریم وو چه یواځے په ټولو انبیاؤ باندے د فوقیت حاصلولو دپاره کافی وو۔ او عیسیٰ ابن مریم علیه السلام ته ئے نور معجزات ورکړیدی چه د هغه په ذریعه د الله تعالیٰ په حکم سره پروند ته او برگی مرض والاته شفاء ملاویده۔

مړی به ئے ژوندی کول او کله چه په غیره کښ وو، نو خلقو سره ئے خبرے کړیدی، او الله تعالیٰ د روح القدس په ذریعه د هغه مضبوطیا کړیده یعنی د جبریل امین په ذریعه یاد هغه پاک روح په ذریعه چه الله تعالیٰ په هغه کښ پو کله وو۔

د انبیا کرامو د کمال او عظمت او د هغوی سره د رالیږلے شوو نخو تقاضا دا وه چه ټولو انسانانو په هغوی ایمان راوړے وے، لیکن داسے اُنشوه۔ اکثر خلق د نیغے لارے نه واوړیدل او یو بل ئے قتل کړل، حال دا چه که الله غوختلے نو ټول به ئے په نیغه لاره روان کړی وے، لیکن د الله حکمت ددے تقاضا کوی چه د عالم نظام د اسبابو سره اوتړی۔

صاحب د تدبر قرآن فرمائی: پدے آیت کښ د هغه صحیح روے او طریقے وضاحت دے کومه چه د الله د رسولانو په باره کښ د هغوی اُمتونو له اختیارول پکار وو۔ لیکن هغوی هغه اختیار نه کړه بلکه د هغه په ځانے ئے یوه بالکل غلطه رویه اختیار کړه چه د هغه په سبب د هغوی تر مینځ تعصبات پیدا شو، او هغوی د یو بل سره دشمنان او مخالف کیدو سره خپل مینځ کښ په جنگونو او جگړو کښ اخته شول۔

پدے بیان سره مقصود دلته نبی کریم صلی الله علیه و آله ته دا واضح کول دی چه نن ستا په مخالفت کښ هم دا اهل کتاب چه کوم زور لگوی ددے لویه وجه ددوی همدغه غلط چلن دے۔ الله تعالیٰ د خپلو رسولانو نه هر رسول ته څه نا څه په یو اعتبار سره فضیلت ورکړیدے او ددے فضیلت په اعتبار سره ئے هغه په نورو باندے ممتاز کړیدے۔ (لکه هغه مخکښ بیان شو)۔

نو د انبیاؤ په باره کښ همداسے عقیده ساتل پکار وو، لیکن ددے انبیاؤ اُمتونو چه کومه طریقه اختیار کړه هغه داده چه ددوی نه چه چا کوم نبی او رسول اُمنلو، نو د ټولو فضائلو او خصوصیاتو جامع ئے صرف یواځے هغه جوړ کړو، او بل کوم نبی او رسول دپاره کوم فضیلت تسلیمول د هغوی په نیز د ایمان منافی اُوگنږلے شو۔ ددے تعصب او تنگ نظری نتیجه دا شوه چه د مخکنو اُمتونو نه هر امت په خپله خپله کړی کښ بند پاتے شو، او د هغوی دپاره د نورو نبیانو او رسولانو د برکاتو نه د فائدے اخستو لاره بنده شوه۔ که دوی صحیح طریقه اختیار کړے وے، نو هر رسول به ددوی رسول او هر هدایت به ددوی هدایت وے او دوی به د هغه

هدایت نہ ہم حصہ موندلے کوم چہ اوس د قرآن کریم پہ شکل کنبس د آخری ہدایت پہ حیثیت سرہ د دنیا مخے تہ بنکارہ شویدے۔ آہ۔

وَبَط: ○ مخکبسن اووئیل شو چہ تہ درسلانو نہ ئے، نو و ہم پیدا شو چہ تول رسولان بہ یو شان وی، نو اوس وائی چہ تول رسولان پہ مرتبو کنبس یو شان نہ دی۔

○ مخکبسن د امیر الجهاد بیان وو، دلته د خلیفہ بیان دیے۔ چہ ہغہ رسولان دی۔

○ کومو خلقو چہ د انبیاء مخالفت کرے ہغہ ذلیل شو، دلته وائی خوک چہ د آخری نبی نہ مخالف شوی، ہغوی بہ ہم ذلیلہ کیرپی خکہ چہ دا خو دتولو انبیاء نہ ډیر غورہ دیے۔

○ مخکبسن ئے اووئیل چہ پہ انبیاء باندے اللہ فسادونہ ختموی، اوس وائی چہ د انبیاء د مرتبو پہ مابین کنبس فرق د اختلاف سبب جوړول نہ دی پکار، بلکہ پہ تولو باندے ایمان لرل پکار دی اگرکہ خپل مینخ کنبس نہ ئے پہ مرتبو کنبس فرق وی۔

فائده: د آیت نہ معلومہ شوه چہ نبی کریم ﷺ لره الله تعالىٰ په تمامو رسولانو باندے افضل جوړ کرے، او در رسول الله ﷺ حدیث [أَنَا سَيِّدٌ وُلْدِ آدَمَ] چہ زه د آدم ﷺ د اولادو سرداریم) نہ ہم دا ثابتیری۔ پدی وجہ پہ صحیحینو کنبس د ابو هريره ؓ حدیث [لَا تُفْضَلُونَ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ] یعنی ماته پہ انبیاء باندے فوقیت (غورہ والے) مہ راکوی۔ د نبی ﷺ د طرف نہ بہ پہ تواضع باندے محمولیری۔ یا دا منع پہ ہغہ وخت کنبس وہ چہ نبی ﷺ تہ د انبیاء علیہم السلام ترمینخ د تفضیل او دیو بل نہ د غورہ والی وحی نہ وہ شویے۔

مگر علامہ صدیق حسن خان فرمائی چہ زما پہ نیز د حدیث صحیح مطلب دا دیے چہ اللہ او رسول کوم تفضیل بیان کرے ہغہ بیانوی، لیکن د خان نہ زما فضائل مہ بیانوی۔

﴿بَلِّغْ﴾ دا اشارہ ده ہغہ رسولانو تہ چہ پہ مخکنی آیت کنبس ذکر شو، او هلته تول رسولان مراد وو خکہ چہ الف لام پہ کنبس استغراقی وو۔

﴿فَضْلَنَا﴾ فضیلت درسلانو ترمینخ (۱) کله پہ اعتبار د ذات او استعداد (قابلیت) سرہ وی چہ دا و ہبی فضیلت دیے۔ بعضو کنبس دیو شی استعداد او قابلیت وی، او بعضو کنبس د بل شی۔ (۲) کسبی فضیلت۔ چہ دا پہ دنیا کنبس د تکالیفو او د مصیبتونو د برداشت کولو او د عزم پہ اعتبار سرہ وی۔ د چا مصائب ډیر وی، نو مرتبہ ئے ہم پورته وی لکہ ابراہیم ؑ باندے امتحانات زیات وو، دغہ شان نوح ؑ ډیر صبرناک وو، اوز مونږ نبی ﷺ باندے دتولو نہ زیات تکلیفونہ راغلی وو۔

﴿مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ﴾ بعض رسولانو سرہ اللہ تعالیٰ براہ راست خبرے کری او دا ډیر لوئی منقبت

او فضیلت دے لکہ موسیٰ، آدم او محمد علیہم السلام۔

صحیح حدیث کتب دی: [آدم نبی مکلم]۔ (شعب الایمان والحاکم)

آدم عليه السلام داسے نبی دے چہ اللہ تعالیٰ ورسره خبرے کری۔ او موسیٰ عليه السلام خو پدے مشهور دے۔

او محمد صلي الله عليه وسلم سره ئے د معراج پہ شپہ خبرے کری۔

بیادا آیت بنکاره دلیل دے چہ د اللہ کلام او خبرے شتہ خو ک چہ د اللہ تعالیٰ لفظی کلام نہ

منی، هغوی ددے آیتونو تحریفات کوی۔

﴿وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ﴾ اکثر مفسرین فرمائی: د بعض نہ مراد زمونہ نبی محمد صلي الله عليه وسلم دے۔

او پہ (بَعْضَهُمْ) لفظ سره ئے مبہم ذکر کرو، دپارہ دتفخیم او تعظیم۔ خکہ چہ زمونہ در رسول پہ

تولو انبیاؤ باندے دیر زیات فضیلتونہ دی چہ هغه مفسرینو ذکر کریدی۔

(۱) در رسول اللہ صلي الله عليه وسلم رسالت دتول عالم انسانانو او پیریانوتہ عام دے۔ لکہ پہ سورة الاعراف

(۱۵۸) آیت کتب دی۔ (۲) د نبی صلي الله عليه وسلم دپارہ معجزه خالدہ (همیشہ پاتے کیدونکے) قرآن کریم دے۔

(۳) رسول اللہ صلي الله عليه وسلم دتول عالم دپارہ رحمت رالیہ لے شویدے۔ سورة الانبياء (۱۰۷) آیت۔

(۴) پہ رسول اللہ صلي الله عليه وسلم کتب د مخکنو انبیاؤ تول محاسن او بناستہ صفات راجمع وو لکہ

سورة الانعام (۹۰) آیت نہ معلومیری۔

(۵) در رسول اللہ صلي الله عليه وسلم طاعت، رضا، بیعت او استجابت داسے دے لکہ د اللہ طاعت، رضا، بیعت

او استجابت۔ دا پہ سورة النساء (۸۰) آیت، فتح (۱۰) آیت، توبہ (۶۲) آیت او سورة الانفال (۲۴)

آیت کتب ذکر دی۔

(۶) پہ احادیثو کتب خو دیر زیات فضیلتونہ راغلی۔ د قیامت پہ ورخ بہ تول انبیاء در رسول اللہ

صلي الله عليه وسلم د جندے لاندے وی۔ (۷) جنت تہ مخکنس یو نبی ہم بغیر در رسول اللہ صلي الله عليه وسلم نہ نشی

داخلیدے، اول داخلیدونکے بہ رسول اللہ صلي الله عليه وسلم وی۔ او دغه شان نور دیر فضائل شتہ۔

لیکن ظاهر داده چہ (بَعْضَهُمْ) پہ تعمیم پریخودے شی، نو دے کتب ابراهیم، موسیٰ او عیسیٰ

او نوح علیہم السلام (یعنی اولو العزم رسولان) ہم داخل دی۔ کوم چہ پہ سورة الاحزاب (۷)

آیت او سورة الشوری (۱۳) آیت کتب ذکر دی چہ هغه پنخہ انبیاء دی۔ اللہ دوی له داسے دیرے

درجے ورکری دی چہ هغه ئے نورو له نہ دی ورکری۔

﴿دَرَجَاتٍ﴾ ددے انبیاؤ دنیا کتب معنوی درجات ہم وو چہ دیر معجزات ئے وو، او لوئی لوئی

أمتونہ اللہ ورکری وو۔ او پہ جنت کتب بہ ئے ہم حسی درجات وی چہ دیو بل نہ بہ پورته وی۔

سردار بہ ئے زمونہ پیغمبر محمد رسول اللہ صلي الله عليه وسلم وی۔

اوس د عیسیٰ علیہ السلام تذکرہ کوی، چاہہ وئیل چہ دا بہ دتولونہ بہتر وی خکہ چہ یے پلارہ پیدا دے؟ نو فرمائی: ﴿وَأَتَيْنَا عِيسَى﴾ د عیسیٰ تخصیص نے اوکرو ددوہ وجو نہ (۱) دپارہ ددفع د وہم چہ دا بہ دتولو رسولانو نہ غورہ وی خکہ چہ بغیر دپلار نہ پیدا دے۔

(۲) دویم د عیسیٰ علیہ السلام نہ روستو اختلافات ډیر پیدا شوی وو، او پدے کنبس پہ یهود او نصاراؤ رد کوی چہ عیسیٰ علیہ السلام دوی تہ واضحہ معجزات راوڑی وو، لیکن یهودو پہ کنبس اختلافات شروع کرل۔ او انکار نے اوکرو، او نصاراؤ د ہغہ پہ بارہ کنبس غلو اوکرو، نو الہ نے ترے جوڑ کرو۔ ﴿الْبَيِّنَاتِ﴾ یعنی معجزے۔ او ددے تشریح پہ (۸۷) آیت کنبس لیکلے شویدہ۔

﴿بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾ روح القدس یا جبریل علیہ السلام دے یا انجیل دے۔ یا د عیسیٰ روحانیت دے۔ ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَقْتَلَ الْاٰلِدِيْنَ مِنْ بَعْدِهِمْ﴾ پدے کنبس اللہ تعالیٰ خپل مشیت طلیقہ (آزادہ ارادہ) بیانوی۔ او در رسولانو نہ روستو د اختلاف کونکو بدی بیانوی۔

او دے کنبس دیو وہم ازالہ کول مقصد دے چہ اللہ سبحانہ رسولان پہ معجزات او دلیلونو سرہ د ہدایت دپارہ رالیہلی نو بیا خلقو ولے قتل و قتال کولو؟ نو جواب اوشو چہ دقتل او قتال سبب اختلاف د خلقو وو پہ ایمان او کفر کنبس، چا ایمان راوڑو او چا پرے کفر اوکرو نو خکہ نے قتل و قتال پیدا شو۔ (۲) دارنگہ دا بیانوی چہ خلقو اختلافات د اللہ پہ مشیت او ارادہ سرہ اوکول چہ پدے کنبس د اللہ ډیر مصلحتونہ وو چہ ہغہ روستو ذکر کیری۔

دا ہیخ اختلاف ہم بغیر د ارادے د اللہ نہ نہ دے شوے۔ دا آیتونہ چہ پہ کوم دور کنبس نازل شوی وو پہ ہغہ دور کنبس د مسلمانانو او د مشرکانو جنگونہ شروع وو، او حالات نزدیے وو چہ یهودو سرہ ہم جنگ شروع شی پدے وجہ اللہ تعالیٰ پہ داسے حالاتو کنبس د مسلمانانو ذہنونہ صفا کوی چہ ستاسو مینخ کنبس دا کوم نظریاتی جنگ دے نو دا د اللہ د مشیت عین مطابق دے او دا جنگ د اللہ پہ اجازت سرہ کیری لگیا دے خکہ چہ پدے کنبس د اللہ ډیر حکمتونہ دی۔ (فی ظلال القرآن)

(۳) پدے کنبس بنہ مطلب دا دے چہ پدے حصہ د آیت کنبس اللہ تعالیٰ خپل یو سنت (یعنی طریقے) تہ اشارہ کریدہ، کومہ چہ ہغہ دہدایت او گمراہی پہ بارہ کنبس خوبنہ کریدہ۔ او ہغہ نے پہ قرآن کریم کنبس پہ مختلفو طرزونو سرہ بیان کریدہ، ہغہ طریقہ دادہ چہ اللہ د ہدایت او گمراہی پہ بارہ کنبس پہ ہیچا د جبر او د زور طریقہ نہ دہ اختیار کرے۔ کہ اللہ داسے کولے نو بیا بہ ہیچا تہ د ایمان د پریخودو او د کفر د اختیارولو ہیخ گنجائش پاتے نہ وے، لیکن ہغہ داسے نہ دی کیری بلکہ بندگانو تہ نے آزادی ورکریے چہ ہغوی پہ خپل سوچ او پہ خپل اختیار او ارادہ سرہ کہ غواری د کفر لارہ اختیار کری، یا کہ غواری د ایمان لارہ اختیار کری، کہ د ایمان لارہ

اختیاروی نو د هغه بدله به ورته ملاوېږي چه جنت او د الله رضا ده، او که د کفر لاره اختیاروی نو د هغه انجام به مومی۔

لهذا د الله تعالیٰ مشیت او اراده آزاده ده۔ هیڅ پابندی په هغه نشته او بندگانو ته ئی هم د خپلو حکمتونو په بناء آزادی ورکړې، ځکه د هغه په هره اراده کښ حکمت او مصلحت وی۔ او ددې قانون په بیانولو سره مقصد نبی کریم ﷺ ته تسلی ورکول دی چه د خلقو د هدایت او گمراهی په معامله کښ ستا ذمه واری صرف دومره ده چه خلقو ته په واضحه الفاظو سره حق رسوه، د هغه قبول یارد کول په خلقو پریده، دا ستا ذمه واری نه ده۔ او نه ته پدې پریشانه کیږه۔
الله به ددې اراده کړی وی۔ (تدبرقرآن، وفی ظلال القرآن)

﴿فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ﴾ دا تفصیل د اختلاف دے۔ چه چا د انبیاءو خبره اومنله او په هغوی ئی ایمان راوړو او چا کفر او کړو۔ نو د کفر او ایمان مقابله شروع شوه۔

﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتُلُوا﴾ مشیت د الله دویاره ولے ذکر شو؟ (۱) نو تکرار یا خود تاکید دپاره دے۔ (۲) یا اولنې مشیت او اراده د مخکنو انبیاءو د امتونو سره لگی، او دویم مشیت د عیسیٰ ﷺ نه روستو خلقو سره، یا ددې اُمت د ایمان والو، او د یهود او نصاراؤ او مشرکانو سره لگی۔ یعنی الله د پخوانو امتونو د اختلاف او دارنگه د عیسیٰ ﷺ نه روستو او پدې امت کښ د اختلاف اراده کړې وه۔
او (اقْتُلُوا) لفظ ذکر کولو کښ اشاره ده ډیر والی د اختلاف ته ځکه چه د عیسیٰ ﷺ نه روستو ډیر زیات اختلافات پیدا شوی وو۔

﴿اِخْتَلَفُوا﴾ پدې کښ اشاره ده چه د انبیاءو په خلاف کښ اودریدل اختلاف دے او انبیاء علیهم السلام او د هغوی ملگری اختلاف کونکی نه دی۔

﴿وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ﴾ الله دا اراده کړې وه چه ددوی مینځ کښ به جگرې وی، اختلافات به وی اوراځی به۔ الله داسه هم کولے شو چه ټول خلق ئی په ایمان راجمع کړی وے، یا کافران په خپل حال وے او مسلمانان په خپل حال او ددوی خپل مینځ کښ هیڅ جگرې نه راتلے، لیکن الله داسه نه دی کړی، پدې کښ ډیر حکمتونه دی چه نیکان بدان، جنتیان جهنمیان جدا جدا شی۔ بعض خلق به د الله د رحمت مظهر او گرځی، ایمان والو ته جنتونه ورکړې شی، الله ته نزدې کړې شی۔ په دنیا کښ ورسره مددونه او کړې شی۔ او کافرانو ته جهنم، د هغه غضب ورکړې شی۔ په دنیا او آخرت کښ پرې عذابونه نازل شی۔ نو د الله د غضب مظهر به او گرځی۔ نو د الله د اسماء او صفاتو آثار به پکښ راښکاره شی۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ

اے ایمان والو! خرچ کوی د هغه مال نه چه مونہ درکری دی تاسو ته مخکین د هغه نه چه رابه شی یوه ورخ

لَا يَبِيعُ فِيهِ وَلَا خُلَّةً وَلَا شَفَاعَةً وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿۲۵۴﴾

چه نشته خرخول او اخستل په هغه کین او نه دوستی او نه سفارش او کافران هم دوی ظالمان دی۔

تفسیر:

مضمون: ددے خائے نه تر آخر د سورت پورے عام مسائل د انفاق دی خککه چه په جهادونو کین مال ته انتهائی ضرورت دے، لیکن مال خو محبوب شه دے، ددے لگول مشکل دی، پدے وجه د مال د لگولو ترغیبات به ورکوی چه د جنت زیرے، د الله وعده اویره ده۔ او د مالونو متعلق درے قسمه احکام بیانوی چه انفاق، بیوع او سود۔ انفاق کین احسان وی او په بیع شراء (خرید و فروخت) کین عدل وی، او په سود کین ظلم وی۔

بیاد انفاق شرطونه ایجابی سلبی بیانیری، دے دپاره چه قبول شی۔ نو یو غت شرط دا دے چه انفاق دے د الله په توحید او د هغه په معرفت سره وی۔ خککه چه یو انسان مال لگوی خو الله ته نه دے پیژندلے، نو دا مال لگول ورته فائده نه ورکوی۔ نو خککه به آیه الکرسی کین د الله معرفت ذکر کوی۔ او کافر و الله تعالیٰ نه دے پیژندلے نو خککه مال هم نه لگوی۔ بیاد د الله د معرفت خبره اوردوی، په دوه رکوع کین همدا خبره کوی چه روستو ته حاصل راخی۔

بیاد (۲۶۰) آیت نه روستو انفاق ته ترغیبات بیانیری په مثالونو او په شرطونو ایجابی او سلبی او اقسام د انفاق سره او اوقات او فوائد د انفاق ذکر کولو سره۔ تر (۲۷۴) پورے، بیاد هغه خائے نه په نیمه رکوع کین د سود خبره ذکر کوی چه سود کول سراسر ظلم دے۔ بیاد په دوه آیتونو کین په آیه المداینه او ورپسے آیت کین د بیوع او سلم او قرض خبره ده۔ او په آخری رکوع کین د تیر شوو مضامینو دوباره ذکر کول دی۔ دا اجمالی خلاصه وه۔

د دوه رکوع خلاصه: اول کین الله امر کرے په انفاق سره روستو د جهاد نه، چه په جهاد کین انفاق هم ضروری دے۔ ورسره ته د آخرت یره ذکر کریده چه آخرت او مرگ ته انتظار مه کوی، مخکین انفاق اوکړی۔ بیاد انفاق شرط ذکر کوی چه د الله تعالیٰ د توحید دپاره به وی، او په توحید سره به وی، که انسان کین توحید نه وی، نو انفاق ته قبول نه دے۔

نو پدے آیت کین د الله تعارف ذکر کیږی د هغه په نومونو او صفتونو سره۔ بیاد دوه ډله

اصحاب الرشید (ہدایت والا) اور اصحاب الغی (گمراہی والا) اور دھغوی صفات، بدلے اور سزاگانے بیانوی۔ بیا مثالونہ د دوارو دلو دی چہ دوه مثالونہ (دویم اور دریم) د اصحاب الرشید بیانیری اور اول مثال د اصحاب الغی دے۔

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ﴾ دا خطاب خکھ کوی چہ الله تعالیٰ د مؤمنانو پہ غارہ یوہ بلہ ذمہ واری اچوی، او پہ یو بل قانون سرہ تربیت کوی چہ ہفے تہ د انفاق اور اقتصاد قانون اور اقتصادی نظام برابرول وائی۔ یعنی مال د الله پہ لارہ کنبس لگول، خکھ چہ د مسلمانانو ملک اور معاشرہ چہ جو پیری نو دا پہ مال لگولو، یو کس بہ ئے نہ جمع کوی بلکہ خرچہ کیری بہ، ہلہ بہ کار کیری، یو سری سرہ مال دے، بل سرہ نشتہ نو یو بل لہ بہ ورکول کیری، نو د ایمان تقاضا داہ چہ مال بہ لگولے شی اور یو روپی چہ انسان اولگوی نو د قرآن پہ دیرو آیتونو بہ عمل راشی۔

﴿ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ ﴾ دا انفاق فرضی اور نفلی تولو تہ شامل دے اور دمخکنو آیتونو، اور مقام پہ اعتبار سرہ پہ جہاد کنبس انفاق مراد دے چہ ہفہ ہم ضروری دے۔ کلہ بہ فرض وی اور کلہ بہ مستحب وی (قرطبی وابن عطیة)۔ اور دا انفاق ہر شی تہ شامل دے، پیسے وی، پیداوار، فصلونہ وی، حیوانات وی ہر شی تہ چہ د انسان ضرورت راخی۔

﴿ رَزَقْنَا ﴾ کنبس ئے نسبت خان تہ اوکرو چہ دا د الله تعالیٰ مال دے، اور دے پہ لگولو سرہ ستانہ رضا کیری نو ولے ئے نہ لگوے۔

﴿ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ ﴾ ددے ورخے نہ د قیامت ورخ مراد دہ، اور حدیث کنبس راخی چہ د مرگ نہ ئے مخکنبس اوکری۔ قرآن غتہ خبرہ ذکر کوی اور حدیث کنبس ورسرہ وریے ذکر کوی، اور ہر انسان چہ مر شو بس د ہفہ قیامت قائم شو۔

﴿ لَا يَبِيعُ فِيهِ ﴾ د بیع نہ مراد اخستل خرخول دوارہ دی، اور مراد ترے تصرف کول دی یعنی سرے پہ خپل مال کنبس تصرف نہ شے کولے [لِيَتَذَكَّرَ مَا فَاتَهُ] چہ د فوت شوی شی تدارک اوکری، یعنی چہ یو شیہ خرچ کری اور مال اوگتی اور بیاترے فائدہ واخلی، داسے بہ نہ وی۔

﴿ وَلَا خُلَّةً ﴾ خُلَّة د خاء پہ پیسب سرہ، خالصے دوستانے تہ وئیلے شی چہ پہ ہفے کنبس د دوه دوستانو رازونہ یو بل ترمینخ نوتی وی۔ خکھ دے کنبس معنی د تخلل۔ (یو بل کنبس نوتو) پرتہ دہ۔ یعنی د قیامت پہ ورخ بہ دوستی ہم فائدہ نہ ورکوی چہ یو مشرک اور کافر لہ خپل مخلص دوست خلاص کری۔ دا دوستی مقید دہ پہ کافر پورے۔ اور ہر چہ ایمان والا متقیان دی نو ہغوی بہ دیو بل دوستان وی لکہ پہ سورة الزخرف آیت (۶۷) کنبس دی: ﴿ الْإِخْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ ﴾۔ (د قیامت پہ ورخ بہ دوستان دیو بل دشمنان وی سوئی د متقیانو نہ)۔

یعنی کہ خوڪ پہ غلطہ کنبن دیو بل ملگری شوی وی، شرك، بدعت، پیری او مریدی کنبن نو دیو بل دشمنان به وی۔

﴿وَلَا شَفَاعَةَ﴾ دلتہ د شفاعت نہ شفاعت شرکیہ، شفاعت بالمحبۃ، شفاعت بالوجاہۃ شفاعت قہریہ مراد دے۔ یعنی مشرکان چہ پہ خپلو معبودانو څنگہ د سفارش گمان کوی نو هغه به نہ وی، داسے خوڪ به نہ وی چہ د هغه د محبت او د هغه د مخوریزی د وجہ نہ مجرم خلاص کری او هر چہ د ایمان والو دپارہ سفارش دے کوم چہ د الله پہ اجازہ او ارادہ سرہ وی، نو هغه خو الله تعالیٰ روستو پہ آية الكرسي کنبن ثابت کریدے۔

یا مطلب دا چہ ہیخ قسم سفارش به نہ وی مگر کہ الله چا دپارہ او چاتہ اجازت او کری، او الله خو صرف ایمان والو تہ د ایمان والو دپارہ د سفارش اجازت ورکوی لکہ روستو آية الكرسي کنبن راخی۔ معلومہ شوه چہ دلتہ د کافرو دپارہ د سفارش نشتوالے مراد دے۔ نو د معتزلہ و غیرہ باطلو دلو دا دلیل نیول صحیح نہ دی چہ قیامت کنبن دگناہگارو دپارہ بالکل سفارش نشتہ، ځکہ چہ دلتہ الله تعالیٰ مطلقاً سفارش نفی کریدے۔

جواب دا دے چہ دلتہ ورسره (إِلَّا بِإِذْنِهِ) (مگر پہ اجازت سرہ) مراد دے ځکہ چہ روستو آیت تہ تفسیر دے۔ ځکہ چہ دواہرہ د قرآن آیتونہ دی، کہ شفاعت بالاذن (د اجازت والا سفارش) نہ منی نو بیابہ هغه سرہ څہ کوی؟۔

خو دلتہ الله تعالیٰ مطلقاً ځکہ شفاعت نفی کریدے چہ دا مقام د ترغیب او وعید دے، د قیامت ہیبت ذکر کول مقصود دی۔ یعنی د قیامت داسے سختہ ورځ دہ ایے بندہ! نو مال اولکوه چہ هغه ورځ درتہ آسانہ شی۔

﴿وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ ددے مناسبت ۱- یو دا دے چہ (واو) پہ معنی د اذ دے [أَيُّ إِذٍ الْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ وَلَا شَفَاعَةَ لِلظَّالِمِينَ] خلة او شفاعت د کافرانو دپارہ نشتہ ځکہ چہ کافران ظالمان دی، او د ظالم سرہ دوستانہ او سفارش نہ دے پکار۔

۲- دویم پدے کنبن مقصد یرہ ورکول دی مؤمنانو تہ چہ کافران ظالمان دی، انفاق او نیک کارونہ تہ پریخی دی، د الله توحید او د هغه حق تہ بریاد کرے، مال لگول پرے فرض وواو هغه تہ پہ څائے اونه لگولو (ځکہ چہ ظلم کیخودل دیوشی دی په غیر د خپل مناسب څائے کنبن) نو تاسو پہ څان ظلم مہ کوی او د کافرانو سرہ په پریخودو د انفاق، د نیک اعمالو او د فرض زکاة ورکولو وغیرہ کارونو کنبن مشابہت مہ کوی۔ نو پدے کنبن عموم شو او دا ډیر بهتر دے۔ او آیت به په ظاهر هم حمل شی۔

۳- دریم دا چه پدیے کنیں علت د انفاق ذکر دیے چه هر کله کافران ظلم کونکی دی نو په جهاد کنیں انفاق او کړی چه د هغوی ظلم دفع شی او مسلمانان د ظلمونو نه خلاص شی۔

۴- صاحب اللباب فرمائی: دا مطلب هم دیے چه کافران ظالمان دی خکله چه خانونه ئه په غیر د خپلو مناسبو خایونو کنیں کیخودل چه د هغه چانه ئه د سفارش توقع او امید اوستلو چه هغوی ورله د الله تعالیٰ په نیز سفارش نشی کولے۔ خکله چه دوی به د خپلو بتانو په باره کنیں وئیل: ﴿هُؤلَاءِ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ﴾ یونس: (۱۸)

دا به زمونږ دپاره د الله په نیز سفارش کونکی وی۔ ﴿لِيُقَرَّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾ (الزمر: ۳)
(مونږ دوی له خکله عبادت کوو چه مونږ الله ته نزدیے کړی)۔ (الباب ۲۴۰/۳)

بعض علماؤ دلتته د کافرانو نه مانعین د زکاة مراد کړیدی خکله چه امر په انفاق اوشو او بیاد کفر تذکره اوشوه، دا قرینه ده چه خوک زکاة نه ورکوی نو هغه د کافرانو مشابه دیے او د هغه سره به د کافرانو په شان قتال کولے شی۔ (فتح البیان)۔

لیکن دا د آیت اشاره ده او تفسیر نه دیے۔

حکمة: صاحب دفتح البیان د عطاء بن دینار نه نقل کړی چه الحمد لله چه الله تعالیٰ داسے اوفرمایل: ﴿وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ او داسے ئه اونه فرمایل: ﴿وَالظَّالِمُونَ هُمُ الْكَافِرُونَ﴾ یعنی ظالمان کافران دی خکله چه ظلم (گناه) خو مؤمن کنیں هم راتلے شی نو بیا به هغه هم کافر شوے وے۔

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ

الله تعالیٰ نشته لائق د بندگی سیوی د هغه نه همیشه ژوندی دیے نظام چلونکے دیے نه رانیسی هغه لره

سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

پرکالی اونه خوب خاص د هغه په اختیار کنیں دی هغه خه چه په آسمانونو کنیں دی او هغه خه چه په زمکه کنیں دی

مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ

خوک دیے هغه شخص چه سفارش او کړی د هغه سره مگر په اجازه د هغه، هغه پوهه دیے

مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ

په هغه خه چه ددیے خلقو مخکنیں دی او هغه چه وروستو دی او دوی نه شی راگیرولے هېخ یوشه د علم د الله تعالیٰ نه

إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ

مگر پہ ہفہ خہ چہ اللہ اُو غواری، فراخہ دہ کرسی د اللہ تعالیٰ آسمانونو اوزمکے تہ اونہ سترے کوی اللہ لہ

حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ﴿۲۵۵﴾

حفاظت ددے دوارو او ہفہ ڈیر اوچت دے، ڈیر لوئی دے۔

تفسیر: دے آیت کنبں خوبحثونہ دی (۱) ربط او مناسبت (۲) نومونہ او فضیلت۔ (۳) تفسیر او فوائد۔

مناسبت: (۱) ددے مناسبت د مخکنبں سرہ دا دے چہ (أَنْفَقُوا) خیرات اُو کپی ددے کلمے دپارہ۔ چہ دا کلمہ د توحید ستا پہ زرہ کنبں واقع شی او د مال محبت کم شی۔

(۲) دویم دا چہ ددے کلمے د اشاعت دپارہ دا انفاق کپی۔ (۳) دریم دا چہ د (وَالْكَافِرُونَ) سرہ ئے مناسبت دے، یعنی کافران ظالمان دی خکہ چہ ددے کلمے د توحید (لا اله الا الله) نہ منکر دی۔ (۴) مخکنبں ئے انفاق تہ ترغیب ورکرو چہ مال اُو لگوی، نو اوس وائی چہ اول بہ اللہ تعالیٰ پیڑنے، بیا بہ انفاق او نور نیک اعمال فائدہ ورکوی، نو پدے کنبں بیان دڈیرے آھے مسئلے دے۔ چہ ہفہ معرفت د اللہ تعالیٰ دے۔ خکہ چہ دا د شرائطو د انفاق نہ لوئی مہم شرط دے، کله چہ انسان اللہ تعالیٰ پہ نومونو او پہ صفاتو سرہ اُو پیڑنی، نو دہفہ پہ زرہ کنبں بیا ربا نہ واقع کپی، مخلوق تہ خان نہ بنائی، خکہ چہ مخلوق ورتہ معمولی بنکاری۔ اوروستو راخی کومو کسانو چہ اللہ نہ دے پیڑندلے، ہغوی ربا کار دی، اعمال ئے ضائع دی۔ نو دا آیت دروستو مسئلے د انفاق دپارہ تمہید او مقدمہ دہ۔

○ دارنگہ پدے آیت کنبں پہ انفاق او پہ عمل صالح باندے باعث او د ہفے سبب بیانوی چہ ہفہ د اللہ سبحانہ معرفت دے، خکہ چہ خوک خپل رب اُو پیڑنی، نو بیا د ہفہ سرہ مینہ لری، او د ہفہ دپارہ عمل کوی، او خوک چہ خپل رب اُونہ پیڑنی نو محبت بہ ورسرہ خنگہ اُو کپی او عمل بہ ورلہ خنگہ اُو کپی!۔ فتدبر۔

نومونہ او فضیلت:

ددے آیت فضائل پہ احادیثو کنبں گنر راغلی دی۔

(۱) چا چہ دا د شے اُولوستلو نو د شیطان نہ بہ تر سحر پورے محفوظ وی، لکہ د ابو ہریرہ پہ واقعہ کنبں راخی چہ ہفہ رسول اللہ ﷺ درمضان زکاة (سرسایہ) حفاظت تہ کینولے وو، شیطان

ترے درمے شپے غلا اوکړه او هر ځل به ئے ترے ځان خلاصولو، آخر کښ ئے ورته دا اووئیل چه ما پریده زه به تاته داسے کلمات او بنایم چه الله به تاته په هغه سره فائده درکړی، کله چه ته خپلے بسترے ته راشے نو آیه الکرسی تر آخره پورے اووایه :

[فَإِنَّ لَنْ يَزَالَ عَلَيْكَ مِنَ اللَّهِ حَافِظٌ وَلَا يَقْرُبُكَ شَيْطَانٌ حَتَّى تَصْبِحَ] (بخاری رقم: ۲۱۸۷)

(په تاباندے به همیشہ یو حفاظت کونکے ملائک مقرر وی او تر سحره پورے به تاته شیطان نزدیم نه راځی).

(۲) ابو امامه رضی الله عنه در رسول الله صلی الله علیه و آله ارشاد نقل کوی: [مَنْ قَرَأَ آيَةَ الْكُرْسِيِّ ذُبِرَ كُلِّ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ لَمْ يَمْنَعُهُ مِنْ دُخُولِ الْجَنَّةِ إِلَّا أَنْ يَمُوتَ]

[النسائی والطبرانی باسانید احدهما صحیح. صحیح الترغیب ۱۵۹۵ و صحیح الجامع الصغیر ۶۴۶۴]

چا چه آیه الکرسی د هر فرض مانځه پس اولوستله نو د مرگ سره به سمدست جنت ته داخل شی). خو شرط دا دیم چه ددے آیت په مطلب پوهیږی او پدے عقیده لری. ډیر مشرکان دا وائی او شرک هم کوی.

(۳) ابی بن کعب هم یو جنی لره نیولے وو چه لاسونه ئے د سپی په شان وو، د هغه نه ئے غلا کوله، هغه ورته اووئیل چه تاسونه به مونږ په څه محفوظ کیږو. هغه ورته اووئیل: پدے آیه الکرسی. بیا رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمایل: صَدَقَ الْخَبِيثُ - دے خبیث رشتیا وئیلی دی. (صحیح ابن حبان - صحیح الترغیب والترهیب: ۱۴۷۰).

(۴) أَعْظَمُ آيَةٍ فِي الْقُرْآنِ: (په قرآن کریم کښ ډیر عظمت شان والا آیت).

ابی بن کعب ته نبی صلی الله علیه و آله او فرمایل: په قرآن کښ بهتر او د مرتبے په لحاظ لوئی آیت کوم یو دے؟ نواول ئے ورته اووئیل: الله اور رسول بنه پوهیږی، لیکن بیائے ترے تپوس اوکړو، نو ورته ئے اووئیل: آیه الکرسی. نبی صلی الله علیه و آله او فرمایل: ستا دا علم دے مبارک شی اے ابو المنذر!

دے ته ئے علم اووئیلو چه بنده د قرآن په یوه خبره پوهه شی.

(په یو روایت کښ ورسره د زیات راغلی دی: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّ لَهَا لِسَانًا وَشَفَتَيْنِ تَقْدِسُ الْمَلَكُ، عِنْدَ سَاقِ الْعَرْشِ - ابن حبان، طبرانی، عبد الرزاق - الصحیحة: ۳۴۱۰)

(قسم په هغه الله چه زما نفس د هغه په لاس کښ دے چه ددے آیت دپاره یوه ژبه او دوه شونډے دی، چه د عرش د خپے سره د الله پاکي بیانوی).

امام احمد او نسائی د ابوذر رضی الله عنه نه روایت کړیدے چه رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمایل: «ډیر لوئی آیت چه په رسول الله صلی الله علیه و آله باندے نازل شومے آیه الکرسی دے».

(۵) پہ یو بل حدیث کنب دی چہ ہفہ امام احمد، ابوداؤد، ترمذی او ابن ماجہ روایت کریدے چہ د الله اسم اعظم (لوئی نوم) پہ دے دوه آیتونو کنب دے: ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ او ﴿إِلَهٌ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾۔ (وسندہ صحیح)۔

(۶) دا پہ دمونو کنب ہم وئیلے کیری۔

(۷) دے تہ سیدة آیات القرآن وائی۔

(پہ قرآن کریم کنب د آیتونو سردار آیت دے)۔ (عن علی - شعب الایمان)

(۸) أَفْضَلُ آيَةٍ فِي الْقُرْآنِ (پہ قرآن کریم کنب بہتر آیت دے) او دبہتر والی معنی دادہ چہ ددے پنہ لوستلو زیات ثواب ملاویری پہ نسبت دنورو آیتونو۔ (فتح البیان)۔

ولے بہتر دے؟ وجہ دادہ چہ پدے کنب تول بحث د الله ذات، د ہفہ دتوحید، د ہفہ د عظمت او د ہفہ د ثبوتی او سلبی صفاتو بیان دے۔ او ہر ہفہ تقریر، موضوع او خطبہ چہ پہ ہفے کنب موضوع بہترینہ او شرافت والا وی نو ہفہ ہم غورہ وی۔

ددے آیت موضوع حہ شے دے؟ [بَيَانُ مَعْرِفَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ بِأَسْمَائِهِ وَصِفَاتِهِ]

(د الله تعالیٰ پہ نومونو او صفتونو سرہ پیژندل) نو د الله معرفت خودیر ضروری دے۔

پدے آیت کنب د الله ایجابی او سلبی صفات ذکر دی لکہ تفصیل دپارہ آیت (۲۶) اوگورہ۔

او د الله دوه قسمہ صفات دی، ایجابی (چہ فلانے، فلانے صفت لری) او سلبی (چہ د فلانی عیب نہ منرہ دے) د الله د کمال صفتونہ دیر زیات دی، او منفی صفتونہ نے ہم شتہ چہ خوب پرمے نہ راخی، پرکالی پرمے نہ راخی، خوراک نہ کوی، بنسخہ نے نشتہ، بچی نے نشتہ، ظلم نہ کوی، او داسے داسے بنائستہ صفات ہم لری، او دا دوارہ خبرے پدے آیت کنب شتہ۔

بیاد الله سلبی صفات ثبوتی صفت لره متضمن وی، او سلب مجرد (خالص)، کمال نہ وی۔ او داسے سلب د الله دپارہ نشتہ، او سلبی صفات کم دی، او ثبوتی دیر دی حکہ چہ ثبوتی صفت کنب کمال وی۔

دے تہ آية الكرسي وائی او پدے کنب پنخوس کلمے دی او لس جملے او د الله د (۲۵) نہ زیات نومونہ او صفتونہ دی۔

﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ د الله نہ سوا بل حوک لائق د بندگی نشتہ) پیروی کہ فقیر، بت وی کہ ہر شے۔ دا د عبادت لائق نہ دی، عبادت صرف د الله تعالیٰ حق دے۔

﴿الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ قیوم معنی دہ: [الْقَائِمُ بِتَدْبِيرِ مَا خَلَقَ] کوم مخلوق نے چہ پیدا کرے نو بیاد ہفے تربیت ہم کوی، چاتہ نے نہ دی سپارلی۔ قیوم ہفہ دے چہ خپلہ قائم او بل چالرہ اودرونکے وی۔

د ہفغہ پروگرام کوی۔ مونہ ہم ژوندی یو، لیکن مرگ راباندے راخی او الله باندے مرگ نہ راخی انسان ہم قیوم دے، کله کله تدبیر کوی، لیکن د بعض خیزونو۔ او د هر شی تدبیر نشی کولے، او ہفغہ تدبیر ہم ناقص وی۔ ددے وجہ نہ غوث، قطب نشته دے چہ ہفغہ د عالم حاجت پورہ کړی۔ لکه مشرکان وائی چہ پہ اقطاب او اغواث او ابدالو سرہ عالم تینگ دے۔

ابن القيم رحمہ الله پہ قصیدہ نونہ کین فرمائی چہ دا دوه صفتونہ د الله تعالیٰ تولو صفتونو لره راجمع کونکی دی خکہ چہ (الحی) ضرور مرید (ارادہ کونکے) وی او شوک چہ ارادہ کوی، نو ہفغہ د مخکین نہ علم لری۔ او چہ ارادہ لری نو ہفغہ بہ محبت او کراہیت لری۔ خہ بہ خوبنوی او خہ بہ بد گنہری۔ او محبوب تہ بہ ورکرہ کوی، او مبعوض تہ بہ سزا ورکوی۔ دارنگہ چہ ارادہ لری، نو فعل او قوت بہ لری۔ نو پدے کین علم، ارادہ، کراہیت، محبت، فعل، قوت، ورکرہ او منع صفتونہ راغلل۔

دارنگہ (القیوم) دے، تدبیر کوی نو خالق دے، علم ورسرہ دے، قوت ورسرہ دے، حکمة ورسرہ دے، د چارائے او مشورے تہ ئے حاجت نشته۔ نو خکہ بہ رسول الله ﷺ پہ وخت د مصیبت کین داسے دعا کولہ: [يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ بِرَحْمَتِكَ اَسْتَغِيْثُ] [عمل اليوم والليلة لابن السني ۳۳۶]

اے الله چہ تہ ژوندے او تدبیر کونکے ئے، ستا پہ رحمت سرہ مدد غوارم۔

﴿ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ ﴾ سِنَّةٌ د خوب اول سر تہ وئیلے شی، او نوم آخر تہ وئیلے شی۔

سِنَّةٌ ہفغہ دہ چہ پہ سر کین ئے اثر راشی، او نوم ہفغہ دے چہ پہ زرہ باندے راشی، دا ډیر مضبوط وی۔ او نَعَّاس ہفغہ دے چہ پہ سترگو راشی۔ دا درمیانه درجہ دہ، نولہ خوب ہم پرے نہ راخی او ډیر ہم پرے نہ راخی، نو درمیانه بہ ہم پرے نہ راخی۔

ولے پرے نہ راخی خکہ چہ (الْحَيُّ) ذات دے، او خوب چہ چالہ ورخی نو ہفغہ خو مر کیدونکے وی، خکہ خوب ہم یو نوع مرگ دے۔ او خکہ چہ قیوم دے، او خوب چہ پرے راشی نو بیا بہ تدبیر خنگہ اوشی، او خوب تہ ہفغہ شوک محتاج وی چہ ہفغہ سترے کپری، غوبنہ او هلوکے لری، اورب العزت داسے ذات نہ دے، ہفغہ نوردے، ہفغہ قوت والا ذات دے۔ پہ جنت کین بہ جنتیان نہ اودہ کپری۔ او دارنگہ ملائک ہم نہ اودہ کپری چہ مخلوق دے نو الله باندے بہ خنگہ راشی؟ الله رب العالمین داسے ذات دے، د شپے او د ورخے پہ بندگانو علیم او خبیر دے۔

اوس د ہفغہ واکداری بیانوی: ﴿ لَهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ﴾ [لَهٗ يَعْنِي مَلِكًا وَخَلَقًا وَعَبِيدًا] یعنی تمام موجودات د ہفغہ غلامان دی، الله ئے مالک ہم دے، او خالق ئے ہم دے، او سید ئے ہم دے۔ الله تعالیٰ فرمائی: ﴿ اِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ اِلَّا اٰتِي الرَّحْمٰنِ عَبْدًا ﴾ چہ د آسمان او

زمکے تمام مخلوقات د الله بندگان دی۔ (مریم: ۹۲)

اوس د الله عظمت او هیبت بیان پری: ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ﴾ هیخوک نشته چه د الله رب العالمین مخے له ورشی، چه اے الله! دا سرے معاف کره خکھ چه د الله هیبت ډیر دے۔

﴿إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ الله به بعض بندگانو ته اجازه ورکری چه خئی سفارش کوی، یعنی د الله د اجازت نه بغیر هیخوک د چا دپاره د الله په دربار کنب د سفارش کولو جرأت نشی کول، انبیاء او ملائک د الله تعالیٰ د اجازت نه بغیر سفارش نه شی کول، نو هغه بتان- چه کافران ورله عبادت کوی او د کوم په باره کنب چه دوی پدے باطل گمان کنب اخته دی چه دوی به د الله په دربار کنب د دوی دپاره سفارشیان جوړ پری- خنگه به سفارش اوکری؟!۔

په حدیث د شفاعت کنب دی چه رسول الله ﷺ اوفرمايل: «زۀ به د عرش لاندے راشم او په سجده به پریوخم، نو الله به ما په همدغه حال دومره پریدی، سومره چه هغه غواړی بیا به ما ته اوواڼی چه خپل سر پورته کره او وایه، ستا به آوریدلے کیږی او سفارش کوه، قبل پری به»۔ (بخاری و مسلم)۔
او دا سفارش به د مؤحدینو دپاره وی۔ مشرکانو دپاره به نه وی۔

ابو هريره ؓ د رسول الله ﷺ نه پوښتنه اوکره چه هغه خوش نصیب به خوک وی چه ستا سفارش به ورته نصیب کیږی؟ نو نبی ﷺ اوفرمايل چه «چا لا اله الا الله د زړه په پوره اخلاص سره وئیلی وی»۔ (بخاری)۔

معلومه شوه چه دا سفارش به د مؤحدینو دپاره د الله تعالیٰ یو انعام وی۔

نو پدے کنب د الله جباریت او رحم ذکر دے چه داسے زوره ور ذات دے چه خوک مخے له نشی ورتلے، او دومره رحیم دے چه په ایمان والو به رحم کوی، دوی به گناهونه او جرمونه هم کږی وی لیکن بیا به هم الله تعالیٰ نورو بندگانو ته وائی چه تاسو ما نه اوغواړی، دوی ستاسو په خبره معاف کوم۔ پدے کنب د گناهگارو د اور نه د خلاصیدو فائده ده او د نیکانو شان او مرتبه اوچتول دی۔ او د الله عظمت او لوئی والے پکنب دے۔ نو د الله تعالیٰ جباریت، رحم، محبت، مغفرت او قبول الشفاعة صفات شو۔

﴿يَعْلَمُ مَا﴾ د الله تعالیٰ علم په تمامو کائناتو محیط (راکړونکے) دے، هیخ مخلوق په ماضی، حاضر او مستقبل کنب د هغه د علم د حدودو نه بهر نه دے، لکه خنگه چه الله د ملائکو په باره کنب خبر ورکړے، فرمایلی ئے دی: ﴿وَمَا نَنْزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا﴾ یعنی مونږ بغیر ستا درب د حکم نه نشو را کوزیدے، زمونږ مخکنب روستو او ددے په مینخ کنب تول خیزونه د هغه په ملکیت کنب دی، او ستا رب هیرونکے نه دے۔ (مریم: ۶۴)۔

او کوم مخلوق چہ ئے پیدا کرے نو د ہغے نہ خبردار دیے۔

(۱) ﴿ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ﴾ نہ مراد آخرت او دنیا دہ، آخرت دانسانانو مخکنس راروان دیے او دنیا ئے شاتہ پرینے دہ۔ نو اللہ دانسانانو پہ دنیا او آخرت پوہہ دیے چہ پہ دوارو کنس بہ ئے کوم حال وی؟۔ (۲) یا د مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ نہ مراد مَا قَدُمُوا مِنَ الْأَعْمَالِ قَبْلَ الْمَوْتِ وَمَا خَلْفَهُمْ مَا تَرَكُوا مِنَ الْأَعْمَالِ بَعْدَ الْمَوْتِ (د مرگ نہ مخکنس چہ دوی کوم اعمال کریدی او کوم چہ ئے د مرگ نہ روستو پریخی دی) دا تول اللہ تہ معلوم دی۔

(۳) ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی: ہغہ اعمال چہ دوی مخکنس لیہلی او ہغہ اعمال چہ دوی ضائع کریدی۔

اوس د بندگانو عاجزی: ﴿ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ ﴾ مخلوق سرہ ہیخ قسم علم نشتہ تر خو پورے چہ اللہ ئے پکنس وانچوی خکہ چہ دماغ یو تار دیے او زرہ غوبنہ دہ، پدے کنس علمونہ خپلہ نشی راتلے مگر د اللہ پہ ورکرہ بہ راخی۔ لیونو کنس علم نہ وی، سرہ ددیے نہ چہ زرہ او دماغ ئے ہم شتہ۔ نو ہر خوک ہغومرہ علم لری خومرہ چہ ورتہ اللہ ورکرے وی، لکہ چہ اللہ د ملائکو پہ ژبہ فرمایلی دی:

﴿ سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ﴾ یعنی اے اللہ! ستا ذات پاک اوے عیبہ دیے، زمونہ سرہ ہیخ علم نشتہ مگر ہغہ علم چہ تارا کریدی۔ (البقرہ: ۳۲)۔

﴿ إِلَّا بِمَا شَاءَ ﴾ یعنی چالہ اللہ پہ وحی سرہ علم ورکری لکہ رسولان شو۔ اللہ فرمائی: ﴿ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ ﴾ (الجن: ۳۶)، (اللہ پہ خپلو غیبو ہیخوک نہ خبروی مگر بعض رسولان غورہ کری نو ہغہ تہ د بعضو خبرو خبر ورکری)۔

چالہ پہ مشاہدہ، چالہ پہ فطرت، چہ فطرت کنس ورلہ داسے استعداد پیدا کری چہ پہ دیرو خیزونو پوہیری لکہ حیوانات د فائدے خائے پیڑنی او د ضرر نہ خان ساتی۔ او چالہ ئے پہ عقل سرہ ورکری۔ بیاد مخلوقاتو علم د اللہ د علم پہ نسبت داسے دیے لکہ د چینچنرے پہ مکوخہ کنس چہ اوبہ دی پہ نسبت د دریاب لکہ دا مثال خضر عليه السلام موسیٰ عليه السلام تہ بیان کرے وو۔ پدے کنس د شرک فی العلم رد دیے یعنی پہ مخلوقاتو کنس ہیخوک علم محیط او علم پہ ہر شی نہ لری، او کوم علمونہ چہ دوی تہ حاصل دی نو ہغہ د اللہ د مشیت لاندے دی۔

اللہ تعالیٰ چہ کلہ غوختل چہ انسان ددیے زمکے خلیفہ جوہر کری، نو ہغہ تہ ئے د خپل طرف نہ علمونہ ورکرل خومرہ چہ د انسان د خلافت سرہ مناسب وو، او خہ خیزونہ او گوہونہ داسے ہم وو چہ د ہغے پہ بارہ کنس اللہ تعالیٰ انسان تہ علم ورنکرو خکہ چہ د خلافت پہ چلولو کنس

ہفے تہ ضرورت نہ وولکہ مثلاً د انسان د خپل ژوند راز ددہ نہ اوسہ پورے پت پاتے دے چہ ہفہ انسان پہ ذہن سرہ نشی معلومولے چہ زما خومرہ ژوند دے۔ دارنگہ دراتلونکی زمانے واقع کیدونکی واقعات او حالات د انسان نہ پت ساتلے شویدی خکہ ہفہ واقعات غیب دی چہ ہفے تہ درسیدلو ہیخ لارہ نشتہ او د ہفے مخے تہ اللہ تعالیٰ دیوال وھلے دے، نن دشلمے صدی سائنس دانان پہ ډیره عاجزی سرہ دا خبرہ تسلیموی چہ ددوی علم محدود دے او دکائناتو د کومے حصے چہ مونږ ادراک کرے ہفہ ډیره کمہ دہ پہ نسبت د ہفہ خیزونو چہ مونږ تہ د ہفے علم نشتہ او انسان لاتر اوسہ پورے ماشوم دے۔ (فی ظلال القرآن)۔

(عَلِمَہ) نہ مراد معلومات د اللہ تعالیٰ دی، یعنی اللہ تہ چہ خہ معلوم دی، مخلوق ہفہ پہ خپل علم کنیں پورہ نشی راگیرولے۔

اوس د اللہ د بادشاہی بیان چہ ہفہ ډیره فراخہ دہ:

﴿وَبِعَ كُرْسِيِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ کرسی د اللہ داسے غتہ دہ چہ داتول آسمانونہ اوزمکے پہ ہفے کنیں واچوے نو داسے وارہ دی لکہ یو بنگرے چہ پہ صحراء کنیں واچوی، کرسی د عرش پہ مقابلہ کنیں دومرہ ورہ دہ لکہ یو بنگرے چہ پہ صحراء کنیں واچوے۔ (الحديث) د اللہ کرسی ہم شتہ۔ او عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی: نَا مَوْضِعُ الْقَدَمَيْنِ (د اللہ د قدمونو خائے) دے۔ وَالْعَرْشُ لَا يَقْدَرُ قَدْرَةَ إِلَّا اللَّهُ۔ او د عرش اندازہ صرف اللہ پیژنی۔ (وسندہ صحیح موقولفا)۔ او پدے حقائقو اللہ پوھیڑی، مونږ پرے نہ پوھیڑو۔ او پہ روایت د ابن جریر کنیں راغلی دی: رسول اللہ ﷺ فرمایلی دی:

«أُووه آسمانونہ پہ کرسی کنیں داسے دی لکہ اُووه روبی چہ پہ یو ډھال کنیں واچولے شی) (وسندہ مرسل)۔ او صحیح حدیث کنیں داسے دی: [مَا السَّمَوَاتُ السَّبْعُ فِي الْكُرْسِيِّ إِلَّا كَحَلْقَةِ مُلْقَاةٍ بِأَرْضِ قَلَاةٍ وَفَضْلُ الْعَرْشِ عَلَى الْكُرْسِيِّ كَفَضْلِ بِلْكَ الْفَلَاةِ عَلَى بِلْكَ الْحَلْقَةِ]

(فتح الباری ۱۳/۱۱۱ للحافظ وتعلیق الطحاویة للالبانی)

(اُووه آسمانونہ پہ کرسی کنیں داسے دی لکہ یوہ حلقہ (بنگرے) چہ پہ یوہ دشتہ زمکہ کنیں گوزار شی، او د عرش فضیلت پہ کرسی باندے داسے دے لکہ ددغہ دشتے فضیلت پہ دغہ بنگری باندے)۔

د بعض سلفو نہ روایت دے چہ د کرسی نہ مراد علم دے، یعنی د اللہ علم آسمانونہ اوزمکہ راگیر کریدی۔ لکہ چہ اللہ تعالیٰ د ملائکو دعا ذکر کریدہ: ﴿رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَّحْمَةً وَعِلْمًا﴾ یعنی اے زمونږ ربہ! ستا رحمت او ستا علم هر شیے راگیر کریدے۔ ددے وجہ نہ علماو تہ

(گراسی) وٹیلے شی، او دا قول ابن جریر الطبری غورہ کریدے۔ او دا ابن عباس ته منسوب دیے، لیکن شیخ البانی وائی چہ د ہغہ نہ ئے ثبوت صحیح نہ دیے۔ (الصحيحہ)۔

۲- بیضاوتی وائی: دا ہسے تمثیل دیے او پہ حقیقت کنب نہ کرسی شتہ او نہ ناستہ۔

۳- بعض وائی: دا کنایہ دہ د ملک او سلطان نہ۔ ۴- حسن بصری وائی چہ کرسی بعینہ عرش تہ وائی۔ لیکن دا تول کمزوری اقوال دی۔ ابن کثیر او صاحب د فتح البیان او قرطبی رد کریدی۔ صحیح دا دہ چہ کرسی د الله تعالیٰ د متشابہاتو نہ دہ او دا پہ حقیقت کنب موجودہ دہ۔ بعض علماء وائی: د کرسی نہ مراد اقتدارِ اعلیٰ وی نو دلتہ مقصد دا خبرہ پہ ذہن کنب اچول دی چہ د الله دومرہ اعلیٰ اقتدار دیے چہ پہ آسمانونو اوزمکے او تولو کائناتو باندیے چلیپری او بیا پہ (وَلَا يُتَوَدُّهُ) سرہ ددیے تائید کوی چہ الله پدیے لویہ نگهبانی کنب ہیخ جد و جہد تہ ضرورت نہ لری، او نہ ہغہ تہ پدیے کنب خہ ستہری والے رسیپری بلکہ ہغہ د کامل قدرت والا دیے۔ (فی ظلال)۔ لیکن صاحب د (ظلال) د الله تعالیٰ پہ صفاتو کنب مؤول دیے، تاویلات ڍیر کوی نو پدیے باب کنب ددہ قول لره اعتبار نشتہ۔

اوس د الله د قوت او د علم بیان دیے: ﴿وَلَا يُتَوَدُّهُ حِفْظُهُمَا﴾ الله د آسمانونو اوزمکو حفاظت کوی او ہیخ ستہری والے، ستومانی او درون والے پرے نہ راخی، دومرہ قوی دیے!!۔ او حفاظت پورہ علم ہم غواری۔

د آذِ يُوْرُوْذٍ اَوْ ذَا مَعْنٰی دہ، دیو شی داسے درنیدل او گرانیدل چہ د ہغے سنبالول مشکل شی۔ اُوْد۔ (کوڑوالے)۔

کہ یو بندہ دیو شی خو کیداری کوی، نو ستہری شی او الله رب العزت د مخلوق حفاظت او خو کیداری کوی، او پدیے کنب نہ ستہری کیری، بس امر ئے کرے دیے او ولاڑ دی نو ددیے حفاظت پہ الله نہ گرانیپری۔

اوبیا د الله علو او عظمت: ﴿وَهُوَ الْعَلِيُّ﴾ (ہمدغہ الله اُوچت ذات دیے) پہ هر لحاظ، د ذات پہ لحاظ، د قدرت پہ لحاظ، او د مرتبے پہ لحاظ د مخلوق د پاسہ دیے ہیخ مخلوق د ہغہ د پاسہ کیدیے نہ شی۔

د الله د پارہ علو (پورتہ والے) پہ یو خو قسمہ دیے۔ (۱) علو ذاتی۔ د الله ذات د تول مخلوق نہ پورتہ دیے، ہیخو ک ورتہ رسیدلے نشی، کائنات د ہغہ د پاسہ نشی کیدیے۔ ددیے وجہ نہ الله تہ ظاہر وٹیلے شی چہ د ہغہ د برہ ہیخ شے نشتہ۔ ددیے نہ ثابتہ شوہ چہ الله پہ هر مکان کنب نہ دیے، خکہ چہ بیا علو نشی راتلے بلکہ ہغہ د کائناتو د پاسہ دیے۔

(۲) علو رُتَبِي۔ د الله مرتبه د هر چا نه اوچته ده، هيخ مخلوق دهغه نه پورته نشي كيدے۔
 (۳) علو قَهْرِي: (زوره ورتيا) يعنى الله په تولو كائناتو قاهر او زوره وړ دے، هيخوك د مخلوق نه په الله زوره وړ نشته۔

پدے جمله كښ د حصر كلمات راغلي دي يعنى صرف هغه علي (اوچت) دے او د بندگانو نه چه خوك هم د علو او عظمت دعوي كوي نو الله به هغه ذليل او سرخكته كوي او په آخرت كښ به د سزا مستحق وي۔

الله فرمائي: ﴿تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فُسَادًا﴾
 (د آخرت كور مونږ هغه خلقو دپاره گرځوو چه په زمكه كښ علو او فساد نه غواړي)
 (القصص/۸۳)۔

د فرعون په باره كښ فرمائي: ﴿إِنَّهُ كَانَ غَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ﴾ (الدخان/۳۱)

دا تكبر او لوئي كونكے وو، د زياتي كونكو نه وو)۔

انسان هم پورته كيدے شي او د عظمت اوچتو پورته رسيدلے شي، ليكن هغه د الله تعالى د حدود او قيودو نه بهر نشي وتلے، او كله چه د مؤمن په زړه كښ دا عقیده په بنه شان كيني نو دا به ئه د عبوديت مقام ته اړسوي، او د سر كشي او د لويي نه به محفوظ شي، او په طبيعت كښ به ئه ميلان پيدا شي، او په زړه كښ به ئه د الله خوف او د هغه د عظمت او جلاليت شان شعور پيدا شي، او د زړه نه به ئه غرور او تكبر اوخي۔ او د الله په بندگي كښ به مصروف شي۔ نو پدے شعور كښ عقیده او تصور هم شته او عمل او سلوك هم۔

﴿الْعَظِيمُ﴾ لوئي دے په اعتبار ذات او د صفاتو۔ ځكه دومره غټ كائنات ئه پيدا كړي دي، او د قيامت په ورځ به الله تعالى آسمانونه په يو موتي كښ اوزمكه په بل موتي كښ راويسي، بيا به ئه اوخوزوي او اوبه وائي: اَنَا الْمَلِكُ أَيُّنَ مُلُوكِ الْأَرْضِ (متفق عليه)۔

(زه بادشاه يم، د زمكے بادشاهان چرته دي) يو موتي كښ ټول كائنات راكيروي، دومره عظمت لري۔ سورة الزمر: ۶۷) كښ فرمائي: ﴿وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ﴾ (ټولے زمكے به د قيامت په ورځ د الله تعالى په قبضه كښ وي، او آسمانونه به د هغه په بني لاس كښ راتاؤ شوي وي)۔ داسے عظمت چه د انسان په زړه كښ واقع شي نو دا د هر خير سرچشمه گرځي۔

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ

نشته زور په قبلولو د دين كښ يقيناً بنكاره شوي دى هدايت د كمراهي نه نو خوك چه انكار او كړي

بِالطَّاعُونَ وَيُؤْمِنُ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا

د عبادت د غير الله نه او ايمان راوړي په الله نو يقيناً ده منكوله اولكوله په كړي مضبوطه چه نشته

انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

ماتيدل د هغه او الله تعالى آوريدونكي، ډير پوهه دى.

تفسير : مناسبت: ۱- د الله د تعارف نه روستو دوه ډله پيدا كېږي، يو منونكي او بل نه منونكي، خوك چه منونكي دى، هغوى ته اصحاب الرشد وائي، او خوك چه دا مسئله نه مني هغوى ته (اصحاب الغي) وائي. د دواړو صفتونه بيانوي.

۲- مخكښ د الله د توحيد او د هغه د عظمت او علو بيان وو، د خالق او د مخلوق خپل مينځ كښ تعلق وو، او دا اسلامي نظريه حيات وو، نو اوس وائي چه د ايمان والويه ددې نظريه په باره كښ خه طريقه كاروي او ددې نظريه دعوت به څنگه وركوي؟

۳- هر كله چه د الله توحيد بنكاره دى او د الله عظمت د هيچا نه پت نه دى او د هغه پوره شافي بيان نه او كړو چه عذرونه نه ختم كړل نو اوس خبر وركوي چه ددې دلائلو نه روستو د كافر دپاره هيڅ عذر پاته نه دى چه هغه په كفر باندې باقى پاته شي مگر دا چه په هغه باندې په ايمان كښ زور او كړې شي او دنيا خو دار الابتلاء والامتحان ده او په دين باندې زور او اكراه كولو كښ د ابتلاء او امتحان مقصد خرابېږي نو ځكه اكراه نشته. نو دا دَفَعْنُ شَاءَ فُلْيُومُنْ په شان آيت دى. (قَالَ- قاسمى وفتح البيان).

شان نزول: دا آيت د انصارو په باره كښ نازل شوى وو چه خپل بچي نه يهودو ته وركړي وو چه هغوى ورله تربيت كولو او دين نه ورته خودلو، نو هغوى نه يهوديان كړي وو. بيا يهوديان چه د مدينې نه شړل كيدل نو هغوى دا بچي بوتلل نو انصارو او وټيل دا ورسره مونږ نه پريدو، (ځكه دا خوز مونږ بچي دى او دوى كافران كړي دى، او هغوى ورسره رضا وو ځكه د وړوكوالى نه د هغوى سره عادت شوى وو) نو دا آيت نازل شو چه زور پرې مه كوي، كه پاته كېږي بنه ده او كه نه وي، په دين كښ په چا زور نشته، كه په خپله خوښه كفر اختياروي، د اسلام ده ته هيڅ حاجت نشته.

﴿لَا إِكْرَاهَ﴾ (۱) دانفی پہ معنیٰ دنہی دہ یعنی [لَا تُكْرَهُوا أَخْذًا بِالْأَخْوَالِ لِي الْإِسْلَامِ] (تاسو پہ ہیچا باندے د اسلام پہ قبلولو زور مہ کوی) (۲) یا نفی پہ خپلہ معنیٰ دہ یعنی د الله د طرف نہ د اسلام پہ قبلولو پہ ہیچا زور نشته۔ د هر چا خپلہ خوښه دہ۔ که اسلام راوړی او که نه۔ لکه ددے معنیٰ پہ مخکنس ربط کنس تفصیل اوشو۔

بیا دا آیت کریمه د اسلام د کاملیدو دلیل دے، او پدے کنس ددے خبرے بیان دے چه د دین اسلام پہ رشتینوالی باندے دلیلونه او بنکاره ثبوتونه موجود دی، پدے وجه ضرورت نشته چه پدے کنس پہ داخلیدو باندے خوک مجبور کرے شی، که خوک پدے کنس داخلیري، نو دا به دهغه خوش نصیبی وی چه الله هغه ته د حق د قبلولو توفیق ورکړو، او که د کفر لاره اختیاروی نو گویا کتب الله تعالیٰ د هغه د زرہ بصیرت اورنرانی اخسته دہ او د هغه په سترگو او غوړونوٹے مهر وهلے دے، نو که داسے انسان د اسلام پہ قبلولو مجبوره هم کرے شی نو هیخ فائده به نه وی، خکه چه د حق د قبلولو تولے لارے ئے بندے شویدی۔ (ابن کثیر)۔

اشکال او دهغه ازاله :

بیا دلته بعض مفسرینو ته دا اشکال کیږي چه قرآن کریم کنس په جهاد او قتال امر راغلی دے چه کافرانو سره جنگ اوکړي، ددے نه خو معلومیري چه په اسلام قبلولو کنس زور او اکراه شته، او دے آیت کنس دی چه په اسلام کنس اکراه نشته۔ دارنگه اسلام کنس حدود او تعزیرات شته، که چا غلا، زنا اوکړه، مونخ ئے نه کولو، نو په هغه زور شته او دلته وائی چه په دین کنس په چا زور نشته؟۔

(۱) نو ددے وجه نه بعض مفسرینو دا آیت د قتال په آیتونو سره منسوخ گرځولے دے۔ حال دا چه دا یوه ضعیفه رائے ده، لکه روستو راځی۔ (۲) شعبی، حسن بصری، قتاده او ضحاک وئیلی دی چه دا خاص دے په اهل کتابو پورے چه په هغوی به زور نشی کولے، او د قتال آیتونه د اهل الاوثان (مشرکانو) په باره کنس دی۔ (فتح البیان)

لیکن پدے تخصیص باندے دلیل نشته۔ (۳) او بعض نورو د تطبیق دپاره داسے جواب کړیدے چه دین نه مراد د زرہ عقیده ده، یعنی د زرہ په عقیده کنس په چا زور نشی کیدے خکه چه هغه ته زور رسیدل ممکن نه دی، او په قتال سره په ظاهر کنس زور وی۔ دارنگه په حدود او تعزیراتو کنس په ظاهر کنس زور وی، د زرہ نه ئے الله خبر وی۔

(۴) بعض علماء داسے معنیٰ کوی: [لَا إِكْرَاهَ لِي الدِّينِ لِوُضُوحِهِ]۔ په دین کنس په چا زور نشته خکه چه دین دومره بنکاره دے، او دلائل ئے واضح دی او فائده ئے هر چا ته معلومه ده چه زور ته

پکین ضرورت نشته، زور ته خو هله ضرورت وی چه یو انسان د دین په فائده نه پوهیږی، او د اسلام خوبی هر چا ته معلومه ده، نو اکراه ته ضرورت پاته نه دے۔ نو دا د لَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ په شان دے۔

لیکن اصل جواب دا دے چه اکراه او زور په دوه قسمه دے، یو په احکامو کین دے، او بل په ایمان کین، یعنی په دین منلو کین، نو په دین منلو کین او ایمان راوړو کین په چا زور او اکراه نشته، که څوک حق ته راځی او که نه، د هر چا خپله خوښه ده۔

الله تعالیٰ انسانانو ته آزادی ورکړیده، او کله ئه چه په خپله خوښه سره حق قبول کړو، او په اسلام کین داخل شو نو که هغه فسادونه کوی نو هغه باندے به زور کولے شی، که هغه غلام کوی، د هغه نه به لاس پرېکولے شی، که زنا او کړی او واده شوے وی، نو هغه به رجم کولے شی، دے دپاره چه د مسلمانانو معاشره دده او دده په شان د بد عملو د شر او د فساد نه محفوظه شی۔ دارنگه هغه د اسلام نه فائده اخلی، او بیا هم په دین عمل نکوی، نو زور به پرے کولے شی۔ دغه شان د وخت د حاکم دا فریضه ده چه که یو شخص دوباره کفر قبول کړی مرتد شی، نو هغه به قتلوی، دے دپاره چه د مسلمانانو معاشره د مذهبی انتشار نه بیچ شی۔ دارنگه مرتد د اسلام نه مزه واخستے، او ددے خویانے ورته معلومے شوے، او بیا هم د اسلام تو هین او سپکاوے کوی، او خلقو ته اسلام سپک ښکاره کوی، ددے نه اوږی نو پدے وجه هغه به قتلولے شی۔

او هر چه قتال او جهاد دے نو ددے آیت او د جهادی آیتونو ترمینځ هیڅ تعارض نشته، ځکه چه جهاد ددے دپاره نه دے فرض شوے چه خلق په دین اسلام کین په داخلیدو مجبوره کړے شی لکه چه مخکین ذکر شو چه د چا په زړه باندے مهر وهله شوے وی، د هغه په مجبوره کولو کین هم هیڅ فائده نه وی۔ بلکه جهاد د شر او فساد ختمولو دپاره دے۔

تاریخ گواه دے چه د اسلام مجاهدینو کله هم یو ښاریا علاقه فتح کړیده نو د هغه ځایه خلق ئه د اسلام په قبلولو مجبوره کړی نه دی، بلکه هغوی ته ئه اختیار ورکړیدے چه که هغوی غواړی، نو په خپل دین باندے دے وی او جزیه دے ورکوی، او اسلامی حکومت به د هغوی حفاظت کوی۔ د جهاد متعلق د آیتونو د تلاش کولو نه معلومیږی چه د هغه غرض او غایه دا وه چه اسلامی حکومت د اسلام د دشمنانو د سازشونو نه محفوظ کړے شی، د الله دین غالبه وی، او شریعت اسلامیه نافذ وی، او که د کوم دشمن د طرف نه څه خطر ه وی، نو د اسلام او د مسلمانانو د طرف نه به دفاعی جنگ کولے شی۔

پدے وجه د بعضو دا خیال چه دا آیت د جهاد په آیتونو سره منسوخ دے، صحیح نه دے۔

(قاسمی ۶۰۲/۳ و تیسیر الرحمن)

فائدہ: بعض علماء وائی چہ دا آیت د کافرانو او مشرکانو پہ جواب کنیں راغلی دے چہ ہغوی بہ دا وئیل چہ مونہ کوم کفر او شرک کوو، دا راباندے اللہ کوی، او د ہغہ پہ مشیت نے کوو، لکہ آیت دے: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا اخْرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ﴾ (النحل: آیت ۳۵)۔ (کہ اللہ غوختلے مونہ اوز مونہ پلارانو بہ د ہغہ نہ سیوی د ہیخ شی عبادت نہ کولے، او نہ بہ مونہ د خان نہ خہ شیے حرامولے)

نو دوی پہ شرک کولو سرہ خپل خانونہ د اللہ د طرف نہ مجبور او مقهور کنرل۔ او دا بہ نے وئیل چہ کہ زمونہ عقیدہ او عمل باطل وے، نو د اللہ پہ اختیار کنیں خوہر خہ دی، ہغہ بہ پہ خپل قدرت کاملہ سرہ داتیک کری وے۔

نو اللہ پدے آیت کنیں پہ ہغوی رد او کرو چہ دا عقیدہ ستاسو غلطہ دہ۔ پہ دنیا کنیں اللہ تعالیٰ انسان تہ د عقیدے او درائے آزادی ورکری دہ، کہ خوک غواہی ایمان دے راوہی او کہ خوک غواہی شرک او کفر دے کوی، اللہ تعالیٰ پدے معاملہ کنیں فطری جبر پہ ہیچا نہ دے کری، بلکہ د انتخاب او اختیار او د ہدایت او گمراہی آزادی نے ورکریدہ کہ خوک ایمان راوہی نو د ہغے نیکہ بدلہ بہ موندہ کری، او کہ خوک د کفر لارہ اختیار کری نو د ہغے سزا بہ خوری۔ اللہ تعالیٰ د خپل مشیت او قدرت پہ زور سرہ خلق ہدایت او گمراہی تہ نہ راولی، کہ اللہ داسے غوختے نو د ہغہ لاس ہیچا نشو نیولے، لیکن دا خبرہ د ہغہ د حکمت او د ہغہ د عدل خلاف وے، بلکہ ددے پہ عکس اللہ دا طریقہ اختیار کرہ چہ د خپلو نبیانو او رسولانو پہ ذریعہ نے خلقو تہ حق او باطل دواہہ واضح کرل، بیا کوم خلق چہ د حق لارہ اختیاروی نو ہغوی تہ نے ددے لارے توفیق آسان کری، او کوم خلق چہ د باطل لارہ اختیارول غواہی نو ہغوی تہ نے مہلت ورکری۔

دارنگہ پدے آیت کنیں مقصد دا ہم دے چہ رسول اللہ ﷺ تہ تسلی ورکوی، او خلقو تہ دا واضحہ کوی چہ د نبی او در رسول پہ حیثیت سرہ د ہغہ ذمہ واری صرف د حق دین پہ بنہ شان سرہ واضحہ کول دی، دا ذمہ واری نہ دہ چہ خلق بہ خامخا پہ ایمان او ہدایت اختیارولو باندے مجبورہ کوی۔ (تدبر قرآن بتصرف کثیر)

آیت نہ معلومہ شوہ چہ دا صرف د اسلام حقانیت دے چہ خلقو تہ نے د فکر آزادی ورکری، او د انسان د شعور احترام نے کری، او د نورو نظامونو پہ شان نہ دے چہ خلق پہ زورہ د خپل دین پابند کوی او د ہغوی نہ خپل اختیار اخلی۔

تنبیہ: بعض جاہلان ددے آیت نہ غلطہ فائدہ اخلی او وائی چہ پہ اسلام کنیں اکراہ نشتہ،

پدے وجہ د اسلام پہ نوم چہ کومے خبرے د سزا مستحق گر خولے شویدی، خوڪ مونخ نہ کوی
دا سزا بہ ئے وی، او کہ خوڪ غلا کوی، دا سزا بہ ئے وی وغیرہ وغیرہ۔

نو دا موليانو د خان نہ جوہے کریدی۔ ددے مطلب دا جوہے پری چہ اسلامی شریعت د حدودو
او تعزیراتو نہ خالی شریعت دے چہ پہ دے کنب ہر شخص تہ دہر خہ کولو اجازت دے، نہ دزنا،
نہ د تہمت او نہ د غلا سزا شتہ، او نہ پہ فساد، بغاوت او دہاکہ باندے تعزیر شتہ۔ حال دا چہ پہ
اسلام کنب د حدودو او تعزیراتو یو مستقل نظام شتہ چہ د ہغے نافذ کول د دین د واجباتو نہ
دی۔ کہ یو شخص مونخ نہ کوی، یا روڑے نہ نیسی، نو اسلامی حکومت ہغہ تہ ہم سزا
ور کولے شی۔ دا کار د (لَا اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ) منافی نہ دے۔ بلکہ اسلام داسے شخص مجبورہ کوی
چہ د اسلام د حدودو او قیودو پابندی بہ کوی۔ پہ لادینی نظامونو کنب دے د مذہب پہ نہ منلو
او د حکومت پہ نافرمانیانو باندے دے خو سزاگانے او تعزیرات وی لیکن خوڪ چہ د الله نہ
بغاوت کوی ہغہ تہ دے آزادی حاصلہ وی، دا کوم انصاف او کوم عقل دے!!۔

﴿قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾ (تَبَيَّنَ) نہ بنکارہ کیدو تہ وئیلے شی چہ پہ دلیلونو سرہ وی۔

رُشد ہدایت او درائے حقانیت او مقصد تہ رسیدلو تہ وئیلے شی۔ او پدے کنب معنی د
کامیابی پرتہ وی۔ بعض وائی: پہ یو کار کنب بنائستہ تصرف کول او بیا پہ ہغے باندے باقی
پاتے کیدو تہ وئیلے شی۔ دلته ترے ایمان او حق مراد دے۔

او (الغی) د غَوَايَة نہ دے، معنی ئے دہ: سَرَة د پوہے نہ د حق نہ اُوریدل، او تجاوز کول۔ یا پہ یو
شی کنب غلط تصرف کول او پہ داسے طریقہ کول چہ د ہغے عاقبت خراب وی۔ (نقلہ البقاعی عن
الحرالی فی نظم الدرر)۔ دلته ترے کفر او باطل مراد دے۔

او دا جملہ د (لَا اِكْرَاهَ) دپارہ دلیل دے۔ یعنی اِکْرَاه پہ دین کنب خکہ نشتہ چہ حق او باطل،
ہدایت او گمراہی دیو بل نہ جدا جدا معلوم شویدی، ہر عقلمند پیڑنی چہ اسلام سراسر خیر
دے او ددے نہ بیوی تہول شر دے خکہ چہ دا خبرہ پہ دلائلو ثابتہ دہ، نو اِکْرَاه تہ ضرورت پاتے نہ
دے۔ خکہ چہ اِکْرَاه خو دیتہ وائی چہ پہ یو داسے شی باندے پہ چازور کول چہ ہغہ طبیعت بد
گنہری، او پہ ہغے کنب ہیخ مصلحت نہ وی۔

(نظم الدرر للبقاعی ۱/۴۱۴)

ہر کلمہ چہ حق د باطل نہ او ہدایت د گمراہی نہ بنکارہ جدا شویدی نو اُوس د خلقو تقسیم
بیانوی چہ خوڪ رُشد والا دی، او خوڪ غَوَايَة او گمراہی والا، نو بعض ہدایت قبلوی او د الله
بندگی کوی، او دا اصحاب الرشد دی، او بعض گمراہی اختیاروی، او د ہغہ سرہ شریکان

جو پوری، نو دا ناکام او اصحاب الٰہی دی۔

﴿ فَمَنْ يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنُ بِاللَّهِ ﴾

ہدایت او کامیابی ہفہ چاتہ حاصلیری چہ پہ ہفہ کنبں دوه شرطونہ موجود شی :

(۱) کفر بالطاغوت۔ (پہ طاغوت باندے کفر کول)۔ (۲) ایمان باللہ۔ کفر بالطاغوت تے مخکنیں راوړو څکے چہ دا پہ منزله د تخلیه (صفائی) دے، او ایمان پہ منزله د تخلیه (بنائست) دے۔ اول بہ ځان صفا کری، زړه به د غیر الله د عبادت او د هغه د تعظیم نہ صفا کری، بیا بہ تے پہ ایمان باندے بنائستہ کری۔ او ددے مثال بعینہ [لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ] کله ده۔

لَا إِلَهَ كُنْ كَفْرًا بِالطَّاغُوتِ دے او (لَا إِلَهَ) کنبں ایمان باللہ دے۔ او د دواړو نہ بغیر ایمان نشی راتلے۔ کہ یو انسان کنبں کفر بالطاغوت راغلو، لیکن د الله عبادت ہم نہ کوی، نو دا دهری دے، د خپل خواهش تابع دے۔ او کہ یو انسان پہ الله ایمان لری، او د هغه عبادت ہم کوی، لیکن کفر بالطاغوت نہ کوی، مخلوق ته او باباگانو او بتانو ته تے خوله ورانه کری وی، او د طاغوت ملگری وی، د مشرکانو سره تے د زړه تعلق او محبت وی، او د الله د دشمنانو سره دشمنی نہ ساتی، نو دا مشرک دے، دده ایمان ہم قبول نہ دے۔

الله تعالیٰ په سورة النحل (۳۶) آیت کنبں فرمائی : ﴿ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ ﴾ (مونږ په هر امت کنبں انبیاء ددے دپاره رالیږلی چہ د الله بندگی او کری، او د طاغوت نہ ځان اوساتی)۔ په سورة الزمر (۱۷) آیت کنبں دی : ﴿ وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَى ﴾ (هغه کسان چہ د طاغوت د عبادت نہ تے ځان اوساتلو او الله ته تے په عبادت سره رجوع او کره، نو د دوی دپاره زیری او خوشحالی ده)۔

د طاغوت وضاحت

طَّاغُوت: مفرد هم دے، او جمع هم دے، مذکر او مؤنث هم دے لکه د نورو مصادر په شان۔ کله به ورته ضمیر د جمع راجع وی، لکه روستو (أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ)۔ او کله ضمیر د مؤنث لکه ﴿ وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا ﴾ او کله ضمیر د مفرد لکه سورة النساء (۶۰) کنبں دی : ﴿ وَقَدْ أَمَرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ ﴾۔

طاغوت: د طغیان نه دے، په معنی د حد نه تیروتلو او سرکشی کولو سره دے۔ او دا په اصل کنبں د مصدر صیغه ده، د رهبوت او رحموت په شان په اصل کنبں (طَغُوت) دے، بیا په کنبں قلب مکانی شویدے او یاء په الف بدله شویده۔ (ابن عاشق)۔

طاغوت لفظ پہ قرآن کریم کتب اتہ (۸) کرتہ ذکر دی۔ د طاغوت لفظی معنی دہ دُو طَغْيَان - یعنی سرکشی او گمراہی والا۔ او ددی نہ اکثر بدان خلق مراد وی۔

(۱) صاحب د التسهیل وائی: اِسْمٌ لِكُلِّ مَنْ يُضِلُّ النَّاسَ مِنَ الشَّيَاطِينِ وَبَنِي آدَمَ - (التسهیل ۱/۱۳۶) یعنی طاغوت نوم دی د هر هغه شخص چه خلق گمراه کوی، که هغه شیطانان وی، او که انسانان۔ خلقو ته غلطی لاری، غلطی عقیدے وربنائی، غلط تقریرونه کوی، انگریزی قانون پہ خلقو نافذوی، نو دیر انسانان پہ دی زمانه کتب د خلقو دپاره طَوَاغِيَّتْ دی۔

(۲) د طاغوت نہ مراد اَوْتَانْ او بتان دی خُکْه چه مسلمانانو به بت ته طَاغِيَّه وئیلو، لکه حدیث کتب دی: [كَانُوا يُهْلُونَ لِمَنَاةَ الطَّاعِيَةِ] (ابن عاشور)۔

(۳) ساحر او کاهن ته هم طاغوت وئیلے شی۔

(۴) [كُلُّ رَأْسٍ فِي الضَّلَالِ وَكُلُّ مَا عِبِدَ مِنْ دُونِ اللَّهِ] - (فتح البیان)

هر هغه خوک چه په گمراهی کتب مشروی، او هر هغه شے چه د هغه د الله تعالیٰ نه بیوی عبادت کیدی شی۔ پدی تولو باندی د طاغوت اطلاق کیڑی۔

بیادلتہ دا خبره زده کره چه طاغوت دوه قسمه دی: (۱) کله به یو انسان خپله گمراه وی او بل ته به د گمراهی لاری وربنائی، د گمراهی دعوت به کوی۔

(۲) او کله به خپله انسان گمراه نه وی لیکن دبل دپاره به سبب د گمراهی گرخیدلے وی۔ او خلقو به په هغه باندی خان گمراه کرے وی، لکه شیخ عبد القادر جیلانی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ خپله بنه عالم وو، لیکن مشرکان په هغه باندی گمراه شو، او د هغه عبادت ئے شروع کړو، غوث اعظم ورته وائی۔ نو دا د خلقو دپاره طاغوت او گرخیدو۔

دغه شان عیسیٰ عليه السلام د الله نبی دی، لیکن نصاراؤ ورته إله او وئیلو، هغوی پرے گمراه شو، لکه الله تعالیٰ په قرآن کتب فرمائی: ﴿وَجَعَلْ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ﴾

(یعنی دوی نه الله تعالیٰ شادوگان، خنزیران او د طاغوت عبادت کونکی جوړ کړی وو) نو یهودو خو د بتانو عبادت نه وو کړی، بلکه هغوی د عزیر عليه السلام عبادت کولو، نصاراؤ د عیسیٰ عليه السلام او د مریم عبادت کړی، نه د بتانو۔ او بعض یهودو پکب د سخی عبادت کړی۔ نو اوگوره دلتہ ئے د پیغمبرانو عبادت ته د طاغوت عبادت او وئیلو۔

(۵) او حافظ ابن کثیر په سورة النساء کتب د طاغوت معنی کوی: [أَنْ يُتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ] أَيْ: بِسُوءِ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ یعنی د قرآن او د سنت نه ماسیوی چه کوم قوانینو ته خوک فیصله وروری، نو دا طاغوت ته فیصله وړی، نو تول وضعی قوانین په طاغوت کتب داخل دی۔ (ابن کثیر ۲/۳۴۶)

(۶) شیخ الاسلام ابن القیم د طاغوت یو عام تعریف ذکر کوی چه ډیر جامع دے، هغه فرمائی :
 [طَائِفَاتٌ كُلُّ مَا تَجَارَزَ بِهِ الْعَبْدُ حَدَّهُ مِنْ مَعْبُودٍ أَوْ مَتَّبِعٍ أَوْ مُطَاعٍ لَطَائِفَاتٌ كُلُّ قَوْمٍ مَنْ يَتَحَاكَمُونَ إِلَيْهِ
 غَيْرَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ أَوْ يُعْبَدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْ يَتَّبِعُونَهُ عَلَى غَيْرِ بَصِيرَةٍ مِنَ اللَّهِ أَوْ يُطِيعُونَهُ فِيمَا لَا يَعْلَمُونَ أَنَّهُ طَاعَةٌ
 لِلَّهِ فَهَذِهِ طَوَائِفُ الْعَالَمِ] [اعلام المومنین ۱/ ۵۰] [الولاء والبراء ص (۲۲) لسعيد بن وهف القحطاني]

(طاغوت هر هغه شی ته وائی چه د هغه په سبب بنده د حد نه تیر وخی، که هغه معبود وی او که متبوع، او که هغه شخص وی چه د هغه طاعت کیدے شی۔ نو د هر قوم طاغوت هغه خوګ دے چه د الله او در رسول نه سیوی هغه ته فیصله وړی (۲) یا د الله نه سیوی د هغه عبادت کوی (۳) یا په غیر دبصیرت او دلیل نه د هغه تابعداری کوی۔ (۴) یا دیو شی په باره کښ ورته معلومه نه وی چه دا د الله طاعت دے، او په هغه کښ د هغه طاعت کوی، نو دا د عالم دپاره طواغیت دی)۔ یعنی اکثر عالم پدے طواغیتو باندے گمراه شویدے۔

نو بناء پدے تعریف د مقلدینو د دین د امامانو تقلید (یعنی ے دلیلہ تابعداری) کول طاغوت دے ځکه چه دوی دا وائی چه کیدے شی چه زمونږ د امام سره به دلیل وی، هغه به څه جواب کړے وی، نو بس په رندو سترگو تقلید شروع کړی، یو شی د الله طاعت نه وی، او انسان ورته په شک باندے طاعت وائی لکه دا خبره په مسائلو کښ معلومیري۔

دغه شان شیعه گان د علی عليه السلام په وجه گمراه شو۔ هغه ته اله وائی۔ او د هغه نه مددونه غواړي۔ دغه شان وضعی او انگریزی قوانین او لیډران او تنظیمونه چه انسان د حق نه آړوی۔ دارنگه د الله نه سیوی د باباگانو د قبرونو عبادت کول او د هغوی په نوم نذر او منختے کول دا ټول طواغیت دی۔ بس هر هغه خوګ چه تا د حق نه آړوی نو دا ستا دپاره طاغوت دے۔ که هغه عالم وی او که مؤسسسه او تنظیم وی، او که لیډر او قوم وی، او که معاشره او رواج وی، او که بنځه او اولاد وی۔ داسے پیر او ملا او لیډر به ځان له مطاع او متبوع نه جوړوے چه د هغه خبره بغیر دلیل نه د کتاب او سنت په خلاف نیسے، نو ددے طواغیتو نه انکار کول ایمان دے۔ نو دا ډیر ضروری شرط دے چه دے ته ډیر خلق متوجه نه دی۔ جمهوریت هم په طاغوت کښ داخل دے۔

﴿لَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ﴾ اِسْتَمْسَاكَ : مضبوط رانیول او منگولے لگولو ته وئیلے شی۔ یعنی که چا کښ په الله ایمان او په طاغوت کفر راغلو نو دا انسان کامیاب شو، ټول انسانان په کنده کښ پراته دی، او دا د کنده نه را اووتو او مضبوطے کړی ته ئے گوتے واچولے چه نجات بند وړله وړکړي۔

کبری ئے ځکه ذکر کړه چه ددے نه لاس زر نه وخی، که په انسان ډیر زور او کړے شی نو لاس

پکبڻ گڙد تاو پڙي خو زر نه وڃي، او د هسه لرگي او اوسپنه نه لاس زر اوڃي۔ او پدے کبڻ اشاره ده، چه کله حق ديو انسان زره ته داخل شي، نو هغه پيرته ايمان زر نه پريدي لکه دا په حديث د بخاري کبڻ راغلي ده۔ [وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ إِذَا خَالَطَ بِشَاشَتِهِ الْقُلُوبَ] مگر که انسان کبڻ ښه ادبي شروع شي، او د ايمان غم نه کوي نو بيا ترے الله تعالیٰ ايمان اخلي۔ والعیاذ بالله۔

بيا دا کړي مضبوطه ده، د اوسپنه کړي ده، دلرگي او د تارونو نه ده۔ بيا کله د اوسپنه کړي وي، خو زنگونو وهلي وي، زر ماتيري نو د هغه زيات مضبوطواله بيانوي چه (لَا انْفِصَامَ لَهَا) د هغه ماتيدل نشته۔ دغه شان ايمان چه زره ته داخل شي نو وخت په وخت مضبوط پڙي او نه ماتيري۔

دلته د هغه مؤمن چه په ايمان باندے مضبوط ولاړ وي، تشبيه ورکړے شويدہ د هغه سږي سره چه هغه په درياب کبڻ يا په کنده کبڻ يو مضبوطے کړي ته گوتے اچولي وي چه د هغه په سبب نجات موندۍ کړي، نو دغه شان ايمان والا به د هلاکت د کنده نه او په دنيا او آخرت کبڻ د فتنو د کنده نه د ايمان په سبب رابهر شي۔ او الله به ئے نه گمراه کوي۔ او اشاره ده چه دا ايمان به مؤمن ته په دنيا کبڻ هم فائده ورکړي چه دا به په حق او بصيرت باندے روان وي۔

زمخشري په کشاف کبڻ معنی کوي: یعنی مؤمن مضبوط يقين والا وي، زره ئے په دنيا کبڻ پریشانہ نه وي نو په آخرت کبڻ به هم د هلاکت د کنده نه محفوظ وي لکه څنگه چه کړي ته لاس اچونکے نجات والا وي۔ (ابن عاشور)

(الْعُرْوَةُ الْوُثْقَى) دا د مثال په طور وئيلے شويدے خو مفسرينو ددے مصداقات هم ذکر کړيدي، چا وئيلي دي چه ددے نه مراد (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) کلمه ده۔ بعض وائي اسلام دے۔ خو مصداق د تولو يو دے۔

او العروة الوثقى پوخ يقين ته هم وئيلے شي چه چا کبڻ د هر قسم طاغوت نه انکار او د الله يواځے په اخلاص سره بندگي راشي، نو هغه ته به الله پوخ يقين ورکوي چه نه به گمراه کيږي۔ او دا د عبد الله بن سلام ؑ د خوب نه معلوم پڙي چه هغه وائي ما خوب اوليدو چه زه په يو شين باغ کبڻ يم چه مينځ کبڻ ئے د اوسپنه يوه ستنه وه چه بيخ ئے په زمکه کبڻ وو او سر په آسمان کبڻ وو او په سر کبڻ ئے کړي وه، ما ته او وئيلے شو او خير ه۔ ما او وئيل: نه شم ختلے، يو شخص دروستو نه زما جامے راپورته کړے، نوزه او ختم او هغه کړي مے راو نيوله۔ چه راپاڅيدم هغه زما په لاس کبڻ وه۔ نبی ﷺ راته تعبير داسے را کړو چه د باغ نه مراد اسلام دے، او د ستنے نه مراد د اسلام ستنه ده، او د کړي نه مراد (الْعُرْوَةُ الْوُثْقَى) پوخ يقين دے۔ ته به په اسلام ئے تردے چه پدے به هر شے۔ (متفق عليه)۔

(الْوُفْقَى) د اُوْتُق نہ دے پہ معنی د بنہ مضبوط او کلک سرہ۔

(انفصام) ہفہ ماتیدلوتہ وائی چہ جدا جدا نشی، او قَصْم پہ قاف سرہ، ہفہ ماتیدوتہ وائی چہ پہ ہفہ سرہ یوشے جدا جدا برخے شی۔

فائدہ: د آیت نہ معلومہ شوہ چہ د باطل نخہ دا دہ چہ خلق بہ ترے اُوری، او د حق نخہ دا دہ چہ خلق بہ ترے نہ اُوری، کلہ چہ د زرہ کومی تہ کوز شی، او پہ پوخ یقین سرہ ورتہ انسان راداخل شی، او کوم خلق چہ مرتد کیہی، نو ہفہ ایمان او حق سَم زدہ کرے نہ وی، او یقین نے پرے نہ وی راغلی، نو ہفہ خکہ اُوری۔ بعض مُلیان د یہودو پہ شان د خلقو د حق نہ د اُولو دپارہ کوشش کوی، کتابونو کنب لیکی چہ زہ خنکہ مقلد شوم۔ مطلب نے دا وی چہ زہ مخکنس د قرآن او حدیث والا اوم، بیاراتہ ہفہ بد بنکارہ شو او پہ تقلید کنب راتہ نجات بنکارہ شو۔ حال دا چہ ہفہ د اول نہ پہ دھوکہ راغلی وی او زرہ تہ نے حق نہ وی ننوتے، یا د دنیاوی اغراضو دپارہ نے ظاہر کنب حق قبول کرے وی۔ **فَالِی اللّٰهِ الْمُنْتَکٰی۔**

﴿وَاللّٰهُ سَمِیْعٌ عَلِیْمٌ﴾ دا دوہ صفتونہ نے راورل خکہ چہ کفر بالطاغوت او ایمان باللہ باندے کلہ تلفظ کیہی، نو اللہ د ہفے آوریدونکے دے، او ایمان پہ زرہ کنب وی، نو پہ ہفے اللہ پوہ دے۔ (قرطبی)

۲۔ سَمِیْعٌ لِدُعَائِكَ اِیْنَهُمْ اِلٰی الْاِسْلَامِ (اللہ آوری ستا دعوت دوی لہ اسلام تہ)۔ او عَلِیْمٌ بِحُرُوبِكَ عَلٰی اِیْمَانِهِمْ۔ پوہ دے پہ حرص ستا پہ ایمان د دوی)۔ (بغوی)۔

۳۔ اللہ آوری کلمہ د شہادت د مؤمن او کلمہ د کفر د کافر۔ او پوہ دے پہ پاکہ عقیدہ د مؤمن او پہ پلپتہ عقیدہ د کافر۔ (اللباب، والنیسابوری)۔

اللّٰهُ وَلِیُّ الدِّیْنِ اٰمَنُوْا یُخْرِجُهُمْ مِّنَ الظُّلُمٰتِ اِلٰی النُّوْرِ وَالدِّیْنِ کَفَرُوْا اَوْلِیَاؤُهُمْ

اللہ دوست دے د ایمان والو راویاسی دوی لہ د تیارو نہ رنراتہ او ہفہ کسان چہ کفر نے کرے دے دوستان د دوی

الطَّاغُوْتِ یُخْرِجُوْنَهُمْ مِّنَ النُّوْرِ اِلٰی الظُّلُمٰتِ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِیْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿۲۵۷﴾

شیطانان دی اویاسی دوی لہ درنرا نہ تیارو طرفتہ ہمدان کسان دوی اور والادی، دوی بہ پدے کنب ہمیشہ وی۔

تفسیر: پدے آیت کنب د مخکنی ایمان نتیجہ او فائدہ ذکر کوی چہ خوک پہ اللہ تعالیٰ صحیح ایمان راوری، نو د ہفے دیرے فائدے دی، لکہ چہ مخکنس مونہ ذکر کرے۔

یوہ فائدہ نے دا دہ چہ اللہ تعالیٰ بہ نے دوست جوہ شی، د اللہ تعالیٰ ولایت انسان تہ حاصلیہی۔ او

کلہ ئے چہ دوست شو، نو د هر قسم تیارو نہ به ئے رنرا طرفته راویاسی۔ او سورت کنبس ایمان ته دعوت دے نو حکم ئے دا لفظ راوړو۔

﴿اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ مفسرینو دولی دیرے معانی ذکر کریدی (۱) په معنی د حافظ۔

(۲) او ناصر سره، یعنی الله به ئے حفاظت او کړی او هغه به ورسره مدد کوی (قاسمی)۔

(۳) محبت کونکے۔ (۴) متولی (واکداں)۔ یعنی الله به ورسره محبت هم کوی او دوی د کارونو واکدار به وی، سنبالنبت به ئے کوی۔

﴿يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾

د ظلمات او د نور دیر مصداقات دی :

۱- ظُّلُمَاتِ الْكُفْرِ وَالشِّرْكِ إِلَى نُورِ الْإِيمَانِ وَالتَّوْحِيدِ۔ د کفر د تیارو نه به ئے رنرا د توحید او ایمان ته را بهر کړی۔ واقدتی ونیلسی دی چه په قرآن کنبس د سورة الانعام د اول آیت نه سیوی د ظلمات او نور نه مراد کفر او ایمان وی۔ (آلوسی، بغوتی)۔

(۲) ظُّلُمَاتِ الشِّكِّ وَالشُّبُهَاتِ إِلَى نُورِ الْيَقِينِ۔ د شک او شبهاتو د تیارو نه به ئے رنرا د یقین ته راویاسی او وخت په وخت به ئے یقین مضبوطیږی۔

(۳) مِنْ ظُّلُمَاتِ الْبِدْعَةِ إِلَى نُورِ السُّنَّةِ۔ د بدعت د تیارو نه به ئے د سنت رنرا ته راویاسی۔ (قرطبی)

(۴) ظُّلُمَاتِ الْمَعْصِيَةِ إِلَى نُورِ الطَّاعَةِ۔

د گناهونو د تیارو نه به ئے رنرا د طاعت او عبادت ته راویاسی۔

(۵) ظُّلُمَاتِ التَّعَلُّقِ بِغَيْرِ اللَّهِ إِلَى نُورِ التَّعَلُّقِ بِاللَّهِ۔ د غیر الله د تعلق د تیارو نه به ئے د الله د تعلق رنرا ته

راویاسی۔ (۶) مِنْ ظُّلْمَةِ الدُّنْيَا، ظُّلْمَةِ الْقَبْرِ، ظُّلْمَةِ الصِّرَاطِ إِلَى الْجَنَّةِ)۔

یعنی د دنیا د تیارو، د قبر د تیارو، د پل صراط د تیارو نه ئے جنت طرف ته راویاسی چه هلته

سراسر رنرا گانے دی۔ (بحر العلوم للسمرقندی ۲۱۲/۱)

او ددے نه معلومه شوه چه د مؤمن سړی خو مره وخت په ایمان کنبس تیریرې، نو دهغه په ایمان

کنبس ترقی او رنرا راخی، او د خلقو د تیارو نه خبریرې، او په ایمان کنبس ئے صفاتی پیدا کیږی،

شکونه ئے ختمیرې۔ الله فرمائی : ﴿وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى﴾ (مریم/۷۶)

(الله به د ایمان او هدایت والو هدایت زیاتوی)۔

دلته بعض خلق سوال کوی چه ټول مؤمنان خو اول د کفر په تیارو کنبس نه وی نوڅنگه ئے

راویاسی؟ بیا ددے جواب کوی چه د آمنوا نه مراد اراده د ایمان ده۔

○ یا بعض مؤمنان مراد دی چه اول په کفر او شرک کنبس وو۔ ○ یا ټول مؤمنان مراد دی خود

ظلمات نہ مراد شکوک او شبہات دی خکہ چہ دا ہر چاتہ راخی۔ ○ لیکن صحیح دادہ چہ دے سوال تہ ضرورت نشتہ، وجہ دادہ چہ ہر انسان د الله د توفیق نہ پہ غیر پہ تیارہ کنہ دے۔

علامہ نيسابوری فرمائی: **زَمانُ الْعَبْدِ لَوْ خَلَا عَنْ تَوْفِيقِ اللَّهِ لَحُطَّةٌ لَوْ لَعَفَ فِي ظُلُمَاتِ الْجَهَالَاتِ وَالضَّلَالَاتِ فَصَارَ تَوْفِيقُهُ سَبَبًا لِذَلْعِ بَلْكَ الظُّلُمَاتِ عَنْهُ**۔

(دیو بندہ نہ کہ د الله تعالیٰ توفیق لہ ساعت دپارہ لہے شو نو پہ دیرو تیارو د جہالتونو او گمراہیانو کنہ بہ واقع شی، نو د الله توفیق، ددہ نہ د تیارو د دفع کیدو سبب دے)۔ نو د ایمان پہ سبب انسان تہ د الله توفیق ملاو پری۔

فائدہ: ظلمات ئے جمع راوہ او نور ئے مفرد، خکہ چہ تیارے او دہغے اسباب او اقسام او تعلقات دیر دی، د شرک، د شبہاتو، د شکونو، د بدعات او گناہونو تیارے دی۔ اورنرا ایمان او حق دے او دا یو وی۔

فائدہ: پہ دوارو خایونو کنہ (بُخِرْ جُونَهُمْ) مضارع راغله خکہ چہ د ایمان والو ایمان او د کافرانو گمراہی بہ ورخ پہ ورخ زیات پری، او مضارع ہم پہ استمرار تجددی باندے دلالت کوی۔ (ابن عاشور)۔

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ﴾ یعنی کومو کسانو چہ پہ الله باندے کفر کرے دے او د ہغہ سرہ ئے شریکان جوہ کری دی، نو د ہغوی دوست شیطان دے۔

پدے کنہ د اصحاب الغی د نتیجے بیان دے۔ چہ خوک کفر اختیاروی نو الله بہ پرے شیطان مسلط کوی، او ہغہ بہ ئے پہ تیارو کنہ باقی پریدی، داد کفر ضرر شو۔ چہ غلط خلق بہ ئے دوستان وی۔ د طاغوت نہ مراد دلتہ شیطان او د ہغہ ملگری دی چہ خلق گمراہی تہ دعوت کوی۔ لکہ حیٰ بن أخطب، کعب بن الاشرف او نضر بن الحارث وغیرہ د گمراہی مشران دی۔ طاغوت دلتہ جمع دہ خکہ روستو (بُخِرْ جُونَهُمْ) کنہ د جمع ضمیر ورتہ راجع دے۔

﴿يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ﴾ یعنی دوی پہ وسوسو سرہ خپل دوستان د توحید، د ایمان او یقین او د انبیاء د دعوت درنرا نہ دیرو تیارو تہ راویاسی، او درنرا نہ ئے منع کوی چہ خوالہ مہ ورخی۔ دلتہ سوال دے چہ کافران خو پہ رنرا کنہ نہ دی نو خنکہ بہ ئے راویاسی؟

(۱) **جواب دادے** چہ د کافرانو سرہ ہم د فطرت رنرا وہ خکہ ہر انسان پہ فطرت د اسلام پیدا کیری، روستو بیا کفر اختیار کری۔

(۲) یاد نور نہ مراد (نُورُ الْبَيِّنَاتِ الَّتِي يُشَاهِدُونَهَا مِنْ جِهَةِ النَّبِيِّ ﷺ)

(د معجزاتو ہغہ رنرا دہ چہ کوم تہ دوی ورنزدے شوی دی چہ د نبی ﷺ د طرف نہ بہ ئے

لیدلہ، لکہ دنیا کبں قرآن او سنت موجود دی، نو دارنرا دہ۔ کافران ورتہ رانزدے شوی دی، دوی قادر دی چہ خان ددے پہ وجہ رنرا تہ راولی۔ لیکن دوی ددے رنرا نہ خان او ویستلو او تیاروتہ ورغلل۔ (قاسمی)۔

(۳) بعض وائی: ددے نہ مراد د اهل کتابو مؤمنان دی چہ دوی د نبی ﷺ نہ مخکبں پہ نبی ﷺ ایمان لرلو، لیکن کلہ چہ راغلو، بیائے ترے انکار شروع کرو۔ لیکن عموم غورہ دے۔ نو بعض وائی چہ د اخراج (راویستلو) نہ مراد د توحید درنرا نہ خانو نہ منع کول دی۔ نو دا داسے دی لکہ خان درنرا نہ ویستل۔ نو خکہ ئے اخراج لفظ ذکر کریدے۔ (بغوی)۔

﴿أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ﴾ یعنی دنیا کبں چہ تیارو کبں روان وی نو د جہنم تیاروتہ بہ خی۔ او دنیا کبں چہ رنرا کبں روان وی نو د جنت رنرا تہ بہ ورخی۔ دا اعمال د هغه خایونو سرہ ترل شوی دی۔

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ لِمِ رَبِّهِ أَنْ

آیاتہ: نہ گورے ہفہ کس تہ چہ جگرہ نے کرے وہ دابراہیم علیہ السلام سرہ پہ بارہ درب دہفہ کنب پدے وجہ

آتاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ

چہ وکرے وہ اللہ ہفہ تہ بادشاہی کلہ چہ اووئیل ابراہیم زمارب ہفہ دے چہ ژوندی کول کوی او مرہ کول کوی

قَالَ أَنَا أَحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ

ہفہ اووئیل: زہ ہم ژوندی کول کوم او مرہ کول کوم اووئیل ابراہیم: یقیناً اللہ راوی نمر د مشرق نہ

قَاتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبِهَتَّ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿۲۵۸﴾

نو تہ نے راوہ د مغرب نہ، بس حیران پاتے شو ہفہ کس چہ کفر نے کرے وو او اللہ لارہ نہ بنائی قوم ظالمانو تہ۔

تفسیر: ربط: پدے آیتونو کنب اللہ تعالیٰ دا بیانوی چہ خنکہ اللہ تعالیٰ د خپلو اولیاؤ نہ شکونہ او شبہات آروی، او یقین نے مضبوطوی، او گمراہان او کافران خنکہ پہ شکونو کنب حیران پریدی، نو ددے دپارہ دوہ مثالونہ دوہ واقعات راوری، یو د ابراہیم علیہ السلام د دشمن (نمرود بادشاہ) چہ دا مثال د اصحاب الغی او اصحاب الرشد دواو سرہ متعلق دے، چہ نمرود گمراہ انسان وو، پہ اللہ باندے نے صحیح ایمان نہ وراورے، او د طاغوت ملگرے وو، نو پدے وجہ پہ تیاریہ کنب پاتے شو۔ د شیطان د وسوسے او د نفس د فساد پہ وجہ د نور او درنرا او د ہفہ خبرونہ ہم منکر شو چہ ہر عقل والا نے منی، او ہفہ نقل تقاضا دہ۔ نو پہ نورویارو کنب ورننوتو او حیران پاتے شو۔ بیائے عقل ہم کار نہ کولو۔ او ابراہیم علیہ السلام د رشد او ہدایت والا وو، اللہ د ہفہ ولی او دوست او مددگار وو، نو خکہ پرے غالب شو۔

او دویم ہفہ سرے دے چہ ہفہ صاحب الرشد دے، نیک انسان دے، پہ معمولی شان تیاریہ کنب وو، نو اللہ د ہفہ نہ را اوویستو او بنہ رنرائے ورلہ وکرہ، یقین نے ہم مضبوط شو۔

بیاد ابراہیم علیہ السلام دریمہ واقعہ راوری۔ چہ پہ ہفے کنب ہم د ہفہ د ایمان ترقی بیانیری چہ ہفہ ایمان بالغیب لرلو، لیکن غوختل نے چہ زہ ایمان بالشہادۃ تہ ورسیرم، اعلیٰ درجہ د ایمان تہ۔ نو اللہ رب العالمین ہفہ لہ د ایمان اعلیٰ درجے تہ اُورسولو، او دا قانون دے چہ بندہ بہ د ایمان پہ ادنیٰ درجہ کنب وی، نو اللہ بہ نے وخت پہ وخت پہ ایمان کنب طاقت پیدا کوی، او د ایمان اعلیٰ درجے تہ بہ نے اُورسوی۔ درے مثالونہ راوری۔

دا ددے آیتونو د مخکین سره ربط هم شو۔ او پدے واقعاتو کین قریشو کافرانو ته دبعت بعد الصوت عقیده هم وربنائی چه الله په مری راژوندی کولو قادر دے، او گوری دنیا کین ئے مری راژوندی کری دی۔

دا واقعه د ابراهیم عليه السلام د نمرود سره راغله ده۔

قتاده فرمائی: په توله دنیا باندے خلورو کسانو بادشاهی کړیده۔ دوه مسلمانانو، سلیمان او ذو القرنین۔ او دوه کافرانو، بختنصر چه دا د بنی اسرائیلو نه وو۔ او نمرود چه دا د ابراهیم عليه السلام په زمانه کین وو۔ (ابن کثیر ۱/۶۸۶)

نمرود (په دال او ذال دواړو سره وئیلے شی) دا نمرود بن فالخ بن عابر چه د حام بن نوح د اولادو نه وو۔ بعض مفسرین وائی: نمرود بن کوش بن کنعان بن سام بن نوح علیه السلام وو۔ دا اولنې هغه بادشاه وو چه تاج ئے په خپل سر ایښے وو، او په زمکه کین ئے تکبر شروع کړے وو، او د ربوبیت دعوی ئے کړے وه، او دا د زنا نه پیدا وو۔ دا د بابل (عراق) بادشاه وو، او د بابل ښار د جوړ کړے او د دغه په بابل کین یوه لویه مانړی جوړه کړے وه۔ (فتح البیان ۲/۱۰۲ و التویر لابن عاشور ۱/۵۰۵)۔

دا کافر انسان وو، او په تکبر کین پدے وجه راغله وو چه الله ورله بادشاهی ورکړے وه او دا قانون دے چه [الْوَضِيعُ إِذَا ارْتَفَعَ تَكَبَّرَ] رذیل چه کله پورته شی نو بیا تکبر شروع کړی۔ دا د الله د وجود نه منکر نه وو، صرف د هغه د وحدانیت او دربوبیت نه منکر وو۔

د الله تعالی ددے کائناتو یواځے متصرف او یواځے مدبر (تدبیر کونکی) منلو ته تیار نه وو، لکه څنگه چه د جاهلیت گمراه خلقو کین بعض داسے وو چه د الله د وجود اقرار به ئے کولو، لیکن د الله سره به ئے نور شریکان جوړول، بعض کارونه او واقعات به ئے خپلو شریکانو ته منسوب کول۔ دغه شان دا خلق د الله د صفت د حاکمیت نه هم منکر وو۔ حال دا چه اسلامی تصور دا دے چه لکه څنگه ددے کائناتو تکوینی کارونه د الله په لاس کین دی، نو دغه شان قانون سازی او د اجتماعی امورو د فیصلو اختیار هم د الله په لاس کین دے۔ او پدے کین هیڅوک د هغه شریک نشته۔

نوده د الوهیت دعوه او کړه او د ابراهیم عليه السلام سره ئے مناظره او کړه۔ دا مناظره په هغه وخت کین وه چه ابراهیم عليه السلام به الله ته خلق رابلل، او د کفر او شرک او د بتانو بدی به ئے بیانوله، نو خلقو کین مشهور شو۔ بادشاه راطلب کړو، هغه ته ئے اووئیل چه ته څه ته دعوت ورکوی؟ هغه اووئیل: زه الله تعالی ته دعوت ورکوم، هغه ذات چه ته ئے هم پیدا کړے ئے اوزه ئے هم پیدا کړے یم۔ هغه اووئیل: چه رب خوزه یم۔ دا کارونه زه کوم۔

ابراهیم عليه السلام ورته اووئیل: هر کله چه ته ددے کارونو واکدار ئے، نو بیا زما رب خود مشرق نه

نمر راخیڑوی، تہ ئے د مغرب نہ راوخیڑوہ چہ ستار بوبیت مونہ اومنو۔

نو ہفہ د کفر پہ وجہ حیران شو، او ہمدغسے لاجوابہ پاتے شو۔ مناظرہ کنبن پر شو، ہر کلمہ چہ پوہہ شو چہ ابراہیم علیہ السلام خو پہ مناظرہ کنبن نہ پر کیڑی نو ارادہ ئے اوکروہ چہ ددہ وژل پکار دی، نو اورتے ورتلہ بل کرو او ہفے تہ ئے گوزار کرو، لیکن اللہ پہ اور کنبن محفوظ اوستلو، کلمہ چہ روغ را اوتلو نو دوی بنہ معجزہ اولیدلہ، لیکن ایمان نہ ئے نہ راوہو۔

ابراہیم علیہ السلام د دوی نہہ د عراق نہ ہجرت اوکرو، فلسطین تہ لارو چہ لوط علیہ السلام ہم ورسرہ وو۔ حکمہ چہ ہفہ زمانہ کنبن جہاد نہ وو، اللہ تعالیٰ بہ کافرانو تہ خیلہ سزا ورکولہ، نو پہ دوی باندمے اللہ تعالیٰ د ماشو عذاب راوستو چہ اللہ پرے تول ہلاک کرل، د دوی غونبے ئے اوخولہ، ونے ئے اوخکلے، تش ہلوکی ئے پریخودل۔ دومرہ ڍیر ماشی وو چہ د نمر رنرائے پتہ کرے وہ۔ اود نمرود پہ پوزہ کنبن یو ماشے ننتو چہ خلق بہ ورتلہ راتلل نو پہ سر بہ ئے وھلو، خلورو سوو کالو پورے دا حالت وو آخر پدے حالت کنبن ہلاک شو۔ (ابن کثیر ۱/۶۸۷)

دلوی دعوہ ئے کرے وہ، اللہ تعالیٰ ذلیلہ کرو، پہ معمولی حیوان ئے ہلاک کرو۔ او ابراہیم علیہ السلام بہ فلسطین کنبن اوسیدو، ہلتہ پرے اللہ تعالیٰ ڍیر امتحانات راوستل اوبیا آخر ہلتہ وفات ہم شو۔ عبد الرزاق د معمر نہ، ہفہ دزید بن اسلم نہ روایت کوی چہ دا واقعہ پدے طریقہ راغلے وہ چہ د ابراہیم علیہ السلام پہ زمانہ کنبن قحط راغلے وو، نو نمرود بہ میرہ (غلہ) تقسیمولہ۔ خلق بہ چہ بادشاہ خوالہ ورغلل نو ہفہ بہ ورتہ وئیل چہ ستار ب خوک دے؟ نو کہ چاہہ د بادشاہ در بوبیت اقرار کولو، ہفہ تہ بہ ئے غلہ ورکولہ، او کہ چاہہ انکار کولو، نو د غلے نہ بہ محروم وو۔ نو ابراہیم علیہ السلام ہہ پہ دغہ کسانو کنبن ورغلو، دہ د ہفہ در بوبیت نہ انکار اوکرو۔ نو بس مناظرہ جوہرہ شوہ۔ او ابراہیم علیہ السلام د ہفہ نہ بغیر د غلے اخستو نہ را اوتو نو پہ لارہ کنبن ئے شہرے پہ بوجی کنبن واچولے چہ خپل اہل ئے نا امیدہ نشی، اود ہغوی زرہ خفہ نشی، کورتہ ئے چہ راوہے، نو اودہ شو۔ بنسخہ ئے وریاخذہ چہ د ہفے نہ خہ راواخلی نو اللہ تعالیٰ ترے طعام جوہر کرے وو، اود ہفے نہ ئے دہ لہ طعام تیار کرو، دہ تہ ئے نزدیے کرو، دہ تپوس اوکرو دا چرتہ وو؟ ہفے اوئیل: داد ہفہ طعام نہ دی چہ تا راویدی نو دہ تہ پتہ اولگیدہ چہ داد اللہ تعالیٰ د طرف نہ رزق دے، نو د اللہ حمد ئے اوئیلو۔ اوداد ہفہ معجزہ وہ۔ (ابن کثیر، بغوی)

﴿حَاجٌّ اِبْرٰهِيْمَ لِيُرِيَهُ﴾ (حَاجٌّ) د مُحَاجٌّ نہ دے، اصل کنبن دے تہ وائی چہ د دوارو طرفونو نہ دلیلونہ وئیلے شی۔ او ہریو شخص پہ بل باندمے خان غالب کول غواری، لیکن د نمرود د طرف نہ خو ہیخ دلیل نہ وو، نو بیا دلتہ حَاجٌّ پہ معنی د باطلے جگرے سرہ دے۔ دارنگہ ہفہ پہ خپل

گمان کنیں خان غالبہ گنہ گنہ لو۔

فائدہ: الْمُنَاطِرَةُ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ۔ ددے نہ معلومہ شوہ چہ پہ یوہ دینی مسئلہ کنیں مناظرہ (بحث) کول، د پیغمبرانو سنت دی۔ (قرطبی)

مناظرہ وئیلے شی د جانبینو پہ دلائلو کنیں کتل چہ کوم حق وی ہغہ قبول۔ د مناظرے مقصد دا دے چہ جانب مخالف بنہ شی او حق تہ راشی، دا د سلفو د مناظرے مقصد وو، لیکن نن صبا مناظرے خپل خان وِر کول او مخالف پر کول او ہیخ دلیل تہ نہ کتل۔ یو طرف تہ آیت او حدیث وئیلے کپری اوبل ورتہ گلے و دے وائی، نو پدے کنیں فائدہ نہ وی، صرف دا چہ عوامو تہ معلومہ شی چہ یو ورتہ آیت او حدیث وائی اوبل طرف سرہ دلیل نشتہ۔ نو عقلمند پرے بنہ کپری۔

(فِي رَبِّهِ) ضمیر ابراهیم عليه السلام تہ راجع دے۔ یعنی د ابراهیم عليه السلام درب پہ بارہ کنیں تے دا بحث کولو۔ د ہغہ د ربوبیت او وحدانیت نہ منکر وو۔

﴿أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ﴾ دا پہ تقدیر د لام سرہ (لَأَنْ آتَاهُ) د خاچ دپارہ علت دے۔ یعنی دا جگرہ تے خکہ کولہ چہ اللہ ورتہ بادشاہی ورکری وہ نو بادشاہی پہ تکبر او سرکشی کنیں راوستے وو چہ د اللہ د ربوبیت نہ تے منکر کرو، حال دا چہ ددے تقاضا خو دا وہ چہ دا پوخ مؤمن او شکر گزار جو رہ شوے وی، او د اللہ ددے نعمت قدر تے کری وی۔ کومہ خبرہ چہ ددہ د ہدایت سبب کیدل پکار وو، د ہغے پہ وجہ سرہ گمراہ شو۔

دارنگہ اللہ تعالیٰ خود لہرہ بادشاہی او حاکمیت ددے دپارہ نہ وو ورکری چہ دا بہ عوام خپل بندہ گان جو روی او د خپل جو رہ کپری قوانینو تابع کوی بہ تے، خکہ ہغہ خو خپلہ د اللہ بندہ دے، لکہ خنگہ چہ نور خلق د اللہ بندہ گان دی۔ پدے وجہ کلہ چہ دا د خپل وخت د نبی سرہ مباحثہ او بحث کوی نو اللہ تعالیٰ ددہ دا کار خلقو تہ عجیبہ او ناشنا بنکارہ کوی او پہ (أَلَمْ تَرَ) سرہ تے ذکر کوی۔ چہ گورہ دا یو بندہ دے او د کائناتو درب صفات خان دپارہ خاص کوی، دیرہ عجیبہ خبرہ دہ !!۔

او داسے بد خوئی پہ دیرو نا اہلہ بادشاہانو کنیں وی چہ کلہ ورتہ اللہ تعالیٰ خہ ظاہری قوت ورکری نو بیا پہ خپل رعیت باندے ظلمونہ کوی او د اللہ حقوق خان دپارہ خاص کپری۔

﴿إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُخَيِّبُ وَيُبَيِّتُ﴾ د (إِذْ) نہ معلوم پری چہ ابراهیم عليه السلام ہغہ تہ د توحید دعوت ورکرو، کلہ چہ نمرود او وئیل: ستار ب خوک دے؟ نو ابراهیم عليه السلام ورتہ د خپل رب دا صفت ذکر کرو۔ چہ زمارب ہغہ دے چہ ژوندی کول او مرہ کول کوی۔ یعنی دا کوم خیزونہ چہ پدے کائناتو کنیں بنکاری، دا مخکنیں نیست وو، بیا وجود تہ راغلل او دا بہ ددے د وجود نہ پس نیست کوی۔ او دا دلیل دے پہ وجود دیور رب چہ ہغہ یواخے دا کارونہ کپیدی۔

﴿ قَالَ أَنَا أَخِي وَآمِثٌ ﴾ لیکن دا ظالم د اِحیاء (ژوندی کولو) او اِماتة (مره کولو) په حقیقت نه پو هیدو، نو پدے وجه ده هم دعوه او کره، چه دا کار خوزه هم کولے شم۔

مفسرین لیکي: ده دوه کسان راوستل چه دواړه د قتل مستحق وو، نو یو ته قتل کرو او بل ته معاف کرو۔ حال دا چه دا خود اِحیاء او اِماتة مه ني نه ده۔ او نه د ابراهيم عليه السلام د خبرے جواب دے۔ ځکه چه اِحیاء (ژوندی کول) خود دے ته وائی چه یو شه نیست وی او هغه له وجود ورکړي مثلاً حیوان او انسان د نطفے نه پیدا کول، او د زمکے ژوند دا دے چه هغه کښ قوت نباتی (د رازرغونولو طاقت) پیدا کړي۔ او دلته خودا شخص الله تعالی ژوند دے کړے وو۔ ده صرف قتل نکړو، دا خود اِحیاء نه ده۔ او کوم شخص ته چه قتل کړو نو دا هم ده ورله مرگ نه دے راوستے، بلکه الله ورله راوستے دے، ده صرف ظاهري اسباب استعمال کړل، ډیر کرته انسان شل ډزه اولگي لیکن چه الله ته د مرگ اراده نه وی کړي، اسباب کار ورنکړي۔

﴿ قَالَ اِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ ﴾

هر کله چه نمرود په خلقو تلبیس او کړو او خان ته په زوره جاهل کړو، او د اِحیاء او اِماتة غلطه معنی ته واخسته، نو ابراهيم عليه السلام دا مناسبه اونه گنرله چه هغه سره د موت او حیات په موضوع بحث او کړي چه مرگ دیته وائی او ژوند دیته وائی۔ ځکه چه پدے کښ مشغوله کیدل مقصد فوت کوي، نو ځکه ابراهيم عليه السلام داسے دلیل ته انتقال او کړو چه دا پکښ زر انخلی او دده هیڅ تصرف او دعوه په هغه کښ کار نه ورکوي، نو ورته ته اووئیل: هر کله چه ته خان ته رب وائے او دا تصرفات خانله ثابتوی، نو نمر د مشرق نه راخیژی، بس ته ته د مغرب نه راوخیژوه چه دا صرف د الله تصرف دے، هیڅوک په کښ نشي شریک کیدے۔ نو هغه حیران شو۔

﴿ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ ﴾ (كَانَمَا أَلْقَىٰ لِي فِي فَمِهِ الْحَجرُ) داسے حیران شو دا کافر انسان گویا کښ په خوله کښ ورته کانړي واچولے شو)۔ خان ته ته هوښیار وئیلو او دے ځائے کښ کم عقل شو۔ داسے جواب ته ولے نه کولو چه دا نمرزه راخیژوم۔؟ جواب د هغه دا دے چه الله ترے دا هیر کړو، دماغ ته ورله بند کړل ځکه چه (وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ) الله د جواب توفیق نه ورکوي ظالمانو ته)۔ دویم دا چه بیا پرے خلقو اعتراض کولو چه ته خو لا پیدا هم نه وے او دا نمر راختلو۔ دارنگه ده ابراهيم عليه السلام ته هم دا نشو وئیلے چه ستار ب دے د مغرب نه راوخیژوي ځکه چه الله ورله دماغ بند کړل۔ او ده ته دا یقینی معلومه وه چه که زه دا مطالبه او کړم، نو د ابراهيم عليه السلام رب د دے طاقت لري، اوس به ته راوخیژوي، نوزه به اوشرمیرم۔

سوال: ابراهيم عليه السلام دویم دلیل ته ولے انتقال او کړو، حال دا چه د مناظرے اصول دا دی

چہ پکار دہ چہ پہ ہمغہ دلیل کنبں راونیولے شی ؟۔ او بل دلیل تہ دنقل کیدو معنی دا جور پیری چہ تا تہ دغہ مخکنے دلیل کمزورے بنکاری او تہ پہ ہغے کنبں مخالف تہ تسلیم شوے ؟۔

جواب ۱ - : پدے کنبں د واضح دلیل نہ اوضح (دیر واضح) تہ انتقال دے۔ دا ددے دپارہ کیری چہ ما درلہ دلیل در کرو، لیکن تہ پدے نہ پوہیرے، جاہل ئے، نو بیخی واضح دلیل واورہ چہ ہغہ دنمر دلیل دے چہ ہرہ ورخ ئے انسان وینی۔ او پدے کنبں مخالف زر راپرزول او د اوریدونکو دماغو تہ زر خبرہ رسول مقصد وی۔ او دا کار جائز دے۔

(۲) جواب : حافظ ابن کثیر وغیرہ فرمائی : پدے کنبں انتقال دیو دلیل نہ بل دلیل تہ نشتہ بلکہ دا اول دلیل د دوم دلیل دپارہ مقدمہ او تمہید دے۔ نو پدے کنبں بیان دے د تصرف د محیی او مویت (د ژوندی کونکی او مر کونکی) چہ ہرکلہ تہ دعوی کوی چہ تہ ہم ژوندی کول او مرہ کول کولے شے، نو ہغہ ذات چہ مرگ او ژوند راولی او د تصرف کوی، نو ہغہ ذات پہ مخلوقاتو کنبں د تصرف ہم کوی چہ کائنات، ستوری او د ہغے حرکات د ہغہ مسخر او تابع دی، ہغہ نمر د مشرق نہ راخیڑوی، نو کہ تہ خان تہ الہ وائے نو پدے کنبں تصرف او کرہ او د مغرب نہ ئے راولہ۔ نو احیاء او اماتہ درب یو تصرف وو او د ہغے تشریح دا وہ چہ اللہ نمر او سپورمی لہ ہم حیاة او موت ورکوی۔ نو دا دیو دلیل دپارہ دوہ مثالونہ شو۔

۳- جواب : حافظ ابن القیم وائی : [إِنَّمَا هُوَ الزَّمَامُ لِلْمُدْعَى بِطَرْدِ حُجَّتِهِ إِنْ كَانَتْ صَحِيحَةً]

(یعنی دا الزام دے مدعی لہ کہ ستا دعوی صحیح وی نو خپل دلیل دے عام کرہ او ہر شی تہ ئے شامل کرہ) ددے تفصیل دا دے چہ ہرکلہ چہ ابراہیم عليه السلام او وئیل : زما رب ژوندی کول او مرہ کول کوی، نو دغہ د اللہ دشمن د ابراہیم عليه السلام د دلیل معارضہ شروع کرہ پہ مغالطے ورکولو سرہ چہ زہ ہم خوک وژلے شم او خوک ژوندی پریخودے شم، نو ابراہیم عليه السلام پہ ہغہ بانڈے الزام او کرو چہ خہ دا خپل دلیل عام کرہ، نمر لہ اللہ چہ کوم طرف تہ حرکت ورکوی نو تہ ئے د ہغے پہ مخالف طرف حرکت ورکرو، د کوم اللہ سرہ چہ تہ پہ ژوندی کولو او مرہ کولو کنبں خان برابر گنہے، نو کہ تہ رشتینے ئے، د تصرف ہم او کرہ چہ ستا دعوی صحیح شی۔ یعنی تہ د ژوندی کولو دعویہ کوی نو د ژوندی کولو یو صورت خودا ہم دے چہ نمر د مغرب نہ راوخیڑوہ۔ نو پدے کنبں پہ خپل دلیل او مدعی کنبں مخالف راگیروں دی چہ ستا دعوی صحیح نہ دہ خکہ چہ دلیل دے ہر خائے کنبں نہ چلی پیری۔ او دا دیر بنہ جواب دے۔

[بدائع التفسیر والصواعق المرسلۃ ص (۲/۴۹۱) الفصل العشرون]

﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾ [لَا يُلْهِمُهُمْ حُجَّةً وَلَا بُرْهَانًا] (ابن کثیر)

اللہ ظالماتو ته دلیل او حجت پہ زبرۂ کبش نہ اچوی۔ دے کبش وجہ بیانوی چہ دا ظالم انسان وو، نو اللہ ورتہ ہدایت اُونۂ کرو، د جواب لارہ ئے ورتہ اُونۂ خودلہ، بلکہ پہ گدو و دوروان شو۔
دلته سوال دے چہ دیرو ظالماتو ته ہدایت شویدے او دلته وائی چہ اللہ ظالماتو ته ہدایت نہ کوی؟۔ **جواب ۱**۔ د ہدایت نہ دلته د جواب توفیق او پہ جواب کبش حق ته رسول مراد دی۔ چا کبش چہ ظلم وی نو اللہ ئے د حق د جواب نہ اروی۔

جواب ۲: ہدایت دپارہ انابت شرط دے او ظالمان اکثر عنادیان وی۔ کہ پہ یو شخص کبش مخکبش ظلم وی، لیکن بیا پکبش انابت پیدا شی، نو اللہ ورتہ ہدایت کوی لکہ د عامو صحابہ کرامو مخکنے حالت شو چہ د انابت د وجہ نہ ورتہ اللہ د ایمان توفیق ورکرو۔
فائدہ: اللہ تعالیٰ (لَا يَهْدِي) جملہ راورہ، خکہ و ہم راتلو چہ دۂ ہدایت ولے نہ قبلولو؟، سرہ ددے نہ چہ دلیل ورتہ واضح شوے وو؟۔ نو جواب دادے چہ دا ظالم وو، د ہدایت مستحق او لائق نہ وو۔

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا

او آیاتانہ دے لیدلے پہ شان د ہفہ کس چہ تیر شو پہ یو کلی باندے او ہفہ پریوتے وو پہ چتونو خپلو باندے

قَالَ أَنِّي يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ

اووئیل ہفہ پہ خۂ طریقہ بہ راژوندی کری دے لہ اللہ تعالیٰ پس د مرگ ددے نہ پس مر اوساتہ ہفہ لہ اللہ تعالیٰ

مِثَّةَ عَامٍ تُمْ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتُ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ

سل کالہ بیائے راپورته کرو۔ او فرمایا اللہ خومرہ وخت دے تیر کرو؟ اووئیل ہفہ وخت تیر کرو ما یوہ ورخ یا خہ حصہ دورخے۔

بَلْ لَبِثْتُ مِثَّةَ عَامٍ فَاَنْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ

اوفرمایا اللہ: بلکہ تا وخت تیر کرے سل کالہ نو اؤگورہ خوراک خپل او سکاک خپل ته چہ نہ دے خراب شوے

وَأَنْظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ

او اؤگورہ ستاخرته (چہ ته پرے دلیل اونیسے) او دے دپارہ چہ تا مونہہ اؤگرخوونخہ د خلقو دپارہ او اؤگورہ ہدوکوتہ

كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوها لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ

چہ خنگہ خوزوو مونہہ ہفے لہ بیا اغوندو مونہہ ہفے ته غوبہ۔ پس هرکله چہ بنہ بنکارہ شوہ ہفہ ته (دا حال)

قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿۲۵۹﴾

اُووئیل ہفہ: زہ پو ہیہم چہ یقیناً اللہ تعالیٰ پہ ہر خہ باندے قدرت لرونکے دے۔

تفسیر: دا دویمہ واقعہ دہ، د اصحاب الرشد دپارہ مثال دے، چہ اللہ د ایمان والو دوست دے اُوگورہ دوی د شبہاتو نہ یقین تہ راویاسی او ایمان ورلہ مضبوطی۔ معمولی تیارونہ ڊیرے رنرا تہ اُووتو۔

وہط: ۱- مخکنس د اللہ تصرف پہ ژوندی کولو او مرہ کولو کنس ذکر شو، نو اوس اللہ تعالیٰ عملی ژوندی کول او مرہ کول بیانوی، نو دا پہ مخکنس تفریح شوہ۔

۲- مخکنس د توحید ربوبیت عقیدہ وہ، اوس بلہ عقیدہ د بعث بعد الموت بیانوی۔

پدے واقعہ کنس اختلاف دے چہ دا د چادہ؟ مشهور دوہ قولہ دی (۱) یو دا چہ دا یو کافر انسان وو چہ د بیت المقدس خوا کنس اوسیدو، د بیت المقدس پہ کلی ورتیر شو چہ وراں پروت وو، بختنصر بادشاہ وراں کرے وو، او د ہفہ اوسیدونکی نے قتل کری وو۔ نو دے انسان زرہ کنس اُووئیل چہ دا کلے بہ اللہ خنگہ راژوندے کری؟ او دا ہلوکی او غونے بہ خنگہ یو بل سرہ یو خائے شی؟ دا خو ڊیرہ بعیدہ دہ۔ (د بعث بعد الموت منکروو)۔

نو اللہ تعالیٰ ارادہ اُوکرہ چہ دہ تہ ہدایت اُوکری، دائے مر کرو او سل کالہ روستوئے راپور تہ کرو، او دہ تہ ئے د دوبارہ ژوندی کولو طریقہ اُوخودلہ او د ملائکو پہ ذریعہ ئے ورسرہ خبرے اُوکرے نو آخر کنس ئے اقرار اُوکرو (أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)۔

(ماتہ پتہ اولگیدہ چہ اللہ پہ ہر شی قادر دے) ایمان ئے راوړو۔ او کلہ نا کلہ د کافرانو دپارہ داسے ناشنا واقعات سبب د ایمان اُوگرخی۔ او دا قول د مجاہد بن جبر دے چہ ابن کثیر، بغوتی وغیرہ ذکر کرے، لیکن علامہ صدیق حسن خان پرے پہ فتح البیان کنس رد کرے چہ دا ڊیر ضعیف قول دے۔ خکہ چہ دے شخص سرہ اللہ خبرے کریدی (کَمْ لَبِثْتُ) (وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ) او کافر لہ اللہ تعالیٰ دومرہ اہتمام نہ ورکوی۔

(۲) دویم قول د اکثر و مفسرینو دے چہ ہفہ صحیح معلومیری چہ دا عزیر بن شرحبہ دے، او دا قول د علی، عبد اللہ بن سلام او ابن عباس رضی اللہ عنہم او حسن، قتادہ او عکرمہ وغیرہ مفسرینو دے۔ او دا د موسیٰ د دور نہ روستو راغلے دے۔ او د بنی اسرائیلو پیغمبر دے۔ وہب بن منبہ وائی: دا ارمیا بن حلقیا دے چہ لقب ئے خضر دے۔

لیکن ابن عطیہ وائی دا قول صحیح نہ دے خکہ چہ دا واقعہ د روستو زمانے دہ او خضر خود

موسیٰ ﷺ د زمانے شخص دے۔ (قرطبی)۔

بعض وائی: حزقیل بن بوزی نبی وو۔ ابن عاشور وئیلی دی چه همدا قول صحیح دے خُکَہ چه دا دتورات د اقوالو مطابق دے۔ لیکن زیاتو مفسرینو دے ته ترجیح ورکریده چه دا عزیر ﷺ وو۔
دا د مصر نہ روان وو، خان سرہ ئے توخہ راخستے وه چه هغه تازه انخران، انگور او د شرابو ورہ شان مشکیزه وه۔ بعض وائی د اُوبو منگے وو۔ (قرطبی)۔

د بیت المقدس پہ خوا کنب تیر شو چه د هغه اهل وژل شوی او کلی ورن شوے وو۔ نو دة د الله د قدرت استعظام اُوکرو (دا خبره ئے لویه اُوکترله) چه دا به خنگه الله راپورته کوی؟ الله خومره لوئی قدرت والا دے!! نو الله ورتہ پہ نفس او خراو خوراک کُحاک کنب د خپل قدرت نخے اُوخودلے، او یقین ئے ورله زیات کړو۔ الله دا سل کالو پورے مړ اُوساتلو، بیائے اول داراژوندے کړو او عقل او زرہ ئے ورله ورکړو۔ علی ﷺ فرمائی چه اول ورله الله سترگے ورکړے او په هغه باندے ئے په خپل خان کنب هم د الله قدرت اُولیدو چه رايو خانے کیږی، او خپل د سورلی خرنے هم اولیدو نو په الله ئے یقین زیات شو او هغه معمولی شان تیارے ئے هم ختمے شوے۔

﴿أَوْ كَالَّذِي﴾ دا (اُو) په مخکنب (الَّذِي) باندے عطف دے۔ او کاف زائد دے۔ نو اصل عبارت داسے دے [أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ]۔ آیاتہ نہ گورے هغه سږی ته چه په یو کلی تیر شو۔ یا کاف اسمی دے په معنی د مِثْل سره۔ او مقصد پکنب د الله د قدرت د شواهدو گنروالے دے۔ [أَيُّ أَلَمْ تَرَ مِثْلَ الَّذِي مَرَّ]۔ آیاتہ نہ گورے په شان د هغه سږی ته چه هغه په یو کلی تیر شو۔ یعنی دده په شان د الله د قدرت ډیر واقعات شته خانله په ده کنب د الله د قدرت شواهد نه دی۔ (قاسمی ۶۰۴/۳)۔

﴿مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ﴾ ۱- دا قریه بیت المقدس بنا وو چه بختنصر خراب کړے وو او د هغه اهل ئے وژلی وو، مره پراته وو۔ او خه کسان ترے وتلی وو، نو د قریه نه کورونه او اوسیدونکی دواړه مراد دی۔
۲- بعض وائی: دا هغه کله وو چه د هغه اوسیدونکی زرگونه وو، او د مرگ ډیرے نه وتلی وو۔
۳- کلبی وائی: دا قریه (دَیْرِ سَابِرِ اَبَاد) وو چه په فارس کنب یو کله دے۔
۴- سدی وائی: دا (سَلْمَا اَبَاد) وو چه دا په اطرافو د جرجان یا همدان کنب محله یا علاقہ ده۔
۵- بعض وائی: دا قریه (دَیْرِ هِرَقْل) وو چه د بصرے او (عسکر مُکرم) په مینخ کنب واقع وو او د جلی په غاړه آباد وو۔ لیکن اول قول ډیر ظاهر او مشهور دے۔ (فتح البیان)۔

﴿وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا﴾ خاویة (۱) معنی: ساقطه۔ راپریوتے وو۔

(۲) په معنی د خَالِيَة۔ یعنی خالی شوے وو د اوسیدونکو نه۔ (قتاده)

دلته اوله معنی مراد ده۔ یعنی اول چتونہ راپریوتی وو، بیا پرے د پاسه دیوالونہ راغوز خیدلی

وو۔ ابن عباس معنی کوی یعنی خراب شوی وو نو یوہ ڊیر کئی ترے جو رہ شوی وہ او اشارہ ده ڊیر خرابوالی ته۔

عُرُوش جمع د عرش ده په معنی چہت سره۔

﴿ قَالَ اَتَىٰ يُحْيِي هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ﴾ (آئی) په معنی د کیف سره دے۔ ددے نه غرض انکار نه دے چہ گنے (العیاذ باللہ) الله قادر نه دے، بلکه مقصد دا دے چہ په کوم کیفیت به ئے ژوندی کوی، واره به وی او که غتیرپی به۔ همداسے به راپاخیږی۔ نو دا کیفیت ورته ناشنا بنسکاره شویدے، پدے وجه ئے دا خبره بعیده گنرلے ده، او پدے وجه ئے مفعول مقدم کریدے ځکه چہ په فاعل یعنی راژوندی کونکی کښ ئے شک نه وو۔

سیوطی وائی: [قَالَ ذَلِكَ اسْتِعْظَامًا لِقُدْرَتِهِ] دا خبره ئے پدے وجه کرے چہ د الله قدرت ئے عظیم گنرلو لکه انسان چہ کله ناشنا کار وینی، نو د الله قدرت عظیم او گنری چہ دا به الله ځنگه پیدا کوی، یعنی د الله څومره عظیم قدرت دے۔ او پدے کښ انکار مقصد نه وی۔

ابو السعود وائی: [قَالَ ذَلِكَ تَلَهُّفًا عَلَيْهَا، وَتَشَوُّقًا إِلَىٰ عِمَارَتِهَا مَعَ اسْتِعْظَامِ النَّاسِ مِنْهَا]۔

(یعنی دا خبره ئے پدے وجه او کره چہ غم ئے کولو په دغه کلی باندے چہ بختنصر هلاک کرے وو او د هغه د جوړیدو نه نا امیدئ سره ئے دا شوق لرلو چہ دا بیرته آباد شی)۔

بیضاوی وائی: [قَالَ ذَلِكَ اغْتِرَافًا بِالْقُصُورِ عَنْ مَعْرِفَةِ طَرِيقِ الْاِخْتِيَاءِ] دا خبره ئے پدے وجه او کره چہ دوی د راژوندی کولو د طریقے د پیژندلو نه ئے د قصور اقرار کولو چہ ماته خود دے د راژوندی کولو د طریقہ نه ده معلومه، دا به ځنگه کیدے شی؟ او ارمان ئے کولو چہ دا طریقہ او وینی۔ (فتح البیان وغیره)

نو هر کله چہ عزیر عليه السلام ددے کلی راژوندی کول او بیرته پدے کښ اوسیدل ناشنا او گنرل، نو الله اوغوختل چہ ده ته دا په خپلو سترگو ورنسکاره کړی په خپل نفس کښ چہ هغه د کلی د راژوندی کولو نه لویه نخه ده۔ نو عزیر عليه السلام هغه ځائے کښ وفات شو۔

بعض وائی اوده شو نو خوب کښ ترے الله ساه واخسته۔

نو د الله څومره عجیب قدرتونه رابنسکاره شون، داروغ جوړ پروت دے، نه ئے ماران لره مانان خوری، نه ئے حیوانات خوری، او نه ئے سیلابونه وړی او نه ئے څوک وینی، او خوراک هم روغ جوړ پروت دے، خاوره هم پکښ نه واقع کیږی، او څر ئے ذره ذره خاورے شوی دے۔ او بیا الله تعالیٰ هغه راژوندی کرے دے۔ نو الله رب العزت داسے ذات دے چہ کوم شے زرسخاکیږی (طعام) هغه ئے محفوظ ساتلے، او کوم شے چہ زرنه سخاکیږی (خر) هغه ئے زرختم کرے دے۔

نو ﴿ فَأَمَّا اللَّهُ فَمِنَ عَامٍ ﴾ مفسرین لیکي: دا د څلویښتو کالو په عمر وفات شوی وو او یو څوی

ترے پاتے شوے وو، دا چہ کلہ راپاخیدو، نو خوی ئے دیوسل شلو کالو وو، اونم سے ئے دنوی کالو وو۔ ددہ تورہ گیرہ او تور سر وو او هغوی سپین گیری بو داگان وو۔ نو دا خپل کلی تہ لارو، خلقو نہ پیژندلو۔ دہ اووئیل زہ عزیزیم۔ خلقو اووئیل : عزیز تہ خو تورات یاد وو، آیا تاتہ یاد دے؟ دہ او فرمایل : آو، نو خلقو اوپیژندلو۔ پدے وجہ بیا یہودو اووئیل چہ دا د الله خوی دے خکہ دا ناشناکار نامہ پکین واقع شوے وہ۔

﴿ثُمَّ بَعَثْنَا﴾ حافظ ابن کثیر لیکی : ددہ د مرگ نہ روستو اویا کالہ روستو دغہ بنار آباد شوے وو، او ددے اوسیدونکی پورہ شوی وو، او بنی اسرائیل دے تہ راوایس شوی وو۔ نو کلہ چہ دا راپورتہ شو او بنہ برابر انسان شو نو الله ورتہ او فرمایل :

﴿قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ﴾ دا تپوس ترے الله ددے دپارہ اوکرو چہ هغه تہ د هغه عجز او کمزورتیا بنکارہ کری چہ دا د الله پہ کارونو باندے د احاطے کولو نہ عاجز دے۔ اوگورہ دومرہ ژوند ئے تیر کرے او پتہ ورتہ نشته۔ نو پہ نفی د علم الغیب باندے دلیل دے۔

دارنگہ دے دپارہ چہ هغه تہ اونیائی چہ تہ مر شوے وے، او دا خوب نہ وو خکہ چہ خوب د سلو کالو پورے نہ او بدیبری۔

﴿قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ﴾ دا ئے خکہ اووئیل چہ دا الله دورخے پہ ابتداء کین وفات کرے وو، بیا سل کالہ روستو ئے دورخے پہ آخر کین د نمر پریوتو نہ مخکین راپورتہ کرو، نو دہ اووئیل یا پورہ ورخ شوے یا خہ حصہ دورخے۔ او دا پدے خبرہ کین دروغجن نہ دے خکہ چہ ددہ گمان همدغه وو او د غیبو علم ورسره نہ وو۔ لکہ د اصحاب کھف پہ شان چہ هغوی هم دغسے خبرہ کرے وہ ﴿قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ﴾ [کھف: ۱۹]۔

﴿قَالَ بَلْ لَبِثْتُمْ مِثَّةَ عَامٍ﴾ دا دلیل دے چہ پیغمبران هم پہ غیبو نہ پوھیبری۔ مگر هله چہ وحی ورتہ اوکری شی۔ نو صالحینو تہ چہ خوک آوازونہ کوی چہ رامد د شہ، نو دوی د اسلام پہ عقیدہ نہ دی پوہہ شوی۔

﴿فَانظُرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَخَرَابِكَ﴾ د هغه طعام انخران وو او شراب ئے پی وو، یا د شرابو او دانگورو رس وو، یا اویہ وے۔ ددے خائے نہ معلومیری چہ خوک پہ سفرخی نو خان سرہ بہ توبنہ اخلی چہ سوالونہ نہ کوی۔ او دا بعینہ توکل دے۔

﴿لَمْ يَتَسَنَّه﴾ قتادة وائی : [أَيُّ لَمْ يَتَغَيَّرْ] ہیخ تغیر پکین نہ ووراغلی۔ پدے کین هاء اصلی دہ او د (لَمْ) د وجہ نہ ساکنہ شویدہ۔ تَسَنَّهُ دَسَنَّهُ نہ اخستے شویدے، پہ اصل کین سنهہ دے۔ کلونو تیریدو تہ وائی۔ [أَيُّ لَمْ يَتَغَيَّرْ عَلَيْهِ السِّنُونَ]۔ یعنی داسے تازہ دی چہ گویا کین ہیخ کلونہ پرے نہ

دی تیر شوی)۔ او کلونو تیریدو سرہ پہ یو شی کنبن تغیر ضرور راخی نو دلتہ معنی التزامی مراد دہ [أَيُّ لَمْ يُغَيِّرْهُ السَّنُونَ] یعنی کلونو تیریدو نہ دی متغیر کری)۔ سرہ ددی نہ چہ دا خیزونہ دیر زر خرابی پری۔

(لَمْ يَتَسَنَّ) ئے مفرد راوہو اگر کہ مخکبن طعام او شراب دوه خیزونہ دی، لیکن دواہہ یو شی تہ راجع دی چہ ہغہ غذا دہ نو خکہ ئے صیغہ د مفرد راوہہ۔

﴿وَأَنْظُرْ إِلَىٰ جِمَارِكَ﴾ دلتہ دنظر نہ مراد دا دی چہ د ہغہ د سورلی خردہ ذرہ شوے وو او اندامونہ او ہلوکی ئے جدا جدا شوی خوارہ پراتہ وو، نو اللہ ورتہ اوفرمایل دی خرتہ اؤگورہ د خہ دپارہ کتل دی، نو دلتہ تقدیر دی [أَيُّ لِيَسْتَدِلُّ عَلَيَّ قُدْرَةَ اللَّهِ] دی دپارہ چہ تہ پدی سرہ دلیل اونیسے د اللہ پہ قدرت او د ہغہ پہ مری راژوندی کولو)۔

بعض وائی: ددہ خر مر نہ وو، بلکہ پہ خپل غوجل کنبن ولاہ وو چہ سل کالہ کنبن پرے ہیخ مصیبت نہ ووراغلی او ہیخ خوراک خکاک ئے نہ کولو۔ (وہب منبہ، وضحاك)۔ لیکن اول قول غورہ دی خکہ چہ دروستو (وَأَنْظُرْ إِلَىٰ الْعِظَامِ) نہ معلوم پری۔

فائدہ: ددی نہ معلومہ شوہ چہ خرہ باندی سوریدل د پیغمبرانو سنت دی۔

﴿وَلَنَجْجَلِكَ آيَةً لِلنَّاسِ﴾ دا واقعہ دہغہ زمانے دپارہ ہم نخہ او عبرت او دلیل شو چہ اللہ بہ د مرگ نہ روستو مری راژوندی کوی۔ (فراء)۔ یا نخہ دا وہ چہ ہغوی پہ خپلو سترگو اولیدو چہ دا خوان وو او خامن او نمسی ئے بوہاگان وو۔ (اعمش، فتح البیان)

دا د اللہ د قدرت عجیبہ نخہ دہ۔ اوز مونہ دپارہ ہم نخہ شوہ چہ مونہ واوریدہ چہ اللہ دنیا کنبن مری راژوندی کری دی۔

اسرائیلی واقعاتو کنبن راخی چہ دا پہ خپل خر سور شو او خپل کلی تہ راغلو چہ خلق ئے ناشنا لیدل، پہ خپل گمان کورتہ راغلو، یوے زہرے رندی بوہی سرہ ملاؤ شو چہ ہغہ دوی وینخہ وہ چہ ددہ د جدائی پہ وخت د شلو کالو وہ، اوس دیو سل شلو کالو پہ عمر دہ، د ہغے نہ ئے تپوس اؤکرو چہ آیا دا د عزیز کورے دی؟ نو ہغے اؤوییل آؤ، او وے ژہل چہ د دومرہ دومرہ مودی نہ د عزیز نوم خوک نہ یادوی، خلقو ہیر کرے دی۔ نو دہ ورتہ اؤوییل زہ عزیزیم۔ ہغے انکار اؤکرو چہ زہ خو عزیز پیژنم، ہغہ خو مستجاب الدعوة وو، د مریضانو دپارہ بہ ئے د شفاء دعا کولہ نو اللہ بہ شفاء ورکولہ، نو تہ زما دپارہ دعا اؤکرہ چہ زہ تا اؤپیژنم۔ نو ہغے دپارہ دعا کولو سرہ ہغہ روغہ شوہ، او وے پیژندلو او دبنی اسرائیلو یو مجلس تہ ئے بوتلو چہ دا عزیز دی چہ پہ ہغے کنبن ددہ خامن او نمسی ناست وو چہ بوہاگان وو۔ نو ہغوی انکار اؤکرو، آخر دا چہ یو

خوی اووئیل چہ زما د پلار پہ شا کنب تور داغ وو چہ وے کتل ہغہ شان موجود وو۔ بیائے اووئیل : عزیز تہ خو تورات یاد وو (او دا ہغہ زمانہ وہ چہ بختنصر د تورات نسخے سیزلے وے) نو عزیز ورتہ پہ یادو معجزۃ تورات اولوستلو، او دوی لہ ئے تازۃ اولیکلو۔ نو د ہغہ وخت نہ یهودیانو بہ وئیل چہ عزیز د الله خوی دے۔ (الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور للسيوطی ۲۱۱/۳)

﴿وَأَنْظِرْ إِلَى الْعِظَامِ﴾ الْعِظَامُ کنب الف لام عوض د مضاف الیہ دی، مراد ترے نہ [عِظَامُ الْجَمَارِ] د خرۃ ہلوکی دی۔ بعض وائی ددہ ہلوکی مراد دی چہ دا ذرہ ذرہ شوی وو، او خرئے ہمدغہ شان روغ جوہر ولاہ وو لیکن اول قول زیات بنکارہ دے۔

﴿كَيْفَ نُنشِرُهَا﴾ دا د الْعِظَامُ نہ بدل یا حال دے۔ او نُنشِرُ د اُنشِرَ نہ دے او د نَشَرَ معنی دہ بعضے شے بعض تہ پور تہ کول۔ ابن عطیة وائی : نَشَرَ پہ آرام آرام سرہ پور تہ کول او دیو بل سرہ پیوستہ کولو تہ وئیلے شی۔ یعنی خنگہ مونہ حرکت ورکوو او بعضے ہلوکی بعضو تہ راپور تہ کوو۔ پدے کنب یو بل قراءت (نُنشِرُهَا) پہ راء سرہ دے پہ معنی د راپور تہ کولو او راژوندی کولو سرہ۔ یعنی خنگہ ئے راژوندی کوو پس د مرگ ددے نہ۔

﴿ثُمَّ نَكُوهَا لَحْمًا﴾ نو د خر ہلوکی یو یو راجمع شول، او پہ یو بل کنب ننوتل، او یو دانچہ د ہلوکو جوہرہ شوہ او دہ ورتہ کتل، بیا غوبنہ او بلے ترے راتاؤ شوے بیا ترے پوستکے تاؤ شو، نو خر ژوندی شو او چغہ ئے اووہلہ۔ نو دہ پہ خپل خان او خر او طعام کنب د الله عجیب قدر تونہ اولیدل۔

﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ﴾ یعنی ہر کله چہ ورتہ بنہ بنکارہ شوے ہغہ نخے د قدرت د الله چہ دائے ناشنا گنہرونکے وو چہ مہی بہ خنگہ راژوندی کوی؟۔ نو دغہ شان بہ پہ قیامت کنب الله تعالیٰ مہی راپور تہ کوی چہ د خاورو نہ بہ ئے اندامونہ جوہرہ پی او غوبنہ او اندامونہ بہ ئے یو خائے کپری او بیا بہ د الله مخے تہ ورخی۔

د تَبَيَّنَ فاعل پتہ دے یعنی كَيْفِيَّةُ الْإِحْيَاءِ۔ (طریقہ د ژوندی کولو)۔ یا [تَبَيَّنَ لَهُ آيَاتُ قُدْرَةِ اللَّهِ مِنَ الْإِحْيَاءِ الْمَوْتِيِّ]۔ (دہ تہ بنکارہ شوے نخے د قدرت د الله پہ راژوندی کولو د مہو)۔

﴿قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (أَعْلَمُ) یعنی اوس ہم پوہہ شوم او آئندہ کنب ہم پوہیہم د الله پہ قدرت۔ دا خود مخکنب نہ د الله پہ قدرت پوہیدو، خو دل تہ د علم الیقین نہ پس د عین الیقین درجہ مراد دہ خکہ د یقین درجے درجے دی، او بیا پہ ہرہ درجہ کنب ہیرے درجے دی۔ دل تہ ئے د علم نہ روستو پہ سترگو لیدلو سرہ عین الیقین راغلو۔ نو دا ہیرہ کاملہ درجہ دہ۔ او دا پہ دنیا کنب وی، او حق الیقین بیا پہ آخرت کنب وی۔ انبیاء او نیکانو تہ الله تعالیٰ کله نا کله پہ دنیا کنب عین الیقین درجہ ورکوی خکہ چہ دوی د حق او د ایمان داعیان دی، کله چہ دوی پہ تذبذب

اوشك كنبى وى، نو په بل چا به خه اثر او كړى ۱۹۔

ددې وجه نه الله تعالى ابراهيم عليه السلام ته ملكوت السموات والارض ورخودلى وو۔ (سورة الانعام)۔
اور رسول الله صلى الله عليه وسلم ئې آسمانونو ته بوتلو او د الله سره ئې خبرې اوشوې، او جنت جهنم ئې اوليدل،
دې دپاره چه يقين ئې مضبوط شى چه ذره برابر شك ئې هم باقى پاتې نشو۔
خوك چه دا واقعه هسه د خوب ليدل او د عالم ملكوت سره متعلقه گنړى لكه صاحب تدبر
قرآن نو خبره ئې خطاء ده۔

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْلَمْ تُؤْمِنُ

او كله چه اووئيل ابراهيم عليه السلام اې ربه! اوخايه ماته چه څرنگه ژوندې كوي مړى۔ اووئيل الله آياته ايمان نه لري؟

قَالَ بَلَىٰ وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ

اووئيل هغه: آو، (ايمان لرم) او ليكن دې دپاره چه مضبوط شى زړه زما. اووئيل الله نور اواخله څلور د مارغانو نه

فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا

نو اموخته او يوځائې كره هغوى لره ځان سره (بيا ئې تېكړه تېكړه كړه) بيا كېرډه په هر غر باندي د هغه نه خه حصه

ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

بيا آواز وركړه هغوى ته راځي به تاته په منډه او پوهه شه چه يقيناً الله تعالى زورور حكمتونو والا دې۔

تفسير: دريم مثال چه دا هم د اصحاب الرشد (د هدايت والا) مثال دې، د لړې رنرا نه الله
ديرې رنرا ته بوتلې دې۔ ابراهيم عليه السلام ئې د علم اليقين مرتبه نه عين اليقين مرتبه ته بوتلو۔ او
پدې كنبى هم د بعث بعد الموت دريم لوئى دليل دې۔

بعض تاريخى رواياتو كنبى راغلى دى چه نمرود د ابراهيم عليه السلام نه په مناظره كنبى دا مطالبه
او كړه چه آياته پوهيږې چه څنگه الله تعالى مړى راژوندى كوي، تاليدلى دى؟ نو ابراهيم عليه السلام
پدې كنبى غلې شوې وو۔ نوروستو ابراهيم عليه السلام د الله نه اوغوختل چه اې الله! ماته په خپلو
سترگو د مړى راژوندى كول اوسايه۔ چه بيا زه خلقو ته د هغه حال وايې۔ (بغوى ۱/۳۲۲)

يادا چه كله ئې مناظره او كړه او د مړى ژوندى كول او مړه كول ئې ذكر كړل، نو خپله دې خبرې
ته متوجه شو چه دا به څنگه كيږي؟ خپله ليدل پكار دى، چه يقين زيات شى نو د الله تعالى نه
ئې سوال او كړو، نو الله يو قسم زورنه وركړه چه يقين دې نشته؟۔

ہفہ اووئیل: شتہ لیکن یقین زیاتول غوارم۔ دا سوال اللہ تعالیٰ دیے دپارہ مونہ تہ رانقل کرو چہ زمونہ اعتراض او وہم ختموی چہ گنے ابراہیم علیہ السلام بہ ددی نہ منکر وویا شکمی وو چہ د اللہ نہ ئے د مری ژوندی کولو طریقہ لیدل غوختل۔ نو اللہ فرمائی چہ ہفہ د شک د وجہ نہ دا سوال نہ وو کرے، بلکہ د یقین د زیاتولو دپارہ ئے کرے وو۔ او پدیے کنس مونہ تہ ترغیب دیے چہ تاسو ہم د خپل یقین د زیاتوالی کوشش اوکری۔

مفسرینو نور اسباب ہم لیکی دی چہ د دریاب پہ غارہ ئے یو حبشی انسان مہ اولیدو چہ مارغانو، دریابی حیواناتو او درندہ گانو دہفہ غونبے خورلے، نودہ اووئیل چہ یا اللہ! ماتہ او بنایہ چہ تہ بہ مری خنگہ راژوندی کوئے؟، دا حیوانات خو بہ ہم مرہ شی، او ذرہ ذرہ بہ شی، او تہ بہ ئے راژوندی کوئے۔ (ابن ابی حاتم، ابوالشیخ فی العظمة والدر المنشور)۔

ہر سبب چہ وی خود خپل یقین زیاتوالے ئے مقصد وو۔

نو اللہ تعالیٰ د ہفہ دعا قبولہ کرہ، او وے وئیل چہ خلور مارغان ذبح کرہ، او یو خائے ئے کرہ او بیادا پہ مختلفو غرونو واپچوہ، بیادا راطلب کرہ، نو دا بہ ستا خواتہ پہ مندرہ راخی۔ ابراہیم علیہ السلام دغسے اوکرل او ہفہ تول پہ رالتلو سرہ د ہفہ خواتہ راغلل۔

فوائد الآیة: ۱- د انبیاء علیہم السلام شان دا دیے چہ دوی ہمیشہ پہ خپل ایمان کنس ترقی خوبسوی، او دا د نور و صالحینو طریقہ ہم دہ چہ پہ ایمان کنس د زیادت او ترقی کوشش کوی، او چہ خومرہ د انسان ایمان او یقین زیاتیری، نو اللہ تہ نزدیے کییری۔

د قرآن او د حدیث د وینا مقصد ہم دا دیے۔ عام انسانان د ہر شی دیروالے غواری، صرف یقین کنس ترقی نہ غواری۔ دا دیر کم ہمتی دہ۔

۲- پدیے آیت کنس د خبر نہ معاینہ او مشاہدے تہ ترقی دہ۔ یا د علم الیقین نہ عین الیقین تہ ترقی دہ۔ ۳- ابراہیم علیہ السلام دعا کریدہ او بنائستہ ادب ئے استعمال کریدے پدیے وجہ اللہ تعالیٰ ورتہ پہ آسانی د مہر و راژوندی کولو طریقہ خودلے دہ۔ پہ یوہ ورخ کنس ئے مارغان مرہ کرل، او بیرتہ ئے راژوندی کرل۔ پہ خلاف د مخکنی شخص چہ ہفہ ظاہر کنس دعا نہ دہ کرے، او لہر شان استبعاد او ناشنا والے ئے زرہ تہ راغلے دیے (انّی یحییٰ ہذہ اللہ) اگر کہ پدیے لفظ کنس یے ادبی نشتہ، لیکن دیرہ عاجزی ہم پکنس نشتہ۔ پدیے وجہ اللہ تعالیٰ دہ تہ پہ تکلیف باندیے د مری راژوندی کول او خودل چہ سل کالہ ئے مہ کرہ۔

۴- د مخکنی او ددیے واقعے فرق دا دیے چہ مخکنس اللہ تعالیٰ او خودل چہ اللہ د سلو کالو مری ہم راژوندی کولے شی (اگر کہ دیرہ زمانہ پرے تیرہ شوی وی، ذرات ئے جدا جدا شوی وی)۔ او

دلته وائی چه نقد تازہ مروراژوندی کولو باندی هم الله تعالیٰ قادر دی۔ نو د هرے واقعے بیلہ بیلہ فائده شوہ۔

﴿أَرِنِي كَيْفَ تُخَيِّمُ الْمَوْتَى﴾ د مری دراژوندی کیدود کیفیت او طریقے معلومولو سوال کوی، او نفس پدی خبره خود هغه د مخکنس نه یقین شته چه الله به مری راژوندی کوی۔ خود هغه د کیفیت لیدل غواری۔ لکه چه نبی ﷺ فرمایلی دی چه «هیخ خبر د سترگو د لیدلو په شان نه دی»۔ (مسند احمد، صحیح الجامع الصغیر (۵۲۵۰) بسند صحیح)۔

﴿قَالَ أَوْلَمْ تُؤْمِنُوا﴾ یعنی ستا پدی خبره ایمان او یقین نشته چه زه مری راژوندی کولے شم)۔ د ایمان نه مراد تصدیق دی۔

نبی ﷺ فرمایلی دی: [نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ] چه مونږ د ابراهیم عليه السلام په مقابله کنس په شک کنس واقع کیدو ته زیات نزدی (یو)۔ (بخاری و مستدرک حاکم)

نو نبی عليه السلام دا په طریقہ د تواضع سره وئیلے دی، او د ابراهیم عليه السلام زیات صفت ئے کړی دی۔ او مطلب دا دی چه که ابراهیم عليه السلام په شک کنس واقع وے، نو مونږ به هغه ته زیات نزدی وے، او کله چه مونږ شک نه کوو (چه مونږ ادنیٰ یو) نو ابراهیم عليه السلام څنگه شک او شبهه کولے شی؟۔ قرطبی او نیشاپورتی لیکلی دی چه د انبیاء کرامو دپاره دا قسم شک او شبهه جائز نه ده۔ نو ابن جریر چه د شک جواز ذکر کړی، هغه خبره ابن عطیة وغیره علماؤ رد کړی ده۔

الله تعالیٰ شیطان ته فرمایلی دی: ﴿إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ﴾ چه زما مخلص بندگانو باندی ستا طاقت نه چلیږی۔ (الاسراء: ۶۵)۔ او د گیف سره سوال نه هم معلومیري چه دا شک نه وو ځکه چه گیف سره د هغه شی په باره کنس تپوس کیري چه هغه د مخکنس نه سائل ته معلوم وی، لیکن د هغه د حالت او کیفیت تپوس کوی۔

﴿قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي﴾ (أَيُّ لَيْسُ كُنَّ قَلْبِي إِلَى الْمُعَانِيَةِ وَالْمُشَاهَدَةِ) (دے دپاره چه زما زړه د سترگو لیدلو حالت ته آرام حاصل کړی) او د علم الیقین نه عین الیقین حاصل شی۔ (بغوتی)

○ [لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي بِالْعَيَانِ بَعْدَ خَبَرِ الْوَحْيِ وَالْبُرْهَانِ] (المنار)

یعنی دے دپاره چه زړه هے مضبوط شی په سترگو لیدلو سره پس د خبر د وحی او د دلیل نه) یعنی د علم استدلالی نه علم ضروری او بدیهی ته نقل شم۔

○ [لَا زَادَ إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِي] (مُجَاهِدٌ، إِبْرَاهِيمُ، قَتَادَةُ) (الدر المنثور وشعب الایمان والبحر المحیط)۔

چه زما ایمان د مخکنس ایمان سره نور زیات شی)۔

○ سعید بن جبیر وائی: چه زما یقین زیات شی۔ نو د اطمینان القلب نه دلته مراد (زیاده)

الایمان) دے چہ ایمان کنیں مے زیادت راشی۔

دا صریح دلیل دے ددے دپارہ چہ دے تصدیق قلبی کنیں ہم زیادت او کھے راتلے شی۔

امام بخاری پہ کتاب الایمان کنیں دا آیت دایمان (تصدیق قلبی) د زیادت دپارہ دلیل ذکر کریدے۔ علامہ رشید رضا فرمائی:

[وَالْحَقُّ أَنْ الْإِيمَانَ الْقَلْبِيَّ نَفْسَهُ يَزِيدُ وَيَنْقُصُ أَيْضًا] (المنار ۹/۴۹۲)۔

(حقہ خبرہ دا دہ چہ دزرہ پہ تصدیق کنیں ہم زیادت او نقصان راتلے شی)۔

او پدے باندے ئے دیر آیتونہ او احادیث راجع کریدی، او وئیلی ئے دی چہ دیومے نظری شبھے د وجہ نہ پدے آیتونو او احادیثو کنیں تاویلات کول ہفوه (بیہودہ کار) او خطائی دہ۔

بعض علماء وئیلی دی چہ ددے نہ خو معلومیری چہ د ابراہیم علیہ السلام پہ زرہ کنیں د مخکنیں نہ اطمینان او سکون نہ وو، اوس ئے طلب کوی۔ نو جواب ئے کرے چہ دلته معنی دا دہ:

[لَكِنْ لِيَرْوُلَ عَنْ قَلْبِي الْفِكْرُ فِي كَيْفِيَةِ الْإِحْيَاءِ لِأَنِّي إِذَا شَاهَدْتُهَا سَكَنَ قَلْبِي عَنِ الْجَوْلَانِ فِي كَيْفِيَّاتِهَا الْمُتَخَيَّلَةِ وَتَعَيَّنْتُ عِنْدِي بِالتَّصْوِيرِ الْمَشَاهِدِ]

(چہ زما دزرہ نہ دافکر ختم شی چہ مری بہ خنگہ ژوندی کیری، خکہ چہ زرہ کلہ دا پہ خپلو سترگو اووینم، نو زرہ بہ مے پدے خیالاتو کنیں نہ گرخی، بلکہ پہ آرام بہ شی او ماتہ بہ ہغہ، د لیدلے شوی تصویر پہ شان بنکارہ شی)۔ نو دلته د اطمینان نہ مراد زرہ او فکر د خیالاتو نہ رابندول دی۔ خکہ چہ د ہر انسان زرہ تہ دا قسم خیالات راخی او دا مطلب نہ دے چہ گنے مخکنیں نہ ئے اطمینان او یقین نہ وو۔ [محاسن التاویل للقاسمی ۳/۶۰۷]

علامہ ابن عاشور د قلب نہ علم، او د اطمینان نہ د ہغے پہ محسوسہ طریقہ حاصلول مراد کریدی یعنی دے دپارہ چہ پہ محسوسہ طریقہ سرہ ماتہ علم حاصل شی۔ نو معلومہ شوہ چہ انبیاء علیہم السلام ہم د علم د مراتبو د زیادت کوشش کوی۔

اطمینان پہ اصل کنیں سکون او آرام تہ وئیلے شی او دا پہ ایمان باندے یوہ زیاتی درجہ دہ [وَهِيَ أَنْ لَا يَبْقَى عَلَى النَّفْسِ فِي يَقِينِهَا مَطْلَبٌ يُحَرِّكُهَا فِي تَحْصِيلِهَا]

[المحرر الوجيز لابن عطية ۷/۳۴]۔

اودا دے تہ وائی چہ دزرہ پہ یقین کنیں داسے یو مطلوب او مقصود پاتے نشی چہ ہغہ زرہ تہ حرکت ورکری چہ ہغہ حاصل کری) یعنی آخری درجہ دایمان۔ لکہ پہ ﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾ کنیں راغله دہ۔

﴿قَالَ لَخَذْتُ﴾ ددے فاء شرط پت دے، ائی إِذَا أَرَدْتُ الطَّمَأِينَةَ۔ ہرکلہ چہ تہ اطمینان غوارے نو

راونیسہ خلور مارغان۔ ﴿أَرْبَعَةٌ مِنَ الطَّيْرِ﴾۔

حکمة: مارغان ئے ولے خاص کرل؟ ○ وجہ دا دہ چہ دا انسان تہ ڊیر قریب حیوان دے پہ خپو او سر کنیں۔ ○ یا دا چہ مارغانو کنیں د اُرنلو صفت دے او د ابراہیم عليه السلام پہ ہمت کنیں ہم پور تہ والے وو۔ نو د ہغہ د ہمت مطابق امرور تہ اُشو۔

○ ددے تہ کرے کول، او تقسیمول آسان وو۔ (فتح البیان والوسیط)۔

○ ددے پہ اجزاؤ راتلو کنیں او بیر تہ ژوندی کیدو کنیں ڊیر عجیب طریقہ سرہ د ژوند لیدل دی۔ ○ اشارہ دہ چہ پہ ہوا کنیں الوتلو سرہ ہم انسان د مرگ او بعث بعد الموت نہ نشی خلاصیدے۔

○ خلور ئے غورہ کرل، دے ڊپارہ چہ د خلورو طرفونو نہ دہغے د راجع کیدو مشاہدہ اُکری، او ددے خبرے یقین ئے مضبوط شی چہ د قیامت پہ ورخ بہ دغہ شان د شپیلی پہ پوکلو سرہ تمام مخلوقات د ہر طرف نہ خپل رب طرف تہ رامندے وہی۔

حکمة: دا خلور کوم مارغان وو؟ نو ددے تعیین قرآن کریم نہ دے کرے خہ فائدہ پکنیں دومرہ نہ بنکاری، لیکن علماؤ ددے پہ تعیین کنیں مختلف اقوال ذکر کریدی:

○ مجاہد او عکرمہ وائی: کونترہ، چرگ، طاوس او کارغہ وو۔ او ابن عباس د کارغہ پہ خائے غرنوق یعنی ڊینگ ذکر کریدی۔ (ابن کثیر)۔ بعض علماؤ نسر مارغہ ذکر کریدی۔

فائدہ: دا خلور مارغان ئے ولے خاص کرل؟ ڊدے کنیں حکمة دا دے چہ ڊدے کنیں انسان تہ اشارہ دہ چہ ددے مارغانو صفات د خان نہ اویاسہ۔ پہ طاوس کنیں زینت دے او د جاہ او مرتبے محبت دے۔ نو د دنیا د ڊیر زیب و زینت نہ بہ خان ساتی۔

او پہ چرگ کنیں شہوت دے۔ علماء فرمائی:

[إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ أَنْ تَعْلَمَ عِلْمَ الْيَقِينِ فَاجْعَلْ بَيْنَكَ وَبَيْنَ الشَّهَوَاتِ خَنْدَقًا مِنَ الْحَدِيدِ]

(کہ تہ غوارے چہ علم الیقین تہ اُرسے نو د شہواتو او خپل مابین کنیں د اُوسپنے یوہ کندہ اُگر خوہ)۔

او پہ کونترہ کنیں غفلت دے۔ او پہ کارغہ کنیں سخت حرص دے۔ او پہ نسر مارغہ کنیں د خوراک سخت محبت دے، نو انسانان ہم ڊدے صفاتو کنیں د مارغانو مشابہ دی، نو خوک چہ دا صفات د خان نہ اویاسی، د جنت اعلیٰ درجاتو تہ بہ اُور سیرپی، او د نیکبختی مرتبے بہ حاصلے کری۔ ابراہیم عليه السلام ظاہری ذبح کرل او عام انسان بہ ئے صفات ذبح کوی نو اعلیٰ یقین او ایمان تہ بہ رسیپی۔ (خازن والسراج العنبر)۔

﴿لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِكَ﴾ ددے دوہ معنی دی: (۱) یوہ معنی [أَمَلَهُنَّ وَأَضْمَمَهُنَّ] دا خان سرہ اموختہ کرہ

او خان سرہ نے یوحائے کرہ) پدے معنی (إِلَيْكَ) د (صُرْهُنُ) سرہ متعلق دے۔ ددے سرہ بہ دا عبارت پت مراد وی چہ [ثُمَّ قَطَعَهُنَّ وَمَزَقَهُنَّ] بیائے پریکرہ او ذرہ ذرہ نے کرہ)۔ لکہ دروستو (جُزءٌ) نہ معلومیرہی۔ (۲) دویمہ معنی (قطع نے کرہ او پریکرہ) یعنی وے تکوہ او چکنی ترے جوہرہ کرہ۔ دا معنی ابن عباس، مجاہد، ابو عبیدہ او ابن الانباری ذکر کریدہ۔ پدے معنی بہ (إِلَيْكَ) د خُد سرہ متعلق وی۔ (قرطبی ۳/۳۰۱)

نو دا لفظ پہ دوہ معنو کنس مشترک دے۔ او ڍیر صحیح قول دا دے چہ دا عربی لفظ دے۔ عکرمہ وائی: دا نبطی لغت دے۔ قتادہ وائی: حبشی دے۔ وھب وائی: رومی لغت دے۔ او (صُر) د صاد پہ پینس او زیر دوارو سرہ راغلی دے۔ دا امر دے د صَارَ يَصُورُ صُورًا يَا صَارَ يَصِيرُ صُورًا نہ۔ صور کوہوالی او مائلہ کیدو او پریکولو تہ وائی۔ ددے وجہ نہ اَصُور ہغہ شخص تہ وائی چہ د ہغہ ختہ کوہ شوے وی۔

داموختہ کولو او د مائلہ کولو د حکم فائدہ دا دہ چہ تول اجزاء اورنگونہ نے اُوپیژنی چہ شک نے رانشی چہ ما وژلی یو قسم مارغان وو، اوراغلی بل قسم دی۔ (ابن عاشور وفتح البیان) دلته د قطع او پریکولو معنی غورہ دہ، خکہ چہ داموختہ کولو او مائلہ کولو پہ معنی سرہ تقدیر تہ حاجت راخی او ہغہ د عربی قانون خلاف دی۔ دویم دا چہ ددے نہ بعض معتزلو (ابو مسلم اصفہانی) او منکرین حدیث انکار کوی چہ ابراہیم رضی اللہ عنہ دا ذرہ ذرہ کپری نہ وو، بلکہ خان سرہ نے اموختہ کرل او شپیلے نے ورتہ اووہلو نو ہغوی راوالتل۔ دا تحریف دے۔ خکہ چہ بیاروستو (جُزءٌ) معنی بالکل بیکارہ کپری خکہ چہ د ہغے معنی دہ، تہکری تہکری کول۔ خکہ چہ جُزء (حصہ) د تَجَزَى (تہکری) کولو نہ پیدا کپری۔

بلہ دا چہ پدے کنس بیاد ابراہیم رضی اللہ عنہ خصوصیت خہ شو؟، دا کار خود کونترو، مرزانو او بنارو ساتونکے ہرہ ورخ کوی۔ کہ ابراہیم تہ نے دا تجربہ کولے، نو پدے سرہ د ابراہیم رضی اللہ عنہ د مری دژوندی کیدو د طریقے معلومولو اشکال نہ ختمیدو!!۔

﴿ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا﴾ ددے نہ معلومیرہی چہ ابراہیم رضی اللہ عنہ ہغہ ذرہ ذرہ کپری وو۔ (۱) (كُلِّ جَبَلٍ) نہ خلور وارو طرفونو تہ چہ کوم غرونہ وی ہغے باندے کیخودل مراد دی۔

(۲) یا خومرہ چہ ممکن وی پہ ہغے باندے دا حصے د مارغانو واچوہ۔ دا (كُلِّ) داستغراق عرفی دپارہ استعمال شویدے۔ غرونہ نے خاص کرل خکہ چہ پہ غرہ کنس داسے حصے پیدا کول ڍیر مشکل وی، لیکن اللہ تہ ہیخ گران نہ دی۔ دارنگہ غرونہ اُوچت وی نو دہ تہ بہ د مارغانو د اجزاؤ او اندامونو لیدل ڍیر بنکارہ وی۔

﴿ تُمْ اذْعُهُنَّ يَأْتِيَنَّكَ ﴾ ددعانه مراد آواز کول اور اغوختل دی۔ یعنی دعاء النداء ده۔ او دعاء عبادت مراد نه ده، خککه چه مخلوق ته د عبادت رآمدد شه وئیل شرک دی۔ او دلته ابراهیم عليه السلام د مارغانو نه کوم مدد غواړی؟! آيا الله تعالى په شرک حکم کوی خه؟!۔

نو ددی نه د بریلیانو او گمراهانو دلیل نیول غلط دی چه وائی ابراهیم عليه السلام مارغانو ته آواز کړی نو که مونږ رسول الله صلى الله عليه وسلم ته آواز اوکړو، نو دا خو خه ناروانه دی خککه چه مارغان بنه دی، که رسول الله صلى الله عليه وسلم؟۔ دوی اهل زیغ دی چه د قرآن د متشابها توپسے روان دی۔

(سَعِيًّا) ددی نه مراد په منډه او تیز راتلل دی۔ یا په خپو پیاده راتلل مراد دی، ددی دپاره چه هیخ شک شبهه پکښ پاتے نشی چه دا گنې هغه مارغه نه دی۔ او پدی کښ بل قدرت د الله تعالى دی چه د مارغانو عادت خو الوتل دی لیکن دا به خلاف عادت په زمکه راروان وی۔ بعض وائی: د سعی نه مراد رالوتل دی۔ (بغوی)۔

اول قول غوره ښکاری خککه چه په هر عرف کښ منډه د تیز والی دپاره استعمالیږی۔ نو ابراهیم عليه السلام هغه مارغان چکنی کړل په داسے طریقه چه قیمه شو، د بنږو، هلوکو او غوښے پته پکښ نه لگیده، او په هر غرنے د هغه مارغانو برخه واچولے او سرونه ئے خان سره کیخودل، او دا نور ته په نزدی غرونو تقسیم کړل۔ خه ئے په یو غر او خه ئے په بل غر۔ نو ده چه کله آواز اوکړو نو ده اولیدل چه بنږی بنږو ته رالوخی او وینه وینه ته او غوښه غوښے ته او د هر مارغه اجزاء بعض د بعضو سره یوځائے کیږی او هر مارغه جدا جدا پوره کیږی او دده خواته رامنډی وهی۔

دنیا کښ اوس انسانان داسے مصنوعات جوړولے شی، نو الله رب العزت به خه قادر نه وی؟! لیکن مونږ د الله د قدرت د ډیرونخو دلیدلو سره اموخته شوی یو، هیخ اثر راباندی نه کوی، او عام انسانان ددی ته فکر هم نه کوی چه په الله تعالى خپل یقین مضبوط کړی۔

﴿ وَاعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾ عزیز یوه معنی غالب۔ نو الله دومره قدرت والا دی چه هغه په هر خه قادر او غالب دی۔ او حکیم دی، په هر کار کښ ئے حکمت وی، نو پدی واقعه کښ ئے هم ډیر حکمتونه رابنکاره کړل۔ د قیامت اثبات ئے پکښ اوکړو۔ چه انسانان او پیریان به هم دغه شان قیامت ته په منډه راخی۔ د ابراهیم عليه السلام یقین ئے پوخ کړو۔

پدی سورت کښ دا پنځمه واقعه ده چه په دنیا کښ الله تعالى حقیقه مری راژوندی کړی دی۔

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ

مثال د هغه کسانو چه خرچ کوی مالونه خپل په لاره د الله کښ په شان د حال دیوے دانے ددی چه رازرغون کړی

سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِثَّةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿۲۶۱﴾

اووہ وپی پہ ہر وپی کبس سل دانے وی او اللہ دوچندہ کوی چارہ چہ او غواری او اللہ فراخہ فضل والادے، پوہہ دے۔

تفسیر:

مضمون: د مسلمانانو اقتصادی نظام برابرول پہ اسلام کبس دیر اہمیت لری، پدے وجہ اللہ تعالیٰ دلتہ د نظام د برابرولو اصول او مسائل بیانوی چہ انفاق کوی او مالونہ مہ جمع کوی، دارنگہ صحیح طریقو سرہ تجارتونہ کوی او د سود او د سودی نظام نہ خان بیچ کری، ہسے نہ چہ دنیا او آخرت مو تباہ نشی۔ او پہ تجارت کبس د اسلامی اصولو لحاظ اوساتی۔ نو احسان، عدل او ظلم درے وارہ بیانوی۔

تفصیلی مضمون داسے دے چہ تر (۲۷۴) آیت پورے د انفاق متعلق خبرے دی۔

د اول آیت عنوان دے ترغیب انفاق تہ پہ مثال ذکر کولو سرہ۔ بیا د انفاق فی سبیل اللہ شرطونہ بیانوی چہ دوہ سلبی دی او درے ثبوتی۔ سلبی دا چہ من (زبادول) او اذی (ضرر رسول) بہ نہ وی۔ از درے ثبوتی دی چہ ہفہ بہ روستو پہ (۲۶۵) آیت کبس راخی۔ (ابتغاء مرضات اللہ)۔ د اللہ درضا دپارہ بہ وی، (تَسْبِيًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ) یا دزرہ د مضبوطوالی دپارہ۔ او انفاق بہ طیب (پاک او حلال) خیز وی۔ بیا د انفاق د نشتوالی پہ وخت کبس د اخلاقو بیان کوی پہ (۲۶۳) آیت کبس چہ سائل تہ بہ غصہ نہ کوی او بدر د بہ نہ وائے۔

بیا د انفاق عدمی شرطونہ او د ہفے د ضائع کیدو مثال پہ (۲۶۴) آیت کبس، بیا صحیح انفاق او د ہفے مثال۔ بیا پہ (۲۶۶) کبس زجر دے سرہ د تخویف نہ رباہ کار او منافق تہ، سرہ د مثال ذکر کولو نہ۔ بیا وائی انفاق د دوہ قسمہ مالونو نہ کولے شی، د تجارت نہ او د زمکے نہ۔ او دردی مال د خرچ کولو نہ منع شویدہ۔ او امر دے چہ انفاق بہ د طیبات نہ کولے شی۔ بیا انفاق تہ ترغیب دے پہ بلہ طریقہ چہ ہفہ دعوت ورکول دی، چہ دوہ خیزونہ د شیطان د طرف نہ دی او دوہ خیزونہ د اللہ د طرف نہ دی۔ نو د اللہ دعوت اومنی او د فقر نہ مہ یرپری۔ بیا ترغیب الی القرآن دے چہ د مالونو پہ گتھلو قرآن ہیر نکری۔

بیا دوہ قسمہ نفقہ نفلی او واجبی پہ (۲۷۲) آیت کبس، بیا د صدقے دوہ قسمہ پہ دوہ طریقو سرہ، پہ پتہ او پہ بنکارہ۔ بیا انفاق پہ مشرکانو بیانوی چہ پہ دوی ہم انفاق کول جائز دی۔ او فائدہ د انفاق او بیا مصارف د انفاق بیانوی، سرہ د شپہ و صفاتو د ہفہ کسانو نہ چہ ہغوی بانڈے انفاق کولے شی۔ بیا تعمیم د اوقاتو د انفاق ذکر کوی چہ انفاق لہ خہ وخت خاص نہ دے دا

پہ (۲۷۴) آیت کتب کی پی۔

بیاد انفاق برعکس شیے ریا (سود) بیانوی چه ددغه خائے نه د ظلم په احکامورد کوی۔ او په سود کولو توبیخ اوزورنه ورکوی او تخویفات ئے ورکری چه خوځ سود کوی نو دهغه سره به الله تعالیٰ سخت حساب کوی، بیاد سودیے برکتی بیانوی په (۲۷۶) آیت کتب، دهغه مقابل کتب ایمان والو ته زیریے ورکوی، بیامنع ده د سود نه اود سود خورو سره ئے اعلان جنگ کرے۔ بیامنع مسئله د قرض ده چه چا باندیے قرض واوری نو که غریب وی، هغه ته به انتظار کولے شی۔ بیامنع په آخر کتب تخویف د آخرت دیے چه د حرامو نه هله بیچ کیدیے شی چه د آخرت یره ورسره پیدا شی۔ په (۲۸۱) کتب۔ دا ډیر عجیب آیتونه دی۔

ارتباطونه

۱- په آیت (۲۵۴) کتب ئے ایمان والو ته په انفاق امر کرے وو، بیامنع کتب د توحید او دوباره ژوندی کیدو خبره راغله، نو پدیے سره ایمان والا انفاق ته تیار شو نو اوس د انفاق تفصیل، سره د فضائلو او شرطونو نه ذکر کوی۔ (ابن عاشور)۔

۲- دارنگه مخکب و اقعاتو کتب بعث بعد الموت ثابت شو چه دوباره ژوند حق دیے نو اوس وائی چه ددیے دپاره توبنه تیارول هم ضروری دی چه دهغه یوه برخه انفاق دیے۔

۳- مخکب دبعث بعد الموت دپاره ئے دذی روح شی راژوندی کول په دلیل کتب ذکر کرل، اوس دهغه دپاره دلیل دبتو په راویستلو سره ذکر کوی۔

عنوان الآیة: تَرْغِيبِ اِلَى الْاِنْفَاقِ عَلٰى سَبِيْلِ الْمِثَالِ - د انفاق فضیلت او هغه ته د مثال په ذکر کولو سره ترغیب بیانوی۔

پدیے آیت کتب الله تعالیٰ په خپله لاره کتب خرچ کونکو ته سخت ترغیب ورکری دیے۔ لکه روستو راخی۔

﴿مَثَلُ الَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ﴾ دا مثال یا د سړی دیے یا د نفقو دیے۔ د دواړو حاصل یو راوخی۔ نو دلته به مضاف حذف وی [مَثَلُ نَفَقَاتِ الَّذِيْنَ] یعنی د الله په لاره کتب د نفقو مثال دیوے دانے دیے چه په هغه کتب اوه وږی وی، او په هر وږی کتب سل دانے وی، نو دا اوه سوه دانے شوے نو خوځ چه د الله په لاره کتب یوه روپی ورکری، نو الله به اوه سوه روپی ورکری، که یوه اوبنه ورکری یا کور ورکری نو الله به اوه سوه ورکری بلکه بعضو خلقو له الله ددیے نه هم زیات ورکوی۔ ځکه چه الله فراخه فضل والا دیے۔

یامضاف روستو حذف دیے یعنی مَثَلُ الَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمْ كَمَثَلِ بَاذِرِ حَبَّةٍ - مثال دهغه کسانو

چہ د الله په لار کښ مالونه خرچ کوی په شان د مثال د کروونکی د دانے دے چه هغه دغه مخکنی صفتو والا وی۔ نو که د سړی مثال شی او که د نفقے مثال شی، دواړه یو شی دے۔

﴿أَمْوَالَهُمْ﴾ یعنی چه خپل مالونه لگوی، او پردی مالونه لگول یا د هغوی نه په غلا یا د هاکه یا په بله غیر شرعی طریقہ باندے حاصل شوی مال لگول صحیح نه دی۔ نو اول به خپل مالونه خرچ کولے شی۔ او، که یو انسان د بل چانه د هغه په رضا مال واخلي او د الله په لار کښ ئے خرچ کړی په صحیح نیت سره نو هغه ته هم الله تعالیٰ پوره اجر ورکوی، لکه حدیث کښ دی، هغه خزانچی چه امانتدار وی او مال ورسره پروت وی او د مالک په حکم سره ئے دا په خوشحالیٰ باندے ورکوی نو ده له هم الله اجر ورکوی۔ (متفق علیه)

بیا دا انفاق عام دے که په خان ئے لگوی، او که په بل ئے لگوی، دے دپاره چه د جهاد او د دعوت کولو دپاره بدن قوی شی۔ علماء او د دین دعاتو باندے پدے نیت سره خورا کونه کول چه هغوی د دین دپاره مضبوط شی، دا هم پکښ داخل دی۔

﴿فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ د سبیل الله مصداق :

۱- فِي جَمِيعِ أَبْوَابِ الْخَيْرِ (تفسیر معالم للبعوثی)

یعنی د خیر او نیکی په تولو کارونو کښ مال لگولو ته فی سبیل الله وائی، که جهاد وی، که مسجد او مدرسہ جوړوی، که په پل او لاره جوړولو ئے لگوی، او که مسکین او فقیر باندے خرچ کوی۔

۲- لِإِشَاعَةِ دِينِ اللَّهِ۔ یعنی د دین د اشاعت دپاره ئے لگوی۔ د فائده مندو علمونو نشر او اشاعت

کوی، کتابونه چهاپ کوی، دعوتی کیستے خوروی۔ دینی پروگرامونو کښ ئے لگوی۔

۳- لِرِضَا اللَّهِ۔ چه د الله رضا پکښ وی، او د الله رضا د رسول الله ﷺ د تابعداري نه بغیر نه

حاصلیږی، نو که انسان په اوله ورځ د مړی خیرات کوی نو که دے کښ د الله د رضا نیت وی، هم قبول نه دے ځکه چه د رسول الله ﷺ مهر او تپا په پرې نه ده وهله شوے۔ او داسے نور مثالونه واخله۔ نو دا اول شرط د انفاق شو چه د الله دپاره به وی۔

﴿أَنْبَتٌ سَبْعَ سَابِلٍ لِي كُلِّ مُنْبِتَةٍ مِنْهُ حَبَّةٌ﴾ یعنی د یو دانے نه یو دکه راوخی چه په هغه کښ اووه

(۷) څانگے خورے شی، او په هره څانگه کښ یو وږے وی چه په هغه کښ سل دانے وی۔ نو د

یوے دانے نه الله اووه سوه دانے زیاتے کړے۔ داسے وږی ډیر کم وی چه په هغه کښ اووه سوه دانے

وی، دا په جوار او کله په غنمو کښ کیدے شی لکه چه ابن عطیة وئیلی دی لیکن دلته د پوهے

دپاره مثال ذکر دے، او په مثال کښ وجود ضروری نه وی، بلکه صرف ذهنی تصویر غرض وی،

نو دلته د زیات اجر تصویر ذهن کښ اچول مقصد دے۔ او بیا دلته د اووه سوه عدد د تعیین دپاره

نہ دے بلکہ د ذہن تہ درانزدے کولو دپارہ دے، خکہ چہ پہ عربی ژبہ کنب غالباً اووہ او اوویا او اووہ سوہ د دیر والی دپارہ ذکر کپری۔

او دا مقصد نہ دے چہ د اوہ سوو نہ زیات نہ ورکوی بلکہ روستو وائی وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ۔ چالہ چہ اللہ زیات غواری ورکوی۔

حافظ ابن کثیر فرمائی: ددانو مثال ئے ذکر کرو او اووہ سوہ ئے اول نہ ذکر نکرو خکہ چہ پدے کنب اشارہ دہ چہ نیک اعمال اللہ تعالیٰ د خپل صاحب دپارہ وخت پہ وخت زیاتوی لکہ خنگہ چہ فصل دیوے دانے نہ دیر پری، کلہ چہ پہ مزیدارہ زمکہ کنب اوکرلے شی۔ او حدیث د صحیحینو کنب د ابو ہریرہ نہ مرفوع روایت دے:

[مَنْ تَصَدَّقَ بِعَدْلِ تَمْرَةٍ مِنْ كَنْبِ طَيْبٍ وَلَا يَضَعُ إِلَى اللَّهِ إِلَّا الطَّيِّبَ فَإِنَّ اللَّهَ يَقْبَلُهَا بِيَمِينِهِ ثُمَّ يُرَبِّهَا لِصَاحِبِهَا كَمَا يُرَبِّي أَحَدَكُمْ فَلَوْلَا حَتَّى تَكُونَ مِثْلَ الْجَبَلِ]۔

(خوک چہ دیوے کجورے پہ اندازہ د حلال کسب نہ صدقہ اوکری، او اللہ تعالیٰ تہ صرف حلال او پاک مال خیرتی، نو اللہ دا پہ بنی لاس سرہ قبلوی، بیائے ددے صدقے والا دپارہ زیاتوی لکہ خنگہ چہ یو تن ستاسو د خپل آس بچے غتوی، تردے چہ دا صدقہ د غر پہ شان شی)۔

پہ صحیحینو کنب د ابو ہریرہ ؓ روایت دے چہ رسول اللہ ﷺ او فرمایا چہ: «د بنیادم نیک کارونہ اللہ تعالیٰ زیاتوی، یوہ نیکی د لسو چندو نہ واخلہ تر اووہ سوو پورے زیات پری»۔ د ابن مسعود ؓ روایت دے چہ یو سری یو او بن را واخستو او رسول اللہ ﷺ تہ راغلو، اووے وئیل چہ دا زہ د اللہ پہ لارہ کنب ورکوم۔ نو نبی ﷺ او فرمایا چہ «ددے پہ بدلہ کنب بہ تاتہ د قیامت پہ ورخ اللہ تعالیٰ اووہ سوہ مہار والا او بنانے درکوی»۔

(احمد، مسلم، نسائی، حاکم)۔

﴿وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ د (لِمَنْ يَشَاءُ) نہ مراد یا ہر خوک دے چہ ہر چالہ اللہ تعالیٰ اووہ سوہ چندہ باندے بدلہ ورکوی۔ نو د نیکی ادنیٰ درجہ دا دہ چہ یو پہ لسہ درکری شی، متوسطہ درجہ دا چہ یو پہ اوہ سوہ او اعلیٰ درجہ دا دہ چہ د اوہ سوو نہ ہم زیاتہ کرے شی۔

○ ظاہر معنی دا دہ چہ اللہ ددے نہ ئے ہم زیاتوی، یعنی اووہ سوو نہ زیات یو پہ اوہ زرہ اووہ لاکھ، اووہ کروڑہ، اووہ اربہ تر غیر انتہاء پورے۔ دا ہفہ چالہ زیاتوی چہ پہ جذبہ او شوق سرہ مال خرچ کری، او پہ موقعہ او محل کنب ئے استعمال کری۔

﴿لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ﴾ یو انسان د تکلیف پہ وخت کنب مال خرچ کری، او بل ئے دراحت پہ وخت کنب د دوارو اجر چرتہ برابر کیدے شی۔ یو انسان د خپل غربت پہ وخت

خیراتونہ کوی، او بل ئے د مالدارئ پہ حالت کنیں، دواہہ چرتہ برابر دی ۱۱۔

یو انسان ئے تکلیف زدہ تہ ورکوی، او بل ئے مالدار تہ دواہہ نہ دی برابر۔

دغہ شان الله تعالیٰ جذبے او محبت، اخلاص او ضرورت تہ گوری۔ دزرہ د کیفیت پہ وجہ پہ عمل کنیں او د ہغے پہ ثواب کنیں تبدیلی راخی۔ دوہ کسان بہ لس روپی ورکری، یو لہ بہ الله تعالیٰ بدلہ یوپہ کروہ ورکری، او بل لہ بہ ئے پہ لس چندہ ورکری خکہ چہ جذبہ او شوق کنیں فرق وی۔

﴿وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ تتمہ کنیں ئے وَاَسِعٌ رَاوِرُو، اشارہ دہ چہ الله تعالیٰ سرہ بدلے فراخہ دی، نو خومرہ چہ اخلاص سرہ انفاق اوشی نو الله بہ د ہغے اجر ہم بغیر د معینے اندازے نہ ورکوی، او چالہ چہ الله تعالیٰ اجر ورکوی نو د ہغہ پہ نیت باندے عَلِيمٌ او پوہ دے۔

د مثال تفصیل او تطبیق

یوہ دانہ چہ پہ صحیح او مزیدارہ زمکہ کنیں اُوکرلے شی، نو د ہغے نہ اُوہ وپی پیدا شی، او بیا پہ ہر وپی کنیں سل دانے راوخیڑی، نو اُوہ سوہ دانے شوے، بیا چہ کلہ دا اُوہ سوہ دانے پہ صحیح زمکہ کنیں اُوکرلے شی، او ددے صحیح پالنے او تربیت اُوکرے شی، نو د ہغے نہ دغہ شان نور اُوہ سوہ دانے پیدا کیڑی، نو اُوہ سوہ چہ پہ اُوہ سوہ کنیں ضرب کرے شی، نو خلور لاکھہ نوی زرہ (۴۹۰۰۰۰) دانے جوہیڑی، بیا دغہ شان چہ داتولے دانے پہ یوہ فراخہ زمکہ کنیں اُوکرلے شی، او صحیح تربیت ئے کولے شی، نو کروہونو دانے ترے جوہیڑی چہ دنیا بہ پہ پرے مرہ شی۔ او چہ دغہ سلسلہ د کروندے روانہ وی، نو یے شمارہ اوے حدہ دانے بہ تیارہیڑی چہ انسانان او حیوانات بہ ترے فائدے اخلی۔

نو دغہ شان کہ خوک پہ یو داعی، مُجاہد او طالب علم باندے خرچہ اُوکری، او بیا د ہغہ صحیح تربیت اُوکرے شی، او پہ قرآن او حدیث سرہ ہغہ مورہ کرے شی۔ نو دا مجاہد او داعی او طالب علم بہ خپل کوشش کوی، نور اُوہ کسان بہ تیاری، او دہغوی تربیت بہ کوی، بیا ہر یو دغہ اُوہ کسانونہ کوشش او دعوت او جہاد اُوکری، تردے پورے چہ د صحیح عقیدے، د اعمالو او اخلاقو والا بہ پہ زرگونو خلق تیار کری چہ پہ ہغوی بہ ڊیر امت تہ فائدہ اُورسیڑی، ہر خائے کنیں بہ خلق پہ دین او صحیح عقیدہ سیراب شی۔

ڊیر دینی مرکزونہ بہ آباد شی، ددے تولو اجر بہ ہغہ شخص تہ ملاویڑی چہ دہ د دین پہ دغہ موقعہ کنیں مال لگولے دے، او دیو نیک عمل سلسلہ ئے جاری کریدہ۔ نو دا ددہ دپارہ صدقہ جاریہ شوہ چہ پس د مرگ نہ بہ دہ تہ ددے اجر ونہ رسیڑی۔

نو پدے مثال کنیں مال لگولو تہ ڊیر زیات ترغیب دے گویا کنیں انفاق بعینہ صدقہ جاریہ

دہ۔ دارنگہ دا مطلب ہم دے چہ دیوے روپیٰ پہ خرچ کولو سرہ بہ اللہ تعالیٰ بندہ تہ اووہ سوہ روپیٰ اجر و رکوی او دائے ادنیٰ درجہ دہ۔

الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا

ہفہ کسان چہ خرچ کوی مالونہ خپل پہ لارہ د اللہ کنس بیانہ ورپسے کوی د ہفے پے چہ کوم نے خرچ کری وی

مَنْ وَلَا أَدَى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿۲۶۲﴾

زبادنہ او نہ ضر۔ دوی دپارہ اجر دے پہ نزد رب د دوی او نہ بہ وی خہ یرہ پہ دوی او نہ بہ دوی غمجن شی۔

تفسیر: پدے آیت کنس یوزیرے دے ہفہ چاتہ چہ د اللہ پہ لارہ کنس صحیح انفاق کوی، دویم سلبی او عدمی شرطونہ د انفاق بیانوی چہ زبادول او ضرر و رکول بہ پکنس نہ وی۔
﴿ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ﴾ قاسمی د زمخشری نہ د (ثُمَّ) پہ بارہ کنس نقل کری چہ (ثُمَّ) دلتہ د تراخی د زمان دپارہ نہ دہ، بلکہ د انفاق او د ہفے پے د زبادنہ او اذی ورپسے کولو د تفاوت دپارہ دہ۔ یعنی دا دوارہ کارونہ یو خائے کول د عقل نہ دیر جدا دی۔ او دیتہ تراخی رتبی ہم وئیلے شی۔
قاسمی خپلہ وئیلی دی چہ زما پہ نیز غورہ دا دہ چہ (ثُمَّ) پہ داسے مقاماتو کنس دلالت کوی پہ ہمیشوالی د روستو فعل پہ مخکنس فعل پے، یعنی د انفاق نہ روستو زبادنہ او اذی نہ کول بہ ہمیشہ دپارہ وی، دیو وخت دپارہ بہ نہ وی۔

یعنی دا احسان بہ بالکل ہیر کری لکہ دا معنی پہ (ثُمَّ اسْتَقَامُوا) کنس ہم دہ چہ دروبیت د اقرار نہ روستو بہ پہ ہفے باندے ہمیشوالے کوی۔ او د خواہشاتو تابعداری بہ نہ کوی۔ او بیائے وئیلی دی چہ دا معنی پہ سین کنس ہم جو رہی لکہ پہ ﴿إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيِّدِينَ﴾ کنس چہ دلتہ داسے نہ دہ چہ ابراہیم عليه السلام تہ ہدایت روستو حاصل شویدے۔ بلکہ مقصد دا دے چہ ابراہیم عليه السلام فرمائی چہ اللہ بہ ما پہ ہدایت باندے ہمیشہ پاتے کوی او ددے مودہ بہ تر مرگہ پورے او بدوی۔ (تفسیر القاسمی ۳/۶۱۰)

﴿مَنْ وَلَا أَدَى لَهُمْ﴾ (مَنْ) زبادولوتہ وئیلے شی، دا پہ دوہ قسمہ دے (۱) یو د اللہ پہ صفاتو کنس دے چہ اللہ تہ (مَنْ) زبادونکے وائی او دا د اللہ بنکلی صفت دے۔ (۲) او من د انسان پہ بارہ کنس دیر بد صفت دے، ددے وجہ نہ بعض سلف فرمائی: [إِذَا اصْطَنَعْتُمْ صَنِيعًا فَأَنْسُوهُ وَإِذَا أَسَدَىٰ إِلَيْكُمْ صَنِيعٌ فَلَا تَنْسُوهُ] (کلہ چہ تاسو چا سرہ احسان او کری نو ہیرے کری او کلہ چہ تاسو سرہ خوگ احسان او کری نو مہ نے ہیروی)۔

حکمة: دزبادونے د منع علت دا دیے (۱) چہ پدے کنیں استذلال (ذلیلہ) کول د ہفہ شخص دی چہ ہفہ باندے صدقہ شوی وی۔ او دا صرف د الله سرہ لائق دیے چہ بندہ گان ہفہ تہ ذلیلہ شی۔ (۲) وجہ دادہ چہ پدے سرہ ستا پہ زرہ کنیں ترفع او تکبر راخی چہ گورہ ما داسے کبری دی۔ (۳) وجہ دادہ چہ منعم حقیقی خو الله دیے۔ ہفہ دا نعمت پیدا کرے وو او الله تعالیٰ ہفہ لہ ورکرو، تہ پکنیں یوہ واسطہ شوی۔ نو واسطے لہ خہ پکار دی چہ ہفہ زبادنہ کوی بلکہ د الله شکر او کرہ چہ تہ ئے واسطہ کرے۔

(۴) وجہ دادہ چہ تا ددے احسان پہ بدلہ کنیں د الله نہ اجر او مزدوری اخستے دہ، ہفہ درلہ زرہ از مال فراخہ کرو او د صدقے توفیق ئے درکرو او اجر ئے درکرو، نو تہ خنگہ پہ ہفہ باندے احسان کوے دا خو تہ ظلم کوے چہ مزدوری دیے ہم واخستہ، او بیا زیادول ہم کوے۔

(۵) پدے سرہ زرہ دریاہ او منافقت نہ دکیہی او انسان پرے د الله نہ ورا ندے کیہی۔ او اسلام انفاق ددے دپارہ نہ دے مقرر کرے چہ صرف د فقیر خیتہ دکہ شی او حاجت ئے ختم شی بلکہ اصل مقصد پکنیں د ورکونکی د نفس تزکیہ او صفائی او تہذیب دیے بلکہ پدے کنیں د انسانی ہمدردی او ورورولی فکر پیدا کول دی، او دا زیادول دی چہ الله ما سرہ دا احسان کرے۔ او ہفہ ماتہ دا حکم کرے چہ زرہ بہ ددے نہ خوراک کوم پہ غیر د اسراف او تکبر نہ او د الله پہ لار کنیں بہ ئے خرچ کوم پہ غیر د منع او زباد او ضرر نہ۔ (فی ظلال القرآن)۔

بیا مَن پہ دوہ قسمہ دے۔ ۱- مَن بِالْقَلْبِ (پہ زرہ) ہم وی۔ چہ زرہ کنیں دا خبرہ راولی چہ زرہ پہ فلانی دیر محسن (احسان کونکے) یم۔ او خان پرے لوئی گنہری۔

۲- او باللسان (پہ ژبہ) ہم وی۔ چہ یو انسان سرہ احسان او کبری، بیا ورتہ وائی چہ ماتا سرہ دیر احسانات کپیدی، او تا ہیخ شکر اونکرو۔

یا چاتہ او وائی چہ ما فلانی سرہ احسان کرے، او بیا ہفہ دہ تہ راور سیرہی، نو دہ تہ پرے ضرر ملاؤ شی۔ لکہ دیر خلق وائی فلانے ماتہ راغلی وو، پیسے رانہ غوختے نو ما ورتہ دومرہ ورکریے۔ فلانے راغلی وو، چرگان مے پرے او خورل۔ فلانے مونہ کرہ هر وخت راخی او زہ پرے داسے داسے خورا کونہ کوم۔ وغیرہ۔

(أذی) ددے ہم دیر صوتونہ دی (۱) دا پیغور ورکری چہ (إِلَى كُمْ تَسْأَلُ وَكُمْ تُؤْتِينِي) شوپورے بہ داسوالونہ کوے، او مالہ بہ ضرر را کوے۔ الله دیے ما ستانہ خلاص کبری، او زہ تاتہ چا خودلے یم۔ (۲) د ہفہ چا پہ مخکنیں دا انفاق یادول چہ ہفہ شخص ئے نہ خوبنوی چہ ہفہ پرے خبر شی۔ (بغوتی، خازن)۔

(۳) **السُّبُّ وَالتَّشْكِي**۔ چا باندی ئے احسان کرے نو بیا ہفہ تہ رد بد وائی۔ او د ہفہ نہ شکایتونہ کوی۔ (۴) یاترے خدمتونہ اخلی۔ (قرطبی)۔
 مَنْ د ضرر یو قسم دے، لیکن جدائے ذکر کرو، او د اذی نہ ئے مخکنیں ذکر کرو، خکہ چہ دا ڀیر واقع کیہی۔

علماء فرمائی: [الْمَنْ يُشْبَهُ بِالنِّفَاقِ وَالْأَذَى يُشْبَهُ بِالرِّيَاءِ] (تفسیر بحر العلوم للسمرقندی)۔

زبادونہ د منافقت مشابہ دہ۔ او اذی (ضرر ورکول) دریاہ سرہ مشابہ دی۔

مَنْ کبیرہ گناہ دہ او پہ یو حدیث کنیں راغلی دی، چہ درے قسمہ خلق دی چہ اللہ بہ ورسرہ خبرے نہ کوی، نہ بہ ورتہ نظر کوی، او نہ بہ ئے پاکوی، او دوی دپارہ بہ دردناک عذاب وی۔ مَنْ (زباد کونکے)۔ د گیتونہ جامہ خکته کونکے۔ پہ دروغجن قسم سرہ خپلہ مَبِيعَه (سامان) مشہورونکے۔ (متفق علیہ)۔

فائدہ: پہ (وَلَا أَذَى) کنیں ئے (لَا) کلمہ دوبارہ راو پس کرہ، پدے کنیں اشارہ دہ چہ پہ ہر یو د مَنْ او اذی سرہ د صدقے ثواب باطلیہی، یعنی د دوا رو جمع کول لازم نہ دی۔

(فتح البیان واللباب)۔

﴿لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ پہ بعض خایونو کنیں فَلَهُمْ راخی پہ فاء سرہ، او پہ بعض خایونو کنیں بغیر د فاء نہ راخی لکہ دلتہ شو۔ نو ددے حکمہ دادے چہ کوم خائے کنیں چہ پہ حصر او اختصاص سرہ د جزاء د مستحق بیان وی نو ہلتہ فاء نہ راوی۔ یعنی خوک چہ انفاق کوی پہ غیر د زبادونے او اذی نہ نو صرف ہفہ بہ مستحق د اجر وی، نہ ہفہ خوک چہ زبادنہ او ضرر ورکوی۔ او کوم خائے چہ فاء راوی نو ہلتہ سببیت تہ اشارہ وی چہ ما قبل سبب د ما بعد دپارہ دے، یعنی روستنے اجر ورتہ پدے وجہ ملاؤ شوے چہ دا مخکنے کار ئے کرے۔ او حصر پکنیں مقصد نہ وی۔ (نقلہ القاسمی عن الزمخشری ۶۱۰/۳)۔

ابو السعود وائی: فاء راو پل ئے پریخودل چہ خبر ورکری چہ پہ دغہ مخکنی انفاق باندی اجر ملاویدل داسے بنکارہ دی چہ تصریح بالسببیت تہ ئے حاجت نشتہ۔

خو ددے اجر سرہ ایمان شرط دے۔ او ددے مطلب دا وی چہ پدے انفاق سرہ خوف او حزن ختمیہی خو کہ مانع نہ وی موجود۔ او کہ مانع موجود شو مثلاً نور گناہونہ راغلل یاے ایمانی وہ، نو بیا بہ دا اجر نہ وی۔

قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يُتْبَعُهَا أَدْوَىٰ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿۲۶۳﴾

وینا نیکہ او بخنہ غورہ دہ د ہغہ صدقے نہ چہ ورپسے وی د ہغے پسے ضرر او اللہ بے حاجتہ دے، صبرناک دے۔

تفسیر: پدے آیت کنب د مال او د انفاق د نشتوالی پہ وخت کنب د اخلاقو بیان دے۔ یعنی چہ کلہ د انسان سرہ مال نہ وی، او انفاق نشی کولے، نو ہغہ بہ اخلاق استعمالوی، ہر چاہہ انسان مال نشی رسولے، لکہ پہ مرفوع روایت د ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ کنب دی:

[إِنَّكُمْ لَنْ تَسْعَوْا النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَسْعَهُمُ مِنْكُمْ بَسْطُ الْوَجْهِ وَحَسْنُ الْخُلُقِ]

(ابو یعلیٰ و البزار من طرقٍ أحدهما جيدٌ وحسنه الألبانی لغيره فی صحيح الترغيب: ۲۶۶۱)

(تاسو مالونہ ہر چاہہ نشی فراخہ کولے لیکن ستاسو نہ دے کولاؤ مخ او بنائستہ اخلاق ہغوی تہ فراخہ شی)۔ او بنائستہ اخلاق ہم نیکی دہ۔

حدیث کنب دی: [الْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ] [مسلم: ۲۲۲۴] نیکہ خبرہ کول ہم صدقہ دہ۔

﴿قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ﴾ دے کنب (۱) یو مقصد دا دے چہ د ضرر والا صدقے ورکولونہ اخلاق چلول غورہ دی۔ نو پدے کنب بہ ترغیب وی دے تہ چہ صدقہ ورکوی، نو بغیر د ضرر ورکولونہ ئے ورکری۔ (۲) دویم مطلب مخکنب واضح شو چہ یو انسان سرہ صدقہ نشتہ خود محتاج او سائل سرہ اخلاق استعمال کری، نو دا ڍیر اجر والا دے د ہغہ انسان نہ چہ ہغہ سرہ د ضرر ورکولونہ صدقہ ورکری۔

(قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ) أَىٰ عِنْدَ الْمَطَالِبَةِ - (یعنی کلہ چہ تانہ سائل مطالبہ اوکری، نو نیکہ خبرہ ورتہ اوکری)۔ ضحاک وائی: چہ داسے ورتہ اووائے: يَرْحَمُكَ اللَّهُ وَيَرْزُقَكَ اللَّهُ - اللہ دے پہ تارحم اوکری او اللہ دے رزق درکری۔ او دکل رتل بہ نہ کوے۔ (فتح)۔

﴿وَمَغْفِرَةٌ﴾ (أَىٰ عِنْدَ الْمُبَالَغَةِ) (بخنہ کول پہ وخت د مبالغہ د سوال کنب)۔ یعنی کلہ چہ تانہ سائل پہ زور او سختی سرہ مطالبہ کوی چہ خامخا را کرہ او ستا خہ بے عزتی پکنب اوشی، نو تہ ورتہ معافی اوکری۔ داسے ورتہ اووایہ چہ اویخہ۔

(۲) دویم: د قول مَعْرُوفٌ نہ مراد (عِدَّةٌ حَسَنَةٌ) دہ، بنائستہ وعدہ ورسرہ اوکری چہ صباراشہ درہ کرہ۔ یا ورلہ غائبانہ نیکہ دعا او غوارے۔ او مَغْفِرَةٌ نہ مراد د سائل بد حالت پتہ سائل۔ او خلق د ہغہ د سوال نہ نہ خبرول دی۔ خکہ مغفرت کنب معنی د پتہوالی پرتہ دہ۔

(۳) دریم: قول معروف د انسان صفت دے چہ نیکہ وینا ستا سائل تہ او بخنہ د اللہ د طرف نہ چہ انسان تہ پہ قول معروف سرہ اوکری شی غورہ دہ د ہغہ صدقے نہ چہ ضرر ورپسے اوکری

شی۔ (التسهیل) لیکن دا معنی بعیدہ ده۔

رسول الله ﷺ باندے یو اعرابی پہ سوال کنبں دومره سختی اوکړه چه در رسول الله ﷺ نه ئے خادر راخکلو او د هغه په بدن ئے اثر اوکړو او هغه ته ئے اووئیل، ما دپاره د الله په مال کنبں حکم اوکړه، نو رسول الله ﷺ ورته اوخندل او حکم ئے ورله اوکړو۔ (او هیخ بد اخلاقی ئے ورسره ونکړه دا دامت دپاره سبق دے)۔ او په یوه بله موقعه کنبں در رسول الله نه خلقو دومره سوال اوکړو چه هغه ئے د کیکرونه ته محتاج کړو چه د هغه خادر ئے اونیولو۔ لیکن بیا هم رسول الله ﷺ هغوی ته هیخ ضرر ورنکړو۔ (صحیح بخاری)

دلته ئے صرف اذی ذکر کړه ځکه چه من په اذی کنبں داخل دے۔ لکه چه مخکنبں تیر شو۔
فائده: قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ کنبں تنوین د تقلیل دپاره دے، او صَدَقَةٌ کنبں د تکثیر دپاره دے۔ یعنی لږه نیکه وینا د ډیرے صدقے نه غوره ده چه ضرر ورسره وی۔

﴿وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ﴾ غنی او حلیم دا دواړه صفتونه د بل چا دپاره نه جمع کیرې۔
الله غنی دے نو هغه ته ستاسو د صدقاتو نه هیخ فائده نه رسیږی او ستاسو صدقو ته ئے حاجت نشته، بلکه پوره فائده ئے تاسو ته راوایس کیرې۔
حلیم دے یعنی مَعَ الْغِنَى التَّامِ مَوْصُوفٌ بِالْحِلْمِ وَالتَّجَاوُزِ فَكَيْفَ لَا تَغْفُونَ مَعَ قِلَّةِ صَدَقَاتِكُمْ وَتَوَدُّونَ [الله سره د پوره بے حاجتی نه، حلم او صبر او تجاوز کوی او ستاسو خو صدقه هم کمه ده نو څنگه معافی نه کوی او ضررونه ورکوی]۔ یعنی تاسو له خو خامخا صبر پکار دے ځکه چه تاسو فقراء بی، اجر ته حاجت لری۔

○ یا غنی دے د صدقے د بندگانو نه، فقیران دے ته نه محتاجوی چه من او اذی برداشت کړی، بلکه د بل کوم طرف نه به هغوی ته رزق ورکړی۔ او حلیم دے چه څوک من او اذی کوی، نو هغه له زر عذاب نه ورکوی بلکه مهلت ورکوی چه توبه اویاسی۔ (فتح البیان)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ

اے ایمان والو! مه بریادوی صدقے خپله په زباندنه او په ضرر په شان د هغه چا چه خرچ کوی مال خپل

رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانَ

دپاره د خودنې د خلقو او ایمان نه لری په الله او په ورځ روستنی، پس مثال دده په شان دیو هوار کانږی دے

عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَاِبِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ

چہ پہ ہغے باندے خاورہ وی نو اوردی ہغے تہ تیز باران نو پریدی ہغے لہ صفا، قادر نہ وی دوی پہ ہیخ شی باندے

مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿۲۶۴﴾

د ہغے نہ چہ دوی کبری وی او اللہ ہدایت نہ کوی قوم کافرانو تہ۔

تفسیر: پدے آیت کریمہ کنبس اللہ تعالیٰ پہ صدقہ حکم کوی، سرہ د انتفاء د شرطونو نہ یعنی چہ شرطونہ پہ صدقہ کنبس نہ وی نو ہغہ باطلہ دہ، او منع نے کپیدہ د من او اذی او ریاء نہ، او د ہغے مثال نے راوریدے۔ چہ خوگ پہ ریاء او من او اذی سرہ صدقہ او کپری نو دا داسے بریادہ دہ لکہ خنگہ چہ پہ یو کانہی باندے خاورہ پرتہ وی او تیز باران ہغہ صفا کپری او ہیخ دورہ پرتہ پاتے نشی۔ نو دغہ شان بہ ددغے صدقے ہیخ اجر پاتے نشی۔

وہبط: پدے کنبس د مخکنس ﴿خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ﴾ علت ذکر کوی چہ قول معروف خکہ د ہغہ صدقے نہ غورہ دے چہ ضرر ورپسے وی چہ دغہ قسم صدقہ خو بریادہ دہ، ہیخ اجر نے نشتہ۔ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ﴾ پدے کنبس د من او اذی پہ منع کولو کنبس دیر تاکیدات شویدی، یو دا چہ خطاب پہ لفظ د آمنوا سرہ شوے، چہ دا کار د کامل ایمان سرہ منافی دے۔ دویم دا چہ ہنکارہ نے وئیلی دی چہ پہ من او اذی سرہ صدقہ باطلہ دہ۔ دریم دا چہ مثال نے د ریاکار سرہ ورکھے۔ خلورم دا چہ مثال نے د صفوان (کانہی) سرہ ورکھے۔

(لَا تَبْطُلُوا) د بطلان نہ دلتہ نہ قبلیدل او د ثواب نہ محرومیدل مراد دی۔ او اصل کنبس بطلان دیتہ وائی چہ د عمل پہ کولو باندے شرعی اثر مرتب نشی، نو کہ عمل واجب وی، بطلان نے دا دے چہ د مکلف ذمہ فارغہ نشی خکہ چہ پہ یو رکن یا شرط کنبس نقصان راشی نو پہ تول عمل کنبس نقصان راشی۔ او کہ د نفل عمل وی، بطلان نے دا دے چہ د ثواب نہ محرومہ شی۔ (احسن الکلام)۔

(صَدَقَاتِكُمْ) دلتہ مضاف پت دے۔ یعنی اُجُورَ صَدَقَاتِكُمْ۔ (مہ باطلوی اجرونہ او ثوابونہ د صدقو خپلو)۔ دا ورتہ خکہ راویاسو چہ صدقہ خو مسکین تہ ورکھے شوہ، نو ہغہ اوشوہ، اوس ہغہ نہ باطلپری، او کوم شے چہ باطلپری ہغہ اجر دے۔

دلتہ صدقات، نفلی او فرضی دواپرتہ شامل دے۔

(بِالْمَنِّ وَالْأَذَى) ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی: د من نہ مراد زیادول دی پہ اللہ باندے او اذی ضرر ورکول دی فقیر او سائل تہ۔ (اللباب، والبغوی وفتح البیان)

(۲) یا دواړه دانسانانو سره لگۍ۔ سمعانی وئیلی دی چه په صدقه کښ زیادونه کول داسے دی لکه په مانځه کښ یرے ادسه کیدل۔

فائده: دا اکثر واهل سنتو دا راتے ده چه نیکیانو سره گناهونه ختمیږی (اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ)۔ لیکن گناه سره نیکیانے نه ختمیږی، او وائی چه دا د معتزلو مذهب دے چه گناه سره نیکی ختمیږی، او خوارج وائی چه په کبیره گناه سره انسان همیشه جهنمی دے۔ او هر نیک عمل ته بریاد دے۔

لیکن پدے کښ راجح مذهب دا دے چه گناهونه دوه قسمه دی :

(۱) عام گناهونه سوئی د کفر او شرک نه چه د نیک عمل سره متعلق نه دی۔ لکه یو انسان مونیخ او کږی او بیا ورپسے غیبت، غلا، زنا او کږی نو مونیخ ته نه دے باطل۔

(۲) دویم : شرک او کفر دے نو پدے سره نیک عمل باطلیږی۔ دارنگه د دغه عمل سره متعلق گناهونه سره هم عمل باطلیږی لکه د صدقے سره متعلق من او اذی دی، که دا او کږی شی نو دغه صدقه باطله ده۔ نو کله نا کله په بدو اعمالو سره نیکیانے باطلیږی۔ لکه د ﴿ اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴾ (الحجرات/۲) نه هم معلومیږی چه د نبی ﷺ یرے ادبی کولو سره نیک اعمال بریادیږی۔ (والعیاذ بالله)۔

﴿ كَالَّذِي ﴾ دا په مثال کښ مثال دے یعنی : ستا د صدقے زیادولو داسے دی لکه ریاکار۔ دریاکار صدقه خو باطله ده نو ستا به هم باطله شی۔ بیا دریاکار مثال ته د کانږی سره ورکږے۔

(کالذی) دلته مضاف حذف دے (كَابُطَالِ الَّذِي) په شان د باطلولو د هغه سپری انفاق خپل لره چه ریاکار وی)۔ د هغه عمل خو باطل نو تاسو په من او اذی سره صدقه مه باطلوی۔

﴿ رِئَاءَ النَّاسِ ﴾ دا مفعول له دے یعنی لِاجْلِ الرِّیَاءِ خلقو ته د خودلو دپاره انفاق کوی۔ یا حال دے۔ په معنی د مُرَائِيًا سره یعنی په داسے حال کښ انفاق کوی چه خلقو ته خودونه کونکے وی۔ نو لکه څنگه چه دریاکار مقصد دا وی چه د خلقو صفت او تعریف حاصل کږی او د الله رضائے مقصد نه وی، نو دغه شان د دے من او اذی کونکی مقصد هم د الله مخ اورضا نه وی۔ رتاء وزن د فعال دے د زای نه په معنی د ورخودلو سره۔

فائده: رياء هله ناروا ده چه اول نه عمل د مخلوق د خودلو دپاره شروع کږی۔ دویم صورت دا چه یو انسان پت عمل کږی وی لیکن خلقو ته ته رابنکاره کږی، نو حدیث کښ دی چه ده دپاره به بنکاره عمل اولیکله شی، او که بار بار ته بنکاره کوی نو دا به ریاکار اولیکله شی)۔ نو عمل چاته بغیر د ضرورت نه بنکاره کول صحیح نه دی مگر که د چا خیر خواهی غرض وی، نو بیا

بنسکارہ کول جائز دی۔

او دا پہ ریاء کنبس نہ داخل پیری چہ یو انسان پت یو عمل شروع کرے، ذکر تہ ناست دے، پہ مانخہ ولا ردے او خوگ تے ونی نو ددہ زرہ کنبس یو قسم خوشحالی پیدا شی، او خلق تے صفت اوکری نو دا ریاء نہ دہ۔ ابوذر رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ ددے پہ بارہ کنبس پوہنتنہ اوکریہ نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمایا: [بَلِّغْ عَاجِلُ بَشَرِي الْمُؤْمِنِينَ] دا د مؤمن سہری دپارہ پہ دنیا کنبس زیرے دے چہ عمل تے اللہ دپارہ کولو نو اللہ مخلوق تہ ہم بنسکارہ کرو۔

(رواہ مسلم: ۶۸۹۱) مشکاة باب التوکل والصبر: (۵۳۱۷)

دریاء سرہ ڈیر عمل کول ہیخ اثر نہ لری، او پہ اخلاص سرہ لہ عمل ہم ڈیر اثر لری۔ ریاکار انسان کم عقل دے خکہ چہ خواری تے ہم اوکری، او بریادہ شوہ، او د اللہ تعالیٰ د نظر نہ پریوتو، د ہغہ سرہ تے شرک اوکری۔ او کہ ہغہ انسان ترے خبر شی نو د ہغہ د نظر نہ بہ ہم پریوزی، او اللہ تعالیٰ اکثر ریاکار انسان مخلوق تہ رابنسکارہ کوی۔ او پہ اخلاص کنبس اللہ ہم رضا کیپی، او ضرور ددے اثر رابنسکارہ کیپی اگر کہ انسان تے پتہوی۔

حدیث کنبس دی: [لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ يَعْمَلُ فِي صَخْرَةٍ صَمَاءٍ لَا بَابَ لَهَا وَلَا كُوَّةَ لَخَرَجَ عَمَلُهُ لِلنَّاسِ كَأِنَّا مَا كَانُوا] (کہ یو تن ستاسو پہ یو بند کانری کنبس عمل اوکری چہ د ہغے ہیخ دروازہ او سورے نہ وی، نو خامخا بہ ددہ عمل انسانانو تہ رابہر شی، ہر عمل چہ وی)۔

(مسند احمد ۲۸/۳ رقم ۱۱۲۴۶) و ابو یعلیٰ ۵۲۱/۲ رقم ۱۳۷۸) وقال الہیثمی اسنادہما حسن

یعنی د نور اورنہا خادربہ پرے واپچی او د خلقو پہ زہونو کنبس بہ د ہغہ سرہ محبت پیدا شی۔ نوریا تہ حاجت نشتہ۔ اوریا د زرہ خرابی وی۔ ڈیر سپین گیری وی چہ تہجد او روژے او نفقے او عام عملونہ تے دریاء دپارہ وی، او ڈیر خوانان وی خو اللہ ورلہ ڈیر اخلاص ورکری وی، مخلوق ورتہ ہیخ شے نہ بنسکاری چہ ہغوی تہ ریاء اوکری۔ نو دا زرہ بنہ صفت دے۔ ددے وجہ نہ عملونہ پت کول پکار دی۔ حدیث کنبس دی:

«اللہ تعالیٰ ہغہ بندہ خوبنوی چہ متقی وی او پت عملونہ کوی او خلقو تہ خپل حاجتونہ نہ بنسکارہ کوی»۔ (صحیح مسلم ۲۲۷۷/۴ رقم: ۲۹۶۵)

خکہ چہ انسان کمزورے دے، ستا بہ د اخلاص ارادہ وی نو درنہ بہ وران شی۔

خو عمل بہ دریاء دیرے نہ نہ پریدے خکہ چہ علما و وثیلی دی:

[تَرَكَ الْعَمَلُ مِنْ أَجْلِ خَوْفِ الرِّيَاءِ رِيَاءً وَالْعَمَلُ لِأَجْلِ النَّاسِ شِرْكًا]۔

(دریاء دیرے نہ عمل پریخودل ریاء دہ، او د خلقو دپارہ عمل کول شرک دے)۔

نوریا قبیحہ گناہ دہ چہ عمل ہم بریادوی، او ورسره سزا ہم ملاوی۔
مشهور حدیث دے چہ درے قسمہ خلق قاری د قرآن، مجاہد، او سخی باندے بہ اول اور بلولے
شی خکہ چہ دا غورہ عمل نے د مخارت دپارہ کرے۔ (مسلم، ترمذی، ابن خزیمہ)
﴿وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ دائے پہ مخکنین عطف کرو (۱) نو یا خود دے نہ منافق ریاکار
مراد دے چہ ہغہ پہ آخرت یقین نہ لری، صرف خلقو تہ خان خود لے مقصد وی، نو دا کافر دے
او د کافر انفاق باطل دے۔ نو دلته نفی د حقیقی ایمان دہ۔

(۲) یا دا چہ دلته مسلمان ریاکار مراد دے چہ ددہ مقصد پہ انفاق کنین صرف د خلقو صفت او د
ہغوی نہ شکر حاصلول وی، او اللہ تہ لے ہیخ نظر نہ وی، د اللہ رضا اوزیات اجر حاصلول لے
مقصد نہ وی، خکہ چہ ریا ہغہ خو کوی چہ ہغہ د آخرت نہ غافل وی۔ ریا خود دے ہغہ
سرے او کپری چہ جنتی شوے وی، او عملونہ ورسے دپاسہ کوی، اوزمونہ تول عملونہ د آخرت
پہ مقابلہ کنین صفر دی، نوریا خہ پہ کار؟!۔ نو دلته نفی د کامل ایمان دہ یعنی دا انسان چہ ریا
کوی نو پورہ یقین لے پہ ثواب د آخرت نشتہ۔

او مفسر بغوتی داسے ہم وثیلی دی: چہ ریا سرہ صدقہ کول د مؤمنانو کار نہ دے بلکہ داد
منافق کار دے چہ ظاہر کنین یو خہ بنکارہ کوی، او پہ پتہ لے بل مقصد وی۔ نو د ریا سرہ
صدقہ کولو سرہ انسان لے ایمانہ کیڑی۔ (تفسیر معالم التنزیل ۱/۳۲۶)

فائدہ: ریا خلق پدے وجہ کوی چہ پہ اللہ تعالیٰ او پہ آخرت لے پورہ ایمان نہ وی۔ مخلوق
ورتہ د اللہ تعالیٰ نہ لوئی بنکاری۔ ریا تہ پہ احادیثو کنین شرك خفی او شرك اصغر (وړو کے
شرك) وثیلے شویدے۔

د ریا د زائله کولو اسباب

(۱) صحیح ایمان لرل۔ (۲) عمل پتہ کول۔ (۳) پہ خان د اللہ تعالیٰ زیات حق منل۔
(۴) د ریا بدی پہ ذہن کنین راوستل او ددے پہ بارہ کنین آیتونہ او احادیث مطالعہ کول۔
(۵) مخلوق داسے کنرل لکہ کانری او بوتی چہ کہ داد چا صفت او کپری، نو خہ بہ اوشی او کہ
بدی لے بیان کپری نو خہ بہ اوشی۔

(۶) اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أَشْرِكَ بِكَ شَيْئًا وَأَنَا أَعْلَمُ وَأَسْتَغْفِرُكَ لِمَا لَا أَعْلَمُ

(صحیح الجامع الصغیر ۳۷۳۱ للایانی)۔

پدے دعا سرہ وړو کے او غتہ شرك ختمیڑی لکہ صحابہ کرامو تہ لے فرمایلی وو۔
﴿فَمَثَلُهُ﴾ (۱) د مثله ضمیر (الذی یُنْفِقُ) تہ راجع دے یعنی ریاکار تہ۔ نو دا مثال بہ د ریاکار وی۔

(۲) یا زیادونکی او اذی ورکونکی ته راجع دے نو دا به د زیادونکی دپاره دویم مثال شی۔
﴿كَمْثَلِ صَفْوَانٍ﴾ صفوان جمع د صَفْوَانَةٌ ده۔ یا دا خپله مفرد دے۔ غتہ گتہ چه همواره خوئے او
مئینه وی۔ بعض وائی دا د جنس په شان دے په مفرد او جمع دواړوئے اطلاق کیږی۔ دلته مفرد
دے ځکه روستو د (عَلَيْهِ تَرَابٌ) ضمیر ورته مفرد راجع شویدے۔
﴿فَأَصَابَهُ وَابِلٌ﴾ د أَصَابَةٌ ضمیر یا صفوان ته راجع دے یا تراب (خاورے) ته۔
وابل هغه ډیر باران ته وئیلے شی چه سخت او گنډو څاڅکو والا وی۔
﴿فَتَرَكَهُ صَلْدًا﴾ د تَرَكَهُ ضمیر صرف صفوان ته راجع دے او صَلْدٌ خویه صفا گتہ ده چه خاورے
او دورے ورپورے نه وی پیوسته شوی۔

د مثال تطبیق

دلته د مرکب معقول د مرکب محسوس سره تشبیه ورکړې شویده، پدې طریقه چه د منافق
ریاکار انفاق کونکی حال په شان د حال د هغه کانږی دے چه په هغه باندې خاوره پرتة وی نو یو
شخص په هغه گمان او کړی چه دا یوه همواره خاوره ده او د کروندې لائق ده نو تخم په کښ
واچوی پدې اراده چه باران به راشی دا به اوبه کړی، بیا به زرغون شی او ماته به فائده راکړی،
لیکن هرکله چه په هغه باندې تیز باران راشی نو هغه خاوره سره د تخم نه د کانږی نه گوزار
کړی، او په کانږی هیڅ پاتے نشی، خوئے صفا شی، نو د دغه کم عقل دهقان امید د خاورو سره
خاوره شی، او حیران شی چه زما محنت او مال ټول ضائع شو، نو د افسوسونو نه سوئی په هیڅ
شی قادر نه وی چه هغه عمل بیرته راواپس کړی۔

نو دغه شان منافق ریاکار او زیادونکے او ضرر رسونکے انسان ډیر صدقات، خیراتونه او نیک
اعمال کوی او مقصد ئے ریا وی او په مسلمانانو باندې خپل ځان او چت گنډل وی، نو دده دا
خیال دے چه دا به ماته فائده راکړی، لیکن دده ته په آخرت کښ هیڅ فائده نه ملاوېږی، البته په
دنیا کښ ورله بعض خلق صفتونه او کړی چه ډیر سخی انسان دے۔

نو دده عیب د خلقو نه پت وی لکه خاوره چه گتہ پتوی۔ خو چه کله قیامت راشی نو دا به
خالی لاسونه پاتے وی، هیڅ عمل به فائده ورنکړی او ټول عملونه به ئے هباء منشورا (دوږه) شی،
څه دریا د وجه نه او څه دے ایمانی د وجه نه۔

نو لکه څنگه چه د دغه دهقان عمل برباد شو نو دغه شان ددے ریاکار او زیادونکی اوزرہ
آزارونکی انفاق به باطل شی۔ پدې کښ د زیادونکی او ضرر رسونکی انتهای درجه بدی بیان
شویده چه د انفاق په بربادولو کښ دا خبرے بالکل د کفر برابر دی۔ دا تشبیه ډیره غوره ده او

آسانی سرہ ذہن تہ راخی۔ (ابن عاشور وتدبرقرآن)۔

اوپہ بل عبارت سرہ ددے مثال حاصل داسے ہم راوخی چہ د احسان کونکی اوریاکار عمل پہ دنیا کنبس بنسکارہ کیہی چہ عمل دے اوپہ آخرت کنبس بریاد گرخی، ہیخ فائدہ نہ ورکوی لکہ چہ پہ کانہی باندمے خاورہ پریوتے وی، پہ ظاہرہ خو داسے بنسکاری چہ قابل د کروندے دہ، خو چہ کلہ پرے باران اوورپہی نو محوہ شی۔ (جواہر القرآن)۔

تشبیہ د مفرد

اوتشبیہ د مفرد د مفرد سرہ پہ دیرو طریقو کیدے شی (۱) یوہ طریقہ داسے دہ چہ کافر پہ شان د صَفْوَان (سخت کانہی) دے چہ زرہ کنبس نے د اللہ ہیخ یرہ نہ وی۔ اوتُرَاب مثال د انفاق دے چہ پدے سرہ پہ دنیا کنبس خپل کفر پت ساتی لکہ خنگہ چہ خاورہ گتہ پتہ ساتی، او خلق ورلہ پہ دنیا کنبس صفت کوی۔ او وَاِبِل د هغه کفر او مَنْ او آذی دہ۔ چہ ددے پہ ذریعہ بہ ددہ عملونہ بریاد شی۔ او صَلْدًا دا چہ قیامت کنبس بہ خالی لاسونہ پاتے شی۔

(۲) دویمہ طریقہ: صفوان د منافق او دریاکار دزرہ مثال دے۔ تشبیہ پہ کلک والی کنبس دہ چہ د اللہ یرہ پکنبس نشتہ۔ اوتُرَاب نہ مراد هغه غبار دے چہ ددہ دزرہ پورے انختے دے چہ هغه د گناہونو غبار دے، او وَاِبِل نہ مراد د اللہ حساب دے چہ دغه خاورے بہ زائلہ کری۔ یعنی د اللہ حساب بہ ورتہ متوجہ شی نو تول عملونہ بہ نے بریاد کری، ہیخ معنویت بہ پکنبس نہ وی۔

(۳): او پدے طریقہ ہم لگیہی چہ صفوان کنبس ددہ زرہ تہ اشارہ دہ، اوتُرَاب کنبس (ثناء الناس) د خلقو مدح او صفت تہ اشارہ دہ چہ دہ لہ نے کوی۔ د خلقو صفت داسے دے لکہ خاورہ۔ خُکَہ چہ نبی ﷺ فرمائی:

[إِذَا رَأَيْتُمُ الْمَدَاجِينَ فَاخْتُوا فِي وَجُوهِهِمُ التُّرَابَ] [مسلم: ۷۶۹۸]

(خوک چہ ستاسو صفتونہ کوی، نو پہ مخ کنبس ورتہ خاورے واچوی)، نو د هغه سرہ نے مناسبت شو۔ نو د خلقو ستا صفت کول چہ تا کنبس کمال نہ شتہ، هسے دے خروی، او وَاِبِل نہ مراد د قیامت پہ ورخ د اللہ حساب دے نو د قیامت پہ ورخ بہ نے عمل بریاد راوخی خُکَہ چہ اثر بہ پکنبس نہ وی دریاء دوجہ۔ اوپہ دنیا کنبس بہ ہم دریاکار ثناء گانے خُہ وختہ پورے ختمے شی، د ریاکار سہی انجام خراب وی نو انسان بہ املس (خوئے، صفا) پاتے شی۔

(۴) دارنگہ خوک چہ پہ ریاء او منافقت سرہ عمل کوی، نو ظاہراً د هغه پہ عمل باندمے اجر مرتب کیہی، لیکن د غیر اللہ دپارہ دے، نو مانع موجود دے۔

تو ریاء صفوان دے، دا مانع دے۔ دہ تخم پہ خاورہ کنبس واچولو، لیکن د خاورے دپارہ جوروالے

ضروری دے چہ تخم پہ ہفے کبش جرہے اُوکری او دلته خو لاندے کانرے دے چہ ہفہ مانع دے د تخم دراتو کیدو نہ خُکہ چہ ہفے کبش جوروالے نشی کیدے۔

نو دغہ شان دہ عمل اُوکرو، پہ ظاہرہ کبش خود اجر اُمید کیدے شی، لیکن لاندے مانع موجود دے چہ ہفہ رباء دہ، نو دا عمل ئے دقبولیت نہ منع کرو۔ نو کله چہ وابل (باران) راشی، نو خاورہ او تخم ختم کری او دا عمل ئے بریاد شی، نو دغہ شان پہ قیامت کبش دریاکار عمل بریاد دے، نو دا مجموعہ د عمل د بریادیدو مثال دے۔

حکمتونہ: صَفْوَانٌ ئے خُکہ ذکر کرو چہ کانری کبش تخم نہ رازرغونیرہی، نو ددہ عمل کبش ہم معنوی اثر نشتہ۔ تُرَابٌ ئے خُکہ راورہ چہ دا د خلقو صفت دے چہ ددہ مخ ئے خر کرے۔ او وابل ئے خُکہ راورہ چہ تیز باران دے۔ د الله حساب بہ ہم ورلہ پہ جلتی سرہ راشی، او خپل انجام ہم۔ نو پہ انجام کبش بہ ددہ صفتونہ ہم ختم شی، او درباء او زیاد والا عمل بہ ہم بریاد شی نو تش تور بہ پاتے شی۔

﴿لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا﴾ عَلَى شَيْءٍ مَعْنَى دَه (عَلَى الْإِنْفَاعِ بِثَوَابٍ شَيْءٍ) فَائِدَه نَشِي اِخْتَلَاةِ د ثَوَابِ دِيو شِي نَه) چہ کوم ئے کرے دے۔ یعنی د خپل انفاق او عمل ہیخ اجر بہ ورته ملاؤ نشی۔ نہ بہ دا صدقہ پہ قیامت کبش ددہ دپارہ رنرا وی، او نہ بہ رَدُّ الْبَلَاءِ (مصیبتونہ لرے کونکے) وی، او نہ بہ ورلہ برهان او دلیل د ایمان وی۔ لکہ د صدقے پہ احادیثو کبش همدا فائدے خود لے شویدی۔

خُکہ چہ د صدقے بدلہ ئے پہ دنیا کبش اخستے دہ چہ ہفہ د خلقو صفتونہ کول دہ لرہ او ددہ زیادنہ او ضرر ورکول دی۔ حدیث کبش ہم دی:

[أَنَا أَعْنَى الشَّرْكَاءِ عَنِ الشِّرْكِ مَنْ عَمِلَ عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ مَعِيَ غَيْرِي تَرَكْتُهُ وَشِرْكًا] (مسلم)

زہ د شریکانو د برخے نہ دیرے پرواہ یم۔ خوک چہ یو عمل اُوکری او زما سرہ پکبش بل خوک شریک کری، نو زہ د ہفہ عمل او د ہفہ برخہ پریدم۔ پہ یو بل روایت کبش دی: دا عمل د ہفہ سہری دپارہ شو چا دپارہ ئے چہ کرے وی۔ نو الله بہ ہیخ بدلہ نہ ورکوی۔

﴿وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾ پہ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ کبش مخکبش مونر وئیلی وو چہ د ہدایت دیرے معنے دی، یوہ معنی دادہ چہ بندہ پہ آخرت کبش د خپلو کوششونو آخری ثمرات او نتیجے تہ اُورسیرہی۔ دلته همدا ہدایت مراد دے یعنی الله کافرانو تہ د خپلو کوششونو او عملونو ہیخ فائدہ مند ثمرات او صحیح نتیجے نہ ورکوی، او د آخرت ثوابونو تہ ئے نہ رسوی۔ نو دوی عملونہ یے خایہ واقع کیرہی، او خائے تہ نہ رسیرہی۔ نو پدے کبش د ایمان والو دپارہ یرہ دہ

چہ د کافرانو پہ شان حالت اختیار نکری چہ عمل ئے یے خائے واقع نشی۔ نو معنی دادہ چہ اللہ کافرانو تہ ہدایت نہ کوی یعنی پہ صحیح خائے کنب د عمل واقع کولو تہ او پہ آخرت کنب ثواب ورکولو تہ لارہ نہ وربنائی)۔

او پدیے کنب اشارہ دہ چہ اللہ تعالیٰ ایمان والو تہ ہدایت کوی، ایمان د ہدایت سبب وی، د مؤمن د بدن نہ بہ نیک نیک اعمال راوخی او پہ خائے بہ واقع کیڑی۔ او کفر سبب د گمراہی دی، د کافر ہر کار بہ د ہدایت نہ خالی وی، د ہغہ د بدن نہ بہ ہر شر راوخی۔ او دیے سورت کنب د کفر او د ایمان خبرہ شروع دہ۔ چہ ہغہ موضوع د سورت وہ نو خکہ بہ بار بار دا لفظ تکرار پی۔

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِّنْ أَنْفُسِهِمْ

او مثال د ہغہ کسانو چہ خرچ کوی مالونہ خپل دپارہ د طلب درضاء د اللہ او دپارہ د مضبوطولو د نفسونو خپلو

كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ

پہ شان د مثال دیو باغ دیے پہ اوچت خائے کنب چہ اوس پی ہغہ تہ دیر باران نو ورکوی مبوے خپلے دوچندہ دوچندہ

فَإِنْ لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلَّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿۲۶۵﴾

او کہ اوندہ رسی پی ہغہ تہ تیز باران نو کافی دیے ہغہ دپارہ شبنم او اللہ پہ ہغہ عملونو چہ تاسونے کوی لیدونکے دیے۔

تفسیر: اوس د مخکنب شخص برعکس د نیکانو خلقو د انفاق مثال دیے۔ او پدیے کنب انفاق تہ ترغیب دیے، او د انفاق ایجابی شرطونہ ذکر کوی چہ یو بہ د اللہ درضاء طلب کولو دپارہ وی، دارنگہ خپل خان پہ دین باندیے کلک کولو دپارہ بہ وی، او د خپل نفس تربیت بہ وی۔

ربط: مخکنب درياء کار د نفقے مثال وو، اوس د مخلص مؤمن د نفقے مثال دیے۔

○ ہلتہ (رِئَاءَ النَّاسِ) ذکر وو او دلته د ہغے مقابل کنب (ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ) ذکر دیے،

○ ہلتہ (لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ) ذکر وو نو دلته (تَثْبِيتًا مِّنْ أَنْفُسِهِمْ) ذکر دیے۔ نو د دواپرو ترمینح تقابل تضاد دیے۔

﴿ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ﴾ دا مفعول لہ دیے یعنی لِأَجْلِ ابْتِغَاءِ رِضَا اللَّهِ۔ مالونہ خرچ کوی دپارہ د رضاء د اللہ۔ یا حال دیے۔ اَيُّ مُبْتَغِيْنَ مَرْضَاةَ اللَّهِ۔ پداسے حال کنب مالونہ خرچ کوی چہ لتونکی وی د اللہ رضالہ۔ ابتغاء معنی دہ، لتول او طلب کول۔

• مرضات مصدر میمی دیے پہ معنی درضاء سرہ۔

او مطلب دادیے چہ عمل کنب ثواب گنری، او د عادت پہ طور ئے نہ کوی۔

د نیکانو خلقو مثال۔ نیکان ہم پہ دوه قسمه دی یو هغه چه ډیر مال لگونکی دی، او بل لږ مال لگونکی دی۔ د دواړو مثال راوړی چه دواړه کامیاب دی۔

﴿يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ﴾ یعنی په مال لگولو کښ نه دا مقصد وی چه الله مونږ نه رضاء شی۔
﴿وَتَثْبِتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ﴾

د دې ډیر معانی دی (۱) تثبیت باب تفعیل دې، معنی نه مضبوطول دی۔ یعنی انفاق د دې دپاره کوی چه خپل ځان نه په دین مضبوط شی او ایمان نه مضبوط شی (یا نفس نه په انفاق مضبوط شی) ځکه چه په دین باندې د نفس د مضبوطولو دپاره انفاق ډیره اهمه نسخه ده۔ ځکه چه مال لگول نفس له ډیر زور ورکوی۔ (ابن عاشور)۔

پدې معنی به (تثبیتاً) نتیجه او غایه د انفاق وی۔

(۲) یعنی د خپل قوت ایمانی دوجه نه مالونه لگوی او دا ایمانی قوت نه په انفاق باندې باعث کوی۔ او په شك او تردد سره مال نه لگوی۔ ځکه چه د انفاق په وخت کښ د زړه مضبوطواله بنه صفت دې چه لاس نه په پیسو نه ریږی بلکه چت پتی وی، آزادی سره نفقه کوی، ځکه چه په الله تعالی نه یقین دې چه الله به د دې بدلله راکوی او زما مال نه ضائع کوی، او د هغه حکم دې۔

(۳) تَصَدِيقًا وَبَيِّنًا۔ یعنی زړونو کښ نه په اسلام او د الله په وعدو تصدیق او یقین دې ځکه مال لگوی۔ نو دا د مخکنی شخص مقابل شو۔ چه دهغه د الله په وعدو یقین نه وو۔

(۴) إِنَّهُمْ يَجْتُرُونَ أَنْ يُضْعُوا صَدَقَاتِهِمْ لِي مَوَاضِعَهَا (حسن، مجاهد)۔

یعنی دا تحقیق کوی چه خپله صدقه په خپل صحیح ځائے کښ خرچ کړی۔ او په بصیرت سره نه خرچ کوی۔ (فتح البیان، ابن عاشور)۔

(۵) اِخْتِسَابًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ (قتاده)۔ یعنی دا انفاق د ثواب د نفسونو دپاره کوی، نو په عمل کښ ثواب گنډی او د عادت په بناء نه نه کوی۔ (دائے حاصل معنی ۵)۔

بیا په تثبیتاً کښ د مخکنو معنو په اعتبار سره دوه احتمال دی، یا مفعول له دې معنی سبب او علت او باعث د انفاق دې۔ یا حال دې لکه څنگه چه (ابتغاء) حال وو۔ اَيُّ مُتَثَبِّتِينَ لِأَنْفُسِهِمْ (د ځانونو د مضبوطولو دپاره انفاق کوی) نو دا به نتیجه د انفاق وی۔

دواړه صحیح کیږی باعث او نتیجه۔ لیکن نتیجه گرځول نه غوره دی لکه چه محققین مفسرینو دیته ترجیح ورکړیده۔ (ابن عاشور)۔

﴿كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ﴾ د باغ سره نه تشبیه ورکړه ځکه چه باغ بار بار میوې کوی، نو دوی له به هم الله بار بار اجر ورکوی۔ (بربوة) ربوه: هغه زمکه ده چه همواره وی او اوچتواله پکښ وی۔

○ ربوہ اُوچتے مزیدارے زمکے تہ وئیلے شی۔ (خلیل)۔

بعض وائی: دا ہفہ ہموارہ زمکہ دہ چہ مزیدارہ او بنائستہ وی کلہ چہ ورتہ باران اُورسی نو اُوپر سیرپی او گیاہگانے اوونے ئے زیاتے شی۔ (فتح البیان)۔

دا خُکھ وائی چہ کہ باغ پہ خکتہ خائے کنب وی نو پہ ہفے باندے نمر نہ لکی نو میوہ ئے مزیدارہ نہ وی، ونہ زیرہ وی۔ او کلہ چہ پہ اُوچت خائے وی، نو ہواگانے پرے لکی، دبدبویانو نہ جدا وی۔ او نمر پرے د ہر طرف نہ لکی، نو ددہ صدقہ ہم علیٰ کُل حال مقبولہ دہ۔

بیا دا مثال ددوہ قسمہ مؤمنانو دے۔ ○ (۱) ابرار (دیر نیکان) نو دوی دیر مال خرچ کوی۔

(۲) مقتصدین (درمیانہ خلق) چہ لہر انفاق کوی۔ نو اللہ فرمائی چہ دیروتہ بہ دیر اجر ملاویرپی او لہر دپارہ ہم اجر شتہ۔ درجہ بہ ئے کمہ وی، لیکن اللہ تعالیٰ ئے پدے ہم بخئی۔ نو (وَابِل) مثال د ابرار دے، او (طل) مثال د مقتصدینو دے۔

○ یا دوارہ دیوتن مثال دے، کہ لہرہ صدقہ کوی او کہ دیرہ چہ ددے تفصیل لاندے راروان دے۔

○ بعض علماء وائی چہ کہ د ابتغاء مرضات اللہ او تثبیت النفس دوارو نیت لری، نو دپل اجر دے او کہ صرف د تثبیت نیت لری نو د ہفے مثال د طل دے، چہ یو ثواب بہ ورتہ ملاویرپی۔

د مثال تطبیق او تفصیل

تشبیہ المرکب بالمرکب پہ دوہ طریقو دہ:

(۱) یو دا چہ پہ اُوچتہ دیرکی باندے باغ دے چہ ہفے تہ تیز او دیر باران اُورسیرپی نو میوے دوچندہ ورکوی، او کہ دیر باران ورتہ اُونہ رسی نو معمولی باران (پرخہ) ئے ہم کافی وی، نو دغہ شان کوم انسان چہ نفقہ کوی، د ہفہ دا نفقہ مشابہ دہ دہفہ باغ سرہ چہ پہ اُوچتہ زمکہ وی او لکہ خنگہ چہ دغہ مزیدار باغ نہ دیرے فائدے او میوے حاصلیرپی، نو د مؤمن ددے نفقے بہ ہم د اللہ پہ نیز دیرے فائدے وی، برابرہ دہ کہ لہر مال ئے لگولے وی او کہ دیر مال۔

(۲) دویم دا چہ ددے نفقہ کونکو حال مشابہ دے د ہفہ باغ سرہ چہ پہ دیرکی باندے وی نو ہفہ دوچندہ میوے ورکوی، برابرہ دہ چہ پہ قوی باران باندے اُوہ شی، او کہ پہ کمزوری باران۔ نو دغہ شان ددے مؤمن کہ نفقے زیاتے وی او کہ کمے وی، نو ددہ حالت بہ ہنہ کوی، او دا ددہ د حال د برابرولو او د نفس د مضبوطولو دپارہ کافی دی۔

او دا ہم تشبیہ المرکب دہ خو د مفرداتو پہ مابین کنب د مشابہت لحاظ پکنب شویدے۔ حاصل ئے دا دے چہ پہ لہر او دیر مال خرچ کولو سرہ بہ ئے اجر دوچندہ کیرپی لکہ خنگہ چہ

باغ پہ وابل او ظل دوارو سرہ دوچندہ میوے ورکوی۔ (قاسمی ۱/۶۱۱)۔

یا دا چہ دے انسان تہ بہ د نفقے پہ وجہ، کہ لہرہ وی او کہ ڍیرہ، دوارہ قسمہ نیتونہ ملاویہی۔ د
الله رضا بہ ہم حاصلیہی او نفس بہ تے ہم پہ دین مضبوطیہی۔

○ بعض علماء پکنس داسے تعبیر کوی: چہ کوم خلق د الله درضا دپارہ او پہ پورہ اخلاص او
ایمان سرہ مال خرچ کوی، د ہغوی صدقات داسے ترقی کوی او میوے ورکوی لکہ چہ پہ یولور
خائے بانڈے یو باغ وی، او پہ ہغے بانڈے پہ شیبو باران اوشی نود ہغہ باغ ونے دوچندہ میوے
ورکوی، او کہ چرمے پہ شیبو باران اونہ شی بلکہ معمولی شان باران اوشی نو ہم ہغہ باغ میوہ
ورکوی، دغہ شان د نیت پہ اخلاص سرہ دشو و صدقو اجر د الله سرہ خوچندہ زیات ملاویہی،
کہ چرمے د اخلاص اعلیٰ درجہ نہ وی، نو مطلق ایمان او د نیت صحیح والے ہم د صدقاتو د ثواب
د زیاتیدلو دپارہ کافی دے۔ (جواہر القرآن)

د مثال د تطبیق دویمہ طریقہ تشبیہ المفرد بالمفرد دہ

د وابل نہ مراد د الله تعالیٰ قبولیت دے۔ او د دوچندہ میوے ورکولو نہ مراد دوچندہ اجر ورکول
دی۔ نو دغہ شان دے انسان تہ بہ الله ڍبل اجر ورکری۔ پہ دنیا کنبس بہ ہم ورتہ اجر ملاویہی او پہ
آخرت کنبس ہم۔

(۲) دویمہ طریقہ دا چہ د انفاق کونکی حال داسے پورٹہ او تازہ او مزیدار دے لکہ د اوجت
مزیدار باغ۔ نو مؤمن ہم تازہ وی او ہغہ د گندونونہ پاک وی، مَن او آذی تے پہ صدقہ کنبس نہ
وی، بلکہ پاکو اخلاقو والا وی۔ او (وابل) او (ظل) نہ مراد ڍیرہ او لہرہ صدقہ او نفقہ دہ، او د اُکل
(میوے) نہ مراد اجرونہ او ثوابونہ دی۔ یعنی چہ مؤمن پاکہ صدقہ کوی کہ لہرہ وی او کہ ڍیرہ
خو الله بہ ورتہ دوچندہ اجرونہ ورکوی خکہ چہ نیت تے خالص دے۔ (قاسمی بتغیر یسیر)۔

﴿فَأَتَتْ أُكُلَهَا﴾ پہ پیسن د ہمزه او کاف سرہ او سکون د کاف ہم پکنس جائز دے۔ اصل کنبس ہر
ہغہ شی تہ وثیلے شی چہ خورلے شی، لیکن بیا پہ میوے د ونو کنبس مشہور شویدے۔ (ابن عاشوت)۔

﴿ضَعْفَيْنِ﴾ ددے یوہ معنی دا وی چہ پہ کال کنبس دوہ خُل میوے ورکری لکہ دانس بن مالک
ؓ، باغ بہ کال کنبس دوہ خُل میوے کولے، دہغہ دکرامت او د نبی کریم ﷺ د دعا پہ برکت سرہ۔
یا دوچندہ دا چہ یو کال تے یو خروار او کربل او پہ بل کال تے دوہ خروارہ او کربل۔

نو الله رب العزت بہ ددے سہری صدقہ دغہ شان قبولہ کری خکہ دا ڍیرہ اوجتہ صدقہ دہ،
دوچندہ ثواب بہ ورکری۔

(ضعفین) ضعف خپلہ دوچند تہ وائی، خو تشبیہ تے ذکر کرہ دپارہ د تکرار۔ اشارہ دہ چہ الله بہ

ورته بار بار ددے صدقے پہ ڀيرو چندونو اجر و رکوی۔ دا خو انفاق ته ڀير عجيب ترغيب دے !!۔
 ﴿فَإِنْ لَّمْ يَصِبْهَا وَأَيْلٌ﴾ : یعنی ڀيره صدقه ورنکری نو طل شبنم (پرخه) هم ورله کافی ده ځکه
 چه ده کنب اخلاص دے او د اخلاص دوجه نه معمولی صدقه هم د جنت دپاره کافی ده۔
 ﴿فَطُلُّ﴾ دا مبتداء ده خبرئ پت دے (ای لَطْلُ يُكْفِيهِ لِيْ اِيْتَاءِ الضَّعْفَيْنِ)۔ یعنی په دوچنده میوو
 و رکولو کنب ورله شبنم او پرخه هم کافی ده۔

طل پرخے او شبنم او معمولی باران ته وائی چه دشپے کیری۔

ددے دوه مطلبه دی (۱) یو دا چه که څوک ڀير مال لگوی او په ڀير اخلاص او تثبت سره ئے
 لگوی نو هغه ته به دوچنده (یعنی زیات) اجر ملاویږی۔ او که څوک لږ مال د الله درضا دپاره
 و رکوی یائے په اخلاص او توجه او محبت کنب کمے وی نو هغه ته به د مخکنی شخص په
 نسبت کم ملاویږی لیکن دا به هم نا امیده نه وی بلکه دا به هم دده دپاره کافی شی۔ اگر که د
 مخکنی شخص په شان به نه وی۔ نو د انفاق لوئی اجر دے او پدے کنب تفاوت دے په اعتبار د
 تفاوت د مقدار د اخلاص او تثبت سره لکه څنگه چه په حالت د باغ کنب تفاوت دے په اعتبار د
 تفاوت د تیز او کمزوری باران سره۔ (ابن عاشور)۔

نو اولنې شخص د ابرارو نه دے او دویم د مقتصدینو نه دے۔

(۲) دویم دا چه دواړو کنب اخلاص دے د دواړو ډبل او زیات اجر دے۔ ځکه چه دویم شخص هم
 د خپل وسع مطابق صدقه کړیده نو هغه هم الله نه ضائع کوی۔ لکه چه مخکنی بیان شو۔
 نو معلومه شوه چه صدقه و رکول به دتولو مؤمنانو صفت وی، که غریب وی او که مالداره۔
 دا ڀير عجیب آیت دے، داسے جامع الفاظ الله تعالیٰ وئیلی دی چه ڀير مطلبونه په تدبر او فکر
 سره پکنب جوړیږی۔ (وَلَا يُجِطُّونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلَّا بِمَا شَاءَ)۔

﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ پدے کنب ترغيب او یرے دواړو ته اشاره ده چه په انفاق او تولو
 عملونو کنب نیتونه خالص کول پکار دی، الله تعالیٰ ئے وئی۔

أَيُّدُ أَحَدِكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِّنْ نَّجِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

آیا خوبسوی یو کس په تاسو کنب چه وی هغه له باغ د کجورو او دانگورونه چه بهیږی لاندے د هغه نه نهرونه،

لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ

هغه دپاره په هغه کنب وی د هر قسم میوونه او رسیدلے وی هغه ته بوداوالے او د هغه دپاره بچی وی کمزوری

فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ

نو اوریسی هغه ته تیزه هوا، چه په هغه کبښ اوریسی نو اوسوزوی هغه باغ لره دغه شان بیانوی الله تعالی

لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿۲۶۶﴾

ستاسو دپاره آیتونه (مثالونه) ددې دپاره چه فکر اوکړئ.

تفسیر: اوس یو بل مثال راوړی چه عجیب مثال ددې. عرب چه مثال ذکر کوی نو لفظ د **مِثْلُ** یا **شِبْهُ** یا **نَحْوُ** یا **كاف** راوړی او دا د مثال د الفاظو د صراحة ذکر کولو نه بغير مثال ددې. (۱) دا یا مثال دریا کار د صدقې او د عمل ددې چه په خپلو عملونو ریاکاری کوی، نو الله تعالی به ئې د قیامت په ورځ هلاک کړی په داسه حالت کبښ چه دا به ورته ډیر سخت محتاج وی. لکه د هغه سړی په شان چه د هغه باغ وی او دده اولاد وی چه دده ته فائده نشی ورکولې او خپله هم بوډا شوې وی او دده باغ ته تیزه سیلی اوریسی چې په هغه کبښ اوریسی نو باغ ورله اوسوزوی نو په داسه حالت کبښ باغ لاړو چه دا ورته ډیر محتاج وو.

دا قول قرطبی د ابن عباس نه نقل کړې. او سُدِّي وائی: دا درياء والا نفقې بل مثال ددې او دا قول ابن جریر الطبرتی غوره کړېدې. (قرطبی).

(۲) بعض وائی: دا د سوء الخاتمه (د خاتمه د خرابیدو) مثال ددې چه ددې تفصیل په حدیث کبښ داسه راغلی ددې. عبید بن عمیر فرمائی: عمر بن الخطاب رضی الله عنه یوه ورځ د رسول الله صلی الله علیه و آله ملگرو ته (د امتحان اخستو په طور) اووئیل: ددې آیت (أَيُّهُ) په باره کبښ ستاسو څه رائې ده؟ چه دا د چا په باره کبښ نازل ددې؟ هغوی اووئیل: الله بنه پوهه ددې. نو عمر غصه شو او وې وئیل چه داسه اووایی چه یا پوهیږو یا نه. نو ابن عباس افرمایل: ای امیر المؤمنین! زما په زړه کبښ ددې په باره کبښ څه شته. عمر افرمایل: ای وراره وایه! او خپل ځان سپک مه گنړه! ابن عباس اووئیل: دا مثال د عمل ددې. عمر افرمایل: کوم عمل؟ ابن عباس افرمایل: [لِرَجُلٍ غَنِيٍّ يَعْمَلُ بِطَاعَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ بَعَثَ اللَّهُ لَهُ الشَّيْطَانَ فَعَمِلَ بِالْمَعَاصِي حَتَّى أَغْرَقَ أَعْمَالَهُ].

(د هغه مالدار سړی مثال ددې چه د الله په طاعتو عمل کوی (یعنی صدقې او نیک کارونه کوی) نو په آخره کبښ ورته الله تعالی شیطان مقرر کړی نو د هغه د وسوسو په وجه په گناهونو شروع اوکړی تردې چه دده عملونه ټول غرق کړی). (بخاری کتاب التفسیر: ۶۵).

په روایت د ابن جریر کبښ عطاء د ابن عباس نه داسه معنی نقل کړېده:

[اَيُّوَدُ أَحَدُكُمْ أَنْ يُعْمَلَ عُمْرَهُ بِعَمَلِ الْخَيْرِ حَتَّى إِذَا كَانَ جِئِنَ لِنِي عُمْرُهُ خَتَمَ ذَلِكَ بِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَا
لِفَأَسَدَ ذَلِكَ فَأُخْرِقَهُ]۔ یعنی یو تن پہ تول عمل کنب نیک کارونہ کوی تردے چہ کلہ ئے عمر پہ
ختمیدوشی، نو پہ آخرہ کنب دبد بختو خلقو عملونہ شروع کپی، نو مخکنی تول عملونہ
خراب او بریاد کپی)۔ حاصل دا چہ دا دہغہ کسانو مثال دے چہ اول کنب نیک عملونہ کوی او
صدقے ورکوی، خو آخر کنب پرے امتحان راشی او د شیطان دوجے نہ گناہونہ شروع کپی او
خاتمہ ئے (العیاذ باللہ) خرابہ شی۔

چہ **تفصیل** ئے داسے دے یو سرے دے دہغہ یو باغ دے چہ دوہ قسمہ میوہ پکنس کپی
کجورے او انگور، او پہ ہغے کنب نہرونہ روان وی، او ددے باغ نہ ورته نور قسم میوہ جات او
آمدنی ہم ملاوپی او دا خپلہ دبوڈا والی پہ حالت کنب وی، او ددہ بچی وی لیکن ہغہ داسے
کمزوری (ماشومان) وی چہ ددہ ہیخ قسم مدد نشی کولے، بلکہ دہ تہ محتاج وی او ددے خلقو
بل ہیخ قسمہ آمدنی نہ وی سوئی ددے باغ نہ، نو پدے حالت کنب دا ژوند تیروی چہ ناخاپہ ددہ
پہ باغ باندمے تیزہ سیلی راوالوزی چہ پہ ہغے کنب اور وی او ددہ باغ اوسوزوی۔ بل طرف تہ د
آمدنی بندوست ئے ہم نشتہ۔ داسے خہ ورسرہ نشتہ چہ دا باغ دوبارہ اوکری، او پہ بچو کنب ئے
ہم خہ خیر نہ وی چہ ددہ سرہ مدد اوکری، بلکہ ہغہ آلتہ دہ تہ محتاج دی۔

نو دداسے سرے بہ خہ حال وی؟ دا بہ خومرہ پریشانہ وی؟ چہ پہ ڍیر محتاج حالت کنب ترے
دغہ مزیدار باغ لارو، نو د ہلاکت نہ سوئی بہ ددہ نور خہ پاتے وی؟۔

نو دغہ شان یو انسان دے چہ مالدارہ دے ہر قسم مالونہ ورسرہ دی او ہغہ د اللہ پہ لارہ کنب او
پہ طاعاتو کنب خرچ کوی، او لکہ خنگہ چہ ددہ باغ دوہ قسمہ دے نوددہ صدقات او انفاق ہم
دوہ قسمہ دے، نفلی او فرضی۔ او لکہ خنگہ چہ دے باغ کنب چینی او نہرونہ روان دی، نو ددہ دا
صدقات ہم دغہ شان جاری وی، او لکہ خنگہ چہ ددہ نور ثمرات او آمدنی شتہ، نو دغہ شان
ددے شخص نور طاعات او د خیر کارونہ او بدنی او مالی نیک اعمال ہم شتہ لیکن دا دبوڈا
والی پہ حالت کنب دے چہ نور کسب ہم نشی کولے یعنی د شیطان د وسوسو پہ وجہ ددہ پہ
عقیدہ او نیت کنب ضعف راغلو، ایمان او نیک اعمال ئے پریخودل۔ او پہ قیامت کنب د نیک
عمل کولو نہ ہم عاجز شو۔

او دا خپلہ ہم داسے خہ نہ موندہ کوی چہ باغ پرے بیرتہ برابر کپی، نو دغہ شان دا بہ پہ قیامت
کنب دنورو اعمالو د کولو طاقت نہ لری او بل خوک ددہ مدد ہم نشی کولے بلکہ آلتہ دہغوی
حقوق پہ دہ پورے دی، خکہ چہ دہ پرے ظلم کپدے لکہ کمزوری بچی چہ دہ تہ محتاج وو، پہ

دہ باندے د هغوی نفقه لازمہ وه۔

او لکه ځنگه چه په باغ باندے سیلی راوالتله نو دغه شان دده په انفاق کښ ریا او من او اذی راغلل، او په نورو اعمالو کښ ئے رسمونه رواجونه او بدعات او بدنیتیانے پیدا شومے چه په هغه سره دده ټول طاعات او عبادات او صدقات اوسوزیدل، او لکه ځنگه چه په دے سیلی کښ اورد دے نو دغه شان دده پدے اعمالو کښ کفر او شرک هم پیدا شو چه په هغه سره دده اعمال ټول اوسوزیدل، نو په دغه شان محتاج حالت کښ دا پاتے شو۔

نو کله چه قبر او قیامت ته لار شی نو دده ټول اعمال به بریادوی، هیڅوک به ئے مددگار نه وی ځکه چه دده آخره خاتمه خرابه شوه۔ عبادات ئے بریاد شول۔ نو د افسوسونو نه سیوی دده ته هیڅ پاتے نشو۔ نو الله تعالیٰ مونږ ته دعوت راکوی چه آیا ستاسو داسے حالت خوښ دے؟، نو پدے کښ ډیره ډیره پرته ده چه اے بندگانو! خپل عملونه په گناهونو مه بریادوی، خاتمه به مو خرابه شی، د قیامت په ورځ به دخپلو اعمالو نه هیڅ فائده تاسو ته نه رسی۔ دخپلو عملونو به انتهای خیال ساتی او وخت په وخت به د الله نه مدد غواړی چه الله پرے امتحان رانه ولی چه د هغه په سبب دا په گمراهی کښ واقع نشی، هسے نه چه ټوله خواری ئے ضائع شی او په صدقاتو کښ به دریاء او من او اذی نه ځان ساتی۔ (الوسیط للسید طنطاوی)

(۳) بعض وائی دا د منافق او کافر مثال دے چه په دنیا کښ دده داسے بنائسته اعمال وی لکه د دغه باغ په شان، چه داترے فائده اخلی خو کله چه دا کمزورے شی، او دده اولاد هم کمزوری وی نو په دغسے حالت کښ پرے داسے سیلی راشی چه په هغه کښ اوری او دده باغ هلاک کړی، نو د اولادو دپاره هم څه نه موندنه کوی، او اولاد دده ته فائده نشی ورکولے، نو دا عاجز او حیران پاتے شی چه هیڅ چل نه ورځی۔

نو دغه شان حالت د هغه چا دے چه د قیامت په ورځ ډیر بنائسته اعمال راوړی، لیکن د الله رضائے پکښ نه وی قصد کړی نو الله تعالیٰ ئے بریاد کړی، او حال دا چه دا ورته په دغه حالت کښ ډیر محتاج دے ځکه چه اوس خو توبه هم نه قبلیری او نه بیرته اعمالو کولو ته موقعه ملاویری۔

(تفسیر الخازن ۱/۲۹۶ و معالم التنزیل للبغوی ۱/۳۲۹ و المحرر الوجیز لابن عطیة ۱/۳۳۰)

(۴) حسن بصری وائی: [هَذَا مَثَلُ قَلٍ (وَاللَّهُ) مَنْ يُعْقِلُهُ مِنَ النَّاسِ. شَيْخٌ كَبِيرٌ ضَعْفَ جِسْمِهِ وَكَثَرَ صِبْيَانُهُ أَفْقَرُ مَا كَانَ إِلَى جَنَّتِهِ وَإِنْ أَخَذَكُمْ وَاللَّهُ - أَفْقَرُ مَا يَكُونُ إِلَى عَمَلِهِ إِذَا انْقَطَعَتْ عَنْهُ الدُّنْيَا]

(التفسیر القيم لابن القيم ۱/۲۶۷)

قسم په الله دا یو داسے (مزیدان) مثال دے چه ډیر کم خلق پرے پوهیږی، یو بوډا دے چه بدن ئے

کمزورے دیے، ماشومان ئے زیات دی، او خپل باغ تہ زیات محتاج دیے، نو دغہ شان کله چہ یو انسان د دنیا نہ رخصتیرپی (مری) نو پہ حالت د مرگ کنب بہ د ضعیف شیخ پہ شان وی چہ د نیک اعمالو ارمان بہ کوی، نیک عمل تہ بہ ئے ډیر سخت ضرورت وی (پہ قبر کنب بہ دیو سبحان الله وئیلو پسے ارمان کوی) لیکن د مرگ پہ راتلو سرہ بہ ددہ اعمال منقطع شی۔

لکہ حدیث کنب ہم دی چہ ہر انسان چہ مری (نیک وی او کہ بد) ہغہ پنبیمانہ کیرپی۔ بد عملہ وائی: ولے مے توبہ نہ وئستلہ او نیک عملہ وائی چہ ولے مے زیات نیک اعمال نکول۔

(ترمذی ۲۴۰۳ - بسند فیہ مقال یحییٰ بن عبید اللہ بن مرہب ضعیف، ضعیف الجامع الصغیر ۱۱۹۲۹)

د قیامت پہ ورخ بہ انبیاء کرام علیہم السلام ہم خپل عملونہ کم گنرپی۔
نوفرمانی چہ زرزر عملونہ اوکری او خان لہ ددے باغ نہ جمع اوکری (دنیا کنب نیک کارونہ اوکری) خان لہ ئے اوساتی کہ باغ اوسوزیدلو (مرگ راغلو) نو ہغہ جمع بہ درلہ کار درکوی۔ لکہ داسے صدقہ جاریہ پریدی، مخکنب نہ خان لہ گتہ اوکری چہ د مرگ نہ روستو ستاسو پہ کار راشی، او تاسو پسے د ہغے اجر روان وی۔ نو دا ډیر بنائستہ مثال دیے۔

علامہ ماوردی او ابن الجوزی وئیلی دی چہ دا مطلب د امام مجاہد نہ (ہم) نقل دیے۔

[هُوَ مَثَلٌ لِلْمُفْرِطِ فِي طَاعَةِ اللَّهِ لِمَلَاذِ الدُّنْيَا يَحْصِلُ فِي الآخِرَةِ عَلَى الْحُسْرَةِ الْعُظْمَى]

(النکت والعبون ۱/۱۹۹ وزاد المسیر لابن الجوزی ۱/۳۲۱)

دا مثال د ہغہ شخص دیے چہ د الله پہ عبادتونو او نیکو عملونو کنب د دنیا د مزد دپارہ کوتاہی کوی، لیکن پہ آخرت کنب بہ پہ لوئی افسوسونو ورواوری لکہ د دغہ بودا پہ شان۔

فائدہ: ددے آیت نہ معلومہ شوه چہ انسان بہ پہ خپلہ خاتمہ یرہ کوی، او پہ خپل عمل کنب بہ ریا او فخر او عجب بہ نہ کوی خکہ پتہ نہ لگی چہ انجام خنگہ کیرپی او پہ چاہہ دا یقینی فیصلہ نشی کولے چہ دا جہنمی یا جنتی دیے، خکہ چہ دارومدار خاتمے لہ دیے۔

فائدہ: بیا دا خبرہ زدہ کرہ چہ الله تعالیٰ د انسان عمل نہ ضائع کوی کله چہ عمل پہ اخلاص سرہ اوشی، بلکہ د ایمان والو پہ اعمالو کنب الله تعالیٰ وخت پہ وخت ترقی پیدا کوی، لیکن دیے انسان چہ اولہ کنب نیک اعمال کول، او آخرہ کنب گمراہ شو، نو ددے وجہ پہ حدیث کنب راغلی دہ، ہغہ دا چہ دا بہ دا نیک اعمال کوی خو [فِي مَا يَبْدُو لِلنَّاسِ] یعنی خلقو تہ پہ ظاہرہ کنب نیک عمل بنکارہ کیرپی او پہ مینخ کنب بہ ئے مرضونہ وی۔ نو عمل ئے ناجورہ دیے، اول نہ الله تہ قبول نہ دیے لکہ د [وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ] د اشارے نہ ہم معلومیرپی۔

فائدہ: ددے نہ معلومہ شوه چہ د خپل خان نہ روستو صدقہ جاریہ پر بخودل پکار دی دیے

دپارہ چہ پہ ڊیر محتاج حالت کنیں (پہ آخرت کنیں) ئے پکار راشی۔

﴿ اَبُوذُ اَحَدِكُمْ ﴾ همزه د استفهام انکاری دپارہ ده یعنی هیچا ته دار اتلونکے حالت خوبن نہ دے۔
﴿ اَنْ تَكُوْنَ لَهٗ جَنَّةٌ ﴾ جنة اسم جنس دے، هغه باغ ته وئیلے شی چہ دکجورے او انگورونے پکنیں
ڊیرے وی۔

﴿ نَخِيْلٍ وَاَعْنَابٍ ﴾ حافظ ابن القیم فرمائی: کجورے او انگور ئے خاص کرل خُکھ چہ دا دوارہ
اشرف او ڊیرے فائدو والا دی، دوارو کنیں غذا، دوائی، شربت، میوه جو پیدل، خوڊوالے، ترش والے
شته۔ او دوارہ لامده او اُوچ خوڊلے شی۔ او دوارہ دیو بل مقابل دی، انگور پہ نرمه او معتدله
زمکه کنیں کپڑی او کجورے پہ سخته او گرمه زمکه کنیں۔ نو هرکله چہ دا ڊیرو صفاتو والا دی
نو کوم باغ کنیں چہ دا دوارہ وی، هغه به هم غوره وی۔ او ورسره لاندے ترے نهرونه هم روان وی
نو دا باغ به ڊیر قدر والا وی او ڊیر کمال به پکنیں وی۔

﴿ لَهٗ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ ﴾ او هر قسم میوه جاتو ته چہ دانسان شوق کپڑی هغه هم پکنیں
موجود وی اگرکه اصلی او مقصدی میوه ئے کجورے او انگور دی۔ نو دا منافات نشته چہ دا
باغ دکجورو او انگورو هم دے او نور میوه جات هم پکنیں دی۔ لکه دغه شان خبره په سورة
الکھف کنیں هم مراد ده (وَكَانَ لَهٗ ثَمَرٌ)۔ (التفسیر القیم لابن القیم ۱/۲۷۰)

ثمرات میوه جاتو ته وائی۔ بعض علماء فرمائی چہ دلته د ثمرات نه مراد بعینه همدغه
نخیل او اعناب دی۔ او نور میوه جات نہ دی مراد، خُکھ چہ دغه باغ کنیں صرف دوه قسمه ونه
دی۔ نو دلته به د ثمرات نه مراد منافع وی۔ یعنی ددے نه به ورته ڊیرے فائدے حاصلیدے۔ او
بعض وائی چہ دا زیاتی میوه جات مراد دی لکه د حافظ ابن قیم د عبارت نه معلومه شوه نو دا
ذکر د عام دے پس د خاص نه۔

﴿ وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ ﴾ کبر هغه بوداوالے دے چہ د ڊیر عمر په تیریدو سره په بدن کنیں کمزورتیا هم
راغلی وی۔ چہ بیاد کاروبار کولو نه وی۔ دے کنیں اشاره ده چہ ددے انسان په عمل کنیں ضعف
او کمزورتیا راغله ده، خلقو ته ئے اعمال نیک بنکاری، لیکن په مینخ کنیں کمزوری دی۔ په
بوداوالی کنیں انسان رزق ته ڊیر محتاج وی او ڊیر فکر ئے لری پدے وجه نبی کریم ﷺ به داسه
دعا کوله۔ [اللَّهُمَّ اجْعَلْ اَوْسَعَ رِزْقِكَ عَلَيَّ عِنْدَ كِبَرِ بَيْنِي وَاَنْقِطَاعِ عُمْرِي]

[الصحيحه ۱۵۳/۹] وصحيح الجامع (۱/۳۹۶) ومجمع الزوائد (۱۰/۱۶۰)۔

﴿ وَاَلِهٖ ذُرِّيَّةٌ ضَعَفَاءُ ﴾ خپله خوبه دلورے نه مر شی، دومره خبره به نه وی، لیکن د بچو غم ڊیر
گیران وی، د لویه پریشانی ده۔

﴿ فَأَصَابَهَا إِغْصَارٌ ﴾ اِغْصَارُ پھ اصل کنیں یو شے نچور کولو تہ وئیلے شی، بیا پھ عرف کنیں ہغہ تیزے سیلی تہ وائی چہ دزمکے نہ آسمان طرفتہ دگول ستنے پھ شان پور تہ کیہی، او تاویہی نو داد خان سرہ ہر شے تاووی۔ پھ عربی کنیں دے تہ (زُوْبَعَه) ہم وائی۔ بعض وائی: دا وریخے نچور کوی۔
﴿ فِيهِ نَارٌ ﴾ یعنی پدے سیلی کنیں د اور تندرونہ وی۔

﴿ فَاخْتَرَقَتْ ﴾ (پس دا باغ اوسوزی) یعنی پدے ہوا او تندر سرہ ددے باغ پانہرے او میوے گوزار شی او خانگے او جرہے ئے اوچے شی۔ نو دا انسان بہ د غم پھ کوم عالم کنیں وی؟! لہ تصور خو اوکرہ۔ پدے وجہ روستو پھ فکر کولو باندے حکم کوی۔

بیا دا باغ سوزیدل ددے انسان د گناہونو پھ وجہ اوشو چہ دہ بہ پدے باغ کنیں صدقہ نہ کولہ، او نیک کارونہ بہ ئے نہ کول لکہ پھ سورة القلم کنیں واقعہ د باغ والو ذکر دہ، پھ ہغے کنیں بہ ہغوی د مسکین حق نہ ادا کولو، نو اللہ پرے دغہ شان عذاب راوستو۔

او پھ یو حدیث کنیں دی چہ یو سہری دیو باغ پھ بارہ کنیں د وریخے نہ غیبی آواز واوریدو چہ د فلانی باغ خروہہ کرہ نو وریخ راغلہ او صرف یو باغ ئے خروہہ کرو نو کوم سہری چہ دغہ آواز آوریڈلے وو، د باغ مالک تہ راغلو او د ہغہ نہ ئے د باغ متعلق تپوس او کرو چہ تہ پدے باغ کنیں خہ کوی، چہ صرف ستا پھ باغ باران اوشو نہ دنور چا؟۔ ہغہ اوئیل چہ زہ یوہ برخہ خانلہ اخلم، او دویمہ پھ مسکینانو تقسیموم او دریمہ بیرتہ پھ باغ لگوم۔

(صحیح مسلم ۷۶۶۴)

نو د نیک اعمالو او صدقاتو پھ وجہ د باغ او مال حفاظت کیہی۔

﴿ كَذَلِكَ يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴾ فکر او کوی چہ تاسو لہ خہ کول پکار دی، او دا زندگی خو لہرہ او ختمیدو والا دہ، دے کنیں کار پکار دے۔ او پھ تفکر (سوچ) کولو باندے حکم کوی خکہ چہ دا مثال دے او پھ ظاہر کنیں پھ کنیں الفاظ د مثال نشتہ۔ او پدے کنیں اشارہ دہ چہ د قرآن د آیتونو نہ زیاتہ فائدہ ہلہ حاصلولے شی چہ انسان کنیں د فکر مادہ پیدا شی۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ

اے ایمان والو! خرچ کریں د پاک ہغہ مالونو نہ چہ تاسو گتلی دی او د ہغہ نہ چہ مونہ راوستلی دی تاسو لہ

مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ

دزمکے نہ او قصد مہ کوی دردی ددغہ مال نہ چہ تاسو خرچ کریں ہغہ حال دا چہ نہ بی تاسو اخستونکی ہغے لہ

إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿۲۶۷﴾

(پہ خپل حق کبیں) مگر کہ ستر کے پتے کھری پہ ہفتے کبیں او پو وہ شی: چہ یقیناً اللہ ہے حاجتہ دیے، ستائیلے شوے دیے۔

تفسیر: پدیے آیت کبیں امر دیے پہ انفاق کولو او د انفاق دوہ قسمہ بیانوی، یو انفاق د ہفتہ مالونو نہ چہ دزمکے (فصلونو) نہ راوتی وی۔ چہ دا دزمکے عشر او زکوٰۃ تہ شاملیری۔ او دویم د تجارت د مالونو نہ انفاق دیے۔ چہ دیے کبیں نفلی صدقات او فرضی زکاۃ داخل دیے۔ او امر دیے چہ انفاق بہ د جید (مزیدان) مال نہ کولے شی، او ردی بہ نشی ورکولے۔

ربط: ○ مخکبیں انفاق تہ ترغیبات وو، او د ہفتے شرطونہ او مثالونہ ئے ذکر کرل، اوس د انفاق اقسام ذکر کوی۔

○ مخکبیں د انفاق د قبولیت دپارہ شرطونہ ذکر شول، اوس د انفاق د مال دپارہ شرط ذکر کوی چہ ہفتہ بہ پاک او حلال مال وی۔ یعنی مَن او اذی بہ ہم پکبیں نہ کوی او مال بہ ہم حلال وی۔ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا﴾ دا امر د انفاق نفلی او فرضی دوارو تہ شامل دیے، لیکن ظاہر داہ چہ دلہ نفلی صدقاتو باندے حکم دیے لکہ د آیتونو د سیاق نہ معلومیہری چہ زکوٰۃ او عشر دلہ نہ بیانوی۔ دویم دا چہ د شان نزول نہ معلومیہری۔ روستوراخی۔

د (أَنْفِقُوا) مفعول نہ دیے ذکر۔ بعض وائی: مِّنْ د تبعیض دپارہ دیے، او مجرور د مِّنْ ئے مفعول دیے۔ ائی أَنْفِقُوا بَعْضَ مَا رَزَقْنَاكُمْ۔ (خرچ کھری بعض ہفتہ مالونہ چہ ما درکھیدی)۔

بعض وائی: مفعول ئے پتہ دیے۔ ائی أَنْفِقُوا شَيْئًا مِّمَّا رَزَقْنَاكُمْ۔ (خرچ کھری خہ شے د مالونونہ)۔ (اللباب)۔ ﴿مِنْ طَيِّبَاتٍ﴾ د طیبات تشریح مخکبیں ذکر شویدہ چہ صفت د حلال والی پکبیں وی او ورسرہ کرہ او غورہ شے وی۔ خکہ چہ د حرام مال نہ صدقہ کول ہیخ ثواب نہ لری۔ بلکہ ہفتہ بریاد دیے داسے دیے لکہ پہ یے اودسی سرہ مونیخ کول۔ او ہرچہ حلال مال دیے نو حدیث مخکبیں تیر شویدے پہ آیت (۲۶۱) کبیں چہ یوہ کجورہ اللہ تعالیٰ دومرہ زیاتوی لکہ د غر ہومرہ۔ ﴿مَا كَسَبْتُمْ﴾ ما موصولہ دہ [ای الذی کَسَبْتُمْ]۔ ہفتہ مال چہ تاسو گتیلے دیے۔ یا ما مصدریہ دہ یعنی د پاک کسب نہ۔ او کسب پہ معنی د مکسوب دیے (یعنی گتیلے شوے مال)۔

فائدہ: د آیت نہ معلومہ شوہ چہ پہ خپل لاس مال گتیل بہتر کار دیے۔ لکہ حدیث کبیں ہم دی [مَا أَكَلْ أَحَدٌ طَعَامًا خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِي يَدِي] (بخاری)۔

د ہفتہ چا طعام غورہ دیے چہ د خپل لاس د گتے نہ ئے او خوری۔

﴿وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ﴾

فائدہ: دا آیت فقہاء کرامو ددے دپارہ ذکر کرے چه هر خه چه دزمکه نه راوخی نو په هغه کنب عشر (لسمه حصه زکاة) لازم دے۔ او که په کومه زمکه خرچه کپری، نو نصف عشر (یعنی شلمه حصه) به ورکوی۔ او بیا په هر قلیل او کثیر کنب عشر لازم گنری۔
وایی چه دلته ما لفظ عام دے، لږ وی او که ډیر، خوبس عشر یا نصف عشر پکنب لازم دے۔
جمهور علماء وایی چه دا آیت دنفلی صدقاتو په باره کنب دے۔

او ددے آیتونو تفصیل نبی ﷺ بیان کرے چه عشر په هر خه کنب نه وی لازم، بلکه عشر صرف په خلور خیزونو کنب لازم دے۔ معاذ بن جبل او ابو موسی اشعری رضی الله عنهما چه کله نبی ﷺ یمن ته لیږل نو هغوی ته ئے اوفرمايل:

[لَا تَأْخُذُ الصَّدَقَةَ إِلَّا مِنْ هَذِهِ الْأَرْبَعَةِ: الشَّعِيرِ وَالْحِنْطَةِ وَالرَّيْبِ وَالْتَمْرِ]

(حاکم ۱/۱/۴۰۱ وَصَحَّحَهُ وَزَافَقَهُ الدَّقْبِيُّ وَالزُّنْبَلِيُّ فِي نَضْبِ الرَّايَةِ (۲/۳۸۹) [ارواء القليل ۳/۳۷۶ رقم ۸۰]۔

(تاسو به زکاة صرف د اوریشو، غنمو، او خکو (کشمش) او کجورو اخلی)۔

معلومه شوه چه ددے نه علاوه خیزونو کنب عشر لازم نه دے او همدا غوره قول دے۔

بیا په احادیثو کنب ددے دپارہ بل شرط هم راغلی دے او هغه دا چه دا به پنخه وسقو ته رسیدلی وی (یعنی تقریباً ۷۵۰ کیلو یا پنخلس منه)۔ که ددے نه کم وی، نو په هغه کنب هم عشر او زکاة نشته۔ د صحیحینو په حدیث کنب دی: [لَيْسَ فِيمَا ذُوْن خُمْسَةٍ أَوْ سِقِّ صَدَقَةٍ]

(د پنخه وسقو نه په کم کنب زکاة نشته) یو وسق شپيته صاعه دے او یو صاع دوه کلو دوه سوه گرامه دے۔ او ددے تفصیل په فتاوی الدین الخالص (۸/۱۶۵) کنب اوگوره۔ او دا مذهب د حسن بصری، حسن بن صالح، سفیان الثوری، عامر الشعبي، ابن ابی لیلی، عبد الله بن المبارک او ابراهیم النخعی دے۔ او همدا قول د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما نه نقل دے۔

لهذا تفسیر د قرآن به په احادیثو سره کولے شی۔ احادیث تخصیص د قرآن کولے شی، نبی ﷺ د قرآن د تشریح او تبیین دپاره راغلی وو۔ او اصول التفسیر کنب دا خبره بیان شویده چه د قرآن پوهه انسان ته هله حاصلیږی چه اول د قرآن تفسیر په قرآن سره اوکړے شی، بیا په احادیثو سره اوکړے شی۔ او داسه به نشی کولے چه انسان په خپله طبع د قرآن د آیت تشریح اوکړی او احادیثو ته پکنب اعتبار ورنکړی۔

﴿وَلَا تَيْمَمُوا الْخَيْطَ مِنْهُ تَنْفِقُونَ﴾ ردی مال به نه ورکوی بلکه بنه ورکړه۔

ردی او خوشه مال د الله په لاره کنب خرچ کول نه دی پکار، ځکه چه حدیث کنب راغلی دی چه الله طیب او پاک دے، او غوره او بنه مال قبلوی۔ (بخاری و مسلم)

پدے وجه الله تعالى فرمائی چه خراب مال د الله په لاره کښ مہ خرچ کوی، حال دا چه خپله ستاسو حال دادے چه که څوک ستا د قرض خلاصولو دپاره خراب مال درکړی، نو ته هغه دزړه په خوشحالی نه قبلوی، بلکه سترگو پتولو سره په صورت د جبر او اکراه نه قبلوی۔ او که مجبوره نه نه نو بیائے نه قبلوی۔

شان نزول: دبراء بن عازب رضی اللہ عنہ نه روایت دے چه دا آیت د انصارو په باره کښ نازل شوی و۔ د کجورو د پخیدو په زمانه کښ به خلقو په مسجد نبوی کښ د دوه ستونو تر مینځ د کجورو یو غونچک زور ندولو، دے دپاره چه غریبان مهاجرین نه اوخوری۔

بعض خلقو به په غونچکونو کښ دردی کجورو غونچکونه ایخودل او دا گمان به نه کولو چه داسے کول جائز دی۔ الله تعالى هغوی ته خبردارے ورکړو چه داسے کول جائز نه دی۔ (ترمذی، ابن ماجه، حاکم، بیهقی)۔ د ابن ابی حاتم او ترمذی په روایت کښ ورسره دا راغلی دی چه ددے نه روستو به صحابه کرامو بهتر او غوره مالونه راوړل۔
﴿الْحَبِیْتُ﴾ ددے نه مراد ردی او بیکاره مال دے۔

بعض علماؤ وئیلی دی چه ددے نه مراد حرام مال دے چه د الله په لاره کښ حرام مہ خرچ کوی۔ حافظ ابن کثیر وائی چه اولنې قول صحیح دے۔ ځکه چه د (إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا) نه معلومیږی۔ ځکه چه په حرام مال اخستو کښ خلق چشم پوشی نه کوی۔ امام شوکانی دواړه مراد کړیدی۔ یعنی د الله په لاره کښ مہ حرام مال خرچ کوی او مہ ردی مال۔

﴿مِنْهُ تَنْفِقُونَ﴾ مِنْ د روستو تَنْفِقُونَ پورے متعلق دے۔ او تَنْفِقُونَ جمله حال دے، او مقصد پکښ دا دے چه په خپل مال کښ گرځے چه کوم ردی وی هغه د انفاق دپاره راټولوی، نو دا کار منع دے، او که گډوډ مال (ردی او کره) دواړه قسمه په شریکه خیرات کوی، یا ټول مال نه ردی وی او د هغه نه صدقه کوی نو دا منع نه دے۔

﴿وَلَسْتُمْ بِأَخِيذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ﴾ أَي فِي حُقُوقِكُمْ۔ یعنی که بل څوک نه درکوی، نو ته نه نه اخلے، مگر که سترگے پټے کړے چه سړی نه قرض نه اصولیږی نو بس دا خراب مال به ترے واخلم ځکه چه نور ورسره نشته۔ نو اوگوره د خپل ځان دپاره دغسے مال نه غوره کوی او د الله دپاره نه غوره کوی، دا څومره ے وفائی، ے رغبتی او ے محبتی ده!!۔

﴿تُغْمِضُوا﴾ إِغْمَاضُ په اصل کښ سترگو پتولو ته وائی یعنی چشم پوشی کول۔ دلته ترے نرمی او آسانی کول او چا سره خپه راخکل مراد دی۔

﴿وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ﴾ غنی یعنی الله ستاسو د انفاق او صدقو نه ے حاجته دے، فائده نه

تاسو ته راواپس کيڙي۔ او بنده چه کله اِغماض (چشم پوشی) او نکري نو هغه بد گنرله شی، او الله که اغماض او نکري نو هغه بيا هم ستائيلے شويدے، په هر حال کنب د هغه صفت کيدے شی۔ نو بنده چه کله هم صدقه ورکري، نو پدے دے پو هه شی چه الله تعالیٰ غني دے، فراخه بدله ورکونکے دے، هيخ ورسره کم نه دی۔

حميد: يا په معنی د فاعل سره دے يعنی حَامِد۔ الله دپاره چه خوك نيك اعمال کوي نو الله د هغه صفت کوي۔ او يا په معنی د مفعول سره دے يعنی مَحْمُود۔ يعنی الله ستائيلے شويدے په هغه انعاماتو چه په بنده گانو ئے کړيدی۔

الله تعالیٰ په علم امر او کړو، سره ددے نه چه انسانانو ته د الله تعالیٰ دغه صفات ښکاره دی، پدے کنب د ردی مال په ورکړه باندے زجر اورتنه ده، او اشاره ده چه خوك ردی او خبيث مال ورکوي نو هغه د الله تعالیٰ په عظمت شان باندے جاهل دے۔

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً

شیطان یروی تاسو د فقر نه او امر کوي تاسو ته په ېه حیايی باندے او الله وعده کوي تاسو سره د بخښه

مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾

د خپل طرف نه او د مهرباني او الله فراخه فضل والا دے، پو هه دے۔

تفسیر: پدے آیت کنب اَضْرَارُ تَرْكِ الْإِنْفَاقِ وَلَوَائِدُ الْإِنْفَاقِ بیانېږي يعنی (د انفاق نه کولو ضررونه او د انفاق کولو فائدے بیانېږي)۔ دارنگه په آیت کنب انفاق ته ترغيب دے، په طريقه د دعوت د الله تعالیٰ سره۔ او ځان ساتل د دعوت او وسوسے د شیطان نه۔

ددے وجه نه قرطبي د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړي، فرمائي: پدے آیت کنب دوه څيزونه د الله د طرف نه دی چه د مغفرت وعده او د فضل وعده۔ او دوه د شیطان د طرف نه دی (د فقر نه يرول او د فحشاء حکم کول) آه۔

نو عقل والو له پکار دی چه په انصاف سره د دواړو موازنه او کړي، او د شیطان چه لوئی دشمن دے د هغه د دعوت نه ځان اوساتي، او د رحمن دعوت قبول کړي۔ او پدے کنب هم انفاق ته په عجيب انداز سره ترغيب دے۔

وېب: مخکښ ئے د غوره شی د انفاق ترغيب ورکړو، نو اوس پدے باره کنب د شیطان د وسوسے نه يره ورکوي۔ او د الله وعده ورته يادوي۔ (قاسمی)۔

﴿الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ﴾

د شیطان نه مراد ابلیس او د هغه اولاد دی، او پدې کښ انسی شیطانان هم داخل دی چه هغه د شیطانانو ملگری وی۔

(يَعِدُكُمْ) يَعِدُ د وعدې نه دې او وعده په خیر او شر دواړو کښ استعمالیږي، لکه دلته او سورة الفتح (۲۰) آیت کښ ﴿وَعَدَّكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً﴾ او مثال د شر لکه په سورة الحج (۸۲) آیت ﴿النَّارُ وَعَدَّهَا اللَّهُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا﴾۔ دلته هم وعده د شر او خیر دواړو سره ذکر ده۔

بعض علماء فرمائی: وعده چه مطلق ذکر شی، نو په خیر کښ استعمالیږي، او چه کله ورسره قید ذکر کیږي، نو کله به په خیر سره مقید کیږي او کله به شر سره لکه دا آیت شو۔ (فتح البیان)۔ خو دلته يَعِدُ په اول مقام کښ د وعید نه دې، په معنی دیره ولو سره او دویم ځای کښ د وعدې نه دې۔
فانده: د شیطان مداخل (د راداخلیدو ځایونه) دا دی چه انسان ته وسوسه و اچوی چه خرچه مه کوه فقیر او غریب به شه۔ نو دلوثی خیرونو نه نه منع کړی۔ او اکثر طالبانو او دیندارو خلقو ته دا وسوسه اچوی چه علم او دین پریده، او خپل ځان له رزق پیدا کړه۔ ستا خو کور نشته، کار وکسب نشته۔ ددې علاج دا دې چه په الله توکل او کړه او تقوی اختیار کړه نو الله به په آسانی رزق درکوی۔ اوسه پورې نه د لوږې نه نه نه وژل۔

د شیطان مداخل څلیرشت قسمه وسوسه وی، یو په کښ د فقر نه یره ول دی۔ چه هغه زمونږ په کتاب «الحق الصریح (۲۶۸/۱) باب الوسوسة» کښ تفصیلا ذکر شوی دی۔
د شیطان په خلاف نبی ﷺ هم فرمائیلی دی: [فَوَاللَّهِ لَا الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ وَلَكِنْ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُبْسَطَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ.....] [الحديث] [بخاری: ۲۹۸۸]۔

(قسم په الله! زه په تاسو باندې د فقر نه نه یرېږم، لیکن زه یرېږم چه په تاسو به دنیا داسه فراخه شی لکه څنگه چه په پخوانو خلقو فراخه شوی وه نو تاسو به ورسره داسه مینه او کړی لکه څنگه چه هغوی ورسره مینه او کړه، نو داسه به مو هلاک کړی لکه څنگه نه چه هغوی هلاک کړی وو)۔
ددې نه معلومه شوه چه کوم انسان کښ بخل راغلو، نو ده کښ به د دنیا او د آخرت هر شر را جمع کیږي، ددې سره به نه په دنیا حرص پیدا کیږي، بیا به نه د مسلمانانو سره حسد پیدا کیږي، او بیا به د مسلمانانو خلاف شرونه راپیدا کوی، او په انفاق سره د انسان سینه کولاوېږي، او هر خیر ورته آسانیږي۔

الفقر: اصل کښ د فقار الظهر نه اخسته شوی دې د ملاءه وکی ته وائی۔ او بیا په معنی د غریبی سره استعمالیږي گویا کښ د فقیر ملاءه ماته وی۔ ځکه چه مال ورسره نه وی۔

﴿وَيَأْمُرُكُمْ﴾ دا امر پہ طریقہ دوسوسے دیے، او امر ئے ذکر کرو، اشارہ دہ چہ ہغہ داسے قوی وسوسہ اچوی چہ پہ نفسونو کنبں اثر کوی لکہ خنکگہ چہ د آمر آمر پہ مامور کنبں اثر کوی۔
﴿بِالْفَحْشَاءِ﴾: (۱) دفحشاء نہ مراد یا بخل دیے۔ کلبتی وئیلی دی چہ فحشاء پہ قرآن کنبں پہ معنی دیے حیائی دیے خو صرف دلته ترے بخل مراد دیے۔

او عریسی ژبہ کنبں فاحش بخیل تہ وئیلے شی۔ او ددیے تفسیر د صحت وجہ ہم شتہ، او ہغہ دا چہ ہر اخلاقو کنبں دوہ طرفہ وی، یو کامل طرف او بل ادنیٰ او افحش طرف، نو کامل طرف دا دیے چہ انسان د الله پہ لارہ کنبں تول مال اولگوی۔
او افحش طرف ئے دا دیے چہ ہیخ شے اونہ لگوی، نہ جید او نہ ردی۔

او درمیانہ دا دیے چہ جید باندے بخل او کپی اوردی اولگوی، نو شیطان چہ کلہ ارادہ او کپی چہ انسان د افضل نہ افحش تہ نقل کپی نو چا باندے چہ د ہغہ وسوسہ او حیلہ پتہ شی، نو ہغہ درمیانہ تہ راکاری او ہغہ دا چہ پہ فقر باندے ئے او بروی، بیائے د ہغے نہ افحش طرف تہ راکاری چہ ہغہ امر پہ فحشاء (بخل) دیے۔ خککہ چہ بخل د ہر چا پہ نیز بد صفت دیے، نو شیطان د اول نہ انسان لہ ہغے تہ نشی راخکلی، بلکہ د اول نہ مقدمات پیدا کپی چہ ہغہ د فقر نہ یروں دی۔ نو کلہ چہ انسان پہ دیے کنبں د شیطان خبرہ اومنی نو پدیے وسوسہ کنبں زیادت پیدا شی تردیے چہ ہغہ د انفاق نہ بیخی منع کپی، نو پہ بخل کنبں واقع شی۔ لہذا فقر مقدمہ شوہ او فحشاء یعنی بخل اصلی بد صفت شو۔ (تفسیر النیسابوری ۱۴۶/۲)

لیکن ددیے نہ غورہ تفسیر دا دیے چہ فحشاء پہ معنی دیے حیائی سرہ دیے۔ او ددیے وجہ نہ الله تعالیٰ د بخل لفظ ذکر نکرو۔ پدیے کنبں حکمت دا دیے چہ فحشاء ہر قسمہ یے حیائی تہ شاملیہی، نو بخل ہم پکنبں داخل دیے۔ خککہ چہ کلہ انسان بخیل شی او مال جمع کپی، نو بیا ورتہ شیطان دانہ وائی چہ بس دا پخپلہ خورہ، بلکہ دا وسوسہ ورتہ اچوی چہ دا مال پہ گناہونو لگوہ، ددیے وجہ نہ چہ خوک د الله پہ نوم باندے مال نہ لگوی او انفاق والا نہ وی نو د ہغوی مال بہ پہ غلط خائے کنبں ضرور لگیہی۔

تہی، وی، وی، سی آر بہ اخلی، سنیماگانے بہ جو روی، شراب بہ پرے خکی او زناگانے بہ کوی لکہ عام مالدار خلق داسے اعمال کوی۔ پہ غلطو خایونو کنبں پہ کرواؤ روپی لگوی، لیکن کہ د الله دپارہ زر روپی ترے اوغوختے شی، یا دیویے میاشتے پورے قرض۔ نو بیا شل بہانے کوی۔ نو مالدارئ سرہ ضرور یے حیائی راخی۔ اوگورہ عام خلق چہ یے حیائی کوی نو د مالدارئ د وجہ نہ۔ ابن قیم وائی: [وَالْغِنَى مِفْتَاحُ الزَّانَا]۔ مالدارئ د زنا چابی دہ۔ (حدی الارواح ص: ۴۹)

﴿ وَاللَّهُ يَعِدُّكُمْ ﴾ دلته یعدُّ پہ معنی د وعدے سرہ دیے۔

﴿ مَغْفِرَةٌ مِنْهُ وَفَضْلًا ﴾ پہ مغفرت کبیں معنی د پتوالی ده، نو دلته [الَسْتُرُ عَلٰی عِبَادِهِ لِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ] (پہ دنیا او آخرت کبیں پہ بندگانو باندے پرده اچول) مراد دی۔ او د فضل نہ مراد [التَّوْبَةَ لِي الرِّزْقِ] (پہ رزق کبیں فراخی ورکول) دی۔

لکه حدیث کبیں دی : الله فرمائی : اے بنیادمه ! خرچ کوہ زہ بہ پہ تا خرچ کوم الحدیث

(متفق علیہ - معالم التنزیل للبغوی)۔

پہ یو بل روایت کبیں دی : هرہ ورخ چه انسانان پکبیں صبا کوی نو دوه ملائک آواز کوی یو وائی : [اللَّهُمَّ اعْطِ مُنْفِقًا خَلْفًا]۔ اے الله ! انفاق کونکی ته بدله ورکړه او بل ملائک وائی : [اللَّهُمَّ اعْطِ مُنْفِقًا تَلْفًا] (متفق علیہ)۔ اے الله ! مال بند ساتونکی ته هلاکت ورکړه)۔

نو معلومه شوه چه په انفاق سره الله تعالیٰ په مال کبیں برکات او زیاتوالے راوولی، او د انسان گناهونه معاف کیږی۔ او کوم انسان چه د گناه نه توبه اویاسی، نو هغه له مخکبیں صدقه ورکول پکار دی چه الله ته گناه معاف کړی۔

﴿ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴾ واسع دی په اعتبار د سخا، فضل او بخنے سره، یعنی دا خیزونه د الله فراخه دی۔ او پدی کبیں اشاره ده چه الله د خپلے وعدے خلاف خکه نه کوی چه هغه سره هر خه ډیر دی۔ او چاله ته چه خپل فضل ورکړی نو هغه ته د هغه خائے معلوم دی او پدی کبیں د هغه حکمتونه دی۔

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ

ورکوی پوهه د قرآن هغه چاته چه اوعواړی او چاله چه ورکړی شوه پوهه د قرآن

فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَدْرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

نو یقیناً هغه له ډیر خیر ورکړی شو او نصیحت نه اخلی مگر صفا عقلونو والا۔

تفسیر : اوس مینخ کبیں قرآن کریم ته ترغیب ورکوی، لکه دا د قرآن طریقہ ده چه دنیاوی خبرو سره زر دین طرفته بنده متوجه کوی، چه مالونه خو بنه شے دی، لیکن قرآن زده کړی، پدی باندے خان پوهه کړی، دا ډیر لوئی شے دی۔ دغه شان سورة یونس (۵۷) آیت کبیں هم بیان شویدی (هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ) مال خو بنه شے دی خود قرآن نه بنه نه دی۔

منا سبت : (۱) مخکبیں د شیطان او درحمن وعدے ذکر شوے، نو اوس ددی د تمییز دپاره د

پیرندلو سبب پکار دیے چہ ہفہ حکمت دیے۔ (رازی، ابن عاشور)۔

(۲) دویم دا چہ مخکنیں ئے د انفاق متعلق نصیحتونہ او آداب ذکر کرل، او د اوجتو اخلاقو تلقین ئے او کروہ گو اوس وائی چہ ددیے کارونو پہ پوہہ سرہ او عملی کولو سرہ انسان کنیں حکمتہ راخی۔ (ابن عاشور)۔

د حکمة معانی

﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ﴾ د حکمة لفظ پورہ تشریح مخکنیں آیت (۱۲۹) کنیں تیرہ شویدہ، دلته د حکمتہ نہ مراد (۱) ضحاک، ابو العالیہ، نخعی او مجاہد وائی :
[الْقُرْآنُ الْعَظِيمُ وَالْفَهْمُ فِيهِ] قرآن کریم او د ہفے پوہہ دہ۔

(۲) عبد اللہ بن مسعود ؓ فرمائی : پہ قرآن، او د ہفے پہ اسرارو اورازونو باندیے پوہہ او پہ ہفے باندیے عمل کول دی۔

(۳) [إِتْقَانُ الْعِلْمِ وَالْعَمَلِ] تہ وائی (ابن قتیبہ)۔ (علم او عمل مضبوطول)۔

(۴) ابن عباس فرمائی : الْحِكْمَةُ الْمَعْرِفَةُ بِالْقُرْآنِ نَاسِخِهِ وَمَنْسُوخِهِ وَمُحْكِمِهِ وَمُتَشَابِهِهِ وَمُقَدِّمِهِ وَمُؤَخَّرِهِ وَحَلَالِهِ وَحَرَامِهِ وَأَمْثَالِهِ۔ (فتح البیان)۔

حکمتہ : د قرآن پوہے او د ہفے ناسخ، منسوخ، محکم او متشابہ، مخکنیں نازل شوی او روستو نازل شوی او حلال او حرام او مثالونو پیرندلو تہ حکمتہ وائی۔

(۵) ابوالدرداء ؓ فرمائی : د قرآن قراءت او پہ ہفے کنیں فکر کولو تہ وائی۔

(۶) بعض وائی : [التَّفَكُّرُ فِي أَمْرِ اللَّهِ]۔ د اللہ پہ حکم کنیں سوچ کول۔

(۷) [الْخَشْيَةُ] د اللہ نہ یرہ کول۔ (ابو العالیہ ومطر الوراق)۔

(۸) فقه فی الدین۔ پہ دین باندیے پوہیدل۔ (ابن زید۔ ماوردی)

(۹) نبوت تہ وائی۔ (سڈتی)۔ (فتح البیان)۔

صاحب د فتح البیان وائی چہ ددیے اقوالو ترمینخ ہیخ تعارض نشته، بلکہ دا یو بل تہ نزدیے دی۔

(۱۰) ابن عاشور وائی چہ حکمتہ ہفہ پوخ علم تہ وائی چہ د ہفے مطابق انسان عمل کوی۔

(۱۱) آلوسی وائی : [الْحِكْمَةُ إِتْقَانُ الْعِلْمِ وَالْعَمَلِ أَوْ الْأَسْرَارُ الْمَوْدَعَةُ فِي الْكِتَابِ] (مضبوط علم او عمل او پہ قرآن کنیں کیخودلے شوی رازونہ معلومول)۔

(۱۲) مجاہد نہ دا ہم نقل دی : [الإِصَابَةُ فِي الْقَوْلِ وَالْعَمَلِ]۔ پہ وینا او عمل کنیں حق او خائے تہ

رسیدل۔ یعنی پہ خپلہ موقعہ کنیں خبریے او عمل کول۔

(۱۳) د مجاہد نہ یو بل روایت دا دیے : [الْعِلْمُ الَّذِي تُعْظَمُ مَنَفَعَتُهُ وَتَجَلُّ فَايِدَتُهُ]۔

(حکمة هغه علم ته وائی چه غته او ډیره فائده لری).

(۱۴) ابو عثمان نه نقل دی: [هِيَ نُورٌ يُفَرِّقُ بَيْنَ الْوَسْوَاسِ وَالْإِلْهَامِ] - (الوسى).

(دا هغه نور اورنراته وئیلے شی چه ددے په وجه انسان وسوسے او د الهام په مابین کنب فرق کولے شی). دا تعریف د مخکنی آیت سره دربط دپاره مناسب دے.

(۱۵) [الْمَعْرِفَةُ بِمَكَائِدِ الشَّيْطَانِ وَوَسْوَاسِهِ] - د شیطان په مکرونو او وسوسو باندے پوهے ته

حکمة وائی - [بحر العلوم للسمرقندی ۱/۲۲۴]

(۱۶) سید قطب وائی: [هِيَ تَرْخِي الْقَصْدَ وَالْإِعْتِدَالَ، وَإِذْرَاكَ الْعَلَلِ وَالْغَايَاتِ، وَوَضِعَ الْأُمُورِ فِي

نِصَابِهَا فِي تَبْصُرٍ وَرَوِيَّةٍ وَإِذْرَاكِ]. (فی ظلال) حکمة وائی: درمیانہ روی او اعتدال طلب کول. او د

خیزونو وجوهات او نتیجے معلومول. او هر کار په خپله موقعه په بصیرت او عقلمندی او

سوچ او پوهے سره کیخودل. نو کله چه ورته درمیانہ روی او اعتدال ورکړے شو، نو د حدودو نه

به تجاوز نکوی او کله چه ورته په وجوهاتو او نتیجو باندے پوهه ورکړے شوه نو د کارونو په

اندازه کولو کنب به نه خطا کیږی. او کله چه ورته روښانه بصیرت ورکړے شو نو اعمال او

حرکات به نه نیک او د حق موافق وی، آه.

ددے ټولو تعریفونو حاصل داراوخی چه حکمة د قرآن او سنت هغه پوخ علم او پوهے ته وائی

چه د هغه په ذریعه انسان د حق او د باطل، د وسوسے او د الهام فرق کولے شی او د هر کار او

مسئله حقیقت اوراز پیژنی او خبرے او عمل په خپل صحیح ځائے کنب واقع کوی، او د صحیح

عقل اورائے والا وی، او بیا پدے خپل علم ښه مضبوط همیشه عمل کوی. او دے وقوفو کارونو

نه ځان ساتی، د شیطان د دھوکے ځایونه ورته معلوم وی. نو چاله چه د قرآن او د دین داسے پوهه

ورکړے شوه، نو بس دا ډیر خیر والا او حکیم انسان دے. دلته شرعی حکمة مراد دے او د

یونانیانو او فلسفیانو حکمة مراد کول غلط دی. هغه ته حکمة وئیل هم صحیح نه دی.

د حکمت ښه تفصیل په الفوائد (۳ جلد) کنب لیکل شوی، د حکمة د حصول طریقه هم بیان شویده.

﴿وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ﴾ حکمة لفظ ئے دوباره په اسم ظاهر سره ذکر کړو، ددے اهمیت، شرافت او

اوجت شان ته اشاره ده.

علامه قاسمی فرمائی: پدے آیت کنب د مخکنب سره اشاره ده چه څوک د شیطان په وعدو نه

د هوکه کیږی او د الله په وعدو یقین کوی، نو دا هغه شخص دے چه الله ورته حکمة ورکړیدے.

﴿لَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ (خیراً) نکره د تعظیم دپاره ده، یعنی عظیم خیر ورته ملاؤ شو. او د

(کثیراً) معنی دا ده چه دومره خیر دے چه افراد ئے ډیر دی. ځکه چه د قرآن او سنت پوهے نه

روستو انسان ته د هر شی پوهه ورکولې شی۔ قرطبی وائی: چاته چه د قرآن علم ورکړې شو نو هغه ته د مخکنو کتابونو او صحیفو علم هم ورکړې شو۔

﴿ وَمَا يَذُكُرْ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴾ الْبَابُ جَمْعُ دَلْبٍ دَه، خَالِصٌ أَوْ صَفَا عَقْلٌ تَه وَائِي۔ نو د خالص عقل تقاضا داده چه د حکمة کوشش او کړې شی، نه د خواهشاتو۔ ددې وجه نه هغه انسان خو ډیرې عقله دې چه هغه قرآن او حدیث د طالبانو شے گنړې، او خپله ورله هیڅ وخت نه ورکوي، چه دې ته کینی او ددې زده کړه او کړې۔

فائده: د حکمت نه د اعراض ډیرې وجې دي، (۱) قَسْوَةُ الْقُلُوبِ۔ (د زړونو سخت والی)۔

(۲) حُبُّ الدُّنْيَا۔ (د دنیا محبت)۔ (۳) ضَعْفُ الْيَقِينِ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ۔ (په الله او په رسول او د هغوی په وعدو باندې د یقین کمزورتیا)۔

فائده: د آیت نه معلومه شوه چه څوک نصیحت نه اخلي، نو د هغه په عقل کښ به نقصان وي۔ دارنگه د عقل فضیلت معلوم شو ځکه چه تذکر او نصیحت اخستل په عقل سره کیږي۔ نو چا کښ چه څومره عقل وي نو هغومره نصیحت قبلوي۔ دارنگه معلومه شوه چه الله والا او تقوی والا خلق کامل عقلمند دي۔ (تفسیر العثمین)

وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ

او هغه چه تاسو خرچ کوي څه خرچه یا منخته کوي تاسو څه منخته نو یقیناً الله پوهه دې په هغه باندې

وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿۲۷۰﴾

او نشته ظالمانو دپاره څوک مدد گاران۔

تفسیر: اوس د انفاق او د صدقې دوه قسمه بیانوي۔ یو نفلی صدقه او بل واجبی یعنی نذری صدقه۔ واجبی صدقه یوه داده چه الله په انسان لازمه کړې وي، لکه زکاة او عشر۔ او دویم هغه ده چه بنده ئې په خپل ځان لازمه کړې او په ځان ئې اومنی چه زه به دومره مال د الله په لار کښ ورکوم۔ دې ته نذر او منخته وائی۔ نو ددې پوره کول هم واجب دي۔

د نذر تشریح

نذر د غیر الله په نوم حرام او د الله په نوم نذر کول بنه کار دې، نیک عمل دې۔

نو نذر په دوه قسمه دې (۱) نذر په گناه کښ کول۔ چه زه به د غیر الله (بابا) په نوم دومره مال ورکوم، فلانی بابا یا زیارت له به یو گله بوخم۔ نو دا نذر کول حرام دي، او شرکی کار دې۔ او ددې

پورہ کول ہم حرام دی۔ دارنگہ کہ پہ یو گناہ ئے نذر کرے وی چه پہ ما دے نذروی چه زہ بہ د فلانی سرہ خبرے نہ کوم۔ یا فلانی گناہ بہ کوم۔ نو ددے ماتول واجب دی او بیابہ د قَسَم کفارہ ورکری۔ (۲) دویم نذر پہ نیک او جائز کار کنب دے۔ نو دا نیک عمل دے او ددے پورہ کول واجب دی۔ دا ددے دپارہ کولے شی چه انسان د الله طاعت اُوکری، او الله ته تقرب حاصل کری۔ دیر مسلمانان نذرونہ کوی او بیائے نہ پورہ کوی حال دا چه دوی باندے فرض پاتے دی۔ او دا د قیامت د علامتونه دی (وَيَنْذَرُونَ وَلَا يُؤْفُونَ) (بخاری و مسلم)

(یعنی داسے خلق بہ پیدا شی چه نذرونہ بہ کوی او پورہ والے بہ پرے نہ کوی)۔

صحابہ کرام و د جاہلیت د دور نذرونہ د اسلام نہ روستو ہم پورہ کری دی، کلہ ئے چه د نیکی نذر کرے وو، لکہ عمر فاروق د نبی ﷺ نہ تپوس اُوکرو چه ما پہ جاہلیت کنب نذر کرے وو چه زہ بہ یوہ شپہ پہ مسجد حرام کنب اعتکاف کوم۔ نو نبی ﷺ ورتہ اُو فرمایا: نذر دے پورہ کرے۔ (صحیح البخاری رقم: ۱۹۲۷)۔

لیکن دا خبرہ زدہ کرہ چه نذر بہ د هغه شی کولے شی چه پہ هغه کنب عبادت او د الله تعظیم کیدے شی۔ کہ چا دا نذر اُوکرو چه زہ بہ تولہ ورخ نمرتہ کینم، او سوری ته بہ نہ کینم، نو دا نذر صحیح نہ دے خکہ چه نمرتہ کیناستل او نہ کیناستلو سرہ د الله تعظیم نہ راحی، لہذا دا عبادت نہ دے۔

بیا نذر د الله پہ نوم دوہ قسمہ دے (۱) یو د الله سرہ شرط لگول چه ایے الله! کہ دا بیمار دے جور کرو نو زہ بہ دومرہ مال ستا پہ نوم ورکرم۔ دا د بخیلانو کار دے۔

دے نہ حدیث کنب منع راغلے دہ: [لَا تَنْذَرُوا فَإِنَّ النَّذْرَ لَا يُغْنِي مِنَ الْقَدْرِ شَيْئًا وَإِنَّمَا يُسْتَخْرَجُ بِهِ مِنَ الْبَخِيلِ] [مسلم، ترمذی، نسائی عن ابی ہریرہ]

(نذر مہ کوی خکہ چه نذر د تقدیر نہ ہیخ شے نہ دفع کوی، بلکہ پدے سرہ د بخیلانو نہ مال راویستلے شی) خکہ چه مریض بہ جور پری یا نہ؟ خو پدے سرہ د بخیلانو نہ الله سال راویاسی خکہ چه بخیل مال نہ ورکوی، نو الله پرے مصیبت راولی دے دپارہ چه نذر اُوکری۔ نو الله سرہ شرطونہ لگول نہ دی پکار۔

(۲) دویم: نذر د الله پہ نوم ابتداء دے چه شرط پکنب نہ وی، بلکہ د انفاق نیت اُوکری نو شیطان ورتہ وسوسہ اچوی چه ستا خو نور ضرورتونہ ہم شتہ هغه کنب بہ ئے اولگوئے نوزر ئے پہ خان نذر کرہ دے دپارہ چه پہ تا واجب شی نو بیابہ ئے ورکول لازم وی نو د شیطان وسوسہ بہ پکنب کار نہ ورکوی۔

﴿ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ﴾ اللہ پرے پوہہ دیے یعنی اللہ بہ ئے بدلہ درکوی۔

﴿ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴾ ددیے جملے مناسبت د مخکین سرہ دا دیے چہ دلتہ (۱) د ظالمانو نہ مراد ہغہ خلق دی چہ ہغوی صدقے یے خایہ استعمالوی چہ ریاء کوی یاد حرامو نہ صدقہ کوی۔ (ہغوی فی معالم التنزیل)

لکہ مثلاً د بدعتیانو او مشرکانو پہ مدرسہ کین چنڈہ ورکری، یاد ہغوی لنگر چلوی یاد ہغوی دپارہ پوستہری او ہمفلتے او کتابونہ چہاپ کوی، او بیا ہغوی دین بریادوی۔ یا پردے مال غلا کری او د ہغے نہ خہ مال صدقہ کری۔

بعض خلق پہ تجارتونو او کاروبارونو کین دھوکے کوی او غلط او ضرری خیزونہ خرخوی او بیا حج او عمرے لہ خی، دیے دپارہ چہ مال ئے پاک شی۔ دا ہم ظلم دیے۔

○ یاد ظالمین نہ مراد ہغہ خوک دی چہ نذر نہ پورہ کوی، یا فرضی زکاة منع کوی، یا نذر او انفاق د غیر اللہ پہ نوم کوی، یا پہ گناہونو کین مالونہ لکوی او د انفاق پہ بارہ کین د اللہ د حکم مخالف کوی۔ یا موقعہ د انفاق وی او انسان پکین انفاق نہ کوی نو دا ہم پکین داخل دیے۔ (قاسمی وفتح البیان)۔

فائدہ: ددیے نہ معلومہ شوہ چہ سخی انسان کلہ ہم خوئیہری نو اللہ بہ د ہغہ لاس نیسی او مدد بہ ئے کوی۔ (قاسمی عن الحراتی)۔

إِنْ تَبَدُّوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهِيَ

کہ تاسو ہنکارہ ورکوی صدقے نو بنہ دی دغہ او کہ تاسو ئے پتہ ورکوی او ورکوی ہغہ فقیرانو تہ نو دا

خَيْرٌ لَّكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿۲۷۱﴾

غورہ دیے تاسو لرہ او اویہ رڑوی ستاسو نہ گناہونہ ستاسو او اللہ تعالیٰ ستاسو پہ عملونو خبردار دیے۔

تفسیر: اوس د صدقے نور دوہ قسمہ بیانہری: ہنکارہ او پتہ۔ دواہہ جائز دی۔

ربط: مخکین او وئیل شو چہ پہ انفاق باندیے اللہ تعالیٰ پو ہیہری نو دا سوال پیدا شو چہ ہنکارہ صدقہ ورکول بہ ریاء وی؟ نو دلتہ وائی چہ دا ریاء نہ دہ، کلہ چہ پہ زرہ کین ریاء نہ وی۔

شان نزول: کلہ چہ اللہ تعالیٰ پہ انفاق او صدقے ورکولو ترغیب او تیزی ورکری، نو صحابہ کرامو تپوس او کرو چہ ہنکارہ صدقہ ورکول بہتر دی او کہ پتہ؟ نو دا آیت نازل شو چہ دواہہ جائز دی۔ (بحر العلوم للسمرقندی)

﴿إِنْ تَبَدُّوا الصَّدَقَاتِ﴾ د صدقات نہ مراد نفلی او فرضی دواہرہ قسمہ صدقے دی۔ صدقے تہ
 خکہ صدقہ وئیلی شی چہ پدے سرہ دبنده دایمن صدق (رشتینوالے) او اخلاص معلومیہری
 چہ دا خپل محبوب شے د الله پہ نوم ورکوی، معلومیہری چہ دارشتینی مؤمن دے۔

صدقہ پہ پتہ ورکول بہتر دی او کہ بنکارہ؟

بیاد علماؤ اختلاف دے چہ صدقہ پہ پتہ ورکول بہتر دی او کہ پہ بنکارہ؟ نو چا وئیلی دی
 چہ بنکارہ ورکول بہتر دی خکہ چہ پدے کنب نور و خلقو تہ دعوت دے چہ ہغوی ہم داسے کار
 اوکری، او دے دپارہ چہ فقیرانو تہ معلومہ شی چہ فلانے شخص صدقہ ورکوی نو ہغوی بہ دہ
 تہ رجوع اوکری۔ نو صدقہ بہ ئے پہ خپل صحیح خائے کنب واقع شی۔

○ او چا وئیلی دی چہ صدقہ پہ پتہ بہترہ دہ خکہ چہ دا د فقیر د شرمولو نہ او د خلقو د
 صفت طلب کولو نہ او دریاہ نہ وړاندے دہ۔

او د صدقات نہ مراد فرضی صدقات دی ہغہ بنکارہ ورکول پکار دی خکہ چہ ہغہ د اسلام
 یوہ شعیرہ دہ، نو بنکارہ کول ئے پکار دی چہ نور مسلمانانو تہ دعوت شی۔

لیکن پدے کنب غورہ دا دہ چہ پہ اعتبار دموقعہ او محل سرہ بہ کله یو افضل وی او کله بل۔
 کله چہ ستا مقصد دا وی چہ زما خوک اقتداء اوکری او دریاہ دنہ واقع کیدو پورہ یقین دے وی،
 نو بیا بنکارہ ورکول افضل دی خکہ چہ پدے کنب غورہ طریقہ جاری کول دی لکہ نبی ﷺ
 صدقے تہ ترغیب ورکرو نو یو صحابی یوہ بتوہ راوہرہ، بیا نور صحابہ کرام پاخیدل، ہغوی ہم
 راوہرل، نبی ﷺ اوفرمایل: چا چہ د نیکی بنیاد کیخودو نو ہغہ تہ بہ الله تعالیٰ ددے اجر
 ورکوی او ہر خوک چہ پدے عمل کوی د ہغے اجر بہ ہم ورتہ ملاوہری او د خلقو د اجر نو نہ بہ
 خہ کسے نہ کیہری۔ (صحیح مسلم)

دارنگہ بنکارہ پہ ہغہ وخت ورکول پکار دی چہ ستا پہ خان اعتماد وی او دریاہ احتمال نہ
 وی۔ او کہ زرہ کمزوری وی او ریاہ د انسان نہ واقع کیہری نو بیا پہ پتہ بہترہ دہ لکہ پدے وخت
 کنب ایمانونہ کمزوری دی، نو د انسان نہ ضرور ریاہ واقع کیہری۔ بیا پہ پتہ بہترہ دہ۔ لہذا د
 بنکارہ ورکولو نہ پہ پتہ ورکول دیر بہتر شو لکہ خنگہ چہ ددے آیت د الفاظو نہ معلومیہری
 چہ پتہ صدقے ئے مخکنب ذکر کریدہ۔

دپتے صدقے ورکولو دوہ طریقے دی (۱) یو دا چہ مسکین، الله او تہ خبر شے۔ خپلے ئے ورکریے۔
 (۲) دویم دا چہ یو خائے کنب ئے کیدے او فقیر ئے راواخلی۔ نو صرف ستا او د الله پہ مینخ کنب راز
 شو۔ یائے یو ماشوم تہ ورکریے چہ ورشہ ہغہ فلانی تہ دا ورکریے۔

﴿ فَبِعَمَّا هِيَ ﴾ نِعْمَ فعل مدح دے او مَا پہ معنی د (الْشَيْءُ) یا (شَيْئًا) سرہ دے او (هِيَ) مخصوص بالمدح دے۔ ای نِعْمَ الشَّيْءُ هِيَ۔ دیر بنہ شے دے د صدقے بنکارہ ورکول۔

نو ددے نہ معلومہ شوہ چہ نفس بنہ والے پہ بنکارہ ورکولو کنبں ہم شتہ۔ او پہ پتہ ورکولو کنبں دیر خیر دے خکے چہ پہ خیر کنبں پہ نسبت د نِعْمَ غورہ والے زیات وی۔

﴿ وَإِنْ تُخَفُّوْهَا ﴾ بعض وائی : چہ دا اول صدقاتونہ مراد فرضی دی، او د (تُخَفُّوْهَا) ضمیر چہ صدقاتوتہ راجع دے نو د ہغے نہ مراد نفلی صدقی دی او دے تہ پہ اصطلاح د علم البدیع کنبں صنعة استخدام وثیلے شی۔

﴿ وَتَوَاتَوْهَا الْفُقَرَاءُ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ﴾ د صدقے پہ پتہ ورکولو سرہ ئے دا قید ذکر کرو چہ فقیرانوتہ ئے پہ پتہ ورکری نو دا بہ غورہ وی خکے چہ بعض صدقات داسے دی چہ ہغہ نشی پتیدے لکھ لنبکر لہ سامان تیارول۔ پُل جوړول، نہر روانول، او کلہ چہ فقیرتہ ورکولے شی نو ہغہ پتول پکار دی خکے چہ پدے کنبں پہ ہغہ باندے پردہ اچول دی۔

دریاء نہ زیات بچ کیدل دی، د خلقو د صفت طلب کولو نہ لرے کیدل دی۔ ددے وجہ نہ دا غورہ شوہ۔ او حدیث کنبں ہم د پتے صدقے فضیلت راغلی دے چہ خوک پہ بنی لاس صدقہ ور جری چہ گس لاس ترے خبر نشی نو دا بہ د ہغہ اووہ کسانو نہ وی چہ د عرش د سوری لاندے بہ د قیامت پہ ورخ ولاړ وی۔ (بخاری و مسلم) (التفسیر التیم لابن القیم ۱/۲۷۵)۔

ابن عاشور وائی : چہ صدقہ خوہسے ہم فقیرتہ ورکولے شی نو ولے ئے فقیر ذکر کرو؟ پدے کنبں علت تہ اشارہ دہ چہ پتہ صدقہ خکے غورہ دہ چہ د فقیر مخ اونہ شرمیرے۔

﴿ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ ﴾ سیئات گناہونو تہ ہم وائی نو د صدقو پہ وجہ گناہونہ رژیڑے۔ بیا مِنْ تبعضیہ دے۔ نو خومرہ چہ صدقہ وی ہغومرہ گناہونہ بہ رژیڑے۔

(۲) دویم سیئات کلہ مصائبو او مشکلاتو او بد حالتونو تہ وثیلے شی۔ نو پہ صدقے سرہ مصیبتونہ ختمیرے۔

﴿ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴾ یعنی اللہ تہ ستاسو بنکارہ او پتے صدقے معلومے دی، نو پدے کنبں ترغیب دے چہ بنکارہ کولو تہ ئے ضرورت نشتہ۔ کہ خلق خبر نشو نو اللہ پرے خبردار دے، اجر بہ ئے برکوی۔ او کہ خوک ریاء کوی نو د ہغے نہ ہم خبردار دے سزا بہ ورکوی۔

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُشَاءُ وَمَا تَنْفِقُوا

نشتہ ستا پہ ذمہ پہ سمہ راوستل ددوی لیکن اللہ پہ سمہ لارہ راولی ہغہ چالہ چہ او غواری او ہغہ خہ چہ خرچ کوی تاسو

مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ

دخہ مال نہ نو دا ستاسو د خپلو ځانونو گتنه ده۔ او تاسو خرچ نه کوی مگر دپاره د لہولو د مخ د الله تعالیٰ

وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوقِ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تظَلَمُونَ ﴿۲۷۲﴾

او هغه چه تاسو خرچ کوی د مال نه، پوره به درکولے شی تاسو ته (اجر د هغه) او په تاسو باندے به ظلم نه شی کیدے۔

تفسیر: پدے آیت کبس دا بیانوی چه نفلی صدقه په مشرکانو هم جائز ده۔

شان نزول: ابو عبیدہ په کتاب الاموال (رقم ۱۹۹۱) کبس په صحیح سند سره د ابن عباس نه نقل کړی [كَانَ نَاسٌ لَهُمْ أَنْسِبَاءٌ وَقَرَابَةٌ مِنْ قُرَيْظَةَ وَالنَّضِيرِ وَكَانُوا يَتَّقُونَ أَنْ يَتَّصِفُوا عَلَيْهِمْ وَيُرِيدُوا نَهْمَ عَلَى الْإِسْلَامِ فَنَزَلَتْ: لَيْسَ عَلَيْكَ الْخ [(عمام المنه ص ۳۸۸)۔

(د څه مسلمانانو د بنی قریظه او بنی النضیر (یهودیانو) سره نسبونه او خپلولیانے وے، نو هغوی به په دوی باندے د صدقے کولو نه ځان ساتلو، دے دپاره چه دوی اسلام ته راشی نو دا آیت نازل شو)۔

چه مطلب ئے دا دے چه چه نفلی صدقے ورکولے شی، خیر دے، هدایت د الله په لاس کبس دے چه چاته ئے کوی، هغه ته به ئے کوی، خوته صدقه کوه۔ د اسلام اخلاق د هر چانه اوچت دی، کیدے شی چه الله ورته ستا په صدقه هدایت اوکړی، ستا د اخلاقو نه متأثر شی۔

زکوٰة کافر، بدعتی، او مشرک له نشے ورکولے او صدقه کافر له ورکولے شی، او مبتدع له نه شے ورکولے۔ څکه چه د مبتدع سره بایکات لازم دے، دده فساد پت دے۔ او د کافر کفر بنکاره دے نو هغه د دین دومره فساد نشی کولے۔ ددے دا معنی نه ده چه بدعتی د کافر نه هم غت مجرم دے، بلکه وجه داده چه دا مسلمان دے، او دین وړانوی او کافر خو دین نشی وړانولے هر چاته معلوم دے۔ او ددے نور وجوهات احادیثو کبس راغلی دی۔

﴿لَيْسَ عَلَيْكَ﴾ (عَلَيْكَ) اول خطاب نبی ﷺ ته دے، بیا هر مخاطب ته دے۔ او عَلَى د معنوی استعلاء دپاره استعمال دے، یعنی طلب د فعل په طریقہ د وجوب۔ نو معنی داده چه په تا باندے د دوی هدایت ته راوستل واجب نه دی۔

﴿هُدَاهُمْ﴾ د هدایت دوه معنی دی (۱) بیان د حق۔ نو نبی ﷺ دا کولے شی۔

(۲) دویم هدایت په معنی د توفیق ورکولو او حق ته رسولو او قبولولو دے، نو دا د پیغمبر ﷺ په واک کبس هم نشته۔

(هُم) ضمیر کافرانو ته راجع دے۔ او دلته د کافرانو نه مراد هغه کافران دی چه اهل ذمه وی، یا

مشرکان وی خوئے ضررہ وی، او هر چه حربی کافر دی، نو هغوی ته هر قسم تحفه او صدقے ورکول حرام دی، کله چه دینی فائده پکبن نه وی۔

﴿وَمَا تَنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نُنْفِئْكُمْ﴾ پدے جمله کبن انفاق کولو ته او په هغه کبن دا خلاص پیدا کولو ته ترغیب ورکوی۔ (خیر) حلال مال ته هم وائی او هر فائده مند شه۔ چه زمکه، جائیداد، کور، خادر، گینته ورکولو ته هم شامل دے۔

﴿وَمَا تَنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ﴾ دانفی ده یعنی د مسلمان شان داننه دے چه دا دے مال د الله درضا نه غیر د بل دپاره اولگوی، بلکه هغه به ئے ضرور د الله د مخ دپاره لگوی۔ او مسلمان ته ترغیب دے چه ته په صدقه کبن نظر فقیر طرف ته مه کوه بلکه ستا تعلق دے د الله تعالی سره وی۔

او پدے کبن مال خرچ کونکی ته تسلی ورکوی چه که ته د خلقو دعوت دپاره مال اولگوی او هغوی دگمراهی نه منع نشی، نو خپل خرچ مه بندوه بلکه الله به بیا هم تا ته اجر درکوی، ستا معامله د الله سره ده، او هدایت او حق ته راوستل د الله په اختیار کبن دی۔ او پدے کبن دیر صورتونه راتلے شی۔

خوك وائی دانفی په معنی د نهی ده یعنی تاسو مال مه لگوی مگر د الله د مخ دپاره۔

﴿وَمَا تَنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُؤْتِ إِلَيْكُمْ﴾ کله په انفاق سره هدایت حاصل نشی او د چا د ترغیب دپاره چه مال خرچ کرے شوے وی، نو هغه حق ته رانشی۔ یا ته چاته مال ورکړے او هغه ئے په خائے استعمال کرې، یا چنده ورکړے هغه ئے اوخوری، نو الله فرمائی په هر صورت کبن ستا اجر په الله تعالی واوریدو۔ او د هغه بدله به پوره پوره درکوی۔

(يُؤْتِ) : د وفاء نه دے یعنی پوره به درکولے شی۔ او ددے دا مطلب نه دے چه زیات به نشی درکولے، یعنی خومره وعده چه تاسره شویده هغه به درکولے شی او دزیات اخلاص په صورت کبن به زیات اجر هم درکولے شی۔ او دا مطلب هم دے چه ستا د صدقے په اندازه به تا ته اجر درکولے شی، او که کوم نقصان پکبن راخی نو هغه به ستا دے اخلاصی یا من او اذی په وجه سره وی۔

اوروستو جمله ورسره د تاکید دپاره ذکر کوی چه د اجر د کمی گمان مه کوه۔

﴿وَأَنْتُمْ لَا تظلمُونَ﴾ ظلم په معنی د نقص او کموالی سره دے۔ او دا د اضدادو نه دے زیادت ته هم وائی۔

په آیت کبن (تَنْفِقُوا) او (تَنْفِقُونَ) بار بار مکرر شو دپاره دزیات اهمیت او شرافت د انفاق۔ او دپاره دزیات ترغیب هغه ته۔

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا

(صدقات) دپارہ دفقیرانو دی ہغہ کسان چہ بند کرے شوی دی پہ لارہ دالله کنیں طاقت نہ لری د سفر کولو

فِي الْأَرْضِ يُحْسِبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ

پہ زمکہ کنیں گمان کوی پہ دوی باندے ناخبرہ انسان د مالدارانو د وجہ د خان پاک ساتلو نہ (د سوال او حرامو نہ)

تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا

تہ بہ پیڑنے دوی لره پہ نخو نخانو سوال نہ کوی د خلقو نہ پہ انختلو سرہ (پہ سخت سوال سرہ)

وَمَا تَنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿۲۷۳﴾

او ہغہ چہ تاسو خرچ کوی خہ غورہ شے یقیناً الله پہ ہغے باندے پوہہ دے۔

تفسیر: اوس د انفاق مصرف بیانوی چہ چالہ بہ ئے ورکوی، نو فرمائی چہ ہغہ فقراؤ لہ چہ شپہ صفتونہ لری، بہترہ دہ چہ ہغوی لہ ورکے شی، بل چالہ ئے ہم ورکولے شی خو دوی لہ افضلہ دہ۔ دا آیت د اصحاب الصفہ ؓ او د طالبانو پہ بارہ کنیں نازل دے۔ او دا صفات اوس د طلاب العلم دی، بل چا کنیں غالباً نشتہ۔

﴿لِلْفُقَرَاءِ﴾ داد مخکنیں (تَنْفِقُونَ) پورے متعلق دے۔ یا مبتداء پتہ دہ (الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ) یا انفاقکم للفقراء یعنی ستاسو صدقے او انفاق د فقیرانو دپارہ دی۔ فقراء جمع د فقیر دہ چہ خہ نہ موندہ کوی او پہ خپلو شاگانو باندے کارکوی۔

دے آیت مصداق پہ ہغہ زمانہ کنیں اصحاب الصفہ وو (لکہ داد ابن عباس نہ نقل دی) چہ دوی خلور سوہ کسان وو چہ کمیدل او زیاتیدل بہ۔ نبی ﷺ تہ ئے ہجرت کرے وو او پہ مسجد نبوی کنیں بہ اوسیدل، او خپلو علاقو کنیں ترے کورونہ او مالونہ پاتے شوی وو۔

دوی د دین طالبان ہم وو، علم بہ ئے زدہ کولو، او نبی ﷺ بہ ترے دیر خدمات اخستل، جہادونو تہ بہ ئے لیپل، دفوج کار بہ ئے ہم کولو۔ نو کہ دوی کاروبار کنیں مشغول شوی وے، نو بیائے دا کارونہ نشو کولے، نو دوی بہ سرہ دقوت نہ تجارت او کاروبار نہ کولو مگر کلہ نا کلہ بہ ئے لرگی د غرنہ راورل او خرخول بہ ئے۔ لیکن دین تہ پراتہ وو۔ پہ ماہنام کنیں بہ رسول اللہ ﷺ ملگرو تہ حکم اؤکرو چہ دوی خان سرہ بوخی او خہ کسان بہ د رسول اللہ ﷺ سرہ پاتے شو۔ بیا روستو الله فراخی راوستہ۔ (ابن عاشور وغیرہ)۔

او پدے زمانہ کسب ددے مصداق د علم طالبان دی چہ پہ مدرسہ کسب ئے خپل خانو نہ د الله د دین د زده کولو دپارہ بند کړی دی، او په خپل خان ئے سختہ برداشت کړیده۔ نو داسے خلق د زکاة، د صدقو او د انفاق مستحقین دی۔ ځکه چہ دوی د سوال نه خان ساتی۔

عبد الله بن المبارک رحمہ الله به صدقہ صرف طالبانو ته ورکوله، چا ورته اووئیل: بل چاته ئے هم ولے نه ورکوی؟ هغه اووئیل چہ د نبوت د مرتبے نه روستو ماته د علماؤ نه غوره مرتبه بله نه ده معلومه۔ کله چہ د یو تن زړه په خپل حاجت مشغول وی، نو علم ته به فارغه نه وی او تعلم (زده کړی) ته به ئے توجه نه وی، نو د دوی علم ته فارغه کول ډیر افضل عبادت دے۔ (فاسی ۳/۶۱۶)۔

حافظ ابن کثیر ددے نه مراد هغه تمام مهاجرین اخستی دی چہ مدینے منورے ته راغلل او ډیره شول او د تجارت د مال د حاصلولو اسباب او ذرائع د هغوی نه منقطع شوی وو۔

﴿الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ (أَحْصَرُوا) یعنی بند کړی شوی دی۔

(۱) د فی سبیل الله نه مراد یا جهاد دے۔ (۲) یا مراد د الله طاعت دے یعنی د دعوت او جهاد او د علم د زده کړی او د الله د بندگۍ د خاطرہ ئے خانو نه بند کړیدی۔ او پدے کسب هغه خلق هم داخل دی چہ هغوی د الله د لارے (جهاد) د وجه نه زخمیان شوی وی او د کاروبار طاقت نه لری۔ نو دا ئے دویم صفت شو۔

﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ﴾ ضرب فی الارض د سفر کولو نه کنایه ده، ځکه چہ غالباً د کاروبار دپارہ خلق سفر کوی، او زمکه په خپلو خپو سره وهی۔ دا دریم صفت دے چہ دوی کاروبار او سفرونه نشی کولے، نو فقیران دی نو ځکه مستحق د انفاق دی۔

او دوی ځکه طاقت د کاروبار نه لری چہ په دین باندے مشغول دی۔ بیاترے د دین کار پاتے کیرې۔ ځکه چہ د نبی ﷺ هر حرکت دین وو، نو که د هغه سره څوک نه وی، نو دین به بیانیرې او آوریدونکی به ئے نه وی، په کور کسب به بیبیانو زده کولو او په مسجد کسب به اصحاب الصفه د زده کولو، نو د هر عالم سره د علم طالبان کیدل پکار دی دے دپارہ چہ دین ضائع نشی۔

﴿يَحْسِبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ﴾ د جاهل نه مراد ناخبره او بے تجربے انسان دے۔ یعنی بے تجربے انسان په دوی گمان کوی چہ دا خوبه مالداره وی ځکه چہ روستو ئے وجه ذکر ده چہ دوی خان پاک پاک ساتی۔ او بعضو پکسب گینته هم اچولی وی او سپینه توپی او بنائسته جامے ئے هم اچولی وی، خلق وائی گنې دا ډیر مالدار دے۔ او حال دا چہ په جیب کسب ئے یوه روپی هم نه وی۔ او پدے کسب یو قسم اشاره ده چہ د طالبانو د حال نه خان نه خبرول جهالت دے۔

﴿مِنَ التَّعَفُّفِ﴾ مِنْ اجلیه دے۔ او تَعَفُّفٌ د عفت نه دے، معنی ئے ده، پاکدامنی او خان دے عزته

کارونو نہ ساتل۔ دلتہ مراد دا دے چہ دوی دے ضرورتہ سوالونو او د حرامو خورا کونو او خپل حاجت بنکارہ کولو نہ خانو نہ ساتی۔ خککہ چہ سوال درے قسمہ دے (۱) پہ ژبہ (۲) پہ حال جوړولو سرہ۔ چہ خان مسکین جوړ کړی او د چا خوالہ ورشی ورتہ وائی ستا ملاقات تہ راغلے یم۔ او مینخ کنب سوال کوی۔

(۳) پہ مزل او چال چلن سرہ چہ داسے مزل کوی چہ خلق پرے گمان او کړی چہ دا مسکین دے۔ ﴿تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ﴾ سیمانخے تہ وائی دلتہ ترے مراد خشوع او عاجزی دہ۔ دارنگہ لوړہ، د رنگونو زیروالے۔ د جامو زوروالے۔ د بدن کمزورتیا او حاجت نہ پوره کیدل۔ ائی بسیمًا حاجتہم۔ پہ نخو د فقر او حاجت د دوی بہ ئے پیژنہ۔

﴿لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾ ددے یو ہ معنی دا دہ [لَيْسَ لَهُمْ سُؤَالٌ فَيَقَعُ فِيهِ إِلْحَافٌ] (بغوی)

یعنی دوی ہیخ سوال نہ کوی چہ پہ ہغے کنب ترے مبالغہ واقع شی۔ نو بالکل سوال نہ کوی او ہرچہ کلہ نا کلہ سوال کول دی چہ انسان ډیر سخت مجبورہ شی، نو ہغہ خو شریعت جائز کړیدے او پہ ہغے کنب ہم دوی مبالغہ او سختی نہ کوی۔

او دا معنی د ابن عباس نہ ہم علامہ سمرقندی پہ بحر العلوم (۲۲۶/۱) کنب او علامہ آلوسی پہ روح المعانی کنب نقل کړیدہ۔ ائی لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَلَا غَيْرَ إِلْحَافٍ۔

نو دلتہ نفی د قید او مقید دواړو مراد دہ۔ او ددے معنی د تائید پہ حدیث کنب ذکر دے۔

شیخینو د ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ نہ نقل کړیدی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمایل:

[لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي تَرُدُّهُ التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَاللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ، إِنَّمَا الْمِسْكِينُ الَّذِي يَتَعَفَّفُ إِقْرَأُوا إِن شِئْتُمْ: لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا]

حقیقی مسکین ہغہ نہ دے چہ یوہ کجورہ یا دوه، یوہ لونہری یا دوه نورئی ئے واپس کوی بلکہ اصلی مسکین ہغہ دے چہ خان د سوال نہ ساتی۔

او پہ یو بل روایت کنب دی: [وَلَيْكِنَ الْمِسْكِينُ الَّذِي لَا يَجِدُ غِنَىٰ يُغْنِيهِ وَلَا يُفْطَنُ لَهُ فَيَتَصَدَّقَ عَلَيْهِ وَلَا يَقْرُمُ فَيَسْأَلُ النَّاسَ]۔ لیکن مسکین ہغہ شخص دے چہ دومرہ خہ نہ موندہ کوی چہ داے حاجتہ کړی او نہ پہ دہ باندے خوک پوہیږی چہ صدقہ پرے او کړی او نہ پاخیږی چہ خلقو نہ سوالونہ شروع کړی۔ (المنار ۷۵/۳)۔

○ بعض وائی: معنی ددہ چہ ډیر سوالونہ نہ کوی بلکہ لږ لږ سوال کوی۔ دا معنی غورہ نہ دہ خککہ چہ مخکنب ئے مِنَ التَّعَفُّفِ أَوْ تَيْبِلٍ۔ چہ د سوالونو نہ خان ساتل د دوی لازمی صفت دے۔ دارنگہ خلق چہ پرے د مالدارو گمان کوی نو پدے وجہ چہ سوال نہ کوی۔ (فتح القدیر للشوکانی)۔

الْحَافِ : دِ الْحَافِ نَه دِي اَوْ لِحَافِ بَسْتَرِي تَه وَاثِي ، نُو الْحَافِ هَغَه سَوَال تَه وَاثِي چَه اِنْسَان دِ مَالِدَارَه پَسِي دَاسِي اُونَخَلِي اَوْ دَاسِي تَرِي رَاتَاوُ شِي لَكِه خُنْگَه چَه بَسْتَرَه تَرِي رَاتَاوِي پِي . يَعْنِي پَه سَوَال كِنِي مِبَالِغَه اَوْ زَوْرَكُول اَوْ سَخْتِي سَرَه سَوَال كُول .
اَوْ دِ الْحَافِ تَفْسِير دِ عَطَاءَ نَه دَاسِي نَقْل دِي چَه چَا سَرَه دِ غَرْمِي خَوْرَاك طَاقْت وِي ، نُو دِ بِيگَاثِي خَوْرَاك دِ پَارَه بَه سَوَال نَه كُوِي . (الْبَاب) .

اَوْ حَدِيث كِنِي دِي : نَبِي ﷺ فَرَمَائِي : [مَنْ سَأَلَ مِنْكُمْ وَلَهُ اَوْ قِيَّةٌ اَوْ عِدْلُهَا فَقَدْ سَأَلَ الْحَافَا] [صَحِيح اَبِي دَاوُد لَلْبَانِي ۱/۳۰۵ رَقْم : ۱۴۳۳] . چَا چَه سَتَاسُو نَه سَوَال اُو كِرُو اَوْ دِ هَغَه سَرَه يُو اَوْ قِيَه يَعْنِي خَلُو يَنْبِت دِر هَمَه وِي ، يَا دَدِي بَرَابَر نُوْر مَال وِي ، نُو دَه پَه طَرِيْقَه دِ الْحَافِ سَرَه سَوَال اُو كِرُو . يَعْنِي دُوْمَرَه مَال چَه وِر سَرَه وِي ، دَا بَه سَوَال نَه كُوِي اَوْ كِه وِي كِرُو نُو دَا كَار وِر لَه مَكْرُوَه دِي .
فَائِدَه : پَدِي آيَتِ كَرِيْمَه كِنِي دِ مَوْ مَنَانُو مِهَاجِرِيْنُو دَا صَفْت بِيَان شُوِي چَه دُوِي دِ ضَرُوْرَت اَوْ حَاجَت سَرَه سَرَه خَلْقُو نَه پَه مِبَالِغِي سَرَه سَوَالُو نَه نَه كُوِي .
اِسْلَام دِ سَخْتِ ضَرُوْرَت پَه وَخْتِ سَوَال كُول جَائِزِ كَرِيْدِي اَوْ بَغِيْر دِ ضَرُوْرَت نَه دِ سَوَال كُولُوْنِي لُوِيَه بَدِي بِيَان كَرِيْدَه .

بَخَارِي اَوْ مُسْلِم دِ اِبْنِ عَمْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا نَه رَوَايَتِ كَرِي چَه رَسُوْلُ اللهِ ﷺ اَوْ فَرَمَائِي :
«يُو سَرِي بَه هَمِيْشَه سَوَالُو نَه كُوِي تَرَدِي چَه كَلَه دِ قِيَامَتِ پَه وِرْخِ رَاشِي نُو دِ هَغَه پَه مَخِ بَانَدِي بَه دِ غُوْبِيِي يُوَه تَكْرَه هَم نَه وِي» .

دَغَه شَان نُوْر حَدِيْثُوْنَه هَم شَتَه چَه پَه هَغِي كِنِي دِ خَلْقُو نَه دِ سَوَال كُولُو لُوِيَه بَدِي رَاغَلِي دَه .
اِمَامِ مُسْلِم دِ اَبُو هَرِيْرَه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ نَه رَوَايَتِ كَرِي چَه رَسُوْلُ اللهِ ﷺ اَوْ فَرَمَائِي چَه «خَوْكُ دِ خِيْلِ مَالِ دِ زِيَاتُو لُو دِ پَارَه دِ خَلْقُو نَه سَوَالُو نَه كُوِي هَغَه گُوِيَا كِنِي دِ جَهَنَمِ اُوْر غُوَارِي» .

دِ مُحَمَّدِ بْنِ نَصْرٍ اَوْ اِبْنِ جَرِيْرِ دِ قَنَاعَتِ عَجِيْبَه وَاَقَعَه

خَطِيْبِ بَغْدَادِي دِ دُوِي دِ قَنَاعَتِ اَوْ صَبْرِ عَجِيْبَه وَاَقَعَه پَه خِيْلِ سِنْدِ سَرَه دِ اَبُو الْعَبَّاسِ بَكْرِي نَه نَقْلِ كَرِيْدَه ، هَغَه فَرَمَائِي : عِلْمِي سَفَرِيُو خُلِ مُحَمَّدِ بْنِ جَرِيْرِ ، مُحَمَّدِ بْنِ خُزَيْمَه ، مُحَمَّدِ بْنِ نَصْرِ مَرُوْزِي اَوْ مُحَمَّدِ بْنِ هَارُوْنِ رُوِيَانِي (رَحِمَ اللهُ الْجَمِيْعَ) پَه مَصْرِ كِنِي رَاجِمِعِ كِرَلِ اَوْ تَنگَدَسْتَه شُو ، اَوْ لُو پِي پَرِيْشَانَه كِرَلِ اَوْ دِ خَوْرَاكِ هِيْخِ نَه وُو ، پَه كُوْمِ كُوْرِ كِنِي چَه دُوِي اَوْ سِيْدَلِ ، نُو دِي خَلُوْرُو وَا پُو دِ شِي پَشُوْرَه اُو كِرَه ، اَوْ تُوْلِ پَدِي خَبْرَه مَتَفَقِ شُو چَه قُرْعَه اِنْدَازِي بَه اُو كِرُو چَه دِ چَا نُوْمِ رَا اُوْتُو نُو هَغَه بَه دِ مَلِكُرُو دِ پَارَه دِ چَا نَه خَوْرَاكِ غُوَارِي (خَكَه دِ لُو پِي خَتْمُو لُو دِ پَارَه سَوَالِ جَائِزِ دِي) نُو قُرْعَه پَه مُحَمَّدِ بْنِ خُزَيْمَه رَا اُوْتَلَه ، هَغَه اُوْوَيْلِ :

[أَمْهَلُونِي حَتَّىٰ أَصْلِيَّ]۔ ماتہ دومرہ مہلت را کړی چه زه مونغ او کړم۔

نو ابن خزيمه د هغوی نه جدا شو او په مانځه کښ مشغول شو۔

راوی وائی: دوی لا په دغه حال کښ ووچه د مصر د والی (گورنر) یو قاصد راوړسیدو او دروازه ئه اووهله۔ نو باقی ملگرو هغه ته دروازه کولاه کړه، او قاصد د سورلی نه را کوز شو، او تپوس ئه اوکړو چه تاسو کښ محمد بن نصر کوم یو دے؟ دوی اووئیل: هغه دادے، نو هغه یوه بتوه را! اووئستله چه په هغه کښ پنځوس دیناره وو او هغه ته ئه ورکړه۔

بیائے اووئیل: په تاسو کښ محمد بن جریر څوک دے؟ اووئیل شو، دادے۔ هغه ته ئه هم د پنځوس دینارو بتوه ورکړه، بیائے اووئیل: تاسو کښ محمد بن اسحاق بن خزيمه څوک دے؟ هغه ته ئه هم دغه شان ورکړه۔ بیائے د محمد بن هارون رویانی تپوس اوکړو او هغه ته ئه هم د پنځوس دینارو بتوه ورکړه۔ او دا ئه ورته اووئیل: چه امیر صاحب پرون قیلوله (د غرمے خوب) کولو چه په خوب کښ هغه ته اووئیل شو چه د محمد نوم والا کسان د لوږمے د وجه نه خپله کولمے تاؤ کړیدی۔ نو ددے وجه نه هغه تاسو ته دا بتوه راوئیله او تاسو له دا قسم درکوی چه کله دا ختمے شی نو هغه ته به ضرور خبر ورکوی چه نورمے راوئیری۔

[تذكرة الحفاظ [۷۵۳/۲] وتاریخ بغداد [۱۶۵/۲]۔

بیا هغوی د دغه علاقے نه په جلتی لارل ځکه چه خلقو په یره مشهور کړل۔ (د مختصر قیام

اللیل لابن نصر مقدمه)۔

مسلمانانو او خصوصاً د دین طالبانو له داسے حالت اختیارول پکار دی۔

﴿وَمَا تَنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ﴾ پدے کښ بیا انفاق ته ترغیب ورکوی چه تاسو کوم مال لگوی نو الله ته

هغه معلوم دے هغه به ئه نه ضائع کوی۔

فائده: عربو کښ د صدقے او انفاق ماده زیاته وه، میلمه دوست، مال لگونکی وو، لیکن د

هغه د شرطونو او آدابو لحاظ پکښ نه وو، د فخر، تکبر او مباحات دپاره به ئه مالونه لگول، من

او آذی به ئه کوله، په شرابو او گندونو کښ به ئه لگول، نو شریعت د هغوی اصلاح اوکړه او

اوقات او آداب ئه ورله بیان کړل، دے دپاره چه ددوی انفاق په صحیح ځائے کښ واقع شی۔ پدے

وجه الله تعالیٰ پدے مقام کښ د انفاق متعلق ډیر تفصیلی بحثونه اوکړل۔

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ

هغه کسان چه خرج کوی مالونه خپل د شپے او د ورځے په پټه او بڼکاره نو دوی دپاره اجر ددوی دے

عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿۲۷۴﴾

پہ نزد رب ددوی او نہ بہ وی یرہ پہ دوی او نہ بہ دوی غمجن شی۔

تفسیر: پدی آیت کسب د انفاق د اوقاتو او احوالو تعمیم ذکر دی چہ انفاق پہ ہر حالت او ہر وخت کسب کول جائز دی۔ خہ خاص وخت ورلہ مقرر نہ دی۔ نو د لیل او نہار، سر او علانیہ نہ، مراد ہول اوقات او ہول حالات دی۔ نو یو وخت د صدقہ دپارہ خاص کول لکہ د جمعے شپہ یاد مری پہ اولہ او دویمہ او دریمہ او خلویبستمہ ورخ خیرات کول داتول بدعت کار دی۔

﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُم بِاللَّيْلِ﴾ دا آیت د علی ؑ پہ بارہ کسب نازل شوی دی چہ خلور روپی ورسرہ وی، یوہ نے دورخے ورکرہ، یوہ د شپے او یوہ ہنکارہ او یوہ پتہ۔

نو دی کسب خلور صورتونہ جو پری۔ سر ا د شپے او دورخے دواو سرہ لگی او دغہ شان علانیہ ہم دواو سرہ لگی۔

پہ اہل و عیال باندے خرچہ کول ہم پدی کسب داخل دی۔

پہ صحیحینو کسب روایت شویدی چہ رسول اللہ ﷺ سعد بن ابی وقاص ؓ تہ اوفرمایل چہ «د اللہ درضا دپارہ چہ تہ خہ خرچ کرے نو پہ ہغے سرہ د اللہ پہ نیز ستا مرتبہ او درجہ او چتیری تردے چہ ہغہ نورپی چہ تہ نے د خیلے بی بی پہ خولہ کسب اچویے»۔

دارنگہ مفسرین لیکی چہ دا آیت د ہغہ کسانو پہ بارہ کسب دی چہ د جہاد دپارہ آسونہ تیار ساتی، او ہغہ د شپے او دورخے خریدگی او کلہ پتہ وی او کلہ ہنکارہ۔ او بیا پہ حدیث د بخاری کسب دی چہ ددی آسونو پہ گیاه او اوبوسرہ مریدل او د ہغے خاشنہ او متیازے بہ د قیامت پہ ورخ ددہ د نیکیانو پہ تلہ کسب اچول کیوی۔ (ابن جریر، قرطبی)۔

﴿وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً﴾

شپہ نے پہ ورخ او پتہ نے پہ علانیہ مخکس کرہ پدی کسب اشارہ دہ چہ صدقہ پتہ پہ تیاری کسب ورکول غورہ دی۔

﴿فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ﴾ فاء نے راوہ خکہ چہ مخکسب انفاق علت دی دپارہ د اجر د اللہ پہ نیز۔ او عِنْدَ رَبِّهِمْ نے ذکر کرو دپارہ د تعظیم د شان د اجر۔

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ

ہغہ کسان چہ خوری سود لہ، دوی بہ نہ پاخیری (دقبرونو نہ) مگر لکہ چہ پاخیری ہغہ کس چہ گلوہ کرے وی ہغہ لہ

الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ

شیطان دوجہ دلیونتوب نہ (یاد انختل نہ) دا حالت پدی وجہ سرہ (شو) چہ یقیناً دوی ونیل چہ یقیناً بیع (سوداگری)

مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا

پہ شان د سود دہ او حلالہ کرے دہ اللہ تعالیٰ بیعے (سوداگری) لہ او حرام کرے تے دے سود لہ

فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ

پس ہفہ خوگ چہ راغے ہفہ تہ نصیحت د طرفہ درب د ہفہ نہ نو منع شو نو وی بہ ددہ دپارہ

مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ

ہفہ خہ چہ مخکین تے کروی وی (یا تے ورکری وی) او کار ددہ سپارے شوے دے اللہ تہ

وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿۲۷۵﴾

او خوگ چہ راوگرخیدو (سود تہ) نو دا کسان اور والادی دوی بہ پہ دے کین ہمیشہ وی۔

تفسیر: اوسہ پورے د انفاق مسئلہ وہ چہ دیتہ احسان وائی، اوس د ظالمانو حال چہ ہفوی تہ سود خوارہ وائی نو مخکین د احسان بیان وو او دل تہ د ظلم رد۔ اور وستو یا ایہا الدین آمنوا کین عدل ذکر دے۔

انفاق کونکی احسان والادی او سود خوارہ ظالمان دی او بیع او شراہ والا عادلان دی۔

رابطہ: ۱- مخکین آیت کین انفاق فی سبیل اللہ تہ ترغیبات ذکر شو، اوس د حرام مال د گتہلو نہ منع ذکر کوی۔ پہ طریقہ د سود۔ خکہ چہ د خبیث مال نہ انفاق ہیخ فائدہ نہ ورکوی۔

۲- انفاق سبب د برکت دے۔ مال ورسرہ زیاتیہری او سود سبب دے برکتی دے، پدی سرہ مال کمپری۔

﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ﴾ اکل اصل کین خوراک تہ وئیلے شی، بیا دیو شی نہ د فائدے اخستو دپارہ، او یوشے پہ طریقہ د حرص سرہ حاصلولو دپارہ استعمالیہری۔ (ابن عاشق)

لیکن خوراک د دنیا دارو اہم مقصد دے ددے وجہ نہ تے اکل ذکر کرو۔ او د سود بدی تہ اشارہ دہ چہ دوی کار صرف خپلہ خیتہ ساتل دی او دا مقصد خود خناورو ہم وی۔

﴿الرِّبَا﴾ ربا پہ لغت کین زیاتوالی او اوچتوالی او پرسیدو تہ وائی لکہ پہ سورة الحج (۵) آیت کین دی: ﴿وَزَبْتٌ﴾ - (اوپر سپری)۔ او سورة الروم (۳۹) کین دی: ﴿يَسْرُبُوا إِلَىٰ أَمْوَالِ النَّاسِ﴾ -

یعنی زیات شی۔ ربا پہ الف سرہ لیکل ہم جائز دی او پہ واو سرہ چہ روستو ترے الف وی ہم لیکل جائز دی۔ حُکَہ چہ اصل کنب دا الف دواو نہ بدل دے۔

فائدہ: د احادیثو پہ اعتبار سرہ د سود دوه قسمونہ دی:

(۱) اول قسم: «رَبَا الْفُضْلِ» یعنی زیادت والا سود۔ یعنی یو شے د بل شی پہ مقابلہ کنب زیات ورکولو سرہ اخستل خرخول کول۔ دا قسم سود پہ عالم کنب ڊیر کم موندے شی۔ لکہ مثلاً یر درئی غنم ورکریے او دوه پرے اخلے حُکَہ چہ یو غنم مزیدار وی او بل کمزوری وی۔ نو شریعت دا حرام کریے حُکَہ چہ جید اوردی پہ ربوی مالونو کنب یو شان دی۔

او غوره قول دا دے چہ دا قسم سود صرف پہ هغه شپرو خیزونو کنب ناجائز دے کوم چہ پہ احادیثو کنب ذکر شویدی۔

د عباده بن صامت رضی اللہ عنہ مرفوع حدیث دے او امام احمد او مسلم روایت کریے چہ «سرة زر پہ سرو او چاندی پہ چاندی، غنم پہ غنمو، وریشے پہ وریشو، کجورے پہ کجورو او مالگہ پہ مالگہ برابر او نقد خرخول جائز دی»۔ یعنی دیو پہ زیادت سرہ خرخول جائز نہ دی۔ ددے شپرو خیزونو نہ بیوی پہ نورو خیزونو کنب سود نہ جاری کیڑی نو پہ هغه کنب زیات اخستل او ورکول جائز دی۔ لکہ چونہ، چینی، دال، گرخے، کتابونہ وغیرہ پدے کنب سود نہ جاری کیڑی۔

او فقہاؤ چہ ددے قاعدہ کلیہ دا بیان کریده چہ هر هغه دوه خیزونہ چہ پہ هغه کنب (ناپ او وزن او خوراک) درے وارو صفاتو نہ دوه موجود شی نو د هغه خپل مینخ کنب اخستل خرخول پہ یو کنب زیادت کولو سرہ جائز نہ دی۔ پہ کومو خیزونو کنب چہ دا درے صفات موجود نہ شی یا د دوارو جنس مختلف وی، نو بیاد هر یو زیادت سود نہ دے۔ او کہ د دوارو جنس یو وی لیکن ددرے وارو صفاتو نہ صرف یو صفت او موندے شی نو یو قول دا دے چہ د هر یو زیادت سود نہ دے۔ بل قول دا دے چہ پدے صورت کنب به ہم زیادت سود وی۔ نو دا قاعدہ د فقہاء کرامو قیاسی او اجتہادی دہ، او نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ احادیثو کنب سود صرف پہ شپرو خیزونو کنب بیان کریے، لہذا ددے نہ علاوہ خیزونو کنب سود نہ جاری کیڑی حُکَہ کہ سود پہ علاوہ خیزونو کنب جاری کیدلے، نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم به ددے بیان کریے وے۔ (وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا) نبی صلی اللہ علیہ وسلم د دین تشریح امامانو ته نہ دہ سپارے۔

او دا پہ امت باندمے پہ زورہ خبرہ گرانول دی او اصل پہ بیوعو کنب حلال والے دے۔ او دا قول د محققینو علماؤ دے۔

بیادلتہ دا نکتہ واورہ! چہ پدے شپرو خیزونو کنب قرض ورکول جائز دی لکہ یو درئی غنم

قرض ورکری او میاشت پس ترے یو دری غنم اخلی۔ حُککہ منع صرف د خرخولو نہ راغلی ده :

[لَا تَبِيعُوا اللَّهَبَ بِاللَّهَبِ] (بخاری و مسلم)

(سره په سرو مه خرخوی مگر هله چه برابر په برابر وی او لاس په لاس وی)۔

نو کوم خلق چه پدے شپړو خیزونو کنب قرض جائز نه گنری، خبره ئے یه تحقیقه ده۔

(۲) دویم قسم : «رَبَا النَّيِّئَةِ» ده یعنی د قرض والا زیادت۔ او ددے یو صورت د جاهلیت په زمانه کنب دا وو چه کله به د قرض موده پوره کیده نو قرض والا به قرضدار ته او وئیل چه قرض ادا کوے، او که سود را کوے؟ که قرض به ئے ادا نکړو نو قرض ورکونکی به د مال مقدار زیاتولو او د قرض موده به ئے هم زیاتوله۔ د سود دا شکل بالاتفاق حرام دے۔

پدے زمانه کنب ئے ډیر صورتونه دی، بینکونو سره معامله کول چه د هغوی سره نقدی پیسے کیږدی او هغوی ورله میاشت یا کال پس اضافی رقم ورکوی، یا د بینک نه قرض رقم را واخلی او هغوی پرے د پیسو په حساب هره میاشت کنب یا کال کنب رقم زیاتوی، او سود ترے نه اخلی۔ دارنگه پدے کنب بیع التفسیط (د کشتونو والا بیعه) هم داخله ده چه په نقدیو قیمت وی او په قرضو بل قیمت وی، د وخت د زیاتوالی په بدله کنب پرے قیمت زیاتوی۔ دا کارونه په کارو او مختلف خیزونو کنب نن صبارائج دی، دا تمول سود دے۔

بیا هره بیعه (سودا) چه دهغه نه په شریعت کنب منع راغلی وی نو هغه به د سود قسم وی چه ددے په احادیثو کنب ډیر قسمونه دی۔ بیع المزابنه، مُحَاقَلَه، مُلَامَسَه، مُنَابَذَه، بیع العرَبون، بیع الغرر۔ بیع مَا لَيْسَ عِنْدَكَ، بیع التفسیط، بیع قبل الانتقال، د میوے د پیخیدو نه مخکنب خرخول وغیره۔

رسول الله ﷺ د بیع او شراء (تجارت) بعض قسمونه صرف پدے وجه ناجائز گرځولی چه د سود پتې دروازې بندې کړې شی حُککه چه سود د اسلام په نظر کنب ډیره عظیمه گناه او بدترین اجتماعی جرم دے۔ مسلمانانو له پکار دی چه د سود او د بیع او شراء (تجارت) هغه تمام صورتونو نه بیج شی چه په هغه کنب د سود شبهه موندی کیږی۔

نبی ﷺ اول سود د خپل تره عباس بن عبد المطلب ﷺ معاف کړی وو۔ د مکے د فتح کیدو په ورځ۔ حُککه چه هغه به خلقو سره دا قسم سودی معامله کوله۔ سود اسلام حُککه ناروا کړو چه پدے کنب ظلم دے او د خلقو د مجبوریتیا نه غلطه فائده اخستل دی۔ حال دا چه شریعت په احسان امر کړی۔

صاحب د لباب (ابن عادل دمشقی) د حرمت پنځه وجه ذکر کړیدی :

(۱) انسان مال اخستل دی پہ غیر د عوض نہ۔ او حال دا چہ د مسلمان د مال دیر احترام دے۔ (۲) سود انسانان د کسبونو کولو نہ منع کوی خکہ چہ خلق بہ تجارت، صناعت نہ کوی۔ د زرورویو پہ سر بہ دوه زره میاشت پس ملاویری، نو د مخلوق دیر منافع او مصالح او کارویارونہ بہ منقطع شی۔

(۳) سود سرہ د قرض احسان کول ختمیبری خکہ کله چہ سود حرام شی نو خلق بہ پہ خوشحالی سرہ قرض ورکوی۔ او کله چہ سود وی، نو بیا بہ قرض د مطلب دپارہ ورکوی، د هغه پہ بدلہ کنس بہ مال اخلی۔ نو پدے کنس هملردی، خمخورگی او احسان کول ختمیبری۔

(۴) اکثر قرض ورکونکے مالدار وی او قرض اخستونکے غریب وی، نو کہ سود جائز شی مطلب بہ دا شی چہ مالدار تہ نورہ موقعه ورکری شی چہ د غریب نہ نور مال هم واخلی او ختہ ورلہ مات کری، نو دا پہ غریب بانديں درحم کولو نہ خلاف دے۔

(۵) سود جائز کیدل د عقل مطابق هیخ معنی نہ لری۔ (الباب)۔

د سود بدی

د سود بدی او د هغه د دینی او دنیاوی مفاسدو او ضررونو پہ بارہ کنس دیر احادیث راغلی دی۔ حاکم او بیہقی د عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ نہ روایت کریں چہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمایل چہ «د سود درے اوویا (۷۳) دروازے دی، د هغه د تہولونہ آسانہ گناہ دادہ لکہ یو سرے چہ د خپلے مور سرہ زنا او کری»۔

پہ روایت د صحیح مسلم کنس دی:

[لَعَنَ اللَّهُ آكِلَ الرِّبَا وَمُؤَكِّلَهُ وَكَاتِبَهُ وَشَاهِدِيَهُ وَقَالَ هُمْ سَوَاءٌ]۔

(الله لعنت کریں پہ خورونکی د سود او پہ خورونکی، او لیکونکی، او گواهانو چہ دا تول د سود پہ گناہ کنس) یو شان برابر دی)۔

لهذا بینکونو کنس هر قسم نو کری سود خوری ده۔ او پہ جامہ کنس چہ یوہ روپی د حرامو وی، عبادات او دعاگانے ئے نہ قبلیری۔ د کافر دعا قبلیری لیکن د حرام خور نہ قبلیری۔

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د معراج پہ شپہ یو سرے پہ یو نہر کنس اولیدو چہ کله بہ غارے تہ راوتو نو پہ خله بہ پہ یو کمر وشتلے کیدو، او وئیل شو چہ دا سود خورونکے دے۔

(صحیح بخاری وغیرہ)۔

﴿لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي﴾ دلته د قیام (پاخیڈو) نہ مراد د قبرونو نہ د قیامت پہ ورخ پاخیڈل دی، یعنی دوی چہ د قبرونو نہ راپور تہ کیبری نو داسے گلہو د حال بہ ئے وی لکہ خنگہ چہ

یو لیونی او پیرانی انسان کنیں پیرے نوتے وی او هغه ئے گلوو غورزوی راغورزوی۔ دا تفسیر د اکثر و مفسرینو دے۔

دویم مطلب دا ہم کیدے شی چه : [لَا يَعْشُونَ فِي الدُّنْيَا إِلَّا كَالْمَجَانِينِ]۔ یعنی په دنیا کنیں به د لیونو په شان ژوند تیروی، د مال په راتولو به حرص کونکی او پریشانه وی، زړونو کنیں به ئے سکون نه وی۔ دوی به پوهیږی چه د خلقو مونږه بدی شو۔

﴿يَتَخَبَّطُهُ﴾ دَخَبَطٌ دَخَبَطٌ نه دے گلو و دوالی ته وائی، دلته ترے مراد مرگی او پرزول دی۔ ائی يَضْرَعُهُ الشَّيْطَانُ۔ چه شیطان ئے راو پرزوی۔

﴿الشَّيْطَانُ﴾ د شیطان نه مراد [الْجِنُّ الشَّرِيرُ] شری پیرے دے۔

﴿مِنَ الْمَسِّ﴾ د مس اصل معنی ده رسیدل۔ بیا استعمالیږی د جنون او لیونتوب دپاره۔ رَجُلٌ مَمْسُوسٌ، لیونی ته وئیلے شی۔ نو دلته دا معنی هم صحیح ده چه پیری مسه کرے وی یعنی ورپورے انخته وی۔

دا آیت دلیل دے چه پیران په انسان کنیں داخلیدے شی، الله ورته قدرت ورکرے۔ او حدیث کنیں دی چه شیطان په انسان کنیں د وینے په رگونو کنیں گرخی راگرخی۔ (بخاری و مسلم)۔

او دا خبره عقلاً او نقلًا ثابته ده۔ حدیث کنیں دی :

«شیطان د انسان په تندونږی کنیں شپه تیروی» (بخاری و مسلم)۔

«شیطان د بنیادم په زړه گوندی و هلی وی»۔ (بخاری و ابن ابی شیبه)

نبی ﷺ د عثمان بن ابی العاص نه پیرے د سپی په شکل وستیله وو۔ (کافی المستدرک)۔

او همدا ظاهر د قرآن دے، او کومو معتزله ؤ چه وئیلی دی چه پیران په بدن د انسان کنیں نشی داخلیدے، نو هغوی وئیلی دی چه دا ئے د عربو په گمان وئیلی دی چه هغوی به دا وئیل چه د انسان په بدن کنیں پیران ننوزی۔ او دلته ئے نسبت شیطان ته اوکړو ځکه چه هغه پدے خوشحالیږی۔ ورنه دا گلو و دوالی په سبب د مرگو دے او چه کله سوداء ماده په بدن کنیں غالبه شی، نو په انسان باندے مرگی بیماری راخی، گلو و غورزیږی راغورزیږی۔ اول قول صحیح دے۔ (النکت و العیون د ماوردی ۱/۲۰۳)۔

قرطبی وئیلی دی چه دا آیت د هغه چه په رد کنیں دلیل دے چه د انسان په بدن کنیں د پیرانو د راتلونو انکار کوی۔

لیکن اکثر خلق د پیرانو دعوی کوی، خاصکر زنانه طبقه کور کنیں د خاوند یا سخریا خواخه،

یاد خدمتونو نہ تنگہ شوی وی، نو په خان پیران راوی۔ ددی د معلومولو طریقہ داده چه کومه ژبه نه ورخی، هغه دے اووائی۔

﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا﴾ کله چه الله تعالیٰ سود حرام کړو، نو بعض عربو (د ثقیف قبیلے خه کسانو) اووئیل: چه دا بیع به هم نارواوی خکه چه بیع خود سود په شان ده، نو چه سود حرام وی، بیع به هم حرامه وی۔

(نو دوی بیع مشبه اوگرخوله اوربا (سود) ئے مشبه به اوگرخولو) بیع ئے په سود قیاس کړه۔ نو دوی اعتراض اوکړو چه الله خنکه سود حراموی او بیع نه حراموی؟۔ حال دا چه بیع او سود یو شے دے۔ دا دلیل دے چه دوی سود حلال گنرلو او حرام شے حلال گنرل بنسکاره کفر دے۔ خکه ورته الله دومره سخت عذاب ورکوی۔

(ذالك) کښ اشاره ده اکل (خوراک) دریا ته۔ یا اشاره ده په قیامت کښ دغه خاص راپاخیدو ته چه هغه عذاب دے۔ یعنی دوی سود پدے وجه خوری چه حلال ئے گنری۔

﴿وَأَحَلُّ لِّلَّهِ الْبَيْعُ وَحَرَّمَ الرِّبَا﴾ دا یا داخل دے د دوی په وینا کښ، چه دوی دا وئیلی وو چه الله خنکه بیع حلاله کړه او سود ئے حرام کړو؟۔ یعنی دواړو کښ هیخ فرق نشته، نو د الله تعالیٰ په فرق باندے دوی اعتراض اوکړو۔ دویم: غوره داده چه داد الله د طرف نه دوی ته جواب دے۔ چه بیع او سود دواړه یو شان نه دی، بلکه دواړو کښ فرق دے، بیع حلاله ده او سود حرام دے خکه چه بیع کښ هغه زیادت وی چه په هغه کښ ظلم نه وی، او د انسانانو ژوند پدے پورے موقوف دے۔ او په سود کښ بغیر د عوض نه زیادت وی، او ظلم پکښ وی۔ نو خکه یو حرام او بل حلال شو۔

فائده: دا آیت دلیل دے چه د نص په مقابله کښ قیاس کول او عقل پیش کول جائز نه دی۔

أوس الله تعالیٰ تخویف بیانوی: ﴿فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَانْتَهَى﴾

د موعظه نه مراد منع کونکے بیان دے چه هغه دا آیت دے۔

﴿فَانْتَهَى﴾ یعنی منع شو او دنهی تابع شو، د سودی معاملے او هر حرام کسب نه ئے توبه اووېستله۔

﴿قُلْ مَا سَلَفَ﴾ (نو وی به ده له هغه مال چه مخکښ ئے ورکړے) د ما سلف نه مراد هغه

سودونه دی چه ده مخکښ اخستی وی یعنی الله به ورته هغه هم معاف کړی او حکم به ورته نه کوی چه هغه بیرته واپس کړه، بلکه هغه ورله تر اوسه پورے حلال وو، ددی نه روستو حرام شو۔

○ یا مطلب دا دے چه وی به دده دپاره هغه مال چه مخکښ ئے ورکړے دے، نو هغه خپل مال

(قرض) به ترے واپس واخلي او سود به ترے نه اخلی۔

حافظ ابن کثیر دلتہ یو حدیث راوی ہے چہ ام محبتہ عائشہ رضی اللہ عنہا تہ اووئیل چہ ما پہ زید بن ارقم باندے یو غلام پہ اتہ سوہ روپیٰ پہ قرضو خرخ کرو، بیا ہغہ پیسو تہ محتاج شو نو دنیجے د پورہ کیدونہ مخکن ہغہ پہ ما باندے پہ شپہ سوہ روپیو پہ نقدو راخرخ کرو؟ نو عائشہ اوفرمایل چا تا دیر ناروا کار کریدے اوزید بن ارقم تہ دا خبر اُورسوہ چہ کہ ہغہ توبہ اُونہ باسی نو ہغہ چہ در رسول اللہ ﷺ سرہ کوم جہاد کرے ہغہ بہ ورلہ اللہ تعالیٰ باطل کری۔ ہغے اووئیل: کہ زة ترے دوہ سوہ وانخلم او شپہ سوہ ترے واخلم (یعنی ہغہ زیادت ورتہ معاف کرم او خپل رأس المال ترے واخلم) نو دا بہ خنگہ وی؟ عائشہ اوفرمایل: صحیح دہ۔ بیانے دا آیت اولوستلو۔ او دیتہ بیع العینة وائی۔ دا دلیل دے چہ ہر قسم حرامہ بیعہ پہ سود کنس داخلہ دہ۔ (ابن کثیر ۱/۷۱۱۰)

○ دا مطلب ہم صحیح دے چہ ددہ دپارہ بہ ہغہ گناہونہ وی چہ کوم ئے مخکن کری وی۔ یعنی د سود پہ پریخودو سرہ صرف د سود گناہ معاف کیڑی او ہرچہ نور مخکنی گناہونہ دی نو د ہغے نہ بہ ہم توبہ کول ضروری وی۔

﴿وَأْمُرْهُ إِلَى اللَّهِ﴾ (۵) ضمیر ریا (سود) تہ راجع دے یعنی د اللہ خوبنہ دہ کہ حلالوی ئے او کہ حراموی ئے۔ دے کنس ستاسو خہ کار دے؟ ہغہ حکیم او علیم دے۔

○ یا امرہ کنس ضمیر رجل تہ راجع دے یعنی کار ددے سرہ بہ سپارلے کیڑی اللہ تہ چہ دا بیا سود کوی او کہ نہ ئے کوی۔ نو د ہغے مطابق بہ سزا او اجر ورکولے شی۔ او ہمددا ظاہر مطلب دے خکہ چہ پدے سرہ تول ضمائر دیو بل موافق کیڑی۔

او پدے کنس دا مطلب ہم صحیح کیڑی چہ کار ددے سرہ بہ اللہ تہ سپارلے شی، یعنی اسلامی حکومت بہ دا پہ مخکنو سودونو باندے نہ راگیروی۔ لیکن ددے معنی دا نہ دہ چہ د اللہ د طرف نہ ہم دہ تہ معافی اوشوہ بلکہ ددہ معاملہ اللہ تہ اوسپارل شوہ، اللہ تہ د سپارلو وجہ دا دہ چہ پہ آخرت کنس درانیولو نہ د بچکیدو دپارہ صرف دا کافی نہ دہ چہ بندہ سود اُونکری بلکہ دا ہم ضروری دہ چہ د بندہ دزرہ نہ بہ د سود ہر قسم شائبہ اُوخی۔ او پدے کنس اشارہ دہ چہ داسے قسم خلق دے د آخرت نہ نہ ئے خوفہ کیڑی بلکہ خومرہ پورے چہ کیدے شی د خپلو مظالمو دتلافی کوشش بہ کوی خکہ چہ دا د حقوق العباد سرہ تعلق لری۔ (تدبرقرآن)۔

﴿وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

سوال: ظاہر ددے آیت خود خوارجو او معتزلو دپارہ دلیل گرخی چہ سود گناہ دہ او کونکے ئے ہمیشہ جہنم تہ خی معلومیڑی چہ پہ گناہ کولو سرہ انسان کافر کیڑی؟۔

جواب: مَنْ عَادَ سرہ دلتہ قید دے (أَيُّ مَنْ عَادَ إِلَى تَخْلِيلِ الرَّبِّ)۔ خوک چہ راوایس شو حلال

گنرلو د سود تہ۔ لکہ د مخکین نہ معلومہ شوہ چہ دوی سود حلال گنرلو۔ حُککہ چہ داسے مسلمان نہ دے موجود چہ ہفہ تہ د سود بدی بنکارہ شوی وی، اویا ہم ہفہ سود اُوکری او د ہفہ دپارہ دلائل وائی چہ سود نہ بغیر کار نہ چلیہی۔ یا خوبہ پوہہ نہ وی چہ دا سود دے، یا بہ ئے د سود بدی پہ ذہن کین حاضرہ نہ وی۔

جواب ۲: د سود سزا دادہ چہ انسان ہمیشہ اُور تہ داخلوی، لیکن کہ مانع موجود وی چہ ایمان پکین دے، نور نیک اعمال پکین موجود دی۔ د اللہ دپارہ ئے مجاہدے کری وی او اللہ سرہ ئے محبت ہم وو، او سود ئے ہم کولو نو ہفہ بہ ئے پہ اُور کین د ہمیشہ پاتے کیدو نہ راویاسی۔ نو پہ یو وخت د اوقاتو کین بہ د اُور نہ راوخی۔ خو چہ ایمان ہم ورسرہ نشتہ او سود خور ہم دے نو ہمیشہ بہ جہنم کین وی۔ نو دا دلیل نہ دے چہ انسان پہ گناہ کولو سرہ کافر دے۔

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ﴿۲۷۶﴾

گموی (ختموی) اللہ تعالیٰ مال د سود لرہ او د پروی صدقو لرہ او اللہ مینہ نہ کوی د ہر دیر ناشکرہ دیر گناہگار سرہ۔

تفسیر: اوس دریا او د صدقے مینخ کین فرق بیانوی پہ اعتبار د نتیجے سرہ، چہ انجام د سود ہلاکت او تباہی دہ، او انجام د صدقے زیادت او برکت دے۔ او ضمناً صدقے تہ ترغیب دے او د سود نہ منع دہ۔ حدیث کین دی: [الرِّبَا وَإِنْ كَثُرَ فَإِنَّ عَاقِبَتَهُ تَصِيرُ إِلَى قَلْبٍ]

[ابن ماجہ وصحیح الجامع الصغیر ۳۵۴۲]۔

سود کہ ہر خومرہ دیر شی خو عاقبت او انجام بہ ئے کمی تہ واپس کیہی۔

﴿يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا﴾ محق: زائل کولو او ختمولو تہ وئیلے شی، دلته ترے د مال بے برکتی مراد دہ۔ عبد اللہ بن عباس فرمائی: [لَا يَقْبَلُ مِنْهُ صَدَقَةٌ وَلَا حَجًّا وَلَا جِهَادًا وَلَا صَلَاةَ رَجِيمٍ]۔ نہ بہ ترے اللہ صدقہ قبلوی، نہ حج، نہ جہاد، نہ صلہ رحمی۔ نو دا خومرہ لویہ بے برکتی دہ چہ مال ئے اُولکولو او اجر ورتہ ملاؤ نشو۔ (قرطبی، النکت، الوسيط)

صاحب اللبَاب فرمائی: د سود بے برکتی پہ خلورو طریقو دہ:

(۱) د سود خور عاقبت بہ فقیری وی لکہ مخکین حدیث تیر شو۔

(۲) کہ پہ ظاہر کین ئے مال کم نہ وی، نو انجام بہ ئے بدی او نقصان وی، عدالت بہ ئے ساقط

وی، امانت به ئے ختم وی، او فاسق او سخت زرے به ورته وئیلے شی۔

(۳) د کومو فقیرانو نه ئے چه مال د سود په وجه اخستے، هغوی به پرے لعنتونه وائی او بنیرے به ورته کوی۔ نو ددے په سبب به دده د نفس او د مال نه خیر او برکت ختمیږی۔

(۴) کله چه دا په خلقو کښ مشهور شی چه ده مالونه په سود سره جمع کړیدی او دا دده خپل نه دی، نو د غلاگرو، ظالمانو، قطاع طریقو او ډاکوانو طمع به پکښ پیدا شی، نو ده ته به دا مال نه پریږی۔

او په آخرت کښ به برکتی په درې طریقو ده: (۱) اول قول د ابن عباس ذکر شو چه الله ترے عبادات نه قبلوی۔ (۲) د مرگ په وخت کښ به د دنیا مال زائل شی او گناه او ملامتیا به دده په سر پاتے شی، نو په لوئی تاوان کښ به اخته شی۔

(۳) حدیث کښ دی چه مالدار جنتیان به د فقیرانو نه جنت ته پنځه سوه کاله روستو داخلیږی۔ دا د حلال مال حالت دے، نو بیا د حرام مالداری به څه حال وی؟ دا لوئی نقصان دے۔

﴿وَيُرِيهِ الصَّدَقَاتِ﴾ صاحب اللبَاب فرمائی: د صدقاتو زیاتے په دنیا کښ په څلور طریقو دے۔ (۱) څوک چه د الله بندگانو سره احسان کوی، نو الله به هغه ضائع او اُوکے نه پریږی۔ او ملائک هر صبا دعا کوی: «ای الله انفاق کونکی ته بدله ورکړه»۔

(۲) هره ورځ به دده مرتبه پورته کولے شی او بنائسته صفات به ئے کیدے شی او زړونه به ورته مائله کیږی۔

(۳) فقیران به ورته د زړونو نه خالصه دعا کوی۔

(۳) غلط خلق به ده ته نه متوجه کیږی ځکه چه کله مشهوره شی چه فلانے شخص د فقیرانو خیال ساتی نو هغه ته به ضرر نه رسوی۔ آه۔

او په آخرت کښ د صدقاتو زیاتوالے دا دے چه الله تعالی یوه کجوره د غر هو مره غتوی، (بخاری و مسلم) او بیا په ډیرو چندونو بدله ورکوی۔ او نبی ﷺ فرمائی:

«په درې څیزونو زه قسم کوم: ۱- بنده چه معافی اوکړی نو الله ورله عزت زیاتوی۔

۲- او څوک چه د الله دپاره تواضع اوکړی نو الله ئے اوچتوی۔

۳- او کوم انسان چه صدقه اوکړی نو په دے سره مال نه کمیږی»۔ (احمد و مسلم)۔

دارنگه د صدقے په وجه په ایمان کښ زیادت راځی، او انسان ته د نیک اعمالو توفیق ملاویږی۔ [فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنِيْرَهُ لِيُسْرَى]۔

﴿وَاللَّهُ لَا يُجِبُ كُلَّ كَفَّارٍ أَيُّمٍ﴾ کفار او ائیم دواړه د مبالغے صیغے دی، نو معنی دا ده چه کفار او گناه کول دده عادت وی همیشه دپاره ئے کوی، نو دا لائق ده د حال د هغه چا سره چه سود ته حلال

وائی۔ (۲) یا دا چه گفار راجع دے هغه چاته چه د سود د حراموالی نه منکروی، او ائیم هغه دے چه حرام ئے گنری لیکن کوی ئے۔ (اللباب لابن عادل، البغوی)

(۳) دگفار نه مراد د الله د نعمتو۔ نه ناشکره چه په خپلو مالونو اکتفاء نه کوی او د بندگانو مالونه په غلطه طریقہ حاصلوی۔

(۴) ابن کثیر وائی: دگفار نه په زره سره کافر مراد دے، او د ائیم نه په وینا او په عمل سره گناهگار مراد دے۔ او د دے مناسبت د مخکین سره دا دے چه سود کونکے د الله تعالیٰ په حلال مال راضی نه دے او په حلال کسب باندے اکتفاء نه کوی، او د خلقو د مالونو په غلطو طریقو سره د حاصلولو کوشش کوی، نو دا د الله تعالیٰ د نعمت نه منکر دے او په غلطه طریقہ د خلقو د مالونو په خوړلو گناهگار دے۔

او پدے کین اشاره ده چه دغه خلق پدے وینا سره چه سود په شان د بیع دے کافران شو۔ او د سود خوړو عمل ځکه قبول نه دے چه دوی د سود په حلال گنرلو یا د هغه د حرمت نه په انکار کولو سره کافران دی۔

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا

یقیناً هغه کسان چه ایمان ئے راوړے دے او نیک عملونه ئے کړی دی او د مانځه پابندی ئے کړے ده او ورکړے ئے دے

الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿۲۷۷﴾

زکوٰة، د دوی دپاره ثوابونه دی په نزد د رب د دوی او نه به یره وی په دوی او نه به دوی غمجن شی۔

تفسیر: اوس مؤمنانو ته بشارت ورکوی، هغه کسان چه په الله ئے صحیح ایمان راوړے وی او د هغه د حکمونو تابعدار وی، او د هغه د نعمتونو شکر ادا کوی، او مخلوق سره احسان کوی چه دوی به د قیامت د ورځے د مصیبتونو نه بچ وی او الله تعالیٰ دوی له کرامتونو او عزتونو تیار کړی۔ (ابن کثیر)۔

دربا (سود) د آیتونو په مینځ کین د دے آیت د راوړلو مقصد دا بیانول دی چه د سودی کاروبار نه د بچ کیدو اهم سبب په الله باندے ایمان او د هغه د حقوقو ادائیگی ده۔

﴿وَآتُوا الزَّكَاةَ﴾ پدے کین اشاره ده چه ایمان والا به د بل سره احسان کوی، نه دا چه د هغوی نه سودونه واخلی او په هغوی ظلم اوکړی۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿۲۷۸﴾

اے ایمان والو! اویر پری د الله نه او پریدی هغه چه باقی دیے د سود نه که بی تاسو ایمان لرونکی۔

تفسیر: د سود پہ باره کنبس نور قوانین بیانوی: اول ئے امر پہ تقویٰ اوکرو چه اشارہ ده چه د تقویٰ تقاضا داده چه سود اونکرے شی۔ او سود پریخودو سره انسان خان د اور نه بیج کوی۔ ﴿وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا﴾ ائی ذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا عَلَى الْمَقْرُوضِ]۔

یعنی پہ قرضدارو باندے د سود کوم رقم چه ستاسو پاتے شویدے، نو هغه پریدی۔ اوس به هغه نشی اخستے، د ایمان تقاضا همدغه ده۔ حُکَمَ چه سود او ایمان دواپه نشی جمع کیدے۔ او خپل رأس المال ترے اخستے شی۔

(۲) دویمه معنی داده چه (ذَعُوا طَرِيقَ الرِّبَا) (د سود چه کوم لارے دی توله پریدی)۔ یعنی سود که په هره طریقہ او هر نوم سره حاصل پری، هغه پریدی۔

﴿مُؤْمِنِينَ﴾ یعنی که تاسو خان ته حقیقی اور شتینی مؤمنان وایی نو سود به پریدی۔

فائدہ: سود الله تعالیٰ ته ډیر مبعوض او ناکاره شے وو، او فراخه معاشی فساد وو، پدے وجهه الله تعالیٰ په مکی آیتونو کنبس ددے ظلم کیدل شروع کړی وو، او مواعظ او نصیحتونه ئے د هغه په باره کنبس بیان کړی وو لکه سورة الروم کنبس ئے ذکر کړے چه هغه مکی سورت دی۔ نو د حجة الوداع په موقعه ئے پدے باندے آخری گوزار اوکرو چه هر قسمه سود پریدی۔ او دا آیتونه د حجة الوداع په موقعه نازل شویدی لیکن د مضمون د مناسبت په وجه دلته لگولے شویدی۔

فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتُمْ

نو که اونکرو تاسو دا کار نو خبر شی په جنگ سره د طرفه د الله او د رسول د هغه نه او که تاسو توبه او وستله

فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿۲۷۹﴾

نوی به تاسو دپاره سرونه د مالونو ستاسو، تاسو به ظلم نه کوی او نه به په تاسو باندے ظلم کیدے شی۔

تفسیر: پدے کنبس د سود په نه پریخودو سره سخته زور نه ورکوی۔

﴿فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا﴾ دلته د فعل نه مراد پریخودل د سود دی۔ یعنی که سود پرے ندی۔

﴿فَأْذَنُوا﴾ د اذن نه مراد خبریدل او غور کیدل دی۔ [أَيُّ فَاَعْلَمُوا يَا فَاَسْتَعْمُوا]۔ خبر شی او غور کیدی۔

﴿بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ حرب کنبس تنوین د تعظیم دپاره دی۔ یعنی الله او رسول به ورسره

عظیم جنگ کوی۔ او (مِنْ اللّٰهِ) تے اُووئیل او (بحرب اللّٰهِ) تے اُونه وئیلو خُکّه چه په هغه کنب احتمال د اضافت وو مفعول ته او حال دا چه دلته حرب د اللّٰهِ د طرف نه دے۔ او پدے کنب ډیر تاکید دے۔ (۱) ددے یوه معنی دا ده په اللّٰهِ به ورسره جنگ کوی پدے طریقہ چه خپل رسول ته به حکم اُوکری چه دوی سره جنگ اُوکری۔ او اشاره ده چه مسلمانانو له پکار دی چه دداسے خلقو سره جنگ اُوکری۔ (۲) دویم حرب په معنی د دشمنی سره دے یعنی که تاسو د سود نه منع نشوی نو تاسو به د اللّٰهِ او د رسول دشمنان یئ۔ (تفسیر الماوردی)۔

د سود خور حکم

پدے باندمے دا مسئله تفریح ده چه که خوک سود ته حلال وائی نو دا مرتد دے، نو دوی سره به د مرتدینو په شان قتال کولے شی، او که خوک ددے په حرمت اقرار کوی، لیکن بیائے هم نه پریدی، نو دوی سره به د بُغاتو (باغیانو) په شان قتال کولے شی لکه ابوبکر صدیق ؓ چه د زکوٰة منع کونکو سره قتال کرے وو۔

بیا که د اللّٰهِ رسول ﷺ ژوندے وی نو هغه به ورسره جنگ کوی او د هغه د وفات نه روستو به د هغه په خائے خلیفه او د مسلمانانو بادشاه د دغسے سود خورو سره جنگ کوی۔ او د عبد اللّٰهِ بن عباس ؓ نه نقل دی چه د هغه نه به توبه طلب کولے شی، که توبه تے ويستله نو صحیح ده، او که توبه تے ونه ويستله نو خت به تے وهلے شی۔

(اللباب وروح المعانی ۵۳/۳، خازن ۲۵۴/۱)

او دا آیت دلیل دے چه خوک دیو شرعی حکم نه انکار اُوکری نو دا د ملت اسلامی نه خارج دے، او داسے کافر دے لکه دتول شریعت نه تے چه انکار کرے وی۔ (اللباب)۔

او اشاره ده چه خوک په سُود همیشوالے کوی نو اللّٰهِ به د هغه خاتمه خرابه وی۔ (قاسمی)۔

فائده: اللّٰهِ ددوه قسمه خلقو سره د جنگ اعلان کرے۔ (۱) یو د سود خور سره۔

(۲) دویم د اللّٰهِ دوستانو سره دشمنی کونکو او هغوی ته د ضرر ورکونکو سره۔ لکه حدیث قدسی کنب دی: [مَنْ عَادَى لِيْ وَلِيًّا فَقَدْ آذَنَتْهُ بِالْحَرْبِ] خوک چه زما دیو ولی (نیک بنده) سره دشمنی کوی، نوزة هغه ته د جنگ خبر ورکوم۔ (صحیح بخاری)

په یو بل روایت د ابن ماجه کنب دی: [لَقَدْ بَارَزَ اللّٰهُ بِالْمُحَارَبَةِ] نو دا د اللّٰهِ جنگ ته بنکاره میدان ته را اُووتو۔ (خوک چه د اولیاء اللّٰهِ نه مددونه غواری دا د اولیاء سره دشمنی کوی)۔

د سود نہ د توبے کولونه روستود مال حالت

﴿وَإِنْ تُبْتُمْ﴾ کہ یو انسان توبه اوویستله او د هغه په لاس کښ د سود مال موجود وی، او معلوم وی او د چانه ئے چه اخسته دے هغه هم حاضر وی، نو هغه ته دینے واپس کړی، او که وفات شوی وی، نو صدقه دے ئے کړی۔ او که خوړلے وی او ختم شوی وی، نو بیا معاف دے۔ او دا حکم د هر هغه مال دے چه په ظلم او حرامه طریقہ سره حاصل شوی وی۔ (قرطبی)۔

﴿فَلَكُمْ زُءٌ مِّنْ أَمْوَالِكُمْ﴾ رأس المال (اصلی پنگه) به تاسوته ملاویږی مثلاً یو سړی ته ئے زر روپۍ ورکړی او د وخت په تیریدو په هغه دوه دوه زره واوړیدلے نو بس همدغه زر روپۍ به ترے واخلي او ددے وخت تیریدو په بدله کښ به ترے عوض نه اخلی۔

﴿لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ﴾ اول ظلم په معنی دزیاتی، او دویم په معنی د نقصان سره دے۔ یعنی تاسو به په قرضدارو باندے ظلم نه کوی چه درأس المال نه دزیات مطالبه اوکړی، او په تاسو به د هغوی د طرفه ظلم (کمے) نشی کیدے چه هغوی درته اوواشی چه ډیر سود دے رانه خوړلے دے۔ درأس المال نه درکوم، یا به کم درکوم، یا تال متول کوی۔

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ

او که چرته وی تنگسیا والا (قرضدارے) نو لازم دی انتظار کول هغه ته تر وخت د مالدارۍ پورے

وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿۲۸۰﴾

او که تاسو صدقه اوکړی (په قرضدارۍ باندے) غوره ده ستاسو دپاره که تاسو پوهیږۍ۔

تفسیر: اوس یو عام قانون بیانوی چه یو سړی باندے قرض دے، او مال ورسره نشته نو هغه ته به انتظار کولے شی چه کله ورسره مال پیدا شو، بیا به ئے ورکړی او که ورسره پیدا نه شو او پدے حال کښ مړ شو، نو میراث به ترے واخلي۔ که هغه هم ورسره نه وو، نو بیا به په دنیا کښ صبر کوی۔ آخرت کښ به الله ددے بدله ورکړی۔ هغه باندے هم یو مصیبت وو او په تاباندے هم مصیبت دے۔

اوس پدے وخت کښ چه په چا قرض واوړیدو او هغه غریب وو، نو خرمن ترے اویاسی خو قرض ترے غواړی، او الله تعالیٰ په انتظار کولو امرکړے دے، لیکن بل طرفته هغه سرے به هم ظلم نکوی چه ورسره وی او نه ئے ورکوی لکه نن صبا دا ظلم شروع دے۔ یا قرضدارے پکښ سستی کوی او کاروبار نه کوی، ځان ئے اچولے وی، د پردو پیسو غم ورسره نه وی۔

﴿وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ﴾ یعنی کہ یو تن دتول یا بعض مال ادا کولو نہ عاجز وی نو هغه ته به دومره انتظار کولے شی چه دغه اندازہ مال ورسره راشی چه ستا قرض پرے ادا کولے شی۔ د جاہلیت والو پہ شان به نئے کوی چه کله به نیتہ د قرض پوره کیده، نو یو تن به خپل قرضداری ته وئیل چه یا به قرض ادا کوے او که نئے وی نو بیا به ورپسے سود راکوے۔

(عُسْرَةٌ) د مال د نشتوالی د وجه نه تنگ حالی او تنگ دستی ته وائی۔

(فَنَظِرَةٌ) دا خبر د مبتدا دے یعنی فَأَلْوَاجِبُ نَظِرَةٌ۔ پس واجب دی انتظار کول۔ یا دا مبتداء ده، خبر ئے پت دے۔ اَى فَعَلَيْهِ نَظِرَةٌ۔ په ده باندے انتظار کول لازم دی۔

(نَظِرَةٌ) تاخیر، انتظار او مهلت ته وائی۔

(مَيْسَرَةٌ) مصدر میمی دے په معنی د یسر او آسانی سره۔

تنگ دست انسان ته د صبر او معافی کولو فضیلتونه

په احادیثو کښ تنگ دست انسان ته د صبر کولو او د معافی کولو ډیر فضیلتونه راغلی دی۔ په صحیحینو وغیره کښ د ابو هریره رضی اللہ عنہ روایت دے چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او فرمایل: «یو سړی به خلقو سره په قرض سره لین دین کولو بیا به ئے خپل غلام ته وئیل: کله چه ته تنگ دست ته ورشے، نو د هغه نه تجاوز کو، کیده شی چه الله تعالیٰ زموږ نه تجاوز اوکړی، نو کله چه وفات شو، الله د هغه نه تجاوز اوکړو۔ (یعنی گناهونه ئے ورته معاف کړل)»۔

دا شخص گناهگار وولیکن پدے یو عمل الله تعالیٰ معاف کړو۔

○ امام مسلم او احمد د ابو قتاده حارث بن ربیع انصاری رضی اللہ عنہ نه روایت کړے چه ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه واوریدل چه فرمایل ئے: «چا چه دیو قرضداری نه خه قرض کم کړو، یا ئے هغه ته معاف کړو، نو دا به د قیامت په ورخ د عرش په سوری کښ وی»۔

﴿وَإِنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ﴾ پدے کښ ترغیب دے معاف کولو د اصل مال ته، خاصکر کله چه قرضدار غریب وی، او خه نئے موندنه کوی، پدے معاف کولو کښ ډیر اجر او ثواب دے۔ معنی دا ده چه که تاسو صدقه اوکړی په تنگدسته قرضدارانو چه تول مال ورته معاف کړی، یا بعض حصه، نو دا ستاسو دپاره د انتظار کولو نه ډیر غوره دی، او ثواب ئے ډیر زیات دے۔ خکه چه پدے سره په دنیا کښ بنائسته ثناء او صفت حاصلیږی او په آخرت کښ ډیر اجر۔ (خازن ۱/۲۵۴)

علماء فرمائی: کله د واجبو نه مستحب او نفل غوره وی، اجر پکښ زیات وی۔ دلته انتظار کول واجب دی او په هغه باندے صدقه کول مستحب دی، لیکن دا د انتظار نه غوره دی۔ مگر بعض علماء وائی چه په صدقه کولو کښ دوه کارونه دی، انتظار هم شته او بیا نئے غوختل هم۔

نو حُکَہ معاف کول دیر اجر لری۔

﴿إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ ددے جزاء پتہ ده [أَيُّ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنْ هَذَا التَّصَدُّقُ غَيْرٌ لَكُمْ فَلَا تَبَاطُؤُوا لِي فِي فِعْلِهِ] (الوسيط) یعنی کہ تاسو پو هیږئ چہ په تنگ دست باندے خیرات کول ستاسو دپاره غوره دی نو تاسو پرے عمل اوکړئ او ددے په کولو کښ تاخیر مه کوی۔

حُکَہ چہ الله به تا سره آسانی اوکړی۔ لکه حدیث کښ دی: چا چہ په یو تنگ دست سره آسانی اوکړه نو الله به ده سره آسانی اوکړی په دنیا او آخرت کښ۔ (ابن ماجه بسند صحیح)

○ ابن عُثَيْمِينَ فرمائی: دا جمله شرطیه مستقله ده او د مخکښ سره پیوسته نه ده، حُکَہ بیا معنی کښ فساد راخی، چہ صدقه کول به ز مونږ دپاره غوره وی که مونږ پو هیږو، او که چرے نه پو هیږو نو بیا به صدقه کول ز مونږ دپاره بهتره نه وی۔ او دا معنی خو صحیح نه ده، بلکه معنی داده چہ [إِنْ كُنْتُمْ مِنْ ذَوِي الْعِلْمِ فَاذْعَبُوا - تَصَدَّقُوا] که تاسو د علم والا یی نو دا کار اوکړئ، صدقه پرے اوکړئ۔

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى

أُورِيهِمْ دَهْفَهُ وَرُخَّةٌ نَهْ چہ واپس به کرے شی تاسو په هغه کښ الله تعالی ته بیا به پوره ورکړے شی

كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

هر نفس ته (بدله د) هغه عمل چہ ده کرے وی او په دوی باندے به هیچ ظلم نشی کیدے۔

تفسیر: پدے آیت کښ الله تعالی د آخرت یره بیان کرے ده، او دوه مشهده ئے بیان کړی، یو دا چہ الله تعالی ته ستاسو ورتگ دے او د الله مخه ته به اودرېږئ یعنی مشهد الموت والقیامة۔ (مرگ به دربانده راخی او قیامت کښ به الله ته پیش کیږئ) او بل دا چہ دا کوم عملونه مو کړی دی، د هغه سزاء او جزاء به درته ملا وېږی۔ یعنی مشهد الحساب۔ دواړو باندے نظر واچوه، نو تا ته به پدے احکامو عمل کول او ټول گناهونه پریخودل آسان شی۔

د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما نه روایت دے چہ په نبی ﷺ باندے د قرآن نه آخری آیت چہ نازل شو هغه دا آیت دے۔ د نبی ﷺ د وفات نه یو اتیا ورخے مخکښ نازل شویدے۔ (فتح البیان)۔

سعید بن جبیر فرمائی: د نبی ﷺ د وفات نه نهه شپه مخکښ نازل شوی۔ بعض: اووه ورخے ذکر کوی۔

﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ﴾ د (یومًا) نه مخکښ د عذاب یا حساب لفظ پت دے۔

یعنی د قیامت د ورخے د عذاب او حساب نه یره اوکړئ، او د آخرت نه یره داده چہ د هغه دپاره

تیارے اوکری، ددی وجہ نہ ئے نفس خوف او خشیت لفظ ذکر نکرو، بلکہ تقویٰ ئے ذکر کرہ خاکہ
چہ تقویٰ کنیں یرہ وی پہ نیک اعمالو کولو سرہ۔

د (يَوْمًا) نہ مراد د قیامت ورخ دہ، لیکن پدی کنیں ضمناً د مرگ ورخ ہم مراد دہ خاکہ چہ پدی
ورخ ہم د بندہ ملاقات د الله سرہ کیہی۔

﴿وَالْتَقَى السَّاقِ بِالسَّاقِ إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقِ﴾۔

(تُرْجَعُونَ) یعنی تاسو بہ پدی ورخ کنیں د الله حساب تہ پیش کولے شیء۔

(تُرْجَعُونَ) ئے صیغہ مجہولہ راورہ خاکہ کہ د انسان خوبئہ وی او کہ نہ، خو الله بہ ئے خان تہ
پیش کوی۔

یعنی کہ یو انسان د چاہہ بارہ کنیں دا خیال کوی چہ صبا لہ زما شپہ د ہغہ سرہ راخی نو د
ہغہ یر اکرام کوی، دیے دپارہ چہ بیا ددہ اکرام اوکریے شیء، نو د بندہ گانو خود مرگ نہ روستو
تولے شپہ د الله سرہ دی، نو بیا بہ ولے د ہغہ دپارہ تیارے نکوی۔

﴿ثُمَّ تَوَلَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ کہ چا نیک عمل کریے وی الله تعالیٰ ئے نہ
بربادوی، او کہ چاہد کریے وی نو الله ئے پرے نہ زیاتوی۔

علامہ مہایمی وائی: کہ یو انسان پہ خپل قرضداری سختی او تنگی راوستی وی، نو الله بہ
د ہغہ نہ پورہ حق واخلی چہ پہ ہغہ بہ تنگی راوی، او کہ ہغہ سرہ ئے آسانی کری وی نو الله
یر لائق دیے چہ د ہغہ سرہ آسانی اوکری۔ او دغہ شان کہ قرضدارے قادر وی، او مالک تہ ئے
پورہ حق نہ وی ادا کریے، نو الله بہ د ہغہ نہ پورہ حق واخلی، او کہ خوک قادر نہ وی پہ ادا کولو
نو امید دیے چہ الله بہ ورتہ معافی اوکری، او د ہغہ جگرہ مار بہ د خپل طرف نہ پہ خہ عوض
راضی کری۔ (قاسمی)

لنہہ دا چہ بل سرہ آسانی کول د خپل خان سرہ د آسانی کولو سبب دیے۔

﴿كَسَبَتْ﴾ قرطبی وئیلی دی چہ کَسَبَتْ لفظ دلیل دیے چہ دارومدار د جزاء او سزا پہ عقیدہ او
عمل دیے۔

﴿لَا يُظْلَمُونَ﴾ یعنی پہ دوی بہ ظلم نشی کیدیے پہ زیاتوالی او کموالی سرہ۔

تردیے خائے پورے د احسان او ظلم متعلق خبرہ بیانہ شوہ اوس عدل بیانوی۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ

اے ایمان والو! کلہ چہ معاملہ کوی تاسو بہ قرض سرہ تریوے نیتے مقررے پورے نو اولیکی ہغہ او لیکل دیے اوکری

بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا

پہ مینخ ستاسو کتب یو لیکونکے پہ انصاف سرہ او انکار دے نہ کوی لیکونکے د لیکو نہ لکہ ٹنکھ چہ

عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ

خود نہ کہے دہ دہ تہ اللہ تعالیٰ نو لیکل دے او کری او بیان دے او کری ہفہ کس چہ پہ ہفہ باندے حق دے

وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسُ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي

اویرہ دے کوی د اللہ نہ چہ رب ددہ دے او نہ دے کموی د ہفے (حق) نہ ہیخ شے نو کہ چرتہ وی ہفہ کس

عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهَا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمْلَئَ هُوَ فَلْيُمْلِلِ

چہ پہ ہفہ باندے حق (قرض) دے، بے عقلہ یا کمزورے یا طاقت نہ لری چہ بیان او کری نو بیان دے او کری

وَلِيَّةَ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ

وارث د ہفہ پہ انصاف سرہ او گواہان طلب کری دوہ گواہان د سرو ستاسو نہ نو کہ چرتہ نہ وو دوہ سہری

فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ

نو یو سہری او دوہ زنانہ (دے گواہی او کری) د ہفہ چانہ چہ تاسوے غورہ کوی د گواہانو نہ چہ ہیر کری

إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا

یو ددے بنخو نہ نور ایادہ بہ کری یو ددے دوارو نہ بلے تہ او انکار دے نہ کوی گواہان کلہ چہ دوی را اویلے شی

وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ

او مہ ستہری کیہی ددے نہ چہ اولیکئی تاسو ہفہ (قرض) لرہ کہ لہ وی یا ڈیروی تر نیتے د ہفے پورے

ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ

دا لیکل ڈیہہ د انصاف خیرہ دہ د اللہ پہ نزد او ڈیر برابر ونکے دے گواہی لرہ او ڈیہہ نزد دے دہ

أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا

دے تہ چہ تاسو بہ شک کتب نہ کوی مگر کہ چرتہ وی تجارت لاس پہ لاس چہ اروی راہوی تاسو ہفہ

بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ

په مینځ ستاسو کښ نو نشته په تاسو گناه چه اونه لیکئ هغه لره او گواهان اونیسی کله چه تاسو خرڅول اخستل کوی

وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَعَّلُوا فإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ

او ضرر دے نه ورکوی لیکونکے اونه گواه او که چرته تاسو کوی داسے نویقینا دا نافرمانی ده په تاسو پورے پیوسته

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿۲۸۲﴾

او ویرېږئ د الله نه او تعلیم درکوی تاسو ته الله تعالی او الله تعالی په هر څیز باندے ښه پوه ده دے۔

تفسیر:

ربط : ۱- کافران وائی چه هر کله سود حرام شو نو پدے سره خو زمونږ زندگی خرابېږي، مالونه مو کمېږي، نو الله فرمائی چه په حلاله طريقه تجارتونه او کسبونه کوی، الله به درله رزق کښ برکت پیدا کوی۔

۲- مخکښ ئے اوفرمايل چه په سودی معامله کښ فساد دے، نو اوس وائی چه په کسبونو او تجارتونو کښ د فساد نه د بچ کیدو ذریعے استعمال کړئ، او پدے راتلونکی احکامو عمل او کړئ نو معاملات به مو د فساد نه بچ شی۔

۳- په سود او د بیع په بعض صورتونو (لکه بیع السلم) په دواړو کښ د قرضو معامله ده، لیکن سود حرام دے، او بیع السلم شریعت جائز کره ځکه چه دے کښ عدل دے۔

مضمون: پدے رکوع کښ د عدل احکام بیانوی چه دے ته معاملات او بیوع وائی، دا احکام ددے دپاره ذکر شویدی چه د مسلمانانو په خپلو کښ د معاملاتو انتظام په ښه طریقه او چلېږي او په خپلو کښ جنگ جگره پیدا نه شی۔

دا معاملات چه الله مشروع کړی دی، نو دے کښ عدل دے، کله پکښ احسان وی، او کله نه وی، او مِنْ وَجْه عِبَادَتِ دے، او غالباً معامله ده۔

بیاد دے ته (آیة اللّٰئین، آیة المّدائنة) وائی په قرآن کریم کښ د لفظ په اعتبار سره لونی آیت دے۔ مفسرینو لیکلی دی چه پدے کښ پنځو شت احکام ذکر دی (لیکن واره واره پکښ ددے نه هم ډیر دی) چه ډیر فقهي بابونه پکښ راجمع دی، لکه باب السلم (د یو شی قیمت مخکښ ورکول او شے روستو اخستل)، علم الكتابة، علم الانشاء، باب الججر، باب الشهادة، باب الرجم، باب الامانة ددے ابوابو اصول پکښ ذکر شوی دی۔ او دا د قرآن بلاغت دے چه په یو آیت کښ دومره

زیات احکام بیانوی، کہ بل کتاب بیانولے نو پہ لسو صفحو کنبں بہ ئے ہم نہ وے بیان کری۔
﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ مؤمنانو تہ خطاب خکہ کوی چہ اشارہ دہ چہ پہ شرعی طریقے سرہ
معاملہ کول د ایمان تقاضا دہ۔ او پدے احکامو عمل صرف ایمان والا کوی۔

﴿إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ﴾ تَدَايَنْتُمْ معنی دہ معاملہ کول پہ دین (قرض) سرہ۔

د قرض او دین فرق دا دے چہ قرض کنبں یو شے ورکول وی پہ طریقہ د احسان چہ د الله نہ پرے
اجر غواری، او پہ مقابلہ کنبں ئے خہ شے نہ وی، او دین د یو شی د خرخولو پہ مقابلہ کنبں وی۔ چہ
فی الحال ترے پیسے اُونہ غواری، روستو ئے ترے واخلی۔

کہ یو انسان پہ یو شخص باندے یو شے خرخ کری، او پیسے ترے فی الحال واخلی، خہ نیتہ روستو
ئے ترے واخلی، یا دا چہ مال غنم، جوار اوس ورکری، او پیسے ترے روستو غواری نو دا احسان دے۔

اول صورت چہ ہغہ درلہ پیسے اوس درکری، او تہ ورنہ کال یا میاشت پس غنم یا جوار
ورکوی، نو دیتہ بیع السلم وائی، پدے کنبں د دوارو طرفونو فائدہ دہ۔ ہغہ سرہ اوس پیسے شتہ
او غنم یا جواروتہ ئے فی الحال ضرورت نشتہ، کال یا میاشت پس بہ ورتہ ضرورت راختی، او
ستا پیسوتہ فی الحال ضرورت دے نو ستا حاجت ہم پکنیں پورہ شو۔

نو پدے آیت کنبں بیع السلم او بیع القرض دوارہ داخل شو۔ شریعت د اُمت د آسانی د پارہ جائز
کری دی۔

(بَدَّيْنٍ) دا لفظ ئے ورسرہ ذکر کرو، اگر کہ تَدَايَنْتُمْ لفظ کنبں خپلہ د دین معنی پرتہ دہ۔

(۱) یا خو غرض پکنیں تاکید دے۔

(۲) یا دے د پارہ چہ روستو د فَاكْتَبُوهُ ضمیر راجع کیدل ورتہ صحیح شی۔

(۳) دریم دا چہ تداين کله مجازاً پہ معنی د وعدے سرہ ہم استعمالیہری لکہ پہ اشعارو کنبں
استعمال شویدے۔ نو دین لفظ ذکر کولو سرہ معلومیہری چہ دلته د وعدے او جزاء معنی نہ دہ
مراد بلکہ د قرضو معاملہ مراد دہ۔ (ابن عاشور)

تنبیہ: پدے کنبں بیع التقسیط (د کشتونو والا بیعہ) مراد نہ دہ، دا دے تہ وائی چہ پہ نقدو
پہ یو نرخ او پہ قرضو ئے پہ بل نرخ ورکوی، دوخت د اوردوالی پہ وجہ قیمت زیاتوی، دا ناروادہ۔
او کوم علماء چہ دا پدے آیت کنبں داخل وائی نو قول ئے صحیح نہ دے خکہ چہ پہ قرضو کنبں
احسان مقصد وی او پہ کشتونو والا بیعہ کنبں ظلم دے چہ د پیسو د روستو ادا کولو پہ بدلہ
کنبں قیمت زیاتوی۔ یو شے د لسو روپو دے لیکن د قرضو پہ وجہ ئے پہ شل خرخوی۔ دا
کنجوسی دہ۔

﴿إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى﴾ پدمے کسبن اشارہ دہ چہ بیع السلم کسبن شرطونہ دی لکہ چہ پہ احادیثو کسبن ہم ذکر دی چہ (گیل پیمانہ) بہ معلومہ وی، وزن بہ ئے معلوم وی، نیتہ بہ ئے معلومہ وی۔ او نیتہ مقررول ددے دپارہ دی چہ جگرے واقع نشی۔

پہ قرض معاملہ کسبن ہم نیتہ مقررول پکار دی بنا پہ راجح قول چہ مثلاً قرض اوس ورکری، او ورتہ اووائی چہ میاشت یا کال پس بہ قرض واپس راکوے۔ لکہ عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما بہ دغسے کول۔ (صحیح بخاری)۔

پدمے کسبن احنافو علماؤ خلاف کرے، ہغوی وائی چہ قرض کسبن نیتہ مقررول ضروری نہ دی بلکہ ہرکله چہ مالک خوبنہ شی خپل قرض واپس اخستے شی۔ لیکن خبرہ ئے د عبد اللہ بن عمر پہ وینا ضعیفہ دہ۔ او پہ مرفوع حدیث کسبن ہم د قرض تأجیل ذکر دی۔ لکہ پہ حدیث د بنی اسرائیلی کسبن راغلی دی چہ ہغہ یو ملگری تہ قرض ورکرو او ورتہ ئے اووئیل چہ میاشت پس بہ ئے ادا کوے، او ورتہ ئے اووئیل گواہ راولہ ہغہ اووئیل اللہ گواہ دے ورتہ ئے اووئیل، ذمہ وار راکرہ ہغہ اووئیل اللہ ذمہ وار دے، بیا د نیتے پہ پورہ کیدو کسبن ئے پہ لرگی کسبن پیسے ورکریے او پہ دریاب کسبن ئے خوشے کرے او ہغہ بنی اسرائیلی تہ ہغہ ملاؤ شوے لکہ چہ مشہورہ واقعہ دہ۔ (صحیح بخاری)۔

نو پدمے جملہ کسبن درے احکام راغلل یو دا چہ بیع السلم جائز دہ، دویم بیع القرض جائز دہ۔ دریم دا چہ احسان بہ ورسرہ اوکرے چہ پہ نقدو او قرضو دوارو کسبن بہ یو نرخ وی۔ خو وخت بہ ورتہ اوورد کرے۔

﴿مُسَمًّى﴾ کسبن اشارہ دہ چہ پدمے معاملہ کسبن بہ وخت معین وی پہ یو خاص نوم سرہ لکہ فلانے تاریخ، د لوونو شروع کیدو او د فصل درار سیدو وخت وغیرہ، او نام معلومہ نیتہ مقررول صحیح نہ دی۔

﴿فَاكْتَبُوهُ﴾ پدمے کسبن د کتابت بل حکم دے، پہ نسیئہ (قرضو) معاملہ کسبن لیکل د واجباتونہ دی خکہ چہ اللہ پرے امر کرے۔ لیکل چہ اونہ شی، لانجے واقع کیری۔

او پہ نقدو کسبن لیکل ضروری نہ دی۔ خکہ چہ ہر یو تہ خپل خپل بدل ملاؤ شونو د انکار صورت نہ را پیدا کیری۔ او پہ قرضو معاملہ کسبن یو تہ عوض ملاؤ شوے دے او بل تہ نہ دے، نوکہ لیکل نہ وی، نو بیا بہ دیو پہ انکار سرہ د بل حق ضائع شی۔ (قاسمی)

او ددے لیکلو مطالبہ قرض اخستونکی لہ پکار دہ، اگرکہ قرض ورکونکے ترے د لیکلو مطالبہ اونکری، دے دپارہ چہ د قرض ورکونکی زرہ مطمئن شی۔ لکہ خنگہ چہ د موسیٰ او شعیب علیہما السلام پہ معاملہ کسبن موسیٰ علیہ السلام: (وَاللّٰهُ عَلٰی مَا نَقُولُ وَكِيلٌ) نو د شعیب علیہ السلام د مزدوری دپارہ ئے پہ خان گواہی اوکرہ اگرکہ ہغہ ترے مطالبہ نہ وہ کرے۔ (الطاهر ابن عاشور)۔

﴿وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ بِالْعَدْلِ﴾ یعنی دا لیکل دے پہ دریمگری اوشی، دے دپارہ چہ پہ یو بل بدگمانی رانشی چہ دہ بہ پکنس زیادت یا کمے کرے وی۔ او دریمگری لہ ہم پکار دی چہ عدل نہ کار واخلی او یو طرفی لیکل دے نہ کوی۔ او کہ دریمگری کاتب نہ وی، او یو طرف والا لیکل او کپی او بل تہ ئے اونیائی یا بیان کپی او بل پرے رضاشی نو ہم جائز دہ۔ دلته دریمگری کاتب ددے دپارہ ذکر شو چہ خپلہ لیکل ضروری نہ دی۔

فائدہ: معلومہ شوه چہ کتابت زدہ کول دشرعی علومو نہ یو علم دے۔ لکہ روستو کَمَا عَلَّمَ اللَّهُ کنیں ہم فرمائی۔ د کتابت زدہ کول فرض کفائی دی خکہ چہ نظام بغیر ددے نہ نہ چلیپی۔ ﴿وَلَا يَأْتِ كَاتِبٌ أَنْ يُكْتَبَ﴾ پدے کنیں بل حکم دے چہ یو سہری تہ اووائے چہ راشہ لیکل مونہ لہ او کپہ، نو ہغہ بہ نہ خفہ کیپی او نہ بہ انکار کوی، او نہ بہ عوض او مزدوری غواپی، پدے شرط چہ منشی نہ وی، بلکہ پہ یوہ معاملہ کنیں لیکل وی، ہمیشہ ئے دا کار نہ وی۔ نو کہ دیو انسان تاتہ ہمیشہ ضرورت راتلو نو بیا پیسے اخستل تالہ جائز دی، دا د خپل لاس کارو کسب دے۔

﴿كَمَا عَلَّمَ اللَّهُ﴾ یعنی لیکل ورلہ خکہ پکار دی چہ اللہ تعالیٰ دہ سرہ دا احسان کرے چہ د کتابت علم ئے ورزدہ کرے، نو ددے علم شکر یہ دا دہ چہ د مسلمانانو د ضرورت مطابق لیکل بہ کوی، او مزدوری بہ ترے نہ اخلی۔ خو پدے کنیں دا شرط دے چہ دا معاملہ بہ د سود او حرامو نہ وی۔ پہ حرامو کنیں لیکل کول جائز نہ دی۔

د کَمَا عَلَّمَ اللَّهُ (۱) یوہ معنی دا دہ چہ ہغہ لیکل دے او کپی خنکہ چہ اللہ دہ تہ تعلیم ور کرے پدے قول سرہ چہ ﴿بِالْعَدْلِ﴾ یعنی پہ انصاف سرہ دے لیکل او کپی۔

(۲) دویم دا چہ پہ خپل کتابت سرہ دے خلقو تہ فائدہ اُورسوی، لکہ خنکہ چہ اللہ دہ تہ د کتابت پہ زدہ کولو فائدہ رسولے دہ۔ (قاسمی)۔

او کہ کاتب انکار او کپی، نو دہ علم پتہ کرو او حدیث کنیں دی: «چا چہ یو علم پتہ کرو چہ دا پرے پو ہیدو، نو دہ تہ بہ د اُور واگے واچولے شی»۔

(احمد، ابوداؤد، ترمذی و صحیحہ الالبانی)

پہ حدیث د بخاری کنیں دی: «تُعِينُ صَانِعًا أَوْ تَصْنَعُ لِأَخْرَاقٍ»۔ (دا ہم صدقہ دہ چہ تہ یو کار کونکی سرہ مدد او کپے، یا کم عقل ے تجرے انسان دپارہ کار او کپے)۔

(گَمَا) کاف تعلیلی دے، یعنی پدے وجہ چہ اللہ ورلہ علم ور کرے۔ یا کاف تشبیہی دے۔ لکہ خنکہ چہ اللہ دہ لہ علم ور کرے۔

﴿فَلْيَكْتُبْ﴾ د کتابت حکم ئے دوبارہ او کپو، د تاکید دپارہ۔

امام رازقی فرمائی: ظاہر ددے کلام دا دے چہ کاتب منع شوے دے دانکار کولو د کتابت نہ او پہ دہ باندے واجب شوی چہ لیکل بہ کوی۔ (قاسمی)

﴿وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾ دے کتب مسئلہ د اقرار دہ یعنی پہ چا چہ یو حق وی، نو ہغہ بہ لیکونکی تہ داسے اقرار کوی چہ اولیکہ پہ ما باندے د فلانکی دومرہ روپی دی، پہ فلانی معاملہ کتب نے راکری دی، میاشت یا دوہ میاشتو کتب بہ نے ورکوم۔ یا دا چہ بل طرف بہ اووائی د فلانی پہ ما باندے یو من غنم دی، پہ فلانی تاریخ بہ نے ورکوم۔

﴿وَلْيُمْلِلِ﴾ املا ل او املاء دوہ لغتہ دی، دوارہ پہ یوہ معنی دی۔ لوستل او بیانولو تہ وئیلے شی۔ خاصکر ہغہ لوستل چہ د لیکلو دپارہ وی۔ مطلب دا چہ پہ چا باندے حق (قرض) لازم دے، ہغہ دے پہ انصاف سرہ بیان اوکری۔

﴿وَلَيَقِّنِ اللَّهُ رَبَّهُ﴾ یعنی کومہ خبرہ چہ بیانوی پہ ہغے کتب دے د الله نہ یرہ اوکری، د پردی حق نہ دے انکار نہ کوی، نہ دتول نہ او نہ د بعضہ نہ۔

﴿وَلَا يَخْصُ مِنْهُ شَيْئًا﴾ یعنی اقرار کونکے دے د پردی حق نہ ہیخ شے نہ کموی۔ چہ پہ دہ زیات وی او لیکونکی تہ کم ذکر کری۔ بعض وائی: دا حکم کاتب تہ دے چہ دا بہ کمے نہ کوی۔ لیکن اول قول غورہ دے خکہ چہ کاتب د کمی او زیاتی دوارو نہ منع شویدے۔ نو دلتہ تخصیص د کمی دلالت کوی چہ دا حکم اقرار کونکی تہ دے۔ (فتح البیان)۔

﴿فَبِأَن كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ﴾ دے کتب باب الجبر تہ اشارہ دہ چہ جبر معنی دہ، پہ بعض خلقو پابندی لگول۔ نو پہ شریعت کتب پہ بعض کسانو پابندی لگولے شی چہ دوی بہ اخستل خرخول نہ کوی، خکہ چہ نقصان کتب واقع کیپی۔ لکہ ماشومانو باندے پابندی دہ چہ دوی بہ غت کاروبار نہ کوی خکہ چہ ناپوہہ دی، بنہ شے خرخوی او بد شے اخلی۔ او غلامانو باندے پابندی لگی چہ د مالک د اجازے نہ بہ بغیر کاروبار نہ کوی، او پہ بعض زنانو باندے او پہ بعض مفلسانو پابندی لگولے شی چہ خلقو تہ او خان تہ نقصان ورنکری خکہ چہ نور قرضونہ پرے وانہ وپی۔

دلتہ نے صورت داسے دے چہ یو سرے دے پہ ہغہ باندے قرض اوپیدلے دے، یا معاملہ یا یو خہ شی کتب راگیر شوے دے، خوبے وسہ دے، او بیان نہ شی کولے، یا ناجورہ دے، ہغہ خائے تہ نہ شی حاضریدلے، یا ژہ نے بدلہ دہ مثلاً کاتب تہ پہ اردو یا عربی کتب بیان نشی کولے نو بل سرے دے راپاخوی د ہغہ پہ خائے دے اقرار اوکری خکہ چہ ہغہ د بیان کولو نہ محجور (بند کرے شوے) دے۔

﴿سَفِيهَا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمْلَئَ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيَهُ بِالْعَدْلِ﴾ سفیہ ے وقوفہ تہ وائی چہ خپل مال کتب سم نظر نشی کولے، قیمتی مال پہ معمولی شی ورکوی۔ یا ضعیف او کمزورے دے د

وروکوالی یا دیر بوڈا والی دوجہ نہ۔ یا طاقت د بیان نشی لرلے، رعب پرے راخی، یا ژہ نئے بدلہ
دہ، یا گونگے دے، یا پہ خبرہ سم نہ پوھی پری، یا سَم تعبیر نشی کولے، یا غائب دے چہ د کاتب پہ
خوا کنب حاضریدل نئے مشکل وی۔ نو د ہفہ وارث (ورور، پلار، نیکہ) دے راپاخی، ہفہ دے
بیان کپری چہ زمونہ پدے فلانکی باندے د فلانی دومرہ روہی دی۔ ولی دوست تہ ہم وائی۔
ہفہ ہم ددہ د طرف نہ اقرار کولے شی۔

﴿وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ﴾ وَلِيُّهُ كَنْبِ ضَمِيرِ (الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ) تہ راجع دے۔ او ابن جریر وئیلی دی چہ حق
تہ راجع دے، لیکن قول نئے ضعیف دے۔ د ولی نہ مراد ہفہ شخص دے چہ اختیار د کار لری چہ
ہفہ د ماشوم او سفیہ د طرف نہ وصی دے، او د چارا او گونگا د طرف نہ ترجمان دے او د طاقت
نہ لرونکی دپارہ وکیل دے۔

دا خود کتابت حکم شو اوس د گواہانو حکم بیانوی :

﴿وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ﴾ دا باب الشهادة شو۔ پہ اسلام کنب گواہی لہ دیر اعتبار
ورکریے شویدے خکہ چہ پدے سرہ پہ معاملاتو کنب شکونہ او جگرہ نئے پیدا کپری۔ خوک
پکنب انکار نشی کولے۔ او معاملہ باندے کہ دیرہ مودہ ہم تیرہ شی، نو ہیخ خلل پکنب نئے
واقع کپری، خکہ چہ دیر خلق ورتہ حاضر شوی وی۔ بیا پکنب لیکل ہم موجود وی۔ نو دیر
اعتماد پیدا کوی۔

نو د قرض معاملے دپارہ یو لیکل ضروری دی او دویم گواہان مقررول۔

بیا شہادت کله پہ سترگو لیدلو او موقعے تہ حاضریدو سرہ وی او کله شہادت پہ استفاضہ او
شہرت سرہ وی، چہ یوشے مشہور وی، خلق پرینے گواہی ورکوی۔ او کله شہادۃ علی الشہادۃ وی
یعنی دبل چاہے گواہی باندے گواہی ورکول وی۔ دے تولو احکامو تہ دا آیت اشارہ ورکوی۔
بیا شریعت پہ عامو معاملاتو کنب دوہ گواہان مقرر کپری۔ لیکن پہ بعض خایونو کنب خلور
گواہان مقررول نئے ضروری کپری لکہ پہ باب د زنا کنب۔ او کله درے گواہان لکہ پہ باب د فاقہ
کنب چہ یو سرہ غریب شو، نو د ہفہ دپارہ سوال کول ہلہ جائز دی چہ درے کسان د ہفہ د
خپلوانو نہ گواہی ورکپری چہ آؤ، دا سرہ غریب دے۔ لکہ دا پہ حدیث د قبیصہ بن المخارق
کنب پہ صحیح بخاری کنب راغلی دی۔

او پہ بعض اوقاتو کنب شریعت دیو قسم سرہ یو گواہ ہم معتبر کرے۔ لکہ عبد اللہ بن عباس
رضی اللہ عنہما فرمائی : [قَضَى بَيْنِي وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ] پہ یو قسم او یو گواہ باندے فیصلہ
کرے۔ (صحیح مسلم)۔

پہ بعض اوقاتو کنبس د کافر گواہی ہم منظوره ده، لکه پہ سورة المائده کنبس دی: ﴿أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ﴾ کله چه انسان پہ سفر کنبس وی او مرگ پرے راخی او چاته وصیت او کپری او کافر پرے گواہ کپری۔ پہ بعض اوقاتو کنبس دیو زنانه گواہی ہم معتبره ده لکه پہ باب درضاغت، حیض او ولادت کنبس خکے چه هلته سرې حاضر نه وی۔

شیخ الاسلام ابن القیتم پہ الطرق الحکمیة کنبس ذکر کپری چه کله د ماشومانو گواہی ہم شریعت معتبره کپیده چه مثلاً یو خائے کنبس یو سرے بل سرے اووهی یائے قتل کپری۔ او هلته د ماشومانو نه سیوی بل خوگ نه وی، نو د ماشوم گواہی پکنس منظوره ده۔

دارنگه فرمائی چه یواخے صرف د زنانو گواہی ہم شریعت معتبره کپیده په غیر د قصاص او حدودو کنبس یعنی په نکاح او طلاق او هر هغه خائے کنبس چه هلته غالباً سرې نشی خبریدلے۔ بیا ئے د سلفو اقوال راوریدی۔ (الطرق الحکمیة ۱۱۰)۔ او دلته چه دوه کسان د معاملاتو په باره کنبس ضروری خودلے شویدی۔ دا قانون په هر خائے کنبس نه دیے۔

﴿وَاسْتَشْهِدُوا﴾ استشهاد طلب د گواہی ته وائی۔ شهید هغه گواہ ته وائی چه گواہی د هغه عادت وی او د گواہی احکام او خایونه پیژنی او لائق د گواہی وی۔

بیا په قرض معامله کنبس گواهان مقررول په نیز د بعضو علماو واجب دی او بعض وائی مستحب دی، لیکن راجح دا معلومیرې چه مستحب شی۔ دلیل دا دیے چه په حدیث د خزیمه بن ثابت کنبس راخی چه رسول الله ﷺ د هغه یوه گواہی د دوه کسانو گواہی گرځولے وه۔ (رواه النسائی) ولحدیث الاسرائیلی وقد مر (بخاری)

خکے چه امرونه راغلی دی۔ لکه روستو په صورت د بیع کنبس په گواہ مقرر کولو حکم شویدیے ﴿وَاسْتَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ﴾۔

﴿مِنْ رِجَالِكُمْ﴾ (رجال) ذکر کولو کنبس اشاره ده چه ماشومان لائق د گواہی نه دی مگر که سخت ضرورت راشی لکه مخکبس ذکر شو۔ او د رجال نسبت ئے (کم) ضمیر مخاطب ته اوکرو، پدیے سره ئے کافران او ویستل خکے چه د کافرانو گواہی په عامو اوقاتو کنبس صحیح نه ده خکے چه د الله د توحید گواہی نه ورکوی، نو مونږ به ئے په دنیاوی کارونو کنبس څنگه گواہ کړو۔ او د زنانو گواہی هم په عامو معاملاتو کنبس صحیح ده، لیکن په عقوبات او حدودو کنبس صحیح نه ده۔ او رجال لفظ غلامانو ته هم شامل دی، لهذا غوره داده چه د غلام گواہی هم معتبره ده۔ خکے چه هغه هم زمونږ د مسلمانانو سره نه دیے۔

او د هغوی روایت قبول دیے، نو گواہی به ئے هم مقبوله وی۔

او دا قول د امام احمد بن حنبل، قاضی شریح، اسحاق او ابو ثور دے۔

او کوم علماء چہ ورلہ اعتبار نہ ورکوی (لکہ مالک، ابو حنیفہ، او شافعی وغیرہ) نو هغوی عقلی قیاسی خبرہ کوی چہ صحیح نہ ده۔ وائی چہ په ده کنب د غلامی په وجه نقصان راغلی دے۔ او پدے آیت کنب خطاب هغه کسانو سره دے چہ هغوی معامله کولے شی او غلامان خود خه مالکان نه دی چہ معامله اوکری۔

لیکن جواب دا دے چہ د الفاظو عموم له اعتبار وی، دارنگه غلام هم د مالک په اجازت سره معامله کولے شی۔ (فتح البیان ۱۵۰/۲)۔

﴿فَبِأَن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ﴾ د ابل حکم دے چہ که د دوه سرود گواه مقررولو اراده ئے نه وی کړی نو یو سره او دوه بنځه هم کافی دی۔

﴿مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ﴾ د ابل حکم دے پدے کنب تزکیه الشهود ده۔ یعنی د هر چا گواهی منظوره نه ده، یو دروغجن او پوډری گواهی نشی کولے۔ ځکه قاضی به تپوس کوی چہ دا سره چہ گواهی کوی دا څنگه سره دے؟ نو خلق به د هغه تصفیہ او تزکیه اوکری، نو بیا به هغه گواهی اوکری۔ او که هغوی ئے بدی بیان کره نو بیا به نور گواهان طلب کرے شی۔ نو مِمَّنْ تَرْضَوْنَ قید ځکه لکوی چہ د هر چا گواهی له اعتبار نشته بلکه متقی له اعتبار دے۔

(تَرْضَوْنَ) دپاره مفعول پت دے۔ (أَيُّ تَرْضَوْنَ دِينَهُمْ وَعَدْلَتَهُمْ) چہ تاسو خوبنوی د هغوی دینداری او عدالت۔ یعنی په کلی کنب په دینداری مشهور دی، او په ظاهری فسق او گناه چانه دی لیدلی۔ یعنی شروط الشهادة به پکنب موجود وی۔ چہ مسلمان، عاقل بالغ به وی، گناه کبیره باندے به نه وی لیدلے شوے، او تهمت به پرے نه وی۔

فانده: مَنْ تَرْضَوْنَ عام دے، ورور د ورور دپاره گواهی ورکولے شی، پلار د خوی دپاره او برعکس۔ دارنگه بنځه د خاوند دپاره او خاوند د بنځه دپاره۔ ځکه چہ متقی انسان د ورور او د پلار او د بنځه دپاره دروغ نه وائی۔ او، که په دوی تهمت وو، نو بیا به ئے گواهی صحیح نه وی۔ ددے نه ثابتہ شوه چہ د دوه بنځو گواهی دیو سړی د گواهی برابر ده۔ او دارنگه د بنځو گواهی یواځه صحیح نه ده، مگر که سره ورسره وی، بیا صحیح ده، مگر د ضرورت په وخت یواځه د زنانو گواهی هم صحیح ده لکه مخکنب ذکر شو۔

﴿أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى﴾ د أَنْ تَضِلَّ دپاره لام اجلیه پت دے یعنی لِأَنَّ تَضِلَّ۔ او دا د امرأتان دپاره علت دے۔ یعنی دوه بنځه دیو سړی په ځانے ځکه قائمے شوے چہ د زنانه نه هیره دیره کیږی، نو که یوه زنانه گواهی هیره کړی، نو بله به ورته خبره رایاده کړی چہ ما او تا

گواہی پہ فلانی، خائے کبش کرے وہ۔

دزنانونہ خبرہ زرهیریری او د سرو پہ نسبت د هغوی پہ ذهن کبش کمزورتیا وی، لیکن دا مطلب نہ دے چه هرہ زنانہ د هر سہری نہ پہ ذهن کبش کمزورے ده، بلکه مطلب دا دے چه مجموعہ سرو لہ الله تعالیٰ قوی ذهن ور کرے پہ نسبت د مجموعہ بنحو، او کیدے شی چه دیرے بنحو د دیرو سرو نہ قوی ذهن والا وی۔ لکہ امہات المؤمنین او باقی صحابیات پہ نسبت دروستو سرو۔

تَضَلُّ: د ضلال نہ دے پہ معنی دنسیان (ہیرولو) سرہ دے۔ او ہیرہ د گواہی دا ده چه یو جزء ترینہ ہیر شی، او بل جزء ورتہ یاد وی، نو انسان حیران پاتے شی او چه تہول شہادت ترے نہ ہیر شی نو پہ هغے کبش ضلٰ فیہا نشی وئیلے کیدے۔ (ابوعبیدہ- قرطبی، وفتح البیان)۔

﴿وَلَا يَأْتِ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا﴾ دابل حکم دے پدے کبش د گواہانو دپارہ ادب دے۔

او دا یوہ بلہ فریضہ ده چه ددے نہ زمونہ عام مسلمانان نہ دی خبر، دیر خلق گواہی نہ ورکوی او نہ گواہ جوہیری، ددے دپارہ چه فلانے بہ رانہ خفہ شی او ماتہ بہ لانجہ جوہرہ شی نو گواہی پتہوی ہم، او خان گواہ کوی ہم نہ۔ حال دا چه دا د شریعت خلاف ده، کہ پدے کبش دومرہ یرہ وہ چه تہ خلقو ورتے، ہم گواہی بہ ورکوی۔

حککہ چه د ایمان والو پہ صفت کبش الله فرمائی:

﴿وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ﴾ (معارج: ۳۳)

(دا هغہ خلق دی چه پہ خپلو گواہیانو باندے کلک ولا پروی)

پہ دے خبرہ بہ تہ ہلہ پوہہ شے چه معاملات دے چا سرہ راشی، بنہ بہ ستا حق وی او بنہ بہ خلقوتہ معلوم وی، خونہ بہ تہ بیانوی حککہ چه د هغہ سہری نہ بہ یرہیری، پشی شا بہ تاتہ وائی چه بالکل ستا حق دے، لیکن دومرہ ده چه اوس مونہ خبرہ نشو کولے چه وے کرو نو ددے سہری دشمنان کیرو، نو ایمان تہ کمزورے وی، گواہی نہ شی ورکولے۔

﴿إِذَا مَا دُعُوا﴾ پدے کبش دوہ حالتونہ دی (۱) رابللے کیہری ابتداء یعنی چه خوک تہ گواہ جوہروی، نو انکار بہ نہ کوی چه زہ وزگار نہ یم۔ یعنی تحمّل (برداشت) د شہادت بہ کوی۔

(۲) یارابللے کیہری اداء۔ یعنی کلہ چه د گواہی؛ دا دا کولو وخت راغلو، نو دا بہ نہ روستو کیہری او گواہی ورکول بہ واجب وی۔

﴿وَلَا تَسْمَعُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجْلِهِ﴾

پدے کبش بل حکم دے چه دلہ او دیر مال د عذر پہ وجہ، د کتابت نہ خان مہ سترے کوی، بلکه وارہ

او غتہ تہول لیکسی، خُکَہ چہ پدے سرہ جگرے ختمیری، او د مالونو حفاظت کیہی۔ خُکَہ چہ پہ دے لہو کبیں ہم لانجہ راخی، دے حکمونو باندے چہ خوک عمل کوی، بیائے اللہ تعالیٰ لانجے نہ واقع کوی، او چہ نہ وی غالباً لانجہ راخی۔ کله انسان د بار بار لیکلو نہ تنگ شی، نو بیا پہ دیرو خایونو کبیں لیکل نہ کوی، نو د لہر راحت غم کوی او پہ ڍیر مصیبت اوہی۔

تَسَامُوا: د سَامَةٌ نہ دے، پہ معنی دستری کیدو او تنگ کیدو سرہ دے۔ اَيُّ لَا تَمَلُّوا عَنِ الْكِتَابَةِ۔ حَانَ مَهْ سَتْرِي كَوِي د لیکلو نہ۔

﴿ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ دے کبیں د لیکلو درے فائدے ذکر کوی۔ گواہان چہ گواہی ورکوی، دے خط کبیں بہ گوری چہ وی کتل، نو خبرہ بہ ورتہ سمہ رایادہ شی چہ آو ہمدغہ شان وہ، نو گواہی بہ پرے ہم بنہ مضبوطہ شی۔ نو انکار تہ بہ حاجت نہ راخی۔

أَقْسَطُ پہ معنی دَاعْدَلُ سرہ دے یعنی دا ڍیر انصاف والا دے د اللہ پہ نیز، پدے سرہ ظلم او اختلاف ختمیری۔

﴿وَأَقْرَبُ لِلشَّهَادَةِ﴾ یعنی گواہی لہر زیات مضبوطونکے دے۔ او بنہ برابرونکے دے۔

﴿وَأَذْنَىٰ آلَا تَرْتَابُوا﴾ یعنی شک لہر لہرے کونکے مناسب کار دے۔ ولے خط ہم شتہ او گواہان ہم شتہ۔ اوس استثناء ذکر کوی:

﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا﴾

دا استثناء منقطع دہ پہ معنی د لیکن او دا استثناء خُکَہ ذکر کوی چہ د اللہ تعالیٰ پہ احکامو کبیں آسانی دہ، کہ دا امر او کپی چہ خُکَہ شی خرخوی نو ضرور بہ ئے لیکے، نو بیا بہ نقصان واقع شی خُکَہ دوکاندار چہ پہ ماشومانو خُکَہ خرخوی، ہغہ بہ ہم لیکسی، نو بیا بہ تولہ ورخ لیکلو تہ ناست وی۔ نو اللہ اجازہ ورکوی چہ لاس پہ لاس یوشے ورکوی، نو پہ نہ لیکلو کبیں ئے اجازت دے۔

(تَكُونُ) کبیں ضمیر معاملے او تجارت تہ راجع دے۔

(تُدِيرُونَهَا) دا د حَاضِرَةً تفسیر دے۔ یعنی حاضر تجارت دے تہ وائی چہ تاسو ئے پہ لاسونو کبیں آروی راروی۔ یعنی پہ نقدو معاملہ کبیں لیکلو تہ ضرورت نشتہ۔ او وجہ ئے مخکبیں ذکر شوہ۔ یا د حَاضِرَةً نہ مراد دا دے چہ پہ مبیعہ یا پہ ثمن کبیں نیتہ نہ وی، او اخستونکے ئے فی الحال قبض کوی۔ او د تَدِيرُونَهَا معنی دا دہ چہ تاسو ہمیشہ داسے بیعے کوی۔

نو پہ حَاضِرَةً قید سرہ د قرض سودا کولو او د سلم نہ احتراز اوشو۔ او پہ تَدِيرُونَهَا سرہ د ہغہ بیع نہ احتراز اوشو چہ غیر منقول وی یعنی د زمکو او کورونو جائیدادونو بیع کبیں لیکل ضروری دی اگر کہ نقدہ سودا وی۔

دلیکلو اولہ فائده داده چه داد الله درضاد حاصلولو سبب دے۔ او دویمہ فائده ددنیوی مصلحت دپارہ دے۔ او دریمہ فائده راجع دے تہ چه د نفسونو نہ ضرر دفع شی خکہ چه شک د نفس د خفگان او پریشانی سبب دے۔ او نور خوک بہ دوی تہ ددروغو نسبت نہ کوی، نو دبل چا نہ ہم ضرر دفع شو۔

﴿وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ﴾

دابل حکم دے چه پہ نقدو سودا کولو کنس کہ کتابت نشی کولے، گرانہ وی، نو گواہ بہ ضرور مقرر وی۔ خکہ چه پدے کنس دیر احتیاط دے، او د اختلاف نہ بچاؤ دے۔

د ضحاک نہ نقل دی: [هِيَ عَزِيمَةٌ مِنَ اللَّهِ وَلَوْ عَلَى بَاقَةٍ بِقَلْبٍ]۔ داد الله د طرف نہ ضروری حکم دے، اگر کہ د ساگویوہ کیڈی وی، ہم گواہ پرے مقررول ضروری دی۔ (قاسمی)

پدے امر کنس اختلاف دے چه آیا دا پہ روستو (فَإِنْ آمَنَ) سرہ منسوخ دے او کہ محکم دے؟ نو د جمہورو پہ نیز دا حکم د استحباب دپارہ دے۔ لیکن غورہ داده چه پہ وخت د اعتماد او اعتبار کنس امر د استحباب دپارہ دے او پہ وخت د گمان او اختلاف پیدا کیڈو کنس امر د وجوب دپارہ دے۔ او اهل ظاہر وائی چه امر پہ ہر حالت کنس د وجوب دپارہ دے۔

لیکن ظاہر اول قول دے د وجہ د ہغہ دوه حدیثونو نہ چه مونہ مخکنس ذکر کرل چه یو حدیث د اسرائیلی دے او بل د خزیمہ بن ثابت۔

(إِذَا تَبَايَعْتُمْ) اذا ظرفیہ دے۔ او د تَبَايَعْتُمْ نہ مراد ہرہ بیعہ دے، کہ نقد وی او کہ پہ نیتہ سرہ وی۔ بعض وائی: معنی داسے دے: إِذَا تَبَايَعْتُمْ هَذَا التَّبَايُعِ أَي التِّجَارَةِ الْحَاضِرَةِ۔

(كلہ چه تاسو دا قسم بیعہ کوی چه ہغہ تجارت حاضرہ وی) نو پہ ہغے کنس پہ گواہانو باندے اکتفاء کول جائز دی۔ (فتح وقاسمی)

﴿وَلَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ﴾ اوس د کاتب او گواہ پہ بارہ کنس ادب ذکر کوی۔
لَا يُضَارُّ د مجهول صیغہ دے یعنی ضرر بہ نہ شی ورکولے۔

دابل حکم دے چه خوک ستا دپارہ گواہ جوہ شی نو داسے بہ نشی کولے چه بیاتاد غور نہ نیولے وی، او ہرہ ورخ ئے راکارے، یا د ہغہ ضروری وخت دے، د مانخہ یا د عبادت یا د نور خہ، او تہ ورتہ وائے چه اوس راشہ او خپل کار پریدہ، یا پہ ہغوی باندے د طرفداری کوشش کوی۔ داسے بہ نہ کوی۔ دلیکونکی او دگواہ د ظروفو لحاظ بہ ساتلے شی۔

رَبُّنَا اللَّهُ تَعَالَى دوارو طرفونو تہ ئے او وئیل چه ورائے بہ نہ کوی او داد قرآن کریم کمال دے۔

پہ لَا يُضَارُّ کنس معلومہ صیغہ ہم صحیح دے، چه کاتب او گواہ بہ خلقو تہ تکلیف نہ ورکوی

چہ د خلقو خبرہ نہ منی، یا پہ گواہی او لیکلو کنبہ پہ زیادت او نقصان سرہ تحریف او کری۔ دا احتمال مخکنس تیر شو۔

﴿وَأَنْ تَفْعَلُوا﴾ ددے مفعول پت دے یعنی **إِنْ تَفْعَلُوا الْإِضْرَارَ**۔

(کہ تاسو ضرر ورکول او کری)۔ نو فاسقان بہ شیء۔ یا طول او امر او او نواہیو تہ اشارہ دہ چہ کہ د ہغے مخالفت او کری نو فسق کنبہ بہ واقع شیء۔

﴿فَإِنَّهُ لَفُسُوقٌ بِكُمْ﴾ ای **فُسُوقٌ عِضْيَانٌ مُلْصِقٌ بِكُمْ**۔ (دا نافرمانی او گناہ دہ چہ تاسو پورے پیوستہ دہ)۔ فسوق معنی وتل دی د ہغہ شریعت نہ چہ اللہ سبحانہ تاسو لہ مقرر کریدے۔ (بکم) کنبہ بآء د الصاق دہ، یعنی دا گناہ بہ پہ تاسو پورے پیوستہ کیدونکی وی۔ او د بدنامی تہبب دے چہ دتوے نہ بغیر نہ لرے کیری۔

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ﴾ پہ تقویٰ باندے تے حکم او کرو دے دپارہ چہ مخکنس فسق کنبہ اختہ نشی۔

﴿وَيَعْلَمُكُمُ اللَّهُ﴾ ددے دپارہ مفعول پت دے ای **يُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ دِينَكُمْ**۔ اللہ تاسو تہ د ہغہ دین تعلیم درکوی چہ ستاسو پکنس فائدے دی)۔ او چا داد (وَاتَّقُوا اللَّهَ) سرہ متعلق کریدے، نو بیا پدے کنبہ ترغیب دے چہ د اللہ نہ یرہ او د ہغہ پہ حکمونو عمل کول د علم د حاصلیدو سبب دے۔ قرطبی لیکي: [وَعَدُ مِنَ اللَّهِ بِأَنْ مَنِ اتَّقَى اللَّهَ عَلَّمَهُ]۔ (دا د اللہ وعدہ دہ چہ **خُوكُ** د اللہ نہ او یریدو اللہ بہ علم ورکری)۔ یعنی داسے نور اورنرا بہ ورکری چہ د ہغے پہ ذریعہ بہ بنہ او بد، حق او باطل پیڑنی لکہ **﴿إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا﴾** (انفال/۲۹) پہ شان۔

او اشارہ دہ چہ مخکنی احکام شرعی علوم دی چہ اللہ تے انسانانو تہ ورکوی۔

﴿وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ یعنی اللہ تعالیٰ پہ مصلحتونو د بندگانو عالم دے **حُكْمٌ** ورتہ داسے بشکلے احکام ذکر کوی۔

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ

او کہ چرتہ وی تاسو پہ سفر باندے او تاسو نہ موندلو کاتب لہ نو گاہرہ دے وی اخستے شوے

﴿فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ

نو کہ اعتماد او کری بعضے ستاسو پہ بعضو باندے نو ادا دے کری ہغہ کس چہ اعتماد پرے کرے شوے دیے

﴿أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا

امانت خپل او یرہ دے او کری د اللہ نہ چہ رب ددہ دے او مہ پتہوی گواہی لہ او **خُوكُ** چہ پتہ کری گواہی

فَإِنَّ آيْمَ قَلْبِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿۲۸۳﴾

نو یقیناً گناہکار دے زرہ د ہفہ او اللہ تعالیٰ پہ ہفہ عملونو چہ تاسونے کوئی پوہہ دے۔

تفسیر: مخکنس پہ حالت د حضور کنس احکام وو چہ پہ ہفہ کنس د کاتب او گواہ حاضرول آسان وو، اوس د سفر حالت کنس بیع بیانوی پہ رھان (گانرے) کیخودو سرہ او پہ امانت سرہ۔ یعنی کہ تاسو پہ سفر کنس وی او پہ نیتے سرہ معاملہ کوئی، او کاتب وغیرہ نہ ملاویری، نو د اعتماد دپارہ بہ د حق والا گانرہ واخلی چہ ددہ د قرض وثیقہ او اعتماد بہ وی۔ او کہ دیو انسان پہ بل باندے دیر اعتماد وی او ہفہ امانت گر گنری نو بیا بغیر د گانرے اخستو نہ ہم معاملہ کولے شی۔

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا﴾ عَلَىٰ سَفَرٍ قید احترازی نہ دے، پہ حضر کنس ہم چہ کلہ کاتب نہ وی، گانرہ ورکول جائز دی، لیکن غالباً پہ سفر کنس کاتب نہ ملاویری، نو خلق بیع شراء کنس گانرہ ایڑدی۔ یعنی یو شے دے د چانہ و اخستو او پیسے د سرہ نشتہ چہ ہفہ ورلہ ورکریے او گواہ او لیکونکے ہم نشتہ، نو بیا د ہفہ شی پہ بدلہ کنس ورسرہ یو بل شے د امانت پہ طور کیدہ چہ کلہ تا پیسے ادا کریے نو ہفہ شے بہ درتہ واپس کری۔ او رسول اللہ ﷺ پہ حضر کنس (پہ مدینہ کنس) یو یہودی سرہ خپلہ زغرہ پہ گانرہ کنس ایخودے وہ، او دیرش صاعہ ورشے نے ترے اخستے وے او تردے چہ وفات شو او زغرہ نے راخلاصہ نکرہ، بیا ابوبکر صدیق ؓ راخلاصہ کرہ۔ (سنن النسائی)

نو دا پہ خبر واحد سرہ پہ کتاب اللہ باندے زیادت دے، او دا بالکل جائز دے حکم چہ دوارہ شرعہ دہ۔ قرآن د سفر حکم ذکر کریے، او نبی ﷺ ورسرہ د حضر حکم ہم ملگریے کریدے۔ پدیے کنس امام مجاہد و ثیلی دی چہ درھن د جواز دپارہ سفر او د کاتب نہ موجودیدل شرط دی، لیکن دا خبرہ نے یے دلیلہ دہ۔

﴿فَرِهَانَ﴾ رِهَانَ مصدر دے پہ معنی د مفعول یعنی مَرُهُون۔ گانرہ شومے شے۔ یا جمع درھن دہ او پہ معنی د مفعول دہ۔ یعنی مَرُهُونَات۔ لکہ دبغل او بَغَال پہ شان۔ او کلہ رهن جمع درِهَانَ وی۔ لکہ دَفِرَاش او قَرُش پہ شان۔ (قرطبی)

رھان پہ شریعت کنس دے تہ وائی چہ قرض اخستونکے خپل خہ شے د قرض ورکونکی پہ لاش کنس ورکری، دے دپارہ چہ ہفہ پرے د خپل قرض اعتماد او کری، کہ ہفہ قرض ادا نکری۔ نو مرتھن بہ د ہفہ شی نہ یاد ہفے د منافعو نہ خپل حق حاصلوی۔

ددے صورت داسے دے چہ تا یو شے پہ یو سہری خرخ کرو، ہفہ سرہ فی الحال پیسے نہ وی نو تہ

ترے پہ بدلہ کنبں بل شے نیسے خککہ چہ ستا باور او اعتماد نہ وی چہ ہسے نہ مال ہم اونہ تختوی او پیسے ہم۔

﴿مَقْبُوضَةٌ﴾ ددے نہ معلومہ شوہ چہ پہ رهن کنبں شرط دادے چہ دا بہ ہلہ صحیح وی چہ پہ قبضہ د مرتھن (گانرہ اخستونکی) کنبں راشی۔ او دا قبض صرف د اعتماد د پارہ دے۔ فائدے بہ ددے شی نہ نہ اخلی، البتہ کہ یو داسے شے ئے ورسرہ پہ گانرہ کنبں کیخودو چہ پہ ہفے بانڈے مرتھن خرچہ کولہ لکہ اُس، خر، قچر، اُونہ، چیلی، وغیرہ (نہ گارے، موتر، خککہ چہ دا خہ خوراک نہ کوی او کله ئے چہ خوک نہ استعمالوی نو خہ تیل وغیرہ نہ غواری نو دا د اُس وغیرہ پہ حکم کنبں نہ دی) نو د خرچے پہ بدلہ کنبں پہ ہفے سورلی کولے شی۔ یا د پیو والا حیوان وی، نو د ہفے د پیو نہ فائدہ اخستے شی۔ لکہ دا خبرہ امام بخاری پہ خپل صحیح کنبں تفصیلاً ذکر کریدہ۔

او ددے نہ سوئی خیز کنبں د گانرہ نہ فائدہ اخستل صحیح نہ دی، دا پہ سود کنبں دا خلیہری۔ لکہ خلق د کورونو پیشکی اخلی او پہ ہفے بانڈے خان لہ کاروبار کوی او ورسرہ د کور والا نہ کرایہ ہم اخلی نو دا ہم سود دے۔

(فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ) دا خبر د مبتداء دے ای فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ تَكْفِيٌّ مِنْ ذَلِكَ۔ یعنی قبض شوے گانرہ ددے پہ بدلہ کنبں کافی کیری۔

بیا کہ دا گانرہ د مرتھن (گانرہ اخستونکی) پہ لاس کنبں ہلاکہ شی، نو پہ دہ بانڈے تاوان نہ راخی خککہ چہ دا امین دے، او پہ امانت کنبں ضمان نہ وی، کله چہ د مرتھن پکنبں خہ نقصان نہ وی۔ او ہمددا غورہ قول دے۔ (قرطبی)۔

فائدہ: درهن پہ خائے حکومتی ستامپ پیپر لیکل ہم کافی کیری لکہ د تونس والا خلق د زمکو او کورونو د گانرے پہ بدلہ کنبں دا کار کوی۔ (ابن عاشور)۔

﴿فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا﴾ دا بل صورت دے چہ کہ خر خونکے پہ اخستونکی اعتماد او کری، او مہ امانتگر او گنری ورتہ او وائی چہ خہ دا شے مے دریانڈے در خرخ کرو، خما پہ تا پورہ اعتماد دے، تہ زما پیسے نہ خورے، مالہ گانرہ مہ راکوہ، نو اللہ تعالیٰ دے اخستونکی تہ وائی چہ تہ ہفہ امانتگر او گنرے نو تہ ہم د ہفہ د گمان مطابق ہفہ تہ امانت ادا کرہ۔ او درب نہ یرہ او کرہ۔ نو ﴿فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اُئْتِيَ اَمَانَةً﴾ کنبں د الَّذِي اُئْتِيَ اَمَانَةً نہ مراد قرض اخستونکے دے۔ خککہ چہ دا مال مالک امانتگر گنرے دے۔ د (اَمَانَتُهُ) نہ مراد د ہفہ قرض دے، لیکن تعبیر تہ پہ امانت سرہ او کرو، اشارہ دہ چہ ہفہ تہ امانتگر گنرے ئے، او تا نہ ئے گانرہ نہ دہ غوختلے، نو د ہفہ امانت ادا کول پکار دی، او دا دلیل دے چہ امانت او قرض ادا کول واجب دی۔

﴿وَلَيْتِي اللَّهُ رَبُّهُ﴾ (د خپل رب نه دے یره اوکری) ځکه چه که ده پکښ خيانت اوکړو نور رب به ترے تپوس کوی۔ بار بار په تقوی امر کوی ځکه چه دا په عمل باندے باعث دے۔
 ﴿وَلَا تَكْفُرُوا بِالْشَّهَادَةِ﴾ د گواهی د پتولو یو صورت دادے چه یو سپری، ته گواه کرے ئے، او هغه نه هیر شویدی او د هغه گواه نسته، نو ته به ځان نه غلے کوی، بلکه دهغه دپاره به گواهی ورکوی۔ دارنگه یو صورت دادے چه گواهی نیمه بیان کړی، او نیمه پته کړی۔ یا دیرے دوچه نه گواهی نه ورکوی۔ دا خبره مونږ ته وړه ښکاری لیکن د الله په نیز دیره لویه خبره ده ځکه پکښ دیر تاکید ذکر کوی۔

﴿وَمَنْ يَكْتُمهَا فَإِنَّهُ أَيْمٌ قَلْبُهُ﴾ (که چا دا گواهی پته کره نو یقیناً چه دده زړه گناهکار دے) زړه ئے ذکر کړو ځکه چه د هرے گناه اول اثر په زړه کیږی، بیا د هغه نه نور اندامونه اثر اخلی۔ لکه په حدیث د صحیحینو کښ دی:

[إِذَا صَلَّحْتُ صَلَّحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ]

زړه داسے تکره ده چه کله دا صحیح شی، نو ټول بدن به صحیح وی، او کله چه دا خرابه شی، نو ټول بدن به خرابیږی۔

او دا کتمان د زړه نه واقع کیږی، پدے وجه ئے نسبت د گناه زړه ته اوکړو، او د کوم اندام نه چه کوم کار کیږی هغه ته نسبت کول دیر بلیغ او تاکید والا وی۔ گویا کښ داسے اووئیلے شو چه گناه دده بیخ ته ننوتے ده، او دده په بدن کښ ئے دیر شریف مکان رانیولے دے۔

او دا دلیل دے چه یو شخص به د زړه په عمل سره رانیولے شی، او د زړه عمل د اندامونو د عمل نه دیر قوی وی، لکه کفر او ایمان ځکه چه زړه مرکز دے او اندامونه ئے شاخونه دی، نو زړه ته نسبت د گناه کښ اشاره ده چه دا د دیرو لویو گناهونو نه دی۔ (فتح البیان، قاسمی)۔

﴿وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾ پدے جمله کښ یره ورکول دی، چه الله ته ستاسو عملونه معلوم دی چه څوک گواهی پتوی، او څوک ئے ښکاره کوی نو هغه به جزاء او سزا درکوی۔

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ

خاص د الله په اختیار کښ دی هغه څه چه په آسمانونو کښ دی او هغه څه چه په زمکه کښ دی او که

تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفَوُوهُ يُحَاسِبُكُمْ

تاسو ښکاره کوی هغه خبرے چه ستاسو په زړونو کښ دی یا پتوی هغه لره حساب به کوی تاسو سره

بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ

پہ ہفے باندے اللہ تعالیٰ، نو بخنہ کوی ہفہ چاتہ چہ خوبنہ ئے شی او عذاب ورکوی ہفہ چاتہ

يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿۲۸۴﴾

چہ خوبنہ ئے شی او اللہ پہ ہر شی باندے قدرت لرونکے دے۔

تفسیر : مضمون : پہ راتلونکی درے آیتونو کنبں دتول سورت خلاصہ او د مخکنو مضامینو نچور راویاسی او د سورتونو د موضوعاتو طریقہ ہم دا وی چہ پہ اولہ کنبں کوم مضامین راوری، نو پہ آخر د سورت کنبں ہم ہفہ شان مضمون راوری، نو دے سورت کنبں خلور مضامین وو، نو پہ (لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ) کنبں د اللہ د توحید بیان دے۔ پہ آمَنَ الرَّسُولُ کنبں د رسول ﷺ د رسالت متعلق خبریہ ہم دی چہ یہودو پرے اعتراضونہ کول۔ او ورسره پہ دے سورت کنبں د اتفاق او د جہاد مسئلے وے، نو دا پہ (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا) کنبں بیانوی چہ دا تول داسے احکام دی چہ د انسان د طاقت مناسب دی۔

او سورت د مؤمنانو پہ دُعا ختموی چہ صحابہ کرامو دا دُعا کرے وہ چہ اے اللہ! مونہ باندے دین راویسره خو چہ گران نہ وی خکہ چہ بیابہ ئے مونہ برداشت کولے نہ شو، او ستا د غضب حقدار بہ شو، نو دا دُعا اللہ قبولہ کرہ، بیرتہ ئے قرآن کنبں نقل ہم کرہ۔

دا د اللہ تعالیٰ بنکلیہ احسان دے چہ مؤمنانو دُعا او کرہ او اللہ قبولہ کرہ، او قرآن کریم کنبں ئے اولیکلہ چہ بالکل قبولہ شوہ۔

او پدے دعا کنبں اشارہ دہ چہ اُمت تہ بہ زہ آسان احکام ورکوم، او کوم احکام چہ پدے سورت کنبں نازل شوی ہفہ تول آسان دی، لکہ توحید، مونخ، زکاة، قبلے تہ متوجہ کیدل، او معمولی شان ابتلاء ات راوستل، حلال او حرام منل، قصاص نافذ کول، روڑے نیول او حج او عمرہ کول، رشوتونو نہ خان ساتل، نکاح، طلاق، خلع، عدت، رضاعت، بیوع وغیرہ احکامو کنبں د اللہ امر منل دومرہ گران کار نہ دے۔

نو پدے دُعا کنبں اُمت تہ تسلی ورکول دی۔

او دا آیتونہ مونہ تہ دا خبرہ بیانوی چہ دا مسئلے او دا قوانین د اللہ تعالیٰ نبی منلی او صحابہ کرامو منلی دی، ددے اُمت مؤمنان ئے منی، او دوی ایمان ہم راوری او عملونہ ہم کوی او ورسره ورسره د خپل تقصیر چہ کلہ واقع شی د ہفے بخنہ غواپی چہ اے اللہ! مونہ تہ دا کوتاھی

معاف کرہ۔ نو ہر مؤمن لہ دغہ شان پکار دہ۔

﴿لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ جلالین لیکی : خَلْقًا وَمَلَكًا وَعَبِيدًا۔

یعنی آسمانوں نو اوزمکو کنبں چہ خُہ دی چہ ہغہ اعیان (ذوات) دی او کہ اعراض، نو دا تول د
الله مخلوق دی، او د الله مملوک دی، ہغہ ئے مالک دی، دبل چا واک پکنبں نہ چلیبری او د ہغہ
غلامان دی۔ عاجز دی۔ او الله پکنبں تصرف کونکے دی۔ ہغہ بل چا (بابا، پیر، ولی) لہ ددی د
تصرف حق نہ دیے ورکریے، نو معلومہ شوہ چہ تصرف کونکے صرف الله دیے نو پدیے کنبں پہ
شرك فی التصرف باندیے ردیے۔ او ہر کله چہ پہ دنیاوی کارونو کنبں تصرف کونکے الله دیے، نو
توجہ بہ ہغہ تہ کیبری، عبادت بہ د ہغہ کیبری، قانون بہ د ہغہ منلے کیبری، دین بہ د ہغہ
چلیبری، ہغہ چہ کوم احکام رالیبری ہغہ بہ منلے کیبری، بل معبود او اللہ او محبوب بہ نہ وی۔
﴿وَإِنْ تُبَدُّوْا مَا فِيْ اَنْفُسِكُمْ اَوْ تَخْفَوْهُ﴾ پدیے کنبں د الله تعالیٰ د علم بیان دیے، او پدیے اعمالو باندیے
حساب ذکر کوی چہ خوڪ دا منی او خوڪ ئے نہ منی، د ہغہ سرہ بہ حساب کیبری داسے نہ دہ
چہ یو غلام دیے وی او د ہغہ سرہ دیے حساب نہ وی نو خُکہ عمل پکار دیے۔

﴿يُحَاسِبُكُمْ بِهٖ اللّٰهُ﴾

فوائد الآیة : ۱- د الله د علم بیان پکنبں اوشو چہ پہ پتہ او بنکارہ ہر خُہ باندیے پوہ دیے۔

۲- بندگان ئے مہمل نہ دی پریخی بلکہ دوی سرہ بہ حساب کیبری۔ دا احکام نازلول د ہغہ
مہمل نہ دی۔ ۳- بیابیان د مغفرت د ہغہ دیے چہ کہ چا نہ پدیے احکامو کنبں کومہ کوتاہی
اوشوہ نو الله بہ ورتہ بخنہ کوی۔

۴- او کہ خوڪ احکام ماتوی نو الله عذاب ہم ورکوی۔

یحاسبکم : ددیے آیت نہ معلومیری چہ پہ ہرہ پتہ او بنکارہ خبرہ انسان سرہ حساب کیبری،
لیکن حساب عام دیے، کله پہ طریقہ د عرض سرہ وی یعنی نیکانو تہ بہ الله تعالیٰ دغہ اعمال
پیش کری چہ تاسو دا دا اعمال کری لیکن درتہ معاف مے کرل۔ دیتہ حساب یسیر (آسان
حساب) وائی۔ او کله حساب پہ مناقشے سرہ وی یعنی پہ حساب کنبں بحث کول او سخت
حساب کول چہ انسان تہ اووائی چہ دا کار دیے ولے کریدیے؟۔ نو دا حساب سبب د عذاب دیے۔ او
کله پدیے کنبں ہم معافی کوی۔

پہ حدیث د مسلم کنبں د ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ نہ روایت دیے چہ کله پہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم باندیے دا آیت (لِلّٰهِ
مَا فِي السَّمَاوَاتِ الْخ) نازل شو، نو د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم پہ صحابہ و دا خبرہ ڈیرہ گرانہ شوہ نو رسول
الله صلی اللہ علیہ وسلم تہ راغلل او پہ گوندو کیناستل، وے وئیل : اے د الله رسوله ! مونہ باندیے داسے اعمال

مقرر شوی وو چه مونږ د هغه طاقت لرلو چه هغه مونږ، روزہ، جہاد، اوزکوة دی۔
لیکن اوس پہ تاباندے الله تعالیٰ دا آیت نازل کرے چه ددے طاقت مونږ نشو لرے۔ (یعنی چه
الله به تاسو سره په هره خبره حساب کوی که په زرۀ کښن ئے پته ساتی او که په خله او عمل ئے
راښکاره کوی) نورسول الله ﷺ اوفرمايل:

آیا تاسو غواړئ چه داسه خبره اوكړئ لكه څنگه چه ستاسو نه مخکښ ددوه کتابونو والو
کړے وه چه سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا (مونږ خبره واوریده او مخالفت ئے کوو) بلکه داسه اُووایی چه
مونږ خبره واوریده او تابعداری کوو، اے الله! مونږ ته بخنه اوكړه او تاته زمونږ درگرځیدل دی۔
نو کله چه صحابه کرامو هغه خبره اوكړه او ژے ئے پرے تابع شوی، نو الله تعالیٰ ددے نه روستو
آیت (لَا يَكْفُرُ اللَّهُ) نازل کړل نو دغه مخکنے حکم ئے پرے منسوخ کړو۔ (مسلم کتاب الايمان ۱۲۵)
نو ددے روایت نه ښکاره معلومه شوه چه دا آیت په روستنی آیت سره منسوخ دے۔ ځکه چه
پدے آیت کښن دی چه په هر پت او ښکاره حساب دے، نو په غیر اختیاری وسوسو به هم
حساب وی، چه دے حیایی او د الله او د آخرت وغیره په باره کښن راځی۔ اوروستو آیت کښن ئے
اوفرمايل چه الله په هغه کارونو حساب کوی چه د انسان په وسع او طاقت کښن وی۔ او کومے
وسوسے چه غیر اختیاری زرۀ ته راځی نو هغه معاف دی۔

او د منسوخ دا معنی نه ده چه گنے دا آیت مهمل دے، بلکه مطلب دا دے چه په اوله کښن په
بندگانو باندے کرانه خیره کیخودے شوی وه د امتحان دپاره چه دوی ورته غاړه ایږدی او که نه؟،
اُووئیل شو چه په هره خبره که اختیاری وی او که غیر اختیاری وی، حساب دے لیکن هرکله چه د
دوی ژے هغه ته تابع شوی او سَمِعْنَا او اطعنا ئے اُووئیل، نو الله ورته اوفرمايل چه کومه خبره ستاسو د
وس نه بهر ده، هغه درته معاف شوه، نو دیته تخفیف وائی او نسخ ورته نه وائی، او د متقدمینو په
اصطلاح کښن دے تخفیف ته هم نسخ وائی پدے وجه ئے په نسخ سره تعبیر کړیدے۔

او ټول حکم نه دے منسوخ شوی بلکه یوه حصه منسوخ شوه چه دزرۀ وسوسه چه غیر
اختیاری وی په هغه باندے رانیول نشته، او نورے خبرے باقی دی چه که تۀ اختیاری خبرے
پتوی او که ښکاره کوی په هغه به درسه الله تعالیٰ حساب کوی۔

(۲) او ابن جریر، قرطبی، ابن عطیة او ابن کثیر وغیره داسه فرمایلی دی چه:

یوه محاسبه ده او یو عذاب دے، حساب په هر شی باندے کوی خو چه کوم شے ستا په اختیار
کښن نه دے، نو د هغه عذاب نه درکوی، حساب به درسه اوكړی او جنت ته به دے بوځی، داسه
به اُووایی چه ستا په زرۀ کښن وسوسه راتله او تا بده گنرله او خفه کیدلے، ځه معاف مے کړے، نو

بخنہ بہ پرے اوکری۔ خُکَہ چہ اللہ دانہ دی وئیلی (يُعَذِّبُكُمْ اللهُ) چہ زہ پرے عذاب و رکوم، بلکہ حساب ئے ذکر کرے۔ حساب جدا شے دی او عذاب جدا دی۔ ہر حساب سرہ عذاب لازم نہ دی، بلکہ کلہ حساب پہ عرض سرہ وی لکہ مخکنس تیر شو۔ یعنی پہ ہر اختیاری او غیر اختیاری خبرہ حساب دی لیکن پہ غیر اختیاری خبرہ ہفہ حساب دی چہ ہفہ تہ عرض (پیش کول) او آسان حساب وائی۔ او دا ایمان والو سرہ د اللہ احسان وی۔ ﴿فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا﴾۔ او پہ اختیاری خبرہ گران حساب دی۔ خو کلہ معاف کول کوی او کلہ عذاب و رکوی۔

(۳) دریم دا چہ د مَافِيْ اَنْفُسِكُمْ نہ ہفہ خبرے او عقیدے او کارونہ مراد دی چہ پہ زہ کنب د ہفہ کلکہ ارادہ شوی وی، یعنی عزم درجے تہ رسیدلی وی، نو بیا پہ ہفہ کنب رانیول شتہ لکہ دا د (فِيْ اَنْفُسِكُمْ) لفظ نہ معلومیری چہ دننہ زہ تہ داخلے شوی وی، او زہ پہ ہفہ باندے قصد کرے وی، نو کہ دا غلطہ خبرہ وی، پہ ہفہ باندے ہم رانیول شتہ، او ہر چہ غیر اختیاری وسوسے دی چہ عزم درجے تہ نہ وی رسیدلی، نو پہ ہفہ رانیول شتہ۔ او ہفہ پہ مَافِيْ اَنْفُسِكُمْ کنب نہ دی داخل۔

نو روستو آیت (لَا يَكْفِيْ) دا بیان اوکرو چہ پہ غیر اختیاری وسوسو رانیول شتہ خُکَہ چہ دا د انسان پہ وسع کنب نہ دی، او کہ اختیاری وی نو پہ ہفہ کنب قصد او عزم وی۔ لہذا روستو آیت د مَافِيْ اَنْفُسِكُمْ تشریح دہ۔

لکہ حدیث کنب ہم ددے تشریح داسے راغلی دہ: [اِنَّ اللّٰهَ تَجَاوَزَ لِيْ عَنْ اُمَّتِيْ مَا حَدَّثَتْ بِهٖ اَنْفُسُهَا مَا لَمْ تَتَكَلَّمْ اَوْ تَعْمَلْ بِهٖ] (متفق علیہ والسنن الاربعہ)۔ اللہ زما دپارہ زما دامت نہ د ہفہ خبرو تجاوز کرے یعنی معاف کرے دی چہ ہفوی تہ د ہفوی زہونہ وسوسے اچوی ترخو پورے چہ پہ ہفے ئے خبرے نہ وی کرے، یا ئے پرے عمل نہ وی کرے) یعنی پہ خلہ یا عمل ئے رانکارہ کرے نہ وی۔ بلکہ غیر اختیاری وی۔ نو بناء پدے دا آیت مُحکَم دی۔

پہ بل تعبیر، سرہ داسے وئیلے شی چہ دلته ئے (تُخَفُّوْا اَوْ تُبَدُّوْا) لفظ وئیلے دی۔ ابداء او اخفاء پہ اختیاری امور و کنب استعمالیری (اَبْدَى فُلَانٌ شَيْئًا) فلانی دا شے رانکارہ کرو پہ خپلہ خوبنہ، پہ خپلہ ارادہ۔ او اخفاء ہم دی تہ وائی چہ قصداً یو سرے پہ زہ کنب یو شے پتہ کرے۔ او ہر چہ وسوسے دی نو ہفہ د انسان زہ تہ غیر اختیاری راخی۔ د انسان وا ک پکنس نہ وی، یا د خولے نہ غیر اختیاری خبرہ اوخی نو پدے انسان گناہگار نہ دی۔

نو دی آیت کنب دا معنی نہ وہ پرتہ چہ اللہ تاسو پہ وسوسو باندے ہم راگیروی لیکن د

صحابہ کرامؓ دا خیال راغلو چہ گنے دے کسب وسوسے ہم داخلی دی، نو نبی ﷺ ورتہ اوفرمایل چہ تاسو بہ پہ آیتونو کسب چون وچرانہ کوی، تسلیم شی۔ نو الله ورتہ (لَا يُكَلِّفُ) کسب اوفرمایل چہ وسوسہ پکسب نہ ده داخلہ۔ لہذا داد مخکنی آیت تشریح شوه، نو دا تفسیر ہم د حدیث خلاف نہ دے۔

(۴) دے کسب بل جواب چا دا ہم کرے چہ حساب متعلق دے د موالاة مع الکفار سرہ یعنی کہ حوک پہ زرہ کسب د کافرانو سرہ مینہ پتہ ساتی، یا ئے بشکارہ کوی نو الله بہ ورسرہ حساب کوی۔
(۵) بل مطلب دا ہم بیان شوے چہ د حساب نہ مراد: بندہ تہ کلہ یو غم یا ہم یا مصیبت اوری نو دے پہ وجہ الله تعالیٰ ورلہ گناہ معاف کری لکہ دا خبرہ پہ صحیح حدیث کسب راغلی ده۔ لیکن اولنی اقوال ډیر قوی دی۔

﴿فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ﴾ نو دا دلیل دے چہ هر حساب مستلزم عذاب لره نہ دے۔ بلکہ کلہ حساب اوکری او معافی اوکری او کلہ د حساب نہ روستو عذاب ورکوی۔
او الله چہ مغفرت کوی نو ہم اهل پیژنی او چاتہ چہ عذاب ورکوی د هغه ہم اهل گوری چہ ده په زرہ ورتیا اوے باکی سرہ گناہ کریده۔

لہذا د آیت نہ ثابتہ شوه چہ زرہ کسب بہ قصداً د گناہ فکر نہ کوی او په خولہ بہ ہم داسے نہ وائی (چہ سرے زنا اوکری، د فلانی وژل پکار دی، په فلانی خانے کسب شراب سکل پکار دی)۔
دے خبرو تمنا گانے کول د الله د حساب ذریعہ ده۔ شیطان د انسان فکر اکثر پدے غلطو کارونو کسب مشغولہ کوی۔

﴿وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ نو مؤمنانو تہ بخنہ کول د هغه احسان او فضل دے او کافرانو تہ عذاب ورکول د هغه عدل دے۔ د ابن عباس نہ نقل دی چہ الله قدرت لرونکے دے کلہ لویہ گناہ معاف کوی، او په ورہ گناہ عذاب ورکوی۔ حکمہ چہ الله تعالیٰ د هر چا په حال عالم دے نو په مغفرت او عذاب قادر دے۔ (فتح البیان)۔

فائدہ: امام رازی فرمائی: په (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) کسب دا خبرہ ثابتہ شوه چہ الله کامل ملک او بادشاہی والا دے۔ او په (وَأَن تَبُدُّوا) کسب ثابتہ شوه چہ الله کامل علم او احاطے والا دے۔ او په (وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) کسب ثابتہ شوه چہ الله کامل قدرت والا دے چہ په تولو ممکنانو غالب او دوی په پیدا کولو او ختمولو قاهر دے۔ او چاتہ چہ دا درے صفات حاصل شی نو د هغه نہ پورته کمال والا نہ وی، او کوم ذات چہ پدے درے صفاتو متصف وی، نو په هر عاقل باندے دا لازم دی چہ د هغه تابعدار بندہ جوړ شی، د هغه حکمونو تہ عاجزی او خضوع اوکری او د هغه

د غضب نہ خان بیچ کری۔ (قاسمی)۔

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ

ایمان راہو رسول (ﷺ) پہ ہفہ وحی چہ نازلہ شوے دہ ہفہ تہ د طرفہ درب د ہفہ نہ او ایمان والو (ہم)

كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَكَاتِهِ وَكُتِبَ لَهُمْ مَا نَفَقُوا

ہر یو ایمان راہو پہ اللہ او پہ ملائکہ د ہفہ او پہ کتابونو د ہفہ او پہ رسولانو د ہفہ، فرق نہ کوو مونہر

بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ

پہ مینخ دیوتن کنب در رسولانو د ہفہ نہ۔ او وائی دوی چہ واوریدل مونہر او تابعداری کوو مونہر، بخنہ غوارو ستانہ

رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿۲۸۵﴾

اے ربہ زمونہرہ! او خاص تا طرف تہ در گرخیدل دی۔

تفسیر: داروستودوہ آیتونہ ہیر غورہ دی۔ حدیث کنب راخی: چہ رسول اللہ ﷺ تہ یو ملائکہ راغلو چہ ہیخ کلہ مخکنب نہ وو نازل شوے وے۔ جبریل علیہ السلام اوفرمایل: دا ملائکہ دے چہ مخکنب ہیچا تہ نہ دے راغلی، نو ہفہ رسول اللہ ﷺ تہ زیرے ورکرو پہ دوہ رنہر اگانو چہ یو سورة فاتحہ دہ او بل خواتیم (آخری آیتونہ) د بقرے دی، تہ بہ یو حرف ددے نہ نہ لولے مگرتا تہ بہ درکولے شی۔ [مسلم ۸۰۶، نسائی ۱۲۸/۲]۔

او پہ یو حدیث کنب دی چہ رسول اللہ بہ دا دوہ آیتونہ د شبے د اودہ کیدو پہ وخت لوستل۔ او پہ یو روایت کنب دی چہ رسول اللہ ﷺ فرمائیلی دی: چہ خوک دا دوہ آیتونہ پہ شبہ کنب او وائی نو دا بہ ورلہ کافی شی۔ (بخاری رقم: ۵۰۰۸)۔

علی کرم اللہ وجہہ فرمائی: زما پہ یوتن دا گمان نہ دے چہ ہفہ عاقل وی او اسلام ورتہ رسیدلے وی، او د آية الكرسي او د سورة البقرے آخری آیتونو لوستلو نہ بغیر اودہ کیپی خکہ چہ دا د ہفہ خزانے نہ راوتلی دی کوم چہ د عرش نہ لاندے دی۔

(فضائل القرآن لابن الضریس صححہ النووی - ابن کثیر)۔

یعنی ددے آیتونو دومرہ خیر دے چہ عقلمند سرے دا چرے نہ پریدی۔

پہ حدیث کنب دی: ماتہ د سورة البقرے آخری آیتونہ را کرے شویدی، د ہفہ خزانے نہ چہ د عرش لاندے دہ چہ دا زمانہ مخکنب ہیخ نبی تہ نہ دی ورکری شوی۔

(مسند احمد ۱۵۱/۵)

عنوان الآیة : امام زجاج رحمه الله فرمائی: [هذِهِ الْآيَةُ تُصَدِّقُ لِجَمِيعِ مَا فِي هَذِهِ السُّورَةِ فَتَكُونُ تَأَكِيدًا وَفَذَلِكَ] (قاسمی، فتح البیان، ابن عاشور) دے سورت کنبں چہ کوم مضامین مخکنیں تیر شویدی (توحید، مונخ، زکاة، روزہ، حج، طلاق، حیض، ایلاء، جہاد، دانبیاء علیہم السلام واقعات، سود، او قرض) نو دا آیت د هغه تصدیق او تعظیم بیانوی او پدے کنبں فذلکگه او خلاصہ راویستل دی، چہ دا مخکنیں تیرے شوے خبرے رسول الله ﷺ هم منی او مؤمنان ئے هم منی، هغوی تر قیامتہ پورے ددے منلو ته تیار دی۔

او ایمان والا پرے عمل هم کوی، خارج کنبں موجود شوی احکام دی، هسے فرضی احکام نہ دی، او وائی چہ مونز نہ کوم تقصیر واقع شود الله نہ بخنه غوارو۔

دا مه وایہ چہ دا احکام هسے بیان شواو چا پرے عمل نہ دے کرے۔ بلکه ددے احکامو اهل شته۔ او مؤمن به دیتہ وائی چہ دا تول احکام به منی او عمل به پرے کوی، کہ توحید دے، رسالت دے، کہ عبادت دے، کوم چہ دے سورت کنبں تیر شول۔ نو پدے کنبں دتیر شوو مضامینو تاکید شو۔

گویا کنبں دا د سوال جواب دے چہ پدے سورت به خوک عمل کوی او چا کرے دے؟ نو جواب اوشو چہ رسول الله ﷺ او مؤمنان شته چہ هغوی ئے منی او عمل پرے کوی۔

﴿آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ﴾ الرَّسُولُ کنبں الف لام عهدی دی، مراد ترے محمد رسول الله ﷺ دے۔ د (بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ) نہ مراد تول هغه احکام دی چہ په قرآن او سنت کنبں او خصوصاً پدے سورت کنبں ذکر دی۔

او دا دلیل دے چہ رسول الله ﷺ هم په ایمان او د دین په احکامو باندے داسے مکلف دے لکه خنگه چہ اُمت پرے مکلف دے۔

او په رسول الله ﷺ هم دا فرض وو چہ هغه دا یقین اُوکری چہ دا قرآن د الله د طرف نہ نازل شویدی او دا سحر، کھانت او د شیطانانو القاء نہ ده۔

﴿وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ دا مبتداء ده او (كُلُّ آمَنَ) ئے خبر دے، او عائد د مبتداتنویں دے په کُلُّ کنبں، دا هم کله د ضمیر په خائے قائم مقام کیدی شی۔ مفسر ابو السعود دا قول غوره کریدی۔

(۲) دویم دا چہ دا په (الرسول) باندے عطف دے، نو کُلُّ کنبں به تنویں رسول او مؤمنانو دواپرو ته راجع وی، او همدا قول غوره دے خککه چہ پدے مقام کنبں شمارل د مؤمن به مقصود دے، او پدے کنبں رسول او د هغه تابعدار دواپره شریک دی چہ پدے خیزونو به ایمان لری۔ اگرکه د دواپرو د ایمان په حقیقت کنبں به دیر تفاوت او فرق وی۔ (قاسمی)۔

﴿كُلُّ آمَنٍ بِاللَّهِ﴾ دا تفصیل دے د مخکنیں اجمال چہ پہ (آمَن) کنیں دے۔ پہ الله ایمان دا چہ ہفہ پہ ذات او صفاتو کنیں یکتا او تنہا یواخے دے، شریکان ئے نشتہ، ہفہ زمونہ خالق اورب دے، او یواخے معبود، حقدار او لائق د بندگی دے۔ او دا اولہ مرتبہ د ایمان دہ۔

﴿وَمَلَايِكْتِهِ﴾ او پہ ملائکو ایمان دا دے چہ د ہغوی پہ وجود او د ہغوی پہ ہفہ صفاتو باندے تصدیق او یقین او کرے شی کوم چہ قرآن او حدیث کنیں ذکر دی، او دوی واسطہ دہ پہ مابین د الله او د بندگانو کنیں چہ وحی راوری او الله پہ کارونو مقرر کریدی، د ہفہ پہ حکم سرہ د بندگانو خدمتو نہ کوی۔ او دا دویمہ مرتبہ د ایمان دہ۔

﴿وَكُتُبِهِ﴾ د الله پہ تہولو نازل شوو کتابونو ایمان دا دے چہ د ہغے اجمالی یا تفصیلی تصدیق او کرے شی چہ دا حق کتابونہ وو، او د الله د طرف نہ نازل شوی وو، او ددے پہ منلو کنیں ہدایت وو، او پہ نہ منلو کنیں ئے ہلاکت وو۔ دا دریمہ مرتبہ د ایمان دہ خکہ چہ دا کتابونہ د ملائکو پہ ذریعہ رسولانو تہ رارسیدلی دی۔

﴿وَرُسُلِهِ﴾ ایمان پہ رسولانو دا دے چہ دوی د الله حق رسولان وو، او دوی د الله عباد او بندگان او انسانان وو، د الله شریکان نہ دی، ملائک نہ دی۔ دا خلورمہ مرتبہ د ایمان دہ خکہ چہ ددے کتابونو پہ ذریعہ دوی رسولان گر خولے شوی دی، چہ اُمتونو تہ بہ د الله کتابونہ بیانوی۔ (رُسُلِهِ) لفظ ئے راورو، دپارہ درد پہ یہودو چہ ہغوی تہول رسولان نہ منی۔

﴿لَا نَفَرٍ بَيْنَ يَدَيْهِ﴾ دا جملہ حالیہ دہ او (يَقُولُونَ) لفظ پکنیں پت دے۔ یعنی دوی پداسے حال کنیں ایمان راوری چہ وائی مونہ د ہیخ یوتن در رسولانو پہ مینخ کنیں جدائی نہ کوو یعنی پہ ایمان راورولو کنیں، داسے نہ کوو چہ بعض اومنو او بعض نہ، یا شک او کرو چہ دوی پہ حق وو او کہ نہ، او حق ئے راورے وو او کہ نہ۔ خکہ دوی الله تعالیٰ ہدایت کونکی رالیہلی وو، بندہ گانو باندے ئے حجت قائمولو، دا د الله تعالیٰ دیر او چت خلق وو۔ او دلته د تفرقے نہ مراد دا دے چہ پہ تہولو رسولانو بہ یو شان ایمان راورے شی او تہول بہ د الله رسولان کنہلے شی اگر کہ د دوی خپل مینخ کنیں پہ مرتبو کنیں تفاوت او فرق شتہ لکہ چہ ددے تفصیل مخکنیں دریمے سیپارے پہ ابتداء کنیں ذکر شوی دے۔

﴿وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا﴾ یعنی دارسول او مؤمنان الله تہ داسے خبرہ ہم کوی۔ چہ مونہ واوریدہ ستا خبرہ، او ستا د حکم تابعداری کوو۔ د (سَمِعْنَا) مفعولونہ پت دی۔ (أَيُّ سَمِعْنَا قَوْلَكَ) وَفَهْمَانَا وَأَطَعْنَا أَمْرًا)۔ مونہ ستا خبرہ واوریدہ او پرے پوہہ شو او ستا د حکم تابعداری کوو او پہ ہفے باندے مضبوط اوسیرو۔

دلته د سمع نه مراد د حکم قبلول دی او په هغه رضا کیدل دی او نفس آوریدل مراد نه دی، یعنی مونږ ته چه ستاد ملاتکو او در سولانو په ذریعه کوم حکم رارسیدل دی نو هغه حق او صحیح دی، او مونږ پرې رضا یو، او مونږ د هغه قبلولو او په هغه باندې یقین او عمل کولو ته تیار یو۔ اَطْعُنَاۤیَ ورسره راوړو ځکه چه نفس یقین کول او آوریدل بغير د عمل کول نه کافی نه دی، بلکه عمل کول هم ضروری دی او پدې سره ایمان پوره کیږی۔

سَمِعْنَاۤ اَوْ اَطْعُنَاۤیَ ماضی صیغه راوړی، دې دپاره چه دلالت او کړی چه دوی پدې خبره کښ ډیر مضبوط دی۔

﴿غُفْرَانَكَ رَبَّنَا﴾ هرکله چه په عمل کولو کښ د بندگانو نه تقصیر او کوتاهی ضرور کیږی، نو د هغه بخنه هم غواړی او الله پدې ډیر رضا کیږی چه د بنده نه تقصیر اوشی، او بیرته الله ته توبه اویاسی او د هغه نه بخنه او غواړی۔ [لَلَّهِ اَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ]۔ الله د بنده په توبه ډیر زیات خوشحال کیږی۔ (بخاری و مسلم)۔

غُفْرَانَكَ منصوب دی، ددې نه مخکښ د سیبویه او زجاج په نیز (اغْفِرُ) (أوبخه) پت دی۔ یعنی مونږ ته بخنه او کړه ستا خاص بخنه۔ یا تقدیر داسه دی :
[نَسْأَلُكَ غُفْرَانَكَ ذُنُوبَنَا]۔ مونږ غواړو ستا نه بخنه ستا ز مونږ گناهونو لره)۔

او سمع او اطاعت ته په مغفرت مقدم کړل ځکه چه د دعا وسیله چه په حاجت مخکښ شی نو دا قبول والی ته ډیره نزدی وی۔ (قاسمی)۔

﴿وَالْيَاكُ الْمَصِيْرُ﴾ مصیر مصدر میمی دی په معنی د صیرورة (ورگرخیدلو) سره۔ الله ته د گرخیدلو دوه معنی دی (۱) یو دا چه ددې نه مراد الله ته په قیامت کښ ورگرخیدل دی، نو پدې کښ په بعث بعد الموت باندې اقرار دی، نو په دې کښ ایمان په قیامت ذکر شو۔

او دا گرخیدل په ظاهر کښ ورځی ته دی، لیکن په هغه ورځ به صرف د الله تعالیٰ قدرت ښکاره کیږی نو ځکه دا گرخیدل په حقیقت کښ الله ته شو۔

(۲) دویم د گرخیدو نه مراد په ایمان او عمل سره گرخیدل دی، یعنی گویا کښ دوی د ایمان نه مخکښ د الله تعالیٰ نه تختیدونکی وو، بیا الله ته ور او گرخیدل او ددې مثال داسه لکه ﴿فَقَرُّواۤ اِلَى اللّٰهِ﴾ (الذاریات : ۵۰) او الله ته گرخیدل د هغه امر او حکم ته ورگرخیدل دی۔ او (اَلَيْكَ) جار مجرور ته د حصر او اختصاص دپاره مقدم کړو۔ یعنی دوی دا یقین دی چه گرخیدل صرف او صرف الله ته دی نه بل چاته۔ (ابن عاشور)۔

(وَالْيَاكُ الْمَصِيْرُ) ته ذکر کړو دا د مخکښ دپاره تزییل دی، چه ز مونږ حاجت بخنه ته ځکه شته

چہ تا تہ گر خیدل دی او ہلتہ بہ حساب کتاب وی نو مونہر تہ بخنہ اوکرہ۔ (قاسمی)۔
نو پدے کنبں تول ایمانیات راجمع شو۔

لَا يَكْفِيكَ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وَسَعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ

تکلیف نہ ورکوی اللہ ہیخ نفس تہ مگر پہ اندازہ دوس د ہفہ، ددے نفس دپارہ بدلہ د ہفہ عمل دہ چہ دہ کرے دے،

وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تَأْخِذْنَا إِنْ نَسِينَا

او پہ دے نفس باندے سزا د ہفہ بد عمل دہ چہ دہ کر دے اے رہہ زمونہرہ! مہ رانیسہ مونہر کہ چرتہ ہیر کرو مونہر (حکم ستا)

أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ

یا خطا شو مونہرہ۔ اے رہہ زمونہرہ! او مہ بار کوہ پہ مونہر باندے دروند بوج لکہ خنکہ چہ بار کپی ووتا

عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا

پہ ہفہ کسانو باندے چہ زمونہر نہ مخکنں وو اے رہہ زمونہرہ او مہ اوچتوے پہ مونہر باندے ہفہ خہ

لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا

چہ نشہ طاقت زمونہر پہ ہفے باندے او معافی اوکرہ زمونہر نہ او بخنہ اوکرہ مونہر تہ او رحم اوکرہ پہ مونہر باندے

أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿۲۸۶﴾

تہ مددگار (دوست) زمونہر تے نو مدد اوکرہ زمونہر پہ مقابلہ د قوم کافرانو کنبں۔

تفسیر: ربط: ہر کلمہ چہ ایمان والا د اللہ تعالیٰ تولو احکامو منلو تہ تیار شو، او سمعنا او
أَطَعْنَا اُووئیل، نو اللہ تعالیٰ تہ ددوی دزیرہ اخلاص او محبت قبول شو، نو آسانی تے راو لیرلہ۔
اودا آیت تے نازل کرو۔

دے آیت کنبں دا خبرہ دہ چہ اے بندگانو! دا احکام ستاسو دوس مطابق دی۔ ددے پہ عملی
کولو کنبں خپل وسع او طاقت خرچ کری۔ او پدے کنبں د ایمان او د تسلیم او د طاعت ثمرہ او
فائدہ راہنکارہ کوی، اللہ خبر ورکوی چہ اللہ پہ بندگانو باندے پدے دین کنبں داسے تکلیف نہ دے
مقرر کرے چہ ہفے کنبں مشقت وی۔ بلکہ دا د ہر چا د وسع مطابق دین دے۔ دا وجہ دہ چہ د
شریعت احکامو تہ احکام تکلیفیہ وئیل ہم مناسب نہ دی۔ بلکہ دا د فطرت مطابق احکام دی

چہ انسان لہ بغیر ددے احکامو نہ ژوند تیروول گران دی۔ او پدے آیت کنب د مخکنب نہ زیرے ورکول دی چہ ستاسو راتلونکے دعا (رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا الْخِ) ما قبوله کره۔ اوروستو دعا ذکر کوی چہ ایمان والو دا دعا د الله تعالیٰ نه طلب کریده او الله قبوله کریده۔

مونر چہ دا دعا ذکر کوو نو پدے کنب دوه فائده دی، یو تعبد غرض دے چہ مونر پدے سره د الله سبحانه د عبادت کوو، صحابه کرامو دا دعا لوستلے وه، عبادت ئے هم غرض وو، او اُمت ته ئے آسانی هم غرض وه۔ چہ اے الله! گران احکام مه نازلوه۔ او مونر ئے صرف د تعبد دپاره لولو خکه چہ اوس نوی احکام نه نازلیري۔

دویم دا چہ پدے احکامو کنب د هر انسان دپاره تخفیف پیدا کیدے شی او پدے نازل شوی احکامو کنب هم مونر ته گنجائش دے، که دیو انسان پرے وس نه وی نو الله پرے هغه نه دے مکلف کرے، لکه جهاد شوچه دز مونر سترکے، لاسونه، خپه نشته نو اے الله! په مونر جهاد مه ایرده۔ نو الله فرمائی چہ ته مکلف نه ئے۔ مال نشته په مونر زکاة مه ایرده، نو الله فرمائی چہ تاباندے نشته۔ اے الله! زما د حج وس نه کیري، نو الله فرمائی چہ په تا فرض نه دے۔ نوز مونر دپاره هم پکنب دا فائده شته اگر که دا احکام نازل شویدی، لیکن دا تمول احکام خو په تولو انسانانو په یو خل نه فرض کیري، بلکه په هغه چا فرض کیري چہ د هغه وس رسیږي۔ نو د الله شریعت خومره آسان دے!!؟

﴿ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴾

فائده: دا قول یا د الله تعالیٰ دے چہ پدے کنب خبر ورکوی چہ الله تعالیٰ ایمان والو ته غیر اختیاری خبری چہ دوس نه بهروی، معاف کریدی، دوی غُفْرَانُكَ اُووئیل نو الله ورته اُو فرمایل چہ الله به دریاندے تخفیف راولی۔

○ دویم دا چہ دا وینا د رسول الله ﷺ او د ایمان والو ده چہ دوی د الله تعالیٰ سمع او طاعت کوی، او دغه شان د خپل رب صفت کوی چہ هغه گران احکام نه دی رالیږي بلکه دوس مطابق احکام دی۔ او د مخکنب سره ئے ربط پدے طریقه دے، چہ دوی کله اُووئیل: سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا نو گویا کنب دوی اُووئیل چہ مونر به څنگه خبره نه قبلوو او طاعت به نه کوو؟ حال دا چہ الله تعالیٰ مونر په هغه شی مکلف کړی یو چہ ز مونر په طاقت او وس کنب دے، هر کله چہ الله تعالیٰ په خپل رحمت سره مونر نه د معمولی او آسان شی مطالبه کوی نو مونر باندے د بندگی په حکم سره واجب دی چہ د هغه قبلونکی او تابعدار جوړ شو۔ (قاسمی، ابن عاشق)۔

نو د شریعت تمول احکام آسان دی، دا وجه ده چہ رسول الله ﷺ اُمت ته داسے چرته نه دی

وئیلی چہ تاسو زر کرتہ دافلانے ذکر اوکریٰ خککہ چہ اُمت تہ نئے خبرہ نہ دہ گرانہ کرے۔
﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ یعنی کہ دے عملونو باندے چار اتنگ اوکرو اجر بہ ورکری
او چا چہ خلاف اوکرو سزا بہ ورکری۔

نکتہ: کسب: دیوشی حاصلولو تہ وائی، کہ بہ ہرہ طریقہ سرہ وی، او اکتساب پہ ہغے
کسب مبالغہ او کوشش کولو تہ وائی، نو پدے کسب پہ بندگانو باندے د الله تعالیٰ مہربانی تہ
اشارہ دہ چہ نیک کار کہ بہ ہرہ طریقہ سرہ اوکری، نو ثواب او فائدہ بہ ورکوی، او دبد کار سزا او
عذاب ہلہ ورکوی چہ بہ مبالغہ او کوشش او مضبوط عزم سرہ اوشی۔

زمخشری وئیلی دی چہ پہ شر کسب نفس امر کونکے وی، او نفس امارہ نئے تقاضا کوی، نو ددے
پہ کولو کسب کوشش زیات وی، نو خککہ ددے دپارہ اکتساب لفظ ذکر شو، او پہ نیک کار کولو
کسب نفس سُست وی او د ہغے کول نہ غواپی، نو ددے وجہ نہ ددے دپارہ داسے لفظ (کسب) ذکر
شو چہ ہغے کسب تصرف او دیر کوشش نہ وی۔ (قاسمی)

او ابن عطیة ددے برعکس نکتہ ذکر کریدہ چہ د نیکیانو پہ کولو کسب پہ اصل کسب تکلیف
نشستہ خککہ چہ د دین کارونہ آسان دی، نو د ہغے سرہ کَسَبَتْ ذکر شو او د سیناتو پہ کسب کسب
پہ اصل کسب تکلیف دے خککہ چہ اکثر نئے د خلقونہ پہ پتہ کوی، او مشقت پکسب برداشت کوی
او پہ آخرت کسب نئے ہم تکلیف دے، ددے وجہ نہ د ہغے سرہ اکتساب ذکر شو۔

(لَهَا) دائے مخکسب راورو د تخصیص دپارہ۔ او پدے کسب پہ شرکی شفاعت باندے رد دے چہ ہر
نفس تہ بہ د ہغہ د کسب فائدہ رسی، نہ دبل چا۔ او پہ (عَلَيْهَا) کسب ہم تقدیم د حصر او
تخصیص دپارہ دے، نو داد (وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى) سرہ موافق دے، چہ دیو نفس گناہ بہ صرف
پہ ہغہ باندے راخی، نہ پہ بل چا۔

بیاد مؤمنانو دعا: ﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا﴾ داد مؤمنانو د وینا حکایت دے چہ ہغہ
کسانو چہ سَمِعْنَا او أَطَعْنَا نئے اووئیلہ، نو ہغوی داسے دعا ہم اوکرہ، یعنی ہرکلہ چہ دوی د الله نہ
رضا شو، او الله ددوی حاجت قبول کرو، نو دوی د جزاء طلب کولو تہ او د الله مناجات تہ متوجہ
شو۔ ○ یا دا چہ ہرکلہ چہ الله تعالیٰ د مؤمنانو نہ تکلیفونہ لرے کرل کوم چہ ددوی پہ طاقت
کسب نہ وو، نو دوی تہ نئے پہ دعا کولو سرہ د مناجات تلقین اوکرو چہ ہغہ د تکلیف د ختمیدو
آثار دی۔ چہ ما نہ داسے دعا غواپی۔

دلته (قُولُوا) (أَوْوایی) لفظ پت دے، لکہ خنگہ چہ پہ سورة الفاتحہ کسب (قُولُوا) پت وو۔
او ددے دعا مطلب بہ دا وی چہ ایے الله! مونہ پدے کارونو باندے ہمیشہ اوستے۔

(ابن عاشور)-

علامہ صدیق حسن فرمائی: پدے آیت کبش الله تعالى خپلو بندگانو ته د دعا د طریقے تعلیم ورکوی، او دا د الله تعالى انتھائی کرم او احسان دے چه دوی ته د طلب تعلیم ورکوی، دے دپارہ چه مطلوب ورله ورکری۔ (فتح البیان)۔

﴿إِنْ نَسِينَا﴾: یعنی کہ مونہر ستا امر او نہی ہیر کرو۔

﴿أَوْ أَخْطَأْنَا﴾: یعنی د صواب او حق نہ خلاف کار او کپو پہ کوتاھی وغیرہ سرہ۔

نسیان دیتہ وائی چه د الله حکم ترے بالکل ہیر شی او ہفغہ د کولو یو عمل پریدی، یا دنہ کولو عمل او کری۔ او خطاء دیتہ وائی چه ارادہ دیو کاروی او اوشی بل کار۔ (امام راغب) لکہ روزہ کبش پہ او داسہ کبش خولے ته اوبہ اچوی او پہ خطائی ترے تیرے شی۔ کافر وژنی لیکن پہ خطاء ترے مسلمان اولگی وغیرہ۔

اوس دلته دا سوال دے چه نسیان او خطاء خودے امت ته معاف دی لکہ نبی ﷺ فرمائی: [إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَا وَالنِّسْيَانَ] (ابن ماجہ، دارقطنی، ابن حبان، حاکم وغیرہ) زما د امت نہ خطاء او نسیان پورته کرے شویدی) یعنی دا ورته معاف شویدی۔ نو مؤمنانو خہ له دا دعا کوی دا خو تحصیل د حاصل بنکارہ کیری؟۔

جواب ۱: خطاء او نسیان چه معاف شوی دی نو پہ دے آیت معاف شوی دی۔ گویا کبش مؤمنانو ته دا معلومہ نہ وہ چه الله به پہ خطاء او نسیان رانیول کوی او کہ نہ، نو چه دا دعائے او کرہ نو الله دعا قبولہ کرہ او امت ته ئے او فرمایل چه قَدْ فَعَلْتُ (ما ستاسو دعا قبولہ کرہ لکہ پہ حدیث د مسلم کبش راغلی دی) او خطاء او نسیان مے درته معاف کرل، او بیا نبی ﷺ د دغے دعا د قبلیدو تشریح پہ دغہ حدیث سرہ او کرہ۔

او دا د صحابہ کرام و زمونہر سرہ لوئی احسان دے چه ہغوی دا دعا او کرہ نو الله مونہر ته ہم خطاء او نسیان معاف کرل۔

دویم جواب دا دے چه د خطاء او نسیان د مغفرت دعا خکہ کوی چه پدے کبش د دعا ادب دے خکہ چه داسے وینا خو مناسب نہ دہ چه اے الله! مونہر به قصداً ورنے کوو او تہ به مونہر معاف کوے۔ دا دعا خود عاقل او د مؤمن سری د شان سرہ لائقہ نہ دہ، سختہ یے ادبی دہ، بلکہ اے الله! مونہر قصداً ستا خلاف نہ کوو، خو کہ چرتہ پہ نسیان او خطاء سرہ رانہ اوشی، ہفغہ به راتہ معاف کوے، دا مناسبہ دہ، کله کله پہ خطاء او نسیان کبش تقصیر وی، سرے کسالی، سست وی نو خطائی ترے واقع شی۔ نو خکہ ئے خطاء او نسیان ذکر کرل او ددے د بخنے سوال ئے او کرہ۔

(۳) علامہ جمال الدین القاسمی وائی چہ غوره جواب چہ ما موندلے دیے ہفہ جواب د پیر محمد صاحب دیے پہ (المدحة الكبرى) کبں چہ ددیے معافی طلب کونکے، رسول اللہ ﷺ او انصار او مهاجرین او ددوی پہ شان مؤمنان و نو دوی بہ نسیان ہم د گناہ نہ شمارلو او خطاء بہ ئے د خطیئے او گناہ نہ شمارلہ لکہ ددیے قول د الله تعالیٰ پہ شان ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ﴾۔ (المؤمنون / ۶۰)

(۴) بعض وائی: دلته نسیان پہ معنی د ترک (پریخودو) سرہ دیے یعنی کہ مونہ پریدوستا حکم او خطاء پہ معنی د خطیئہ یعنی گناہ سرہ ہد۔ یعنی اوکرو گناہ، نو مونہ معاف کرہ۔ نو کہ دا معنی شی، بیا ہیخ اشکال نشته۔ (قاسمی ۶۴۳/۳)۔ لیکن د مؤمن شان دا نہ دیے چہ دا قسم دعا اوکری۔

(۵) بعض علماؤ دا جواب ہم کرے چہ دا نسیان او خطاء کہ د مخکبں نہ ہم معاف شوی وی، لیکن انسان لہ دا جائز دی چہ یوشے ورتہ حاصل وی خود ہفے د حصول دعا اوکری، دیے دپارہ چہ پدیے دعا سرہ ہفہ شے ددہ سرہ ہمیشہ پاتے شی۔ (فتح البیان)۔

(۶) بعض وائی: شرعاً اگر کہ پہ نسیان او خطاء رانیول نشته لیکن عقلاً منع نہ دہ چہ پدیے رانیول اوکریے شی نو خکہ د مغفرت سوال کوی۔

(۷) بعض وائی دلته مقصد د ہفہ اسبابو نہ مغفرت طلب کول دی چہ ہفہ نسیان او خطاء تہ رسی چہ ہفہ تفریط او یے باکی دہ، نہ نفس خطاء او نسیان۔ لیکن اولنی جوابونہ غوره دی۔ بیا خطاء او نسیان پہ حقوق الله کبں معاف دی او پہ حقوق العباد کبں نہ دی معاف لکہ مثلاً یو انسان خطاء قتل اوکری، نو دا معاف نہ دیے، دیت او کفارہ بہ ورکوی، لیکن الله ئے نہ راگیروی، گناہگار نہ دیے۔

﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا﴾ یعنی گران احکام، اِصْرُ ہفہ گرانو احکامو تہ وائی چہ د ہفے پہ برداشت کولو کبں سخت مشقت وی۔ (حرالتی)

پہ اصل کبں اِصْرُ پہ معنی د قید سرہ دیے، او مناسبت ئے دا دیے چہ پہ گران حکم سرہ ہم انسان پہ خپل خائے بند شی، د حکم د عملی کولو دپارہ نشی راپور تہ کیدیے۔

د ابن عباس نہ نقل دی: [اِصْرًا اَيُّ عَهْدًا لَا نَفْيُ بِهِ وَنُعَذُّ بِتَرْكِهِ وَنَقُضُهُ] (ابن عاشور ۶۰۲/۲)۔ (یعنی داسے حکم راباندیے مہ اچوہ چہ مونہ د ہفے وفاداری نشو کولے، او د ہفے پہ پریخودو او ماتولو سرہ پہ عذاب کبں اختہ شو)۔

﴿كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا﴾

ددے نہ مراد یہودیان دی چہ اللہ پہ دوی باندے گران احکام مقرر کړی وو، لکه :

○ په هغوی باندے په زکوٰة کښن څلورمه حصه مال ورکول وو۔ ○ د هغوی نه د چا جامے ته به چہ پلپتی اُورسیده، نو هغه به ئے پرېکوله۔ لکه په حدیث د ابوداود کښن راغلی دی۔

○ په عمل به ئے اجر کم او ددے امت په معمولی عمل ډیر اجر دے۔

○ مونځ ئے بغیر د گيرجے نه نه کیدو، ددے امت مونځ په هر ځائے کښن کيږی۔

○ د تیمم آسانی د هغوی دپاره نه وه۔

○ په اوداسه سره ئے مخ او لاسونه د قیامت په ورځ نه سپینیدل او ددے امت به دا خصوصیت وی چہ د قیامت په ورځ به ئے مخونه او لاسونه او خپے سپینی وی، د اوداسه آثار به پکښن ښکاره وی او گانږه به وراغوستل شی۔

دارنگه د بقرے د صفاتو په باره کښن او په میدان تیّه کښن د ناشکری په وجه په بنی اسرائیلو باندے چہ کوم گران احکام مقرر شوی وو۔ (ابن عاشور)۔

دلته تفسیر قاسمی د تورات وغیره نه نقل کړی (اوسنی توراتونو کښن هم شته) چہ په هغوی باندے ډیرے پابندیانے وے۔

○ په هغوی باندے د خالی په ورځ کاروبار کول بالکل حرام وو۔

○ چا چہ به مور یا پلار ته کنځل اُوکړل نو هغه به قتل کولے شو۔

○ که یو سړی به د خپل غلام یا وینځے غاښ مات کړو نو د هغه په بدله کښن به هغه آزادیږی۔

○ چا چہ خپل پلار یا مور اُووهل نو هغه به پرې قتلولے شی۔

○ کله چہ به یو غواڼی یو سړی یا ښځه اُوووله او هغه به مړ شو نو غواڼی به رجم کیدو او د هغه غوښه به نه خوړلے کیده او مالک به ئے بری وو۔

○ او که غواڼی به ډغرے وهونکے وو، او په مالک باندے به گواه پیش شو او هغه به راگیر نکړو او سړی یا ښځه به ئے قتل کړل نو غواڼی به هم رجم کیدو او مالک به ئے هم قتل کیدو۔

(سفر الخروج - اصحاح ۲۱)۔

○ شپږ کاله به ته زمکه اُوکړی او د هغه غله به راجمع کړی، او په اوم کال به زمکه له راحت ورکړی

او پرې به ئے دے، دے دپاره چہ ستا د قبیلے فقیران ئے اُوخوری، او د هغه نه چہ زیاتی پاتے شی نو هغه به صحرائی حیوانات اُوخوری، دغه شان کار به ته د خپلو انگورو اوزیتونو سره کوے۔

○ شپږ ورځے به خپل کار کوے او په اومه ورځ به راحت کوے دے دپاره چہ ستا غواڼی او خر په

راحت کښن شی او د وینځے ځوی او مسافر ساه واخلي۔ (سفر الخروج اصحاح ۲۲)

- چا چہ مر انسان لہ گوتے ورورے نو اووہ ورخو پورے بہ پلپت وی۔
- کلہ چہ بہ یو انسان پہ یوہ خیمہ کنیں مر شو نو ہر خوگ چہ خیمے تہ داخل شو یا ہر خوگ چہ پہ خیمہ کنیں وی، ہفہ بہ اووہ ورخو پورے نجس وی۔
- ہر لوخے چہ کولاووی او پہ ہفے باندمے د کپرے بندش نہ وی، نو ہفہ بہ پلپت وی۔
- چا چہ پہ صحراء کنیں پہ یو وژلے شوی انسان باندمے تورہ راخکلہ یائے پہ مری یا پہ ہلوکی دانسان یا پہ قبرئے گوتے اووہلے، نو ہفہ بہ اووہ ورخو پورے نجس وی۔
- د قاتل دپارہ فدیہ ورکول نشتہ بلکہ ہفہ بہ وژلے شی۔ (سفرالعدد اصحاح ۳۵)۔
- د غوا او گلہ بیزے نہ چہ کوم نربچے پیدا شی، ہفہ بہ د خپل رب پہ نوم ورکولے شی (سفر التنبہ اصحاح ۱۵)۔
- کلہ چہ یو تن نجس شی لہ گوتے وسی مثلاً د صحرائی نجس حیوان جٹے لہ، یا د پلپت مر حیوان جٹے لہ، نو دا پلپت او گناہگار دے او کہ ددے گناہ اقرارئے او کرو نو د خپلے گناہ د ختمولو دپارہ بہ د گلو بیزو نہ چیلے یا گلہ د خپل رب پہ نوم ذبح کری۔ (اصحاح ۵)۔
- د تیکرو پہ لوہی کنیں کہ مارغہ واقع شو نو خہ چہ پہ ہفے کنیں وی ہفہ پلپت دی او دغہ لوخے بہ ماتوی۔ (اصحاح ۱۱)۔
- کہ د بنخے نربچے پیدا شو نو دا بہ یوہ ہفتہ پلپتہ وی، او کہ جینی ئے پیدا شوہ نو دوہ ہفتے بہ پلپتہ وی۔
- کلہ چہ د بنخے د نفاس نہ پاکی راغلہ نو د کہ بتوہ بہ راوری د خپل خان پہ کفارہ کنیں بہ ئے ورکری۔ (سفر التنبہ اصحاح ۱۲)۔
- خوگ چہ حائضے بنخے لہ گوتے وسی نو ہفہ بہ ماہنامہ پورے پلپت وی۔
- او حائضے زنانہ کہ پہ حالت د حیض کنیں پہ خہ باندمے ددہ اووہلہ، ہفہ بہ نجس وی او پہ کوم شی چہ کیناستہ ہفہ بہ نجس وی، او خوگ چہ د ہفے بستری سرہ اولگیدو نو ہفہ بہ جامے وینخی، او پہ گرمو اوہو بہ لامبی او ماہنامہ پورے بہ نجس وی۔ (اصحاح ۱۵)۔
- کہ دیو سہری مخالف او سرکشہ خوی وی چہ د پلاریاد مور خبرہ نہ آوری، او د ہغوی ادب نہ اخلی، نو مور او پلار بہ ئے نیسی او د خپل بنار شیو خو تہ بہ ئے بوخی او ہغوی تہ بہ اووائی چہ زمونہ دا خوی ضدی او سرکشہ دے، زمونہ خبرہ نہ منی، اسراف کونکے نشانی دے، نو د بنار تول سہری بہ ئے پہ کانرورجم کری تردے چہ مر شی۔ (سفر التنبہ اصحاح ۲۱)۔
- پہ غوائی او خرباندمے پہ یو خائے کروندہ مہ کوہ۔

○ په یوځائے هغه جامه مۀ اغونده چه هغه دوری او د کتان نه جوړه شوی وی. (اصحاح ۲۲)
دغه شان نور ډیر آصار او بوجونه علامه جمال الدین قاسمی په تفسیر محاسن التاویل
(۱/۶۴۵) کښ د تورات نه نقل کړی هغه ته رجوع او کړه. چه دا بوجونه الله تعالیٰ په خپل فضل،
کرم او احسان سره زمونږ نه لرې کړیدی.

الله تعالیٰ خپل احسان ذکر کوی فرمائی: ﴿وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ﴾ (اعراف/۱۵۷)
دا پیغمبر (رسول الله ﷺ) ددے امت نه گران بوجونه ايردی.

﴿رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾ ددے او د مخکښ فرق دادے چه دلته دوه قسمه کارونه دی،
یو هغه دی چه سرے نه برداشت کولے، پورته کولے شی، خو لږ بوج شی، اصر هغه ته وائی چه
بوج دے خو وِس ته پرے رسیږی لکه بنی اسرائیلو باندے چه کوم احکام مقرر وو، د وِس نه بهر
نه وو، خو لږ گران وو. ځکه نه هلته (لَا تُحْمِلْ) راوړو چه هغه د مجرد صیغه ده او دلته نه (لَا
تُحْمِلْنَا) د مزید صیغه راوړه (یعنی په زوره په چا باندے بوج اچول) ځکه تحمیل دیته وائی چه
یو سرے دوه درې وړے شی، او ته پرے لس درې و اچوے چه ترے پر یوځی. اولاندے ترے راگیر
شی چه بیا پورته کیدے هم نشی.

او دیته تکلیف د ما لَا يُطَاقُ وائی، داسے احکام په مخکنو امتونو هم نه وو ځکه نه د هغوی
سره تشبیه ورنکړه. نو یا الله! داسے احکام مۀ رالیږه چه د پخوانو امتونو په شان وی او داسے هم
مۀ رالیږه چه مونږه راخملوی او د هغه د برداشت نه عاجز کیږو بلکه آسان احکام راولیږه.

په ﴿مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾ کښ وسوسه هم داخل ده چه د سرې د هغه درد کولو وِس نه رسیږی او زړه
کښ تیرېږی. دارنگه عشق او هغه گناه چه توبه او کفاره نه وی هم په کښ داخلېږی.

نو الله تعالیٰ دا دُعا قبوله کړه. په حدیث د مسلم کښ راځی چه صحابه کرامو دا دعا اوکړه نو
الله سبحانه جواب ورکړو (قَدْ فَعَلْتُ، قَدْ فَعَلْتُ)

او بل روایت کښ دی (نَعَمْ، نَعَمْ) درے ځل الله تعالیٰ ددے جواب اوکړو چه ما اوکړو، ما اوکړو،
ما اوکړو. دے امت ته خطاء او نسیان معاف.

او دے امت باندے گران احکام الله نه دی ایخودی. ډیر ښکلے او آسان احکام، تول د هغه د
محبت او د مینے دین دے، آسان دین دے. مونځونو، روزو، عبادات او معاملات او معاشراتو
تولو کښ آسانی ده.

﴿وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا﴾ (۱) عفو دیته وائی چه کومه گناه مونږ نه شوی وی، زمونږ او
ستا په مابین کښ هغه معاف کړه، او مغفرت دادے چلا هغه د خلقو نه پته کړه، اورحم دا اوکړه

چہ پہ راتلونکی وخت کنبس بیارانہ دا گناہونہ نہ کیہی۔

ابن کثیرؒ او امام راغبؒ لیکلی دی چہ انسان د گناہونو پہ بارہ کنبس درے خیزونو تہ محتاج دے اول عفو تہ چہ ہغہ د گناہ عقوبت او سزا ساقطول دی۔

دویم مغفرت یعنی پہ بندہ باندمے پردہ اچول چہ خلقو کنبس شرمندہ نہ شی۔

دریم پہ آیندہ کنبس د گناہونو نہ ساتل او پہ ہغہ باندمے رحم کول او د نیکی توفیق ورکول او ہر روستنے شے د مخکنی نہ ڍیر کمال والادے۔

(۲) دویم فرق: عفو د صغیرہ گناہونو سرہ لگی او مغفرت د کبیرہ گناہونو سرہ، اورحم د شبہاتو سرہ لگی۔ یعنی د وارہ اولونی گناہونو او شبہاتو نہ موبچ کرہ۔

(۳) بعض وائی: خسف، مسخ او قذف سرہ لگی۔ یعنی مونہ پہ زمکہ مہ داخلوہ او شکلوہ مو مہ بدلوہ، او د کانرو د باران نہ مو اوساتہ۔

فائدہ: پدمے درے جملو کنبس ئے (رَبَّنَا) اُونہ وئیلو خکہ چہ مخکنس درے خیزونہ تیر شویدی، ہغہ فروع دی او دا درے خیزونہ د ہغے اصول دی۔ خکہ چہ عفو د نہ رانیولو دپارہ اصل دے، او مغفرت د مشقت لرمے کولو دپارہ اصل دے، اورحم د دنیاوی او آخروی سزاگانو او تکلیفونو لرمے کولو دپارہ اصل دے۔ نو ہرکله چہ د مخکنی درے خیزونو استجابت او قبول والے اوشونو دا درے وارہ بہ ہم پہ طریق اولیٰ سرہ قبول وی۔ (ابن عاشور ۲/۶۰۲)۔

﴿أَنْتَ مَوْلَانَا﴾ دائے د مخکنس نہ جدا کرو خکہ چہ دا د مخکنس دپارہ د علت پہ شان دے یعنی دا تیرمے شویم دعاگانے او امیدونہ مونہ تانہ خکہ کوو چہ تہ زمونہ مولیٰ او مالک ئے، او د مولیٰ شان دا دے چہ ہغہ بہ د خپلو مملو کینو او غلامانو سرہ نرمی کوی۔

او دارنگہ دا دروستو دعا دپارہ مقدمہ او وسیلہ دہ۔ (ابن عاشور)

د مولیٰ ڍیرمے معنے دی، دلته ئے د مالک او دوست او ناصر (مددگار) او مَرَجَع معنی دہ۔

﴿فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾ فاء ئے راورہ خکہ دا پہ مولیٰ باندمے تفریح دہ خکہ چہ شان د مولیٰ دا دے چہ د خپلو غلامانو سرہ بہ مدد کوی۔

دارنگہ پہ فاء راورہ کنبس ددے پہ طلب د قبلولو کنبس تاکیدے۔ خکہ چہ دائے مرتب کرو پہ یو ثابت صفت باندمے چہ ہغہ اللہ تعالیٰ د مؤمنانو مولا کیدل دی۔ یعنی ہرکله چہ اللہ د مؤمنانو مولیٰ او دوست شو او دوست خود خپلو دوستانو سرہ مدد کوی۔

او دا دعائے پہ اہتمام سرہ ذکر کرہ خکہ چہ دا د دنیا او د آخرت خیزونو لہ راجمع کونکے دہ، خکہ چہ کلہ دوی سرہ د دشمن پہ مقابلہ کنبس مدد اوشو، نو د دوی ژوند بہ مزیدار شی، او دین

به ئے غالبه شی او دفتنو نه به بچ پاتے شی، او خلق به په دین کښ ډله ډله داخلېږی نو ددے نه بل کوم ښه حالت کیدے شی؟! (ابن عاشور).

او پدے کښ اشاره ده چه پدے سورت کښ کوم مضامین او احکام بیان شو، نو مؤمنان به ئے په ځان هم نافذ کوی، او په بل باندے به ئے هم نافذ کوی، او څوک چه رکاوټ واقع کیږی، نو د هغوی سره به جهاد کولے شی نو مؤمنانو له پکار دی چه ددے سورت د مخالفینو کافرانو سره د الله په لاره کښ جهاد اوکړی په ژبه او توره سره، او د دوی په مقابله کښ د الله تعالیٰ نه مدد طلب کړی. (فتح البیان).
او اشاره ده چه جهاد به د مؤمنانو یو اهم مقصد او مطلب وی.

فائده: د معاذ بن جبل رضی الله عنه نه نقل دی چه هغه به پدے مقام کښ (آمین) وئیلو یعنی اے الله! دا دعا زموږ قبوله کړه) او الله هم دا دعا قبوله کړیده لکه مخکښ حدیث تیر شو (قَدْ فَعَلْتُ).
الله فرمائی چه ما دا کارونه اوکړل. نو الله به ضرور د ایمان والو سره مدد کوی کله چه مؤمنانو کښ صحیح ایمان وی. لیکن کله چه د کافرانو په مقابله کښ د ایمان والو سره مدد نه کیږی، نو ضرور به زموږ په اعمالو کښ نقصان وی او ددے سورت احکام به مو پوره طریقے سره ځان کښ نه وی راوستی. وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ وَبِاللَّهِ التُّوْفِيقُ.

امتیازات ددے سورت

(یعنی دا سورت د مخکښ سورت نه په کومو خصوصیاتو جدا دے).

- ۱- دا سورت جامع دے، د اسلام شپږ اصول ئے جمع کړیدی لکه ایمانیات، عبادات، اخلاق، معاملات، معاشرات او خلافت او نظام.
- ۲- پدے کښ د یهودانو ډیر قبائح ذکر شو چه په هغه کښ د هغوی اصلاح او امت ته تحذیر (یره ورکول) غرض وو.
- ۳- د دینی خلافت مسئله نه بیان کړه چه اهل خلقو ته الله تعالیٰ خلافت ورکوی، او د نا اهلو او بدو صفاتو والا نه ئے اخلی. لکه یهودیان شو.
- ۴- قصه د بقرے د یهودیانو د معبود د سپک ښکاره کولو دپاره ذکر شوه.
- ۵- پنځه واقعات وو چه په هغه کښ بعث بعد الموت شوی وو. څلور د بنی اسرائیلو او یون ابراهیم عليه السلام سره. ۶- پدے کښ سردار آیت دے (آية الكرسي).
- ۷- واقعه د طالوت صرف په همدے سورت کښ ذکر ده.
- ۸- د ابراهیم عليه السلام امامت او بیا د هغه د بیت الله جوړولو واقعه.

- ۹- مسئله د قبله بدليدو په کښن ذکر ده۔
- ۱۰- او نور انفرادي، سياسي او اجتماعي او منزلي احکام پکښن ذکر دي۔
- ۱۱- او آخره کښن د مؤمنانو مستجابہ دعا ده۔ او د عرش د لاندې خزانو نه دوه آيتونه پکښن ذکر دي۔ داسه نور واقعات او احکام پکښن ذکر دي چه نورو سورتونو کښن نه دي بيان شوي۔
- الحمد لله د سورة البقره تفسير د هغه په فضل او کرم سره پوره شو۔ الله تعالى ته لاس په دعا يم چه الله سبحانه زمونږ گناهونه او خطايانې معاف کړي او د کوم مقصد چه مونږ اراده کړيده هغه سر ته په خير سره اورسوي، او د خپلو بندگانو تر مينځ ئه مقبول او منظور او گرځوي او ددې فائده عامه کړي۔ او ددې په وجه د خلقو د زړونو شوق او محبت د خپل کتاب سره پيدا کړي۔
- آمين يارب العالمين۔

صبح يوم الاربعاء ۲۰ / شوال المكرم سنة (۱۴۳۱) هجرية

(۲۹ / ستمبر ۲۰۱۰ء)

(تصحیح پوره شوه په ليلة السبت صفر المظفر (۳) (۱۴۳۲) هـ بحمد الله وحسن توفيقه

مسجد حمزه بشاور۔ ابو محمد امين الله البشاوری)۔

تفسير حکمة القرآن

دويم جلد ختم شو

فهرست تفسیر حکمة القرآن جلد (۲)

۲ دراعنا لفظ مطلوبونه او په آیت کښ عجیبه فائده او عنوانات
۱۲ د نسخ بیان او ددې حکمتونه
۱۳ په پخوانو کتابونو کښ د نسخ ثبوت
۱۵ د نسخ لغوی او شرعی معانی
۱۷ د نسخ او نسیان فرقونه
۲۱ د ولی او نصیر فرقونه
۲۶ د اهل کتابو د حسد او کینه بیان
۲۷ د حسد وضاحت او د غبطه سره ددې فرق
۲۸ د حسد کولو ضررونه
۳۱ د عفو او صفح حکم د چا په باره کښ ددې؟
۳۷ فائده: د عمل د قبلیدو شرطونه
۴۴ د مسجد د خرابولو مصداقات
۴۹ د وجه الله معنی او ددې صحیح مطلوبونه
۵۶ د بدعت پیژندنه او ددې اقسام
۶۶ د ملت معنی
۶۹ د نیکانو اهل کتابو صفت
۷۳ د تلك امة آیت د تکرار حکمتونه
۷۴ د ابراهیم علیه السلام د واقعے بیانولو مقاصد
۷۷ د ابتلاء (امتحان) معنی او فوائد
۷۷ د ابراهیم علیه السلام تعارف
۷۸ د ابتلاء اتو (امتحان اتو) اقسام
۸۳ د ابراهیم علیه السلام صفات

- ۸۵ دامامة فى الدين معنى او مطلب
- ۸۶ دامامة فى الدين صورتونه
- ۸۶ دامامة فى الدين د حاصلولو اسباب
- ۸۸ ذرية معنى او اصل او فاسق اهل دامامت نه دے
- ۹۴ مقام ابراهيم معلومات
- ۹۶ مسئله طواف غوره دے او كه دبیت الله په خوا كښ مونځ كول؟
- ۱۰۱ اول بانى دبیت الله څوك دے؟
- ۱۰۶ د نبى كريم ﷺ قرآنى صفتونه
- ۱۰۷ د تلاوة الآيات مصداق
- ۱۰۸ د حکمة پوره تفصيل
- ۱۱۹ مسئله: ټول انبياء او زمونږ نبى ﷺ وفات شويدے
- ۱۳۴ اخلاص څه ته وائى؟
- ۱۳۸ د قبلے د بدلیدو تفصیلی حالات
- ۱۴۴ اجماع شرعى حجت دے
- ۱۵۰ درافت او رحمت فرقونه
- ۱۵۳ قبلے ته د مخ اړولو ډیر حکمتونه دى
- ۱۵۶ آیا بیت المقدس د انبیاؤ قبله وه؟
- ۱۶۳ قبلے ته د مخ کولو د بار بار حکم کولو حکمتونه
- ۱۷۱ د الله تعالى د ذکر طريقے او اقسام
- ۱۷۳ فاذکرونى اذکرکم کښ د مفسرينو بيان کړى توجیہات
- ۱۸۰ د مصیبتونو د راتللو فائده
- ۱۹۰ د سعی حکم
- ۲۰۶ فائده: د محبت اقسام
- ۲۰۷ فائده: د محبت د پیدا کیدو اسباب
- ۲۱۹ نکته: د مشرکانو غالباً څلور دلائل دى:
- ۲۲۱ د تقلید د مسئلے وضاحت

- ۲۳۵ انما حرم کنب د خلورو خیزونو د حراموالی حکمتونه
- ۲۴۸ مسئلہ: اهل قبلہ تہ د تکفیر جہ حیثیت لری ؟
- ۲۵۸ د قتل اقسام او د قصاص معنی
- ۲۶۷ دروژے د فرضیت تاریخ او تفصیل
- ۲۷۰ دروژو فائدے
- ۲۷۱ د صوم رمضان رخصتونه
- ۲۷۴ حیلہ اسقاط
- ۲۷۶ دروژے د فدے مقدار او اندازہ
- ۲۸۳ مسئلہ: تہول ذکر ونہ او دعاگانے بہ پتہ وئیلے شی مگر
- ۲۸۴ د فانی قریب معنی او د الله د نزدی والی مطلبونہ
- ۲۹۴ د اعتکاف معنی
- ۲۹۵ مسئلہ: اعتکاف پہ کوم مسجد کنب کولے شی ؟
- ۳۰۰ د سپورمی متعلق تپوس چا کرے وو ؟
- ۳۰۷ د جہاد مراحل
- ۳۱۸ ہلاکت تہ د خان غورخولو مطلبونہ
- ۳۲۴ د ضرورت دوحے نہ پہ حالت د احرام کنب سرخرئیلو باندے د فدے بیان
- ۳۲۶ حج پہ درے قسمہ دے
- ۳۴۸ د فصل او د نسل د تباہ کولو مصداق
- ۳۵۲ درافت اورحمت فرق
- ۳۶۴ یرزق من یشاء بغیر حساب ڈیر مصداقات
- ۳۷۲ د متی نصر الله صحیح مطلب
- ۳۸۵ د عمل د بریادیدو مصداقات
- ۳۸۷ د جہاد لغوی او اصطلاحی معنی او اقسام
- ۳۹۰ د شرابو او جواری فائدے او ضررونہ
- ۳۹۳ د خمر (شرابو) معنی او اقسام
- ۴۰۲ د مشرکو بنخو سرہ د نکاح حکم او د ہفے حکمتونہ

- ۴۰۹ د حیض په حالت کښ د جماع کولو ضرورنه.
- ۴۱۰ مسئله: آیا د حیض د وینې د اودیدو نه روستو او د غسل کولو نه مخکښ جماع جائز ده؟
- ۴۱۵ د قسم متعلق احکام
- ۴۲۰ د قسم اقسام
- ۴۲۲ د ایلاء معنی او اقسام
- ۴۲۷ د عدت په مقررولو کښ حکمتونه
- ۴۳۰ حقوق النساء
- ۴۳۳ د طلاق رجعی بیان
- ۴۳۴ د درې طلاقو مسئله
- ۴۳۸ د شرعی طلاقو ورکولو طریقه
- ۴۳۸ مسئله د خلع او د مهر
- ۴۴۱ آیا خلع فسخ ده او که طلاق؟
- ۴۴۵ د ولی نه بغير نکاح نه کیږی
- ۴۵۱ تجدید نکاح
- ۴۵۸ مسئله: د رضاعت موده
- ۴۷۹ نبوی احادیث حجت دے
- ۴۸۶ د بنی اسرائیلو د واقعاتو حاصل
- ۴۹۱ د قرض حسن وضاحت
- ۴۹۵ د طالتو د واقعے تفصیل
- ۵۰۲ د سکینه او د بقیة معانی
- ۵۰۴ د انبیاء علیهم السلام په آثارو تبرکات نیول
- ۵۱۵ ولولا دفع الله کښ د دفاع مصداقات
- ۵۲۷ د آیت الکرسی نومونه او فضائل
- ۵۳۷ لا اکراه فی الدین کښ اشکال او د هغه ازاله
- ۵۴۱ د طاغوت وضاحت
- ۵۵۰ د نفرو د تعارف

- ۵۶۶ د مارغانو د ذبح کولو حکمتونه
- ۵۸۲ درياء د زائله کولو اسباب
- ۶۰۴ د حکمة معانی
- ۶۰۶ د نذر تشریح
- ۶۰۹ صدقه په پته ورکول بهتر دی او که بنکاره؟
- ۶۱۶ د محمد بن نصر او ابن جریر د قناعت عجیبه واقعه
- ۶۲۲ د سود بدی
- ۶۳۰ د سود خور حکم
- ۶۳۲ تنگدست انسان ته د صبر او معافی کولو فضیلتونه
- ۶۴۹ درهن (گانریم) حکم او فائده
- ۶۶۳ د خطاء او د نسیان د معاف کیدو متعلق سوال او جواب
- ۶۶۵ د پخوانو امتونو بوجونه -- د پخوانو د کتابونو

السلام عليكم

عوض حديدو رولفو هاتو ورسره

مدعا گانه کو ه

جزاك ضيرا

اخوانكم ابو عبد الرحمن